

ARANY JÁNOS
ÖSSZES MŰVEI

ÖSSZES MŰVEI

KERESZTURY DESSO

X. KÖTET

PRÓZAI MŰVEK I.

ARANY JÁNOS
ÖSSZES MŰVEI

ARANY JÁNOS

ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTI
KERESZTURY DEZSŐ

X. KÖTET

PRÓZAI MŰVEK 1.

1962

ARANY JÁNOS

PRÓZAI MŰVEK 1.

EREDETI SZÉPPRÓZAI MŰVEK
SZÉPPRÓZAI FORDÍTÁSOK
KISEBB CIKKEK
TANULMÁNYOK
ISKOLAI JEGYZETEK

1962

Ksh 4.309/110.

175.895

KSK 208

1.6.0170/10

175895

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
KERESZTURY MÁRIA

LEKTORÁLTA
BARTA JÁNOS

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1962

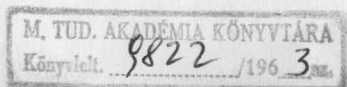
A burkoló Kondor Árpád munkája

Printed in Hungary

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója
Szerkesztésért felelős: Pásztor József. Műszaki felelős: Fülöp Antal
A kézirat beérkezett: 1962. III. 12. Példányszám: 2600

Terjedelem: 42 $\frac{1}{4}$ (A/5) ív, + 4 melléklet

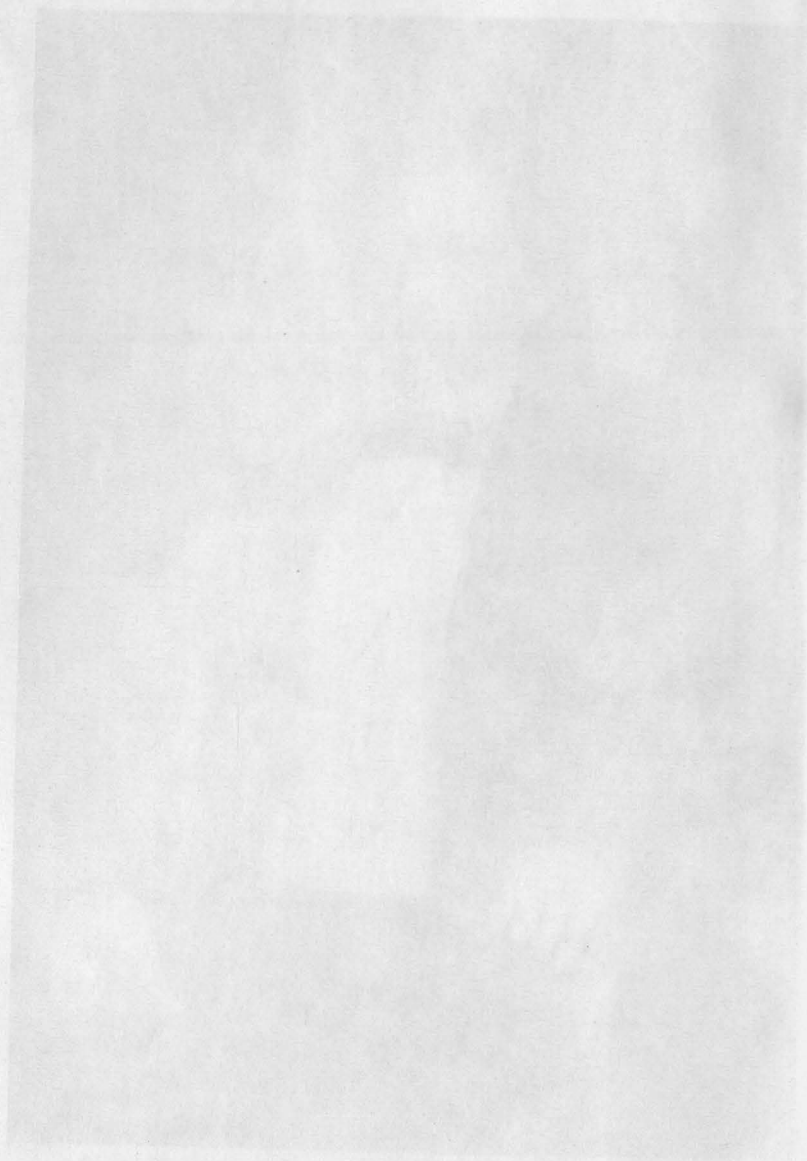
62.55037 Akadémiai Nyomda, Budapest, – Felelős vezető: Bernát György

1. Arany János 1865-ben. (Barabás Miklós olajfestménye)

Ksl

EREDETI SZÉPPRÓZAI MŰVEK

ERDETI SZÉPISZAI MŰVEK

I. EGY EGYSZERÜ BESZÉLYKE

UTI TÁRCÁMBÓL

Az idő, mikor Gyarmath mezővárosba értem, 1845-ik évi szeptember 2-án, délutáni 5 óra s 45 perc volt. Ezt zsebóráim után tudom ily pontosan, mert a városbeli egyetlen toronyóra meg vala hasonolva önmagával: *egyét* mutatott s *hetvenkettőt* ⁵ vert.

Utam a temetőkert mellett vezetett el, melynek bogáncs-övezte árkan kívül egy vöröstre festett fejfa s tövében barna sírhalom, vonák magukra figyelmemet. Előttém nagy csoport nép, az élet mindenik korából összevegyülten, tódult a város-¹⁰kába, s midőn mellettök elhaladék, apróbb csapatokra oszolva, rejtélyesen beszélni hallám őket; s azon ijedelmes gyönyört látám arcaikon, mely babonás kalandok elbeszélésénél elfogja hivékeny népünket.

Utazó érdeme a kandiság: azért is — s mivel nem ¹⁵ létezik fogadó a városban — a tiszteletes udvarába hajtattam.

A férfiu, ki előző szíveséggel fogadott a ház tornácán, középtermetű, nyílt, kerek ábrázatu, körülbelül negyven-
éves lehet, gömbölyű, de arányos tagokkal. Öltönye vé-
²⁰kony barna kelméből s egész viselete igen tiszta volt. Egyike ő azon felhőtlen kedélyű, jószíviú protestáns lel-
készeknek, kik — jóllehet csekély jövedelmükhöz nagy
családdal terhelve — oly édes-örömet teljesítik a házi-
gazdai önkénytes kötelességet utazó idegenek irányában.
²⁵ Az ilyen emberek kedélyét a régi hellen költeményekhez
hasonlónak képzelem: benne minden derült, minden
mosolygó — még a bánat is.

Legott bemutatott a ház asszonyának, kiben később a
derék férjhez méltó nőre ismertem, és csakhamar otthonossá
³⁰ levék a jámbor családnál, melyet még a házi ur élemedett
anyja s szárm szerint mintegy öt, részint fiu, részint leány,
nyájas gyermek egészíte ki. Az apa gyöngéden szereti s örö-
mest hasonlítja ezeket sarjadó olajvesszőkhöz a zsoltárok
írójával.

A lelkészlak nemigen van kényelemre számítva. Épülés-
ideje alkalmasint a reformatio korszakában vész el: róla
hallgatnak a városbeli hagyományok. Terjedelmes cseléd-
szobáján kívül egy lakszoba van benne a család számára s
5 az ugynevezett tanulószoba, tiszteletesünk könyveivel; de
ez utóbbit, láthatólag, a később kor fényüzése rögtönözte a
széles tornából. Ezt engedé számomra gazdám jószívúsége
s ide hordatá be uti holmimat.

Háziasszonyom konyhába vette magát; a lelkész hosszú-
10 száru pipával kínált meg s kertje megtekintésére hítt. Öröm-
mel fogadtam mindeniket.

Az este szép, a kert kies volt. Szép rendbe ültetett fiatal
gyümölcsfák tévék ennek legfőbb ékességét, melyek — bár
hatalmas póznáktól gyámolítva — csak alig bírák a gazdag
15 terhet, melyet az őszi pazar keze rájuk aggatott. A lelkész
elégedve, hogy ne mondjam, büszkén tekintett végig soraikon:
mert hiszen mindez, Isten után, az ő teremtménye volt.

Darab ideig holmiról beszélgetve sétáltunk a széles, tiszta
utakon. E kert a gazda szénakertjével határos. Óriásilag
20 nyulék föl abban egy tetemes szénaboglya, s lenézve a körötte
ágaskodó szalmacsomókat, a látkörében legmagasabbal, a
város tornyával vetélkedett, melyet nem ért föl ugyan egészen
magasságban, de vaskosságban husszorosan meghaladott.
Ezért jogot érzett büszkébb lenni, mint amaz. Izmos lába
25 körül lóher-sarju zöldelt, mely még inkább növelé természetét a
csalatkozott szem előtt.

Végre gyeppadhoz értünk s kölcsönös felszólítás nélkül,
mintegy akaratlanul telepedénk le arra. Szemközt e paddal
egy sírkő, mint megtudám, a lelkész elhunyt atyjáé, emléke-
30 zetembe hozá a vörös fejfát, s a lelkész tett kérdésemre követ-
kezőleg beszélé el annak történetét:

*

Mult évben — így kezdé emberséges házigazdám — egy
árva leány volt szolgálatomban, Ilonka nevű. A leány szép
és jó volt s ezért őt családom és én szeretttük. Élemedett
35 nagyanyján kívül senkie sem vala széles e világon. Nagy-
anya igen szereté őt, de szegénysége miatt nem ruházhatván
korához s a pór nép közt is annyira elterjedt fényüzéshez
képest, kénytelen vala szolgálatba állítani. Sirva vezeté hozzám
és kért, lennék atyja atyja helyett. Csak én vagyok az,
40 mondá, kire nyugodtan bízni meri ifjusága feslő virágát,

máshoz, e cselédi romlottság korszakában, a világért sem hagyná szegődni, ha koldulással keresné is számára a ruházatot. Én felfogadtam a leányt, s bár szóval nem ígértem, erősen elhatározám magamban, hogy ha jó leend, gondoskodom illő kiházasításáról.

A szolgálóleány viselete meghaladá várakozásomat. Ügyes, tanulékony, engedelmes, szorgalmas, mindenek fölött pedig hű cseléd lön, milyen korunkban a fehér hollók közé számítható. Gyermekemkint szeretém őt, asszonya saját kezeivel vart számára diszes öltözetet s büszke lön reá, mintha önszültötte lett volna. Gyermekim testvéröket hívék föllelni benne, s én azon gondolkozámm, hogy leányommmá fogadjam s szép tehetségeihez illő nevelést adjak neki.

Ezért nem nézhetém némi boszankodás nélkül, hogy

¹⁵ Gézenguz, ki toronyban őri, harangozóí, egyszersmind órafelvonói hivatalokat viselt, esenkedik a leány után. Gézenguz Mátyás igen jó ember volt, tagadhatlan, mint egy darab kenyér; de arca is oly sejtes, rostás volt himlőhelytől, mint a kenyérbél; azonfelül kulacsfejű, rőt haju és sánta volt;

²⁰ szemeinek egyike szinte himlői áldozatává lett; szóval, az egész ember oly gyülevész valami volt, kit férfi vas békettüreséért szenvedhetett, hűségeért becsülhetett ugyan, de némber sehogy sem szerethetett. Így lön Ilonkával is; nem nevette ugyan ki, mert sokkal jobb volt, mintsem azt tehesse; de szánta s lehetőleg kerülte esetlenkedéseit.

S mégis, vajha méltányoltam volna Gézenguz ragaszkodását a leányhoz; vajha rábirtam volna Ilonkát, kezét nyújtani a disztelen harangozónak! Most hihetőleg, nem kellene gyászeseményt beszélnem önnek. De akkor fényesebb ³⁰ jövőt ígértem a leálynak, semhogy egy természet csufja karjaiba vethetném őt. Isten utjai csodálatosak.

Egy éve lehet épen, hogy egy szép alkony után e helyen ülék. Az örök természet éji könyve felé függesztém szemeimet s egészen átadám magam gondolatimnak. Merengésemből ³⁵ zaj ébreszt föl, s arra tekintve, szénás kertemből sötét alakot láték a kerítésen átlopózni ezen kertbe. Tolvajnak véltem s el akarám várni, mit tevő leszen? Nem sok idő múlva női alak is jelenék meg. Beszélgetésök meghitt volt, szerelmes, s mint kivehetém, a némber részéről panaszos, a férfieről biztató vala. Eme szőlőlugas alatt feléjük suhanék s Ilonkára ismertem. Csalatásom igen érzékenyen hatott rám. Tehát ő sem az, kinek ismertem! tehát ő is megcsalt! Meg akarám ismerni csábítóját s mögötte teremvén, erősen nyakon

ragadtam. A legény nem futott el, nem állott ellent. Levoná fejéről kalapját s benne Mokány Ferkére ismertem. Parancsolám, jöjön szobámba s ő engedelmeskedett.

Mokány Ferke szegény volt, de legszebb fiu a városban. 5 Özvegy anyja nagyon kényesen növelte föl, dologra soha nem hajtotta, hanem bábként cifrázta s legkisebb ohajtását is teljesítette. Így, nem lévén kereső a háznál, igen könnyen elfogyott az apai kevés keresmény, s azon időben, melyről 10 szólok, már alig vala képes fizetni a korcsmabeli s egyéb adósságokat. Mert a suhanc, mint általában pórjaink, legényes fényezésnek hitte, ha napról napra csapszékeken dorbézolhatott s a gyarmathi összes legénység szomjas gégéin kívül az ivóház földjét is eláztathatta. Egyébiránt tolvajság vádja még nem terhelé őt s ennyit elég becsületességnek tartott 15 a nép.

Dorgálásomra Ferke egyenesen megvallá, hogy ő a leányt fölötte szereti s, törik szakad, neijévé fogja tenni.

E merészség meglepett. Megvallom, nem mertem tőle egyenesen megtagadni a leányt, kinek kezérőli rendelkezést 20 már minden esetre jogaim közé számítottam: hanem épületes tanítást tartván neki a korhelység s pazarlás káros következményeiről, azzal végeztem beszédemet, hogy ha jól viseli magát, szolgálatba áll s szerez valamit, a miből gazdaságát megindíthatja: nélkül nyeri tőlem Ilonkát, sőt gondoskodni 25 is fogok a leány illő kiferjesítéséről. Az ifju szótlán fordult ki szobámból, szemére nyomta fővegét s távozott.

Azután Ilonkát fogtam elő. Minden felelete, kérelme ebben központosult: adjam hozzá Ferkéhez, másképp ő szerencsétlen lesz. Megtiltám róla beszélni, gondolkozni; szorosabb ügyelet 30 alá vevém a leányt s vártam a gyógyszert onnan, hol az legbizonyosabb — az időtől.

Néhány nap múlva ez esemény után tolvajt fogtak, midőn épen a szomszédfaluból hat ökröt hajtott el, s az a tolvaj — Mokány Ferke volt.

35 Ilonka ájultan rogyott le ezen hír hallására. Lehetlen vala nem szánnom őt, annyival inkább, mert most már sohasem leendhetett a tolvaj felesége. Mokány a megyeházhoz vitetett s rövid időn két évi magánbörtönre ítéltetett.

A leány akkori szenvedése leirhatlan. Sohasem hittem, 40 hogy ily erős érzelem lakjék műveletlen lélekben. Én ugyan csak boldogtalan szenvedélye dühének tulajdonítam kinait, de nőm mélyebben olvasott. Néhány sikertelen próba után kivallatá titkát: a leány anyja volt.

Most megfoghatóbb lön előtttem fájdalmának mélysége. Hiusodott szerelem, fenyegető gyalázat s mardosó lelkiismeret egyaránt gyötörték lelkét. Előttem állott vétke szörnyiségében, mégsem gyűlölhettem, csupán szántam őt.

⁵ Egyedül ő rá szegezve figyelmemet, csak később vevém észre, hogy kivüle még egy más lény is szenved lakom körül. É szenvedő a szegény Gézenguz volt.

Magamhoz hivatám s felfödözvén neki az egész eseményt, kértem, hajlandó lenne-e elvenni a leányt ily állapotban?

¹⁰ Gézenguz mindent tudott. Ő a leánynak minden léptét megleszte; ez sem maradt titokban előtte. „Ha hűséget fogad s azt megtartja, — mondá — én soha nem vetem szemére előbbi bűnét.”

Ismertem Gézenguzt oly embernek, ki szavát szokta

¹⁵ tartani. Azért, jó igérettel bocsátván el, hivatám Ilonkát.

Elébe adván vétke iszonyuságát: ő hallgatott; olykor nagyon megtelt köny hempelygett alá sápadt arcain, olykor terhes sohaj erőködött fel szorongó kebléből: de hallgatott. Hanem,

midőn Gézenguz ajánlatáról kezdék beszélni, szikra lövelt

²⁰ ki sötét szemeiből, képe merész elhatározottságot látszék ölteni s beszédem végeztével szilárd hangon ekkép felelt:

„Tiszteletes uram, ha van még e föld kerektségén férfi, ki engem nem utált meg végképen, én nője leszek, mert nem szeretnék meghalni, mielőtt némileg megengesztelném Istenemet

²⁵ szenvedésim, imáim s jótetteim által.” Egy lelket remélek megnyerni Istennek s másnap összeadám őket.

Ekkortájt utazott keresztül itten megyei egyik esküttünk, ugyanaz, ki végrehajtotta a vizsgálatot Mokány ellen. Kérdésemre elbeszélé, miszerint Ferke azt vallotta lopása okául,

³⁰ mert pénzt kellett szereznie, hogy egy leányt elvehessen; azon kérdésre pedig, miért nem igyekezett becsületes módon jutni vagyonhoz? azt felelte: mert nem volt idő rá; de hogy

miért nem volt idő? azt semmi faggatásra meg nem vallotta.

Gézenguz házasságának kezdete a nevelésig boldog

³⁵ volt. Ugrándozott kedvében, mint a gyermek; ha nője nála volt a toronyban, egész lelkesedéssel fúttá harsány sipját, és hogy e működésének nem a legbájosabb zene lön eredménye,

annak oka nem a zenész hangulatában, hanem a toronysip egyhanguságában keresendő, melyen legfőlebb is csak erősebb

⁴⁰ és gyöngébb sipitással fejezhette ki kedélye változatait. Ellenben mihelyt Ilonka eltávozott oldala mellől, azonnal megcsappant a sip éles torka és szerencsésnek tarthatta magát az óranegyed, melyet megsipolt.

Hanem a jó Ilonka ritkán hagyá rekedezni férje hangszerét. Többször ott ült, orsóval kezén, oldala mellett, nézván a már hólepte téreket s a térekből apró csövekkint felnyúló tornyait a távol faluknak: csak egy táj volt, hová⁵ sohasem fordította tekintetét, tudniillik az, melyen a megye székvárosa feküdt messzefehérő uj börtönével. Gyökerestül ki akará irtani szívéből Mokány emlékezetét s, becstületére legyen mondva, még eddig győzött a nehéz küzdelemben.

Ilonka jó nő volt. Pazarlásig szórta férjére szivességeit,¹⁰ s hogy annál inkább meggyőződjk ez hűségéről, egészen hozzá költözött a toronyba, honnan csak néha távozott el rövid időre, minket meglátogatni; mert a nagymama száraz időben naponkint járván templomba, vele ő, ki egy nap sem mulasztá el buzgó imával járulni Isten oltárához, gyakran¹⁵ beszélhetett.

De, fájdalom! nem lehete tartós Gézuguz boldogsága. Lassanként elenyészett az érzéki mámor, melynek ölen ringva oly édenieknek találá előbb napjait, s minél inkább elhalmozta őt Ilonka gyöngédségekkel, annál sötétebb, bizalmatlanabb lön. Gyakran megállott, ha Ilonka távol volt, ennek tükre, ezen fényűzési butor előtt, milynemű ékesség sem azelőtt, sem azóta nem találtatott a gyarmathi toronyban s vizsgálat alá vetvén idomtalan tagjait, meggyőződéssé lön²⁰ féltékeny gyanuja, mely szerint lehetetlennek hívé, hogy²⁵ Ilonka jósága egyéb lehessen tettetésnél. Ilonka észrevette férje változását, igyekezett még több szivességgel deríteni föl kedélyét: de hogy ez által még inkább elkomorította, nem szükség mondanom.

Idő mulva elérkezett a nő fájdalom-napja, melynek alkonyán egy szép fiúnak lön anyjává. Gézuguz elég kimélettel,³⁰ sőt gyöngéd ápolással viseltetett ugyan a szenvedő asszony iránt, de fájt néznie, hogy minél inkább fejlettek a csecsemő arcvonali, annál hasonlóbb lön ahhoz, kihez hasonlónak lennie nagyon természetes vala. Ő, ki szerencsésnek tartotta magát,³⁵ hogy Ilonka, roncsoltan, úgy mint vala, nejévé lön, most jogairól tépelődött s megbánás ölyvei marták lelkét.

Az anya anyailag szereté gyermekét. Ugy hiszem, ön semmit sem talál ezen kitételben, mi bűnül rovatthaték a boldogtalannak: hiszen a lény, ámbár vétek adta életét,⁴⁰ ártatlan, s Ilonka e lénynek anyja volt. De a féltő Gézuguz szenvedély-hálózza szemének minduntalan rémképeket mutatott e gyermeki arc tiszta tükre; ártatlan mosolyában az édeni kigyót hívé lappangni, s minden csók, melyet az erény ösvé-

nyére visszatért anya bűnben fogamzott kisdedének rebegő
ajkára nyomott, hűtlenség pecsétéül égett a férj kebelén.
Nem is maradt már csupán magános ábrándinál a harangozó:
félése gyakori szemrehányásokban tört ki, milyeket nem rit-
kán volt alkalmam hallani a toronyból, ha olykor udvarom
hűs levegőjét élvezem az est csöndes óráiban.

Igy ültem egyszer házam árnyékos tornácán egy hold-
világos szép nyári estvén. Álomhozó egyhanguságban kongott
el az estharang Gézengúz gépszerű lótatására; nem sokára
kialudt a holdfénnel küzdő halvány világ a toronyszoba
ablakából; a kolompok dadogó nyelve néma lön s helyettök
a békasereg lármája kelt a templom melletti „Paptó” nevű
mocsárból, mint csevegő gyerkőcöké iskoláinkban. Az ég
szítáló harmata meghivesíté a tétovázó szellő fuvalmát, ez
pedig balzsamként hatott mellényem tág nyílásán keresztül
keblemre: sokáig, igen sokáig ültem édesen elmerülve. Járat-
lan útja a mérhetetlen üregnek, az óriási tejut emelkedett
szemeim előtt, melyet mutatóként szakasztott meg a torony
sugár hegye; mikről gondolkoztam, nem emlékezem, tán nem
valának tiszták eszméim: de ilyen percekben mindenkor felette
megkönnyültnek érzem keblemet. Egyszerre zörejt hallok a
toronyban s oda tekintve, fenn a harangok emeleténél, emberi
alakot pillantok meg, melyben Gézengúzza ismerék. Alsó
párkányán állott a boltozatos, kapunemű ablaknak; valamit
csóvált egész erejéből, mely, mint sirásából kivehetém, gyer-
mek volt. Felugrottam helyemből s kilépve a holdfényre, kiál-
tani akartam, de mielőtt a hang elreppent ajkimról, női alak
termett a szörny megett s kiragadá kezei közül martalékát.
Azután mindketten visszavonultak a torony beljébe; csak
egy arc maradt látható a széles éjszakában s ez a nyájas hold
teli arca volt.

A látott jelenet sokkal mélyebb benyomást tett elmémre,
hogyszem ágyamba térhettem volna, mielőtt meglátogatnám
a boldogtalan házaspárt a torony magányában. Lámpát
vevék, s mivel a toronyajtó egyik kulcsa nálam van, akadály
nélkül bemehetvén, zajtalanul haladék föl a meredek lépcső-
kőn. Midőn az ajtót rájok nyitottam, minden csöndes volt
a szobában: Ilonka, emléjére szorítva kisdedét, ennek böcsője
előtt alacsony széken ült s reszketett, mint hideglázás beteg;
férje a kandalló padján, térdeire nyugasztván könyökeit,
egész arcát eltakarta tenyerével; s amint észrevettek, a feleség
reménylő bizodalommal emelé föl rám nagy fekete szemeit;
ellenben a toronyőr ijedten szökött fel ültéből, egyet lépett

felém, de ismét visszahanyatlott s a kandalló párkányához támaszkodék.

Komoly hangon kérdezém zavarodásuk okát.

Ilonka nagyot sohajtott, férjére tekintett s hallgatott.

⁵ A harangozó tagadni akará a történeteket, de észrevevén, hogy szemtanuja valék tettének, rémülve vallá meg gyilkos szándokát. Alvó nője mellől ragadta el a gyűlölt gyermeket s örült feldühödésében a mélybe akará azt zuditni. Keményen megdorgáltam.

¹⁰ „Nem a régi *bűn* az, — menté magát Gézenguz — melyért meghültem iránta: im e levél mindent megfejt. Ma estve fogtam ezt el s hozója kivallá, hogy nem ez az első; több mint husz hasonló előzte már meg.”

Mert Gézenguz nem azért vala harangozó, hogy olvasni ne tudjon. Átadta a felbontott levelet: Ilonkának szólt. ¹⁵ E percben a nő szeme közé néztem: arcát vérlob futá el, mely azonnal eltűnván helyette halálsápadtság fogott tanyát. E jelből vétkét hívém olvasni.

A levél Ferkétől volt. Durva fogalmazásából ennyi fejlett ²⁰ ki világos értelmül: Ferke még most is szereti Ilonkát; megszökik rövid időn; Gézenguzt agyonüti s Ilonkával levándorol Bácskába, hol jó napokat fognak élni.

Gézenguzt némileg igazolva láttam s Ilonkát sülyedtebbnek hívém, hogysem tovább vesztegessen rá gondoskodáso- ²⁵ mat. S midőn amaz kimondotta, hogy nem kíván többé nőjével együttélni, mint engesztelhetlen gyűlölség esetében szokás, elválasztám őket.

Ilonka nagyanyjához vonult, hol gyermeke nem sok idő mulva meghalt. — Ettől fogva sohasem láttam e nőt; még ³⁰ templomban sem jelent meg soha, holott azelőtt naponként szokott abba eljárni.

*

A lelkész félbeszakasztá elbeszélését s kiüté fenekére égett pipája hamvát; én az árnyékos utba mélyitém szememet, melynek homályából egy lenge alak fejlett ki s felénk ³⁵ közelített.

— A vacsora kész, zöngé karcsu, szőke, mintegy tizen- négy éves leánya a lelkésznek.

— Méltóztassék; unszola a lelkész s felállottunk; én pedig kértem, hogy menésközben végeznék be Ilonka történetét.

*

Azokat, miket még mondanom kell, — folytatá a pap — egykor én is egészen máskép hittem; de miután a mult napokban végrehajtott vizsgálatból megtudtam a valót tiszta egyszerűségében: nem akarom önt mindazon csalódásokon keresztül vezetni, melyben eleinte magam is valék, ámbár jól tudom, hogy elbeszélésem ez által igen sokat nyerne érdekességben; hanem elmondom röviden s oly renddel, milyennel az események következnek egymás után.

Mokány Ferke, mint mondám, a megye magánybörtönében ült. Csalatkozik, ki azt hinné, hogy magánybörtöneink által, úgy amint jelenben vannak, teljesen meg van gátolva a vétkeseknek akár egymással, akár külső egyénekkel való közlekedése; mert az elsőt, egyik emeletről a másikra, a csatornákon, az utóbbit a hűtlen őrizet által széltire teljesíthetik. Nem tudom, valjon Mokány megkísértette-e az első módot s kötött-e valamely szépreményü ismeretséget tapasztaltabb zsványokkal: de az utóbbi segélyével gyakrabban irt, vagy helyesebben iratott Ilonkának a felvigyázó hajdu által, ki egyébiránt maga is csak megyei szolgálata letölteig hagyott fel *némileg* a tolvajsággal. De Ilonka nem tántorodott le a kötelesség ösvényéről, olvasatlanul égette el minden leveleit, kivevén az utolsót, mely, fájdalom! férje kezébe került. Titkolta mégis férjétől, nehogy újabb tápszert nyerjen általa ennek féltékenysége, s midőn színét változni láttam a levél elfogatásakor, ez csak azért lön, mert titka elárultatott, s mert tudá, hogy lehetlen lesz elhíttetni férjével ártatlanságát, lehetlen bizonyítani az előbbi levelek elégetését és azt, hogy nem részese a levélben irt borzasztó tervnek. S ezért még csak nem is mentette magát.

A szerencsétlen nő leverettsége mértékfölötti volt. Ime, ő nemes győzelmet vivott ki bűnös szenvedélye felett; gondosan ápolá szíve kertében az erény virágit: de azon egy szem vétekmag, melyet könnyelműen elejt vala, ezer szurós csalánt hajtott s előlé a gyöngébb sarjadékot.

Hiszen férjét nem szereté, nem szeretheté, az igaz. De eltökélt szándéka volt, őt boldogítani, mint más nő sem tevé vala; megtagadta keblének minden érzelmét, lemondott az élet ártatlan örömeiről, s szigoruan, egyedül kötélyinek élt. Azonban a vétek büntetése rendszerint akkor érkezik el, mikor a bűnös már a megtérés útján vél haladni: ostora lön a férj. Hűsége hűtlenségnek, jósága tettetésnek, gyöngédsége gunynak magyaráztatott; ő maga kitaszíttatott, eldobatott, mint rothadt gyümölcs. Nem sokára gyermeke, ez egyetlen

való, ki még mosolyogva tekintett rá, hihetőleg a sok láznemű változások alatt megromlott tej miatt, meghalt s ő pusztán, egyedül állott az élet kietlenében. Kedélye végkép elsötétült, imái megszűntek s — varázslóhoz folyamodott segedelemért.

⁵ Majdnem minden helységinkben vannak még vén asszonyok, sőt férfiak is, kik ügyes hazudozásokkal ámitják a könnyen hívő népet, s kik ellen szószejből intézett gyakori beszédeink sehogysem akarnak megfogamzani a magukat oly örömet ámitató hiveknél.

¹⁰ A babona ugyan, melyet egy ilyen banya Gézenguz számára rendelt, egyszerű és ártatlan volt. Bizonyos páratlan számu borsó-, lencse-, köles- és gabonaszemeket kellett összevegyíteni s ezek főtt levével készíteni eledelt a férj számára. Első tekintetre látható, hogy a varázsnő, illő jutalomért, ¹⁵ csak ez egy esetre rögtönözte hathatós gyógyszerét, mely végkép kioltandó vala Gézenguz féltékenységet.

Az egyszerű, de izletes éték elkészült, s Ilonka remegve lopta azt fel a torony magányába, mihelyt észrevette férje távollétét.

²⁰ Azon nap egészen zavarba jöttek a toronybeli foglalatosságok: az órák és negyedórák kisípolatlanul tűntek az örök semmiségbe, a déleesti harangozás elmaradt, majd az óra is megállt, mint egykor a nap Jósue viadala fölött. — Gézenguz halva találtatott a toronyban.

²⁵ Lábainál egy feldőlt edény s törött üvegdarabok látásának némileg tanusítani halálát. A test felbontatott s halála erőszakosnak — *rézméreg* általának ismertetett el.

A gyarmathi közvélemény gyanuja legott Ilonkára irányzá szemeit. Tanuk akadtak, kik látták e nőt azon nap ³⁰ reggelén, köténye alá rejtett holmival a toronyba suhanni. Ilonka elfogatott; börtönbe hurcoltatott.

Utjában tömérdek nő követé, kik sárral, kövekkel dobáltak felé; szitkokat, rágalmakat s leggyalázatosabb cimeket szórtak rá, s minél rövidebb utu eljárást kívánván, halált ³⁵ követeltek fejére a gyarmathi tanácstól. Az esemény följelentett a járás főbirájának, ki csak néhány nap multán érkezik lejőni a dolog vizsgálatára. Ezalatt naponkint reggeltől estig tartának a látogatások Ilonka börtöne ajtaján, s mivel köveket már nem lehetett, *legalább* átkokat szórtak a ⁴⁰ sötét boltozat odvába.

Végre eljött a vizsgálat napja. A főbíró legelőbb is a férjgyilkost akará látni s Ilonka felhozatott. Csak romjai valának már hajdani szépségének, de a romok is igen szépek voltak.

Minden vallomása ebből állott: ő ölte meg férjét, de akaratlanul. Erősen hitte, hogy a halál a babona következménye lön.

A főbíró visszaküldé őt fogházába. Ekkor kezdődött a tanúk kihallgatása. Vizsgálat során, több mellékes dolgokon kívül, miket részint eddig már beszélyembe szőttem, napfényre jött, hogy az Ilonka által készített étek, mind céljára, mind tartalmára nézve, egészen ártatlan volt, s hogy Gézenguz „rézelejenek” mértékfölötti ivása miatt mult ki.

Tudniillik Gézenguz, miután nőjétől különvált, lelke bánatában pálinkaivásnak adta magát, s ama szerencsétlen napon igen nagy mennyiségűt vön be azon mérgezett előszeszből, mely az üst rezéről „rézeleje” néven ismeretes pór-népünknel, s a rögzöttebb ivók által igen jó gyomorragó nedvnek tartatik.

A főbíró nem vélte szükségesnek megye börtönébe kísértetni a nőt, hanem, megértve ártatlanságát, szabadon bocsátni parancsolá azt. A nép mormogott ugyan, sehogy sem férvén agyába, hogy igazabb legyen a vizsgálat, mint az ő kedvenc véleménye; s nem foghatván meg, miként nem halhatott volna meg Gézenguz csupán a babona által is; de mitsem tehetván a hatalmas főbíró ellen, kénytelen vala lemondani a már bizonyosnak hitt fővételi mutatóvány élvezetéről.

A fogház ajtaja megnyitott: Ilonka szalmaágyán fekvék. A kisbíró szabadságát hirdeté; Ilonka nem felelt; a kisbíró hozzáment fölrázni álmából: hasztalanul! a nő álma örökös vala.

Hosszu gombostű volt szurva szívébe: öngyilkos lön. S mint ilyen, keresztényi szertartás nélkül, a temetőkert árkan kívül temettetett el.

Im ez a vörös fejfa története. —

*

Mélyen megilletődve léptem a nyájas arcokkal ékesített szobába s ültem a nem gazdag ugyan, de a háznép szivessé gével gazdagon fűszerezett vacsora mellé, hol a vidám, őszinte társaság s Diószeg aranybora csakhamar földérintének, úgy hogy midőn pár óra mulva hálósobámba vonultam, Ilonka vörös fejfája helyett a házi szőke leány karcsu alakja lebegett képzetem előtt.

Darab időig az ágyam előtt álló polcozat tisztos könyveinek aranynyomatú sarkcimein legeltetem még szemeimet; majd eloltám gyertyámat s átengedém tagjaimat az álom feloldozó kezeinek.

Egyszerre vészharangok lélekkrázó bűgása riadozik füleimbe; felnyitom személmét s vérszínű világításban égnek szobám falai; az utcákon ijedelmes „tűz! tűz!” kiáltozás hallatszik. Felugrok ágyamból, köpenyt, lábbelit ragadok s rohanok az udvarra. A tűz igen közel — a lelkes szénakertjében volt: a nagy szénaboglya égett.

„Tűzoltót! fecskendőket!” kiálték szinte magamon kívül s fájt megértenem, hogy ilyenmű eszközök ezen városban nem találtatnak.

¹⁰ A nagy számmal összecsdült parasztok tömött karikát formáltak a tűz körül, s vasvilláikra támaszkodva, meddő tanakodásba voltak merülve oly valami felett, mely mindég csak a veszély bekövetkezte után jut eszökbe, s melyet, elmulván a baj, ismét felednek. Némelyik használni akarván

¹⁵ a jó alkalmat, pipára is gyújtott.

— Nem kár volna belévetni, aki ezt cselekedte, — mondá egyik.

— Csak kár, hogy semmi tűzoltónk nincs, — sopánkodék a másik.

²⁰ — Nincs jobb a cserepes háznál; jegyzé meg a harmadik.

— Szénaboglyát csak nem tehet az ember cserép alá, — morgott az első.

— Nem is jól van, hogy tiszteletes uram ennyi takarmányt hordat a város közepére; zúgtak némelyek. Segélyről

²⁵ egyik sem gondolkozott.

De talán késő is lett volna minden emberi segedelem. A tűz már körülölelte a boglya karesőbb tövét lángkarjaival, tetejét pedig a felhőkig tornyodzó füstoszlopba takarta el. Minden, mit még tehetni véltem, szerencsétlen házigazdám

³⁰ vigasztalása volt.

A gyümölcskert fái között találám őt családjával együtt, hová becsesebb butorait hordá biztosítás végett. Midőn, vigasztaló szavak mellett, megcsorítám jobb kezét, kitörle szeméből a feltolakodott könnyűt s keresztényi megnyugvással

³⁵ mondá: Isten így akarta. A nő kicsinyeit ápolá, a szőke leányka majdnem teljes lélekjelenléttel tartott szemlét a butorhalmaz felett: nem hibázik-e valamely kedvesebb darab közülök. Meglepőleg tükrözé vissza az egész család az apa szerencsés lelkületét.

⁴⁰ Ezalatt egy gyöngye fuvalom félrelebbentette a boglyafetőről a felgomolygó füstöt: a tömeg egyhangú zaja rémület és jajveszékelés hangjaivá emelkedett, mert a látvány rettenessé lön.

Egy férfiú állt a tetőn, teste alrészzeivel a szénába furódva, merevedten, az élet legkisebb jele nélkül.

— Hágcsót, hágcsót neki! — kiáltozták sokan. De hágcsót senki sem hozott s minek is hozott volna? Fojtó meleg és füst régen megtették hatásukat az emberi veszendő életmüre.

Most a tűz érinté lángnyelve hegyével a testet: meggyult az, mint fáklya, s néhány perc múlva elégetten omlott össze.

*

A tűz meglohadt, a nép eloszlott, csak néhányan maradván örökölni az égő perje-parázs mellett. Szerencsére nyugodtak voltak a szelek, s a széna, szerencsére, mindenfelől gyümölcsös kertektől vala körülvéve. Én és a kárvallott család a kertben virradtunk fel.

A hajnal, a nap végre feltűnt s elnyomá a még füstölgő romnak gyengébb világát. Gazdám, családja s némely szíves szomszédok visszazállították a butorokat a házba, mely munkában segíteni nekik szomorú tisztelnék érezém. A holmik épségben valának, kivévn, hogy a kihordási tolongás alkalmával a túlbuzgó hivek néhány egyes darabot nem átalak elszajátítani.

A bomlakozás még félig sem volt rendbe hozva, midőn egy agg pór nő tántorgott be a házba, rémülettel adván hírül, hogy leánya holttestét az éjjel felásták, elrabolták. Ilonka nagyanyja volt.

Összeborzadtunk e hír hallásán, s a lelkész felszólítására ketten kimentünk a temetőbe, megnézni a halottak békés honában elkövetett istentelen rablás nyomdokait.

Rettenetes volt, mit láttunk. Ilonka sirja felbontva tátongott, mélyében a vörös fejfa s egy szétrombolt koporsó darabjai: ezek alatt Gézengúz holtteste. Benn a temetőben magas új földhányással volt felormozva a sir, melyben azelőtt Gézengúz feküdt. Most, hihetőleg, Ilonka tetemei nyugosznak benne.

Bucsut vevék ez irtózat színhelyétől, bucsut a szelid lelkipásztortul és családjától, melynek körében egyfelől a legmosolygóbb házi boldogságnak, más részről a féktelen indulat legiszonyatosb következményinek levék tanuja.

Pár óra múlva a megye székvárosába érkeztem. Itt hallám a legújabb hírt egy rab szökése felől a magánybörtönből, ki, mint állíták, kevéssel azelőtt, természetesen a magányrend-

szer rovasára, megőrült. Nem szükség mondanom, hogy az
őrülten elszökött rab s önmagát is semmivé tett gyújtogató
— Mokány Ferke volt. —

S ne jutott volna-e eszembe, hogy egy szem könnyelműen
5 elejtett véték-mag a vétkek egész csalán-nemzedékét termi
meg?

2. HERMINA

I.

A közelebbi múlt tél nagy részét Krakóban tölté egy magyar nemes ifju: nem politikai célból, mikép azt némelyek talán gyanitnák; hanem egyéb érdekből, mit azon egyszerű oknál fogva nem beszélék ki előre, hogy ezáltal a kegyes

⁵ olvasót beszélyem végigtekintésére ösztönözsem.

Az 1845-dik évi october 30-dika egyike volt azon felhőtlen őszi napoknak, melyéken a nyugoti szellő fejr szálakkal szövö be a mezők virányát s a még egyszer, bár későn életre kelt pázsiton itt-ott savanyteljes őszi füvek öltögetik

¹⁰ vépiros nyelveiket. A déleesti nap tiszta fénye csöndesen hullámzó tengerré varázslá a beselymezett síkgyepet; langymeleg sugári kellemesen hatottak a fázékony emberi testre: csak annak ideget futhatta végig némely borzadály, ki a Visztula partján sétálván, e folyam csillogó tükrére tekintett,

¹⁵ s hideg fürdőjébe képzelé magát. Azonban, nyár végével, e partnak is nagyon meggyérültek csapongó fecskéi, s az estvén, miről szó van, egyedül beszélyünk ifja — kit Szerényinek nevezhetünk — élvezi a hajlottkoru természet még folyvást ígöző szépségeit a merész folyó tekerves

²⁰ partjain.

Egyszerre lódobogás, kocsirobaj s ezekbe vegyült némbersikoltás riasztja fel ifjunkat édes elmerültségéből: hátra tekintve féktelen lovakat lát rohanni, s az elragadt kocsival egyenesen a Visztula medrének tartani. A lehullt kocsis távolabb fekszik; a kocsiban két némbert látható.

²⁵

Szerényi nem haboz, mit tegyen. Merész elszántsággal iramlík a bős lovak elé, s midőn azok alig vannak pár ölnyre a folyó szélétől, megragadja szijaikat. De a feldühödt állatokat nem oly könnyű feltartani; rohantukban keményen

³⁰ hátralökik s elgázolják az ifjut. Hanem épen ez akadály lábaik között és alatt megzavarja őket, s míg egyik jobbra, másik balra vonva, sükéretlenül vesződnek, a felocsudott kocsis oda érkezik, s rendbe hozza pártos alattvalóit.

Szerényi eszméletlenül fekszik a kocsi alatt. Homlokán, mellén, nagy sebet s kék foltokat vertek a lábak érc patkói; jobb kezét kerék nyomja. A hölgyek kocsiába tétetik őt, s nem tudván kilétét, lakukra viszik.

II.

5 Pár nappal e történet után, dagadó váncosok hófehér gyolcsai között, gyógyító álomba szenderülten találjuk Szerényi Gyulát. Fejénél őrangyalként ül egy szép hölgy, hab-
selyembe kötött aranyos imakönyvvvel kezében. A hölgy arca
fehér, mintha Ferenczynk csak most vette volna le róla
10 vésűjét: de a holló fürtök, az erős szemöldök, s ezek alól
tündöklő fekete szemek hatalmasan meggyőznek, hogy az
alak nem szobor. Szemei a könyvbe vannak merülve, szent
áhitattal utazzák végig a malasztos igék sorait: de midőn
a könyörgő az imának ezen szavaihoz ér: „tartsd egészsé-
15 gben, úram, szerelmesimet”, tekintete a beteg ifjura villan, s arcán
a szemérem futó bibora hajnallik fel.

Kell-e mondanunk, hogy e hajnal a szerelem napjának
hírnöke?

Ugy van: a hölgy hálaérzelmiből nem ritkán fakadnak
20 szerelem virágai. S ez igen természetes. A férfiszív első látásra
képes választani, mert erőt érez magában, szerelme tárgyát,
ha gyöngé, védni, ha makacs, fékezni: de a nő, ámbár szinte
nem ment futó fellobbanásoktól, védtelensége érzetében, leg-
többször annak hajlandó nyújtani szerelmének a hála és
25 becsülés koszorujába elegyült virágait, ki tettleg bebizonyítá,
hogy őt hatalmasan védni bátor, erős, kész. És ha ekkint
támadt szerelme később mégis megváltozik, ez akkor van,
midőn szívéből a hálaérzet már eltűnt, a mi fájdalom! válto-
zékony kedélye miatt, nem tartozik a legritkább események
30 közé. —

Azonban az ajtó nyílik, s az orvos belép. A neszre föl-
ébredt beteg fölveti nagy kék szemeit, s ezek először is ama
feketék tekintetével ütköztetve össze, egy ujan-pattant villany-
szikra vezetőivé lesznek az ifju szívéhez. Álmai zavartak,
35 ébrenléte percei álmok valának, mióta az ismeretlen helyre
hozott: s most, midőn eszmélve serken föl, Isten egébe s
angyalai közé *álmódja* magát.

— Semmi baj, szólott az orvos, megtapogatván Gyula
üterét.

— Nem fog többé oly zavartan beszélni? kérde a hölgy rebegve, mélyen pirulva s elfordulva, mintha homlokáról bűnvallás volna olvasható.

— Pár hét mindent jóvá tesz, válaszolt az orvos a már távozó hölgynek. Aztán szokott vidám kedéllyel szóba eredvén a beteg ifjuval, beszéde során kölcsönös felvilágosítást vett és adott ezen, még eddig homályban rejtett, dolgokról: ki legyen a hölgy.

III.

Marinski Dávid, Hermina atyja, élte jobb részét hadi szolgálatban töltötte az ausztriai seregnél, s most, mint nyugalmazott őrnagy, szülő városába Krakkóba vonulva vissza, megtakarított tőkepénze után s évdijából, tisztességesen élt. Marinski nem volt rossz hazafi; honának felvirágzása legbuzgóbbika volt ohajinak: de óvakodott mégis részt venni az újabb mozgalmakban, mert, mint szokta mondani, elég higgadt vérrel bírt átlátni, mikép ezek, vértanuk szaporításán s hona gyengítésén kívül, semmi eredményt nem szülhetnek. Szerinte, ha nemzetének még jövődjéje van, az csak béke útján lesz elérhető. Ezért honfitársai által gyanus szemekkel nézetett, sőt buzgóbb körökben, szinte honárulónak bélyegeztetett.

Azon virágot, mely kebelén már-már elhervadott, de faja szépségeit nemesített alakban örökité át a gyönyörű Herminára, hajdan, ifjusága erődús napjaiban, a szép Magyarhon kertéből szakasztotta Marinski. E hölgy teljes szívvél csüggt vala szép hadnagyán: de szerelme nem volt képes kioltani kebléből ragaszkodását a hazához, hol csecsemő korának bölcsője rengett, s gyermeksege bábjaít anyai édes gondok válták fel. Azért, mihelyt férje szolgálatból kilépett, arra bírta ezt, hogy nyugalmanak hátralevő éveit Magyarország kebelében élje le, mely hont — annak különböző tájain töltvén el katonasága szebb korát — alkalma volt megismerni. Marinski örömmel engedett e honvágnak, de a faluban, hol a nő szüleinek ősi nemesi laka állt, csak sirhalmokkal találkozottak. Fájdalom, s némi lelkivád, mintha kedvesei halálát az ő huzamos távolléte okozta volna, s mintha bűn volt volna haldokló ágyuk mellett nem virasztania, messze, messze üzé az érzékeny asszonyt: öröklött birtokát eladá, s Krakóban települt le férjével és kis leányával együtt.

De később ismét visszasovárgott a honba, melyen kívül — s e módosítással igaz a régi közmondát — *magyarnak* nincsen élet.

Hermina magyar tejet szítt. Még ott lebegtek multja⁵ fátyolán gyermekora tündér képei; még ott zsibongtak füleiben a szende játársak csevegő szavai, melyeket ő is oly tisztán, oly kedvesen beszélt vala. Ezért, szülőföldre virányiról jogszerű honába szakadva is, fentartá ismeretségét az édes nyelvvel: azon csevegé anyjához bizodalmasb beszédét; s¹⁰ bár nem hideg a lengyel iránt sem, melegen ragaszkodék a magyar irodalom jeles műveihez. Ne kárhoztasd, ne irigyeld őt tőlünk, eleven sebektől vérző haza! hiszen mi megköszönők, ha *köztünk nevelt* leányaink, idegen nyelveken kívül, a magyart is megtanulnák.

Egyébiránt Hermína, bár nem egészen ment neme hiuságitól, jó vala. Szépségével együtt erényeit is öröklötte anyjának; és ha kissé regényes, ábrándos kedélyét, s e tekintetben néha csaknem makacs szeszélyeit leszámítjuk: alig fődözhetünk fel valamely hibát erkölcsi lényében. De ez is inkább²⁰ természeti hajlam, mint rögzokás, inkább általa került, több esetben legyőzött gyöngeség, mint uralkodó szenvedély volt, s egyéb ragyogó tulajdoni által annyira háttérbe szorítottatott, hogy csak folytonos társalgás után lehetett rajta olykor-olykor észrevenni.

²⁵ A szülék melyen érezték a hálát, mellyel Szerényinek tartoztak. Betegsége alatt leggyöngédebb ápolást, azután is legszívesb barátságot élvezett ez körükben, s kivált miután tőle elhunyt szülei nevét, lakhelyét megtudták, és azokban mindkettő egykori ismerőseire, sőt a nő az anyában hajdan³⁰ kori barátnéjára emlékezett, szülei szeretettel csüggének a szép fiatalon. Visszaidézték a multnak kies napjait; emlegeték az időt, mikor a két éves Gyula egy hasonló szép fiúcskával játszadozott, s ilyenkor szelid köny rezdült meg az apa mély szemében, szelid köny csermelyezett alá az anya redőzött³⁵ arcain, mert e fiu, az ő egyetlen fiok, koránhalt Victoruk volt.

Mindezekből érti nyájas olvasóm, hogy Gyula és Hermína szerelme szabadon felvirulhatott, s mivel a határtalan bizalomnál fogva, mellyel a leány anyja iránt viseltetett, alig⁴⁰ maradt ez néhány napig titokban, öröme a szüléknek csakhamar jegyváltás következett, s az egész boldog család azon édes reménnyel nézett elébe a kikeletnek, hogy akkor elhagyván Krakót, Magyarországba, Szerényi birtokába jönek le, ott ülendők a vig nászünnepet.

És most vajha bezárhatnám a történetet! vajha elmondhatnám röviden, mikép a tavasz eljött, az utazás, menyekző megtörtént, s most az új pár szerelmének tiszta sugári megtörténvén a szülék örömkönyén, remény szivárványát tüntetik fel, *biztosításul*, miszerint a család boldogsága maradandó lesz! De a sors másképp akarta: folytatnom kell.

IV.

Szívek boldogságát ecsetelni haszontalan erőködés: a kép, melyet legbátrabb kéz rajzolni merészel, végtelenül távol fog állni az eredetitől. Hasonló lesz az a Korán költészetéhez, mely a menny üdvét nagyon is földileg ábrázolja.

Elég mondanom, mikép Gyula s Hermina nevezhetlen boldogok valának; még boldogabbak az által, hogy létezett rokon kebel, melybe érzelmeik fölöslegét kiönthessék. — Hermina barátnéja a szép Eleonora, Gyula barátja a derék fiatal lengyel Ilniczki August gyöngéden szereték egymást, s a két ifju pár, szerelemben egymásközt, barátságban viszonylag, *édeni* napokat élt.

Hajh, édenieket!... Ott virult a fiatal természet dus pompájában; ott illatoztak az *első* tavasz himes virági; ott kínálkoztak a fák arany szín gyümölcsseikkel; de ott rejtőzött a *kigyó* ezeknek tömött lombjai közt, látatlanul, vészesen! — A kigyó először Hermina szívét illeté fulánkja hegyével.

Hermina egy idő óta szívszorongva kezdé észrevenni, hogy Gyula szemei gyakorta huzamosan megakadnak Eleonora érdekes arcán. Nem vádolható ugyan, mintha irántai szerelme akár melegség, akár gyöngédség jeleiben fösvényebbé vált volna: de midőn, tükrei segélyével naponkint lesve, óra-negyedig a leányra tapadó méláiban sejtelmét igazolva lelé: minden látszó bensősége Szerényinek, alacsony képmutatássá törpült előtte.

Sokáig epedt némán hasztalanul. Éjeit nem látogatá édes álom; napjait nem fűszerezé szokott vidámság; s a percekben, midőn Gyula keblén függött, gyermeki csevegés helyett, fájdalom keserű hangján gyóntatá kedvesét: ha nem csalja-e meg, ha nem lesz-e hűtelen? Az ifju százszor esküvék: de Hermina keble redői közt ezt sziszegé a kigyó: „ne higyj, ez eskü hamis.”

S a világhírű orvos, az idő, nem csöppentett balzsamot a leány szívére, sőt napönként megfordítá a beléütött gyilkot, hogy a seb be ne gyógyulhasson.

V.

„Nem, nem epezstem többé magamat a hűtlenért! Ki-
5 törlöm emlékeimből, mint álmképet, mint tündérmesét; elfeledem, mint illatárt, melyet csapongó szellő felém hozott, de ismét elragadott. Hiszen, könnyű lesz nekem őt felednem: hiszen tán nem is szerettem őt. Hálával tartoztam neki; de az adómat lefizettem: legbecsesb vagyonomat, szívemet adám
10 jutalmul. Igen, hála volt csak, kötelesség, de nem szerelem. Elfogadá; ismét elveté: most szabad vagyok. Nem epedek tovább: boldogságát nevelnék kínaim. Dacolni fogok a nyomoruval: hadd lássa, hogy a kéz, melyet eltaszított, nem oly olcsó, miszerint akárkinek is játszerévé aljasod-
15 jék...!”

Hermina mondá — legalább gondolá — ezeket. Csalatott szíve megcsalá magát: elhazudá titkos érzelmeit, s szerelme mélységét rövid dacos indulat tömött fátyolával terité be. Boldogtalan leány! az által akart menekülni metsző kínaitól,
20 hogy újabb szerelem mámorhullámiba süllyeszté magát.

Sovár imádói egyike, Kaminczki báró lön választva ki-
törteni szívéből emlékét a hűtlen Gyulának. A báró látogatási sűrűdének; Szerényi végkép elmaradt. S Hermina oly boldog volt — ha Gyulára nem gondolt.

VI.

25 Február közepe táján fényes vigalom adatott Krakó legelső tánctermeiben. A tisztas anyahölgyek birói-széke figyelemmel, néhol éles megrovásokkal kísért egy ifju táncost s egy karcsu hölgyet, kiknek gyakori együttléjtésében szerelmi viszonyt gyanított észrevenni. Marinskiné is jelen volt, de
30 körülte másról suttogtak a bíráló nyelvek: mert azon karcsu hölgy az ő leánya volt.

Marinskiné semmi különöst nem talált benne, hogy a leány több izben táncol Kaminczkival. — Hermina forrón szereti jegyesét, gondolá, s a báró iránt tisztelettel kell visel-
35 tetnie. Mert Herminának nem volt már bizodalma felfödözni

anyja előtt megváltozott viszonyát Gyula iránt; noha buslakodó kedélyét egészen el nem titkolhatta.

Épen fejbődtő keringő forralá az ifjui vért, midőn Kaminczki, végezvén első körét Herminával, karjára 5 füzé ezt, s nyájas beszélgetés közt távoleső szobába tűnt vele. Senki sem ügyelt a távozókra: csupán egy kékszemű szőke ifju kíséré őket éles tekintetével. A báró pamlaghoz kéré szíve hölgységét, s édesen suttogá neki szerelme titkait.

10 A szőke ifju pedig csöndesen utánok suhant, megállott a legszélső ajtó megett, kebeléből csillogó tört vont elő, végig tekintett annak hármás élén, azután egy leső pillantást vetett a pamlagon ülő párra; hirtelen keblébe rejté a gyilkot, s rohanva eltávozott. — Hermina nem 15 láthatta őt.

Kaminczki sima nyelven ömledezteté szerelme százszor ismételt vallomásait. A hölgy erőszakkal tépett ki kebléből minden fájós emlékezetet: akarta szeretni Kaminczkit. Így akarjuk néha valónak hinni ohajtott álmainkat; akarunk 20 biztosodni, hogy a mit lelénk, valóban kincs, s amit kincsnek nézünk, nem álmunk csaljátéka: de hirtelen megdördül az ég; a villámcsattanás messze riasztja szenderűnköt, kincsével, boldogságával együtt, s mi a vihar közepén találjuk magunkat, elhagyatva, vigasztalanul!

25 Kaminczki beszéde lassan kétértelművé kezdé változni. Hermina, szíve ártatlanságában, mindég a jobb értelmet fogta fel: ismeretlen volt előtte a bűn nyelve, mely a legszebb szővirágban is öldöklő mérget rejt. A báró tettetésnek hitte a hölgy szíve egyszerűségét, s kifejezéseit egyértelműekkel 30 cserélte fel.

Hermina visszariadt: vissza, mintha rózsat szakasztván, midőn illatát élvezni akarná harmatos szirmai közül, mérges darázs csapódnék szeme közé; mintha az ajkaihoz vitt eperszemen hirtelen undorító pókot pillantana meg. Sebesen 35 fölállt ülhelyéről, a főterembe iramlott, s anyjának döbbsent szíve fölé rejtette halavány arcát.

— Beteg vagyok, anyám, menjünk haza.

Fél óra mulva ágyban feküdt Hermina. Hítta a halált, de nem jött az, sőt testvérenek az álomnak is megtiltá föl- 40 keresni a szép szenvedőt.

Másnap hiában kérdezek baráti Szerényit szállásán; hiában fürkésztek ki a város minden zugát: ő nem találtatott Krakóban.

Szerda lön, febr. 18-dika 1846. A történetírás vérbetűkkel jegyzendi föl e napot évkönyveibe, s kimondja rá igaz bírálátát. Mi csak annyiban említjük meg, mennyiben fölvett tárgyunk tőle függésben áll.

⁵ Marinski Dávid nem vélte biztosnak a zendülő városban maradnia. Pénzét, becsesb ingóit összeszedte, s utra készült Magyarhonba. Egyedül Hermina rosszulléte késlelteté a család elutazását.

Hermina zokogva beszélte el megcsalátását anyja előtt.
¹⁰ Marinskiné azonban nem hihette Gyula hűtlenségét: és reményt nyújtott a beteg szívnék, hogy a kedves ifjat honában feltalálандja. S im e biztatás — legyen való, vagy hazug — jótékonyan hatott a leány egészségi állapotára: az elutazás reménye pár nap alatt felgyógyítá őt.

¹⁵ Az indulás szombatra, február 21-kére lön határozva; a vágyó hölgy szemei kíváncsian legelének a naptárban. És e néma rendezője a ház dolgainak, indulás szombatán *Eleonora* nevet mutatott a tűnődő leánynak.

— Eleonora! — sohajta — megátkozam-e ezen nevet, mely több évig áldás volt szívemen? megátkozam-e bucsu gyanánt, mint rablóját szerelmemnek? Hátha a rablást tudtán kívül követték el bájai? Vele beszélnem kell; kérdőre kell vonnom: így nem távozhatom.

Pénteken estve Eleonorához sietett bucsuvételre. Ölelő ²⁵ karokkal repült ez barátnéja fogadására, s legelőbb is egy arcképhez vonszolta, melyet, mint dicsekedve monda, Augusztjától csak most kapott névnapi ajándokul. A kép Eleonora tökéletesen talált arcképe volt, s Hermina, mintegy átvillanyoztatva leánytársa színletlen örömétől, nem állhatá meg, ³⁰ hogy a képet meg ne csókolja.

Ilniczki távolabb állt: mosolygott, de egyszersmind köny csillant meg szemeiben. — Ha tudná nagysád, mily kezek vonásit érinté ajkival, bizonyosan visszavenné csókját, — monda.

³⁵ Hermina Ilniczki-re tekintett; olvasni lehetett arcáról, hogy nem érti a beszédet.

— A képet — folytatá Ilniczki — szegény barátom Szerényi Gyula festé, emlékezetből. Figyelmesen kileste Lórim vonásait, s belőlők lakhelyén rakta össze ezen másolatot. ⁴⁰ Lórim nagyon elégtült vele: hanem én csak az *eredeti* mellett maradok.

Hermina lelkében világosság lön, de villámé volt ez, mely életfáját széthasítással fenyegeté; villámé, mely ő rá süte a hűtelenség korombélyegét!

Szerényi tehát nem egyébért merült el néha Eleonora
5 nézésében, mint azért, hogy arcvonalait emlékébe annál hívebben benyomhassa! — Tudniillik Auguszt meg akarván kedvesét névestjén lepni, Gyulát, mint jó festőt, kérte meg arcképének titkoni elkészítésére.

Ama számtalan érzelmek közül, melyek a boldogtalan
10 leányt, mint megannyi rémek, űzik vissza szülői lakába, legkiválóbbak a bánat, szégyen, kínzó öntudat, s mégis forró szerelem, megettők tátongó kétségbeeséssel: azon egyetlen érzet, mely a lét fonalát még fentartja s az életet hosszabb utra edzi: egyedül a *remény*.

VIII.

15 Remény, hogy szerelmesét, büntelen, holtig hú Gyuláját még feltalálандja; remény, hogy ez megbocsátand, nem teend szemrehányásokat eltévedt jegyesének; remény, hogy csók-záporral hintheti még ajkait s a kezét, melyen adott gyűrűje csillog...

20 Reménye, hajh, *nem* csalta meg!

*

Galiciának Bochnia nevű kerületében sebesen halad egy utazó kocsí. Előtte az uton paraszt nép csoportoz; a csoport közepén lassu ökörszekér mozog előre. A kocsí csakhamar
25 eléri a csoportot, de, mielőtt kitérhetne, izmos karok tartóztatják fel a lovakat.

Marinski őrnagy kénytelen kiszállni kocsijából, s lehetőleg igazolni magát, hogy nem forradalom embere.

Hirtelen, éles sikoltással szökik le a hintóból egy magas ifjú hölgy, s a pórnépen keresztül a szekéren terem. A szekéren
30 holttest fekszik, véres mellel, vértelen arccal: s a barna hölgy, ráborultan, őrzöngő szenvedéllyel csókolja hideg kezét, ajkait. „Gyula!” sikolt még egyszer, hangján a kétségbeesésnek, s ájultan rogyik jegyese fölé.

Marinski és neje borzadva ismerének a legyilkoltban
35 Hermina jegyesére. A vad lengyel pórok megilletődve nézték

a jelenetet, s feledék rabhalottuktól az élő fájdalmat eltüntetni. Az őrnagy kocsiába emelé eszmélet-vesztett leányát; a pórok tovább akarák vinni martalékukat.

— Ne vigyétek, adjátok eltemetnünk! — jajdult fel a keserves anyja.

Marinski gazdag ajándékokkal csakugyan rábírá a parasztokat a holttest átengedésére, bár előbb szabadkoztak, hogy azt, mint 'lázasztót', kötelességök Lwowba vinni.

S ott, egy igénytelen halomka tövén, egyszerű kereszttel kijelölt sirban nyugszik Szerényi Gyula, kit időtlen féltésből származott szeszélyes női dac a forrongó nép közé hajtott, hogy ha már életét elveszté, halálát lelje föl!

IX.

A fiatal orvos, kinek szíves elbeszélése után jelen történetet közlöm, Kassán találkozott Marinskiékkal. Ő jelen volt az orvosi tanácsban, mely Hermína életromjai felett tartatott, s melyben a nyomatékosb vélemények egyhanguan odanyilatkoztak, miképen, ha talán testi egészsége még visszaszerezhető volna is, mihez egyébiránt semmi remény; elméje soha sem fog teljesen kiépülni.

3. SZERELEM ÉS EGYÉB

KISÉRLET AZ „UGYNEVEZETT” FÖNSÉGESBEN

I.

A szélesképű természetnek örök ifju arszlána, a ragyogó nap, búcsucsókot intvén *Izé* helység tornyának aranyos hegyére, a falu mögött véghossznélküliségben tespedő mocsárokba mártá kerek arcát. Bíbor foszlányait hosszan terítette
5 volt a békák őslaka fölé; de, miután az esti lég kósza hullámain kellőleg kiszellőztette volna, ismét összeszedé azokat. A szürkület villitáncot kezdte a halandó szemek előtt; az alkony mind főlebb voná kormos ujjával a homály pókfonaliból szőtt sátorponyvát; egyszersmind siri csönddel, mint óriási
10 csirkeborítóval, teríté be a falut. Majd a lázkóros holdvilág kikandikálva egy tarjagos fölleg alól, mint tisztos néném-asszony a szuperlátos nyoszolya taréja mögül; mire a kerítetlen udvarok kuvaszai azonnal összehangozák műszereiket s irigylendő éjzenével tisztelgének a tányéarcu istenségnek.
15 Egyetlen ablak sárga világa folytat még párviadalt a rátolakodó hold savófényével.

S ti, buvári az emberi léleknek, kik oly biztosan kutattok az emberi szív rejtekiben, mint vakand a föld alatt; kik megtanulátok ismerni embereiteket, mint a juhász báránycáit s
20 — szamarait, feleljetek: ismertek-e beszélyírók széles e hazában, ki ellenállhatna ilyenkor a kísértetnek: ablak alá suhanni s bepislantani?

Igen! én is gyöngé vagyok s lebirkózhatlan vágy cipel az ablak felé. Kőfalon, palánkon átszőknöm pillanat műve
25 — volna, ha t. i. ottan ilyesmi találtatnék.

Köszönet neked, sugárdereku kenderszálak enyves unokája, fényes üvegtáblák szerény helyettese — papirdarab! köszönet azért, hogy míg egyik széled bonthatlan csiriznek vonzalmával tapad az ablak keresztfájára: addig a másik
30 szabadon kelepel az esti hús szellőben, mint didergő gyermek fogai. Felbillentem fátyolodat s legörbedve nézek titkod mélyébe.

Legott gyökeret vernek szemembe a burgonyafészki pipaszurkáló sugárai; de szaglásom műszere most egyszer

megelőzi a látását: az illat, mely csiklándozza érzékimet,
viruló — fokhagymák illatárja. Kevés idő múlva látom
ezeket, ünnepélyes zöldségükben, sorra fekünni a párducbőrré
tintafoltozott fenyűasztal terítetlen lapján; rokonszenvvvel
5 nézőket a *„kenyér-szerecsen”*-re, mely az asztal egyik szögletén
pongyolán guggol. Tul a hagymán s kenyéren, köszvényes
nyoszolyában sivalkodó szalmazsákon, neme az embernek
ül, kezében egy kés, a bicskák legudvariasb fajából, mely
t. i. az emberi kéz legkisebb moccanására kétrét hajolva mély
10 bókot csinál, s megcsókolja hegyével fanyelének gömbölyű
bokáját. Az ember fenpiros arca rikoltó ellentétet képez a
fokhagyma haragoszöld színével, épen úgy, mint feje ingelője
mosatlan barnaságban háttérbe szorított ingével. Egyébiránt
azon korában van az életnek, melyben, ha fűrészporról táp-
15 lálkoznék is, vidor életkedv duzzad az ember arcán; és semmi
kétség nincs, hogy sült kappanok combjait sem kevesebb
étvágygal volna nyelendő, mint a zöld egyenruhás hagymákat.

Az ifju ember nem szól, hanem folyvást eszik, jóllehet
alkalma volna magánybeszédet tartani s talán, helyében,
20 egy drámahős tenné is azt, körülbelül ilyen formán:

En i, vagy nem enni: ez itt a kérdés.

Ha jobb-e, valjon, tűrni békésen

Makrancos éhség kínos éjjelét,

Vagy elszántsággal harcra kelni a

25 Hagymákkal, és *küzdvén* — megenni őket?

Stb., — stb. — — —

Hanem az ifju ember nem kételkedik így; s ha ez a nyájas
olvasó előtt hihetlennek látszik, értésére *adjuk*, hogy ő az
izéi tanoda *nagymestere*. — Innen az elszánt hagymaevés!

30 Miután pedig — hogy Homer szavaival mondjuk — az
étel és ital vágyát kivetette gyomrából, feláll; ajtósarkon
függő posztó-öltönyét leveszi s tenyereiből rögtönzött kefével
megsimogatván azt, beborítja vele ingének sötétlő szígyenét;
azután megríkatja a fakilincses ajtót s ennek ásító nyilatán
35 keresztül az udvarra lép.

II.

Hová, hová, te vidor lakója eme lépkóros épületnek?
Kalandokra indulsz-e, borzasztókra, melyek képesek az emberi
hajszalet ércsodronnyá merevítetni? Van-e rejtve csizmaszárid
öblében halálhegyü tör, vagy kulcs, mely hatalmas felnyitni

faltömeget épen úgy, mint a színpad tarka vásznait? Vagy talán boldog pásztorórák élvezésére mégysz, találkozandó az éji kedvessel, kinek angyali szépsége látásán az ép szem elvakul s a vak tündöklő fénytengerben uszik? — Nem felel; kísérik 5 őt.

Kétes hitelű talpbőrei szapora csókokat raknak a kerék-
vágások keskeny ajkaira; mohó léptei csakhamar fölemésztk
a kolbászszerű utca hosszúságát s a falu végső telkébe merül-
nek be, melyet a többi telkektől illatos gyepű s árok ölelő
10 karjai különítnék el. Az árkon keresztül nyujtozó igénytelen
bűrű — egyetlen fűzfának golyvás törzséből, faragás nélkül
építette a természet valamelyik fia által — sokkal erősen
áll, hogysem saját írói könnyűségünk alatt leszakadna. Tehát
a tér, hová jutánk, udvartelek, melyen, ha nem családunk,
15 egy néhai tekintetes és vitézlett házat van szerencsénk ki-
kémlelni.

A hely *vad* regényesen bájoló. Égbetörő laboda s bürökerdő
parancsol „ne tovább”-at az emberi látásnak, *mely* (t. i. az *erdő*,
nem a *látás*) közül, mint Aegyptus gulái, itt-ott óriás trágya-
20 hegyek, régi aranyidők gazdag emlékei, nyulnak fel, kerti-
seprő- s pukkantóbul álló dús növényzettel. Távolabb, mint
tekintélyes időjós a birkák apróbb serge közül, két vagy
három ősi szilvafa ágaskodik, melyeknek emlékéből az idő
régisége már kitörülte az évet, midőn utószor kínálák férges
25 gyümölcsceikkel a feltátozó földesurat. Mindenütt élet és
tenyésztés! A föld háborítlanul táplálja édes szülőtteit,
melyeket a kertész *gyom* névvel merészel gunyolni, és a tör-
ténétírás nem képes nyomába jőni, hogy itt valaha vasesz-
közök vandalizmusa dult volna a természet kedvenc népe
30 közt. S ha feltekintünk, az *eget* látjuk, vasárnapi pitykés
mellényében, lemosolygani a magyar nemesember ősi telkére,
s ölében a gömbölyű *holdat*, mint óriási macskafőt, bajuszként
eregetni sugári lenszálaait a bojtortjánok apró gerebenei közé.

*

Mi bájoló hang az, mely füleinket verdesi? oszlopban
35 táncoló szunyogok csiklándós hangja-e, melyben olykor-
olykor az éj fülesének tompa huhantásai vegyülnek? Vagy
szinte az égi gömbök Strausza hallatja örökös keringőit,
a soha senki által nem hallottakat?

Oh nem! — „A mindenséget átkaroló ércapocs éterfinom-
40 ságu selyemszálain, milliárd hullámzatu érzeménytenger kellő-
közepén, bájszerelem rózsasugári kebelistenítő pamlagán,

mennybe futosó érzelmekkel, s imádó zsolozsmává olvadozott szende kebelével, egy szerencsétlen boldog pár a kelet gyöngyeivel himzett bájhon angyalédes perceinek szemvakító üdvét élvezi!!'

5 Különben mind az, mi róluk prózalelkű olvasónak mondható, ennyi: Tenyeres-talpas leány ül a vad málva közt, s öléből mesterünk ismeretes feje bámészkodik az igéző orrlyukak felé. Vegyük fel párbeszédök fonalát.

— Imádott hölgy! te a mindenség drága kalárisa!
10 tapló-szívemnek csiholó szerszáma! sorsom madzagának megmélője! barna gondjaim bemeszelője! éltem göröngyeinek utkaparója! Oh mondd, csak egyszer mondd még, hogy sze-retsz!

— Menjen már maga no, hájszen hányszor monddjam
15 még, igen. Szégyenlem én annyszor mondani, igen.

— Oh, látom pirulni arcodon a szemérem tégláját! Gömbölyü kacsóid egy tengert izzadtak már e marok lángoló völgyébe; szived úgy dobog fülemb, mint csertörő timárnak bakozott kölyűe.

A leány hallgatott. Nem értett ugyan semmit: de hallgatott.
20

— Oh Zsuzsa! ha tudnám, hogy szived titkon a hetyke komposesor öt vékás szilvására ásít; hogy ismét visszafanyalodik lelked a kurta guba istenkáromló lakosához s a szegény iskolamestert hitvány zérusként fogod szived sikamlós táblájáról a feledés nyullábjával letörteni!

25 — Vesszek el, száradjak meg, ha szerettem valaha Tyukody Pistát; de tekintetes uramatyám —

— Oh! — sohajtott a mester oly hangon, mely viszonzásra hitta fel a falubeli ebeket.

30 — Uramatyám agyonverne, ha megmondanám, hogy nem őt, hanem magát szeretem. Erősen akarja, hogy a Pista felesége legyek, s nekem szót kell fogadnom: de hisz azért nem válunk el örökre... A hölgy szemei olvadtak, mint ólomgolyó.

35 A jelenet oly szép, oly isteni volt!

Hosszu szünet következett, miről semmi érdeket nem irhatunk.

A szünet alatt csend volt, s a csendnek vége lön azáltal, hogy a szerelmes pár egyikének gyomra korogni kezdett.

40 — Talán bizony ehetnék maga? — szólt a hölgy.

— Ah édes! úgy hiszem, ten drága szived tájáról jött a bájoló korgás zenéje —

— Micsoda? nem szoktam én koplalni, hallja; van nekem mit aprítani a tejbe, hallja. Hanem, ha ehetnék, jöjjön a szobába. Tekintetes uramatyámat vártam egy töltött csirkére; de már, látom, nem jó ma haza: bizonyosan megmarasztotta a vicispán, mert jó barátok együtt. Jöjjen!

A hölgy könnyedén emelkedék fel ültéből, mint hizott liba, s fülöncsipvéen kedvesét, azzal együtt a házba lebegett. Én, meg a hold, künn maradtunk.

III.

De nemcsak mi ketten. Ott a sóslóromok s lapuk között egy halvány arc rémlik. Tekintete fölér egy télhavi éjszakával: hideg és sötét. Fekete szemei ragyognak, mint fénymázos csizmaorr. Ajkai reszketnek, mint részeges ember keze. Nyaka előre nyult, s egész teste előre hajolt, mint szeméthalomba ütött villanyél.

Ez ember lefojtott pezsgőüveg: benne bú és harag, szerelem és boszu forr.

A kertiseprők reszketnek iszonyu tekintetétől. A kutya-tej elapad; a laboda elhullatja leveleit.

A szunyogok elhallgatnak; a hold eltakarja képét egy piszkos felhőronggyal.

Nyugoton egy lapos föllegben sűrűn csiholnak. Fejünk felett halálmadár vijong.

A tói békák harmadfél hanggal alább kezdik éneköket.

Mindenütt rémület előjele mutatkozik.

Valami lesz!

IV.

Ez alatt egy bágyadt világosság kikönyökölt a néhai tekintetes ház szellős ablakából, annak jelétül, hogy benn mécsst gyújtottak. A rémalak oda huzódik s szemeihez kötözi a sugárokat. Lát, de nem nyög, nem sir, nem érez, nem gondol.

Esze megállt, mint koldustaliga, melyből az elcsigázott pára már kidőlt! A mestert látja benn, ki a csirkét eszi, és Zsuzsát, az ő jegyesét, ki a mestert majd megeszi.

— Ördög és pokol! — kiált vala fel, ha e szép káromkodást valamely színpadí hőstül szerencséje volt volna eltanulni.

Majd hosszú botot ránt kurta gubája alól s kitoldja azzal kezeinek rövidségét.

De hirtelen — mintha gyufa lobbanna fel agyában — rémítőt gondol. Meglepni a hűtelet, hirtelen! váratlanul!!
5 rettentően!!! Meglepni őt, mint sirból jött kísértet, mint alvilági rém; mint francia-magyar színművek szörnyei!

S a rövid gubának koromsötét lakosa nyugalomba helyezi talpának hosszúságát; csupán lábhegyét veszi használat alá. Kopogása nem hallható emberi fülnek.

10 Legelőször is a pitvar ajtaját akarja felnyitni, de ez nem segít neki, mert — ilyen ajtó nem létezik. Volt valahol, de már nincs. Akadály nélkül belép tehát s botját, kurta gubáját csöndesen levetkezi. Azután felágaskodik s betekint a kürtő fekete torkán, kikémlendő, ha pislog-e valamely tűz
15 a kandalló kebelén. Vizsgáló szemei „nem”-mel felelnek. Most fejét, nyakát dugja öblébe a barna kürtőnek, elhatározott szándékkal, ez uton rohanni a semmit nem gyanító szerelmek közé.

Jaj, jaj, jaj! háromszoros jaj! Vagy ha kell, több is.
20 Kültőnek az ismétlés legkevesb fejtörésbe kerül.

Jaj, ha őt a leány meglátja, kormosan, fővel alá rohanni boldogságuk édenébe!

V.

Sokat végeznek Soroksáron, de elrontják az égben.

Tyukody is elvégzé magában: bebúni a kürtőn, mint
25 Odysseus a trójai csatornán. De az ármányos kürtő csupán fejét, karjait s derekát bocsátá be: visszatiltá ellenben domboru csipecsontjait; s így hősünk sem ki-, sem befelé nem moccanhatott. A helyzet *dramai* lön.

És az István szuszogása lön, mint dühös vadkané.

30 — Istenem! az Pista, — monda a lány remegve — jól ismerem haragos orrának szuszait.

— Pista, és a kürtőben akadva, — sugá a mester. — Várj, meglakolsz! — Azzal ágyfenékről penészes szalmát vön elő a furfangos észnek gazdája, a mester, és meggyújtván
35 azt, a kandallóba veté füstölögni. Pista köhögései és tüszkei rettentőek lőnek.

VI.

A cikkek rövidülnek: a történet közelg kifejléséhez. Így fogynak a napok esztendőik vége felé.

— Erre, arra, vészett, morgós, dörgős, láncos, lobogós — stb., stb. —

— Jaj, tekintetes uramatyám a pítvarban! riadoz a leány. Ismerem őt nemeses szitkairól.

⁵ Künn vihar dühöng, mennykövek cikáznak: de az elszánt mestert semmi vissza nem tarthatja: rohan ő szobából ablakba, ablakból udvarra, udvarról gyepüre, gyepüről — árokba! Mily ellentét! forró vér hideg vízben!

VII.

¹⁰ A megérkezett tekintetes ur megrövidíté hosszú címét s most egyszer *tettes*-sé lön. A nemes urfi hátulsó részei keményen megpáholtatának a tettes ur által. Jajai, mentségei a kandalló sötét ürében hangzának el. Majd, kibontván a ház ura néhány téglát, kivoná az elcséplett szerelmest s kiűzé a tekintetes kuriából.

¹⁵ S a hölgy ajkai sirva panaszlák el, miszerint bezárván ajtaját Tyukody előtt, ez a kürtön által akart rárontani, mit meg is teszen, ha sorsa és csípei nem gátolják.

— Nem, nem adlak hozzá feleségül, aki lelke van! — mondá a földesur drastikus káromkodással.

VIII.

²⁰ Tekintetes Szilvász Gáspár ur szavát tartotta: nem adta leányát Tyukodyhoz, miután tapasztalá, hogy ez — a jegygyűrűt visszaküldötte.

²⁵ Minthogy pedig a leány holtig-leány nem maradhatott, más kérője pedig nem találkozott: kénytelen lön mesternő asszonyommá válni; mely minőségben él és uralkodik mind e mai napiglan.

4. BESZÉLY-TÖREDÉKEK

I.

A KÉTABLAKÚ HÁZ

Azt hiszem, hogy nem egy lesz nyájas olvasóim között, ki megfordult Lapisfalván, habár csak mint keresztül utazó is; minthogy e helység a szolnok-nagyváradí, vagy szolnok-aradi útvonalban, tehát a legjártabb országút szélén esik. Így hát

⁵ kétségtől emlékezni fog a sugár toronyra, mely csak néhány évvel ezelőtt épülvén, újdonszerű meszeletével, mint egy földbe szúrt facövek, tűn fel a sík láthatár mesgyéjén, hol az ég a földdel összeborúl. Az országút, mely e torony felé vezet, ma is oly széles, mint valaha, azaz néhol egyenlő kiterjedésű a végtelen

¹⁰ közlegelővel, másutt huszonnégy ölnyi távolban futó párhuzamos árkok közé szorúl, de ez utóbbi csak oly helyen történik, hol a jövőmenő, az útban fekvő posvány miatt, másképp a szántóföldekre volna kénytelen kerülni. Ama gát sem lesz még feledve tisztelt olvasóm előtt, mely félóra hosszan vezet

¹⁵ egy mocsáron keresztül, itt-ott csonka-béna fűzfáktól bámulva végig, melyek, majd közelebb, majd távolabb, egymást várni látszanak. E gát, vagy töltés, a harmadévi esős tavaszon sokat szenvedett; de a lapisfalvi érdemes helyhatóság már az elmúlt nyáron meghordotta jó buzatermő földdel, úgyhogy

²⁰ jelenleg az ormó, hosszát leszámítva, nem hasonlótlan koporsófödélhez, melynek gerince, természetesen, aligha szekérrel járható, de két oldala, le az árok fenekéig, annál dülösebb. Egyébiránt a mi szélességéből hiányzik, az magasságában kárpótoltatott, s ha alapja, egyenes átmetszetben, nem ütné

²⁵ is meg a két ölet: púpján keresztül, négy öltre csak szemmértékkel is bátran tehetni. A mocsáron, tavaly óta, csupán egy helyt kell átgázolni, mert az egyik híd, noha csak nádból rögtönözve, s földdel meghordva, már akkor helyre állíttatott; a másíknak cölöpjei szinte állnak, de deszkái a falu gazdájának

³⁵ múlt évi számadásán kívül, sehol sincsenek. A gazda ugyan, Rátarti Mózes uram, igazolja magát, hogy a már megvett s falu erején hazahordott híddeszkákat az árvák atyja Nyúzó Sándor, „megadom” fejébe elvitette, de ez utóbbi Jó Balázssra hivatkozik, mint a kitől vette az új birkaólához felhasznált

épületfákat; ellenben Tikos, a levélhordó, egy pohár szesztől hevülten, azt találta kiejteni, hogy ha Rátarti uramnak hidlása nem volna az istállóban, nem kellene neki a Hosszúgáton levetni csizmáját, — azonban e rágalmat józan fővel visszavonta.

- 5 Akármint legyen a dolog, e hídfőt tanácsos kikerülni, már csak azért is, mert rajta, a fennálló cölöpök s magas part miatt, átmenni lehetetlen. Ez akadályt mellőzve, békén halad a gát, egész a falu *tulsó* végeig, honnan, mintegy dolgát megbánva, visszafordul, s be a faluba. Nem szükség a nyájas
- 10 olvasót a helység leírásával untatnom, írva találja azt tulajdon becses emlékezetében. Ott van a szőlőskert, árokkal szegélyezve, mely ember nagyságnyi nádat terem, s a főntebb leírt *Hosszú-tóval* barátságos közlekedésben áll. A szőlőtövek közt is buján tenyésző nád fölöslegessé tesz minden karózást,
- 15 s helyben terem a hinár, mely a szőlővesszők kötözésére kívántatik. — Ott van a falu végső háza, a „*strázsaház*” mint ez kopott falán még ma is olvasható, noha födele, mingyárt a 831-ki cholera után, elpusztult, s maga Csubó Ferke is, a híres hétalvó, kit az egész falu *Heveré* gúnyneven
- 20 ismer, kénytelen volt odahagyni az ajtó- s ablaktalan düledéket. E romtól a faluig ismét legelőn: az úgynevezett „libanyomáson” viszen az út; majd egyfelől vályogvető gödrök, — mint himlőhelyek — lepik el a mezőt, más felől házsor kezdődik, mely fél utcát valaki pihent ésszel, bár nem eléggé
- 25 csinosan, „fél gatyaszárnak” nevezett el. A falu e sugarát újabb telepedők töltötték oda, kik sokkal szerényebbek voltak, hogysem a Lapisfalván ember-emlékezet óta divatban levő építésmódtól csak egy hajszálnyira is eltérjenek; e szerint a házak, pár ölnyivel beljebb mint az utcator, visszavonulva,
- 30 a kandiság vádját annyival inkább elhárítják magukról, mert mindnyájan csak egy-egy ablakkal bírnak az utca felé, s így, ha törpék nem volnának, amaz óriás néphez lehetne őket hasonlítani, mely homlokán egy szemet visel. Különben az udvarok ép oly puszták és kietlenek, mint ezelőtt voltak, sőt
- 35 a Buga Márton kerítése, mit az ősszel szomszédai, Sós Péter és Faragó Mihály gúnymosolyai dacára, szalmával vegyes utcasárból, mint valamely „kőfalat” lapátolt vala össze, az idei hóolvadáskor egészen tönkre ment. E csekély változást leszámítva, minden úgy van, mint a közelebbi években, s ha a
- 40 kegyes olvasó, velem együtt, a Lapuközön áthaladva, a Kovács Mihály házsarkánál jobbra fordul, aztán szíves lesz követni a „nagy csapszékig”, onnan balra a Tót Péter háza megett el, az égett pálinka-házig, onnan vissza vagy száz

lépésnyire a falu száraz malmáig s ott keresztül a Szép József udvarán, ki egészen a *Patavág*: azonnal a helység kellő közepén, a torony mellett szedjük fel magunkat.

Említém, hogy a lapisfalvi építésmódnak azon sajátása van, miszerint a házak fél szemmel jönnek a világra. „Két szem csak kényesség” szokta mondani, kinek nincs — s a lapisfalvai százados meggyőződés igazolja e mondást. Sőt az öregebb lakosok még a *kinyíló* ablak ellen is ejtenek szót, mely korcs divat mindazáltal, az ifjabbak „újságon kapása” miatt, már csaknem közönségesse vált. „Igen, — hallottam az öreg Jámbor Tamástól, — jobb világ volt másszor, igen; nem kellett ennyi cifraság, igen; az a kinyíló ablak is mirevaló? igen; másszor, ha egy ablakot betapasztottunk a falba, megbírta, míg a ház, igen; ha kitört, hólyaggal vontuk be, igen; de volt is ám pénz; három márvány volt egy köből búza, igen; egy poltura egy pint bor, igen.” „Oh édes apám, — felelt Sára, a menyé — régen volt az, még akkor a kő is lágy volt; aztán meg ha füst van a házban, vagy gőz, vagy a kotló s kis gyermek alkalmatlanságot csinál, csak ki kell nyitni az ablakot?” — Az öreg Tamás fejét csóválta s morogva ült félre, mondván, csak látja ő már, hogy elvész a világ.

E szerint, történetünk kezdetéig, az egész Lapisfalván nem találtatott két ablakú ház. Ez mindazáltal nem zárja ki, hogy három, sőt plane négy ablakú is ne volt legyen: de azok „paloták” s épen nem közönséges épületek valának. A jegyző lakása, például, három ablakkal nézett ki az utcára, a mennyi-ben a lecsuszkált náderesz engedte, mely az avúlt épületnek, mint valamely kalap-ernyő, haragosan szemébe volt vonva. A másik „palota”, a tiszteletesé, szakasztott mása volt a jegyzői laknak; de mióta a jegyzőné, isten nyugossa, a papné sárga viganóját kisebbíteni merészelte, nem átválván ezt mondani a mesternének: „ej no! be kackiás az a komámasszony papnéja!” s a két asszony közt halálos gyűlölség támadt: azon időtől fogva a tiszteletes asszony nem szűnt meg sarkantyúzni férjét, a jámbor Dienes uram őkegyelmét, míg a nótároson valami „istikk”-et nem ejt, mi egy tanuló szobának a házhoz toldatása által nagyban meg is történt, s Dienesné tiszteletes asszony megérte az édes örömet, hogy egy vasárnap délután, felváltva négy ablakból vethetett haragos szemeket az átellenes jegyzői lakra. Mosolygasz, nyájas olvasó? a hiúság ördöge falun úgy, mint városban megmérgezi a társas életet, s átkül fordítja üdvöztőnk szavait: „valahol ketten-hárman egybegyűltek, ott leszek tiveletek.”

A ki Lapisfalván ezelőtt tíz-tizenkét évvel megfordult,
 hallhatta hírért egy vásott fiúnak, ki mihelyt szerét tehet-
 mingyárt a torony és templom körül csavargott, s majd
 a legfelső toronygomb bensejéből szedett le vércsefiúkat, majd
 5 a templom gerincén sétált végig, mint valamely holdkóros,
 majd egy kirugó párkányzaton állta meg az úgynevezett
 „tótágast”, fővel alá, lábait égnek meresztve; mely műtételei
 az iskolamester, s később, midőn annak vesszeje alól kikerült,
 a becsületes tanács részéről, nem egyszer méltó elismerésben
 10 részesültek. Mindazáltal ő, sógora Cziba Lukács, a harangozó,
 kegyéből, kit gyakran helyettesíte, meg-meg visszatért előbbi
 szenvedélyéhez; miért is a faluban egyszerűen csak „Torony-
 mászó Pista” lőn a neve, jöllehet apja után Futó Istvánnak
 kellett volna mondani. Már, hogy apja, Futó Gazsi, családi
 15 jogon bírta-e a *Futó* nevet, vagy csak hivatalos foglalkozása
 után ragadt rá, ez, míg a jegyzőnél általam megrendelt bizo-
 nyítványok megérkeznek, kétséges marad. Ő ugyanis, mióta
 a jelen öltőbeli ember emlékszik, szüntelen borjúcsordás volt;
 s ha a lopótökre helyes e talány: „míg él mindig *fut*, holta
 20 után mindig *lop*” —: ugyanez, legalább első részében, Gazsi
 bácsira is áll. Mihelyt a nyári nap kelő sugarai megaranyozták
 a lapisfalvi ócska torony tetejét, azonnal látni és hallani
 lehetett Futó Gazsit és pattogó ostorát végig az utcán, a mint
 riogatják az ártatlan veres borjúkat. S az ifjú ökör nemzedék,
 25 tanulatlan hevében, ki jobbra, ki balra fut, a hány darab,
 annyi felé; természetes, hogy Gáspárnak is aztán futni kellett,
mindenfelé, azaz egymagának annyit, mint a gondviselése alá
 bízott borjúk *összesen*. E minden nap megújuló testgyakorlat
 nem engedé elpohosodni a serény férfiút, ki épen azért öreg
 30 koráig „vékony pénzü” marada, nem mintha pénz *véknyan*
 lett volna körülé (ámbar ez is valószínű), de, mert köpcössége
 sokban hasonlított ama vékony ezüst pénzekhez, milyenek
 I. Ferdinánd korából gyakran találtatnak a földben. Mintha
 most is látnám, konya és rótszínű kalappal, sovány, vöröses
 35 arccal, ritka nyúl bajusszal, kifordított rövid bundában, mely
 térdéig sem ér, azon alól madárhúsú vékony lábszáraihoz
 szorosan odafűzött bocskorban, versenyt futni az „erkölcsös”
 borjúkkal s pattogatni viszhangzó ostorát. De fájdalom, a
 múlt nyári cholera, annyi jelekkel együtt, őt is elragadta.
 40 Fia, Toronymászó Pista, eredetileg arra volt szánva, hogy
 kárpótolja a veszteséget, mely egykor, apja kidőltével a falut
 érni fogja. De Istók öcsém kényelmetlennek találta, minden
 isten-adott hajnalon, a harmat csillogó gyöngyeiben áztatni

kérges bocskorát, s apja mellett a bojtár és kuvasz kötelességeit végezni egy személyben; azért sógora Cziba Lukács pártfogására támaszkodván, csakhamar eloldá a kereket s harangozó-bojtárnak csapott fel; mely minőségben, a torony híves-
5 szellős ablakából, kevesebb fáradsággal, szintoly széles, vagy még tán szélesebb *kilátásai* nyíltak, mintha csordás maradt volna. Ekkortájt történt, hogy a lapisfalvi község, használván az 1836-ki törvény által kiterjesztett szabad bíróválasztás jogát, Borsos uramat választá meg egy szívvel-szájjal, ki,
10 mint a szigorú erkölcsű feddhetlen életű, a mellett nem tökkel-ütött ember, közbecsülésben állt vala. Nem csekély érdeméül rovatott fel az is, hogy a „rúgott” tanáccsal, kik húzamos időn keresztül mintegy belé-hájasodtak volt már a bírói s eskütti székbe, legkisebb rokon-, sógor-, vagy komasági viszonyban sem állt, és nem egyszer kelt ki azok vissza-
15 élései ellen. De a következő megmutatta, mennyire csalódott a nép Borsos uramban, kit alig félévi hivatalkodása folytán már „Heródes” névvel tisztelt meg, s nehezen várta a „Mind-szent” napot, hogy szabaduljon zsarnokától. Ez ugyanis nemcsak a számadási és adóhátrányokat utolsó fillérig behajtotta — ürügyül adván a bő termést, — nemcsak mindenféle vízvezető árkokat ásatott keresztül-kasúl a helységben: hanem a régi templomot is, hét egész lábnyival, feljebb s boltozat alá vétette, a tornyot kijavíttatta, új tetővel cifráztatta föl, s
20 mindezt koránsem a maga, hanem a falu erején! Régi számadásokból kinyomozta, hogy a rozszant templom újból építésére, Csontos uram bírósága óta, ki az 1817-ki nagy szükség idején viselte a bírói pálcát, négy ízben vettetett nagy mennyiségű tégl a falu és egyház költségén; s miután e kazal téglából annyit sem talált, mennyivel egy diót megtörhetne,
30 nem elégedett meg egyik vagy másik „benforgó” személy feleletével, hogy: „elpusztulódott az!” — hanem vallatás, nyomozás, esketés útján kisütötte, hogy részint Nyúzó uram, az árvák atyja, hordatott el új kéményéhez pár ezeret, részint
35 Balog Miklós, a volt törvénybíró, állott jót vejeért Faragó Mihályért öt ezerig, ki azt az „új ülésen” épült házába falazta be, a vályog közé; részint jegyző úr adott el, utólagos jóváhagyás reményében, tíz ezret a helybeli zsidónak, s árával *épen most* akart beszámolni; szóval, hogy a téglát hordta
40 boldog boldogtalan, s még a szegény Tikos, a levélhordó is, vitt el abból egy katlanhoz valót, bár az könybe-lábadó szemmel bizonyozta, hogy abban, mit ő elhordott, egy se volt nagyobb, mint a fél ökle, s így épülethez már úgy sem lehetett

volna használni. De a „Heródes” Nyúzó uramon kezdve Tiko-
sig minden embert azzal fenyegetett, hogy, ha a téglá, vagy
ára, meg nem lesz, széthányatja épületét, s így mire kitavaszo-
dott, annyi téglá állt a parochia udvarán, hogy a templom
5 újításhoz bátran hozzá lehetett fogni. Ily „vérrel-bottal” épült
fel az isten hajléka Lapisfalván; nem csoda hát, ha a templom-
járó öreg emberek eleinte pár évig nem is akartak abba a
„cifra” templomba menni.

Ha kérdi, szíves olvasóm, mikép függ ez össze hőszünk
10 történetével, kit Toronymászó Pistában már is sejdíthete:
egyszerű és rövid a felelet. Mivelhogy István gazda, mint
említő, épen a harangozói pályára képezte magát: alkalma
lón a templom építésénél az első téglá letételétől az utolsó
zsindely-koccanásig jelen lehetni. E körülmény döntő hatással
15 bírt egész életére. Eleinte csupán téglahordással foglalkozék,
nem ugyan túlbuzgóságból az ekklezia iránt, melyhez, harang-
jain kívül, nem nagy vonzalommal viseltetett, de mint mű-
kedvelő napszámos, ki néhány garasért egyik-másik özvegy-
asszony helyett a rájuk szabott közmunkát szívesen elvállalta
20 s így némi tőkepénzre is tőn szert, mely nem a „Dárius kincse”
volt ugyan, de neki oly soknak tetszett, midőn a déli pihenő
órában, avúlt szűrén leolvasva, számlálgatta a kövér *susztáko*-
kat! De miután Prámer urat, a Sarkadról hozott építőmestert,
legényei kezdék elhagyogatni: Pistának mind több alkalom
25 nyílt a „mojterbe” mártani kanalát. Az eset körülbelül ez.
Prámer úr, hírneves építő egyéniség, nem csak Sarkadon,
hanem ottan körül egész Okányig és Vésztőig, egy gyulai
kőműves kijátszásával, megalkudta a lapisfalvi torony építését
5649 forint 37 és fél krajcárért váltó pénzben, oly módon,
30 hogy az összeg nem egyszerre, hanem részenként, a hogy és
mikor az idő és a munka haladása kívánja, fizettessék le.
Az idő úgy kívánta, hogy a pénznek mintegy fele része *előre*
leszámláltassék, mert különben a *vadréti* templom építése,
melyet Prámer úr tavaly be nem végezhetett, fenakadást
35 szenvedett volna; másik fele, az állásgerendák beszerzése
végett, szükségessé vált, hogy a lapisfalvi toronyhoz kezdhes-
sen; s bár mily eszélyes ember volt különben a bíró, Borsos
uram, egyszer „benne lévén”, úgy vala kénytelen járni, a
hogy Prámer úr fújta; s mire észrevette magát, nem volt
40 Prámer úrnál egyéb biztosíték, mint ama 37 és 1/2 krajcár,
mely apró pénz hiányában, fizetetlen talált maradni. A munka,
mindamellet, szépen nekiindult: Prámer úr oly erős hat
legénnyel állított be Lapisfalvára, hogy bármelyik őrzető

káplár sem különbekkel; s bízatta magát, hogy oly hamar felfújja az épületet, mint egy hólyagot. De az első legény, mingyárt a munka kezdetén, összepörölt vele, mert jobban akart tudni hozzá, mint mestere, Prámer úr; noha ennek véleménye a helybeli kovács és a kisbíró Csorba Samu által 5 s helybehagyatott. A többi legények egyelőre belenyugodtak volt, hogy Prámer úr hetenkint csak félbéröket fizesse ki, felét pedig a munka bevégezése után egy összegben adja kezökbe; de miután egy részről megsejték, hogy a többször említett Prámer úr a helységtől már minden pénzt kiszedett, 10 más részről a bor ára, mely itcénként eddig csak hat krajcár volt váltóban, most egyszerre nyolcra emelkedék: egy délyesti órán úgy vágták a mésztartóba kanalaikat, hogy a csípős folyadék egyenesen Prámer úr szemei közé loccsant. Mindazáltal Borsos uram közbenjárásának sikerült a pártosok közül 15 vagy kettőt, a sete Mihályt, s a nagyfejű, szőke, borzas hajú, kancsi Vendelt kiengesztelni, — a többi úgy elment, mint a tavaszi hó. Ez napságtól fogva nem egy kövér csepp gördült alá magának Prámer úrnak is ripacsos homlokán, kénytelen 20 lévén saját műértő kezeivel támogatni falhoz a meszes ölmérőt, s domború hasával görnyedezni a „habarcs” után. Így történt az, hogy Pista segédnyújtása, majd egy téglá helyre igazításában, melyet a kancsi Vendel ferdén állíta, majd a vízmérték odaillesztésében, ha az Mihálynak „nem esett kezére”, — 25 szívesen fogadtatott. „Ez a kölök született kőműves; a kis körmét sem adnám értetek, ti nagy szamarak!” mondá ilyenkor Prámer úr; a mi természetesen nem kissé nevelte Pista önbizalmát.

Gyarapodék hát István öcsénk az ismeretben. Jó szem- 30 mértéke s ügyes keze lévén, hamar elsajátítá a falrakás minden csinját-binját, s mire az építés be lőn fejezve, már mint első legény szerepelt Prámer úr oldalán, a mennyiben második nem létezett. Ugyanis a kancsi Vendel, megirígyelvén a hús- vágó Lőrinc boldogságát, ki a templommal szemközti mészár- 35 székben felaggatott birkacombok közül, szemébe piroslott, — ehhez állá be nyúzó legénynek; Mihály pedig, Prámer úr biztatásait a fizetésre nézve megúnván, mesterének sötétzöld vasárnapi bekesevel világlátni ment. Ekkép Pista akár első legénynek, akár utolsó inasnak tekinthette magát; sőt Prámer 40 úr, ha jó kedvében volt, vállait megveregetve szokta mondani: „Te Pista, te Pista, jer hozzám inasnak, két év múlva felszabadítlak, engem üccse! felszabadítlak.” És bár Pista nem tudá, hogy Prámer úr ez ígéretet aligha teljesíthetné, a meny-

nyiben ő ugyan a C betűt ismerte, de őt egy *céh* sem ismeré el tagjának: szépen megköszönte, s nem vállalta, győzvén benne a szülőföldre iránti szeretet. Ha majd egyszer, üres időm lévén, rávetem fejemet, hogy a Prámer úr történetét megírjam: akkor ki fog tűnni, mily erejére esett a lapisfalvi templom bevezése ezen derék férfiúnak. Midőn még fele-munka hátra volt, már panaszkodott, hogy a szegődség szerint öszletből egy fillére sincs; átkozta magát, hogy oly olcsón felvállalta, folyamodott kárpótlásért, s felfogadta, hogy soha, de soha míg él, több templom építésbe még csak kanalat se mártja; e mellett, az egész falut elárasztó kontóval, hitelezett csapszékben, mészárszékben, boltban, mindenütt; s annyi adósságot hagyott hátra, hogy elmenetele után a lapisfalvi eklésia egyszerre több száz forinttal gazdagodott, mint-hogy a hitelezők oda ajándékozták követeléseiket, melyeknek behajtásához legkisebb reményök sem volt. Ily körülmények közt képzelhetni, mily jól esett Prámer úrnak a Pista ragaszkodása, ki úgy szólván, keze-lába volt, és — harangozói jóvedelméből tengetvén magát, — *semmi* bért nem követele.

Mindazáltal, kettejök közt, így is Pista részén volt a nyereség. Mert Prámer úr, folytonos zaklatással gyötörve, legény-, pénz-, idő- s türelemből kifogyva, a Lapisfalván töltött nyarat teljességgel nem írta oda, „hol boldog évei följegyezve vannak”, mint mondja Petőfi; ellenben Pista oly tőkére tett szert, mely a borjú csordásságtól kezdve, föl, a harangkötélig bármelyik falusi „hivatallal” fölért. Nehogy pedig az állítással a sulykot messze vetni láttassam: ihol közlöm a lapisfalvi magistratus évi fizetését, az 1838-ki bírói számadásból hitelesen kivonva:

30	1. Öregbíró fizetése rforint	20 vcéd.
	Item, ... csizma, új.....	1 pár.
	Item, ... csizma fejelés.....	1 pár.
	2. Törvénybíró fizetése rforint	8 vcéd.
	Item: ... csizma, új	1 pár.
45	3. Bírák uraimék fizetése, fejenként csizma	1 pár, a helység bőréből.
	4. Árvák atyja fizetése rforint	5 vcéd.
	Item: csizma	2 pár, az árvák bőréből.
	5. Kisbíró fizetése: <i>készpénz</i> : a mit az uraságoktól kap.	
40	Item: katona szállásoláskor naponkint	1 itce bor a helység kocsmáján.

6. Ármás legények fizetése ..... — —
Minden újházas fiatal ember, 25 rft vagy 25 pálca büntetés
terhe alatt köteles az úgynevezett *ármási* hivatalt, avagy
szolgálatot esztendeig ingyen viselni.
- ⁵ 7. Bakter fizetése ..... 2 fr. v. c. } Ezért a kéményeket
Item, minden kéménytől $\frac{1}{4}$ véka } is tartoznak
búza. } kotrani.
8. Harangozó fizetése (Vide: bakter).
(Tovább nincs.)

II.

¹⁰ Egy locsogós februári délután, 18. -ban, négyesbe
fogott gyékényfedelű kocsi állt meg a debreceni főiskola
nyugoti kapuja előtt. A szénaülésről ott hagyva már kopottas,
ő pergamenszerű irhás bundáját, egy zömök, piros-pozsgás,
középidéjű férfi hámlott ki, sötétkék, magyar dolmányban,
¹⁵ mely nem látta szükségesnek deréknál alább nyulni, mivel
ottan hasonló színű, mérsékelt zsinórzatú nadrág váltotta
fel, széles karamú, a népi viselettől fordított bődön alakú
teteje által elütő félmagas kalapban; s miután a csatlós-
pálca segélyével földre jutott, elébb a nehéz szőrmealapot
²⁰ emelinté le fejről, s mi közben ásító bámulással nyelte be a
főiskola harmadfél emeletes homlokzatának aesthetikai szép-
ségeit, hosszú barna haját a benne lakó görbe fésűvel hátra-
simogatta, egyet rántott deréksziján, s intve a kocsisnak,
hogy kövesse, az ácsorgó múzsák közt utat háríta magának
²⁵ a kapu-üregbe.

Az ügyelgő fiatalság, egyéb látnivaló hiányában, mintegy
félóráig élvezhette a kocsi szemlélését. A bámész sereg nem
apadt, csak folytonosan felfrissült, mint a víz, melynek szabad
mozgása van, régiek eltűnván, újak nyomúlván elő. Egy kocsi
³⁰ az iskola kapujában, ha nem is rendkívüli eset, mindig képes
a tanulónál némi érdeket költeni. Először a változatosság:
hogy a hol rendszeren pusztá ürességet, vagy hosszú kalapban,
fekete szoknyában járó-kelő hasonmásaikat szokták látni,
most valami egyéb tárgy vonja magára figyelmüket. Továbbá
³⁵ a mohó képzelet is elkezdi játékát: felül a bakra, megsuhint-
gatja az ostort a négy pej fölött, kiereszti a gyeplőt, azzal haj
rá! szűnnapokra vagy legatióba, hogy szintúgy porzik belé
az út. Mindazáltal nem akadt közülök eléggé vakmerő, vagy
pajkos, ki a phantasia-beli utazást, habár kisebb mérvben,

csak egy fordulattal a nagy templom körül, valósítani akarta volna. Megelégedtek a pusztá szemléléssel, s néhány észrevétellel kocsi, ló, szerszám stb. felől, még Bagoly Peti is, a sebes nyelvű novicius, elégnék tartotta felugrani egyszer a kocsis helyére, s ostort gyeplőt ragadva, úgy tenni, mintha hajtani akarna.

— Tóth uramat viszik tanítónak Bakszélre — monda most egy újon érkezett kopasz szájú fimúzsa, kinek szája az örök mosolytól egészen a füléhez szokott.

A „Tóth uram” kiáltásra élénk derű futotta el a jelenlevők arcát. A hosszú, bamba képek egyszerre megrövidültek, s fodrosan játszó vonásaikból kitetszett, mennyire érdekli őket ama név viselője.

— Hát nem itt hal meg, a collegiumban? — kérdé csodálkozva egyik.

— Képzeljétek Tóth uramat, hosszú öltöny nélkül! — szörnyűködék a mellette álló.

— Talán még meg is házasodik! kiálta egy a kapuszögben.

— Nem megházasodik az, — *férjhez megy!* igazítá ki a negyedik, mire általános kacaj recsegett. Annyira talpraesett élcnék találták, hogy Tóth uram férjhez megy...

III.

LÁTOGATÁS EGY BARÁTOMNÁL

Tudja-e tisztelt olvasóm, hol van Pesten a Magdolna-utca? A Józsefváros ellapuló szélein keresse, hol az építkezési ösztön semmivel sem rátartóbb mint Kerepesen, vagy Bugyiban, honnan bevándorolt. Ide még nem hatott el a háziúri intézmény, e modern kiskirályság, mely messze túltesz a mi hajdani pusztai basa-rendszerünkün. Selejtes házikók, nád vagy zsupfedéllel, utcasorba állítva, két ablak az utcára, sem több, sem kevesebb, két szoba, egyik innen, másik túl a konyhán, pünkösdre egy kis meszelési luxus; deszkás rozzant udvartáj holmi szerszámfákkal, vagy zöldséges kert árnyéktalan murok-ágyai, néhutt egy öreg akác, dísze udvarnak és utcának, vasárnapi kiülő pad: imhol képe a nagy, a szép Pest azon részének, hová olvasómat vezetem.

Azaz csupán magam megyek. A hosszú stáció-utcán, melynek semmi politikai változás nem talált magyarabb

nevet, végig haladok. Látom a calvariát, kőszentjeivel s térdeplő Magdolnáival. Meglábolom a szőlőhegy-utca bokáig érő fővenyét. Onnan kifordulok a Magdolna-utcára. Már érzem a gyepszél üdébb levegőjét: azaz a széna- és barom-⁵ vásár, a temető-környék fölvert homokját, a légszeszgyár füstjével összekeverve. Megállok a kétablakú házacskákat egyike előtt. Az utcabeli gyermekek nagyot bámulnak öltözetenem, s ebek concertje üdvözli jöttömet. Még egyszer rátekintek a kapufélen kiszégezett házszámra, s az udvarba¹⁰ nyitok.

Itt lakik az én barátom, Jakab János, elvonultan a világtól, mint névrokona Jean Jacques (Rousseau). Valaha költői ambíciója s már egy kis neve is volt. Ama háládatlan tehetség osztályosa volt ő is, mely egy-két jó műben nagyot ígér, azután¹⁵ évekig meddő marad, ellustúl, kimerül. Hajdan egy-két verse általános figyelmet ébreszte neve iránt, mely nem Jakab János volt, hanem álnév. A költemény szívéből buggyant, de kibuggyant egyszersmind. Hosszú időközökkel egymásután öt vagy hat művecskéje csillant fel az irodalmi nagy-világban.²⁰ Mindenik tetszett. A szerkesztő megcsillagozta, s valamelyik akkor élő első rangú költőt sejtete az álnév alatt. Azután hosszú hallgatás lőn. Senki sem tudta, mi lett a húrból, mely amaz édes hangokat zengé vala, mi lett a szívből, harmoniás fájdalomaival. Szellő hoz néha tördelt hangokat valami távol²⁵ zenéből: ki nyomozná, honnan jöttek, hova tűntek!

A költőnek híre-pora sem volt már: de Jakab János, az ember, ott görnyedt valamely külvárosi irodában. Reggeltől késő éjjel tartott a munka, ...

5. A KÖPENYEG

(VÁRSZÉLY AZ OROSZ FELETBŐL, GOGOL MIKLÓS UTÁN)

SZÉPPRÓZAI FORDÍTÁSOK

Azon szakosztályban... de nem! jobb, ha meg sem mondom, micsoda szakosztályban. Nincs dolgosabb nép a világon, mint a kopenyegi. A kopenyegiek mindig trólik szövel, mindig trólik a jutottuk, hogy az az természetben minden egyes a térdalmat bizi megverítettük. Minap is bizonyos meggyőzőnk, biz én nem tudom már, melyik városból, hallomás szerint panaszot nyújtott, melyben kimutatta, oly tisztán mint a nap, hogy az állam nemje felforgattatik, sőt annak ment neve egyenesen gyámsági szöved. Bizonyítottuk, azt mondják, a panaszlevélben egy roppant költő negyven csatolt, melynek minden tízshik lapján egy meggyőzőnk lép föl, olykor bizony itta állapotban

Hogy hát kikerüljünk minden köllemettséghez, nevezük a szövegben ferge szakosztályt inkább csak, bizonyos osztályban szövegt bizonyos tisztviselő -- hogy kiderítsék, azt nem épen mondhatjuk, alacsony természet, mind tagad, kisértőhöz, kisértő bizony rövidlátó is, homlokuk előtt egy kisze kopasz, ráncok a két oldalán, arcának ama bizonyos sán, melyet aranyerecsnek szokás mondani... No de a kisértő né! A pétérván égal benne a hibás. Mi rangját betű, talánk mindennek előtt a rangot kell megmondani, sőt a mit önkis cimbel-tanácsnak hírnak, mely osztályban köztudomás szerint valtig előcsodotok, csapdázó bizonyos ink, kik azon dicsekszik szokással vannak megelégedve, hogy mindig abból kötnék, a ki nem tud harapni. A kopenyegiek szoktak neve Bazarszobin (cipő-varga) volt. A név, hogy való, cipőből származott valaha; de talán, mely időben a kopenyeg szövegtől a cipőből -- arról nem tud semmi semmit, hogy tagyára az szövegt, minden valahányszor Bazarszobin szövegtben jött, azt a kisértő hármaször ha talpattatá meg egy szövegtben. Kiseknek az egy neve Akakóvics Akaki vala. Az Akakóvics azt talán neve talán az, kisértőnek találja; de a kisértő aztán, hogy egy nap kisértő, kisértő egy jött kisértő, hogy más nével meg kisértő, kisértő más nével. Talán

nevet, végig haladok. Látnom a calvaria keresztjeivel a tér-
desen Magdolnával. Meghabolom a szőlőgyeget bokkig
erő fővenyt. Páran kilódoznak a Magdolna-utca. Már
ezzen a gyepes töldebe levegője: az a szőlő- és barom-
vásár, a tenyésztők és a háziállatok a légszuszgár
hűsítővel összekötve. Megállok a kőfalak házakak
egyike előtt. Az utcabeli gyűrmek magyarázatának álló-
zatában, a ebek csoportja átváltott állomány. Még egyszer rá-
tekintek a kapukra: a kisergetett házban az az udvarba
nyitok.

Itt lakok az én barátom, Jakab János, elvonultan a világ-
ból, mint a szőlőgyeget. Valamely költő
ambitiója a már kis neve is volt. A magdolnai tehetőség
osztályosa volt is, mely egy-két időben nagyot ígért, azután a
világba meledelt, elhalt, kimerült. Hajdan egy-két verse
általános figyelmet érdemelt, neve látni, mely nem Jakab
János volt, hanem álnév. A költemény szövegéből begyűjtve,
de kihagyva egyszerűen. Hosszú időközökkel egymásután
öt vagy hat művecskeje csillant fel az irodalmi nagyvilágban.
Mindenkét tetézett. A szerkesztő nagylelkűsége, a valamelyik
akkor első rangú költőt segítette az álnév alatt. Azután
hosszú hallgatás. Senki nem tudta, mi lett a hűből, mely
amely édes hangokat segelele, mi lett a szőlő, harmonikus
fajalmával. Szűz és néha töltött hangokat valami távoli
rendből: ki nyomozná, honnan jöttek, hova tűntek?

A költőnek látni-persa nem volt már: de Jakab János,
az ember, ott görnyedt valamelyik kálváriai iskolában. Reggel-
ről késő éjig tartott a munka.

5. A KÖPENYEG

(BESZÉLY AZ OROSZ ÉLETBŐL, GOGOL MIKLÓS UTÁN.)

Azon szakosztályban. . . de nem ! jobb, ha meg sem mondom, micsoda szakosztályban. Nincs dühösebb nép a világon, mint e mindenféle szakosztályok: regimentek, irodák, szóval minden szakbeli tisztviselők. Mai napság oda jutottunk, hogy ⁵ saját uri személyében minden egyes a társadalmat hiszi megsértettnek. Minap is, bizonyos megyefőnök, biz' én nem tudom már, melyik városhból, hallomás szerint panaszt nyujta be, melyben kimutatja, oly tisztán mint a nap, hogy az állam rendje felforgattatik, sőt annak szent neve egyenesen gyalázatot szenved. Bizonyítékul, azt mondják, a panaszlevélhez ¹⁰ egy roppant kötet regényt csatolt, melynek minden tizedik lapján egy megyefőnök lép föl, olykor bizony ittás állapotban is.

Hogy hát kikerüljünk minden kellemetlenséget, nevezzük ¹⁵ a szóban forgó szakosztályt inkább csak *bizonyos* osztálynak. Tehát, *bizonyos* osztályban szolgált *bizonyos* tisztviselő — hogy jelentékeny, azt nem épen mondhatnók, alacsony természetű, kissé ragyás, kissé rőthajú, kissé bizony rövidlátó is, homloka fölött egy kissé kopasz, ráncok a két pofáján, arcszine ama ²⁰ bizonyos szín, melyet aranyeresnek szokás mondani . . . No de ki tehet róla ! A pétervári égalj benne a hibás. Mi rangját illeti, (nálunk mindenek előtt a rangot kell megmondani) afféle volt, a mit örökös cimbeli-tanácsosnak hínak, mely osztályellen, köztudomás szerint, váltig élceskedtek, csipdeződtek ²⁵ bizonyos írók, kik azon dicséretes szokással vannak megáldva, hogy mindig abba kötnek, a ki nem tud harapni. E tisztviselő vezetéke neve *Basmacskin* (cipő-varga) volt. A név, látni való, cipőtől származott valaha; de mikor, mely időből s mikép származott a cipőtől — erről nem tud senki semmit. ³⁰ Apja, nagyapja sőt szépapja, röviden, valamennyi Basmacskin csizmában járt, azt is kétszer háromszor ha talpaltatá meg egy esztendőben. Kereszt- és apai neve Akakiévics Akaki vala. Az olvasó ezt talán kissé különösnek, keresettnek találja: de biztosíthatom, hogy épen nem keresték, hanem úgy jött ³⁵ magától, hogy más nevet nem lehetett adni neki. Történt

ugyanis a következő módon: Akakiévics Akaki, ha emlékeztem nem csal, márc. 23-ra viradón született. Megboldogult anyja, egy hivatalnok neje s igen derék asszony, annak rende szerint épen kereszteltetni akará a csecsemőt. Az anya még ágyban fekvék, átellenben az ajtóval; jobbról komja állott, Jeroskin Ivanovics Iván, nagyon derék férfiu s kiszolgált actuarius a tanácsban, balról komja-asszony, Belobruskova Szevenovo Arina, a fertálmester felesége, ritka jeles asszony. Három nevet adtak fel a betegnek, hogy válasszon: ¹⁰ Mokkius, Sosius, vagy ha jobban tetszik a mártir Chosdasata. „Nem” — gondolá a boldogult „ezek előttem igen különös nevek.” Hogy kedve teljék, más helyen ütötték fel a naptárt: megint három név: Triphilius, Dula és Barachasius. „Isten csapása” mondá az öreg asszony „miféle nevek már ezek! ¹⁵ Teljes világi életemben nem hallottam ilyeneket! Ha mégis Baradat vagy Baruch volna — de Triphilius meg Barachasius!’ Tovább lapoztak ismét s ezeket találák: Pausikasius, Bachthisius. „No már most elláttam — válaszolt az öreg — hogy bizony egy csepp neve sem lesz! Ha így van a dolog, inkább ²⁰ hiják úgy, mint az apját. Az apja Akaki volt, legyen a fia is Akaki”. Ily módon lett az Akakiévics Akaki nevezet. A csecsemőt megkeresztelék, mely alkalommal elkezdett sirni s olyan képet vágott hozzá, mintha sejténé, hogy belőle cimzetes tanácsos lesz. Ez hát illetén módon történt. Csupán ²⁵ azért említjük, hogy az olvasó meggyőződjék, hogy mind ennek szükségképen így kelle megesni, és hogy más név teljességgel nem volt kapható.

Mikor, ki által jutott az osztályba? — arra senki sem emlékezett. Bármennyit változtak az igazgatók, vagy más ³⁰ feljebb valói, őt mindig ugyanazon helyen, ugyanazon állásban, ugyanazon foglalkozásban látta az ember, mint ugyanazon igtatót — míg végre úgy vették, hogy hihetően a világra is tetőtől talpig készen kellett jönie, a mint van, köznapi egyenruhában, kopaszos fejjel. Az osztályban legcsekélyebb figyelemmel sem voltak iránta. A szolgák nem csak ülve maradtak, ha keresztül ment a termen, hanem rá sem hederitettek, mint- ³⁵ ha légy repült volna ott el. Feljebbvalói zsarnoki hidegséggel bántak vele. Holmi actuarius-segéd oda dobta neki az iratokat, épen az orra elé, a nélkül, hogy csak ennyit is mondott volna: ⁴⁰ „írja le!” vagy: „ez igen érdekes jeles darab,” vagy akármi egyéb nyájas szót, mint emberségtudó irnokok között szokás. Ő pedig elvette, csak az iratot látta, nem, hogy ki teszi elébe, s van-e hozzá tapintata. Elvette s azonnal neki fogott lemásolni.

A fiatal hivatalnokok kinevették, csufolkodtak vele, már a meddig irodaviccel győzték; füle hallatára mindenféle kalandokat, miket előre kicsínáltak, beszéltek róla s hetvenéves öreg gazdasszonyáról elmondák, hogy veri ez meg, kérdezték mikor fog már megházasodni, apró papir darabokat szórtak fejére, hogy esik a hó. De Akakiévics Akaki mindezekre egy árva szót sem felelt, mintha se' látna, se' hallana. Sőt még a munkában sem háborítá e kötődés: egyetlen hibát nem ejte az írásban, soha de soha. Csak midőn a tréfa nagyon kiállhatatlan lett, ha könyökét lökdözték s nem engedék dolgozni, akkor szólalt fel: „hagyjanak nekem békét, minek bántanak engem!” S oly valami különös volt e szavakban, a hangban, a hogy kiejtette. Volt abban valami oly szánságra gerjesztő, hogy egy ujan kinevezett fiatal ember, ki a többi példájára szintén szabadságot vett volt magának csufolkodni vele, egyszerre abbahagyta, mintha kés ütődött volna szívébe — s azon idő óta minden megváltozott, minden más színben tánt fel neki. Mintha bizonyos tulvilági erő vonná el pajtásaitól, kikkel összebarátkozott vala, becsületes művelt fiuknak tartván. Soká még azután, legvigabb perceiben is, előtte lebegett a kis igtató képe, kopaszos homlokával, a mint szivrehatólag mondja: „hagyjanak nekem békét, minek bántanak engem!” — s e szivreható szavakban még ez is hangzott: „testvéred vagyok.” És ekkor a szegény fiatal ember eltakarta kezével arcát, s élete folytán később is sokszor összeborzadt, látva, mennyi embertelenség van az emberekben, mennyi szilaj durvaság lappang a finom művelt külső alatt — oh boldog isten! még oly emberben is, kit a világ nemesnek, deréknek ismer el...

Alig élt valaha valaki hivatalának úgy, mint ő. Keveset mondanék, hogy buzgón vitte, nem, ő *szeretettel* vitte a hivatalt. Neki a másolásban egy saját, változatos, kellemes világ nyílt meg. Gyönyör tükröződött arcán; némely betűk kedvencei valának; ha ezekhez ért, egészen oda lön: mosolygott, kacsin-tott, segített a szájával is, úgy hogy arcvonásaiból ki lehetett volna olvasni minden betűt, melyet tolla vete. Ha buzgalmához aránylag jutalmazták, saját álméletára még talán államtanácsos is lett volna belőle; de ő, mint élcelő tisztársai szokták mondani, nem a gomblyukába szolgált keresztet, hanem fájdalmat a kereszt-csontjába. Egyébiránt nem mondhatni, hogy egészen figyelem nélkül hagyták. Valamelyik főnöke, a ki jó ember vala s őt a hosszú szolgálatért meg akarja jutalmazni, meghagyta, hogy fontosabb dolgot is bizzanak rá,

mint a puszta másolás. Nevezetesen, kész iratokból jelentést kellett volna szerkesztenie, egy másik hatósághoz. Az egész dolog annyiból állt, hogy a címeket meg kelle változtatni, s itt-ott az ígékben harmadik személyt tenni első helyett. Ez oly⁵ kővágás vala neki, hogy egészen kiverte az izzadság, dörzsölte homlokát s végre mondá: „nem, ez nem megy, inkább adjanak másolni valót.” Azóta mindig a másolásnál hagyták. E foglalatosságon kívül, úgy látszott, mi sem létezik ránézve. Öltözetével egy cseppet sem gondolt. A köznapi egyenruha, melyet¹⁰ viselt, nem vala már zöld, hanem valami verhenyő, lisztesbe játszó szín, galléra keskeny, alacsony, úgy hogy nyaka, mely épen nem volt hosszú, kinyult és rendkívül hosszúnak tetszett, mint azon gipsz macskáké, melyeket külföldi oroszok seregestül hurcolnak a fejükön eladni. Aztán mindig volt a kabátján¹⁵ valami: széna vagy cérnaszál; azon ritka ügyességgel is meg volt áldva, hogy valahányszor az utcára ment, mindig azon pillanatban tudott valamely ablak alá érni, mikor a szemetet ledobták, minek következtében örökké volt kalapján dinnyemag, vagy ilyesmi. Soha életében egyszer sem ügyelt arra, a²⁰ mi az utcán történik, a mire, tudjuk, tisztársai, az ifjabb hivatalnokok, szüntelen figyelmet fordítanak. Hisz az utóbbiak szemessége oda is kiterjed, hogy még azt is észreveszik, ha a tulsó járdán valakinek nadrágjáról a talpalló leszakadt — a mi őket mindig dévaj mosolygásra ingerli! De²⁵ Akakiévics Akaki, akármire nézett, mindenütt csak a maga egyenesen irt, ékes sorait látta, csak olykor, ha véletlenül, maga sem tudá hogyan, egy lófej nehézkedett a vállára s jó adag szelet fútt a képire orra lyukain, akkor vette észre, hogy nem a sor közepén, hanem az utca közepén jár. Ha haza került,³⁰ tüstént asztalhoz üle, káposztalevesét mohón bekanalozá, megette husát, hagymával, a nélkül, hogy arra ügyelne, milyen ize van; megette legyestül, mindenestül, mit a véletlen közé vegyített. Mikor aztán sejté, hogy a gyomra puffadni kezd, felugrott az asztaltól, elővette tintatartóját, s elkezdé tisztázni a³⁵ magával hozott iratokat. Ha pedig ilyes épen nem akadt, akkor a maga gyönyörűségére készíté másolatot, teszem, ha valami nevezetes okirat vala kezénél, nevezetes nem irálya szépségei által, hanem mert valami új, vagy fontos személyhez vala intézve.

⁴⁰ Még azon órákban is, mikor a szürke pétervári ég teljesen besötétül, s midőn az egész hivatalbeli nép már teliette magát, kiki a hogy birta, fizetése- s étvágyához képest, midőn már minden kipihente magát, tollpercegéstől az irodákban, szalad-

gálástól a maga vagy más ügyében, szóval mindattól, a minek az elpusztíthatlan emberi nem magát, szükségén túl is, önkint aláveti, — mikor a hivatalnok siet ideje maradványát a kedvtöltésnek áldozni: a műbarát színházba röpül, más az utcára, 5 hogy üres perceit női kalapok szemlélésére fordítsa, harmadik az estét azzal tölti el, hogy egy csinos leánynak, a tisztí köröcske csillagának, udvaroljon, míg ellenben egy másik (s ez leggyakoribb eset) ereszkedvést valamely tisztársához veszi utját, két-három lépcsőn fel, pár kicsiny szobába, hol előszoba, 10 vagy konyha is van, s már némi urias igények, jelesül egy lámpa vagy ilyesmi, a minek vétele sok áldozatba, sok lemondásba került ebédekről, kirándulásokról — röviden, még akkor is, ha a többi hivatalnok, kiki barátja kisdud lakásán whistezik, vagy a theát üveg pohárból, krajcáros kétszersülttel, 15 élvezi, mikor hosszú száru pipából füstölve osztás közben valami pletykát mond el, mely hozzájuk az előkelő társaságból szivárgott (mert ezt soha, semmi körülményben nem felejtí az orosz); vagy akkor is, ha semmi beszélni valójuk nincs, s az örökös anecdotát melegítik fel az egyszeri kormányzórol, kinek jelentést tettek volt, hogy valami istentelen kéz a Péteremlék lovának elvágta a farkát — egy szó, mint száz, akkor is, midőn mindenki szórakozást keresett: Akakiévics Akaki megvont magától minden időtöltést. Nincs ember a világon, ki őt valaha valamely esti mulatságban látta volna. 20 Miután az irással kedvére jól lakott, fekünni ment, s már előre mosolygott a lelke örömében, ha a holnapi napra gondolt és arra, hogy mit rendel az isten neki holnap lemásolni. Ily csöndesen foly vala élete e férfiunak, ki négyszáz rubel fizetés mellett meg tudott sorsával elégedni, s ily módon talán késő vénséget is ért volna, ha mindenféle szerencsétlen eset nem volna e világon, mi nem csak címbeli tanácsosok, hanem az udvari-, titkos-, valóságos titkos-, benső titkos-, valóságos benső titkos-, és minden lehető egyéb tanácsosok életösvényén is el van hintve; sőt még azokén is, kik senkinek sem adnak, senkitől nem fogadnak tanácsot. 35

Pétervárott minden tisztviselőnek, ki nem huz több fizetést négyszáz rubelnél, van egy halálos ellensége. Ez ellenség nem más, mint a mi csikorgó éjszaki hidegünk, noha különben azt mondják, hogy ez nagyon egészséges. Reggeli 40 kilenc órakor, tehát ép azon időtájt, mikor minden utca megtelik irodába menőkkel, oly heves, oly csipkedő fricskákat oszt valamennyi orrnak, hogy a szegény hivatalnokok sohse tudják, hova tegyék. Oly időben, mikor még a magasabb

állásuaknak is megfájul homloka a hidegtől, s köny tolu szemekbe, a szegény címzetes tanácsnokok egészen védelem nélkül ki vannak téve. Egyedüli menekvésök abban áll, hogy vékony köpenykéjükben oly hamar átfutják az öt-hat utcát, a mint csak lehetséges, aztán a kapusnál mind addig toporognak, míg utközben összedermedt képességeik s tehetségük megint felolvad az illető bureau számára. Akakiévics Akaki darab idő óta kezdé észrevenni, hogy kivált a hátán és vállán nagyon átjárja a szél, noha lehető leggyorsabban igyekszik a szabályszerű távolságot megfutni. Végre eszébe ötlött, vajon nincs e köpenyének valami baja. A mint otthon jól szemügyre vevé, azon felfödözésre jutott, hogy két-három helyen, jelesül a hátán és vállain, olyan kopott, mint a vászon. A posztó annyira el volt kopva, hogy keresztül lehetett rajta látni, s a töltelék szétcsuszkálva. Tudni kell, hogy Akakiévics Akakinak a köpenyével is sokat csufolkodtak az irodában. Régen megtagadák tisztességes „köpeny” nevét, s fölleghajtonak hívták. Valóban csodálatos is volt az ő minéműsége, galléra évenként apadt, mivel az a többi részek kifoltozására szolgál vala. De a foltos hely sem igen magasztalá a szabó művészetét, ellenkezőleg disztelen és otromba volt biz a. Látván Akakiévics Akaki, hányat ütött az óra, úgy találá, hogy ide s tova szükséges lesz a köpenyeget Petrovics szabóhoz vinni, ki a negyedik emeleten a hátulso lépcső felett lakozik vala, s dacára, hogy csak fél szeme volt, s egész arca tele himlőhellyel, nagyon jó sükerrel foltozgatá a tisztviselők és más emberek kabátjait és nadrágait, természetesen, ha józan volt s agyában nem forgottak magasabb tervek.

E szabóról nekem tulajdonkép nem is kellene sokat beszélnem, de ha már be van hozva, hogy a beszélyben minden jellemet teljesen ki kell festeni, mit csináljak? Petrovicsnak is állani kell. Eleinte csak úgy pusztán Gergelynek hívták, s valami uraság személyes jobbagya volt. Petrovicsnak akkor nevezte magát, mikor szabaddá lett s elkezdett ünnepenként inni, mint a csap — elébb csupán a sátoros, de azután különbség nélkül minden ünnepnapon, a hol csak a naptárban kereszt vala. E tekintetben hű maradt atyái szokásához, váltig is pörölt e miatt feleségével, kit világi érzelmű asszonynak, németnek szidott. E nőről is, ha már épen nyelvünkre jött, kell mondanunk egy-két szót: csakhogy, fájdalom, róla nem igen tudni egyebet, mint hogy Petrovics neje vala, s nem bekötött fővel, hanem főköttében járt; valami kitűnő szépséggel úgy látszik, koránsem dicsekedhetett. Legfeljebb a

gárda-katonák pillantottak főköttője alá, ha találkoztak vele, s ilyenkor, bajszukon egyet fintorítva, egészen saajtszerű hangot adtak.

A Petrovicshoz vezető lépcső (igazat kell neki szolgáltat-
5 nunk) csupa egy víz volt az öblögetőlétől s át-meg átjárva azon szemmaró szesz-illattól, mely, tudjuk, a pétervári házak hátulsó lépcsőin kikerülhetetlen. A mint Akakiévics Akaki e hágsón ment fölfelé, már azon járt az esze, mennyit fog kérni Petrovics, és föltette magában, nem ad többet két rubelnél.
10 Az ajtó tárva-nyitva állott, mert a gazdasszony, halat főzván, oly nagy füstöt csinált volt a konyhában, hogy széllyel se látott az ember. Akakiévics Akaki keresztül ment a konyhán, a nélkül, hogy a háziasszony észre is vette volna, s végre a szobába jutott, hol Petrovicsot egy nagy, festetlen fa asztalon ülve találta, maga alá szedett lábbal, mint egy török basa. Mint
15 minden szabó, ha munkában van, meztitláb ült ott. Legelőször is jól ismert ujjá tünt szemébe a mi Akakinknak, csudálatosan összezsugorodott, teknősbékahéj vastagságu s keménységű körmével. Nyakába egy matring selyem és cérna volt akaszt-
20 va, térdén valami ócska rongy. Három perc óta vesződik már, hogy a túbé cérnát huzzon, de sehogy sem talált belé, a miért nagyon boszus vala a sötétre, sőt a fonálra is, morogván a foga közől: „nem akar belemenni a semmirekellő jószág — mert úgy megharagszom, hogy még!...”

Akakiévics Akakira nem volt kellemes oly pillanatban
25 érkezni, mikor Petrovics haragudt; leginkább akkor szeretett nála megrendelni valamit, ha egy kissé rózsaszín kedvet csinált magának, vagy, mint felesége szokta kifejezni: „pálinkával teleszitta magát, a félszemü ördög!” Ily állapotjában
30 könnyű volt vele boldogulni, engedett, rá lett mindenre, sőt meghajtotta magát és köszönte szépen. Azután természetesen oda ment az asszony, nyakára az illetőnek, siva-ríva, hogy az apjok részeg volt, nagyon keveset kért: de csak egy pár garassal kellett megszerezni, s a dolog helyre volt ütve. Most azon-
35 ban úgy látszott, hogy Petrovics józan, és így durva, ember-telen, képes ördög tudja minő árt követelni. Akakiévics Akaki észrevette hanyadán van, szeretett is volna, a mint mondják, tüstént eleblábolni: de már késő vala. Petrovics folyvást feléje sandalgott az ő egyetlen szemével, s Akaki önkényte-
40 lenül megszólalt: „Jó napot, Petrovics.” — „Jó napot, édes ur” válaszoló Petrovics, Akaki kezére pislantván, hogy lássa miféle zsákmányt hoz.

„Hallod-e, Petrovics, én az izé . . . no izé végett jöttem. .”

Ugyanis tudni kell, hogy Akakiévics Akaki legtöbbnyire ragokban, ígehatározókban, kötszavakban s nem egyszer oly particulákban szokta magát kifejezni, melyeknek épen semmi értelmök nincs. Ha pedig valami fontos tárgy forgott szóban, akkor szokása volt a mondatot még csak be sem bevégezni; igen gyakran például e szavakkal kezdte be szédét: „azaz, hogy minden esetre különben is...” de utána mi sem következett; maga is elfeledte s azt hívé, hogy már elmondta.

¹⁰ „No s hát?” kérdé Petrovics, mialatt egyetlen szemével Akakinak egész egyenruháját megtekintette, gallérától az ujjáig, szabását, ráncait, gomblyukait, a mi előtte mind jó ismerős vala, mert hiszen ő varrta. Ez már szokása minden szabónak; ez az első a mit tesznek, ha összetalálkoznak az emberrel.

¹⁵ „Tudod, Petrovics, hát az izé, igen, a köpenyeg... látod a posztója még egyebütt jó erős, csak egy kicsit bele vette magát a por, azért olyan, mintha ócska volna, de tulajdonkép azon uj; csak imitt-amott egy kicsit... izé... a hátán s
²⁰ egyik vállán egy parányit meg van kopva, s azonkívül még ezen a vállán is egy parányit, látod, ennyi mindössze... épen nem sok munka...”

Petrovics elvette a „felleghajtót,” előbb kiteríté az asztalra, sokáig nézegette, csóválta fejét, s az ablakba nyult egy kerek burnót-szelencéért, mely valami tábornok arcképével volt ékesítve (hogy melyikével, azt nem lehetett tudni, mert a képe helye be volt bökve ujjal s azután beragasztva négyszegű papír darabkával). Miután abból egy csipetet vő, Petrovics a lebernyeget karjára teríté, s a világosság ellenébe tartván,
³⁰ ismét megcsóválta fejét. Most a béliését fordítá kívül, újra fejet csóvál, levette a pikszis tetejét, a papírragacsos tábornokkal együtt, teletömte orrát burnóttal, visszatette a fedelet, végre így szólt: „Nem, ezt nem lehet már kijavítani: rossz egy darab ruha!”

³⁵ A mi Akakinknak szíve facsarodott össze e szavakra. „Miért nem lehet, Petrovics?” kérdé majdnem oly esdő hangon, mint valamely gyermek. „Hiszen csak a válla van egy kissé megkopva, ennyi az egész, csak van talán egy kis foltnak valód...”

⁴⁰ „Folt majd akadna, foltot majd csak keresnénk” válaszolt Petrovics, „de mikor nem tudom hova varrni, a kelme nagyon szét van mállva — ha az ember a tűt csak hozzá érteti is, utána szakad.”

„Hiszen, ha utána szakad is, oda megint mindjárt vethetsz egy kicsi-kis foltot.”

„De hova vessem, mikor mondom, hogy nem állja. Ez a köpenyeg nagyon rossz, csak a neve már posztó ennek; a szellő is szétfújja ezt már.”

„No csak mégis erősítsd meg. No, máskülönben hát valóban ... izé ... ”

„Nem” szóla Petrovics határozottan: „egyáltalában nem lehetséges. A kelme igen rossz. Inkább hasítsa kapcának, ha majd hidegebb lesz, mert harisnya nem tart meleget. Azt a német találta ki, hogy az ember pénzét kicsalja (Petrovics szerette csipkedni a németet, ha szerét tehetette): hanem bizony köpenyeg uj kell.”

Az „uj” szóra a mi Akakinknak szemevilága elveszett, és felfordult vele a szoba. Az egyetlen tárgy, melyet tisztán kivehetett, a papírral beragasztott képű tábornok vala, Petrovics piksziséen. „Már hogy uj!” sohajta még folyvást mintegy álmában: „hisz nincs nekem arra pénzem”.

„No bizony, uj.” válaszolt Petrovics barbar nyugalommal.

„De ... ha már csakugyan uj kellene ... mi lenne hát .... izé ... ”

„Azaz, hogy mi lenne az ára?”

„Igen.”

„No bizony, három ötvenrubelest rá kell arra szánni, legalább is” felelt Petrovics, ajakát fontosán összeszorítva. Petrovics szerette az erős hatásokat, szerette az embert hirtelen zavarba hozni, aztán lesni, milyen képet vág szavaira, a kit megzavart.

„Százötven rubel egy köpenyért!” kiálta fel a szegény Akaki, először életében, mert egyébkor lassu hangjáról volt ismeretes.

„Biz ugy” monda Petrovics: de még ugy is köpenye válogatja. Ha nyuszt-prémet, selyem béllést veszünk hozzá; kétszázba kerül.”

„Édes Petrovics” mondá Akaki esdő hangon, nem hallván, nem akarván hallani Petrovics beszédét, hatásostul együtt. „Igazgasd ki, a hogy lehet, csakhogy még valameddig viselhessem.”

„Nem! az kárba veszett munka, sárba dobott pénz lenne” válaszolt Petrovics, mely szavak után Akaki egészen megsemmisülve hagyta el. Távozása után, Petrovics még sokáig ott állta, ajakát fontosan felbigyesztve, és nem fogott munká-

hoz, elégtűten, hogy sem magát olcsó eszközűl nem dobta, sem a szabó-művészetet meg nem kisebbitette.

A mint Akaki az utcára ért, úgy tetszett neki, mintha álmodnék. „Ha így áll a dolog!” szólt magában: „igazán nem
5 gondoltam volna, hogy így legyen...” Rövid hallgatás után folytatá: „Hát így állunk! ennyiben vagyunk! valóban erről fogalmam sem volt!” Erre megint hosszú hallgatás következék, aztán monda: „Ide jutánk! Hiszen hát ez valóban egészen váratlanul... izé... no igazán egy ily körülmény...”

10 Ezeket mondván, a helyett, hogy hazafelé indulna, egészen más irányba csapott. Utja közben egy kéményseprő feketére mázolta a hátát piszkos seprűjével; egy épülőben levő ház tetejéről nagy csomó mész hullott rá; de ő mindezt észre sem vette, csak midőn egy utcai őrré bukkant, ki dár-
15 dáját maga mellé állítva kicsiny szaruból burnótot ráz vala kerges markába, akkor jött magához egy kevéssé, akkor is csak azért, mivel az őr rákiáltott: „mit bujsz az ember orra alá! nem ott van a *trochtuár*?” Ez arra indítá őt, hogy széllyel-
20 nézzen s haza forduljon. Csak otthonn kezdé összeszedni gondolatait, tiszta, valóságos képben tűnt neki föl helyzete, nem beszélt tovább magával tördelt mondatokban, hanem józanul és őszintén, mint értelmes barátjához, kivel az ember leg-
bensőbb szívviszonyairól is tanakodhatnak.

„Nem” mondá Akaki: „Petroviccsal ma nem lehet beszél-
25 ni; ma, hihetően... úgy látszik, a felesége... izé... megpáholta. Inkább vasárnap reggel megyek hozzá; szombat-este bizonyosan lecsípi magát, reggel mámoros lesz, kívánja az italt, hogy gyógyuljon; a felesége nem ad pénzt neki; akkor én a kezébe csusztatok... izé... egy pár garaskát, az mindjárt megju-
30 háztatja, akkor aztán a köpennyel mindjárt... izé...”

Igy meghányva vetve a dolgot, Akaki felbátorítá magát szóval, s várta a jövő vasárnapot. A mint meglátta messziről, hogy Petrovics felesége megy onnanhazul, mindjárt oda siette. Valóban, Petrovics szombat este nagyon mélyen kacintott
35 volt a kupába, feje, teli mámorral, le vala sütve. De alig hallá meg, miről van a szó, mindjárt mintha az ördög bútt volna belé. „Nem, az nem megy” — válaszolt — „tessék kérem uj köpenyeget varratni.”

Most Akaki egy pár garast csusztatott a markába. „Kö-
40 szönöm, édes ur” szóla Petrovics: „egy kis erősítőt veszek magamhoz az ur egészségére: de a mi a köpenyt nézi, azt bátran kivetheti eszéből: nem ér az egy batkát — hanem ujat csinállok, tudja, hogy öröm lesz ránézni, szavam adom rá.”

Akakiévics Akaki megint az igazításra fordította volna beszédét — de Petrovics afelől hallani sem akart s így folytatá: „Ujat csinálók az urnak, bizza rám; mindent elkövettek. A nyakára, mostani divat szerint, egy pár chinaezüst csatot is tehetünk kapcsolónak.”

Most már bölcsen belátta Akakiévics Akaki, hogy új köpenyeg nélkül nem járja; le is esett az álla, bezzeg. Mert hát miből teremtsen ő új köpenyeget? honnan vegyen rá pénzt? Némileg ugyan számíthatott volna a közelgő innepi ajándékra: de a pénznek már jó előre annyi szöge-lyuka volt, hogy azt is szűken lehele bedugdosni vele. Új nadrág kellett, a csizmadiának fejelésért egy régebbi adósságot fizetni, a varrónénál három inget rendelni s két darab fehérneműt azon fajtából, melynek könyvben nincs neve. Szóval: a pénz felment utolsó fillérig, s ha az igazgató oly kegyes találna is lenni, hogy negyven rubel ajándék helyett negyvenötöt vagy ötvenet utalványozna, mégis csak potomság maradna fen, mely ugy veszne el a köpeny-tökében, mint tengerben egy csöpp. Tudta ugyan ő, hogy Petrovics, ha nekibogárzik, mennydörgős nagy árakat szab, úgy hogy néha felesége sem viheti el a lelkén, hogy rá ne kiáltson: „Elment az eszed, számár? Egyszer majd hogy ingyen nem dolgozol, most meg a sátán annyit kéret veled, hogy magad sem érsz annyit.” Tudta ugyan azt is, hogy Petrovics nyolcvan rubelért is megcsinálja — de honnan teremt ő nyolcvan rubelt? Felét még csak ki tudná módolni, fele majd csak meglenne valahogy, talán többecske is, de honnan pótolja ki a másik felét? . . . Hanem elébb tudni kell az olvasónak, hol veszi magát az első felerész. Akakinak szokása vala, hogy minden elköltött rubelből pár kopeket egy zárt perselybe dobott, melybe a pénzt egy födelén levő nyílason csusztatta be. Fél esztendőnkint megolvasta az összegyűlt rézpénzt s ezüstre váltotta. Több éven keresztül folytatván ezt, ily módon fölül negyven rubelen gyűlt neki össze. Fele tehát erszényében vala: de honnan teremtsse ki a másik felét?

Akakiévics Akaki forgatta eszét mindenfelé, s úgy találta, hogy szokott költségeit meg kell szorítania, legalább egy esztendeig: nem kell esténként theát inni, gyertyát égetni, hisz mikor dolga van, bemehet a gazdasszonya szobájába, s írhat ennek világa mellett. Föltette magában, hogy az utcán a járda kövén lehető könnyen s vigyázva lépked, s lábujjhegyen, hogy ne kopják a talp olyan hamar, a fehérneműt ritkábban mosatja s hogy mégis nagyon el ne szennyeződjék, mihelyt hazamegy, mindjárt leveti és csak nankin hacukáját viseli, mely régi

jóság, s mit még az idő is megkimélt. Eleinte, nem tagadhatni, egy kevéssé sajnosan vette e megszorítást, de azután hozzátörődött, belejött; sőt azt is megszokta, hogy este merőben koplaljon. A helyett lelkileg táplálkozott, éjjel-nappal

⁵ egyetlen eszmét, a leendő köpeny eszméjét, hordván magában. Ez időtől fogva egész valóját teljesebbnek érzé; úgy tetszett neki, mintha megházasodott, mintha valaki vele szövetségre lépett volna, mintha nem volna már egyedül, hanem egy szerető pályatárs csatlakozott volna hozzá, hogy vele az élet

¹⁰ útján közösen haladjon — s e szerető társ senki, semmi egyéb nem vala, mint egy jó vastagon tömött köpenyeg, erős, elpusztíthatlan bélléssel. Élénkebbé, sőt szilárdabb jelleművé vált, mint olyan ember, kinek már határozott életcélja van kitűzve. Arcáról, viseletéről elenyészett minden bizonytalanság, minden habozás, szóval minden tétozódó, határozatlan vonás.

¹⁵ Tűz szikrázott néha szemeiben, sőt agyán az a merész gondolat is keresztűlvillant, vajon igazán ne tétessen-e a nyakára ezüst csatot? E fölötti gondolkozásban majd hogy egészen szórakozottá nem lőn; egyszer az írást is elhibázta volna, kicsi

²⁰ híján; úgy hogy hallatszólal felkiálta: „Uh!” s keresztet vetett magára. Minden hónapban legalább egyszer meglátogatta Petrovicsot, hogy vele a köpenyeg felől tanakodjék, hol legjobb a posztót venni, milyen színűt, mennyiért rőfét s mindannyiszor kissé gondok között, de mégis elégtűlten tért

²⁵ haza, elgondolván, hogy egyszer valahára mégis csak eljön az idő, hogy mindez bevásárolva, s a köpeny kész leend. El is jött az, még hamarabb, mint várta. Az igazgató a mi Akakinknak, reményén kívül, nem negyven vagy negyvenöt, hanem kerek

³⁰ száma hatvan rubelt ada ünnepi ajándékal. Gyanította-e, hogy Akakinek köpenyre van szüksége, vagy csak a véletlen hozta így — elég az hozzá, mindjárt több vala husszal a rubel. E körűlmény sietteté a dolgot. Még csak két három hónap, még egy kicsi koplalás — és Akakinak valóban nyolcvan rubel körül járt a pénze. Az ő rendszerint igen csöndes szive elkezdett dobogni erősen. Mindjárt első nap egy boltba ment Petrovics

³⁵ csal. Igen jó posztót vett — nem is csoda, hiszen félév óta abban fő a feje, s nem mult el hónap hogy a boltba ne ment volna, alkudozni. No de aztán Petrovics is elmondta rá, hogy nincs jobb posztó a világon. Béllésnek calicó-t vettek, de oly jót, oly erőset, hogy Petrovics tulajdon szavai szerint, az még jobb mint a selyem, nemcsak, de szebb, „fényesebb”

⁴⁰ is. Nyusztprémet nem vásárla, mert az valóban igen drága volt, hanem a helyett a legfinomabb macskabőrt választá, a

milyet csak kapott a boltban, s melyet távolról szintén nyuszt-
nak lehetett nézni. A munka Petrovicsnak mindössze két
hétbe került; sok tűznivaló volt rajta, különben elébb el-
készült volna vele. A munkáért tizenkét rubelt kívánt; hisz
5 kevesebbet teljességgel nem kívánhatta. Csupa selyemmel,
kettős finom öltéssel varrta, mindenütt minden öltésén a maga
tulajdon fogával kelle a tűt áthuzni, különféle alakokat
ábrázolván a tűzéssel.

Történt... micsoda napon, nehéz megmondani, de
10 bizonynyal a legünnepeyesb napon az Akakiévics Akaki
életében, hogy Petrovics végre valahára hazavivé a köpenye-
get. Lőn pedig ez délelőtt, ép azon órában, mikor az irodába
kellett indulnia. Sohasem érkezhett volna jobb időben a
köpenyeg, mint épen most; mert már jó hidegek jártak, s az
15 idő egyre keményebb lett. Petrovics annyi cerimoniával hozta
a köpenyt, mint akármely rendes szabó. Arca oly sokat jelentő
kifejezést vett fel, a milyet Akakiévics Akaki sohasem látott
rajta. Érezni látszott teljes mértékben, hogy nem kicsiny
dolgot ütött nyélbe, s mintha egyszerre meglátszanék rajta
20 azon tátongó mélység, mely a csupa foltozót a ruha készítőitől
elválasztja. Kivoná a köpenyt zsebkendőjéből melybe belé-
hajtogatta volt; a kendő épen most került ki mosásból, össze-
fordítá szépen és zsebre dugta, használat végett. Büszkén
emelte fel mindkét kezével a köpenyt, s ügyes fogással veté
25 Akakiévics Akaki vállára; aztán hátul egy kissé lejjebb rántotta,
aztán félig nyitva, redőit elegyengette Akaki teste körül.
Akakiévics, mint éltes ember, az ujját is felakará próbálni,
Petrovics fölsegíté neki a köpenyt, s lám, úgy is jól állt. Egy
szóval úgy tetszett, hogy a köpenyben az irigység sem találna
30 hibát, aztán meg épen jókor is jött. Petrovics, élván az alkalom-
mal, nem mulasztá el megmondani, hogy csupán azért varrta
oly olcsón, mert kis utcában lakik, nincs cimere, s mivel Akakié-
vics Akaki régi ösmerőse; de a Néwa-soron a pusztá varrásért
hetvenöt rubelt kellett volna fizetnie. Akaki nem akart ezen
35 vitába ereszkedni Petrovicscsal, ő neki már borsódzott a
háta attól a sok roppant nagy öszvegtől, a mivel Petrovics
szerette elkábitni az ember fejét. Kifizeté, megköszönte s
indult uj köpenyében mindjárt a hivatalba. Petrovics utána
ment, megállt az utcán, sokáig elnézte messziről a köpenyeg-
40 t, majd fortélyosan egy görbe sikátorba csapódott be, hogy
hirtelen ismét az utcára kerülhessen és a köpenyeget tulsó
oldalán, azaz elül, még egyszer lássa. Akakiévics Akaki azon-
ban ballagott a legünnepeyesb kedéllyel. Érzé minden másod-

percben, hogy új köpenyeg fedi a vállát, néhányszor mosolygott is a nagy lelki boldogság miatt. Igazán a ruha kettős előnnyel bírt, meleg is volt, szép is volt. Az utra nem is ügyelt, egyszer csak azon vette magát észre, hogy az irodában

⁵ van. Leveté köpenyét az előteremben, körülnézte minden oldalról, s a kapusnak különösen gondjaira bízta. Én nem tudom, mi isten csodája, az irodában egyszerre megtudta minden ember, hogy Akakiévics Akakinak új köpenye van, s hogy a lebernyeg már nem létezik. Nosza, mind omlottak, ki

¹⁰ az előterembe, nézni az Akaki új köpenyét. Volt bezzeg hálálkodás, üdvözlés, úgy hogy ő szegény elébb mosolygott, de utoljára szégyelte a dolgot. Midőn pedig valamennyi ráesett, hogy már most az új köpeny tisztességére lakomát kell csapnia s legalább is őket mindnyájokat theára híni meg, Akakiévics

¹⁵ Akaki egészen kiesett a sodrából és nem tudá, hogy viselje, hogy magyarázza ki magát, mit feleljen. Csak néhány percmulvalón képes előállni, fülig pirultan, a naiv állítással, hogy hiszen ez nem is új köpenyeg, hanem ócska. Végre felszólalt egyik hivatalnok (talán éppen az actuarius valamelyik segéde)

²⁰ valószínűen azért, hogy megmutassa, hogy egy szikra kevélység sincs benne s az alárendeltekkel is társalog: „Jól van, én megadom Akakiévics Akaki helyett a theaestélyt, s magokat mindnyájokat szívesen látom ma este nálam; úgy is ma nevem napja.” Természetesen neki estek a hivatalbeliek

²⁵ hálálkodni az actuarius segédjének, s elfogadták a meghívást, két kézzel. Akaki szabadkozott, de mindnyájan rátámadtak, hogy az embertelenség, hogy az valóságos szégyen, gyalázat volna; így hát lehetlen vala magát kihuznia. Egyébiránt aztán maga is szerette, mikor eszébe jutott, hogy ez által alkalm

³⁰ lesz este is kimenni az új köpenyben. Akakiévics Akakinak ez az egész nap dicsőséges örömmünnepe vala. A legrózsásabb kedélyhangulatban tért haza, leveté a köpenyt, vigyázva felakasztá egy szegre, miután szemeit egy darabig legeltette posztóján, béllésén; akkor, hogy összehasonlitsa, előbbi lebernyegét tette mellé, mely már egészen széllýelment volt. Félvállról tekintte az utóbbira, sőt nem állhatá mosolygás nélkül

³⁵ — oly roppant vala a különbség. De még jóval később, az ebéd alatt is mindig rájött a nevetés, ha eszébe jutott a lebernyeg állapotja.

⁴⁰ Jó ízűen elkölté ebédjét, s evés után nem ült íráshoz, hanem kényére heverésze az ágyon, míg bealkonyodott. Ekkor felöltözik, a nélkül, hogy elébb az okiratokat összemadzagolná, vette köpenyét, s ment. Hogy hol lakott a tisztviselő, ki meg-

hivta, fájdalom, nem tudjuk megmondani: emlékezetünk cserbe hagy, s minden a mi Pétervárott van, házak, utcák, annyira összefolyva, keresztül-kasul egymásba zúrva-zavarva kereng fejünkben, hogy szörnyű nehéz abból valami rendes dolgot kivájni. Már akár hogy-mint, annyi bizonyos, hogy az a hivatalnok a város legszebb részében lakott, és így nem közel Akakihoz. Ennek előbb néhány gyöngén világított utcán kelle végig haladni; de minél jobban közeledett a hivatalnok lakásához, annál élénkebb, népesebb, világosabb utcákba jutott. Mindig több-több vala a sétáló; diszes öltözetű hölgyekkel, hódprémes köpenyű férfiakkal találkozék; a paraszt kocsisok, broncos szegekkel kiveret otromba szánjaikon, mindegyre ritkultak; ellenben azok helyett violaszín bársony kucsmás nyalka fickók mutatkoznak mindenfelé, medvebőrös, fénymázas szánkákön, és hintók, gazdagon cifrázott bakkal, röpültek végig az utcán, kerekeik alatt csikorogván a hó. A mi Akakink bámulta mindezeket, mint valami szokatlan dolgot. Már több esztendeje, hogy este sosem járt az utcán. Kíváncsian állt meg egy műbolt kivilágított ablakánál, egy képet bámulni: a kép egy szép hölgyet ábrázolt, mikor éppen cipőjét leveti s ez által éppen nem rut lábacskáját látni engedi; háta mögött egy csinos bajuszu s barkóju férfi dugta ki a fejét a másik szoba ajtaján. Akakiévics Akaki fejcsóválva elmosolyodott, azzal tovább ment. Miért mosolygott, ugyan? Olyasmit látott-e, a mi előtte egészen ismeretlen vala, de a mi iránt mégis ösztönszerű érzéssel bir mindenki; vagy talán azt gondolá, a mit annyi más hivatalnok: „oh, azok a franciák! ha azok egyszer valamit — igen, akkor már kétségkívül . . . izé . . .” De tán mégsem ezt gondolta — hogy lásson az ember felebarátja szívébe s hogyan tudhassa, mi mindent gondol! Végre odaért a házhoz, hol az actuarius segédje lakott. Az ember nagyszerű háztartást vitt: lakása második emeleten vala bérelve; a lépcsőzeten lámpa égett. A mint Akakiévics Akaki az előterembe nyitott, a földön egy egész sor sárcipőre esék tekintete. Köztük a szoba közepén, állt a theafőző, sisteregeve és gőzölve. A falon, szegre akasztva, köpenyek, felső kabátok csüngöttek, némelyik hódprémes, vagy selyemhajtókás. A benyiló szobából zaj és beszéd hallatszott, mi egyszerre kivehetőbb, hangosabb lön, a mint az ajtó megnyílt s az inas kilépett egy theadeszkával, melyen üres poharak, egy tejes ibrik, és egy kosár kétszersült vala. A tisztviselők, úgy látszott, régen együtt vannak, és az első pohár theát már meg is itták. Akaki Akakiévics szintén felakasztá köpenyét és belől-

66

utcán és a bezárt alacsony házikók meredeztek szomorúan a sötétbe. Akaki ottan körül járt, hol az utcát egy végtelen szabad térség vágta ketté, mely egy borzasztó pusztához való hasonló, s melynek tulsó szélén alig lehetne kivenni a házakat.

⁵ Messze, isten tudja hol, pislogott egy gyertyafény valami őrgunyóban, mely úgy tetszett, mintha világ végén volna. A mi Akakink vidám hangulata most szembetűnőleg csökkent. Nem minden szorongás nélkül indult e térnek, mintha szíve valóban rosszat sejtett volna. Szétnézett mindenfelé: a meddig¹⁰ belátja, pusztá, mint valami tenger. „Nem, inkább nem is nézek sehova,” gondolá és szem-behunyva haladt tovább: de mikor felnyitotta, hogy lássa, messze van-e még a tér tulsó széle, egyszerre néhány bajszos embert lát a maga körül: miféle emberek valának, nem tudta kivenni ijedtében. —¹⁵ Szemére hályog ereszkedik, szíve hallhatóan dobogott.

„Nini, hisz ez a köpenyeg enyém, mondá egyik mennydörgő hangon, Akakit galléron ragadva. Ez épen segélyért akart kiáltani; de egy másik a szája elé tartá nagy öklét, mint egy hivatalnok feje, s rákiálta: „Azt merd, hogy csak²⁰ egyet mukkanj!” Akakiévics Akaki érzé mostan, hogy a köpenyt levették róla, egy rugást tettek rajta térddel — lero-gyott a hóba, eszmélet nélkül. Néhány perc múlva felocsúdott, felállt, de akkor már egy sem vala körülte. Érzé, hogy a hideg szél nagyon átjárja, hogy nincs a köpeny: elkezde kiabálni,²⁵ de úgy látszott, nem az ő hangja van arra teremtvé, hogy a tér tulsó oldaláig elhasson. Kétségbe esetten s mindegyre kiáltozva szaladt keresztül a téren, a kis őrházig, hol egy őr állott és dárdájára támaszkodva mintha kíváncsian nézte volna, mi a menkő ember jön ő felé futva s kiabálva messziről. Azonban³⁰ Akakiévics Akaki odaért nagy lelkendezve és rákiálta, minek alszik, nem vigyáz semmire s nem látja, hogy kifosztják az embert. Az őr mennyire földre állítá, hogy ő nem vett észre gyanús embert, csak azt látta, hogy Akakit néhányan körül-fogták a téren, de azt gondolta, barátjai; inkább, mintsem³⁵ hiába civódik, jobb ha reggel a rendőr-felügyelőhöz megy, a rendőrfelügyelő aztán majd kikeríti a tolvajt. Akakiévics Akaki, azon rendetlen állapotjában, haza nyargalt, haja, a mi kevés még volt a vakszeme és tarkója körül, merevül szét való kuszálvá, melle, háta, végig a nadrága csupa egy hó. Öreg⁴⁰ gazdasszonya, a mint hallá erős kopogását az ajtón, kiugrott sebtiben az ágyból, és szaladt egy papucsban ajtót nyitni, nem mulasztván el ingét a mellén szemérmesen összefogni. De a mint kinyitá, csak visszahökkent szegény Akaki láttára.

Midőn pedig az elmondta egészen, mi történt vele, összecsapta kezét, s azt tanácsolá, hogy egyenest a rendőr-parancsnokhoz kell fordulni; mert a fertálmesterre nincs mit bízni: megígéri s elhuzza-halasztja; legjobb lesz egyenesen a rendőr-parancsnokhoz 5 folyamodni, azt ő úgy is ösmeri, mert Anna, a finn asszony, ki elébb őnála szakácsné volt, most a rendőr-parancsnoknál dajka; aztán meg gyakran látja is, ha az ő ablaka alatt elmegy, no meg minden vasárnap templomba jár, imádkozik s oly nyájasan néz minden emberre: így hát minden arra 10 mutat, hogy oly jó embernek kell lennie, mint egy falat kenyér.

Miután Akakiévics meghallgatta e következtetést, nagy szomoruan a szobájába ténfergett — hogy telt el neki az éjszaka, elgondolhatja minden ember, ki felebarátja helyzetét 15 csak némileg is képzelni tudja. Reggel korán a rendőr-parancsnokhoz sietett: de azt mondták neki, alszik. Tíz óra tájban ismét oda ment; a válasz : alszik. Ment tizenegykor, akkor meg azt mondák: rendőrpáncsnok ur nincs itthonn. Ment ebéd tájban, de az előteremben levő írkok teljességgel nem akarták bebocsátani: mondja, mi járatban jött, mit kíván, 20 mi történt — úgy hogy végre Akakiévics Akaki, most egyszer életében, szilárdságot akarván mutatni, kimondá kereken, hogy neki a rendőr-parancsnokkal személyesen kell beszélnie, hogy nincs joguk őt elutasítani, hogy ő a hivatalból, hivatalos 25 ügyben jött, s ha bepanaszolja őket, ám lássák. Ez ellen az írkok semmit sem mertek szólni, s egy közülük bement, hogy kiszólítsa a rendőrpáncsnokot. Ez a köpenyrablás ügyét nagyon saájtságos szempontból vette föl. A helyett, hogy a főtárgyra még csak ügyet is vetne, elkezdé faggatni 30 Akakiévicsot: minek oly későn ment haza, nem valami gyanus helyen járt-e, úgy hogy szegény Akaki egészen megzavarodott és elment, a nélkül, hogy voltaképen tudná, vajon most már a köpenyeg-processus rendes folyamatba indul-e vagy sem. Akkor egész nap nem volt a hivatalban (életében először esett 35 rajta ez a csoda !). Másnap beállított, egészen elápadva, s az ócska lebernycgben, melynek most még sajnosabb volt az ő állapotja. A mint az irodabeliek meghallák a köpenyrablást, akadtak ugyan most is, kik nem állhaták meg, hogy Akakiévics Akakiból gunyt ne üzzenek, de a többség szánta szegényt. 40 Mindjárt egy kis pénzgyűjtést indítanak, de bizony abból nagyon csekélység került össze, mert az irodabeli urak a nélkül is már nagyon ki valának költezve, miután a director arcképére is alá kellett írniok, meg egy könyvre, melyet az

irodafőnök, a szerző barátja, tukmált vala rájuk. Egy mégis, szánalomtól indítva, feltette magában legalább jó tanácscsal szolgálni szegény Akakinak s mondá: ne menjen a fertálymesterhez, mert ha szintén lehetséges is, hogy a fertálymester, a
5 hatóságtól dicséretet vágyván nyerni, valami uton módon kikeríti a köpenyeget, azért a köpeny mégis a rendőri hivatalnál marad, ha törvényes bizonytságot nem tud állítani, hogy az az övé; legjobb lesz tehát *egy bizonyos jelentékeny egyéniséghez* fordulni; a *jelentékeny egyéniség* aztán majd kapcsolatba
10 teendi magát az illető hatósággal, és eredménydusabb rendszabályokat léptet életbe. Mit vala tenni, szegénynek: Akakiévecs Akaki ráveté a fejét, a *jelentékeny egyéniséghez* folyamodni. Mi volt legyen tulajdonkép a *jelentékeny egyéniség* hivatala — az e napig sincs tisztába hozva. Tudni kell azonban,
15 hogy ez a *jelentékeny egyéniség* csak akkor tájban lett jelentékennyé, az előtt jelentéktelen volt. Egyébiránt állása akkor sem vala jelentékenynek mondható, összehasonlítva más, jelentékenyebbel. De mindig van egy csomó ember, ki előtt a mások szemében jelentéktelen is már jelentékeny. Különben a
20 férfiu sok mindenféle eszköz által iparkodott nevelni jelentőségét. Jelesül, úgy tudta vinni a dolgot, hogy az alsóbb tisztviselők, mikor a hivatalba ment, a lépcsőig elébe siettek; hogy ő hozzá senki sem fordulhatott egyenesen, hanem minden a legszigorubb rendben folyt. A lajstromvivő tartozott a
25 titkárnak jelenteni, a titkár tovább, míg végre az ügy ő hozzá került. No mert a mi szent Oroszországunkban uralkodó nyavalya az utánzási vágy: mindenki majmolja feljebbvalóit. Sőt beszélík, hogy bizonyos címzetbeli tanácsos, midőn egy kis alárendelt iroda főnökévé nevezték, tüstént külön szobát
30 foglalt el a maga számára, melyet „kiadóteremnek” nevezett el. Az ajtóra vörös galléru paszomántos szolgákat állíta, kik az ajtó kilincset fogták s úgy ereszték be, ha jött valaki; pedig a „kiadóteremben” alig fért meg egy közönséges íróasztal. — A *jelentékeny egyéniség* modora solid volt és méltóságos, de
35 épen nem bonyolult. Főalapja rendszerének szigor vala. „Szigor, szigor, és — megint csak szigor!” szokta mondani, s az utolsó szónál rendesen jelentékenyül nézett szeme közé annak, a kivel beszélt. Erre tulajdonkép semmi oka nem volt, mert az a tiz hivatalnok, ki az iroda kormánygépezetét teszi vala,
40 a nélkül is tartozó rettegésbe esett, mihelyt őt messziről belátta, mindnyájan felszöktek a munka mellől, s úgy álltak, mint gyertyaszál, míg a főnök áthaladt a szobán. Beszéde alárendeltjeivel szokás szerint rendkívül szigoruan hangzott,

és jobbadán e két három kitételre szorítkozik vala: „Hogy merészli ön?” „Tudja ön, kivel beszél?” „Tudja-e ön, ki előtt áll?” Máskép áldott jó ember lett volna, barátjaihoz szives, nyájas — de a tábornoki rang egészen elkábította. Mióta e rangot elnyerte, olyan lett, mint a ki meg van bomolva, kiesett a sodrából és teljességgel nem tudta, hogyan viselje magát. Ha egyrangbeliekkel jött össze, akkor még rendes, sok tekintetben okos ember is vala; de mihelyt olyan társaságba jutott, hol nála csak egy fokkal alsóbbbrangu egyén volt jelen — no akkor már betű szerint nem ért semmit, ült, hallgatott, és állapotja annál inkább szájalom gerjesztő vala, mivel maga is érezte, hogy sokkal jobban tölthetné az időt. Szemeiben a legélénkebb vágyat lehele olvasni, mint szeretne részt venni valamely érdekes társalgásban, csatlakozni valamely csoport-hoz: de visszatartá a gondolat, nem megy-e nagyon messze, nem ereszkedik-e nagyon le, és nem csorbul-e tekintélye. Hasonló fontolgtatások következtében örökké egyazon hallgatag állapotban maradt, csak néha böffentvén bizonyos egyszótagu hangokat, mi által aztán szert tőn a „legunalmasabb ember” címre.

Egy ily *jelentékeny egyéniség*hez fordult a mi Akakiévics Akakink, még pedig a legislegkedvezőtlenebb időszakban, mely ő rá igen alkalmatlan volt, noha egészen alkalmas a *jelentékeny egyéniségre* nézve. A *jelentékeny férfiú* épen kedvére társalog vala kabinetjében egy mostanság érkezett ifjúkori barátjával, kit több esztendő óta nem látott. Akkor bejelentettek neki valami Basmacskint. „Ki az?” kérdé odavetve. Felelet: „valami irodai hivatalnok.” — „Ah, ugy! várjon: nem érek rá.” Itt meg kell jegyeznünk, hogy a *jelentékeny embernek* hazudott teste lelke: ráért biz ő nagyon; ő is barátja is régesrégén kibeszélgették magokat mindenről, és társalgásukban már nagy szünetek fordultak elő, csak néha-néha ütöttek egymás vállára, mondván: „Biz ugy az, édes Abrámovics Iván.” — „Hát ugy az, édes Warlámovics István!” — Mindazáltal várakoztatá az irodai tisztviselőt, hogy barátjának, ki rég nem volt már hivatalban s egész elülte magát otthonn, a jószágán, — legalább megmutassa, mily soká várnak a hivatalnokok az ő előtermében. Végre, miután eleget csevegték, de még többet hallgattak, miután igen kényelmes támlaszékében egy szivart kiszítt vala, tette magát, mintha hirtelen eszébe jutna valami, s mondá a titkárnak, ki aláíratni való papirokkal az ajtónál ácsorgott:

„Nincs odakünn valami irodai ember? Mondja, bejöhet.”

A mint Akakiévics Akakinak alázatos lényét s ócska egyenruháját megpillantá, hirtelen feléje fordult. „No, mi baj?” förmedt rá, szilárd sebes hangon, melyet mostani hivatalába lépte- és tábornokká neveztetésekor nyolc napig tanult szobájában a tűkör előtt. Akakiévics Akaki már is illendőképp meg vala rettenve, s előadá, már a hogy ő tudta, a mennyire nyelvbeli folyékony-sága engedte (egyébiránt ez alkalommal még többször használván az „izé” szócskát, mint másszor), miszerint a köpeny csupa azon új volt, hogyan rabolták el tőle a legistentelenebb módon, most hát ő magasságához folyamodik, jóságos közbenjárásaért esedezve, méltóztatnék irni a fő rendőrnagynak, vagy más valakinek, hogy a köpeny megkerüljön.

A tábornok ur előtt ez a föllépés, a jó isten tudja miért, nagyon tolatkodónak tűnt fel.

„Mit jelentsen ez, uram?” monda hirtelen: „mit akar ön itt? nem tudja ön a rendet? nem tudja ön, melyik a hivatalos ut? Először folyamodást kellett volna beadnia irodámba, az az actuarius kezébe ment volna, onnan az irodafőnökébe, onnan titkáromhoz, s a titkár nekem benyújtotta volna . . .”

„De kegyelmes ur” válaszolt Akakiévics Akaki, váltig erőlködván, hogy mind összeszedje a mi kis lélekjelenléte van, hanem érezvén egyszersmind, hogy retteneteskép izzad: „azért bátorkodtam . . . kegyelmességedet . . . fárasztani, mivel a titkárok . . . izé . . . nincs azokra mit bizni . . .”

„Mit? hogy? ki?” rivalt a jelentékeny férfin: „micsoda szellem beszél önből? hol vette az ilyen eszméket? Micsoda féktelen dac az, mely elharapózott a fiatal emberek közt előljáróik és feljebbvalóik iránt?” Ugy látszik, a jelentékeny férfinem vette észre, hogy Akakiévics Akaki tul van az ötvenen; következőleg, hogy őt csak relative lehet fiatal embernek mondani, tudnillik összehasonlítva, teszem, hetven esztendőssel.

„Tudja ön, kinek mondotta ezt? képes ön felfogni ki előtt áll? képes ön felfogni? képes ön felfogni? Azt kérdem öntől!” Ekkor lábával nagyot toppanta és hangját oly magas fokra emelé, hogy még más is megijedt volna, nem csupán Akakiévics Akaki. A mi szegény Akakink majdnem kővé meredt, csak úgy tántorgott, reszketett az egész teste, s nem birt a lábán megállani: ha a szolgálk oda nem sietnek, hogy megtartsák, lerogyott volna a földre. Majdnem félholtan vivék ki. A jelentékeny férfin pedig, elégtűlen, hogy a hatás még feljül is mult minden várakozást, s egészen boldognak érezve magát a

gondolatra, hogy az ő szava képes az embertől még eszméletét is elrabolni, — vetett barátjára oldalról egy pillantást, hogy lássa, mikép veszi ez a dolgot, s nem minden lelki elégtételség nélkül tapasztalá, hogy barátja egészen bizonytalan hangulat-⁵ba van esvé, és hogy az maga is már félni kezdett egy kissé.

Hogy jutott le a lépcsőn az utcára, erre Akakiévics Akaki nem tudott emlékezni már. Azt sem tudta, fiu-e, vagy lyány. Teljes életében nem bánt vele így tábornok — idegen még hozzá! Ment a cikázó fergetegben, tátott szájjal, letérve¹⁰ a járdáról, a hol legszélesebb az út. A szél, pétervári módon, egész erővel fútt minden oldalról, minden sikátorból. Perc alatt megkapta a torokgyuladást, s mire haza ért, már egy szót sem tudott kimondani; fel volt neki dagadva szörnyen, és ágyba kellett feküdnie. Ily nagy hatása van sokszor egy¹⁵ tekintélyes föllépésnek!

Másnap erős láz tört ki rajta. A betegség, legyen hála érte a pétervári klíma nagylelkű támogatásának, hamarabb lefolyt, mint várni lehetett is, és midőn az orvos megjelent, üterét megtapogatván, úgy találta, hogy nincs itt már mit²⁰ tenni, csupán meleg borogatást rendelni, ezt is csak azért, hogy a beteg ne maradjon egészen a tudomány jóltevő segélye nélkül; mert egyébiránt kimondá rögtön, hogy egy-két nap alatt okvetetlen vége. Ezzel a gazdasszonyhoz fordult, mondván: „Hallja maga, anyóka, időhalasztás nélkül rendeljen²⁵ neki egy fenyőfa koporsót, mert tölgyfa nagyon drága lenne neki.” Hallotta-e Akakiévics Akaki ezen végzetteljes szavakat — és ha igen, megrázó hatással voltak-e azok ránézve? Sajnálta-e nyomorú életét? — Erről mit sem tudunk, mert azon egész idő alatt magán kívül feküdt a lázban. Szüntelen a leg-³⁰csodálatosabb dolgokat látta: majd Petrovicscsal vesződött és köpenyt rendelt nála sajátságos csappantyukkal a tolvajok számára, kik, úgy rémlett neki, örökké az ágya alatt bujkálnak — sőt azt hívé, egy tolvaj épen a takarója alá rejtőzött, s el-elkezde rimánkodni gazdasszonyának, huzza ki onnan;³⁵ majd azt kérdezte, minek van az ócska lebernység ő elébe akasztva, mikor neki új köpenye van. Sokszor, mintha a tábornok előtt állt volna, mintha hallaná, hogyan szidja és felkiáltott: „bocsánat, kegyelmes ur!” Aztán elkezdte ocsmánul káromkodni s oly borzasztó szavakat mondani, hogy⁴⁰ öreg gazdasszonya keresztet is hányt magára, mivel sohasem hallott tőle ilyet, kivált meg hogy e szavak nyomban a „kegyelmes ur” után következtek. Utoljára egészen érthetlen zagyvalékká vált beszéde, miből csak annyit lehetett kivenni,

hogy zürzavaros szavai s gondolatai egyes-egyedül a köpenyeg körül járnak.

Végre szegény Akaki kiadá lelkét. Se szobáját, se holmiát le nem pecsételték, először, mert nem hagyta örököst, aztán
5 meg, mert nagyon kevés maradtja lőn; jelesül: egy csomó ludtoll, egy konc bélyegpapir, három pár harisnya, két-három nadrággomb s az olvasó előtt már ismeretes lebernyeg. Ki öröklé ezeket, a jó isten tudja; megvallom, arra még jelen történet elbeszélőjének sem volt gondja. Akakiévics Akakit a
10 cinterembe vivék, eltemették. És Pétervár Akakiévics Akaki nélkül maradt, mintha soha sem is létezett volna.

Nyom nélkül tűnt el a szegény teremtés, kit senki sem pártfogolt, senki sem szeretett, senki érdekét nem tudá fel-
költetni, még a természetbuvár figyelmét sem, pedig ez egy
15 közönséges házilegyet is tűbe szúr, hogy görcsövön szemlélhesse — igen, e teremtés, ki az irnokok gunyjait oly békén türte vala, sirba szállt, a nélkül, hogy valami legcsekélyebb figyelemre méltót tett volna; de kit mégis, habár élte vége felé, egy jóltevő szellem keresett fel, köpeny képében, hogy
20 pár pillanatra lelket öntsön rideg életébe, — s kit egyszerre azután a balsors szétzuzó ereje gázolt el, mikép elgázolja e világ hatalmasait! . . .

Nem sokára halála után egy irodai szolgát küldtek hozzá, parancsal, hogy tüstént menjen a hivatalba, a főnök kíván-
25 ja. De a szolga hiába járt, s visszamenve jelenté, hogy nem jöhet az már; azon kérdésre „miért?” így fejezé ki magát: „No, mert meghalt, három napja, hogy eltemették.” Így tudák meg az irodában Akakiévics Akaki halálát, s következő nap már egy másik ült a helyén, jóval hosszabb hivatalnok, ki a
30 sorokat nem vitte oly szép egyenesen, hanem sokkal görbében s kajszában.

De ki gondolná, hogy még nem eddig van, s hogy a mi Akakinknak rendeltetése volt halála után is néhány napig sok lármát csinálni, kárpótlásul mintegy az egész világon sen-
35 kitől észre nem vett életéért? Pedig valóban ez volt az eset, s a mi szegény történetünk váratlanul phantasticus végfordulatot nyer. Pétervárt egyszerre csak hire futott, hogy a Kalinka hidnál, de még jóval azon tul is, éjente kísértet jár, hivatalnok képében, ki egy lopott köpenyt keresvén, ez ürügy alatt min-
40 den ember köpenyét lerántja, rangot, állást nem tekintve, még pedig mindenféle köpenyt: legyen az macska, vagy hódprémú, töltött béllésű vagy nyest-, róka-, medvebőrrel vagy akármi más szőrrel-bőrrel béllelt, a mivel az emberek a mago-

két takarni szokták. Egy irnok tulajdon szemével látta a kísértetet, s benne tüstint ráismert Akakiévics Akakira; de annyira megszeppent tőle, hogy nyakra főre elszaladt, annál fogva meg sem nézhette jóformán, de látta, hogyan fenyegeti messziről az ujjával. Minden felől özönlött a panasz, hogy nemcsak a címzetes tanácsosok, hanem még az udvari tanácsosok vállai és hátai is, teljes meghűlés veszélyében forognak a gyakori köpenyablás miatt. A rendőrség tehát intézkedett, hogy azt a holtembert minden áron, élve vagy halva, el kell fogni s mások rettentő példájára legkeményebben megbüntetni; majd is hogy el nem sült nekik. Jelesen egy éji rendőr a Kiruskin sikátorban tetten kapta a kísértetet, a mint ez egy kiszolgált zenésznék, ki híres fuvolás volt a maga idejében, a szürét el akará rabolni, — és nyakon ragadta ugyancsak. Kiáltására más két rendőrpajtása oda szaladt, mondta nekik, fogják meg jól; ő maga csak egy percig nyult a csizmaszárához, a burnót-szelencéért, hogy a hidegben megdermedt orrát egy-két csipettel újra felüdítse; de valószínűen a burnót olyanfajta vala, hogy azt még a holt ember sem szenvedhette. Alig nyomá be ugyan is az őrr ujjával a jobb orrlyukát, s alig szítt fel a balba egy félmarok burnótot, mikor a holt ember elkezdte prüszkölni oly rettenetesen, hogy mindhármójoknak teli lett a szeme. Mig azt ököllel kitörlék, hűlt helye maradt a kísértetnek, úgy hogy magok sem tudták jó formán, ha igazán megfogták volt-e már. Ez napságtól kezdve annyira megfélemlettek az örök a holtembertől, hogy még az élet sem bátorkodtak elfogni, csak messziről kiálták neki: „Hallod-e, hé! eredj dolgodra!” A megholt hivatalnok pedig már a Kalinka-hidon tul is kezde mutatkozni, a félénk emberek nem kicsiny rémületére.

De majd is elfelejtők a *jelentékeny egyéniséget*, pedig tulajdonkép ez az oka, hogy máskülönben csupa igaz történetünk ily phantasticus fordulatot vesz. Mindenek előtt igazság és méltányosság tiltja említetlen hagynunk, hogy a jelentékeny férfit, azonnal, hogy a szörnyen megriasztott Akakiévics Akaki távozik, valami szájalom-formát érzett. Szájalomra ő nem vala képtelen; szíve sok nemes indulatnak hozzáférhető vala: csak hogy ezt rangja igen gyakran nem engedé kimutatni. Alig ment el tőle a barátja, mindjárt gondolkodóba esett a szegény Akakiévics Akaki felől. És attól fogva naponkint előtte lebegett a sápadt Akaki, ki nem birta kiállni a hivatalos eljárást. Ez a gondolat oly annyira nem hagyta neki nyugtót, hogy nyolc nap mulva még arra is rá-

szánta magát, hogy egy irnokot hozzá küldvén, megtudakozza, hogy-mint van, és vajon nem lehetne-e segíteni valamikép. A mint aztán bevitték neki, hogy Akakiévics Akaki meghalt lázban, hirtelen, nagyon meg is döbbsent, furdalá a lelkiös-
5 méret s egész nap rossz kedve lőn. Hogy némileg szórakozzék és szabaduljon a kellemetlen benyomástól, este egy barátjához ment, hol válogatott társaságot talált — s a mi legdere-
10 kabb, mind egyenlő rangu vendégekből, úgyhogy épen nem kelle magát genirozni. Ez csoda jó hatást gyakorolt hangul-
15 tára. Vidorabb lőn, kellemesb társalgású, szeretetre méltó, egyszóval pompásan mulatta magát egész este. Vacsoránál néhány pohár pezsgőt ivott — mely eszköz, tudjuk, szivvidá-
20 mítás tekintetében nem hat rosszul. A pezsgő hajlandóvá tette még egy kicsit rendetlenkedni. Jelesül föltette magában,
25 hogy nem hajtat egyenesen haza, hanem elébb egy ismerős asszonysághoz, Iwanowna Karolinához, egy hihetőleg német származású hölgyhöz, kivel ő barátságos lábon áll vala. Ugyan-
30 is meg kell jegyeznem, hogy a jelentékeny férfiú már nem vala fiatal; jó férj, becsületes családapája volt. Két fia, kik
közül egyik már az irodában szolgált s egy kissé ugyan görbe
de csinos orru kedves leánya minden reggel hozzámentek
kezet csókolni, mondván: „Bon jour, papa.” Neje, egy még
javában levő s épen nem rut asszonyság, elébb a maga kezét
nyujtá neki csókra, azután megforditá s megcsókolta az
35 övét. De a jelentékeny férfiú, noha egyébiránt e családi nyájaskodással teljesen meg vala elégűlve, uri dolognak
tartá, barátságos viszonyok tekintetéből, más részében a vá-
rosnak egy barátnéhez járogatni. Ez a barátné ugyan szik-
rával sem volt se szebb, se fiatalabb mint az ő neje: de hisz
30 van efféle talány a világon elég s nem a mi dolgunk azt fejte-
getni.

No s hát a jelentékeny férfiú lesiete a lépcsőn, felült a szánkára s mondá a kocsisnak: „Iwanowna Karolinához”, az-
tán jó kényelmesen beburkolá magát meleg köpenyébe, s
35 azon felséges állapotba ringatódzék, minél orosz emberre gondolni sem lehetne pompásabbat, mikor t. i. a legkellemesebb gondolatok ötlenek az ember fejébe, magok jószántából, s a
nélkül, hogy legcsekélyebb fáradságba kerülne azokat keresni, vagy hajhászni. A legnagyobb lelki gyönyörrel emlékezett,
40 amugy könnyedén, a mulatság apró vidám részleteire, minden egyes szóra, mely a kis kört megnevelteté, némelyiket halkán ismételte is, még most is oly furcsának találván mint akkor, s
így természetesen most is jóízűt nevetett rajta. Csak egy-egy

szélroham háborgatta olykor, mely egyszerre, tudja isten honnan és miért, úgy-úgy a képéhez csapódott, annyi havat szórt a szeme közé, köpeny gallérát felfűtta, mint egy vitorlát és természetfölötti erővel úgy borítá a fejére, hogy szüntelen dolgot ada neki a kibontakozás. Egyszerre csak azt érzi a jelentékeny férfiu, hogy valaki erősen galléron csipte. Visszaforulván, mit lát! egy kis termetű embert, ócska, megviselt egyenruhában, s megismeré benne, nem minden rettegés nélkül, Akakiévics Akakit. A hivatalnok ábrázatja fehér vala, mint a hó, szakasztott olyan, mint kísérteté. De akkor ijedt meg a jelentékeny férfiu szertelen-szörnyen, mikor a kísértet félrehuzta száját, borzasztó sir-szagot lehellt rá s így szólt: „No csakhogy valahára megfogtalak! Csakhogy kezemben a gallérod! A köpenyed kell most már! Te nem törödtél az enyémmel, sőt még ráadásul kiszídtál — most addsa a magadét!” A szegény jelentékeny férfiu csak elhalt. Bármily szilárd jellemerőt mutatott az irodában alárendeltjei iránt, és ámbár mindenki azt mondá, férfias alakját s egész lényét tekintve: „hah, minő karakter!” — mindazáltal most, nem különben mint akárhány, szemrefőre hősi tekintetű ember, oly szorongást érze, hogy tartott tőle, s bizony nem ok nélkül, hogy ijedtében megbetegszik. Hirtelen maga kidobta nyakából a köpenyeget s kiálta a kocsisnak teljes erejéből: „hajts, lehető gyorsan, haza!” A kocsis, ki ezt a hangot rendesen válságos percekben és többnyire valami kézzelfoghatóbbnak kíséretében szokta hallani, minden esetre összehuzta nyakát, ostorát megsuhintgatta s röpiült mint a nyíl. Öt perc múlva a jelentékeny férfiu már önnön kapuja előtt vala. Sápadva, rémülten, köpeny nélkül, Iwanowna Karolina helyett haza érvén, a hogy lába birta, szobájába vánszorgott s igen nyugtalan éjszakája lőn — úgy hogy másnap reggel theánál a leánya egyenesen meg is mondá: „te nagyon halvány vagy most, papa.” De a papa hallgatott s egy szóval sem árulta el, mi történt vele, hol volt és hova akart menni.

Ez esemény igen nagy benyomást tett rá. Még alattvalóinak is sokkal ritkábban mondta: „Hogy merészel ön? Tudja-e ön, ki előtt áll?” és ha mondta is, csak akkor, miután elébb annak rende szerint kihallgatta, miről van szó.

De az volt a legnevezetesebb, hogy az időtől kezdve megszűnt a megholt hivatalnok kísérteni. Ugy kell lenni, hogy a tábornok-köpeny tökéletesen a testéhez illett: legalább azóta nem hallani, hogy valakiről lerántották volna a köpenyeget. Egyébiránt azután is akadt néhány szaladgáló és aggódó

ember, kik sehogy sem akartak ebben megnyugodni, hanem erősen állíták, hogy a város távoleső részeiben még mindegyre jár a meghalt hivatalnok. Igazán, egy ór a Kolomna város részben saját szemeivel látta, mikor egy ház megöl elébútt a

⁵ kísértet: de minthogy ő, természetinél fogva, gyöngécske vala (egyszer is egy közönséges nagyságu süldő, neki szaladván, fellökte az ott állongó kocsisok kacajára, kik neki e csufságért aztán fejenként egy pár kopeket tartoztak burnótra fizetni), mondok, mivel magát gyöngének érezte, nem merte megfogni,

¹⁰ csak ment utána mindaddig a sötétben, míg a kísértet hirtelen visszanézett, megállt s kérdé: „mit akarsz?” egyszersmind oly izmos öklöt rántván elé, a milyen még élő embernél sem találhatik. — „Semmit,” válaszolt az ór, és nyomban visszafordult. De ez a kísértet sokkal nagyobb termetű vala s óriási

¹⁵ bajusza volt; lépteit, úgy tetszék, az obuchowi hid felé irányzá s eltűnt az éji homályban.

6. ELŐKELŐ VILÁG

OROSZ BESZÉLY

Gróf Sollohubtól.

A nagy színházban álarcos bál. A földszinti páholyok piperés delnöktől ragyogtak: előttük dominóba burkolt tiszték állongáltak, tréfálva s enyelegve az ifjú szépekkel. Háttérben zene s egy szökőkút hangos locsogása szólt. A teremben s a lépcsőkön gömbölyű kalapú frakkos urak, tarkatollas katonák tolongtak és körülök a minden színű és alakú álarcosok serege rajlik és suhog vala.

Zaj és jókedv mindenfelé.

Ez általános csevegés, nevetkezés s egy vig szilveszter-éj 10 viharos tombolása közepett meglehetősen egykedvűn viselé magát két férfi a közös jókedv irányában. Egyik magas termetű, már nem épen fiatal, fekete angol frakkban; a másik huszár egyenruhában, vállrojtján egy csillag.

Az első, úgy látszik, csupán azért veszi semmibe az 15 álarcos bált, hogy már telenézte magát minden ilyessel. Megtetszett rajta, hogy ő már épen így nézte végig a velencei carnevált s Párizsban az operabálokat; hogy neki minden efféle hiábavaló láрма szokott s unalmas dolog. Ajkain gonosz mosoly rángatódzott, s közeledtére fázott az ember.

20 Társa, még viritó ifju, egészen más okból únta magát. Csak a minap tették vala át egy gárda-ezredhez, s hathónapi tartózkodása után Pétervárott csak most van először álarcos vigalomban. Minden, a mit lát, szokatlan s visszás neki.

Egy fekete dominós nőálarcos, ki a teremben magánosan 25 ödöng vala, közeledék most hozzájuk, s meghajtva magát, szólt az idősebbhez:

— Jó estét.

— Jó estét.

— Ismerem.

30 — Könnyen meglehet.

— Ugye Szafjew ur?

— Kitalálta.

A fekete dominós az ifjabbikhoz fordult:

— Jó estét.

- Jó estét.
- Ismerem.
- Lehet.
- Leonin ur, nemde?
- 5 — Az.
- Nem ismer?
- Nem.
- Dehogy! Igazán nem?
- Nem én.

- 10 — De komolyan, nem ismert volna rám? —
- Bizony bizony, nem.

Szafjew nagyot kacag. — „Az mégis derék, hogy nálunk Éjszakon mily hamar felfogják az álarcosdi szellemét! Képzem, mily jól mulatják magokat ezen urak és hölgyek. Fel s alá járnak az istenadták, mint a Néva-soron, köszöntik ismerőseiket, s nevéen szólítják az embert.”

— De mi mulatságot is lel valaki az ily álarcos játékban? kérdé naivul Leonin.

- Oh, ártatlan bárány! válaszolt Szafjew gúnnyal.
- 20 Mily sok rejtelmes, áthathatlan dolog van még neked e világon! Az álarcosdi titka a nők titka. Nekik e multság valami fontos. No, mit bámulsz rám? Hallgasd. Van itt sok hölgy a magasb, van a közép osztályokból, akad olyan is elég, ki semmi osztályhoz sem tartozik. Sok minden cél
- 25 nélkül jött ide: ez a legkiálthatlanabb nép; ebből láttál egy példányt az imént; ezek jobbadán erényes családanyák. Ellenben mások valami szerelmes furfangot űznek itt: ez férjét akarja dühbe hozni, az pártütő kapucinját visszahódítani, harmadik csapodár lepkéjén állani bosszút. Majd
- 30 mindnek van valami lobbja. Itten csak azt a bizonyost keresik, velünk pedig, galambom, egy cseppet sem törődnek. Utoljára egynehány még olyan is van, ki egyedül becsvágyó célokból ögyeleg itt.

— Hogy-hogy? kérdé Leonin.

- 35 — Ezek a legelőkelőbbek. Lásd, öcsém, ennek férje van mindnek. Valami nagyon különösen nem szeretik: de hát férjeik kitüntetése ő rájuk is átszolgál. No, álarc alatt megmondhatni egyet vagy mást, a mit az ember födetlen arccal mégis átallana. Álarcos vigalomban egy finom tréfával,
- 40 gyöngéd célzással nem egyszer hatalmas férfiú pártfogására tehetni szert. Nézd el csak azokat a fekete-atlaszos hölgyeket, hogyan belécsimpajgóztak ama méltóságosak karjába, s hogyan boldogítják szerelmökkel! Hidd meg, ez az egész

gyönyörlihegő állapot egyedül éleslátásuk következménye. Te még nem tudod, szegény tapasztalatlan ifju, te arkádiai pásztor, mily fontossággal bírnak művelt társaságban a nők, s mennyi kiszámítás van mosolygásukban.”

5 — Szomorú, — jegyzé meg Leonin.

— Mi haszna! Így van mindenütt.

E percben egy nő-álarcos közeledett feléjük, pompás fekete-csipkés dominó rajta, kezében bokréta friss virágból. Ujjával fenyegeté Szafjewet.

10 — Jó estét, orosz Mephistopheles! Kit rontottál el most megint?

— Téged, szép maszk.

— Javíthatlan vagy, Mephistopheles. Te kérlelhetlen, gúnyos, hideg maradsz örökké. De hát mindig ilyen voltál,

15 Mephistopheles? Nem valami nő csalt meg valaha?

Szafjew ajkát harapta.

— Nő engem meg nem csalhat, — mondta.

— Ne higyen neki, — folytatá az álarcos, Leoninhez fordulva — rossz ember; meglássa, rászedi, megfosztja hitétől
20 minden szép iránt. Ha tovább is vele tart, meglássa, minden ingerét elveszti ránézve a szőke haj s kék szem.

— Kék szem? — mondá Leonin csudálkozva.

— Az hát, no tudja, a melyik tegnap este a színházban volt, második sor, jobbra, ugyanaz, mely a Kolonnán* világít

25 s minden vasárnap oly nyájasan néz önre mazurkatánc közben.

— Furcsa, — gondolá Leonin.

— A múlt hónapban el is akarta venni, de nagyanyja irt Orelből, hogy még nagyon fiatal ön, így hát nem egyezik
30 belé. Ezt igen jól tette nagyanyja. Ily fiatal embertől nagy vigyázatlanság megházasodni...

— De honnan tudja mindezt? kérde Leonin.

A dominós elnevette magát álarca alatt.

— Oh, ez az én dolgom! Egyébiránt, ha kívánja, meg-
35 mondhatom, hogy Orelből jövök, ott hallottam. Én magam Kursk mellett egy falusi jószágon lakom.

A dominós még egyet kacagott, s karon fogva egy csillagos kövér urat, eltűnt vele a hullámozó sokaságban.

— Ki ez a maszk? — kérde zavarodva Leonin.

40 Szafjew rámosolygott s felelé vontatva:

— Wo-ro-tyin-szki-grófné.

* Városrész Pétervárott.

VIII.

Remény, hogy szerelmesét, büntelen, holtig hű Gyuláját még feltalálja; remény, hogy ez megbocsátand, nem teend szemrehányásokat eltévedt jegyesének; remény, hogy csókzáporral hintheti még ajkait 's a' kezét, mellyen adott gyűrűje csillog.....

Reménye, hajh, nem csalta meg!

Galicziának Bochnia nevű kerületében sebesen halad egy utazó kocsi. Előtte az uton paraszt nép csoportoz; a' csoport közepén lassu ökörszekér mozog előre. A' kocsi csakhamar eléri a' csoportot, de, mielőtt kitérhetne, izmos karok tartóztatják fel a' lovakat.

Marinski őrnagy kénytelen kiszállni kocsijából, 's lehetőleg igazolni magát, hogy nem forradalom embere.

Hirtelen, éles sikoltással szökik le a' hintóból egy magas ifju hölgy, 's a' pórnépen keresztül a' szekéren terem. A' szekéren holtest fekszik, véres mellet, vértelen arczzal; 's a' barna hölgy, ráborultan, őrzöngő szenvedélyvel csókolja hideg kezét, ajkait. „Gyula!” sikolt még egyszer, hangján a' kétségbeesésnek, 's ájultan rogyik jegyese fölé.

Marinski és neje borzadva ismerének a' legyilkoltban Hermina jegyesére. A' vad lengyel pórok megilletődve nézték a' jelenetet, 's feledék rabhallyuktól az élő fájdalomat eltiltani. Az őrnagy kocsiba emelé eszmélet-vesztett leányát; a' pórok tovább akarák vinni martalékukat.

— Ne vigyétek, adjátok eltemetnünk! — jajdult fel a' keserves anya.

Marinski gazdag ajándékokkal csakugyan rábír a' parasztokat a' holtest átengedésére, bár előbb szabadkoztak, hogy azt, mint „lázasztót”, kötelességök Lwowba vinni.

'S ott, egy igénytelen halomka tövén, egyszerű keresztletl kijejölt sirban nyugszik Serényi Gyula, kit időtlen féltésből származott szeszélyes nő dacz a' forrongó nép közé hajtott, hogy ha már életét elveszté, halálát lelje föl!

IX.

A' fiatal orvos, kinek szíves elbeszélése után jelen történetet közlöm, Kassán találkozott Marinskiékkal. Ő jelen volt az orvosi tanácsban, melly Hermina életromjai felett tartatott, 's mellyben a' nyomatékos vélemények egyhanguan odanyilatkoztak, miképen, ha talán testi egészsége még visszaszerezhető volna is, mihez egyébiránt semmi remény: elméje soha sem fog teljesea kiépülni.

Arany János.

Egymasha játszik a való s az álom.
Megjött, kit vártál, annyi éjen át :
Anyádnak csókja, könnye ég erezűdn.
Ölve tartja haldokló fiát.
A vizionálás bűsü pillanatja.
A kéjt csak újabb kínokká olvasztja.

Egy mély sohaj, egy bús sikoltás, aztán
Minden oly csöndes, csöndes, mint a sír,
Köny már nem cnyhit a szívnek fájlalásán.
A zugban ott csak a hű szolga sír.
Az ablakon a téli hajnal égett . . .
Töröld ki, isten, lelkemből e képet!

Hadd lüssalak úgy, a mint ismerélek,
Örömben és reményben gazdagdon.
Egben szemedben az a bátor lélek.
Légy ifjú, szép, mint voltál egykoron.
Édes anyáddal édesen beszélve,
Szeretve, küzdve, mosolyogva élve!

Hiába mind, az évek hjába telnek,
Gyakran egy-egy nyughatlan éjszakán.
Midőn eszünkbe jut, mi a kebelnek
Fájt valaha vagy fájjat ezután :
Főbng egy hang, mélyen szívembe ásva
Végsohajod s anyádnak sikoltása.

És látlak ismét . . . ágyadhoz borulva.
Sír szobraként, ott térdel még anyád.
Arcozod mi nyugodt és mégis mi dulva.
Oh mennyi könny és kín fagyott reád!
Mi szomorú vagy a halottas ágyon . . .
S meg-megéiratlak, szeretett barátom!

GYULAI PÁL

A KÖPENYEG.

(Beszély az orosz életből, Gogol Mikhós után.)

Azon szakosztályban . . . de nem! jobb, ha meg sem mondóm, micsoda szakosztályban. Nincs dühösebb nép a világon, mint e mindenféle szakosztályok : regimentek, irodák, szóval minden szakbeli tisztviselő. Mai napásig oda jutottunk, hogy saját uri személyében minden egyes a társadalmat hiszi megsértettnek. Minap is, bizonyos megyefőnök, biz' én nem tudom inár, melyik városból, hallomás szerint panaszt nyujta be, melyben kimutatja, oly tisztán mint a nap, hogy az állam rendje felforgattatik, sőt annak szent neve egyenesen gyalázatot szenved. Bizonyítékul, azt mondják, a panaszlevélhez egy roppant kötet regényt csatolt, melynek minden tizedik lapján egy megyefőnök lép föl, olykor bizony ittas állapotban is.

Hogy hát kikeraljünk minden kellemetlenséget, nevezzük a szóban forgó szakosztályt inkább csak bizonyos osztálynak. Te hát, bizonyos osztályban szolgált bizonyos tisztviselő — hogy jelentékeny, azt nem épen mondhatnók, alacsony termetű, kissé ragyás, kissé róthaju, kissé bizony rövidlátó is, homloka fölött egy kis kopasz, ránczok a két pojján, arczszíne ama bizonyos szin,

melyet aranyeresnek szokás mondani . . . No de ki tehet róla! A pétervári égjál benne a hibás. Mi rangját illeti, (nálunk mindennek előtt a rangot kell megmondani) afféle volt, a mit örökös czimbéli-tanácsosnak hiának, mely osztály ellen, köztudomás szerint, váltig élezeskedtek, csipdeződtek bizonyos irodák, kik azon dicséretes szokással vannak megáldva, hogy mindig abba kötnek, a ki nem tud harapni. E tisztviselő vezetékeve *Basmacsikin* (czipő-varga) volt. A név, látnivaló, czipőtől származott valaha; de mikor, mely időből s mikép származott a czipőtől — erről nem tud senki semmit. Apja, nagy apja sőt széppapja, röviden, valamennyi Basmacsikin családban járt, azt is kétszer háromszor ha talpaltatá meg egy esztendőben. Kereszt- és apai neve Akakiévis Akaki vala. Az olvasó ezt talán kissé különösnök, keresetnek találja : de biztosíthatom, hogy épen nem keresték, hanem úgy jött magától, hogy más nevet nem lehetett adni neki. Történet ugyanis a következő módon : Akakiévis Akaki, ha emlékezetem nem csal, márcz. 23-ra viradón született. Megboldogult anyja, egy hivatalnok nejje s igen derék asszony-ság, annak rende szerint épen kereszteltetni

3. Részlet Gogol „A köpenyeg” c. elbeszélésének fordításából
(Szépirodalmi Figyelő 1861.)

— Az lehetetlen! hisz az engem éppen nem ismer.

— Ej, kit nem ismernek ezek a delnők, barátocskám. Egyéb dolguk sincs, mint idegen neveket tanulni, utánajárni kibe ki a szerelmes, ki kit nem szenvedhet. Életöknek jóformán ez a legérdekesebb oldala.

— Különös, gondolá magában Leonin. — A grófné, ki egyike Pétervár legelső úrhölgyeinek, ismeretes szépsége, kellemei, rendkívüli gazdagsága s társadalmi magas helyzete által, engem, szegény tisztet, észrevőn! Ügyet vét rám, tudja, ¹⁰hogy házasodom. Különös, nagyon különös! Mit tartozik ez ő rá? Én nem járok előkelő társaságba, ha a gyakorlatnak vége, honn ülök, csak vasárnap esténként hajtatok Armidinékhöz. Ide meg a grófné sohasem jár. Mi köze hát velem?

Leonin akaratja ellen jobb kedvre derült. Karra veté ¹⁵dominóját, szokatlan eltökéltséggel lépett előbbre s bátran szemlélgette a földszinti páholyokban ülő hölgyeket, kik azonban, miután egyenruháját szemügyre vették, közönyösen fordíták el róla szemeiket.

Szafjew, keresztbe öltött karral állt egyik üres páholy ²⁰előtt, s komor gondolkodásba látszott merülve lenni.

E közben a sokaság hullámozott fel s alá teremhosszatt. Az álarcosok nagy része egyhangú sorokban métóságosan járt-kelt elé s hátra s kitartó hallgatása által bebizonyítá elvitázzhatlan jelentéktelenségét. Mások visongtak, futkostak, ²⁵körülvéve a vidám ifjúságtól. Az oldaltermekben, rossz vacsoránál, sok úr és hölgy üldögélt, s a pezsgős üvegek dugói verdesték a mennyezetet.

Éjfél után három óra vala. A tömeg észrevehetőképen fogyott. Az emelvényen itt-ott még uracsok és álarcos nők ³⁰mutatkoztak párjával; zsenge-ifju táncosok büszkén vezettek karjokon hölgyeiket. Az álarcos vigalom vége felé járt. Leonin már vagy husszor befutotta valamennyi termet, mind hiába. Senki sem állt vele szóba, föl se vette senki. Lába alig bírta, úgy ki volt állva. Tele roszkedvvel már éppen ³⁵haza akart indulni, mert eszébe jutott, hogy korán reggel gyakorlatra kell mennie, hogy hajnalban már talpon kell állnia, s így keveset alhatik. Ráncha szedte homlokát és összerántá szemöldjeit. Egyszerre a hosszú sor szélek közt szemébe ragyogott a fekete-csipkés dominó.

⁴⁰Ej, ki mondja meg, miért van a szép asszonyt környező légben valami delejes erő, mely hírül adja a szépség közellétét? Leonin szíve tüstént fölismerte a grófnét az álarc alatt. Ruhája minden redőjében ígéző választékosság tűnt fel;

fejét kicsiny kezére hajtá s fáradtnak látszott, de lankadtsága varázs kellemmel volt párosúlva; és a mint székén hátradőlt, s egész lényege szeretetreméltó hanyagságán, valami kimondhatlan öszhangzás vala előmölve.

5 Leonin reszketve közeledék hozzá. „Egyedül?” ... kérde tőle elfogúltan.

— Ugy. Fáradt vagyok, rettentő fáradt.
Hallgatás.

— Csak nem neheztel rám? — szólalt meg a grófné.

10 — Oh nem, sőt inkább! — Leonin zavarba jött, s boszszankodék magára elfogultságaért. Alig birt egy gondolathoz jutni. Ily esetben az első szó, mit az ember kiejt, mindig valami ostobaság. Az volt most is.

— Rémitő meleg van itt, — monda.

15 — Az ám, felelt a grófné: meleg van, forróság van itt. Terhemre a levegő, terhemre az emberek itten... Életem kiállhatlan. Meg kell fúladni... Mindig ugyanazon arcok, mindig ugyanaz a multság, egy nap, mint más nap. Tud ön franciául?

20 — Tudok, — válaszolt Leonin habozva.

A grófné folytatá francia nyelven:

— Mi szegény nők legsajnálatosb teremtmények vagyunk a világon. Lelkünk legjobb érzelmeit rejtőnk kell; legszebb indulatainkat nem merjük nyilvánítani. Mi mindent 25 feláldozunk a társadalomnak, mindent az állásnak, melyet abban elfoglalunk. Nekünk oly emberek közt kell élni, kik ellenünk vannak, s hallgatni értelem s érzés nélküli beszédet. Oh, ha tudná, ha tudná, mily lelkemből meguntam én mind e nőket, mind e férfiakat! Férfia alávaló, asszonya festett. 30 Ez az egész csillogó cháosz terhemre van és nyommaszt. Aztán vesse szemünkre valaki, hogy nem tudunk érzeni, szeretni! De hogy érezzem valamit, hogy szeressen valakit az ember, a hol mindenki csak magára gondol?

— Valóban, — monda Leonin zavarral — ott, hol 35 mindenki csak magára gondol, nem lehetséges a szeretet. De én úgy tartom... nekem úgy tetszik... én meg vagyok győződve... De hát mért is az embernek csupán magára gondolni? Nem minden ember annyira romlott! Olyat kell keresni, a ki... Vannak tűzlelkek, magasztosabbak a többi- 40 nél. Kell lenni igaz szeretetnek; máskép az élet isten parancsának ellent mondana. Ha azt gondolja a grófné... ha nagysád azt gondolja, hogy igazi érzés nincs, nem is lehet, úgy csalatkozik.

Az álarcos, úgy látszik, csudálkozva hallgatá az ifju szavait. Különösnek, szokatlannak tetszett-e beszéde, vagy más, új gondolattal tépelődött — elég a hozzá, nagy benső felindulásban látszott lenni.

5 — Csalódik nagysád — folytatá a tiszt — az életben sok szép van, sok élvezetes... Festészet, zene, a lángelme teremtményei, a századok remekei... Az élet sok széppel kínálkozik... Én ugyan fiatal vagyok, mégis sok örvendetest láttam már e földön. De kivált a nők!... Mi lehet szebb,
10 mint a nő!

— A nő — vágott szavába az álarcos — csak addig szép, míg fiatal s tetszik a férfiaknak. A nő bálvány, valameddig külszépsége becsüt ad neki a világ szemében — ha a szépség oda, leomlik a bálvány, s kineveti önnön imádója; és mi marad
15 aztán? Semmi, semmi! Aztán mégis szidnak bennünket, azt mondják, nem tudunk érzeni, nem szeretni.

— De nagysádat csak szeretik? — kérde Leonin szorongva.

— Nem hiszem, bár sokan bajlódnak vele, hogy szeressenek. Ön nem ismer engem, így hát őszintén szólhatok —
20 a mi régóta nem történt rajtam... Mondom, sokan akarnának szeretni, de én nem hiszek nekik. Mindegyiknek megvan saját oka, saját számítása. Először is, én férjes nő vagyok: férjem szeret, de csupán azért, mivel szüksége van rám társadalmi egybeköttetései végett. Továbbá szeret bizonyos
25 hadiségéd, mert általam reméli hogy feljebb kapaszkodik; aztán meg egy diplomata, mert ez által különös fontosságot nyer a társaságban. Többen is szeretnek még, mivel nincs egyéb dolguk és mivel — kiállhatatlanok. Ebből megértheti ön, hogy ily érzelmek mellett nem sok élv marad az embernek
30 az életben. Nekem a világ terhemre van, kimondhatlanul terhemre... legkivált ma. Nem tudom, hogy érzem magamat. Ez a zaj, ez a zene, s minden egyéb, úgy nekiszomorított, hogy nem tudom, hanyadán vagyok... Ön engem sohasem fog megismerni, de én örülök, hogy egyszer legalább kipanaszoltattam magamat, ön pedig, ön még oly fiatal, hogy
35 megért engem... Az én helyzetem irtózatossá! Ifju, minden gyöngéd érzelmeknek kitárott meleg szívvel a mennyet sejtetni — mégis örökre a földhöz, hideg, lelketlen emberekhez láncolva lenni és sehol sem találni menhelyet a szerető szívnek! És ez egy nap, mint más nap; sőt még azon joggal sem bírni, hogy kipanaszolja magát az ember!... Különösnek látszom ön előtt, úgy-e?... De mit csináljak? Látssa, nekem csupán ez álarc alatt lehet őszintén beszélnem. Holnap más

álarcot viselek, a mit soha, de soha nem szabad levennem aztán...

— De hát valóban — kérdé Leonin részvétellel — de hát igazán sohasem volt nagysádnak módja egy hasonérzelmű lélekkel találkozni e földön, egy testvéri kebellet, egy oly emberrel, ki örömet álldozta volna egész életét boldogítására, ki titkos védszelleme volna, ki szeretné, mint gyermekét a szüle, ki imádná, mint földfeletti lényt?

Az álarcos megragadá Leonin kezét s megszorítva, szólt:
10 — A mit ön beszél, mind szép az... Melyik nő nem álmódott olyas szerencséről? De hol lelni azt fel, hol találni azt meg? Hol akad az ember oly férfira, ki felülemelkedve minden kicsinyes számitáson, meg bírja óvni lelke hevét e fagyos világban, ki képes legyen egy szegény nőt vigasztalni s
15 egész életét állhatatosan, zúgolódás nélkül annak szentelni? Bizonytal, ily férfiért mindent oda lehetne adni a világon, s nem lehet, hogy annak szerelme a legnagyobb keservben is vigasztalást ne nyujtana... De van-e ily férfi? Én felhagy-
tam a hittel, hogy ily férfi lehetséges.

20 — Kár volt! — vága szavába Leonin élénkül. — Magamról tudom. Én nem is képzelhetek nagyobb boldogságot, mint a földi lét homályos egén egyetlen-egy csillagot kíválasztani. — E csillag fény és láng legyen egyszersmind, melegítse a lelket s világot árásszon a nehéz földi pályára.
25 Arra függeszti az ember legszebb eszményeit, annak szenteli minden erejét. Egész éltünk vezércsillaga ez, magasztos, mennyei: mit föl nem érünk földi gondolattal, hanem ő hinti alá vigasztaló sugárait, melyek világítanak s éltetnek mind a sír sötét üregéig!

30 — Szép az Armidin kisasszony? — kérdé az álarcos némi asszonyi kacérság hangján.

A lelkesült zászlótartót mintha csak hideg vízzel öntötték volna nyakon.

— Az Armidin kisasszony?... Hogy jut eszébe?...
35 minek kérdezi nagysád Armidin kisasszonyt?

— Hát hiszen szerelmes belé.

— Én szerelmes? nem... egyébaránt... nem tudom.

— Mintha láttam volna tegnap a színházban, odafenn.

Szöke, ugy tetszik...

40 — Az, — felelt Leonin.

— Mily rút a világ! mily nyomorúk az emberek!

Leonin kétségkívül derék fiatalember vala. Szive néha valóban pedzé a költészetet, máskülönben sem volt értelem

nélküli és szellemtelen ember. Mégis — csak egy érintésre e világ asszonyának, világi hiúság érzelme zavarta meg képzeletét! Nem bírt gondolni Armidin kisasszonyra némi lenézés nélkül. A csekély vagyonka, a Kolomnában lakás,* a nevetéses igények nyílt háztartásra, az elhízott mama egészen közönséges, népies nevével: Nimphodora Terentjewna, a törpe inas, meg az öreg Schenk, ki az előszobában mindig szabta házi szükségre a különféle ruhákat — mindez egyszerre szeme előtt termett, mint egy varázslámpai torzkép.

10 Másfelől előtte ragyogtala a grófné dús palotája, tele a fényűzés minden szeszélyes cifraságaival, s e palotában, ennyi pompa közepett ő a grófnét látta, a szépet, bájoszt, elkényeztetet...

15 — Sohase láthatom többször nagysádat? kérdé szomorúan.

— Nem soha.

— Nem is remélhetek?

— Nem.

— Adjon hát valamit ismerkedésünk emlékéül.

20 A hölgy odanyújtá neki csomó virágát s felállott.

— Isten vele, mondá, maradjon oly fiatal mindég, mint most. S ha valamikor előkelő világban forog, ne felejtse, hogy a nagyvilági hölgyek szívét is sok bú terheli, hogy igaztalanul vádolják őket, holott csak szánni kellene. Oh, mert

25 ha tudná a világ, mit fel nem áldoznának, hogy e nyugtalan zajból a szív csendéletébe vonulhassanak — ismétlem — mit fel nem áldoznának!...

— Semmit! vága közbe valaki fenszóval a hátok megett.

Az álarcos hátrafordult. Szafjew állt ott örök mosolyával.

30 — Négy óra, nagysás asszony — monda. Ugy látszik, nincs mit várnia tovább. Szép hercege nem jó ma már. Ki tehet róla? Nem minden várakozás teljesül be!

Az álarcos ujját mérgesen nyomta ajkához, szólítá hallgatag nőtársát, ki egyedül szunyadozott vala egy székekben, és

35 sietve eltűnt egy oldalajtón.

Leonin még ott állt, Szafjew-val szemben.

— Nos? — kérdé az utóbbi — nem mondta el, hogy őt nem érti senki, hogy ő magasabb élvezeteket szomjaz, hogy szánandó a nagyvilági hölgy, mivel titkolnia kell legszebb

40 érzéseit?

— Nos aztán?

* Nem a lelegegánsabb városrész.

Szafjew szánólag tekintte rá; azzal elkezdett kacagni.
Leonin megboszankodott, fogta magát, bérkocsit szólította haza ment.

II.

Ha én magam ínye-kedve szerint írnam a beszélyt,
5 hősemül egy lovagias tulajdonokkal felruházott ifjat választanék, kinek erős vas akarata, de egyszersmind borzasztó titkos szenvedélye volna, mely őt rendkívül érdekessé tenné minden érzékeny szívű vidéki kisasszony előtt. Szerelmes volna soká, nagyon soká. Kedvese is viszontszeretné soká,
10 nagyon soká. Minden a maga rendjén folya. Volna benne egy kis patak, egy árnyékos fa, s gyöngéd találkozások; beléjőne minden, a mit a szerelemről s természetéről mondanak. Most hirtelen vihar tornyosodnék, a vész elkezdene zúgni, megjelenne egy haragos atya, vagy mérges anya, vagy
15 dühöngő gyám, sóval valami gonosztevő. Egyik akadályt másik tetézne, csupa klasszikai rendben — csak a legvégén, az utolsó előtti lapon derülne ki, mert a tragikai bezárás nem költ ma már illő részvétet, a közönség jól van vele lakva. A gonosztevő hát egyszerre megjuháznék, s az én szerelmes
20 párom összekelne, hegyen völgyön lakodalom, mindenki boldog lenne, én is meg volnék elégedve magammal.

Haj, de én nem választhatom elbeszélésem fő személyét költött világból, mesés emberek közül, hanem közületek, pajtás, kiket naponként látlak, s elétalálok, ma a Mihály-színházban, holnap a vasutnál, másszor meg a Néwa-soron.

Már pedig, ti kedves jó fiúk, szeretett barátim, jó pajtások vagytok, az igaz, de hajdani érzelgős lovagok, de mostani regényeink hősei ti nem vagytok. Ti Dumé-hoz jártok ebédre, ti kihívjátok Taglionit, ti táncoltok, gazdag leányokkal vagy
30 híres kacérhölgyekkel. Ti csak olyanok vagytok, mint minden más ember, s őszintén bevallva, valami titokszerűt, regényest én nem látok bennetek. Jó fiuk vagytok, barátim vagytok, egyéb semmi. A való, a rettentő való, melynek engedni kényszerülök, parancsolja nekem, hogy benneteket hú elbeszélésben, hazug cifra nélkül állítsalak elő.

Késő vala már, hogy Leonin haza ért az álarcos bálból. A keskeny előszobában egy szál fagyugyertya leégett s lefolyt. Szolgája Timofej alutt egy padon.

— Nem jött valami nekem? kérdé Leonin.

— Parancs nagyságodnak: holnap hétkor gyakorlásra.
Leonin összerántá homlokát.

— Más nem?

— Levél a postán; gondolom Nasztászia Alexandrowna
5 küldi.

— Volt valaki nálam azalatt?

— Setinow herceg.

— Jól van.

Egy ifjú huszártiszt szobáján kevés a leírni való. Nyereg,
10 pipaszárak, néhány kőrajz, egy bronc tintatartó, egy kis
szőnyeg. Taglioni szobrocskája, egy ágy — eddig van.

Leonin pipára gyújtott s feltöré a levelet.

— Nagyanyámé — monda.

Olvasni kezdé.

15 „Édes Misám! Már négy hete, hogy nem kaptam sem
egy sort tőled, sem hírt rólad. Csak nem vagy beteg, galam-
bom? Talán csak nem vagy kurtavason? Vigyázz is, lelkem
Misám, ne járj a katonai szabályok ellen. Utoljára is egy:
szabály szerint vagy szabály ellen; minek hát csupa semmiért
20 rossz fát tenni a tűzre s a feljebbvalók előtt hirbe keverni
magad? Fogadj szót előljáróidnak, Misa, őrizkedjél a rossz
társaságtól és gonosz tanácstól »Madarat tolláról, embert
barátjáról«... azt mondja a példabeszéd.”

Leonin itt megállta, s elgondolkozott. — Mi köze a gróf-
25 nénak énvelem? Miért beszélt nekem affélét? Talán észrevette
az este a színházban, hogy páholya felé tekinték, mivel ott
ült Setinow. Bizonyosan megtetszettem neki, hogy oly
nyájasan beszélt velem, mint meghitt barátjával, s bokkrétá-
ját is nekem adta. Ilyesmit nem adnak oly embernek, ki
30 iránt valaki egészen közönyös. Megfoghatatlan!

Folytatta az olvasást.

„Ne gondold, Misa, hogy nekünk öregeknek már egy
csepp eszünk sincs, hanem csupa dőreséget mondunk. A mi
tanácsunk mindig jó, még akkor is, ha nektek fiataloknak
35 nincs ínyetekre. Látod, példának okáért, ezelőtt két hónappal
nagyon haragudtál rám, a miért nem engedtem, hogy meg-
házasodjál. Azt írod, hogy a leány gyönyörű-szép, angyali
arca és szíve, karcsú termete, pompás haja van — mind
elhiszem, de hát neked, Misa, hogy van a fejed-alja? Mikor
40 szegény Olinkám, a te édes anyád meghalt, s mindjárt utána
atyád is mihelyt — nem akarok rosszat mondani utána —
mihelyest, mondom, felesége vagyonát eltékozte, egyedül az
én gondviselésem alá jutottatok, a bátyád, meg te, öt eszten-

dős korodban, meg kéthetes hugocskád. Akkor tehát öreg fejemmel hozzá láttam a gazdasághoz, ha számotokra valamit megkuponithatnék, hogy legyen, ha felnőttök, mihez nyulni. De már el is van gyengülve az emlékezetem, bizony csak
5 öreg asszony vagyok én már: akármennyit törtem magamat, mégis minden vagyonunk, az enyém is oda számítva, csak négyszázegynéhány paraszt. Mi jut ebből neked? Hol vegyek hát én annyi jövedelmet, a miből te, meg a feleséged, tisztességesen élhessetek, mint nemes emberhez illő?
10 Hiszen csak toilette-jére kevés volna összes jövedelmünk. Azért, hogy öreg vagyok, tudom én, mi az, fővárosban lakni: ez is kell, az is kell. Miért van ennek s annak kocsija, nekem meg nincs? Mért van másnak atlac-köntöse, nekem egy szikra sincs? Elhiszem, hogy szép a leány...”

15 — Bizony szép az! — gondolta Leonin sohajtva: micsoda haja van neki! Soha sem láttam oly szép haját. S a beszéde! a mosolygása! — Csak a szeme egy kissé apró, úgy tetszik nekem. Apró biz a, mi tagadás benne. Hanem bezzeg a grófnénak csudaszép szeme van, fekete, mint a szén, ragyogó,
20 mint a csillag... Mit ir csak még nagyanyám?

„... szép a leány... De hát tudod-e hogy igazán szeret is? Hogy nem csak egyenruhád, külsőd tetszett meg neki? Mert tudd meg azt, Misa, hogy te igen csinos legény vagy.”

— Magam is azt tartom nem vagyok épen rut — gondolta Leonin elégtlenül. — Nem csak az Armidinnak tetszem én... Hadd lám:

„Hiszen hozzád megy, hozzád szokik... azután beáll az unalom, azután... nem! attól isten őrizz!... Misa, ne is kérj, hogy beléegyezzem... gyenge találnék lenni,
30 engednék, s győzhetném aztán a sirást öreg napjaimban miatlatok!...!”

— Édes jó nagyanyám! — gondolta Leonin: most is előttem a képe alacsony házikójában a nagy karszékekben, a mint lassan forgatja a biblia levelét, vagy papunkkal, Joan atyával, halkan beszélget... Lelkem jó nagyanyám!...
35 De mi köze a grófnénak énhozzám? Lám, tudja, hogy nagyanyám nem engedett megházasodnom, azt is tudja, hogy Armidinba szerelmes vagyok... különben, hát igazán az vagyok? Lehet, hogy szerelmem csupán a képzelet csalódása.
40 Vagy nem? A bizony meglehet...

Megint olvassa:

„Néha az jut eszembe, Misa, hogy megver az isten, amiért jobban szerettelek s jobban elbecéztelek, mint bátyádat és

húgodat. Bátyád már nagy süheder volt, húgod pedig még csak szopos, mikor magamhoz vettelek. De te már szaladgáltál a piros kantusban, hosszú fürtös hajad a válladat verte, megöleltél, a térdemre ültél, megcsókoltál s örökké ezt hajtottad: „Nagyanyám, én leszek a maga gyámola!” Ekkor tájban született a szomszédasszonynak, jóbarátomnak, a Gorin-nak, második leánya, Nadinka, s tréfából mátkapárnak neveztünk benneteket. Később gyakran s komolyan is beszélgettünk erről s szavunkat adók egymásnak. Most két éve meghalt szegény Gorin — isten nyugossa meg! Halála előtt meglátogattam s rátok fordult a beszéd. „Reád bizom Nadinkát” mondta. „Válasszon férjet szíve tetszése szerint; ez végső akaratom. Ha azonban Misáddal megszeretnék egymást: éljenek boldogul. Gazdagságra nincs szüksége. Egész vagyonomat neki hagyom. Nénje gazdag, s drágán vette gazdagságát; de maga akarta úgy — én semmire sem kényszerítettem leányomat.”

„Akkor te a vidéki gimnáziumba jártál, aztán csakhamar beálltál az ezredbe, és sokáig nem láthattad az én Nadinkámat. Később Nadinkát, a dajkájával Szavisnával együtt, Pétervárra vitette a nénje, ki ott valami nagy ur felesége. Látod, Misa, az volna egyszer nekedvaló menyasszony! Tizenhárom éves volt, mikor elment innen hazúl, széptermetű, barátném leánya, birtokosa egy nem nagy, de igen csinos és adósság nem terhelte jószágnak; a mellett igen jó indulatu, nincs elkényeztetve, nem szeszélyes. Ez volna egyszer neked való menyasszony, Misa! Látod, az én minden boldogságom a te boldogságod. Ne haragudjál, ha néha kellemetlen szót mondok neked. Hidd el, galambom, a te javadért teszem. Csak szolgálj még, a házasság nem szalad el, ráérsz. Óvd magad a rossz emberektől, de kivált a kártyától. Vasárnap- és ünnepeken eljárj templomba. Vétek ezt elmulasztani, ne terheld a lelkedet vele. Szeretnék, a ti üdvötökért is, egy bucsujárást tenni Kiewbe, a barlangzárdába, az isten-anyja képéhez, s a szent sirjához, Woronesbe. Csak azt nem tudom, hogy győzőm ki erővel meg pénzzel. Tudod, milyen időket élünk: a csűr leégett, a takarás annyi, mintha nem is volna. Te Pétervárt szolgálsz, hátasló kell, száнка s minden egyéb mint fiatal tisztnek; húgod idestova eladó — azt sem eresztjük el üres kézzel a más házába! Bátyád, mióta az ezredtől hazajött, unja magát szörnyen; arra a gondolatra jött hát, hogy nagy vadászatokat tartson. Mind erre pénz kell, de mit tegyen az ember; fiatal ember megkívánja, hogy kedvét

tölthesse. Váltig mondtam neki, ne hagyja még ott az ezredet, de azt felelte, nem nekivaló.”

„Egyébaránt jól vagyunk, nincs semmi változás. Vasárnap bucsu volt nálunk. A püspököt várták, de nem jött.
5 Míse után Joan atya (köszönt) magacsinálta szép prédikációt mondott. Isteni tisztelet után a szomszédok: Lidarin-ék, Mitrovicsin-ék, Bobülew-ék* nálam maradtak ebéden. A bíró is itt volt, meg egy kiszolgált 2-od kapitány, ki Amérikában is járt s mindig a tengerről beszél.

10 „Itt van minden újságom, Misa. Falun keveset hallani. Csókollak lelkemben. Fogadd anyai áldásomat. Isten tartson meg jó kedvben, egészségben. Vigyázz, meg ne hűtsd magad. Imádkozzáll istennek, és ne feledd öreg nagyanyádat

Szwerbin Nasztásziát.”

15 — De miért mondta nekem a grófné — gondolá Leonin — hogy szánjam a főrangú nőket, ha majd előkelő társaságban forgok? Hát csakugyan foroghatok ott? No bizony, mért ne? Takaros fiú volnék, táncom tűrhető. Ügyetlen sem vagyok a társalgásban; Armidinéknál mindig hínak a mazurkában...

20 no s, hátha igazán megtetszettem volna a grófnénak? Pompás volna! Bezzeg irigyelhetné valamennyi gárdabeli piperkőc s párisi frakkos uracs, a kik most úgy édelegnek a grófné körül... És én, a szegény, mellőzött tisztcske, én az első lépéssel feljebb állnék, mint ők valamennyien... Csak
25 Setinow-ot kell fölkérnem, ő majd bevezet a legjobb házakhoz... s ott összejövök a grófnéval.

Ily édes gondolatok közt lefekütt, de sokáig nem jött álom a szemére.

Nem vala még oly romlott, vagy oly ravasz, hogy a női
30 kegyet önön emelkedésére lett volna használni szándoka. Mi őt a grófnéhoz vonzotta, mindennek fölött ennek szépsége volt, melyhez fogható nem vala ábrándképei közt. Szeme lángragyujtá szívét, halk, zöngelmes hangja fölizgatá képzeletét. Ifjú vala, szerelmes...

35 Vágyai egén már-már lemenőben volt egy halvány csillag, Armidin kisasszony, s méltóságosan kelt a fényes nap, az ígész grófné: uj ismeretlen fény ragyogta be őt. Egyszerre most e napból mélyen, mélyen hatott szívébe egy szikra. Ah! a becsvágy szikrája volt ez. Bármint sajnálom hősem

40 * Közöséges nevek, mint Szabó, Kovács, Nagy, épen nem divatozók a fő rangúaknál, kik közé most Leonin vágyik. Ez benne a célzás.

gyengéit bevallani — a valót nem szabad elpalástolnom. Én nem tudom, miért szövődött egybe szerelmes zászlótartónk lelkében a grófné képével az előmenetel, a kitüntetések kecsegtető gondolatja. Talán azért, hogy már szunnyadó félben vala — elég a hozzá, úgy tetszett neki, mintha a grófné rámosolyogna, mintha ő erre szerelemmel függesztené szeméit, hozzá hajolna csöndesen; a grófné meg oly szép, oly dicső, oly ígésző volna most is, oly édesen mosolyogna rá, órá, ki már szárnysegéd, majd ezredes, kereszt a mellén, — aztán tábornok, altábornagy, segédtábornagy, kormányzó tábornagy, miniszter...

S az elalvás percében méltóságosan borult vállára a Sz. András szalagja.

Hiába ráncigálta aztán Timofej a lábát, s ordítá fülébe, hogy hét óra, ideje fölkelni, s menni gyakorlásra. Álmosan rugta el Timofejt magától, s uj méltósága érzetében hosszú, mély álomba hanyatlott.

Az ébredés bezzeg nem lőn kellemes...

Egy ordonnance az ezredtől e parancsot hozá neki: „Leonin zászlótartó tüstint jelenti magát az ezredi irodában, hivatalos közlemény hallása végett.” A közlemény a lehető legkurtább volt. Főnöke maga elé sem bocsátá a bűnöst, hanem fogságba küldé három napra.

Mily unalmas a fogház! Pusztá falak, elült bőrszékek — a szögletben porcogó egér — a mellék szobában durván sózott katona-élc — a napi életrend megakadva, s künn az ablak alatt sürgő életzaj bosszantja az embert.

Leonin neki szomorodott. Este felé csöndesen elszunyadt, egy nyitott könyvre borúlva... Egyszerre hangos kacaj ébreszté föl. Setinow, övesen, tarsolyosan, mint fenszolgáló tiszt, vezeté be Szafjewet. Nevettek. Szafjewet már ismerjük; Setinowval tüstént megismerkedtetem önöket.

III.

Pétervárott a fiatalemberek majd mind egyformák; ugyanazon szokásaik, ugyanazon modoruk, ugyanazon ruháik, ugyanazon frizurájok, ugyanazon nyelvök, ugyanazon műveltségök, s körülbelül ugyanazon eszök.

Csak nézze el az ember, bizonyos fordultnál a mazurkában mily egyformán toppantanak sarokkal, s a francia négyesben mily egyforma könnyedséggel lendítik jobb karjokat.

Az előkelő világban mind megtartják a legnagyobb illemt. Mértani pontossággal tudják, hol kell meghajolni, hol állva maradni, hol leülni, hol szólni, vagy hallgatniok. A szalon-taktika tökéletesen a kisujjokban van. De egymás⁵ között aztán egész másképp megy: akkor ledobják a frakkot, kigombolják az egyenruhát, szeretik „jó fiuknak” tenni magokat: kártyát az asztalra, pezsgőt ide! — S íme most meg egytől-egyig, különbség nélkül, mind „jó fiú”.

Hanem az benne a legfurcsább, hogy ugyanazon arszlán,¹⁰ ki fél órával az előtt cicomás egyenruhájában vagy merőn keményített inggalléra közt oly szorongónak s hozzáférhetlennek látszott, mint egy szemérmes kisasszony, most egyszerre veszettül ordít, szidja a szaloni feszt s oly lármát csap, mint három őrmester egy rakáson.

Két osztályba tehetni valamennyit: katonák, polgáriak.¹⁵ Moszkvában van még egy harmadik osztály is, mely se polgár, se katona; bajuszt visel, meg sarkantyut, katona sipkát, *magyar átitillát*, hanem ehhez semmi közünk; mi egyes egyedül a pétervári fiatal emberekről akarunk beszélni. A kölcsönös —²⁰ természetesen társaságbeli — becslés fokát náluk, a mint illik, a nagyobb vagy csekélyebb gazdagság határozza. A melyiknek saját kocsija, tulajdon szakácsa, ékesen butorozott szállása van s bérelt helye a színházban, az ilyen, kivált ha jól hangzik a neve, bizonynal tisztas rangot fog nyerni a²⁵ főváros éjái közt.

Ily előnyökkel Setinow ur teljes mértékben meg volt áldva. Ezenkívül atyja, követ-viseltes ember, jókora birtokot hagyott neki, melybe senki sem köthetett belé, s a természet deli külsővel, tiszta, élénk elmével ajándékozta meg. Még³⁰ gyermek korában a nagyvilág kellős-közepébe jutott, külföldön képezte magát, aztán visszakerült Pétervárra, hol a főbb rangú ifjak közt mindjárt az első polcok egyikét foglalá el. A társaság neki valami megszokott vala, melyet dosztig ismert, mely őt se vissza nem taszította, se nem³⁵ vonzotta, se bámulásra nem gerjesztette; csak hogy gyakran hiányzott neki abban valami, — hogy mi tulajdonképp, azt sokáig nem bírta eltalálni.

De azért egyik sem értett hozzá, az öreg hölgyeket oly tiszteletteljesen köszönteni s a fiatalokkal oly feszt nélkül⁴⁰ kötödni, mint ő. Élceit, szójátékait minden szalonban emlegették. Csakugy hullott rá a meghívás, fényűző „barátságos” ebédekre, mint a zápor. Minden kisasszony nyájasan mosolygott rá; némelyik, isten bocsássa bűnöm s az emberszólást —

keringő alatt, egy-egy szórakozottabb percben, még a kezét is meg találta kissé szorítani. A férjes hölgyek bál alkalmával a vacsoránál mindig tartottak egy kis helyet számára magok mellett. Egyszóval ő volt feje az éjszaki főváros valamennyi

5 arszlánjának.

Pajtásai, nem is tekintve a vagyonaért megillető becsülést, szivökből szerették; mert igazán jó fiú volt, néha nagyon is jó, ha élénk természete messzebb ragadta. Soha semmi szilajságban túl nem tett rajta egy se tisztársai közül.

10 Kártyázni, egész éjjel fenkártyázott, egy palack pezsgőt — bocsánat e történelmi pontosságért — egy huzamban fel birt hajtani, erőlködés nélkül; s ha belemerült a pajzán adomákba vagy bérangeri dalokba, pajtási mindig hangos kacajjal mutatták ki tetszésöket.

15 De hogy vajon e diadalok mámorában meg volt-e magával elégedve — azt nem tudom. Annyi bizonyos, hogy gyakran valami le nem írható ízetlenség szállotta meg. Ilyenkor úgy tetszett neki, mintha barátainak barátságán keresztül irigység pislogna, mintha a fiatal leányok kész szivessége

20 álarcában szerencsés férjhez menetel gondolatja rejtőznék, mintha főrangú hölgyek azért kecsegtetnék hálójokba, mert ő most a divat, mert ő mind a világnál bent van, s mivel egy ily hódításon vetélytársaik a szépségben s piperében halálra mérgelődhetnek. Ilyenkor aztán lecsüggeszté fejét az úr s

25 bágyadtság miatt. Melléhez kapott s érezte, hogy abban oly sziv ver, mely nincs zajra, fényre teremtve, hanem egy más életre, egy magasb titok megoldására — akkor rosszúl lett belé, s megragadta a bú hegyes körmeivel. Hanem szégyellte is ezt azután, s vággyal, kimondhatlan gyötrellemmel teljes

30 szive dacára megint folytatta pajtásaival a szilaj csapongást, enyelgett a szalon hölgyeivel, s túltett maga magán a piperkőc mesterségben.

Igy telt el néhány év. Setinow abba a kellemetlen élet-

35 szakba fordult midőn az ember kezdi észrevenni, hogy koro-

sodik. Volt ő szerelmes, a hol s a hogy kezére esett, de sokkal jobban ismerte a világot s életet, hogysem lelkéből szerelmes birt volna lenni; így hát maradt a régi kerékvágásban. Néha rá sem gondolt a szerelemre, másszor pokolba küldte, teljes szivéből.

40 Egy nyári napon zajos fiatal tivornya volt egy kis mezei lakban, mely Worotynszki grófné pompás villája körül esett. Ittak, nevettek szörnyen. Évés után kártyához ültek s puncsot főztek. Frisiben egy csapat fiatal ember érkezik,

lett ujjongás bezzeg. Setinow az asztalfőn ült, ivott, míg
tölteni birták, s többet vesztett, mint valamennyi összesen.
A kártyázásnak vége hossza nem volt. Egész éjszaka zörgött
az ablak a tomboló mulatságtól, egész éjjel hallatszott a dő-
5 zölők zaja és kurjantásai. Világos viradatkor oszlottak szét.
Setinow hűtőzni akart a reggeli frís légben s gyalog indult
vissza nyári lakába.

Pompás reggel volt. A nap halkan emelkedék fölfelé s a
hajnalfény vigan játszadozott a Néva körüli nyaralók tarka
10 födelein. A fák hegye is alig moccant. Madarak röpdestek
galyról galyra. A virágok felnyiltak s mosolyogtak a harmat
könyei alatt. A lég tiszta volt és illatos. Jobbra egy zöld
réten tarka csorda legelt. Távol parasztok mentek dologra s
egy pap reggeli misére.

15 Setinow szégyellni kezdé a dolgot. Átallva gondolt az
éji dáridóra, eszébe jutott barátjai nekivörösült arca s a mohó
vág, mellyel krétához kaptak, hogy felirják az ő veszteségét.
Az egész éjszaka, melyet szilaj multságban töltött, oly
szenvedhetlennek, lealacsonyítónak tetszett neki a dicső
20 látványhoz képest, mely szeme előtt terült.

E pillanatban egy tizenhárom éves leányka lebegett
eléje, ki fürgén szaladt egy pillangó után. Igéző arcocskája
égett a futástól, haja lengett a szélben; nevetve szökdelt és
csapongott, még könnyedebben mint a pillangó, az ő légi
25 vetélytársa. Soha sem látott Setinow szebbet, kellemesbet,
mint ez az égi teremtés. Mintha Rafáel valamely képéről,
mintha az ő angyalai seregéből lebbent volna ide, hogy a
tavaszi virágok, a kelő nap sugárai közé vegyüljön, a termés-
zet teljes dicsőségére. Setinow szívében egyszerre megviradt,
30 kitarult előtte a mindenség. Egy könnycsepp reszketett a
szempilláján. Sokáig ott állt, leigézve, nézván a kedves
gyermek után, hogy ugrál s szalad tovább-tovább s még
távol is hogyan sillámlik majd itt, majd amott az illatos
bokrok közül.

35 Van életünknek olykor egy-egy pillanatja, melyet semmi
rendkívüli esemény, semmi fölöttébb szembeötló változás
nem jelöl ugyan, de mely ránk nézve mindamellettsóha sem
enyészó s elfeledhetlen fényponttá válik.

E csodaszép reggel enyhe benyomása mélyen fészkelte
40 magát Setinow szívébe. Órizte, mint szentséget, melyet
valaki hitetlenek elől rejteget. Természetesen nem mondta
senkinek, legjobb barátjával sem közölte volna semmi áron.
Mint viláfgfia semmitől sem félt annyira, mint a gunytól,

melyet leghamarább a mély szívvezárlalom őszinte bevallása idéz elő. Ettől fogva közeledett Setinow Worotynszki grófnéhez, s a hír nem sokára imádói egyikeül kürtölé ki. A grófné előbb kacérkodott vele egy kicsit, de miután meggyőződött⁵ állhatatos voltáról, a nélkül, hogy őt elvesztené szeme elől, mások ellen fordítá ártatlan támadásait.

Hanem a divat-fejedelemnek valami másra, jobbra volt szüksége, nem tudván mire vélni a különös érzést, mely uralkodott benne. Ő, a szalon-hős, ki előtt minden házassági¹⁰ férfi remegett féltében s minden nem-házassági az irigység miatt, ő, ki senkit sem szeretett, — ő, herceg Setinow, kimondhatatlan felindulással s reszketve várta ritka és pillanatnyi megjelenését egy kis leánynak, fehér ruhában, fekete köténnyel, az elmulaszthatlan térdbiccenővel s az¹⁵ elkerülhetlen gouvernante-tal, — s úgy érezte, maga sem tudta miért, hogy annak láttára lelke nagy tehertől könnyebbedik meg. A leány, ki ama szép reggel neki feltűnt, a grófné testvére vala!

Zajos vigalma percében maga magát kinevette a világgil²⁰ ezért. De ha csüggedt, szomorú vala, ha magánosan gondolatokba mélyedett, mindig lelke elé varázsolá a szende-tünetment, s körül lebegte őt kedves képe a gyermeknek, ki amaz elfeledhetlen reggel őneki a természet minden szépségeit, minden égi enyhét magasztosabbá tette.

Ily kettős életben csakhamar eltelt két esztendő. Titkát²⁵ még csak nem is sejtette senki. Társaságban járt-kelt, mint előbb, s összetartott pajtásival.

Ott hagytuk volt el, midőn Szafjew-vel meglátogatta Leoninunkat a fogházban.

IV.

³⁰ — No pajtás, hát rajtacsíptek?

— A mint látod, édes barátom, jó helyen vagyok... Mit csináljon az ember! Tegnap álarcos bálban voltam, s már ma elaluttam a gyakorlást.

³⁵ — De hát mit is keressz te álarcos bálban? Nem tartok annál unalmasabbat. Hajnalig ott ógyeleg az ember valami vén asszonnyal, s nem tudja, hova legyen boldogságában..

— Hanem ezért aztán, barátocskám — veté hozzá. Szafjew gunnyal — talán fontos hölgytitkokba lön kegyed beavatva.

— Hallod-e, Setinow, — kérdé Leonin — tagja vagy az angolhegy-társaságnak?*

— A hát; beirassalak?

— Be; ha nem sajnálsz.

⁵ — Szívesen; de mit érsz avval? Rettentő hideg van. Azon veszed észre, hogy elfagyott az ujjod, vagy valami ügyesebb úr nyakadat szegte.

— Mindegy! Hanem mondd csak, kérlek, miféle vizit-kártya most a divat: címerrel, vagy a nélkül?

¹⁰ — Ej no, barátocskám, hisz az mindegy.

— Azt hiszem címerrel, arany betűvel. Az csinosabb. Beggrow-nál csináltatni azt, úgy-e?

— Annál.

— Tudod mit? nem volnál szíves, ha innen kijutok,
¹⁵ egyet lovagolni velem a Néva-soron?

— Nem, galambom, köszönöm a hívást. Félek, meghűtöm magam.

— Jársz B. grófné estélyeire?

— Igen.

²⁰ — Hát az angol követhet látogatóba?

— Oda is.

— Hogy juthatnék én be a testőrök közé?

— Minek?

— Hát... akkor tán meghívnának az udvari bálba.

²⁵ — Lehet.

— Mondd csak, láttad már, hogy járom én a mazurkát?

— Valóban arra már nem emlékszem.

— Mit gondolsz, rávethetem a fejem egy mazurkára?
Setinow elbámult Leoninra. — Mi dolog ez? Honnan ily
³⁰ egyszerre ez az „urhatnám” kedved? Tán csak nem akarsz szalonhős lenni?

— No s aztán? ha az akarnék? Hát oly valami lehetetlen az? Nem látsz rá érdemesnek? Hisz én még arra számoltam,

* „Angol hegyeknek” híják azon csinált ereszkedő dombokat a
³⁵ Néwa partján, melyekben a péterváriaknak télen különös mulatsága telik. Faluhelyt nálunk is eleget látni, olcsóbb kiadásban, ily mulatságot.

hogy segítesz is . . . Annyi rokonod, ismerősöd van! Könnyen bemutatathatsz a legelső házaknál.

Setinow fejszórva mondá: Nem tanácsolnám . . .

— Sajnálod? — vágott szavába Leonin, félig neheztelve.

5 — No bezzeg! Hiszen bemutathatlak, jámbor, a kinek akarod. Először is valamennyi cousine-omnak. Ugyan is, tudd meg, hogy nekem Pétervárt egész sereg cousine-om van: Galinszky hercegné, Krasznozelzky hercegné, Worotynszki grófné . . .

10 — A grófné! — kiálta Leonin s az ifjuság minden tüze ott lángolt arcán. — El fogsz vinni hozzá. Elfogad, ugy-e? Meglátom? beszélék vele?

Setinow elmosolyodék. Mindkettő elkezdte füstölni s gondolkozóba esett. Ha fiatalember dohányoz és gon-
15 dolkodik, bizonyosnak vehetni, hogy futó gondolati gőzében selyem hajfürtök, epedő szemek, sylphid-lábacs-kák, szóval, a női kellem minden bája, minden varázsa ott lebeg.

Leonin a grófnét látta lelki szeme előtt, szépsége teljes
20 pompájában, dicsően és ragyogva, a mint őt magához inti arany palotáiba a nagy Pétervárnak, — s büszkén legeltette rajta képzelmét.

De hát Setinow hová gondolt? Ha már fellebentők titka fátyolát, ezt is könnyen kitalálhatjuk.

25 Ó meg a fehér ruhát, simára fésült fejet, szégyellősen lesütött szemeket, a tizenöt éves leánykát látta maga előtt, oly korban, midőn már nem gyerek s még nem hajadon, oly korban, midőn még tanulni *kell*, de bálba *vágy*.

Szafjew békétlenül dobolt ujjával az ablaktáblán.
30 Végre őszinte szánalmat kifejező tekintettel Leoninhoz fordult.

— Tehát, barátocskám, minden áron be akar jutni az előkelő világba? Rögtön szánta rá magát . . . Vigyázzon, ifjú ember! Roszúl talál járni. Önnek nincs befolyásos apja,
35 se befolyásos anyja, ki előre taszitaná.

— Kikérek minden tanácsadást — monda Leonin.

— Hát csak rajta! — felelt Szafjew. — De én már oly rég ögyelgek a nagy világban, s különböző fővárosok társaságaiban, hogy e szakbeli tanácsaimat minden kezdő haszonnal
40 fölvehetné. Im atyai oktatásom, és a mellőzhetlen szabályok, ha a pétervári Faubourg St. Germainbe bé akarsz lépni. Mindenek előtt — légy mester a walzer táncban. Annak, ki nem dús, nincs jobb eszköz, a társaságban felkapaszkodni.

Udvarolj szüntelen a legelső s leghíresebb szépségeknek. Megérts: isten ójon, hogy idétlen szerénységből valami gázruhas szörnyeteggel táncold a mazurkát eleinte. Ezt csak régi mazurkatáncos teheti. Kezdő eltemetné magát ily vigyázatlansággal. Majd sohase beszélj, vagy csak a legmindennapibb dolgokat. Se baj, hadd higyék, hogy kissé ostoba vagy. Ezzel nem ártasz magadnak — sőt inkább! Járj mindig szabályszerűen, katonásan, — se láncon, se lorgnetten ne kapj, se más csecsebecsén a katonai arszlánoknak — szóval semmin se, a mi által viseleted feltűnő lenne. Divatban soha sem léssz a nagy világnál, de megszokhatnak, s megkapod állandó helyedet, negyedik vagy ötödik párnak, minden mazurkában. Neved azok közé fog jutni, melyeket bál előtti este felhoznak, más nap elfelednek...

¹⁵ Kivált pedig ne mutasd magad toladokónak, ne siess mindenfelé ismeretséget kötni. Felettébb senki előtt ne hajolj meg. Táncolj s hallgass. Ismeretség, hívogatás, magától megjő lassan-lassan, kivált ha valamely hölgy pártodat fogja, kitől aztán a többi el akar halászni. Egyet azonban jegyezz meg jól. Végcélod az sohsem lehet, hogy rólad ezt mondják: *c'est un jeune homme distingué*. Ezt dús, vagy igazán genialis embereknek leszesz kénytelen hagyni. Egész célod csak ennyi, hogy fiatal nők ezt mondják rólad: *il est vraiment gentil*, s a férfiak ásitva vessék oda rá: *ou... i, c'est un joli danseur*.
²⁰ *pour un bal*. De ha egyszer felkapaszkodtál, akkor a *petit Leonin* lesz általános neved, s így maradsz te, szegény *petit Leoninom*, örökké *petit Leoninnak* nyolcvan éves korodig. Im egész pályád. Csinálj vele, a mit tudsz. Nekem haza kell mennem, enni. Pompás borom van, s olyan rostbeef-em,
³⁰ hogy Londonban is csodájára járnának. Jer, Setinow, együk meg ketten.

— Nem, édes barátom, ma nem lehet.

— Nagy kár, fiam! Nem tudok egyedül enni. Csak ez a hónap az, melyben nem tudok ellenni társaság nélkül.

³⁵ Vette kalapját s elment.

— Önző! — mondá Leonin.

— Különc! — viszonzá Setinow — de mégis igaza van. Egyébaránt szavamat nem vonom vissza. Jövő héten nagy bál lesz a nénémnél. Ha akarod, keríték egy
⁴⁰ meghívást.

— Igen le fogsz kötelezni — monda Leonin kézszorítással, s hozzátette magában: meglátom őt... s akkor... legyen, a hogy lesz!

Most jerünk a Nadinka szobájába. Kicsiny, kétaablakos szoba, fehér függönyökkel. Ablakban néhány báb, vastag szótárak mellett; a falnál egy kis asztal, rajta írófüzetek s egy kis album. A mellett olaszfal és tükör, az olaszfal mögött ⁵ ágy.

Ugy-e, e szobácskában bizonyos lelki frissesség lengedez felénk? Itt a lég tisztább, a világosság világosb, úgy tetszik. Ifjui, romlatlan hatás bélyege mindenben...

Széken ült Nadinka, s gondolkozva száraz virágokat ¹⁰ rendezgetett, melyeket Gretsche „orosz grammatikájába” nyomtatott vala.

Az ajtónál Szavisna állt, az öreg dajka, bekötött fejvel s hallgatva szemlélte ifju kisasszonyának elgondolkozó arcocskáját.

¹⁵ A leány feléje fordult.

— Nos, Szavisna? ... mi kell?

— Semmi, kedves kisasszony; csak úgy jövék be... hogy lássam egy kicsit. A madame hihetően látogatni ment. Csak a maguk kedvtöltése után járhasanak az ilyen fizetett ²⁰ félék — uram ne hagyj el! — sohse bánják azok a többi. Dehogyan jut eszébe, hogy itthagya kisasszonyát egyedül. Mind ilyen, ha száz volna. Azért jöttem, kedves kisasszony, nincs-e valami baja...

— Unom magam szörnyen! — mondá a leány, szomorú ²⁵ szemeket vetvén az öregre.

— Elhiszem, angyalom! ... Hát még én! Teljes világi életemet falun töltöttem, az enyéim közt, a magam módja szerint — s ehol, uramfia, vén napjaimra ide hurcolnak Pétervárra egy nagyúri házhoz, hol minden külföldi módra ³⁰ megy, hol minden ember külföldi. Még engem is német ruhába akarnak bujtatni. Nem tekintik az én öreg esztendeimet! Illik az? Minap megint rám estek a grófné szobalányai, tegyek főkötőt. De beszéljenek, a mit akarnak, ily gyalázatra nem hagyom kitenni magam.

³⁵ — Ugy-e jobb volt otthon, a faluban? — kérdé a leány.

— Én mondom azt, kedves kisasszony! Más ott a világ. Csak ott van igazán otthon az ember. Bezzeg van ott dolog, ha az embernek kedve van hozzá, s az unalmat azt sem tudja, mi fán terem. Mindég találni dolgot pajtában, a baromfi ⁴⁰ körül: a konyha körül: lehet gyümölcsöt befőzni, gombát elrakni. De minek sok beszéd! Falun... ott van igazi élet;

hanem itt — itt jegybe gyűrűbe ül az ember, ölébe dugja a kezét, mint egy naplopó, s eszi a jó isten kenyerét hiába, ingyen.

Bizony jobb volt ott, gondolá Nadinka is. Ott szaladgál-
5 hattam a gouvernante engedelmével. Ott tavasszal korán hajtottak a fák. Ott vidám voltam és szabad; volt kis kertem, sok virágom, kis lovam, barna tehenem. — „Szavisna, jut még eszedbe a barna tehenem?”

— Hogy ne jutna, galambom! Az a fehérfoltos...
10 Gondolom, szegényre most senki sem visel gondot; a házban is, tudom, mindent szélyelhánytak s összetörtek. De mi haszna beszélem!... Minden csak tövel-heggyel van ott, mióta édes anyja, a nagyságos asszony meghalt — isten nyugossa haló porában!

15 A dajka sohajtott és keresztet vete magára. A lány nem felelt, szemei könnybe lábadtak.

— Aztán volt legalább kivel egy szót váltani — folytatá a dajka — nem úgy mint itt, ezekkel a paszományos lokájokkal, kik theátrumról fecsegnek... Elmentem az egyházfiné-
20 hoz, a kántornéhoz. A kántorné, az már tudja mulattatni az embert, csak úgy repül az idő. Inneponon meglátogattam a szomszédokat, például Tominisnét, ki Szwerbinné nagyszony-
szonynál gazdasszony. Elültem nála, beszélgettünk. Néha kijött az öreg nagyszony is. — „Ah, Szavisna, jó napot,
25 lelkem. — Jó napot, Nasztaszia Alexandrowna asszony.” — „Te, aztán theát öntetek Szavisnának, az én vendégem.” — „Köszönöm igen szépen, Nasztaszia Alexandrowna nagyszony, köszönöm átosan a barátságot.”... Lássam, galambom, ez aztán a nagyszony, ez az én kedvemre való!
30 Nem úgy, mint az itteniek, uralom bocsásd! Az az igazi orosz asszonyság, istenfélő, nem nézi le a szegényt. Tartsa meg az isten sokáig erőben egészségben!”

Nadinka gondolkozva nyúlt a száraz virághoz.

Előtte is kitárult az egykori falusi élet képe. Ott — a
35 folyam partján, a sűrű berek lábujában, áll egy zöld ablakos szürke ház... E kis házban jött ő a világra. Gyermek korában, emlékszik, sokat hallotta emlegetni a nénjét, kit minden ember szépnak mondott, s ki valóban szép is volt. Az is jut eszébe, mennyi tiszt járt hozzá, egy kivált sűrűbben, mint a
40 többi. Egyszer csak beállított egy nagy úr. Nénje három nap mindig sirt. A katonatiszt haragos volt, lármázott aztán elutazott, s nem került vissza többé. Aztán sok gyertya égett a templomban; a nagy ur, meg az ő nénje ott állottak az

oltár előtt. Lakadalom van, úgy mondták neki. Azután néne az idegen úrral kocsiba ült s elutaztak. Ez idő óta egyedül maradt anyjával, s csendesen éltek. Néha-néha meglátogatták a szomszédasszonyt, az öreg Szwerbinnét, de legtöbbször otthon ültek. Volt kis báránya, kis lova, barna, fejértarkás tehene, volt friss levegő s mezei szabadság.

Tizenkettedik évébe fordult. Oh, erre elevenen emlékszik! Őszi idő vala; a hó sűrű pelyhekben verdeste a homályos ablaküveget; minden oly szomorú színben látszott...

Ekkor anyja megbetegvék... Az idő mindig rosszabbá lőn — anyja ágyba esett. Sokáig ápolta, ő adta neki az orvosságot, egész éjeket virasztott ágya körül... Majd a tél is befoga; oly rettentő telet soha sem ért. Anyja magához hívá, fejére tette elsoványkodott kezét, megáldá, s elkezdte hörögni.

Azután a tükörre fátyolt borítottak, a szoba közepére egy asztalt vittek — az asztalon feküdt alvó anyja, merően s hidegen. Megérkezett a pap is, fekete hosszú ruhában. Koporsóba tevék a halottat, elvitték, s lebecsáták a földbe — s a szürke házban csak a szegény gyermek maradt, ketten Szavisnával, ki fekete kendővel kötötte be a fejét, s övele minden nap templomba járt, imádkozott és sirt az új sirnál.

E gondolatra a gyermeki szeretet kimondhatlan érzésével tekintte Nadinka öreg dajkájára.

— Te nem hagytál el engem, jó Szavisna! — monda. —

Eljöttél velem Pétervárra, mikor néném idehitt magához. Nem akartál megválni tőlem!

— Oh, kedves kisasszony, de hát mit gondol, hogy is tehettem volna azt? Hát hiába lett volna oly jó hozzám a boldogult? Hát háládatlan vagyok én? Nem, nem! akár mi bosszúság ér itt egyszer máskor — de *tőled*, édes jó angyalom, egy lépést sem tágitok.

Aztán mivel cseréltem én föl előbbi életemet, gondolá Nadinka. Egy rekedt szobával, hol az ablak be van függönyözve, hol meg se férek. Csak a nyári-lakban érzem kissé szabadabban magamat — de már most ott is mindig korlátoz madame Pointue; mindig utánam van és kiabál rám: „álljon egyenesen” — „ne beszéljen oly nagyfelszóval” — „ne siessen úgy” — „ne járjon oly lassan” — „süsse le a szemét”... Mire való mind ez?... Csak már nagy is volnék mentül előbb. Néném azt ígéri, hogy mihelyt nagy leszek, társaságba viszen. Nagyon jó mulatságnak kell ott lenni, mert néném mindig ott lakik. Színházba, bálba fogok járni, táncolni a fiatal urakkal. Csak azt szeretném tudni, miről beszélgetnek

tánc közben. Bizonyosan csupa érdekes dolgokról... „Szavisna, itthon a néném?”

— Gondolom, kedves kisasszony. Csengetett, talán vendég van nála.

⁵ Nadinkának nem volt szabad nénjéhez menni, mikor ennek vendége vala: de most nem tudott tovább egy helyben maradni, ... madame Pointue sem vala honn!... Kis arca felvidult s könnyen, mint a madár, kilebegett a szobából.

A grófné pamlagán ült, a broncos márvány kandalló előtt. Körülte asztalokon és diszpolcokon ezerféle cifra divatapróság: ó szász porcellán, malachit, legyezők, zsebkönyvek, egész nagy sereg emlék, album alakjában, Karlsbadból, Bécsből, Párisból; csiszolt üvegek, chinai alakok, s üres íróeszközök.

¹⁵ A szoba általában pompásan volt butorozva. Az ablakokban valódi középkori üvegtáblák, rajtok Catholicus legendák és lovagi jelenetek ábrázolva. A drága kárpit híres művészek festményeit borította. A puha lábszőnyegen Gambnak* genialis alkotványai különböző irányokban szét szórva heverték. Végre az íróasztalon, mely a legfinomabb bécsi íróeszközökkel vala ékesítve, több francia regény hevert, s azok közt, jól megjegyezzük, egy orosz könyv is, mely nem győzte csodálni, hogy ily pompás palotába jutott, először életében.

²⁰ Szemközt a pamlaggal, melyen a grófné henyélt, ült Setinow, nyájas csevegésbe merülten a méltóság asszonnyal...

— Mi ujság?

— Azt mondják, G. úr az ünnepig kamarás lesz. Eddig sok ajtó zárva volt előtte; talán majd megnyitja a kamarás kulcs.

— Hát még?

— Egy lakadalom. B. hercegné rászánta magát, hogy hozzámegy állhatatos imádójához.

— De hiszen nem szenvedheti, két év óta bolondot űz belőle.

³⁵ — Nem tesz semmit: jó örökség szállt rá; a hercegné pedig csupán éveire nézve lett gazdagabb. Tegnap volt a jegyváltás, ma már oly szerelmes belé, hogy nem győzi bámulni a világot.

⁴⁰ — Szegény hercegné! Egyébiránt minden tekintetben hozzáillő szerencse.

*Legényesebb bútorraktára van Pétervárott.

— Még mást is emlegetnek — folytatá Setinow — az a hire, hogy az én barátom, Csúdin herceg, két millióra házasodik. A grófné mérges pillantást vete Setinowra, aztán mosolygott.

⁵ — A nem igaz. Üres szóhajtás. Eszébe sincs.

— Apropos — mondta Setinow — sok szerencsét az új hódításhoz.

— Már ki az?

¹⁰ — Az én barátom, Leonin, ki azt hiszem, még eszét veszti. Jut eszébe, az a fiatal tiszt, kiről a napokban annyi újságvággyal kérdezősködött. Nem akar békét hagyni, vezessen minden áron a nagy világba. A kolomnai kedvesről szó sincs többé, s ha csak nevét hallja is, zavarba jó, s neki-vörösödik, mint egy iskolás gyermek.

¹⁵ — Leonin, — mondá a grófné lesütött fejjel — Leonin, az, az lesz bizonyosan... A Szwerbinné unokája...

Egy fekete fiókból néhány öreges, korántsem csinos kéziratú levelet vőn most elő, s forgatta mély sohajtság között.

²⁰ — Miféle gyöngéd levelezés az? kérde Setinow, — nem vigyázat olyasmiket más előtt olvasgatni.

— Boldogult anyám levelei — felelt szomorúan a grófné. Ez itt véghagyása.

Setinow lecsüngeszté fejét s hallgatott. Hanem világiás vidorsága csakhamar felülkerült.

²⁵ — Mit akar, mit csináljak most már evvel a Leoninnal? kérdé.

— Szó sincs róla, hozza el a pénteki bálba és mutassa be nekem. Ismernem kell közelebből...

³⁰ — Oh, oh! — monda Setinow — hova tudja tenni őket? Hisz már a nélkül is egész sereg sohajtoz utána remény nélkül.

— Félre minden tréfával. Komolyan kérem föl.

³⁵ — Parancsa szerint, bájos cousine-om. Tudja, hogy mindent kész vagyok megtenni érte. Ha kívánja, F... hez megyek ebédre s minden tál ételt analysálok vele együtt — ha kívánja, egész napot töltök régi imádoíval, kik közül egyik Angliát, másik Olaszhont fődözte fel — ha kívánja, az orosz színházba megyek — ha kívánja, whistet játszom süket nénével, sőt még arra is elszánom magam, hogy L... költeményeit és S...b* beszélyeit meghallgatom... Szóval kész

* Hihetően L... Lermontoff, S...b pedig Sollohub, maga az író.

vagyok önért minden áldozatra. Ha parancsolja, táncolok ... vagy mi az, táncolni!... belészeretek minden *riútságba*, melyekben ez a mi szép Pétervárunk oly rendkívül gazdag ...

Most egyszerre megállott kereke a Setinow elménckedé-
5 seinek.

A piros ajtófüggöny lassan megnyílt s a mögött Nadinka igéző fejecskéje lón látható, ki félénken jártatta körül a szemét; Setinow felugrott helyéből. Minden csélcsap ékes-
szólása oda lón. Zavarba jött, hallgatott.

10 A grófné egy elégtelen pillantást vete hűgára. Nadinka megjelent kiragadá őt egy családásból.

Hogy ezt egészen megérthessük, előbb ismernünk kell a nagyvilági hölgy sajátképeni életét. A szűk kör, melyben ragyog, az ő egész birodalma — szépsége a királyi pálca —
15 imádói serege az alattvalók. Ennélfogva minden más nő vetélytársa, a *szép* nő pedig természetes ellensége, ki bájainak erőszaka által birodalmát és alattvalóit elrablással fenyegeti.

A grófné nem szerette Setinowot, s mind a világ tudtára egész nyíltan kacérkodott Csúdin herceggel. Mindazáltal

20 Setinow herceg, mint főnebb megmutattuk, hízegő birtok vala egy divathölgynek. A kielégített önzés sajátóságos érzelmével szemlélte őt lábainál a grófné — midőn egyszerre kipattant a való. Azon ösztönnel, mellyel minden nő fel van ruházva, Setinow első mozdulatára kitalálta ennek titkát,
25 egyszersmind most vevé először észre, hogy hűga már nem gyermek, hogy Nadinka szépsége az övét nemsokára el fogja homályosítani.

— Nadinka, el ment hazulról madame Pointue?

— El, mamácskám.

30 Nadinka a nénjét mamának hívta.

— No gyere hát, ülj ide közénk. Herceg, ugy-e nem is ösmeri még a hűgomat? Engedelmmével bemutatom.

Setinow meghajtá magát ügyetlenül.

— Már volt szerencsém ...

35 — Ej, ugyan! Hagyja ezt ... Hisz még csak gyermek ...

Azt gondoltam, hogy nem látta még. — A grófné folyvást Setinowra nézett.

Az elpirult.

Ördögös asszonya! gondolá — bizony mindent észrevesz!

40 Nadinka elfogulás nélkül szemlélte a tisztet és jutott eszébe, hogy egyszer egy szép reggelen találkozott vele a nyaraló mellett, mikor még szabad volt kénye szerint futkosnia mint hajdan.

A grófné rendkívül bosszús vala...

— Ön ma ugyancsak jó kedvébe van — mondá — minden ember kikap tőle. Tréfája szúrós, mint a kés. Nincs mód attól menekedni. Nem hiába tartják oly gonosz embernek. Gúnyt űzni barátaiból, rokoniból, ez csekélység ön előtt! — Ugy-e való, hogy nem szeret senkit...?

— Szeretem barátaimat! — válaszolt Setinow, — vagy, nem bánom Csúdin herceget is; higye el, a mit én neki tanácsolok, az csak javára szolgálhat...

¹⁰ — Nadinka, fogass be nekem; eredj, öltözz fel, ma téged is elviszlek.

Nadinka ment.

— Ugy-e szép kis lány? — kérdi a grófné mosolyogva. Setinow ráhagyólag inte.

¹⁵ — Még gyermek, úgy látszik, s gondolja csak, már is jegyben jár.

— Jegyben? kiálta fel Setinow.

— Igazán. Hanem ez, természetesen, még titok. De önnek mint atyafinak, megsughatom. Csak hogy aztán ne mondja senkinek... Igen, táncol ma este Taglioni?

²⁰ — Azt hiszem... táncol...

— Jöjjön fel páholyomba...

Mindketten felálltak.

Ez alatt Nadinka csendesen visszatért szobájába.

²⁵ — Szavisna! — kérdé az öreg dajkától: ismered herceg Setinowot, ki ide jár nénémhez látogatni?

— Láttam; ugytetszik, fekete haja van.

— Rosz ember, azt mondják.

— Lehet, de mi közünk hozzá, édes?

³⁰ — Kár.

— Ej, mi kár benne, édes gyermekem, az isten szerelméért!

VI.

Armidin kisasszony, az egész Kolomna városrész első szépsége, igazán nem volt rut. Felőle a szerelmes tengerész ³⁵ hadnagyok roppant tűzzel beszéltek pajtásaiknak Kronstadtban. Sok actuarius, de még iroda főnök is őreá gondolt, míg papirja fölé görnyedve ült, s felejté a szükséges revíziót. Felőle az Izmailow ezredében elragadtatással beszéltek — a Vaszili-szigetben irigységgel gondoltak rá. Valóban igen

szép is volt. De, köztünk legyen mondva, ártott szépségének bizonyos pipeskedés, még némi erőltetett magaviselet. Affektálva beszélt, száját hegyesre szedte, kacsingatott, tette magát, hogy gyöngye idegzetű s túlérzékeny, szóval minden-
5 kép azon elavult modort akarta majmolni, melyet a nagy urhölgyeknél szokásban lenni gondolt.

Anyja, Nimfodora Terentjewna, egy vagyonán túlradott bérlőnek özvegye, jólelkű, kövér asszonyság volt, inkább Moszkvába, mint Pétervárra teremőzve. Híven a régi szokás-
10 hoz, nem változtatta meg tősgyökeres orosz életmódját, s a külföldi újítások ragályát kerülte; délben roppant kublijákát evett, ebéd után kvaszt ivott, kártya közben szitkozódott, s hogy portékáján tuladhasson, a minden anyák hagyományos szokása szerint, minden vasárnap esti mulatság volt nála,
15 hogy kőrőket halásszon — mely fogás, noha régi s nem mindig bizonyult sikeresnek, mindazáltal a Kolomnában és Moszkvában még nagyon dívik.

Pétervárrott a művelt osztály (értvén ezalatt tisztviselőket, nemes embereket hivatalban vagy a nélkül, egy szóval
20 többé kevésbbé rangbeli személyeket) miként az olvasó tudja, igen különböző rétegekre válik. A felső a „finom társaság” nevet tartja sajátjának; ezt igyekszik aztán a többi, mint Armidin kisasszony is, minden kitelhető módon utánózni. E másodrendű társaság az elsőnek mintegy torzképe. Ennek
25 is megvannak saját szépei, arslánai — minden ugy, mint amott, csakhogy más mérvben. A szűkkeblű hiúság, mely a magasabb körökben arány és bársony alatt s a társalgás csilláma alatt rejtőzik, — itt szembeötlőbb és bosszantóbb. Itt nem hall az ember másról beszédet, mint nagyuraskodásról,
30 cimekről, magas születésről, leendő kitüntetésekről, hogy ez s ez rendszalagot fog kapni, ez s ez karácsonyig udvari hölgy lesz, — ez s ez grófné ruhájáról, ez s ez hercegné hajdíszeről. Egy szóval: mind több akar lenni, mint a mivé isten megteremtette. A mellett feltalálható itt is ugyanazon irigység, ugyanaz
35 a számítás, mely a fensőbb körökben uralkodik, — csak a műveltség ama fénymáza nem, s ama fesztelen *bon ton* (bocsánat az idegen kitételért), mely egyesegyedül a magasabb társaság választottjait jellegzi.

Leoninnak, ki gyermekségét a nagyanyai gondviselés
40 szárnyai alatt, majd vidéki gymnasiumon töltötte, képzelet sem volt efféle alosztályzatról. Mindjárt Pétervárra érkezése után egyik pajtása által bemutatván a Nimfodora Terentjewna házához, igen boldog vala, hogy egy oly kitűnő, eszményi

valóságba, mint Armidin kisasszony, belészerethetett. A kisasszony oly ígész volt, oly gyönyörűen ejtette ki e szavakat: *Monsieur . . . Leonin*, oly kimondhatlanul kellemes, költői, aetheri, túlvilági lénynek tetszett . . . A zászlótartói képzelet
5 lángra lobbant; minden vasárnap kiköté Leonin a mazurkát, s a kolomnai sylphid széke karjára támaszkodva, sugdosott fülébe édes szavakat a házasság boldogságáról, s a kölcsönös szerelem édenéről. Lelesülten beszélt, tüzes szive vágyait szépen csengő szavakba öntötte s ragyogó színnel tudta
10 festeni, mily boldogság a szerelem s páros élet mily gyöngy élet.

De vajon igazi szerelmes volt belé? . . .

Én, ki tudvalevő okokból köteles vagyok minden titkát ösmerni, kénytelennek érzem magamat nyíltan megvallani,
15 hogy: nem. Érzése csupán a tizenkilenc éves ifjunak gyermekes gerjedelme volt, ki minden szép leányban eszménye megtestesültét keresi. Ehhez lopózkodott a kielégített önzés hízogó varázsa is.

Armidin kisasszonyra ugyanis, noha legnagyobb mértékben aetheries lény volt, azért a házasság gondolatja, mint
20 minden leányra, különös bájjal birt. Néha Leoninra oly epedve nézett, de oly epedve, s aztán sohajtott . . . És e gyönyörű mosoly, ez érzékeny szó őt illette! őt! . . . Szegény leány, gondolta Leonin, mily nagyon szeret! Egész szívét
25 nekem adta, szerelme határtalan . . . és én, én háladatlan legyek hozzá? Nem, nagyanyám s egész világ dacára meg kell hálálnom a jó leány bizalmát . . . Elveszem, el akarom, el kellennem! . . .

Igy folyt le néhány hó. Eközben a fiatal ember szétnézett,
30 fogalma lett egy más körről, néhány ismeretséget kötött, a többi közt Szafjew-vel, ki őt — noha csodálatos ily jellemnél — rendkívül megszerette s elkezdé neki magyarázni az életet, a maga módja szerint.

Egyszer csak szépen elmaradt az én Leoninom a kolomnai
35 estélyekről. Néhány vasárnap elmúlt, hogy az Armidin kisasszony melletti széket nem a tüzes zászlótartó foglalta el. A kisasszony oda volt, s még kénytelenebbül nevetközött, mint addig.

Leonin pedig, a háladatlan Leonin, lassan lassan megszűnt
40 róla gondolkozni. A pétervári multságok mindinkább elragadták, s túljajongták lelkiösmérete intő szavát, mely szigorúan feddette magaviseleteért egy oly család iránt, mely őt, mint valamely rokont, keblébe fogadta, s szívesen bánt vele.

A grófnéval lett megismerkedése befejezte a hálátlanságot. Mily édes, mily kimondhatlanul boldogító lenne az, gondolta magában, titkon egy ily hölgy által szeretettetni, neki vigaszt, enyhülést nyújtani a nagyvilági élet csillogó gyötrelmei s⁵ mosolygó búbánata közepett.

Setinow megvitte neki a hercegné báljára való meghívást. A vigalom napja elérkezett.

VII.

Leirjam önöknek, micsoda reszketve közelített bérkocsi-ján a fényesen világított házhoz? Új élet kezdődött neki.

¹⁰ Érezte ugyan, hogy az új életben fáradalom s búbaj is várnak reá, de távolból a grófné csodaszép alakja sugárzott feléje, s büszkén érezte, hogy van benne láng és szerelem annyi, hogy mindazt föl se vegye, csakhogy imádottját boldogíthassa társas magányában. Élénken jutott eszébe szenvedélyes meg-

¹⁵ gyónása szenvedélytelen életének. Ismételte magában szórul szóra mindazt, mit tőle az álarcos vigalmon hallott, midőn lelke, egész megfoghatlan lelke csendes panaszokban ömlött, s ohajtást fejezett ki magasabb élvek — egy kimondhatatlan, végnélküli szerelem csodateljes mennyországa után.

²⁰ A kocsi odaért.

A bejáratnál egy rendőr tiszt állt; emberektől nyüzsgött a hely. A lépcsőt, melyre tarka szőnyeg vala terítve, tetejétől aljáig virágok és cserjék illatos erdeje borította — egész nyár

²⁵ livrées, hercegi címeres legények csoportoztak. Leonin ment tovább.

Egész sor, drága kárpitos, márvány falas terem ezer meg ezer virágtól tündökölt. Csillagos nagy urak sereglettek a játszóasztalok körül. Távol a zene csalogató hangja szólott.

³⁰ Brillanttal rakott, virágkoszorús hölgyek lebegtek aetheries öltözetükben a tükör simaságu padlózaton a tarka sokaság zaja s egy egész chaosz toll, vállrojt, rendszalag, lorgnon és elégedett arcok közepette.

Ti éjszaki szépek! Ti Pétervár szépei! Oh ti örvendetes ³⁵ emlékeim! Miért hálnak el neveitek ajkamon, s miért nem merem egész tündöklő seregeteket leábrázolni beszélyemben! Mily sokan vagytok itt most, egyik szebb, ígézőbb mint a másik! A szem ide s tova téved rajtatok, a szív darabokra hasadoz, s a lélek átölel benneteket mind, mind... Itt van

ön is, feketeszemű díszje Éjszaknak: az ember feledi nézni önt, hogy szavát hallja, feledi hallani, hogy nézze! Ön is itt van, Esmeralda, aetheries, mint a gondolat, s gondtalan mint a boldogság! Itt van ön is Némethon éke — ön is, dalok királynéja, délnek visszhangja éjszakon! — Ön is, szépség varázsnője, uralgva tündér kastélyában — ön is, kivel egykor annyit keringőzttem, — ön is, kit nem mertem szeretni — és ön, kit „az egyetlennek” hívtam, mert vetélytársa soha sem volt! — Mind, mind itt vannak, oh kegyesek, felejthetlenség — s a szegény rajongó, szerelem és áhitattól meghatva, áll önök előtt.

Hát még Leonin!...

Armidin asszony kicsi szobájából, hol hat vidéki kisasszony egy kopogó zongora mellett csak üggyel bajjal tipegte a contratáncot, egyszerre ily eszményi tündér világba jutni, hol mindenütt virág, arany, szép hölgyek; hol minden tárgy a szemé, érzelmé, élvezeté!...

Arra nem eszmélt, hogyan mutatta be Setinow a háziasszonynak, hogy köszönt, az hogyan billenté hidegen fejét, s ő hogyan állt odább — ő csupán egyre gondolt....

Szemei a tarka csoportban a grófnéra tapadtak. Setinow mellette állt.

Ez igen jó kedvében látszott, karonfogta Leonint s a grófnéhoz vezeté.

— Bájos cousine! Itt egy ujonca: Leonin barátom.

Mily szép volt a grófné! Gáztunikája, virág és smaragd foglалókkal, mily átlátszóan csillogott pompás fehér ruháján fölül! A mellén briliánsok; félig levont kesztyűin ragyogó percek; fején rózsza és gyémánt hajdisz.

Leonin elfogult, s mint először, nevetségesnek s ügyetlennek tetszett maga előtt.

A grófné bájosan mosolyga... Melyik nő nem érzi önhatalmát? Nehány szót ejte a hőségről, a tolongásról, a fáradtságról, a még hátralevő táncvigalmak számáról, s mind-ezt oly vidáman, kecsesen, hogy a szegény zászlótartó nem hitt füleinek. Ugyanazon nő áll-e most előtte, kinek szivreható panasa annyira megrendítette lelkét? Multkori benyomásai folytán szomorúnak, andalgónak képzelte az egyetemes zaj közepett, nagy szívbeli bánattal terhelve; azonban legkisebb epedés sem látszott rajta. A grófné a megszemélyesített táncvigalom vala — legkisebb rejtett gondolat nélkül, elégült a jelennel, nem névze tovább a közelebbi keringőnél, nem emelkedve fölül a táncterem falain. A fiatal tiszt már

nyitotta száját, hogy vele a mennyei szerelem üdvéről beszéljen; de a grófné gondtalan játszott legyezőjével s tréfás hangon kérdezé: „nem volna kedve, velem járni a harmadik négyest?”

⁵ Most vete Leonin ügyet a körülők levő sokaságra. Kézen fogva a grófnét, s egy kis helyet tágita nagynehezen, hol alig tudott hölgyével megfordulni. Megjelentekor halk suttogás szaladt végig a táncolók sorain.

— Ki ez a tiszt?

¹⁰ — Kivel táncol a grófné?

— Honnan került ide?

— Micsoda?

— Ki mutatta be?

— Setinow herceg mutatta be. *Mr. Leonine*-nak hívják.

¹⁵ — De hát micsoda *Mr. Leonine*?

— *Mr. Leonine*... Addig van.

— Ah!... vagy úgy!...

A négyes folyt. Leonin vérszemet kapott s elkezdte beszélni a grófnéval, téli mulatságokról, bálók-, álarcos vigalmakról.

²⁰ — Szereti nagysád az álarcos bált? kérdé halkan.

— Én? mondá a grófné, gyermeki naivsággal tekintve rá. Gondolja csak, azt sem tudom, mi az álarcos bál. Félek a maszktól s minden biztatás dacára sohasem birtam
²⁵ még rávenni magamat, hogy álarcot kössek. Igazán gyermek-ség.

Leonin elbámult. A hang, melyet halla, kétségkívül az elfelejthetlen dominós hangja. Hát csakugyan ily nagymértékben meg van áldva a grófné képességgel, nyiltan nem-igazat
³⁰ mondani?

Egyszerre szó hallatszék a háta mögött.

— Jó estét grófné!

Egy rendjellel beaggatott tábornok, kalapja a hóna alatt, lépe mostan, bajuszát pödörve, a grófné elé. Leonin
³⁵ kővé meredt: tulajdon chef-je volt az, ki őt minden szemle alkalmával, hogy katonai stilban szóljunk, jól lecorpázta. Már éppen vissza akart húzódni, hanem a tábornagy megvereggette nyájasan a vállát, s kérdé szerényen:

— Nem zavarom?

⁴⁰ — Oh, sőt inkább;... Egy átaljában nem, kegyelmes úr!

— Tudom, szép nagysád, nem engem, vén szürkét, szeretne ma itt látni! — monda a tábornok fiatal arcot erőltetve.

A grófné fellobbant.

— Ne féljen, discretio vén emberek sajátja . . . Toilett-je ma bámulatos, mint mindég. A divat és szívek elismerik királynéül. Kivéve egyetlen egyet, mindenkinek ez a véleménye.

— Igazán?

— Kivéve egyetlen egyet.

— Már ki az?

— No hát, tudnivaló, a férje . . . — válaszolt a gróf nevetve.

— Egy kérésem van hozzá, tábornok! mondá a grófné.

— Parancsoljon. Tudja, hogy én rabja vagyok parancsinak.

— Jöjön el holnap hozzám. Ha nem fél, velem egyedül lenni, elvárom holnap, ebéd előtt.

— Igyekszem e gyönyörtől magamat meg nem fosztani.

A tábornok igen elégtelt arccal pödörte bajuszát, s eltűnt a sokaságban.

— Magának a testőrségbe kell jutni — szolt a grófné Leoninhoz.

— Meg is van ígérve — de nehéz lesz, ugy hallom.

— Arra akarom ezt holnap fölkerüni. Ugy-e szíves lesz, rám bizza ügyét?

— Hogyan? nagysád oly kegyes lenne?

25 Leonin elragadtatással nézett a grófnéra. Mily gyönyörű! . . . gondolá elébb, azután meg ezt hozzá: én pedig a testőrségbe jutok!

E percben valaki megfogá a kezét.

— Jó estét, szolgám! . . .

30 — Szafjew! —

A grófné hirtelen elfordult. Szafjew állt előtte örök mosolyával. A quadrillenak vége vala. Szafjew karon fogta a zászlótartót s ketten egy oldalszobába mentek, hol magánosan egy selyempamlagra ereszkedének.

35 — Azt hiszem, galambom — monda Szafjew — hogy te valóban dőre vagy. Minek futsz te egy világasszonya után, ki még ráadásul el is van kényeztetve, szép is? Mit akarsz? mit vársz? . . . Hát nem tudod, mi egy ily nagyvilági hölgy? Közönyös lény: fele ruha, fele fejkötő. Mesterkelt sugaraknál
40 tenyész, mesterkelt virággal díszíti magát, mesterkelt nyelven szól, mesterkelt szerelemmel, szeret. Hidd el, pajtás, hogy mind ez ostobaság! Pétervárrott, e szív nélküli társaságban, szerelmet kötni megbocsáthatatlan! . . .

— Mi haszna! válaszolt Leonin. Természetfölötti hatalom befolyása alatt érzem magamat. Látom én jól, hogy a grófné nem az, a kinek először gondoltam, de azért még jobban tetszik, mint valaha. Ez az én sorsom, hogy a grófnét szeressem... Ne neved ki — jól is esik, fáj is ez nekem. De azt az egyet érzem, hogy nem szeretni a grófnét, lehetetlen.

— Ugyan hát nézz szélyvel. Vagy sohasem ötlött volna eszedbe, hogy a szaloni szerelemben van valami parodia-forma? Képzeld egy pompás szobát, benne kárpitok, szőnyegek, képek. Selyemkarszékekben ül egy hölgy — szép — az igaz kissé festett — keskeny ujjal, tollak rajta s brillántok. Szemközt vele, szintén selyemszékekben, egy arszlán, a legujabb divatkép másolatja, merő inggallérral, sárga keztyűben, lorgnon a szemén, fodros hajjal mint egy uszár... Csevegnek aztán jutalom-játékról, menyegzőkről, ujdonságról s néha amugy könnyedén megérintik a szívnek kimagyarázhatatlan gerjedelmeit is. — Szerelem volna ez? S nem átalánad az ilyet, pajtás? S te még a sohajtozó szerelmes pityergő szerepét mered elvállalni? Mit remélsz? ... Azt gondolod tán, hogy állhatatossággal kiviszed, hogy szerelmed át bír hatni, csipkén, bársonyon keresztül, imádottad szívébe? — Dőreség, mondom! Az itt való hölgyeket bizonyos nyugtalan vágy űzi folytonosan. Eredj, állj szóba az elsővel, ki eléd akad, s figyelj rá: meglásd felel, rád mosolyog, azonban szeme a tarka sokaságon repked, s új pillantást, új benyomásokat keres. Mind egyforma ez. Egy mosoly neked szól, lehet, az is csak pillanatra; hanem a vágy, azaz jobban mondva, a beteges sovárgás, hogy tessenek, az nem téged illet, szegény dőre, a te szerelmes, állhatatos szíveddel, hanem mindez — jól megérts! minden sárga keztyűt, minden vállszalagot, minden vállrojtot...

Itt azon vette észre Szafjew, hogy Leonin rá sem hallgat.

VIII.

A bál vakító fényben tündöklött, a párok viharos mazurkában forogtak. Oly pillanat állt be, midőn minden arc megélénkül, minden szem gyöngédebbé, a beszélgetés nyomatékosbbá válik. Lădow bámulatos hangokat csalt ki hegedűjén. Valami hő, balzsamszerű volt a levegőben. Ugy tetszett, az élet teljes díszében fejlik ki.

— Volt szerelmes valaha? ságá a grófné fülébe egy hosszú hadsegéd, vállszalagjával játszva.

— Volt valaha szerelmes? ismétlé bajuszát simogatva . . . szeretett valaha? . . .

⁵ Az ifju nő ajkához nyomá legyezőjét, tétova pillantást vete köntösére s válaszolt félig hallhatóan:

— Nem tudom.

— Ugyan! — szólt a hadsegéd. — Hisz ez nem felelet . . .

¹⁰ — Menjen! — vágott szavába a grófné. — Ki nem állhatom kérdéseivel. Sohase táncolok többször vele. Mi köze hozzá, ha voltam szerelmes, ha nem? Mondjon inkább valami újságot. Hol volt ma? kit látott?

— Ma *napos* voltam; esedezőkön kívül nem láttam senkit.

¹⁵ — Nem? . . . Lesz az idén angolhegyünk?

— Nem lesz. Szereti talán?

— Rendkívül. De hát mért nem lesz az idén?

— Nem tudom. De kár.

— Nagy kár . . . Milyen hőség van itt!

²⁰ — Rettentő.

— Ki kezdi a mazurkát?

— G. Sándor.

— Fordulóhoz értünk.

²⁵ A grófné Leonint választotta, ki egy szegletben állva majd elnyelte szemével.

A vigalom mind élénkebbé lön. Az éjszaki gráciák csakugy lebegtek a parqueten. Testőrtisztek s fekete frakkos arslánok siklottak velük tova, báli beszédet susogván nekik. Néhány tábornok az ajtó körül csoportozott, kezök a markolaton, s jobb szemükön lorgnelt.

³⁰ Egy oszlopnál karcsú fiatal ember támaszkodott, egy angol dandy minden keresettségével kicsípve, s megvetően tekintett a környező sokaságra. Sardoni mosoly torzította ajkát. Nem vett részt a mazurkában. Csúdin herceg volt.

³⁵ — Kétség vagy remény? monda hirtelen a szárnysegéd, két hölgyet vezetvén hozzá.

— Kétség! válaszolt hanyagon.

A választott hölgy mosolyga.

⁴⁰ — Ugy látszik, nagyon érzeleg hadsegédével — monda Csúdin herceg gúnyosan, miközben halkan megindult a parqueten. — Vigyázzon, félelmes ember az.

— S ellenemre van lelkemből — válaszolt a grófné: — oly unalmas jószág.

— Hanem mondja csak, kérem szépen, ki az a szégyellős fiatal ember, a ki szárnyai alatt ma lép először a nagy világba.

— Nagyon derék ifju ember, családunk barátja, *Mr. Leonine*. Igen szeretetreméltó és okos.

⁵ — Igazán? ... Örvendek, hogy ráakadt.

Fogásom sikerült! — gondolá a grófné magában. Bosszankodik ... nagyon eszi a méreg!

Leonin melléje termett.

— Grófné, nem szabad még egy táncra kérnem? monda.

¹⁰ — Potpourrira, ha tetszik! — felelt a nő.

Boldog, kimondhatlan boldog vagyok! gondolá Leonin távozóban. — Tetszem neki.

Most a mazurka keringőbe csapott át. A hajfürtök a vállakon lebegtek. Sokan haza is mentek már. Az evőtermek

¹⁵ ajtai feltárultak.

Lä dov ráhúzta megint. A potpourri kezdődék.

A terem húsebb lón. Csak egynehány pár keringette a szédítő valcert. Leonin repült, mintha lába sem érné a földet.

A grófné könnyedén karjára dőlt, s mindketten gyönyörtől
²⁰ remegve, ifjúságtól lelkesítve lebegtek a parqueten. S a fiatal ember oly édes, oly boldog érzelmekben ringatta magát — nem tudta, mi jutott hozzá, mintha más világban volna, hol búbajos dallamok röpitik lelkét a mennyország felé.

IX.

Két év folyt le. Pétervár mulatoz, táncol, mint rendesen.

²⁵ Barátink, ismerősink arcán néhány új redő mutatkozik; szépeink vesztettek valamicskét bájokból, nyalkáink (stutzer) egy kissé kimerítették szeretnivalóságukat. Néhány személy, kiket megszoktunk volt a francia színházban az első sor zártszékein látni, egyszercsak eltűnt a nagy világ köreiből,

³⁰ s lefeküdt a Néwa-kolostor rekedt sirboltjába, egyebet sem hagyva maga után, mint egykét elkopott sajnálkozó frázist, pillanatra megszomorodott barátjai ajkán. Pétervár mulatoz, táncol, mint rendesen. Más férfiak, más hölgyek foglalták el a megürült helyeket színházban, táncvigalomban. Más beszél-

³⁵ getés, más fecsegés ad dolgot a pétervári társaságnak, mely, mint valamely ünnepélyes lakodalom, minden este házról házra jár; ma mint rég fejkötőit frakkjait mutogatja, hegedűszóra lelkesül vagy szintelen szaloni csevegés mellett szunyókál.

Szemlélték-e önök valaha, némán falhoz dőlve, mindazon különös alakokat, melyek, mintegy önök kedviért, oly nyájas mosollyal s oly tiszta keztyűben járnak szemeik előtt? És nem röstelték-e puhatolni mindazon rugókat, melyek őket hajtják? Oh, ha minden egyesnek sorsába belátna az ember, hány megfoghatatlan titok lenne világos egyszerre, hány meglepő dráma fejlenék ki! Képzeljék csak, ha előadáskor a színpad egyszerre kifelé, önök felé fordulna, s a pompás diszítmény helyett egyszerre csak goromba vásznat és köteleket látnának!

¹⁰ Azt hiszem, ép oly nevetséges mint borzasztó lenne a mi előkelő világunk fonákját szemlélni! Mennyi cselszövény, mennyi titkos ajándék, mennyi rokon, bátya, mennyi cifra nyomor, mennyi vidám gyűlölet... s mindenki megy, siet tolakodik előre!

Előre, előre... feljebb, feljebb... de hova, meddig azután? Nem tudni. Egyetlen egy szó lelkesít, hajszol minden embert. És micsoda szó!... a legoktalanabb: *hiúság*!

Hiúság tehát a bálvány, melyet a főváros nagy tömege imád. A falusi ember képzelni sem tudja, hány kölcsönkért rubel, hány jövő aratás lesz semmivé csak egy este, hogy valaki bejuthasson oly emberek közé, kiket nem szeret, gyakran nem is becsül. S a mi még roszbabb, hány ember, ki teljes világi életében, önállás nélkül, érdem nélkül, csupán külső kitüntetést hajhász, hány ily ember lesz betege, irigység miatt, vetélytársai föllebb menetelének, s nyomorultan hal el, minthogy elérhetlen célját, melynek egész éltét áldozá, el nem érte, minthogy kielégíthetlen hiúságát nem bírta egészen kielégíteni!... Az előkelő társas osztály ez egyetemes irányából könnyű lesz elbeszélésem egy új személyének jellemét felfogni, ki még addig nem lépett föl. Eddig mindég csak a grófnéról beszéltem, a grófról egy szót se! Természetes! Ha az ember az asszonyt szemléli, nem igen örömet gondol az urára.

De most már, törik szakad, a grófot is elé kell rántanunk s egy pillantást vetnünk magán életébe: nagyon ideje.

Bizonyára sokan ismerik már olvasóim közül, vagy megismerték, a mely pillanatban találkoztak vele. Csakhogy azonnal el is feledték, mert nincs rajta semmi jellemzetes. Egészen közönséges arca, egészen közönséges beszéde van, s maga a közönséges emberek legközönségesbike; de mindig valamely fontos személy mellett áll, mint kimaradhatlan

⁴⁰ vízfénye a társadalmi nagyságnak. Ő csupán magas rangúak tréfáin nevet, csak miniszterekkel whisztezik, ebédre csupán csillagos, tömött vállrojtos urakat hí. Ugy veszik, mint más személyek pótlékát, egyéni voltára még senki sem gondolt soha.

Worotynszki gróf Pétervárott élte le koraifjuságát, mint régi szabású gárdatiszt. Hogy atyja meghalt s az örökség az ő kezére birt, laktanyai semmirekellőből azonnal frakkos *lovelace*-szé vált, ki gyönyört hajhász a külföldön s kérkedik hódításaival.

Igy töltött néhány évet a karlsbadi fürdőszak érzelmes bárónéi s az apró színházak coulisse-istennői között. Eltelve a boldog lécsapás gyönyöreivel, mint kiábrándult arszlán érkezett vissza Pétervárra.

¹⁰ Akkor vette észre nagy bosszuságára, hogy már minden fiatalkori pajtása messzi elhagyta az érdemek, kitüntetések útján, sőt hogy némelyik szinte pártfogói hangon beszél hozzá.

A gróf nem volt rossz ember, nem volt ostoba ember, de hiú ember volt. Szerfölött boszantá az, hogy ő semmi legyen

¹⁵ ott, a hol minden ember valami. Feltette magában, hogy ha vetélytársait utól nem érheti is, azt legalább megszerzi, a mire nekünk oroszban, istennek hála, még nincs kitételünk, s a minek franciául *une position dans le monde* a neve. Egy véletlen eset nagyon elősegíté szándékát. Gazdasági intézkedés

²⁰ végett jószágaira ment volt, s ottan a szomszédban egy oly szépséget pillanta meg, ki előtt öröm és bámulás fogta el. Nem a szerelem láza volt ez, hanem ügyes számítása az éles-szemű hiúságnak. Mint sokat látott ember, tudta ő jól, mit

²⁵ tehet egy szép asszony a nagy világban. Előtte, mint tetemes adósságba egészen még el nem süllyedt uradalom birtokosa s egy szép asszony férje előtt, kinek elegans háztartása, jó szakácsa — a legragyogóbb tekintélyre nyílt kilátás Pétervár társas köreiben. Aristocrata érzelmét ugyan egy kissé szúrta e házasság — de kinek jut eszébe Pétervárott neje őseit

³⁰ tudakozni, ha szép neje van? S ha egyszer az ő nevét viseli, nem könnyű lesz-e a multat mélységes titokba burkolnia? . . .

Megkinálá kezével. Hallotta ugyan a gróf melleleg, hogy a fiatal leány már valami katonatisztnek adta szívét. De a gróf nem félt ettől. No bizony! hát egy uri hangzású név, nagy

³⁵ név, nagy jövedelem és mindenféle világi kecsegtetés ne tudná elosztatni egy idylli szerelem varázsát? Fájdalom, nem csalatkozott. Néhánynapi gyötrelmes küzdés után a szegény leányka lemondott kedveséről s elfogadá a gróf ajánlatát. Nemsokára meg is esküttek — egy őszi reggel.

⁴⁰ A templom üres vala. A szögletben állt egy kis leány, meg dajkája Szavisna. Sirtak mind a ketten. Az öreg, mivel sajnálta kisasszonyát, a gyermek, mivel látta, hogy az öreg sir. Még aznap reggel kocsira ült a gróf ifjú nejével s elvitte

örökre a faluból, hol ez oly sokáig élt boldogan, a világ hiú kényei s aprólékos vágyai nélkül.

Isten mentsen a gondolattól, hogy grófnémat rágalmazzam, s a roszt szándéktól, hogy megvetés bélyegét süssem rá s odadobjam az érzelgős kisasszonyok ítélőszéke elé! Oh jaj! semmi sem állandó, minden mulandó itt a földön. Ne kárhóztassátok szegény leányt, hogy a fényt és zajt elibe tette a csendes házi boldogságnak! Ah, hiszen mi oly okosak vagyunk, hogy előre kiokosodjunk tulajdon szívünk jövő sorsát...
10 Az én szegény grófném nem érezte magát elég szilárdnak, hogy életét egy táborozó őrnaggyal nyomorú viskókban, sátorban s a szegényes bivouac-élet szakadatlan nyugtalansági között töltse.

Szerelme tunya volt. Visszarettent a fáradságtól és a
15 mostoha valótól. Kecsegtetve mosolyga rá egy másforma élet, csupa bíbor meg arany. Sírva fakadt az árva, és oda nyujtá kezét... Szegény grófné! De már látom, megint elfeledtem a grófot — pedig, hiába, okvetlen szükség van rá beszélyemben. Lépünk szobáiba.

20 Itt minden gazdag, pompás; Mindenütt bronc, festmény, mindenütt a divat és művészvilág csodái. De jól szemügyre véve a grófi háznak csillogón összehalmozott drágaságait, első tekintettel látja az ember, hogy tulajdonkép nem birtokosuk gyönyöréül, nem annak házi kéjelmére szolgálnak,
25 hanem hiú kirakat gyanánt a látogatók elvakítására — egy szóval parádé-luxus gyanánt, mely a luxus valamennyi neme közt legostobább.

Egy szép kabinetben, mely tele érintetlen könyvekkel rakott polcozattal, hevert a gróf török diványon, selyem házi
30 köntösben, s felette izgatottnak látszott. Kezében francia hirlap, de gondolatai messze jártak a francia politikai vitáktól. Ugy tetszett, valakit vár, s e miatti nyugtalanságban, akaratján kívül, össze nem függő szavakat mormolt magában.
— Elfogadjam? ne fogadjam? Egy ily ember, mint én,
35 nem compromittálhatja magát. Nem fogadom el, addig van... De hátha még rosszabb lesz úgy? Híre fut, hogy nem fogadtam el. S aztán ha megtudják, hogy el nem fogadtam?... Meg aztán a feleségem... Mit mond a világ?... El pedig lehetetlen fogadnom... Semmi módon... Egy oly ember
40 mint én... a magunkféle emberek... Nincs benne mód...

Most léptek hallatszának a mellék szobában. A gróf felugrott pamlagáról; az ajtó megnyílt és Szafjew lépett a szobába.

Udvariasan, de hidegen s egy szó nélkül köszöntek egymásnak. A gróf nagyon el volt fogulva, Szafjew is komolyabbnak látszott, mint rendesen.

Az utóbbi megszólalt végre.

5 — Leonin ur — monda — engem azon szerencsében részesíte, hogy sekundánsaul választott.

A gróf meghajtá magát és felelt habozva:

— Tudja, hogy én, — hogy mi — hogy engem Setinow herceg keresett meg...

10 — Éppen azért van szerencsém itt lenni. Tanakodnunk kell a párbaj ideje s helye felől, pisztolyt választanunk, a fiatal embereket felállitnunk.

A gróf elsápadt. Mit mond ehhez B. herceg? Mit mond ehhez G. gróf? Oly ember, mint ő, efféle históriába keveredni!

15 Ha kisül, örökre pusztulnia kell Pétervárról.

— Azt hiszi tehát — suttogá erőltetve, hogy lehetetlen összebékéltetni a fiatalokat?

Szerintem — válaszolt Szafjew — mindennemű párbaj rettentő ostobaság. Először, egyetlen egy ember sincs, a ki

20 valami nagy gyönyört találna az agyonlövésben. Rendesen mind a két fél epedve várja, hogy megijedjen a másik. S aztán mi a vége? Ha elesik ellenfelem, az egész gyilkosság nem érdemlett annyi cerimoniát: ha én esem el — úgy én voltam a számár. Ezenfelül, látja, sokkal jobban lenézem az emberi

25 fajt, hogy sem víjak vele.

Szafjew le nem vette szemét a grófról. Ez még zavartabb lőn.

— Vannak sértések — folytatá Szafjew — melyek fölülmúlnak minden lehető elégtételt. Nem igaz?

30 — Meglehet.

— Például, ha mátkáját elrabolják valakitől. Némely ember vína ezért, átkozódnék s elpusztulna. Nem igaz? ... öntől kérdem, nem ugy van? — De lássa én azzal tartom, a legszebb ara sem ér annyit, mint egy pohár bor — jó bor
35 persze, nem kell sérteni a nőket... Azonban nem erről van szó. Mondhatom önnek, hogy az emberem rettentő mérges, semmiféle magyarázat nem kell neki, s nem akar víni másként, csak életre halálra. Holnap reggel.

— Holnap reggel, viszonzá a gróf.

40 — A Wolkowi temető megett — hét órakor.

— De... — vágott közbe a gróf.

— A péce tiz lépés.

— Engedelmet... kezdé megint a gróf.

— Mindenik hátra vonul a pécétől öt lépésnyire.

— Hanem . . . — rebegte a gróf.

— Egyszerre lő mindenik. Ki elhibázza, tartozik a pécéhez állni. Természetesen lesz gondunk rá, hogy ne történjék hibás lövés.

— De hát teljességgel nem lehetséges? . . . jajveszék a gróf.

— A mi a pisztolyokat nézi, ne aggódjék. Gyönyörű pisztolyaim vannak, habár szabályszerűen célgomb nélkül, de mondom, felséges pisztolyok.

A gróf kétségbe volt esve. Nincs mód, hogy semmi részt ne vegyen a párbajban. Pedig másfelől a legszomorúbb jövőendő mutatkozott neki. Oda lesz minden társadalmi tekintélye; ő, kit fontos, büszkén komoly embernek tartottak, most egyszerre, mint valami pajzán fickó, segéd legyen fiatal emberek párbajánál. Minden esetre tisztulnia kell aztán Pétervárról, holott már az aranyhimes egyenruhát is megigérték neki, s maga a miniszter két ízben hívta ebédre.

Hirtelen megnyílt az ajtó s belépett rajta a grófné bő, lobogós ujjú reggeli köntösben, kisdud csipkés fejkötőben, bájos, virító szépségben, mint mindig.

— A miniszter küldöttje van itt, — monda férjének. A gróf törte magát az előszobába.

A grófné közelebb ment Szafjewhez.

— Holnap, monda sebesen . . . lőnek? Az istenért, ne hagyja!

— Gyönyörű lakása van — monda Szafjew föl sem véve. — Ma van először szerencsém önnél lenni. Minden annak rendi szerint. A kapu fénymázás, alatta kövér portás, szalaggal, bottal. Felséges egy kapus!

A grófné folytatá:

— Az istenért, ne hagyja, hogy párbajra kerüljön a dolog! Hisz rajta áll.

— Továbbá — mondja Szafjew — szobrok a lépcsőn s igen választékos szőnyeg. Jó izlése van, grófné; mindig tudtam én azt.

— Oh, ha tudná, mily kinban vagyok! Az egész éjjel nem aludtam.

— Mindazáltal gyönyörű színben van, ruhája is csodaszép, fejkötője szintén. Azt meg kell önnek adni, grófné, felségesen öltözik.

A grófné eltakarta kezével arcát és sirva fakadt. Szafjew hallgatva állt mellette, és gunnyal mosolygott . . .

— Mit tegyek hát? kérdé sokára, kissé lágyabb hangon.

— Ne hagyja vinni őket! Békítse meg!

— Ej, grófné, nálunk Pétervárott sokan vőnek szóval, de pisztollyal — erre már nem igen akad műkedvelő. Mi higgadt emberek tudjuk, hogy ostobaság az. S miért tépelődik excellentiád ily rettentő dolgokkal? Talán nincs még ruhája készen a holnapi bála — vagy, mitől isten őrizz! nem tudja talán még, milyen virágot tegyen föl?

A grófné szép szemeiben, a könnyek alatt, harag és gyűlölet szikrázott.

— Oh! monda bosszúsan — maga kőből van! Maga örökké irgalmatlan, kérlelhetlen marad én irántam!

— De minek is volnék lágy? — felelt Szafjew. — Nagy örömem telik benne, ha van egy divat-gróf, meg egy divat-grófné, a ki Szafjewtól retteg, gyűlöli. Elmult az idő, mikor Szafjew huszártiszt volt, tudott szeretni, mint egy gyermek, és hinni az élet minden bohózatában. Most Szafjew más ember: megtanulta, hogy a mai világban mindenek előtt pénzt kell szerezni, még pedig nem mások számára, hanem a magáéra;

Szafjew tehát pénzmagra tőn szert és éldegél nem másnak, hanem magának. Fő gyönyöre azonban előkelő társaságba járni. Miért ne tegye? Mostanság az nem jut be az előkelő világba, a ki nem akar. Táncolni ugyan nem táncol Szafjew, mert nem tud, ügyetlen is, vén is már egy kissé. Aztán meg

nem hajhász ő semmit — se rangot, se nőt. Neki nem kell semmi: csupán egy célja, egy kedvtöltése van... Miért ne töltené kedvét ő is? Csupán egyet akar ő: látni Pétervár legszebb asszonyát, találkozni a nővel, a ki hajdan, mikor még mindketten egyszerű, igénytelen fiatalok voltak, neki a legszebb szavakban hűséget esküdt, aztán első alkalommal

odahagyta egy olyanért, kit előtalált. E nő elmaradhatlan kísérője Szafjew: Pétervárt van, ő is ott, külföldre utaz, ő is utána, — beszél, ő hallgatózik, mosolyog, ő találgatja miért, könyez, ő találgatja miért — álarcban van, ő nevén szólítja; ő ez asszonynak egy örökös szemrehányás, örökös bíró, örökös, elválhatlan árnyék — és szüntelen *árnyéka* fog maradni! No de, hiába! Neki ebben öröme telik — minden embernek kell, hogy örömet lelje valamiben, táncolni pedig nem tud Szafjew! A grófné retteg Szafjewtól, mert ő excellentiájának nincs tiszta lelkiösmerete, a gróf is retteg Szafjewtól

mert ő excellentiájának sincs tiszta lelkiösmerete — hanem Szafjew nem fél senkitől, de azért nem ví párbajt, nem is lövi agyon magát, mert az ostobaság!

Mig Szafjew így, a maga módja szerint, sebzett szívének engesztelhetlen dühét kiontá, a grófné arca mindegyre hízelgőbb kifejezést ölt. Még nedves szemében ígöző ellágyulás mutatkozott, s hirtelen, csaknem gyermekies mozdulattal

⁵ Szafjew vállára dőlve, füléhez hajlott s rég nem hallott de felejtethetlen hangon susogta:

— Kérlek, ha szerettél valaha, engeszteld ki őket!

Szafjew megrázkódott, mintha rögtön villanyerő csapta volna meg. Szilárdsága elhagyá. Szólani, felelni akart...

¹⁰ E pillanatban a gróf ismét a szobába lépett. Szafjew mosolygott.

— Épen most mondom a grófnénak — szólala meg — hogy gyönyörű szép lakásuk van.

— Igazán? felelt a gróf, jól esvén hiuságának a dicséret. — No, megjárja. Közelebb a miniszter nagyon dicsérte a piros vendégszobát. Gondolom, azt nem látta még, ugy-e? Nem volna kedve betekinteni?

— Köszönöm alássan. Most nem érek rá. Holnap — folytatá lassu szóval — a Wolkowi temető megett, hét órakerreggel... de aztán el ne késsék.

²⁰ Azzal tisztelet teljesen köszönt a grófnénak és ment. A gróf hajlongva kísérte az előszobáig.

— Nincs más mód! — gondolá a grófné miután egyedül maradt. — Nincs más mód! Tábornokomhoz kell folyamodom.

²⁵ nom.

X.

Én rettentő uram, bírálóm, ön ki olvassa kötelességből az én gyámoltalan beszélyemet, ön nem egyszer tette már rá hihetően azon gáncsoló megjegyzést, hogy nem elég érdekes, hogy se meglepő fodulatokban se hathatós eseményekben

³⁰ s megrázó benyomásokban nem bővelkedik.

De mondja csak, én mérges bírálóm, sok ily regényes drámát élt-e már meg, ugyan? Nemde nem úgy folyt-e el az ön élete is, mint a miénk, a legközönségesb jövő-menésben? ... Reggel egy séta, felső kabátban, aztán délre minél

³⁵ jobb ebéd, az után, ha lehet, szép asszonyokkal mulatni, s ottan-ottan irkálni valamit. Ugyan minek keresnénk hát mi idegen életet, s minek járnánk cothurnusban vagy falábon?

Vélekedésem szerint, a minden külső események hiánya nemcsak ismertető-jele, hanem célja az előkelő világnak, sőt

azt is ki merném mondani, ha ön, kritikus ur, nagyon meg nem haragudnék, hogy a pétervári társaskörökben némi szárazság uralkodik, mely minden költői leleményt illendő távolba űz.

⁵ Töltsön csak, míg ifju, egy víg telet Péterváron; emlékezék arra aztán, mint fénypontjára életének; jusson eszébe minden pajkos csinja, minden szivkaland pajtásai és a szorongó szépek között, kik ifjui álmait legelőször felgerjeszték. —
¹⁰ Jöjön aztán megint tiz év múlva, fáradtan az élet gondjaitól, vissza Pétervárra. Mit tapasztal? Ismét feltalálja egykori életét, magának ugyan már elhervadva, de másnak épen az állapotban, mint ön hagyta. Látni fogja egykori pajtásait, a mint egykori szépeinek udvarolnak, még mindig a régi lábon — se hátrább se elébb. Ugyanazon élceket hallja,
¹⁵ melyeken oly jóízűt nevetett, ugyanazon szerelmi vallomást, melyben oly határtalanul hitt, melynek annyi jámbor, őszinte sohajban áldozott vala.

„Mindig ugyanaz!” fogja mondani, és fájni fog önnek, hogy multját egész meztelen kitárva látja. Tiz év, melyet ön
²⁰ gond és fáradságban élt át, úgy repült el Pétervár felett, mint tiz báléj, csevegés meg bók, lábcsiszolás (Kratzfuss) és mazurka közt!

Bocsásson meg hát, bíráló ur, én szigorú ítélőbirám, szépen kérem, ha beszélyemben, mely már címénél fogva sem
²⁵ akar egyéb lenni, mint halvány másolata az előkelő világ szintelen ábrázatának, nem is talál mást, mint a legközhörségesebb, legmindennapibb dolgot.

A benső élet mozgalmas játéka a szív mélyében, a kabinet csöndes magányában rejtve marad, távol a gunyos
³⁰ szemektől — míg a külső egyformán, illedelmesen foly, változások és szenvedélyek nélkül.

Én nem tudom, történt-e sok változatos kaland a mi Leoninunkon azon két év alatt, mióta ez uj pályára lépett; nem tudom, köszönt-e még azután sokszor a bálban generál-
³⁵ jának, vagy ült-e fogházban többször ennek parancsára gyakorlat végeztével. Nem tudom, járta-e még sokszor a mazurkát, volt-e sokszor színházban — én csak azt az egyet tudom, hogy Szafjew jóslata teljesült, meg hogy a szegény fiatal tiszt élete sok apró de keserű bántalmakkal
⁴⁰ lőn teljes.

Ki sohasem volt megszorulva, ki fele-Pétervár nyomorúságos fényűzését nem ismeri egészen, az nem foghatja föl Leonin szenvedéseit.

A nagyanya fáradhatlan törekvései által befolyt szük
jövedelem korántsem vala elegendő mind azon költségekre,
melyekről a szegény asszonynak képzeje sem volt. Báli
egyenruha és katonai diszvisélet, koncert jegyek, előkelő
asszonyságok által rátukmálva, kik szeretik a művészt
jutalmazni — más pénzből, bérelt kocsik, piquenique-ek
hol a férfiak fizetnek, a nők pedig csak kacérkodnak; szánkázás,
hol ki kell tenni magáért szánnal, lóval; sorsjegyek a
szegények javára — egy szóval minden, mi az előtt neki
hallatlan pazarlásnak tetszett, most a legkikerülhetlenebb
szükség vala, mihelyt ama divatangyal eskütt imádói közé
bekapott. Szegény Leonin! bezzeg megtanulta most a
szükséget, a gyötrő szükségét, melyet addig nem ismert
vala. A nagy világban sok holmi van, a minek okvetlen meg
kell lenni. Inkább tegyen roszat, inkább lopjon valaki, mint
ellegyen azok nélkül, s haljon meg inkább szégyenletében,
mint bevallja, hogy nincs! Micsoda orcával mégy szeretett
hölgyed szeméi elé, ha tudja, hogy egy rosz droskén jöttél a
bálba, husz ezüst kopekért, s még arra is alkudtál — ha egyen-
ruhád viseltes, ha kesztyűd nem elég tiszta, ha társasági
életedben itt vagy amott rongy kandikál elé? Mily szakadat-
lan fáradtságba, minő küzdésbe kerül a keserű valót minden
szem elől eltakarni és megtanulni az utolsó fillér hegyke
kidobásának mesterségét!

A szükségesen kívül megismerte Leonin az irigységet is.
De hát nem is boszantó az, egykorú pajtásokkal élni, velők
barátságos viszonyban állni és mégis sokkal szegényebb
lenni, mint ők? Az irigység szívébe fészkelte magát.

Az irigységen kívül megaláztatást érzett. Ő nem volt az,
a mit jó szerencsének (partie) szokás nevezni. Eladó lyányos
anyák rá sem néztek. A hölgykeringőt roszul járta, soha sem
hívták. Jövedelmes polcocskára sem birt vergődni, nem értett
hozzá rosz nyelvvvel ijesztgetni az embereket. A fiatal hölgyek
nem kacérkodtak vele; sok estélyből kifeledték, látogatását
senki sem adta vissza; ebédre soha nem hívták.

Mindezt látta ő, felfogta ő, de egy az emberrel veleszüle-
tett érzésnél fogva mégis állhatatos maradt, mert úgy akarta
minden áron.

A grófnét csaknem minden nap látta, s minden nap közel
gondolta szíve meghódítását. Egyedül ritkán lelte; de ha
megesett olykor, a grófné epedő szemmel nézett rá, beszélt
a társas élet kérlelhetlen törvényeiről s érinté futólag a szép,
magasztos szerelmet. Leonin kezde már mindezekben kötve

hinni — de mégis hitt az árva, s a grófné iránti sziv viszonyát illetőleg örökké a remény és kétség, közöny és szerelem válpontján lebegve maradt. Némelykor, ha a grófné megszorítá kezét, vagy mintegy akaratján kívül gyöngéd pillantást⁵ veté rá, örült, mint a bolond. Másszor meg rá se nézett, szeme láttára vígan kacérkodott mással; ilyenkor a szegény Leonin oda volt mérgében s a tehetetlen féltés miatt.

A grófné, csak néhány éves asszony létire, egészen tudta már a nagy világ kódexét, kis ujjában volt az, első betűtől¹⁰ az utolsóig. Kitanulta, hogy széles imádó kör első feltétel a divathölgyiségre, aztán kitapogatta, hogy kell imádókat halászni, még pedig a legelső, legdúsabb, legtekintélyesb fajtából. Az elbájolás művészetének minden titkát alaposan kinyomozta, s bámulatos sikerrel alkalmazta is a gyakorlati¹⁵ életben: egyiknek ilyen s ilyen köntös, másiknak ez s ez a virág; egyiknek mosoly, másiknak haragos kép. A beszéd minden árnyalatát, a pillantás minden fokozatait, a mozdulatok valamennyi változatát a legfinomabb részletekig betanulta. Meglett korú férfiakkal társalgásba eredt; fiatal emberek előtt,²⁰ kik már elérték ifjúságuk második szakát, pazarul fejté ki élces szelleme minden bájait, szemei, alakja minden varázsát. De olyas ifjoncok előtt, kik csak most léptek a világba, méltóságos, hozzáférhetlen vala, mint egy istennő — szóval az emberi életkor minden lépcsője számára külön taktikával²⁵ élt.

Leonin látta mindezt.

Édes barátaim! A kacér nő nem azért veszedelmes ránk nézve, hogy nem tartja meg, a mit ígér, hanem mivel sokat elrabol tőlünk, legbuzgóbb hitünktől foszt meg. Látva, mily³⁰ könnyedén játszik a sziv legdrágább szentségeivel, akaratunk ellen utánozzuk, szégyelljük pásztori egyszerűségünket s nem vesszük észre hogyan hervadnak el körében lelkünk legszebb virágai.

Egyébaránt voltak a grófnének valóban szomorú percei³⁵ is. Ilyenkor felszakadtak szíve sebei, bűnnek ereszté s kimondhatlan fájdalmába burkolta magát, mint valamely gyász öltönybe. De mindamellett, jól mondá Szafjew, oda nem adta volna semmi áron a csillogó aristocrata életet, melyhez már hozzá vala szokva. Faluja, a szomszédság, a táblaülnök, a⁴⁰ Lindarin, Mitrowicsin, Bobilew had valódi szörnyetegül tűnt előtte fel. Luxus által elkényeztetve, s grófi címerére büszke lévén, úgy tetszett neki, hogy ő a nagy világot s a nagy világ ő érte van teremtvé.

Csak egy látszott különösnek, megfoghatatlannak a világ előtt: nem, hogy Csúdin herceggel kacérkodott, meg Krasznoszelszki herceggel — mert ez rendin volt: csak azt csodálta minden ember, hogy a kis Leoninnal elmegy táncolni, hogy a *petit Leonine* színházban sokszor páholyában ül — hogy, a mint látszék, Leonint minden áron hálójában akarja tartani. Egyébiránt senki sem következtetett ebből valami nagyot. Tudta minden, hogy hiszen ha a grófné valakit igazán szeretni akarna, bizony különb embert választana, mint Leonint.

Igy telt el, mondtam, két esztendő. Sokszor volt már azon ponton, hogy kitárja teljes szívét, már lángszavak jelenték az elszabadult szenvedély viharát: de a grófné ügyes tréfával ütötte el a dolgot. Gyakran kétségbe esésig jutott, ilyenkor a grófné felbátorítá egy mosollyal. A gróf nem fogadta köszönését, ügyet sem vetett rá. Az idő pedig elfolyt...

Egy reggel csak eszébe juta Armidin kisasszony.

Azelőtti este a grófné karonfogva sétált Csúdin herceggel az álarcos bálban — Leonin megismerte, de a grófné elfordult mintha észre sem venné, hogy ép azon széken ül nagy szomorúan, a melyen először hallotta vallomását.

Szegény Armidin! sohajta magában. Micsoda haja van pedig! a grófnénak nincs olyan haja. No meg, az Armidin tizennyolc éves, ellenben a grófné, ha szép is, de bizony már... már kezd... egy kicsit... hm, hm!... Armidin legalább szeret, ellenben a grófné, úgy látszik, soha senkit se szeretett. Szegény leányt megcsaltam, elcsábitottam képzeletét... háladatlan vagyok, gonosztevő, szörnyeteg!... Leonin elszörnyedt magától, s azon szilárd eltökéléssel, hogy az elhagyott szépet megvigasztalja, feltette magában, hogy jövő vasárnap ellátogat a Kolomnába s beszél a barátság és szerelem üdvéről, mint hajdanában.

XI.

Mint divatos szabású ember, későn ment. A gyengén világított előszoba teli volt bundával. Az álmos inas levette róla köpenyét.

Leonin rendbe simitá haját, s illemteljes modorral a szobába nyitott, melyben a tánc folyt. A szoba, mint rendesen, sötétes vala. Egy szegletben a fogadott zenész gyötörte magát a zongorán. Épen mazurkát jártak. Fönn, első helyen ült Armidin kisasszony egy jól megtermett vasas tiszttel, ki

minduntalan simogatta rettentő bajuszát. Könnyed meghajlás után Leonin nagy művészettel a másik szobába osont, hol Nimphodora Terentjewna három öreg asszonysággal bostont játszott. Beléptére a vén asszonyok felüték fejkötőiket, csodálkozva, mint az ily öreg nők szokása. Nimphodora Terentjewna rá sandalított, s igen szárazon fogadta köszöntését e szavakkal: Ah, jó estét, tisztelt ur! Micsoda szél hajtja hozzánk? Ugy elkevélyedett, hogy felénk se jó. Halljuk, hogy nagy udvaronc... coeur ász... Honnan ez a nem várt szerencse?

¹⁰ most? Hiszen mi csak közönséges emberek vagyunk.

Leonin meglehetősen fonák helyzetben érezte magát s visszament a táncoló szobába.

Néhányan előbbi pajtásai közül körülfogák itten, és majd megölelék a kérdéssel: Honnan jössz? Mért nem látni most soha? Kell vis-á-vis? ... Legkiálthatlanabb volt egy apró termetű uracs, *à la moujik* fodrozva, megrakva láncsal és lorgnonnal. Ez nem hagyott neki békét.

— Ah! *bon jour*, igen örvendek, hogy itt találom. Színházban gyakran látjuk egymást. Melyik tetszik önnek jobban, az Allan, vagy a Taglioni? Gondolja csak, én már tizenötször láttam a „*Cigánynőt*”. Én csak a francia színházba járok. Hiába no... ha az ember szerelmes Allanba. Mi hatan mindig együtt vagyunk: a Péter, a Jancsi... Csak ismeri tán a Pétert, gróf W. Pétert, meg Jancsi herceget? Felséges

²⁵ fattyuk! Mi elválhatlanok vagyunk. Majd minden nap együtt ebédelünk, Coulonnál vagy Legrandnál. Melyiket tartja többre, Legrandot, vagy Coulont? Legrand pompás; egy kissé drágás ugyan, nem tagadhatni, de mester a maga szakjában. — Ugy hallom, sokat jár társaságba. Mondja csak, könyörgöm:

³⁰ *et fu connu afec les Tschunfyrin et les Curmyzin?* — „Nem.” — Kár! Őnáló az ember legjobban amüzirozza magát. Nem olyan estélyek vannak ott (folytatá gonosz mosollyal, Leonin füléhez hajolva) nem olyan estélyek, mint ez: csinosabban megy ott minden. A teremvilágítás dicső, és a soupornál nem

³⁵ kap az ember — tudj’ az ördög mit. Curmyzinék soká laktak külföldön, s egészen külföldi lábon élnek. — Pompás estélyek! Engem nagyon szívesen látnak ott. Ha kívánja, bemutatom. Én igen jó barátságban élek velök...

Leonin hátat fordítva neki s remegve közeledék Armidin kisasszonyhoz. *Mlle Armidine* felvállról köszönt neki. Szemében se öröm se bosszúság nem mutatkozott. Az óriás kúrázér görbe szemmel nézett Leoninra, s megsodorta erdőforma bajuszát.

- Nem talállok szavakat mentségül...
- Mentségül? miért? kérdé Armidin kisasszony hidegen.
- Hogy oly rég nem voltam önnél.
- Ah ugy! azért! Csakugyan, most jut eszembe, hogy

5 rég nem volt nálunk.

— Oh! gondolta Leonin magában, — mily kontár a férfinem a tettetés művészetében.

A mazurka folyt. Leonin, mintha ott sem lett volna, állt egy szögletben. Egyszer se hívták táncolni. Hanem Armidin
 10 kisasszony még most is oly szép, oly étheries vala, mint másszor. Szőke fürtei még dúsabban lebegtek válla körül, mint valaha, sohajtozva el-elgondolkozott s forgatta szemeit az ég felé. A vasas áthajolt széke karján s gyöngéd szavakat sugdosott fülébe, miről, nem tudni, de nagyon valószínű, hogy ama boldogságról, mely így kezdődik „Páros élet a gyöngy élet”...

Az ajtó megett állt egy pohos ur hivatalnoki egyenruhában, óraláncán vaskos carneol pecsétnyomó.

Az apró uracs ismét előfogta Leonint.

— *Ett fu connu a fec Mr. Kriwuchin*, amaz urral, ki az ajtó
 20 mögött áll? Oly keveset mutat — az ember azt hinné, szegény hivatalnok: pedig főnök ám, s háromszázezer van a fiókjában, készpénz. Mit mond hozzá? Nem bolond ember az, ugy-e? Ki gondolná róla. Kár, hogy nem kártyás. Szokott ön kártyázni? Én csak egy kis whistet játszom néha. Péter gróf, Jancsi
 25 herceg meg én, sokszor három négy óra hosszat elpüföljük egymást vele. Pompás gyerekek! Erővel a nagy világba akarnak voncolni, R...hez, B...hez, K.... grófnéhoz, de nekem nem kell. Feszes, unalmas világ az. Inkább megnézem a Taglionit, az Allant... oh, hogy szeretem ezt az Allant!
 30 Mily bámulatos *actrice* az! Egyébaránt, őszintén megvallva, a mi Assenkowunk sem rút, kivált huszáröltözetben. Péter gróf, Jancsi herceg, és én mindig kihívjuk.

Leonin rohant az ajtó felé. Üggyel bajjal megkereste köpenyét s haza hajtattott.

35 Kimondhatlan szomorúság szállotta meg.

Ismét egy csalódással kevesebbje lőn — ismét tapasztalá, hogy ő, magában, magáért semmit se nyom, hogy csak szinből, kilátásból hizelgettek neki, s amint visszahúzódék, senki sem törődött vele tovább. Ő nem szerette Armidin kisasszonyt, s érezte, hogy minden affektálása most még kevésbbé
 40 hatna reá — mindazáltal — különös ellenmondás az emberi szívben! — mindazáltal a vasas tisztnek óriás alakja ellenére volt, gyűlölte.

Egy hét múlva megtudá aztán, hogy Armidin kisasszony jegyet váltott a kövér főnökkel.

XII.

E közben az öreg Szavisnának feje sem volt szabad a sok dologtól. Nadinka társaságba lépendő vala. Nadinka már tizenhét éves volt. Nem vala oly szép, mint a grófné, de kedvesebb, tetszőbb. Három fő némbéri előnynek volt teljes birtokában, s ezek valának: mind inkább vonzó külseje, továbbá szerény, mintegy szerető gyámolért esdő magaviselete, végre ama határozatlan csin mozdulatibans egész valóján, melyben a női varázs legfőképp rejlik.

Szavisnának szerfelett sok dolga volt. Majd a báli ruhát vasalta, melyben Nadinka először fog a nagy világ szakértő szemeinek ítélőszéke előtt megjelenni, majd kikelt, hogy a hajdisz felől nem az ő tanácsát fogadták el, majd sohajtozott és keresztet hányt, eszébe jutván szegény jó asszonya, ki már régen sirban fekszik, s nem örülhet bálba öltözött leányának.

A pétervári előkelő társaság aristocrata szokása szerint minden szem elől gondosan elrejtve tartották Nadinkát egészen világba lépése döntő pillanatáig. E pillanat most közeledék, hanem ő aggodalom vagy elragadtatás nélkül várta azt be.

Szűzies ábrándjaiban, virágok és zenehangok között, talán sugott neki valamit egy ismeretlen szózat, talán átrezgő egy sejtelmes érzelm . . . De ki hatna be egy fiatal lány lelke mozzanatiba? Kinek szíve oly romlatlan, hogy felfoghassa egy szűzi lélek első érzelmeit, első gondolatját, első homályos nyilatkozatit? egy oly lélekét, mely minden szépnek jónak nyitva áll?.

Az öreg hercegné — Setinow néniének — háza volt kijelölve Nadinka első megjelenése helyéül a szalonvilágban.

A vigalom napja érkezett.

Minden pompás, tündöklő mint rendesen. Hosszu sor hintó vonult a fényes világítású ház elé. Minden percben felpattant egy kocsiajtó, s a kocsiból cicomás leányok röptek, jó-testes mamák döcögtek, apródok bújtak elé.

Leonin is megjelent a bálban, szokása szerint. Dél előtt nem volt nyugta hitelezőtől. Parancsnoka, mulasztásért, a gárdából kicsapással fenyegette. A grófné nem fogadta el, főfá-

jás ürügye alatt, pedig három szánka is állt kapuja előtt. Leonin hátszörnyen le vala verve. Arca halvány, nézése merő volt. Minden ember látta, senki sem akarta észrevenni ottlétét.

⁵ Hanem a bál pompás volt. A röpke társalgás hangos zsibajban folyt össze. Virággal díszes, ragyogó szemű, briliáns hölgyek odadőltek a lovagok vállára, s forogtak velők a keringő mámorában.

¹⁰ Mind ez visszásan hatott Leoninra. A vigalom fényét egy tekintetre sem méltatta s legyőzhetlen undort érz minden iránt, ami körülte van.

Most a grófné lépett a nagy terembe. Fejét ezüsttel himzett turbán körítette, sötét bársony ruha emelte nyakának bámulatos fehérségét. A teremben általános mozgalom kelet-
¹⁵kezett.

A grófnét egy fiatal lány követte kékvirágos fehér ruhában.

„Testvére!” suttogták mindenfelé. Mindenki vizsga szemet vete rá. Még a selyem kárpitos szalonban whistező
²⁰ öreg urak is akarattok ellen méltaták egy futó, helybenhagyó tekintetre, sőt a hölgyek is jó idulattal néztek rá.

Leonin látta már nehányszor futólag a grófnénál, de számba is alig vette. Mit is nézett volna egy házias öltözetű, lesütött szemű leányon a grófné mellett, ki kacérsága minden
²⁵ bűbáját s a párizsi divat minden csillogó találmányait rápazarolta? Most úgy tetszett neki, mintha először látná Nadinkát. S amint nézte, könnyebbült a szíve, akaratlan közelebb ment hozzá, s épen mellé esett a francia négyesben.

— Nos — kérde — micsoda benyomást tesz önre az
³⁰ első bál?

— Nagyon szép, nagyon szép — válaszolt Nadinka — de én szebbnek gondoltam. Azt gondoltam, hogy igen jól mulatok.

— S hát nem?

³⁵ — Nem mondhatom, hogy únom magamat — hanem olyan furcsa... Mindenki megnéz, tetőtől talpig. Aztán mindig félek, hogy valamelyik ur elszakítja ruhámat;” meg oly hőség van itt.

— Ugy van, hőség, forróság van itt. Mint mindég a
⁴⁰ társaságban!... Mindég ugyanazon férfiak, ugyanazon nők. Férfia alávaló, asszonya festett...

Ismétlé akarattja ellen az álarcos bálban hallott szavakat. Nadinka csudálkozva tekintte rá.

— De hát mi gondunk arra? Ha az asszonyok festik magukat, annál roszbab nekik; ha a férfiak alávalók, annál nagyobb gyalázat nekik.

Igaz! gondolta Leonin.

5 — S miért az emberen csak a rosztat látni meg? folytatá Nadinka. Azt hiszem én, a társaságnak vannak egyetemes hibái, de azért minden egyesnek van saját jó tulajdona. Ezeket kéne fölkeresni, úgy gondolom én, nem pedig azt hányni szemökre az embereknek, ami társas életöknek számítható be.

10 Ime, a tapasztalatlan lyánka néhány szóval megmagyarázá a fiatal piperkőcnek a nagyvilági élet egész titkát.

A következő négyest Leonin a grófnéval járta.

15 — Grófné — mondá neki — két évvel ezelőtt az álarcos bálban egy női maszk legmélyebb részvétemet költötte fel. Ismeretlenül hozzám fordult, mint barátjához, és fölfedezte szíve minden sebé.

— Igazán? kérdé a grófné szórakozva, s legyezőjét ajakán

20 tartva. — Az a nő valóban száncalomra méltó vala — folytatá Leonin. Senki sem szeretete, s ő epedt a boldogsáért, hogy egy szerető lelket találjon. Az a maszk ön vala, grófné!

— Ne mondja!...

25 — Tudom én, bizonyosan. Legott kiragadám magam előbbi életviszonyaimból, elhagytam minden ismerősömet, elváltam egy leánytól, aki szeretett, új körbe tolakodám, hol mindenféle megaláztatást és bánatmat kelle szenvednem; tul mentem vagyonom korlátain, s az ön lába nyomához

30 tapadék... önért, magáért csupán! És ha kellettem, parancsára álltam örökké, s ha ön előttem utált emberekkel kacérkodott, hallgattam... Azt hittem, meghatja önt állhatatosságom, szerelmem, azt hittem, hogy érette kiállott annyi gyötrelmem jutalmául lesz számomra egy könyörülő pillantása, hogy nem

35 lesz irántam közönyös...

— De hát mit akar? kérdé a grófné.

— Tudni akarom, szeret-e?...

A grófné büszkén emelte föl fejét.

— Azt hiszem, megőrült! — monda.

40 Hangjában annyi megvetés volt, hogy a szegény Leonin mint egy elbódulttan szédelgett a másik szobába.

Azon percben más oldalról közeledett Csúdin herceg lassu léptekkel a grófnéhez.

— Bájos grófné — monda — csak egy pár szót. Két éve már, hogy a világ azt beszéli, szerelmes vagyok önbe. Mit gondol: való-e az?

— Nem tudom, — felelt a grófné nevetve.

5 — No hisz az mind meglehetne — mondá a divathős — csakhogy én teljességgel nem tudok sohajtani, sirni és ájuldozni. Nekem a kis kutya szerepe, mely asszonyának szolgálni, ugrándozni köteles, kiállhatatlan. Én szegődött alkut, határozott feleletet kívánok: széna vagy szalma. Senki kedvéért
10 nem mutatom magam érzelgősnek. Ez már szokásom... Tetszik már most felelni?

— Azt hiszem, megőrült! monda a grófné kacagva s az előttünk már ismeretes generálnak nyújtá kezét, ki azt lovagi háládatosság érzelmével szorítá meg, mire mindketten leültek
15 egy divánra a mellék szoba szögletében és senkire sem ügyelve, beszédbe ereszkedtek. A tábornok igen boldog vala. Nyájasan nyújtá kezét a grófné urának, ki tiszteletteljesen haladt el előtte s nehányad magával kártyaasztalhoz ült.

A mazurkát rákezdték. A párok körbe álltak. Setinow
20 a grófnéval táncolt. A legfrivolabb jó kedvében vala, gúnyolódott, kacagott. Átalában nincs léhább dolog, mint a mazurka alatt fecsegés, még ha sziv-indulat járul is hozzá. Már a hőség, a tolongás, a kénytelenség minden percben felállani, ha soros az ember, a fáradság, késő fönnlétel elég rá, hogy a legtúze-
25 sebb szeretőnek is elvegye minden beszédességét. Ilyenkor az ember, akarja, nem akarja, a legközönségesebb szókat, gondolatokat keresi; a hölgy szája önkénytelen ásitásra nyílik, csupán illemből zárul mosolygással.

— Grófné — monda Setinow, — nem vesz észre egy új
30 különösséget Pétervárt? A fiatal lányokat egészen mellőzik. Nézze csak hogy ülnek minden szögletben, rosszkedvű arccal, táncos reménye nélkül. A mi művelt társas köreinkben föl se veszik a leányokat, cousinjaik, vagy a házi barátok gondja-
ira bizzák; t. i. a legkiállhatatlanabb emberekére a világon. —
35 Csak belejön a zsebkönyvbe, ugy-e?

— Nem. Egyébaránt nem is lesz abból a zsebkönyvből semmi.

— Sőt inkább, ide s tova megjelenik szép hölgyeink arc-
képeivel. Önt illeti az első hely.

40 — Köszönöm szépen: hanem az én képem nem lesz ott. Talán nem vagyok elég szép, vagy elég *bon genre* ily tiszteletre.

— A *bon genre*-t nem mondja már senki, grófné, azt mondják *genre Fracas*. Ez új szó és jobban is kifejezi nemde?

Ha tegnap bálban volt — *Fracas!* Imádójával mazurt tán-
colt — *Fracas!* Ha elgondolkozott, ha sohajtott, ha csak egy
szót is ejtett, amiből szíve megindulását lehetne gyanítani . . .
Fracas! Fracas! Minden, ami *tőlünk* származik, vagy ránk
5 viszonyúl — minden olyasnak a neve *Fracas!* — De hova
tűnt az én kedves barátom, Mr. Leonine, állhatatos imádója,
a reménytelen sohajtózó, a megtestesült Grandison ur?
Látja, ez már egyáltalában nem *Fracas* ám!

— Képzelve csak — felelt a grófné nevetve — az imént
10 komoly nyilatkozásra akart venni: valljam be én neki, hogy
szeretem-e! . . . Már most haragszik, sápadtan dühösen jár
kél, mint a Hamlet apja lelke.

— Igen örülök — monda Setinow, ő is nevetve — igen
örülök, ez talán leszoktatja a szenvedélyről, hogy mindig egy
15 egész csorda imádót tartson maga körül. Mit csinál annyival?

— Oh, ezt az egyet ki kellett tüntetnem a többi felett,
arra különös okaim voltak! Tehetek én róla, hogy mind csupa
szerelemnek vette, ami csak udvariasság volt? Azonban lehet,
hogy én is hibáztam egy kicsit. De ugyan kérem, melyik nő
20 nem kellett magát egy kisé?

— De hát meri mondani, hogy nem szereti az én „szo-
moru természetű lovagomat!”

— Oh, ami azt illeti, cseppet se búsúljon! Nem ostoba,
azt nem mondhatom, de nemcsak hogy nem *Fracas*, hanem
25 egyenesen *mauvais genre* és őszintén kimondva, néha nagyon
is rossz tónusú. Ha kellene, különbet is választhatnék.

— Oh, szegény megtestesült Grandison ur! — folytatá
Setinow nevetve: oh sentimentalis fiatal ember!

— Már csak meg kell vallanom — tévé hozzá a grófné —
30 hogy az ön barátja némelykor szerfelett unalmas: hallgat
meg sohajtoz, sohajtoz meg hallgat. Aztán . . . két évvel
ezelőtt szükségem volt rá; most már mehet Isten hírével!

Csúdin herceg odanyujtá kezét hanyagúl a grófnénak;
ez elmosolyodék, felállt helyéről s tova lebegett a piramid-
35 fordulóra.

— Herceg — szólala most meg egy reszkető hang
Setinow füle körül. Ez hátrafordult. Széke mögött Leonin
állt halvány ajakkal, s Leonin mögött Szafjew örökös
mosolyával.

40 — Herceg, folytatá Leonin, a „Grandison” című regény-
ben hiányzik egy fejezet — a párbaj. Tudja, hogy mainap egy
regény sem folyhat le párbaj nélkül. Nem volna kedve betöl-
teni a hézagot?

— Szívesen, felelt Setinow — ohajtom, hogy e fejezet legyen egyike a legjobbaknak az ön regényében. Ki a segéd?

— Szafjew ur — válaszolt Leonin. — Ugy-e?

5 — Véleményem szerint, monda Szafjew, minden párbaj nagy ostobaság. Mivel azonban te, kincsem, nem sok műkedvelőre fogsz itt akadni, hát örömet lesznek segéded. Csak egyre kérek aztán: ne avatkozz semmibe, bízz mindent én rá. Kihez parancsolja, hogy forduljak (tevé hozzá, meghajolva Setinow előtt) a szükséges intézkedés végett?

10 — Gróf Worotynszkit fogom felkérni segédemül — viszonzza Setinow.

— A grófot! a grófot! — monda Szafjew csodálkozva. — No de annyi mint a, nem bánom: elmegyek a grófhoz.

15 Csúdin herceg helyére vezette a grófnét, fölvette kalapját a földről, és üvegezett szemmel a nemtáncolók közé állt.

Setinow folytatta a beszélgetést, mintha közben semmi sem történt volna, csak hogy többet csúfolódott, kacagott mint rendesen. A mazurka vígan folyt s képzelemdús fordulatokban váltakozott.

20 A grófné kitalálta egy pillantásra, mi történt távolléte alatt. De mint tapasztalt nő, el tudá titkolni rémületét, sőt még annál elevenebb, vidorabb lőn, szeme szikrázott, arcán élénk pír játszadozott. Tréfára tréfával, mosolyra mosollyal felelt, s oly elfogulás nélküli vidámsággal lebegett tova a táncosok közt, hogy az egész bálba ő öntött lelket. Talán sohasem volt még annyira vonzó és kecses. Körében az elragadtatás 25 suttogása hallatszott; egyszívvel őt vallák az est királynéjának — s valóban nem is lehetett ránézni, hogy ne tessék. Nemes, életdús alakja, szemében lázas tűz, vállát verdeső 30 hosszú fürteivel, csakugy repült alig érintve a földet lábával, és megtestesíté a minden szenvedélyes ifjui ábránd, ifjui vágyak eszményi képét. Körülte össze-vissza hullámozott a nép. Fiatal emberek, fiatal hölgyek perdültek a táncban, mind 35 sűrűbben, mind gyorsabban, a zene hangosabban szólt, a gyertyák tisztább fénnel égtek, a virágok több illatot lehelltek.

— Felséges bál! mondák az idősb férfiak, a jókedvű ifjuság láttára fellelkesítve ön emlékeik által.

40 — Gyönyörű szép bál! — mondák a hölgyek, leblezve arcukat legyezőjökkel.

— Igéző bál! kiálták a fiatalok, hódításaik üdvéretében.

S e zaj, e diadalittas emberchóosz közepett állt egy ifjú lányka, elmerengve, nem véve részt a köz örömben, melyet nem értett. Szerény bámulással emelte nagy kék szemeit az örvendő sokaságra. Teljességgel nem érezte otthon magát a társas elragadtatás ezen ritka kitörése közepett, s ami mást kélre gyújtott, őt csak zavarba hozta. Minden arcon viharos gerjedelem mutatkozott, csak az ő vonásaiban tükröződött bizonyos lelki nyugalom, a mennyei ártatlanság és tiszta, fel nem zavart gondolatok visszasugárzó fénye.

10 Leonin fájdalmas merengéssel támaszkodott az ajtóhoz, szeme csak úgy tétovázott a nagy gyülekezeten, mely őt másszor annyira vonzotta, annyira elvette szeme fényét. Egyszerre Nadinka nyugalmas szép arcán akadt meg, s képzeleti legott más irányba eredének.

15 Azonnal belátta tisztán: mi az előkelő világ. Átlátta ennek minden törekvése csupa semmi voltát, s a magasztos csöndes érzelem határtalan gyönyörűségét. Szeme, szíve mindinkább oda tapadt Nadinka nyugalmas arcára, mesterkéetlen mozdulatira. Soká elnézte, soká, némi rajongó búbánattal 20 a kedves leányt.

De hirtelen, mintegy delejes ösztönnél fogva, egybe-
találkozott szeme a Setinowéval. Mindketten egyszerre Nadinkára pillantottak, majd egy kölcsönös tekintetben véres kihívás, gyűlölet, féltés lobogó lángjait válták egy-
25 mással.

XIII.

Ki a kocsilámpa világánál egy pillantást vetett volna a grófnéra, amint hűgával s férjével a mulatságból hazafelé ment, nem ismert volna benne a vidor, gondtalan szép aszszonyra, ki egyedül fel birta lelkesíteni a feszes társaságot. 30 Haja lebomolva rendetlenül csüngött arca körül, ajka halvány volt — szemében testi-lelki bágyadság tükröződött. Azon percek egyike vőn rajta erőt, melyek, mint említém, gyakran elnyomják a nagyvilági embert. Az élet neki terhére, az emberek utálságnak, az egész kör, melyben élt, lealacsonyító-
35 tónak látszott. Mint akkor-este, midőn Leoninnal megismerkedett, most is legyőzhetlen szomorúság fogta el. Mellette ült Nadinka, eltörődve a szokatlan zajtól, s feje szelíden a kocsi atlaszvánkására hajolt. A gróf igen ingerültnek látszott és időről időre nagyokat fútt. Végre észrevevén, hogy Nadinka 40 szépen alszik, nejéhez fordult e kérdéssel:

— Ugyan mondja már, hogy van ez a bolond história? Ott állok a svéd követtel, meg Alexandrovics Péter senatorral, meg Danilovics Péter herceggel — tanakodunk, hogy rendezzük a csütörtöki játékpártie-t. Egyszer csak oda rohan a másik szobából Setinow, mint egy őrült, egyenest én hozzám, azt se nézi, kivel vagyok ott — se kérd se hall, egyenest nekem jó, s mondja, a nélkül, hogy engedelmet kérne, hogy valami fontos mondanivalója van. Csak néztem rá. Setinow ugyan úri ember, illemtudó ember, de hiába ő is csak fiatal ember, viselete nekem illetlennek látszott egy kissé, oly férfiú irányában, mint én. Azonban nem volt mit tenni, félre mentem vele.

— Arra kérte ugy-e, hogy legyen segéde? kérdé a grófné sebesen.

15 — Csak gondolja, minő ostobaság volna egy rangombeli férfiútól fiatal emberek ügyébe avatkozni, kiket nem is ösmerek, kikről tudomást sem illik vennem — vigye el őket az ördög!

— Nem vállalta? kérdé a grófné.

20 — Éppen amiatt vagyok nagy habozásban. Elútasítani Setinowot, azt nem tehetem. Azt mondja, önért kapott össze Leoninnal — s mennyre földre kért, hogy ne is gyaníttassam önnel — az egész dolog maradjon a lehető legmélyebb titokban, különben ő, Leonin, meg ön, ki lesznek téve az egész város nyelvének és pletykájának.

25 — Isten őrizz! monda a grófné akaratlanúl.

— Mit csináljak már most? Elfogadni ostobaság lenne — nem fogadni — azt meg nem merem. Lássá, ön mind ennek az oka, kegyelmes asszonyom!

30 — Én? kérdé a grófné.

— Bizony nem is más . . . Mikor én önt elhoztam falujából, mi volt ön akkor? Semmi, legfeljebb egy falusi kisasszony. Most meg micsoda? Grófné, az én nőm, kit irigyel mind a világ.

35 — Oh, a mi azt illeti — felelt a grófné bosszúsan — nem vagyunk adósa egymásnak. Hát ön mi volt az előtt? Semmi, egy oly ember, ki még táncolni sem tudott; — de most minden nagy emberrel összeköttetésben áll, mert én vagyok a neje.

— No hát, monda a gróf, miért nem marad ezen körben?

40 Mi köze avval a kis Leoninnal, aki tudj' az ördög micsoda, tudj' az ördög honnan került, még is szüntelen a nyomában jár, mint az árnyék? Ezt nem vártam öntől, hogy épen ily semmi ember miatt kockára tegye minden kilátásunkat.

Lássa, ha mégis például Csúdin herceg volna, az csak menthetőbb dolog...

— S mit mondott volna akkor, vága szavába a grófné — ha anyám végrendelete szerint Leonin, a helyett hogy az én
5 imádóm legyen, húgom férjévé lett volna s az ön szalonját csupa Leonin, Szwerbin, Llibarin haddal tömte volna meg, a mennyi csak ily nevű ember az Orlow kerületben lakik?

— Micsoda? hogy értsem ezt? kérde csudálkozva a gróf.

E percben a kocsi megáll a grófi ház előtt, s egy hosszú
10 inas, ki hirtelen a hágsónál termett, félbeszakasztá a megkezdett felvilágosítást.

Nadinka mindent hallott, és maga is megijedt a benyomáson, melyet tőn rá a beszéd. Egész éjjel a szemét sem bírta behúnyni. Majd aggódott Setinow felől, hogy vinya kell, majd
15 bosszankodott rá, hogy nem táncolt vele, majd meg tisztelettel és fájdalommal gondolt anyjára meg Leoninra egyszerűsmind. Így telt el egy nap. — Szavisna töprengve szemlélte ifju kisasszonyát, messziről keresztet hánya rá és nem tudta mire vélni, miért oly gondolkozó...

20 Akkor nap a grófné háza csupa szomorúság volt, s akkor volt Szafjew a grófnál.

Hétfőn reggel Nadinka épen a nagy karosszékekben ült gondolkozva, midőn Szavisna benyita hozzá.

— Mi ujság, dajka?

25 — Igen különös, galambom, levelet kapott.

— Én... az lehetetlen. — Nadinka mohón futá keresztül az iratot.

Ezt olvasta belőle:

„Holnap hat órákor lövünk. Ha e levelet megkapja, úgy
30 már nem élek.

Igazán nem tudom, fájlaljam-e az életet, vagy örüljek a halálnak. Csak egyet nem szeretnék, Nadinka, úgy halni meg, hogy szívemet önnek ki ne tárjam! Szeretnék önnek egy búcsúszót mondani, s felkérni, imádkozzék síromon.

35 Korántsem ismer engem. Ugy hallott emlegetni szüntelen, mint divatembert, és talán lenézve gondol semmiségemre — s megvet.

E gondolatot én el nem birom. Hallgasson ki, olvassa e sorokat. A halál lesz bizonyosságom, s meggyőzi, hogy valót
40 mondok.

Egyedül, a szülői szeretet élvezése nélkül nőttem fel, mely pedig emlékezetünket oly szorosan kapcsolja éltünk első éveikhez. Bérenc had versenyzett körülem, hogy unalom-

mal töltjön el a jelen, aggódással a jövő iránt. Egész gyermekkoromban nincs egyetlen világos pont, melyre gyönyörrel gondolhatnék, melyre lelkem derült mosollyal nézhetne vissza. — Igazi, mély bánattal mondom ezt. — Egész gyermekségem egy börtön volt, hol ablakom rostélya közül csupán fényes equipage-okat, cifra bérruhát, bálokat, színházat, brillántot és kéjelmet láttam ragyogni magam előtt. Ezekre volt irányozva minden érzékem. De a gyermekkor ártatlan örömeit soha meg nem ismerhettem, csak most, 10 midőn fürteim közt ősz szál is van már, csak most jöttem rá, mennyi lelki friseség lengett tova fejem körül, a nélkül, hogy engem érintene, ami rám nézve örökre oda van.

Midőn a vállrojtot feltüzém, már előre nem volt előttem új semmi, — nem titka semmi a társaságnak. Zilált életem a 15 kéjek örvényébe sodrott. Oly férfiak barátságát keresém, kiket nem szenvedhettem, oly nők szerelme után jártam, kiket nem szerettem — holott lelkem üres vala és kihalt; fagyos közöny vett rajtam erőt minden iránt a világon. — Igy folyt életem sokáig esztelen élveik mámorában, s majd 20 elveszttem a szellemi tunyaság s halálos unalom terhe alatt.

Hanem akkor láttam önt egyszer, a mezei laknál. Még gyermek volt; de nem tudom micsoda természet fölötti erő által minden lelki erőm ön felé irányult. Egy szende, szent érzet vonza felé, melyben valami atyai is volt, meg valami 25 nem e földről való. Megfoghatatlan ellenmondása az emberi szívnak. Ön oly ártatlan mint az idvezültek gondolatja, és én, ki az emberi szenvedélyek poharát fenéig üritettem — mindazáltal érzem, hogy ön egy fényes sugárt lövellt életem homályába, hogy ön ada értelmet világi létemnek. Ezóta 30 lelkemben hordom önt, ezóta fitymálok minden kételyt, ezóta oly vigasztaló, áldott, mennyei érzés szállt meg, aminőt sohasem hittem volna. Önben vala mindaz, ami engem így átalakított, önnek köszönöm, hogy az életet undor, a halált rettegés nélkül tekinthetem.

35 De remény nélkül szerettem önt. Tudtam nénjétől, hogy gyermekkorra óta másnak van eljegyezve. Mélyen rejtettem magamba fájdalmomat, a közöny színe alá — de most, midőn rám nézve mindennek vége, gyötör ez a gondolat . . .

Legyen hát boldog! De soha se adja oda szíve tisztaságát 40 a világnak, s ne engedje magát világi kecssegtetés által elsodortatni! Higyen a hangnak, mely a sír széliről szól hozzá! S ha majd valaha szomorú lesz, Nadinka, jusson eszébe a férfi, ki oly soká, oly igazán, oly végtelen szerette!"

— Dajka! — kiálta Nadinka, nyakába esvén a megijedt Szavisnának — jer, menjünk vissza falunkba!

S özönnel húlt a köny a szegény leány szeméből.

— Dajka! vigy engem innét! Iszonyú hely ez! Egyik⁵ üldözi a másikat... Azt is megölték már ma... miért ölték meg? Jerünk, jerünk innen messze, messze!

— Nyugtasd magad, lelkem! Az ur megerősíti szívedet!

— Hisz magam sem tudom, mi lelt — monda Nadinka —¹⁰ úgy szeretnék meghalni!

E percben a grófné benyitá az ajtót s megállt a küszöbön. Egy levél volt a kezében.

— Ne félj, Nadinka — mondá — nem fognak víni.

XIV.

Még nem virradt, mikor egy elegans kocsi robogott el a¹⁵ wolkowi temető mellett és megállt a párbajra kitézőtt pusztá helyen. A kocsiból Setinow szállt le, köpenyébe jól beburkol-
tan, és a gróf, bekecsben, a hideg miatt felhajtott gallérral. Szó nélkül mentek tovább, kiki saját érzelmétől felindulva. Setinow Nadinkára gondolt s a levélre, melyet az kilenc²⁰ órákor megkaphat, ha ő ez időre haza nem érkezik. Egyébaránt hideg elszánással készült a véres játékhoz. A gróf igen békét-
lennek látszott és egyre morgott magában.

— A kölkök! — monda magában — a kölkök! Egy ilyen embert, mint én, mernek háborgatni! Mit mond a miniszter, ha²⁵ megtudja, hogy én ily örűtségbe keveredtem! De mit tegyen az ember? Setinowot le nem rázhattam a nyakamról. Merte volna csak más valaki, hogy engem segédül válasszon! De ha Setinownak nem vállalom, úgy csúffá tesz, hogy többé embe-
rek közé sem mehetek. Vigye el az ördög!... Aztán meg³⁰ nóm is belé van keveredve; védnem kell jó hírnevem... Pedig mit tudott szeretni ezen a Leoninon? Hányszor pöröl-
tem e miatt vele! Még is ha valamilyen ember lett volna, vagy hát francia — de egy ilyen zászlótartó! Brrr...

Setinow megállt. — „Azt hiszem, ez a hely az” mondá.

³⁵ A gróf körülnézett aggodalmasan és így szóla büszkén: Micsoda neveletlenség az!... Az ellenfél még sincs itt. Pedig hisz csak tudhatnák, hogy oly emberek, mint mi, nem arra vagyunk teremtve, hogy várjunk.

— Talán elkéstek — monda Setinow.

— Elkéstek? Talán bizony csak tudják, kivel van dolguk: ha mi őket azon tiszteletre méltatjuk, hogy megvívunk velök, úgy gondolom, idejében itt tarthatnák az orrukat.

5 Setinow leült egy gerendára az útfélen, s gondolkozásba mélyedt. A gróf mind két kezét zsebbe dugva, összeráncolt szemöldökkel járkálni kezdett fel s alá. Fél óra elmúlt.

— Brr . . . beh hideg van — monda a gróf: bizony csonttá fagy az orrom. Nézze csak, kérem szeretettel. Tudja¹ mit? haza
10 megyünk szépen. Oly férfiú, mint én, nem szokott úgy kocsi-kázni, hogy ily hidegben künn ácsorogjon.

— Mit gondol, kérem? viszonzza Setinow. — Már hogy tehetnék azt? Hisz mindjárt itt lesznek.

— Ahogy tetszik, akkor megyek magam. S a gróf meg-
15 indult újra fel s alá, nagy-komorán. Ismét eltelt egy fél óra.

— No de már, isten uttse, megyek! — kiálta — megyek okvetlen, megyek tüstént . . . Mi a veszett . . . bolondot úznak belőlünk?

— Az isten szerelméért — monda Setinow — várjon még
20 egy kicsinyig!

E közben egészen megviradt: körös-körül hó, egy fehér síkság. Távol csillámlottak a wolkowi temető sírkövei, s ezek mögött kezdte már hallatszani első zsibaja az ébredő városnak.

25 — Nem kiálta a gróf, — ez már a soknál is több. Isten áldja! . . . majd megmutatom én e fickóknak, hogy kell egy magamféle emberrel így tenni föl! Kapjam csak elő — majd megtanítom én őket — majd, majd . . .

Rögtön félbehagyta.

30 Messziről egy kocsi vágatott, feléjük egyenesen.

— Valahára! — monda Setinow.

— Én azt gondolom — jegyzé meg a gróf — hogy a neveletlen bánásmód után, melyet irányunkban elkövettek, jobb volna most már haza hajtatnunk, hadd várnának *ők*
35 a hidegen.

Setinow elmosolyodék.

A kocsi közelebb robogott s végre a párbaj helyére vonák a tajtékzó lovak. Szafjew kiugrott belőle.

— Csak maga? kiáltá a gróf.

40 — Csak maga? kérdé bámúlva Setinow.

Szafjew Setinow elé sietett.

— Hecceg — monda — egy szóra négy szem közt. Félrementek.

— Hát bizony — folytatá, Leonin elútasott. Hogy, hogy nem, a párbaj kipattant — elég az hozzá, hogy az én barátocskámnak kiadták az utlevelét.

— Lődulok utána! — szólt hévvel Setinow.

⁵ — Nem szükség. Leonin nem fog, nem akar megvíni. Tudja-e, hogy Nadinka vőlegénye volt?

— Nadinkáé?!

— A hát, hisz ez a dolog bibéje. Önnek hagyja, mert tudja, hogy szereti.

¹⁰ — Ki mondta meg neki?

— Én...

Setinow mozdulatlan állt, bámuló szemeit Szafjewre szegezvén, ki eltalálta szívének legmélyebb titkát.

— Leonin bocsánatot kér öntől — folytatá Szafjew.

¹⁵ Sajnálom: jó fiú, csak a szíve oktan egy kisé!

— Hajtsunk hozzá! — kiálta Setinow. Mielőtt elútasza, hadd ölelem meg, hadd esküszöm örök barátságot neki.

— Ami azt nézi — monda Szafjew hidegvérrel — e már megint ostobaság.

²⁰ Amint a gróf észrevév, hogy semmiféle gyilkos intézkedés nem veszélyezi nyugalma, helyén látta a beszédbe avatkozni, még pedig sértett méltóság hangján.

— Felettébb csudálom — szóla...

Szafjew egy szigorú pillantást vete rá.

²⁵ — Különösnek tetszik előttem — folytatá — hogy önök ilyen embereket, mint például a herceg, vagy mint például én, így megvárakoztatnak. Igaz, hogy jelen esetben semmiféle rossz szándékot nem tehetni föl, de akárhogy mint van... bizony csak meggondolhatták volna... sőt bizony úgy illett

³⁰ volna...

— Á! — monda Szafjew — kegyelmességed haragszik, hogy oly soká várattnak? No hát, minek erre a szót vesztegetni? Véleményem szerint minden párbaj rettentő ostobaság — de hogy excellenciádnak kedvét töltsen, én kész vagyok.

³⁵ Tudja a régi szabályt: ha valamely akadály miatt a párbaj a felek közt meg nem történhetik: akkor helyettük a segédek lépnek. Nem méltóztatnék, könyörgöm, visszavonulni tizenöt lépésre? Egy olyan ember, mint én, csak megvíthat egy oly emberrel, mint ön?

⁴⁰ — Köszöm alássan — felelt a gróf erőltetett nevetéssel.

— Ugy össze vagyok fagyva, alig várom, hogy haza érjek. A miniszter vár rám tíz órákor pontban. Borzasztó hideg van — nem igaz? Brr, brr...

Azzal megfordult és nyakra főre kocsijához sietett.

— Menjünk Leoninhoz! kiálta Setinow. — Majd az uton elbeszél mindent.

— Jó, menjünk.

5 S örömeiben megfélejtkezék Setinow, hogy már kilenc óra s hogy azóta hű legénye a Nadinkának szóló levelet elvihette ám a Worotynszki grófné portásához.

XV.

Két órával azelőtt ilyes dolog történt.

Még sötét volt odakünn, de egy a láthatár szélén rezgő
10 halvány csík jelenté már a téli hajnalt. Az utcákon mély csend uralkodott. Leonin kis szobájában egy leégett gyertya hosszú árnyékot vetett a környező tárgyakra. Ő maga sötét gondolkozásba merülve ült egy papírral tele rakott asztalnál, ottanottan felrezzent szomorú töprengéseiből s elkezdé rakosgatni
15 leveleit és holmiját, mint aki végrendelethez készül.

— Nagyanyám levelei! — gondolta szomorúan, s az öreges, nagy betűkkel írott, hosszú leveleket egy csomóba rakta, összekötötte zsinórral s megcsókolta.

— Szegény nagyanyám! Két év óta eszembe is alig
20 jutott. Ön egész életét nekem áldozta — én pedig, hálátlan, csak akkor irtam önnek, ha pénz kellett, nem olvastam el intéseit, nem ügyeltem szavaira. Hálátlanság! hálátlanság ezzel, csupán ezzel viszonoztam szívességét, gondjait, szeretetét. Édes jó nagyanyám! De meg is van boszulva, bezeg!
25 zeg!...

— S íme a grófné levelkéi — folytatá Leonin — illatosak, simák, mint egész élete. Itt a bokréta is, melyet mintegy kezemben feledett, ehol a könyv, melyet olvasott, a szalagok, melyeket viselt.

30 — Félre velők! kiálta — csupa álnokság, hazugság mind! — Az elkeseredett fiatalember széttépte a levelkéket, összemorzsolta a bokrétát s a könyvet egykori szerelme többi talizmánaival együtt mérgesen a földhöz csapta.

E pillanatban megszólalt egy hang az ajtóból: minek ez
35 a nagy tűz, barátocskám?

— Ah, Szafjew, ideje is! Nálad a pisztolyok?

— Hát. Csak siess, galambom. Ébül vagyunk. A grófné hírül adta parancsnokodnak a historiát. Még egyszer megjóslom sorsodat — ne haragudj, lelkem: visszatesznek előbbi

ezrededhez, vagy még tovább — minden esetre nagy útra lehetsz készen. Öltözz hamar, hogy itt ne kapjanak. A vivó téren meg csak én rád hallgass. Én majd úgy állítlak, hogy nem ér golyó. Véleményem szerint minden párbaj rettentő ostobaság; de ha már víni kell, mindig jobb, hogy ellenfelét 5 ölje meg az ember, mint hogy magát ölesse meg. Ápropos: miért is akartatok verekedni?

— Egy vérigható bántalomért. Setinow a grófnéval kigunyolt.

10 — Csak ezért, galambom? Azt gondolám, hogy ez csupán ürügy. Hanem eljár az idő! Készen vagy?

— Készen.

E pillanatban nyikorgott valami a kapu előtt, s Timofej lelkéndezeve szaladt be ez örömkialtással:

15 — A nagyságos asszony feljött! a nagyságos asszony feljött!

Az előszobában nesz hallék: két bundás legény karonfogva vezetett be egy összegörnyedt kis öregasszonyt, ki keresztet hányva s lihegve a fáradságtól megszólalt gyenge 20 hangon:

— Misa, Misa! hol van az én Misám? ...

— Nagyanyám! kiáltott Leonin — nagyanyám!

A fiatal ember hév felindulással rogyott az aggnő lábaihoz.

— Misa, Misa; Misa! Édes istenem! Édes istenem! 25 Dicsértessék neved, Mindenható! Hála neked, én istenem! Állj fel, Misa, vagy mi lelt? Nagy ügyel-bajjal érhettem ide, szörnyű fáradt vagyok... De lám, megadta isten, hogy láthatlak!

Különös csoportozat volt ez. A gyertya bágyadt fénye 30 s a szürkület világa mellett egy fiatal ember az őt áldó, görnyedt aggnő lábainál; melletök Szafjew hosszú alakja, pisztoly a kezében; a falnál néhány szolga.

Ekkor egy pecsétetes csomagot hoztak.

— Ah, monda Szafjew — előre láttam ezt! Most 35 már nincs mit tenni. Majd eligazítom én ügyedet Setinow-val.

Az öreg nő elbámult, és köszönt Szafjewnek. — Hogy van, Alexandrovics Szergei? Rég ideje nem láttuk egymást, ugyan meg is változtunk mind a ketten. Hja! eljár az idő...

— El bizony, Nasztaszia Alexandrowna.

40 — Hát ismered nagyanyámat? kérde Leonin csudálkozva.

— Igen ám, huszártiszt koromban voltam szállva a helységben, hol nagyanyád lakik.

— Misa! — szólalt meg az öreg — tudod miért jöttem fel? Holnap az én Nadinkám betölti a tizenhét évét, már pedig tizenhét esztendő korában ki kell jelentenie, van-e kedve, boldogult anyja végrendelete szerint, hozzád menni feleségül.

5 — Oh, most értek mindent! monda Szafjew.

Leonin feltörte a csomagot.

— Hát csakugyan az — monda — itt a parancs, hogy haladék nélkül távoznom kell. Nagyanyám, lássa, megint megbúsítom! Tüstént el kell utaznom.

10 — Mi már az? kérde az öreg: nem tudok belőle kiokosodni. Misa, mondj meg igazán mindent... Isten tanácsa végire mehetetlen.

— Én felvilágosítom az egésztől — szólt Szafjew — csak jöjjön a másik szobába.

15 — Azt mondja — kérde, midőn a másik szobába értek — azt mondja, hogy a grófné testvére jegyese Leoninnak?

— Azt én, édes Alexandrovics Szergei; e volt az én Nadinkám boldogult anyjának végső akarata: ha a tizenhét esztendőt eléri, hát menjen férjhez az én Misámhoz, ha csak más iránt nem lesz hajlandósága. A grófnénak nincs joga beleavatkozni — ez tulajdon édes anyjok szava — mert eladná testvérét is, mint magát eladta. De minek mondom én ezt önnek! Hisz tudja ezt Alexandrovics Szergei, jobban, mint én. Az én kedves jó szomszéd asszonyom — isten
20 nyugossa haló porában! — egész vagyonát Nadinkának meg az én Misámnak szánta, kit gyermekévé öta úgy szeretett, mint tulajdon fiát. Sokszor elmondta szegény: az én grófné lányom nem szorúlt rá, minden, amim van, gyermekeinké. Ennek ugyan édes ur, Nadinka felnőttéig titokban
25 kellett volna maradni köztünk; de én két évvel ezelőtt, egy Misához irt levélben, ki találtam belőle szalasztani egy keveset.

Leonin eltakará kezével ábrázatját. Nagyanyja levelei azóta félrehányva, el is alig olvasva heverték nála...

— No most értek én mindent — folytatá Szafjew. —

35 A grófnénak levelei voltak elhunyt anyjától, s kétségkívül meg volt neki hagyva, hogy testvére házasságába ne avatkozzék, hanem tizenhét éves korában — előbb ne — tudassa vele, hogy boldogult anyja Leonint nézte ki jegyeséül, és haló percében is azt ohajtá, hogy a fiu tetszésére legyen
40 Nadinkának. Nem úgy van?

— Ugy csillagom, ugy!

— Megengedjen, Nasztaszia Alexandrowna, magyarul kell beszélnem vele. Unokája Leonin jó fiu, derék fiu, de a

nagy világban, édes Nasztaszia Alexandrowna, annyi mint — semmi. Ő ott a kis Leonin, addig van, egy meglehetősen szegény tisztcske, se rokona ott, se semmije; a neve is, Leonin, olyan vaudeville-beli név hangzású, nincs benne
5 semmi arisztokrati, azaz előkelő — egy szóval, a maga Misája társaságban kevesebbet nyom a semminél. Mondtam én ezt neki, de nem hitte. Ellenben a grófné Nasztaszia Alexandrowna, kit mindketten egyszerű, kedves leánynak ismertünk, a grófné, mondom, oly előkelő, válogatós, finom világasszonya
10 lett, hogy megölné a gondolat, hogy testvére Leoninné asszony, a kis Leonin felesége legyen. Átalában oly nők, kik szerény családi körből jutottak ezen mi előkelő világunkba, még inkább ragaszkodnak az uri gőg minden apróságaihoz, mint az igazi nagy származásuak. Meg vagyok győződve, hogy a
15 grófné, kinek talán még nem egészen romlott lelkében van némi titkos kegyelet az anyai parancs iránt, sokat adott volna érte, hogy azt megmásíthassa, — hogy igazi sajnálattal nézte húga sorsát. Végre ily dolog ötlött eszébe: minthogy anyja lelkére kötötte volt, hogy Leonint lássa szívesen magánál,
20 tehát minden női mesterfogásait felhasználta, hogy önmagába szerettesse belé, s ez által elvonja testvérétől.

— Hanem, kérem szépen — vágott szavába az öreg, valódi falusi naivsággal: — hisz férje van!

Szafjew elmosolyodék.

25 — Éz már így a szokás. Minél több sohajtozó szeretőt tart valamely asszony maga körül, annál jobban irigylik, e szerint annál divatosb hölgy. Aztán meg, egy Leonin féle ember egy oly nőnek, mint a grófné, valóságos kincs: általa tartja fel az egyensúlyt imádói közt. Paizsa kacérkodásinak . . . Ezt maga nem érti, Nasztaszia Alexandrowna, minnek is értené! . . . Szóval, az álarcos bálban megkezdé a grófné
30 támadásait unokája ellen — ez meg hitt, az uradta, minden intésem dacára, kecsegtetésének, belészeretett a bolondulásig, elkezdte mindenütt utána járni, míg a grófné, egész országvilág tudtára, egy ismeretes nyalkával, bizonyos Csúdin herceggel szeretközött, ha ugyan képes szeretni valakit. Unokája pedig, vagyon nélkül, rokonság nélkül, egybeköttetések
35 nélkül a nagy világ örvényébe rohant, betolakodott minden antichambre-be, köszöngetett az elhízott dámáknak, a katonai szolgálatot elhanyagolta, terhes adósságokba süllyedt, örökös
40 lázban élt, s ime mostan, két évi gyötrelmes élet után oda jutott, hogy ma legjobb barátjával párbajra kell mennie, mert ez a grófnéval kicsufolta együgyűsége miatt.

De ne féljen, nem fognak víni. A grófné megijedt a maga saját tettén, s miután minden rangú és korú imádói vannak, levelet irt a Leonin parancsnokának. A párbajt törvény tiltja: így hát nincs hova menni. Unokáját szépen elküldik

5 lábálól.

Szafjew Leoninhoz fordult:

— Mondtam én azt, öcsém, hogy rossz lesz a vége... Most már nincs mit tenni. Indúljon, bizza rám dolgát. Meglátom, hogy lehet fordítani rajta. Sokkal adós; én adhatok

10 pénzt kölcsön — természetesen nagyanyja jótállása mellett.

Leonin Szafjewhez rohant, hogy szívéhez ölelje. Szafjew hidegvérrel tartá vissza.

— Nyolc procent, barátocskám. A mi házasságod illeti szörnyen sajnálom, hogy semmi sincs belőle. Nadinkád mindenestire derék leány, én azt hiszem. Később olyan lesz ő

15 is, mint a többi... most még nem.

— Pedig szerettem! kiálta Leonin kétségbe esve — érzem, hogy örökké szeretni is fogom!

— Na, csillagom, hát sajnállak, de már ennek vége!

20 Nadinka soha sem fog szeretni, nem is ösmer, hanem Setinowért eped. Aztán meg, galambom, Setinow herceg is, gazdag is, csinos is, világfi, amellett szerelmes — de mi vagy te? ...

Indulj isten hírével! Nem kell már neked se grófné, se Setinow, se nagyvilági kaland... Indulj a Kaukázus felé —

25 én meg a wolkowi mezőre sietek, hol azóta, gyanítom, dúlnak-fúlnak elleneink a nagy hidegben.

— Megállj csak, szólt Leonin, mondjad Setinownak, hogy visszavonom kihívásomat, hogy megkövetem, hogy nem akarok víni — mondj neki, amit akarsz. Kívánom, legyen

30 boldog, boldog azzal, kit én örökké szeretni fogok. Isten veled, Szafjew. Köszönöm keserű barátságodat, jobb az, mint a világfiak hizelgő gyűlölete. Sohasem jövök Pétervárra többet: mit keresnék én itt? Ha Nadinkával találkozol, mondd meg neki, hogy van a világon, messze messze, egy ember,

35 ki érette kész meghalni... de mégse, ne mondj semmit, semmit, egy szót se... Isten veled Szafjew! Várnak. Isten veled!

Szafjew szó nélkül szorítá meg Leonin kezét, s kocsijába veté magát.

40 Künn már világos volt. Leonin hallgatott. Soká állt így nagyanyja előtt. Mindketten lesütötték szemüket, mindketten hallgattak... Egyszercsak, valami benső ösztöntől kényszerítve, ifjú és öreg egymás nyakába omlott...

Ugyanaz nap estéjén a nagy színházban Taglioni táncolt. Új balett-ot adtak, — mi Pétervárotti ünnepélyes esemény. A társaság fashionable-ei, joguk szerint, első előadáson ott lenni mindig, megtölték a páholyokat és a földszintet.

- ⁵ Mindenütt a tollas kalap, meztelen nyak, csillogó lorgnon, általános csevegés, köszönetés, hajlongás páholyból a földszintre, földszintről páholyba. Valami ünnepélyes volt a légben; minden pipere ragyogóbb s a sokaság tömöttebb mint akármikor. A legismertebb nagyok az orchesterhez döltek
- ¹⁰ s társalogtak, olykor-olykor a harmadik, negyedik sor zárt-székből fogadván az alázatos köszönéseket. Minden rendes színházba járónak fehér nyakkendője vala, s úgy látszott, több dolguk van mint másszor, futkosva egyik ismerőstől a másikhoz, mintha ők volnának a várvavárt előadás indítói,
- ¹⁵ vagy közre játszanának abban. A páholynyitóknak ezer volt a dolga, s végre az első emeleti üres páholyok is megteltek az egyfelvonásos orosz dalmű után, melyet csak néhány, falról érkezett földesur, s Mentoraik mellől a páholyból kihajladozó gyermek hallgatott végig.

- ²⁰ Az első emeleti páholyok egyikében ült, briliánsos fejfel, a nem rég párosult Kriwucsinné asszony, ki a minapában még Armidin kisasszony nevezet alatt bájolta el a Kolomnát. Mellette kushadt alázatosan az iroda-főnök, nyakán az Anna rendjel, s közöttük pompázott sárga kesztyűben a már előt-
- ²⁵ tünk ismeretes uracs, ki lehető hangosan élcelt és udvarolt, remélvén ez által magára vonni a szájtátók figyelmét, s örülvén retteneteskép, hogy elsőemeleti páholyban, briliánsos hölgy mellett fitogathatja magát.

Kriwucsinné asszonnyal egy soron levő páholyban ült

- ³⁰ Worotynszki grófné, ragyogva, mint mindig, leirhatlan elegancia zamatját és női varázst lehelve, mint mindig. Bájló mosolygását a potrohos felcsillagzott tábornok felé irányozta, ki előtte a földszinten állt; mire az örvendező tábornok lovagias hódolattal s jelentékeny visszamosolygással hajtogatta fejét. A grófné páholyában egymást érte a sok egyenruha, sárga keztyű, járta a mindenféle társalgás, kérdezték, miért nincs színházban a grófné huga, sugdosták a hirt, hogy Setinow herceg jegyese már. A grófné felelt is nem is, megigazítá szellős ruhaujját s megfordult, kettős látcsövét hanyagon
- ⁴⁰ a többi páholyra irányozni s vetélytárs jóbarátjai toilett-jét bírálgatni. Leoninról egy szó se, egy betű se — él-e vagy hal,

hova tűnt, minek? — azzal nem törődik senki. Leonin sokkal semmibb ember vala, hogysem a társaság figyelmét magára vonja. A párbajról nem tudott, de nem is akart tudni vagy mondani senki semmit. A grófné vidámnak, gondtalannak⁵ látszott, mint rendesen. De tapasztalt szemlélő könnyen kitalálhatta volna szemöldöke akaratlan mozgásából, hogy valami kiállhatlan üldözés háborgatja. S valóban, ott is állt, földszint, a hatodik sor zártszék irányában, örök mosolyával Szafjew, s fáradhatlanul üldözte a grófnét mindent észretevő,¹⁰ szúrós tekintetével. A nő lebilincselve érzé magát delejes hatalma alatt e szemnek, melyben gunyt, szemrehányást s kielégíthetlen boszút olvasott. A gróf el vala bújva neje pompás turbánja mögé, valami nagy méltóságosnak engedvén átál helyét a grófné mellett.

¹⁵ Most megszűnt az általános zsidaj a színházban. A zene rázendült, s a ballet elkezdődék. A közönség neki-éledt... Egyszerre csak kilebben egy színpad mögül a mi etheri vendégünk, tamburin a kezében; könnyedén, mint madár, körüllebegte három ugrásban a színpadot, akkor megállt s üdvözlé²⁰ éjszaki tisztelőit. Az addig néma sokaság egyszerre felriadt, fölkelkesült, mennydörgő tetszés-zaj áradozott, jobban mind jobban, mint bérc zuhatagja, rázván a terem boltozatit. Minden szem ragyogott, minden érzés megifjult s mintegy elkapva az általános elragadtatástól verte a *Guitana* a tam-²⁵burint, s repkedett gyorsan, örömmel, majd büszkén emelve karját, majd szemérmes, kimondhatlan bágyadásban mintegy édesen elalélva...

Ez idő tájt a Moszkva felé vivő uton, Ishora mögött, egy nyomorú kibitka haladt a postacsengő keserves csilingelése³⁰ mellett. A bakon egy legény ült, szomoruan lelógó fejjel; a kibitkában egy tiszt henyélt.

Az éj sötét vala. Füttyölt a szél a sikságon, szórta erősen a havat, hogy megvakult belé az utazó. A lovak alig birtak lépni. Szomorú vala a természet, még szomorúbb a tiszt³⁵ kebele. Fekütt és gondolkozott.

Elgondolá, hogy semmiért, de semmiért eltemette ifjúságát élve; elgondolá, hogy nem azt hagyta már ő Pétervárott, ki születése óta neki volt szánva, kiért ő született... Minél inkább távozott, annál jobban erőt veve rajta a Nadin-⁴⁰kára gondolás. De az érzelem, mely benne e leány iránt zajlott, nem vala kicsinyes, becsvágyó, nyugtalan, mint szerelme a grófnéhoz, nem mesterkél, mint viszonya Armidinnal — csöndes érzelem volt az, búbánattal s egy kipótolhatlan

veszteség öntudatával párosulva, mindazáltal némi gyötrelmes élvezet is vala benne. Így érezheti magát a világtalan, ha sejtí, hogy a lég tiszta, illatos, de a mennybolt határtalan szépségét s azurkék színét csak következtetni tudja. Mint

5 kínos szemrehányás nyomult mind beljebb-beljebb Nadinka képe a fiatal ember képzetébe. Gondolati Pétervárhoz láncolva maradtak . . .

Pétervári lakásán pedig egész akkor éjjel égett a gyertya egy szentkép előtt. Az aranyos kerettől visszavert rezgő

10 sugár halvány világa egy hosszú fekete ruhás, kiaszott aggnőre esett, ki térdre bocsátkozva, lehorgasztott fővel, ájtatosan imádkozik vala. Majd buzgón összetette kezeit, majd a földre borúlva suttogta szívből szakadt imáit, mialatt könnyek, nagy fényes könnyecsek toltak gyöngye szemébe s egymás

15 után peregtek alá redős arca mély barázdáin.

7. NÉPNEVELÉSI ÜGYBEN

Haladunk! hála nemzetünk nemtőjének, hála azon nagy honfiaknak, kik hő buzgalmú honszeretettől vezéreltetve, szónoklat, irás és tett által e haladást előmozdítani törekszenek! Haladunk! és pedig, átalánvéve, előrehaladunk, bár
5 itt ott még e tekintetben sok a kivétel. Haladásunk feltűnő jele s üdvös zsengegyülmölce különösen, hogy folyó s más irataink, sőt még, nagy részben szépirodalmunk is, telvék népnevelési, képezési eszmékkal, -elvekkel, mik nélkül általános nemzeti műveltség s polgári jóllét nem keletkezhetik.
10 Olvasunk népiskolák iránti ohajtásokat, javaslatokat, itt s amott a nép-képezésben mármár tettleges és szép reménnyel biztató lépéseket; s ki emberi nevét szellemi tekintetben megérdemli, örül a sok jót ígérő zsöngéknek. De vajjon ki is ne örülne, látva vagy remélve, hogy azon pár fia, ki maga,
15 ökreinek hű szolgálatában növekedve, jelenleg nevét leírni, vagy a már leirottat elolvasni sem képes; kit isméréthiány, italvágy s renyheség szinte végpusztulásra juttattak, hasznos ismérétekkel, józansági föltéttel s iparral lépend-ki a kedvteléssel gyakorlott szorgalmas, szép ismérétek s tehetségekkel
20 gazdag, okos és szelid oktató által vezérelt iskolából; viendi magával anyagi jóléte, szellemi képződése életteljes csiráit; helyre állítandja, növelendi s termékenyitendi atyja pusztuló telkeit, holdait — s az apák mohos sirjai fölött szebb életben virul-fel az új nemzedék?! Szép remények! adja isten,
25 minélelőbb teljesüljenek! — De nem tagadhatjuk, e teljesülésnek még igen sok akadálya van, mint s z e l l e m i ugy anyagi tekintetben is, miket már sokan, sok izben elősorozának, — de melyek fölött ha ujat nem mondhat is az ember, legalább a régibben hallottat, olvasottat friss emlékezetbe
30 hozza, s már hasznot tett, mivel olyan tárgynak hallgatásba süllyedését vala részvényes gátlani, mely kell hogy minden időben éber figyelemmel kísértessék. Mit tett a törvényhozó testület eddigelő népnevelésünkre nézve? azt a közelebb országgyűléseken alkotott, a köznép anyagi jobblétét tár-

gyazó törvénycikkekből kiki tudja; mit kellene még tennie, erről sokan irtak, vélekedtek, szólottak. Helyeztessék a nép, mondák sokan, anyagilag jobb karba, nyitassék neki út iparra, szorgalomra azáltal, hogy legyen a föld, melyet művel,

⁵ tulajdona; legyen iskolája hol a szükséges ismereteket megszerezhesse, hol elméje, szíve képeződjék. Helyes! — De tegyük-át csak magunkat képzeletünkkel ama már szebb jövőbe, midőn tehát a föld népe, legujabb országgyűlésünk nemes bajnokait áldva, átalányosan tulajdonát szántandja;

¹⁰ midőn gyermeke az élet reggelét 12—14 évig, hasznos és célszerű ismeretek tanulásában jól rendezett iskolákban tölteni el: vajjon mindent tettünk-e már reá nézve? Nem! — Hallom: folyvást képeztetni, műveltetni kell a népnek, — naponkint gazdagíttatni ismereteiben: mert az iskolában a

¹⁵ gyöngé növendék lelkére nyomott kép, mint viasznyomat, bármí hű bélyegzővel volt is leütve, a serdülő kor vérhevétől olvasztva, romlott társaságban, példakutánzása által, könnyen kitörültethetik. — De ki legyen tehát képezője, folytonos

²⁰ mívelője a népnek serdülő s felnőtt korában? Több jeles felelé már: a lelkész, ki a nép fölött rendesen tisztelet s buzgalomszülte tekintetet gyakorol. Ez eszmét nem lehet nem helyesleni; de ez épen nem akadályoz bennünket egy fokkal tovább lépni. Vessünk csak egy pillanatot pórnépünk eddigi, s fájdalom! jelenlegi mívelődésére serdülő s felnőtt korában.

²⁵ Kikerülvén a pórfiu iskolájából, (ha ugyan oda bekerült volt, mi ugyan még sok helyen csak kivételkép történik) mint börtönből szabadult rab, nyílt ajakkal fut a szabad légnék élvezetére, apja ökrei őrzésére, az unalmas szótagolást, minél talán tovább három télen-át számtalan ütleget dacára sem haladhatott, ostorosi hivatallal felváltandó. Összevegyülten

³⁰ azokkal, kik iskolában soha nem voltak, s azoktól gunytagyul tétetve-ki: szégyenli kevés lelki elsőbbségét, mint új cimboráitúl kinevetett tulajdont; szégyenli a mívelődésnek rá ragadt némi kis jelenségit; az iskolában netalán megtiltott

³⁵ hajzsirozást, a zord tekintetet adó homlokhaj-nevelést (vidékünket értve) új erővel életbe hozza; tiszta ruhát, nehogy a szurtosok által gunyoltassék, nem veszen; imát mondani, iskolában nyert ismereteit napfényre hozni, közkacajtól rettegve, nem meri; — ellenben, csupán hasonlat kedviért, káromkodik, iszik, s mivel ez utóbbinak föltéte,

⁴⁰ a pénz, ritkán honos nála, aprólékos lopásokra, majd némelyik nagyobbakra veteműl, s mind ezt a tanyacimborák kedviért!

Igy töltve el az iskola s nősület közti időt, miután ez utolsón, jól v. rosszul, átesett, ha ugynevezett tisztos ember akar belőle válni, ismét új iskolába, az elsőnél, ha jól alkalmaztatnék, véleményem szerint maradóbbr hatásuba, t. i.

⁵ faluja ármási, kisbirói, vagy más ily alacsonyabb hivatalába lép. Ne nevéssünk, uraim! h i v a t a l, mondom, mire szinte alkalmas, lélekisméretes egyed kívántatik, minek megfelelni eskü kötelezi. — Ez új állásban, a mármár feledésbe tűnt iskolai tanulmányokat, írást, olvasást, számolást előkeresi,

¹⁰ vagy ujonnan tanulni kénytelenül,* majd mint adószedő, közpénzkezelő, tanácsbeli, vagy szinte helység bírāja alkalmaztatva, még nagyobb szükségét érzi a tanulmányoknak, ohajtva utmutatás, példa által okulni. Hja, de mikép? az egyetlen diák os ember a tanácsban, a jegyző, nem

¹⁵ igen dicséretes példával halad — szabálylag véve — előre; üres idejét, miből ugyan élte nagyobb része áll, vagy önmaga azzá teszi, — ivással, dohányzással tölti, a nem üreset, szükségstől hajtva, szántásvetésre használja, s kivált ha mint e lapok egyik számában tanácsoltaték, még rendőr, vagy szinte

²⁰ éjiőr is leszen, különben is kikürtölt hanyagsága mellett, nem fog időt szakítani, hogy bírák-uraimékat oktattgassa, rendre szoktassa. Fájdalom, ez még sok helyütt így áll! s épen ezért mondá ki javítólag az 1836dik évi IXd. törvénycikk, hogy jegyzőt, a közönség szabadon fogad, s a b a d o n még időközben is elbocsáthat.

²⁵ Ohajtom, mindenütt e törvény értelmében történjék a jegyzőfogadás s elbocsátás. S z a b a d o n, mondja a törvény. De vajjon szabadon fogad-é akkor, midőn jegyzőfogadási szabadsággal ellátva, szétnéz, de egyedet, jegyzőnek a l k a l m a s t nem ismérve, de nem is tudva mit téssen a l k a l m a s n a k l e n n i, tanácsot kér, s a tanácsadó vagy aljas önhaszonbul valamely teremtvényét, vagy tudományos, sokszor katonai vagy más pályán, s erkölcsileg is hajótörést szenvedett rokonát, ismerőst, védencét tolja rá; — vagy, mit

³⁰ gyakori tapasztalás igazol, valamely jómadár s szájas borhős bukkánván rá, vagy önfészkeben fölkeresve, miután tehetségit hatalmas bőbeszédűséggel előtrombitálja, teljesíthetlen ígéretekkel, valósíthatlan szabadság-munkálási tervekkel magát

* Értem még itt a magyar helységeket. Oláh, rác helyeken,

⁴⁰ tapasztalatilag, több helyütt, írás-tudás nélkül, mégeddig egész tanács, tan nélkül, — l u c u s a n o n l u c e n d o — fennállhatott. A beküldő.

ráhízelgi; elődje fizetését, ezen alapelvből „jobb valami sem-
 minél” indulva-ki, bármiként megnyírbálva elfogadja, s több
 ily csábszereket használ, céljának, habár jóviseletű elődje
 kipurázásával is — létesítésére. S ez-é a s z a b a d v á l a s z t
 5 á s uraim!? Példát tudok, midőn egy iskoláit dicséretesen
 végzett, de szegénysége miatt főlebb nem vergődhetett fő-
 szolgabírói irnok, ki erkölcsileg is legkisebb bűnnel jelölve
 nem volt, főnöke hatalmas rábeszélő ajánlása mellett is el
 nem fogadtatott, mert egy ugynevezett m i h o z z á n k
 10 v a l ó — azaz amolyan ostoba s iszákos, mint kiket példával
 vezetni kellende, — ellene poharazott. S ez-é a s z a b a d
 v á l a s z t á s? ide célzott-é a fentérintettem törvény? De
 tegyük-fel: ily módon sikerült a népnek alkalmas, értelmes,
 — szóval oly jegyzőt választani, mely őt, ismeretterjesztés,
 15 beszéd, tett által vezérleni képes lenne. Hol régi rossz van,
 ott új jót kell behozni, ujitó pedig, légyen az bár ki, bár
 halkan lépdelő, — ellenségeket fog szerezni. A jegyző kíván
 tisztének, népművelési tekintetben, megfelelni; kíván az
 avult rossz rendszer helyett újat, jobbat behozni: már nép-
 20 szerűségét elvesztette; így például: ha nemcsak önmaga
 bornemivő, de kívánja a kancsót a józan tanácskozások
 helyéről is száműzni — m á r n e m k e l l; akar földesur
 s jobbágy között bizodalmas egyértést, legalább megférést
 eszközölni, már színmutató: tehát n e m k e l l; ellenmond
 25 agyrémi terveiknek, eldoradoi reményeiknek: m á r n e m
 kell. S ekép gyakran megtörténik (mert a népjegyzői
 hivatal egyedeit sem lehet, — mint nem bármely más osztá-
 lyát az emberiségnek — kivétel nélkül, általányosan im-
 m e d i c a b i l e v u l n u s n a k, s e n t i n a r e i p u b l i c a e - n e k
 30 vélni) megtörténik, mondom, hogy épen azért
 n e m k e l l valamely jegyző a községnek, mert a törvény
 értelmében j ó e r k ö l c s ű, azaz: kötelességét, mely nem-
 csak körlevelek kikurjongatásában, de inkább a pór nép
 művelésében áll, szentül teljesíteni ügyekező vala; mert rosszat
 35 irtani, jót ültetni törekvék, de ingatag állása miatt, az üdvös,
 de épen ezért nem a gyermekileg gondolkozó nép inyére
 készített orvosság, (nép nyelvén fejezve-ki) torkára forrott.
 S ime ez vala ismét a s z a b a d e l b o c s á t á s! Szabad
 elbocsátás, mire a népet v. 1-ször megrögzött balitéletei,
 40 szokásihoz ragaszkodás, vagy 2-szor valamely hivatal-koldus
 s aljas célból áskálódó egyed, vagy 3-szor földesur, tiszt,
 közbirtokos stb. személyeskedése birták, mondhatnók: kény-
 szerítették! mert, Kisfaludy Sándorkint „a pór nem tudja mit,

miért szeressen" s fájdalom! ez honunkban még sokáig fog állani; mindaddig t. i., míg a műveltségnek hozzá illő fokáig kiképezve nem leend: már pedig mi módon képződhessek-ki, ha azon egyedet, ki hivatali kapcsolatánál fogva őt formálni

5 leginkább képes lenne, mihelyt durva érzékeinek nem hízol, elmozdithatja? Bizzuk csak az iskolagyermekre tanítói választását s elbocsátását: egy szigorú dorga szó legvétkesb tettiért elég ok leend látcsalódásának bármily érdemes oktató elbocsátására; s ha választani kell, mindenkor olyanra esnek

10 vágyai, ki alatt legtöbb órája marad pajkos kihágcsálásokra, ki hibáit hunyt szemmel nézendí, sőt kedvteléseit, haszinto vétkesek is azok, önkényt előmozditja. Így van ez a jegyzőre nézve; s ha ily állásban hivatásának, nemesb értelemben, a legjobb sem felelhet-meg, nem csodálhatni.

15 Nem célom azonban, ez emberosztályra nem érdemlett dicséretet halmozni, s bennök a népművelésre nézve, szabálylag véve, (in regula) még csak a jó szándékot is elővélni: sőt ünnepélyesen kimondom, hogy ily jegyző, milyent főntebb mintakép állíték-elő, a gyakorlati világban csak irmag. De mi

20 az oka, hogy irmag? a szabad választás, v. egész alságban, a törvény szavaival fejezve-ki: fogadás. Tudja már az öregbíró, mert tapasztalta, hogy az ökröt, szemre főre megnézve, vagy egy jó magyar szóval megszemléelve: minél jutalmasb áron megveheti, annál jobb;

25 e hasonlatból indulva, megszemléli a leendő jegyzőt, s ha azt elegendő kültulajdonokkal felruházva (a magyar zsinoros nadrág s hájas vagy legalább hosszú csizma is a ruházmányok közé értetve lévén) — találja: megfogadja mégpedig jutalmas áron (olykép

30 t. i. hogy azon jövedelmi ágból, mely a jegyző fizetését az illőség legalsó fokára emelendette volna, borra és zsebbevaló is jussón) és mintegy árcsökkentési uton. Hogy ilyen fizetés mellett, ily állapotra becsületes s tudományokkal föl-készült egyed nem kívánczik, könnyű átlátni, s ha néha,

35 egy sors-üldözte, mint utolsó menedéket, mint kopár sziklát hullám között meg találja is ragadni: az ellene folyton zugó elemekkel, melyek között inség viszen főszerepet, küzdve, midőn saját körülményit csak a remény vékony hártája rekeszti a kétségbeeséstől, feled más jobbításán

40 elmélkedni. Már pedig, hogy a tanácsháznak kellene lenni azon iskolának, honnan s miben a bár jólrendezett iskolában, jó tanítók vezérlete alatt, célszerűleg oktatott pór ifjonc további képeztetését, ismérteit bővülését nyerné, ren-

det, bal- s előhit legyőzését, hasznos ujitástételt volna tanu-
landó, illetőleg kezdeni merészlendő: úgy hiszem ez állításom
senkiben, ki századunk üdvös szellemétől ihletve van, ellen-
mondóra nem talál. —

⁵ E szempontbul indulva-ki, ohajtanám, hogy az 1836-ik
évi IX-ik törvénycikk illető pontja, mely ahelyett, hogy a
népet szabadabb, függetlenebb állásba helyezné, inkább
kiképeződésének áll makacsul ellen, a jövő országgyűlés által
eltörültetvén, a jegyző-választás s elbocsátás nem a népre

¹⁰ mely önjavát annyi ezer esetben átlátni képtelen; nem is
szenvedélynek inkább kitett egyedre például földesur, v.
szolgabíróra; de testületre, jelesül megye közgyűlése vagy
még célszerűbben, megyeileg egyedül e tárgyra nézve kine-
vezendő állandó küldöttségre bíztnék; hova, — a jegyzői

¹⁵ állomás megüresülte közhirül tétetvén, — a hivatalkérők
folyamodásikat, iskolai tanulmányaikról, ideigleni hivatal-
viselésükről, főleg pedig erkölcsükről tanuskodó bizonyítvá-
nyaikkal együtt adnák be, s a testület ezek közül az illető
életreható-tudományokból iször mindnyájokat rendesen s

²⁰ szigoruan megvizsgálván — a legjelesbet kinevezné, a helység
minőségéhez, az egyed érdeme s házi körülményeihez képest
neki illő fizetést rendelne, annak pontos kijárására, de más
résről a jegyző önviselésére is felügyelne a népnevelés-,
jobbitás- és rendtartásban tett előlépteiről számot venne,

²⁵ az érdemest jövedelmezőbb állásba léptetné, a restelkedőt
dorgálná, rosszabb állomásba vetné, vagy vétsége úgy hozván
magával hivatalából elmozdítaná. Így, és csak így lehetne
a népművelődést kívánt fokra emelni, a népjegyzőket azokká
tenni, miknek lenniök kellene, — a falusi tanácsházakban

³⁰ meggyökerezett rendetlenséget számüzni, szóval: a népneve-
lésre hasznos s utánzókra lelő példával kihatni s a köznép
jóléte termékeny magvait biztos reménnyel elhinteni!

Ennyit tőlem a népnevelés szent ügyében; mely annyi
jeles mondat sorában csak silányság; egy porszem csak, mit
³⁵ egy erőtlen hangya törekszik a vaskos Mátrahegyre felgördi-
teni: de melyet, ha ott helye nincs, ama nagy reformatorok
háromszin-lobogójának legkisebb lebbenése leröppentve, le-
esési súlyával nem fogja fejét betörni az abban kényelmesen
nyujtózó palócnak.

8. NÉPIES POLITIKAI CIKKEK

ÖNKÉNYTES Sereg

I.

Hire fut az országban, hogy a ministerium önkénytes sereget verbuáltat, ötven forint foglaló, egy réz huszas nap-szám mellett, három esztendőre.

„Ahol van ni! — elkezdí az én szomszédom, — ahol
5 van ni! Mindig is mondtam én, hogy e' lesz belőle. Tudtam én, hogy ennek a szabadságnak keserves lesz a vége. Tudtam én, hogy ez nem esik meg háború nélkül”.

Az én szomszédom úgy tett, mintha őkelme igen okosan beszélne; én pedig nem szóltam rá se fehéret, se feketét, csak
10 hallgattam és néztem, mint a sült hal. Hadd beszéljen, mondok, több bolondot is, majd felvilágosítom utóljára.

Szomszéd polgártársam vérszemet kapott, s megint elkezdte:

„Megmondtam” aszondja „*megtudtam!* Másszor is volt
15 már az így. Hallottam a régi öregektől, hogy volt már egyszer ilyen világ. Felütötték a tarka zászlót, kitették a hordó bort s kiabálták: szabadság! szabadság! Hát pedig annyira jártak a szabadságtól, mint Makó Jerusálemtől. Csak azon vették észre, hogy hátok megé termett a vasas német, aztán
20 lett sip! sup! Azért kötve hiszem én az efféle bolondságot. Elhiszem, elhiszem, de mindig élek a gyanúperrel, mert tudom, hogy többnyire kutya van a kertbe”.

A szomszéd rám nézett, a szeméből is kiláttam, hogy okosabbnak tartja magát nálam. Én csak hallgattam és a
25 fejemet csóváltam. A szomszéd megint nekifogott a beszédnek.

„Egye meg a szabadságát. Mit ér nekünk az ilyen szabadság? Inkább menne az ember ur dolgára mint háborúba. Roboton az ember csak elfárad, legfeljebb a tenyere törik föl, de az kutyabaj! kitelik a maga foltjából: hanem a háború,
30 az már egy kicsit másforma, ott az embernek ízibe elütik a gombját, — századik sem viszi haza a fogát. Csak jobban is volt, a hogy volt. Azt gondoltuk, rosszúl van, mert elég keserves volt a szegény embernek robotolni, füstpénzt, dézmát fizetni; de mégis jobban volt, mert nem féltünk a háború-

tól. Ott lehet az a szabadság, ha háború lesz, ha nem lesz mit enni, vagy nem lesz a ki megegye a mi van?"

„Már most bezzeg verbuálnak az urak; csalják a szegény embert katonának: menjen biz a pokolbeli tűz! Menjenek az urak, a kik ezt a zürzavart csinálták. Az is bolond paraszt ember lenne, a ki beállana: mink nem kívántuk a háborút, inkább robotolunk firól fira”.

Nem állhattam tovább, szavába vágtam.

Ejnye szomszéd, mondok, beh okosan beszélne kend, ha értene valamit a dologhoz. De lássa kend, polgártárs, nem úgy van ám az? Hiszen jó lenne, ha a pokolbeli tűz háborúba menne, s mi helyettünk elvégezné: de ha az nem megy, akkor bizony nekünk kell mennünk. Megmondom az okát.

Legelőbb is arra felelek, hogy a parasztember felszabadításából lett a háború, s azt kend megtudta előre.

Már megengedjen, szomszéd, azt hogy háború lesz, sem kend, sem más előre nem tudhatta, még most sem tudja. Az igaz, hogy oly villongós világot értünk, a mikor minden órán félhetünk a háborútól: de még most háború nincs, meg lehet nem is lesz. Hát mikor elfellegzik, nagy szél támad, viszi a port, zúg, bömböl, recseg a fa az erdőn, azt gondolná az ember, hogy mindjárt kifordul a világ a sarkából, olyan égiháború lesz: mégis feltisztul egy szem eső nélkül. Nem kell mindjárt kétségbeesni.

Hogy pedig a háború épen a jobbágy felszabadításaért lenne: azt hinni gyermekség. Ha kend, szomszéd, azt gondolja, hogy a régi robotnótával vissza lehetne állítani a csendességet: épen olyan oktondi, mint a kend fia, kit el lehet ámítani, hogy meggyógyul a keze, ha a szék lábát bekötik.

Már ki a tatár csinálna azért háborút, hogy a szegény embert attól a marhadologtól felszabadították. Hiszen abban nincs kára sem a muszkának, sem a töröknek, sem a császárnak, sem a királynak! Legfeljebb az uraknak lehetne, a kik a sok jó ingyennapszámot, füstpénzt, dézmát veszítették: de hiszen tudja, szomszéd polgár, hogy magok az urak voltak a tavaszon Pozsonyban összegyülekezve, és magok határozták el, hogy tovább a jobbágyot ne szolgáltatassák, a király aztán csak helybenhagyta, megerősítette a törvényt, a mit az urak magok jószántából csináltak. Az igaz, hogy az ország megfizeti nekik valamikor a robot és a dézma árát: de mégis elég szivesség tőlük, hogy addig várakoznak: mert csak a nyáron is hánynak szántatlan-vetetlen maradt a földje a miatt, hogy nem volt kivel munkáltatni.

De az urak ezért nem haragusznak a szegény emberre: hogy is haragunnának, hiszen magok akarták, hogy így legyen; ha egy-kettő van, a ki nem akarta, biz a' háborút nem kezd, ne féljen szomszéd. Szerencséjének tartja, ha őt nem bántják.

⁵ De hiszen ki bántaná? Miért bántaná? A nép, tudom, nem bántja, nincs is oka rá.

Hát ne gondoljon másszor olyan zöldet, szomszéd, hogy a háború a szegény ember szabadsága miatt lesz. Lesz az, ha lesz, azért, amiért hosszas szárazság után eső, hosszas szép idő után égháború, hosszas egészség után betegség szokott lenni. Tartós meleg áerben gyűl össze az anyag, amiből villámlás és mennykő lesz: tartós békekességben szaporodik meg a matéria, amiből háborúnak kell lenni. Már több harminc esztendejénél, hogy békekesség van — most, úgy látszik, megcsömörlött a világ a sok békekességtől — és ki kell törni a háborúnak. De nem azért, hogy kend robotra nem jár, szomszéd.

¹⁵ A szomszéd nagyokat pillantott rám — én pedig beszéltem tovább:

Most azt mondom meg, miért szabadították hát fel

²⁰ kenteket. No erre egy szóbul is meg lehetne felelni: azért, mert úgy hozta magával az igazság. Mert nem igazság volt, hogy a szegény paraszt ember maga fizesse az adót, maga állítsa a katonát, maga szolgálja a helységet, a vármegyét, és még ezenfelül annak, aki se nem szolgál se nem fizet, ő

²⁵ robotoljon, csak azért, mert a hetvenhetedik szépapja olyan földön telepedett meg, a mit valaki magáénak tartott. Ez nem igazság volt, igazságra kellett fordulni, az igazság pedig az, hogy kiki szolgáljon és fizessen értékéhez képest az országnak, a jobbágy csak úgy, mint a legelső földesur. De ha a jobbágy

³⁰ robotolna is, úgy órá több teher esnék, mint másra, azért kellett a robotot, dézmát megszüntetni.

Az igazság kívánta hát, hogy felszabadítsák a szegény embert. De az igazságot, kívált ha valami költségbe kerül, csak akkor szokták az emberek átlátni, mikor szorul a kapca.

³⁵ No ez a gyarlóság megvan minden emberben, nem haragudhatunk érte.

Régóta feszegetik már, hogy a szegény jobbágyot egy vagy más módon fel kéne szabadítani a nagy teher alól. Szomszéd uram is ösmer több urat, akinek mindig az volt a nótája:

⁴⁰ vállalja el a nemesség az adónak egy részét; azon legyünk, hogy a jobbágy válthassa meg magát, satöbbi. Sok vármegyében az ily jó urakat üldözték, mert némelyik ur sehogy sem szerette volna jobbágyát szabad lábra állítani.

Ezek a jó gondolkozású urak országgyűlésen is mindig felhozták és sarkalták ezt a dolgot, de kevésre mehettek, mert a másik fél mindent elkövetett, hogy ne legyen belőle semmi. Nem is tudom, mikor lett volna belőle ⁵ valami; mert hiszen az őszön is mindszentkor beállott az országgyűlés, és tavaszfélig semmire sem boldogultak, a kik a szegény nép javát akarták. Tavasz felé azonban megváltozott a világ.

Egyszerre csak hire futamodik, hogy a franciák elker-
¹⁰ gették rosz királyukat, és nem is akarnak helyette másikat tenni, mert azt tartják: hátha ez sem lenne jobb. No már most, azok a tudós okos urak, akik az ország dolgához értenek, mindjárt átallatták, hogy ebből alighanagy háború nem lesz, olyan, amiben Magyarországnak is lehet része. Mít csinálnak?
¹⁵ Eszükbe jut, hogy ha háború talál lenni, és a szegény jobbágyok a régi állapotban maradnak, az igen rosz lesz az egész országra nézve. Mert hát hogyan lehet azt kívánni a szegény néptől, hogy maga állítsa a katonát, maga fizesse az adót, amiből a katonát tartják, maga adjon neki kenyeret, zabot,
²⁰ szénát, maga vigye azt utána szekerekkel, egy szóval maga viselje a háborúnak egész terhét, a nemesember és nagy ur pedig érje meg avval, hogy öt hat garas szubszídiumot fizessen, ha akarja, és legfeljebb úgy tegyen, mint a francia háborúkor Győr alatt. Ez fordult meg a fejükben azoknak a jó urak-
²⁵ nak; fel is szólaltak a szegény ember mellett, bátran, hatalmasan, isten áldja meg őket érte. Az országgyűlés beléegyezett, hogy a dézmát, robotot, füstpénzt meg kell szüntetni örökre; ami urbéri földje van a jobbágyoknak, legyen az övé, mintha nemesi föld volna. A törvényt megírták róla, fölküldték a
³⁰ királyhoz, aki azt kész szívvvel jóváhagyta. Így lett meg a kendtek szabadsága, szomszéd.

Most mondja meg kend maga, nem okosan tették-e az urak, hogy ezt tették? Ha látták, hogy az idő háborúra készül, nem okosan cselekedtek-e, hogy olyan törvényt hoztak, a mi
³⁵ szerint az ország baját ur és szegény egyformán viselni tartozik? Nem okosan tették-e, hogy a kendtek nyakából levettek egy csomó terhet, a háború terhének nagy részét pedig annak a nyakába csapták, aki bírja. Lehetett volna-e ennél igazságosabban cselekedni?

⁴⁰ Én azt mondom, nem lehetett volna soha. Ha a nép nyakán hagytak volna minden eddigi terhet, és mégis kiütött volna a háború: a nép nem az ellenség, hanem az urak ellen támadt volna fel.

A szomszéd szemét száját eltátotta és olyan áhítatosan hallgatta beszédemet, mint valamely prédikációt. Én nagyon örültem, hogy fog rajta az okos beszéd, és folytattam tovább:

Lássa kend, szomszéd, hogy nem az urak csinálták ezt a zürzavart. Az urak csak meglátták előre, hogy lesz valami, s azon voltak, hogy nyakrafőre felszabadítsák jobbágyaikat. Mert szintűgy van jelensége az ilyen villongós időnek, mint valamely égháborúnak, vagy zimankónak. Sokszor még annyi felhőt sem látni az égen, mint a fél tenyerem, mégis gyanítjuk, hogy zivatar lesz. Ejnye beh vak meleg van: eső lesz. A madarak porban fürdenek: eső lesz, úgy mondjuk, és majd mindig betelik, amit mondtunk. Így van ez az ország állapotjára nézve is: az okosok előre megsejtik a bajt, és igrkeznek azt elhárítani.

A juhász észreveszi, hogy eső akar lenni, kifordítja bundáját, legyűri kalapja szélét, úgy várja el a záport. De azért ki bolond mondaná azt, hogy az esőt a kifordított bunda és letűrt kalap csinálta?

Az okos urak is észrevették, hogy villongós időt fogunk érni: elvállalták a közterheket, felszabadították a jobbágy földét, hogy, ha szükség talál rá lenni, közerővel, közösen védelmezzük a közös hazát: mégis azt gondolja sok balgata ember, hogy a szegény ember felszabadításából, és a nemesember adó alá húzásából lesz a háború.

Épen mintha azt mondaná, hogy a juhász kifordított bundája csinálja a zivatart.

Ne higgye szomszéd, hogy ha robotolnánk, csendesebb idő volna. Akkor a robotnak is meg kéne lenni, a katonáskodásnak is, még vastagabban mint így; mert a nemesség nem venne részt sem a katonáskodásban, sem a háború egyéb terhében.

Hiszi-e hát, hogy nem az urak csinálták ezt a zürzavart? az isten rendeléséből így kellett ennek lenni: ne kárhoztassunk érte senkit, hanem azon legyünk, mikép állhassunk elébe, ha baj lesz.

Nem kívánhatjuk, ne is kívánjuk, hogy csak az urak álljanak elébe: hanem álljunk elébe mind, ki egy, ki más módon, apraja-nagyja. Ha csak az urakat állitnók elébe, ami úgy sem igazság; magunk ennők meg a szurkot. Az urak kevesen vannak, nem is oly erősek, mint a parasztember, azok meg nem védnék a hazát, s kinek lenne benne kára? Nekünk és mindnyájunknak. Ha az ellenség erőt venne rajtunk, s elfoglalná tőlünk az országot (mitől isten őrizzen)

nem kérdezné a' sorra az embereket; voltál háborúban? hadakoztál ellenem? hanem szélt venne rajtunk: üsd! vágd! s hire-hamva sem maradna a mostani népnek, vagy olyan rabszolgává tennének bennünket, mint a barom. Azon kell⁵ hát lenni, hogy az ellenséget sohase eresszük az országba, mert akkor jaj nekünk!

Az én szomszédom nagyon a lelkére vette beszédemet, láttam, hogy megszeppent, mert sokszor körültekintett: nincs-e már háta megett az ellenség. Én tovább foly-¹⁰ tattam.

No no! ne ijedjen meg szomszéd. Én nem tudom még, lesz-e háború vagy sem. Lehet, hogy lesz, lehet hogy nem lesz. De mikor ilyen rebengésben van a világ, nem csak itt, hanem minden országban, csak nem várhatjuk magunkra a veszedel-¹⁵ met behunyt szemmel, összedugott kézzel. Csak kell tennünk valami készüléket, nem állhatunk úgy, mint vágószéken a marha. Minél inkább eleresztjük fülünket, annál inkább várhatjuk a veszedelmet; minél jobban mozgunk, megfeszít-²⁰ jük erőnket, — annál több kilátásunk lehet békességre. Az ellenség, aki fel akar támadni, ha látja, hogy bizony a magyar nem alszik, talpon van, mindjárt jobban meggon-²⁵ dolja magát, — hozzá fogjon-e vagy sem? hátha belé törik a kése? De ha alszunk, ha eszeveszetten óbégatunk s egymást eljlesztjük: az ellenség vérszemet kap s elgázol bennünket,

mint hitvány gyáva népet. Azon legyünk hát most, hogy minél nagyobb sereget teremtsünk össze. Ne számítsunk arra, hogy mind meg-³⁰ maradjunk, mert úgy mind elveszünk, megeshetik; hanem akit az isten ép kéz-lábbal megáldott, aki után otthon nem sírnak-rínak, hajítsa el a kapanyelet, s fogja meg a kardot vagy puskát. Három esztendő nem a világ; úgy lehet a haj-³⁵ szála sem görbül meg senkinek; úgy lehet sok elesik közületek: de megmarad apátok, anyátok, megmaradnak testvéreitek, rokonaitok, megmarad ősi házikótok, csendes falutok, egy szóval, ti eleshettek, de megmarad a haza, a szép magyar haza, melyet az isten azért áldott meg mindenféle áldásával, hogy véretekkel is oltalmazzatok! Nem magyar az, cudar az, aki a hazáért sajnálja vérét kiontani!

A szabadság kezünkben van. Mutassuk meg, hogy érde-⁴⁰ meltük azt! Mutassuk meg, hogy merjük azt vérünkkel, életünkkel, mindenünkkel oltalmazni!

Ki védi meg ezt a szép hazát, ha a magyar nem, aki ezt drága vérén szerezte! Ki oltalmazza a szabadságot, ha a

magyar nem, ki azt ezer esztendő óta megtartotta? Vérünket, életünket a hazáért és szabadságért!

Ugy vagyunk, mintha kincset leltünk volna, amely szempillantásban találtuk, zsványok ütnének ránk, hogy a lelt ⁵ kincset tőlünk elrabolják!

Polgártársak! véreim! el hagyjuk-e rabolni ujonnan visszanyert kincsünket, a szabadságot? Elfussunk-e? vagy le hagyjuk-e magunkat mészárosztatni a rablók által? Nem! soha nem! Mi szembe szállunk a rabló néppel s utolsó csepp ¹⁰ vérig nem engedjük, ami a mienk. Haljunk, ha másképp nem lehet, de haljon az ellenség is!

Ezen utóbbi szavakat igen nagy tűzzel mondtam, mintha már előttem állott volna valamely ellenség, és észre sem vettem, hogy a szomszédnak egy legényfia mellettem áll, és hallgatja a beszédet. Most, mintegy magán kívül kiáltott fel: ¹⁵ Édes apám! megyek én tüstént, hová kell menni?

„Ember vagy Pista” mond az apja „eredj, menj. Nincs ugyan több fiam, de azért menj. Engem majd csak megsegít az isten itthon. Mért nem vagyok húsz esztendővel fiatalabb?”

²⁰ Az öreg szomszédnak kigördült a könny a szeméből. Én megöleltem a derék embert, és megszorítottam a Pista markát. Pista még akkornap az önkénytesek közé csapott fel.

De minek ezt a kis történetet újságba kinyomtatni? Hát azért biz ezt, jó olvasó, hogy ha más is volna köztetek, ²⁵ aki oly balgatagul gondolkoznék, mint az én szomszédom, vegye a fejébe tanácsomat, vegye szívére szép szavamat, s tegyen úgy, mint az én szomszédom, meg a fia.

II.

„Ha a föld isten kalapja:
Hazánk a bokréta rajta” —

³⁰ ezt olvastam valahol, egy nótáskönyvben. Csinálhatta volna így is, aki csinálta:

Ha a föld az isten kertje:
Magyar nép a virág benne.

Igazán nagy darab földet bejárhat a nap, míg oly szép népet ³⁵ talál, mint ez a magyar fiatalság. Csupa tűz, csupa elevenség, csupa erő, csupa lélek. Csak egy hibája van: fél a katonaságtól. No úgy hát gyáva, semmirekellő.

Ki meri azt mondani a magyar népről, hogy gyáva?
Ne mondaná azt kétszer a Kunságon, Túron, vagy Szalontán.
Megmutatná neki, milyen gyáva a magyar.

De hát miért oly rossz katona?

5 Rosz katona? hisz a magyarnál jobb katona nincs a világon. Hisz a széles világ emlegeti a Nádasdi és Simoni huszárait.

A magyar, ha egyszer benne van, olyan katona, hogy keresni kell párját. Csinosság, pontosság, ügyesség, vitézség
10 nála mind otthon van: neki menne a tűznek, a hétfejű sárkánynak, a pokolbeli ördögöknek.

Mégis fél a katonaságtól. Hogy esik az?

Én azt tartom, hogy a magyar legény nem a katonaságtól irtózik, hanem attól a rabélettől, attól a henyéléstől, ami
15 békesség idején a katonasággal jár. Attól a veszekedett sok sirbaktól, attól a sok haszontalan rekszumkerdájától, amivel a szegény katonát éjjel-nappal gyötrik, attól a sok kutyagolástól, amit sokszor ok nélkül tétetnek vele, attól a kolompérkenyértől, amivel egyikmásik országban hizlalják, attól a
20 sok német tiszttől, attól a goromba káplártól — attól a ... mit én tudom micsodától: minden egyébtől, csak a hadakozástól nem.

A magyar legény nem oly hamvába holt ember, hogy fát hagyjon a hátán vágni. A magyar legény nem szereti, ha az orra
25 alá piszkálnak. Azért kerüli a katonai rabságot, míg lehet.

De senki ne gondolja, hogy a veszedelmet kerüli oly igen. Felkeresi ő a veszedelmet otthon is. Ritka vasárnap mulik el a nélkül, hogy véres ütközet ne történjék közöttök. Azt látni, azt a bátorságot, amit ilyenkor kimutatnak! Az ember
30 szive repes örömében, hogy, ha a haza valaha veszélyben forog, ezen bátor, elszánt legénység meg fogja azt védelmezni. —

Igaz lelkemre mondom: a haza csak örülhet, hogy ily tüzről pattant fiai vannak. Ha seres pohár mellett gunyasztana a magyar a korcsmában, s lesütné fejét, mint akinek orra-
35 vére foly: kétségbe esném e haza sorsa felett. De ha látom ezt az eleven ifjuságot, magamon kívül vagyok örömömben és felkiáltok:

De neked élni kell, oh hon,

S örökre, mint tavasz, virulni! —

40 Én még azon sem verem falba a fejemet, hogy a magyar legény csintalanságból imitt-amott egy tinót elbillent. Nem

jól teszi, az igaz, vétkezik mind az isten, mind az emberek törvénye ellen, kárhoztatja érte a világ, kárhoztatom én is: de mégis megbocsátok neki azért a fiatal tűzért, ami benne lakik. Meg vagyok győződve, hogy a magyar legénységnek
5 nagyobb része nem rossz indulatból, hanem csupa csintalan-ságból teszi azt. Nem fér a bőrében; nem tudja mint csináljon: tennie kell valamit, ami egy kis vitézséggel jár. Ráveti a fejét, lop. Ha ki nem tudja, talán soha sem lop többször, ha kitud-ják, s a vármegyére kerül, akkor szégyelletében tolvaj lesz
10 belőle. Ez így megy, legénységen kezdődik s akasztófán végződik.

Ifju polgárok! A legénykedés szép dolog, mert erőre mutat, de az erő isten ajándéka. Véték azt lopásra, rablásra fordítani. Gyalázat is azonfelül. Azt mondják, lássátok, hogy
15 a magyar legény csak lopni tud, sötét éjszaka, mikor más ember alszik; de szembeállni valakivel bátorsága nincs. Ne hagyjátok e szennyet magatokra száradni!

Azon két-három esztendő helyett, amit eddig betyár-ságban töltöttetek, három esztendeig szolgáljátok a hazát.
20 Álljatok be az önkénytes seregbe. Ott mutassátok meg, legények vagytok-e vagy sem.

Hiszen mi az? Három esztendő úgy elrepül, mint három óra. Aki 17 esztendő, 20 éves korában haza jó, akkor lesz legszebb ifjukorában.

25 A magyar leány eddig azt mondta: Ehhez s ehhez nem megyek, mert gyáva, soha sem verekedett a csapszékben, soha egy tyúkot sem mert elcsenni.

Ezután így szól a magyar lány: Biz én nem megyek kendhez, Istók bácsi; nem mert kend beállni az önkénytesek
30 közé, s az ólpadláson hortyogott, míg a többi legények a hazáért viaskodtak!

Igy fog szólni minden becsületes leány a hazában, s a gyáva legény utoljára feleséget sem kap.

Fiatalok! ti vagytok a haza reményei! Rajtatok függ
35 a haza szeme: mutassátok meg... ne azt, hogy ki a legény a csárdában, hanem azt, hogy ki a legény a hazában!

Elhagynátok-e magatokat... elhagynátok-e a hazát?
Nem ti, soha! soha!

SEGITSÜNK A HAZÁN!

Volt egyszer egy jó anya.

Az anya igen gazdag volt, úgy, hogy azt sem tudta, mit csináljon sok vagyonával.

Fogta hát magát, elosztotta kincsét fiai és leányai közt; ⁵ magának pedig semmit sem hagyott, hogy ne kelljen bajlódnia vele.

A fiak és leányok megörültek a kapott birtoknak, a sok szép jószágnak, és erősen felfogadták, hogy édes anyjokra mindhalálig gondot viselnek.

¹⁰ Valameddig meg is állották e fogadást; jó szülējöknek minden szükségét pótolták: de idő jártával megfeledkeztek, vagy megsokalták a dolgot, és könnyedén tul adogattak a jó asszonyon.

¹⁵ A szegényebbek ugyan azután is csak inkább néztek rá: de a gazdagabbak bezárták előtte ajtóikat: úgy, hogy a szegény anya végtére gyalázatos koldulásra szorult.

A rossz fiúk és leányok kigunyolták édes anyjokat, midőn koldus öltözetében kapuikban ácsorgott: ha pedig vagyonának egy részét tőlük vissza akarta követelni, lábbal rugdosták ²⁰ el onnan.

Azonban egyet elfelejtettek e rossz gyermekek.

Nem gondolták meg, hogy csak addig övék a birtok, míg anyjok él, azután pedig más emberre száll.

²⁵ Pedig úgy volt. Az édes anya, a sok inség, a sok sanyarúság miatt idő előtt elhalt: és akkor a jószágot a fiaktól s leányoktól elfoglalták.

Mindnyájan földönfutókká lettek, vagy keserves rabszolgaságra jutottak. Akkor bezzeg sirathatták a magok ostobaságát, hogy édes anyjokat idő-nap előtt halálra sanyargatták.

³⁰ Eddig van a példabeszéd. Már most: mi ennek az értelme?

Mi mindnyájan egytestvérek vagyunk. Közös édes anyánk a haza, aki igen gazdag volt, de magának semmit sem hagyott, hanem minden vagyonát köztünk, fiai közt osztotta fel.

Kinek többet, kinek kevesebbet adott, de mindet olyan feltétellel, hogy ha rászorúl, szüksége pótlására többet vagy kevesebbet visszaadni tartozzunk.

Ezt igen jól tudták a mi nagyapáink és szépapáink. Ha a haza megszorult, azonnal talpra ugrottak, kardot rántottak a jó anya oltalmára; ha pedig pénz kellett, megnyitották erszényeiket és tűszőiket. Ők még nagyon jól tudták, hogy amit birnak, azt oly kötelességek mellett birják, hogy a hazát gyámolítsák.

¹⁰ De mi, unokák, kezdtük ezt felejtetni.

Végig aludtunk vagy harminc esztendő, egy hosszú békességet. Ezalatt sok mindenfélét álmodoztunk és szörnyen elbiztuk magunkat.

Elhitettük magunkkal, hogy amit birunk, az a mienk, ahhoz a hazának semmi köze. Elhittük, hogy annak tőkéje, kamatja miénk, örökkön-örökkévaló időig, azt tőlünk soha senki el nem veheti.

Azt hittük, hogy mind a világ végeig békesség lesz; kiszámítottuk, hogy mennyit fiadzik egy forintunk száz esztendő alatt.

²⁰ A hazára pedig, aki mindnyájunknak közös édesanyja, semmi gondunk sem volt: elcsaptuk, magára hagytuk: éljen ahogy tud. A haza élt is, úgy ahogy; — de nem erősödött, csak tengődött, sőt naponkint gyengült, úgyhogy sokan az értelmesekek közül életeért is aggódtak.

²⁵ A hazának sok szüksége volt; sokszor felszólított bennünket, fiait és leányait: de mi elútasítottuk ajtónk előtt, vagy legfeljebb hitvány fillérrel szurtuk ki a szemét, mint valamely koldusnak.

³⁰ Háládatlan fiak! háládatlan leányok!

De nemcsak háláatlanok: esztelenek is azonfelül. Nem gondoltuk meg, hogy ha a haza nem lesz, akkor mi sem leszünk; nem lesznek ökreink, juhaink, nem lesznek házaink, földeink, nem lesznek a fogunkhoz kocogtatott tallérok, nem lesz házi cselédünk, nem leszünk mi magunk. Mert a haza ezekből áll.

Most ez a kérdés: akarjuk-e, hogy éljen a haza, vagy sem?

⁴⁰ Akarunk-e áldozni vagyonunkból, vérünkéből, hogy a többi megmaradjon — vagy addig zsugorgatjuk eldugott kincseinket, míg vele együtt ellenség markába esünk?

A ministerium a haza nevében felszólít minden hazafit, hogy adjon, ami tőle telik. Adjon, akinek van, aranyat,

ezüstöt, adjon marhát, gabonát, vásznat, vagy akármi pénzzé tehető vagyont.

Ezt sok bolond úgy mondja ki: koldulnak az ország számára.

5 Ki meri azt mondani, hogy a haza *koldul*? A haza nem koldul, nem is kér: a haza *követel*. Követeli vissza annak egy részét, amit fiainak ingyen osztott. Ha vissza nem adják, ám lássák, ha egy tulok helyett egész csordát, egynehány ember helyett egész népet vesztenek, ám lássák. Az nem a
10 haza veszedelme lesz, hanem összes fiaié, nem a haza szégyene lesz, hanem eszeveszett fiaié.

Ne mondja hát azt senki, hogy koldulnak a haza számára. Ne mondja azt, hogy biz én nem adok semmit, elébb-
15 való szükségem is van annál. Ez a legelső szükség. Amit most adunk, azt nem vágjuk a sárba. Ki sajnálja a magot, mit szántóföldjébe vet? Paraszt példában szokták mondani: aki vet, az arat. Ha tehát aratást remélünk, ne sajnáljuk a vetést, a magot. Ha tartós békességet akarunk, most kell megerősíteni magunkat, és erőnk megfeszítésével azon lenni, hogy

20 senki se merjen belénk kötni. Ez pedig csak úgy történik, ha összehányunk egynehány milliót, és hadsereget állítunk, melynek homlokáról ezt olvassa a külföld: *ne bántsát a magyart!*
— Ki azokkal az ócska huszasokkal, penészes tallérokkal a ládafiából! Inkább essék most a hazának, mint továbbat a
25 haza ellenségének. A kajlát és pirókot is jobb lesz most jóelőre kiszakasztani, minthogy majd az egész falkát elkavarítsák. Eddig még csak hegedűszóban meséltem, de ezután világosan akarok beszélni.

Sok ember nem lát tovább az orránál. Azt dúdolja:
30 jobb e ma egy veréb, mint holnap egy tűzok. Pedig jobb egy tűzok holnap bizonyosan, mint ma egy bizonytalan veréb. Már pedig aki most a hazán segíteni fősvénykedik, az a bizonyos tűzokot elszalasztja bizonytalan verébért. Öt-hat forintot meg akar kuporítani s a nyaka is utána vész.

35 De sokkal fontosabbról van szó, mint a tűzok meg a veréb. Szó van arról: akarjuk-e, hogy legyen Magyarország?

Aki azt mondja: én nem adok a hazának, amennyi tőlem telik, olyba veszem, mintha ezt mondaná: én nem akarom, hogy legyen Magyarország. Ha mégis megmarad Magyar-
40 ország, nem az olyan ember érdeme; miatta elveszhetett volna.

De aki azt mondja: nekem ennyi elég, a többit a hazának szentelem: azt nem csak becsületes embernek, hanem okos embernek is tartom. Tudja, hogy ha a közös hajó elsüllyed, neki

is vége lesz, tudja, hogy ha hazája nem lesz, ő sem! esz. Azért előbb gondoskodik a hazáról, azután magáról.

Hazai polgárok! édes anyátok, a haza, nem koldul, nem könyörög tőletek, csak jelenti, hogy szüksége van segítségre: 5 tekre: segíttek-e rajta, vagy nem . . . ?

ISMERKEDÉS

I.

A magyar embernek, hogy, hogy nem, kezébe akad ez újságlevél, elolvassa, mi van írva legfelül: *Nép barátja*.

Gyanakodva tekinti meg elejét, hátulját; talán olvas is belőle itt-amott egyikét szót, avval leteszi.

⁵ Miért teszi le? miért nem olvassa végig? Talán nem ér rá? talán nem tud olvasni?

Ráérni csak ráérne, mert hiszen, ha egyszer nincs, más-szor csak van a szegény embernek is vasárnapja, olvasni, az igaz, nem mind tud, de mégis tudnak elegenden, s a többi hall-gathatná.

¹⁰ Miért nem olvassa tehát? Kimondom himezés-hámozás nélkül: hát biz a magyar nép azért nem olvas, mert nem hiszi az efféle hiábavalóságot.

Azt mondja, hogy az ilyen históriát csalók, pénzért hazu-dók firkálják; attól fél, hogy való helyett hazugságot írnak neki. Bekötik a szemét, vakulj magyar.

Ne nehezteljünk ezért a népre, neki igazsága van. Sok-szor megcsalták már, s maga kárán tanulta meg, hogy nem jó *vakon hinni*.

²⁰ De, lássátok, édes véreim, éppen oly rossz *vakon nem hinni*. Ha valaki bedugná a fülét, mikor beszélni akartok, azt mondanátok-e róla, hogy okos ember? Nem, inkább azt, hogy hallgasson ki benneteket; rajta áll aztán hinni, vagy nem hinni, fogadni vagy nem fogadni, amit mondtatok.

²⁵ Éppen olyan dolog, ha azért nem olvas valaki, mert azt hiszi, hogy amit olvasna, hazugság is lehet.

Bizony gyermekebb a kisgyermeknél, aki így tesz. Hiszen ha a kis gyermek soha sem hallana hazugságot, meg tudná-e különböztetni a valót a nem valótul? Biz a' soha sem. Hozzá-szoknék, hogy amit neki mondanak, az mind szent, való, s azután a sült hazugságot is való gyanánt venné.

De lám, összebeszélnek előtte igazat és hazugságot, jót és rosszat. A gyermek eleinte mindent elhiszen, később amint gondolkozni kezd, maga itéli meg, mit higyen, mit ne; maga

választja meg a jót a rossztul, a tiszta búzát a konkolytul. Ezt így mondjuk ki: érik az esze. Higyjétek meg, barátim, hogy a meglett ember esze is érik az olvasás által.

Még ha itt-ott hazudságot találna is olvasni; még ha⁵ olykor-olykor elhinne is valami nem igazat.

Később maga fog különbséget tenni a való és nem való közt. Megtanul saját szemével látni, saját fülével hallani. Erre pedig igen nagy szüksége van.

Mert ha igaz a közmondás, hogy a más szájával senki¹⁰ sem lakik jól: bizony az is igaz, hogy senki sem lát tisztán a más szemével.

Olvasson, tanuljon a nép maga.

Olvassa ne csak a szent írást, ami az örök életre szükséges, hanem egyéb könyvet is, ami a földi életre hasznos.

¹⁵ Mindeneket megpróbáljon és ami jó, azt tartsa meg.

Olvassa ezen újságlevelet is, melynek neve *Nép barátja*. Ez azt teszi, hogy ezen újság a nép számára érthetően, magyarul van írva, és mindenben a nép javát akarja. Ezt ti, meglehet, nem hiszitek; azért nem is erőltetünk, hogy előre²⁰ elhigyjétek, csak arra kérünk, a magatok javáért, hogy olvasátok újságunkat folyvást, nem csak diribben-darabban: s akkor ítéljétek meg, vajjon igazán a nép barátja-e.

Mi szentül hisszük, hogy nem fogtok csalatkozni; hogy még valaha meg köszönitek jóakaratomkat.

²⁵ Olvassátok tovább.

(Még lesz hozzá valami.)

II.

(Vége.)

Tudjátok-e, testvéreim, mi a *haza*, a *hon*? Hogy ne tudnátok, ugy-e? Mikor a szomszéd helységből saját csendes tűz-³⁰ helyetek felé indultok, azt mondjátok: *haza* megyünk, és mikor odaértetek, azt mondjátok: hála istennek, itthon vagyunk. Tehát ti úgy értitek, hogy a *haza*, a *hon* nem egyéb, mint azon kicsiny lakóhely, amely feleségteket, és apró házi cseléditeket az idő viszontagsági ellen védelmezi; vagy legfeljebb³⁵ az a falu, amelynek határán szántóföldek vannak.

Legyen úgy: a *haza* nem más, mint azon egyszerű hajlék, melynek kék füstjéből füstpénzt a közelebbi mult országgyűlés óta már nem fizettek; azon földek, melyeknek termésé-

ből senki többé dézmát nem kíván. Egyszóval, a haza nem más, mint azon kevés vagyon, mellyel az isteni gondviselés benneteket megáldott; a haza nem más, mint ti magatok, házas társatok, gyermekeitek. Szeretitek-e hát a hazát?

⁵ Hogy ne szeretnők csendes hajlékunkat, tápláló földünket; hogy ne szeretnők mimagunkat s az édes mieinket! Hogy ne szeretnők a helységet, melyben születünk, melyben meghalni ohajtunk, hogy csontjaink elhunyt apáink porával egyesüljenek!

¹⁰ Ezt feleli kérdésemre a szegény ember, kiből csak egy szikra érzés van is. Nem csak szóval feleli: tettel is megmutatja. Ha hajlékát, földet természet vagy kedves cselédeit veszély fenyegeti: kész azokat élete kockázásával, vére kiomlásával is ótalmazni.

¹⁵ Mit is mondanánk az olyan emberről, aki, mikor háza ég, elszaladna és veszni hagyná ártatlan kisdedeit, noha még volna mód azokat megszabadítani? Azt mondanók, hogy alábbvaló az oktan állatnál. A farkas és medve utolsó csepp véreig ótalmazza fészket, barlangját, ahol nősténye és kölykei tartózkodnak. ²⁰ Próbálja csak valaki a sas fészket háborgatni, midőn az anyas jelen van! Egy haszontalan kotlós tyúk ragadozó madarakkal száll szembe csirkéiért.

Az ember több a baromnál; az ember isten képére van teremtvé, okos lélekkel van felruházva. A vad állatban csak ²⁵ az érzés dolgozik: az emberben érzésen kívül értelem is lakik.

Hozzád szólok, isten képére teremtett értelmes ember! Ha földed természetét valaki erőszakosan elrabolná, mit csinálnál?

Én felelek helyetted. Szembe szállnék a rablóval életre-
³⁰ halálra és vérem hullásával védelmezném házamat, kedveseimet, s a földet, mely ezeknek táplálékot nyújt.

Ez addig rendén van. De hátha szomszédod háza égne, hátha távolabb a helységben tűz ütne ki: oltanád-e azt és miért?

³⁵ Oltanám, először felebaráti kötelességből; másodszor azért, hogy a tűz tovább ne terjedjen, s valahogy az én házam is meg ne gyúljon. És így, ha a magad házát meg akarod menteni, a más házát is ótalmaznod kell a faluban. Hazád nemcsak a magad kis tűzhelye, hazád az egész falu: amit ⁴⁰ annak jobbvoltaért cselekszel, azt magadért teszed; midőn azt véded, magadát, kedvesidet ótalmazod.

Tovább menjünk. Valahol a Kőrös mentén történt. A Kőrös folyó partja egy helyen alacsonyabb volt, mint

egyébütt, s ha a víz áradt, mindjárt kicsapott rajta s elöntötte
vagy tiz falu határát. A falukban becsületes jó emberek lak-
tak, szorgalmatos nép, aki nem restelte megfogni a kasza-
kapa nyelét. De sokszor dugába dőlt minden fáradsága:
5 neki jött egy árvíz s elvitte búzakeresztjeit, vagy többől
kimosta zöld vetését. Iparkodott ugyan mindenik szabadítani,
amit lehetett; minden gazda csónakot tartott és ha jött a víz,
élete veszélyeztetésével sietett összehordani gabonáját; vagy ha
a víz oly nagy volt, hogy lakó házába is berontott, hajóba
10 rakta édes övéit, hogy legalább ezeket száraz helyre vihesse.
Ez, mondom, a Kőrös mentén történt, de megtörténhetett
száz helyen is, mert Magyarországon még minden folyó
viz arra megy, amerre ő akarja. A tiz falu népe koldusbotra
jutott, hiába volt mind szorgalmas, becsületes ember;
15 hiába szánta el életét mindenik, vagyonának ótalmazására.
Egyszer egynek eszébe ötlött, hogy jó volna az alacsony partot
erős gáttal feltölteni. Megmondta szomszédjának, de ez azt
felelte: neki nincs rá szüksége, majd biz ő töltést csinál más-
nak. Megmondta a helység előljáróinak, de ezek azt felelték:
20 majd bizony egy helység dolgozik kilencnek. Végre bejárta
mind a tiz helységet, ezek egy darabig egymásra utaltak, de
az egy okos ember addig sarkalta őket, míg megfogadták
tanácsát. A gát közérővel elkészült, s többé az árvíz határaikat
el nem borította. No lám! tiz falut kellett az árviztől meg-
25 menteni, hogy egy-egy hajlék, egy-egy búzakereszt meg legyen
mentve. Addig, míg kiki csak magáról gondoskodott, semmire
nem mehettek: tiz falunak kellett összefogni, hogy boldogul-
janak. Tiz falu volt egy haza, melyet köz erővel, életök elszá-
násával ótalmazniok kellett. Menjünk tovább.

30 Tiz falu helyett képzeljünk egy egész országot; árvíz
helyett képzeljünk valami pusztító veszedelmet, például
ellenséget.

Péter gazda, aki egyébiránt becsületes falusi ember, így
gondolkozik. Én nagyon szeretem a feleségemet és gyermeki-
35 met. Kész vagyok őket utolsó csepp véremig ótalmazni.
Van házam, földem, van ökröm, juhom, ezek az én hazám,
ezeket akarom én védelmezni. Minden ember tegyen így,
mentse meg a magáét, ahogy tudja, én másért egy tapodtat
sem lépek, egy garast sem fizetek.

40 Hohó Péter gazda, kend nagyon okos embernek látszik.
De csak látszik annak. Kend úgy tesz, mint a cigány katona,
ki, midőn háborúba vitték, mennyre-földre kérte a káplárt,
mutassa meg, melyik török az ő ellensége, mert neki szörnyű

kedve volna kibékülni avval. Kend olyan okos ember, mint a kőrösmentieiek voltak, mig kiki magát akarta védelmezni. Biz ugy jár kend, mint a kőrösmentieiek. A gát el talál szakadni, az árvíz kitör, aztán állhat kend elébe akár vasvillával, akár evező lapáttal. Jobb lett volna a közös gátat tartani jó állapotban.

A közös gát a *haza* : ezt kell védelmezni.

A *haza* nemcsak az én házam, földem és házi cselédem, hanem a szomszédomé is, a falumé is, a vidékemé is, a megyémé is: egy szóval az országomban lévő minden hajlék és tűzhely, minden föld és barom, minden gyenge fejércseléd és neveletlen gyermek. Ezek a *haza*, mit köz erővel védelmezni kell.

Mert csak egyesült erő az, mit megtörni nem lehet. Egy szál vékony vesszőt a gyermek is el bír törni, de kössünk egy kéve vesszőt, s az apja sem töri el. Ezért közös erővel kell védnünk a hazát. Egyesítsük erőnket a szeretett *haza* boldogítására. Kit boldogítunk, ha a *haza* javára munkálkodunk? Magunkat, édes mindnyájunkat. Házat építünk, melyben mindnyájan enyhelyet találunk, mely mindnyájunkat megóv a külső viszontagság ellen, melyet örökbe hagyhatunk fiainkra, hogy áldják érette emlékezetünket. Szeressük a hazát. Áldozzunk érette vagyonunkkal, fiainkkal, vérünkkel, életünkkel. Aki azt mondja: én a hazát nem szeretem, vele nem gondolok, az káromlást szól isten és ember ellen, mintha ezt mondaná: Én nem szeretem a falut, a házat, melyben lakom, a földet, a marhát, mely után élek; el hagyom veszni élemedett apámat, aki nemzett, apró gyermekimet, akiket nemzettem; undokul meg hagyom fertőztetni a hitvest, kinek isten gyámolául rendelt. Kész vagyok gyalázatosan elfutni, inkább, mintsem a közös *haza* védelmére felálljak. Kész vagyok inkább minden vagyonom nélkül ellenni, mintsem abból valamicskét a *haza* javára fordítsak.

Két hajó úszott a nagy tengeren, mindenik terhelve arannyal, ezüsttel. Csúnya idő támadt rájuk. A szélvész oly nagy hullámokat hajtott, mint a Mátra hegye, s egyik pillanatban a fellegekig emelte a hajót, másik percben lesülyesztette azt. A hajókban levő nép kétségbe esve jajgatott, sohase hitték, hogy megszabaduljanak. A hajók kezdtek süllyedni. Ekkor kapja az egyik hajó kapitánya, parancsolja, hogy minden portékát, aranyt, ezüstöt, ami nehéz volt a hajón, tengerbe kell hányni. Sokan sajnálták drága kincseiket, de mégis szót fogadtak. Mi lett belőle? Ez egyik hajó megszabadult, a nép életben maradt, elveszett kincse helyett mást kereshetett:

a másik hajó aranyostul, népestül elmerült. Melyik járt jobban? melyik tett okosabban? Hajó a haza, tenger a veszély, mely a hazát sokszor környékezni szokta; kapitány az országbeli főhatalom, a király és kormányzó tanácsosok, kiket 5 ministereknek hínak, végre hajóbeli utazók a nép. Az arany és ezüst jelenti a vagyont, mellyel az ország népe bír.

A bolond nép nagyon okosat akar mondani és így szól: Mit nekem a haza? Van nekem mire költenem. Nem vagyok bolond, hogy potomra kivessem pénzemet: ótalmazza magát 10 a haza, ahogy tudja: én bizony sem főbe nem veretem magamat érte, sem a tőkepénzemet miatta meg nem hiányosítottam.

No, ez olyanformán okoskodik, mint a fősvény ember, ki drága pénzen megvett egy lovat, de megsokalván a költséget, úgy akarta azt megint kinyerni, hogy sohasem adott 15 enni a lónak. Természetesen megdöglött a ló, s még több kárt vallott. Ezért mondják: fősvény többet költ. A bolond nép is úgy jár. Meg akarja tartani minden vagyonát, s az ellenség a kályha megett gyalázatosan végzi ki.

Hát az okos nép mit csinál? Nem várja be a veszedelmet 20 összedugott kézzel, hanem idejében a haza oltárára teszi vagyonának egy részét, hogy a többit megmenthesse; idejében felfegyverkeztet némelyeket fiai közül, hogy a többi életét biztosítsa. Az okos nép tudja, hogy kiki magának nem elégséges, hogy mindnyájan egyért, a közös hazáért jótállani 25 tartozunk.

Ha tehát a kormányzó hatalom felkiált: hazafiak, a hon veszélyben forog: mit csinál az okos nép? Nem vonít félvállat, de nem is óbégat tele torokkal, hogy mást is elrettentsen, hanem számot vet magával és így szól:

30 Nekem van száz forintom, tízet a hazának adok, hogy kilencven megmaradjon. Van tiz tulkom, egyet a hazának szánok, hogy kilencet magamnak biztosítsak.

Vannak fiaim, elküldök belőlök egyet a haza védelmére, hogy ha ez egy el találna is esni, a többi cselédem megmarad- 35 hasson.

Szent az áldozat, mit a haza oltárára teszünk: dicsőséges a halál, midőn a haza ótalmazásában esünk el!

ORSZÁGCÍMER, NEMZETI SZÍN

Keserves dolog ez a mienk.

Hogy ne volna az, mikor magyar ember is van, aki azt kérdezi: hová lett a kétfejű sas, hová lett a sárga-fekete szín?

Hogy ne volna keserves, mikor a magyar ember sem tudja,
5 miért van most a sok nemzeti szín zászló; mit jelent a veres, fehér és zöld szín bokréta; mit jelent az a címer, melyen egy felől négy fehér pántlika, más felől hármás halom kettős kereszttel, tetején pedig korona van.

Csak a sárga-fekete színt, csak a kétfejű sast kérdezik.

10 Uram, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekesznek!

Elemlegetik a régi időket, a Mátyás korát: elsohajtják amit nagy apjoktól hallottak: Meghalt Mátyás király: oda az igazság!

15 Tehát Mátyás király idejében volt igazság?

Pedig nem volt sem kétfejű sas, sem sárga-fekete szín.

Mátyás király idejében a veres-fehér-zöld szín uralkodott egyik tengertől a másikig; a keresztes halom és négy fehér szalag volt az ország cimere. Ez az igazi magyar nemzeti
20 szín, ez az igazi magyar címer.

Hej pedig akkor volt ám szabad a magyar! Olyan szabad volt, hogy a királyt is maga választotta. Ugy választotta Mátyást is királlyá: az urak Budán a várban tanakodtak; a Duna hátán, a jégen, pedig negyven ezer ember állott fegyverben,
25 nemzeti zászlókkal. Egyszer ezek elkiáltják: *Éljen Mátyás király!* Az lett meg amit a nép akart, Mátyás királlyá lett, nem is bánta meg a magyar, soha.

De a magyar mindenbe beléun végre: beléunt a királyválasztásba is. Rá hagyta magát venni, hogy a királyság
30 firól fira menjen, még pedig ne magyar legyen a király, hanem az ausztriai német fejedelem. De világosan kikötötte magának, hogy az ország *nincs eladva*, mint mikor az ember valamely darab földet elad: hanem olyba kell tekinteni, mintha *magyar volna az a német király*; aki az országot nem úgy igazgatja,

TÁRSALKODÓ

36 szám.

Pest, július 14.

1841.

Népnevelési ügyben.

Halland! hálá nemzetünk nemzetének, hálá azon nagy hódoltnak. kik hű buzgalom honszeretettel vezéreltetve, szónoklat, irás és tett által a haladást előmozdítal törekszenek! Halland! és pedig, általánvéve, elörehaladunk, bár itt ott még e tekintetben sok a kivétel. Halladunk! feltűnő jele 's ödvös zsengegyűlölése különösen, hogy folyó 's más irataink, műt meg, nagy részben szépirodalomnak is, telvük népnevelési, képzési eszmékkel, — olvakkal, mik nélkül általános nemzeti műveltség 's polgári jólét nem keletkeztethetik. Olvasunk népiakul iránti óhajásokat, javaslatokat, itt 's amott a nép-képzésben mármár tettleg és szép reménnyel bízta lépéseket; 's ki emberi nevét szellemi tekintetben megérdemli, örül a sok jót ígérő eseményeknek. De vajjon ki is ne örülne, látva vagy remélve, hogy azon pár ha, kimagá, ökreinek hű szolgálatában növekedve, jelenleg nevét leírni, vagy a már leírtakat előlvasni sem képes; kit isméréthány, itálvagy 's renyheség szinte végpusztulásra juttattak, hasznos ismeretekkel, józanasági föltétellel 's iparral löpönd-kí a kedveléssel gyakorolt szorgalmas, szép ismeretek 's tehetségekkel gazdag, okos és szelid októ által vezéreltet iskolából: viendő magával anyagi jóléte, szellemi képződése életteljes eszláit; helyre állítandja, növelendi 's termékenyítendi arya' pusztuló lelkeit, boldalt — 's az apák' mohos sirjai fölött szebb életben virul-fel az új nemzedék? Szép remények! adja isten, minél előbb teljesüljenek! — De nem tagadjuk, e teljesülésnek még igen sok akadály van, mint s ezzel mi anyagi tekintetben is, miket már sokan, sok ízben elősorozának, — de melyek fölött ha újat nem mondhat is az ember, legalább a régiiben hallottat, olvasottat friss emlékezetbe hozza, 's már hasznát tetti, mivel olyan tárgynak hallgatásba selyedését vala részvényes gatlani, mely kell hogy minden időben éber figyelemmel kísértessek. Mitt tett a törvényhozó testület eddigelő népnevelésünkre nézve? azt a közelebb országgyűlésének alkotott, köznép' anyagi jólétiért tárgyazó törvényekből kikitalja; mit kellene még tennie, erről sokan írnak, vélekedtek, szözlöttek. Helyzetessék a nép, mondák sokan, anyagilag jobb karba, nyitassák neki utiparra, szorgalmára, szálalt, hogy legyen a föld, melyet művel, tulajdona; legyen iskolája hol a szükséges ismereteket megismerhesse, hol elméje, szíve képeződjék. Helyes! — De tegyük-á csak magunkat képezeletünkkel anna' már szebb jövőbe, midőn tehát a föld népe, legújabb országgyűlésünk' nemess bajnokait áldva, általánosan tulajdonát szántandja; midőn gyermeke az élet reggelét 12—14 évig, hasznos és egészszerű ismeretek' tanulásában jól rendezett iskolákban töltendi el; vajjon mindent telünk-e már erre nézve? Nem! — Hallom: folyvást képetezni, műveltetni kell 's népek, — napokint gazdaságtalatlanságokért: mert az iskolában a gyökre növevők lelkére nyomott kép, mint viszonyomat, bármí hű helyegyzővel volt is leltve, a törvénykor' vérhervótól olvasztva, romlott társaságban, példák' utánzása által, könnyen kiöröklhetetik. — De ki legyen tehát képezője, folytonos művelője a népnek serdülő 's felnőtt korában? Több jeles feléle

már: a' lelkész, ki a' nép fölött rendszeren fiatlelet 's buzgalom-szóltte tekintetű gyakorol. Ez eszmét nem lehet nem helyesleni; de ez épen nem akadályozza bennünket egy sokkal tovább lépni. Vessünk csak egy pillanatot pörnépünk' eddigi, 's fájdalom! jelenlegi művelődésére serdülő 's felnőtt korában. Kikerülten a' párdú iskolájából, (ha ugyan oda bekerült volt, mi ugyan még sok helyen csak kivételkép történik) mint börtönből szabadult rab, nyílt ajakkal fut a' szabad légnék élvezetére, apja' ökrei öröksőre, az ujalmas szöngölést, minél talán tovább három télen-á szüntalan tölög' daczára sem haladhatott, ostromai kiváltallal felváltandó. Összevegyedten azokkal, kik iskolában nem ha nem voltak, 's azokkal gyönyörgőre itatva ki; azögyenli kerén lelkélsőbőgő, mint ny cimboráitál kinevetett tulajdonát; szöngyeniá' művelődésnek rá ragadt némi kis jeltensőgűt; az iskolában netalán megiltott bajszöngőst, a' serd tekintetű adó homlekaj-negvelést (vidékünkét érve) ny erővel életbe hozza; illelti ruhát, nehogy a' szurtosok által gonyoltsók, nem veszen; imat mondani, iskolában nyert isméréteit napfényre hozni, közkacajjál telteggé, nem meri; — ellenben, csopas hasznalt' kedvűt, káromkodik, lakik, 's mivel ez utóbbiak föltéte, a' pénz, ritkán honos nála, aprólékos lopásokra, majd némelyik nagyobbakra vevetül, 's mindert a' tanyacsalmorák kedvűt!

Igy látva el az iskola 's pörnép között időt, miniat en utolódó, jól v. rosszúl, átesett, ha úgynevezett tisztos ember csak belőle válni, ismét ny iskolába, az elsőnél, ha jól alkalmaztatánk, vélemfeyem szeriat maradób hatásba, t. i. faluja' ármai, kisbörti, vagy más illy alacsonyabb hivatalnába lép. Ne vessünk, uraim! hivatal, meadom, mire szinte alkalmas, lélekisméretos egyed kívántatik, minek megfelelni csak kötelezi. — Ez ny állásban, a' mármár feledésbe tñt iskolai tanulmányokat, irást, olvasást, számolást előkeresi, vagy ujalas tanului kénytelenlét' , majd mint adozódó, közpönzkező, tanácsbeli, vagy szinte helyszög' bírálak alkalmaztatva, még nagyobb szöngőgűt érzi a' tanulmányoknak, ohajnta utmutatás, példá állal okulni. Hja, de miké? az egyetlen diák on ember a' tanácsban, a' jegyző, nem igen dícséretos példával halad — szabályilag véve — előre; áres idejét, midőn ugyan élte' nagyobb része áll, vagy ómagya arza tesz, — ivasán, dohányzással tölti, a' nem üresen, szöngőgűtől hajtva, szántasvótőre használtja, 's kivált ha mint e' lapok' egyik számában tanácsollaték, még rendő, vagy szinte fölör is leszes, különben is kikerült hanyagága mellett, nem fog időt szakítani, hogy bírák-ürmeitök oktatgassa, rendre szoktassa. Fajdalom, ex még sok helyütt így áll! 's épen ezért mondá ki javítótlag az 1836-ik évi IX. törvényezték, hogy jegyzőt, a' közönség szabadon fogad, szabadon még időközben is elbő-sáthat. Ohajom, midőntő 's törvény' értelmében történjék a' jegyző-fogadás' elkövetése. Szabadon mondja a' törvény. De vajjon szabadon fogad-éltör, midőn jegyzőfogadást szabadsggal ellátva, szöngőgűt,

*) Írtam még itt a' magyar helyegyzőket. Oláh, rácá helyeken, tapasztalatlan, több helyütt, iras-olási pöklök, mégdál egén tanács, — hanem az a' lucas adó — fenálhatott. — A' helyütt.

NÉP BARÁTJA.

• KIADJA A' PESTI KÖZÉPPONTI VÁLASZTMÁNY.

A' ki mit vet, úgy arat.

Kinek van Igazsága?

Sokszor láttam magyar erubereket üstökbe kapni holmi hiábavalóságért.

Ugyan, atyafiak, mondok, érdemes-e az a' güzs, vagy járomszeg, hogy miatta egymást agyba-főbe verjék?

„Nem azért, uram, hanem meg akarjak mutatni, kinek van igazsága.“

Ebből azt tapasztaltam, hogy a' magyar ember a' maga igazságából egy hajszálnyit sem enged, ha vérbe-fagyba keverik is miatta.

A' nóta is azt mondja:

Természete a' magyarnak
Hogy a' jussát nem hagyja,
De ha vele bánni tudnak
Az ingét is od' adja.

De azt kérdeheti tölem valaki: mire való ez az elmefullató beszéd ilyen háborus világban, mikor egy helyen a' rácz pusztít, más helyen a' horvát ütött be; mikor minden kovácsműhelyben lánccsát kalapálnak, minden faluban katonát irogatnak, és a' polgárokat háborúba zaklatják.

Épen azért beszélek. Hadd tudja meg minden igaz magyar ember, hogy a' rácznak, horvátnak annyi igazsága sincs, mint a' körömök feketéje, hanem az igazság és a' törvény a' mi részünkön van. Mert azt hiszem, hogy ha egyszer a' magyareMBER tudni fogja, miben áll

az ő igazsága, nem hagyja azt, ha a' világ minden rácza és horvátja feltámad is.

Nincs igazsága a' horvátnak, ha azt mondja, hogy mi a' magunk nyelvét erővel reá akarjuk tukmálni, mert hiszen nézze meg akárki az új törvénykönyvben a' XVI-dik törvénycikket, az e) betűnél, megeli benne, hogy vármegye gyűlésen a' kapcsolt részek (már mint Horvátország is) a' magok anyai nyelvét használhatják.

Nincs igazsága az óhitű rácznak, oláhnak, ha azt állítja, hogy a' magyar nemzet akár az ő hitet, akár más vallást el akar nyomni. Ott van a' XX-dik törvénycikk, el kell azt olvasni végig; meg van abban, hogy e' hazában minden vallásfelekezet, mely törvény által be van véve (pápista, kalvinista, lutheránus, unitárius, óhitű és unitus)tökéletesen egyenlő, sőt a' görög nem egyesültekről, vagyis ó hitűekről bővebben is szól az a' törvény a' 7-dik és 8-dik §-ban.

Nincs igazsága semmiféle nyelvű embernek, a' ki ebben az országban lakik, ha azt hánja, hogy a' magyar nem részesítette őtet minden szabadságban, az új törvény szerint. A' ministerium alatt sok mindenféle főfő hivatal van, azokba bevettek ráczot, horvátot, lótot, oláhot, mindenfélét, a' kinek esze volt hozzá. De a' ráczok és horvátok közül soknak nem

amint neki tetszik, hanem amint az ország törvénye rendeli. Az ország törvényét pedig országgyűlésen állapítják meg, s a királyhoz küldik jóváhagyás végett.

5 Nyilván ki volt kötve, hogy a király Magyarországot a maga többi országával egybe nem szakaszthatja, egy kaptára nem húzhatja, hanem Magyarország maga igazgatja magát.

Innen van az, hogy a mostani uralkodónk a németeknek, cseheknek: *első Ferdinánd császár*; nekünk *ötödik Ferdinánd király*. Nekünk csak olyan királyunk, mint Mátyás volt; s
10 mivel már négy király volt *Ferdinánd* nevű, tehát elől nem kezdjük, hanem a mostanit *ötödiknek* mondjuk. Ezt értheti, aki ötig tud olvasni.

No már most: a *császár* színe a sárga-fekete, a *császár* címere a kétfejű fekete sas.

15 A *magyar király* színe és címere az, ami az országé: a veres-fehér-zöld; a négy fejér szalag, keresztes halom koronával fedezve.

De miért nem volt hát így ezelőtt? kérdi valaki.

Megmondom azt is. A német királyok tanácsadói és
20 fülbesugói mindig azon mesterkedtek, hogy játsszák ki a kontraktust, amely mellett a magyar a királyságot átadta. Azt akarták kivinni, hogy mi magyarok mondjunk le régi szabadságunkról, ne legyen külön országunk, külön törvényünk, hanem elegyedjünk össze német, cseh országgal,
25 mintha soha a világon sem lettünk volna. Ne legyen királyunk, hanem legyen császárunk, s amit az akar, abba semmi szólónk; egy szóval, felejtjük el, hogy mink is voltunk valaha, s ne legyen többé Magyarország, csak *Ausztria*.

Azt akarták kivinni: hogy ha kérdik a magyar embertől:
30 hol lakik kend földi? azt felelje: „*Ausztriában* lakom. Az apám *Magyarországban* lakott, de Magyarország már nincsen.”

„Magyar ország szabad ország volt; sok királya volt egymás után; maga szabott magának törvényt: de már az mind elmúlt, nincs Magyarország, csak *Ausztria*.”

35 Ezt akarták kivinni a *császár* tanácsadói.

Meg is kezdtek, szépen is előhaladtak benne.

Magyar országnak gazdag kincstára, sok szép jövedelme van, ami esztendőnkint milliókra megy, abból egy fillért sem fordítottak az ország szükségére, hanem azt mondták
40 neki: gyere Bécsbe!

A szegény pénz nem érte fel ésszel, hogy neki csak Budára kéne menni, a magyar urak pedig nem sokat gondoltak vele, hát felment a pénz Bécsbe.

Akkor így gondolkoztak az ausztriai császárok tanácsadói: amely juhnak a gyapja enyém, az a juh maga is enyém. Ha a kamarai és kincstári jószágok jövedelme miénk, kié volnának azon jószágok?

⁵ Fogták hát, megjegyezték a kamarai és kincstári jószágokat, Magyarország kellő közepén is, császári színekkel és címerrel.

Minden sóházra, posta-hivatalra, kamarai, kincstári birtokra, minden magyarországi várra, kaszárnyára, minden középületre kifüggesztették a kétfejű sast, rámásolták a sárga-fekete színt, hogy elhitessék velünk, miszerint nem Magyarországon, hanem Ausztriában vagyunk.

El is hitették a szegény emberrel. Hozzászoktatták az istenadtát, úgy hogy már most csak sohajtoz a kétfejű sas után.

Azonban a császár rosszlelkű tanácsadóit elugratták. A jó császár V. Ferdinánd, minden népének megadta a szabadságot. A mi királyunk I. Ferdinánd, nekünk semmi új szabadságot nem adott, hanem csak a *contractust* erősítette meg, amit az eleivel kötöttek szép apáink, mikor a királyságot átadták. Kimondta, hogy ő felsége Magyarországnak nem császára, hanem királya; Magyarország Ausztriától független, külön ország; melyet ő felsége külön igazgat, nem német tanácsosok által, mint eddig, hanem magyar minisztérium által, mely Budán lakik, mint Mátyás király idejében. Hogy pedig az ország függetlensége annál szemmeláthatóbb legyen, ő felsége a magyar király, aláírta a törvényt, mely itt következik: XXI. Törvénycikk. A nemzeti színről és az ország címeréről.

1. paragraf. A nemzeti szín és ország címere ősi jogaiába visszaállíttatik.

2. paragraf. Ennélfogva a háromszínű rózsza polgári jel képen újra felvételvé, egyszersmind megállapíttatik, hogy minden középületeknél s közigazgatásuknál, minden nyilvános ünnepek alkalmával és minden magyar hajókon a nemzeti lobogó és ország címere használtassék.

³⁵ Ott van, abban a törvénykönyvben, mely a jobbágyságot iga alól felmentette: meg kell olvasni és nem kell kérdezni: hol a kétfejű sas, meg a sárga-fekete korlát. Oda van az, a robottal együtt! soha se rijunk utána.

MENTSÜK MEG A HAZÁT!

Veszély tornyosul hazánk felett.

Ezt már nagyon sokan elmondták, de a köznép mai napig sem tudja, micsoda veszély ez, mely hazánk felett tornyosúl.

⁵ Sokan úgy értik, hogy a hazának minden veszélye a rác lázadás.

Való, hogy ez is veszedelem. Rendes, kitanult katonánk kevés van, annak egy részét is az olaszok nyakán, méltatlan háborúban tartják: a nemzetőrség pedig hiába, tapasztalatlan ¹⁰ népcsoport, azonfelül nagyobb része házastüzes, cselédes ember, kinek akkor is háza népén jár az esze, mikor ütközetbe kéne menni. Ezen csak a katonaállítás segít.

De nem a rác lázadás az, mely az országot meghódíthatja, a hazát sirba döntheti. A rácokat, akárhányan lennének, ¹⁵ utoljára mégis csak elvernők, mint a sáskát. Más a baj.

Az a baj, hogy a bécsiek nem felejthetik a zsiros koncot. Csak úgy nyultak ők Magyarországba, mint egy pénzes ládába: de most a nemzet észrevette hogy tárvanyitva a láda, bezárta azt, kulcsát Kossuthnak adta, hogy akkor vegyen ²⁰ belőle, ha a nemzet parancsolja.

Az a baj, hogy sokan a mi nagy uraink közül, oldalba rugván a népet, melynek zsirján oly vastagra hiztak, Béccsel cimborálnak hazájuk ellen, s úgy tesznek, mint az a madár, mely tulajdon fészkrét elkeveri. Nehezen esik nekik az a szó ²⁵ „egyenlőség” — mert eddig oly nagynak képzelték magukat más emberhez mérve, mint egy kútágas. Nehezen esik nekik, hogy ezután a szegény ember fia is lehet miniszter, ha esze van: azt hiszik, hogy a fő fő hivatalokra isten csak őket teremtette. Metternichnél jártak iskolába, nem felejthetik, amit ³⁰ tanultak.

Az a baj, hogy nagy része a köznemességnek úgy van avval a kutyabőrrel, mint a tormába esett féreg, mely a tormánál jobb eleséget nem tart. Vonakodik védni a hazát, mert azt mondja, miért nem kívánják a nemességet külön? Az iste-

nért! hagyjuk el már azt a külön-ködést, mert bizony, ha elveszünk, a miatt veszünk el.

Az a baj, hogy a főpapok féltik százezrekre menő jövedelmüket; és amiatt egyik vallást a másik ellen kiszűrik, a népet az igazi szabadság felől fel nem világosítják, sőt azt hitetik el vele, hogy minden bajnak, ami most van, a szabadság az oka. No bizony! mintha a jóltevő napot kárhozzatni lehetne azért, hogy meleg sugáraitól a dudvák, gyomok és mérges növények is kikelnek.

Az a baj, hogy ebben az országban mindenféle nyelvű emberek laknak, kiket a bécsi országnyomorgató pecsovicok, sőt tán muszka lázasztók is, a magyar ellen ingesztelnek. Ezek az istenadták nem ismerik saját jóltevőiket, s aki őket kenyérrel hajítá, kővel hajítják meg.

De van még egy baj; ez a legnagyobb. Ez a fő forrása minden bajnak. A magyar nép nem akarja látni a veszélyt feje felett, nem látja a mélységet, melyben féllába már benne van. Viszálkodik, civakodik, apró cseprő panaszokkal kötekedik.

Az igaz, hogy vannak még némely maradványai a jobbagyi állapotnak, melyeket el kell törölni: de az istenért! azt mondjuk-e, hogy míg azokat el nem törlik, mi a hazát nem ótalmazzuk?

Vajjon nem érdemes-e az ótalmazásra, amit eddig nyertünk? Nincs-e köztünk a többségnek szabad földje? s ha az nem volna is, nincsenek-e hajlékink, szülőink, hitvesünk, gyermekeink, kiket isten is csak úgy őriz, ha mi ótalmazzuk?

Panaszunk van, hogy ez az országgyűlés nem intézte el minden bajunkat, s az igaz, hogy érettünk többet is tehetett volna: de hát, ha isten bennünket megtart, nem ott lesz a novemberi országgyűlés? nem ott lesz a többi minden esztendőben? el van-e zárva előttünk bajainkat országgyűlésen orvosolni?

Hiszen mi az az országgyűlés? Mi vagyunk az, magunk, a nép; a mi képviselőink ülnek ottan. Ha tehát ezen országgyűlésre, tapasztalatlanságból, oly követeket találtunk is választani, kik várakozásunknak meg nem feleltek, abból nem a' következik, hogy hagyjuk veszőben a hazát, hanem az, hogy jövőre szemesebbek legyünk, s jobban megválogassuk barátinkat.

Bizony gyermekbeszéd illet mondani: mit ér nekem hogy robotot, dézmát nem szolgálok: ha pálinkát nem mérhetek; minek védjem én a hazát.

Hát még aki ujságba is írja, hogy inkább jőjön a muszka, és irtsa ki a földes urakat, mint sem az ország megfizesse a kárt, mit a jobbágyokon vallottak.

Boldog isten! Mintha bizony a muszka, vagy akármely⁵ ellenség, kiválogatná az urakat, azokat leöldösné, a parasztembert pedig tejbe-vajba füröszténé.

Vagy talán Temerint, Járeket mind földesurak lakták? Becsületes magyar és német polgárok laktak ott, s ime a dühös rácok helységüket felgyujtják, magukat kifosztották,¹⁰ tűzzel-vassal égették, földönfutóvá, koldussá tették.

Ne várjuk, hogy bennünket helységenként elpusztítsanak. Hagyjuk aprólékos bajainkat, felejtjük panaszinkat. Legyünk egyetértők. Mind a világ ránk támadt, ha még magunk is egymásra támadunk, akkor végünk örökre.

¹⁵ Bujtogató beszédekre ne hallgassunk. Ellenségeink szája avval van tele, hogy az urak a király ellen akarnak bennünket használni. Ez nem igaz. Mi *Magyarország királyát, V. Ferdinándot utolsó lehelletüinkig védjük: de csak a királytól és a magyar minisztériumától függünk; a bécsi idegen kormánytól nem.*

²⁰ Ez az, amiért küzdenünk kell. Megadni magunkat az idegen hatalomnak annyi lenne, mint örökre kitöröltetni a nemzetek sorából. Megöldösnék jobb lelkű urainkat, épen azokat, kik legjobb barátink voltak; a rossz lelkűeket nyakunkra ültetnék, földeinket elfoglalnák, az úrbérnél is terhesebb igát vetnének ránk, úgy hogy csak a jó isten olvasná az ingyennapszámot; gyermekeinkkel elfelejtetnék az édes anyai nyelvet — s néhány esztendő múlva eszünkbe sem jutna, hogy valaha magyarok voltunk.

Ilyen sors vár ránk, ha elvesztjük függetlenségünket.

³⁰ Azért, ha már meg kell lenni, bátran várjuk el a bajt. Tüzzük ki a nemzeti zászlót, s kiáltjuk egész világ hallatára: „Ime mi meg nem támadunk senkit, minket támadott meg más.

„A mi szabadságunkra, országunk függetlenségére ³⁵ 300 esztendő óta minden ausztriai házbeli király megesküdt; a mostani király V. Ferdinánd pedig még inkább megerősítette, neve aláírásával, pecsétjével szentesítette azt: mégis a bécsi kormány, mely nekünk sem ingünk sem gallérunk, belékalapál dolgainkba, s ellenünk ösztökéli idegenajku polgártársainkat.

⁴⁰ „Isten és a világ látja igazságunkat. Azok fejére szálljon a mi ártatlan vérünk, akik a királyi szent szóból játékot és gunyut üznek; akik el akarják tőlünk fordítani jó fejedelmünk

szívét, kit úgy szeretünk, mint az édes apánkat, kit három hónap óta oly lélek szakadva várunk Buda várába, — Mátyás király palotájába, — hogy megöltalmazzuk akár a fél világ ellen!” Mi szívesen hittuk, el is jött volna, tudom világosan, ⁵ ha kigyó lelkű ellenségeink bocsátották volna.

Ki mondhatja, hogy a magyar megszegte királyához való hűségét? Nemde most is királya *mellett* harcol? Vagy talán, midőn a magyar nemzet nem engedi, hogy a magyar korona alatt levő földeket az ellenség elfoglalja, akkor nem a ¹⁰ magyar király mellett harcol?

Ellenségeink akarnak bennünket királyunktól megfosztani. Igen, ők azt akarják, hogy ne legyen *magyar király!* Azt akarják, hogy Magyarország olvadjon belé Ausztriába, a magyar nemzet pedig töröltessék el, mint a hóba tett írás, ¹⁵ amiről azt mondjuk: volt, nincs. Akkor aztán nem lenne többé a magyar királyra szükség.

Azonban jusson eszünkbe a régi példabeszéd: sokat végeznek Bécsben, de elrontják az égben.

Bizzunk istenben. Nekünk van okunk istenben bizni, ²⁰ mert a mi ügyünk igazságos. Bizzunk Európa szabad és hatalmas népeiben, melyek szemmel tartják dolgainkat. Ellenségeink a sötétre búnak, mi egész világ előtt feltárjuk igazságunkat, hogy tekinthessen belé.

Ne féljünk semmit. A hosszú déli álmok ideje ugyis lejárt, ²⁵ küzdenünk kell. De ha már nyugton nem lehetünk, nem szebb dolog-e a magunk ügye mellett dicsőségesen küzdeni, mint megadni magunkat az ellenségnek, hogy fát vágjon hátunkon, vagy hajtson bennünket és leöldöstesse velünk legjobb barátinkat, kik az ország függetlensége mellett ³⁰ viaskodnak?

Ne tegyünk úgy, mint a galliciai parasztok. Gallicia értelmesebb része, az urak, összeszövetkeztek, hogy kivívják Lengyelország szabadságát, melyet a muszka Metternichkel és a burkus királlyal kezett fogva, eltaposott; azonban a kormány felbujtogatta a maga javát nem tudó köznépet, ³⁵ tíz pengő forintot ígért minden uri főért, s az isten adta tudatlan népe legjobb barátjait maga irtotta ki. Az istenért! ilyen gondolatra ne hagyjuk magunkat vezettetni.

A mi elnyomóink most amugy suttomban a mi szabadítóink ellen fognak talán bennünket lázítni. Így tettek az írástudók és farizeusok a zsidó néppel: felbujtogatták azt maga Jézus ellen, ki pedig az egész emberi nép szabadítója volt!

De mi ne higyük azoknak. Ne higyük másnak, csak aki hazánk függetlenségét védelmezi. Ne legyünk mi rációk és oláhok, ne keljünk fel bolondúl a magunk szabadsága ellen.

Kevesen vagyunk, de ha egyetértünk, ha bölcs vezetők⁵ után indulunk s engedelmeskedünk: a diadal bizonyosan mienk.

Jelszavunk legyen: *koronánk épsége, hazánk függetlensége, nemzetünk becsülete!*

KINEK VAN IGASZÁGA?

Sokszor láttam magyar embereket üstökbe kapni holmi hiábavalóságerért.

Ugyan, atyafiak, mondok, érdemes-e az a gúzs, vagy járomszeg, hogy miatta egymást agyba-főbe verjék?

5 „Nem azért, uram, hanem meg akarjuk mutatni, kinek van igazsága.”

Ebből azt tapasztaltam, hogy a magyar ember a maga igazságából egy hajszálnyi sem enged, ha vérbe-fagyba keverik is miatta.

10 A nóta is azt mondja:

Természete a magyarnak
Hogy a jussát nem hagyja,
De ha vele bánni tudnak
Az ingét is odadja.

15 De azt kértheti tőlem valaki: mire való ez az elmefuttató beszéd ilyen háborús világban, mikor egy helyen a rác pusztít, más helyen a horvát ütött be; mikor minden kovácsműhelyben láncsát kalapálnak, minden falóban katonát irogatnak, és a polgárokat háborúba zaklatják.

20 Épen azért beszélek. Hadd tudja meg minden igaz magyar ember, hogy a rácnak, horvátnak annyi igazsága sincs, mint a körmöm feketéje, hanem az igazság és a törvény a mi részünkön van. Mert azt hiszem, hogy ha egyszer a magyar ember tudni fogja, miben áll az ő igazsága, nem

25 hagyja azt, ha a világ minden ráca és horvátja feltámad is.

Nincs igazsága a horvátnak, ha azt mondja, hogy mi a magunk nyelvét erővel reá akarjuk tukmálni, mert hiszen nézze meg akárki az új törvénykönyvben a XVI-dik törvény-cikket, az e) betűnél, megleli benne, hogy vármegye gyűlésen

30 a kapcsolt részek (már mint Horvátország is) a magok anyai nyelvét használhatják.

Nincs igazsága az óhitű rácnak, oláhnak, ha azt állítja, hogy a magyar nemzet akár az óhitet, akár más vallást el

akar nyomni. Ott van a XX-dik törvénycikk, el kell azt olvasni végig; meg van abban, hogy e hazában minden vallásfelekezet, mely törvény által be van véve (pápista, kalvinista, lutheránus, unitárius, óhitű és unitus) tökéletesen egyenlő, sőt a görög nem egyesültekről, vagyis az ó hitűekről bővebben is szól az a törvény a 7-dik és 8-dik paragraf.-ban.

Nincs igazsága semmiféle nyelvű embernek, aki ebben az országban lakik, ha azt hányja, hogy a magyar nem részesítette őtet minden szabadságban, az új törvény szerint. A minisztérium alatt sok mindenféle főfő hivatal van, azokba bevettek rácot, horvátot, tót, oláhot, mindenfélét, akinek esze volt hozzá. De a rácok és horvátok közül soknak nem kellett a hivatal, mai napig is ott a helyök, üresen. Az ország gyűlésére csak úgy választhat követet a tót, horvát, rác, mint a magyar, de soknak nem tetszett választani; hát ki az oka? ki tehet róla? A horvát és rác helyeken csakugy köteles a nagyur viselni, ami a közteherből ő rá esik, mint egyebütt, ez is könnyebbség volna a szegényebbeknek; — az urbér ott is csakugy el van törölve, a parasztnyúzó uriszék meg van szüntetve, a papi tized ott is el van engedve, a nemzetőrség fel van állítva: egy szó mint száz, az új törvény a magyar és egyéb lakos közt semmi különbséget sem tesz; ami nekünk teher, nekik is teher, ami nekünk könnyebbség, nekik is könnyebbség. Kívánhatunk-e ennél többet?

De avval is ámitják ezeket a boldogtalan rácokat és horvátokat, de még az oláhokat is, hogy mi magyarok elpártoltunk a királytól és úgy csináltuk ezeket az új törvényeket. Ezt már máskor is megmutattam, hogy nem való: de nem árt az ilyet többször is elmondani, mert úgy inkább megragad; aztán meg némelyik ember nehezebben érti meg a szót, tizszer is el kell mondani, míg egyszer megfogja az esze.

Nincs igazsága a rácnak és horvátnak, mikor azt mondja, hogy mi állottunk el a királytól. A magyar királytól ők állottak el, és az *ausztriai császárhoz* pártoltak. V-dik Ferdinándot odahagyták s I-ső Ferdinándhoz szöktek.

Ez némelyek előtt különösnek tetszik, pedig úgy van.

A magyar nem lázadt fel királya ellen. Ki hallotta, hogy a magyar nemzet fegyveres kézzel ment volna királyára, mint most a rácok mi ránk, és úgy kényszerítette volna azt valamire? Törvényes országgyűlést tartott, mint egyébkor; az országgyűlésen hozta, csinálta az új törvényeket; előbb egy küldöttség Bécsbe vitte azokat, akkor helybehagyta ő felsége; azután maga is lejött Pozsonba és szentesítette az egész

törvénykönyvet. Hát ilyen a kényszerítés? De meg, miért is kellett volna ő felségét, a magyar királyt annak aláírására kényszeríteni, hiszen abban semmi sincs, ami az országnak ártalmára volna, sőt oly hasznos törvények vannak benne, melyek ha szép békességben gyökeret verhetnének, tiz esztendő mulva paradicsommá tennék az országot.

Azért mondom, hogy a magyar nemzetnek igazsága volt is, van is, lesz is.

Igazsága volt a magyar nemzetnek, mikor országgyűlése¹⁰ az 1848-diki törvényeket hozta. Sokszor elmondtam már, hogy Magyarország Ausztria nem fegyverrel hódította, hogy a bécsi kormánytól függjön, hogy úgy táncoljon, amint Bécsben német emberek fúják. Papiroson meg volt az ország függetlensége: igazsága volt a magyarnak, mikor ezt a függetlenséget valóban életbe léptette.

Igazsága volt a magyar nemzetnek királyától kívánni mindazt, ami a nemzet és ország boldogítására céloz. Igazsága volt, hogy kivette magát abból a hamu-pipőke állapotból, amelyben eddig tengődött. Mert, isten az atyám, épen olyan²⁰ volt eddig Magyarország, a többi örökös tartományok közt, mint a mesebeli hamupipőke a többi testvérei közt; ő dolgozott, futott, fáradott, szenvedett legtöbbet, mégis más ette meg a pogácsáját.

Igazsága van a magyarnak, ha a fellázadt rácokat és²⁵ horvátokat a törvény megtartására kényszeríti. Mert amely törvény minket magyarokat kötelez, őket is kötelezi, s aki a törvényt áthágja, méltán bűnhődik. A rácok és horvátok Magyarország törvénye ellen lázadtak fel, az ellen a törvény ellen, melyet őfelsége a magyar király szabad akaratjából³⁰ szentesített. Aki a magyar törvény ellen fellázad, az a magyar király ellen is fellázad: tehát a horvátok a magyar király ellen is fellázadtak.

Ne mondja nekem senki, hogy a magyar király is azt akarja, amit a rácok és horvátok; hogy a magyar király ellene³⁵ van Magyarországnak. A magyar királynak egyéb kötelessége nincs, nem is lehet, mint az, hogy a magyar korona alatt levő népek szabadságát, boldogságát munkálja. A magyar király Magyarország kárával nem keresheti Ausztria hasznát. Mint magyar király arra esküdött, hogy Magyarország szabadságát,⁴⁰ épségét, függetlenségét oltalmazza; mint ausztriai császár a többi örökös tartományok boldogítására tett hitet. Ezt a kétféle esküt szépen össze lehet egyeztetni. Kormányozza Ausztriát, a bécsi ministériummal, mint császár, külön;

kormányozzon minket, a magyar minisztériummal, mint király, külön. Egyik se kalapáljon a másik dolgába, egyik se áskálódjék a másik után.

De épen ez a szép igazság az, amit Bécsben nem akarnak.

- 5 Magyarországot a többi tartományok szolgálójává akarnák tenni. A rácot, horvátot ellenünk zúdítták; ha ez nem elég, az oláhval, vagy tán a tóttal is azt teszik. Titkon bujtogatják ezeket, mert nyilván szégyenlik kimondani, mit akarnak. A magyar királyt ellenséges indulatú idegen tanácsadók
10 veszik körül s arra nógatják, hogy királyi szavát szegje meg, a törvény szentesítését huzza vissza: egy szóval, hogy a maga népét, a hű magyar nemzetet végképen rontsa meg.

Ki nem hallotta volna már a kudarcot, melyet a napokban rajtunk, az egész nemzeten Bécsben elkövettek?

- 15 Battyányi és Deák ministereink valami három héttel ezelőtt felmentek Bécsbe, ő felségehez, e végre:

1. Parancsolja meg ő felsége az országban minden nyelvű katonaságnak, hogy a lázadó rácok ellen ne csakugy, ímmel-
ammal, ne csak amugy tessék-lássék, hanem isten-igazában
20 hadakozzék; mert ha a mi seregünk Olasz országban, Austria kedvéért harcol, bizony mi is megkívánjuk, hogy Austria katonája harcoljon mellettünk, mikor országunkat tűzzel-
vassal pusztítja az ellenség. Ez hát igazságos kérés volt.

2. Parancsolja meg ő felsége Jellacsicsnak, hogy az orszá-
got megtámadni ne merje; mert ha a horvátoknak valami
25 törvényes kívánsága van, arravaló az országgyűlés, elvégezi. Ez is igazságos kérés volt.

3. Jőjön le ő felsége személyesen az országgyűlést berekeszteni. Ez is igazságos kívánat. Törvényeink szerint a
30 magyar királynak mindig az országban kéne lakni, nem kérünk hát sokat, ha azt követeljük, hogy legalább az országgyűlés megnyitására és berekesztésére jőjön le.

4. Szentesítse a törvényeket, melyeket az országgyűlés
magának a királynak felhívására, felszólítására készített;
35 tudniillik a katonaaállításról és adóról szóló törvényeket; minthogy az országnak mind a katonára, mind a pénzre rettentő szüksége van. Ez is igazságos kérés volt.

Azonban a mi ministereinket, ezen négy igazságos kérés-
sel, a király elébe *nem eresztették*. Kiket nem eresztettek a
40 a magyar királyhoz? *a magyar király tanácsadóit!* — Kik nem eresztették...? Holmi németek, idegenek, akiknek a magyar király körül, mikor Magyarországról van a szó, semmi helyük.

Az országgyűlés Pesten elunta a ministereket Bécsből lesni-várni. Aztán meg nem is igen volt idő a várakozásra, mert a rácok Sz. Tamásnál ugyancsak verték a magyarokat, Temerint, Járeket kirabolták, felgyújtották, öltek-vágtak, ⁵ égettek, pusztítottak. Fogta hát, egy nagy deputációt küldött ő felségéhez, valami 100 emberből állót, hogy tudják meg: széna-e vagy szalma? nézzék meg, hányat ütött az óra Bécsben. Azonban meghagyta a küldöttségnek, hogy 48 óránál tovább ne töltsé az időt: ha addig meg nem hallgatják, az azt ¹⁰ teszi, hogy nem sok jót várhatnak.

A deputáció — *az egész Magyarország küldöttsége* — felment tehát Bécsbe: de a bécsi nem-tudom-micsodák megtették azt, hogy csak azért sem bocsátották ő felsége elébe, míg a 48 óra el nem telt. Kötődnek egy nemzettel, mint valami ¹⁵ gyermekkel!

Végre csakugyan beeresztették őket. A küldöttség elnöke elmondta a maga mondókáját, egy igen szép beszédet, melyben előadá, miképen az Erdéllyel eggyé vált Magyarország régi hűségeért megkívánja királyától, hogy az ország jussait ²⁰ a nemzettel együtt ótalmazza; annyival inkább, mert a kettős ország nem fegyverrel hódított tartománya ő felségének, hanem szabad ország, önként adta koronáját ő felsége eleinek, s a tavaszon kelt új törvény csak az ország régi szabadságát erősítette meg.

²⁵ Előadá, hogy a fellázadt rácok, horvátok avval dicsekszenek, mintha ő felsége nevében ütöttek volna pártot a törvény és haza ellen.

Előadá, hogy a magyarországi katonaságot a magyar haza ellen bűjtogatják, még pedig kik? bizonyosan azok, akik ³⁰ Magyarország függetlenségét és a magyar nemzet szabadságát meg akarják semmisíteni.

Előadá: hogy pusztítják az istentelen lázadók szegény hazánkat, hogy égetik-rabolják helységeinket, micsoda kinnal végeznek ki ártatlan asszonyokat és gyermekeket; s mikor ³⁵ mindezt a legszebb módon előadott, kérte ő felségét:

1. Rendelje haza külföldről azon magyar seregeket, amelyek ellenség előtt nem állanak.

2. Parancsolja meg, hogy a mi országunkban levő seregek kötelességüket igaz lélekkel teljesítsék.

⁴⁰ 3. Békéltesse meg velünk a horvátokat.

4. Szentesítse az országgyűlésen hozott törvényeket, melyek a haza védelméről szólnak. Mi végett

5. Jöjjön le Buda-pestre.

Ezek voltak a nemzet panaszai és kérelmei.

Ő felsége pedig ezt felelte:

„Nehezen esik szívemnek, hogy az országos választmány által kifejezett nemzeti kívánságnak — lejövételem iránt —

⁵ *elgyengült egészségi állapotom miatt*, eleget nem tehetek.

„A törvényjavaslatokat meg fogom vizsgálni, s ha azokra nézve valami észrevételem volna, azt senki se magyarázza úgy, mintha a már fennálló törvényeket félretenni, vagy megsérteni akarnám.

¹⁰ „Ismétlem, hogy eltökélt akaratom: magyar koronám birodalmának törvényeit, épségét (integritását) és jogait királyi hitem szerint fentartani.

„Ami a többi, önök által érintett pontokat illeti, ezek részint már a *nemzet kívánatai szerint* elintéztettek, részint ¹⁵ a legrövidebb idő alatt, a *minisztérium útján*, nyilvánítani fogom irántok szándékomat.”

Ebben a feleletben korántsem az, és annyi van, amit és amennyit a nemzet királyától várhatott. Mert, mikor a ház ég, nincs idő halogatásra, fontolgatásra, majd meglássuk-
²⁰ féle ígéretekre.

De mindenesetre van annyi, hogy ő felsége a *fennálló törvényeket* sérteni nem akarja. Tehát az új törvényt sem teheti félre, mert az is fennálló törvény.

Az is benne van, hogy a panaszokat, a *nemzet kívánsága* szerint intézi el, és szándékát a *magyar minisztérium* útján tudatja az országgal.
²⁵

Hogy esik tehát, hogy Jellacsics ő felsége kéziratát mutogatja, amiben eddigi tetteiért megdicsérik és báni hivatalába visszateszik? Természetesen nincs magyar minster
³⁰ neve az írás alatt.

Hogyan esik, hogy Jellacsics vérszemet kap, s nagy sereggel üt be Magyarországba?

Bizony-bizony *igazsága lesz* a magyarnak, ennek az elhagyott, meggyalázott nemzetnek, ha megcsóválja fejét,
³⁵ neki búsulja magát, s olyat tesz elkeseredésében, hogy még . . .

A többi deákul van.

MIK VOLTUNK? MIVÉ LESZÜNK?

(Magyarország története, dióhéjba szorítva.)

Ez a nemzet hajdanta nagy és hatalmas nemzet volt. Tizedfél száz esztendővel ezelőtt, mint pusztító árvíz, jött napkeletről; ezt a szép országot Árpád vezére alatt, fegyverrel elfoglalta, s mintegy száz évig, a körül belől lévő országoknak, különösen a németeknek, veszedelmes pusztítója volt.

Ezért a németek mindenképen igyekeztek a magyart megjuhásztatni s elkezdtek keresztyén vallásra térítgetni! amint hogy 994. évben *Geiza* magyar fejedelem, *István* fiával s egész háznépével megkeresztelkedett.

¹⁰ Mikor pedig urunk születése után épen 1000-ben irnának, ezt az *Istvánt* a magyarok királynak koronázták, mert az ideig csak fejedelemnek hitták.

István mindent elkövetett, hogy a magyarokat keresztyén vallásra térítse, lett is foganatja, amiért később szent ¹⁵ *Istvánnak* nevezteték.

Leszoktatta a magyarokat a rablásról, prédálásról, törvényeket alkottatott, és sok jót tett az országgal.

De egy nagy hibája volt. A papok és németek nagyon benn-levesek lettek nála, annyira, hogy ezek ingeszteléséből, ²⁰ magyar véreit elkergette s német sógorának a fiát tétette királynak halála után.

Péter király olyan becsületes ember lőn, hogy miután magát gyalázatos életeért a nemzettel megutáltatta, az országot is eladta *Henrik* német császárnak.

²⁵ De a magyarnak esze volt, s azt mondta: *Péter* gazda nem adhatja el, ami nem övé. *Pétert* elcsapta, s hogy valami-kép megint király ne lehessen, kiszúrta a két szemét.

A német császár azonban tartotta volna jussát az országhoz, s a miatt még *András* királlyal is hadakozott, aki *Péter* ³⁰ után lett király; de a magyar megmutatta, hogy egy német király nem adhatta el az országot, mint valami birka-aklot. *Henrik* seregét megverte, hajóit a Dunán elsüllyesztette.

Azután magyar királyok következtek, az Árpád nemzetségéből. A derék *Béla*, a nyughatatlan *Salamon*, a vitéz *Gejza*

és László, a bölcs Kálmán, kik alatt az ország gyarapodott hatalomban és miveltségben. Kálmán után, majd száz esztendeig, belső villongás volt az országban, melyeket a görög császárok szítogattak, hogy az országot hatalmuk alá kerítsék. Királyok lettek ez idő alatt, a vitéz de állhatatlan és buja ⁵ II. István, a vak II. Béla, II. Gejza, ki a szászokat behíttá s megtelepítette; csakhamar egymás után III. István, II. László, IV. István, kik úgy kapkodták le egymást a királyi székből, mintha azt játszották volna: „ha én róka volnék.” — ¹⁰ III. Béla, aki rövidebbre fogta a kantárszárat, s a bomlófélben való országon nagyot igazított; Imre, aki pártütő öccsének Andrásnak táborába egy szál vesszővel bement, öccsét a katonák szemeláttára kézenfogva kihozta, tömlőcbe vettette; végre a csecsemő III. László, ki idő előtt meghalván, csak- ¹⁵ ugyan rákerült II. Andrásra, Imre öccsére, a királyság, de nem igen derék király vált belőle, csak olyan mindenbekapó semmivelbíró lett; ez, noha az országban is volt volna dolga elég, elment egész sereggel Jeruzsálembe, hogy onnan a pogányt kiverje, amiért Jeruzsálemi Andrásnak nevezték.

²⁰ Az eddig elfolyt kétszáz esztendő alatt, — maga kárán megtanult a magyar annyit, hogy nem jó a királyokat csak úgy szabad kedvök-kényök szerint bocsátani, mint a falu bikáját a vetésben, mert ha akad egy-kettő olyan, aki maga jó szántából hasznára dolgozik az országnak, megint következ- ²⁵ zik tíz-húsz, aki azt gondolja, hogy az országot csak fejni kell.

Keservesen érezték e tanulságot András alatt is. Mig ő oda járt Jeruzsálemben, addig itthon az anyjok sok galibát csinált. Gertrud asszonynak német volt teste-lelke, s rossz magaviseletével annyira felingerelte a magyarokat, hogy ³⁰ ötöt megölték, német rokonait elkergették; úgy hogy a király, mikor hazajött, legnagyobb zavarban találta az országot, mit ő nem hogy lecsillapított volna, de rossz kormányzásával annyira nevelt, hogy tulajdon fia kénytelen volt a nép mellé állani, s apja ellen kardot fogni. A papok azonban megbékél- ³⁵ tették őket, s akkor származott az a híres törvény, mit arany bullának hínak, akiben a nemesség (akkor a magyar mind nemes volt) jusai mind helyreállítottak, megerősítették; de ami fő dolog, a király felelőssége is kimondatott: „hogy ha a törvényeket maga a király, vagy az utána következő kirá- ⁴⁰ lyok megsértének, szabad legyen a magyaroknak feltámadni s ellenszegülni.” Erre I. Leopoldig minden királynak meg kellett esküdni, — hanem Leopold, több szabadsággal együtt ezt is eltörölte.

A gyáva András után derék fia, IV. Béla következett. Mindjárt hozzá fogott rendbeszedni az országot; Fridrik ausztriai hercegnek, kit sokan Béla helyett királlyá akartak tenni, körmére kopintott: de nem sokára mind őt, mind a⁵ magyar nemzetet és hazát egy váratlan csapás érte. Hatszáz ezer emberből álló tatár csorda az országba rontott, a király táborát semmivé tette, magát egy tengerszigetbe kergette, a népet leöldöste, vagy rabságba vitte, az egész országot elpusztította. Esztendő mulva került haza Béla; az egy két magyar, aki megmaradt, akkor bujkált elő erdőkben és barlangokból; tíz-tizenöt napi járó földön csak embercsontokat, rothadó testeket, farkasokat lehetett találni; elpusztult helységeket, kormos templomfalakat, az országúton embernyi magas labodát, de élő embert sehol. A föld mindenütt parlagon¹⁵ maradt, s másik esztendőben lett oly éhenhalás, hogy az emberhúst piacon árulták. Ehhez fogható romlást még az időig a magyar nemzet nem ért.

De Bélának okos kormányja alatt nagyrészen fellábbadozott a magyar e halálos nyavalyából. Utána még három²⁰ király következett az Árpád házból: V. István, ki csak 2 évig uralkodott, IV. László, ki a kun asszonyokkal fertelmes életet élt, amiért a kunok végre is megölték, s utóljára III. András, kit fiatal korában megmérgezték, hogy benne az Árpád-nemzetség fiága vesszen ki, mely dolog történt urunk születése²⁵ után 1301-dik évben.

Eddig tartott az Árpádvér uralkodása fiágon. Volt mindössze 23 király, ezek közt István nevű V. Péter egy, Sámuel egy, András III, Béla IV, Salamon egy, Gejza II, László IV, Kálmán egy, Imre egy. Akik ezután következtek királyok,³⁰ azokat részint sógorság fejébe, részint érdemért, részint trücből választották a magyarok.

*

András halála után a nemzet két pártra hasonlott, egyik rész a cseh király fiát, Vencelt, másik rész az olasz Róbert Károlyt tette királynak. Vencel 12 esztendősi siheder volt, s³⁵ midőn látná, hogy nem boldogul az apja érte jött, s akoronával együtt haza lopta. Kapott az alkalmon Ottó, a bajor fejedelem, s az ifju Venceltől a koronát pénzen megvette, s így akart a lopott jószággal uralkodni, de Apor László, erdélyi vajda, koronástul elcsípte, tömlöcbe vetette s így kénytelen volt a⁴⁰ pünkösdi királyságról lemondani. Ezalatt a Károly pártja

megerősödött, s maga maradván a királyságban, még azután 32 esztendeig uralkodott. Károly egész országlása alatt arra törekedett, hogy a királyi hatalmat terjessze, s az országot a maga nemzetségeinek biztosítsa, aminthogy halála után

⁵ fiát, *Lajost* a magyarok meg is koronázták.

Lajos uralkodása a magyar nemzet dicső kora volt. Hatalma három tengerig kiterjedt, tíz országban osztott parancsokat. Terjeszté a vallást, műveltséget; előmozdítá a kereskedést, a mesterségeket; az igazság kiszolgáltatást jobb

¹⁰ rendbe hozta, egy szóval oly jeles király volt, hogy őt a történetírók *Nagy Lajosnak* nevezték el.

Azonban mivel ő is nem az országgyűléssel egyetértve, hanem maga kénye szerint uralkodott, halálával visszaesett az ország régi vágásába, leánya, *Mária* ellen sokan feltámadtak, s helyette *II. Károlyt* tették királynak, de ezt néhány hét múlva a *Mária* részén való urak agyonverték, és *Mária* férjét, a nyughatatlan *Zsigmondot* tették királlyá.

Ötven esztendeig gyötörte *Zsigmond* magát s az országot a királysággal. Egy felől maga, második felesége, *Czilley Borka*, egy német szajha, kegyetlenkedett a népen, miért a nemzet, méltó haragjában, királyát tömlöcbe is vetette.

Zsigmond után a veje *Albert* lett király, de hamar meghalt. Utána sokan özvegyét, *Erzsébetet*, de többen *Ulászlót*, a lengyel királyt ohajtották uralkodónak. *Ulászlót* akarta a

²⁵ híres Hunyadi János is, aki már *Zsigmond* idejében erősen megpaskolta volt a törököt.

Ulászló vitéz király volt, kivált mikor oly hadvezérrel birt, mint Hunyadi János, aki a törököt minden léptenyomon megverte, különösen *Vaskapunál* csaknem az egész

³⁰ török sereget tönkre tette, sok várakat elfoglalt s a török szultánt arra kényszerítette, hogy ez minden áron békesséért könyörödjön. A békesség 10 esztendőre meg is köttetett, s mind *Ulászló*, mind a török császár esküvel kötelezték magukat annak megtartására. Azonban a király, egy főpap által

³⁵ fellovalva, az esküt megszegte, s a törököt idő előtt megtámadta, miért isten úgy megverte, hogy *Várnánál* ütközetben elveszett, sőt Hunyadi is csak nagy ügyel-bajjal szabadulhatott meg. *Igy büntette Isten a hitszegő királyt!*

Most *Erzsébet* királyné csecsemő fiát *V. Lászlót* választotta a magyarság királyának, de mivel ez még csak szopós gyermek volt, helyette Hunyadi Jánost tették országkormányzójának. Megmutatta Hunyadi, hogy korona nélkül is dicsőn lehet egy országot igazgatni; rettenetessé tette a

magyar nevet minden ellenség előtt; *ülve és állva — járva és lovagolva mindenütt törvényt mondott és igazságot szolgáltatott*; ő a magyar nemzet egén fényes nap módjára tündökölt, kit egy folt sem homályosita el. De bezzeg támadtak is
⁵ irigyei, különösen egy Czillei nevű gaz német, ki az ifju király szívét Hunyadi ellen készítette, sőt Hunyadi halála után ennek két fiát is, *Lászlót és Mátyást* orozva meg akarta ölni, de Hunyadi László a gaz szándékot kitudván, megelőzte a dolgot, s midőn Czilleinek egy alkalommal gonoszságát szemé-
¹⁰ mére hányván, tőle fegyverrel megtámadtatnék, barátjai engedelmével felkoncolta azt. E dolgot Hunyadi László azonnal megjelentette a királynak s bebizonyítá, hogy ő csak magát védelmezte a gyilkos Czillei ellen; meg is bocsátott neki a király, sőt László anyjának esküvel ígérte, hogy nem
¹⁵ fog a két Hunyadi-fiún boszút állani. De mihelyt Budára ért, *eskiűvését rítul megszegte*, Hunyadi Lászlót törvény nélkül lefejeztette, az ártatlan Mátyást pedig fogságba vetette. Ezért el nem került az isten büntető kezét, mert még azon esztendőben, mikor éppen menyegzőjéhez készülne, méreg
²⁰ által kivégeztetett.

De az ur isten valamint a bünt, még a királyokban is megbünteti, úgy az erényt az eltapodott árvákban is megjutalmazza. V. László halála után a magyar nemzet az üldözött *Mátyást*, Hunyadi János 14 éves fiát választotta királynak.
²⁵ Ki győzné a dicső királynak minden tetteit elbeszélni? Be van vésvé az ő neve minden igaz magyar szívébe s emlékezetébe, s mai nap is így sohajt fel a szegény ember: meghalt Mátyás király, oda az igazság. Annyit mondok, hogy a magyarnak sem azelőtt, sem azóta olyan királya nem volt,
³⁰ s ellenségei is csak egy hibát tudtak szemére vetni: *hogy nem királyi vérből származott!!!*

Meghalt Mátyás király oda lett az igazság. Utána egy nyomorult Ulászlót találtak tenni, aki mindenre azt mondta: *dobzse, jólvan*. Bezzeg jól is volt aztán minden, csak hogy
³⁵ semmi sem volt rendén. Az urak civakodtak, a parasztot nyúzták, a paraszt fellázadt, akkor még jobban nyúzták, s nyakába vetették a jármot, amely alatt egészen mostidénig görnyedt. A király pedig semmivel sem gondolt, a szemét is ki engedte lopni, s oly szegénységre jutott, hogy a piacról
⁴⁰ hordatna pecsenyét a *Laci* konyhájáról, amint azt ő róla elnevezték. Utána 10 esztendősen idétlen *Lajos* fia következett, ez még az apjánál is gyávább volt, egy cseppet sem törődött az ország bajával, alatta ollyá lett a haza, mint a gazdátlan

ház, egyik ember a másikra támadt, s aki erősebb, az volt a hatalmasabb.

Ekkor érte a nemzetet a *második csapás*, nagyobb és tartósabb, mint a tatárok pusztítása. Mig az előkelők egymásközt
5 civakodtak, míg a király gond nélkül vesztegetett és hivalkodott, a török élt az alkalommal s két száz ezer főből álló sereggel az ország ellen indult. A király eleinte fel sem vette, hanem, mikor a körmére égett a dolog, akkor kipett-kapott erre is arra is, de a magyar nép természete meg volt romolva,
10 henyéségre volt szoktatva és csak immel-ámmal gyülekezett a király zászlója alá. Mi lett belőle? az, hogy 1526-ban a török a kis magyar tábornok *Mohácsnál* semmivé tette; maga a király is elveszett, a török pedig vérszemet kapván, Magyarország nagy részét, sok erőseit, még Buda várát is egymásután
15 elfoglalta, s Budán, az ország szívében 150 esztendeig török basa parancsolgatott.

*

II. Lajos halálát, az erdélyi vajda *Szapolyai János* ugy leste, mint a macska az egeret. Ez nagyravágó ember volt, ki maga vágyott a királyságra. Mihelyt a király halála hírért
20 megtudta, mindjárt azon volt, hogy magát megkoronáztassa. Ellenben a Lajos özvegye, Mária, mindent elkövetett, hogy a maga testvérét, *Ferdinánd* ausztriai herceget, tétesse királlyá. A magyar urak közül sokan gyűlölték a kevély Szapolyait, ezek hát *Ferdinánd* mellé állottak. A' lett belőle, hogy egy
25 része a nemzetnek *Jánost*, a más része *I. Ferdinándot* választotta urának, s két király országolt egyszerre. Ezek, természetesen, mindig torzsalkodtak egymással; végre a János csilaga lement s halála után *Ferdinánd* egyedül uralkodhatott.

Ferdinánd volt hát első az ausztriai házból, kit a magyar
30 nemzet egy része szabad akaratából királyának választott. Választotta pedig, mint más fejedelmét, csak haláláig, nem örökösön firól-fira adta neki a koronát. Azonban *Ferdinánd* még életében oda vitte a dolgot, hogy fiát, *Makszimiliánt* megkoronáztatta.

35 *I. Ferdinánd* uralkodásáról kevés jót mondhatni. Minden gondját csak arra fordította, hogy magát a királyságban, János ellenében megerősíthesse; a törököt pedig hagyta szél-tire pusztítani az országban. A magyarokban nem bízott, *magyar sereggel harcolni nem akart*, hanem külső segedelemre
40 várakozott, vagy azért, mert a magyar sereget személyesen vezetni nem merte — amit azelőtt a magyar megkívánt

10 királyától — vagy azért, hogy azt mondhassa a nemzetnek: *ime, elvesztél volna, ha én idegen seregeimmal meg nem mentetted volna: most hát enyém az ország, megszolgáltam érte.*

De az idegen sereg meg nem oltalmazá az országot.
5 Vagy későn jött, vagy idő előtt széteszlott, vagy gyalázatosan elárulta a magyart. A várak egymásután török kézre jutottak. Hiába védtek a várakat oly hős férfiak, mint *Losonczy* Temesvárt, *Szondi* Drégelt, *Dobó* Egert; a török mégis mindig beljebb-beljebb tette lábát az országba; Ferdinánd pedig távol az országtól, csak saját bőrét őrizte.

10 *Makszmilián* hasonlóképp keveset gondolt a magyar haza védelmével. A meglevő várakba német kapitányokat rendelt, nem annyira azért, hogy azokat a török ellen védjék, mint azért, hogy a népet kapicányon tartsák. A magyar sereget
15 vezetni ő sem akarta; hanem német erővel szándékozott kiverni, de úgy ám, hogy mihelyt az ország megszabadul, *a német birodalomhoz kapcsoltsák*, s ezt a gyönyörűséges jókaratot *maradékinak is célul tűzte ki*. Hiába áldozott a magyar vérével, vagyonával, hiába volt oly derék vezére,
20 mint *Zrinyi Miklós*, kicsinálták Bécsben, hogy ne boldoguljon a nemzet; aminthogy a sok áruló idegen miatt nem is boldogult.

Mindazáltal Makszimilián sima beszédével arra birta a körülötte forgó magyar urakat, hogy fiát *Rudolfot* meg-
25 koronázzák.

*Rudolf*nak csak a neve volt király. Uralkodása alatt a német zsoldos katonák épen úgy pusztították az országot, mint a török. Ami egy két vár még török kézben nem volt, azt a német kapitányok gyalázatosan feladták. Maga *Rudolf*
30 bevette magát szobájába, ott képirásba, aranycsinálásba s ördögi mesterségek tanulásába merült, helyette más kormányozott, rosszul. Erdélyt *Básta György*, a király nevében, irtózatossal kegyetlenséggel nyomorgatta.

De nincs oly hosszú, aminek vége ne lenne. Vége lett
35 egyszer a magyar béketűrésének is; a jó hazafiak *Bocskai* erdélyi fejedelem vezérlése alatt feltámadtak, s azontúl az *erdélyi fejedelmek* folyvást küzdöttek a német hatalom ellen, mely Magyarországot elnyeléssel, a magyar nemzetet végpusztulással és kiirtással fenyegette. Annyira elkényszeredett
40 ez a szegény nemzet, hogy inkább ohajtotta a török barátságát és pártfogását, mint a német uralkodását, mert a török csak pénzt, adót kívánt, de a német szabadságától, nemzeti lététől akarta a magyart megfosztani.

Rudolf átlátván a maga gyámoltalanságát, a koronát Mátyás öccsének adta, de a magyarok azt mondták, hohó! nem addig van az, király lesz Mátyás herceg, de csak úgy, ha mi *elválasztjuk*. Így azok, akik az erdélyi párttal nem tartottak, ⁵ *Mátyást* csakugyan elválasztották.

II. Mátyás magtalan ember lévén, hogy a koronát az ausztriai ház körme közül ki ne szalassza, atyafiát Ferdinándot, a hozzá szító magyarokkal, még életében királynak választatta. Ez lett aztán a *II. Ferdinánd*, ennek fia *III. Ferdinánd*, ennek fia *IV. Ferdinánd*, de ez idő előtt meghalván, *III. Ferdinánd* elhunytá után másik fia, *I. Leopold* lett a király. Mind ezen királyokat a magyarok *választás útján* tették, azok a magyarok tudniilik, akik a német mellett megmaradtak, — mert a nemzet nagyobb része az erdélyi ¹⁰ *fejedelmekhez* pártolt, kik részszerint a *protestáns vallás mellett*, részszerint a *nemzet szabadságáért, az ország függetlenségéért* vívtak.

I. Leopold még jobban kimutatta foga fejejét. Kettőt tett fel magában: hogy a törököt kiveri, és hogy a magyar ²⁰ alkotmányt eltörli. Jó vezérei akadván, a török kihajtásában szépen haladt, de más részről a német hadak, melyek az országot elboríták, irtózatosan nyomorgatták a népet; a király pedig országgyűlésről hallani sem akart, hanem német miniszterekkel, kénye szerint intézkedett az ország dolgairól. ²⁵ Mit a hazafiak látván, *Wesselényi*, a nádor, *Zrinyi Péter*, *Rákóczi Ferenc*, *Frangepán Ferenc*, *Nádasdi Ferenc*, több urakkal összeesküdtek, hogy a hazát fegyverrel megmentik; azonban *Wesselényi* hirtelen meghalván, a dolog idő előtt kitudatott, — *Zrinyi*, *Nádasdi* és *Frangepán* ³⁰ Bécsbe, *német bírák* elébe vitettek, s halálra ítéltetvén, lefejeztettek.

Az összeesküvés elfojtása után egészen kimutatták a német miniszterek, kik közt *Lobkovicz* nevű volt a magyarnak legdühösebb ellensége, hogy ők a magyar alkotmányt, a ³⁵ nemzet szabadságát, függetlenségét semmivé tenni készülnek. *Leopold* annyi jót ugyan tett az országgal, hogy *nagyrészből magyar erővel*, kiűzte a törököt, mely az ő elei gyávasága miatt magát befészkelte volt; tehát helyrehozta a hibát, amit az előtte uralkodott ausztriai házbeli királyok ejtettek: de ⁴⁰ bezzeg meg is akarta aztán venni az árát. Nyilván kimondták Bécsben, hogy Magyarország nem szabad ország, mert a *császár* fegyverrel vette vissza a töröktől; a nádori hivatalt eltörölték, helyette *német* kormányzót tettek; kimondták

hogy az országgyűlésnek nincs szólója a törvényhozásba; akármit parancsol a király, a nemzetnek nincs joga ellenezni. Hogy pedig a magyar az ellen pisszenni se merjen, kiválogatták a legvadabb, legkegyetlenebb német tiszteket, s azokkal⁵ sarcoltatták a népet. Az iszonyú *Kobb*, *Karaffa* generálisok az igaz magyar ellen *annak rendi szerint vadászatot tartottak*, gróf *Volkra* pedig jézsuita barátokkal és dragonyos németekkel barangolta be a vármegyéket, s a kálvinisták papjait úzte, kergette, templomait elfoglalta; 300 protestáns papot¹⁰ ártatlanul gályarabságra küldtek, satöbbi. Mit a nép nem szívelhetvén, fellázadt; a lázadókat nevezték *kurucnak*, a németeket, meg akik német párton maradtak, *labancnak*: az egyik a másikat ahol találta, rablotta, égette, ölte, vágta, nyúzta — akkor volt a kurucvilág. A kurucok *Tökölit* vezérnek választották, s változó szerencsével sokáig hadakoztak a császár ellen, még a törökkel is szövöztek; csak hogy a némettől szabaduljanak, annyira el voltak keseredve. De a német párt *Tökölit* legyözte, a törököt az országból végkép¹⁵ kiseprlette, Buda várát visszafoglalta: akkor lett aztán hadd-el-hadd! *Eperjesen* a király egy törvényszéket állíttatott, melynek fejévé *Karaffát* tette. Ott nem kellett tanú, nem kellett bizonyosság, akit *Karaffa* akart, annak meg kellett halni. *Karaffa*, hogy szemét az ártatlan magyar vérrel hizlalhassa, szobája ablaka alatt emeltetett vérpádot, amelyen²⁰ szám szerint *harminc* hóhér végezte kötelességét. Vádló és tanú egy személyben *Karaffának* ágyasa volt, egy gaz ringyó, kit a magyarok *Tábori Erzsóknak* csúfoltak. Feljajdult az egész ország ez irtóztatós kegyetlenség ellen, s egymást érte a vármegyék panasza a császár előtt.

³⁰ Leopold, gondolván, hogy már tán megvannak a magyarok engedelmességre tanítva, az irtóztatós törvényszéket eltörölte. *Karaffát* pedig, amiért hire-tudta nélkül ily istentelenséget követett el, *büntetésből* feljebb emelte, *arany gyapjas vitézzé tette*! Egyébiránt a kivégzett magyarok özvegyeit³⁵ magához hivatta, s ugyancsak szánta, ugyancsak vigasztalta őket; mert a magyarok szívésségére szüksége volt: a királyválasztást akarta eltörölni, a koronát örökös *jussal* akarta *birni*. E végett 1687-ben országgyűlést hirdetett, megmondta, mit akar, az urak *nem mertek* ellene szólni (egy felszólalt,⁴⁰ annak a nevét mindjárt felírták) — három nap alatt, minden tanácskozás nélkül, kénytelen kelletlen beléegyeztek, hogy hát ezután nem választanak királyt, hanem a korona firól fira száll.

Nem sokára Erdély is a Leopold kezébe adta magát. Leopold egy sok ponton álló levélben biztosította Erdély szabadságát, de azon pontok közül egyet sem tartott meg igazán.

- 5 Azonban, mikor azt gondolták, hogy a magyar nemzet már végképen le van csépelve, — midőn a népet szokatlan adóval terhelnék, és zsarnok módra sarcolnák, még egyszer fellázadt a népség a járom ellen; mely zendülésnek az ifjú *Rákóczi Ferenc* állott az élire, s több esztendőn át, mind magát
- 10 *Leopoldot*, mind ennek halála után fiát, *I. Józsefet* meggátolta az ország végképen való elnyomásában. Végre a *Rákóczi* szerencséje is lehanyatlott, de annyi tagadhatatlan, hogy ami kis szabadsága a magyarnak még megmaradt, azt az ő fegyvere mentette meg: mert a *szatmári békekötésben* világosan
- 15 benne van, hogy *ő fensége* (már József király) *mind Magyarországot, — mind Erdély szabadságát fen fogja tartani, hogy törvény és alkotmány szerint fog kormányozni.* Ezért küzdöttek a magyarok annyi esztendőn keresztül, s noha *Rákóczi* számkivetésben, *Törökországban* halt meg, a szabadság, mit
- 20 eszközölt, megnyugtató az ország lakosait.

József után *III. Károly* következett. Ennek fiu gyermeke nem lévén, azon volt, hogy az örökös just *leány-ágra* is kiterjessze, s átaljában az örökösödés rendét megállapítsa. Annál fogva kívánta: 1. Hogy az örökös tartományok *több fejedelem*

25 *közt* soha fel ne osztassanak. 2. Mindig az *öregebbik* legyen az örökös. 3. Ha a fiág kihal, a *leány-ág* örököljön. Ezt nevezik *pragmatika szánkciónak*; melyet a magyarok is elfogadtak, de kikötötték, hogy a király az ország *jusai és szabadsága megtartására mindig hitet tegyen.*

- 30 Károly meghalván, leánya *Mária Terézia* ült a királyi székbe. A külső hatalmasságok, kik egyik vagy másik örökös tartományhoz jussokat tartották, sehogy sem szerették a *pragmatika szánkción*, s *Teréziát* mindenfelől egyszerre támadták meg; amikor mind magának az asszonykirálynak, mind
- 35 a *pragmatika szánkciónak vége lett volna*, ha a magyar nemzet lelkesen fel nem kél mellette, vérét, és életét nem áldozza vala érte. *Mária Terézia* alatt országgyűlés igen ritkán volt, a magyar ur nép Bécsbe kapott, elnémetesedett. Ekkor menté meg *először* a magyar nemzet az ausztriai házat. —

- 40 II. József, az a híres József császár sok jót tett, de egy nagy rosszat is. Jót tett, mikor a szegényt pártolta, a gonosz tisztviselőket büntette, a népnevelést előmozdította, a vallásbeli üldözést megszüntette, a papokat megzabolázta, az ítélő

törvényszékeket rendbehozta, a teherviselést minden emberre kiterjeszteni kívánta, az örökös jobbágyságot eltörölte: de rosszat tett, midőn mindezt országgyűlés nélkül tette, a magyar szabadság, nemzetiség, függetlenség kárára maga önkényéből⁵ intézkedett, s Magyarországot a többi örökös tartományokkal egy tenorra akarta vonni. Amiért a magyarok zugolódván, József, halála előtt minden ujtásait visszavette.

II. Leopold alatt a nemzet törvény által biztosította magát, hogy Magyarország nem függ a többi örökös tartományok kormányától, hanem külön igazgattatik, a maga törvényei és szabadságai szerint. A törvény betűi megvoltak, de azért a bécsi ministerium rendelkezett dolgaink felett.

I. Ferenc uralkodása juthat eszünkbe. Erről csak annyit mondok, hogy mikor a francia Bécszet elfoglalta, s a boldogult királyt Magyarországra szalasztotta, felszólította Bonapárte a magyarokat, hogy álljanak el a császár mellől, ő az ország minden szabadságát meghagyja, sőt egészen függetlenné teszi: de a magyar hűséges maradt királyához, s mindaddig adta a pénzt meg a katonát, míg a császár, másokkal együtt, a francián erőt nem vett. Ekkor másodizben tartá meg a magyar az ausztriai házat.

Most V. Ferdinánd uralkodik. Tudjuk, hogy a tavaszszon magyar haza függetlenségét törvénybe igttattatott és életbe is lépett, mert ő felsége helybenhagyta, hogy a magyar kormány a bécsi kormánytól különválasztassék.

Ellenségeink azonban, akik most ő felsége személye körül ólálkodnak, az I. Leopold idejét hozták vissza, a magyart ölik vágják, ki akarják irtani; — az ország függetlenségét, alkotmányát meg akarják semmisíteni.

Magyarok, az istenért! előttünk a példa a történet-könyvben!

Ha most elhagyjuk magunkat, az isten is elhagy bennünket.

³⁵ Gondoljátok meg: mik valánk eddig.

Gondoljátok meg: mivé leszünk!

FELLÁZADTUNK-E MI MAGYAROK?

A népeknek természet szerint való jusa van a szabadsághoz, épen úgy, mint a hálnak a vízhez, a madárnak a levegő-
éghez, — mert szabadság nélkül az ember nem is Isten képére
teremtett állat, hanem igavonó barom.

⁵ Ezért a népek, amint lassanként felvilágosodni kezdtek, mindig jobban jobban érezték, hogy szabadság nélkül el nem lehetnek.

Mínthogy pedig az uralkodók a népek szabadságát soha sem akarták, a népek kénytelenítették fegyvert ragadni és fegyver-
¹⁰ reskézzel víni kia szabadságot, melyet az ur Isten szívébe oltott.

Ezt a harcot, melyet a népek az elnyomó hatalmasság ellen vínak, — nevezik *forradalomnak*.

A *forradalom* legszentebb harc, ami a világon lehet. Mikor egyik király a másik ellen visel háborút, az csak a
¹⁵ királyok júsáért történik, de a *forradalom* a népek júsát víja ki, a hatalmasság körme közül.

Ilyen forradalom által vítta ki Franciaország a maga tökéletes szabadságát, ilyen forradalmakban küzdenek a
bécsiek az ausztriai nép szabadságáért, ilyen forradalom van
²⁰ mindenütt Európában.

Az egész világ két pártra szakadt. Egyik párt a szabadságot akarja kivíni, másik párt a szabadságot akarja elnyomni.

Ami bennünket magyarokat illet, nekünk nem volt rá szükségünk, hogy szabadságunkért, melynek fundámentuma
²⁵ az idej új törvényben van letéve, véres harcokat víjunk.

A mi *forradalmunk* Pesten, március 15-kén, nem vérontás volt, hanem egy szép ünnep, a szabadság ünnepe; ezerek meg ezerek csoportoztak össze Isten ege alá, ezerek meg ezerek emelték égre kezeiket, s egy szívvvel, szájjal mondák
³⁰ Petőfi Sándor után az eskü szavait:

A magyarok Istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!

Dicső ünnepe az ifju szabadságnak! ki hitte volna még akkor, hogy ily nehéz küzdelmek várnak ránk? Kinek jutott akkor eszébe, hogy eljőnek a sötétség fiai és konkolyt hintenek a szabadság legszebb tisztabuzája közé?!

⁵ Országgyűlésünk ekkor Pozsonyban volt. Az országgyűlés fellelkesült a szabadságért és meghozta az 1848-dik évi törvényeket. A király szentesítette azokat.

Ennyi volt az egész. Egy szép szabadságünnep Pesten, és törvényes gyűlés Pozsonyban. És mégis azt hányják ellen-
¹⁰ ségeink, hogy mi magyarok fellázadtunk!

Ezt a hazugságot a boldogtalan királynak is annyira fejébe verték, hogy bennünket lázadóknak tekint, sőt Jellasicsra bizta, hogy bennünket csendesítsen le.

Mindenható Isten! hiszen mi a *törvény mellett* vagyunk,
¹⁵ amelyet ő felsége is aláírt és megpecsételt, hogy volnánk hát mi lázadók?

Hiszen mi, amint az új törvényeket megkaptuk, békeségben maradtunk, egy csirkefiat sem öltünk meg a miatt: hogy volnánk hát mi lázadók?

²⁰ Hiszen mi, amikor a rácok lázadozni kezdtek, egy darabig csak tyúkkal-kaláccsal bántunk velök, s szenvedtünk nekik, míg csak szenvedhető volt a dolog: hogy volnánk hát mi lázadók?

Hiszen nem mi ütöttünk be Horvátországba, hanem Jellasics és a horvátok jöttek pusztító sáska módjára Magyar-
²⁵ országba, hogy volnánk hát mi lázadók?

Hiszen a tót *Hurbánt* és *Simonicsot*, az oláh *Urbánt* soha sem bántottuk, ők szedtek népet ellenünk, ők ütöttek ránk.

Száz felől támadják meg a szegény magyart, száz felől
³⁰ kell magát egyszerre védelmezni, és amiért magát védelmezni meri, amiért nem nyújtja nyakát a hóhérpallos alá, még ő a lázadó?

Igazságos Isten! ne késsél sokáig.

Hogy merik azt mondani, hogy mi fellázadtunk?

³⁵ Hiszen mi a lázadás?

A lázadás nem forradalom. A lázadás olyan alacsony célú zendülés, mikor a nép az igaz törvény ellen támad.

Lázadás az, mikor a rác, horvát, és oláh felkél a törvény ellen; mikor ostobául felzudúl a maga tulajdon szabadsága ellen.

⁴⁰ Lázadás az, mikor a szentesített törvények ellen a király nevében bujtogatnak; lázadás az, mikor a király serege a törvény ellen harcol, lázadás az, mikor a király nevében törvénybe ütköző parancsok jelennek meg.

Az a lázadás; — nem mikor a magyar a maga régi törvényes szabadságát, nemzetiségét és függetlenségét védelmezi.

A magyar nemzet még ez ideig a *forradalom mezején* sem állott. Nem tudta ő, szegény, hogy az a rác, az a szerb zsvány, aki faluit felégeti, barmait elhajtja, — vetéseit felperzseli, nőjét megfertőzteti, gyermekeit leapritja, magát földönfutóvá, koldussá teszi; nem tudta mondom a szegény magyar, hogy az a király fogadott embere.

¹⁰ Nem tudta ő, hogy Jellasics a király nevében lepte el haddal az ország egy negyed részét, hogy a király nevében raboltak veres köpönyeges cigányai, azok a szerezsánok. Nem tudta, hogy mihelyt Budára ér Jellasics, mindjárt vicekirálynak teszik az István főherceg helyére!

¹⁵ Épen mint az Ezópus békaival történt. Léc király után vizikigyót adtak nekik!

Nem tudott a szegény magyar semmit. Elővette a törvénykönyvet, nézegette annak elején, végén *Ferdinánd* nevét, s nem bírta elhinni, hogy a király a törvény ellen titkon fel-

²⁰ támadjon.

Most felnyílt szeme e nemzetnek. Most látja tisztán, hogy csak egy mód van királyával kibékülni: *ha lefekszik és meghal!* Egyebet nem kívánnak a nemzettől, *csak életét!*

De a nemzet nem fog meghalni, a nemzet megvédi magát minden erőszak ellen, a nemzet nem irtózik a szent harctól, melynek neve — *forradalom*.

²⁵ A nemzet fel nem lázadt soha, de szent jogait és szabadságát, hazája függetlenségét, ha a törvények már semmit sem érnek, fegyveres kézzel, *forradalom* útján is ki fogja vinni.

³⁰ És a nemzet *lázádo* még akkor sem lesz!

9. AZ ASZTALTÁNCOLTATÁSRÓL

A szemek varázsa nem poézis többé. Tegnap, a divatos asztaltánc kísérleteknél azon ötletre jöttem, hogy itt a szemeknek, nem csak a mozgás irányára, mint ezt mások is tapasztalták, hanem a tárgy megindítására is nagy hatással⁵ kell lenni. Ezért, a kézláncolaton belül, az asztalon egy kis pontot jelöltem ki, hova a láncot képező egyének folyvást szegezzenék szemeiket. Eredménye az lőn, hogy az asztal, kevesebb mint két perc alatt, megkezdte szokott mozgását. E kísérlet a nap folytán, ugyanazon,¹⁰ vagy más személyek által többször, s többféle módosítással, ismételtetett, s mindig sikerült. Szanaszét tekintés a mozgást akadályozza, a szemek behunyása egyszerre megszünteti. Oly egyén, kiben nagyobb hatás tapasztaltatik, egymaga s fél kézzel sőt egy ujjal is képes, szemeit folyton¹⁵ egy helyre szegezve, jókora asztalt erős mozgásba hozni. Egy kísérlet teljesen sötét szobában történt, a szemek odaszegzése alatt az asztal erősen hánykodott, behunyatván azok, egyszerre megszünt. Probatum est.

10. TISZA DOMOKOS EMLÉKEZETE

A lapok egyszerűen jelenték Tisza Domokos halálát. A részvéthang, mely a napi sajtó útján nyilatkozik, noha őszi sajnálatot fejez ki, alig emelkedik fölül a hasonló gyászjelentések szokott modorán. Az inkább a főnemes család ivadékát, a reményteljes ifju magyart illeti, kiből születési helyzete s tehetségei után ítélve, sok minden lehetett volna. Nekem, ki a hamar elhunytal évek óta meghitt viszonyban álltam, nekem jut a szomorú kötelesség, értesíteni a hazát, hogy ez ifju élet kialvása nem csupán családi veszteség, hogy a remény, melyet ismerői hozzá csatolánk, már is határozott körvonalakkal bírt. Igen! Tisza Domokos költő vala, — nem mondom: kifejlett művész, — mert hiszen 18 éve, melyből a három utolsót egy végzetes nyavalya pusztítá, ilyen igényre kit jogosítva! — de költő, a hivatás, az ihlett tehetség biztos jeleivel. Én kísértem gondos figyelemmel e költői lélek fejlődését; én láttam az alig 13 éves gyermeket, ragyogó szemmel lelkesülni a remekművek olvasakor s ösztönszerűleg találni el a mi szép, legszebb, a mi költői színarany, mint nem tudná sok itész. S ha saját kísérletei e műpéldányoktól eleintén messzieszték; ha küzdelme a formával, *nyelvvél*, még újabb költeményein is meglátszik, annál meglepőbb, hogy már zsenge korában a g o n d o l t r a, költői eszmére fekteté a súlyt; s míg más ifjak a verselési ügyességet, a költői nyelv kezelést hamar eltanulják, a nélkül, hogy kísérletök mégis egyéb volna, mint visszhangja az olvasottaknak: ő ellenkezőleg mindenkor saját eszméjét akará érvényesíteni, ha bár az a *nyelv* és *vers* formáiba olykor nehezen fért is. A mi tehát fő, az eszme, a költői gondolat megvolt nála: a kifejezési biztosság, technica nem vala még kifejlődve. Ezért tartoztattam vissza kora föllépéstől az önerejét érző, hir- és dicsőségsóvár ifjat; csak midőn megmaradása kétségessé vált, akkor nem ellenzém többé, hogy verseiből valamit közrebocsásson, ha netán az így fellobbanó életinger felüdítné a beteget. Hiu remény! A dicsőség feléje csillanni kezdő

sugára épp oly kevéssé volt képes feltartani a nyavalyát, mint Afrika égető napja, hová gyógyulni ment, s honnan halni tért vissza. Ott, a pyramisoknál, írta utolsó szép költeményét, mely szellemét még teljes ruganyosságban mutatja, de melyből, hosszúsága miatt, ide csak az első szakaszt igtatom, — ott az alább olvasható „Feljajdulást” mely megtört lelkének hattyudala volt. Talán, a mit az élőnek nem javalltam, az elhunyt iránt magam teljesítem: egy koszorút válogatott szebb költeményeiből sirja fölé, hogy

10

.....animam .....

His saltem accumulem donis, et fungar inani
Munere.

II. ELŐSZÓ [TISZA DOMOKOS HÁTRAHAGYOTT KÖLTEMÉNYEIHEZ]

Midőn a mult év nyarán, a Pesti Naplóban, Tisza Domokos elhunytát jelentém s költői zsengei közül egy párt bemutattam a t. közönségnek: ugyanakkor némi reményt fejezek ki, hogy talán majd lesz alkalmam egy önálló füzetten bizonyítani be, miszerint a veszteség, mely főrangú családaink egyikét érte, nem csupán a családé. Most a mélyen sebzett anyá e kisdéd koszorút teszi feledhetlen fiának sirkövére; emlékül mintegy annak, ki reményei legszebb részét sirba vitte, — emlékjelül azok számára, kik az elhunytal közelebbi viszonyban álltak. Így e kiadás, főleg rokonok, barátok, ismerősök közti elosztásra lévén szánva, nem annyira a nyilvánosság, mint a többszörözött kézirat jellemével bír; s mint ilyennek, igazolásra szüksége nincs. Azonban a vigasz nélküli édes anyá kedves halottja szellemének vélt nyujtani áldozatot, ha e gyűjtemény megjelenését a kegyelet némi jelével köti össze: így lön pár száz fölös példány nyomva, hogy annak lehető jövedelme a Garay árvák tőkéjéhez csatoltassék. Nem dús adomány, — de talán nyer némi érdeket az által, hogy azt mintegy az elhunyt — mondani, gyermek — költő nyujtja az elhunyt költő gyermekeinek.

A mi e füzet aesthetikai becsét illeti: senki sem fogja várni, hogy oly ifju, ki verseit 14—18 éve közt írja, bevégezett művész legyen. Magok a világhírű költői lángelmék ily életkorból fenmaradt művei alig egyebek szerény formagyakorlatnál, s vagy tüzre, vagy a „chefs-d'oeuvre” mögött egy olvasatlan zugolyba kárhoztatvák. Annál meglepőbb jelenség, hogy ifju költőnk már nem külsőségen kapkod, hanem gondolatra fekteti a súlyt. Nem a rímpengés, a könnyen folyó mérték első törekvéseinek célja; hanem a költői eszme, melyet a sokszor nyűgző, darabos formában kifejezni küzd; s e küzdés nycmai több helyen meglátszanak művein. De a lyra egységét s azt, mi a szépészek előtt belidom néven ismeretes, többnyire szerencsésen s finom érzékkal megtalálja; miről avatott szem azonnal meggyőződhetik, ha néhányat darabjai

közül figyelemmel átolvas. Ő nem áradozó bőszevűséggel lapítja el a felfogott tárgyat, mint kezdő rendesen szokta: rövidsége törekszik elannyira, hogy néha a nyelv nem fejezi ki egészen gondolatját, homályos marad. Üres leírás, a természet microscopi részletezése önála nincs: még leíró, festő darabjai is a kedély- s érzelmvilágot tükrözik vissza. Mindenütt az egészet veszi célba, nem a részletekben kicsinykedik. Jelzői, képei, hasonlatai sokszor meglepően eredetiek: a nélkül, hogy az efféléket hajhászná. Mind ez azt mutatja, ¹⁰ hogy ő korán akart és tudott önlábain járni; mind ez megannyi biztos jel, hogy benne, ha egészen kifejlik, a haza egyik koszorúsát fogja üdvözleni.

De ő már nincs. Oly korban hunyt el, midőn más ifju költő vagy még épen nem, vagy csak tartózkodva lép nyilvánosság elé. Ha tovább él, e füzetből kevés lát világot, ¹⁵ legalább átdolgozás nélkül. E fájdalmas körülmény nyerjen elnézést gyöngéinek, méltánylást szépségeinek, rokonszenvet sorsának. Ne az legyen kérdés, mit nyert a jelen irodalom e füzetben, hanem mit vesztett, szerzője halálával, a jövő.

²⁰ Kiegészítésül álljon itt a fiatal költő egyszerű életrajza. Tisza Domokos született 1837-ik Október 27-én. Szülei, Boros-Jenői Tisza Lajos és gróf Teleki Julianna, a leggondosb nevelésben részesíték. Főleg a szép lelkű, nemes szívű anya folytonos gondjai csepegteték olyan korán kedélyébe a szép ²⁵ és nemes iránti érzéket, s fejleszték kitünő elmetehetségeit. Már öt éves korában olvasott, irt; hajlama főkép a magyar versezetek felé vonta, melyeket meghatóan tudott felmondani. Midőn megválasztott nevelője, Kovács János, önképzése végett külföldre bocsáttatván, egy időre német ajkú nevelőt ³⁰ nyerne: e miatti panaszát egy naiv versecskében fejezte ki, mely így kezdődik:

Alig ver gyökeret a magyar nyelve,
Már is elnyomja a német elme . . .

s ezek, a mennyire tudni lehet, első rímei. Ugyanazon két ³⁵ év alatt, míg nevelője külföldön járt, értelmisége már annyira ki volt fejlődve, hogy vastag történeti műveket olvasott keresztül, magán szenvedélyből. A francia nyelvet már 1851-ben annyira birta, hogy azon folyvást és szépen fogalmazott. Ez évben történt, hogy az áldozatkész szülék, határozott költői ⁴⁰ hajlamát fölismerve, engem biztak meg, hogy vezetném ez irányban fejlődését. Már ekkor ismerős volt a magyar, német, francia, nem soká az lett az angol költészet számos

1. S. Igar, jo is mpr.

Az ember irselem száján megmutatja az igazat, ki.
 nyomon: a lélek dolgot oktat, egybefüggés, hűség.
 Az igaznak fürkészés által ismeretes gyűjt: így állnak
 el a kultúrba humanizáció.

eli a kutyabíró" húdoanyagok.
Az ember akarat hajlik a "plé" is lelakore
indagul. A jó lehet anyag; mint konyolas ilas, jó
egyszerű seb; lehet nekem; például viera erkölcs, jó
lehet nekem; például viera seb, az anyag jó
előmozdinasát okoztak; a vadás, okoztak stb. nekem,
mi járunkat okoztak.

De at embort izar is jó meg aca eligeti ki nélti.
son. Kapralem meg egyeb inpot. Kedare meg aca gyönyörű
is kíván: ek a Stajp. A legegységűb emborre is tal
nak a termizet stajpegei; a vad nepkeket is van te,
néje, Kölelretele. A Stajp usoni one törekvés hozza let,
de a külböbő műveléseket.

... in the ...

Mind a három csatornánk igaz, jó és szép, okos,
jól teremtett. ~~Az egyik~~ az igazságot, a bölcsiséget (philosophia)
feladása. Ennek egyik külön ágazata a steppan vagy
szépség.

~~reprezent.~~
A triptan, latinsul Ascheha (egység nélkül)
döbörösi = eisek, mintegy: Erektor tehát oly rendszer,
res tudomány, mely a legrack törvényei fejezetei.
A regikrei nem lekezes, mind inált rendszer tudomány,
három részes a philosophiába, részes a költészetbe
vagy biológusba. Ezek a más kérdés közepon foglaltak,
tels elvár tudományos rendszer. Baumgarten leh.
der által, a szola kérdés mind elvi vannak, legelőbb
a németek közt. -

gyöngyeivel s engem meglepett a helyes tapintat, a finom izlés, mellyel az igazi szépet, az örök szépet meg tudta választani. Rövid, csak félévi, utóbb (1852-ben) két havi személyes vezérlés után, leveleim, bírálataim által adtam irányt költői fejlődésének; e mellett a komolyabb tanulmány is folyt. A hellén és római classicusokon kívül (amazok közül már Homért könnyen olvasta) történet, természettan, mathesis foglalták el; s már épen a gymnasiumi érettségi vizsgát letenni készült, midőn ép azon válságos korban, mikor a gyermek ifjává serdül, hihetőleg a megfeszített munka által idézve elő, egy orvosolhatlan betegség tüdejét támadta meg. Hiába volt a kétségbeesett szülék minden áldozata, a leghiresb orvosok segedelme; hiába vitte őt 1854 őszén az ápoló édes anya Olaszhon szelid ege alá, hogy ott felüdüljön; hiába töltötte a következő (1855—1856) telet a pyramisok hazájában: a kimerült életerőből csak annyi vala már, hogy hazatérhesen, a szülői karok közé — meghalni! Elhunyt Geszten, június 21-én, 1856.

Kétszázat haladó versei közül én szemeltem ki s állítám össze e kisded gyűjteményt. Nehány legszebb darabnak ki kelle maradni, mert nem a sajtóviszony tekintetbe vételével irattak. Részemről nem járult hozzá javító kéz. Legfőlebb egyes nyelvhibákat hoztam helyre, a mennyiben rím, mérték, széphangzat engedé. Ez volt az anya óhajtása, ez nekem is akaratom. Nem hírnév után epedő ifju lép itt föl: minek a javítás. Taps őt nem buzditja, gáncs nem keseríti többé. Emlék az egész: a milyen volt, a miért küzdött, a mint érzett, a mit szenvedett. Nyugodjanak csendesen hamvai!

Nagy-Kőrös, október 27-én, 1857.

12. VALAMI AZ ASSZONÁNCRÓL

Nem akarok szerezcent mosni; rossz versírók mindig voltak s lesznek a világon, következésképp honunkban is, — sőt itt felesebb számmal, mint bárhol, nem lévén semmi vezérkönyv, mely a vers-csinálásnak — legalább a külsőre vonatkozó — mesterségét tanítaná; semmi kritika, mely a mosdatlan körmökre rákoppantana, midőn a költészet tiszta kelyhéhez mernek nyúlni. De lehetetlen bosszankodás nélkül nézni, mily kevés gondot fordítanak a külalakra még oly verselők is, sőt kiváltképp az olyanok, kiknek eszme- és tartalom nélküli szóhalmazára bizony ráférne egy kis formai tisztaság, egy kis külső csin; hogy az ember mégis gyaníthatna valami okot, mi tántoríthatta meg ez vagy amaz szerkesztőt vagy kiadót, hogy e félceletet Guttenberg isteni találmányának áldásaiban részesítse. Ha pedig az ember tapasztalja (miben elég módja van), hogy e rossz példa mint ragad alulról fölfelé, rosszakra jóbbakra, akkor e bosszankodás még magasabb fokra hág. A „*veniam damus petimusque vicissim*”-nek is meg van a maga határa, s ez nem eshetik a művészet korlátain kívül, különben oda jutnánk, a hol . . . . . a hol most vagyunk. Mert hiszen a pongyolaságban alább már nem sülyedhetünk: a mostani állapot valóságos botrány.

Én itt egyebet mellőzve, s a rimet futólag érintve, csak az asszonáncról akarok egy pár szót elmondani.

Nyelvünk, a többi európai nyelvekkel összehasonlítva rímekben igen szegény. Ennek okát abban vélem rejleni, hogy mig más európai nyelveknél az egyes szavak a szókötésben is megtartják eredeti alakjokat, a magyarnál utóragot vesznek fel. Már pedig rag ismétlésből rím nem ered; oly heterogén szó, mely ragjaikkal rímезne, történetesen kevés van: így nincs egyéb választás, mint vagy Gyöngyösy Istvánnal és követőivel „ának—ának”-ozni, vagy rím helyett asszonáncot is használni.

Asszonánc, épen mint rím, idegen szó. A magyar nép, jóllehet (egy idő óta legalább) mindeniket használja, nem

tudott nekiek nevet adni: neki a vers, a nóta *rámegy, kimegy* s azzal beéri. Hogy valaha rím helyett a görögéhez hasonló mértéket használt, melyben choriambus láb volt a túlnyomó, arról csárdásaink s a nagyon régi „Lengyel László”-féle gyermekjátékok *dallamai* bizonyosságot tesznek. Ezen dallamokból gyönyörű schemákat lehet levonni; de a mi most nem célom.

Hogy az *asszonánc* népünknel nem oly idegen, mint neve, azt megmutatni könnyű. Midőn a fentebb körü költészetben még így rímelték: „szemeink-füleink, apjával-bátyjával, sülyedeztek-tévedeztek” stb., s volt rím elég: akkor nevették a nép ügyetlenségét, hogy hasonló jó rímeket nem talál, hanem ilyenekre szorul dalaiban: *földet-tőled, rakva-alma*, stb. Pedig a népnek öntudatlanul jobb ízlése volt, mint ama rímelőknek: ő ragot *ugyanazon* raggal ritkán hangoztat, inkább vesz —
15 olyan a milyen — *asszonáncot*. Például:

Ne szomorkodj, légy víg,
Nem lesz ez mindég így.

Húzd rá cigány, disznót adok,
Nem túrja fel az udvarod.

20 Igyunk, igyunk kivilágos viradtig.
Meggizeti, a ki reggelig alszik.

Vigyen el a sárga halál,
Takarítson szárnya alá.

Megjegyzésre méltó, hogy ez utóbbiban az *asszonánc* a
25 *sárga és szárnya* szókra is kiterjed.

Ha már azon avatottak, kik a honi költészet *nemzetivé* emelését tűzték nemes feladatukul, a rag ismétléséből származó — bár *látszatra* jóhangzású — rímek vagy inkább *nem-rímek* kiküszöbölése után, az által kívántak a rímszegény
30 nyelven s magokon segíteni, hogy *asszonáncokat* vettek fel: igen helyesen cselekedtek. Helyesen, mondom, mert a magasabb költészetnek, ha nemzeti akar lenni, a népből kell kifejlődni: a nép pedig mint fönnebb érintém, az *asszonáncot* szintoly régen vagy talán régebben használja, mint a rímet.
35 Csak ne feledjük, hogy a magasb költészet, a művelt író, azt, mit a néptől szabálytalan, hibáktól természetesen nem ment alakban vesz át, szabályozni, tisztogatni köteles. Ezért meg nem bocsátható azon írók (illetőleg ironcok) vétkes könnyelműsége, kik — tudatlanságból, erőtlenségből, restség-
40 ből-e, vagy ama jelesbek hibáit tökéletlenül majmoló hegykeségből, mely pongyolaságában genie erőlködik lenni, megha-

tározni nem tudom, se a rím, se az asszonánc-törvényeit nem tisztelik, hanem gázolnak keresztül-kasúl, a mint épen tolluk alá jó; kik így rímelnek: *körében-éjjelében, csillaga-sugára, fordult-pirult, hajtja-tudja, panaszát-sóhajtasát*, és ily asszonáncokat mernek használni: *időnek-véled, megfűlnak-utálósabb, gyakran-atázom, veszt-eget* stb., milyeneket ezrével lehetne felidézni a szépirodalmi lapok hasábjairól. Hova visz — hova vitt ez bennünket? — ide s tova a verset nem is kell írni, csak a prózát hosszabb s rövidebb sorokra szaggatni s ráfogni, 10 hogy az vers. Ilyeneket a nép soha sem dalolt, füle sem szenvedhetné meg: annál nagyobb szégyen, hogy írók használják azokat, írók, kik a költő nevet, ha a közönségtől meg nem nyerik, önmagok ruházzák nagy szerényül magokra verseikben!

15 Elmondom pár szóval az asszonánc főszabályait, nem a mint azokat talán más nemzetek poetikája meghatározza, hanem a mint én, nyelvünk természetéből s a nép költészetéből magamnak elvontam.

Asszonáncban megkívántatik:

20 I. Hogy a *hangzók* ugyanazok legyenek.

Itt megjegyzendő:

Az asszonánc végső szótagjában nyílt *e*-nek közép *é* nem felelhet.

Helyzet (pozíció) által hosszúvá lett, bár különben rövid 25 hangzónak szinte *olyan* hangzó felel meg. Például nem *harmat* és *marad*, hanem *harmat-síralmad*.

II. Hogy a mássalhangzók rokonok legyenek (b-p, c-sz, d-t, f-v, g-k, l-ly, m-n, n-ny, r-l, s-zs, z-sz, gy-ty, dzs-cs).

30 És csakis az a *hibátlan* asszonánc, melyekben e szabály meg van tartva.

Kivételkép azonban e szabálytól legjobb költőink is eltérnek néha. Ők ugyan az eltérésben is bizonyos határt tartanak szemelött: de az utánczók serege féktelenül nyargal szanaszét — turba ruit, — megelégszik asszonáncával, ha *ugyan* 35 *azon alphabetumból* állíthatta azt ki.

Hogy ez eltérés „netovább”-jával tisztában lehessünk: figyelembe kell venni *egy* tagú-e az asszonánc vagy *több* tagú, azaz *egy* szótagra terjed-e vagy *többre*.

Egy tagú asszonáncnál a fönnbbi szabálytól eltérni nem 40 lehet; legfőlebb annyi nézhető el, hogy a magában is, helyzet (positio) által is hosszú hangzó után l, r, folyékony mássalhangzók kimaradjanak, pl. *cserélsz-érc*; *jársz-ház*.

Két vagy több tagú asszonáncban:

A hangzók ugyanazonsága elengedhetetlen föltétel. Azonban kisebb vétség a-t o-val, nyílt e-t közép é-vel, közép é-t ő-vel hangoztatni, mint például e-t o-val.

Mássalhangzókat illetőleg:

⁵ Minél kevésbé rokonok az asszonánc derekán lévő mássalhangzók, annál szigorúbban követelhető a vég mássalhangzók közel rokonsága. Viszont:

Minél tökéletesebben egybehangzik az asszonánc különben, annál megbocsáthatóbb vétek a vég-mássalhangzók nem ¹⁰ rokonsága, vagy egyiknek elmaradása (mint *párját-várják, sárga halál-szárnya alá*).

Lássunk már néhány példát arra nézve, mi módon képezetnek az asszonáncok.

I. Egytagú asszonáncnál mindig szabályszerűleg, pl. ¹⁵ *harc-akarsz, arc-rajz, vért-kérd, szem-hiszén* (közép é-vel), *mást-lásd*.

Megbocsátható hiba mindazáltal, ha végül egy néma és sziszegő mássalhangzó lévén, ezek-fölcseréltetnek, péld.: *azt-siratsz*.

²⁰ Ha l és r a sziszegő végbetű és a hosszú hangzó közül kimaradnak, pl. *érsz-kész*. Az l-nek d, t előli kivetése által származó asszonánc úgy tekinthető mint szabályos, pl. *hold-szót*, mert így is ejthetni ki: *hód-szót*.

II. Több tagú asszonáncoknál:

²⁵ 1. Az egész asszonánc betűről-betűre egyezik, csupán a végmássalhangzó rokon, pl. *halom-falon, perec-eresz*. Ez legjobb.

2. A vég-mássalhangzó rokon, a többiek részint ugyanazok, részint rokonok, pl. *harmat-síralmad*. Szinte jó.

³⁰ 3. A mássalhangzók átalában csak rokonok, pl. *halad-nyarat, kormot-titkolnod*. Szabályos.

4. A vég-mássalhangzó rokon, a többiek részint rokonok, részint nem, péld. *kárban-csináltam*. Gyengébb, de nem szabálytalan.

³⁵ 5. Csupán a vég-mássalhangzó rokon, a többiek nem, pl. *viradtig-alszik*. Erőtlen, de még ez is szabályos.

6. A vég-mássalhangzó nem rokon, de a többiek ugyanazok, pl. *párját-várják, honnat-vonnak*. Szabály ellenes ugyan, de erős.

⁴⁰ Meg kell jegyezni, hogy ily esetben a végmássalhangzó hasonfajú legyen (k, t, p; — b, g, d; — b, v; — l, n); pl. *nyarak-harap-arai; darab-farag-marad; egyéb-egy év; stb*.

Oly merész asszonáncot, midőn a végmássalhangzó még csak nem is hasonfajú, akkor nézhetünk el, ha különben az asszonánc igen erős, s minél több szótagra terjed, pl.

Rég elhúzták az esteli *harangot*
Ki az a ki még most is itt *barangol*.

5

Petőfinél. De az ilyet jobb egészen elkerülni.

Nem rokon mássalhangzót használni végül, midőn az asszonánc különben is gyarló, megbocsáthatatlan bűn. Az ilyen *húszárt-beosztják*, se rím, se asszonánc; az egy sziszegő
10 betű nem teszi azzá.

7. Erős asszonáncnál a vég mássalhangzók egyike néha kimarad: pl. *sárga halál* — *szárnya alá*. Mindenesetre szabály ellenes, s legfőlebb az *l*, *ly* betűkre szorítkozhatik, melyek némely tájszólás szerint ki sem mondatnak.

15 8. A hasonfajú néma mássalhangzók fölcseréltetnek, pl. *adag-dagad*, *hitők-kiköt*, *légy víg-mindég így*. A jobbak közé tartozik.

9. A hasonfajú némák *rokonaikra* cseréltetnek, pl. *hideg-sziget*. Eléggé jó.

20 10. Szereti az asszonánc, ha a szó *kezdő tagja* ismételtetik, egészben vagy részben; pl. *vártam-várban*, *halmán-hajtám*.

Elég legyen ennyi, ujjmutatásul azoknak, kik asszonáncal élnek, a nélkül, hogy szabályokra ügyelnének, s figyelem
25 gerjesztésül az olvasóközönség azon részénél, mely rímekhez vagy alrímekhez levén szokva, hiába keresi a *végső betűk* egyezését s talán ezt: *galand-alant* épen oly rímtelenségnek tartja, mint péld. ezt: *időnek-véled*, milyeneket, fájdalom! találni nem nehéz mostani belletristicánk lapjain.

13. A MAGYAR NEMZETI VERS-IDOMRÓL

Nincs egy-egy nehezebb feladat a magyar irodalom történet tanítójára nézve, mint a régi nyelvmélekek és költői maradványok iránt a tanulóban érdeket gerjeszteni, azt folytatni, hogy a példányok olvasása előtt fárasztóvá, lélekölővé ne fajuljon; hanem figyelmét, a helyen, hogy langasztaná, ébressze, a helyen hogy elszórná, a tárgyra feszítse, a helyen hogy kimerítné, önműködésre szoktassa. Gymnasiumi növendékről, 15—16 éves ifjuról szölok, ki előtt csak most nyílt meg a sztil virágos mezeje, honnan koszoruit, ha nem is választékosan, de bizonyára minél tarkábban fonja, ki egy pár novella, egy-két cifra költemény olvasása után az irálynak „fényét meg kezdte kívánni” — s boldog alanyiségában éppen nem habozna saját szövirágait Pázmán avatag nyelvének, saját versgyakorlatit Zrínyi bukdácsolásinak elébe tenni.

Nem emelkedvén még oda, hogy a nyelv erejét, a compositio hatalmát, a költészet egyszerű fönségét érezni tudná: rokon-vagy ellenszenvét csupán a külsőhez köti; ha ez csinos, vonzó, képdús, ifjú lelke dagályának megfelelő, szeretni, — fordítva únni, kicsinyleni fogja. Azon boldog kor ez, mely, midőn utánaöz, magát teremőnek hiszi, mely ön gyarló kísérleteit remekművekkel teszi párhuzamba; első merész felszökellése, kétségkivül, amaz erőnek, mely — tehetséggel párosulva, majdan teremteni fog, — de éppen ezért nem a multa, hanem a jövőre függeszti pillanatát, melynek csíráit keblében hordozza. Hogyan is ragadnák a *mult* ügyetlen törekvései bámulatra azt, ki ösztönszerűleg érzi, hogy hivatása, ha kitűnni akar, a *jelent* is lába alá szegni; ki legnagyobb mesterében, öntudatlanul, oly ellenét sejtí, melyet egykor legyőznie, tulszárnyalnia kell. Az ilyen mosolyogva nézi le mindazt, mi, szerinte, saját fejlődése színvonalának alatta áll, — s nem nagy véleménynyel van az avult régiség iránt, habár az jeles mű, habár ő maga legkitűnőbb tehetség legyen is; sőt éppen ez utóbbi, az önerejét érző szellem az, mely legkevésbbé hajol meg a multa tekintélye előtt, — a korlátolt ész egykedvű butasága, mely a

mester szavára esküszik, itt is, mint mindenütt, fölszínen maradván.

Ha már a valódi műbeccsel bíró, de elavult emlékekkel szemben is ily akadályt kell a tanítónak leküzdeni: mit tegyen ott, hol forma és tartalom, külső és benső egyaránt silánynak mutatkozik, hogy a tisztes maradvány a növendék előtt ne mint unalmas, de vonzó, ne mint nevetséges, de tanulságos, tűnjék fel. Mi magyarok nem vagyunk azon szerencsés helyzetben, hogy egy népileg naív, de nemzetileg önálló irodalomnak a hajdankorból fenmaradt gyöngyeire büszkén mutathassunk. Mi őseinkhez számíttjuk Etlét, de az Edda és a Nibelunge-Not, a Hildebrand- és Detre-ének, melyek a nagy hódító nevét ma is emlegetik, idegen népek tulajdoni. Mi akárhány Rodrigót szemelhetünk ki az ozmán harcok idejéből: de *Cid*ünk nincsen, sőt a Hunyadi magasztos neve is elhangzott népszerű költeményeinkben, míg a szerb ajk Szibinyáni Jankót nem felejtheté. Mi csak hírért halljuk a daloknak, melyek egykor Attila és Árpád, Endre és Mátyás asztalánál zenghettek, a nélkül, hogy azokból egy árva betűt felmutatni, egy árva hangot utánzöngeni bírnánk. A mi fennmaradt, az már, alig némely kivétellel, iskolázott emberek műve, kik a nép kerekded compositióját laza terpedtséggel, naivságát tudákos reflexióval válták föl; a *szép* helyett *sivár* igazra, *gyönyörködtető* helyett tanulságosra törekedvén. Ily körülmények közt nem utolsó dolog a felolvasott darabnak érdeket kölcsönözni; s hogy e cél pusztá grammatizálással, a nyelv alaki és helyesírásbeli változásainak részletekbe ható fejtegetésével bajosan lesz elérhető, gondolhatni. Mikor kezdtek, például, az *i* betűt ponttal jelölni meg, érdekes lehet a tudomány embere előtt, s az iratok korának meghatározását elősegélheti: de az ifju kedélyhez aligha szól; azért a nyelv fejlődése csak főbb mozzanatiban, nem egyszersmind apró részleteiben, kísérendő.

Én itt, kitüzött célomhoz képest csupán a költészetre, annak is inkább kül-idomára, mint lényegére szorítkozom. A tudós tanár, ki a klasszikai és talán európai irodalom színvonalán áll, örvendve fogja irodalom történeti előadásakor az egy Erdősit a XVI. századból felmutatni, mint első alkalmazóját a római mért soroknak: de hogyan gerjeszt érdeket a Tinódi-féle formák iránt, ha csak azon derűtlenség által nem, mit a *vala* és *vala* rím örök ismétlődése előidéz? hogyan különbözteti meg a prózától *Andreas Lupus* rím- s mértéktelen sorait? hogyan igazolja régibb költőink felforgatott szórend-

jét? stb. Be fogja-e érni e stereotyp ítélettel: „forma tökéletlen” — s kívánandja mégis, hogy tanítványi e tökéletlenségek olvasásában kedvet találjanak? — Nem, lenni kell valaminek a mai rím- és mértéken kívül, mi azon formákat az egykoruak előtt kelendővé tette: egy *népíleg nemzeti rhythmus* lüktetése az, ama rhythmusé, mely népzsenénk- s dalainkban nagyrészt ma is érezhető; ama rhythmusé, melyet, költészetünk érdekében, nem ignorálni, de nyomozni, nem mellőzni, de tovább fejteni tartozunk. Legyen szabad hát nekem, párhuzamban a költészeti maradványokkal, mindazáltal nem csupán tanodai szempontból indulva ki, nézetimet arról, mit *magyar nemzeti vers-idomnak* neveztem, röviden előadni; föltéve egyszersmind, hogy a tisztelt olvasó figyelmezett olykor népies dallaminkra, s talán forgatta is Erdélyi, Fogarassy, Greguss idevágó értekezéseit.

I.

Próza és vers. — Csalatkoznék, ki ez utóbbit csupán a lebegő mértékben, a rím öszhangzatában keresné. Folyó és kötött beszéd közt, a tartalmat nem tekintve is, lényeges a különbség. Mint Chladni üveglapján a nyirettyű által előidézett hangra mozgásba jó a ráhintett föveny s a hangrezdület minősége szerint különböző, de mindig szabályos csoportokba fut össze; úgy változtatja helyét, úgy sorakozik szó és mondat rész az indulat által rezgésbe jött költői beszédben, szemközt a próza nyugalmas folyékonyságával.* Lehány magáról minden fölöslegest, mindent, a mi lazává, pongyolává tehetné (milyen a névelő *az, a*, és némely particulák); feloldja a prózai körmondatosságot; a szórendet merész inversiókkal forgatja össze: a gondolatokat, nem, mint a folyóbeszéd *egymásba* fűzi, de *egymás után* sorozza, mintha azok, a tapadás (adhaesio) törvénye szerint csak véletlenül csoportoznának együvé, — s kényszeríti őket, hogy bizonyos kiszabott szűk tér határain kívül ne nyujtózzanak, de egyszersmind azt, minden fölös hézagpótló nélkül, be is töltsék. Szóval a folyóbeszédet *rhythmus* váltja fel, mely benső és külső egyszersmind: szabályozza, kiméri, párhuzamos tagokra osztja fel úgy a gondolatot, mint a beszéd külső alakját s e kettőt egymással legszorosb ösz-

* Wer theilt die fließend immer gleiche Reihe
Belebend ab, dass sie sich rhythmisch regt?

(Goethe.)

hangzatba teszi, csaknem azonítja. A rhythmus tehát nem egyes tagok, sorok mértékszerű lebegése, mint valamely félig kifejlett prosodiai alak — nem is a rím, mérték összesége: mert, hogy ezek nélkül is van rhythmus, az összes héber költészet bizonyítja; míg ellenben, rhythmus nélkül, a folyóbeszéd 5 rímelve is prózai természetű marad, mint ezt az arabok rímes prózáján, kiknél e korcs idom kifejlett, láthatjuk. És így a rhythmus az, mi a vers-idom lényegét teszi, mi a kötött beszédet a folyótól már elemeiben elválasztja s a kettőt éles ellentétbe helyezi egymással; minek veleszületett érzése nélkül lehet valaki igen jó prosaicus, de verselő nem.

E szerint a kötött beszéd lényege nem a rím s mérték, hanem a rhythmus levén, ez utóbbi egykorú a költészettel, mely eredetileg csupán e formában nyilatkozott, s a rím vagy 15 mérték hangzatosságát csak később vette fel. Az ősrégi héber költészet, melyben sajátképi mértéket találni fel hiú kísérletnek bizonyult be, egyedül rhythmuson, a gondolat rhythmusán alapszik. Három fő módja van a gondolatok csoportosulásának. Első a *párhuzamos*, miszerint ugyanazon gondolat 20 különböző szavakkal ismételtetik, s alkotja mintegy a vers elő- és utórészét, például:

Adah és Zillah, halljátok hangomat!
Lamech női figyeljetek szavamra.

(Lamech éneke.)

25 Másik az *ellentétes*, midőn a Vers elő- és utórésze ellentétes gondolatot fejez ki, mint

Átok rá, ki téged átkoz,
Áldás rá, ki téged áld.

(Móz. I. 27—28.)

30 Harmadik az *összerakó* (syntheticus), midőn a rokon eszmék (varia, non diversa) sorozásában némi *haladványt* (progressio) vehetni észre; vagy pedig ugyanazon gondolat, *kiegészítő toldalékkal*, ismételtetik, mint a következő hely Mózes hattyuénekében:

35 Egek, halljátok meg beszédemet
És halld meg, ó föld, szájam szózatát

} ellentétes.

Csöpgőjöm tanításom, mint az eső
S hulljon szeliden mint harmat szavam.
Mint permeteg a zöld virányra,
Mint zápor a növény csemetékre :

} összerakó.

Mert Isten nevét hirdetem,
Nosza dicsérjétek az urat!

} párhuzamos.

Nem volna nehéz a magyar költészetből hasonló eszmesorakozást szemelni ki; de legyen elég csupán a progressióra mutatnom, mely Zrinyi e soraiban felülrik:

Fegyvert s vitézt éneklek, *török hatalmát*
Ki meg merte várni *Szuliman haragját,*
Ama nagy Szulimánnak *hatalmas karját,*
Az kinek *Europa rettegte szabljáját.*

10 Ugyanazt ismétli, de mindig pótló, erősítő részletek hozzáadásával. Vagy még jellemzőbben e népdal, melyre már Erdélyi is figyelmeztet:

Meghalok *Csurgóért,* de nem a *váráért,*
Hej, nem a *váráért,* csak *egyik utcáért,*
16 Nem is az *utcaért,* csak *egyik házáért,*
Hej, *ebben* növekedett *barna galambomért.*

Hogy a mi költészetünk is eredetileg csupán a rhythmus báját ismerte, s minden afféle, mint rím és mérték, nála legfőbb esetleges volt: alig szenved kétséget. Igaz ugyan, hogy 20 legrégibb verses emlékeink, milyen a Pannónia megvétele tárgyazó ének, már rímelt alakban is fordulnak elő; sőt Béla névtelenjének pár helyéből, hol a magyar történeti dalt fordítani látszik, rímes eredetét sejtünk. Ily helyek már, midőn a vezérekről szól:

25 Omnes loca sibi acquirebant,
Et nomen bonum accipiebant.

továbbá, a pogány Thonuzobáról beszéltében:

Et dum Beatus rex Stephanus
Verba vitae praedicaret
30 Et Hungaros baptizaret,
Tunc Thonuzoba in fide vanus
Noluit esse Christianus,
Sed cum uxore vivus
Ad portum Obad est sepultus.

35 és már előbb, Gyuláról szólván, ismétli magát:

Quod in fide esset vanus
Et noluit esse Christianus. —

De ha ezek valóban nép-ének fordításai is, az még az eredetinek rímelt alakját nem föltétezi. Maga Anonymus, ki rímelő hajlamát előbeszédében is elárulja, adhatott rímet az eredeti szöveg rhythmusához, vagy latin fordítása annak foroghatott a papok kezén. De ha nézzük, hogy a rímetlen alak egész a XVI.-dik századig fentarthatta magát; hogy eleinte a papok, midőn a nép számára éneket fordítottak, csöppet sem igyekeztek azt a sorvégek egyeztetése által kapósabbá tenni; hogy az első dal, melynek népi eredete föl van jegyezve, értem a Mátyás választásakor rögtönzött nyolc sort, noha rímben kezd, a nélkül végzi; hogy a török világban kelt Oláh Gerő-féle néprománc régiebb versszakai mit sem tudnak a *kimenő* sorok felől; hogy végre a XVI-ik században Farkas András egész nagyobb költeményt, csupán a sorok és strophák rhythmusára támaszkodva közrebocsátni mert: mindezek és hasonló, mondom, arra mutatnak, hogy a rím iránti érzék nem volt kifejlődve régiebb költészetünkben. Lehet, hogy a magyar fül szinte megérzette, ha a sorok végei történetesen összehangzottak: de nála a rhythmus, nem a rím, lévén fő-
 20 dolog, ez utóbbit könnyen nélkülözte; s ha Tinódi a *vala* — *vala* helyett épen semmi rímet nem használ, az a hallgató előtt, úgy látszik, közönyös dolog leendett.

Ide mutat az is, hogy a népi közmondatink, az úgynevezett *példabeszédek*ben aránylag oly kevés a sajátképi rím. A
 25 közmondatok nagy részben, ősrégi eredetűek. Mint a népi bölcselem közhelyei, vagy a népköltészet egyes hulladéki, magába a nyelvbe olvadva, szállnak firól fira, nemzedékről nemzedékre, s ki tudná azok nagy részének keletkezési idejét meghatározni? Talán némely példaszó, mely ma is köz forgalomnak örvend, már a Volga partján honos *vala*; s ha Uszubu apánk nem pattogtatta is úgy a körmönfont közmondásokat, a hogy e vezért Dugonics beszélteti Etelkájában: bizonyosan fordult meg ajkán egy kettő, a mi jelenleg is divatozik. Érdekes volna régiebb latin íróink nyelvében az efféle magyaros
 30 proverbiumokat utánnyomozni, — én itt hamarjában csak egy mai szójárásra emlékszem: „vágja, mint a nyers tököt” — mely már Béla jegyzője tollán, bájos hungarismussal, így fordul elő: „tonsa capita cumanorum — mactabant tanquam crudas cucurbitas.”

40 Tapasztalni, hogy más népek (például a németek) közmondásai épen a rím gyakori használata által tűnnek fel, míg nálunk fordítva áll az eset. Kétségtől amazoknál a rím-érzék előbb volt kifejlődve s így ez apró tanversek, melyeket

közmondás néven ismerünk, akár önállóan keletkeztek, akár, mint nagyobb költemény forgácsai hulladoztak el, a megszott és használt rímes alakot mutatják. Nálunk ez nincs így; de hallgassa valaki magyar füllel, közvetlen a nép ajkáról
 5 példabeszédinket: nem tagadhat meg azoktól némi hangzatoságot, mely a prozától elüt, míg népdalaink rhythmusával megegyez; úgy hogy az egész sor, felmondás közben, *ütem** (tactus) szerint kimérhető lesz. Vegyük például (régibb alakjában) ezt:

10 Ember teszen | fogadást | ag eb ki meg | -állja.

nemde megfelel e népdal sornak:

Vermem ugyan | elég van | de kenyerem | nincsen.

Igy lehetne akarhányat összeállítani; én, mintegy ujjmutatásul, meglegyszem néhányval, egy közmondásra egy dal-
 15 sort alkalmazván:

Lóra, csikós, | lóra! || elszaladt a | ménes.

Ki kutyával | játszik: || bot legyen | kezébe.

Lassan siess: | tovább érsz.

Ha meghalok | se bánom.

25 Az egyikben | acél kova | tapló.

Élőfának | nehéz döltét | vární.

Lyányomnak | mondom: | menyem értsen | róla.

Haj rózsá, | rózsá, | kenderesi | rózsá.

Járt utat a | járatlanért | el ne hagyd.

20 Kertem alatt | a Berettyó | folydogál stb.

— míg egyszersmind ezek némelyike amaz *ellentétes* idomot mutatja, melyről fönebb, a héber rhythmust felhozván, emlékeztünk.

Sajnálni lehet, hogy közmondatink gyűjtése alkalmával e
 30 szempont nem lőn méltatva kellően; magam számos példabeszédet ismerek, mely a nép ajkán sokkal hangzatosb alakban jár, mint a gyűjteményekben olvasni. Nem állítom, hogy

* *Ütenyek* nevezték a tactust, kik az *any* képzőt oly panacaeának tartják, mely minden szócsonkítási sebet meggyógyít. Én az
 35 *ütem* szót helyesbnek gondoltam.

minden közmondat birna a rhythmus zöngelmével, sok már egészen prózai: de legalább azt, a mi az élő nyelvben még költői jellegű, nem kellene önkényes elforgatás által megfosztani eredeti diszétől.

II.

⁵ Nem tudom, ha sejti-e már részleg a türelmes olvasó, mi legyen az, mit én a fönebbi sorokban rhythmusnak, és pedig, mert kiválóan nyelvünk és zenénkben nyilatkozik, magyar rhythmusnak nevezgettem: de meghatározás helyett kénytelen vagyok még itt saját hallérezkire utasítani s némely aprósággal bibelődni, mit ily munkánál elkerülnöm nem lehet, mert
¹⁰ végre is elemzés: elemzés. Annyi a felhozott példákon is észrevehető, hogy mondat, mely a verssort képezi, az úgy nevezett *sormetszet* (caesura)* által (miről alább) bizonyos megszabott *ízekre*, mintegy *ütemekre* (tactus) oszlik fel. E felosztás, így véve, *külső*, a mennyiben a szónak bizonyos helyeken végződnie kell. De még ez nem minden; szükség, hogy e *külső* feldolgozásnak megfelelően a *belső*, mi már a gondolatban megy véghez. A *sormetszetnél* (így tanítják), kell, hogy a
¹⁵ beszéd *értelme némileg* befejezve légyen: de ennek aztán nincs
²⁰ *értelme*. Mert hogyan tekinthetni az értelmet befejezettnek ama példákban:

Kertem alatt —
Jár utat a —?

²⁵ pedig nehéz volna elvitatni, hogy azok nem helyesen vannak föl-ízelve. Vizsgáljuk a dolgot kissé közelebbről.

E közmondásban: „Járt utat a járatlanért el ne hagyj” bármily prózailag ejtenők is azt ki, eszótagokat: *járt* — *jár* — *el* — kissé fölemelnünk, *hangsúlyoznunk* kell. Ha már ugyanezt, mint verssort tekintjük, a népdalainkban oly ismeretes tizenegy szótagú sort adja vissza, mely metszetek által három
³⁰ ízre, ütemre oszlik fel, így:

Járt utat a | járatlanért | el ne hagyj.

* Ha aesthetikusaink sejtenék, mily nem aesthetikai fogalmat köt össze népünk a *vágány* szóval, bizonyosan nem használnák ezt
³⁵ *caesura* helyen.

tehát mindenik ütem egy hangsúlyos szótag által emeltetik ki, mely itt épen az ütem elejét nyomja meg. Ugyanazt tapasztalni, például e néptalányban (a lopótökre):

Mig él | mindig fut: | holta után | mindig lop.

⁵ vagy e játék-dalban:

Lengyel László | jó királyunk,

Az is nekünk | ellenségünk,

Hidunk lábát | letörette. stb.

Azonban nem szükség, hogy a hangsúly mindenkor az ütem elejére essék, de igen, hogy mindenik ütem egy hangsúlyos tag által legyen kiemelve, mint e népdalban:

	<i>Bort ittam én</i>		<i>boros vagyok,</i>
	<i>Haza mennék</i>		<i>de nem tudok,</i>
	<i>Aki tudja</i>		<i>mért nem mondja</i>
¹⁵	<i>Merre van az</i>		<i>ország utja.</i>

(Czuczor.)

E hangsúlyos kiemelése az ütem egy tagjának, míg a többi hangsúlytalan marad, az északi, ó skandináv költészetben is nagy szerepet játszott. Hogy pedig a hangsúlyos szótag annál erősebben feltűnjék úgynevezett *bötürim* (aliliteratio) által élesedett. Az alliteratio, mint kiki tudja, ugyanazon kezdőbetűk szabályszerű ismétlése. Ez és a rhythmus — minden végrím, vagy mérték nélkül — teszi vers-idomát a régibb Edda költeményeinek. Ott rendszeren háromszor ismétlődik ugyanazon kezdő betű, kétszer a vers-sor első felében, egyszer az utolsóban. Amazok *mellék-*, ezek *fő-böt*-nek (Stab) mondatnak. Például az Edda német fordításából:

*Ich will Walvaters
Willen künden.*

³⁰ itt a *bötürim*et a háromszor eléjövő *w* betű képezi; az első sorban előforduló két *w* a *mellék böt* (Nebenstab), a második sorban levő egy *w* a *fő böt* (Hauptstab).

A mi költészetünk e szabályos kifejlését a *bötürim*nek nem mutatja ugyan: de, hogy a magyar fiúl sem idegen a hang-

súlyos szónak ekkénti erősítésétől, íme néhány, a nép ajkáról vett példa:

Szegény ember | szándékát

Boldog isten | birja.

Vak | vezet | világtalant.

Várt leány | várat nyer.

(Közmondások.)

Ri ruca | ri, ri.

(Talány a hegedűre.)

Kőrösi | kerepesi | körtéfa.

(Játékdal.)

Pej paripám | patkószöge | de fényes.

Szívtől szívnek | szólni nem szégyen.

(Népdal.)

Szabad péntek | szabad szombat

Szabad szappanozni.

(Népdal.)

Adjon Isten:

Bort, buzát, | békességet,

Mákot, makkot, | mogyorót stb.

(Aldomás.)

Hétfő | hetibe,

Kedd | kedvibe,

Szerda | szerelmibe,

Csütörtök | csűribe,

Péntek | pitvarába,

Szombat | szobájába.

(Gyermekvers.)

Eféle példát a ma is nép ajkán forgó dalok, gyermek-réják talányok és közmondásokból akármennyit hozhatni fel: de a régi verses maradványokban sem hallatlan a hangsulynak ily módóni erősítése. Már a Pannónia megvételeét tárgyazó történeti ének eme soraiban:

Kelen földén elke'ének,

Az cseken ők (el)csekének,

Az Tetemben elfeltetének;

Érden ők sokat értenek,

Százhalomnál megszállának

vagy még itt is:

Földedet adtad fejér lovon

És fűvedet aranyos féken —

világos az alliteratio; azért e helyeket épen egy régebbi szöveg maradványának tartom (mire az itt csoportozó avult szók is

mutatnak), ellenkezően Toldy urral, ki valamely középkori barát izetlen etymologizálásait látja bennök. A *Deus* és *Dézs* valóban az; de itt az én az eredeti néprhythmus lüktetését érzem, bötűrímmel élesítve, melyet a tudákos szerző, ki ez éneket⁵ újra dolgozta, vagy nem akart, vagy nem bírt egészen elrontani. Hasonló alliteratiót érzek e töredékben:

Vágd csak fiam, vágd Forgács
Tied leszen Gimes és Gács;

- ¹⁰ sőt nekem feltűnő a **m** bötű gyakori ismétlése a Mátyás választásakor rögtönzött dalocska négy első sorában is:

Mátyást mostan választotta
Mind ez ország királyságra,
Mert ezt isten adta nékünk
Mennyországból oltalmunkra.

- ¹⁵ Azonban ez aránylag gyér nyomok feltűntetésével nem akarom bizonyítani, hogy a bötűrím nálunk valaha *uralkodó* volt; de hogy a magyar rhythmus is fölvette olykor, s általa a hangsúly erősödést kapott, világos. Ott, hol a rhythmusba nagyobb élénkséget, mozgékonytságot akarunk hozni, ma is²⁰ sükerrel használható, a minthogy az újabb költészetből is lehetne ideillő helyeket szemelni ki,

„Nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára.”

(Kölcs.)

— csakhogy a túlzást, mesterkéeltséget, itt is, mint bárhol, kerülni kell.

III.

- ²⁵ Hogy eddig azt, a mit közönségesen sormetszetnek (caesura) vagy illetőleg verslábnak (pes) hívunk, a zenétől kölcsönzött *ütem* (tactus) szóval fejeztem ki, nem ok nélkül történt. Azt akarám ugyanis ez által folyvást éreztetni, hogy nem elég a verssort, úgy nevezett lábak és metszetek szerint,³⁰ külsőleg feltagolni, azaz nem elég, hogy bizonyos helyeken végződjék a szó: hanem szükséges, hogy e külső felosztásnak megfelelően a benső: hogy a mondatnak (s így a gondolatnak is) azon részei csoportuljanak egy ütembe, egy, a sormetszet által elkülönzött ízbe, melyek egymással legszorosb kapcsos-

latban vannak, mert csak így lesz tökélyes a rhythmus. Már pedig a mondatban azon szótag, melynek hangját felmondás közben, kissé fölebb emeljük s ezért hangsúlyosnak szoktuk nevezni, uralkodik azon szók fölött, melyek hozzá legszorosban tartoznak: ha tehát a sormetszet határai közé egy hangsúlyos szótag s az alárendelt hangsúlytalankok esnek, úgy a részarányos felosztás *belsőleg* is tökéletes. Nem kell gondolni, hogy e hangsúly szerinti feltagolás, e benső osztályzás valami nagy fejlődésbe, előleges kiszámításba, mesterkélésbe kerülne: 10 önkint jó az mindennek, ki a rhythmus iránt érzékkel bír, mellyel hogy birjon, költőnek elengedhetlen föltét. Himfy dalai, például, (a lehangzatosb alak, mit birunk) — ily benső feltagoltságnak köszönik a verselési báját; noha nem gondolnám, hogy Kisfaludy sokat törődött volna ilyesmivel. De 15 megtartá mégis, mert lelkében zengett a rhythmus; ha pedig valahol eltér tőle, mingyárt megérzik a versen, mert dacára a külső caesurának, bágyadt az:

A folyamba	tekintettünk
És alattunk	és felettünk
És bennünk is	a menny volt,
Szívünkben szent	tűz lángolt.

Ime, a három első sor a hangsúly arányos felosztása által ép rhythmust ad; a negyedik sorban a caesura előtt két hangsúlyos szótag van, utána egy sincs, de a hangsúlyos *szent* szó a vele szoros kapcsolatban levőktől (tűz lángolt) elvágatik: 25 innen e sor érezhetőleg bágyadtabb, mint az elsőbbek.

Ily módon bármely költeményt próbára téve, azon eredményhez fogunk jutni, hogy ott van a legjobb rhythmus, hol a hangsúlyos szótagok kellő párhuzamossággal vannak elhelyezve; máskép, hiába van meg a külső metszet, mindég hiányzani 30 érzünk valamit. Szabad legyen még egy kísérletet tenni, saját rovásomra:

Ritka vendég	Rácországbán
Zsigmond a ki	rály, a császár;
Jól fogadja	István vajda,
István, kinek	apja Lázár;
Hét egész nap	látja dűsan,
Becsülettel,	emberséggel;
Nem felejt,	ki a gazda,
Nem felejt,	kit vendégel.

Látnivaló, hogy az első sor betű rímmel nevei a rhythmus hangzatosságát, a második hibás; legjobb a három utolsó, hol a hangsúly épen az ütem első tagját emeli ki. Azonban e szabályosságtól néha nem árt eltérni, mert általa a rhythmus
 5 nagyon is egyhangúan hullna szét.

E csoportosulása a gondolat- és szóknak minden ütemben egy *góc*, a hangsúlyos tag körül, bármely nyelvű költészettel közös ugyan, de sehol sem annyira érezhető, mint nálunk: azért ezt úgy tekintem, mint egyik *jellemvonását* a
 10 magyar rhythmusnak. Minél kevésbbé nyujtani el a gondolatot; a mondat részeit, hangsúlyos tagjai körül egy ütembe, egy caesura korlátai közé osztályozni; ezt kívánja a magyar fül. Ily értelemben a magyar rhythmus ütere folyvást érezhető a régi költői maradványokban, Tinódit kivéve, mert
 15 ennek rhythmusáról nem sok dicséretet mondhatni, és a Zrínyiászt, mely néhol igen élénk rhythmust ad ugyan, de többnyire, mint verselés, alig élvezhető. Lássunk néhány példát a mondottakra.

20 Rettenetes || ez világnak || mostan minden | dolga,
 Csudálatos || nagy vaksága || háládatlansága.
 (Horvát András.)

Sokszor kértem | én az istent | nagy szívem szerint
 Hogy mutasson | nekem társat | ez világ szerint.
 (Házasok éneke.)

25 Mostan egy | ifju || megházasodott,
 Ujjonnan | hozta || szép hitest | társát.
 (Adhortatio mulierum.)

Hallottam | példában || régen hogy | mondották
 Az jó aczélt soha || úgy nem paskolhatják,
 30 Tiszta vassá ötet || hogy ellágyíthassák,
 Hogy soha acélnak || ötet ne mondhassák.
 (Tinódi.)

Egy szép dologról || én emlékezném || ha meghallgatnátok,
 35 Az kinek mását || nyilván jól tudom || ti nem hallottátok
 Török császárnak || szép leányáról || kin csáldkozhattok.
 (Szendrői névtelen.)

Mostan emlékezem || az elmúlt időkről,
 Az elmúlt időkben || jó Toldi Miklósról stb.
 (Ilosvai.)

40 De elég ennyi, figyelem-gerjesztésül inkább, mint oly állandó rendszer követelése gyanánt, melytől soha eltérés ne

történt legyen. Régi jó verselőinket semmi se vezette ímez alakításban, mint a népi dallamok és daloknak öntudatlanul bennök zengő rhythmusa, hogy botlottak nem egyszer, természetes. De így is a rhythmus fényoldala verselésőknek, azt
5 felfogva, érezve, hajlandóbb az olvasó megbocsátni a még lábra alig kapott rímek silányságát.

IV.

Feltűnő a régi verses maradványok, sőt néha még a mult századbeli költőink nyelvén is egynémi sajátságos szórend, mely első tekintetre úgy látszik, mintha a rím, vagy caesura
10 által lenne kierőszakolva, vagy a latin költők hasonló szabadságát utánozná. Értem a beszéd oly módni összeforgatását, hogy a minek prózában elül kellene jöni, hátrább marad és viszont; hogy például a kötszó, mely különben a sor kezdetén állna, középre vettetik, mint:

15 Szent körösztfán *ha* imádlak. (Sz. Bernát hymnusa.)

Szerető szolgáját *mert* megölte vala. (Ilosvai.)

Könyörgők, nekem is *hogy* már légy vezérem. (Balassa.)

A gyékényt alólad *miglen* el nem vonja. (Beniczky.)

Azonban követem *ha* odaérkeznék. (Gyöngyösi.)

20 *hogy* a visszahozó névmás (*a ki*, dologról is) szokatlanabb helyet nyer, mint:

Szörnyű halál *kit* meggyőzött. (Sz. Bernát.)

És nem leszen, te testedről, *ki* őket elűzze. (Horvát A.)

Kedves életnek ezt *valaki* (a *ki*) nem vallja. (Rimai.)

25 Ilyenek még egyéb, önkényesnek tetsző inversiók, mint:

Nem sokat *ő* azon gondolkodott vala (Istvánfi Pál.)

Mert hamis beszédet *ez* ellen szerzettek. (Batizi.)

s a névelő *az* *a*, vagy valamely particula (*hogy*) szokatlan kihagyása, s több e féle. Ezek s a hasonlók, mondom, caesura
30 kedvéért, vagy római költők utánzásaul, látszanak összeforgatva lenni: de nem úgy van. Igaz, hogy Zrinyi előtt a római

költő látszik lebegni, midőn a magyar szórenden efféle erőszakot tesz:

Földre megtompítván esék maga vasát, (a dárda),

sőt Gyöngyösi, a magyar rhythmust annyira érző Gyöngyösi⁵ is mond ilyet:

Forgatják a habok mint a mely hajókat.

Az elsőnél kétségkívül a latin költői szabadság vétetett igénybe, azért nem is tűri azt a magyar rhythmus, melynek jelleme nem az *elszórás*, sőt ellenkezőleg *egy góc köré* gyűjtése az odatartozóknak; Gyöngyösi sora analog a föntebb idézett példákkal, csakhogy túloz. — De általában, a legrégebbi kortól egész Gvadányiig, több századon keresztül divott eme költői szórend, nem mondhatni, hogy a latin utánzásából (mellyel úgy sem analog) eredt volna; azt sem, hogy csupán sormetszet, vagy rím erőszakolná ki. Mert oly helyeken is, hol a költő caesura sérelme nélkül követhetné a folyóbeszéd: szórendet, önként eltér attól, s ama költői szófűzést használja, mint e néhány példából, milyet ezrivel lehetne idézni, látható:

Régi jó barátim | nekem *kik* valátok. (*Apáti.*)

20 Szépen *ha* beszélnek, | keveset nem vesznek. (*Ü. a.*)

Az legények | ezt *hogy* hallák. (*Sz. Katalin leg.*)

Azt egészen *akik* | beszállották vala. (*Istvánfi.*)

Baranyában *ki* szörzé... (*Tinódi.*)

Nagyfalu határán | hadával *hogy* ballagna. (*Ilosvai.*)

25 Történék azonban | kertében *hogy* járna. (*Görgei.*)

Búnál *kik* egyebet | nekem nem nyertetek. (*Balassa.*)

Örök kinra | *kiket* *hogy* vonsz. (*Dies irae.*)

(mondható: *kiket* örök kinra *hogy* vonsz.)

Segíti istene | rajta *mert* könnyörül. (*Rimai.*)

35 Nagy sebet *mert* csinált | Cupidó keblemben. (*Zrínyi.*)

Bánfi János, Tahi, | pogányt *ki* kardra hí. (*Liszi.*)

Gazdag kerületi | tart *amely* rojtokat. (*Gyöngyösi.*)

Foghatott *amellyel*, | s ölhetett, vágthatott. (*Kohári.*)

Bémenni *ha* akar | öltözik kapcába, (*Orczi.*)

35 Benne *amely* levél | szükséges éltünkre. (*Bessenyei.*)

Remélhetsz *mindaddig* | virágzó napokat. (*Barcsai.*)

Olykor *hogy* | páncéling | fedi bé tagjokat. (*Gvadányi.*)

Itten a sormetszet legkevésbé sem korlátozza a syntaxist. Mirevaló hát ez összeforgatás, mely prózában akkor sem volt kelendő? A magyar rhythmus követeli ezt, mely a legszorosan összetartozó részeket egy hangsúlyos góc köré gyűjti, mint a példákban: *kik valátok*, (alany, állítmány) *ha beszélnek, hogy hallák, hogy ballagna* stb. (ige és kötszava); s ezáltal egyszersmind a körmondatos szerkezetnek ellene munkál, azt már elemeiben lerontja, mint ez a rhythmus természetében fekszik. Mert vegyük például, ezt:

10 Szent körösztfán *ha imádlak*,

bárki észreveheti, hogy a *ha* kötszó legszorosan az *imádlak* igéhez tartozik, szokott szórend által pedig attól messzebb esnék, s így némi körmondatosság színét viselné:

Ha szent körösztfán *imádlak*,

15 sőt a két párhuzamos hangsúly helyett csupán egyet adna: amott ugyanis: *szent* és *im-ádlak* kettős nyominték van, itt csak a *szent* tartja meg a hangsúlyt. Így ezekben:

Szörnyű halál *kit meggyőzött.*

(*Kit* szörnyű halál *meggyőzött.*)

20 És nem leszen, te testedről *ki őket elűzze.*

(És nem leszen, *ki őket* te testedről *elűzze.*)

Ugyanazon Chladni-féle összerázódása a legszorosan együvé tartozó mondatrészeknek, hogy a körmondatos szerkezetnek még árnyéka is eltűnjön. De történik e felfordítás
25 gyakran azért is, hogy a hangsúlyos szó a sor vagy ütem elejére essék, s azt megnyomva, erősebb rhythmust adjon, mint:

Szépen *ha* beszélnek —

Búnál *kik* egyebet —

Bémenni *ha* akar —

30 *Pogányt* *ki* kardra hí —

Látnivaló, hogy itt a hangsúly: („*ha szépen beszélnek*”, „*kik búnál egyebet* stb.) a megjelölt szótagon nyugszik, azért kell annak sor vagy ütem elejére szökni. Ugyanez áll a névelő
35 (*az a*) elhagyásáról, midőn a hangsúly nem ezen, hanem főnevéen nyugszik, s némely particulák (leginkább a *hogy* kötszó) mellőztéről, mint Beniczkinél:

(a) Fülemile ágon,

Függ csak kicsiny szálon,

(hogy) Álom-reá ne érjen.

Nem önkényes szabadság tehát ez, nem is a klasszikai verselésnek utánzása, hanem az eredeti magyar rhythmusnak a mainál erősebb lüktetése; miről ha valaki a mondottak után sem volna meggyőződve, szabad legyen a XVII-dik század 5 két legnagyobb költőjére, Zrínyi és Gyöngyösi-re hivatkoznom. Az utóbbi néha épen úgy összeforgatja a prózai szórendet, mint az első, mégis emennek verselése, tovább egy századnál, ellenállhatlan bájjal csengett a magyar fülben, sőt az újabb iskolák (francia, latin) ellen reactiót vala képes elő-
10 idézni (Horvát, Dugonics, Gvadányi stb.); míg Zrínyi verse korának élvezhetlen volt, rhythmusa eltaszítónak, szórendje erőszakoltnak tűnt fel. Honnan e különbség? Könnyű megfejteni. Gyöngyösi, a magyar rhythmus törvénye szerint, hangsúlyt kiemelve, szorosan egybetartozókat *egy csoportba* szedve
15 járt el s a prózai szórendet e célból forgatta össze; Zrínyi ellenben, a magyar rhythmusnak kevésbbé, vagy nem mindenütt hódolva, a klasszikai szabadságot követte, s az összetartozókat *elszórta*, mi épen ellenkező eljárás. Gyöngyösi:

20 A beszprémi sereg || *mikor megkergette.*
(*Mikor a beszprémi || sereg megkergette.*)

Zrínyi pedig:

Igy kobza szavával nyitá hangos torkát. (*Igy nyitá . . .*)
Viz lassú zúgással, szél lengedezéssel.
25 (*Lassu vizzugással . . . . .*)
Földre megtompítván esék maga vasát.
(*Földre esék . . . . . szorosan összefügg.*)

bár ónála is sokszor a magyar rhythmus jelentkezik, példáulul:

30 Mint az sebes viz-ár *ha* hegyből érkezett.
Végre fáradtságát *hogy* heában látta.
Gondolván, bánatját, *hogy* evvel mulatná.
Nagy sebet *mert* csinált || Cupido szívémben.
(„*Mert nagy sebet . . .*”)

a nagy szó hangsúlyos, azért szökken elejére a sornak.

V.

35 Azt hiszem, sikerült az eddig mondottakban, ha nem is számtani pontossággal meghatároznom, de érezhetően fel-

tüntetnem azt, a mit verses maradványaink-népdalaink, közmondásinkban magyar rhythmusnak neveztem. Most a vers sorok feltagolása, *ütemekre*, (mint mondani szeretém) felosztása *metszetek* és *verslábak* (pedes) által, igényli figyelmünket. Azután az egyes ütemek, vagy, ha tetszik, verslábak, prosodiai *mértéke* felől mondom el észrevételemet, a hogy azt részint előttem mások kifejtették, részint magam népies dallamainkból elvonni igyekeztem.

Épen a magyar rhythmus követeli, hogy a verssor ön
 10 hosszúsága s a bennelevő hangsúlyos tagok szerint, bizonyos *ízekre* osztassék, miknek zenében az ütem felel meg. Így hát a magyar rhythmus sajátlag annyi caesurát kívánna, a hány ütem van egy sorban. Nem volna pedig szabad egy ütemnek *négy* szótagnál hosszabbra nyúlni: a caesura eredetileg 4—3—
 15 —2—1 szótagból álló *ízekre* szaggatná el a sort. Így a hosszú alexandrin sor, melyben szabályszerint *hat* szótag esik egy metszet alá, keveselli olykor népdalainkban a közép caesurát, s zenei ütemek szerint *három*, *négy* ízre is szakad. Például,

20 Itt hagynám én | ezt a várost | ha lehetne.

(Népdal.)

Igy egy régi népköszöntőben:

Serkenj föl | kegyes nép || mert most jó | az hajnal,
 Aranyszín | tollakon || repdes mint | egy angyal.

s ha figyelmezzünk hangzatosb régi verseinkre, nem mondom,
 25 állandóan, de mégis elég gyakran fölleljük ez átszegdelést, arra nézve, hogy benne ne csupán véletlenséget, hanem a magyar zene érverését sejtjük. Így már egy (rímetlen) ének is a XVI-dik századból:

30 Oh mely nagy | bujaság || az gonosz | gazdagság,
 Ki embört | elveszti || átkozott | hamisság!
 Csudállok | én, ember || az te dol- | gaidon,
 Hogy te nem | keresed || az örök | életet stb.

Sőt a különben oly caesurátlan Zrinyinél:

35 Ádria | tengernek || felforgó | habjai
 Vajon oly | nagyok-e || mint szemem | árjai?
 Vajon oly | nagyok-e || Mongyibél | lángjai,
 Mint égő | szívemnek || lángos ha-talmai.

Igy Faludinál:

Királyi	mulatság	erdőkben	sétálni,
Árnyékos	utcáin	fel s alá	járkálni.

s ugyanaz a „Remetében” így versel, csaknem mindenütt
⁵ következőzetesen:

A büszke	szín világ	sétáljon fris	bársonyban.
Egy kevés	ronggyal is	beérem én	azonban;
Ma holnap	a kígyók	felbontják	testemet,
Az apró	férgecskék	elosztják	béletem stb.

¹⁰ De sem a nyelv nem bírja meg folyvást e sűrű caesurákat, sem a költők nem jártak el öntudatosan; ezért egy sormetszet alá gyakran két zenei ütem is befoglaltatik, de annál több soha. E szerint támadnak a 4 szótagnál hosszabb caesurák: *öt tagú*, a 4 és 1, vagy 3 és 2 összetételéből; *hat tagú*, a 3 és 3 vagy 4 és 2 egyesülése által; *hét tagú*, a 4 és 3 kapcsolásából; minél már hosszabb caesuránk nem lehet. E különböző ütemek egyberakása, módosítása a magyar verssorok gazdag változatát idézte elő, mely zenénkben, dallaminkban ma is él, s melyet régi költőinknél nyomozni, érdekes leend.

²⁰ A *négy szótagú* ütem (vagy, nem bánom, versláb), minden vegyülete nélkül más ütemeknek, különböző sorokat hoz létre. Első eset, midőn egy ütem egy sort képez, mint:

El kell menni,	Én angyalkám,
Nincs mit tenni.	Szép madarkám.
(Népdal.)	(Amade.)

Hosszabb versre, így magában, nem használtatik; úgy tekinthető, mint valamely nagyobb sornak elszagगतott része. Második eset, hogy két ilyen ütem áll egy sorban, s alkotja a dalainkban annyira használatos 8 syllabás sort, melyet költészetünk a legrégibb idő óta ismer:

Követ juta a	Duna mellé,
Földet füvet	megszemlélé.
	(Ének Pannonia megv.)

Ily halállal	ha öletél,
Szent tagidban	ha töretél.
	(Sz. Bernát hymnusa.)

Mátyást mostan | választotta,
Mind ez ország | királyságra. (Régi dal.)

Hideg szél fú | észak felől. (Népdal.)

Harmadik eset, midőn 3 ily ütem vétetik egy sornak;
5 egyenlő hosszúságú az alexandrinnal, de más felosztás, mint:

Ama fehér | nyárfák alatt | a part felé. (Csokonai)
Áldjon meg a | mindeneknek | alkotója. (Népdal.)

s hogy ez alak szinte régi, bizonyítja a „Toldi Miklós” nótájára szerzett eme régi dal:

10 Nekem is volt | szép szeretőm | néha napján,
Mikoron még | török sétált | Buda dombján.
(Népdalok II. 207. 1.)

Negyedik eset volna, midőn ily ütemekből 4 foglaltatnék egy sorba, silyennek is vehetnők a többször említett utcai dalt:

15 Mátyást mostan | választotta || mind ez ország | királyságra,
Mert ezt isten | adta nekünk || mennyországból | oltalmunkra,

mely alak aztán a hindu *szlokához* majdnem hasonló lenne: de népdalainkban az ily rendezésnek gyér nyomát találok.

A tisztán 3 szótagú ütem alkot, ha egy rövid sornak vesszük, háromtagú sort, milyenek:

20 Angyalom   Örömrünk,   Mariskám ...
Alakom ...   Gyötrelmünk,   Ne nézz rám.
(Amade.)   (Anyos.)   (Népdal.)

ez is úgy tekinthető mint hosszabb sornak elszakadt íze. Két ily ütemből lesz 6 syllabás sor, mely népdalainkban igen gyakran fordul elé, mint:

Szeretnék | szántani,   A kutya | kergeti,
Hat ökröt | hajtani.   A nyulat | elüti.
(Beniczki.)

Három ily ütem összetételére nem tudok példát, de négy
30 ütem belőle képezi a főnebb említett sándorverset, milyen ez is:

Virágos | kenderem || elázott | a tóba. (Tompa.)

Tisztán kéttagú ütem ritkán, egytagú sohasem képez sort. Amaz néha, mint hosszabb sor elszakított íze önálló sort is alakít, mely rím helyett rendesen csak ismétlődik; mint:

Légy hív,	Bor, bor,
Légy hív —	Bor, bor,
De hív titkos szív.	Nincsen olyan bor.
(Amade.)	(Népdal.)

5 vagy ama vontatott melódiájú, (merő spondeusokból álló) hosszabb dalsort képezheti, mint ezek:

Nincsen	olyan	derék	asszony; —
Ez az	élet	A gyöngy	élet, —

Az egy tagú ütem rendszerint hosszabbhoz csatoltatik,
 10 vagy ha külön szakad is, nem mint önálló sor tekinthető; például:

Feleségem	van nekem csak	Egy	
De mikor még	az az egy is	Sok,	
Előbb utóbb	sírba vinni	Fog.	(Petőfi.)
15 Pesten jártam	iskolába,	Kuk!	(Népdal.)

Eddig azon eseteket vettem vizsga alá, mikor a 4 — 3 —
 — 2 — 1 szótagú ütemek kölcsönös vegyület nélkül alkotják a magyar vers sort. Most már azon eseteket szedem rendbe, mikor a különböző ütemek más-másképen módosítják a sor-
 20 nak mind hosszát, mind rhythmusát. Egyfelől a népdalokra, másfelől régi verseinkre leszek figyelemmel, s a kettőt párhuzamosan fogom idézni.

I. Négy és három tagú ütemek összerakása alkot:

a) 7 syllabás sort:

25 Engedelmes	szolgálja,	Boldog az a	pillantás...
Mégis vagyok	prédája.	Ha meghalok	se bánom...
(Amade.)			(Népdal.)

b) 11 szótagút ; igen használt sor dalainkban.

Sokszor szoltunk	a régi nagy	üdökről	
30 Kiváltképen	világbíró	Sándorról.	(Ilosvai.)
Gyászba borult	gondolatim	szűnjetek...	
Tiszaparton	van egy hajó	kikötve...	(Népdal.)

ilyen akarna lenni Tinódi némely verse, de ő a rhythmust, caesurát ritka helyen érzi; sikerültebb helye a következő:

Ez urfiat	üdvözlé nagy	sokaság:
Éltesse is	tartsa is Szent	Háromság!
Övé legyen	holta után	mennyország.

(Török Jánosban.)

c) 10 szótagút, (szinte nagyon használt alak):

Kis furulyám	szomorú	fűz ága.	(Petőfi.)
Panaszimat	mondani	nem merem	
Mert nincs nekem	oly biztos	emberem.	(Régi népdal.)
Izabella királyné	magában.		(Török Bálint, nálam.)

d) 11 szótagút, de más rendezéssel, mint a b) alatti sor:

Panaszoló	szeleknek	bánatimat...
Az én szívem	siratja	árvaságát...

(Régi dal.)

e) 14 szótagút, mely elég használt alak, mind az irodalomban, mind a népnél:

A szép fényes	katonának	gyöngy arany élete,
Csillog villog	minden felől	jó vitéz fegyvere.

(Amade.)

Lám megmondtam	Angyal Bandi	ne menj az alföldre.
----------------	--------------	------------------------

(Népdal.)

Hová, hává	édes férjem	megyek a csatába.
------------	-------------	---------------------

(Rozgonyiné, nálam)

f) 15 szótagút, mely megegyez más népek hasonló sorával, s melyet apáink nagy (illetőleg kis) politikusnak neveztek.

Feltekintek	még én egyszer	a csillagos egekre.
-------------	----------------	-----------------------

(Népdal.)

Az irodalomban nagyon használt alak, de igazi népdalban ritkább tünemény; s rendesen apróbb rímelt sorokra oszlik, mint:

El kell menni	Masirozni	kész az úti	cédula.
---------------	-----------	-------------	---------

g) 13 syllabás sort, mely ritkább ugyan, de néha mégis előfordúl dalainkban. Ilyen ez:

Szintelen	szintelen	a legény míg	nőtelen.
Ázik is	fázik is	egyaránt nyá-	ron telen.

mely már rímekkel rövidebb sorokra szaggatva látszik lenni. De annál gyakoribb a verses maradványokban, hol rendesen a

meghosszabbított 4-dik sort képezi, a 3 alexandrin után;
mint például:

Az ének- | szerzők is || feledkeztek | dolgukban.
Nagyfalu | határán || hadával hogy | ballagna.

5

(Ilosvai.)

Faludinak főnnebb idézett *Remetéje* ily 13-as sorokka-
vegyíti az alexandrint, francia példára kétségkívül, de a 13l
asban mégis az itteni caesura van visszaadva, csaknem hiba
nélkül, az egész költemény folytán:

10 Eltelvén | napjaim || nem félek a | haláltól
Elvások | örömetst || ez árnyék rosz | világtól... stb.

2. A négy és két syllabás ütemek összetételéből ered:
a) 6 szótagú sor.

Árva vagyok | árva, vagy: Jó ló | volt a fakó,
15 Én vagyok az | árva: Jó ló | is ellette;
Áldja meg az | Isten, Áldja | meg az Isten,
Ki az árvát | szánja. A ki | fölnevelte.
(Népdal.) (Népdal.)

mind a két alakot úgy tekinthetjük, mint az alexandrin töre-
dékeit, s valóban, ha azon népi dallamokra figyelmeztünk,
melyek a sándor-verset adják vissza, úgy találjuk, hogy az
csupán a szótagok számában egyez az idegen alexandrinnal, de
belső szerkezete egészen mienk, eredeti, zenénkben gyökerező;
mely a 12 szótagú sort háromféleképp ütemzi, ú. m.:

25 1. Lóra csikós | lóra || elszaladt a | ménes.
2. Jó ló | volt a fakó || jó ló | is ellette.
3. Virágos | kenderem || elázott | a tóba.

mert a főnnebb idézett, szinte 12 szótagú:

Áldjon meg a | mindeneknek | alkotója —

30 nélkülözvén a közép metszetet, az alexandrintól már jobban
elüt. Tekintse valaki régiebb költőinknél az annyira használt
alexandrint, vagy a mint nevezik, Zrínyi verset: ama három
szerkezet közül valamelyik felé gravitálni érzendi.

b) 10 szótagú sor, igen használatos két caesurával; mint:

35 Amoda van | egy kis kerek | erdő,
Abba vagyon | csipkebokor | vessző. (Népdal.)

c) 10 szótagú ismét, de más rendezéssel:

A kállai | útca | ki van festve ... (Népdal.)

d) 14 szótagú sor; szinte közönséges, mind a régi, mind a mostani költészetben. Az *Átok* című, XVI.-dik századbéli költemény egészen így van írva, mind végig erős metszetekkel; mint:

Rettenetes | ez világnak || mostan minden | dolga.
(Horvát A.)

10 Ki beborult | az fölyhőben || megtért napom | fénye.
(Amade.)

Én istenem | mit csináljak || mikor semmim | sincsen.
(Népdal.)

15 Széles uton | poros uton || fölleget ver | a ló
Csillámlik a... | villámlik a || fényes acél | patkó.
(Rozgonyiné.)

e) ismét 14 tagú sor, de más rendezéssel; nem annyira ismert, mint az előbbi, de szinte népies alak:

Tekints reánk | immár | nagy Uristen | az mennyekből.
(Ének a XVI. században.)

20 s ki hinné, hogy ezt egészen feltaláljuk ezen profánus dalban:

Majd elmegyünk | rózsám | Komáromba | Komáromba...

Hej, a ki azt | nekem | kiváltaná | kiváltaná...?

3. A négy és egy szótagú ütem összefoglalása, (melynél
azonban meg kell jegyezni, hogy az egy tag többnyire már a
25 megelőző 4 tagúhoz ragad, s így a cäsura olyan, mintha 5
syllabás volna) következő soroknak adott lételt:

a) 9 szótagú sor:

Elmult időd | ne sirassad | már. (Népdal.)

Előbb utóbb | sirba vinni | fog. (Petőfi.)

30 b) 13 syllabás sor:

Nyári virág | téli idő | alatt nem zöl- | dül. (Népdal.)

Emlékezzél | mi történék | Uram mi raj- | tunk. (XVI. száz.)

Sokszor kértem | én az Istent | nagy szivem sze- | rint.
(Házások éneke.)

Gyöngy életre	a mezőre	jőj és kisérj	el. (Amade.)
Im koporsód	ajtajánál	áll hív szere-	tőd. (Anyos.)
Itt is ember	itt is fegyver	kell a hazá-	nak.
			(Szentjóni.)

⁵ 4. A három és két syllabás ütemek kapcsolásából ered:

a) 5 szótagú rövid sor, mint:

Kicsiny	vagyok én,	
Majd meg-	nővök én.	(Dal.)

b) 8 syllabás, mint:

¹⁰ Töltsd tele | pajtás | poharam.

c) 10 szótagú, régi dalsor, csaknem olyan, mintha két adonicus ragadna össze, péld.

Mostan egy	ifjú	megházasodott.
Újonnan	hozta	szép hites társát.

(XVI. század.)

Kis kacsa | fürdik || fekete | tóba.*

Fiához | készül || Lengyelországba. (Gyermekdal.)

Arany-ezüstért,	cifra ruháért,	
Leányt el ne végy	koszorújáért.	(Népdal.)

d) 11 szótagú, ritkább, de sajátosság szerkezet:

Drága gyöngy	teremtés	angyali	lélek.
Meghalok	érted, vagy	enyimmé	tészlek. (Népdal.)

5. A négy, három és két szótagos ütemek egyesülése alakft:

²⁵ a) 9 syllabás igen csinos, használt sort; milyenek:

Gyászos szívem	érted	kesereg...
Hortobágyi	pusztán	fú a szél... (Népdal.)

b) 13 szótagú sort, mind régen, mind ma használatost
Péld.:

Mért távozá	Uristen ily messze mi tölünk.
-------------	------------------------------------

(XVI. század.)

* Alliterációval.

Azt mondják, hogy | nem illik || a tánc a ma- | gyarnak
 Hej be szépen | világít || az esteli | csillag.
 (Népdal.)

c) II szótagút, (gyéren használt de mégis népies alak),
 5 minő:

Elmaradtunk | már mi | rózsám | egymástól,
 Elmaradtunk | mint a | gerle | párájától. (Népdal.)

6. A három és egy syllabás ütem kapcsolása:

a) 10 szótagú sorban, így:

10 A garad | a garad || üresen | jár. (Népdal.)

A csillag | a csillag || az égen | jár,

Látom a | cipellőd || harmatos | már. (Népdal.)

Fortuna | szekerén || okosan | ül.

15 Ugy forgasd | tengelyét || hogy ki ne | dúlj.
 (Faludi.)

7. A négy, három és egy syllabás ütem összefoglalva,

a) II szótagú sort ad, mely ritkább ugyan, de mégis népdalban felfalálható; mint:

Jó napot | kedvesem || drága angya- | lom.

20 Minő gazdagság, változatosság csupán az ütemek rendezésében, a sorok alakulásában is! pedig nem állok jól, hogy valamely ritkább divatú szerkezetet el nem hagytam; sőt azon régi formákat, melyek népzeneinkben többé nem viszhangzanak, önként mellőztem, csupán *tényekre*, az élő népdallamra akarván építeni. Így főntebb az 5. szám alatt, megemlíthettem volna Szegedi Kis István énekét, mely tisztán magyar ütemekre oszlik, s melynek dallamát is jól ismerem: „Szánja az Úr | isten | híveinek | romlását;” — párhuzamba tehetém vala Balassa ime sorait: „Ezeket | írák | a tenger | partján || Óceánus | mellett,” a ma is, nálunk reformátusoknál, ismert templomi ének e sorával: „Örül mi | szívünk || mikor ezt | halljuk || a templomba mégyünk,” mert mindenikben ugyanazon magyar rhythmus érezhető; ama régi lyrai rövid formáját a XVI. és XVII. század költőinek sem lenne nehéz mai népdalainkkal

összhangzásba hozni, megmutatván, hogy bennök ugyanazon rhythmus lüktet, értem az ily sorokat:

Vitézek, | mi lehet 3+3

E széles | föld felett 3+3

5

Szebb dolog a | végeknél. 4+3.

de miután ily összerakással — (főleg strophaszerkezettel) e sorok többé a nép ajkán nem zöngenek, mellőzöm. Csupán azt kívánom még megjegyezni, hogy ama Szegedi-féle sor Amade korában még közkeletű schema lehetett, mert Amade,
10 kit eddig is annyiszor idéztem, s ki *nemzeti* formákba önté csinos dalait, e sort is használja költeményeiben; így:

Szánja az ur | Isten || hiveinek | romlását. (Szegedi.)

Bár ne tudtam | volna || mi legyen a | szeretet.

Mért született | engem || a ki engem | született.

15

(Amade.)

Magyar schema hát ez, valamint a legtöbb, úgy Faludinál, mint Amadénál; s e részben nem osztom a különben mélyen tisztelt Toldy ur véleményét, ki bennök (Magyar Költ. tört. II. 101—104.) olasz és francia mintákat keres.

VI.

- 20 Visszásnak tetszhetik a rend, melyet előadásom folytán követtem, előbb szólván a sorokról s ezek felosztásáról, mint a sajátképi (prosodiai) *mértékről*. Mások, ellenkezően, a verslábakon s azok méretén kezdik, s miután erre nézve szabályokat állítottak fel, úgy mennek át a sormetszetre s egész sorra.
- 25 És ez oly költészetben, mely már kifejlett, megállapított törvényekkel bir, leghelyesb ut is. De nekem a magyar rhythmus *belső* tulajdoninak vizsgálásán kellett kezdenem; föl kelle mutatnom, hogy a kötött beszéd már elemeiben a prózának ellentéte; figyelmeznem a gondolat részarányos feltagolására,
- 30 mely egyszersmind a mondatban hangsúlyos csoportokat képez: úgy térnem aztán ama *belső* felosztásnak *külsőképen* megfelelő átszegedésre, mely a *cäsurák* vagy, (a mi nálunk csaknem egy jelentésű), verslábak által történik. Egyébiránt nem félek kimondani, hogy a csak imént tárgyalt ütemzésére
- 35 a soroknak jóval többet tartok, mint arra, hogy minden ütem szigorú, határozott, merev mértékkel birjon s épen nem ohajtom, hogy a magyar dal oly állandó, megkövült formába

szoríttassék, minő például a Sappho vagy Alcæus után nevezett mérték. Mert egy az, hogy a rím és gyakori metszet által megkötött nyelv nem is bírna már ily feszes nyűgöt; más az, hogy e tulszabályos idom végre is egyhangu lenne holott épen e változatosság teszi főjellemét a magyar rhythmusnak. Igye-
 5 kezzék ezt a költő minél szabatosb cæsurák által feltüntetni; azon túl, az ütem egyes szótagjainak prosodiai mérése körül, épen oly pindari szabadsággal járhat el, mint a barna zenész, ki majd egyik, majd másik hangon nyugtatja tovább nyirety-
 10 tyűjét s ugyanazon ütem részeit se játssza mindig egyforma időfelosztással. Mind a mellett vannak az egyes ütemeknek bizonyos mértékei, melyeket a magyar zene kiválóan kedvell, és így a magyar (főkép lyrai) költő, ha versét a dallammal összhangzásba tenni kívánja, szükség, hogy azokat tartsa
 15 szem előtt.

Az ütem mértéke a szerint különbözik, a mint az *négy, három, két* vagy *egy* szótagra terjed ki. És így, miután már föntebb a sorokat ütem szerint egybeállítottuk, nem szükség
 20 itten azok mértékét előadni; csupán azt kell kifejtteni, melyik ütem milyen mértéket vehet föl, a magyar zene törvényei szerint. Előre megjegyzem, hogy ha a példakép idézendő dal-
 szöveg nem adna tiszta mértéket, az mitsem tesz, miután a mérték nem is abból, hanem a dallamból vonatott el.

1. Egy szótagú ütem.

25 Az egy szótagú ütem mindig hosszú (—) s nem egyéb, mint fele a lépő (— —) verslábnak, melynek másik felét *nyug* (pausa) tölti ki.

Zenei kifejezése: Péld:

30 A garad | a garad | üresen | jár.
 Fortuna | szekerén | okosan | ülj.

2. Két szótagú ütem.

A két szótagú ütem, bárhova essék a sorban, elül, középre, vagy végül, hasonlóan hosszú mértéket: *lépőt* (spondeus, — —) vagy utótagja megrövidülvén *lejtít* (trochaus — ∪) követel.

35 Zenei kifejezése tehát: vagy: Péld:

Hortobágyi | p̄usztán | fú a szél...
 Töltsd tele | pajtás | poharam...

Amoda van | egy kis kerek | erdő.

Jó ló | volt a fakó,

Jó ló | is ellette.

E mérték az egy és két tagú ütemeknél oly általános szabály, mely alól nincs kivétel. Néha egész, vagy fél dalsor csupa spondeusokban vánszorog le, hogy a rá következő friss annál meglepőbb legyen, mint:

Nincsen | olyan | derék | asszony stb.

Úgy ég | a tűz | ha lőbög,

Ez az | élet || A gyöngy élet.

3. Három szótagú ütem.

Itt már nagyobb változatosság tűnik fel. Az egy és két szótagú ütem mérsékli, ez elevenné teszi a dallamot. Uralkodó verslábak:

a) *Toborzó* (∪ — —, Bacchius); zenei kifejezése

b) *Körösdí* (∪ — ∪ Amphibrachys), zenében:

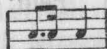
E kettő egyforma súlyt ad az ütemnek, azért akárhol bizvást föl lehet egymással cserélni őket. Péld.:

Rég veri már | a magyart a| teremtő ...

Tisza parton | van egy hajó | kikötve ...

e) *Ugrató* (— ∪ —, Creticus vagy Amphimaker) az előbbieket ellentéte, mert *ellenkező súlyt* ad az ütemnek.

Zenei kifejezése:

Példa:

Juhász legény | búsan | útrá kél.

d) *Lengedi* (— ∪ ∪, Dactylus). Az ugratóval egyenlő nyomású, vele hát bizvást cserélhető. A dactylusról jegyezzük meg, hogy az gyakran előfordul népi dallaminkban, de nem $\frac{3}{4}$ ütemet képez, mint például a német zenében, hanem $\frac{2}{4}$ részt, nincs is *felütése* (Vorschlag) mint amott. A felütéssel bíró dactylicus sor tehát, minő ez:

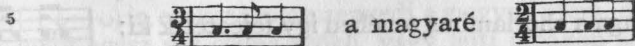
Kér | temre sze | liden az | este le | száll ...

Jár | számkive | tetten az | árva fi- | ú ...

német zenét képvisel, a minthogy ez alak onnan is kölcsönöz-
tetett, míg a magyar, felütés nélkül, más rhythmust ad, péld.:

Ā gārād | ā gārād | űřesen | jár.

Zenei kifejezése a német dactylusnak:

e) *Lebegő* (∪ ∪ — Anapæstus) többnyire a lengedivel
összefordítva használtatik, mint a főnebbi példában, és itt:

Ñem ānyā | tōl lēttēl, | Rōzsafān | tērmēttēl stb.

Zenei kifejezése:

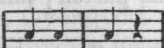
10 Megjegyzem itt, hogy némely zenész urak az ily ana-
pæsticus kezdetét a sornak felütés (Vorschlag) gyanánt
veszik, de hibásan. Magyar dallamban felütés nincs, anapæ-
stus az, mire majd dactylus, majd fél spondeus következik és
1/4 nyug, mint a főnebbi példában, és itt:

15 Már ěz ű- | tān | « | csāk āzt vā- | rōm | « |
Kocsi jōj- | jön | « | értem há- | rom | « |
Kisűtött | ā | « | nāp ā cse- | rēn | « |
Busul a | cser | « | hāti le- | gény | « |

Így dalolja ezt a nép, így huzzák a csárdákban, akár-
20 hogy *vorschlagozzák* a hangversenyek hősei.

f) *Vánszorgó* (— — —, Molossus.) Ez leginkább sor
végén áll, s tulajdonkép nem is egy, hanem két ütemet képez,
nyuggal, mint:

25 Magasan re- | púl a darú | szépen | szől. | 6 |
Még azt mondják | a kapások | nem lesz | bor | 6 |

Zenei kifejezése tehát:

4. Négy tagú ütem.

A négytagú ütemek közt legnagyobb szerepet játszik s a
magyar dal eredeti jellegét teszi ama versláb, melyet Fogarasi
30 *lengedezőnek* (Choriambus, — ∪ ∪ —) nevezett el. Minél több
ily mérték foglal helyet négyes üteminkben, annál jobb. Maga

a nép is olykor ösztönszerűleg eltalálja a lengedezőt, mire elég példát idézhetnénk, mert így a szöveg jobban simul a dallamhoz. De oly vers, mely csupa lengedezőkből állna, mégsem lenne ment az egyhangúságtól. Azért e versláb is cserélhető
 5 *részint hasonló, részint ellenkező nyomatú vagy súlyú ütemekkel.*

Maga a choriambus zenében így fejeztetik ki:

Hasonló nyomatú ütemek azok, melyek a két középső szótagot rövidnek meghagyják, mint:

10 a) — ◡ ◡ ◡ . Zenei kifejezése:

b) ◡ ◡ ◡ —. Zenei kifejezése:

Példa a lengedezőre:

Rég věřī mār | stb.

Az a) alatti ütemre:

15 Lēs z ě někī | mėg vālāha | jó napja

A b) alatti ütemre:

Āzt īs ādōt | mīvēl ā būt | ölje meg.

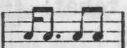
Ellenkező nyomatú vagy súlyú ütemek azok lesznek, melyek a két középső szótagot, vagy annak valamelyikét,
 20 *meghosszabbítják; jelesül:*

a) ◡ — — ◡ ; zenében:

Péld. Kērēk āz ěn | subām alja stb.

b) ◡ — ◡ — ; zenében:

Péld. Tīsza pārtōn | vān egy hājō | stb.

25 c) ◡ — ◡ ◡ ; zenében:

Péld. Šzabādságōm | be van zárva |

d) ◡ ◡ — ◡ — ; zenében:

Péld. Ňe šzōmorkōdj | légy víg.

e) — ◡ — ◡ ; zenében:

Péld. Föľfelé męgy | borban stb.

Látjuk hát ezek közt a *dijambust* (◡—◡—) *ditrochaenst* (—◡—◡) is, ezeket is megszenvedi a magyar ütem, de nem úgy, 5 hogy egész sor csupa szökő, vagy lejtı lábakon sántítson le, mert ennél mi sem volna szenvedhetlenebb; hanem csupán változtatásúl a choriambus helyett. A többi (a, c, d) alatti) 10 lábak cifra neveit nincs miért felhordani. Hol kelljen pedig a *lengedezőt fölcserélni* : erre azt hiszem, állandó szabály nem lehet. Némelyek (mint Erdélyi) megkísérték a choriambus és felváltói helyét a dalsorban kimutatni: a szabály, mit így 15 alkottak, áll egyik dalra, másakra nem; áll részben, de nem az egészben. Én, a mennyire népdalainkat ismerem, a négyes ütemre nem adhatnék szorosb szabályt ennél: „lengedező, vagy vele hasonló nyomató láb, a hol csak lehet; hol nem telik, 20 ellenkező nyomatú, valamelyik a fenebbi a—e közül.”

De hisz ez annyi volna, mint semmi mérték! fognak fel- 25 kiáltani a „forma” emberei. Épen nem. Ugyanazon szeszélyes változatosság nyilatkozik itt is, a mi föntebb a soroknál. Ám 30 kísértse meg valaki népdalt írni tiszta szökő vagy lejtı (jambus, trochæus) lábakon s azt épen úgy, mint a mérték kívánja, el is dalolni: türhetlen egyhangusággal gyötrendi a magyar fület. Ellenben a föntebbi ütemek célszerő vegyítése, met- szettel párosulva, oly rhythmust ad, mely hangzatosságban 35 föľer bármely idegen formával s azon felül sajátunk, édes mienk.

Gyakran gondolkoztam, minő mértékét adhattak vissza 40 azon dallamok, a melyek szerint régi hegedőseink az *epicai* költeményt éneklették. Egy része azoknak, kétségkívül, meg- egyezett a mostan is divatos lyrai formákkal, mert ez utóbbia- 45 kat elég sűrőn felleljük a régi elbeszélő darabokban: de hogy éneklették, például, az *alexandrin sort*? Erre nézve egy régi dallam jut eszembe, mely, Gyöngyösi szövegére alkalmazva, hihetőleg ama korból ered, midőn még nálunk az *epicai* köl- 50 teményt éneklették, mire kevésbé változatos, inkább recitativ jellemmel bíró, melodiája is mutatni látszik. E dallam követ- kező mértékét adja a sándorversnek:

Kemőnynyel | csendesen || ballág pář- | pája,

Két sütés- | sel jegyes || a jobbik po- | fája,

Öláhorszá- | gī lō || mutatja för- | mājā,
 Tajtékos zab- | láját || rágdogálja | szája.
 (A Phoenixből)

Hasonlókép vitéz Kádár István históriája, az utcán
⁵ hegedülő koldusok (egykori *hegedősök*?) szájában, e trivialis
 dallam mértékét tartotta fenn:

Föl emelē | Kádár | szemēit az | égre.
 Mondván: Uram | Jézus, | jövel segít | ségre.

Vajha mielőbb birhatnók uj kiadásban Tinódi dallamait,
¹⁰ hogy azokból is a magyar, főleg *eposzi* versidomra valamit
 elvonhatnánk! —

VII.

Hátra van még a strophá szerkezetéről mondanom vala-
 mit. Mert a rím tulajdonai közösek egyéb nemzetekkel s a mi
 eltérőt e részben költészetünk mutat, arról más helyen tettem
¹⁵ egy szót.* De a vers-szak képződése nálunk oly eredeti, jellem-
 ző vonásokkal bír, hogy lehetetlen azokat észre nem venni,
 vagy fölismer vén, elhallgatni. Itt is, mint a soroknál, előbb a
benső rhythmusra kell figyelmeznünk, mert abból foly a *külső*
 idom.

²⁰ Mi tehát a vers-szak *benső* rhythmusa általában? és mi
 különösen nálunk? A strophát némileg a folyóbeszéd kör-
 mondatával lehet párhuzamba tenni. Az is, ez is a rokon esz-
 méket, együvé illő, egymást kiegészítő gondolatokat szedi
 össze, belőlük teljes, arányos, kerekded csoportozatot képez-
²⁵ vén. De míg a periódus a gondolatot egymásba fűzi, egymáson
átszővi: a vers-szak, épen ellenkezőleg, eszmét eszme után,
 sort sor után, állít, úgy hogy az első gondolat, a következő
 nélkül is, jóformán érthető legyen, bár nem viszont. Például
 Himfy e dalában minden sornál meg lehet állapodni, mindig
³⁰ értünk már *valamit*, a következő sor nélkül is:

Napok jönnek, napok mennek,
 De bűm csak nem távozik;
 És az órák elröppennek,
 De sorsom nem változik;
 A volkánok kifáradnak,
 De nem az én tüzeim;

Polyók, tavak kiapadnak,
De nem az én könnyeim;
Erdők, mezők felvidulnak,
Csillagzatok megfordulnak,
A szerencse forgandó:
Csak inségem állandó.

Ez anti-periodicus szerkezet, e Chladni-féle külön csoportba rázkódása az összetartozó részeknek, mint már főnebb is megjegyzém, a rhythmus természetéből foly s uralkodik a kötött beszéden, kezdve az egyes ütemektől, egész a stropháig, sőt az egész költeményen, a mennyiben nem szereti, ha az értelem egy szakból másba átnyúlik, vagy ha külön strophák oly prózai kötszókkel fűzetnek egybe, mint a körmondásokat kapcsolni szoktuk. Csupán egy körmondatos alakot ismerek, a mely halmozó természeténél fogva a rhythmussal összefér: a gondolatnak oly módoni csoportulása (agglomeratio) ez, mint ama szónoki figurában történik, melyet *felfüggesztés* (sustentatio) néven ismerünk, s mely, különben érthető részleteket halmozva fel, a teljes értelmet az utolsó mondatra bízta. Ily *költői* periodust gyakran találunk Kisfaludy Sándornál, — (bár, kivált újabb regéiben, incisumokkal terhelt s így egészen prózai, egészen rhythmus ellenes körmondatoknak ad helyet), midőn értelmes részleteket halmoz ugyan: de a teljes megoldást az utolsó sorra hagyja; mint:

Nem, ki névért, dicsőséért
Mássa Pindus bérceit,
Vagy alacsony nyereségért
Irja halom verseit;
De a ki, ha tűz lelkében
Gondolatok virradnak,
Vagy fölhevült kebelében
Éremények fakadnak,
Lantot ragad s mi érdekli
Kedvesinek élénkli —
Kiben a vers így terem;
Az énnékem emberem.

Vehetni azonban észre, hogy itt is, ettől: *De a ki* . . . eddig: *Lantot ragad*, incisum lévén közbe-vetve, kissé periodicusabb, mint kellene.

Ha már most azon költeményinkre fordítunk figyelmet, melyek vagy egyenesen a néptől, vagy oly korban származtak, midőn még az idegen formák utánzása a nemzeti idomokat háttérbe nem szorította, úgy találjuk, hogy a magyar

* „Valami az assonancról.” Új M. Múzeum 1854.

rhythmus itt is hű marad magához, s valamint a soroknál minden ütembe az összetartozó mondatrészt, úgy itt a versszak soraiban egy-egy, többnyire önálló, gondolatot csoportosít s nehezen tűri az értelem átvitelét egyik sorból a másikba, ⁵ *épen nem*, ha már a vers a rím visszafordultával, mintegy rá van ütve, be van fejezve. E beltulajdonából foly aztán a versszakok *külső* jellege, mely a *páros, hármas, négyes*, — a *visszatérő, a ráütő* rímekben nyilatkozik, mint ezt sorban látni fogjuk.

- ¹⁰ 1. *Páros rím*. Minden strophaszerkezet közt legegyszerűbb az, mely a sorokat párosan rímezi egymás után. Oda törekedvén a népköltészet, hogy az értelemnek mielőbb teljességet adjon, nem fúzi hosszan gondolatját, hanem siet azt befejezni, mi *külsőleg* a második rím által történik. Ezért ¹⁵ nem kaphatott lábra népdalainkban a váltogató, vagy *kereszt-rím*, mint a mely hosszabb elnyújtását a gondolatnak engedi meg; ha pedig a gondolat előbb befejeztetnék, mint a függőben hagyott rímnek társa visszafordulna: úgy nem lenne összhangzat *külső és benső*, gondolat és vers közt: az ²⁰ nem volna *vers*. Ily szerkezet, például:

Zokoghat még egy betűcskét
Belőlem a fájdalom;
Ejthetek még egy könyűcskét
Utánad szép angyalom.

- ²⁵ eredeti népkölteményben fölötte ritka, miért? mert a két első sor befejezte az értelmet, de a fül még semmi verset nem érez, nem érez a nép egybehangzást forma és gondolat közt. Ha pedig a második sornál nem volna értelem, ez elnyújtottság ellenkezne a magyar rhythmus természetével, s így a kereszt- ³⁰ rím sehogyse kapós. Ámde azért népünk sem idegen a mesterseges szerkezettől, csak hogy kereszt-rím helyett *középrímekkel* szaggatja szét hosszabb sorait, s az egyszerű párversből 4—6— sorú strophákat csinál, mint:

³⁵	Zöld erdőben	Zöld mezőben	Lakik egy madár,
	Kék a szárnya,	Zöld a lába,	Jaj be szépen jár.

(6 sorú is lehet.)

vagy, hogy régi írókból idézzünk:

Kegyelmes Isten,	Kinek kezében	Életemet adtam!
Viseld gondomat,	Vezérlő útamat,	Mert csak rád ma- radtam.

(6 sor.) (Balassa.)

Én angyalkám | Szép madárkám | Ime hozzád repültem
 Te kedvedre | Kezeidre | Mint a sólyom, megjöttem.
 (6 sor.) (Amade.)

Továbbá népdalokból:

5 A kiseded pacsirta | Az eget hasítja | Szárnyaival
 Ékesen hangicsál | Napsugáron sétál | Lábaival.
 (Régi dal.)

Ha kimegyek | És kilérek | A szép ékes mezőre
 Minden füvek | Serkentenek | Világ megvetésére.
 10 (Régi dal.)

Ritkán vagyon | Ki maradjon | Hiv barátságban,
 Ki fent álljon | Le se szálljon | Az igazságban.
 (Népdal.)

Tehát az egy keresztrím helyett két középrím tétetik,
 15 úgyhogy a hosszabb sor minden césurája önálló sorrá lesz,
 rímet kap. Mi a tisztán páros rímekből alakult stropha szer-
 kezetét illeti, ebben jellemző az, hogy a versszak hosszabb
 sorokon kezdődik, mind rövidebbekkel váltva fel, s így két-
 ségtelen népi alak Faludinál ez: *Királyi mulatság* stb. A *kis*
 20 *tarka madár* stb., melyek hosszabb sorokról mind rövidebbre
 mennek át; hasonlóan a Népd. I. kötet *Vén leány panasza*, s
 akárhány.

2. *Hármas rím*. A régieknél használatos idom, mind tisztán,
 mind középrímekkel átszegdelve, midőn aztán 9 sorossá
 25 lett. Nem hiszem pedig, hogy az olasz *terzina* utánzása hozta
 volna divatba, mert ennek váltogató rímeit utolérni épen nem
 igyekszik, hanem siet a 3-dik rím ráütése által a gondolatot
 bezárni, míg *terzinában* a gondolat *folyó* marad mintegy.
 Dante például ily formán alkalmazza:*

30 Az emberélet utjának felén
 Zordon sötét erdő közé jutottam,
 Mivel az igaz utat nem lelém;

Mily kín ez erdőről beszélni ottan!
 Mily vad, kietlen az, bú s baj tele!
 35 Hogy rágondolva is eliszonyodtam stb.

* Csakhogy mindig 11 szótaggal. Ez elsietett fordítás csupán
 a formáért van.

de a mieink egyszerűen illesztik a három sort, péld.:

5   Áldott szép pünkösdeknek gyönyörű ideje,
Mindent egészséggel látogató ege,
Hosszu uton járókat könnyebbitő szele. (Balassa.)

Hosszabb hármas sorok elszaggatása, középrímek által, hozta létre ama *kilencest*, mely a XVI. és XVII. században annyira divatozott, de ma már népdalainkban nem található:

10   Vitézek, | mi lehet | E széles | föld felett || Szebb dolog
a | végeknél?
Holott ki- | keletkor || A sok szép | madár szól || Mellyel
ember | ugyan él?
Mező jó | illatot || Az ég szép | harmatot || Ad, mely
15   kedves | mindennél.

Szinte hármas sor középrímmel:

Nálad kedves | És szerelmes | Az én beszédem stb. (Házások éneke.)

3. A *négyes rím*. Századokig használt ismeretes formája az
20 elbeszélő költészetnek, majd egyenlő sorokkal, majd a negyediket (nibelungi módjára) meghosszabbítva. A magyar rhythmus azon kíváncsi, hogy a gondolat sor végén befejeztessék, hozta létre e négyes kocogót, a bezárt gondolatot rímmel is minduntalan bezárva. A népnél, rím szűke miatt, kevésbé használatos, de hol szerét teheti, az is négy rímet fog össze, mint:

30   A baracfa pirossal virágzik,
A lilium késsel illatozik,
Az én szívem búval harmatozik
Mert éj nap csak hozzád óhajtozik. (Népdal.)

4. A *visszatérő rím*. Ez már, a mi kiválóan jellemzi a magyar strophát, akár a régi, akár a népkölteményeket tekintsük. Sajátsága abban áll, hogy páros rím után egy vagy több, szabad vagy rímelt sor következik, aztán az utósor
35 *visszatér* mintegy, az első rímnek megfelelően, mint:

Nem anyától lettél,
Rózsafán termettél
Piros pünkösdi napján (Ez szabad sor.)
Hajnalban születél. (Visszatérő rím.)

- ⁵ Különböző pedig az úgynevezett ölelkező rímtől, mert ott egy magában hagyott rímre tér vissza; de itt páros rím az, mire visszaugrik. Az átugrott szabad sor helyett, még csinosabban egy középrímes, vagy két rövid állhat — néha több is, három, négy. Ily csinos forma már ez is:

- ¹⁰ Hortyogat kedvére róka a lyukában,
Pihe az oroszlán sötét barlangjában :
Kell nekem szenvednem, vég nélkül epednem, (középrím)
Heves vármegyének mély árestomában.
(Népdal. I. 191. l.)

- ¹⁵ Régi költőinknél hosszabb vers-szak befejezése szinte gyakran történik ily módon, miből annak nemzeti jelleme kétségtelen; mint:

- a) Míg bennem a lélek
Piheg, gyászban élek,
²⁰ Már többet
Vig kedvet
Nem is remélek. (Ányos.)

- b) Szép élet, vig élet,
Soha jobb nem lehet,
²⁵ Hopp! hát jöjön katonának, (szabad)
Ilyent ki szeret. (Amade.)

- c) Fortuna szekerén okosan ül,
Úgy forgasd tengelyét, hogy ki ne dül,
³⁰ Ha szépen | vezetett,
Ha miben | kedvezett,
Meg ne örülj ; (visszatérő rím)
Fortuna szekerén okosan ül. (Faludi.)

- d) Szánja az ur | Isten | híveinek | romlását
Az ő fiainak | leányinak | rablását ;
³⁵ Noha most | eltűri | De el nem szenved (középrím)
Nagy siralom | vallását.

- Kétségkívül nemzeti alak, miről még inkább meggyőződhetünk, ha látjuk, hogy e templomi ének rhythmusa, strophája, nagyobb epikai költeményben is használatos volt,
⁴⁰ mint a XVI. századbéli „Jovenianus” című eposznak (Toldy ur által idézett) végsorai mutatják:

Immár ha meg | hallád || kérlek meg ne | csufoljad,
 Az rút kevélységet || inkább te hátrahagyjad
 Inkább a | nagy pohárt || Az ének | mondónak. (Közérim nem telt.)
 Jó boroddal | megtöltsed. (Ez a visszatérő rím, felhangú, alhangúra.)

5. *Ráütő rímnek* mondom, midőn a *visszatérő*, mintegy elfeledve magát, nem a távolabbi, hanem a közelebbi párral rímez, azt még egyszer ráütven. Ez is jellemző vonása népdalainknak, s nem ritka a régiéknél. Péld.

10 Jaj már nékem! gyilkos nyila,
 Érzem mit tesz, tűz fáklyája,
 Én szegény,
 Én szegény,
 Nem is lehet nagyobb kén (kín). (Amade.)

15 Tettem méltó érdemeidet,
 Tűrtem halálos sebeket,
 Ne nevéss,
 Meg ne vess,
 Hanem egyszer már szeress. (Amade.)

20 Ehez hasonló ráütés az, midőn a rövidebb végsor egy hosszabbal, mely közvetlen előtte áll, rímez, mint Csokonainál e stropha: „Mégyek már engedd meg drága kincsem” így záródik, népies fordulattal:

Hogy midőn | boldoggá | kezdtem len- | ni
 El kell men- | ni.

25 E ráütő sor legtöbb népdalainkban már csak *réja*, azaz egyes szó, indulatszó, kurjantás (mint: Csillagom, Igazán, hajaha stb.), mely a refrainhez hasonló annyiban, mert minden vers-szaknál ismétlődik, néha bizonyos sor végén. Ily pótló ütemek, sorok más népköltészetben is divatoznak, (mint 30 a skót: *oh, jo, man*, stb.) a művelt költő, tárgyszerint, mellőzheti, vagy alkalmazza.

Végül legyen szabad a magyar eposzi versformára egy szerény észrevételt tennem. Hogy a római hatos a nemzet nagy tömegénél sohasem leendő népszerű, azt, úgy hiszem, 35 mutogatni nem kell. A Zrínyi-négyes túlélte magát, a kettős alexandrin nagyon is egyszerű idom. Az idegen epikai formák, mint az olasz *terzina*, az *ottava* és *siciliai stanza*, a *Spencer-féle*

angol vers-szak alkalmazása nemcsak azért bajos, mert nyelvünk rím-szegény, hanem és *főleg* azért, mert a magyar nemzeti *rhythmus nem hajlandó a keresztrímekhez*, s e külföldi stanzák épen úgy nem válhatnak népszerűvé, mint a hexameter.

⁵ Ideje volna egy, a magyar rhythmuson alapuló eposzi vers-idomot találni föl: én a visszatérő rím sajátágán építve, következő összerakását kísérlem meg az alexandrinnak, mely népünknel mégis legéposzibb sor:

A király ünnepét fogom énekelni,
 Midőn összegyűltek a dal fejedelmi,
 Pényes Visegrádon, Mátyás udvarában,
 Díjért, dicsőségért új versenyre kelni.
 Oh lantom, ha értél valamit korábban,
 Ha egy szikra lélek volt az asszu jában,
¹⁵ Most, igazán, most kell magadért kitenned!
 Mert nem szabad nevét hiába fölvenned.

*

Ennyiben kívántam ez uttal a tanodai körök figyelmét is felhívni a magyar rhythmusra, melyet a klasszikai és nyugati formák mellett költészetünkben többé ignorálni nem lehet;

²⁰ részint azért, mert régibb verses maradványink idomához, majdnem a mult század végeig, ily nyomozás adja a kellő kulcsot; részint, mert költészetünk legujabb irányát csak ily tanulmányok után méltányolhatjuk eléggé. Amaz általános panasz mai költészetünk pongyolasága, formátlansága ellen

²⁵ jó részt el fog enyészni, ha a költeményekben nem azt keressük, ami nincs, t. i. kölcsönvett idegen schemákat, hanem megtaláljuk, ami van: nemzeti rhythmusunk — gyöngébb vagy teljesebb — hullámozását. Mert hogy e rhythmus az ódon és újabb idegen formákkal szembe, létezett s létezik, az

³⁰ tény: minő joggal? nem kevesebbel, úgy hiszem, mint a magyar zene és tánc. S ha valaki természetesnek találja, hogy minden zenemód közül a magyar fül csak azt érzi teljesen, melynek ütemzése, hangmenete nemzeti jelleggel bír; ha nem kárhoztatja a nemzeti tánc iránti előszeretetet, holott a magyar láb e tekintetben szintoly *alkalmas* a cosmopolitaságra,

³⁵ mint bármelyik fajé a tollatlan két lábú állatok közül: ugy nincs miért nyelvünk hajlékonysága s *alkalmas voltából* az idegen költői formák mellett védokokat merítnie, sem rosszálnia azon legújabb törekvést, mely több-kevesebb öntudattal működén, a magyar rhythmusnak a költészetben is vissza

⁴⁰ akarja adni a nemzet kára nélkül el sem idegeníthető jogait.

Oly költemény, melynek teljes élvezhetése végett előbb még a hellén-római, vagy más idegen világba kell áthelyezkedni — bármennyi szépséggel birjon különben — soha sem hathat igazán a nemzet egészére; mert a nagy többség épen azt, mi a verset verssé teszi, a rhythmust kénytelen nélkülözni, mi által a költemény zenei része rá nézve elveszett. Ez főkép a lyrában érezhető. Még nincs messze a kor, midőn legjobb költőink tiszta jámbusai vagy trochaeusai német zenére daloltattak; mert az idegen versidom idegen formát követelt a zeneszerzőtől. Lyránk a magyar zenétől teljesen meg vala válva: voltak szépen *szavalható* dalaink, de ha melodiával akartuk őket párosítani, a dallam nem lön magyar. E szakadást lyrai költészetünk s zenénk rhythmusa közt elenyészteni, a kettőt ismét természetes összhangzatba hozni, feladata az ifjabb költői nemzedéknek. Hogy még eddig teljesen sikerült példányokat s nagy számmal nem mutathatni föl, az nem az irány helyessége ellen, hanem csak a kezdet nehézségéről tanúskodik. Hiszen ma már akármely gymnasiumi növendék könnyen és tisztán írja a trochaeust: ki hinné, hogy alig fél századdal ezelőtt egy Kazinczy Ferenc panaszkodott, hogy bár füle a német trochaeus zöngelmét teljesen érzi, magyarban azt nem képes követni? Így vagyunk most nemzeti rhythmusunkkal: hosszú megszokás idegen schemákhoz idomítá költői nyelvünket; a ki tehát emeltebb hangon akart költeni, a nyelvvel együtt ama formáktól sem szabadulhatott, melyek közt a nyelv kifejlett, s így a magyar rhythmus nem látszott összeférni magasb szárnyalású költeménnyel. Ezért a költő, ha nemzeti rhythmust kísérle meg, a *népi* nyelvhez fordult, melyben ama rhythmus fentartotta magát, vagy a *régiek* ősrerű nyelvéhez folyamodott, hol még a magyar versidom egészen otthonos vala. Innen az ily költemények népies, vagy ősrerű jelleme az íróknál, mint Horváth Ádám dalaiban („De mit töröm fejemet” — „Vigan élem világom”), Kazinczynál („Fekete szemű szép hölgyecske”) s attól fogva korunkig. De remélem, nincs messze az idő, hogy a nemzeti rhythmus magasabb nyelvű költészettel is megfér; különösen lyránk betölti hivatását, ismét összhangzásba jó nemzeti zenénkkel, s léssen idomban s tartalmilag, testestül, lelkestül magyar.

14. A RIMEZETT VERSALAKOKRÓL

1. §., Rimezett versalakjaink, mind a verslábak számát, s minőségét illetőleg, mind a hosszabb s rövidebb, több vagy kevesebb sorok egybekapcsolását véván tekintetbe, a végtelenségig különbözők. Mindazáltal nem lesz fölösleges, a legszo-

5 kottabb, a legkellemesebb formákat itten egybeszedve, előadni. — A rimes alakok részint idegenek, azaz más néptől kölcsönöztek, részint a magyar népi dalokban, s ezek dallamaiban feltalálhatók. Lássunk mindegyikről. —

2. §. *Idegennek* látszik mindazon versalak, ami népi

10 dalainkban s énekeinkben meghonosítva nincsen, hanem csupán iróink vették fel, követvén bennük a külföldi formákat. Mint lábak az idegenek közé számíthatók, amelyek egyenetlen *tactusra* lejtenek, mint a *jambus*, vagy *trochaeus* stb. Mint

15 *sorok*, amelyekre magyar dallamot szerzeni nem lehetne, mint *versszakok* (strofák) mind, amelyekben ölelkező, vagy kereszt-rim van, mert az ilyeneket dallamaink természete nem tűri.

3. § Az illy alaku vers rendszerint *jambusokban* szökik vagy *trochaeusban* leng, néha *dactylusok*, felütéssel, mely felütés már magában is idegen. Ám használjuk, miután már

20 bevettük őket, magasabb (nem népies) költészetben: de kíváncsok, hogy népi formáink ott is hova elébb meghonosuljanak, mert csak akkor lesz költészetünk igazán nemzeti.

Egy sorra *két lábnál*, — legalább is *négy* szótagnál — kevesebbet venni oly gyermekes játék volna, mi kívül esik a

25 költészet határán.

Mi két
Az ég
Mi zöld
A föld:

30 *Petőfinél* van ugyan, de ő sem képes vele egész dalban megküzdeni. — Kezdjük tehát az olly sorokkal, melyekben *négy* szótag van. — Lehet ezekben a rim páros, kereszt, vagy ölelkező. Példák:

I.

5

A nap lement
Eljött a csend,
Szellő üzött
Felhők között
Merengve jár
A holdsugár.

Petőfi.

2.

10

Mint rom felett
A holdsugár:
A képzelet
Merengve jár.

3.

15

Mint rom felett
A holdsugár:
Merengve jár
A képzelet.

Ugyanez vegyülhet különböző sorokkal, mint:

4.

4. Szent Kleofás!
5. Milyen karaván!
4. Mi volna más
5. Mint oláh cigány.

Petőfi.

5.

20

4. Én nem perlek,
4. És nem merlek
7. Igaz bíráim vádolni
4. Ha elkezded
4. Itéleted
7. Én rajtam gyakorolni.

Templomi ének.

25

4. Mi lelt megint
6. Szivem te nyugtalan
4. Fzer bajom
6. Van veled untalan.

30

4. Könnyü neked,
6. Könnyü kötődni benn:
4. Künn a világ
6. Koránt sem úgy megyen.

Tompa.

Jegyezzük meg, hogy a 2. és 4. számuban elég ha csupán a második, s negyedik sor rimez, a 3. számuban, ha csak az első és negyedik. Mindenik forma nehéz, alkalmatlan, ha a rimekből el nem hagyunk. Legkedvesebb az 5. szám alatti, bár⁵ magyarban még ritkán használtatott.

4. §. Öt tagu sorokban, tisztán, költeményt nem igen irnak, rendesen vegyítik:

I.

5. Hévvél szerettem
4. S im szenvedek
5. Keblemben dulkanak
4. Hő érzetek.

Bajza.

2.

4. Hogy Mancával
5. Jártam egyszer így
8. Mért pörölsz rám nagy csatával?
5. Mért *vagy* olly irigy?

Csokonai.

3.

5. Életem mái
5. Komor órái
6. Hány ezer bu s átok
5. Jöve reátok! —

Csokonai.

²⁰ Legszokottabb a „Hévvél szerettem” formája, melyben az I. és 3. sor nem rimez.

5. §. Kedvesebb vegyületek származnak a 6 tagu sorral. Magában kevésbé használják, elegyítve, mint fokozva *Csokonainál*; minden sorban rim:

6. Földiekkel játszó
5. Égi tünemény
6. Istenségnek látszó
5. Csalfa vak remény.

Csokonai.

6. Kis méhek, kerteken,
6. Mezőkön berkeken
7. Mit futtok sok veszéllyel
6. A friss forrásokra
6. Az új virágokra
7. Repkedvén szerteszéllyel.

Csokonai.

Váltogatva rimes és rimetlen sorok:

6—8

5

- 6. Fejlő virágait
- 8. Napkeltekor s nap alkonyán
- 6. Hü gonddal öntözé
- 8. Csergő patakból a leány.

Tompa.

6—6

10

- 6. Multadban nincs öröm
- 6. Jövődben nincs remény
- 6. Hanyatló szép hazám
- 6. Miattad vérzem én.
- stb. . . .

Bajza.

6—5

15

- 6. Mindent elkövettem
- 5. Amit lehetett
- 6. Jó remény fejében
- 5. Hogy majd megszeret.
- 6. Féktelen szilaj volt
- 5. Lelkem mint a tűz
- 6. Melvet a szél meggyújt
- 5. S háztetőkön üz.

Petőfi.

6—10

20

- 6. Isten házába gyűl
- 10. A hívő nép, újévnek ünnepén;
- 6. Holott forró imát
- 10. A buzgó néppel hiven mondok én.

Tompa.

6—4

25

- 6. Kereszt uton állók
- 4. Merre tartsak
- 6. Ez kelet felé viz
- 4. Az nyugatra.

Petőfi.

6. §. Hét tagu sorokat mind vegyítés nélkül, mind különböző vegyületben írnak.

30

- 7. Ha meghalok, se bánom
- 7. Ugy sincs engem ki szánjon:
- 7. Koporsómra boruljon
- 7. Végig végig sirasson.

Népdal.

8. Árnyas völgynek kútfejéből
7. Szende forrás csörgedez
8. Bűvös habja andalítón
7. S oly epedve zengedez
4. És a kútő
4. Dobban dobban
4. És a hullám
4. Lobban lobban
7. Benne hő láng gerjedez.

7. Magyar hölgynek születlett
6. Áldd érte sorsodat,
7. Magyar hölgynek születni
6. Nagy és szép gondolat.

Garay.

7. Verselők, felöletek
7. Hirdetik, hogy bennetek
6. Lakna istenség
7. Akinék lehellete
7. Bennetek lángot vete
6. S lelketekben ég.

Csokonai.

7. Oh Lilla Lilla! halld meg
6. Kellő hatalmadat:
7. Mely'k isten adta, valld meg
6. Illy bájos ajkadat.

Csokonai.

15. NAIV EPOSZUNK

Valahányszor idegen népköltészet egy-egy régi maradványa kerül kezembe, mindig elborultan kérdem magamtól: volt-e nekünk valaha ős eredeti eposzunk? Vajon a nép, mely daltermő képességét mostanig megtartotta, sőt egypár becses románcát is mutathat fel, a nép, melynek tündérmeséi, műalkat (compositio) tekintetében, bármely népfaj hasonló beszélyivel kiállják a versenyt, mindig oly kevés hajlamot érzett-e a mondai s történeti költemény iránt, mint napjainkban? Mert nagy önáltatás nélkül nem mondhatni, hogy a jelen öltő effé-
10 lében gazdag, ilyenek létrehozásában termékeny volna. Egy-egy rideg monda, töredékben, zilált prózában, hullong itt-amott; rajta műalkatnak semmi nyoma. Mátyás előtti királyait, vezéreit elfeledte a magyar; s a mi keveset az „Isten ostaráról” tud, nagyrészen, s talán egészen, Losonczi István
15 népszerű könyvének köszöni. De a mit tud, az is inkább adomaszerű, mint költői vonásokkal bír; és ha a hagyomány némely töredékét megőrzeni, a jelen korra juttatni képes volt, nem látszik, hogy ebben a műalak által elősegítettet volna. A közelebbi korok állameseményei: a törökkel
20 folyt utótküzdelmek, a mult század elején és derekán (Péró-lázadás) történt népi mozgalmak, sőt a legújabbban elzúgott politikai vihar is, nyom nélkül maradtak a naiv eposzra nézve. Járd be a hazát, keresd föl a népet, pásztor-tüzénél és kunyhóiban, a sarlónál és lakomáin, a
25 műhelyek és laktanyák pihenő óráiban, szóval minde-nütt, hol az élet fáradaimait költészettel enyhíti, hol, mint egy jelesünk mondja, lelke ünnepel: fogsz hallani népdalt, édes-bájos dalt, szomorút, vígat, kedélyest, szesszenőt; fogsz hallani gyöngyös-aranyos tündérregét; de oly éneket,
30 mely a nemzet multjára vonatkoznék, alig. Mintha pusztáink rövid emlékezetű Kalliopéja nem eszmélne tovább, csupán a közelebbi divat-haramiáig: mintha népünket nem érdekelné sorsa a nemzetnek, mely őt századokon keresztül dolog (res) gyanánt tekintette.

Költészetünk *írott* maradványaival sincs különben. Priscustól Galeottiig, Etelétől Mátyásig, hány krónikás emlegeti az énekmondókat, kik az ősök, a hősök tetteit élő dalban örökölték. S ha hiszünk e történeti nyomoknak, a mint hogy

⁵ hinnünk kell, ily énekes egyik-másik fejedelmünk udvarában nem elszigetelt jelenség volt, nem csellengő tünemény, melyet a véletlen dobott felszínre: költők egész raja, osztálya létezett, mely az énekszerzést szakmányul űzte. Endre királyaink közül az utolsónak egy oklevele tanúskodik arról, hogy a

¹⁰ királyi dalnokok tartására fekvő jószágok voltak rendelve; Galeotti bizonyossága azon énekesekről, kiket Mátyás az atyja és önudvarában hallgatott, kétségbe nem vonható. Hol vannak e dalok, hol e dalszerzők? Az ének elhangzott, az énekmondó nevét feledség borítja. Egyedül ama *Gábor* (Gabriel

¹⁵ *ille hungarus*) bukkan fel mint pusztai név, a tenger homályából, ki, újabb fölfedezés szerint, Mátyás korában élt s „gyönyörű dalokat, verseket szerzett anyai nyelvén, honfi társai örömére, oly szerencséjével, hogy azokban Mátyás, a pannonok tudós királya is kedvét találta”. — És milyenek lehettek ama

²⁰ történeti darabok, melyek a nemzet multját, jelenét örökbe adták, örökbe vették? Volt-e azokban költői érték, volt-e különösen műalkat, mely eposzban oly lényeges? Ha költészetünk *írott* maradványait nézem, le a XVII. századig, ábrándos hevületem amaz énekvilág felől jóformán lelohad. A honfoglalást tárgyazó történeti költemény, mely e nemben legrégibb emlék, csak helyenként gyaníttatja a népileg naív eposz befolyását; egészben véve idomtalan rímkrónika. Mit mondjak a XVI. század nagyszámú verselőiről, a Tinódiak, Ilosvaiak talentumáról? Nem a verselés ügyetlensége, a költői

²⁵ szólam hiánya idézi elő feljajdulásomat. Lehet a vers darabos, a dictio fejletlen, mindamellett a költemény becses. Azzá a költői mese, a cselekvény és jellemek alkotása, szóval a benső idom teljessége teszi. Tinódi technikájával, Ilosvai nyelvén, meg lehetett volna írni a magyar Nibelungot. A műalkotás az,

³⁰ mi e kor epikusainál teljesen hiányzik, mi iránt legkisebb érzékek sem volt. Midőn ily költőkkel szemben műalkatról beszélek, nehogy félreértessem. Távol legyen, hogy ama klasszikai epopoeának mesterséges kompozícióját tartsam szem előtt, mely Homérosz örökbecsű költeményei után az

³⁵ arisztoteleszi szabályok által szentesítve s Virgil eposzában mindenkor példányul állítva föl, egy Tasso, egy Camoëns, egy Zrínyi mintaképe lőn. A költészet tágas országában Caledoniától a Gangesig, Ossiantól a Mahabhârâtáig számtalan formája

tűnik fel az eposznak, s elszomorító kiskorúságra mutatna (mint nálunk olykor történt) valamely hősköltemény talpraesettségét egyedül a Virgil formái (sokszor csupán *vers*-formái) követéséből határozni meg. A klasszikai epopoeák eme ragyo-
⁵gó naprendszerén kívül még nagyon sok bolygó és üstökös kereng az elbeszélő poézis egén, melyek bár különböző irányban futnak, s különböző kördedségű utat írnak le, annyiban mindnyájan egyeznek, hogy pályájok nem egyenes vonalként halad a sívár végtelenbe, hanem azon pontra, honnan kiindúlt,
¹⁰visszatér; vagy — mellőzve a kissé mindig biccentő hasonlítást — mindnyájan kerek egészzé, életműves költői alkotmánnyá hajlandók idomúlni. E hajlam a népileg naív elbeszéléseket is kitűnően jellemzi; sőt épen e költői idom az, mely a hagyományos mondákat írás segélye nélkül, nemzedékről
¹⁵nemzedékre átörökíteni képes; e nélkül a pusztá tények laza csoportja vajmi könnyen széthúllna az emlékezetből. De XVI. századbeli epikusainknál ez alakítási hajlam oly igen hiányzik, hogy kivéve egy-két idegen tárgyú, más irodalomból kölcsönzött elbeszélést, melynek műszerkezetjét a magyar átdolgozó nem annyira megőrizte, mint nem ronthatta el egészen,
²⁰alig-alig mutathatunk fel oly darabot, melynek szerzője, csak némi öntudatossággal is, költői kompozícióra törekedett volna. Töböt mondok: a XVII. és XVIII. század epikusai sem jobbak e tekintetben, az egy, az egyetlen Zrínyit kivéve; Liszti „Mohácsi Veszedelmétől” Etédi „Magyar Gyászáig” a „Phoenixről” a „Hunniásig” ugyan azon idomtalan idomítás. Három századon keresztül zengett a magyar eposz, naív és tudákos modorban, a nélkül, hogy akár a népies énekmondók látszó örökösei,
²⁵a XVI-ik, — akár a klaszikai tejet felhigító énekesek a XVII. és XVIII-ik század folytán, az egység, a műegész felől, nem mondom világos tudattal, de csak ösztönszerű sejtéssel is birtak, — anélkül, hogy e három század hosszú folyama, mint csermely a követ, a költői elbeszélést kerekébbre görgette volna. S az egykorúak ízlése nem kívánt jobbat: eposz
³⁰helyett elfogadta a históriát, műalak helyett a tények egymásutánját, s midőn ehhez még Ovid festései is járultak, nem törődött egyébbel. Tinódi, Gyöngyösi, Horváth Ádám a kor ízléseinek kifejezői lettek. Méltán kérhetni: lehetséges-e az, hogy Mátyás korában még a hagyományos eposz népileg naív, de költői idomban zengett, — s
⁴⁰alig fél századdal utóbb ez idom iránt minden érzék kiveszett, századokra kiveszett az énekszerzők öntudatából, a nép és nemzet ízléséből?

A nemzeti nagy szerencsétlenség, a katasztrófa, mely Moháccsal kezdődik, szokott felhozatni, mint oly csapás, mely korábbi emlékeinket semmivé tette. Való, hogy a haza legnagyobb s legmagyarabb részén oly soká dühöngött pusztításnak számtalan eshetett áldozatul írott emlékeink közül: de e pusztítás eleinte még nem volt oly terjedelmű, hogy Tinódi kor- és kartársai az apák *írott* énekeit is át ne örökölhették volna. A vész csak lassan terjedt, az epikusok egész raját halljuk országszerte zengeni, mielőtt a dúlás nagyobb tért foglalna el. S mit énekelnek ezen örökösei a Mátyás alatt oly virágzó eposznak? Hazai tárgyat, a jelenből, szárazhíven, a mint valami esemény megtörtént; hazai tárgyat a multból, de nem magyar ének, hanem *latin historia* nyomán; bibliai tárgyat, erkölcsi ösztövért tanulság kedviért; regényes tárgyat, idegen irodalomtól kölcsönözve. Hol van itt az előbbi század fényes eposzának nyoma? Hol a nemzeti mondák hirhedett gazdagsága? Minden, minden elveszett-e egyik század végétől a másik század elejéig? S ha el nem vészett, ha nagy rész még fenn volt, hogyan esik, hogy semmit át nem vettek a XVI. század epikusai, hanem inkább sovány historiához, külföldi mesékhez folyamodtak? az egy Toldi-mondán kívül alig hangzott valami átal ez állítólag oly dús mondavilágból; s ez is minő feldolgozóra talált Ilosvaiban! — De tegyük fel, hogy amaz énekek közül, melyek a XV. század vége felé még oly hatalmasan zengettek, igen kevés, vagy talán semmi sem volt *írásba foglalva*. Ez annál valóbbszinű, minél inkább meggyőződünk egy külön dalnokraj léteztéről, mely az énekszerzést, énekmondást szakmányul, s mintegy céhszerűen űzte. Apa fiúra, mester tanítványra szállíthatta dalait; élő szájjal történt átadás jobban biztosítá az avatottak tulajdonjogát, mint az áruló betű. Hanem még ez esetben is nagy kérdés marad: el kellett-e veszni mindennek, habár a nagy királyok lehanyagló dicsőségével ama dalnokkar elnémult is? Az ifjú, ki Mátyás asztalánál pöngette hegedőjét, őszbe vegyült fejfel Tinódiék mestere lehetett; a Hunyadiak dicsőségét Bonfin segélye nélkül is zengheték a XVI. század költői. De föltéve, hogy mind az, mit ama kor hegedősei dallottak, az énekmondókkal együtt, nyomtalanul sírba szállt; hogy semmi kész költemény nem jutott el az újabb nemzedékre: azért maga a *mesterség*, a teljes idom iránti fogékonyság kienyészett-e oly rövid idő folytán az énekmondó és hallgató izléséből? Nem méltán követelhetni-e, hogy e bárdok énekein gyakorlott fül, négy-öt évtizeddel később, ne tűrte legyen a

laza históriákat; hogy századok lefolytán kerekké görgetett magyar eposz ne süllyedt legyen oly egyszerre teljes formátlan-ságba?

Nyomós kérdések. De ki hinné, hogy épen az a körülmény, miszerint a XVI. század nem ismerte, vagy nem méltányolta, elfeledte, — gyaníttatja velünk ez énekek költőiségét. Minél közelebb visszük őket a szorosan úgynevezett néphez, annál több okunk van föltenni, hogy költői idomban nyilatkoztak. A nép hagyományos elbeszélései, melyek nem támaszkodnak írás segédelmére, mindig és mindenütt birnak a benső alkotás némi erejével, idomosságával. Forgassuk át a magyar népmesék gyűjteményeit: a történet e naív elbeszélésekben (hacsak valamikép meg nincs csonkítva) mindig kerek, egész: a királyfi, a mesehős teljesen epikai bonyolódások között harcol az ellenszegülő hatalmakkal, míg kivívja a győzelmet. Oly mese, a melyben az események összefüggetlenül, egymás után adatnának elő, a nép közt se hallgatót nem nyerne, se föl nem tarthatná magát az élő ajkon. A hármas vagy kilences szám is (jelképi jelentését mellőzve) a teljesebb alakítást mozdítja elé; a három veszély, mit a mesehősnek rendesen leküzdenie kell, gömbölyűbbé teszi az idomot. E prózai előadású költemény, melyet népmesének hívunk, nem regénye a népnek, hanem valóságos *eposza*: benne a hőst segítő vagy gátló csodás hatalmak az epopoea gépezetének (machina) felelnek meg. A népmondákban — melyek már időhöz, helyhez vagy történeti személyhez kötve — nem találjuk ugyan mindig az alakítás oly teljét, mint a népmesékben: de itt is határozott hajlám tűnik fel a gömbölyítésre. A hagyományos népmonda is, minden nemzetnél, csak kerek idomban tarthatja fenn magát; bár ez nem annyira *költeménye* már a népnek, mint a mese. Az utóbbit ugyanis a nép, *tudva*, mint költeményt hallgatja és beszéli el; míg a mondát, mely mindig valami határozotthoz vagy létezőhöz van kapcsolva, hívó kegyelettel hallgatja s adja tovább. Amaz *eposza* a népnek, ez *története*. De a történetírás is eleinte mindenütt költői idomban nyilatkozott; annál inkább szüksége volt *el nem írt*, csupán emlékezetben tartott tényeknek a gömbölyű alkatra; s innen a népmondák kerekedsége.

Ha már a naív elbeszélés prózában is ily költőileg nyilatkozik, s e tekintetben a mi népfajunk kivételt nem képez: mennyivel inkább föltehető, hogy azon verses elbeszélés, mely egyenesen a nép közt támadt és írás segélye nélkül, szájhagyományban élt tovább, nem lehetett idomtalan tárgy-

halmaz. Mostani népköltészetünk ugyan nem gazdag az ilyesekben: de a mivel birunk, az kétségtelenül magán hordja a költői alakítás bélyegét, elannyira, hogy némelyik, kompozícióját tekintve, mesterművekkel kiállja a versenyt. Csak a Fehér László című zsványballadára hivatkozom, melynek benseő alkata, dacára a silány verselésnek, tökéletes költői kompozicio; vagy a közelebb Gyulai által ismertetett Ajgó Mártont hozom fel, melyet szebben műköltő sem alkothata. Meg van tehát, nagyon meg van népünknel a forma iránti érzék elbeszélő költeményeknél is; csak hogy az alkotó tehetség, darab idő óta, gyéren mutatkozik. De azért ne higgye senki, hogy a népet gondatlanul összefércelt históriákkal ki lehessen elégíteni.

Ez ösztönszerű jó ízlés, e költői érzék a népben nemcsak a jelenkor sajátja; megvolt az mindig. Sőt megvolt még inkább akkor, midőn a *nép* és *nemzet* elnevezés egy jelentéssel bírt; midőn a nemzet színe, java, bár külsőleg míveltebb, csinosabb, daliásabb — szellemileg ép oly naív állapotban élt, mint a köznép. Ily korban a naív elbeszélés határa nem csupán együgyű meséig, rabló kalandokig terjedt; a nép, mely énekelt, a nép, mely azt hallgatta, egy-azonos volt a cselekvő, a hódító, a harcoló nemzettel. A naív eposznak mily bő tárgya, anyaga mindenütt! Ha krónikásaink nem emlegetnék is, tény gyanánt vehetnők, hogy vezéreink, Árpád- és vegyes házbeli királyaink alatt, az énekszerzés, énekmondás e népi módja virágzott. Annál készebben elhihetjük följegyzéseiket. S ha e nyomokon lefelé haladva Mátyásig, kétely szállana meg, vajon a „tudós” király asztala körül a *népi* eposz zengett-e, vagy a tények olyszerű elgajdolósa volt napi renden, minő a XVI. században divatozott: az olasz Galeotti egy helye világosít. „Vannak — úgymond — zenészek és hegedősök, kik a vitézek tetteit honi nyelven az asztalnál lant mellett éneklík. Mindíg valamely jeles tett énekelteik; nem is hiányzik az anyag” . . . „Mert a magyarok, akár nemesek, akár parasztok, majdnem ugyanazon szavakkal élnek s minden különbség nélkül szólnak; ugyanazon kiejtés, ugyanazon szavak, ugyanazon hangsúly mindenütt” . . . „Innen van, hogy a magyar nyelven szerzett ének *parasztoknak és polgárnak, középs és alrendűnek egyformán érthető.*” Ezt Galeotti a nyelvre vonatkozólag mondja, de miért épen itt? Nem azt fejezi-e ki általa, hogy Mátyás a *népi* éneket hallgatta s király létére is megértette; s hogy a palotában zengett ének a *kunyhóban* is kelendő volt? Nem száraz ténykrónika tehát, hanem az élő

népköltészet, a naív eposz az, miről itt szó van. Hogy e neme az eposznak, századok során, a vezérektől Mátyásig, szakemberek, külön dalnokosztály által ápolva, fejtve, tökélyesítve, az idomteljesség nevezetes fokáig gömbölyülhetett, a dolog természetében fekszik.

De nem szorúlunk pusztá okoskodásra, hogy meggyőződést szerezzünk, miszerint a történeti és mondai eposz valaha költőibb alakot viselt, mint a XVI. század verselőinél. Sajátoságos sorsunk, hogy míg szerencsésb nemzetek legrégebbi történetüket, hová a história nem ér, költői maradványokban nyomozzák: nekünk, megfordítva, a história nyújt némi vezérfonalat régi költészetünkhöz. Krónikásaink, minden józanságuk dacára sem tehetik, hogy át ne villantsák ottan-ottan a költői forrást, melyből gyakran merítenek. Vajha többször tegyék ezt! vajha több figyelemre méltassák, mesés részleteiben, is a hazai mondát! Történetíróink örvendve emlegetik a józanságot, mely krónikásainknál már a legrégebbi korban mutatkozik. Én nem örülök e kora józanságnak. Mitológiánk, mondavilágunk, úgyszólván elveszett: fölér-e e veszteséggel a históriai nyermény? Ha krónikásaink, mint közösen véljük, nagy részben népi énekekből merítettek: mivel biztosabb az átvett, mint a kihagyott részek hitelessége? Azért, hogy *valószínű* amit felhasználtak, következik-e, hogy *való* is egyszersmind?

Azonban dacára annak, hogy legrégebbi történetírásunk, tudós naívságában megvetni, lenézni látszik a naív költészetet: az átszivárgott egyes helyek nemcsak ily eposzi nyomokat sejtetnek velünk, hanem egyszersmind a mese idomára is következtetést engednek húzni. A részletesség, mellyel Béla Névtelenje a honfoglalás személyeit s eseményeit, egész egyes adomáig ösmeri, kétségkívül az eposz részletessége; s ha nem is, „egy magyar Nibelungen óriási izmait”, (mikép Szalaynk előszavában óvakodik), de mindenesetre nagyrészt az élőhagyomány és népköltészet maradványait kell sajdítanunk e följegyzésekben. Árpád és Zsolt kora nyújthatott legbővebb anyagot az énekszerzőnek: Árpád és Zsolt kora az, melyet Névtelenünk legrészletesebben ismer: Takson és Géza idejéből alig-alig tud valamicskét említeni. A honfoglalás hősei, kiknek Árpád volt középpontja, még fia körül is sereglenek; azok elhunytával megnémul az eposz; mint a trójai hősök hazatérte fejezi be ama nevezetes hellén mondakört. Idomilag is tehát kikerekedik az eposz-ciklus körrajza; részletekben pedig nem egy hely tűnteti föl a költői eredetet. Idézem e

leírást, noha másrésről nem tagadom a tényt, hogy e hely Dares Phrygius egy leírásából látszik kölcsönzöttnek; de lehet, hogy a nép-énekekkel is egyező: „Vala pedig Álmos arcára ékes, de barna; fekete szemei valának, de nagyok; termete magas, karcsú. Kezei izmosak, ujjai hosszúk. Maga pedig Álmos kegyes, jóindulatú, bőkezű, bölcs, jó katona volt, vidám ajándékozója mind azoknak, kik Scythiában azidett valának vitézek.” Ez nem a krónikák száraz nyelve, ez teljes *költői ethopoea*.

Ha mindazáltal a honfoglalás egyes epizódjait, mikép Anonymus fentartotta, költői idom szempontjából vizsgáljuk, meg kell vallanunk, hogy ott a leírt események összefüggése inkább csak történeti, mint költői. Félénk józansággal kerüli a Névtelen mindazt, mi neki mesészerűnek, kalandosnak látszik; sőt különös gondot fordít arra, hogy az elbeszélte eseményeket maga korában ismeretes helyhez, névhez, nemzetséghez kösse, azoknak ez által teljes történeti színezetet adandó. — Hanem a krónika-ciklus, mely Kézaival kezdődik és Turóczin végződik, számos epizódban annyira megtartotta az eposzi szerkezetet, hogy kész mesével szolgál újabb költőknek. Árpád, a mint az országot előbb jelképek által birtokába veszi, s aztán elfoglalja, kész költői alkat. Lehel és Bulcsú halálra vitetnek, az elbúsult Lehel még egyszer kürtölni óhajt, s kürtjével bosszút áll ellenén: kerek egész, mai költő sem adhatna semmit e meséhez. Konstantinápoly ostroma (Turóczinál) a naív eposzt nemcsak egészben, de részben is visszatükrözi. Imhol a Botond monda, Turóczy előadása szerint. Nem azért írjuk ki, mintha nagyon ismeretes nem volna, hanem hogy kerekdedsége feltűnjék. Opour (Apor, Apa ur), a magyarok vezére, hadával az aranykapú előtt áll. Egy görög, nagy mint óriás, kijő a városból. „Két magyarral akarok, úgymond, megvinni, s ha le nem győzöm, a görögök császára adót fizet a magyaroknak.” Opour Botondot egymagát szemeli ki a viadalra; ez büszkén lép elő, mondván: „Én Botond vagyok, igaz magyar, legkisebb a magyarok közt; végy magad mellé még két görögöt, hogy egyik kimenő lelkedet tartsa, másik testedet eltemesse; mert bizonyára adófizetőjévé teszem a görög császárt nemzetemnek.” Ezzel délcegen megy bárdjával az érckapu ellen, hogy erejét megmutassa, s egy csapással oly lyukat vág rajta, melyen egy ötéves gyermek ki s bejárhatna. Ekkor elkezdődik a viadal. A magyarok egyfelől, a görögök a város falain, bástyáin másfelől feszült várakozással nézik. Maga a császár és a császárné a bástyán áll-

nak. A két hős összerobban; a görög, ellene által, lováról a földre taszítatják, hogy azonnal kiléhellj lelkét. A császár és neje, roppant szegényekben elfordítják arcukat, s visszasietnek a palotába. Az adót azonban a császár, mérgében, megtagadja, miért tartományai elpusztításával állnak boszút a magyarok, és gazdag zsákmánnyal térnek hazájokba. — Im egy teljes, minden részleteiben fentartott, költői mese!

Hosszas volna kimutatni a krónikákból mindazon helyeket, hol az eposzi eredet kisebb-nagyobb mértékben átérzik. A modern költészet ismeri azokat, részben felhasználta, mert bennök kész mesét kapott. Béla párviadala, a korona és kard, a cserhalmi leányrablás, mind kész gömbölyű maradványai a népi éneknek. Salamon király háborúit, viszontagságait Turóczinál nem lehet olvasni a nélkül, hogy minden nyomon ne érezzük az eposz lehelletét. Im egy *homéri* hely. Salamon és a hercegek, Géza, László, már két hónap óta ostromolják Nándorfehérvárat. A *saracénok* gyakran kicsapnak a várból, de kemény harc után mindannyiszor visszatolatlak. Egyszer három saracén hős, kopjával, lándzsával, nyilakkal fegyverkezve, kiugrik a városból, rettenetes pusztítást tevén a magyarok közt. De Salamon, a király ostromgépésze, egyet azok közül az ostromgéppel villám módra lesújt: kinek holttestét a magyarok elragadni törekeshetnek, de társai erősen harcolva, védik. A király és herceg látván ez összecsapást, biztatják a körülálló vitézeket: „Vajha a maccabaeusok szíve és vére buzogna fel a magyarokban, hogy a saracén hulláját ragadnák el!” Ezt hallván *Opus, György és Bors* harcos leventék, villám módra rohannak a holttest védőire. *Opus* túlmerészen egész a város kapujáig üldözi őket; az ostromlottak hiába szórnak rá köveket és nyilakat a vár bástyáiról: sértetlenül visszatér. György pedig és Bors az alatt elragadják a hullát és csúnyaságba (in turpitudine) vetik. — Nem a trójaiak és görögök harca-e ez Patroclus tetemei felett?

Azt hiszem, hogy a felidézett nyomokból is kiviláglik már, hogy *volt* nálunk naiv eposz s hogy az, mint általában a népköltemény, *költői* formában nyilatkozott. Mikép esik tehát, hogy a XVI. század epikája oly keveset örökölt elődétől; hogy a könyvsajtó korában fel nem támadtak a hegedősök énekei, sőt maga az eposzköltés mestersége is csaknem teljes feloszlásba ment át? Oly kérdés, melyre nehéz megfelelni, mindazáltal megkísértem.

Már első krónikásainknál látjuk a józanságot, mellyel a történetileg valót a mesétől, költeménytől igyekeznek elvá-

lasztani. Béla Névtelenje gondosan ovakodik a parasztok csácsogó énekei ellen: noha máskor meg hivatkozik rájuk. A főnebbi Botond-mondát, például, épen azért mellőzi, mert csak népi énekekből hallotta, sehol krónikában említve nem találja.

5 „Némelyek — így folytatja — azt mondják, hogy ők (Lél, Bulcs, Botond) egész Konstantinápolyig mentek és hogy Botond K. arany kapuját bárdjával beütötte: de én, mivel a történetírók egy könyvében sem találtam, csupán a parasztok hazug meséiből hallottam, azért jelen munkámba felvenni

10 nem akarám.” Kézai Simon nemcsak Orosius meséjében botránkozik meg, hol a magyarok bizonyos feslett nőktől és incubus szellemektől eredeztetnek, tagadván „ut spiritus generare possint”: hanem a Lehel monda végét, hogy t. i. kürtjével a császárt lesujtotta, sem tartja elfogadhatónak:

15 „mert a bűnvád terhelt személyeket kötött kezekkel szokás a fejedelmek elé vezetni”. E kora lengedezése a kritikai szellemnek mindenestre feltűnő; de nem azért öröndetes, mintha így már krónikásaink adatait habozás nélkül elfogadhatnók: mert feltéve, hogy a hagyományból is merítettek, csupán a

20 *valószínűtlent*, de nem egyszersmind a *valótlant* is, állt módjukban eltávoztatni; hanem öröndetes azért, mivel ama józan ítéletről tesz bizonyosságot, mely nemzetünk jellemében gyökerezik. Azonban e józanság hátrányos vala népköltészetünk emlékeire, hátrányosabb talán, mint maga a keresztyén

25 vallás terjesztése: mert ez csak hitregénknek üzent hadat; míg a korai kritika dere hagyományos költészetünk virágait fonnyasztá el, midőn a történetből számúzni akar vala minden regeszerűt. Mert nincs a naívnak esküdtebb ellensége, mint azon kezdetleges, szintén naív állapot, midőn valamely egyén

30 vagy nemzet gyermeki elfogultságából kibontakozni kezd. Ilyenkor egy hitében megtértnek buzgalmával indít háborút azon tévelygés ellen, melynek előbb önmaga is rabja volt, gyűlöli azt, mert értelme világánál szegényli, hogy valaha szerette. A kezdő tanultság ez állapota, melyet tudós naívságnak nevezhetnénk, nálunk korán mutatkozott, a mi becsületére szolgál józan eszünknek; de hogy oly soká, mondhatnám költészetben a legújabb korig tartott, ez, ha végzetes helyeztünkkel menthető is, büszkeségre okot épen nem ad. Az értelemnek ez idő előtti fölülkerekedése a képzelmen, okozta

35 szerintem, hogy *írott* költészetünk mindjárt eleve különvált a népiestől, lenézte, megtagadta ezt, s míg ezáltal az utóbbinak lassú hervadását, majdnem végenyészetét idézte elő, önmagát is megfosztotta az egyedül biztos alaptól, melyen a *nemzeti*

költészet csarnoka emelkedhetik. Fogunk-e mi utódok, ez alap hiányában, az elbeszélő költészet terén valami jóra valót hozni létre, nem tudom; részemről e hiányt fájdalommal érzem; de azért idegen népi-beszélyek követésében annál nagyobb ovatosságot ajánlok, mivel félok, hogy azokkal idegen szellem lopózik költészetünkbe; a mi aztán semmivel sem jobb, mint akár az ó-klasszikai, akár más valamely poézis utánzásába rekedni.

16. BÁNK BÁN TANULMÁNYOK

I.

A TÖRTÉNET

II. Endre király 1213-ban a galíciai s lodomeriai tartományokba indult seregével. E hadjárat egy előbbinek volt következménye. Misztiszlavics Dániel, Galícia és Lodomeria fejedelme, az oroszok és lengyelek támadása ellen Endréhez
5 folyamodott vala segélyért, s a király 1206-ban haddal ment Galiciába, Dánielt Lodomeria birtokában megerősítette, Galícia kormányával a szuszdali orosz fejedelem fiát kínálta meg, s mindkét tartomány nevét királyi címei közé sorozta. De a magyar felsőség ezen tartományokban csak névleges volt,
10 Endre mondott hadjáratával korántsem szilárdítá azt meg; az általa megerősített fejedelem Dániel, nem sokára kénytelen volt felzendülni alattvalói dühe elől Magyarországba menekülni, s Endre nem igen törődött visszahelyezésével; csak midőn a fejtelenség tűrhetetlenné vált, miután a fellázadt galíciaiak két más
15 fejedelmet, Vladimirt és Románt, 1212-ben megöltek, gondolt a rend helyreállítására, s így létesült az 1213-diki hadjárat, mely még 1214 elején is távol tartá Endrét országától. Ez alatt történt a véres episod, a királyné megöletése.

Gertrúd királyné, Endre neje, leánya volt Bertholdnak,
20 Merania hercegének. Egy Merania, Meran, Tirolban fekszik, az Etsch vize mellett, s az e nevű várost ma minden turista ismeri. De derék Szalaynk megtanít, hogy a magyar történelemben szereplő meráni hercegek neve nem ezen tirolai Merantól veszi eredetét, hanem a dalmát-albániai tengerpartnak
25 hol Maronia, hol Merania, Mirania nevek alatt előforduló hegyes vidékétől (tehát a mai Montenegro táján), mely Kálmán óta a magyar koronától függött, s hűbérileg a Dachan és Andechs, Istriában is birtokos két bajor nemzetségre volt bízva, melyek innen „Dux Meraniae” s felváltva „Dux
30 Dalmatiae” címmel, mint egy jelentésűvel, szoktak élni. Ily meráni herceg, s ennyiben a magyar korona hűbérese volt Berthold, kinek leányát Endre, talán akkor, midőn, mint Dalmát- és Horvátországok hercege, vele szomszédi viszonyban állott, feleségül vette.

Hogy az Imre király s öccse Endre közt megmegújuló villongásokat részben a Gertrúd nagyravágása idézte elő, szította, vagy legalább Imre így volt meggyőződve, mutatja az a tény, hogy midőn Imre pártos öccsét a kheenei erősségbe⁵ záratta foglyúl, Gertrúdot nem tartá tanácsosnak megszenvedni országában, hanem haza küldte szüleihez, honnan az csak Imre halála után jött ismét vissza. Távolléte alatt Imre kibé-kélt öccsével, kibocsátotta fogságából, sőt érezvén közel végét, fiának, az öt éves Lászlónak gyámjává tette. Endre nem lát-¹⁰ szott idegennek a gyermek iránt: de Gertrúd megjelenése fel-forgatta a jó viszonyt; úgy hogy Konstancia, Imre özvegye, kénytelen volt fiával s a koronával Leopold ausztriai herceg-hez futni, s ennek fegyveres oltalmától várni visszahelyez-tetést országába, de a gyermekkirály, a hadi készületek alatt¹⁵ (1205) meghalván, Endre lett a király, s Gertrúd nagyravá-gyása jogszerűleg érte el azt, a mi után eddig törvénytelen utakon áhítozott.

A hatalmas asszony „ki a női gondolkozásba férfias lelket sző vala”, tüstént belemarkolt az ország gyeplőibe,²⁰ mi sehogys sem tetszett a nemzet főbbjeinek. Nevelte az elégü-letlenséget, hogy a királyné öccsei egymás után nénjök szár-nyai alá vonulva, s ennek kegyeire támaszkodva, parancsoló hangot kezdetek vinni az udvarnál, majd a gyöngye Endre által, neje ösztönzésére *főfő hivatalokkal* lőnek elhalmozva. —²⁵ Négy fivére említettik: Eckbert, babenbergi püspök, Henrik, isztriai határgrof, Ottó merani herceg és Berthold. Az utóbbi mindjárt nénje trónra jutásakor feltűnik az udvarnál, s úgy látszik ő volt a legifjabb a testvérek közt, mert még 1206-ban nemcsak teljeskorú nem vala, de közel sem járt a teljes kor-³⁰ hoz. Mindazáltal, dacára ifjuságának s tudatlanságának, Bertholdot Endre (1206-ban) kalocsai érsekké választatta, s három év mulva Dalmát-és Horvátországok bánjának nevezte ki. Bertholdot, az udvarhoz nyomban követte Eckbert püs-pök, pápai küldetésben ugyan, de egy darabig ott maradt, s a³⁵ királytól terjedelmes földbirtokot nyert adományúl a Szepes-ségen. Később hivatala visszakívánta Németföldre, de miután az 1208-ban orozva meggyilkolt hohenstaufeni Fülöp német császár megölése miatt ő és testvére Henrik, isztriai határ-gróf, gyanúba jöttek, ismét nénje udvaránál keresett és talált⁴⁰ menedéket, honnan csak 1211-ben térhetett vissza püspöki székébe. És így 1208 óta három kegyelt testvér volt az udvar-nál: Berthold, Eckbert s a hasonlóan oda menekült Henrik. Ottóról a nyegyedikről nincs emlékezet, de utóbb (1217) ez is

követte Endrét a szentföldre, s így hihető, hogy ő sem maradt ki nénje kegyosztogatásából.

II.

A MESE LÉNYEGE

Ottó, (meráni herceg) nénje Gertrúd magyar királyné udvarához jöven, meglátja valahol, s megszereti *Melindát*,
5 Bánk-bán nádor ifju szép nejét. Gertrúd *beteges* öccse kedvtelését hajlandó elősegíteni, s e céllal Melindát udvarához hivatja, palotahölgyei közé. Azonban Ottó lassan halad a hódítással: mit nénje már-már unni kezd, s hogy utoljára még alkalmat nyújtson neki, egy udvari vigalmat rendez. E viga-
10 lom napján kezdődik a darab.

Ezzel egy időben a királyné ellen, ki a galicziai háborúban távollevő férje helyett kormányoz, országszerte nagy az elé-
gületlenség. Panasz van rá, hogy a magyart mellőzi, honfiait előmozdítja, kik az országot zsarolják, a népet koldússá teszik,
15 s több ilyenmű. Az udvarhoz közelebb levő elégületlenek élére Petur-bán, a bihari ispán veti magát. Ez formaszerinti pártütést akar szervezni a királyné ellen, melynek célja a Gertrúd megölése, az idegenek kormányának megbuktatása, fentartván maga a király iránti loyális érzelmeket. De hogy a fölkelés
20 annál nyomatékosb legyen, Petur a nádort, Bánk-bánt is bele akarja vonni. Ez nincs az udvarnál, körútját járja az országban. Ottó célját a nádor nejével már többen sejtik az udvarnál, ezek közt Petur. Ez jó alkalom, Bánkot a királyné ellen ingerelni: Petur tehát gyors követ által, titkon legna-
25 gyobb sietséggel az udvarhoz hívja a nádort, (hogy lássa a nagy dolgokat, melyek itt történnek), de minden részletesb magyarázat nélkül. Bánk a legnagyobb feszültségben jó, s álköntösben, rejtett ajtón, megjelenik a királyi palotában, épen mialatt a vigalom foly. Petur összejö vele, meghívja a
30 haza nevében titkos tanácskozásra, saját házához, s végül tudatja vele, hogy jelszavuk *Melinda*. E név, mint tör, hat Bánk szívébe: felfokozott, de mégeddig határozatlan érzelmeiből a szerelemfáltás kezd kiválni, s e bizonytalanságot nem tűrhetvén: „Világot, itt! világot!” kiált fel, s megy: „a setét-
35 ben ólálkodókhoz” — a pártütőkhöz, kiktől felvilágosítást remél.

A palotában foly a vigalom. Ottó (egy nála „lézengő” kóbor lovag, Biberach által) Melindát találkozáásra kérte fel,

épen azon szobába, honnan Bánk eltávozik, s a hölgy ígérkezett. Melinda ártatlanságában, még nem is gyanítja célját e találkozásnak, s midőn Ottó előtte vallani kezdi szerelmét, Bánk a féltés által üldözve a rejtek ajtón visszajő s látja, hogy

⁵ Ottó Melinda kezét hosszasan homlokához nyomja. Bánk szédelegve hanyatlik vissza, a honnan jött; de nem távozik el, hanem kívül marad. Hallhatja, hallja is tehát, midőn a mind szemtelenebb Ottót Melinda megvető szavakkal útasítja vissza, s ott akarja hagyni, de a királyné jó, Melinda ennek is szemrehányást tesz és távozik; hallja, midőn Gertrúd öccsét leszidja, nem a csábításért, hanem az ügyetlenségért, s mikor Ottó, nénjét engesztelendő, késznek nyilatkozik Melindáról lemondani, Gertrúd e gyávaság miatt még jobban tűzbe jő, s öccsét megvetve távozik el. Ottó Biberachot szólítja, tanácsát kérni.

¹⁵ Ez azt javasolja, menjen nénje után, kérje meg, mondja, csak próba volt az egész: kérje ki, hogy nénjével s Melindával (holnap úgy is el kellvén utaznia) üríthessen egy búcsúpoharat; egyszersmind *porokat* ad Ottónak, Gertrúd számára *altatót*, Melindáéra *hevitőt*. Ez utóbbi párbeszédet Bánk nem hallhatja, mert Biberach, ki őt már Peturral folyt jelenete után megpillantotta volt, csak súgva, s a szoba ellenkező oldalán adja tanácsait. Bánk egy magánbeszédben tör ki: küzd benne a királya iránti *hűség*, s a királyné elleni *bosszú*. Ő mindkettőnek eleget akar tenni, „két fátyolt tépni le *házájáról*, s *becsületéről*”.

²⁵ Melinda azonban még ártatlan, az iránt megnyughatik; s így először is a pártütést akarja lefegyverezni.

Ez alatt a békétlenek már össze vannak gyűlve Petur lakásán, ki a habozókat szilárd eltökélésre buzdítja, s már el van határozva a királyné megbuktatása „ha véresen is,”

³⁰ midőn Bánk érkezik, a békétleneket, Peturon kívül, szép szóval lefegyverzi, ez utóbbit, ki föltételéhez makacsul ragaszkodik, mint a király személynöke, a többiek által elfogni parancsolja; mire Petur, ki csak a királyné, de nem egyszersmind a király ellen párütő, Bánk lábaihoz hajol, s a hűségre

³⁵ visszatér. E szerint a lázadás Bánk erélye által, el volna nyomva, de jó Biberach, ki az Ottónak adott ördögi tanács után jobbnak látja a „magyarsággal tartani,” — s elég világosan tudtára adja Bánknak, hogy mialatt ez a pártütéssel bajlódik, a palotában meg is történhetett Melinda gyalázatja.

⁴⁰ Bánkban a féltés szörnye ismét feltámad, — s ha még *késő* nem volna, — mire Biberach némi reményt nyújt, — siet a palotába vissza, előbb kérvén a pártosokat, maradjanak együtt, „ha talán szükség lehetne rájuk.” Biberach is utána

megy. — Ez, úgy látszik, hamarább elér a palotába, ott találja Izidórát, egy thüringi német kisasszonyt, ki titkon Ottóért eped s mindig nyomában van; s mondja neki, siessen rögtön Melindához, mert Ottó ennek hevítő, a királynénak
5 altató port adott be. Izidóra fut, látja Ottót Melindától *rendetlenül* kirohanni, s midőn Melinda ajtajához ér, jó Bánkban dühösen, hátul megragadja, belőki Melinda szobájába s miután mindent kivallott, a mit tud, egy mellék szobába zárja.

10 Bánk és Melinda találkozásának viharosb része el van rejtve a néző elől. A szín, (III. szak.) Bánknak az előtte térdeplő Melindához intézett szavával nyílik meg: „hazudsz!” Nem hiszi, hogy „Ottó és Melinda” nem „egyaránt örültek”, hogy az utóbbinak beléegyezése nélkül történt; noha ezt
15 Izidóra vallomása is megerősíti. Melinda esd, állítja, hogy büntelen, kéri ne mondja meg testvéreinek (Mikhál és Simon spanyol menekültek), kimélje, mert nemcsak feleség, — *anya* is. E szóra Bánk belők egy oldalajtót s a mellék szobában alvó kis fiára riad: „te *átkozott* kis alvó mit mosolyogsz?” Az
20 *átkozott* szó szíven sújtja Melindát: „atyáatok egy anyáért!” kiált fel, s ettől fogva tébúlás jelei mutatkoznak rajta és elsiet. Bánk, egy viharos magánbeszédben, a királyné megölésének gondolatára bukkan:

25 És a királyné álmos volt! — Nem-é?
(*megijed*)
Ha!
„Mely gondolat lesz agyvelőmben első
Zsengéjekor már *meghatározás*? — —
Épülj fel, izmosodj meg, gondolat! —
30 Veleđ épül ismét csak fel, *örök lenyugtom*
Felett, megéledő becsüLETEM!”

Ezen gondolat „megizmosodását” elősegíti a zárját fel-
törő Izidóra, kitől Bánk, hogy Gertrúd bűnös volta felől
teljes bizonyosságot szerezzen, kérdi, soká beszélt-e a
35 királyné Ottóval a multság után, s válaszul kapja: „és a kegyelméből csaknem kijött: de majd Melinda megbé-
kelteté”; elősegíti Tiborcz paraszt, Bánk szabadosa, ki sa-
ját osztályának az idegenek általi elnyomatását legsötétebb
színekkel festi. Bánk Tiborczt Melinda fölkeresésére küldi,
40 maga pedig kis fiát viszi el, mindkettőt biztos helyen akarván
tudni, mielőtt az őt „vérpadra vihető” nagy tett kiviteléhez
fogna. A belépett Biberach e szóval fejezi ki Bánk lelki álla-
potát: „Bánk, örülést mutat tekinteted” — mire a nádor feleli:

„Tudom, tudom; de hallom is közellétét eszem lerontatása hír-kürtjének, és azért kívánom azt *használni* addig, míg egészen el nem veszejtem.” — Az egyedül maradt Biberachhoz csak hamar lihegve fut be Ottó, tanácsot kérni, hová rejtőzzék nénje haragja elől: de Biberach, miután megtudja tőle, hogy „megesett a dolog” — kijelenti neki, hogy ezennel végkép megválílik tőle, sőt bosszantásúl azt is, hogy a „dolgot” Bánknak fölfedezte; mire a dühbe jött Ottó kivont karddal fenyegeti, de Biberach hidegen figyelmezteti, ne feledje, ¹⁰ „hogy egyedül ő (Biberach) tudja, ki volt Fülöp királynak gyilkolója”. Ottó visszahökken, s a távozó Biberach után menve, kéri, ne hagyja el, de miután az hátra se néz, utolérve ledöfi, s elsiet. A lerogyott Biberach segélykiáltására Myskában a királyfiak nevelője, többekkel berohan, s Biberach siet ¹⁵ elmondani, hogy Ottó dőfte le, s kéri, segítse, gyógyítsa, nagy dolgokat fog fölfedezni, melyek a királynét s hazát illetik. Myska saját házához viteti a haldoklót.

Még az nap, kevéssel naphunyta előtt, a királyné mély gondolatokba merülve ül szobájában. Levelet kapott Pontio ²⁰ di Cruce illir helytartótól, hogy az ország alrészein lázadás készül, változtassa meg kormánya rendszabályit. „Csak szűnyogok, — csak szőnyeget nekik” — mond elbizakodva a hatalom-ittas nő, ki semmit sem tud arról, hogy közelében is pártütés létezik. Izidóra jó, honába kéredez, megvallja, hogy ²⁵ Ottót szerette, de többé nem szeretheti, mert az, Biberach meggyilkolása által beszennyezte lovagi becsületét, egyszersmind elmondja, mi történt vele az éjjel, mit mondott Biberach, hogyan látta Ottót Melindától kifutni, hogyan kényszeríté Bánk mindent bevallani, s hogy menekült a bezárt szobából; ³⁰ mely utóbbi által — hajnalban idegen szobában lenni — szűzi erényét is meggyalázva érzi: eggyel több ok, hogy hazájába vissza menjen. Gertrúdot a fölfedezés nagyon leveri, Izidórát oly reménnyel, hogy kérése teljesülni fog, távozni hagyja; „az egy halál” — fordul meg már elméjében; de úgy látszik, ³⁵ reménye van még a dolgot valahogy elsimítani, hivatja hát először is Melindát, de miután látja, hogy ezzel, kinek tébultságát dőbbenve veszi észre, nem boldogulhat, a nádor után küld. Mielőtt Bánk jőne, a rég künn várakozó Mikhál-bán betör. — Ez az ősz öreg spanyol, Simon bánnal együtt testvére Melindának. Tudta és akarata nélkül a pártütők közé keveredett, s miután céljokat, a királyné megölését, meghallotta: kérte őket, bocsássák követül a királynéhez, remélve, hogy esdeklései által azt kormánya megváltoztatására bir-

hatja. De nemhogy célját érne, sőt oly ügyetlen, hogy a párt-
ütők közül, öccse Simon nevét kiejti, a miért Gertrúd ezt
elfogatni, magát Mikhált is börtönbe hurcolni parancsolja. Az
érkező Bánk találkozik Mikhállal az előszobában, és még min-
5 dig nála levő kis fiát ennek gondviselésére bízza, arra gondol-
ván, „hátha útja” a királynétől „hóhér kezébe vinné” őt.
Belépven, színlett engedelmességgel közelít a királynéhez: de
midőn ez, „hitveséről” kezd szólni, Bánk azt feleli, hogy ő
ugyan házas, de „*hitvese nincs*”, — s Gertrúd, egy darabig
10 nézvén Bánkot, elsiet. „Jó angyalod súgta ezt” — mondja
Bánk, örülve mintegy, hogy még nem kellett elkövetnie a
gyilkosságot. De Gertrúd visszajő, hozván Melindát, feleletül
Bánk szavaira, hogy nincs hitvese. Bánk, szerencsétlen nejét
az utána bekullogott Tiborcztól haza küldi, ősi várába; maga
15 is, Gertrúd parancsára távozni akart, de ez ismét maradni
parancsolja: mire Bánk, a gyilkolás kényszerűségét maga előtt
látván, felkiált: „vége! vége már neki!” — Gertrúd feljúl
akar kerülni, Bánkot számadásra vonni a titkos hazajövetelért,
az Izidóra meggyalázásáért stb. Bánk szemrehányások hosszú
20 sorával felel, s midőn a megijedt Gertrúd csengettyűhöz
nyúl, ezt zsebébe rejti. A szemrehányás mind merészebbé
válík, Bánk gyilkolási szándéka nagyon is szembetűnő lesz, s a
királyné segílyt kiált. Erre a mellék szobából jó Ottó, de meg-
látva Bánkot visszafut, s az ajtót bezárja, melyet Bánk hiába
25 próbálván feltörni, iszonyú átkokba tör ki a csábító ellen, s
azzal végzi: „átkozott a hely, a melyben születél.” Gertrúd
gyilkot kap most, s e szóval: „hitvány, ne bántsд hazámat”,
Bánkba akarja ütni, de ez kitekeri kezéből s utólérve agyon
szurdalja: hanem kívül zajt hallván, „elvánszorog”.

30 Most Myska-bán, ki a házánál haldokló Biberachtól
megtudta a királyné élete elleni összeesküvést, jó, s még kívül
kiáltja: „mentsд magad királyné, pártütés!” majd belépve
látja, hogy „már késő!” Ez alatt a zendülők már künn „vere-
kednek”. Ugyanis ezek, Mikhál követsége eredményére vára-
35 kozván, midőn az őszt börtönbe hurcoltatni meglátták, fel-
bőszülve hozzá fogtak véres szándékuk kiviteléhez, s már a
királyi palotára rohantak. Ottó féltében, a királynéhez mene-
kül oltalomért, s midőn vérében fetrengeni látja, nevét
ordítva, mellé rogy. — A haldokló elfordított arcát a földhöz
40 nyomja: „Ottó, Ottó! gyilkosom” kiáltván; mi a jelenlevő
Myskát azon gyanúra hozza, hogy Ottó ölte meg a királynét,
annál inkább, mert Gertrúd meghal, a nélkül, hogy az Ottóra
mondott „gyilkos” szót visszavonná; Petur kívül kiált: „az

egész nemet kiírsátok” — mit Myska meghallván a nevelésére bízott királyfiúkat megmenteni siet; Ottó is elfutna, de szembe jó Petur s a lázadók. Petur Ottót az öngyilkosságban meggátolván „összevágni” parancsolja, de Myska-bán fia,
5 Solom mester berohan katonákkal s míg a lázadók ezekkel viaskodnak, Ottó elillan; Petur is társaival keresztül vágja magát, Solom és a királyiak üzőbe veszik.

Mire a királyné teste ravatalra teríttetik, megjő Endre Galiciából. A csapás által nagyon le van verve, de mint király
10 mérsékelni akarja fájdalmát. A gyilkosság és pártütés részleteit apránként tudja meg: eleinte senki sem gyanítja, hogy Bánk követte el a ténnyt. Először Solom jelenti, hogy a bosszuló fegyver elérte a gyilkost, Petur személyében. Petur egy házhoz menekült, melyet Solom körülfogatott legényeivel, s
15 Peturt ő maga levágta, Simont elfogta s most rabul behozatja. Simon esküvel állítja, hogy nem Petur ölte meg a királynét: mert ők már halva lelétek. Aztán a pártütők által kiszabadított Mikhál jó, a Bánk kis fiával, ki elbeszélvén a rajta történeteket, a király mindinkább látni kezdi, hogy nője nem ártatlanul esett el. Mégis, el akarja hurcoltatni Simont és Mikhált,
20 az utóbbi tehát Bánk gyermekét a király gondjaiba ajánlja; midőn Bánk maga betoppan. Első tette fiát elkapni a király mellől, kinek bosszújától félti, vak Bélára emlékezvén; aztán, nádori nyakláncát „Gertrúd koporsó-aljára vágja” — mert
25 „vereslik is még vére rajta” — ezzel jelentvén, hogy ő a tett elkövetője. Elmondja, miért ölte meg. A király nagy belküzdes után el akarja vitetni: de Bánk kijelenti, hogy Endre neki bírása nem lehet; mert *Árpád* és *Bor* vére közt csak Magyarország — a nemzet — lehet bíró. E közben látszik ablakon át,
30 hogy Petur-bán s egész háznépe lófarkon hurcoltatik, mi, a mint később kiséül, Gertrúd idegen kegyenceinek a műve. Solom, a parancsán kívül történt dolognak végére járni, elsiet, s azzal jó vissza, hogy Petur már kiszenvedett, s halála percében Bánkot átkozta mint *alattomos* gyilkost. Bánk, ki előbb,
35 mintha nemes tettet követett volna el, büszkén emelte homlokát, az *alattomos* szóra megdőbben, önvádat érez; a király felszólítja vitézeit, ki harcol meg nevében Gertrúdért; s miután senki sem akar megvinni Bánkkal, maga kész kiállani a viadalra. Erre Solom előlép. Atyja, Myska-bán hallotta, úgy
40 mond, hogy a haldokló Gertrúd utolsó szava ez volt: „ártatlan”: ő tehát ősz atyja szavára megví. Épen indulnak a vitérre, midőn Myska-bán belép, s megtudván fiától, hogy Bánkkal víni akar: „megállj — mondja — hát Bánk az

orozva gyilkoló?" Az *orozva* szó ismét lelkébe szúr Bánknak. Midőn pedig Myska elmondja, „hogy a haldokló Biberach megesküdt, ujjait a keresztre téve, hogy Gertrúd ártatlan” Solom felkiált: „úgy átkozott legyen, ki kardját egy *alattomos*
 5 gyilkos vérébe mártja!” — Bánk erre nem szól, magába süllyed: az előbb büszke Bor-ivadék alattomos gyilkossá törpült. Csak akkor eszmél, midőn hallja egy pásztori síp szomorú hangját közeledni, — ismeri azt, Melinda sokszor enyelge, hogy ha meghal, azt fuvassa sírján. Most Tiborcz fuvatja azt,
 10 ki Melinda holttestét, ennek végakarátja szerint, oda viteti, hol Bánk feltalálható. — Melinda halála így esett. A Petur kezéből menekült Ottó előbb a városban egy polgár lakára rontva embereivel, hol tudta, hogy nénjének nagy összeg pénze van letéve, azt elrabolta, a polgárt halálosan megsebzette. Aztán emberei Bánk házára rontottak, hol Melinda
 15 volt, felégették, feldúlták, Tiborcz szabadította ki a haldokló Melindát is, s kívánságára, miután meghalt, férjéhez hozatta. Bánk fájdalma tetőpontra hág, óhajtja a halált. A király kérdi mit tegyen ő most: Végre Myska és Solom kérelmére megkegyelmez Bánknak „úgy is már ennek a kegyelem irtóztatóbb; a büntetés irgalom lenne.” Bánk tört szívvel ennyit
 20 kér: engedje a király Melindát tisztességesen eltemettetni; s a király fájdalmas, de engesztelő szavai zárják be az egészet.

III.

BÁNK JELLEME

A Petur által titkon visszahívatott Bánk akkor jelenik
 25 meg először (21. l.*) midőn a vigalom már vége felé van „Utol-só tánc” kiáltá épen egy udvornik. Szinpadi utasítás szerint „úti köntösben, zavarodva mutatja magát egy zugajtón. Nemes méltóság, mindenben *gyanakvó* tekintet; *fojtott tűz*, mely minden pillanatban kitörni láttatik; és minden körül-
 30 mény azt árulja el, hogy mindenkor *nagyobb indulat* dühösködik belülről.” E *gyanakvó* tekintet, *fojtott tűz*, s belől dühöngő indulat azonban még nem a *szerелеmféltés*. Biberach ugyan később (59. l.) mondja neki, hogy már akkor, midőn

* Idézve mindenütt az 1821-ben, a szerző gondolatai alatt meg-
 35 jelent *első* kiadást, mint a mely szerző intencióit leghívebben fel-
 tünteti.

szép nejét az udvarhoz felhozta, „dörömbözőtt szerelme féltő nagy szíve” — de miután Petur semmi olyat határozottan nem izent, a féltés e pillanatban csak mint homályos alap, vagy mint dispositió, lehet jelen a többi érzelmek háttérében.

⁵ Mostani kedélyállapota 1. *boszankodás* amiatt, hogy míg a nép inségben jajong, az udvarnál pazar vigalom van napi renden; mert hogy ez nem első, kitetszik a királyné szavaiból (11. 1.): „ez ma udvaromban az ily esztelenségek közt utolsó fog lenni”; 2. bizonytalan *feszültség* a titok miatt, melyért őt

¹⁰ Petur oly sietve hívatta az udvarhoz. — Az első érzelmet fejezi ki, mindjárt megjelenésekor: „Ha! hogy mindent így kellett találnom!” — és alább: „Hazánk különböző vidékein jajt s bánatot találtam; s itt, ime, ellenkezőt találok, s nem tudom, melyik tehet *rémítőbbé*.” (21. 1.). A második érzelem

¹⁵ nyilatkozik, valamint mindjárt külső megjelenésében, úgy e szavakban is: „Petur, miért hivatattál te engem vissza, még pedig *titokban*!” S midőn Petur, rejtelmesen kezd „e titokról” beszélni, „e titokról, még pedig sötétben, és hogy abba Bánk is belé van keverve, s ha veszteségre jön a dolog, övé

²⁰ lesz a nagyobb”: Bánk feszültsége mindinkább fokoztatik, s midőn csaknem tetőpontját érte, Petur megadja a végső dőfést, e szavakkal hagyván el Bánkot:

Jőjj még ez éjjel — itt ha eloszlanak —
Házamhoz. A jelszónk leszen *Melinda!* (23. 1.)

²⁵ Erős boszankodás a királyné, az udvar viselete ellen; fokozott feszültség a titok miatt, meglepetés az éji összejövetelek hallásán: és most egyszerre, mint jelszó Melinda neve! Miért épen ez? „Melinda!” kiált föl, fájdalmas kérdéssel, aztán „sok ideig nem tudja magát szóra venni”.

³⁰ Az — Melinda — jelszavok!
Melinda szép, mocsoktalan neve
Ma szemfödélül szolgál egy *sötétben*
Oldalkodó csoport között stb. (23. 1.)

E rejtély miatti feszültség, aggodalom foglalja most el

³⁵ egész valóját. Midőn a lopni utána besurran Tíborcz paraszt nevéről szólítja: „elárultattam?” kiált föl, célozva titkos megjelenésére, de hihetően azon titokra is, mellyel e percben küszködik lelke. Megriad, mintha rajta érnék a gondolat, hogy Melinda irányában ok lehet a *féltésre*. E szót még nem mondta

⁴⁰ ki, de maga az indulat mind határozottabb alakot ölt keblében. Csakhamar felkiált (24. 1.):

Melinda! és mindig Melinda...
... úgy elomla törhetetlen élted
Hogy abból a gazoknak is jutott?

Tehát el kellett Melinda „törhetlen éltének”, jó hírének,
5 szeplőtlen ártatlanságának „omlania”; különben nem jutott volna abból a „gazoknak”; — mely címmel, királya iránti hűségében, az éji titkos gyülekezőket, Peturt és társait, tiszteli meg. A féltés e jelenetben gyorsan növekszik, a nélkül hogy Bánk tudná, mi specificus ok van arra. „Ki lenne az? ki
10 lenne az?” riad fel; „Világot itt! világot!” s hogy a gyötrő bizonytalanságtól szabaduljon a „sötétben ólálkodókhoz” Petur s a békétlenekhez indul, mint kiktől egyedül remélhet felvilágosítást.

Elindult tehát Petur házához, hová meg van hívva. De,
15 úgy látszik, még az útból visszatért, előbb, hogysem Peturral, vagy békétlen társaival összejött volna. Pár jelenet után megint mutatkozik a kis zug-ajtón. „Vad indulat, mért kergetsz vissza ismét?” szól magában (34. l.) A vad indulat mi volna más, mint a szerelemféltés. Peturhoz indult, hogy ettől
20 bizonyost tudjon: de útközben a távozás onnan, hol Melinda személye maradt, oly gyötrelmessé vált, hogy vissza kellett térnie. Melinda az udvarnál, a vigadók közt: s ő hogyan távozik? Mi történhetik az alatt, míg ő távol lesz. Visszatérése tehát nem léha színpadi fogás, hanem a szenvedélyből, a
25 hánytvetett lélek állapotjából folyó szükségesség. — Azon percben érkezik, midőn Ottó Melindának „lecsüggő keze után hajol s azt hosszasan homlokára nyomja.” Bánk látja ezt, s tenyerét e kiáltással tapasztja szemére: „Oh véghetetlen szent könyörületesség!” Erre a színpadi utasítás következő:
30 „erős muzsika; Bán megijedve szédeleg ki, vissza az ajtón.” — Az „erős muzsika” a vendégek oszlását jelenti: de miért ijed meg Bánk? Azért, hogy az oszló vendégek által fölismertetik? Az utasítás szavaiból majdnem azt lehetne következtetni. Midőn e darab 1839-ben a pesti színpadon először
35 adatott, a közönség s ítéset úgy látszik oly kevéssé fogta fel Bánknak e jelenetét, hogy Vörösmarty ezt jegyzi meg rá athenaeumi bírálatában: „kihagyatni kívánnók azt, midőn Bánk-bán együtt találja Melindával Ottót (ha egyébiránt ezen megjelenés nem a színész tévedése (!) volt) s a helyett, hogy
40 (mint valószínű) megrohanja visszamegyen. „És visszamegy első tekintetre azért, hogy az oszló vendégek által föl ne ismeressék. Nagy hiba volna, kétségkívül. Azonban Katona e hibát nem követte el. Külső és benső ok harcol, hogy lehetet-

len így érteni. Külsőnek elég az, hogy a Bánk „zug-ajtáján” egy vendég sem fog távozni, s ezt ő tudja, hisz maga is azért választotta titkos bejárónak. De miért is félne oly nagyon a fölfedezéstől, miután annak ránézve semmi gyanítható rossz következménye nem fogna lenni: legfőlebb megtudnák, hogy visszajött, itthonn van. De a benső okot is jelenti szerző, e szóval: *vissza szédeleg*. Nem a fölfedeztetés miatti ijedség veri őt annyira le, hogy szédelegve hanyatlik vissza; ez képtelenség: hanem az amit látott, amire patheticus felkiáltása vonatkozik. Az „erős muzsika” Melindának *figyeltető*, vegye észre helyzetét egy ifjúval magánosan maradni; ezért felkiáltásai: „Ah, oszlanak!” s mingyárt alább: „bocsáss” — Ottónak, ki még eddig a hódításban kevésre haladt, *serkentő*, bátorító, hogy már most nagyobb tűzzel — mert akadály nélkül — vallhatja szerelmét; Bánknak végre csak *kábító külfatás*, mely társul szegődik benső levertségéhez, azon villámcsapáshoz, mely a látott jelenetre lesujtotta. S épen ez magyarázza meg, miért nem rohan Bánk e percben a csábítóra, miért „szédeleg ki, vissza az ajtón”: — nincs annyira magánál, ²⁰ hogy azt tehesse; előbb össze kell szednie magát.

Bánk „visszaszédeleg” hát a kis ajtón; *el* azonban nem megy. Elmennie képtelenség, lélektani lehetlenség volna. De nem is gondolhat oly kicsinyes célra, hogy majd hallgatózzék. Hihetően, mihielyt eszmélete annyira visszatér, be fogott rontani, a csábítót semmivé tenni. Erre mutat, hogy rejtekében kivonta kardját, s így jelenik meg utóbb (41. l.) De az eszmélet percében, figyelmét olyasmí ragadja meg, mely őt további rejtekben maradásra kényszeríti. Ottó szerelemvallását (34. l.), érzelmi tompultságában talán nem is hallotta; vagy ha igen, várja Melinda feleletét. Hisz mi van most inkább érdekében, mint megtudni, vajon Melinda igazán *hűtlen*-é. A hölgy válasza: „Bánk, Bánk, emlékezem szavadra” (35. l.) s a mi erre következik, megnyugtató Bánkra nézve. Melinda *megvetéssel* utasítja vissza csábítóját. Változás történik Bánk indulatjában: ³⁵ Melinda hűsége iránt nyugodtabb, csak a *szenny* gyötri még, melyet a — bár nem sikerült — kísérlet neje „szép mocsoktalan névén” s családi becsületén hátrahagyott; ezt kell még lemosnia. Vérrrel, rögtöni gyilkossággal-e? Lehet, hogy már ekkor lovagiasb bosszúra gondol; de ha nem is, dühének ⁴⁰ kitörését, mely Ottót véráldozatúl kívánná, késlelteti a királyné megjelenése. (35. l.) Hallja ennek gúnyos szavait Melindához, s Melinda csípős válaszát, melyben egyenest a királyné vádoltatik, mint a ki Ottó céljait elősegélte. Uj föl-

fedezés Bánknak: hogy rontaná el a dolgok ily meglepő fejleményét dühös megjelenése által! Gertrúdnak Ottó ellen intézett szemrehányásai, melyekben ezt lehordja *gyávaságaért*, noha „kétértelműek” Bánk előtt, mégis felnyitják szemét
5 annyira, hogy most már nem Ottó a főszemély, ki becsületének elégtétellel tartozik, hanem maga a *királyné*. Miután hát Gertrúd elment, s Ottó egy kis korrig egyedül maradt is (40. l.), Bánk nem rohan elő azt meggyilkolni: ezzel csak magát tenné tönkre, a nélkül, hogy teljes elégtételt nyerne
10 becsületének. Im ez a lélektani fejlemény, mely Bánk hosszas rejtekben maradtát megfoghatóvá teszi, sőt belsükségnek mutatja elő.

A mi ez után következik: Ottó jelenetét Biberachhal, midőn ez amannak *hevítő s altató* porait Melinda és a királyné
15 számára átadja, ezt nem hallja Bánk; mert, hogy ne hallja, Biberach előrelátása gondoskodott. Az udvariak közül csak Biberach tudja, hogy Bánk visszajött, tudja pedig, mert már előbb (23. l.) véletlenül megpillantotta volt: ő hát most, félve, hogy Bánk leskódhatik, Ottót a szín elejére, a kis
20 ajtóval ellenkező oldalra vonja, s ott is csak *súgja* neki ördögi tanácsait. Eszerint Bánk mit sem tud a Melinda erénye ellen, physicali szerekkel intézendő új támadásról.

Ily felfogás után érthetőbbé lesz előttünk a homályos magánbeszéd, mellyel Bánk az I. szakaszt (felvonás) bezárja.
25 Miután a szín megürült, Bánk előjön a rejtek ajtón. Utasítás szerint „*meztelen fegyverrel*; magán kívül sok ideig *típetapog.*” Mire a meztelen fegyver? hisz tudja, hogy már senki sincs a teremben. Oly pont, hol a magas pathoszt hajszáll választja a nevetségéstől. Csak az kell, hogy az előadó színész
30 hadonászva, fenyegelve jöjjön kardjával, s Bánk Falstaffszabású vitézzé törpül, kiben a merészség csak az ellenfél távozásával vet lobbót. Pedig ez mélyen gondolt utasítás, mely kulcsot ad Bánk hosszas rejtekben maradtához, egyszerűsmind előbbi fejtegetésemet igazolván. Azt jelenti vele a
35 költő, hogy Bánk, mihelyt künn annyira magához jött, kardrántva be akart rohanni, de a jelenetek folyama visszatartóztatá. Most kivont kardját *öntudatlanul* hozza kezében, mert lelke annyira el van foglalva, hogy nem figyel külső viseletére.

40   Hogy e tetem fagyos, hogy e szemek
                  Vakok, hogy e *fülek* dugúlva nem
                  Valának! — Egy királyné, és — Melinda —
                  Oh, oh!... (41. l.)

elégtétel volt, kitetszik abból, hogy midőn Biberach figyelmezteti (61. 1.) ez eljárás sikeretlenségére, ő ezt feleli:

Német! te megnyitottad a szemem!
S ily kábaságot akartam tenni?

5 De most sem egyenes gyilkolásra, hanem *cselre* gondol, melyet azonban nem látunk kifejlődni:

Szeggel szeget! hisz a *tilalmas* és
Megengedhető ravaszkodás
Ugy állnak el (különböznek), mint a *Hazug s Igaz*.

10 Mind ez, mondom, annak bizonyítására, hogy Bánk az I. szakasz végén nem foglalkozik még a királyné megölése eszméjével. Más elégtételt akar. Ily eszmére csak a III. szakasz folytán, akkor is *ijedve* bukkan (66. 1.):

15 És a királyné álmos volt! nem-é?
(megijed)

Ha!

Mely *gondolat* lesz agyvelőmben *első*
Zsengéjekor már *meghatározás*? — —
Épülj fel! izmosodj meg, *gondolat*! —
20 Veled épül ismét csak fel, *örök lenyugtóm*
Felett, megéledő *becsületem*.

De mi hát tulajdonkép, a mit Bánk az I. szakasz végén, magánbeszéde által kifejez? — Először is helyzetét akarja higgadtan átgondolni, s *eszélyes* cselekvésre készíti magát.
25 „Bizalom” ártott neki, ebből óhajt kiábrándulni, hogy többször ne csalódjék. Hogy az „emberi vak bizalom”, melyet itt levetkőzni kíván, főleg Gertrúdot illeti, kitetszik a felkiáltásból, melyre közvetlenül fakad: „És egy ily *asszony* öröz meg, oh magyar hazám!” (42. 1.) A *haza* szó, honfi tisztét juttatja
30 eszébe, jelesül a kötelességet, mely reá mint nádorra, mint a távollévő király helyettesére néz, most midőn tudja, hogy pártütés „ólalkodik a sötétben”. „De hát Melinda!” jajdul egyszerre föl. Hogyan engedje ezt csak egy percre is, „a *fertelmes asszony*” körében, „kit hogy ördögi érzéseiben meg
35 ne lephessen a jobb ember, *érthetetlenül* beszél *kétféleképen* gondolatjait?” Bánk itt Gertrúdnak Ottóval folyt jelenetére céloz (35. 1.), melyet kihallgatott, a királyné „*kétféleképen*” beszélte gondolatait, de Bánk nem azt mondja a főnebbiekkal, hogy ő *nem értette* meg. Miért fakadna ki ellene, miért nevezné
40 „ördögi érzésű *fertelmes asszonynak*?” — Sőt igen is jól értette, noha „*kétféleképen*” beszélt: annál méltóbb bosszú-

jára. De ő ezt, a bosszút, el akarja nyomni. Higgadtan, részrehajlás nélkül, pártatlanul akar eljárni kettős tisztében: mely 1. a királyi ház s a hon megmentése, 2. Melinda megsza-
badítása az udvar dögvészes legétől, s becsületének vissza-
5 küzdése. „Két fátyolt szakasztok el — úgymond — *Hazámról és Becsületemről.*” Hogy ezt elérhesse, hideg, szenvedélytelen vére van szüksége, s az érzés mámorában azt véli, hogy ily hideg meggondolásra szert tehet, épen mint a részeg, ki azzal mutatja leginkább gyöngeségét, hogy magát józannak
10 hiszi.

Szedd rendbe, lélek, magadat, és szakaszd
Szét mindazon, tündéri láncokat,
Melyekkel a királyi székhez, és
A hitvesedhez, gyermekidhez oly
15 Igen keményen meg valál kötözve!
Ugy állj meg itt, *pusztán* ... stb. (42. 1.)

Ugy állj meg, *pusztán*. Hitvesedet, családodat, ne szeresd annyira, hogy miattok csak egy percig is késsél a pártütés miatt veszélyben forgó királyi szék megmentésére sietni; de
20 a királyi széket se szeresd annyira, hogy a családi szennyért elégtételt ne követelj, s ha *nem nyersz*, véreddel is ki ne vívd azt. Erre vonatkozik: „A bocsánatot hörgés közt is mosolygom, ha ölettetésem *ezekért* léssen.” (42. 1.) azaz, *akármelyik* tisztem teljesítésében kész vagyok feláldozni életemet: de
25 *jó híremet* sem úgy mint *honfinak*, sem úgy mint *család-apának*, a halál le nem törülheti.

Bánk kettős célja, ha ellenmondás nincs is benne, nem egyforma határozottságban tűnik föl. Mert míg egyik, a pártütést elnyomni, határozott, világos; a másik, becsülete
30 megtorlása, bizonytalan, homályos, határozatlan. Őlni *maga* nem akar, láttuk: mit akar tehát? Ezzel nem vagyunk tisztában: *mert ő sincs*. Csak azt érzi, hogy meg kell bosszúlnia becsületét *valahogy*, s e szándékát fenjen kiáltja, ezért meghalni is kész, de a nélkül hogy tudná, mikép fogja végrehajtani. Ez gyöngeségre mutat jellemében: de ne feledjük, hogy
35 Melinda hűségét csak most tapasztalta, és ez lelohasztá előbbi dühét. Királynéját, csak a *szándokért*, meggyilkolni, ezt a loyális Bánk nem teheti. Elégtételt akar, igen is, de annak mivolta iránt még nincs tisztában. Most két sietős dolog vár rá: Melindát az udvarból hazavinni, és a lázadást elnyomni.
40 Az elsőt, tudva Melinda hűségét, halasztja addig, míg a pártütéssel dolgát végezi, mi a II. szakaszban történik.

*

A jelenet, midőn Bánk a békétleneket lefegyverzi, s magát a vad Peturt is engedelmességre hajtja, (47—57. ll.) Bánk jellemét a legszebb világításban mutatja fel. Neje hűsége iránt megnyugtatta, Gertrúd elleni gyűlöletét egy kis időre feledve, vagy elfojtva, érzelmeiben oly *lucidum intervallum* áll be, mely tisztán engedi látnunk Bánkot, a tetterős férfiút, a magyar hazafit, a király hivat s távollétében most személynökét. Férfias belépte, s hogy már a köszöntéskor *álmodottnak* nevezi a titkos gyülekezet célját, merészségét bizonyítja; még inkább az, hogy midőn az öreg Mikhál, ki tudta nélkül vegyült ily társaságba, ótalomért hozzá siet: „Bánk! kedves édes öcsém!... Te ments meg engem e *haramiák* közül”, ennek védelmére kardjához kap; majd, megtudván az öregtől, hogy ez ily kiáltásra ébredt: „Le a királyi székből! Pártütés!” egészen kirántja kardját, noha egyedül van, szembe annyi pártütővel. De csöndesedik, midőn Petúrtól hallja, hogy nem a király, csak a királyné ellen akarnak föllépni; annál inkább, mert Petúr a családi sérelemre is tesz célzást, mely Bánkot e királyné környezetéből érte. Békén hallgatja végig Petúr vádjait Gertrúd ellen, csak néha tesz egy-egy ellenvetést; s midőn az magát kibeszélte, mint *lehetetlenséget* tünteti föl: a királynét megölni, s a király iránt hív maradni:

25 És így hazátok elbúsultjait
Játszani akarjátok, s királytokat
Ugy tenni a királyi székre, hogy
Gertrúdis estén szíve megrepedjen,
.....egyszersmind szeretni
30 Is, ölni is szándékoztok; mivel
Gertrúdis éppen a király maga! — — (52. l.)

Erre Petur a törvény és szokás szentesítette alkotmányon a királyné által ejtett sérelmeket hozza fel, s Bánk így felel:

35 Ezen szokást tekintve, mi
Szükség setében bódorogni? Ha
Törvény s szokás szerint cselekszetek, nem
Csak én, hanem minden magyar segítő
Kezét sietve nyujtaná — (53. l.)

mi által, „mintha hályog esnék le a pártütők szeméről” —
40 átlátják, hogy van törvényes útmód a sérelmek orvoslását eszközteni. Bánk, hogy őket még inkább meggyőzze, a polgárháború veszélyeit rajzolja, majd a királynénak, habár

bűnös voltát elismeri, kel védelmére, s még arra is talál mentséget, hogy az „ön felekezetét” jobban szereti, mint a magyart:

— Ha németek

5

Között közületek király lehetne
Egyik, nem elsőbbség volna-e előtte
Még ott is a magyar? (54. l.)

A nemzeti büszkeségre számított ezen ügyes fordulattal a békétleneket teljesen lefegyverezve kimondja, hogy ő nem akarja titkos összeesküvés által érni el célját mert:

10

Hogy Bánk leüljön a setét szövetség
Gyász-asztalához, ahhoz *nem csekélyebb*
Mint *bánki sértődés* kívántatik. (54. lap.)

Tehát egy esetben mégis párttűző lenne. A *bánki sértődés*,
15 nem egyéb, mint ama nagy sérelem, mely e percben csak megkísértve, de végrehajtva nincs: Melinda tényleges gyalázata. Ha így van, Bánk e szavakkal olyat *anticipál* mi csak később fog kifejlenni, s ez *hiba*. Itt nem Bánk, itt a *szerző* beszél, mint a ki tudja, mi fog következni. Ha Bánk ilyesminek csak
20 lehetőségére gondolt is: hogy nem ragadta ki Melindát *azonnal* a veszélyből, midőn tehette; hogy engedte egy percre is az udvarnál maradni? De ő nem gondolt erre. Melindát a kísértés ellen *erősnek* találta, s ez mostanra megnyugtató őt. Hogy hasonló kísértésnek elejét vegye, szándéka hölgységét az udvartól
25 eltávolítani, ami nem épen oly sietős, hogy néhány percrenyi, vagy órai haladékot ne szenvedjen. Van hát ideje a lázadókkal végezni; de nem volna akkor, ha a „*bánki sértődést*” csak gyanítja is. Mondom, ez itt *hiba*, másként Bánk egész jelleme szétomlik. Hiszen csak nem gondolhat ilyet: most
30 még nem leszek lázadó, mert a sértés nem elég nagy arra; bevárom, hogy a gyalázat tetteleg elkövettesék, s akkor „leülök a setét szövetség gyász asztalához” én is. — Ezt a szerző gondolta így, Bánk nem.

Eltekintve e hibától, mely három sor kihagyásával jóvá
35 tehető, Bánk jelenete a békétlenekkel művészileg van kivéve. Ez utóbbiak, a nádor beszéde által legyőzve, már szét akarnak oszlani, midőn Petúr, még mindig nyakasan állva feltételében, esküjökre kényszeríti őket, hogy maradjanak. Bánk kéri Petúrt, hagyja őket békén oszlani, különben „ő fog kívánni
40 tőlök *egyét*”; de Petúr dühösen tartja vissza társait, vérszomjas átkokat lehelve a királynéra, mi Bánkot erélyesebb

füllépésre kényszeríti, ez alkalommal jellemének egy szép vonását is feltűntetvén, hogy t. i. ment a *nemzeti elfogultságtól*; midőn így felel Petúrnak:

5 Wárdán, belőled most a *nemzeti*
Rút gyűlölet, nem az igazság beszél.
Jertek velem, magyarok! Szánjátok őtet,
Mert nem gonoszságért gyűlöl; hanem
Azért, mivel más más köntöst visel (56. l.).

10 A „magyarok” indulnak; Petúr is, elszigeteltsége miatt, drasticus kitörésekre fakadva, s kimondva, hogy „maga is tud hóhérra lenni azon utálatosnak”, el akar menni: de Bánk méltóságos állásba teszi magát, s „kívánja az *egyet*,” mire előbb figyelmezteté:

15 Ezen haza s felségámulót
Láncokba verjétek — parancsolom,
Én a király személye én — maga
Parancsol Endre, a király. (56. l.)

Petúr, loyális érzelmében fejedelme iránt „Bánk lábaihoz hajol” s hódolva annak, ki Endre képét viseli megadja magát: „királyom!” De Bánk nem elégi csak *megtörni* a pártos főurat, ő *szívét* is meg akarja nyerni. Elhurcoltathatná, célja így is el volna érve: de nem teszi azt, hanem „elérzékenyedve emeli fel” a térdelőt:

„Petur, Petur, kedves bátyám, ölelj meg” (56. l.)

25 aztán eszébe juttatja régi hűségét Endréhez, hogy már az Imre király elleni testvér-háborúban a mellett harcolt, miért jószágait is elvesztette, bujdosó lett; eszébe juttatja, mit mondott akkor atyja sírján:

30 „igazad vala,
Atyám — az isten nem segít soha
Felkent királyok ellen!” — (57. l.)

úgy hogy az elérzékenyült Petúr, Bánk „nyakába esve,” ismétli e szavakat, visszatér a hűségre, s Bánk méltó önérettel kiált fel:

35 Oh Endre! győzedelmeskedj te bár
Országokon: de ilyen győzedelmet
Mint Bánk neked nyert most, nem nyersz soha! (57. l.)

E gyönyörű napfényes epizód után, mely Bánkot legnemesb oldaláról mutatja, ismét elsötétül minden. A lézengő Ritter, Biberach, jó; s már a „Melinda” jelszóra megint fel pattan Bánk sebe. „Hol loptad el *hugomnak* a nevét?” kérdi 5 Mikhál a némettől, s ez úgy felel, hogy Bánk szívébe nyilallják a szó: „A hol *magát más lopta* : a királyné dombórozó mulatságában.” Bánk ezért a kőbor lovagra riad; ki színlett nyugalommal célozgat arra, mikép vették rá Bánkot, hogy „szép együgyű feleségét” az udvarhoz vigye; s hogy „ezt a regét sokan tudták,” — de ő, Biberach, „véletlenül *azt is* kitanúlta, mit szorgalommal *sem tudtak sokan*” — jelesül, hogy mióta Bánk itt gyűlésez, azóta is *történt* valami; s Petúrhoz fordulva, — folytatja:

Ispán uram, te oly merőn tekintesz
15 Rám s nem tudod, hogy *csak ezen éjszakát*
Lett volna szükség *el nem lopni Bánk-bán*
Nagy-úrtól, és hogy addig, míg *ti* itt
Vele vagytok — otthon *Ottó és Melinda* — (59. l.)

Rövid félbeszakítás után Bánk részéről („fattyú! meg- 20 öllek!”), a ritter hidegvérrel teszi hozzá:

„Ládd Bán... hogy *egyikének*
Vagy *másikának* utjában ne légy
El kelle országvizsgálásra menned.” — (60. l.)

s az így eleve kifőzött ármányra mondja Bánk:

25 hiszen
Ni itt *világos* egészen, a mit én
Üres fejű ki nem tudtam találni (60. l.)

nem magára a megkisértett csábításra, melynek fül- és szemtanúja volt. (34. l.)

30 Bánk szenvedésének, mely itt következik, az indulat hevében, sokkal zavartabb, hogy sem benne határozott eltökélést kereshetnénk; de ha az örültek beszédében is van valami logika: nem csalódunk, ha ez indulatos kitörésből lelke irányára vonunk következtetést. *Első* ösztöne is nem a királynét 35 *meggyilkolni*; hanem a „királyhoz, — császárhoz, — pápához” menni, szóval, törvényes elégtételt követelni, — s ezt „hideg vérrel, állhatatosan” nyíltan:

hogy merőn
Nézzén *szemek közé, becsületes*
40 *Tekintetemenél* elvakúljon a
Szentségtörő.

Ha a királyné altató-port vett s nem *előleges cselből* vett: nem akarná megölni. De Izidórával e jelenete Bánkot az ellenkezőről győzte meg.

A mi hát Bánk személyes, vagy *családi sérelmét* illeti: 5 kész az ok tette végrehajtására. Most következik, hogy a nemzet, a nép sérelme szólaljon fel. Ezt eszközlí Tiborcز jelenete. Bánk ez alatt folyvást saját lelkével foglalkozik ugyan, de azért hallja Tiborcز panaszát, ki saját osztályának, a népnek, Gertrúd és az idegenek általi nyomatását legsötétebb 10 színekkel festi. Midőn Tiborcز azt gondolva, hogy Bánk ő rá nem is hallgat, figyelmezteti: jelentően válaszol ez:

Beszélj, beszélj; igen
Jól hallok én *panaszod*; de a *magam*
Panasza is beszél. —

15 A családi sérelemhez a nép, a nemzet sérelme is hozzá járul, a mi Gertrúd megölését annál igazságosabb büntetéssé emeli Bánk szemében.

Nem szükség érinteni, csak a kevésbbé figyelmes *olvasó* kedvéért jegyzem meg, hogy Bánk e jelenete Tiborcزcal nem 20 rendes *párbeszéd*, melyben t. i. amaz ennek szavára felelgetne. Bánk lelke a gyilkosság eszméjével küszködik; tudja, látja ugyan Tiborcز jelenlétét, hallja szavait, de csak mintegy gépileg, s a mit ennek mond, az is főleg saját lelki állapotára vonatkozik. Így, midőn Tiborcز köszöntésére felkiált: „Úton- 25 álló!” majd így: „Minek is becsület az emberek között!” némi homályos emlékezet lebeg előtte, hogy Tiborcزot ez éjjel már látta egyszer, s ez akkor valami *lopásról* beszélt; de az is ködlik elméjében, hogy ez a paraszt eddig becsületes volt: innen felkiáltásai *Tiborcز irányában*. De ugyan e szavak 30 *befelé* is fordulvák: ő ki eddig oly *becsületes* volt, most kénytelen *gyilkolni*, mint egy *útonálló*, mert *becsülettel* semmire sem boldogúl. Hogy e magyarázat igen valószínű, mutatja a következő, bár töredék-mondat: „azért teremtettem” — mely határozottan *első* személybe van áttéve. A közelebbi 35 válasz: „Munkálkodó légy, nem panaszkodó” már egyenesen Tiborcزnak szól; nem azért, mintha Bánk nem tudná, hogy a nép nyomora honnan származik, hanem e közönyös vigasszal mintegy le akarja rázni magáról Tiborcزot, ki zavarja némileg lelke benső működését. S ez így foly tovább: Tiborcز festi 40 a maga és osztálya inségét, melyet rájok a királyné kegyencei hoztak; Bánk — folyvást saját gondolatján tépődve, — hallja a panaszt is; lelkébe szívja mintegy öntudatlanúl, s

táplálja vele a véres bosszút. Csak ezt találok kissé inkább
 vígjátékba, mint ily magas pathoszhoz illő helynek:

Tiborc.

Oh, mint örültem, hogy szabad levék!

Bánk.

Miként örültem én bilincseimnek.

Nagyon is öntudatos játék az ellentéttel, a francia klasszikus
 drámák, s a régi verses vígjátékok dialogusa ez; Bánk helyzeté-
 hez épen nem illik. Mintha Helenát s Hermiát hallanók a
 10 „Midsummernights-dream-ben”:

Herm. The more I hate, the more he follows me.

Helen. The more I love, the more he hateth me.

A jelenet vége felé, egy szép sugár, a *háládatosság* Tiborc
 iránt, tör át a vastag ködön, melybe most Bánk szelleme
 15 burkolva van; egyszersmind megható vonással festi az úr és
 paraszt közötti *patriarchalis viszonyt*. Bánk a hű parasztot
 Melinda fölkeresésére küldi, hogy ezt aztán haza, Bánk
 házára, kísérje. Tiborc búcsúzáskor „*Atyánk*” szóval nevez-
 vén Bánkot — a szó fiát hozta eszébe, ki még mindig a mellék-
 20 szobában alszik; ezt meg kell mentenie, biztos helyen tudnia,
 mielőtt valamihez fogna: s a belépő Biberachhal, ki rajta
 örülés jeleit lát, keveset szólván, fiával eltávozik.

Bánk innen, úgy látszik, egyenesen a királyi udvarba
 megy: vagy ha nem, akkor nem tudni hol töltötte a napot.
 25 Mert nejével jelenete, a III. sz. elején, hajnalban kezdődik,
 s a scenák szakadatlanul folynak, úgy, hogy midőn Bánk
 eltávozik Melinda szobájából legfőlebb reggelnél nem kép-
 zelünk nagyobb időt. A kis Soma is, Bánk fia, még mindig
 aludt, úgy kellett atyjának felköltenie, hogy elvigye. A IV.
 30 szakasz elején Gertrúd már így kiált fel: „Nap-est!” — Bánk
 tehát Melindától csak nagy fictióval mehet egyenesen a király-
 néhoz. Talán a pártütőkkel tanakodott? Igaz, hogy midőn, az
 előbbi jelenetben Tiborc említi a *titkos szövetséget* (70.), Bánk
 felkiáltott: „Ha! — ezt hogy feledhetem — Istenem!” —
 35 de ezen az egyszeri megemlékezésen kívül, nem látszik, hogy
 a békétlenekkel egész nap köze lett volna. Ide mutat, hogy
 fiacskáját a királyné előtermében adja Mikhálnak, midőn már
 ez fogságába hurcoltatik, holott ha előbb találkozott volna
 a pártütőkkel — kik között Mikhál is napolt — még ottan át
 40 fogta volna neki adni. De ide mutat az is, hogy Tiborcot a
 III. szakaszban Melinda fölkeresésére küldvén, az öreg paraszt

jelenti Bánknak, hogy Melinda a királyné szobájában van, s e jelentés és a királyné hívása folytán megy Bánk oda. „Itt van Melinda, azt mondád Tiborc?” ez első szava, midőn belép. — Tehát a III. és IV. szakasz közt *kitöltetlen* hézag maradt, egy egész nap, reggeltől estig; holott éppen úgy lehetne ez amannak közvetlen folytatása.

Bánk a királynéhez indul, mert Tiborcztól hallá, hogy Melinda ott van, de egyszersmind Gertrúd is *hivatta*. Ez utóbbi nélkül talán nem ment volna egyenesen oda, hogy megölje, talán inkább a „setét szövetség gyász asztalához” ült volna le, a pártütőkkel vitte volna ki bosszútervét. Szemére is veti a királynénak alább (II. 1.): „Te engemet magadhoz hivatál, *szikrát okádó vérem éktelen dühében*”. Tán ezért maradt el a „megengedhető csalárdkodás”, melyről fentebb szó vala.

A „szikrát okádó vér éktelen dühét” azonban, beléptekor elfojtja: engedelmességet színel, csak midőn Gertrúdis a *hitvesét* említi, mondja: Miféle *hitvesem*? s alább: „Való hogy én *házas* vagyok; de *hitvesem* nincsen”. Gertrúd „egy ideig nézi, végre elsiet.” Bánk kardját *félíg kirántja* s mond: „jó angyalod susogta ezt neked”. — Azon percen volt, hogy megölje, mintegy örül, hogy azt meg nem tette. Tiborczt kiáltja elő, ki a háttérben áll: miért? talán csak azért, hogy ne legyen *maga*. (Tiborczt az elfojtott éktelen düh annyira megcsalta, hogy ura viseletét *hidegnek* találja: „Uram! iszonyú ezen *hideg* magad viselete” — De miért mondja ezt Tiborc? tudná Bánk célját? vagy csak azt várta, hogy Bánk, az elnyomott nép érdekében fel fog szólalni a királyné előtt? Az utóbbi inkább valószínű; Bánk nehezen közölte vele bosszúcélját, melybe maga is inkább csak *sodortatik*, mint öntudatosan megy.) — Most a királyné távollétében egy hosszú monológban szellőzteti „a szikrát okádó vért” — s ez, úgy látszik, lohad is egy keveset, mert a királyné visszajöttével nem ott kezd, hol távoztakor hagyta volt, nem a *gyilkosság*on. Gertrúdis Melindát hozza: „Itt van” mint egy válaszul Bánk szavára, hogy hitvese nincs. Az őrzőngő Melinda felkiált: *gyermekem!* majd: hol van Soma; azt hiszi, megölte Bánk. De ez iszonyodva hárítja el e vádat, s az ablakon kinézve, Mikhált mutatja, ki éppen tömlőcbe hurcoltatik. Annak kezénél van a fiúcska, mondja. Az ártatlanul börtönbe hurcolt ősz Mikhál sorsa meghatja, sírásig lágyítja Bánkot; s bár ez eggyel több ok a királyné ellen dühödnie, a meglágyulás percében Gertrúd parancsára: „Távozzatok!” — igazi vagy színlett engedelmességgel Bánk is elmenne, s legalább *most*

nem hajtaná végre a véres tettet. „Jobbágyaid vagyunk” — mond, meghajtván magát, indulnak, ő, Melinda és Tiborc: de a királyné parancsolja, hogy Bánk maradjon. E szóra, látván a gyilkolás elkerülésének lehetlenségét, „a falhoz támaszkodva” kiált fel: „Vége! vége már neki!” nincs mód, hogy meg ne öljem; itt maraszt. „Tiborc vezesd hát asszonyod”, nekem maradni, nekem nagy dolgot kell végrehajtanom. „Menj csak! a nap — a természeti nap — elnyugtával az örvendezők is elnyugosznak.” A királyné nem éli túl az estét. Következik a búcsú Melindától: s azok távoztával mintegy ijedve, s szórakozottan kérdi Gertrúd: „Bánk itt maradt?” — Ő parancsolta s most nem tudja. Gertrudis — mint a vétkes hatalom rendesen szokott — feljül akar kerekedni, kérdőre vonja Bánkot titkos visszajövele, Izidóra elzáratása stb. iránt: „illik-e ez?” kérdi mindannyiszor, mire Bánk fásult rövidséggel felelget: *nem*. „Becsület-e ez?” kérdi Gertrúd.

Bánk.

Nem. Oh az én becsületem
 20 Melinda elbúcsúzásával el-
 Bucsúza; Mikhál-bánnal és fiammal
 Elzárattott: ha mi még megmaradt,
 Ezernyi sok szegény között hazámban
 Felosztva van, — — minck az is?!

E néhány sorban vértette indokait mondá el. Melinda meggyaláztatása, Mikhál ártatlan fogsága, a nép és nemzet nyomora, mind ennek szerzője a királyné. A következő hosszas beszéd, melyben elmondja mi sorsa van a becsületesnek — ellentétben a becstelennel — nem csak általános reflexió, bár annak látszik, mert az helyzetéhez nem is illenék. *Szenves* beszéd az, reflexió álarcában; annyira szenves, hogy midőn elvégzi, a királyné rémülve kiált fel: „Istentelen! távozz!” — De Bánk, a helyett, hogy távoznék, leveti álarcát, *közelebb lép*, s eltökélve mondja: „Nem. Avagy azt hiszed, hogy nem maradtam volna itt parancsolásod nélkül?”, — de ebben maga is kétkezik: „Meglehet” — folytatja és „magában” szól: „Tán nem maradtam volna még is itt!”

„Nagyasszonyom! Melinda helyett köszönni kell.”

Melinda helyett. Melinda, szegény, nem tud köszönni.
 40 Miért nem tud? ki tette háborodottá? Érezzük, de a királyné is érzi, miféle köszönetre céloz Bánk, azért figyelmezteti

alattvalói helyzetére, a tiszteletre, mellyel királynéjának tartozik: „Jobbágy!” — De Bánk túl tette magát ezen:

„Nem úgy van asszonyom. Én *urad*
S *birád* vagyok; míg a király oda
Lészen, *királyod* is vagyok. —

Gertrúd ebben, ha nem rögtöni gyilkos szándékot is, de olyat lát, hogy Bánk ő felettte *ítéletet* akar tartatni; hogy ezt ne tehesse, egy parancssal híveihez, kik az udvarnál vannak, ártalmatlanná tenni készül. Az udvarnál mindenki engedelmeskedik neki; a palotaőrök Bánkot elfoghatják, vagy megölhetik, mielőtt veszélyes tervei kiviteléhez fogna. Gertrúd hát csengettyű után nyúl, de Bánk elkapja, zsebébe rejti, s midőn Gertrúd *Udvarnik* után kiált, kardját fenyegetve félig kirántja, s torkába fojtja a segélykiáltást. Azt is tudatja vele: hiába kiált most, mert Bánk, a királyhelyettes, megparancsolta, hogy senki bejönni ne merjen. Gertrúd elhal; Bánk elkezd szemrehányásait: az inséget, melyet körútjában talált, s mely Gertrúd kegyenceinek műve; az alkotmány s törvények lábbal tiportatását, — a *lázongó hajlamot*, mely az ország nagy részén el van terjedve; s ez utóbbira mondja Gertrúd *elbámulván* „Talán úgy?” talán Bánk is egyike azon lázadóknak, kikről részint Pontio di Cruce leveléből, részint Mihál vallomása után tudomása van. Végre Bánk magán panaszára fordul, csak egy sorral érinti ezt: de ez egy sor 25 fájdalmasabb, mint a többi összesen, s legott a bosszú siettetését eszközli:

— Végtére egy követ
Hírül hozá, hogy *itt* mik esnek. Ál-
Köntösbe' visszajöttem és találtam —
(*nyögve*)
Oh többet is, mintsem remélheték!
(*Szünet*)

„Nőm gyalázata az, a mit nem reméltem.” Erre szünetet tart, fájdalmas szünetet, mely után a királynénak értésére adja, mi szándékkal jött ő ide:

Ah, büszke lélek, fel nem érted ésszel,
Hogy gyermekem miért adám amaz
Öregnek? Asszonyom! ha útam *innen*
Hóhérr kezébe vinne engemet?...

Gertrúd e rögtöni bosszúra még nem gondolt. Voltak nehéz sejtelmek, de a halált ily közel nem vélte. Elsárgulva támaszkodik az asztalra, majd székébe rogyva kiált: „Bánk!

mit akarsz velem?" — Bánk heves invectivákba tör ki. — Gertrúd a lovagiasságra vonatkozik, mellyel leveinte a nő iránt viseltetni köteles, de Bánk, fokozott dühében erre sem hajt most, nem tart egy ily nőt lovagi bánásra méltónak
 5 a ki . . . . . *kenőcsli testét*, lelkét. — Itt a nő hiúságon ejte mély sebet, ezt nem tűrheti Gertrúd, a *kenőcslés* vádjá ellen egész nőisége felforr, s „megsértett büszkeségének legnagyobb dühével felugorván,” — megátkozza Melindát, Bánkot, Ottót. — Bánkot dühe mind közelébb hajtja a gyilkossághoz, Gertrúd
 10 már segélyért kiált: „emberek!” s Ottó jó a mellékszobából. Ez kellett még, hogy Bánk dühössége tetőpontját érje el. Ottó rögtön visszafut s az ajtót becsapja s bezárja maga után, Bánk rohan de hiába küszködik, hogy az ajtót betörje, — s iszonyú átkokba fakad ki a csábító ellen. E felfokozott indu-
 15 lat már maga is elég volna, hogy a vértettre ragadja, de költőnk még ezzel sem elégszik meg. — Midőn Bánk mondja: „átkozott a hely, melyben születél”: Gertrúd gyilkot kap, s e szóval: „hitvány! ne bántsд hazámat!” Bánkba akarja ütni, de Bánk kitekeri kezéből, kergeti, s elérvén leszúrja.
 20 „Vége! volt nincs” mondja, erős pathosszal; de mindjárt utána teszi: „de ne tapsolj hazám — ni reszket a bosszuálló.” — Kívül zajt hallván, elvánszorog, nem ugyan megfogatástól félve, de *mert a tető* mindjárt reá szakad; — szabad légre van szüksége.

*

25 Azon percben, midőn a tett végre vala hajtva, midőn Bánk vérbosszúját kielégítette, már a *lelkiismeret* vádja is fölébredt. Ezért mondja: „de ne tapsolj hazám” — és „ni reszket a bosszuálló.” — Majd, kívül zajt hallván, mint közön-
 30 séges gyilkos, mint Kain, megijed, biztatásra van szüksége, ezért kiált fel: „Örvendj becsületem!” stb. De ez erőltetett vigasztalás nem képes megnyugtatni: „ki, ki! a tető mindjárt reám szakad” — fojtó a szobalég, hol a vérbűnt elkövette. — Később elhallgattatja lelkiismeretét, erőszakolja a büszke
 35 érzést, hogy joga volt ezt tenni, becsülete érdekében, s midőn (V. szakasz) a király előtt, Gertrúd holtteste mellett megjelenik, büszkén emeli fejét, s vallja be a gyilkosságot. Azon meggyőződéssel hallgattatá el a lelkiismeret szavát, hogy Gertrúd csakugyan bűnrészes volt *magában a tettben*, mely indokból származott a gyilkosság is, mint főnebb láttuk.
 40 Büszkén sorolja hát el vádjait a király előtt, s midőn ez fog-

ságba akarja vitetni, önérzettel hivatkozik nemzetségére, mely Endréénél nem alább való:

„Árpád és Bor vére közt
Folyó dologban, bíró csak Magyar-
Ország lehet —”

azaz: párbajt kell vívniok, a királlyal vagy ennek lovagjával.

De e büszke önérzet eltűnik lassankint, a lelkiösmeret elnyomott vádja mind hangosabbá lesz, s Bánk, önmaga szemében is gonosztevővé süllyed alá, midőn hallja, hogy a haldokló *Petúr* átkot mondott az „alattomos gyilkosra.” Itt Bánk összehasonlítja *Petúr* nyílt, férfias föléptét — melyért mégis lófarkon hurcoltatott — saját eljárásával, s magát a mellett eltörpülni érzi. Nem is feledheti e szót, kétszer is ismétli: „*Petúr* engem átkozott *alattomos gyilkosnak*”. — Majd Myska-bán jó: *orozva gyilkolónak* mondja Bánkot, ez is lelkiösmeretére támad: „*Orozva?*” kérdi fájdalmasan, aztán elhallgat. Sokáig hallgat, s oszlop módra áll, földre szegzett szemekkel. — Bánkkal, a király helyett, Solom mester akart megvívni, Myska-bán fia, — de apja nem engedi: hisz Bánk nem méltó arra, hogy vele lovagias ember megvívjon, mert Biberach, ki a Myska házánál halt meg, haldokolva megesküdt, hogy a királyné ártatlan, mit sem tudott „*Ottó* ízetlenkedéséről.” — Solom elveti kardját: „úgy hát átkozott legyen, ki a nemes kardot bemártja egy alattomos gyilkos vérébe!” — Ime Bánk hová süllyedt: a büszke Bor ivadék, most ön és mások vádja által megsemmisülve áll, s ez Bánk büntetése, iszonyúbb a halálnál, meg a mi következik, Melinda gyászos vége.

Gertrúd *magában a tényben* ártatlan volt.

Bánk azon meggyőződésben ölte meg, hogy *magában a tényben is részes*. A mint a tettet elköveté, már belvázat érzett, de még nem tudja miért.

E belváz fejlik az V. szakaszban boszuló mardosássá.

IV.

GERTRÚD JELLEME

„Gertrúd nem egészen érthető” — mondotta husz évvel ezelőtt Vörösmarty a királyné jelleméről. Azóta e színmű sok ízben adatott, diadallal járta be hazánk különböző színpad-

jait, jeles színészek és színésznők vetélkedtek jellemei felfogásában, a napi sajtó figyelemmel kísérte az előadásokat, észrevételei, utbaigazitásai nem hiányoztak; úgyhogy ma már tán csak én vagyok, ki magamat a husz év előtti referens álláspontjára helyezve, Gertrúd jellemében itt-ott homályt veszek észre, s annak eloszlatását megkísérteni szükségesnek gondolom. De ha egy részt e primitív álláspont nem nagy ajánlatul szolgál következő fejtegetésemnek: más részt megvan az az előnye, hogy bármennyire hiányos legyen felfogásom egyéb tekintetben, nem áll egy vagy más szereplő befolyása alatt, s így a darab jellemeit tisztán magából a műből ítélni lehetem meg. Lehet hogy így sem mondok valami újat, vagy érdekest: de legalább, a mit mondok, saját vizsgálatom eredménye lesz.

15 Mennyire akarta szerző Gertrúdot Melinda gyalázatjának bűnrészesévé tenni? Nem teljesen. Lássuk előszavát. „Ilyen nevelésű öcsék közt — ugymond — Gertrudist se reméljük igen angyalnak; nem is szolgálhat nagy védelmére az, hogy ő anyja egy szent szűznek (Erzsébetnek), mert az nem neki 20 köszönheti neveltetését, a midőn még kicsiny korában elvitték a thüringiai herceg számára s egy klostromban nevelődött. *Csak mély tiszteletre méltó állapotja az, mely engem valamennyire mentségére kényszerített.*” Tehát nem volt célja szerzőnek, hogy Gertrúd egészen az Ottó aljasságáig sülyedjen; mentségére 25 kényszeríté „a mély tiszteletre méltó állapot”, hogy királyné s egy szent szűz anyja; de még inkább az, a mit Katona elhallgat ugyan, de művébe nyilván beléfectetett: Bánk tragikai bűnhődése. Láttuk, hogy ez csak azon meggyőződésben volt képes a vértettet elkövetni, hogy a királyné teljes mértékig 30 részese a Melindán esett gyalázatnak, e hitben tette magát önbírájává, s ebben áll tragikai fellázadása a létező világrend, a törvény, a társadalom ellen, melyért bűnhődnie kell. Ezért van Gertrúd kevésbbé vétkesnek tüntetve föl, mint Bánk gondolja. — Mennyire hát bűnös?

35 A prologban (II. 1.) Ottóhoz intézett szavai egyszerűen a vigalomra is vonatkozhatnak. „Mondhatom neked, hogy ez ma (érthetnők a bált) udvaromban az ily esztelenkedések közt utolsó fog lenni; — mert . . . hogy tégedet hercegem örvendezőbbé tégyelek, soha *jobbágyaim kedvét* nem áldozom 40 fel.” „Jobbágyaim kedvét,” azon elégtelen magyarokra is mondhatja, kik pazar vigalmain az országos nyomor közepette megbotránkoztak. Bánk vagy Melinda nevezve nincs: s ha utóbbi jelentében Ottóval (37. 1.) így dorgálja öccsét:

nem tiltottam soha
Tőled szerelmet! vidámság, öröm
Minden csak a szolgálatodra volt:
S most fajtalan véred tilalmas úton
Melinda bírádsára csöregedez —

5

majdnem azon gondolatra jövünk, hogy Gertrúd beteges öccse felvidítésára, kész ugyan mulatságokat rendezni, azt sem bánja, ha szeretkezik, de nem tilos úton, nem férjes nővel, legkevésbé egy Melindával. Azonban ily felfogás mellett
10 Gertrúd igazán „nem érthető” maradna. Mert, ha megenged-nők is, hogy Bánkot merő jóságból vette rá nejének az udvar-hoz küldésére, a mi nincs úgy, említett jelenete Ottóval (35—40. ll.) mi kétséget sem hagy fel, hogy öccse szándékát tudta, elősegélte, annak nem sikerültén boszankodik. És így
15 önmagának ellentmondana, olyasmiért dorgálván öccsét, mire maga készíté az útát. Már első szavai a herceghez (prolog II. lap): „Ottó, no jőj, látod leereszkeдем s magam jövök hozzád...” s végül: „Te holnap utazol...” mélyebb cél-zattal birnak, hogy sem csupán a szándéklott vigalomra
20 értsük. Egy királyné, egy Gertrúd, nem „ereszkeдем” így le, nem keres fel valakit nyomós ok nélkül; s az „elútazás” kényszerűsége sem állna be, ha csak mindennapi udvariasság volna szóban. Igen is! a királyné tudja öccse szándokát, tudva segíté azt elő, midőn Melindát udvarához hozatta;
25 Ottó azonban oly lassan boldogul, hogy nénje már unni látszik, büszke, hiú lényét sérti az öccsében tapasztalt férfiat-lanság, ezért akar, a vigalom mámorában, még egyszer s utoljára alkalmat nyújtani a gyávának. Az alkalom kedvező: Ottó s Melinda találkoznak (32. l.): de a csábító gyalázatosan
30 útasíttatik el. Ekkor lép be Gertrúd asszonyaival. (35 l.)

A királyné egy ideig „megáll a háttérben” s nézi hol a „bosszús Melindát, hol a magát feltalálni nem tudó Ottót.” Éles szeme azonnal észreveszi, mi történt: tán hallgatta, talán épen leste is a kimenetelt; ez rögtöni megjelenését kiszá-míttottnak fogná feltűntetni. De ha ezt, mint egy királyné
35 méltóságával össze nem férőt elvetjük, s egyedül a véletlen-nek rójuk is föl hirtelen beléptét: annyi bizonyos, hogy a tényállással tisztában van, mielőtt szólana. Öccse modora, (tán ügyetlen erőszaka is) Melindát bosszúra tüzelte; így a
40 céltól messzebb van, mint valaha: ez a tény. Ha látná Gertrúd, hogy a pásztoróra szépen foly, egész csendességgel vissza vonulna; vagy föltéve hogy hallgatózott, — be sem nyit vala, kivált asszonyokkal (újabb ok, hogy megjelenését kiszámított-

nak vegyük). — De így érdekében van oly színt adni a dolognak, mintha csakugyan történt volna valami; érdekében, a megkísérlett csábítást megesettnek tüntetni föl. — Ez érdek, látszólag, Ottó *álbecsülete*, az az hódítási képessége, melyet
5 nem irtózik, kegyetlen morállal, egy ártatlan hölgy jó neve árán menteni meg; de alapjában egész más; mint alább meg fogjuk látni. Ezért úgy színli, mintha édes találkozást vélne megzavarni, melyet botrányosnak tart:

10

Hogy sokszor oly hivatlan érkezik
Az ember!

kiált föl színlett meglepetéssel; aztán, folytatva szenteskedő szerepét, a nőjellem ama sajátos vonása szerint, hogy mindig kevésbé hajlandó ily botlást ön nemének elnézni, mint egy férfinak, Melinda ellen fordul, „indulattal” kérdeve: „mi volt ez itt?” Nehogy azt véljük, mintha Bánk nejét *ily nyilvánosan*
15 azért feddené e szavakban, hogy ellenállt, hogy felbőszült csábítója ellen. Sőt inkább: ez indulatos kérdés arra van számítva, hogy Melindát *asszonyai szemében* ellenkező világításban tüntesse föl, mi teljesen sikerül is, ha Melinda szó nélkül,
20 zavarodva távozik; de keserű gúnyos válasza, és elég érthető célzásai az erénye ellen maga a királyné által kivetett hálóra, meghiusítják Gertrúd szándokát; ezért mondja, ajkát harapva a „szinte illetlenül elsiető” Melinda után: „a kismajom harap!”
— de nem akarván, hogy Melinda célzásai a jelenlevők előtt
25 valami fontos dolog színében tűnjenek föl, csekély sérelemként veszi azokat, s elégli büntetésül, hogy Melinda negyed napig elébe ne bocsáttassék. Így fogom én föl e rövid, de praegnans jelenetet.

A mi most következik, tisztán mutatja Gertrúd erkölcsi
30 sülyedése fokát. Miután asszonyait elküldte, s Ottóval négysem közt maradt, ingerülten vonja kérdőre öcsét: „Ottó! hát mi volt ez? — mi ingerelte oly nagyon fel *őtet*?” s midőn Ottó válaszolja: „szivem”, — kifakad.

35

Ottó   Mi lelt?
Gertrúd   Azt kérde, bíborunk
Bemocskolója?!

s alább:

40

Ki vagy te? és ki én?
Az én anyám, s hazám Merania
Szült téged? a nagy Berchtold vére így
Fajúlt el? (37. l.)

Ottó vastag esze nem érti nénje bosszankodását. A jelenet elég világos, hogy szórt figyelem is észre vehesse, mikép Gertrúdot nem a megkísérlett csábítás, hanem annak *nem sikerülte* bántja. Miért? Ha *kimondott* szavainál tovább menni nem akarunk, szégyenli a királyné, hogy oly gyáva, férfiatlan öccse van, ki egy asszonyt nem bír elcsábítani. A becsület álfogalma, mint az főleg romlott udvaroknál nem egyszer vala uralkodó, így is eléggé indokolná bosszús kitöréseit. De ez csak héja a dolognak. Gertrúd nem az a nő, ki valódi érzelmeit hímezetlen kimondja. Más rejlik itt az *álszégyen* köntöse alatt: *félelem* a következményektől. Tekintsük helyzetét: az mindent megmagyaráz. Maga fejezi ki e szavakban (38. l.)

15 Itt áll im a *gyűlöltetett* (Ottó) s az a
Szép *győzedelmes* (Melinda), kit meg *kellett* volna győzni,
Amott megy — *útálván ezt* (Ottót), *engem is*
Kerül.

De nemcsak „kerüli”; ez még nem volna nagy baj. Bánk a hatalmas nádor, a király személynöke, rövid nap visszatérhet, s akkor Melinda panasszal fog borúlni keblére. A bukott, a csábnak engedő Melinda nem volna veszélyes, titkát, szégyenét óva rejtegetné férje szemei előtt: a *győzedelmes*, ki ép erénnyel szabadult ki a bűn hálójából: ez nagyon veszélyes, nemcsak Ottóra, de a királynéra is; hiszen Melinda tudja, imént hányta szemére, hogy öccsének ő nyujta segédkezet. Innen csak egy a kigázolás: Melindának *el kell bukni*, mielőtt férje visszajőne. De nem úgy, mint a hogy Ottó később elejti, erőszak, hevítő szerek által, — semmi sem volna ellenkezőbb a királyné céljaival, — hanem *önkint*. Ezért nem tesz neki, midőn bárgyú öccse le akar mondani Melindáról; ezért biztatja, hogy végezze be a mit elkezdett, és azért lesz magán kívül dühében, mikor látja, hogy Ottó nem csak nem érti, sőt ostoba tanácskérései által azt árúlja el hogy képtelen ily hódításra. Dühösen taszítja el magától a gyávát, s átkozódva hagyja ott.*

Ezekből tisztán érthető, mennyire vétkes a királyné Melinda irányában. Vétke először a *laza erkölcsi* fogalom, mely szabadosnak, udvari hanghoz tartozó játéknak veszi az erény behálózását. Innen indulva ki, elősegéli öccse bűnös

40 * Színpadi utasítás szerint: az asszonyok követik. Ez tollhiba, mert asszonyait már előbb (36. l.) elküldötte. Ily jelenetnek nem is lehetnek azok tanúi.

vágyait, a mennyire azt egy asszony, egy királyné teheti. De Ottónak férfiatlan gyávasága által, (mert ügyes csábítás-
nek ellenállható női érényben Gertrúd nem hisz), oly helyzetbe
szorúl, hogy a mi előbb játék vala, most *kényszerűség*: Ottó
15 félúton meg nem állhat, hogy magával őt is el ne rántsza. S így
midőn ezt a győzelemre képtelennek ismeri föl, nem látván
menedéket, dühös átokban tör ki. De bár mennyire óhajtsa
Melinda bukását: ennél tovább nem mehet. Képtelenség
volna Ottónak *erőszakra* segédkezet nyújtania, vagy ezt
10 tudva csak meg is engednie. Hisz miért szeretné Melindát
megejteni? hogy hallgasson, hogy férje előtt *vádlóul* ne lépjen
fel. A vétkes Melinda hallgatna is, de a csábszer s így *erőszak*
által tönkre tett Melinda nem fogna hallgatni, sőt ezerszer
sulyosbá tenné a vádat, melynek következményeitől mostan
15 retteg.

Igy fogva fel Gertrúd helyzetét, nem találunk ellenmon-
dást abban, a mi következik. A dölyfös, haragos asszony, ki
csak most hagyá el öccsét megvetve s megátkozva, csak imént
számúze Melindát személye köréből, néhány perc mulva
20 mindkettővel nyájasan találkozni fog. Ottó, Biberach taná-
csára, nénje után megy, hogy megkérlelje, s mondja azt,
hogy az egész csak próba volt, mely által a magyar nők kikiál-
tott hűségét akará megkísérteni, s kérjen bűcsútalálkozást,
mivel úgy is holnap elútazand. Gertrúd e kérésnek szívesen
25 enged: vajon oly ostoba-e, hogy elhigye Ottó silány ürügyét?
Oh nem, de érdekében van a történt botrányt elsimítani,
vagy Melindát oly helyzetbe hozni, hogy arról panaszkodni
ne merjen. Ottó új kívánata ez érdeknek szolgál: vagy sikerül
a kopasz mentséggel Melindát eláztatni, s kiengesztelve hallga-
30 tásra bírni, vagy ha mint Gertrúd hiszi, Melinda Ottónak nem
célja, csak modora ellen lázadt fel, a hódítást megint fogamatba
tenni. Szóval reménye van így vagy úgy, kimenekedni a
hínárból: ez fejti meg, hogy az előbb dühös, büszke asszony
oly könnyen engesztelhető. E találkozás nincs színre hozva,
35 csak elbeszélés után tudjuk, hogy megtörtént: Ottó, Biberach
tanácsából, Gertrúdnak altató, Melindának hevítő-port kevert
italába, s amaz fekünni ment. Más kérdés, hogy a felingerült
Melinda hogyan volt ily összejövételre birható: de ennek
vizsgálása akkor lesz helyén, ha majd Melinda jellemét fejte-
40 getjük.

Gertrúddal csak a negyedik szakasz elején találkozunk
ismét. Este van, ugyan azon nap estéje, melynek reggelén
a III. szakasz játszik. A királyné saját szobájában asztalnál

ül, mélyen gondolkozva. Mi lehet tárgya mély gondjainak? — Mögötte udvarnok áll, kezében egy „világtörténet könyvvel”, — mit ugyan a néző épen nem tudna, ha Gertrúd alább e könyvre vonatkozólag Solont és Lycurgust nem emlegetné.

5 E könyv aligha nagyon foglalkoztatja most lelkét, úgy látszik csupán szórakozást keresett benne. Az udvarnok kezében egy nyitott, s már olvasott levél is van. A levél, mint végre (121. l.) megtudjuk, Pontio di Cruce, templomvitézek nagymesterétől s illyriai helytartótól jött. Tudósítás van benne

10 az ország alrészein kitörni készülő lázadásról, egyszersmind tanács, hogy a királyné változtassa meg kormánya rendszabályait. De e levél sem nagy részben okozza Gertrúd mély gondjait. „Csak szűnyogok — csak szőnyeget nekik” — mond kicsinyelve a lázadást. Mi aggasztja tehát? Nyugtalanul

15 kérdi magában: „De hol van Ottó? — Törnek ő rá, mert öcsém.” Mély gondolkozása e szerint arra irányul, a mi fő cselekvénye a darabnak. Ottót már a III. szakasz folytán kerestette, (77. l.) de az rettegve bujkál hatalmas nénje előtt, azt hívén, hogy mindent tud: pedig Gertrúd azért keresteti

20 öccsét, hogy megmentse. Jellemző egyébiránt a főttebbi szavakban, hogy Gertrúd szerint csak azért törnek Ottóra, mert öccse. A rögzött gonosz jellemvonása ez, ki az igazság elvében nem hívén, a vétek méltó megtorlását csupán személyes indokból magyarázza. Mert hiszen, ha többet nem tud

25 is annál, a mi lefekvéseig történt, még nem mondhatja el jó lélekkel, hogy öccse ártatlanul üldöztetik.

De nem tud-e többet? Nem tudná-e, hogy öccse célhoz ért? Tekintve ennek Kaini rejtőzését, valószínű, hogy eltitkolta nénje előtt. Azonban a harmadik szakasz folytán értesülünk, hogy midőn Gertrúd Ottót keresteti, Melinda a királynénál volt. (77. l.) Melinda ugyanis, csakhamar azután hogy

30 Bánktól őrjögve elfutott, a királynéhez ment. Nem vette volna észre Gertrúd Melinda szavaiból, s mint képzelhetni, szemrehányásaiból, hogy a merény nemcsak megkísértve, de végre is van hajtva? — Hogy ez iránt magunkat tájéko-

35 hassuk, szükség a következő jelenést figyelembe vennünk, melynek elsője Gertrúd és Izidóra, másika Gertrúd és Melinda közt foly le.

Izidóra azért jön a királynéhez, hogy tőle engedélyt

40 nyerjen hazájába visszatérni. Kérelmét oly felfedezésekkel indokolja, melyek Gertrúdra nézve egészen újak és megdöbentők. Bevallja, hogy Ottót szerette, de már nem szeretheti, mert az „félénk gyilkossá” lett orozva, lovagiatlanul megölvén

Biberachot. Felfödözi, hogy Ottó az éjjel Gertrúdnak altató, Melindának hevítő port adott. Tőle hallja Gertrúd először, hogy Bánk itthon van, s e szóra „megmerevedik”, sokára halkán mondja: „A nagyúr?!” Izidóra elbeszélése után az is világos, hogy Bánk nemcsak haza jött, de neje gyalázatát is tudja, mert éppen Izidóra kénytelen volt neki „mindent” bevallani. Annál rettentőbb. „Bánk itthon, —” ismétli a királyné, jelélül, hogy e gondolat nagy sulyal nehezkedik lelkére. Azontúl alig hallja többé Izidóra szavaíát. „Ottó!”¹⁰ „Meránia!” „Berchtold nemzete!” ezek egyes felkiáltásai, vonatkozván a gyalázatra, melybe öccse az egész meráni fajt keverte; „dicsó kinézéseim!” a lehetőségre gondolva, hogy nagyravágyó álmai Ottó merénye által megsemmisülnek; végre megátkozza öccsét, s miközben Izidórát elbocsátja¹⁵ „valamin nagyon láttatik gondolkozni” s ez eszmére bukkan: „az egy halál —”.

Izidóra eltávoztakor egy udvarnok lép be, s Gertrúd parancsolja: jöjön Melinda. Aztán, hogy sötét eszméit eloszlassa, nagyravágyó álmaiba merül, de fenhéjázó magánbeszéde végén, ismét e fagyasztó gondolatra bukkan: „átkozott! mitől foszthatsz meg, Ottó, még *tán* engemet!” Ekkor jó Melinda.

Már belépése olyan, hogy elárulja elmezavarát. „Hirtelen jó, megáll, merően néz.” „Ez a magyar királyné?”²⁵ kérdi eszelősen. Gertrúd, mintegy csodálkozva felel: „kérdézed?” Az egész jelenet eleje arra mutat, hogy Gertrúd nem tudja Melinda örültségét. Igaz ugyan, hogy sértő szavaira mondja egy párszor: „eszelős” „eszeveszett” — de csak akkor „néz rá ijedve” — csak akkor kiált fel: „Ha! istenem — Melinda!”³⁰ mikor beszéde felötlően zavaros lesz, kétségtelen, hogy csak most veszi észre Melinda lélekbaját. Igazolja ezt az is, hogy Melindát *hivatta* magához, tehát céljának kellett lenni vele. Demicélja lehetne egy örülttel? Semmi: ha ezt tudja, bizonyval nem is hivatta volna; s mihelyt észreveszi, hogy Melindával³⁵ nincs mit beszélni, csenget és Bánk után küld. Céljait könnyen sejthetjük: előbb Melindát hallgatásra birni, s miután ezzel nem boldogul, Bánkot valahogy kiengesztelni, önmagát kimosni.

Ha most tesszük fel a főnebbi kérdést: alig lehet más⁴⁰ feleletet adni, mint, hogy a királyné e szakasz elején mit sem tud a lefekvése után történetekről. Nem: hogy Ottó szerek által győzött, hogy megölte Biberachot, hogy Bánk itthon van, hogy Melinda megörült. E nem tudás két körülménnyel

ütközik egybe. Először: Melinda már volt egyszer a királynénál, így említetik a III. szakaszban. (77. 1.). Ha ez áll, fel kell tennünk, hogy Melinda első ízben semmi jelét nem mutatta lelki zavarának, vagy csak oly mértékben, hogy Gertrúd azt indulatlán kitörése gyanánt vehette. De ez alig valószínű, tudván, hogy Melinda kevéssel azután ment a királynéhoz, midőn Bánktól őrzöngve futott el. Azonban fogadjuk el a föltevést, hogy Melinda akkor nem mutatta eszelősségét: nem kellett-e emlegetnie képzelhető szemrehányásai közben oly dolgokat, melyekből Gertrúd a tényre, s a kivitel módjára stb. következtessen? Nem ismételte-e, a mit a III. szakasz elején Bánknak mondott vala: hogy „ő ártatlan”, hogy „pokoli tűz ége csontjaiban” s több efféléket? Nem emlegette-e férjét Bánkot, hogy itthon van? Másik körülmény azon időhézagban fekszik, mely a III. szakaszt a IV-től elválasztja. A harmadik szakasz, mint már említettem, hajnalban kezdődik, s folyton foly színváltozat vagy egyéb megszakadás nélkül, s így legfőlebb a reggel óráiban vége szakad. A negyedik kevéssel nap hunyta előtt veszi kezdetét. Lehetséges-e, hogy Gertrúd a palotában történt oly nagy dolgokat csak este tudjon meg? Szerző valószínűleg úgy képzelte, hogy a III. szakasz betölti az egész napot, s annak közvetlen folytatása a negyedik. De lehetséges-e az időnek ilyen kinyújtása? Összevonni az időt, hosszabbról rövidebbre, könnyű: a képzelet villámgyorsan ugorja át a hézagot: de azt képzelni, hogy a mi előttünk szakadatlan foly le, egyik szereplő a másiknak adván az ajtót, tehát a mi a felvett időközben *valósággal* is megtörténhetett, az jóval nagyobb időre nyúlják, — az lehetetlen. Ha pedig szerző, a két szakasz folytonosságából indulva ki, úgy vette (pedig alkalmasint úgy) miszerint Melinda nem is kétszer jelen meg a királynénál, hanem a harmadikban elfutván Bánktól, a IV-dikben megy Gertrúdhöz: akkor a szerkezet még hibásabb, mert Ottó már a III. szakaszban említi, (77. 1.) hogy Melinda nénjénél van. Legegyszerűbben úgy volna segítve e bajon, ha Melindának Gertrúdnál léte a III. szakasz folytán nem is említették. Akkor megfoghatóbb lenne, hogy Gertrúd előtt új események mind azok, melyek lefekvése után történtek, s tisztábban állna előttünk Gertrúd helyzete a IV. szakasz elején. Így is volna oka az aggódásra, így is megfejtethnők, miért keresteti Ottót. Ha nem tudna is többet annál, mi lefekvése előtt oly nyugtalanná tévé, ez elég indok arra, hogy Ottót, ha már diadalához reménye nincs, megszőktesse a vihar elől.

Azon perctől fogva, hogy észreveszi Melinda roncsolt lelki állapotát, Gertrúd viselete megváltozik e boldogtalan nő iránt. Szánalommal tekint rá, mi becsületére válik romlott szívének. Melinda bukását könnyelmű udvari morállal segíté
⁵ előidézni, azután a kezdett ösvény el nem hagyása főbenjáró érdekké vált: de mindig oly föltevessel, hogy Melinda — mert asszony — hajlandó lesz bünt és gyalázatot játékból megosztani. Most visszadöbben az eredménytől, és sajnálva tekint az áldozatra. De a szánalom nem nyomhatja el, sőt neveli a
¹⁰ veszély érzetét: minél teljesebb Melinda romlása, annál nagyobb a vész, mely Bánktól fenyeget. Gertrúd, szellemi erejében bízva, bátorságot vesz e viharral szembe nézni, egyenesen, rögtön, mielőtt annak egészen kitörni ideje volna. Csenget és hivatja *Bánkot*.

¹⁵ A jelenés, mely Bánk érkezte előtt, Gertrúd s a betolakodó öreg Mikhál közt lefoly, ez utóbbi jellem tárgyalásakor lenne alkalmas helyen boncolandó: itt csupán a hatásra szorítkozom, melyet e jelenés Gertrúd kedélyén hátrahagy, s ennyiben a nádorral a találkozást előkészíti. A fogságba
²⁰ hurcolt ősz Mikhál e szókkal vált meg a királynétől:

... Jó éjszakát! te nagy
Sorsodban elvakult kevély eszű
Reszkhess szerencsédőtől — jó éjszakát!

Bármily eszélyesen, méltósággal, nyugodt önuralommal
²⁵ s politikai szívtelenséggel viselte magát a királyné e jelenet folytán Mikhál iránt: egészben e szín lehangoló benyomást tőn kedélyére. Az engedelem nélkül berontó ősz ember, ki elől az örült Melinda kétségbeesetten szalad, elrejteni gyalázatát, s ki nem tudja még, miért fut el szerető húga, — s ha
³⁰ tudná, tán szíve repedne meg — oly látvány, a mi szélesb körben mutatja Gertrúdnak a bűntény horderejét; mely saját könnyelműsége által idézve föl, most áldozatra áldozatot kíván; — az őszinte hűség, s szeretetből ellene emelt vád, s kérése, hogy javítsa meg rendszabályait, a prófétai hang,
³⁵ a térdre hulló öreg Mikhál, ki nem magáért, hanem *ő érette* reszket; kit lehetlen meg nem szánni, hűtlennek, gonosz indulatú pártosnak tekinteni, (90. l.) de a kit mégis, miután érzelmei túlárjában öccsét Simont elárulta, ezzel együtt befogatni politikai kényszerűség, ha a pártütést el akarja
⁴⁰ nyomni; végre maga azon fölfedezés, hogy nemcsak távol az ország szélein, de itt is forr ellene a lázadás, — forr pedig most, midőn a nádorban sem bízhatnak, sőt oka van ettől

legjobban rettegnie: mind ez, ismétlem, összehat arra, hogy Gertrúd ne feledje könnyen Mikhál végszavait: „Reszkess szerencsédőtől.” — És nem feledi: visszhangzik e szó lelkében, miután Mikhál eltávozott, visszhangzik még akkor is, midőn⁵ Bánk jelentve van (100. l.), de még nem lépett be, s a lemenő nap látásával együtt újra a *halál* eszméjét költi benne. Az önbizalom, határozottság, mellyel Bánkot hívatá vala, Mikhál jelenete folytán csüggedésnek adott helyet; midőn az udvarnok jelenti a nádort, Gertrúd türelmetlen *döbög* : „ne még:”¹⁰ csak miután magát kissé rendbeszedte, veti utána: „jőjjön”. — Talán azt hiszi, hogy már eléggé ura érzelmeinek; talán átallja az udvarnok előtt, mintha ez belátná gyöngeségét, hogy a kit maga hivatott, most nem meri elfogadni; azért ad a: „ne még!” után: „jőjjön!” parancsot. De csalódott, ha¹⁵ magát Bánk ellenében erősnek hitte: nem állhatja ki a belépő nádor tekintetét, „remegve néz a földre” s annyira szórakozott, hogy feledi, hogy Bánk az ő parancsa folytán jelent meg. Mert hogy ez valódi szórakozottság, nem csak színlett, kétségen túl esik: hisz Bánkkal szemben most, ha valaha, teljes²⁰ lelkierőt, nyugodtságot kell mutatnia, nem csüggeteg szórakozást, mely büntudatot árulna el. Ez elfogultság tart a rövid párbeszéd folytán is (101. l.):

Gertrúd.

A hitvesed —

Bánk.

Miféle hitvesem

Gertrúd.

Nagy úr!

Bánk.

Való hogy én házas vagyok;

De hitvesem nincsen —

Gertrúd.

(egy ideig nézi, végre elsiet).

„Egy ideig nézi, végre elsiet.” Állapodjunk meg e helynél,³⁵ mert ha van homály Gertrúdban, ez az. Mit nézett Bánkon? miért siet el? A magyarázat, mely először feltolakodik, ez: Gertrúd Bánk külsején remegve látja a belül háborgó gyilkos szenvedélyt, s annak kitörése elől keres a gyöngébb nem védelmet ösztönszerűleg. Igazolná ezt elfogultsága, mely Bánk jelenlétében erőt von rajta; igazolná Bánk tette, ki a nő távoz-

tával kardját félig kirántja s felkiált: „jó angyalod susogta ezt neked!” — igazolná, a mit Bánk később (110. l.) mond: „Te engemet magadhoz hivatál, szikrát okádó vérem éktelen dühében.” E szikrát okádó vér, ez éktelen düh, bármint elfojtva is, kell hogy kifejezze magát Bánk viseletén a belépéskor: e szerint Gertrúd távozása meg volna fejtve. Azonban e felfogásnak ellent mond az, hogy Gertrúd nem sokára visszajő, nemcsak, sőt Melindát is hozza, mintegy feleletül Bánk szavára, ki azt mondá, *nincs hitvесе*. Ha látta a gyilkos ¹⁰szándékot, a szikrát okádó vér éktelen dühét, s attól ijedt meg, hogy mer visszajönni — és pedig Melindával, a szétromcsolt áldozattal, melynek látása Bánkot ezerszer jobban felbőszítheti? Ez oly merész játék volna, mely által még Gertrúd jelleme is elvesztené a valószínűt. Vagy talán arra ¹⁵számít, a mi csakugyan be is következik, hogy a felbőszült férj, boldogtalan neje láttára oly fásultságba fog esni, hogy képtelen lesz a már-már acélján lebegő gyilkosságot azonnal végrehajtani? A jelenet, midőn Gertrúd Melindával visszajő, valóban ily „elfásító” — vagy inkább *ellágyító* hatást gyakorol Bánkra, mi annál természetesebb, hogy ezt megelőzőleg ²⁰ideje volt a „szikrát okádó vért” egy hosszú magánbeszédben szellőztetni. De ily hatás minden emberi számításán kívül esik: és hogy Gertrúd a bőszi indulat meglohasztását ily módon remélje eszközteni, az nem lehetséges. Mert ki kezeskedik, ²⁵hogy Melinda látása nem épen ellenkező hatást tesz a dühében már is magán kívül levő férjre? vagy — ha percnyi ellágyulás állna is be, — hogy nem követi azt még nagyobb kitörés, mely első percben vér-áldozatot kíván? — E szerint se a rémület, se a kiszámítás nem fejtven meg előttünk ³⁰Gertrúd távozását, s visszajöttét Melindával: csaknem azon útszéli gondolatra jövünk, hogy miután Bánk azt mondta: „nincs hitvесе” — a királyné csupán e szó megcáfolása végett távozik el. De ne sértsük Katonát ily gyermekes felfogással: nem ok nélkül adja ő színpadi utasításul, hogy Gertrúd ³⁵„egy ideig nézi” Bánkot s az után „siet el.” Csak arra emlékezzünk, hogy valahányszor Bánk az indulat legmagasán hanyatlik, külsején mindannyiszor delirium jelei vehetők észre. Így már a III. szakaszban (67. l.) Izidóra ijedve mondja:

Bán, bán! mi lelt téged? — Nagy úr, mi lelt?
⁴⁰Könyörületességből felelj —

és nem sokkal lejjebb Biberach (76. l.): „Bán örülést mutat tekintetéd.” Dacára a látszó hézagnak, melyet a III. és IV.

szakasz közt ismételve megjelöltem, minden arra mutat, hogy Bánk Melinda szobájából, hol utoljára Biberachhal találkozott, egyenesen, vagy nem sok késedelemmel, jó a királynéhez; hisz kis fia is, kit onnan magával hozott, egész a királyné ajtajáig mind vele volt. Az örülés jelei tehát, melyeket Biberach észre vőn, még nem tűntek el arcáról, külsejéről, midőn a királynéhoz belép, sőt indulatát, ha lehetséges, még fokozta az öreg Mikhál sorsa, kit az előszobán keresztül börtönbe látott hurcoltatni, fokozta az a körülmény, hogy belviharát Gertrúd előtt el akarta fojtani. Szerintem ama rövid jelenetnek egyedül helyes felfogása ez: Gertrúd Bánk jöttével remegve néz a földre, csüggedt, szórakozott, de midőn Bánk felkiált: „miféle hitvesem” döbbenve néz rá: „Nagy úr!” — majd Bánk különös beszédére: „Való, hogy én házas vagyok, de hitvesem nincsen” — egy ideig nézi, s szavait, külsejét egybevetve, azt gondolja, hogy ez is a megőrülés pontján van. Csak így lehetséges, hogy Melindával vissza mer jőni. Bánk rögeszméje, úgy hiszi Gertrúd, az, hogy nincs hitvese: ha Melindát megmutatja neki, őrvöngő dühe lecsillapúl. E csalódás természetesen eloszlik, mihelyt Bán összefüggően beszél: — azonban egy más körülmény neveli Gertrúd biztosság érzetét. Bánk, kit már neje látása némi fás hangulatba ejtett, majd a gondolat, hogy Melinda őt kis fia megölésével gyanúsítja, apai érzékenységet zaklatta föl, most ablakon keresztül megpillantja ősz süvét, Mikhált, kit az utcán börtönbe visznek. A látvány egész a könnyezésig ellágyítja őt, úgy hogy a királyné parancsára engedelmesen távoznék, és nem volna ereje a gyilkos tettet most végrehajtani. Gertrúd látja ezt, s ily érzellemmel szemközt nem tartja veszélyesnek Bánkot marasztani. Még a búcsúzási érzékeny jelenet van hátra Bánk és Melinda közt, mely Gertrúd biztosságát méginkább növeli, úgy hogy ez feljül kerekedik, s a nádort ő fogja kérdőre. Tekintélyét veszi elő, hogy azzal a jobbgáynak imponáljon. De hiába: a nagy-úr elfojtott s ellágyult dühe fokozatosan elétör; s egy reflexio álarcában (106—107. l.) már oly határozottan nyilatkozik, hogy Gertrúd ijedve kiált föl: „Istentelen! távozz!” De Bánk közelebb lép, s tudtára adja, hogy parancsa nélkül is itt maradt volna, mire Gertrúd még egyszer kísérti meg használni tekintélyét: „Jobbágy!” — hanem most Bánk egyenesen kimondja, hogy e tekintélyre mit sem ad: ő nem jobbágy, hanem ura, birája, s Endre távollétében királya is Gertrúdnak. Ekkor nyúl Gertrúd csengettyű után.

Mielőtt tovább mennénk, itt lesz helyén visszatekinteni az érzethullámszóra, melyben Gertrúd keble a szakasz elejétől fogva hányatott. Nyugtalan aggodalmak a megkísérlett merény következményei miatt, megdöbbenő fölfedezések, egyre súlyosbiták helyzetét, koronkint a *halál* elősejtelve, de még bizalom önmagához, szellemi felsőségéhez, hogy mindent jóvá tehet. Elszánt merészség a veszéllyel szembe nézni, de mely ismét, Mikhál jóságigé folytán, csüggedéssé lohad, s Bánk beléptével egy percre teljes elfogultságnak ad helyet. De noha Gertrúd remeg Bánk előtt, s nem állja ki annak tekintetét, arra nem gondol, hogy az *egyenesen* gyilkolási szándékkal jött. Előbb zavart elméjűnek gondolja, s azért hozza Melindát, — aztán észreveszi ugyan, hogy Bánk nincs megháborodva, de lágyúlt érzelmei biztossá teszik őt, hogy önszemélye nem forog veszélyben; ezért meri nemcsak marasztani, sőt szemrehányással is illetni, megelőzendő mintegy, hogy Bánk *ő ellene* vádat emelhessen. Hanem Bánk nem hunyászkodik meg, sőt vakmerőbb lesz. Gertrúd még most sem gondol arra, hogy Bánknak feltett célja volna őt meggyilkolni, s hogy ily szándékkal jött volna ide; azt hiszi csupán, az indulat heve ragadja, s reménye van őt illő korlátok közé utasítani. Bánk a csengettyűt elkapta, zsebébe rejté, Gertrúd segélykiáltását félig kivont karddal elnémítá — s a királyné még egyre nincs kétségbe esve. Csak midőn Bánk, határozott, s aránylag nyugodt hangon mondja neki:

Ah, büszke lélek, fel nem érted ésszel
Hogy gyermekem miért adám amaz
Öregnek? (Mikhálnak.) Asszonyom! ha *utam innen*
Hóhér kezébe vinne engemet?

akkor „*sárgul el*” Gertrúd és „*támaszkodik egy asztalra*”, különben elesnék. Bánk hideg gúnnyal folytatja: „ugyan ne gondoskodjék egy eszes atya, gyermekéről?” s a királyné „*székbe rogyik*” felkiáltva: Bánk! mit *akarsz velem!* Eddig azt hitte, indulatos emberrel van dolga, kinek hevét kormányozni lehet: most látja, hogy Bánk azon *eltökélt* szándékkal jött hozzá, hogy megölje. E pillanattól kezdve Gertrúd elveszti önuralmát, csak vergődik a rémület és düh közt. — Előbb félénken viseli magát, majd Bánk lovagiasságára hivatkozva, mint nő esdekel kiméletet: de midőn Bánk kimondja, hogy ily nő iránt nincs kötelezve lovagiasságra — mert *kenőcsli testét* lelkét, — ezt nem tűrheti: a női hiúság fellázad, főképp a *kenőcslés* vádjá ellen, s kitörő dühvel kiáltja: „Gonosz

hazug! ki tette azt?” — Kétségbeesve szabadulása felől, nem akar veszni boszúlatlan: előbb a gúny fegyveréhez nyúl, s Melinda esetét udvari nevetséges „cronique scandaleuse” színében emlegeti, de Bánkra nézván megbánja s engesztelően végzi beszédét (112. l.):

Bánk.

Melinda jó nevét te hagytad az
Udvarnak a nyelvére tenni: légy most
Isten, s hited el vélek, hogy Melinda
Bánk-bánra érdemes; úgy letérdelek
S imádlak én, kit ők nevetnek.

Gertrúd (keserűen).

Ugy?

Csak *hadd nevéssenek*; hisz a a hasonló
Történet életünknek azon szokott
És kedves izetlenkedéséhez
Tartozhat, a mely megneveltető, —
Már úgy születettünk, mint a szegény
Emberbarátink kárán tapsolók;
Hiszen ha *hét* az utcán *hétszer* el-
Esett, azon szintannyiszor kacagjuk
Magunkat el — (*komoran néz Bánkra*)
s a szánás akkoron

Jön csak, midőn látjuk hogy egyike
Többé *felállni nem tud*.

Higyük-e ezen *szájalom* őszinteségében? Vagy csak ijedésnek tulajdonítsuk a hirtelen fordulatot? Bánk arcán olvashatja szavainak hatását, és a halál percének *közel léte* megdöbbenheté. De szerző nem mondja: „ijedve néz Bánkra”, csak „komoran”. A halálra, mint láttuk, már főnebb elő volt készítve, megkísérté Bánkot kiengesztelni, belátta hogy erre nincs remény, s midőn előbb átkokban tör ki (111. l.), aztán a gúny nyilait veszi elé, már a végsőre szánta el magát. Mindazáltal a *perc ittléte*, mely Bánk mimikáján olvasható, oly iszonyú, hogy visszarettenhet az elől. Azonban a szöveg ezt nem mondja. Ne sajnáljuk Gertrúd jellemétől az engesztelő vonást, melyre a költő célozott. „Komoran néz Bánkra” ki előbb annak legszentebb érzelmeit gúnyolá. Jobb természete szólal föl a gúny ellen, mellyel dühe Bánkon meg akarta bosszúlni magát. Jobb természete, s a lelkiösmeret szava: egy *általa* tönkre tett családi boldogságon csúfolódni: ezt mégis kegyetlennek érzi. Innen a szájalom engesztelő vegyülete.

De Bánkra ez nem hat többé; az ő lelkében csak a *gúny* hangzik vissza. „Szörnyeteg! kész lennél te is kacagni?” kérdi oly hangon s mimikával, hogy Gertrúd a halál percétől megiszonyodva, segély után kiált: „Emberek!” — A kiáltásra
 5 csak Ottó jön, de Bánktól megijedve, nyomon visszafut s elzárkózik; s mialatt a hozzá nem férő Bánk átkokban szellőzteti dühét, Gertrúdnak alkalma volna elillanni. Miért nem teszi ezt? Főnebb megjelölém a pontot, melyen túl a királyné nem ura többé érzelmeinek, csupán vergődik, hányatik
 10 hullámról hullámra: kétségbeeső átok, gúny, szánalom, ijedtség a halál percében, ezek hirtelen változó érzései. Most, öccse láttára „undorodva rogy székébe.” — Ottó aljassága fölláztja nem ártatlan, de finom nőiségét; majd „ablakhoz szalad,” hihetően hogy segélyt kiáltson, de eszébe jut, hogy
 15 most az ajtón is menekülhet, „használni akarván az alkalmatosságot, el akar sietni” — azonban „Bánk utolsó szavára” mellyel Ottó ellen szórt átkait végzi: (II. 5. 1.).

Örökre átkozott légy, átkozott!
 És átkozott a *hely*, melyben születél!

20 „mintegy tigris, neki dühödve, törtkap, és Bánkba akarja ütni:”

Hitvány ne bánts *hazámat!*

Tehát a honleányi, megint engesztelő vonással szelídítve, a különben *önvédelmi* tett. Ez jól van így, hanem, mint indok fölösleges. Azon perctől fogva, midőn Gertrúd a Bánk gyilkos
 25 szándékát belátta, helyzete az önvédelem minden lehető eszközére felszabadítá. Az *erős* és *gyöngye* viszonya állt be közöttük. Most a gyöngének alkalma volna elfutni igaz, s Gertrúd e percben választhat élet és halál közt. Menekülni, kilátást nyújt az életre; de *bosszúlatlan* menekülni: az nem fér össze Gertrúd jellemével. Bánk „megfordulván kitekeri kezéből a gyilkot”, Gertrúd „sikoltva fut az asztalig” ott Bánk „utóleri s agyon szurdálja.” Csupa színpadi útasítás. Gertrúd, a Bánk feleletére: „Én? *kerítő!* (én vagyok hitvány?) csak sikolt és fut, a *kerítő* nevet elnyeli, vagy nincs ideje vissza-
 30 felelni, bár még sértetlen; mikor pedig Bánk „agyon szurdálja” e szókkal: „szisze gj, szisze gj kigyó! te *itt* maradtál!” lerogyva csak ennyit ejt ki: „Ah!”

De *agyon* szurdálva, azaz megölve még nincs. Bánknak nem felel többé, de midőn ez eltávozott, „*felakarna* emelkedni”
 40 (tehát nem sikerül) s felkiált:

„Meghalni — nem királyi széken — ah!”

Bánk azért sietett el, „mert kívül zörgés és több kiáltás” hallatszott: „Hamar!” Myska-bán jó: hív udvari ember s a királyfiak nevelője. Szavát hallja még kívülről, s megismeri Gertrúd a hangot: „Mentsd meg magad, királyné! *pártütés!*”
⁵ ezt mondta a *haldokló*” — (Biberach, lásd 133. l.) de azt is, hogy a királyné semmit sem tudott „Ottó ízetlenkedéseiről”, tehát ártatlan. Myska szentül hiszi ezt, s midőn Gertrúd, a végső percben, egy anyai enyhítő vonással, gyermekeire gondol, nem hiába szorítja s emeli ég felé kucsmáját, s tesz
¹⁰ egy banális felkiáltást. Myskának a gyilkos kilétéről sejtelve sincs, valami pártütőre gondol; Gertrúdis az *Ottó* nevét ejti ki, Myska talán hallja, de „kívül lárma verekedés” vonja magára figyelmét, majd Ottó fut be, nénjétől oltalmat rimánkodva, s „ordítva rogy mellé midőn meglátja”, Gertrúd
¹⁵ pedig elfordított ábrázattal rebegi még: „Ottó! Ottó! *Gyilkosom!*” Myska már másodszor hallja ezt, s kérdi is: Ottó? (a gyilkos)” a ki ugyan erősen szabadkozik: „Nem, az! nem az!” de a királyné nem *bír*, vagy nem *akar* mellette bizonyítani, s midőn Myska feljajdul is: „Nagy királyné! *így*
²⁰ kell kimulnod?” végszava a haldoklónak csak ennyi: „így, — ártatlanul.”

Kíméletből hallgatta-e el Gertrúd *gyilkosa* nevét, s hárítja Ottóra a gyilkosság gyanúját? Róla ezt föltenni alig lehet. Bánk tette oly nyilvános, hogy Gertrúd nem látja szükségesnek azt constatálni, nem is gondol erre, miután azt hiszi, hogy Bánk az összeesküvés feje. De öccsére haragszik, kinek kedvéért magát így feláldozta, s gyilkosának nevezni nem azért, hogy környezetét félrevezesse, hanem szemrehányásból, mint az egész bajnak okozóját. Így fogom fel, mert a haldoklót
³⁰ e percben nem tartom képesnek afféle ravaszságra, hogy az egész Bánk—Melinda tragédiát akarná örökre titokba burkolni az által, hogy a gyilkosságot saját öccsére keni. Csak Myska-bán együgyűsége okozza, hogy e gyanú rövid időre lábra kap. Egyébiránt Gertrúd szerepének nincs vége a halállal.
³⁵ Az egész V. felvonást végig játssza, mint néma személy. E felvonás, a hánszor én e drámát színpadon előadva láttam, csak tableau-szerű fontossággal látszott bírní, mely alatt a közönség már kendőjét kalapját szedte, s oszlani készült. Pedig épen itt fejlik ki *Bánk tragikái bűnhődése*, mint fentebb előadtam.
⁴⁰

(Több jellem ily részletes rajza nem készült el; a következők csak *előkészítő vázlatok.*)

A többi szereplőket három (illetőleg négy) csoportba állíthatnók össze, a szerint, a mint a dráma főbb személyei köréhez tartoznak. Így lenne:

1. *Gertrúdis köre*: Ottó, Biberach, Izidóra.

5 2. *Bánk-bán köre*: a) Melinda, Mikhál, Simon, Tiborcz.

b) Szélesebb értelemben még: Petur és a lázadók, ezek közt ismét Mikhál és Simon is.

3. *Endre köre*: Myska-bán s fia Solom mester.

I. *Gertrúd köre*

10 Az első csoportozat élén *Gertrúd* áll, a magyar királyné.

Leánya ő Berchtoldnak, Meránia hercegének, s e névre, e hazára büszke. Endrével kénye kedve szerint játszik; nagyra-vágyása ezt hódítási háborúba keveri. Most is azért van távol a férj, hogy Galicziát elfoglalván, neje hatalomvágyának

15 áldozzon. A gyöngé Endre csak árnyék ily nő mellett. Midőn leányukat, a 4 éves Erzsébetet (Sz. Erzsébet) Pozsonyvárban Lajos thüringi herceg (Landgraf) számára átvette a követ-ség: Endre a király, mint jelentéktelen személy áll a Gertrúd mögött, úgy hogy Bánknak kelle köntösét megrántania, s

20 figyelmeztetni, hogy lépjen előbb. A királyné volt minden, mindenben: „egész ország az ő nyelvén látszott lebegni.” Ez alkalommal pazarló hajlamainak is fényes jelét adta. Annyi kincset rakott ki, ajándéku a thüringi herceg számára, hogy „elvakult Thuringia”; mégis e „csekélységet” idővel

25 több drágasággal ígére tetézni. Minden magyar szeme könnybe lábadt e tékozláson, mely az ország s magánosok kincstárából folyt ide. Mert Gertrúd a főurak tulajdonát elvevé s odaadta a „hazájabeli cinkosinak”; kihúzta a szegény magyar kezéből a kenyeret, s *meráni* fegyveres ette meg. Az ősök várait

30 lerontatá, vagy meráni fegyverest rakott azokba; elszedte a jövedelmes hivatalokat s idegennek osztá; a magyarnak kárpótlásul a puszta „*bán*” címmel kellett megérnie. Egyik öccsét Eckbertet, ki Ottóval együtt Fülöp (német) király megölése gyanújában állva, hozzá menekült, a szepösi tar-

35 tománnyal ajándékozta meg; másik öccsét Berchtoldot, ifjú és tudatlan létére, érsek, bán, vajda, főispán ranggal tetézi. Udvarában túri, előmozdítja a léha erkölcsöket; csak a bot-rány az, mitől retteg, nem a bűn. Pazar vigalom van ott napi-

renden, míg a haza a merániak okozta inség jajától visszhangzik. E mellett férfias nő, ki túl vágy emelkedni neme gyöngeségén; a világtörténet nagy példáit olvassa s feljajdul: mért nem lehet egy asszony *Solon s Lycurgus*! Hatalomsovár⁵ lelke nem elégi Magyarország uralmát: Lengyelország, Podolia, a kevély Velence — Európa harmada birásáról álmadozik — s ha e gondolatra szédülni kezd, pirúlva gyöngeségén, ismét erőt veszten: „hisz ha egyszer annyira segítné Endre fegyvere, semmivel se lenne az szédítőbb, mint mostan ez” — a jelenlegi polc. — Mind e hatalmat azonban nem politikai magas célok elérése végett, hanem csupán azért óhajtja, hogy női szeszélyét semmi ne korlátozza. „Saját eszünket s akaratomkat a legostobább köntösben is annyira szentté teremteni, hogy azt egy egész ország imádja . . .” E szavakban fejezi ki végcélját a hatalomnak, mely után sovárog. Hatalomvágya hiúságból, ereje gyöngeségből, férfiassága nőiségből ered. Ez a különbség közte és a „Solonok, Lykurgusok” közt.

Gertrúd öccse *Ottó*, leghitványabb jellem az egész darabban. Gyáva, kéjelgő, ostoba: minden bűne a lelki és testi erő hiányából ered. Már is egy órgyilkosság bűne terheli: részt vett Fülöp német király alattomos megölésében. Ezért menekült nénje szárnyai alá, kinek támaszát, gyámságát minden nyomon igénybe veszi. De egyszersmind e hatalmas támasz elbizottá tevő a kis lelkűt: biztossága érzetében átadja magát²⁰ kéjenc hajlaminak, legkisebb önuralkodás nélkül. Azonban még a kéjenc előnyeivel sem bír, hogy személyes tulajdoni által birjon hódítani: gyáva a szerelemben is. Még bűnt sem volna képes elkövetni nénje segélye, s a meghitt Biberach mephistói tanácsa nélkül.

Biberach „egy lézengő ritter” Ottó mindenese, szellemi gyámja a vétek útján, vele jött az udvarhoz, hol azóta tartózkodik. Hidegvérrel párosult szellemi nagy fensőbbsege teljesen uralkodik a gyöngé Ottó felett, mihez járul, hogy ennek legveszélyesebb titkát, Fülöp megölését tudja; miben, úgy³⁵ látszik, segéde volt. Egyébiránt a herceghez nem hűség vagy szeretet lánc köti: hanem haszonvágy s azon gyönyör, melyet romlott szíve érez, ha azt a bűn hálóiban vergődni látja. Jellemének kulcsát ő maga adja kezünkbe. (79. 1.) Világra jötte már megölt egy anyát, miért apja a bölcsőtől fogva kezdte⁴⁰ gyűlölni. Ez jó családu, de tékozló ember volt. Biberach a gyűlölséget hasonlóval viszonzá, s atyján tanulta gyűlölni az emberi nemet. Midőn elég erős volt, néha jól meg is öklözte apját. Ez végre feladta. Biberachnak büntetésül a szent földre

kellett volna mennie, „ölni”: de félt, hogy apja az alatt minden örökségét megissza. Nem ment. Dacáért egy klastromba dugták, — honnan elszökött, nem lévén kedve még életben „szentté” lenni. De köszönheti, hogy ott tanult, mert atyja tékozlása miatt vagyon nélkül maradván, azontúl az „emberi vakságból” kellett élnie. Esze és ármányai által „ritter, paraszt, szegény, úr, hercegek” lettek barátaivá, és csak egyszer múlt kevésbe, hogy torkára nem forrt. Hihetőleg a Fülöp meggyilkolását érti, melynek következtén urával a magyar földre kényszerült ugrani.

A „lézengő ritter”, Ottó jellemének mintegy kiegészítője, mindjárt a prológban föllép. Közönye, mellyel Ottó elragadtatását le akarja hűteni, arra számítva látszik, hogy ezt még inkább feltüzelje, legalább e hatást idézi elő. Mindazáltal intéseit e helyen őszintéknek vehetjük. Nem mintha erkölcsileg kifogása volna a szándékos csábítás ellen: de mert nagyon veszélyesnek tartja egy Bánkkal játszani ilyet. Gonosz szíve gyönyörködne Ottó kelepcebe jutásán, ha önsorsa ezével összefűzve nem volna; ha nem rettegne a következtől.

20 De ama gyönyörtől sem szeretné magát megfosztani, az által, hogy Ottót a lebeszélés minden eszközeivel visszatartsa: ezért megelégszik száraz, gúnyos ellenvetésekkel, csak midőn Ottó elment, akkor mondja:

25 Ej, ej; kegyelmes úr, vigyázz, vigyázz; mert
Egy ily keszeg sovány fiút az izmos
Bánk-bán — bajusza egy végére tűz.

Az első szakaszban Ottó Melinda fölkeresésére küldi, hogy ezt találkozássra kérje. Biberach történetesen azon szobába is benyit, hol az *incognito* visszaérkezett Bánk Petural beszél, s hallja ez utóbbinak szavait, midőn Bánkot házához titkos összejövetelre hívja, mondván, hogy jelszavuk Melinda. — A lézengő ritter Bánkot megpillantva, ijedten húzódott egy szögletbe, s így a beszélgetők által észre sem véve, megint kisuhan. E váratlan kis jelenet, mely Biberach részéről eléggé indokolva van az által, hogy Melindát keresi, ad irányt a lovag további tetteinek. Tudja — s egyedül ő tudja az udvarnál, — hogy visszajött Bánk, a rettenetes; s ha már előbb veszélyesnek tartotta herceget a merényben gyámolítani, most épen arra gondol, hogy Ottót cserbe hagyja, elérülja, s ezáltal a magyar párt, különösen Bánk bizalmát megnyervén, anyagi jutalomban is részesüljön. Ottóval, midőn ez (26. l.) követsége eredményét tudakolja, csak fél-

vállról beszél: célozgat ugyan, bízva hercege ostobaságában, a hazajött Bánkra, de világért sem tudatja vele, mily veszélyes a játék, melyet játszani akar.

Ottó.

5 Frissen, — beszélj — találhatta magát. (Melindát.)

Biberach (jelentőleg).

Találtam — a galamb helyett *oroszlánt* (Bánkot).

A herceg nem érti a célzást. Talán haragszik? kérdi s Biberach nem tartja lelkiismeretben járó dolognak kegyurát felvilágosítani, csak midőn ez a megígért találkozás örömeiben elragadtatik, jegyzi meg a ritter óvatosan: „no csendesen! Dicsérd csupán multával a napot!”

Még egy halványabb, de szelídebb alak járul e körhöz: Bendeleiben *Izidóra*, thüringeni leány. Cserébe maradt a királynénál, akkor, midőn ennek leányát a thüringeni követ-ség elvitte. Gertrúd mintegy leányul fogadta őt, távozó leánya helyett, ez által akarván a kicsiny Erzsébetnek Izidóra anyjában szerető dajkát biztosítani. „Jó Bertha — mondá annak, — légy leányom anyja, mint én anyja leszek a tied-nek.” Azóta udvaránál tartja Izidórát, s ezt hála és tisztelet köti a királynéhoz, habár nem szereti is. „Ah igaz, — mondja Izidóra Gertrúd ravatalán — hogy a királyné *kedves* nem vala: de ezt ugyan még is nem érdemelte.” — A német leány titkon Ottót szereti, s e titkot egyedül Biberach tudja, ki azt oly ígérettel csalta ki, hogy a herceget viszont szerelemre bírja, mit beváltani gondolatjában sincs, csak „száraz reménnyel” tartja az epedő szívet.

2. Bánk köre

Bánk-bán, a fejedelmi *Bor* nemzetségből, fia „*Kunrád* grófnak” kiről a darab folytán tudjuk, hogy tagja volt azon küldöttségnek, mely a spanyol Constantiát Imre király számára feleségül hozta, s már előbb, huszonhat évvel korábban mint a darab játszik, tehát még III. Béla alatt (1187.), a velencések ellen harcolt Jaderánál, hol vele Bánk is, — akkor még „gyenge ifjonc”, jelen volt. Ez utóbbi körülmény képessé tesz bennünket, meghatározni Bánk életkorát, a hogy azt szerzőnk képzelte. Bánkot a jaderai ütközetben, bár gyenge ifjonc vala, tizenhat évesnél gyermekebbnek alig tehetjük;

igly a dráma kezdetén érett férfiú, negyvenkét éves lehet; melynél ifjabb korban a nádori magas hivatalra nehezen is juthatott volna fel. Atyja, spanyolországi utjában, két bujdosó spanyol gróf — Mikhál és Simon — ügyét fogta fel, kik vele Magyarországra jöttek, magukkal hozván kis nővéröket *Melindát* is. E viszonyból fejlődött ki Bánk házassága Melindával. Történetileg áll, hogy Imre 1199-ben ülte mennyegzőjét aragoniai Constantiával: ha tehát a spanyol menekvők kibujdosát ez évre tesszük, jóformán hozzávethetünk Melinda korához. Ő a menekvéskor (97. l.) nem látszik többnek 6—7 éves gyermeknél. Most Bánktól egy kis fia van, ki már járni tud, mert apja „vezetheti” (75. l.), 4—5 éves, mintegy. A darab 1213-ban történvén: Melindát 20—21 évesnek gondolhatni, s e szerint igen ifjan, 15—16 éves korában, lett Bánk nejévé. Nem ok nélkül bibelődöm e részletekkel. Ily különbség mellett, ily zsenge ifjúságban aligha szerelem vitte Melindát Bánk karjai közé. A hála volt az, jóttevőjének fia iránt, s a nagyrabecsülés, mellyel Bánk nemes, férfias tulajdoninak adózott, kiről lelkesedve mondja: „midőn kezem megkérte — — *szép se volt igen*; de egy Alphonsus, egy Caesar állt előttem.” (35. l.). Adjuk ehhez a heves déli vért, a spanyol származást, s indokolva látjuk, miért nem hajlandó Bánk ifju nejét az udvarhoz vinni, miért tartja azt falusi magányában. A *féltés* csírája oly természetesen fakad fel e körülményekből, mint szunnyadó magból a növény.

Melinda bátyjai *Mikhál* és *Simon*, emez koros férfi (46 éves), az már gyenge ősz, *Mortundorf* grófok Spanyolországból, *Bojóth*-ról. (?) Nem volt utolsó — mint Mikhál beszéli — a bojóthi faj Spanyolországban. Paizsán a taréjos egyfejű sast régtől fogva ismeré sok ellenség. Már ő és öccse férfiak valának, midőn anyjuk Melindát szülte. Szép volt a leányka, mint az Erkölc. Akkor szült neje Mikhálnak is egy fiat. — Azonban egyszer jövének a „*Mohádik*” s a mórok hatalma megint eltenyészett a spanyol földön. Mindenfelé e kiáltás hangzott: „a mohádik! nem messze vannak a mohádik.” — Simon kétkedett, Mikhál tétlenül várta be. Egy éjjel a mohádik rajtok ütöttek, mindenöket feldúlták, elrabolták. Szerencse, hogy szülőik már az előtt elhaltak volt. Mikhál egyetlen fia is áldozatul esett: holttestét Simon mentette meg. Futottak a halál elől, Simon a fiú holttestével, Mikhál és Melinda. Simon nem hitte, hogy a fiú meghalt, s midőn arról meggyőződött, fájdalma még a Mikhál fájdalmát is meghaladta. Ez köti Mikhált Simonhoz, a testvéri láncnál

is erősebben. Mikor az üldözők elől nyomot vesztek, Simon kezével ásott sírt, melybe a fiút eltemette. — Ily helyzetben találta őket egy magyar, ki Imre királynak a spanyol Constan-
tiát (nejét, Alfonzó aragóniai király leányát, 1199.) vivő
5 követségéhez tartozott. Ez *Konrád* volt, Bánk-bán atyja. Mikhál nem mondja, de érteni lehet, hogy ezzel jöttek Magyarországra, ennek pártfogására részesültek a király kegyében, ki őket javakkal ellátta, s e viszony folytán lett Melinda Bánk neje.

- 10 A két spanyol indigenát azonban szünet nélkül gyötře hazafiúi fájdalomuk a mór bilincsben szenvedő Spanyolország miatt; s az, hogy miután Mikhál fia meghalt, Simon pedig gyermektelen, bennök kihal a bojóthi Mortundorf grófjai. — De az utóbbi keserv csodálatos módon örökre változik.
- 15 Simon neje egy koldús asszonyt becstelennek mondott, s elkergetett, mivel kettős gyermeke volt. Büntetésül mintegy, az isten *hét* fiat adott neki egyszerre. Nehogy férje által becstelennek ítéltessék, nem merte a dolgot Simonnak fölfedezni, hanem egy fiút magánál megtartván, a többit egy banyának
20 adta át, hogy veszítse el. Simon vadászat közben a banyára bukkan, ki rémülve megvall mindent, s felmutatja a hat fiút; Simon a banyát hallgatásra esketi, s a hat fiút nála hagyja, föltartás végett. Csak majd, ha nagyra nőnek, szándékozik az anyának megmutatni, hogy akkor haljon meg — de öröme-
25 ben. — E hírrel örvendezteti meg Simon Mikhált: e kis epizód van szöve az *első* jelenetbe.

Simon, bár folyvást habozva s kételkedve, a „békétlenek-
hez” csatlakozik, mire őt nem annyira az ügy iránti buzgalom, mint Petúr és a magyarpártiak barátsága viszi. A vénség
30 miatt elgyengült Mikhál, ki a királyné vigalmán, hol a pártütés hajlama először nyilatkozik, többnyire szunyókált, azt sem tudja miről van szó, legfőlebb oly „vitézi társaságot” vél keletkezőben, mint a *kalandosoké* volt*). Simonnal mégis elmegy Petúr házához, s ott is többnyire alszik: mily nagy lesz
35 ijedelmé midőn e szókra ébred: „le a királyi székből asszonyom — ha véresen is!” A nem sokára belépő Bánk elébe e szavakkal fut: „édes öcsém, ments meg e haramiák közül” — s midőn Bánk a pártütést ügyesen lefegyverezte, nyugodtabbnak érzi magát. De ez nem soká tart; Bánk, kapott hír foly-
40 tán, maga kéri együtt maradásra a békétleneket: a pártütés tehát ismét folyamatban. De mielőtt Petúr és társai valamit

* Anachronismus.

tennének, Mikhál magára vállalja a követséget, hogy a királynét esdekléseivel más gondolatra vegye. Egy órát kér a pártütőktől: addig halasszák a tettet. A palotába megy; ott sokáig kell kinn várnia, pedig ideje drága. Majd meglátja ⁵ Melindát sirni, kérdezi okát: de Melinda nem mondja meg. Ez a gyermekes ősz igen megzavarja, beront Melinda után a királyi terembe. Követségéről megfélemlítve, csak Melinda keserve aggasztja. A királyné figyelmeztetése eszébe hozza követségét, hozzá fog azt előadni. De zaklatott érzelmei áradó ¹⁰ beszédbe sodorják, s midőn a Spanyolországból történt futásokat előadja, akaratlanul kiejti száján, hogy Simonnak ő most hálátlansággal fizet. Ebből megtudja Gertrúd, hogy Simon a pártütők egyike, elfogni parancsolja, (de ez a kitört lázadás miatt teljesedésbe nem megy), Mikhált pedig rabságba viteti. ¹⁵ Mikhál az előteremben Bánkkal jó össze; s ez átadja neki kis fiát. Mikhál azt magával viszi a börtönbe; majd a pártütők által kiszabadíttatik, s jelen van az V. felvonás folytán Gertrúd holtteste mellett.

Petúr-bán szilaj, heves nyugtalan fő. Már a „testvéri háborúban”, midőn Endre fellázadt bátyja Imre király ellen, ²⁰ Petúr a lázadók közt, Endre pártján vala. Ezért Imre megfosztá minden jószágától, maga is csak szökésben talált menedéket. A bujdosó, szökése éjjelén, Bánkhoz ment, a törvényes király hívéhez, fölkeresé ezzel együtt atyja sírját a cinteremben, ²⁵ ráborúlt, s bűnét megbánva emlékezett annak szavaira: „igazad van, atyám, az isten nem segít soha fölkent királyok ellen!” — Ugy látszik, e töredelem s Bánk közbenjárása már Imre kegyét visszaszerzé neki, s ez esetben még inkább indokolva látjuk e makacs jellem ellágyulását Bánk szavaira ³⁰ (57. l.). Lehet azonban, hogy javait és állását csak Endre trónra léptével nyerte vissza, kinek azóta folyvást híve. De e hűség nem gátolja őt, hogy a királyné megbuktatására pártütést szervezzon, s e működésben látjuk őt a darab kezdetén.

Nem hagyhatjuk érintetlen a patriarchalis viszonyt, mely ³⁵ Bánk s a szegény *Tiborc*z közt van. E becsületben megöszült, hív és őszinte parasztot hosszú évek emléke fűzi a Bánk családjához. Már atyjának szolgálja volt, s midőn Jaderánál „egy rossz velencei” halálos csapást mért Konrád gróf és fia Bánk fejére, *Tiborc*z fogta fel azt, s most is viseli homlokán ⁴⁰ a sebhelyet. Ezért, s mivel egyébkint is becsületes vala, a rabszolga megnyeré szabadságát, de csak vesztére, mert a királyné által kegyelt idegenek, az összes magyar néppel együtt őt is nyomorba döntötték, elannyira, hogy kénytelen szolgál-

sága idejére sóhajtani vissza. Ez inséges állapotban, valamint maga, neje, öt éhes gyermeke táplálását Bánk időnkinti segélye nélkül nem volna képes megszerezni, úgy egész osztálya nyomorának enyhítését, az idegen huzavona korlátozását, egyedül Bánk erélyétől s hazafiságától várja.

3. Endre köre

A még hátralevő személyzetet egy harmadik, nem oly jelentékeny, csoportba állíthatjuk össze, *Endre* körül. A királyról, a már mondottak után, elég annyit tudnunk, hogy az még¹⁰ nem jött vissza Galicziából, de útban van, s az V-ik szakasz (felvonás) elejére megérkezik. Hű udvaronca, s a királyfiak nevelője, *Myska-bán* az udvarnál maradt, ennek fia, *Solom* mester egy lovagias vitéz magyar ifjú oda van a királlyal, s a hazatérő Endre egy csapattal öt küldi előre, hogy „győződel¹⁵ mes érkezésének hírmondója legyen”, s így elébb mint a király, már a IV-ik szakasz végén, megjelenik.

*

17. ZRÍNYI ÉS TASSO

Sokáig haboztam, Tekintetes Akadémia, mi tárgyat válasszak elmélkedésem alapjául ez ünnepélyes órára, midőn tisztelet, hála és szégyenkező önvád érzelmeivel fogok először helyet e tudományos gyülekezetben. Mert ha szíves üdvözléssel körüljáratom szememet tagtársaim koszorúján, úgy találom, hogy a legnagyobb rész, — sőt, alig egy-kettő kivételével, valamennyi — a szoros értelemben vett tudomány művelése által jutott eme díszes érdempolcra, hová engem csupán azon jóhiszemű törekvésért, melyet a gyakorló költészet terén mutattam, hívott meg a Tekintetes Akadémia kegyessége. Nem ok nélkül tartanom kelle azért, hogy a rendes foglalkozásom köréből választandó tárgy, akármi lenne is, aligha birand a tudomány érdekével; s tájékozásom, a helyett, hogy új eredmények fölleplezése által a figyelmet ingerlené, sokszor és, lehet, jobban megvitatott dolgokat ismételve, csak fárasztani, csak időt rablani fog. Azonban megállapodásom elősegíté a gondolat, hogy itt elhangzó szavaim talán útát lelnek e terem falai közül egy kevesebb igényű hallgatósághoz; fejtegetésem például, ösztönül szolgálhat ifjabb pályatársaimnak — értve a költészet gyakorlóit — efféle studiumra: s így, a nélkül, hogy tanítani láttassam, a kik tudnak, kísérletem eszmeébresztő hatással lehet azokra, kik tanulni akarnak. Ily szempontból a viszony fölfejtését választám, melyben Zrínyi közelebb Tassóhoz, s mindkettő az Aeneishez áll; igyekeztván egyszersmind a két előbbinek költői jellemét felfogva, úgy helyezni egymás mellé, hogy kitűnjék, vajon a mi nagyra tartott epikusunk csupán Tasso gyöngébb visszhangja-e, vagy, dacára számos átvételeinek, eredeti, önálló költői egyéniség.

De nem vakmerő kegyeletlen dolog-e, Tassóval Zrínyit párhuzamba tenni? Amaz világhírű jelesség, ez nálunk is inkább nevérol, mint művéről ismeretes; az egy költői aranykor betetézője, emez rideg tünemény az ízlés hajnalának feltetszése előtt; Tasso egy legdusabb fejleményű poetai nyelv,

bájos rhythmus, művelt technica előnyeit mesterileg felhasználva, Zrínyi minden léptén csikorgatva a forma bilincseit, törve a hajlani nem tudó nyelvet; szóval amaz egy Dante, Petrarca, Ariosto gazdag örököse, a mienk holmi ⁵ Tinódiak, Ilosvaiak közvetlen utódja. Hol itt az egybevetés érintkező pontja? Szinte hallom a féltékeny óvást: mi szükség a nem egyenlőket egy talapra helyezni, hogy a középszerű még inkább eltörpüljön az óriás mellett? Mi szükség szerényebb holdunkat a naphoz emelni, hogy elhalványuljon ¹⁰ kölcsönzött világa? Elég ha jóltevő fényt áraszt a mi éjünkre. Azonban, ha így volna is, ha Tasso csak nyerne, Zrínyi csak vesztené a párhuzam által, még is meg kellene ezt vonnunk az igazság érdekében; miután erre útal a szembetűnő követés, mellyel ez amannak nyomát kíséri. Van-e hát ¹⁵ nekünk önálló Zrínyink, vagy csak nemzeti hiúság mondatja velünk, hogy van? E kérdés tisztába hozatala mindnyájunkat érdekel, nehogy elfogultan dicsekedjünk azzal, a mi nem sajátunk; vagy, ellenben, könnyelmű csekélyléssel fordítsunk hátat a jelesnek, ha némely alkotásai előrajzát egy vagy ²⁰ más régiebb költeményben feltaláltuk. Én újra meg újra olvasván Zrínyit s nyomba mingyárt azon eposzokat, melyek hatása a „Szigeti ostromnak”, úgy szólva, minden lapján feltalálható, — a sürün felismert kölcsönhelyek dacára is elenyészetlen maradt nálam a benyomás, minőt csak eredeti ²⁵ mű, s határozott költői egyéniség tesz az olvasóra. E benyomást gondolattá érlelni, s szavakban kifejtteni célja értekezésemnek.

Az eredetiség, feltalálás, a mennyiben nem csupán egyes lyrai mozzanatra, hanem az életviszonyok oly szövedékére vonatkozik, mely elbeszélő, vagy drámai költemény ³⁰ alapvázát, — egészben, vagy episodokban meséjét képezze, sohasem volt nagyon közönséges. A legtermékenyebb alkotó lángész ereje is, úgy látszik, némi megszorításnak vala e részben alávetve. Homérról, adatok híján, nem illik szólnunk: de ha azon hősdalokat, regéket, rhapsodiákat*) ismer- ³⁵ nők, a melyek elszórt virágaiból ő az Iliás s Odyssea kettős koszorúját fonta, meggyőződnenék, azt hiszem, hogy legtöbb meséi szövetét oly elődöktől nyerte, kiknek nyoma névtelen homályban vész el a sokaság közt. Shakespeareről már tudjuk,

⁴⁰ * Tudom, hogy e szók: *rhapsodos*, *rhapsodia*, csak Homér utáni korban jönek elé: de ebből nem következik, hogy Homér előtt s korábban másképp nevezték az ily éneklőket s énekeket.

hogy másként teremő szelleme gyakran fordult kész anyaghoz, ha mesére volt szüksége: ilyenkor összeköté az egybe nem függőt, a hézagot kitölté, indokolá az esetlegest: szóval ereje itten nem annyira feltalálásban, mint rendezésben⁵ nyilvánult. Az eleven képzeletű római költő, kinek fényoldalául épen az inventiót emlegetik, „Átváltozásában” a hitrege szétszört gyöngyszemeit fűzte, zsinórra mintegy: találékony-sága nem e fabulák költése, csak felruházása körül jelentkezik. Hogy e részben Virgil sem mondható leleményesnek, minden Homér-olvasó el fogja ismerni. Mellőzve Ossián és Firdusi énekeit, melyek forrása ismeretlen mondvilág sötétjéből ered, — mellőzve Ariostót, kinek özön kalandjainál nem vagyok oly helyzetben, hogy egyenkint meghatározhassam, mi esik a saját lelemény rovására,¹⁵ csupán azt hozom még fel, hogy világhírű költő is lehet, a nélkül, hogy egynél több jóra való inventiót birna felmutatni; s ez a Lusiada hírneves szerzője, kinek meséje, episódjai, mind elcsépelt ódonság, az egy *Cap* (Jöreményfok) személyítésén kívül, mely valóban szép. Így látjuk Moliére gazdag szellemét is a római vígjáték egyes foszlányaihoz²⁰ folyamodni, melyeken vizont a hellen szövés kopott szálaira ismerünk. Ne hozza nekem föl senki a mai regényirodalom, s általában a romantika nagy könnyűségét a mese improvisatióban, vagy a Kotzebue-féle isten-áldást: vajmi kevés az²⁵ ily szülemények közt ép-kézláb, elannyira, hogy különben magasztalt regények Achilles-sarka rendszerint a mesealkotványban rejlik. Hogy nem épen útféli dolog a jó alapmese, bizonyíttják a Byron-féle lángelmék hajótörései, mutatja szerföölötti vonzódásunk a lyrai „könnyebb véghez”, tanúsítja három százados (XVI—XVIII.) epikai költészetünk,³⁰ mely „Sziget ostromán” s egy pár népi eredetű szerzeményen kívül mitsem alkotott, a mi teljes, egész volna.

Honnan a nagy elmék e feltűnő szegénysége? Az élet viszonyai, bármily tarkán jelenkeznek előttünk, néhány,³⁵ számtanilag ugyan meg nem határozható, de korlátolt mennyiségű alapvonásra vihetők vissza. E vonások tisztán emberi természetünk eredményei, annál fogva örök ismétlésben újulnak fel, ivadékról, ivadékra. Az ember a nemi, családi, társas, nemzeti kapcsolatban többnyire ugyanazon⁴⁰ benyomások alá vettetett: hasonlók vágyai, küzdelmei, az akadályok, a győzelem, a szakadás, a kiengesztelődés. Való, hogy ez alapviszonyok, egyéni színezet, továbbá azon esetleges járulék által, melyet azokhoz népirati sajátság, éghajlat,

kor, műveltségi fejlődés stb. told, a végtelenig módosulhatnak: de az is igaz, hogy valamely költő előtt annál szűkebb tere nyílik e részben az inventiónak, minél kevésbé ölelheti föl az esetleget, a mindennapit, minél inkább tisztán emberi alapra útasítja őt a költeményfaj, melyben dolgozik. Ugyanis, a „teremtő képzelet”, mellyel dicsekszünk, igazán szólva, nem „teremt” — nem hoz elő új képzeteket a semmiből; hanem az észrevett, megfigyelt régiekből rakja azokat össze: alkot. Ha már oly költeménnyel van ügye (regény), mely nem korlátozza, az általános emberin felül, az egyénit is ellesni, rajzolni, elemezni minden legkisebb árnyalatban, sőt megengedi, hogy kénye kedve szerint gazdálkodjék azzal is, a mi csupán héj, külszin, esetleges: könnyebb lesz eredeti inventió bélyegét nyomni meséire. Az alapszövedék talán hiányos, talán elcsépelt: de a mindennapi élet sürgelméből könnyen fölszedhető ezerféle pótvonásokkal felfrissítheti, módosíthatja, hiányait elfödheti, szükség esetén alkotásainak ügyvéde is lehet. Ellenben, ha a költő oda van szorítva, hogy tisztán emberi alapon, vagy legfőlebb oly mellék képzetek hozzáadásával teremtsen érdekes emberi viszonyokat, melyek tapasztalása körén kívül esnek, legott érezi feladata nehézségét. Az általános emberi, mint lassú folyam, örök egyformasággal lejt alá szemei előtt, ritkán csavarodik örvénybe, ritkán vét nagyobbyszerű hullámot; vagy, ha a néző látkörén túl szirtekbe verődött, ha merész bukásban porrá tördelve a szivárvány minden színét játszotta is, erről neki, a rónatájon szemlélőnek, semmi képzete, fogalma nincs. A szerelem, barátság, női hűség általános emberi érzelmek, minden nap, minden óra feltűnteti szokott vonásaikat, de honnan merítse a költő segéd képzeteit oly katasztrófhához, minő például a Pyramus és Thisbe szerelmét, Nisus baráti önfeláldozását, Deli Vid nejének hűségét ujjá, érdekessé, vonzóvá teszi? Költsön, teremtsen, hallom az ellenvetést; nem is tagadom, hogy az ihletés ritkább, szerencsésebb perceiben sikerülhet, közönyös szálakból, melyek a költendő viszonyban többé fel sem ismerhetők, új, érdekes, megható egészet fonni össze: de kétségbe vonom, a legnagyobb elmék példáján, hogy a tehetség, emberi viszonyokat, tapasztalás segítségével nélkül, mintegy eleve (a priori), tetszés szerint kombinálni, bárkinek is nagy mértékben adatott volna. És ez helyzete, kivált az epicusnak, szemben az általános emberivel. Hátha még hozzávesszük, hogy a költemény természete oly világba helyezi a szerzőt, hova minél keve-

sebbet tanácsos fölvennie azon mellékesből, mely az életben tarka változattal röpked szeme előtt, oly korba, midőn az egyéni sem volt még bizonyos naív egyformaságból teljesen kibontakozva, oly kénytelenségbe, hogy a színt, külsőt, a⁵ történetes járulékot is tapasztalatán kívül eső forrásokból merítse: nem fogjuk csodálni, ha szemeit azon kész alapra függeszti, melyet a hagyomány az utódok számára fölkincselt; ha szívesen fogadja, művébe illeszti, vagy kellő módosítással reproducálja, mit az elődök szép iránti ösztöne, szóbeszéd¹⁰ vagy írás útján nemzetségről, nemzetségre szállított; ez által egyszersmind biztosítván magát a veszély ellen, nehogy minden áron újat keresve, szörnyeknek adjon lételt, mi gyakorta megesik a romanticismus képzelemcsigázóin.

Első és legnagyobb inventor a nép, a sokaság. Mint¹⁵ egy parton heverő síma kavicsról senki sem mondhatja meg, hol azon szirt, melynek egykor része vala, melyik hullám repeszté le, sodrá tova zömök kockáját, melyik és hány rendbeli mosogatta éleit gömbölyűre: ép oly kevésbé nyomozhatnók ki azon mesék, kalandok, hosszabb rövidebb elbeszélések kútfejét, további alakulások tényezőit, melyek az ember ős természetéből fakadnak elő. Ennek talán meg-²⁰ történt esemény ada lételt, azt egy névtelen képzelődése hozá forgalomba; emezt a szájról szájra adás kerekké görgette; az, csonkulva bár mint egy béna szobor, tisztán mutatja²⁵ a művésznek, hol szükséges a javító kéz; egyik a gömbölyülés bizonyos fokán vesztegel, a másik teljes egésszé domborodott ki. Szerencsés esetben előáll egy külön dalnokraj, egy testület, mely az emberi szellemnek e talált gyermekeit mindenhonnan összegyűjti, felruházza, ápoló gondjai alá³⁰ veszi. Ily énekes osztály, viseljen az rhapsod, bárd, vagy scald nevet, firól-fira örökíti a nemzet mondai kincsét, a tehetségesb új adalékkal is gyarapítja: végre jó a lángész, „alkotó aethert lehell” a mondavilágba, s az eposz meg van teremtvé.

³⁵ Ha már egy ily ős eredeti eposz létrehozásán is nem egyedül a névszerinti költő, hanem előtte, úgy szólva, nemzedékek működtenek: hogyan követelünk minden vonásig eredeti compositiót oly szerzőtől, ki a műveltség előhaladt⁴⁰ korában, egészen más viszonyok közt él, mint az, melyből. Ám tanulhatja Virgil Aristoteles szabályait, de ha bujdosóját érdekes kalandokba szeretné bonyolítani, akarja nem akarja, ott terem Odysseus, a mint Calypso bájai visszatartják

céljától, a mint tengeren hányatik, a mint a phaeakok földre menekül, a mint elbeszéli kalandját, a mint az alvilágra száll, a mint Polyphemus szemét kiszúrja stb. s a jámbor Aeneasnak szintén hajótörést kell szenvednie, Lybia⁵ partjára vetődni, elpanaszolni bujdosását, Didó karjai közt megfeledkezni végzetszerű nagy céljáról, a Styx árnyait fölkeresni, és látni legalább a cyclopsot, kinek Ulysses oly feledhetlen vendége volt. Vagy Anchises hamvait méltóan akarja megtisztelni: nyomon felújul emlékezetében a hősjáték Patroclus sírja felett; onnan kölcsönzi vonását, a székérfutást hajóversennyé módosítja, a coestus-viadalt többnyire átveszi. Ajas comicus elestét az áldozatbarmok hulladékában, finomabb ízléshez alkalmazza, midőn Nisus *vérben* csúszik el; végre a nyilvánversenyt némi módosítással, az Ilias szerint adja. — (V. ö. Ilias XXIII. 258—897. Aen. V. 104—544.). Vagy paizsra van szüksége Aeneasnak: istenanyja jól emlékszik, hogyan szerzé Thetis az Achillesét; ez neki még könnyebben sikerül, mert a paizsművész tulajdon kedves férje. A paizon képek, jóslatok egész sora szemlélhető: s a középkor összes epikai irodalma belészeret a képek, tropaeumok, zászlók stb. általi jóslásba, Ariosto, Camoens, Tasso nem birnak e paizs búbája alól menekedni. Maga Dante alvilági útján, nem csak úgy követi Virgil nyomát, mint biztos kalaúzet a „citta dolente” borzadalmas²⁵ ösvényein, hanem úgy is, mint költőét; s nem merném állítani, hogy az „Inferno” eszméje megfogamzott volna az Aeneis VI. könyve nélkül. Általában, a mint Virgil Homérra támaszkodott, akkép támaszkodik őrá egész köre az epopoeiáknak, összes ugynevezett műeposzaink, melyekről elmondhatjuk, hogy azon egy tőnek különböző hajtásai, hogy³⁰ „facies non omnibus una, nec diversa tamen”. Ariosto játékos szelleme, bár gazdag tárháza mindenféle classici emlékezésnek, leginkább emancipálta magát ezen hatás alól; de ő sem állhatja meg, hogy a régiek egy-egy helyét be ne illessze a lovagkor phantasmái közé: milyen például a cyclopskaland, felújítv a „orco” szörnyetegben (XVII.), Virgil hárpiai, Astolfó kalandjában (XXXIII.), Nisus és Euryalus episodja, Cloridan és Medor esetében (XVIII.), vagy a mint Aeneas, Polydorus sírja körül, vesszőt tépve⁴⁰ a csemeték fájdalmasan vérzenek, s emberi panaszhang emelkedik a földből (Aen. III.), azon csuda elbeszélésben, mikor Ruggiero lovát egy mirtushoz kötve, ez a rángatásra fájdalmat érez, s emberi hangon feljajdulva kiméletért ese-

dezik (VI.), vagy az ó hitrege Andromedája a tengeri szörnynek hasonlóul kitett Angelicaban, a mint Ruggiero (Perseus) szárnyas lova segélyével megszabadúl (X.) stb. Camoens izetlen machinája, a portugallokat segítő Venus, és Indiát⁵ ellenök oltalmazó Bachus, még elmés reproductio érdemével sem bir, hacsak azon találmányt nem vesszük elmésnek, midőn Paphos istennője az indiai útról visszatérő portugall hősöket fáradalmaikért a maga módja szerint, testi kéjekkel jutalmazza. — Nem illő komoly tárgyaláshoz, de meg nem¹⁰ állhatom, hogy föl ne hozzam Cervantes egy furcsa anecdot is kézről kézre. Sancho alól a szamarat ellopják, midőn rajta szunnyad, oly módon, hogy nyergét négy karóval felpöckelik s szépen kivezetik alóla a szerény állatot. Az ötlet Cervantesének¹⁵ gondolható, de épen így orozza el, Ariostónál, a Sacripante lovát Brunello híres tolvaj:

La sella su quattro aste gli suffolse,
E di sotto il destrier modo gli dolsse. (XXVII. 84).

Nyergét felpöckolá négy szál karóra,
S úgy a csupasz mént kilopá alóla.

²⁰ Brunell a Károly-mondák famosus tolvaja, s a lopás ezen furfangos módja hihetően Ariostónál sem eredeti, hanem mondai részlet.

De egyik sem viseli a mondottak közül annyira magán²⁵ Virgil bélyegét, mint a „Gerusalemme Liberata.” Ha a többieknél reminiscentia, szeszély, talán némi verseny fel-
-³⁰ újítja egyes helyeit az Aeneisnek: Tasso egész öntudattal, mint gazdag erű bányát, használja azt. Ugy lévén meggyőződve, és Virgil, mestere példája is arra mutatván, hogy
-³⁵ a szépet, ha idegen is, szabad sajátunkká tenni, csakhogy szerkezetünkbe erőltetés nélkül beilljék, csakhogy művünk széptani becsét emelje: majd nyiltan lefordít egész jelenést a minta-eposzról, majd egyes cselekvényt, epizodot, jellemet
-⁴⁰ rak össze különböző virgili részletekből, majd átöltöztet, de úgy, hogy nem lehet az eredetire nem ismernünk, majd leírást, hasonlatot egyes mondalmás (sententios) helyeket kölcsönöz, le szintén egy-egy hatályosb epithetonig. Több-
-⁴⁵ ször lesz alkalmunk, Zrínyit tárgyalva, feltüntetni a Jerusalemből írójának ebbeli eljárását: most csupán azon „imitatiók”
-⁵⁰ közül lássunk egy párt, melyek a Zrínyiásban elő nem fordulván, alább mellőztetni fognak. — „E közben a vérző, lépteit hosszú lándzsával támogató Aeneast, Mnesteus, a

hű Achates, s kísérője Ascanius megállítják a táborban. Dühöng s a tört vesszejű nyíllal vesződik, hogy kiragadja. Parancsolja, vágják föl a sebet, bocsássák vissza az ütközetbe. És már ott vala Jäpix, Phoebus kedveltje mindenek fölött, 5 kinek heves szerelmétől meghatva, jókedvében saját tudományát, ajándékit kínálta Apolló: a jóslást, citerát és gyors nyilakat. Az, hogy élemedett atyja végpercét hátrálja, inkább óhajtá ismerni a fűvek erejét s gyógyhasználatát, s a néma mesterséget úzni, dicstelenül. Aeneas áll vala 10 csikorgó dühében, roppant dárdára támaszkodva, s az ifjak, a kesergő Julus, nagy csoportozása, könnyei közt rendületlen. Az öreg (Jäpix) felgyürközve, Phoebus varázs fűveivel hiába erőlködik a nyilat kivenni, hiába bizgatja kezével, hiába fogdossa harapós fogóval a vasat. Ekkor Venus, megszánya 15 fia gyötrelmét, a crétai Ida hegyről dictamnus (ezerjő) fűvet szed: ismerik annak gyógyerejét a vadkecskék, ha röpülő nyíl akadt hátukban. Ezt Venus homályos ködbe burkolván magát, lehozza; ennek erejével járhatja át a fénylő medencékbe öntött vizet, s titkon gyógyítva, ambrosia éltető 20 nedvet hint abba és illatos panaceát. Az agg Jäpix, minderről semmit sem tudva, e fördővel enyhíti a sebet: s egyszerre minden fájdalom megszűn, a vér eláll, a nyildarab magától kiesik, a test megépül és Jäpix felkiált: hozzatok fegyvert a hősnek! mit állotok? — Nem emberi erőtől nem orvosi tudománytól van ez, nem is az én kezem gyógyít meg, 25 Aeneas; nagyobb isten működik itt, és téged nagyobbakra tart föl.” — Így az Aeneis. (XII. 384—432.).

Lássuk, hogyan „követi” Tasso. — „E közben a sebesült vezér (Godofréd) nagy sátorába érkezett, oldalán a jó Sigier 30 és Baldovino, körülötte sűrű nagy csoportja szomorú barátinak. Ő, mig sietséggel vesződik, hogy kihúzza a sebből a nyilat, eltöri vesszejét. Parancsolja, hogy szélesen vágják ki a sebet. „Bocsássatok, ugymond vissza a csatába! s hosszú láncsa nyelére támaszkodván, nyújtja sebes lábát 35 a műtét alá. És már az agg Erotimo, ki a Po partján született, hozzáfog a gyógyításhoz. Ez jól ismeri a fűvek, a hathatós vizek minden erejét, s használatát. Kedves a múzsák előtt is, de jobban tetszik neki a néma művészet csekélyebb dicsősége. Csak azon volt, hogy kimentse a halálból a töredékeny testeket; pedig a neveket is halhatlanokká teheté 40 vala. A vezér támaszkodva áll, rendületlen arccal a sirás közt. Amaz, felővezkedve, s hátragyürve könnyű és egyszerű öltözetét, majd a hatályos fűvel kísérti, hasztalanul, kivonni

a nyilat, majd tanult kezével, harapós vassal — de nem boldogúl. — Most őrangyala, megszánya méltatlan fájdalmát a hősnek, „dittamo” füvet szed Ida hegyén, melynek erejét jól ismerik a hegyi kecskék, ha sebet kapnak, és oldalukban marad a szárnyas nyíl. Ezt az angyal látatlan lehozza s a fürdő vizébe hinti, Lidia forrásából szent nedvet és illatos panaceát vegyítvén közé. Az öreg ezzel meglocsolja a sebet, s a nyíl önként kihull, a vérzés eláll, a fájdalom megszűnik, a test ép. Akkor kiált Erotimo: nem orvosi tudomány gyógyít meg téged, sem az én halandó kezem: nagyobb erő tart meg, azt hiszem angyal szállt le orvosodul, mert égi kéz jeleit látom. Ragadj fegyvert! mit késél? menj vissza a csatába!” (XI. 68—75.) Érdekesebb az eredetiben nézni össze, hol még a latin szónak megfelelő olasz is növeli a hasonlatot: elannyira, hogy azt hiszem, Tassó itt műfordítói ügyességét akarta bemutatni. — Szabadabb ennél az Aeneis egy másik helyének átkölcsönzése, midőn Venus halandó fiának megnyitja szemeit, hogy lássa a Tróját romboló isteneket! (II. 189—625), mely, Jerusalemben, Godofréd hasonló látásában fölismerhető, a mint az angyal megmutatja neki a részén viaskodó mennyei seregeket. (XVIII. 92—96.) — Hanem elég.

Az eddigiek után nem fogunk oly könnyedén pálcát törni Zrínyi eredetisége fölött, ha egyes alkotásaiban oly részleteket fedezünk is föl, melyek egy vagy más régibb költőre emlékeztetnek. De azt is illő megjegyezni, hogy nem mind kölcsönvétel, a mi annak látszik; hogy szerkezet, jellemzés, cselekvény-fordulat, machinéria, sőt a stíl is gyakran tüntet fel oly egyező vonásokat, melyek e Virgil nyomán haladó egész cyclus által mintegy közösnek, az epikai modorhoz, — mesterséghez — tartozónak tekintettek; úgyhogy inkább e vonások mellőzése, mint fölvétele tetszett volna előttök gáncsolandónak. Valamint az élő szájon zengő, firól fira örökített hősi ének, a vele bánó dalnokrend ajakán, némi egyformaságot, nyelv- és szerkezetben kiváló jelleget kap, mely, hogy úgy szóljak „a céh” minden egyes tagjának szerzeményén fölismerhető: azonkép honosult meg az ugynevezett „classikai” epopoeiák szerzőinél is egy bizonyos módja a kezelésnek. Ilyen mingyárt elől a *föltét* (propositio), vagy is a tartalomnak rövid összefoglalása néhány sorban; ilyen a valamely fensőbb hatalomhoz, rendszerint a múzsához, intézett *segélyhívás* (invocatio), mégpedig nemcsak az epos elején, hanem rendszeren a *seregszámla* (enumeratio) előtt is, vagy midőn a költő nagy dolog, rettenetes viadal stb.

elbeszélését akarja megkezdeni. Rokon ezzel az ünnepélyes készüllet, vagy a költő félelme, önbizatlansága nagyszerű jelenetek leírása előtt. Ilyen a hadszámla (enumeratio), s ez alkalommal egyes hősök, vagy egész csapatok jellemzése, s utóbb kifejlő epizódok alapjának letétele. Ilyen mód valamely egyén jövődő sorsát, valamely következő fordulatot előrejelenteni, vagy sejtetni legalább, (eposzi *anticipation*nak volna nevezhető); midőn tudniillik maga a szerző épen az által gerjeszt várakozást, hogy a regényírók csattanó hatásra számított eljárását mellőzve, önként fellebbenti a fátályt, mely hősei végétét takarja. Szintén a mesterséghez tartozik, útleírás természetű, csak történeti „egymásután” kapcsaival bíró eseményeket az által gömbölyíteni egységbe, hogy a költő mingyárt eleinte az események kellő közepébe (in medias res) ragadja olvasóját, s az elébb történeteket utólag beszélteti el.

A csodálatos, a gépezet conceptioja is, főbb vonalokban, a Homér-Virgil-féle csapáson jár. Az Iliász istenségei nem harcolnak ugyan többé, két táborra oszolva, a küzdő felek részén: de a törekvés, természetfölötti hatalmakat hasonló ellenkezésbe tenni egymással, a keresztyén eposzba is átjött. Az istenek tanácsa Olympuson, amaz égi jelenetek gondolatját szülé, minémű Ariostónál (XIV. 74—77.) s utána Tassonál (I.) és Zrínyinél is található, midőn isten a maga dicsó trónján ülve, angyalai által intézi a halandók sorsát. Természetesen a mennyei akaratnak nem lehet ellenmondás, itt tehát nincs helye tanácskozásnak. Ilyenkor az égi küldönc, (angyal) rendszerint Mercur vagy Iris classikai vonásiból kölcsönöz annyit, a mennyi összefér a keresztyény nézetekkel. — A halandónak megjelenő emberfölötti lény ritka esetben mutatja igazi alakját, többnyire valamely jól ismert halandó képét veszi magára, csak eltüntével adja jeleit istenvoltának, s az kivel társalgott, megérzi, és rendszerint felkiáltásban nyilvánítja, a reá gyakorolt csoda-hatást. A hős nagy veszélyben könyörög és *legott* meghallgattatik, isteni segítyt nyer; másszor ködburok által fedve bizton jár az ellen sorai közt; majd ha tekintélyre van szüksége, alakja csoda fenséggel környeztetik. Eposzi használatban a csodás majd nyílt, midőn semmi kétség, hogy természet-fölötti erő munkál, majd elfátyolozott, vagy félcsodás, midőn a költő oly halványan színezi a rendkívülit, hogy csupán beszédképletnek (tropus) is gondolhatni: néha maga sem dönti el, természetes úton, vagy isteni erő által történt-e a szóban forgó esemény.

Az álom, a látvány, természeti tűnemények rendkívüliekké színezése, többnyire a classica i epopoeia modorában kezel-
tetik; épen úgy a végzetes bajnok, a fatalis ló, fegyver s
egyéb hősi szerszám, mely utóbbiak szintén birnak saját
5 történettel úgyhogy gyakran némi kis epizódot képeznek.
Aztán a *jóslatok* különböző nemei: irott képek s tableau-k
által; menny- vagy pokoljárat segélyével; bevallott jósok
előre mondási; különben ily tehetséggel nem bíró egyének
jóslata, a lelkesedés percében, vagy a halál révén; továbbá
10 jelekből, madarak röptéből, természeti tűneményekből stb.
Hasonlóan közös vonás, hogy a bevallott jós csalatkozik
saját jövőndőjében, hogy csak bizonyos dolgokat tud, a
mint az eposz célja kívánja, másokat nem; hogy jövőn-
dölései nem találhatnak hívőre s több efféle. Ide sorolható a
15 titkos, szokatlan rémület, vagy fatalis elbizakodás, mely
a hőst közvetlen a halálos veszély előtt elfogja.

De a cselekvény fordulatai s a jellemelek színezése is
gyakran mutatják az egymásra-hatást, e cyclus költői közt.
A kifejlés elébe női kecs által vetett akadály (Calypso, Dido,
20 Armida); a párviadal, mely hitszegés miatt általános harccá
fejlődik (Pandaros, Oradino, Amirassen); vagy éj miatt
félben szakad, és másszor megint folytatattatik; magán ellenség
a közös mellett: egy jó barát, egy növendék ifju, hív szolga,
vagy úr, apa vagy fiú, megboszulása; elesett bajnok hullája
25 fölött kifejlő viadal; egyes bátor hősnék az ellen közé reke-
dése; magán barátság ellenek közt; vezér vagy hős, midőn
elesett társát megsiratja, eltemeti; hadi tanács, ebben rend-
szerint ildomosan gyáva békepárt, s vakmerő harcpárt;
kihívó követség az ellenhez; szavakkal objurgatio a vívás
30 előtt; bajnok, a mint magát a harcra *mérgesíti*; merész
hős, ki megvetéssel nézi le a lassu tactica előnyeit; egyszeri
gyávaság jóvátétele vitézség által; nagy bajnok futása,
e miatti szegylene; a főhős előtti rettegése annak, ki az ellen
közt legnagyobb; két jó barát közös vállalatjai; férfias
35 harcos nőjellemelek stb. stb. mind oly gyakran ismétlődő
vonások, hogy csupán ezért, ha a kivitel önálló, a költőt
nem érheti utánzás, vagy plagium vádja. Szinte így a stílusban
néhány fordulatok, például: egész sorok ismétlése, kivált
midőn valamely követ elmondja a rábizottakat; a hasonlatúl
40 vett tárgy részletes, szemlélhető kiszínezése, s általában a
homéri egyszerű természeti hasonlatok divatja, csaták
leírásában hosszabb rövidebb apostrophe elesett — gyakran
nem is jelentékeny — hősökhez; egyes hatályos mondat

(Kraftspruch) átvétele régibb költeményből; a sebek, a halál ezerféle módjának festésében itt-ott megújuló reminiscentia, és a mennyit még előszámolnom könnyű volna, mindezek a homér-virgilféle tanulmányok eredményei, s az újabb epikusoknál nyomról nyomra feltalálhatók. — Hanem ideje áttérni felvett tárgyamra.

Két részre osztom vizsgálatomat. Az *elsőben*, mely hosszabb és elemző, követem a Zrínyiász szövegét s helyi észrevételekre szorítkozom, főleg Tasso és Virgil befolyását nyomozván költőnkre; a *másikban*, mely rövidebb s összeállító, megkísértem eltalálni a rangot, mely Zrínyit Tassóval szemben is, megilleti.

ELSŐ RÉSZ

I.

Az első ének hat kezdő versszakát a *föltétel* (propositio) és *segélyhívás* (invocatio) foglalja el. Föltételét Zrínyi valamint Tasso is, egészen classikai modorban, s mindkettő Virgil után fogalmazta (Zr. I. 1, 2.); de míg Tasso, az „Arma virumque” hasonlatára merészen vág belé, Zrínyi az előkészítő négy sort is (Ille ego . . .) fölveszi, véleményem szerint helyesen. Mert én azon meggyőződésben élek, hogy ama négy sor tulajdona Virgilnek, ki bizonyára ovakodott mintegy teleszájjal kezdeni eposzába, és nem birt kevesebb műérzéssel e részben, mint Horác, ki nyíltan gáncsolja a „Fortunam Priami cantabo”-féle főnhéjazó kezdetet. Zrínyi ezzel azt eszközölte, hogy propositiója, első sortól az utolsóig, folyton emelkedik. Ő, ki előbb *játszott* szerelemnek *édes* versével, aztán *küszködött* Viola *kegyetlenségével*, most *Marsnak hangosabb* versével *fegyvert és vitézt* énekel, ki a török *hatalmát* meg merte várni; meg, *Szulimán haragját*, ama *nagy Szulimánnak hatalmas* karját, kinek *Európa rettegte* szabljáját. Vessük össze akár az Aeneissel, akár Tassóval: egyiknél sem találjuk e lépcsőzetes emelkedést tárgyhöz. Virgil negyedik sora közepén egyszerre szökell a magosba: „at nunc horrentia Martis”; hogy a hatodikkal ismét alább szálljon; Tasso az első sorban „hadi dalnak ereszti merész ajakát”: de mily bágyadt a végeredmény összefoglalása: „az ég kegyelte őt s a szent zászlók alá visszavezérlé bolyongó társait.” Annál, ki az eposzt nem ismeri, most veszi először

kezébe, vajon költ-e ez, a *bolyongó társak visszajövése*, nem mondom nagyszerű, de csak határozott eszmét is a magasztos eredmény felől?

De mi sem tűnteti föl annyira, oly kevés sorban, Zrínyi
5 önálló erejét, mint az invocatio (I. 3—6.), összemérve a Tassóéval. (I. 2, 3.) Zrínyi minden tartózkodás nélkül átveszi a gondolatot, múzsa helyett a Boldogságos szüzet hívni segédül; nemcsak, hanem lefordít négy sort a Jerusálemből, mondhatni szóról szóra: aztán egyszerre önszárnyalást vesz.
10 Miért nem követi tovább is kalaúzáat? Ez bocsánatot kér a Szűzanyától, ha cifraságot szó az igazba, ha világi bájjal díszíti költeményét, aztán körülbelül így folytatja:

Tudod, hogy a világ mind arra tódul,
Hová Parnassus önti csábjaít,
15 S a költeménnyel fűszeres válótul
Rögzött se fél, oly édesen javít.
Igy a beteg gyermek, ha kóstelóul
Mézzel kenők a csésze ajkait,
A keserű nedvet csalódva issza,
20 Hogy a csalásban éltét nyerve vissza.

Melyik utánzó vált volna meg e szép hasonlattól, ha már a többi magáévá tette? Zrínyi ott hagyja, nem kap rajta, mert az ő útja eltér az olaszétól, s ő ennek világos tudatával bír. Tasso ugyanis e bocsánat-kéréssel bevallja mintegy,
25 hogy elbeszélése nem leend őszinte, hogy, bár szent célra, de csalni akar, oly színbe öltöztetvén a valót, mintha nem volna való; bevallja, hogy világi kecskekkel piperézi azt föl, hihetően arra is céloz, hogy érzékingerlő képeket *öntetszéssel*, fog ecsetelni (Armida), — mindezért jóeleve bocsánatot kér.
30 Ki ne ismerné fel a szenteskedő, a mellett kéjsóvár olaszt, ki imádkozik, mielőtt a bűnt elkövetné. Zrínyi ellenben a meggyőződés meggyőző hangján esdekel:

Adj pennámnak erőt, úgy írassak, *mint volt*,
Arról, ki fiad szent nevéjért bátran holt...

35 A ki érezte az igaznak, és annak, ha a költő egész lelke mélyéből szól, minden poetai cafrangnál hathatós erejét, az érteni fogja a különbséget, melyre mutaték. — Jellemző továbbá, s költőink egyéni alapvonásait már e helyen fel-tűnteti az észrevétel, mely ugyanitt előtérbe nyomul. Tasso
40 invocatioja elején, a szépnek azon magaslátára emelkedett, mely „főnség” név alatt ismeretes. De csakhamar leszáll onnét, bizonyos tanító, — majdnem *társalgási* hangba

(„Tudod, hogy a világ...”) s aztán oly képpel zárja be segélyhívását, mely szép ugyan, de csak a „kellem” színvonalán marad. Ellenkezőleg a „Zrínyiász” dalnoka, egyszer fellengős irányt véve, nem száll ismét virágok közé, sőt
5 merészebben csattogatja szárnyait:

Te, ki szűzanya vagy, és szülte uradat,
Az ki örökkén volt, s imádod fiadat,
Ugy mint istenedet és nagy monarchádat:
Szentséges királyné, hívom irlalmadat . . .

10 hogy szórakozás, vagy lankadtság nélkül repüljön a magasztos színhelyre, hol elbeszélése kezdődik, oda, honnan „az nagy mindenható” a földre tekint. Így értem én, a mit Toldynk, nagy becsű felolvasásaiban (Költ. Tört. II.) röviden e szókkal fejez ki: „Tasso invocatiója *szebben* van előadva, Zrínyié
15 *jobban* gondolva.” Azaz ott a kifejezés *kelleme*, itt a gondolat *fensége*.

Tasso, a kor bevett szokása szerint, művét *ajánlja* is, estei Alfonzónak (I. 4. 5.). E példa Zrínyinek előtte állt, ide szúrni be „dedicatióját a magyar nemességhez” — de
20 ő ezt egyszerűen előszava homlokára tűzi. Okát az eddig mondottakban vélem feltalálni. Az isten anyától magához istenhez röptében, bármily fellengző ajánlás csak bágyasztaná a hangulatot. Tassonál ez eset már nincs: ő már elhagyta a magas légkört, kies völgyben mulat, honnan kegyura
25 dicsőítéseig is jó nagy az emelkedő.

Következik maga az elbeszélés. „A nagy mindenható a földre tekint. Egy szemfordulásból megnézi a világot. De leginkább a hittől szakadozó magyarok erkölcsi sülyedését veszi figyelembe. Megindúl ezen méltó haragja: előhívja
30 Mihályt, a főangyalt. Miután egy hosszabb beszédben kikelt a magyar nemzet hálátlansága ellen, parancsolja hív szolgájának, hogy pokolból egy furiát küldjön Szulimánba, ezt Magyarország ellen bűszíteni. Az angyal mer esedezni az igazakért, de isten feddő szava által elnémítva, égnek ereszti
35 sugár szárnyait, a parancsot teljesítendő.” (I. 7—28.)

A kiindulási pont nyilván Tassóé: de csak a mennyiben isten alánéz, egy szemfordulásból megtekinti a világot, aztán figyelme az elbeszélés tárgyára fordul, végre angyalt küld, a cselekvést megindítani. E néhány vonás átvételére
40 Zrínyi annál inkább feljogosítva érezhette magát, mivel tudta, hogy mind ez Tassónál sem eredeti. A „padre eterno” midőn égi trónjából lenéz a világra, majd a keresztes had

vezéreire függeszti figyelmét (Tass. I. 7—9) az Aeneis egy jól ismert helyére utal: „midőn Jupiter a legfenső étherből alátekintvén a vitorlaszállta tengerre, a mélyen fekvő földre, partokra, szélesen kiterjedt népekre, megáll az égbolt ormán, s Libya tartományira szögzi szemét.” (Aen. I. 223). Hogy isten lakhelye annyira van felül a csillagkörön, mennyire a csillagok a mélységes pokol felett (Tass. I. 7.), ez hasonlóan Virgil sorait juttatja eszünkbe:

... Tartarus ipse
10 Bis patet in praeceps tantum, tenditque sub umbras,
Quantus ad aetherium coeli suspectus Olympum.
(Aen. VI. 577.).

Maga a Tartarus onnan
Két oly mélyre sülyed, s tátong a homálynak alatta.

15 Mint Tassonál isten Gábor angyal, úgy szólítja az Aeneisben Jupiter Mercuriust; s a rövid, heves üzenet, mellyel isten az angyal Godofrédhoz küldi, szembetűnőleg a „pater omnipotens” indulatos, szaggatott beszéde nyomán készült, midőn ez, követe által, a Didó karjain nagy céljáról meg-

20 feledkező Aeneast, útjára sietteti.
Ascanio-ne pater romanas invidet arces?
Quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur?
Nec prolem Ausoniam et Lavinia respicit arva?
Naviget! haec summa est: „hic nostri nuncius esto!”
25 (Aen. IV. 222. 199.)*

Menj Godfrédhoz! — szólta isten a követnek —
S mondjad nevemben: mért e késelem?
Uj hadra szállni mért hogy nem sietnek,
Szabaddá tenni végre szent helyem?
30 Gyűjtse tanácsba főit a seregnek!
Legyen vezérök! azzá emelem... (Tass. I. 12.)

Erre az angyal fölveszi látható lélekalakját, sugárral övedzi szőke fürteit, gyermekifjúvá lesz, és aranyszegélyű fehér szárnyat öltve, hasítja a szeleket és felhőket, száraz és tenger

35 * Ascaniusnak irigylie Róma erődeit atyja?
Mit kohol? és mi reménnyel időz a marcona nép közt,
Hogy nem nézi az ausoni fajt, lávini mezőket?
Fusson el! Eddig van: s ennek légy hírnöke tőlünk. —

fölött. Aztán megállapodik a Líbanus hegycsúcs irányában, egyensúlyozza szárnyain magát, majd rohanva csap le Tortosa vidékére. (Tass. I. 13–15). Mercur pedig felköti bokáira aranyos szárnyát, melyen száraz és tenger fölött egyenlő gyorsan képes szállani, aztán vesszejét, a caducust, ragadja kezébe; így felkészülve úzi a szeleket, megússza a zavaros felhőket: majd Atlas örök hóborított csúcsa iránt megállapodik „paribus nitens alis” — s onnan, mint halászmadár, rohanva csap le Líbya fővényes partjaira. (Aen. IV. 238. sqq.) Mint Virgil az olympusi hírnök rajzában Homért, (II. XXIV. 340. Odys. V. 43.) úgy követi a Jeruzsalem dallója Gábor készüllete s útja leírásában az Aeneist, a nélkül, hogy bármelyik plagiummal vádoltatnék.

Zrínyi sokkal önállóbb e helyen. Csak néhány vonást kölcsönöz, nem kész rajzot. A mindenható földre tekint, s a világot „egy szemfordulathból” (in un sol punto, e in una vista) megnézi, aztán a magyarokra szegzi figyelmét. Ennyi mindössze is. A búnsorozat, mely következik, megdöbbenítő képet ad a magyarság erkölcsi süllyedteről, s hatalmas indoka isten haragjának. A „bálvány” (protestantismus) első helyen említése, mely ama bűnök eláradásáért mintegy felelőssé tétetik, — jellemzi a catholicus író, de mind a költeménye szerint *vértanú* ő, mind a szerző saját szempontjából helyén van. Mélyen találó vonása ez erkölcsi romlottságnak kivált az, hogy „öreg embernek nincsen tisztelet.” Mennél visszább megyünk a patriárchai erkölcsök feddhetlen korába, annál tiszteltebb az ősz haj.

Isten beszéde egy szabályos oratio, melyben két fő részt, a derekán fordulatot, különböztetünk meg. Előrésze tényállapítás: utórésze indulatos. Alig csalatkozom, ha eposzban e szónokias beszédek divatját a római történetírás költött oratióiból sejtem származottnak. Homérnál legalább nincs még ily szónoklat: az ő egyénei beszélnek, naiv természetességgel, rhetori hatás eszközei nélkül. Beszédök majd történeti, majd jellemábrázoló, de nem szónoki. A beszélő öntudatlan tárja elének bensőjét, nem oratori ügyességét mutogatja. Beszéde, ha indulatos, pathoszba emelkedik, nem szónoki „affectust” hajhász. Ő van meghatva, nem öntudattal másra kíván hatni. És ez így helyes. De már Virgil a Cicerók honában, csekélylette Homér együgyű beszédeit, s példáján a középkori epopoeiákba hangos oratiók kaptak föl, nem minden kára nélkül a jellem- és kedélyállapot festésének; miután egyik orator, mint a másik, nem

saját bensőjét, hanem a szerző szónoki ügyességét tárja elénk. Zrínyi nem veté meg e példát: azonban a „haragvó isten” beszéde valódi szenvedés, drámai mozzanatokkal is bír, elannyira, hogy az indulat magasán megtörik a szórend,
5 szokatlan inversio forgatja össze a nyelvet:

„De ők ennyi jókért, ah, nehéz mondani!
Ah, háládatlanok, és el merték hadni;
Nem szégyenlik isteneket elárulni...”

s végül:

10 „Jaj, török, néked, haragom vesszejének!
Te vág, de eltörlek, ha ezek megtérnek.”

Az egész mennyei jelenet még drámaibbá lesz az angyal könyörgése által, ki a beszéd folytán mindig „ú szentsége előtt áll vala” — és most bátorságot veszen esedezni az
15 igazakért; de isten dorgáló szavára „nem felel többet, — hanem sugár szárnyát eresztí az égnek. Ez nincs Tassónál; sem elődinél: e drámai kivitel Zrínyi sajátja. — S hogy e magasztos jelenet után mellőzi az angyal úti piperéje leírását, inkább a pokolbeli szörnyeteg rajzát adja, — és így a fenség,
20 — „az Őrnak rettenetes búsulása” — után mindjárt a „szörnyű” következik: ez is igazolja fentebbi megjegyzésemet Zrínyi költészetének jelleméről, — valamint öntudatos eljárását a közönyösnek látszó névcseré, hogy Gábor, a „nunzio giocondo” helyett Mihályt szerepelteti, a bosszú
25 lángpallosos angyalát.

Azonban folytassuk. — Mihály angyal fölkeresi pokolban Alektó furiát. Ennek leírása. Az angyal közli vele isten parancsát. A furia megjelenik álmában Szulimánnak, atyja Szelim képében. Beszéde a szultánhoz. Kigyót ereszt ágyába,
30 s eltűnik. Szulimán ébredése” (I. 28—84).

Alektó működése, körvonalaiban, az Aeneis jól ismert helyéből van kölcsönözve. Juno az alvilágra száll, s földézi Alektót, hogy az Aeneas és Latinus király közti frigyet bontsa meg. Az, többek között, az alvó Turnushoz megy,
35 Chalybe aggnő képében, s a kiszállott jövevények ellen bősztí. (Aen. VII. 323—460). Itt az összehasonlításban négy mozzanatot kell szemügyre vennünk, ezek: a furia leírása, átöltözése, a mód, mellyel hatást eszközöl, s a felbősztített halandó magaviselete, a hatás folytán.

40 Zrínyi a leírásban, melyet Alektóról nyújt, csak általános hitregei képzetekhez tartja magát, és nem látszik, hogy az

Aeneist követni akarná. Száz láncsal van az kötve, kezén száz bilincs, haja kigyókból áll, s kötélőznek fején; a két szemén véres mérges tajték foly, s rút gégején dohos kénköpára jön ki. E leírás egészen a külsőre vonatkozik. Virgilnél a külső rajz nem ily szemléletes, csupán ennyit mond: „tot sese vertit in ora, tam saevae facies, tot pullulat atra colubris” (328); és alább: „Gorgoneis infecta venenis”. (341). De annál erősebb a benső jellemzés, midőn mondja róla: „odit et ipse pater Pluton, odere sorores tartareae monstrum.” Mily szörnynek kell lennie, kit maga Pluton atya, magok az alvilági nénék is gyűlölnék! — Lehetetlen, hogy Zrínyi ne érezte volna ez eszme nagyságát, de tartózkodott azt átvenni, inkább önálló vonásokkal jellemzi a furiát hogy *örül* az, midőn galibát szerezhet (I. 32.), s *nagy-vigan* tűnik el, miután Szulimánt felbőszítette. (I. 46). Tassónál a kétszer is szereplő furiának semmi szemlélhető képe nincs adva.

Alektó, hogy Szulimánnak „megrettenést szívébe ne tenne”, elhúnyt atyja, Szelim, alakjában jelenik meg. Így Turnusnak Juno papnője, Chalybe álarcában; így az olasz Argillannak (Tass. VIII. 59.) Rinald roncsolt képében; így Solimano arab vezérnek (Tass. IX. 8.) hű tanácsosa, Araspe, hasonlatában. Az átöltöztetés gondolatja tehát nem új: de nem új az Virgilnél sem. Az ily álarcos *megjelenés*, miszerint az emberrel közlekedő istenség valamely jólismert halandó ábrázatját veszi föl, valamint az erre következő *megismerés*, midőn az isteni lény távoztával a halandó megtudja, kivel társalgott, s megérzi egy fensőbb hatalom befolyását, Homér óta annyira közönséges, hogy mintegy a technikához látszott tartozni. Az emberfölötti lény, hogy a föld gyarló fiát mindjárt eleve meg ne rémítse többnyire színlett alakban lép föl; oly élő, vagy elhúnyt egyén álarcában, ki iránt amannak bizalma van, kinek tanácsára hallgat, ki rokonszenvét bírja: s vagy már beszéd közben kinyilatkoztatja istenlétét (confitetur deum v. deam esse), vagy csak eltűntekor ad némi csodás jelt, például elrepül, isteni, — a halandóénál nagyobb, szebb — alakját engedi látni stb. vagy végre jel nélkül is úgy hat a halandóra, hogy ez megérzi a természet fölötti befolyást. Az Ilias, Odyssea, hemzseg az ily átöltözések példaitól. Iris, midőn Priamusnak Polites képében mutatkozik (II. 709.), ugyanaz Helénának mint Laodice (II. III. 121.), Aphrodite ugyanennek, mint fonó asszonya, de Helena meglátja az istennő szép nyakát, kecses keblét, villogó szemeit s ráismer (II. III. 386); Athene Pandarosnak

mint Laodocos (IV. 86), Héra mint Stentor (V. 785); Poseidon mint Chalcas (XIII. 43, 68), mint Thoas (XIII. 215), s hogy végét vessem, midőn Hermes úgy jelenik meg Priamusnak, mint egy az Achilles nyrmidonjai közül (XXIV). De magában⁵ az Aeneisben is számos ily álarcozott isteni megjelenés találtatik. Venus mint vadász nő . . . eltűntekor visszragyog rózsá-nyaka, ambróziás fürtjei a menny illatát lehellik, palástja talpig lefoly, már menése istennőt árul el (I. 315—402); Iris, midőn a trójai nőket a hajók felgyújtására lázítja Beroë alakjában (V. 618); Somnus isten átöltözése Phorbasnak, midőn Palinurust elaltatja (V. 843); Alektóé a főnebbi helyen, Chalybenak (VII. 415), Apollóé (IX. 646) Butesnek; Juturnáé Metiscusnak (XII. 472). Oly közönséges modor ez, hogy Zrínyi akkor vélt volna hibáznia, ha nem¹⁵ e példányok szerint képezi Alekto megjelenését.

A beszéd, melyet költőnk az ál-Szelim ajkára ad, ismét egy kis szabályos oratio, minőt fentebb megjelöltem. Exordium a helyzetből: hogy Szulimán erős, nagy, hatalmas, mégis tétlenül szunyad. Aztán átmegy a *szónok* a késelem veszélyeinek rajzolására. Példákkal bizonyítja a gyors föllépés előnyeit. Buzdít, biztat emberfölötti segélyével. Példákra hivatkozva meggyőzi hallgatóját a kazulok elleni hadjárat sükertelenségéről: ellenben a magyarokon nyerendő könnyű diadallal kecsegteti. Végre Mahomed egyenes segélyét²⁵ teszi kilátásba. — Fölösleges mondanom, hogy e beszéd merőben a Zrínyié, s a helyzetből fakad, költeménye céljához képest. A Szulimánra számított hatáson kívül ebben is, mint már főnebb isten szózatában *korirányú* célzások vannak a magyar nemzethez, sőt az egész keresztyén világhoz,³⁰ de a melyekről alább külön fejezet fog szólni.

Alekto beszéde Turnushoz nem így van képezve. Gúnynyal kezdi, nógatásban végzi. Turnus meg előbb kineveti a félénk aggnőt, képzelt, nagyított veszélyeivel: de akkor a furia saját szörnyű alakjában terem előtte: a hősnak³⁵ minden tagja megrázkódik, szemei szétmerednek. Az Erinnys másodszor is megszólal: dühös sarcasmusban tör ki (VII. 421—455). Szintén különböző Tassónál is a furia megjelenése. Midőn a táborban Rinald alattomos megöletésének híre fut, Aletto nehéz álmát küld, mint a halál, Argillanra, Rinaldo⁴⁰ földijére. Maga a legyilkolt Rinald roncsolt tetemibe öltözik: feje, jobb keze levágva, baljába tartja véres koponyáját. E képtelen alakban ijeszti Argillant és lázítja a gyanúsított fővezér ellen (VIII. 59). A furia megjelenése itt nem bir

classicaí vonásokkal. Ily szörny, mint e markából beszélő Rinald, a romanticismus agyrémei közül való; noha bizonyos, hogy e jelenetben az Aeneas álmaít látogató Hektor véres alakja lebegett a Jerusaleml írójának szeme előtt (Aen. II. 270). A „fuggi Argillan” is, melyen beszédét kezdi, Hectoré: „heu fuge, nate Dea!” De Hector egy roncsolt *emberi* alak; Rinald egy képtelen *szörny*. Másodszori megjelenése nem ily túlzott. Mint Araspe, hí öreg szolga, lép Szolimán elé, nem is álmában (IX. 8), és nyomós beszéddel ösztönzi azt éji támadásra a keresztyén tábor ellen.

Következik a *módot* vennünk figyelembe, mely szerint Alekto a természetfölötti hatást eszközli. Virgil, a hitrege még nem halványult színeit bátran használhatja. Az Erinys kigyókkal ostromozza, fáklyáival égeti Turnust. De nő iránt gyöngédebb is tud lenni. Érintés nélkül suhan a kigyó Latinus nejének, Amatának leplei közé, elsimúl puha keblén, majd nyaklánc, majd fejszalagja lesz, úgy önti bele „vipera lelkét” (VII. 349). Tasso furiája nem használ semmi eszközt, csak, mialatt beszél, addig lehelli dühét áldozatjába. Zrínyinél egy kigyó — mint az Amataé — suhan Szulimán testéhez; de a jelentéktelen átvételért gazdagon kárpótól szerzőnk, midőn az átvett helyet így végzi be:

Gyűjtja kemény szívét s hagyja lángos tűzben
Haragban henteregni és kevélységben.

Mily erős, mily eredeti e lángos tűzben, haragban, kevélységben *hentergő* Szulimán!

Ha végre a felbőszített halandó magaviseletét tekintjük, mind Tassonál, mind Zrínyinél fölleljük a virgili nyomokat. Turnusnak roppant ijedés töri meg álmát, tetemeit veríték borítja el s akkor:

Arma amens fremit; arma toro, tectisque requirit.

Tasso Argillanja nem ugyan a felriadáskor, hanem később, midőn társait lázasztja, hasonlóul:

Arme, arme, freme il forsennato, e insieme
La gioventú superba arme freme. (VIII. 71.)
„Fegyvert, fegyvert, az esztelen riadja,
Fegyvert fegyvert az ifjak bész csapatja.”

a miénk felugrik, és nem különben:

... Fegyvert, fegyvert, kiált.
Mert szintén eszeveszett Alekto miatt.

Szulimán arab vezér szintén fölkiált, égre emelvén kezeit:
 „Oh, te ki ily dühre gerjeszted szívemet, nem is vagy ember,
 noha emberi alakban mutatkozál, — ime követlek! elmegyek
 a hová unszolsz! hegyeket csinállok, hol most sík van, hegye-
 5 ket leölt, megsebzett emberekből; vérfolyamokat csinállok...
 (IX. 12). — E classicai modorú megismerése az eltűnt fensőbb
 lénynek Tasso-nál sem valami nagy eredetiség; hanem a
 mienk mégis kelleténél szorosabban követi:

- 10 47. Kiált az Szulimán: oh te bátorságra
 Ki engemet inditsz, ilyen nagy dolgokra,
 Nagyobb vagy embernél, noha ember módra
 Láttalak tégedet szólva, tanácsolva.
- 15 48. Készen vagyon Szulimán, elmegyén oda
 Az hová meghattad, kaurt rak halomban,
 Megfestem lovamat keresztyén vértóban.
 Városokat várakat röjtök hamuban.

Azonban még ide is, még e szószerinti fordításba is vegyít oly
 vonást, mely fölér az eredetivel, midőn az egyszerű s elcsépett:
 20 „faró fiumi di sangue” helyett mondja: „Megfestem lovamat
 keresztyén vértóban.”

Tasso egyébiránt a furia-jelenetet is jobban kizsákmá-
 nyolta, mint Zrínyi. Nem elég, hogy kétszer lépteti föl, mint
 láttuk, motivum gyanánt: Aletto fujja meg a riadó *harsonát*,
 ő eresztí szélnek a zászlót, midőn Szulimán éji támadásra
 25 indul; s ő megy ezt hírről adni Jerusalembé (Tass. IX. 13. 14).
 Virgil Alectójára ismerünk, ki magas ól tetején *pásztori kürtöt*
 fú, hogy a pórnépet föllájítsa. (VII. 511.).

*

„Szulimán tábort hirdet Drinápolyba. Vezéreivel divánt
 tart. Beszédében s Arszlán budai pasa levele által a hadjárat
 30 célszerűségét mutogatja. A pasák helyeslik szándékát.”
 (49—67). „A hadak elszámálása, és az ének vége.” (67—102).

A Zrínyiász első éneke, szerkezetben, némi hasonlatot
 tüntet föl a Jerusalemével. Ott is, mint itt, elől az égi jelenet;
 aztán a cselekvés folyamatba tétele, nem földi eszköz által;
 35 ennek következtén a vezéri tanács; végre hadszámla (enumera-
 ratio). Midőn látjuk, hogy Szulimán, a mint álmából fölébred,
 azonnal el van tökéelve a háborúra, és önkényleg ki is adja a
 parancsot, hogy seregei gyűljenek össze, és csak azután közli
 a divánnal szándokát: első tekintetre úgy látszik, mintha e
 40 diván egészen fölösleges volna, s lételet csak a Jerusalembé

hasonló menetének köszönné. De nem úgy van. Igaz, hogy a szultán elhatározása épen úgy nem függ a diván tanácsától, mint nem a kivitel annak beleegyezésétől: mindazáltal nem henyé a jelenet. Alkalmat nyújt a költőnek a zsarnoki hatalom
5 jellemzésére, mely parancsol, mielőtt rábeszélne; alkalmat egy ily tanács szolgálai helyzetét szem elébe állítani, hol a meggyőződés hiányát félelem pótolja; s hallgatással egyeznek a kényúr akarataiba:

Meghallván vezérek az Arszlán tanácsát,
Főképpen császárnak *elszánt akaratját*,
Senki tartóztatni *nem meré* az útját,
Hanem minden vezér *javallja* szándékát.

Leghatályosb győző ok a császár elszánt akaratja melyet
javallnak, mert nem *merik* ellenzeni. Továbbá itt van elhintve
15 a mag, melyből a következő énekben Arszlán episodja ki fog sarjadozni: a hebehurgya ember azt hiszi, hogy Szulimán az ő tanácsa folytán indít háborút a magyarok ellen s vérszemet kap, hogy ura kegyét még jobban kiérdemelje, mi által bukását sietteti. Ezenkívül Arszlán levele, mely a divánban fel-
20 olvastatik, azt, a mit a költő már költőileg indokolt, t. i. a cselekvény megindulását, történetileg is motiválja, miután áll, hogy Arszlán budai pasa volt az, ki a szultánt Magyarország védtelen állapotára figyelmessé tette, s őt háborúra készíté (Szalay IV. 342). Végre, a haza legnagyobb ellenének
25 szájából néhány eszméltető szó is intéztetik a hon fiaihoz, miről alább. — Az *anachronice* emlegetett V. Károly császár (mert hisz ki volna egyéb?) oly tévedés, minőtől nagy írók sem mindenkor mentek.

A „hadszámla” előtt Zrínyi sem itt, sem alább az V.
30 énekben, nem tartja magát az epopeiák bevett modorához, miszerint új isteni segédhez folyamodnék. Tasso ellenben mint Virgil, követi a homéri példát (II. II. 484). Tasso invocatioja az „*elméhez*” (Mente) van intézve; alapvonásiban ez is, de még inkább az, mely lentebb (Tass. IV. 19.) előfordul,
35 a „*Pandite nunc Helicon, deae*” (Aen. VII. 641), és „*Vos, o Calliope*” (Aen. IX. 575)-féle segédhívásokat tükrözi vissza. Különösen az utóbbi, Virgil e sorait:

Et meministis enim, divae, et memorare potestis:
Ad nos vix tenuis famae perlabitur aura (VII. 645).

40 csaknem szóhíven adja, mondván a múzsának:

Tu'l sai; ma di tant' opra a noi sí lunge
Debil aura di fama appena giunge. (IV. 19)

Zrínyinek e példa előtte volt, de miután a szűzanyát főntebb egész költeményére segédül hívta, sem azon invocatiót, ismétlés által mintegy köznapivá tenni, sem oly következetlenségbe esni nem akart, hogy, mint Tasso, előbb *istenanyját* majd egy személyített *fogalmat* („Mente”), aztán a hitregei *műzsát* szólítsa segélyre.

Egyébiránt, hogy e hadszámla *fogantásakor**) (conceptio) Tasso, némileg Virgil, lebegett a „szigeti ostrom” szerzője előtt, az nem annyira kimutatható mint kiérezhető. De hiszen ez természetes: eposzt irandó, azon példányokhoz kelle magát tartania, melyeknek tökélyét utolérni, vagy megközelíteni törekedett; azokból lesni el az alkotás művészetét. — Élesen beható elméje két dologra lőn itt figyelmes. Először, hogy a sereg számla, mint minden költői leírás, (descriptio), az által nyer mozgalmas élenkséget, ha azt, a mi *térben* egymás mellett áll, úgy adjuk, a mint *időben*, egymás után feltűnik, azaz a pusztá leírást cselekvéssel kötjük össze; továbbá, hogy a szám-, vagy névszerinti enumerationnak fárasztó hatását — minőt például a homéri *powra* szűl, — azzal lehet némileg enyhíteni, ha jellemzés, rövid történetké, egyes episodok iránti figyelemgerjesztés stb. által tesszük változatossá. Ez észrevétel folytán a drinápolyi tábort nem úgy vezeti elénk, mint már összegyűltet, hanem a gyülekezés mozzanatiban; elbeszél, a helyett hogy pusztán leírna. Így Tasso is, midőn a keresztes hadakat az újon választott vezér Bouillon előtt ellépteti (I. én.), szükséges cselekvénnyel kapcsolja össze leírásait. Még szebb, midőn Zrínyi, alább (V. én.), a szigeti hadakat elszámálja: úgy vezetvén föl a csapatokat, a mint ünnepelesen esküt tesznek, élni, halni a vár falai közt. — Mi a változatosságot illeti, először is Delimán episodjára vonja figyelmünket, talán kissé idő előtt szúrván azt be, mielőtt a sereg számla egyhangúsága kívánatossá tenné az ily változtatást. Tasso enumeratiójában (I. én.) a szerelembús Tancred episodja van leginkább kiemelve: s hihetően ez az, mely Zrínyinél Delimán eszméjét költé; azon Delimánét t. i., kivel az első énekben megismerkedtünk. Legalább a szerelemsebzett ifjú tatárnak, hasonló helyen, hasonló módon kiemelése Tancredot juttatja eszünkbe. Mindamellet Zrínyi Delimánja önálló; s a tatárfi erősebben jelzett egyéniség, mint a csupán szenvedő Tancred. Miután a költő elmondja, hogy Delimán, országlátni

* Fogan(ik) benmaradó közép; *fogant* kiható cselekvő, *fogan-tatik* szenvedő ige.

jártában, megszerette a szultán gyönyörű leányát, de akkor haza ment Krimbe, és most haddal jött meg, hogy bajnok-tettei által a leányt atyjától kinyerhesse, azonban későn, mert Szulimán a leányt időközben Rustán bégnek adta, — ezt veti utána:

Őrizd, Rustán vezér, jól ettül magadat,
Mert mint dühös farkas lesi halálodat
Az vitéz Delimán; nem tűrheti bűját,
Kitölti, ha lehet, rajtad bosszúságát. (75.)

¹⁰ e sorokkal a tatár hős bánatára a bosszúvágy cselekvő jellemét adja, egyszersmind az episod kifejlése iránt felkölti a vára-kozást. Tancred iránt a költő legfeljebb szánalmat gerjeszt, az episod további fejlődését épen nem sejtetvén. „Igy jó sóhaj-tozva, s így hordja alant szomorúsággal teljes szemöldeit.”
¹⁵ (I. 49).

Delimán történetének ezen rövid expositioja még egy, bár csekély vonással emlékeztet a Megszabadult Jeruzsá-lemre; s ez egy ismétlő alakzat (figura), mely Tassoé által látszik előidézve. Midőn Zrínyi mondja Delimánról: „Gala-
²⁰ tában meglátá a szép Kumillát, Kumillát *az szépet*, Szulimán leányát” nincs semmi okunk kételkedni, hogy e szófordulat előtte ismeretes volt, de mégis közelebbről Tasso ezen mondata hozá azt elméjébe: „Lui (Rinaldo) nella riva d’Adige produsse a Bertoldo Sofia, Sofia la bella, a Bertoldo il possente.” „Őt
²⁵ az Etsch partján szülte Bertoldónak Sónia, Sónia a *szép*, Bertol-dónak a *hatalmasnak*. (I. 59). — Sajátságos keleti vonásnak tartom, hogy a khánfi *hajáért* szeret a szultán leányába: „Kumilla szép haja megkötözi szívét ifjú Delimánnak” —
(72). Rudabe hajára emlékszünk Firdusínál, melyet a szép
³⁰ perzsa hölgy a háztetőn kibontva, kötélhágcsó gyanánt ereszt ifjának a földre; de ez gyöngéden megcsókolja fürtjeit, s nem fogadja el az így rögtönzött lépcsőt. (Sal és Rudabe.) Érdekes továbbá megjegyezni, hogy ez episod sincs minden történeti alap nélkül, a mennyiben áll, hogy Szulimánnak egy leánya
³⁵ csakugyan Rustan (Rusztém) neje, sezidő szerint már özvegye volt.

A tatár had után föllépő öt szerecsen dandár fejei közt első Amirassen, ki maga is *fekete*, lova is *szerecsen*. — E ló nem ok nélkül van említve: érdekesebb episodja lesz, mint urának;
⁴⁰ azért illő megismerkednünk nevével — Karabul — és csoda származtával. Gyors paripát a rohanó szelektől származtatni oly epikai vonás, mely Homéron keresztül a hitrege homá-

lyában vész el, s azóta számtalan költői rajznál használtatott. Már az Iliász örökifjú dalnoka zengi Erichthonius kancáiról, hogy a szerelmes Boreástól teherbe estek:

- 5 A kik közt Boreas néhány legelőbe szerelmes,
Kék haju ménnek alakjában ott társula vélek etc.
(Ilias. XX. 221–230. Szabó Istv. ford.)

követi ezt Virgil (Georg. III. 271).

- 10 Continuoque avidis ubi subdita flamma medullis . . .
Vere magis (quia vere calor reddit ossibus) illae (t. i. equae)
Ore omnes versae in zephyrum stant rupibus altis
Exceptantque leves auras: et saepe sine ullis
Coniugiis vento gravidae . . . (mirabile dictu)
Saxa per et scopulos et depressas convalles
Diffugiunt

- 15 követi Ariosto (Orl. Fur. XV. 41).

Questo é il destrier, che fú dell' Argalia,
Che di fiamma e di vento era concetto,
E senza fieno e biada, si nutria
Dell' aria pura; e Rabican fu detto . . .

- 20 „Argaliának volt ez harci méne,
A szél-lángtól fogamzott Rabicán,
Nem széna volt és nem zab, a min éle,
A tiszta lég táplálta csupán.”

követi Tasso és pedig a Georgicon leírását, szóról szóra:

- 25 Sul Tago il destrier nacque, ove talora
L' avida madre del guerriero armento,
Quando l' alma stagion, che n' innamorà,
Nel cor l' instiga il natural talento,
30 Volta l' aperta bocca incontra l' ora,
Raccoglie i semi del fecondo vento,
E da' tepidi fiati, oh meraviglia!
Cupidamente ella concepe e figlia. (VII. 76.)

- „Tájó körül a gyors paripa ellett,
Hol anyja a csatás ménesnek, olykor
35 Midőn az évszak, mely támaszt szerelmet,
Ingerli ösztönét, és szíve felforr,
Megnyitja száját és a lanyha szellet
Termékeny magvait beszívja sokszor,
S hő fúvalomtól, oh csodák csodája!
40 Fogad, csikót is hoz anyai vágya.” —

követi Zrínyi is a fenforgó helyen, s ha még a Cserhalom költőjénél is olvassuk:

„Alföldön született, széllánggal vemhes anyától”

a sebes lónak ily eredete oly mythoszi vonás, epikai „köz-
vagyon,” hogy átvételéért egyedül Zrínyit vonni kérdőre
igaztalanság volna.

A második szerecsen had vezére, Olindus, a harmadiké
5 az ifjú Hamviván, kit az iszonyú Demirhám csapatja követ.
Ezek közül Olindusnak a költő alig juttat valami szerepet;
Hamviván egy szép episodnak lesz tárgya, s azt hiszem, öntu-
datos ügyességgel említi költőnk vele ugyanazon versszakban
Demirhámot, hogy a két név egyszerre nyomuljon emléke-
10 zetünkbe. Különböen elhallgatja, mit utóbb megtudunk,
hogy az ifjú hős, Demirhám gondjai alá van bízva, miből a
Demirhám és Deli Vid szép episodja fog kifejlenni. A mi
Demirhámot illeti, ki „gyökeréből nagy tölgyfát kiránt, s
ököllel agyonveri az elefántot” — az ily túlzás Zrínyi műzsjá-
15 nak erénye s hibája egyszersmind. Erénye, mert fönségre
hajlandó természete kedvelli az óriási dimensiókat; hibája,
mert sokszor, midőn t. i. nem csupa *képes* túlzás forog fenn,
a valószínűség rovására esik. Ha Zrínyi azt mondja hősről,
megy „mint gálya tengeren” az ily hyperbole senkit sem bot-
20 ránykoztat meg; de ha Demirhámot fanyöví óriásnak festi,
azon mégis el kell mosolyodnunk. Igaz, hogy Ariosto is tépeti
a fákat hősével: (Orl. XXIII. 135), de a mellett, hogy őt erre
a lovagkor phantasmái szabadítják, ott ül ajka végén az örö-
kös gúnymosoly, mellyel saját teremtményeit kíséri, s ez
25 egészen más. Tasso legalább elégnek tartja az egyiptomi tábor
egyik hősről, a szörnyű Adrastról (XVII. 28) annyit mondani,
hogy elefánton, mint paripán keresztbe ülve lovagol. —
Demirhám bátyját Alderánt, úgy mutatja be költőnk, mint
álommagyarázót s kórán-fejtőt (84). Valószínűleg Umbró pap,
30 a kígyók szelidítője fordult meg eszében, kit Virgil oly nagy
részvétellel vezet be, oly szépen sirat el, midőn a latin hadakat
számlálja. (Aen. VII. 750—60); s úgy látszik, hogy még itt
nem volt szándéka Zrínyinek Alderánból oly hatalmas bűvészt
teremteni, milyenné alább (XIV. ének) emeli; másképp nem
35 mondaná egyszerűen csak álomfejtőnek s kórán-magyará-
zónak.

A hadszámla többi része nem oly jellemzetes, nincs is
úgy összekapcsolva az eposz további folyamával. Nehány
észrevétel után megválhatunk tőle. A keleti viszonyok nagy
40 ismeretére mutat, hogy Mehmedh Junnus basát azért mellőzte
Szulimán, azért nem emelte magas hivatalra, mert „űtűle féle;
ily nagy tisztre szolgáját vinni nem meré” (86). Ajgás basa,
kivel sor szerint megismerkedünk, alább érdekes szereplő

lesz, nem úgy a többiek, jelesen Arapalik indus király (100), a ki többször nem is említetik. Udair, *Lehel* és Turancsen (97) zagatár vagy scytha (tatár) vezérek közül a második ős magyar név; szándékosan adva, miután e törzset Zrínyi rokonnak⁵ veszi a magyarral, azért halmozza (92—96) annyi dicsérettel. E sorokban:

Nagy Sándor meglátá scytha bátorságát,
Midőn véve nehezen meg *egy kúsziklát*.

krónikáink homályos helyét sejtem azon népekről, „quos¹⁰ inclusit Alexander magnus;” s a kúszikla talán a Kaukázusra vonatkozik. — Nagy képzetet támaszt a költő Szulimán haderejéről az által is, hogy miután a csapatok számát több mint kétszáz-ezerig felsorolta, egyszerre abbahagyja (98. v. sz.) s lehetetlennek tűnteti föl a teljes megszámlálást; majd¹⁵ félelem gerjesztve kiáltja (101):

Jaj! hová ez az nagy folyhó fog omlani?
Mely világ szegletre fog ez leszakadni?
Mely nagy haragját istennek fogja látni
A ki ezt magára jünni fogja látni! —

II.

²⁰ A *második ének* négy külön tagra oszlik: Arszlán episdja; Szulimán hadútja Nándor-Fehérvárig; Gyula megvétele; a főhős Zrínyi Miklós, fölvezetése — Vegyük sorra.

„Arszlán bég a szultánnak kezére dolgozandó, megszállja Palotát. Túri György a várparancsnok, éjjel kiront, s a jan-²⁵csárookban sokat levág. Arszlán hajnalban megostromolja a várat, de nagy veszteséggel visszanyomatik, s Budára vonúl.” (II. 1—30).

Az egész episd inkább történeti, mint költői: de a művész biztos kezével s tapintatával illesztve a költői rámába. Szer-³⁰zőnk, mielőtt a fő harc nagyszerű jeleneteit feltárná, kisebb csaták ábrázolati, — mint egy előjáték — által készít arra bennünket, s vezet mindig közelebb annak színhelyéhez. Ily előjáték Arszlán episdja. Alapja történeti. „Diadal szeszélyében — mond Szalay — jún. 6-án Palotán termett a basa;³⁵ de a várnagy, Túri György, vitézül oltalmazta a helyet, s tizenkét napi vívás után ágyúit Fehérvárra, hadait vissza Budára vitte a török.” — E történeti adatot Zrínyi, ereje bölcs mérsékletével, minden feltűnőbb diszítmény nélkül

illeszti eposzába; s a már említett költői célon kívül, egy iránygondolatnak teszi hordozójává; midőn, a basa kudarca által, a hebehurgia hadviselés veszélyeire kívánja honfitársait figyelmeztetni. Arszlán bég dőre elhamarkodását igen szépen indokolja Zrínyi. A hiú, dicsvágyó ember meghallja „hogy *ű tanácsából* megbomlék békesség”, — hogy az ő levele (I. én.) bírta Szulimánt a magyarok elleni hadjáratra. Mi természetesebb, mint a vágy, az érdemét újjal tetézni, urát kész babérrel fogadni, hozzá hajló kegyét méginkább

¹⁰ megnyerni? — Ily álmadozás egészen megvakítja különben is „nyughatatlan, okosság nélküli elméjét”. Gondolja, „mindenben árt késődelemség, de leginkább hadi dolgokban árt restség.” A maxima helyes, Maga Zrínyi is ezt vallja hadtudományi dolgozatiban: „Diu delibera, cito fac. A kit elszántál

¹⁵ magadban, ne mülass vele; kit ma végezhetcz, ne hadd holnapra; mert egy árvíz, egy roszt idő, egy kicsin akadály közibe dűlhet a te tanácsodnak s mind elbontódik” (Aphor. 9.). De Arszlán nem gondolta jól meg, s a kivitelben hebehurgia. „Senki előtt nem *titkolja* tanácsát” (II. 4.), pedig megírta Zrínyi: nagy dolog a *titok* és szükséges a kápitánnak; e nélkül soha semmit véghez nem viszen emberűl” (Aphor. 62.). „Azután *dűhösen* összegyűjti hadát” (II. 5); holott „semmi sincs olyán ártalmas a hadviselőben, mint az *harag* . . .” (Aphor. 42.). Ellenben Túri jó rendet hagy Palotában s okos merészséggel

²⁵ üt a megszálló törökre, kiknél „istrázsát nem talál” . . (II. 10.) pedig: „végy példát az darvakról és az vad ludakról: nem teszik szárnyok alá fejeket, és nem alusznak, míg istrázsát, ki nem állítanak.” (Aphor. 4). Kurt aga „bolond *merészségből*” a vár felőli oldalon legszélről „vonyá sátorát” (II.) noha tudhatta volna a török közmondást: „ha ellenséged olyan is mint a légy, úgy oltalmazd tüle magad, mint elefánttúl” — és hogy: „*hidd el magadat*, ha szégyent akarsz vallani” (Aphor. 19.); ezen kívül „vacsorára este sok huzamost *ivék*” pedig hiszen: „ki *részeg*, bűn is annak vitéz nevet adni” (Aph. 14.) Arszlán esküszik, hogy „Túrit megnyúztatja eleven” (II. 18.). „Száguld az bástyához, az kapitányt szidja; esti denevérnek és lopónak híja”: pedig: „sohasem jó az ellenséget szitokkal illetni . . . És egyébiránt is mi haszna a szitoknak, hanemhogy esmertesse az embert, kiből jön, hogy semmirekellő és nem elegendő cselekedettel ártani ellenségének,

⁴⁰ hanem nyelvél akar” (Próz. munk. 320 lap.). Látjuk, hogyan öltöztette Zrínyi hadviselőknek szóló tanácsait cselekvénnyé, egy olyan episodban, mely alárendelt helyzeténél

fogva megbirja e tanirányt, a nélkül, hogy a műre száraz didaxis ködét borítaná. Tasso vagy Virgil követésének itt semmi nyoma, ha csak annak nem vesszük a jellemvonást, miszerint „szégyenli az Túri, hogy vagyon kűfalban sáncolva”
⁵ (II. 7.), — a hős kor ez általános bélyegét, hogy t. i. falak megőli, védelmi harcot viselni nem tartatott összeférőnek a vitézséggel, úgy hogy Livius is magasztalólag említi a városalapítóról, mikép az, „quamquam de tectis, moenibusque dimicare posset, tamen . . copias eduxit”. E szégyenre vonat-
¹⁰ kozik az Aeneis következő helye (IX. 44.).

Ergo, etsi confere manum pudor iraque monstrat,
 Objiciunt portas tamen . . .

e szégyen űzi Argantét Jerusálem királyához, hogy büszkén szemébe kiáltsa: „és meddig tartasz itt bennünket rabúl, e
¹⁵ falak között, alávaló és lassú ostrom alatt?” (VI. 3).

E insino a quando ci terrai prigioni
 Fra queste mura in vile assedio e lento?

Még az oroszslány-hasonlat, mellyel Túri kirontása feldíszítetik, juttatja eszünkbe Virgil ismeretes helyét (Aen. XII. 4).

²⁰ Poenorum qualis in arvis
 Saucius ille gravi venantum vulnere pectus,
 Tum demum movet arma leo, gaudetque comantes
 Excutiens cervice toros, fixumque latronis
 Inpavidus frangit telum et fremit ore cruento.

²⁵ s a megölt alvókról használt kifejezés: „nem messzi álomból halálba ugrék” . . . (II. 15.) emlékeztet Tasso mondatára, hogy „álomból a halálba rövid az átmenet” — (Che dal sonno alla morte é un picciol varco. IX. 18.), s ezzel békét hagyhatunk Arszlán epizódjának.

³⁰ „Szulimán megindul Konstánczinápolyból. A szultán leírása jelleme, hadkészületei” (31—52).

Szentiván havának tizedik napján (történetileg május 1-én) megindul Szulimán Konstánczinápolyból: „azzal a sok haddal vizeket száraztván, nagy hegyeket bontván, városokat
³⁵ rontván.” E tömeges hadmozdulás előképe Tassonál az egyiptomi hadak roppant mennyisége lehetett, melyről írja Tasso, hogy ellepte a völgyeket, síkokat és hegyeket; a hol elhaladt pusztává tette a földet, kiszáraztá a folyókat és forrásokat; mivel kevés a víz szomjuk eloltani, kevés nekik mind az, a mit
⁴⁰ Siria arat. (XIX. 121.). De a hyperbola Zrínyinél a mint rövi-

debb, úgy hatályosb is; „vizeket száraszt, nagy hegyeket bont, városokat ront” — csupán a legerősebb túlzást veszi át és nem magyarázza, mint Tasso; innen van, hogy bár hihetetlenebbet mond, túlzása nagyobb szerű képzetet költ, mint amazé. — A szultán paripáját műértőleg rajzolja (32—35.), itt már nem követ senkit. Mondja ugyan Tasso is a görög csapatokról: hogy „lovaik szikarak, futásban gyakorlottak, fáradhatlanok, kevés étűek” (I. 50.).

Asciutti hanno i cavalli, ad corso usati,
Alla fatica invitti, al cibo parchi . . .

de mi ez költőnk rajzához képest:

Egy fekete szerecsen ló volt alatta,
De képiró szebbet falra nem irhatna;
Nem vélnéd hogy éri földet száraz lába,
Oly szépen egyeránt s halkkal változtatja.
Véres nagy szemei ugyan kidűltének,
Száraz fejecskéjén van helye üstöknek,
Az orra likjain langos szellők mennek,
Szája tajtékot ver, mint vizi istennek.
Magasan költ nyakán fejét aláhajtja,
Szálos rövid serényét szél hajtogatja.
Széles mellyel elefántot hasonlítja,
Körmmel, száraz innal szarvast meghaladja stb.

Nem kevésbé sikerült a szultán méltóságos alakjának leírása.

A nagy császár mereven ül nyergében. Fején vékony patyolat turbán, rajta két csoport kócsagtoll. Arca halvány, szakállá merő ősz. Szép arany *hazdia* függ válláról; kaftánja is hasonló. Oldaláról kemény *miszint* kard függ. Szörnyű méltósággal tekintget két felé, s látszik, hogy nagy gondja lehet. Ez viszen nagy szüvében lángot és fegyvert, ez keresztyén világnak veszedelmet. — Hasonlítsuk össze a leirással, melyet Tasso az egyiptomi szultánról ad. „Az büszkén ül magas trónján, hová száz ivor lépcső vezet, s nagy ezüst menny árnyékában, arannyal áttört bibort tapos lábával és *barbar ékkel* dús királyi öltönyében látszik ragyogni. Ezer *tekeretbe csavart fehér gyolcs* szokatlan alakú diademát képez fürtein. Kezében tartja királyi pálcáját és ősz szakállá által tiszteletre méltónak s szigorúnak tűnik fel; szemeiből, melyeket a kor még nem bágyasztta el, hajdani merészsége s erélye szikrázik. Minden mozdulatában megtartá az évek s hatalom méltóságát. Apelles vagy Phidias talán ily alakban képezte Jupitert, — de az épen mennydörgő Jupitert” — (XVII. 10, 11.). Hagyjuk ki a *barbar éket*, a mi, átalánosságban, ugyis semmi képzetet nem

költ, hagyjuk ki a *turbánt*, e közös fejdíszét minden mohamedánnak: mi sem jelzi ezen leírásban a *keleti uralkodót*; bármely méltóságos vén királyra illeni fog az. Ellenben Zrínyi mily szemlélhetően, mily tárgyismerettel rajzolta a *keleti* 5 fejedelmet! — Hasonló tárgyismerettel, s oly friss változatos keleti színben, minőt hiába keresnénk akármelyik nyugoti elődénél, írja le a szultán hadi podgyászát. A hosszúnyakú tevék, öszvérek, biálók, ökörszekerek, elefántok, — a Szulimán előtt pénzt szóró *hodzsák* . . . stb. mindez oly költőnek 10 bizonyítja a „szigeti ostrom” dalnokát, kinek nem csupán finom érzéke s képzelete van a classicusok szépségeit elfogadni s újjáttermelni, hanem nyílt szeme is, megfigyelni az élet tarka jelenéseit; s ez az, mi egy részét adja Virgil s Tasso mellett sem halványuló eredetiségének.

15 „Nándorfehérvárra érve, a szultán Petraf basát Gyula ellen küldi. E várat kapitánya Kerecseni László, hitre feladván, az őrséggel együtt örök rabságra jut. (II. 52—58).”

Ismét egy-egy történeti epizód, *intő iránnyal*; ennyiben tehát hasonló az Arszlánéhoz, mely az ének elején áll; egyébként 20 annak ellendarabja: Kerecseni gyáva megadása szemközt Túri György bajnoki magaviseletével. Az irányszó ebben ama százados jelige: „ne higyj a töröknek” — melyet költőnk itt és prózai munkáiban nem győz eléggé magyarjai szívére kötni. Egyszerű historiai kitérés, költői alakítás nélkül, s 25 érdeme az hogy — rövid.

„Szulimán Eger és Sziget ostroma közt haboz. Szigetben Zrínyi a parancsnok. Imája a feszület előtt. Az Idvezítő meghallgatja könyörgését, szó hallik a feszületről, mely tudtára adja dicső halálát”. (II. 60—86).

30 A költő mindeddig szóval sem említé Szigetvárat, egyszer sem mondá ki hőse nevét. A föltételben (propositio) és a segélyhívásban beszél ugyan az utóbbiról, de nevét elhallgatja, mint el az Aeneásét Virgil, a Godofrédét Tasso. Azt lehetne kérdeni, nem hiba-e, hogy ily későn ismertet meg 35 Zrínyi a fő hőssel; nem hiba-e, hogy az első ének, — mely rendszerint expositio jellemével bír, — csupán az egyik harcoló felet mutatja be? Tasso például a Jerusálem első énekét, — melynek szerkezete nagyjában egyezik Zrínyiével, — nem zárja be, míg Aladint a szent város bitorlóját is színe 40 nem hozza, pedig nem ez a fő hős. Azonban könnyű a felelet. — A roppant török tábor nem indul csupán a kis Szigetvár ellen: célja Magyarországot, a keresztyénség védfalát megdönteni: s a háború előjátéka, Palota és Gyula megtámadása

által az ország két egymástól oly messze eső pontjain, érezteté is már a költő, mily óriási mérvet készül vala venni Szulimán hadjárata. Eddig tehát öntudatosan, művészi helyes tapintattal, kerülé Szigetnek pusztá említését is, hogy annál félelem-gerjesztőbb alakban tüntesse föl a vést, melyet, habár 5 önfeláldozással, megtörni, visszatartóztatni Sziget hős védőinek leendő dicső feladata. Most a szultán habozása, Eger vagy Sziget felé forduljon-e, tehát maga a történet folyama, vezeti a figyelmet ez utóbbi várra; először nyújtván alkalmat a szerzőnek, hogy fő hőstét bemutassa. Egyszerű, keresetlen, mégis 10 oly megható e bemutatás. Megnevezi a költő, „az nagy nagy nevű Zrínyit” elmondja, micsoda tisztet visel s a hegedősök naiv modorában veti utána: „utolsó romlásra elég volt mondani: Zrínyi vagyon harcban.” (A mit e helyen a Zrínyi név 15 rettentő hatásáról mond, azt alább, (IV.) az ellen táborban kiütött éji zavar leírásával, cselekvénnyé öltözteti.) De, mintha megsokallaná annak személyes dicsőítését, „mert vitéz egyedül mindenható isten” (IV. 47.), nagy óséhez s önmagához egyaránt illő keresztyéni alázattal így zárja be:

20 Az isten úneki adott oly hatalmot,
Ellenség előtte mint fövény elomlott;
Jól ismerte isten, hogy hű szolgálja volt,
Azért minden ügyében tőle áldatot (II. 63.)

Ez önmegadó keresztyéni hangulat képezi a legillőbb átmenetet amaz ünnepélyes cselekvényre, midőn Sziget hőse 25 térdén állva imádkozik a fészület előtt. A hely emlékeztet Buillonra, kit Tasso hasonlóan, mint könyörgőt, hoz először színre, a nélkül, hogy a két imajelenetben egyéb hasonlatosság volna, mint az a körülmény, hogy a fő bajnok itt is, ott is 30 imádkozva lép föl, és hogy valamint Godofréd: *porgea mattutini i preghi suoi a Dio, com' egli avea per uso*” (nyújtja vala reggeli könyörgéseit istenhez, szokása szerint” I. 15.) akképen:

35 Zrínyi egy hajnalban az mint volt szokása,
Valamikor hajnalnak volt hasadása,
Az szent fészület előtt térdén áll vala ...

Egyébiránt Tassonál nem halljuk az ima szavait, s az egész jelenet különböző.

A „Szigeti Ostrom” költője hosszú, töredelmes imát ad hőse ajkára. Nincs ez fölpiperézve világi dísszel, s ha Zrínyi 40 ez imában követi valamely elődjét, a királyi szent dalnok, az ó-szövetség himnuszainak ihletett énekese az. Midőn Sziget

daliája teljes bizodalommal fordul istenhez: „Te vagy énném győzhetetlen fegyverem, paizsom, kűfalam, minden reménységem” — (II. 65), a zsoltárirót véljük hallani: „Az úr én kösziklám, és én váram, és én szabadítóm; én erős istenem, 5 én erősségem; én ő benne bízom; én paizsom és az én szabadulásomnak szarva, én felmagasztaltatásom.” (Zsolt. XVIII. 3). Midőn esedezik: „Hajtsd le füleidet az magas kék égből, Halld meg könyörgésemet kegyességéből” (II. 66.), eszünkbe jut a fohász: „Hajtsd le, uram, a te füleidet, hallgass meg engemet; mert én nyomorúlt és szegény vagyok” (Zs. LXXXVI. 10 1.). Ha töredelmes szívvel emlékszik az eredeti bűnre: „Nem-e én tetőled csináltattam földből? Nem nagy bűnnel jöttem-e anyám méhéből? (II. 67.) a költőkirály önvádja zendül meg: „Ime én álnokságban fogantattam és az én anyám bűnben 15 megitített engemet” (Zs. LI. 7.). Ha bűneiből kegyelem által megtisztulni ohajtván így esedezik: „Moss meg szent lelkeddel, mert rút mocskos vagyok” (II. 70.). Dávid reménykedését halljuk: „Valóban, moss meg engemet az én álnokságimból, és az én bűnömből tisztíts engemet. Moss meg engemet izsóppal és megtisztulok; moss meg engemet és fehérebb leszek a 20 hónál” (Zs. LI. 4. 9.). Mikor ezt mondja: „Feledközzél meg vétkeinkről. Mert tégedet nem *holt*, hanem ki most is él, Dicsér, és nevedről tisztességet beszél” (II. 71), vagy mikor így foháskodik: „Ne engedd . . . (a pogány töröknek) hogy 25 az te szent nevedet ők megnevetnék, Mitőlünk, te hol vagy, kevélyen kérdeznék” (II. 73): vagy midőn istent dicsőítve felkiált: „Nem nekünk, uram, nem nekünk tisztességet, De szent nevednek adj örök becsületet” (II. 75): minden hívő lélekben a zsoltár visszhangzik: „Avagy beszél-e a koporsóban a te kegyelmességedet és a te igazságodat az halálban?” 30 (LXXXVIII. 12.). — „Nem a megholtak dicsérik az urat, sem a kik a föld alá mennek. Hanem mi áldjuk az urat, mostantól fogva mind örökké” (CXV. 17. 18). „Miért mondanák a pogány népek: hol vagyon most az ő istenök?” (Zs. CXV. 2, 35 LXXIX. 10, XLII, 4). „Nem nekünk, nem nekünk, hanem a te nevednek a dicsőséget a te irgalmasságodért, és a te igazságodért” (CXV. 1.). Könnyű lett volna Zrínyinek az ima szövegét teljesen újból fogalmazni: de vajjon akkor nem hiányzott volna-e belőle azon mély vallásos ihlet, mely így 40 általa ki van fejezve.

A hős imáját meghallgatja isten, és nyomban választ is ad a feszületről. Egészen epikai vonás. Így hallják meg az Olympus istenei számtalanszor, és legott csudás módon telje-

sítik a herosok könyörgését. Így Ascaniusét Jupiter (Aen. IX. 630), Pallasét a Tiberis istene (X. 424.), utóbb Hercules (460); Iarbasét Jupiter (Aen. IV. 220) stb. Így Tassonál is a Raimondoét (VII. 79.), Bouillonét, midőn esőért könyörög
 5 (XIII. 72), meghallgatja isten, s azonnal csudás segélye nyilatkozik. — Ennyiben tehát Zrínyi az általános eposzi modorhoz tartja magát; de a csoda, melyet alkalmaz, hogy a kereszt háromszor feléje hajolni látszik, s akkor a fölfeszített Jézus szózatát hallja, tudtomra nem fordul elő, hacsak ez
 10 nem valami, előttem ismeretlen legendai rész. A költői cél, mely e csodás jelenet által eléretik, a fő hős végzetszerű bajnokká avatása. Az emberi nem megváltója kijelenti neki, hogy „martiromságot fog pogánytól szenvedni”; egyszersmind feltárja előtte a jövődőt. És ez lelki vigasztalással teljes.
 15 A győzelem, melyet ígér, kettős: földi és mennyei. Szulimán-nak „hatalmát, erejét vesztí Szigetvára”, s így bajnoki önfeláldozása legalább ez úttal — megmenti a hazát a fenyegető végromlástól; sőt vezérnek azon jutalmazó elégtétele is meglesz, hogy „vitéz kezei miatt fog meghalni” a magyar nemzet
 20 legdühöseb ellene, Szulimán. De meglesz az örök jutalom is, mert a hős lelke istenhez fog szállni, a vértanúk koszorújának elvételére. A mi még ezenkívül a halál gondolatját, világ-szerint, nyugasztalóvá teszi, az is meg van ígérve: hogy t. i. dicső híre élni fog utódaiban.

25 De az te fiad György támasztja nevedet,
 Felserkenti fénnel tündöklő nevedet;
 Mint phoenix hamuból költi nemzetségét:
 Ugy okossággal ez megtartja hiredet. (II. 86.)

III.

A Zrínyiász harmadik énekéhez jutánk. Ez általános
 30 elmélkedésből indul ki, hogy „ember tanácsa nem állandó, ha mit elvégez is, ottan megfordúl isten akaratjából.” Az éneket reflexión kezdeni, Ariosto ismeretes modora. Az övéi ugyan nem mindig komolyak, többnyire játszi gúnnyal színezték s így nem esnek a közönséges reflexiók sorába. Virgil- és Tassonál aránylag gyér s mindig rövid az ily emlélkedés. Ki az
 35 Aeneisből, vagy Jerusálemből ugynevezett „bölc s mondatokat” akarna szedni, hamar végét érné munkájának: alig jutna minden énekre egy. Róma nagy művésze átérté, hogy a tanelemnek, mint olyannak, semmi joga elbeszélő költé-

szetben; s Tasso sem hagyja mestere nyomát. Egyik sem akar az elbeszélő formában egyebet adni mint elbeszélést, de a leg-tökéletesebbet, mi e nemben adható. E megjegyzést azokért tesszük, kik minduntalan classicai példányokra hivatkozva, ⁵ fájlalják, hogy költészetünkben egy idő óta megapadt a philosophiai elem; értvén ezalatt — úgy látszik — a költői művekre amugy kívülről s mintegy parázsan hintendő savát a reflexiónak: az eszmedús észrevételeket, életbölcs maximákat, emlékkönyvbe való mondatokat s több effélét. Mintha ¹⁰ bizony a költő nem akkor volna bölcsész is leginkább, midőn összhangzatos alak- s tartalomban előállítja a szépet, azon szépet, mit a philosoph értelmezni sem tud! Mintha szükséges volna ezenfölül, s az összhang kárára, bölcselmi közhe-lyekkel raknia meg költeményét! Valóban egy Goethe-féle ¹⁵ „cigánydal” bölcsészebb is, mint sok ugynevezett „értelmi” költemény. — Zrínyi, hihetően az akkori magyar költészet tanírányának hódolva, sürűbben nyújtja elmélkedéseit, de még sem oly sürűn, hogy eposzát elnyomná a száraz didaxis. Oly helyre szövi azokat, hová épen beillenek; majd cselek-²⁰ vényből hozza ki mint tanúlságot, például föntebb Kerecseni és Arszlán basa episodja folytán; majd hősei szájába adja: ritkán elmélkedik saját személyében, akkor is megválasztja helyét; a mi tekintve kortársai s magyar elődei nagy hajlamát a tanító-verselésre, korát haladó művelt izlésről tesz bizony-²⁵ ságot. Ilyen alkalmas hely reflexióra az ének kezdete, midőn az érdek valamely cselekvény iránt még nincs feszülőben, midőn az események rohama nem gátolja még a nyugodt körülte-kintést. Ariosto csaknem minden ének elején tart efféle pihe-nőt, Zrínyi nem oly gyakran.

³⁰ Az elmélkedés itt arra szolgál, hogy indokolja Szulimán megváltozott tanácsát, ki előbb Egert akará ostromolni és most Sziget ellen fordúl. Költőnk ugyanis „félcsodásan” isten akaratjának tulajdonítja azt, mi alább emberileg is indokolva lesz. Szulimánnak úgy mond, „hamar az isten téríté tanácsát.” ³⁵ Hamar megfordítja Szigetre haragját” (III. 2.). Egyszerű kép-letnek, jámbor keresztyéni szólamnak lehetne venni; de nem az. A classicai régiség ismerője számos hasonló helyre fog emlékezni, midőn az isteni hatalom befolyása emberi dolgokra ily röviden, csak egy odavetett vonással jeleztetik. *Halvány-,* ⁴⁰ *fél-, rövidcsodásnak* nevezem, a szerint, a mint különböző esetben egyik-másik elnevezés jobban fog illeni. A fenforgó hely, mint közelebbi példára, az Aeneis X-ik könyvére utal, melyből Zrínyi e harmadik énekhez legtöbbet vőn át. Ily

röviden emlékszik Virgil a Mezentiusi csatára buzdító Jupiterről: „At Jovis interea monitis Mezentius ardens Succedit pugnae”... (X. 689.), mit senki sem fog pusztá képletnek venni. — Zrínyi azonban a fenső benyomáshoz oly történeti
5 motivumot is ad, mely elegendő, Szulimán haragját emberileg is Szigetvár ellen fordítani. Ez a siklósi harc, mely a harmadik ének tárgyát képezi.

De mielőtt a szigeti bajnok e diadalmas előharcára men-
nénk, egy észrevétellel tartozom. A költő, röviden említvén,
10 hogy „Szulimán megfordítá Szigetre haragját” — mindjárt hozzáveti: „Im megmondom okát az ő haragjának” (III. 3.), — s úgy kezd a siklósi csata elbeszéléséhez. — Toldy megjegyzi erre: „Hiba, hogy a siklósi dolog által előidézett fordulatot Szulimán tervében a költő a harmadik ének bevezetésében
15 előre jelenti, a helyett, hogy azt az események folyásából utólag eredeztetné s így azon jóltevő hatást, melyet e része a történetnek szülne, elkeseríti. Egy pár versszak kihagyása segített a dolgon” (Költ. Tört. II. 16. 1.). — Tehát *hiba*, még pedig szerkezeti, a melyet Zrínyiben nem sokat találunk,
20 mert a compositio neki erős oldala. De vizsgáljuk egy kissé.

Az eposz nem regény. Hiú várakozást, vagy ál félelmet gerjesztő eszközök nem illenek komoly méltóságához. Sokkal mélyebb, emberien meghatóbb a részvét, mely bennünk támad hősei iránt, ha ezek sorsát előre tudjuk, vagy sejtjük legalább.
25 Ezért minden kor és nemzet eposírói föl-föllebbentik a jövő események fátyolát, meg hagyják olykor pillantani a damoclesi kardot, mely e vagy ama hős felett függ. Ez két módon történik. Vagy jóslat, isteni kijelentés stb. által, ekkor fatum s a hős maga végzetszerű; vagy egyenesen a költő által, mit
30 főnebb epikai előlegezésnek (anticipatio) mondanék, s mely szóval ezentúl annál bátrabban fogok élni, minthogy már Heyne jegyzeteiben is feltalálom. — Mindenikre számos példát hozhatnék fel. Hanem a végzetes bajnok oly gyakori, hogy példát sem kell idéznem; ha mégis emlétek, csupán alkalmazásért teszem azt. Az Iliász „elkeseredik”, jól van; miután az első énektől kezdve (I. 416.) tudjuk, és gyakran emlékeztetve leszünk rá, hogy Achilles rövid életű, nem sokára meg
35 kell halnia, Trójánál elesnie, mert ez fatum. De épen ez költi legmélyebb rokonszenvünket a hős iránt, ki, hogy barátját
40 megboszúlja, nem gondol a végzettel, mely szerint Hector eleste után az övé is nyomban következik; bátran megy szembe a bizonyos halállal; miként a sértőjén boszútálló méh fulánkot ereszt, noha ez magának is halál. Ezért van, hogy

bár Achilles elkényeztetett gyermeke az ion öregnek: dacos, önféjú, dicsvágyó mérték felett, magánbosszúnak a közjót alárendelő, harcban kegyetlen, sokszor embertelen: mégis ő bírja legnagyobb részvétünket; mert mindezen hibáit, úgy⁵ szólva, vérén váltja meg; a bizonyos halál, melyet ő is, mi is, előre tudunk, elnézővé tesz iránta, mint siralomházban ülő rabtól nem vonjuk el kedvezésünket, mint áldozatbarommal nem bánnánk rosszul. A nibelung-ének durva hőse, Szigfrid orgyilkosa, Hagen, azon perctől fogva megnyeri hajlamunkat,¹⁰ midőn a habléányok jóslata dacára elszántan indul sorsa ellenébe. Ezek, mint tudva van, megéneklék Hagennek, hogy a Rajnán átkelendő nibelungok közül egy sem jut haza többé a Rajna bal partjára, kivéve a király udvari papját. Hagen, átkelés alkalmával, megragadja s vízbe veti a káplant: elmerülése megcáfolná a habléányok jóslatát. De az szerencsésen¹⁵ kiúsz az elhagyott partra:

Ott állt szegény papocska, rázván lucskos mezét,
Megtudta Hagen ebből, hogy nem hazug beszéd
A bizonyos halál, mit jóslott a habléány;
²⁰ Gondolta: „mind e hősök ott vesznek, igazán.”

Hogy aztán a hajóból kirakták a teréht,
Három királyfi összes hadát és hadszerét:
Darabra törte Hagen, s elszórá a vizen.
A jó nemes vitézek csodálkoztak ezen.

²⁵ „Mért tetted ezt, barátom?” kérdezi Dankewart,
„Hogy keljük által ismét, visszafelé, az árt,
Majd a hunok földéről a Rajnához jövet?” —
Később megmondá Hagen: „az többé nem lehet.”

De most csak így felelt rá: „vigyázatból tevém:
³⁰ Ha lenne gyáva köztünk, ha volna szökevény,
Féltében a ki vissza iramna vizen ált,
Hadd leljen e habok közt gyalázatos halált.”
(*Nib. Not. XXV.*)

Mily rendítő nagyság ez a nyugodt elszánás, szemben a³⁵ végzettel! A drámai hős felidézi a sorsot maga ellen, dacol, küzd vele, s e küzdés alatt bámulatos erőt fejt ki; de mihelyt a fátum legyőzhetlen voltát megismeri, azonnal zsibbad erélye, vergődik ugyan még, de csak magát hálózza be vergődése által, s küzdelme nem küzdelem tovább, hanem a haldokló⁴⁰ vonaglása. Ellenben az eposz halálra jegyzett hőse már az első perctől megadja magát a sorsnak; de éppen e megadás által

tünteti ki nagyságát. A veszély, a halál bizonyos tudata nem csüggeszti el, egy percig sem gátolja működését, de sőt növekszik erélye, a mint közelebb-közelebb jut az örvényhez; csak néha a halál percében fogja el egy csodás rémület, s hat rá
5 nyomasztólag közelléte a *rettenetesnek*, mellyel oly elszántan néz vala szembe távolról; úgy hogy e rémület már inkább physikai mint erkölcsi betudás alá esik. Szóval, a tragikai hős bátor a sors ellen, *míg* leküzdhetőnek hiszi; az eposz hőse bátor, *noha nem* hiszi annak. Szép példa erre maga Zrínyi,
10 ki a második énektől kezdve ismeri végzetét (II. 83–86) mindazonáltal csüggedés, habozás nélkül folytatja teendőit, elszánt nyugalommal várva be az elkerülhetetlent. Hanem elég e nagyon ismeretes tárgyról.

Szintén gyakori epopoeiákban a másik eset, hogy t. i.
15 maga a költő eleve figyelmessé teszi olvasóját szerencsében a balfordulatra, és viszont. Ide sorozható helyek már az Aeneisből a trójai hős elbeszélése Sinonról (II. 65), midőn előre tudatja annak csalfaságát: „Accipe nunc Danaum insidias, et crimine ab uno Disce omnes.” Mai költő ovakodott volna
20 Sinont jóelőre leálarcozni, hogy annál csattanóbb legyen a végfordulat. Ide tartozik a felkiáltás, mely Dido szerelmének gyászos kimenetére előkészít: „Heu vatum ignarae mentes! quid vota furentem Quid delubra juvant!” (IV. 65); s még inkább az első titkos összejövétel leírása után föllebbentett
25 fátyol: „Ille dies primus *leti*, primusque malorum Causa fuit . . . fuit . . .” (IV. 169). Szegény Didó! boldogságod tetőfokán éreznünk kell, hogy tilos szerelmed vége *gyász és halál*. Nemkülönben már a seregszámla alkalmával (VII. 756), elsiratjuk Umbro papot, „ki a viperafajt s méreglehelő hydrákat dalával,
30 kezével, álomba szokta ringatni, s marásukat enyhíti vala tudománya. De nem bírá megorvosolni a dardani kopja ütését; nem használtak sebei ellen álomhozó dalok, sem a marsus hegyeiben szedett gyógyfű.”

35 „Te nemus Anguitiae, vitrea te Fucinus undá,
Te liquidi flevére lacus. —”

Igy sejtjük az éji kalandra vállalkozó Nisus és Euryalus vesztét, midőn Ascanius: „sokat üzenne tőlük atyjának, de majdan szellők tépik el üzenetét s hiú felhőkbe oszlatják” — „sed auae Omnia discerpunt et nubibus irrita donant” (IX. 312).
40 Igy szánja halálnak Virgil már első bemutatáskor két ifjú hőst, Pallást és Lausust: „Mox illos *sua fata manent* maiore sub hoste” (X. 438); s hogy unalmassá ne váljak, magát a

rutulok legnagyobb vitézét is, midőn mondja: „Lesz idő, hogy Turnus nagy áron venné meg, ne bántotta legyen Pallast; mikor gyűlöli e hadi zsákmányt és e napot” (X. 503). Hogy Virgil e tekintetben is a hősköltemény örök példányát követi, fölösleges érintenem. Csak egy pár, kezem ügyében eső példára mutatok, midőn Homér Ennomos madárjósról eleve tudatja, hogy nem kerülhette el jósló tehetsége által a fekete halált, hanem elesett a gyors Achilles által Xanthus folyamában (II. II. 859), s midőn Amphimachusról mondja, hogy ez „arannyal ékitve ment harcba, mint egy leány, a dőre! de azzal nem hárítá el keserű vesztét, mert ő is elesett a folyamban, a serény Aeacida kezeitől” — (II. 871). Végre, hogy Tassóból is idézzek, hasonló célzás van, már az első énekben, Gildippe és Odoardo hű pár elestére (. . . . Oh nella guerra anco consorti, Non sarete disgiunti, *anchorchè morti!*), a mi csak az utolsóban következik be; így födi fel a költő, nem számítva csattanó fordulatra, hogy Aladin reményei a háború szerencsés kimenete iránt megghiúsodnak (. . . . di quella guerra Lieti augurj prendendo, i quai fur vani” — III. 15); hogy Idraote minden bűbájos terve füstbe fog menni (IV. 21.); hogy Argant esküje a keresztyén had romlására, nem teljeseedik be (XII. 105). Sőt a homéri körön kívül eső epopoeiáktól sem idegen az ily anticipatio: Firdusinál kétszer is jelentve találjuk Szijavus halálát mindjárt elején a költeménynek. „Isten tanácsában úgy vala elvégezve, hogy Szijavus elessék Turanban ádáz sors és ellenei ármánya miatt.” Alább ismét midőn atyjától búcsút vesz: „sejték mind a ketten, hogy e búcsút sohasem követi viszontlátás.” (Epische Dichtungen des Firdusi, übers. v. Schack I. B., S. 103. 107).

Ennyi példa, azt hiszem, több mint elegendő kimenteni Sziget dálnokát, hogy megfosztott a gyönyörtől, egy kis időre diadal reményében ringatni képzeletünket; hogy a siklósi győzelem jóltevő hatását „elkeseríti”. De vajon, az anticipatiót mellőzve is, ment volna-e ezen hatás a keserűtől? Hiszen nincs olvasó, ki ne tudja a történetből, mi sors vár Zrínyire; ha volna is, maga költőnk bevágta előtte a remény útját a második énekben, ott hol nagy őstét végzetes bajnokká avatja. Mit használna ily előzmény után egy kis kacérkodás az olvasó képzeletével? Szerintem sokkal mélyebb rokonszenvet ébreszt e folytonos „memento mori”; sokkal nemesb eszköze a hatásnak, mint amaz első. Szolgáljon ez a férfiúnak, ki annyi tudománnyal és szeretettel első tárgyalta nálunk tüzetesebben a Zrínyiászt, szolgáljon elégtételül, hogy e hely is azon kevesek

közül való, melyeket mint gyanítja „túlsgorral” rótt meg ez eposz szerkezetében. (Költ. Tört. II. 38. 1.). Hanem kísérjük a szöveget.

„Musztafa, boszniai főbasa, Szulimán táborába érkezvén,
5 a szultán őt Arszlán helyébe budai vezérré teszi s meghagyja neki, hogy Arszlánt végezze ki. Ez nem mervén bevárni utódját, a táborba jó, „de úgy is megtalálja maga halálát” (III. 4–7). „A császár Musztafa utódjául Mehmet Gujlirgi basát küldi Boszniába, kit útja Siklós alatt visz el s ottan pihenve táborot
10 üt” (8–9).

Költőnk előadása tényeken alapúl. „Solimán — írja Szalay — aug. 3-án Harsánynál, Pécs és Siklós közt táborozott. Arszlán, a budai basa, ide jött tisztelkedni; de Szokoli (a nagyvezér) őt e szavakkal fogadta: „mit keressz? kire biztad
15 hadaidat? a padisa beglerbéggé nevezett; te a hitetlenek kezére juttattad a várakat. Jaj neked átkozott!” s a nyomorút megfojtotta a bakó. Helyébe a nagyvezér öccse, a boszniai Musztafa, neveztetett budai basává” (IV. 344). És valamivel feljebb: „Szolimán Péterváradnál készült a Dunán átkelni s innen Eger alá indulni, midőn hirt vett, hogy kedves tisztjét
20 s egykori étkefogóját Mohamedet (Zrínyinél: Mehmet) a szigeti őrség néhány hadnagyai Siklósnál megtámadták és megölték; két zászlót, hat szekér ezüstneműt, tizenhétezer aranyat, szóval táborának összes értékesb holmiát felzsákmányolták. E hír a szultán tervét megmászította és Zrínyi Miklós
25 megfenyítését, Szigetvár buktatását első sorba helyezte” (U. o.).

Jeles tanúság vehető innen, hogy tudja Zrínyi a történet adatait költői célokra felhasználni. Oly igénytelenül, mintha
30 csak száraz tények elsorolása volna célja, veti oda e néhány versszakban Musztafa kineveztetését, Arszlán halálát s Mehmet boszniai útját. Pedig e csomóban múlt és jövő ölelkezik. Arszlán epizódja, mely a szigeti véres drámának mintegy előjátéka volt, a bég halálával itten záratik be; s Arszlán helyet
35 ad Musztafának, hogy ez ismét Mehmetnek nyisson utat, kire a második előjátékban néz szerep, már közelebb Szigethez s a főhős személyes fölléptével. E második elődráma — a siklósi győzelem — fog lenni aztán a Jánus-kapu, mely a harc elemeit nagyobb mérvben felzúdítja, összehozván a
40 feleket, kiknek küzdelme az eposz sajátképeni tárgya. Ugyde — mondhatná valaki — ha mindez a történetben is ily renddel következik: ha Arszlán üzenete a szultánhoz, palotái kudarca, ennek folytán letétele, halála, — továbbá Musztafa

kineveztetése, Mehmet boszniai útja s veszedelme Siklósnál, — végre a szultán tervében ezáltal okozott változás, mind-mind kész történeti adat: mi hát ebben a költő érdeme? s mivel tetézi meg a historiás énekek szerzőit, kik hasonlóan a csupasz tények fonalát követik? Nagy a különbség: épen oly nagy mint vak eset és kiszámított terv közt. Nem kezdhette-e Zrínyi más ponton cselekvényét? Nem vezethette-e Szulimánt egyenesen Sziget alá, a palotai és siklósi dolog mellőztével? Nem vágthatott-e, classicus elődei példáján az események kellő közepébe; vagy nem szedhetett-e föl a történetből egyéb adatokat is, mint épen a felhozottak? Ki tette őt figyelmessé a dolgok ezen láncolatára? Ki óvta oly ügyetlenségtől, a melyet például a „Magyar Gyász” írója még a múlt század végén is elkövetett, hogy eposzában minden egyéb előttünk foly le, *csak az nem*, a mi költeménye sajátképi tárgya: a mohácsi harc? Valóban, ha Zrínyi magyar elődeit s utódait nézzük, — másfél századdal vissza és elé, — bámulnunk kell a művészi tapintatot, mellyel ő a historiát, ferdítés nélkül, alig némi csekély módosítással, tudta illeszteni eposza keretébe. Éles szemmel ragadván meg ama történeti ténynek, hogy Szulimán nem Sziget, hanem egész Magyarország ellen indul, eposzi fontosságát: közelebbi pillanata Arszlán epizódjára esik, mely az események láncolatánál fogva egyenest Siklóshoz, onnan Sziget alá a főharcok színhelyére vezet.

Minckelötte odább haladnánk, vessünk még egy futó pillanatot Arszlán epizódjára, mely itt bevégeztetik. Láttuk már, hogy annak minden főbb mozzanata egészen történeti: de egyszersmind költői cselekvénnyel gömbölyül Zrínyi kezében. A hiú, szeles, nagyravágyó embert elkapja a gondolat, hogy ura egyenest az *ő tanácsa folytán* hoz hadat Magyarországra. Félig a szultán kegye már övé: teljesen meg akarja nyerni. Ragyogó kilátásai még inkább esztét vesztik a különben is hebehurgyának: Palotához száll oktalanul; megveretik. Egy elvesztett csata halálos bűn volt a keleti zsarnokság szemében: a béget is eléri sorsa; ránehezül a cselekvény első mozzanatából természetesen folyó catastroph. Gyávább, hogysem nyugodtan be merné várni halálát, még egy végkísérlettel ura táborába menekül, de mind hasztalan. — Ime egy, bár rövid, de azért nem kevésbé költői cselekvény; egy, bár csupán vázolt, de határozottan kidomboruló jellemrajz.

Ha valaki megütköznék oly csekélységen, hogy Arszlán történetileg csak akkor jelen meg szultánja táborában, midőn ez már Harsányig előnyomúlt, a mi Zrínyinél csak a VI-ik

ének elején következik be: annak is kész a felelet. Zrínyi nem mondja, hogy Arszlán kivégeztetése már itt, a III. ének folytatán megtörtént; csak annyit említ, leveendő gondját ez episodról, hogy Arszlán nem tudta bevárni Musztafát Budán, hanem⁵ „nyomozni kezdé császár nagy táborát. De úgy is megtalálá maga halálát.” Ez történhetett később, ha tetszik Harsáynál is, miután az új vezérnek Budára, s a letett bégnek táborba érkezése szintén időbe telt.

Musztafának nincs egyéb szerepe a költeményben: tőle¹⁰ hát bízást megválhatunk. Talán azt ha megérintjük róla még, hogy a mit költőnk jellemzéseül hoz fel: „Híres vitéz vala ez Horvátországban, Mert erővel bemene *Krupa* várában”, historiai vonás. „A boszniai basa — mond Szalay — *Krupát* a *Zrínyiek* erősségét huszonhatnapi vívás után bevette” (IV. 339). Ez a szigeti romlást megelőző évben történt. De ideje lesz követnünk Mehmet basát a siklósi mezőre, „hol táborát szállítja s maga szép sátorát felvonyatá” (III. 9).

„Siklósi Szkender bég, Mehmet látogatására jővén, inti, a nagy Mahometre kéri, ne táborozzon nyílt mezőn, mert²⁰ Szigetvárbán „éh farkasok laknak”, hanem vonúljon be Siklósba éjszakára. De Mehmet, elbizakodva, nem fogadja Szkender tanácsát. Meghíja mulató vendégül éjszakára, de Szkender nem ígérkezik éjjelnél tovább. Egy török ifjú dalt zeng ura Mehmet boldogságáról” (III. 10—39).

Szkender beszéde (10—18.), sajátlagi célja mellett, hogy²⁵ t. i. Mehmetet ildomosabb elhatározásra bírja, — arra is van számítva költőnk által, hogy eleven képzetet nyújtson Zrínyi és a „szigeti farkasok” vitézsége felől; mire a végbeli török félelme, hunyázkodása legjobb bizonyíték. A költő emlité³⁰ már egyszer, hogy a töröknek „utolsó romlásra” elég volt mondani: Zrínyi vagyon harcban! (II. 62). Mit ott szerzőnk nagy őse felől maga személyében s így némi *kedvezés* látszatával monda, arra most mintegy *kifogás nélküli* tanúképp állítja Szkendert; alább pedig (IV.) a két szilaj ló okozta zavarban,³⁵ cselekvénnyé öltözteti azt. E szerint az egyszerű előadásról fokozatosan drámai jelenítésig emelkedvén, művészi-
leg hatványozza a benyomást, fictióját mind valóbbszínűvé teszi. Ha a költő most-idéztem saját szavait egyszerűen túlzásnak vettük, vagy őse ilyenén dicsőítését szívesen megbo-
csátható részrehajlásnak: Szkender szavaira ráfeledkezve⁴⁰ már úgy tetszik, mintha nem Zrínyit, az unokát, hallanók többé, ki őset magasztalja, hanem a keserű tapasztalásból ovatosságra szokott, a Zrínyi-névtől reszkető béget; alább

pedig az 'e puszta név okozta páni rettegésnek szemtanúi is fogunk lenni (IV). — Ugyane beszéd oly élénk vonásokkal ecseteli a végbeli török—magyar hadi életet, mikép e rajz csak az ily mozgalmas életben személyesen forgott egyéntől⁵ telhetik. A „szigeti farkasok” kik „éjjel s nappal a mezőt járkák”, s az ellent „még a hóstátban is fölverik, onnan is lábánál fogva kivonják”, — a bán, ki „póroktól” vesz hírt — a föld népétől, mely természetesen a magyarral rokonszenvez — s ha valami nesz üti fülét, legott lesbe áll; az egyes¹⁰ török hullongó, kit „katona vagy hajdú azonnal elkap”, — foglyúl ejt vagy lenyakaz s „fejét elviszi, testét ott hagyja” — mind ez oly eleven, élethű rajz, mely a közvetlen szemlélet frissességét hordja magán.

Mehmet elbizakodását jól indokolja költőnk azzal, hogy¹⁵ „hiszen vala bolond alkoránban, Egy török hogy megöl négy keresztyént harcban.” De ez általános indok mellé, mely csak az ozmanlit, nem az egyént jellemzi, odateszi a különösebbet is, hogy „ő nevelkedék mindenkor udvarban”. *Étekfogó* volt, mint láttuk, e szerint egy minden kényelemhez szokott udvaronc, ki a szerencse mostohaságát csak hírből ismerte; elbizakodása tehát nagyon természetes. Táplálja ez önhittséget álszégyene: gyalázatos hírral indulna — ugymond — Bosznába, ha egy éjjel künn maradni nem merne és „az semmi” előtt oly igen rettegne, hogy már felütött sátrát felszed²⁰ vén, falak közé rejtőznék. Táplálja még az idő is, mely épen esőre áll, úgy hogy *kicsin csatának* sem lesz módja ez éjjel, nem hogy lenne járása *derekas hadnak*. Így megnyugtattván magát a támadás felől, módfelett sajnálja, hogy Zrínyivel nem lesz alkalmá összeverekedni, kiről annyit hallott; s meg²⁵ híja Szkendert, töltsék együtt az éjszakát, mulassanak, aztán alhatnak virradtig, mert ő tudja bizonynyal, hogy „kaur” nem fog mutatkozni. Szkender ildomosan óvakodik ellenmondani föllebvalójának, de nem ígérkezik éjfélnél tovább.

A következő jelenet (28—39) ama ritkábbak egyike a³⁵ Zrínyiászban, hol a költő, elhagyván a neki sajátabb fönsgést, a kellem színvonalára bocsátkozik. Egy legény aranyos bőr „zofrát” terít a földre, mellé két szép bársony vánkost tesz, a sátort megfüstöli „szerecsen tésztával”. Gazda és vendég leül, beszélgetnek, vagy mint főnebb oly jellemzően⁴⁰ mondatott: „agg szót kovácsolnak”, — hörpölgetik a kávét „kicsin fincsánból, osztán azután vacsorát is esznek.” De az étel után egy szép török gyermek ura hagyásából belép a sátorba, kezében szép gyönyházaz „tassán” tündöklük, fejét

gyenge patyolatvég (vég patyolat) burkolja. Szép bársony kaftánját lebocsátja egyik válláról, kobzát igazgatni kezdi, ablak felé fordulva — ott ülhettek ura s Szkender — összehajtja lábait s török módra leguggol, aztán kobza szavával
5 megnyitja hangos torkát.

Az ének, melyet a török ifjú zeng, egy legszebb idyll. Nyugalmas, idylli helyeket szőni eposzba, de csak gyéren, a legnagyobb költők tekintélyével sem ellenkezik. Nem hozom fel az Odysseát, mely többet áldoz a kellemnek, mint a fönségnek, s ezért épen az ily jelenetek teszik ragyogóbb oldalait.
10 A meóni szent öreg, miután megteremté a fönséget az Iliásban, monda: legyen kellem! és lőn az Odyssea. (Ha még a Béka-egérharcot is övének ismerjük: a szépnek három országa kivan.) De maga az Ilias is nyújt idylli képeket. Mellőzve a
15 sűrű lakomák örömeit, ilyen a legrettentőbb harcok közepett Achilles pajzsának utólérhetlen kedvességű rajza, hol menyegzők, lakomák, szántás, szüret, legelő, csordák és nyájak, ki nem mondható kellemmel váltakoznak. Az Aeneisben, hol a szólám általánvéve magasan jár, nem tudom, mi tartoznék
20 ide: de már Tasso, nem is említve Armida bűvös kertjeit, kellemdús mezei scénát tár elénk Ermina episódjában. A Tanc-red után epedő szűz eltéved s a Jordán csendes völgyébe jut, hol egy agg pásztor megosztja vele gunyhaja egyszerű nyugal-
25 mát s a királyi hölgy idylli foglalkozással gyógyítja szerelmi sebéit. Jellemző leend a párhuzam e tassói hely s a Zrínyiász fenforgó jelenete közt. — Erminia, kit bujdoklása közben álom és törődség elnyomott vala, fölébred. Víg madárraj köszönti a reggelt, folyam és berek susognak, habbal, virággal, játszik a szellő. A szűz felnyitja bágyadt szemeit, pásztor
30 tanyára esik tekintete, hangos ének üti fülét, kísérve erdei *zabsíp* egyszerű dallamától. Fölkel, arrafelé irányozza lassú lépteit s egy ősz embert pillant meg kies árnyékban (kora reggel!), ki nyája mellett kosarat fűz s hallgatja három gyermeke dalát. Erminia köszönti őket s kérdi: „oh apám, most
35 midőn körösleg harc tüzeben lángol az egész tartomány, hogyan élhettek ily nyugalmas életet?” Fiam, felel az, (Erminia férfimezt visel) családom és nyájam ment vala még itt mindenkor a bántalomtól: sohasem zavarta még Márs zaja e félreeső zugot, akár ég kegyelme ez, ki őrzi s felemeli az
40 ártatlan pásztor alacsony sorsát; akár, hogy mikép a villám nem esik lapályra, hanem magas tetőkre, úgy az idegen szab-lyák dühe nagy királyok büszke fejére zúdul: még a kincslóvár katonát sem kecsgetteti zsákmányra a mi hitvány s mel-

nyúlózott szegénységünk . . . . . Másnak hitvány és mellőzött; nekem oly becses, hogy nem ohajtok kincset, nem fejedelmi vesszőt” — stb. „Volt idő — míg az élet első korában légvárakat épít az ember — hogy más ohajokat tápláltam s le-
⁵ nézve a nyájlegeltetést, elfuték szülőföldemről; Memphisben éltem egy darabig, a király szolgái közt nyerve állomást, s noha csak a kertek őre valék, láttam, megismerém az udvar hamiságát. Sokáig csalogatva merész reményektől, szenvedtem sokat. De miután virágzó korommal lehanyatlának remé-
¹⁰ nyeim s merész vágyaim: elsirattam ez alacsony sors nyugalmát, visszaohajtam elveszett békémet s mondek: isten veled, oh udvar! Így megtérve szeretett ligetimhez, boldogan éltem le napjaimat.” Erminia szintén elpanaszolja kalandjai egy részét s kéri a pásztort, fogadja be csöndes tanyájára, mit
¹⁵ az örömmel tesz, s a királyi hölgy pásztor gúnyába öltözik; legelőre hajtja nyáját s meg visszatereli hitvány vesszővel a zárt akolhoz, fej és köpül. De gyakran, midőn nyári hév miatt árnyékban hevernek barmocskái: bükk- és borostyánfák héjába metszi a kedves nevet s boldogtalan szerelme
²⁰ viszontagságít stb. — (Jer. VII. 1—22.)

Mindazon gyönyör dacára, mellyel Tasso mesteri tolla ez idylli jelenést elárasztá, s melyről töredékes halvány kivonatom gyöngé képzetet is alig bír nyújtani, egy észrevétel bukkan itt elénk, nem annyira Tassot érdeklő, mint korát,
²⁵ melynek ferdeségeitől ő sem vala ment egészen. Amaz eszményi, vagy inkább *természellen* pásztorvilág befolyása látszik itten a költőre, mellyel oly örömet játszott a közelebb múlt századok képzelete: csinált, mesterkelt pásztorélet ez, álarcos Corydonjai, Phyllisei seregével. Ime egy udvarból menekült
³⁰ bölcs pásztor, ki zavaratlan nyugalommal élvezi a természet egyszerű örömeit, kihez nem hat el a csaták közeli moraja; mellette az „antica moglie” s három dalos fiú: egy örökké csendes oáz a vérontás közepett. Ime a királyleány, ki, mint egy a pásztorkölteményekbe szerelmesült udvarhölgy, Gala-
³⁵ teáva öltözik s ezer meg ezer fába vési Daphnisa nevét. A kincsek ott semmi értéke: „ha drágakövet s aranyt ohajtanál, — mond Erminia gazdájának — melyeket a köznép bálványként imád: van annyi még nálam, hogy betölthetném vágyadat.” De természetesen a pásztor előtt semmi olyasnak becsé
⁴⁰ nincs; ő „pásztorabb” mint Tityrus (Virg. I. Ecl.), ki még jól tudta használni a bárányaiból kapott pénzt. Ezenkívül, noha mind Erminia, mind vén gazdája, kelet gyermekei, az egész idyllen semmi keleties: Versailles nyírett bokrai ép úgy lehet-

nének színhelye mint a Jordán partja. — Ellenben Zrínyi — noha más költeményeiben ő is hódol a közdivatnak s pásztori vers álarcában zengi szerelmét, — a török ifjú énekében oly, minden affectatiótól ment idylli rajzzal kedveskedik, s oly határozott keleti színnel vonja azt be, minőt hasztalan kereshénk nyugat minden „pásztorosdi” játékaiban. A dal Mehmet nevében zeng, mert a török ifjú nem magáról mondja: „vagyon császáromnál *nagy tisztességem*”, „el nem fogyhat soha az én *értékem*” (38); a dálnok itt ura énekét hangoztatja s habár
¹⁰ ő maga költötte is, nem alanyi az. A szoló tehát Mehmet; apródja csak az „ő nótáját” veri kobzán. Egy kedvence a sorsnak, mindenütt kéj, nyugalom, szerelem veszi körül: a természet neki adóz minden kellemeivel. Mi panasza lehet a szerencse ellen, melynek állhatatlanságát csak hírből ismeri?
¹⁵ Kikeletkor a szép zöld erdő, szerelmes fülmile éneklése, égi madarak sok különbsége, víz lassú zúgása, széllengedezés bővítik örömét. De nem magánosan élvez: természet és szerelem nyugodt kéje teszi az idyllt: neki is van *egyese* (kin azonban nem *egy* hív nőt, csak a favoritát kell értenünk) s ezt a
²⁰ költő biztos művészi tapintattal illeszti a képbe, mielőtt tovább rajzolná a természet élveit. Előbb korán lett volna beszöni: a kikelet rajza által föl kelle ébresztteni az idylli hangulatot; ez meglevén, mindjárt oda képzelgeti velünk a szerelmes hölgyet, s aztán folytatja:

²⁵ Adsz nyáron nyugovást és szép csendességet,
 Szép ciprus-árnyékokat, hűvös szeleket,
 Gyöngye túlval varrott szén sátorernyőket,
 Szomjuság-megoltó jó szagos vizeket.

³⁰ Ősszel sok gyümölcscsel, citrommal, turuncssal
 Ajándékozsz bőven, szép pomagránáttal;
 Erdőn vadat nem hadsz, mert nékem azokkal
 Bőven kedveskedel, és jó madarakkal.

³⁵ De télen, az mikor minden panaszkodik,
 Akkor az én szívem inkább gyönyörködik;
 Erős fergetegen szívem nem aggódik,
 Mert szép lángos tűznél testem melegedik.

Mindez oly keleties, hogy a hindu költészet leglágyabb idylljeihez merném állítani.

A török ifjú éneke egyszersmind élet- és jellemrajza
⁴⁰ Mehmetnek. — A hajdani étekfogó, ki „mindenkor udvarban nevelkedék”, ura kegye által magas hivatalra emelkedett, mert hiszen „vagyon császárijánál nagy tisztessége” — és

meggazdagodott, mert „el nem fogyhat soha az ő bő értéke”. Ugy látszik nem annyira cselszövés, udvari ármány segíté e polcra, mint tetszős magaviselet, símaság, hihetően deli külseje is. Nyugalom- és kéjvágyat lehell az apród éneke; nyugalom- és kéjvágy nem cselszövő jellemhez valók. S noha szerencsés helyzetében fel is gazdagodott, nem látszik, hogy fősvénység vagy bírvágy szenvedélye uralkodnék rajta. Elégülten mondja: „el nem fogyhat *soha* az én bő értékem” — tehát nem szükség ahhoz többet szerezni, bizvást neki adhatja magát a nyugalmas élvezetnek. Fegyverforgatásban jártas lehet, ez a török neveléshez tartozott, de hadi tapasztalást nem volt alkalma szerezni, másképp nem hinné feltétlenül „egy török hogy megöl négy keresztyént harcban.” A bán is tudja róla alább (III. 46), hogy *véres* kardot még nem látott szeme. Talán az udvari gyakorlatoknál kitűnt lovagló és vívó ügyessége által, mert büszkén említi: van jó lova, éles szabalyája; sőt Zrínyivel is összemérné kardját, ha ez nagy alkalmatlanság nélkül megeshetnék: de a „lágú folyhók” megfosztják e reménytől: esőben, sárban ő maga sem támadhat, Zrínyiről sem teszi fel, hogy kényelmét föláldozza. Szeretné a dicsőséget: de mégis vonzóbb „meleg kávé mellett agg szót kovácsolni, osztán viradtig bizvást alunni”. Miért ne tenné ezt, midőn eddigi tapasztalása szerint „lábához van kötve a szerencse”, — s nem valószínű, hogy épen ez éjtszaka elszabadúljon. — Látjuk, hogy az elbizakodás Mehmet jelleméből foly. Mielőtt ezt nyomósabban vizsgáltam, hajlandó valék Mehmet elfogultságát ama végzetszerű túlbizakodásnak venni, mely az eposz hősét, közvetlen a veszélyt megelőzőleg, elvakítja, s melyet a magyar közmondás is ily alakban ismer: „kit isten meg akar verni, előbb eszt veszti annak.” De a szemesebb vizsgálat meggyőz, hogy e gondatlan elhittség nem pillanatnyi hangulat, hanem a basa jellemének állandó vonásai közé tartozik.

35 Igy szóla az gyermek. De nagy szigeti bán,
 Mehmet jövetelét póroktól meghallván,
 Nem kérkedik világgal; más gondokban van . . .
 (III. 40.)

Következik az ének második része: Zrínyi és a szigetiek készüllete, meg a siklósi harc. Nem hagyhatom érintés nélkül a szerkezeti ügyességet, mellyel költőnk e második részre az átmenést eszközöli. Időrend s az elbeszélés sorja szerint csak itt, dal után következnek elmondani, hogyan végződött a

multság, jelesül, hogy Szkender még azután éjjelig ott maradt s akkor „nyugodalmos éjszakát kívánva” beballagott Siklós-várba. De a költő finom érzékkel fölismerte, mennyire csökkentené a hangulatot, ha a török ifjú éneke után e prózai
5 részletekre szállna; ellenben mint fogja növelni a hatást, Mehmet tétlen kéjelmeinek rajzáról egyenest Zrínyi harcias készülleteire ugorván. Hogy tehát semmi ne gátolja az ellentétek egymás mellé helyezését, ritka ügyességgel már főnebb oda szúrta, mit még Szkenderről mondania kellett (III. 27.)

10 Szkender így felele „bátor itt maradok,
Éjjelig, uram, körülöttem udvarlok,
És azután osztán várba *beballagok*,
Néked nyugodalmos éjszakát kívánok.”

„Sziget hőse meghallván a póroktól Mehmet jövetelét,
15 összehívhatja vitézeit. Nyolcszáz lovas, ezer gyalogot kisérmel, maga is lóra ugrik s biztató beszédet tart katonáihoz. Siklós felé indítja hadát; egész éjjel mennek, hajnalhasadáskor közel vannak a török táborhoz. Zrínyi hadicsele.” (III. 40–54.)

20 A szigeti készülétek rövid leírása, Zrínyi beszéde katonáihoz, mindenek előtt az okosan merész hadvezér képét akarja feltüntetni, ellentétben a basa oktalan magaviseletével. Költőnk, hadtani munkáiban ugyanazon tétéleket vallja, melyeket itt cselekvénnyé öltöztet. A „nagy szigeti bán”

25 azonnal meghallja „póroktól” Mehmet jövetelét. S hogy az ily szemesség nem első nála, hogy meg szokta tudni, mi történik az ellennél, már figyelmeztetve vagyunk Szkender bég szavai által: „Te jövedeled is *pór* előtt nyilván van, melyet ha meghallott szigeti *okos* bán, *Fejemet* kötöm én,

30 hogy régen lesben van” (13). Vessük össze ezzel, mit tart szerzőnk a *kémekről* (Aph. 5.) „Énnekem nincs annyi mesteriségem — úgymond — hogy én elegendőképen dicsérhessem az kémektől való hasznót” — és alább: „költs bőven erre, ne menjen ki az te aranyad az erszényből sóhajtván, hanem

35 ugrálva; jusson eszedben, hogy valamennyi vitéz cselekedet volt ez világon, mind jobbára kémek által ment végbe” (U. o.). Hogy itt egyszerűen *pór* említettik kém helyett, oka, mert az ily végbeli harcoknál a magyarhoz inkább szító földnépe is megtette e szolgálatot s ritkábban volt
40 szükség fizetett kémre. — Továbbá „nem kérkedik világgal”, azaz földi szerencsével Zrínyi (mint Mehmet), de „más gondokban van”. A *gond* szó említése érezteti velünk, hogy

Sziget parancsnoka egy ily kiütésre, mint a siklósi, sem szánta el magát, bár rövid, de érett megfontolás nélkül, mi alább készülétei- s beszédéből még inkább kitetszik. „Nyolcszáz lovast válogat, ezer gyalogot.” Tudja, hogy⁵ Mehmet kétezer lovassal szállt meg Siklósnál: mégis az ő hadában *gyalog* a túlnyomó. Olvassuk csak szerzőnk hadtani munkáit, melyekben a tactika újabb elveit igyekszik honfitársainál kelendővé tenni: s a csekélynek látszó vonás is jelentőssé lesz előttünk. „Gyalog az erő, a lovas *futás*”¹⁰ mond (Aph. 61). — Az ily kiszemelt hadhoz beszédet tart Zrínyi, de nem addig „míg jó vitéz lovára maga is fel nem ugrott.” Vezértől így van hatása a szónoklatnak. Az *eloquentiáról* írt szakaszban egyenesen nagy őset hozza fel szerzőnk például, milyennek kell lenni a hadvezérnek, ha beszéde¹⁵ által sergét fel akarja tüzelni. „Semmi mesterség, semmi hatalom ugyan az emberek kedvét és akarátját nem forgathatja, mint a kapitánnak okos bízató szava... Szükséges azért, hogy a kapitán ne reszketve és halován orcával, hanem serényen, bátran mondja ki a szót, hogy azt, mit a²⁰ nyelve mond, orcájának színe meg ne hazudtolja... Cato mikor describálja, micsodásnak kell lenni a vitéznek (vezérnek?), azt mondja: kézzel, lábbal, nyelvével, torkával fáradozzék és bátorságot mutasson. *Ilyen volt* Szigetben vitéz *Zrínyi Miklós*” (Aph. 27). Nagyon valószínű, hogy az unoka²⁵ ezt nem csak gondolomra, hanem ismeretes hagyomány szerint jegyezte ide.

A beszéd, melyet hősünk tart katonáihoz, egy jó hadi kiáltvány jellemével bir. Magasztaláson kezdődik, „Mindentek olyan, egy országos hadnak Tudna parancsolni s szívét³⁰ adni másnak.” Aztán régi haditetteik említésével új merénnyre buzdítja őket. Majd közbosszankodást gerjeszt a török ellen, mely bízvást ül Siklósnál s fennen kérkedik, hogy a szigetiék gyalázatára tölti nyílt mezőn az éjet. Miután így feltüzeltelte hadát szükségesnek találja mérséklelni: „Senkit az nagy³⁵ bátorság el ne ragadjon; Mindent hadnagyától és éntőlem várjon.” — „A jó kapitánynak (így tanít a szigeti vezér szépunokája is) eszesnek kell lenni: néha a maga hadának bátorságát nevelni kell; ... néha pedig, ha látja hogy *feletőbb vagyon* ... meg kell zabolázní” (Aph. 56). Másutt:⁴⁰ „A vakmerőség hasonló a bolondhoz, hogysem vitézhez; egy bolond, egy részeg, egy hagymázbeteges kész lesz egy toronyból ugrani; de azzal nem leszen jó vitézzé” (Aph. 39). — És ismét az engedelmességről, hogy t. i. kiki „hadnagyától

várjon” — ily erős szavakban nyilatkozik: „Ha tudnám, hogy a sereg, melynek én parancsolok, engedetlen volna, inkább egy botot vennék kezemben és disznót mennék őrizni” stb. (Aph. 60). — A bán továbbá inti seregét, hogy: „noha⁵ Mehmetnek van tudatlan népe és véres kardot nem látott basa szeme” — mindazáltal „ugy gondolják, mintha *legjobb lenne*” mert „a bizodalom rajtavesztené őket”. A túlságos bizodalomtól, az ellen erejének kicsinylésétől nemcsak a költő, hanem a hadvezér Zrínyi sem győz övni eléggé, többek¹⁰ közt a „nimia securitas” című szakaszban (Aph. 19.), melyből már a II-ik ének folytán idéztem az idevágó helyeket. — Végre keresztyéni vallásos elmélkedéssel zárja be a szóló rövid beszédét.

Igy indulnak el, délután 2 órakor. A „lágý fölyhők”,¹⁵ a basa bizton-érzetének táplálói, nem gátolják Zrínyit, hogy egész éjjel folytassa útját seregével. Bezzeg nem gondolta Mehmet, „hogy ellensége nem aluszik, hanem gondolkodik, az ő kárára *esővel, hóval* örömet megvereti magát, csak hogy neki árthasson” (Aph. 4.). Gyorsan teszi meg a szigeti őrhad²⁰ éjjeli útját s hajnalig több mérföldet hagy hátra, nem feledvén: „hogy a sólyom- és rárószárnyat nem azért viselik a vitézek, hogy az volna legszebbik madártoll, mert szép a páváé, szép a pelikáné: hanem a *gyorsaságnak* jelére viselik” stb. (Aph. 9). Ily módon:

²⁵ Hajnal hasadásban nem messze érének (*oda*),
A hon a törökök táborban hevernek;
De menni akarnak, mert immár nyergelnek.

(III. 49.)

Költőnk először is a helyszínnel ismertet meg. Egy³⁰ mély és hosszú völgy fekszik vala a török tábor mögött. Egyik vége felnyúlt csaknem Siklós alá, a másik Sziget felé volt irányulva, az egésznek hossza negyed mérföld. — E völgy hihetően azon halomlánc közt mélyed, mely Siklós mögött éjszaken keleti irányban vonúl, s mely azon³⁵ magaslatban végződik, holott Villány tűznedve terem. A török tábor a siklósi mezőn, tehát e halmokon délről, Siklóstól pedig nyugatra felküdt; míg a völgy azokon éjszokról, délkeleti irányban fut vala Siklós felé. Ki e szerint a völgyön felment, előbb érte Siklóst, mint a török tábort. A völgynek⁴⁰ innenső, azaz Sziget felőli, vagy éjszaknyugati vége a *pécsi út* közelében eshetett, mely éjszokról délre átmetszi a mondott halmokat s azután Turony nevű falutól délkeleti irányban Siklósnak fordul.

Sziget kapitánya a völgy innenső száján, tehát a pécsi út közelében, száz lovast hagyott, oly parancssal, hogy mihelyt „derekasan megvirrad”, csendesén ballagva mutassák magokat, s közeledjenek a pécsi úton a török tábor felé.

⁵ A „derekas virradtat” nemcsak azért kelle megvárniok, hogy az ellen inkább megláthassa őket, hanem azért is, hogy a csapat zömének legyen ideje a völgy túlsó végeig, Siklós alá, felnyomulni; mert „hajnal-hasadáskor” történik e dispositió, s a derékhadnak még egy negyed mérföldnyi

¹⁰ utat kell tennie a völgyön fölfelé. — Zrínyi tehát a főhaddal csendesén fölnyomul a völgyön s oly közel jut Siklóshoz, hogy hallatszik bástyáiról az őrkialtás. De a halom még elfödi őket s mély hallgatásban vannak. Most a száz lovas, parancs szerint, megindul a pécsi úton a török tábor felé.

¹⁵ Jól látja őket az ellen, de előbb pécsi török csapatnak véli, minthogy arról jönnek; csak, midőn megtámadtatik, veszi észre tévedését. De a száz lovas a mint a törökre csap, legott vissza is fordúl és szalad (a pécsi úton) a völgy innenső torkolatáig, aztán „nyomra siet”, azaz, a völgy hosszában

²⁰ Zrínyi hadával egyesülni igyekszik. Az így fellármázott török had, Mehmet parancsára elhagyja táborát s a szaladók után iramlik, tehát a pécsi úton, Siklóstól éjszaknyugatra távozván. Mehmet fia, Rézmán bég, ötszáz lovassal képezi a utóhadat: ő is elhagyja ugyan a tábort, de lassabban jár,

²⁵ mert „okosabb” mint apja és cseltől tart. Zrínyi most kijő a lesből a völgy délkeleti száján Siklós közelében, meghaladja a várat s az ettől nyugatra eső török tábort elfoglalván, szép renddel nyomakodik Rézman bég után. E szerint a török mind Siklóstól, mind saját táborától el van metszve,

³⁰ midőn Rézmán visszafordultával megkezdődik az ütközet. A szigeti kapitány e rendezkedése, szaknemértő előtt is, némi gáncsra nyújt alkalmat. Hogyan vágja ő el a törököt Siklósvártól a nélkül, hogy seregét hátulról megtámadásnak és így két tűznek tegye ki? Való, hogy csele által hátban

³⁵ kapja Rézmánt és a basát, egyszersmind urává lesz az elhagyott tábornak; de másrésről mögötte kell hagynia a siklósi őrhadat; mely azonban a következő harc folytán sem tör ki, hanem tétlenül bámulja honosai tönkrementését a szigeti fegyver által. A pécsi Olaj-bég ott van a segítők közt: hová

⁴⁰ marad Szkender? vagy tehát ez őrhad oly csekély, s ezt Zrínyi tudja, hogy kiütést semmi esetben sem merészelt: vagy csele által a szigeti vezér nagyobb kockára teszi hadát, mint ha nyíltan és szemben támadna. Ez észrevétel annál

inkább helyén látszik lenni, mert a harc folytán lesz egy időpont, mikor csak Zrínyi személyes vitézsége bírja megfordítani a szigetiek hanyatló szerencsáját: ily percben egy kiütés a várból nagyon veszélyes volna. De ez csodálatos-
5 képen elmarad. — Nem tudom, mennyiben e siklósi csel történeti, de úgy vélekszem, hogy itt a költő Turnus lesére emlékeztet, noha a kivitel merőben különbözik. Legalább a kezdő sorok ezt juttatják eszünkbe:

10 „Egy mély és hosszú völgy fekszik tábor mellett...”

(III. 50.)

Est curvo anfractu vallis, accommoda fraudi
Armorumque dolis... (Aen. XI. 522.)

*

Egyébiránt az ének eddigi részén kevés nyoma látszik akár Tassónak, akár az Aeneisnek. Nem úgy a következő
15 felén. — Noha meg lehetünk győződve, hogy egy oly hadvezér mint a Zrínyiász költője, nem szorult arra, hogy csataképeit másoktól kölcsönözze: mindazáltal sűrűn fogjuk találni a fölismerhető idegen nyomot. Talán az ön hadi tapasztalása által nyújtott részletek nem valának méltók
20 eposzi tárgyaláshoz; talán a classicus példányok iránti előszeretet vezérlé tollát: elég az, hogy épen csatarajzai nyújtának legtöbb reminiscenciát elődeire. Azonban itt sem vak utánzással lesz dolgunk. Mint a képi hol egy, hol más színbe mártja ecsetét, hogy a festék öntudatos vegyítése
25 által a kívánt hatást előidézzé: úgy kölcsönzi ő vonásait majd innen, majd onnan, az átvettét néhol elevenebbé, néhol meg bágyadtabbá tevén, a mint célja kívánni látszik, — és felolvasztván saját erős egyéniségében annyira, hogy a mit átvesz, az, és mégsem az. De térjünk a részletekre.
30

„A vak lárma által felriasztott török tábor, Mehmet parancsára, támadói után robban” (III. 55—58).

Mehmet rövid biztató szavai seregéhez kétségkívül Turnus beszédét hangozzák vissza. „A mint imában óhajtátok
35 — mond ez — áttörni jobb-karral az ellen sorain, itt az alkalom. Kezünkben maga Mars, férfiak. Most hozza kiki eszébe nőjét, hajlokát; most ne feledje az atyák nagy tetteit, dicsőségét... A merészeket segíti Fortuna.”

Quod votis optastis, adest, perfingere dextra.
In manibus Mars ipsè viri. Nunc coniugis esto
Quisque suae tectique memor; nunc magna referto
Facta patrum, laudes...
5 Audentes Fortuna iuvat. (*Aen. X. 279.*)

Ihon már vitézek — így szól törököknek —
Kit óhajtvá vártunk ezeknek ebeknek
Vérekben megfesthetjük vitéz kezűnket;
Ihon már az idő, legyetek emberek!

- 10 Az emphatikus magyar mondat: „legyetek emberek” oly népi, oly közönséges, hogy benne alig lehetne, pedantság vádja nélkül, classikai emlékezést ismerni föl. És mégis úgy van: Zrínyi nem e népies szólamot, de alkalmazását classikai mestertől tanulta. Az Ilias hősei, társaikat buzdítva, gyakran
15 élnek e kifejezéssel: „ἀνέρεσ ἔστε” — estote viri; kivált mikor nincs idő hosszas beszéddel serkenteni a harcolókat. Zrínyit e naiv emphasis erejére s illő használatára Homér példája tehetette figyelmessé. — Egyébiránt Turnus kiáltványa több művészettel van fogalmazva mint a basáé. Ez nem
20 hivatkozik a vitézek családi tűzhelyére, mert az nem forog veszélyben; nem gyöngédebb érzelmekre, s általában a zsarnok ozmán viszonyok közt nem volna értelme Turnus főnebbi szavainak. A helyett némi vadabb kifejezés ömlik el Mehmet beszédén, s a korán hívének mély útálata a gyaur iránt,
25 mely az egésznek eredeti színt kölcsönöz:

Hiszem, tolvaj kurvák, mit csináltok rajtunk!
Ide mertek jőni hon (a hol) az mi dondárunk...

(t. i. táboroz. A Nemzeti Könyvtárfiéle kiadásban hibásan nyomtatott kérdő mondatnak: „hon az mi dondárunk?”).

- 30 „Mehmet fia, Rézmán, ötszáz lovassal atyja után ballag, de lassabban jár, mert okosabb levén, cseltől látszik tartani. Zrínyi a lesből kibukkan, a török sátrakig ellenállás nélkül nyomul s a törököt elvágja mind Siklóstól, mind a tábortól. Rézmán észreveszi a cselt, visszafordul Zrínyire, s üzeni
35 apjának a veszélyt. Egyfelől Rézmán, másfelől Farkasics Péter nagy vérontást visznek végbe” (III. 58—70).

Rézmán, kinek itt kezdődik rövid epizódja, világosan *Laususnak* köszöni lételetét. Ez, mint kiki tudja, egy ifjú hős az Aeneisben, a vad Mezentius fia, ki sebesült atyjáért
40 bosszút állandó, Aeneas által elejtetik; ugyan e sors éri majdan a fia vesztén elbúsult atyát is. A római költő ismételve

jelenti Lausus halálát még mielőtt a viadal kezdődne, mint ezt már főnebb is érintettem. Órولا és Pallasról mondja: „szépségre kitűnök, de kiktől a szerencse megtagadása visszatérniök a honba... Majdan elérí sorsuk *nagyobb* ellenség által” (X. 435.)*. Közvetlen a halálharc előtt pedig alanyi rokonszenvét nyilvánítja Lausus iránt egy szép apostrophában (X. 79r):

Hic mortis durae casum, tuaque optima facta,
Si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
Non equidem, nec te iuvenis memorande, silebo.

Hasonlóan előlegezi a miénk Rézmán halálát, midőn első bemutatáskor így ajánlja, szintén nem alanyi részvét nélkül (59):

Volt okosabb is ez, noha ifiantan
Kelle veszni *szegénynek*, más bolondságán.

Most a lesből kiötlő bán veszi egy kissé igénybe figyelmünket. Miután ez a török tábornok ellenállás nélkül hatalmába kerítette, megjegyzi a költő, vagy inkább hadvezér (61r):

Vitézeket mind *együtt* csapatban tartá,
Török táboron kapkodni nem bocsátá.

„Hiszeny nyomorúság az, — feddőzik hadtudományi jegyzeteiben — hogy kit vitézséggel, vére ontásával nyér az ember győzedelmet, az *üdtellen prédakapdozással* kelljen elveszteni. Ihon a németek (Tacitus germánjai) mint járanak; elveszték a nyereséget a fösvenységért. Fogd meg elébb a madarat, azután mellejzd; vidd végben a harcot, azután a prédát helyén találod.” (Aph. 15). Tekintve a magyar csapatok laza fegyelmét ama korban, az ily tanács nagyon fölférhetett.

Kezdődik a csata. Ennek színhelyét így állapítom meg. Zrínyi a lesből kijöven, akadály nélkül meghaladá Siklóst, elfoglalá a török tábornok. A basa már ekkor jól előhaladt a

* Virgil szavait Tassonál is megtaláljuk, midőn Clorinda és Guildippe, a két harcos hölgy, kétfelé dűlnak a csatán, de nem vinak együtt:

Ma far prova di lor non é lor dato,
Ch' a nemico maggior le serba il fato. (IX. 71.)
ipsos concurrere passus

Haud tamen inter se magni regnator Olympi:
Mox illos sua fata manent maiore sub hoste.

pécsi úton; fia lassabban követi vala. Mindkét dandár Siklóstól északnyugati irányban vonúlt el. Rézmán észrevevén a bajt, zászlóját azonnal „téríté” (visszafordítá) Zrínyi ellen. A szigeti előhadat nem maga a bán, hanem Farkasics Péter vezényli: az első összecsapás tehát Rézmán és Farkasics zászlói közt esik. Mindkét előhad a pécsi úton keresztbe (à cheval) vesz állást, Rézmán homlokkal délkeletnek Farkasics északnyugatnak, Turony helység és az elfoglalt tábor közt. Zrínyi hátrább van, de közelebb mégis a csata színhelyéhez, mint Mehmet, ki már nagyon előnyomult az üldözésben.

Mindenek előtt Rézmán és Farkasics nagy pusztítást követnek el egymás csapatjában, de személyesen nem találkoznak. „Mint az *eleven tűz*, valamerre mennek, Mindenütt holttestek halomban hevernek” (69). Így Lausus és Pallás (Aen. X. 433.), így Aeneas és Turnus. „Mint külön oldalról asszu erdőbe s zizegő babérbokrok közé vetett *tűzek*, vagy midőn magas hegyekről sebesen szakadva zúgással rohannak tengerbe a tajtékzó folyamok, kiki magának utat rombolván: nem röstebbül törnek előre Aeneas s Turnus az ütközetben” (XII. 521). Így Clorinda és Guildippe. (Tasso: IX. 70). Egyébiránt az ellen sorai közt dúló hősnek emésztő *tűzhöz* hasonlítása már az Aeneisben sem új: Agamemnonról ugyanezt olvassuk (II. XI. 155):

25 Mint ha emésztő tűz kiütött a rengeteg erdőn
S mindenüvé viszi egy keveregve futó vihar, és hull
Lángok alatt izzó terepély fák lombja tövestül:
Ugy hullott Agamemnon előtt a futvafutó hős
Trójaiak feje. —

30 Rézmán először is Frank Andrást ejti el, kinek (63)

Lelke kiment előbb ő meleg testéből,
Hogysem maga földre esett lágy nyergéből;

azután Csillag Györgyöt „taszítja által szüvéen” s „dárdájával együtt kirántja életét” — nemkülönben, mint Tassonál az olasz Argillan, mikor Ariadint megöli „együtt rántja ki lelkét és dárdáját” (ne trea l' alma e 'l ferro insieme. IX. 80.); azután Solymosit és többeket. Farkasics szintén sokat levág, többi közt Jazichi Achmetet, ki noha nem feltűnő egyéniség, Zrínyi az epicusok modorában apostrophét intéz hozzá: „Te is ártatlanul meghaltál” stb. Az ily megszólítás nem ritka, midőn a harc leírása hosszabbra nyúlik; nem is

mindenkor nagyobb rokonszenvet fejez ki valamely hős iránt, csak az előadás hangját változtatja. Classikai fogás. — Miután néhányat az elestek közül megnevezett, így kiált fel Zrínyi (69):

- 5   Iszonyú vérontást nem számlálhatom meg,
          Kit ketten mivelnek Farkascs, Rézmán bég...

a mi szintén az elbeszélő módhoz tartozik. A hely különösen eszünkbe juttatja Virgil felkiáltását, midőn Turnis és Aeneas harcairól akar beszélni. (XII. 499):

- 10   Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine caedes
          Diversas, obitumque ducum, quos aequore toto
          Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troius heros
          Expediat?

- s ezzel költőnk a tömeges harc rövid festésére megy át.
15   „Mindennek vagyon már szemén (azaz kiszemelt) ellensége, Török és keresztyén össze van keverve, Halók jajgatása, élők *serénysége* (azaz a gyors vívók zaja, fegyvercsörömpölés stb.) Nagy porral kevereg együtt magas égbe” — (70); mely utóbbi két sorral összevethető ezen tömeges rajz Virgilnél:
20   „Akkor pedig (lőn) haldoklók nyögése; fegyverek és hullák és leölt férfiakkal vegyes félholt lovak hömpölygenek a vérözönben” (XI. 633).

- Tum vero et gemitus morientium et sanguine in alto
          Armaque corporaque et permixti caede virorum
25   Semanimes volvuntur equi: pugna aspera surgit.

„Zrínyi meglátja messziről, hogyan bánik népével a dühös Rézmán. Előre sarkantyúzza lovát, a futókat biztatással megállítja. Maga Rézmánra száguld, elejti” (III. 71—76).

- 30   A bánnak futó népéhez intézett szavai hasonlóan Virgilre emlékeztetnek. „Hová futtok társaim? — kiáltja Pallas, megszaladt seregéhez... im a nagy tenger elzárja utunkat nincs már futásra föld: a tengerbe vagy Trójába fogunk-e szaladni?” (Quo fugitis socii? ... Ecce maris magna claudīt nos obice
35   pontus; Deest iam terra fugae: pelagus Troiamne petemus? X. 369). Tasso nemkülönben e kiáltást adja főhőse szájába: „Mely rémület ez? hová futtok? nézzétek legalább, ki űz benneteket! egy hitvány csapat űz” stb. (Qual timor, grida, è questo? ove fuggite? Guardate almen, chi sia quel, che vi

caccia ! Vi caccia un vile stuol . . . . IX. 47). Zrínyi e kettőből szerkeszté a magát, ily módon:

..... *hová futtok, ti vitéz emberek?*
Nézzétek kicsodák kik tikteket úznek.

- 5 Tehát ennyi keresztyént egy török gyermek
Megfutamatat mezőben? . . .
Siklós várában-é ti akartok futni?
Itt akarjátok-é uratokat hadni? . . . (72., 73.)

Miként Pallas a „*pelagus Troiamne petemus?*” által a futás
10 lehetlen voltát érzékelteti: úgy a mienk is e szavakkal:
„Siklós várában-é ti akartok futni?” szemlélhetően, és így
minden okoskodás- vagy rábeszélésnél hatályosban mutatja
meg a futás képtelenségét. Ugyanis mint a főnebbi hely-
rajzból kitetszik, a vár a szigetiek háta mögött van, meg-
15 fordúlva tehát egyenesen oda kell futniok: elől tűz, hátul
víz. Ha Zrínyi azért tette hadát e helyzetbe, hogy a futásnak
elejét vegye, ez talán mentené dispositióját; de mégis fön-
marad a nehézség, mikép hagyhatja háta mögött az ellenséges
várat. Különben e biztatás, noha kölcsönzött vonásokból,
20 igen jelesül van összealkotva. Semmi fölösleges; minden,
a mi a futókat előbb megszegyeníti, aztán felbuzdítja. Pallas
bőszavúbb, aránylag sokat beszél s magyaráz, noha csak
mutatni kellene. Elég volna mondani: „a tengerbe vagy
Trójába akartok-e futni?” hisz a mit előrebocsát: „im a
25 nagy tenger elzárja útunkat” stb. azt ugyanis szemmel látják.
Zrínyi elevenebb hatással kérdi: Siklós várába akartok-e
futni? — s nem magyarázza, hogy oda nem tanácsos, mert
ellen torkába mennének. Egyébiránt annak bizonyosságul,
hogy semmi sincs új a nap alatt, vessük össze még Pallas
30 buzdítását Ajas biztató szavaival (II. XV. 504):

Vagy hiszitek Hector hahogy elfoglalja hajónkat,
Majd hazaúztatok *gyalog* és a *szárazon* innét?

„Mehmet érkezik távolról. Látja fiát veszélyben s mire
odajut, megölve Zrínyi által. Dühösen ront a bánra, fiát
35 megboszúlandó, s elesik” (III. 77—85).

Mint magas hegyekből leszállott *kűszikla*,
Kinek sehuu nem lehet nagy tartalékja,
Nagy sebességgel dül, s álló fákat rontja,
Bont, tör, merre gördül, és semmisem tartja:

Ugy Mehmet, fiának látván veszedelmét,
 Valakit hon talál, elveszi életét;
 Ől, vág, ront és szaggat, az ki menetelet
 Tartóztatni akarja, ő sietését (78., 79.)

5 A hasonlat régi, felnyomozható az Iliásig, s azóta csak-
 nem minden epicus kézen megfordult.

... Hector, valamint egy gömbölyű szikla,
 Mellyet az ormóról zuhatag hulláma legördít,
 A tetemes szirt kapcsolatát elmosva vízével,
 10 És magasan szökdösve ugrál, hogy harsog az erdő
 Háta belé; s szakadatlanul így karikáz, valamеддиг
 Sikra nem ér, hol eláll azután, noha mérgesen indúlt ... stb.
 (Il. XIII. 137.)

Ac veluti montis saxum de vertice praeceps
 15 Cum ruit, avolsum vento, seu turbidus imber
 Proluit, aut annis solvit sublapsa vetustas,
 Fertur in abruptum magno mons improbus actu
 Exsultatque solo: silvas, armenta, virosque
 20 Involvens secum: disiecta per agmina Turnus
 Sic urbis ruit ad muros ... (Aen. XII. 684.)

Tasso átvétele nem annyira sikerült. Ő a szent falak
 ostrománál egy lezuhantott gerenda esését hasonlítja görgő
 szirthoz, s így omló tömeget omló tömeghez, a mi csökkenti
 értékét a hasonlatnak. Különben Virgilt majdnem szóhiven
 25 fordítja: „Mint nagy kőszirt olykor, melyet akár régiség
 mállaszt le a hegyről, akár szelek dühe tép ki, rombolva
 törtet alá, viszi és zúzza magával az erdőket, házakat és
 gulyákat: úgy sodra le magasból a szörnű gerenda pár-
 kányt, fegyvereket, népeket” (XVIII. 82).

30 Qual gran sasso talor, che o la vechiezza
 Solve d' un monte, o svelle ira de' venti,
 Rúinoso dirupa, e porta, e spezza
 Le selve, e con le case anco gli armenti :
 Tal giù traeva dala sublime altezza
 35 L' orribil trave, e merli, ed arme, e genti ...

Ugyane hasonlatra emlékszem még a jó Fénélon próza-
 eposzában, ha nem csalódom, a IV. ének kezdetén, s remélem
 többet is idézhetnék, ha érdemlené az utánjárást. Ennyi
 azonban elég az epicusok gyakorlatát feltűntetni.

40 De ha könnyű vala Zrínyinek utánképezni e hasonlatot:
 nem kisebb erő kellett hozzá, mint az övé, hogy Mehmetet
 e nagy képhez illő fokán mutassa be az atyai elbűsülésnek

és majdnem állati dühnek. Szavai, tette kell hogy igazolják ama hasonlatot: hogy ne lankadás, hanem emelkedés álljon be, fokozva mind a basa elestéig. Mehmet szavai a bánhoz sem mentek ugyan visszaemlékezéstől: a halál dilemmája, mit ő felállít, utánnymozható az Aeneisben: de a mint ő elmondja, a mit hozzátold, a mi cselekvénnyel kíséri: az nem másé, az egyedül Zrínyié. Igen — mondja Pallas, midőn Turnussal összetűz: Aut *spoliis* ego iam raptis laudabor opimis, Aut *leto* insigni” — (Aen. X. 449); mondja csataménjének a fia vesztén elbúsult Mezentius: „Vagy ma győztesen hozod vissza Aeneas fejét, s velem együtt megtorlod Lausust: vagy együtt halsz velem — (X. 682); de ugy mint a basa, csak a basa dühe onthatja ki magát.

- 15 Igy mond jó Zrínyinek: „avagy te engemet
Fiam mellé tésszes s elviszed fejemet:
Avagy én ezentúl (legitt) kiontom vére-det,
S elevenen megrágom kemény szűvedet (81).

És hisszük, hogy azt tenné, megrágná a szigeti bajnok szívét, ha módját ejtheti.*) Szól és vág egyszersmind. Kezét csupán a düh vezérli, de az oly erős, hogy csapása ketté-repeszti a bán sisakját. Maga Zrínyi szörnyet halna, ha isteni segély nem jó közbe; de

Az isten angyala az csapást megtartá,
Az Mehmet kezében szablyát megfordítá.

- 25 hogy t. i. csak lappal sújtson! Nem ok nélkül, hogy Zrínyi most van életveszélyben, a mi alább ritkán történik. A bőszült atya dühének méltó kifejezése kívánja ezt. Mezentius vég-harcát, nehéz sebein kívül a kétségbeesés lemondása csüg-gesztí: a basának minden életereje egy utolsó csapásra pon-tosúl össze.

* Hogy az előkor hőseinél a bosszúnak e vad nyilatkozása nem volt szokatlan, az Edda énekekből is láthatni, melyek ünnepelt hőse, Sigurd, kitepi a sárkánynya változott Fafnir szívét s megeszi (miáltal oly tehetséget nyer, hogy megérti a madarak nyelvét).

- 35 „Ott ül Sigurd,
Vérrel föcskendve,
Süti a tűzön
Fafnir szívét.” (Rég. Edda. VIII. 32. vsz.)

A főntebbiekből az is világos, hogy a csoda, mely által Zrínyi élete megmarad, noha röviden említették, nem pusztán képes beszéd, hanem a helyzet által igazolt s művészi öntudattal használt machina, isteni segély a kellő percben.

⁵ Az ily rövid csodás mint főnebb is érintém, nem ritka a classicusoknál. Jelen eset különösen Virgil egy helyére húz midőn Pandarus nagy erővel hajítja dárdáját Turnus felé, de „szellők fogják föl a sebet, szaturni Júnó félrecsavarja a dárdát s ez a kapuba fúródik” (Aeneas IX. 745).

¹⁰ Excepere aurae volnus; Saturnia Juno
Detorsit veniens; portaeque infigitur hasta.

A basa szerepe le van játszva. Sem szól, sem vág többször. „Gyorsan az kölcsönért kölcsönt megfordítja” Zríny. lecsapja jobb kezét kardjával együtt. Az ütés oly

¹⁵ roppant, hogy Mehmet „lovastul” összeroskad. A bán érzi, mely nagy veszélyből menekült meg: diadal-hevében *insultatióra* fakad a haldokló iránt, a mi máskor idegen az ő jellemétől. Gyorsan leugrik utána, hogy fejét vegye, s felkiált: „Mehmet! rosszúl torlod meg fiad veszését; Ezentől

²⁰ kisérni fogod fiad lelkét”. Nem gondolom, hogy itt a költő csupán utánzaná Virgilt, ki a győztes Aeneást így szólaltatja meg: „Ubi nunc Mezentiū acer et illa Effera vis animi?” (X. 897.). Vagy ha onnan vette is a gondolatot, el kell ismer-nünk, hogy művészien alkalmazta. Nagy veszély volt az,

²⁵ melynek leküzdése a szerény bajnokot efféle *insultatióra* képes ragadni! Mit folytatólag mond: „De ne félj nem halsz meg nagy dicséret nélkül, Mert, lá, megölettettél Zrínyi kezétül” — Aeneas szavai a megölt Lausushoz (X. 829):

³⁰ Hoc tamen infelix miseram solabere mortem:
Aeneae magni dextrā cadis.

De ha Zrínyi pusztá utánzója a rómainak, miért nem Rézmán holtteste fölött mondatja ezt, ki Lausus után van képezve, — miért a basa fölött? Ebben a művészet. A győzelem-ittas bán, egy perczre megfeledkezvén, *insultálta* haldokló ellenét.

³⁵ De rögtön megbánja azt, s nem kérkedésből, hanem őszinte becsüléssel vigasztalja ellenét, hogy dicső halált halt.

Rézmán és Mehmet epizódja itt befejeztetik. Ehez, mikép tudva van, a fővonások Lausus és Mezentiū kaland-jából kölcsönözték. De Zrínyi nem vette azt teljesen át, —

⁴⁰ nem a kettős motivumot, mely apa és fiú halálát eszközli.

Mezentius, Aeneassal víván, életveszélyben forog. Látja ezt fia, Lausus, „erősen feljajdul kedves atyjának szeretete miatt s könny pereg le arcán.” Mezentius sebesülten hátrál; fia előrobog atyját megboszálni, s elejtetik Aeneas által. Ezenben a sérült apa, a Tiberis partján egy fatörzsnek dőlve, friss habokkal enyhíti vala sebé, midőn egyszerre fia holttestét pillantja meg, melyet társai paizson hoznak. Fájdalma rettenetes. Nem gondolva sebeivel, elővezetteti csataménjét, Rhoebus nevűt, fájdalommal és lemondással teljes szokat intéz hű paripájához, s visszasietvén a harcba, fölkeresi Aeneast, megví, elesik. (Aen. X. 769—908.)

Zrínyi egyszerűbbé tette a cselekvényt. Rézmán halálát nem indokolja fiúi szeretetével. De igen azzal, hogy apja dőresege miatt („mások bolondságán”) kerül veszélybe. A bán csele által vak üldözésre csábítva, Mehmet védelem nélkül hagyá fia kisdéd csapatját, s a fájdalomhoz, melyet fia vesztén érez, még önvád is csatlakozik, hogy ő idézte azt elő. Innen a düh, a határtalan elkeseredés, mely eszt veszti. Gáncsúl lehetne felhozni, hogy az eddig lágy kedélyű Mehmet hogyan változik egyszerre át Mezentiusnál is dühösebb szörnyeteggé. Emez ugyanis, habár „contemptor deorum” — habár csupán jobbját és fegyverét nevezi istenének (Dextra, mihi deus, et telum. X. 773): mégis ellágyul a végpercben: maga és fia eltemetését könyörgi Aeneastól. Miért nem követte Zrínyi ez engesztelő katastrophát, mely oly méltán csodáztatik az Aeneisben? — Mezentius, kinek bűneit teljes éltén keresztül semmi erény nem ellensúlyozza, kit alattvalói elűztenek, elátkoztak, ki magán kívül istent nem ismer — e vad állat, e szörnyeteg, két emberi vonás által nyeri meg részvétünket: s ez fia iránti szeretete s magabeszállása az utolsó percben. Ily jellemnél szükséges a kiengeztelés: Virgil ezt lelkesen fogta föl, nagy művészettel vitte ki. De éppen azért, hogy nem követi eddig római példányát, éppen ezáltal mutatja meg Zrínyi önálló erejét a jellemalkotásban. A basa nem Mezentius inkább ellentéte annak, olvadásig lágy kedély, a szerencsének elkényeztetett fia. Léhasága nem birta ekkorig becsülésünket; hogy ezt kiérdemelje, erőt kell mutatnia. Ugyde oly jellem, mint az övé, csak utolsó elkeseredésben képes erőt fejteni ki. A hirtelen változás, mely őt legboldogabb halandóból egyszerre nyomorúvá teszi, végeleszánásra feszíti erejét. Ki tegnap „világgal kérkedett” — ma táborát, kincseit, fiát — valószínűleg a harcot, a *becsületet* is elveszté: íme indoka jelle-

mében a fordulatnak. Itt nincs egyéb engesztelő mint a halál — és pedig halál kemény szívvel, csüggedés nélkül. Ha Olaj-bég (kissé alább) meglágyúlva Zrínyi térdéhez borúl, joga van hozzá, mert erős jellemet mutatott a harcban: 5 de hasonló cselekvés megújíthatná velünk Rézmán apját. Neki hálnia kell, egy esdő szó, egy gyengébb tekintet nélkül, vérbe meredt szemmel, úgy a mint kardját Zrínyire emelé.

„A török, Mehmet halálán megrémülve, futásnak ered. Ibrahim, pécsi Olaj-bég, szóval, példával ügyeszik helyre- 10 állítani a csatát. A szigetiekből sokat levág, ezek közt az életéért hasztalanul könyörgő Cserei Pált” (III. 86—100).

Ibrahim szózata, mellyel a futókat megállítja (87 egész 91), egész öntetében hasonlított ugyan az ilyenmű kiáltványokhoz, a nélkül mégis, hogy lényegesebb alkotó részeit idegen 15 nyomra lehetne visszakisérni. Önként fakad az a helyzetből. „Elveszett ama jó vitéz Mehmet basa; mi pedig *szaladunk*, ez lesz *megtorlása* ő vitéz vérének? serege futása?” — Ily rövid heves kezdettel mutat a lelkes Olaj-bég honosai gyalázatára; ellenök fordítván az okot, mellyel futásukat szépíteni 20 gondolák: t. i. a vezér halálát. Épen mivel a hadfő elesett, ép azért volna becstelenség hátrálni, meg nem boszúlni őt ellenein. E gyalázatot elviselhetlennek tünteti föl: „Mely világszögleten akartok ti élni? Micsodás emberek eleibe menni, ha elszaladtok holtvezértek mellől? ha testét, fiáéval 25 együtt, martalékul hagyjátok? Ah, ne lássa az ég ily gyalázatát a török névnek!” — Felhossa továbbá, hogy futás által úgy sincs remény a menekvéshez: remény csak elszánt küzdelemben van. Ily biztatással a vezető nélküli had élére állván, példájával serkenti azt, dicséretesen győzni vagy 30 halni. — Az egészben, tudtommal csak két sor van, mely nyilván classikai forrásra vihető vissza, s ez a Virgil-féle: „una salus victis . . .” (II. 354):

Egy reménysége van a meggyőzötteknek,
Hogy semmi *győzedelmet* ne reméljenek —

35 mely ha kevésbbé sikerülten adja vissza eredetijét, nem csoda, mikor nyelvünk *ma* sem képes a latin *salus-t* röviden, szabatosan kifejezni.

Miután Ibrahim a szigetiek közül néhányat megölt, Cserei Pált is leejti lováról. A sebesült bajnok megadja magát, 40 csupán életéért könyörög, nagy váltságdíjat ígérván, de Ibrahim nem kegyelmez. Cserei a végpercen elbúsulva, Ibrahimnak közellevő halálát jósolja, de a mit ez gúnnyal

kinevet és Pálnak fejét veszi. (III. 92—100.) Az epizód világosan az Aeneis különböző helyeiből van összerakva. Ennek főhőse midőn hallja, hogy Pallas megöletett Turnus által, rohan az ütközetbe, megtorlani a gondjaira bízott⁵ ifjú daliát, s útjában ölvág mindent, ki eléje akad. Egy *Magus* nevű, kit balsorsa szintén fegyverei közelébe visz átöleli térdét s így könyörög: „Atyád árnyékára, s a serdülő Iulus reményire kérlek, tartsd meg életemet, fiamnak, atyámnak. Van magas felházam; elásva hever nálam vésett¹⁰ ezüstnek számos talentuma; csinált és rúdarany, bőséggel” (X. 524). De Aeneas irgalom nélkül válaszol: „Ezüstnek, aranynak, melyet említesz, sok talentumát kiméld magzatidnak. E hadi alkut közöttünk lehetlenné tette Turnus már akkor, midőn Pallást kivégezé” (U. o.).

- 15   Argenti atque auri, memoras quae, multa talenta,
           Gnatis parce tuis. Belli commercia Turnus
           Sustulit ista prior iam tum Pallante peremto.

Zrínyi e halálos párbeszéd után árnyalta Cserei epizódjának első részét:

- 20   Vitéz ember, ne bánts, mert jó *rabod* vagyok,
           Elég *ezüst arany-pénzt* magamért adok... stb.
- Kegyetlenül Ibrahim megmosolyodék,
 Monda: „nem gyönyörködöm az te pénzedben,
Hadd otthon fíadnak és gyermekidnek...
- 25   Tülem kegyelmet kérsz. *Zríni elbontotta,*
           Mert kérését Rézmánnak meg nem hallotta.
           Az vitéz basát is az földön levágta:
           Azért *Zríni öl meg téged, ravasz róka.*

Az utóbbi sor szintén Aeneas ajkiról ered, midőn ez Turnusnak kegyelmezni akar, de meglátja vállain Pallas kardkötőjét s ezen felháborodva megöli, engesztelő áldozatúl mintegy Pallas szellemének (XII. 948):

... Pallas te hoc vulnere, Pallas
Immolat, et poenam scelerato ex sanguine sumit.

- 35   Zrínyi e *Magus*-féle jelenetet, noha módosítással, már Tassonál is feltalálta. A „Gerusalemme” végén Altamoro, ki még egyedül áll vala ellen, megadja magát Bouillonnak és mond: „Altamor feletti győzelmed sem dicsőségben nem leend szegény, sem aranyban. Engemet országom *aranya* s

engemet kegyes nőm *drágakövei* ki fognak váltani.” De Godofréd elútasítja hitvány földi kincseit. „Harcolok Ázsiában, — ugymond, — nem cserélek vagy kalmárkodom” (XX. 141, 142).

5 Ugyane virgili episod csiráit nem volna nehéz utánnyomozni az Iliasban, de az messze vinne célunktól. Egybevetés okaért álljon itten, a midőn Adrastos, — térdeit átkulcsolva, könyörög Menelausnak (II. VI. 46):

10 Atrides, kegyelem! vegyed életem érdemes árát!
Fekszik atyámnak *elég jószág* fejedelmi lakában,
Ugy *rezek és aranyok*, valamint a *megkalapált vas* :
Ebből ezernyieket fog néked ajánlani nemzóm,
Barna hajóitokon ha kitől értendi, hogy élek.

Másik része Cserei episodjának, midőn Ibrahim szívte-
15 lenségén elfanyarodva, a keserű halál benyomása alatt *jóssá* lesz s megjövendőli ellenfele majdani vesztét. Általában az ilyenmű jóslat, midőn a végóra küzdelmei megnyitják lelki szemeit a haldoklónak, különösen hogy gyilkosa halálát előre megjelenti, nem szokatlan eposzi vonás. Példáimat az Iliason
20 kezdhethném. Ismeretes Hector szólama Achilleshez: „Vigyázz, nehogy az istenek értem is boszút álljanak az nap, midőn téged Paris és Phoebus Apollon elejt a scaei kapunál”, s az utóbbinak válasza: „Te most halj meg! én pedig akkor fogadom végzetemet, midőn Zeüs akarja s a több halhatlan
25 istenek” (XXII. 355). Így jósolta meg már előbb (XVI. 853.) Patroclus is Hector kimúlását: „Bizonyára te sem messze haladsz az életben, hanem vár közel immár halálod, az erőszakos vég, Achilles kezei által.” E homéri példák után fogalmazta Virgil a rövid jelenést, midőn *Orodes* haldok-
30 kolva feljajdúl s így beszél az őt levágó Mezentiushoz: „Nem fogsz, bárki légy, boszúlatlan és soká örvendeni mint győztes, az én halálomon: rád is hasonló vég vár, s nem sokára velem ugyanazon (alvilági) mezők lakója lesz.” Kinek Mezentius „haraggal vegyes mosolygással” így válaszol: „Most halj
35 meg. Felőlem pedig ám lássa az istenek atyja és emberek királya” (X. 739). — A hely Tassonál is előfordul, Virgil nyomát elég szorosan követve. A haldokló Ariadin mondja ezt Argillannak: „Nem fogsz te, bárki légy, e halállal soká *dicsekedni*, mint örvendő győzedelmes. Hasonló sors vár reád,
40 és *egy erősebb kar* által oldalam mellé fogsz terítettetni”. Mire Argillán *keserűn* nevet és mond: „Az én sorsom felől viseljen gondot az ég! te azonban halj meg itt, martalékkul a mada-

„raknak és ebeknek” (IX. 80). Zrínyi ez utóbbit is szem előtt tartja, midőn így énekel:

„Nem sokáig kérkedni fogsz halálommal;
Nem messze vár téged is kegyetlen halál,
Egy erős kéz miatt lelked pokolban száll,
Engem pedig mennyország vár kívánsággal.”

*Nevet kegyetlen bég ; akkor hozzá vága,
Mikor Pál még többet is szólni akara,
Az éles szablyával gégejét elcsapá,
Életét és szavát egyszersmind szakasztá.*

Együtt az csapással eztet mondja vala:
Az én jövőndömet csak jó isten tudja.
Halj meg te azonban, s monddjad mennyországban
Ibrahim Olaj-bég hogy mégyen pokolban.

- 15 A sarcasmus, mellyel Ibrahim szavait végzi, megint az Aeneisre utal, amaz ismeretes szóváltásra, mely az agg Priamus és Pyrrhus közt történik. Az ősz király feddi Achilles fiát, hogy nem méltó atyjához, mivel nemtelen gyilkosság szennyezi fegyverét, (a futó Politesnek, Priamus fiának,
- 20 atyja szemei előtt történt kivégzése); mire amaz vad kegyetlenséggel így válaszol: „Vidd hírül hát ezt, mint követ, atyámnak Pelidesznek s ne feledd elbeszélni neki az én sívár tetteimet, s hogy fia, Neoptolem, mennyire elfajzott tőle. Most halj meg”. (II. 535. 599). Végül tartozom vele az igazságnak, hogy a főnebbi „életét és szavát . . . .” stb. se maradjon érintetlen, — miután az szintén az Aeneisből vétetett: *vocem animamque rapit, traiecto gutture*” (X. 348). E szerint kevés az, a mit e Cserei-féle párbeszédben Zrínyiének mondhatnánk, mindössze is a keresztyén színezet, mely
- 30 Tassónál sincs; de az átvételért menti költőnket Tasso, sőt maga Virgil példája is, kinek eredeti forrását Zrínyi bizonyynyal ösmerte. Ellenben méltó megrovásnak van helye, hogy Cserei jóslata az egész eposz folytán nem teljesül. Mirevaló tehát? Mezentius, Argillan, szemünk láttára vesznek el, csakhamar
- 35 a jóslat után: Ibrahim, a mint a következő énekben letűnik a színpadról, többször fel sem lép, mit sem tudunk haláláról. Egy *Ibrahim*, mint pusztá név, említettik ugyan alább (VII. 79.) a tömegesen elhullottak közt, de semmi okunk abban a pécsi Olaj-bégre ismerni. Egy ily kiemelt bajnok, mint ő,
- 40 jelesebb halált érdemlene, annál inkább, mert Cserei jóslata szerint „egy erős kéz miatt” (hihetően Zrínyi által) kellene elesnie. De azt hiába várjuk.

„Farkasics Péter viadala az óriás Rahmattal, minek folytán az elesik, Farkasics nehéz sebet kap” (III. 101–108).

Mialatt Ibrahim így vitézkedik, *másfelől* Farkasics, mint sivó oroszlány, halomra öli a törököt. Már sokan elestek fegyvere által: „Basa kihája is fekszik, *földet rágván*”. A halálnak e festői képe Zrínyinél gyakorta előfordul. Nem idegen az a népi magyar kifejezéstől sem: *fűbe harap*; egyéb-
15 iránt már homéri szólam (*ὀδᾶς ἐλκὼν οὐδᾶς*), Virgilnél sem szokatlan (*humum semel ore momordit* (XI. 668; *cruentum mandit humum* etc.) és Tassonál is előfordul: („Cade, e co’ denti l’ odiosa terra Pieno di rabbia in sul morire afferra” IX. 78). — Valamerre megy, „Adatik ő neki széles és tágas út”, épen mint Aeneas: „Proxima quaeque metit gladio, latumque per agmen Ardens limitem agit ferro” . . . (X. 513).
20 Egyébiránt a magyar néprege képdúsabb alakban ismeri, hogy t. i. a hős *menet* gyalogösvényt, *jövet* országutat csinál az ellenség közt. Továbbá mindenki szalad Farkasics elől: „Nem különben, (mint) mikor kilövik az álgyút, Csinál széles nyílást, az míg helyére jut” (valószínűleg eredeti hasonlat). Csak egyedül a nagy óriás Rahmat nem szalad el, bátran hozza *botját* Farkasicsra. Régen elhagyta Rahmat harci ménjét, gyalog, *mint egy torony*, („*ἡντι πύργος*” Hom.) hordozza a szörnyű botot. Farkasics látja, hogy nem jó lesz ezt karddal bevárni, mert „vagy maga terhével leveri,
25 vagy a bottal”: puskához nyúl tehát és Rahmatot célba veszi. „*Félénk eb, kiált ez, messziről akarsz látni halva? De bár pattantyúst, (ne puskát) végy oltalmazdúl, mégis étke leszesz ebeknek és az hollóknak.*” — Látjuk, hogy Rahmat a hősök azon középkori fajtájából való még, kik előtt szegyen, gyávaság volt Schwarz Bertold találmányát igénybe venni
30 a harcon. *Orlando* jut eszünkbe, midőn a Cimosco által (Ariosto költése szerint) már akkor feltalált lőfegyvert megátkozza és a tengerbe süllyeszti, mint oly ördögi eszközt, mely véghanyatlása lenne a lovagkornak és minden személyes vitézségnek (Orl. Fur. IX. 90). — Mindazáltal Farkasics mellbe lövi a fenyegetőt, ki, mielőtt eldőlné, botjával félholtan teríti Farkasicsot lova mellé, maga is rázuhan és átkozódva bocsátja ki lelkét. Az egész viadal gigászi mérvben van tartva, s igazolja főnebbi észrevételemet költőnk hajlamáról az óriási dimenziók iránt. Tudtommal nincs másunnan véve.
40

„A török minden ponton futásnak ered. Csak Olaj-bég nem akar elfutni, halni akar. Gyalog jó roncsolt fegyverében,

de így is ellenáll a tömegnek; hanem Zrínyi felszólítására megadja magát. A bán összehívja seregét: a győzelem övé" (III. 109—117).

A kép, melyet Zrínyi a csataroncsolt Olaj-bégről ad, ⁵ tassoi vonásokkal van ecsetelve. Solimano bukott királyra is gondolhatunk, kinek az éji harc után „sisaktaréja, mely rettentően emelkedék, le vagyon hullva, sisakját disztelenül hagyva és sután; páncélja összetörött, s a büszke királyi pompának semmi nyoma többé külsején" (X. 1.); de még-
¹⁰ inkább Altamorót juttatja eszünkbe a rajz, kit Zrínyi e megadási jelenetben nyomról nyomra követ. „Űzi Godofréd a legyőzötteket, s aztán megáll, mert látja Altamort gyalog, *vérrel festve kezében fele-kard, fél-sisak* a fején, *száz kopjától* verdesve és környülfogva. Kiált az övéinek: megálljatok!
¹⁵ és te barone, add meg magad (én *Godofréd vagyok*) foglyomúl!" (XX. 140).

Sisaknak csak az *fele* vagyon fejében...
Szablyája *eltörött*, csak *fele* kezében,
Maga lustos porban és keresztyén vérben.
²⁰ Száz lik van paizsán, *száz kopja* darabok,
Most már *környülvették* az egész gyalogok...

Igy szólá Zríni: „add meg, vitéz magadat...
Vagyok Zríni, ne szégyeld megadásodat,

Altamore, a mint e *nevet* (Godofréd) hallja, felel: Teszem,
²⁵ a mit parancsolsz, mert méltó vagy arra (és *fegyvereit kezébe adá*)" ... a mienknél is, de drámaibb hatással:

Ottan *kard* darabját a bég *elhajítja*,
Zrínyi nevére mert szívét meglágyítja.
Az jó grófnak *térdéhez* ily szóval futa:
³⁰ „Uram, te nevedre bég magát megadta.
Higyed, hogy senkinek én *másnak* magamat
Meg nem adtam volna, míg bírnám karomat...

Semmi kétség, hogy az átvett hely *erősebb*, mint az olaszé.
Altamor a csonka vasat kezébe adja Godofrédnak: Ibrahim
³⁵ elhajítja azt. Mint fegyver, úgy sem ér semmit, nem védelem annak a ki hordja, nem tisztesség, a kinek átnyújtatik. E mellett a végső lemondás fájdalmát sokkal hősiebben fejezi ki, mint ha egyszerűen kezébe adná. Az elhajításban volt keserőség, de nem dac Zrínyi ellen, vagy a mi benne
⁴⁰ dacosnak tűnt fel, szépen kiengeszteli Olaj-bég, midőn *térdéhez fut* a nagy grófnak." — Szóval e megadás egyike a

legpathetikusabb helyeknek a Zrínyiásban, és Zrínyi tette azzá. — Még egy hasonlatra kell visszatérnem:

...mint *kűsziklának* nem ártanak *habok*,
Úgy semmit nem tehetnek bégnek gyalogok,

⁵ mely eléggé ismeretes a classica világból. Íme az Iliászból Hector előtt a görögök (XV. 618):

10 Mint valamely roppant meredek tengerfoki *szikla*,
Mely zuhogó szélvész rohamát elvárja keményen,
S a testes *habokat*, melyek őt ostromlani szokták:
Így állt s nem szaladott meg az argiv Trója fiának.

Nemkülönben Mezentius (Aen. X. 693), kiről olvassuk:

15 Ő, valamint kőszál, mely nagy tengerbe szökellik,
Szélvészek rohamával szembe, kitéve haboknak,
Ég s hullám egyesült erejét megtörve kiállja,
És maga nem rendül...

hasonlóképp Solimán arab főnök a Jerusálemben (IX. 31):
„De valamint a viharok kitétetett hegy, mely hullámoktól
verdesve áll a tenger fölött, szilárdan feltartja a haragos
20 ég villámai és bántalmát, a szeleket és roppant habokat:
úgy az ádáz szultán...”

25 Ma come alle procelle esposto monte,
Che percosso dai flutti al mar sovraste,
Sostien fermo in sè stesso i tuoni e l' onte
Del cielo irato, e i venti e l' onde vaste:
Così il fero soldan... stb.

Zrínyi rövid hasonlata csak visszaemlékezés, a Tassoé szándékos követés, Virgil után.

Ibrahim megadása engesztelő mozzanattal rekeszti be a siklósi véres napot. A diadal Zrínyié volt már a nélkül is:
30 de szebb így a diadal. A nagy bán megfúvatja trombitáit,
összehívja seregét. S mivel a nap is már lovait „oceanum tengerbe usztatá”; nincs idő Szigetbe visszamenniök: ezért hálni a basa táborába szállítja népét. De nem mulasztja el szerzőnk híven hadi oktatásaihoz, megjegyezni, hogy diadal-
35 mas elődje „szorgalmas istrázsáit járata” éjjel a tábor körül; noha nem igen félhetett újabb támadástól. Végre ily szavakkal zárja énekét:

Mi volt másodnapra
Azt bizom *negyedik rész* históriámra.

Ez megint Ariosto modora, ki minden énekét így köti össze a következővel, s negyvenötször ismétli ez ígéretet, anélkül, ⁵ hogy két ízben hasonló módon fejezné ki; annyira ügyesen változtatja a rímkrónikások ezen játékát. Zrínyi csupán ez egyszer használja az eposz méltóságához különben sem illő átmenetet.

TOVÁBBI VÁZLAT

ELSŐ RÉSZ

ELEMEZŐ EGYBEVETÉS

I.

A ZRÍNYIÁSZ NEGYEDIK ÉNEKÉRŐL.

Nescia mens hominum fati, sortisque futurae,
Et servare modum rebus sublata secundis.
Turno tempus erit, magno cum optaverit emptum
Intactum Pallanta, et cum spolia ista, diemque
Oderit.

A diadal után, mely az előbbi éneket ily szívemelően zárta be, költőnk hosszabb tűnődésnek engedi magát a szerencse forgandó voltáról. (IV. 1—11.) Fut, fárad az ember, úgy mond, és kap e világon. Nem hiszi, hogy a szerencse *tövéből* szakad (mint növény, például, melybe a hegymászó kapaszkodni akar). Két gyakran a balsors messi kerül, valaha arra is bő kamattal özönlik. Mentül nagyobb hegyen ül a forgó szerencse, ha egyszer megindult, annál sebesebben görög alá, s annál több rombolást tesz útjában. Örvend a szerencse az ember buktának, azért magasra helyezi, hogy onnan ledobva gyönyörködjék esésében; úgy tesz, mint hegytetőn ülő juhász, ki játékból köveket gurít a völgybe. Példa erre Mehmet; példa maga Zrínyi. Ennek ma a törökön nagy győzelme van: holnap vitéz fejét meglátjuk *karófán*.

Örülsz, Zríni Miklós, törököt megveréd,
Nem sokáig talán nagy árron megvennéd
Hogy ne láttad volna az basát, Mehmetet:
Mert halált és romlást csak ez hoz tenéked.

Az alapeszme, látjuk, Virgilé. Midőn a rutul hős Euander fiát, Aeneas kedvencét, az ifjú Pallást dühének feláldozta. Virgil a fent olvasható észrevétellel kíséri diadalörömét, célozva Aeneas majdani boszújára, mely Turnusnak életébe kerül:

Emberi elme jövő sorsát nem tudja, mi vár rá,
S tartani mértéket nem bír, ha röpíti szerencse.
Lészen idő, Turnus hogy kincseket adna, ha Pallást
Ujja sem érinté, — mikor e napot, e hadi zsákmányt
Gyűlöli. (Aen. X. 501.)

Elég e két helyet párhuzamba tennünk, hogy belássuk miszerint Zrínyi reflexiója, bár teljes önállással, a főntebbi sorokból fejlik ki, mint alapigéből a ráépített beszéd, mint csírából a növény. Majdnem úgy tesz, mint glossaköltő, ki a
⁵ fölvett idegen gondolatot önállóan írja körül, magyarázza, ékesíti. Különben már volt alkalmam érinteni, hogy az ily elmélkedő kitérés az ének elején Ariosto modora, kit szerzőnk az előbbi ének bezártával is szem előtt tartani látszék; folytatva e benyomás alatt kezdi meg új énekét. A *juhászsról* vett
¹⁰ szép hasonlítás nekem oly ismerősnek tetszik, a nélkül, hogy e percben classica forrását ki bírnám mutatni. Egy műfogást kell még figyelembe vennünk. Az idézett sorokban azt mondja Zrínyi nagy ősről: holnap vitéz fejét *meqlátjuk karófán*. De nem fogjuk, — az eposzban nem; köszönet szerzőnk jó izlésének. Mindenki tudja e tényt. „Zrínyi fejét — mond Szalay is — a nagy vezér körül hordoztatta, a sereg sorai között.” Bár-
¹⁵ melyik kortársa a szigeti esemény dallójának — azt hiszem — kapva kapott volna ez alkalmon, minél véresebbre mázolni az így körülhordott fejet. Zrínyi jó eleve, pusztá említéssel tesz
²⁰ eleget, de mégis eleget tesz a históriának, hogy utóbb, a szigeti vértanúk apotheosisa alkalmával, joga legyen hallgatással mellőzni a szörnyű jelenetet.

Római mesterét eddig követvén, egy pár versfogatban (8, 9) ama figurát használja szerzőnk, mely visszavétel (ret-
²⁵ ractio, correctio) néven ismeretes. Nekem — folytatja — nem szabad ilyet szólnom Zrínyiről, mintha ő e diadalban elbizakodott volna. Mert az ő szent lelke istennél van, tudom; *tudta*, *tudom*, hogy Szigetváran meghal, azért nem bírta el magát, én úgy gondolom. — A kifejezés: *tudta*, *tudom*, mely a nyelv-
³⁰ használatban nem annyira bizonyos tudást, mint véleményt, legfőlebb hitet fejez ki, gyöngíteni látszik azt, amit költőnk feljebb már a szemlélet bizonyosságával hozott vala színre. Mintha feledné Zrínyi, hogy bajnok ősének maga isten kijelen-
³⁵ tette Szigetnél bekövetkező halálát. (II. én.) Ami ott a cselekvés színében, mint tény ábrázoltatik, annak hitelét e *tudom*, mely legfőlebb egyéni meggyőződés nyelve, mintegy meg-
ingatni látszik. De eloszol e nehézség, ha fölvesszük, hogy Zrínyi e helyen nem mint költő, csak mint kegyeletes unoka beszél, mely felfogást az egész reflexio alanyi színezete is
⁴⁰ igazol. A szerencse forgandó volta, versben mint prózában, kedvenc tárgya Zrínyink elmélkedésének, jelszava is: „sors bona, nihil aliud.” Ez alanyiság a következő (10, 11) versfogatokban elveti leplét. Miután a költő szépen elmondta

Sziget bajnokáról, hogy ez „állhatatlan szerencse ajándékját nem más szível vette, mint egy piros almát, az kit bánat nélkül mingyárt visszaadhat, avagy ha nem ad is, tudja, hogy megrothad:” legottan magára tér, s alanyi érzelmeivel igazolja⁵ hosszas reflexióját. De haladjunk.

„Reggelre kelvén Zrínyi és hada felül; a vezér beszédet tart katonáihoz. Fölszedik a holtakat, sebesülteket, nagyszákmánnyal s diadalmenetben vonúlnak Sziget felé.” (12—27. vsz.)

¹⁰ A támadó nap rövid leírása, némely elviselt díszítményen kívül, egy finom vonást is tartalmaz, hogy t. i. a nap „mindennek fényt ad, sok *különb látattal*.” Mintha a költő ismerné a fénytan újabb tételét, mely szerint a tárgyak magokban szintelenek, színöket csupán a világosság adja. Egyéb-
¹⁵ iránt a kép, megfordítva, eléjön Tassonál is. „Azután — írja ez — mikor a sötét árnyék elveszi a világtól a *különböző látványokat és a színeket feketére festi* . . .” (Poi quando l'ombra oscura al mondo toglie I varj aspetti, e i color tinge in negro. . . X. 5.); miben ismét Virgil szavaira ösmerünk: „ubi coelum
²⁰ condidit *umbrá* Juppiter et *rebus* nox *abstulit atra colorem*.” (Aen. VI. 271.) Lehet, hogy e helyek villantak fel a költő emlékezetében, midőn ama sort fogalmazá.

Most a vidáman elétörő fényhez, a különböző élénk színekhez harsány *hangriadás* szövetkezik. Minden oly éber, oly
²⁵ eleven. A költő hangutánzó szavakkal teszi élénkebbé a mozzanatot, mely a diadalmenetre készít elő. „Sok hangos trombita akkor megrivada. Sok haragszavú dob tombolva robban” — úgymond. Aztán főhősét mutatja fel, a mint hada előtt áll. „Sisakján szép structoll vér haragos szellőt, Mellyét fődözi
³⁰ vas, és ad neki erőt, Kezében nagy dárda.” A hadak rendben állnak előtte; sorban a gyalog, felülve a lovas. Mindez néhány vonással vetve oda, de úgy, hogy a képzelem az egész hősi scenát kiegészíti.

A bán rövid szózata sergéhez, hasonló takarékoszággal,
³⁵ fejezi ki épen azt, a mit a helyzet kíván. Zrínyi el van tökéltve mind halálig védni Szigetvárát. De a tömeg ily eszmére nem könnyen lelkesül: a vezér tiszte nála felébresztteni s táplálni a lelkesedést. A siklósi győzelem igen jó eszköz arra. E győzelem öntudata kell, hogy minél jobban áthassa a katonák keblét. Erre céloz a beszéd eleje (15. v.). „Ime, jó vitézek, isten megadta látnunk szívbeli óhajtásunk teljesedését. *Ihon ellen-ségünkön jár a mi lábunk*.” Kell-e mondani többet, hogy a diadal öntudata dagassza minden harcos szívét? A közvetlen,

érzéki szemlélet bizonyossága leghatályosabb szónok. Nem az emlékezethez folyamodik a beszélő: a jelenre mutat. *Lássátok, érezzétek*, itt hevernek lábaink alatt, — elszórva mindenfelé a csatatéren. S a vezér, míg egyfelől jámbor keresztyéni alázatát
5 fejezi ki, isten irgalmának tulajdonítván a győzelmet: más felől ez is arra szolgál, hogy nevelje az önbizalmat seregében. Ha mi nem volnánk is elég erősek — ez értelme szavainak — legyőzni a hatalmasb ellent: de ne féljünk, mellettünk harcol a seregek ura, bízunk benne: „a mit most ezekkel hagyott cselekednünk, megengedi talán *nagyobb* ellenséggel.” A siklósi győzelem e szerint nem csak arra szolgál, hogy Szulimán dühét Sziget ellen zúdítsa; hanem más részről a szigetiek erélyét is növeli. S mikép a természet háztartásában éppen az a bámulandó, hogy egyes szerv különböző célokra működik: úgy a
10 művészetben egyszerű eszköz által többféle hatást eredményezni, minden időben a *mesternek* volt ismertető jele.

A kegyeletes munka, melyre Zrínyi beszéde végén felhívja katonáit, hogy a halottakat tisztességes eltakarítás végett szedjék föl, nem különben maga e felhívás arra való,
20 hogy még inkább fokozza a vezér iránti bizalmat és harci lelkesedést. Az elhunytak sorsában kiki a magáét látja. Ha eseleném is — gondolja — dicső harcon, nem maradok a csatamezőn, étkül vadaknak és madaraknak: vezérem gondoskodik illő végtiszteltetről. Az érzékeny jelenet, mely most beáll,
25 rokonszenvre lágyítja a vitézek keblét, de nem hogy elcsüggesse, hanem hogy méginkább fölemelje.

Cserei Pál és a többi mindössze negyven halott, lóra, — a félholt Farkasics hordszékbe tétetik. „Szép vitéz szókkal sebesülteket biztatják, kötözik sebeit, szánják és *óhajtják*.” Ez
30 utóbbi mondomány, ha ugyan a *desiderant* szónak felel meg, valószínűen nem a sebesekre, hanem a halottakra viendő, kik a versfogat (20) első sorában „*ezek*” szó alá értetnek. Az ily *átvonzás*, midőn t. i. a mondatot nem a közelebbi, hanem távolabb eső szavakból kell kiegészíteni, ma is idegen a mi
35 szókötésünktől; de nem ritka a classicus hajdan remekíróinál; és Zrínyi, azok nyomán, öntudattal akará megteremtteni a magyar költői nyelvet. Csak kevéssel alább új példát fogunk látni erre.

Még egy emberileg szép vonásra figyeltetem az olvasót:
40 ez ama szíves ápoló részvétel, mely itt a *közsebesültek* iránt nyilatkozik. A névtelen csoport — „*sine nomine plebs*” — irányában, tudtommal, Zrínyinek egy epicus elődje sem tanúsította ennyi figyelmet. A *halottak* illő eltakarítása, — e miatti

stereotyp fegyvernyugvás — az Ilias VII. éneke nyomán divatba jött; de a sebesülttel, ha nem előkelő, senki sem törődik. Zrínyi, midőn ez által egy szép emberi vonást ad a szigeti hős jelleméhez, tanúja egyszersmind az új időnek; s a hihetően saját hadi tapasztalásából ecsetelt rajzocska önön szívének is becsületére vál.

A győzelem jeleivel és gazdag zsákmánnyal Szigetbe vonuló csapat élénk leírása, egy pár észrevétel után, mellőzhető. Elöl megy kétszáz lovas, mindenik kopját tart kezében, s a kopján egy-egy törökfej. De megjegyzi a költő: „nem volt egyiknek is kopjája a *harcon*.” — Miért ez? Kétségkívül, hogy ezen ősi fegyvernem célszerűtlenségére alkalmilag itt is felhíja kortársai figyelmét, szemben az újabb találmányú löfegyverrel. Aztán kétszáz gyalog, ön rabját kiki maga mellett vezetve, lépdél, oly *büszkén*, miszerint „vélnéd lába földet hogy nem is illeti.” Mert így, s nem a *gyorsaságra*, értem a hyperbolát, mely különben népies eredetű, s Homér óta sokkép árnyaltatott. Azután hat lovas ugyanannyi aga fejét viszi, három a Mehmet, Rézmán, Basa Kihája fegyvereit, három *tiszt* ugyan-ezek kopjára szúrt fejét; mindezek után egyedül léptet a nagy fogoly, Ibrahim pécsi alajbég. Ha erről azt mondja Zrínyi: „Látod, hogy *haraggal* ül most is ló hátán”, csak a helyzetével dacoló kemény tartásra fogjuk érteni, máskint ellenkeznék főntebbi önmegadásával, midőn „az jó grófnak térdihez futa.” Követi a béget tizenhárom török zászló, aztán maga a diadalmas főhad, melynek főnnérzetét a költő ez egyetlen sorral ecseteli:

Lobognak az zászlók, vannak nagy örömben.

És ennyi teljesen elég. A „zászlók örvendő lobogása” többet fejez ki, mint ha egyesek örömnnyilatkozásait akarná részletezni. Végre az elfoglalt vezéri sátor, a gazdag zsákmány s hadi podgyász rekeszti be a menetet, mely e szerint két, éllel összefordult, ékhez látszik hasonlítani, közepén a triumphus legkitűnőbb jelei: a basafejek, a nyert zászlók, s az ékek hegyeinek összerúgó pontján egy maga Ibrahim. Kicsinykedem ugy-e? De ha Zrínyi nem röstelt ily apróságig mindent tervszerűen alkotni, ne restelljük észre venni legalább. Többet mondok: az ily részletező figyelem adja meg, kivált nagyobb költői műnek, hogy benne minden oly határozottan, oly világosan terem képzeletünk elé. Hely, csoportok, egyének ily módon nem zavart bizonytalanságban felhőznek az olvasó

előtt, mint akárhány hazai eposznál megesik; hanem ottho-
nossá leszünk a térben, és tisztán kivehetjük a rajta mozgó
tömbeket úgy, mint egyes alakokat. A maeoni ősz dalár e
tekintetben is örök példány marad; az Iliasz harcterét, a
5 Xanthus és Scamander lapályát szinte nyomról-nyomra
ismerjük, egész a monda-szentesítette, hagyományos bükkig,
mely a két ellenhad árterének mintegy válaszpontja vala. S ha
Dante, az egészben oly nagyszabású és fukar beszédű költő,
majdnem pedántságig viszi gondjait az effélék szabatos meg-
10 jelzése körül: remélem Zrínyi és igénytelen magyarázója sem
fog vádoltatni, hogy ok nélkül kicsinykednek.

„Sziget városában a templomhoz érve, megáll a had.
Zrínyi, főbb tiszteivel a „szentházba” megy, s halát ad isten-
nek a győzelemért. Künn és a várfoján üdvölvések. Zrínyi az
15 egyház előtt szőnyegre terített halottakat elbúcsúztatja, s
ezzel a várba vonulnak.” (28—35.)

„Zrínyi elébe siető fiát, Györgyöt, isteni félelemre és vitéz-
ségre buzdítja. Lakoma Szigetben. Hősünk a rabságán szomor-
kodó Ibrahimot Radován vajdáért, kezesség mellett, szabadon
20 ereszti.” (35—51.)

A sebesen mozgó jeleneteket, melyek e néhány versfogat-
ban szemeink előtt elvonulnak, Toldy szerint is, méltán ez ének
fénypontjául lehet tekinteni. Küldisz ugyan kevés, de annál
több benső igazság; fény és árny szerencsés vegyülete, gyors
25 változása, s különfélesége az érzelmeknek teszi e helyet a meg-
kapóbbak egyikévé az egész Zrínyiászbán. Győzelemtől dagadó
kebellel sorakozva áll meg a csapat a városi egyház terén s
háromszor kiáltja hálaadólag az élő isten nevét. Zrínyi és
tisztei leszállnak paripáikról, s a templomba menvén, „sok
30 hálákat” rebegnek ahhoz, kié egyedül minden győzelem. Azon-
ban kívül, a szentegyház előtt, ropog az apró fegyver, mire a
bástyán ágyúk visszhangja dörg.

Füst, kiáltás együtt magas égben forog;
Talán az égben is hallják ezt angyalok.

35 De most a szívemelő jelenet elborúl egy pillanatra: a
templomból kilépő Zrínyi szeme elhunyt bajtársain akad meg,
kiknek hullái szőnyegre terítve az egyház előtt. Nem siratja
őket, áldja és dicsőíti; óhajtása közöttük fekünni, s rövid szó-
val búcsút vesz tőlök, mennyei viszontlátás reményében. Ha
40 Zrínyi ezt mondja: „talán az isten *hosszabb utat*, hosszabb pró-
bálást hagyott nekem”, azaz úgy nyilatkozik, mintha nem

tudná a II. énekben isten által kijelentett halálát: ebben semmi
 ellenmondás. Egy az, hogy katonái előtt szól, kiket nem akar
 elcsüggeszteni, más meg, hogy a „hosszabb út viszonyos
 fogalom, érthető alatta a vár védelmének tartama is. Ezen
 5 fölül mingyárt hozzáveti: hiszem, nem sokára itt hagyom
 megúnt testemet: a mi tanúság, hogy nem feledte, sőt eszében
 forgatja a harc kimenetelét. S ez az, mi a halottakhoz intézett
 apostrophét gyásszal vonja be, nem az elhunytak sorsa, melyet
 a szóló irigylendőnek fest. E hangulatból fakadnak mingyárt
 10 alább fiához intézett szavai, melyek különben minden alka-
 lom (apropos) nélkül és csupán Virgil szolgálai utánzásából lát-
 szának eredni. Úgy van. Zrínyi saját közel végére gondolt, s
 remény kell neki, hogy fölemelje lelkét, remény világ szerint is,
 hiszen ő is ember, nem tagadhatja meg teljesen földi részét. Ha
 15 elhal, elvérzik is, élni kíván gyermekében: ezért a látszólag
 heventes (ex abrupto) szózat György fiához.

Egyébíránt a búcsúbeszéd, mellyel Zrínyi az elhunytakat
 megtiszteli, körrajzában hasonlít ahhoz, melyet Tassonál
 Bouillon az elesett Dudo fölött mond. (III. 68—70) — hason-
 20 lít, de csak annyira, hogy ez által látszik Zrínyinél a búcsú
 gondolatja felköltve lenni. Valamint a szigeti hős magasztalja,
 dicsőíti, boldognak mondja elhunyt társait, ellenben a maga
 sorsáról, hogy életben maradt, fájdalmasan emlékszik: úgy
 Godofréd, midőn Dudót elbúcsúztatja, „nem kell adóznunk,
 25 úgymond, könnyet, fájdalommal neked, ki világ szerint meg-
 halván, újjá születel az égben... Élj boldogul hát! mert
 önsorsunk, nem a te eseted az, mi bennünket könnyhullatásra
 készít: miután veled oly derék, oly érdemes részünk távozott
 30 el” stb. Azonban erre, s a virgili forrásra, hová Tasso ezen
 helyét szintén felnyomozhatni, alább, hol Zrínyi Farkascsot
 elsíratja, még visszatérek.

Zrínyi tehát a várba lép hadnagyaival. „Ottan eleiben fia
 György viteték.” A *viteték* szó itt nem úgy értendő, mintha
 valaki ölben hordozná a már nagy fiút, nem is vezetést, vagy
 35 ilyesmit jelent az, hanem a latin költők *fertur*-ját adja vissza,
 mely sietés, rohanás értelemben használtatik. (*Fertur* moritu-
 rus in hostes. Aen. II. 511.) Nem is volna szép Györgytől, ha
 megvárná, hogy valaki atyja elé úgy vezesse, kézen fogva
 vigye, sokkal valóbbszínű, hogy elébe fut, s kétségkívül
 40 Zrínyi is ezt akarta a *viteték* szóval kifejezni. Zrínyi meglát-
 ván fiát, a halál gondolatján elborúlt lélek újra éled a remény-
 ben, s hogy ez teljesüljön, az ifjat önpéldája követésére buz-
 dítja:

Tanulj, fiam, tülem isteni félelmet,
Tanulj fáradságot s kemény vitézséget;
Mert kell tenéked is követned engemet,
Sokat járnod s fáradsnod, veritékezned. (36.)

5 Mindenki tudja, hogy e hely, s méginkább az, mit hősünk
alább (V. 79) György fiának mond, Virgil szavait hangozza
vissza. Főntebb már közlém a jelenést, midőn a sebesült
Aeneas csoda által egyszerre meggyógyúl. Ekkor intézi jelen-
levő fiához a nagyon ismeretes szavakat: (Aen. XII. 435.)

10 Disce, puer, virtutem ex me, verumque laborem:
Fortunam ex aliis. Etc.

A követés e szerint mind itt, mind alább a megjelölt
helyen, világos, kivált az utóbbin, hol Zrínyi a „fortunam ex
aliis” mondatot is visszaadja:

15 *Mástól penig szerencsét s annak gyümölcsét: —*

az hát csupán a kérdés, illik-e az átvétel, személyhez, helyhez,
körülményhez. Hogy Zrínyi buzdítása ön lelke hangulatából
mily természetesen fakad, már kifejtém. Ha majd alább azt is
hozzáteszi intő szavaihoz: mástól pedig szerencsét stb. ...

20 erre, úgy látszik, *több joga van* mint Aeneasnak. Ez utóbbi,
igaz, eleget hányatott szárazon és vizen, de mindig ott álla hát-
térben a vigasztaló fatum, hogy végre célját éri. Most, e cél-
hoz oly közel, isteni erő által megorvosolva, felüdítve az
utolsó harcra, nincs oka zúgolódni szerencséjén, nincs
25 annyi legalább, mint Zrínyinek, ki látja, tudja küzdelme
szomorú végét, s méltáiban óhajt fiának jobb szerencsét, e
világ szerint.

Zrínyi találkozása fiával, átmenetet képez örvendetesb
hangulatba. A felhő árnya ismét eltűnt, s vidáman süt le a
30 tavaszi nap. „Megvettetnek” a nagy asztalok: Zrínyi hőslako-
mához telepszik, nem elkülönködve, vagy csupán főbjeivel,
hanem a közteremben, katonáival együtt. A *népszerű* vezér
ott találja magát igen jól. A fogoly Ibrahim sincs feledve:

35 Vitéz Olajbéget is abbul becsülék:
(Asztalhoz a foglyot magokhoz ülteték.)

ha szabad volna így kiegészítnem a csonka verset.

A CSELEKVÉNY PÁRHUZAMOS HELYEI

Azon helyek, hol a *cselekvény* Zrínyinél Tassora vagy Virgilre emlékeztet, s kisebb-nagyobb eltéréssel ezek nyomán indúl, ime következők:

1. I. ÉNEK. Az isteni jelenet, angyal küldetése. II.

5 7—28. Tasso után.

2. Alecto furia I. 28—48. Virgil. Tasso.

3. Az enumeratióban a bús Delimán némi hasonlata a szintoly kedélyű Tankréddal. I 71—75.

4. Az első ének szerkezete Tasso első énekével: isteni
10 jelentés, angyal küldés: vezérek gyűlése, hadszámla (enumeratio).

5. II. ÉNEK. Szégyenli az Turi. II. 7. Arganterá emlékeztet.

6. Szulimán leírását összevetni az egyiptomi szultánéval
II. 36—38.

15 7. Zrínyi imádkozik. II 64. Godofréd Tassonál.

8. Az imádság szövege, zsoltári helyekből. 65—74.

9. Az ima *rögtöni* meghallgatása. II. 78—86. Virgil. Tasso.

10. III. ÉNEK. Az ének reflexión kezdődik. III. 1. Ariosto.

11. Im megmondom okát... III. 3. eposzi *előjelentés*.

20 12. Török ifjú éneke. Idyll. III. 28. Erminia idyllje, Tasso.

13. Rézmán. „Noha ifiantan kelle veszni...” III. 59.
előjelentés.

14. Rézmán és Mehmet... III. 78. Lausus és Mezentius,
Virgil.

25 15. Cserei és Olaj bég III. 92. — Aeneas és Magus Virgil

X. 521. Mezentius és Orodes, Virgil X. 738, Pyrrhus és Priamus II. 547. Argillan és Ariadin, Tasso IX. 80.

16. Olajbég önmegadása Zrínyinek (III. 109. stb.) Altamor és Godofréd. XX. 140, 141.

30 17. Az ének vége (III. 117.) Ariosto modorában.

18. A IV. ÉNEK kezdete reflexio. Ariosto.

19. Zrínyi romlásának *előjelentése*. IV. 7. A classicusok.
Tasso. Firdusi is.

20. Zrínyi parentatiója a holtak fölött. (IV. 32.) Godofréd
35 Dudo fölött.

21. Zrínyi *szavai* fiához (IV. 36.) Aeneásé Ascaniushoz
XII. 435.

22. Olajbég váltság ígérete. (IV. 48.) Magusé Virgil X.
526. Altanuré, Tasso XX. 140.

23. A, *hír* IV. 52. V. ö. *Fama*, Aeneis.
24. A két ló okozta zavar. IV. 81. Rh. lovai? távoli
reminescentia.
25. V. ÉNEK. Zrínyi *szavai* fiához. V. 79. Aeneis XII.
- 5 435. és ismét Zrínyi V. 91. Aeneis XII. 20.
26. VI. ÉNEK. Halul bég és Demirhán követsége VI. 2.
Argante és Alele. Tasso. II.
27. VII. ÉNEK. Szolimán érkező hada. (VII. 13—16.)
V. ö. Tasso III. 9. és Aeneis IX. 36.
- 10 28. Zrínyi Farkasics Péter fölött. (VII. 38.) Godofréd
Dudo fölött. Tasso III.
29. Deli Vid és Demirham viadala. (VII. 84, 101.) Argante
és Tancréd.
30. VIII. ÉNEK. Demirham és Delimán viselete. (VIII.
15 54, 57.) Argante, Tasso VI. 3, 8.
31. Delimán párbajra akarja híni Zrínyit. (VIII. 81.).
Argente u. o.
32. Szulimán szavai Delimánhoz. (VIII. 90.) Latinus
Turnushoz. Aeneis XII. 40. squ. a párbeszéd nyomon követve.
- 20 33. IX. ÉNEK. Radivoj és Juranics. — (IX. én.) Nisus és
Euryalus. (Az ének elején *kitérés* Ariosto modorában.) — V. ö.
Ulysses és Diomedes; aztán Cloridan és Medor (Ariosto) —
sőt némileg Clorinda és Argante — Tasso XII. 1—12.
Zrínyi öröm felkiáltása: Aladin, Tasso XII. 10, 11.
- 25 34. Radivoj lelkének megjelenése Vid álmában (IX. 85
stb.) Hectoré Aeneásnak. II.
35. X. ÉNEK. Sziget ostroma 3 felől. (X. 11 stb.) Jeru-
sálemé is XI. 19—22.
36. Bot Péter a kaput megnyitja (X. 52.) Aeneis IX. 672.
- 30 37. Embrullah episódja. (X. 54.) V. ö. Szolimán apródjá-
val Tasso IX. 81—88.
38. Szvilojevics és Klizurics. (X. 66—73.) Lycus és
Helenor Aeneis, IX. 530—560.
39. Badankovics és Hervoics. (X. 74—81.) Pandarus és
35 Bitias. Aeneis IX. 679—730.
40. Nem Krim ez, Delimán... (X. 78.) Tasso XI. 61.
41. Delimán Szigetben. (84.) Turnus. Aeneis IX. 757—
780—790—807.
42. Demirhamot akarhatja ellen viszi a tömeg. (X 100.)
- 40 Argante, VII. 112.
43. Zrínyi győzelmes megtérése. (X. 105, 106.) Tasso,
IX. 29.
44. XI. ÉNEK. Kezdeté, reflexióval. Ariosto modorában.

45. Szulimán a zendülést személyesen csendesíti. (XI. 14.)
 Bouillon. Tasso V. 32.
46. Kaszum Kapigia basa a császárt ingerli Delimán
 ellen. (XI. 15.) Arnaldo Godofrédot, Rináld ellen. Tasso V. 33.
- 5 47. Demirham pártját fogja Delimánnak. (XI. 19.) Tanc-
 réd Rinaldnak. V. 35.
48. Delimán elvonulása, párbeszédek stb. Tassonál Ri-
 náld, majdnem nyomon követve.
49. Deli Vid és Demirhám második párbaja. (XI. 60.)
- 10 Tasso XIX. 2, 3, 4.
50. Amirassen megszegi a fegyverszünetet. (XI. 75.)
 Homer III. Pandarus; Tasso VII. 99.
51. XII. ÉNEK. Delimán és Kumilla. Távoli reminescen-
 tia Armidához. Armida és Dido.
- 15 52. Az örvongó Delimán (XII. 110.) Orlando furioso hal-
 vány visszhangja. XXIII. vége.
53. XIII. ÉNEK. Kezdet reflexio. Ariosto. Deli Vid nője
 alkalmából kitérés Clorinda- és Camillára. Tasso. Virgil.
54. Karabul ló gyorsasága. (XIII. 28.) Iliász. Camilla.
- 20 Ariosto XV. 40. Rajmondo lova.
55. Ali és Delimán a tanácsban. (XIII. 49–50.) Orcan és
 Szoliman. Tasso X. Dranus és Turnus.
56. Galamb episod. (XIII. 86.) Tasso.
57. XIV. ÉNEK. Kitérés. Ariosto XLVI.
- 25 58. Alderán a bűbajos. (XIV. 13.) Izmén II. 1. squ. —
 Tassonál.
59. A bűvölésre választott *erdő*. (XIV. 20.) Tasso XIII. 5.
60. Alderán bűvölése nyomról-nyomra. (XIV. 26.) Tasso-
 nál Izmén XIII. 6–9.
- 30 61. Ördögi sereg (XIV. 68.) Tasso VII. 114 szerint.
62. Deli Vid és Demirham 3-ik párbaja. (XIV. 86. squ.)
 Tasso XIX. 2–25. és VII. 78.
63. XV. ÉNEK. Isteni jelenet (18) Tassonál IX. 56.
 Angyal küldetés. Tasso IX. 60–66.
- 35 64. Deliman rettegése (XV. 77.) Turnus XII. 89. stb.
 Solimano XX. 104, 106.

III.

AZ EPOSZI SZERKEZET

Föltétel (*propositio*), ajánlás (*dedicatio*)

Segédhívás (*invocatio*). 1. Legelől. 2. Seregszámlálás előtt.

3. Nagy esemény, harc. stb. előtt.

Hasonló ehhez a készülődés, vagy midőn a költő félve fog nagy dolog elbeszéléséhez.

Seregszámla (*enumeratio*); rendesen cselekvés alakjában, s így szebb. Alkalmat nyújt egyes hősök vagy egész csapatok jellemzésére; alkalmat epizodok kezdésére. Nagyon számszerinti fárasztó.

Előjelentés (*anticipatio*).

„In medias res.”

Elmélkedő kitérés (*reflexio*).

10 Alanyi kitérés.

Epizod: 1. Egy helyre illesztve. 2. Az egészen átszőve.

Nagyobb hősök későbbi fölvezetése.

A költői erő későbbi kifejtése.

Lírai, idylli helyek a harcok közt. — Komikai részletek.

15 Szerencsés vég. — Teljes nyugalom.

Bizonyos ismétlődő fordulatok. Ariosto modora.

Csodálatos. Néphiten alapuló. Idegen.

Ellenkező égi hatalmak. Segítők, gátlók.

Isten megjelenése; 1. nyíltan, 2. álarcban.

20 Isten eltűnése: 1. jelekkel, 2. jelek nélkül.

Isten által tett benyomás a halandóra. Ennek rendes fölkiáltása ilyenkor.

Isten rögtön teljesíti a halandó könyörgését.

Nyílt csodás.

25 Elfátyolozott vagy félcsodás. A csodásnak kétségben hagyása a költő által.

Ködbe burkolt, láthatlan hősök. A főhős alakja isteni nimbussal környezve.

Isteni követ.

30 Álom, látvány, csodajelek, prodigiumok.

Nyílt jóslat. — Menny vagy pokoljárát.

Jóslat 1. képek által;

2. lelkesedés percében;

3. halál előtt;

35 4. madár- vagy állatjóslat.

Fatum. Fatalis hős, fatalis ló, fegyver stb.

Fatalis elbizakodás, veszély előtt.

Jós csalódik saját jövődjében.

Jóslat nem talál hívőre.

40 Jós csak bizonyos dolgokat tud, másokat nem.

Elhúnyt hős megjelenése, legott halála után.
Halál előtti csoda rettegés.

Cselekvések, jellemek.

Akadály, női kecs által.

5 Párviadal, hitszegés miatt, általános harccá fejlődik.

Párviadal éj által megszakíttatik...

Párviadal máskor folytattatik...

Magán ellenség a közös mellett. Bosszúállások: 1. jó
barát, — 2. gyöngéd ifjú, — 3. gazda. — 4. apa vagy fiú, —
10 5. szerelmi vetélytárs stb. megboszulása.

Elesett hős fölött kifejlő viadal.

Egyes hősnek ellenség közé rekedése.

Barátság ellenek közt.

15 Lovagiasság a legyőzött iránt. — Lovagiasság vívás köz-
ben. — Becsülése az ellen-hősnek.

Vezér vagy hős megsiratja elesett társát.

A temetések.

Örjögő bajnok.

Desperált ütközet helyreállítása: 1. sikerül, 2. nem sike-
20 rül; a hős megöletik, elfogatik.

Dalnok egység. A költő részvéte ez iránt.

Keresztyén hős Istennek tulajdonítja a diadalt.

Hadi tanács. Félénk békepárt, dühös harcpárt.

Veszélyben recriminatiók.

25 Szavakkal objurgatio, viadal előtt.

A hős mérgesíti magát a viadalra.

A fő hős tekintélye.

Merész hősök a lassú taktikát lenézik.

30 Vad, kegyetlen hősök. Párviadalban a szánakozás meg-
tagadása.

Két hős között benső barátság, közös kalandok.

Egyszeri gyávaság jóvátétele vitézség által.

Nagy bajnok futása. Szégyene.

Vakmerő ellenhős egyszer ijed meg: a fő hős előtt.

35 Hölgyi szerelmet a fatumért feláldoz a költő.

Vitéz nő. Férfias nő.

Női vitézség nőiséggel indokolva.

Szerencsés végfordulat. Tökéletes nyugalom a befejezésben.

Cselekvény *egysége*.

40 Történeti és költött részletek.

Az igazság költői hatása. Eposzi hitel.

Hely, idő-egység.

ELEMEZÉS AZ AEENEIS NYOMÁN

I. ÉNEK

[Az 1—158. versekre vonatkozó följegyzés nincs meg.]

AEENEIS 159. Csaknem szóról-szóra Tassonál a csendes öböl leírása: XV. 42. 43. Odyssea XIII. 96.

198—207. Aeneas rövid biztatása igen szép. Nem kicsinált oratio, hanem patheticus. — Odyssea XII. 208.

216. Postquam exempta fames (Homeros). Nagyon jó, hogy akkor jut eszükbe sajnálkozni társaikon, mikor jól laktak.

223. Et jam finis erat. Tasso I. 7. Zrínyi I. 7.

10 286. Figyelembe veendő, hogy Jupiter Venusnak jószolván Róma leendő nagyságát, a köztársasági szerkezetről mit se, de igen is említi Julius Caesart. E beszéd figyelmes elolvasása meggyőző, hogy az Aeneis *kormú*. Célja Octaviusban Aeneas dicső monarchiája folytatását népszerűsíteni.

15 291. Aspera tum . . . E sorokban a kifáradt Róma békevágya tükröződik.

315. Venus Aeneasnak vadászno alakjában jelenik meg, de ez ráismer, hogy istennő; az elébb tagadja; *Istennő megjelenése*. Eposzi mód.

20 402. Dixit et avertens. Venus eltűnése *jelekkel*. *Istennő eltűnése*. Eposzi mód.

411. Aeneas és társai ködburokban. Tasso Izmén és Szolimán X. 16.

430. Hasonlat; a méhek sürgése = városépítők.

25 453. *Képben* kiábrázolt *tettek* (a trójai viadal főpontjai) Tasso, Rináld ősei: XVII. Camoens stb.

588. „Restitit Aeneas, claraque in luce refulsit . . .” Venus fönségesebbé tette alakját. Így Bouillonét Isten. Tasso XX. 20. 21.

II. ÉNEK

30 34. Sive dolu seu stb. Fennhagyott kétség.

59. „ . . . qui se ignotum” stb. . . . Aeneas *megmondja előre* Simon ravasz szándékát; nem hagyja, mint a regényírók, függőben s várakozásban a hallgatót. *Anticipatio*. Eposzi szerkezet.

123. Hic Ithacus stb. követi az Iliászt, midőn Achilles hasonlóan bátorítja, sarkalja Chalchast, mint Odysseüs itt.
130. Assensere . . . stb. Emberi természet ügyes rajza.
166. Palladium. Tassonál a boldogságos szűz képe: II. ének 1—9. Ott is, mint itt, az *elorzónak* nem használ.
223. Hasonlat. Sebesült bikához; Laocoon Tasso LV. 1.
270. Hector megjelenése *Aeneas álmában*. *Radivoj*. Zrínyi IX. Alecto Rinald álarcában. Tasso VIII. 60. IV. 49.
289. „Heu fuge, nate dea!” stb. Tasso VIII. 60. „Fuggi, Argillan” stb. és Armida IV. 49.
304. „In segetem veluti flamma” stb. Hasonlat: vetés, erdőégés: Trója pusztulása, égése.
325. . . . fuimus Troes, fuit Ilium stb. Tasso, Aladin felkiáltása XIX. 40.
354. Una salus victis . . . Zrínyi III. 90. Tasso?
355. „. . . inde lupi, ceu”; hasonlat: farkasok: Aeneas és társai az éji harcban. Tasso XIX. 35.
377. Improvisum stb. Hasonlat: mint a ki kigyóra hág véletlenül: Androgeus találkozik Aeneassal.
416. Hasonlat. Szelek harca: görög és trójai harc.
431. Iliaci cineres stb. Tasso VIII. 24. Voi chiamo in testimonio. Carlo beszéde.
460. Turrim, stb. Leontott torony, bástya: Tassonál: XI. 38. Zrínyinél X. 66.
471. Hasonlat: bőrét levetett kigyó = Pyrrhus — Rinald a Salamon templomát midőn betöri. Tasso XIX. 33—37.
496. Hasonlat. Árvíz: a Pyrrhussal berontó görögök.
509. Arma . . . desveta: Priamus és Aladin közti hasonlat.
516. Hasonlat: galambok összecsoportozása a vészben
- Hecuba és menyei.
- 535—553. Priamus szóváltása Pyrrhussal: Cserei Pál és Olajbég, Zrínyi III. 100. Tasso IX. 80.
591. „Confessa deam” (Venus). Gyér eset, hogy isten saját alakjában jelenjék meg; fényesb, nagyobb stb. akkor.
610. Venus épen úgy nyitja meg Aeneas szemét, hogy lássa a Tróját romboló láthatlan isteneket, mint Godofrédnak Mihály angyal, hogy lássa a mellette harcoló mennyei sergect. XVII. 92—96.
666. Élőfa ledöntése: hasonlat. Troja ledöntése, istenek által.
773. „Et nota major imago” a manesek, mint az istenek is, nagyobbak, mint élőkben.

774. „Ter conatus ibi collo dare brachia circum.”
Bouillon Ugone-t. Tasso XIV. 6. Deli Vid Radivojt. Zrínyi
IX. 95.

III. ÉNEK

24. stb. Vérző csemeték. Ariosto, a mirtussá bővült
5 Astolfo VI. 26. Tasso XIII. 41.

45. Nam Polydorus ego. Episod.

94. Dardanidae duris . . . Első jóslat, hogy hol keressenek
hazát.

147. Nox erat . . . kedvenc sor Tassonál. pld. XII. 1.

10 163. Est locus . . . Második jóslat, Italiára; penatesek
által. Négy ismételt sor, Homér modorában.

173. „Necesopor illud erat.” Álomlátás mely tisztább az
álomnál.

212. Hárpiák episodja. Ariosto.

15 255. Celaeno harpia baljóslata: az asztal megevés. Har-
madik jóslat . . .

379. Prohibent nam cetera parca scire Helenam. — A
jós bizonyos dolgokat nem tud. Tasso, XVII. 88.

414. Haec loca stb. Tasso XV. 22. csaknem szóról szóra
20 követve.

490. Astyanactis imago . . . Andromache Ascaniust azért
szereti, mert fiára emlékszik, ki most ezzel egykorú volna

590—681. Episod a cyclopokról: az Odyssea nyomán.

689—706. Geographiai ismeretét mutogatja, mint Tasso

25 XV. X—33.

IV. ÉNEK

24. Sed mihi stb. Tassonál Armida. IV. 57.

65. Heu vatum ignarae mentes! stb. *Anticipatio*.

69. Qualis conjecta stb. Hasonlat. Dido: sérült szarvas-
hoz.

30 144. Qualis ubi. Hasonlat: Aeneas Apollóhoz.

166. Szépen van elfátyolozva, s isteni akaratból törté-
nőnek jelölve. Aeneas és Dido összejövetele a barlangban.
Tasso e jelenetet kéjesen festené.

169. Ille dies etc. *Anticipatio*.

35 196. Iarbas könyörgése *rögtön* meghallgattatik. Így
Tassonál Bouilloné, a Zrínyiászban Zrínyié. (Tasso XIII.
70—80; Zrínyi II.)

238. Dixerat. Ille patris...etc. Mercurius k sz lete, rep l se lebegett Tasso el tt, mid n G brielt le rta: I. 13, 14.
252. Hic primum *paribus* nitens Cyllenius *alis* Constitit. E. si libro sull' adequate penne. Tasso I. 14. ... geminas opifex libravit in alas Ipse suum corpus. Ovid.
254. ...Avi similis... Hasonlat: Mercurius, mad rhoz.
262. ...Atque illi stellatus...Aeneas elpuhult viselete  s Rinald : Tasso XVI. 30.
301. Bacchatur, qualis... Hasonlat. Did  bacch nsn -h z.
365. Nec tibi diva parens etc. Tasso XVI. 57. Az egész helyen, a mennyire a t rgy k l nbs ge engedi, szembet n  a k vet s. Armida is el bb szépen k r, Rinald higgadtan, de gy ng den felel, a beszéd alatt (Talia dicentem jamdudum aversa tuetur... 362. Gia buona pezza in dispettosa fronte torva il riguarda etc. 56.) Armida r t szemeket vet r  s végre d hben t r ki. Quae quibus anteferam? Tasso XVI. 58.
381. I, sequere Italiam...Vattere pur, crudel...XVI.
59. Az egész versszak Virgil után,  s a 60 eleje is.
391. Suscipiunt famulae...etc. Tehát Dido is el j lt, mint Armida. Tasso XVI. 60.
401. Ac veluti... Hasonlat: a fut sban s rg  trójaiak, hangy khoz. Zr nyi VI. 65. Az Iliasban: legyekhez.
431. Non jam conjugium...Armida, Tasso XVI. 44.
441. Ac velut... Hasonlat: Aeneas, t lgyh z.
522. Nox erat... Era la notte... Tasso II. 96, 97.
590. Proh Juppiter, ibit! etc. Armida, Tasso XVI. 63, 64.
- 65 squ.
654. Magna mei imago... A holtak  rnyai nagyobbak v.  . Aeneis II.
669. Non aliter: Hasonlat: a Dido esetén megh borodott város, oly v roshoz, melyet az ellenség meglepett  s felgy jtott.

V.  NEK

88. Hasonlat: Kigy  pikkelyei sziv rv ny szín hez.
178. Komikus jelenet; Meneoetes, kit a versenyhaj z s n l Gyas a tengerbe vetett, s  zva m sz ki a szikl ra.
213. Hasonlat: R p l  galambhoz, a versenyző csónak.
235. Di quibus imperium. Könyörgés, rögtön meghallgatva. Zrínyi II.

250. Victori chlamydem . . . melyen kivarrva Ganimedes elragadtatása.

260. Pánczél, melynek *története* van.

270. Cum saevo . . . komikus, az utolsót kinevetik.

273. Hasonlat: lassú hajó sértett kigyó csúszásához.

647. . . . divini *signa* decoris, Ardentesque notate oculos.
Isten fölismerése.

657. „Cum dea se paribus per coelum sustulit alis.” —
Isten csodás eltünése.

693. „Vix haec ediderat . . .” Könyörgése Aeneasnak *rögtön* foganatos. Zrínyi II. 80—86.

722. *Látás*. Anchises megjelen Aeneasnak, émetten.

VI. ÉNEK

179. Itur in antiquam silvam. V. ö. Tasso III. 75, 76.

264. *invocatio* az alvilágba menet leírása előtt.

273. Vestibulum ante ipsum. Személyesített abstract fogalmak.

283. Ulmus opaca ingens. Az álmak lakhelye. Tasso XIV. 3.

299. Terribili squalore Charon . . . Dante követi e helyet.

309. Quam multo in silvis. Hasonlat: a tolongó alvilági árnyak hulló levelekhez, és költöző madarakhoz. Dante.

441. Inde alias animas . . . Deturbat . . . Dantenál üti az evezővel.

577. . . . „Tum Tartarus ipse, Bis patet in praeceps . . .”
Tasso I. 7.

700. Ter conatus ibi . . . A szellemek meg nem ölhetők.
Zrínyi. Tasso.

707. Ac veluti . . . Hasonlat: a leendő népek: szállongó méhekhez.

759. Et te tua fata dolebo . . . Tassonál a jóslatok Rináldnak. XVII. 85—97.

785. Hasonlat: Róma város, Cybele istenasszonyhoz.

790. Hic Caesar . . . Átugorja a *köztársaság korát*.

795. Garamantas et Indos . . . Zrínyi, Tasso.

815. Ismét a királyokra ugrik vissza.

819. Brutusra a consulságra megy át.

852. „Tu regere imperio . . .” kifejezi a nemzeti geniust.

856. Úgyes, hogy a *Marcellus* nevet megemlítette, hogy a
figyelmet a gyermek *Marcellusra* vonja.

VII. ÉNEK

37. *Invocatio*. A hátralevő hat énekre.
 460. *Aura amens fremit* ... Zrínyi I.
 463. Hasonlat. Turnus haragja: forró vízhez Tasso VIII.
 74.
 5 513. *Pastorale canit signum* (Alecto) ... Tasso IX. 13.
 528. Hasonlat. A latin nép és trójaiak harca, felháborgó tengerhez.
 634. *Aut le-vīs ōcre-ās len-to du-cunt āgēto* = a húzás kifejezése.
 10 641. *Pandite nunc Helicon deae* ... magasztos *Invocatio*. Tasso IV. 19. I. 36.
 674. Hasonlat: Catillus és Coras: két, erdőn gázoló centaurushoz.
 698. Hasonlat. Messapus éneklő hadinépe: hattyú se-
 15 reghez.
 718. Hasonlat: ellenhadak sokasága: tengerhullámokhoz, kalászmézőhöz.
 750. *Umbro* ... eleste előre jelentve. *Anticipatio*.
 784. ... *toto vertice supra est*. — Turnus fejjel nagyobb
 20 hadánál.
 807. Camilla gyors futása. V. ö. Homer: Ilias, Tasso, Ariosto, Zrínyi, Vörösmarty.
 812. Camilla *külsejének leírása* ügyesen van a bámulók csodálkozása által mintegy *cselekvénnyé alakítva*.

VIII. ÉNEK

- 25 21. Hasonlat. Aeneas hánykódása gondjaiban, a rengő víz által visszavetett és futkosó nap vagy holdfényhez. Igen szép.
 43. *Litorea* ... négy sor ismételve III. 390.
 184. *Postquam exemta fames*. I. 216 ... (Homeri).
 30 243. Hasonlat: Cacus feltört barlangja, a földhasadás által megnyíló pokolhoz.
 348. *Iam tum relligio* ... Vallásos vagy babonás félelem valamely sötét erdőtől. Így Tasso XIII. 2–5.
 364. *Aude, hospes, contemnere opes* ... *korirány*.
 35 405. *Optatos dedit amplexus* ... szüzileg elfátyolozva.
 408. *Cum femina primum* ... a kora fölkelés élénk képe.
 449. *Alii* ... A cyclopsok működése majdnem szórúlszóra. Georgicon IV. 171–5.

485. Mortua quin... Mezentius zsarnoksága: azért Zrínyinél: *fene* Mezentius.

621. Hasonlat: Aeneas — Vulcanus készítette páncélja, napsütötte felleghhez.

5 626. Aeneas pajzsa (Achillesé hasonlatára) római jóslatok rajzaival.

648. Aeneadae in ferrum *pro libertate* ruebant. — Egy kis szabadelvűség, hogy aztán *Augustus* dicsőítése következik, az ének záradékául.

IX. ÉNEK

10 16. Ingentemque fuga... Iris eltűnése. Ismételt sorok. V. 657.

36. Quis globus... Tasso III. 10.

44. Ergo, etsi... Szégyennek tartották falak megőli harcolni.

15 59. Ac veluti... Hasonlat: Turnus a sáncok előtt ólálkodó farkashoz. Tasso. Zrínyi.

77. Quis deus, o Musae? Rövid *invocatio*.

128. „Trojanos haec monstra petunt.” Turnus az *oment* ellenkezőre magyarázza, mint Szulimán, Zrínyinél.

20 176. Nisus erat portae... itt kezdődik az epizód. Ariosto, Zrínyi.

312. Multa patri portanda dabat... Célzás a Nisus és Euryalus szerencsétlen végére, tehát: *Anticipatio*.

327. Gratissimus *augur*. Egész Kadileskérig nyomon 25 követi Zrínyi.

328. Sed non augurio potuit depellere pestem. Jós a maga jövődjét nem tudja.

339. Impastus ceu... Hasonlat: Nisus vérontása: oroszlán juhok közt.

30 343. ... sine nomine plebem... Sokszor, Tassonál.

384. ... onerosaque praeda. Euryalus elkésése indokolva. Zrínyinél nincs.

404. Tu dea, tu praesens... Ariosto XVIII. 184.

435. Purpureus veluti... Hasonlat: a haldokló Euryalus, 35 hervadó virághoz.

459. Et jam prima... hajnal rövid leírása. Ismételve IV. 584-ből.

465. Quin ipsa... dárdára tűzik Nisus és Euryalus fejét. Zrínyi szebben.

40 481. Hunc ego te...? Euryalus anyjának keserve nagyon csinált.

516. Inmanem Teucris molem . . . Tasso XI. 38. Általában az ostrom fővónásait Tasso Virgiltől nyerte.

521. Parte alia . . . Tasso XI. 66. Duo pini fiammeggianti.

525. Vos o Calliope . . . *Invocatio*, Turnus harcai előtt.

540. Tum pondere turris procubuit subito. — Zrínyi X. 66.

551. Ut fera, quae densa . . . Hasonlat: Helenor kétségbeesett vadhoz. Lycus és Helenor epizódja, Zrínyinél nyomon követve. — (Aen. IX. 520–562; Zrínyi X. 66–73.)

563. Qualis ubi . . . Hasonlat. Turnus a mint megfogja Lycust, sas által elragadt nyúl, vagy hattyúhoz; farkas elragadta bárányhoz. Ariosto XI. 20.

576. Hunc primo . . . Nyíl-sebhez kapó kezét más nyíl átfúr, s odaszegez. — A nyilazó Clorinda. Tasso XI. 44.

598. Non pudet . . . hosszas objugatio a harc előtt . . . Non hic Atridae = Nem Krim ez Deliman. Zrínyi X. 78. Non è questa Antiochia. Tasso XI. 61.

617. O vere Phrygiae, nec enim Phryges . . . Tasso XI. 61. O, Franchi no, ma Franche!

646. . . formam tum . . . Apolló átöltözve halandónak jelen meg Ascanius előtt.

659. Agnovere deum . . . isten eltűnése.

668. Quantus ab occasu. Hasonlat: nyilak sokasága záporhoz, jégesőhöz.

675. Portam . . . Pandarus és Bitias a kaput megnyitják, Badankovics és Hervois: Zrínyi X. 74.

679. Quales aeriae . . . Pandarus és Bitias, cserfákhoz. Hasonlat.

710. Qualis in Euboico . . . Hasonlat: Bitias eleste, leomló szirtoszlophoz.

725. Obnixus latis humeris. Zrínyi X. 76.

728. Demens, qui Rutulum . . . Esztelen, mert bezárta a tatár királyt. Zrínyi X. 77.

730. Immanem veluti . . . Hasonlat: A bezárt Turnus tigrishez. Zrínyi X. 77.

735. Tum Pandarus ingens . . . Zrínyinél Badankovics.

737. . . Non haec dotalis regia Amatae . . . Nem Krim ez . . .

740. Olli subridens . . . *nevet*, mint Zrínyinél.

745. Juno a láncsát elfordítja Turnusról . . . Az isten Angyala: Zrínyi III. 83. és XV. 86.

755. Huc caput atque illuc. A kétfelé hasított fej, lefügg két vállra.

775. Crethea Musarum comitem ... Embrullah. Zrínyi X. 54.
 781. Quo deinde fugam ... futó nép megállítása. Olajbég; Zrínyi. III.
 5 792. ... ceu saevam turba leonem ... Hasonlat: Turnus hátrálása oroszlánéhoz ... Zrínyi X. 86.
 800. Quin etiam ... O, hányszor megfordúlt ... Zrínyi X. 88.
 811. In fluvium dedit ... Árkot általúsza Zr. X. 89.
 10 Ez énekből tehát Zrínyi négy feltűnőbb epizódot vett át: Nisus és Euryalus; Lycus és Helenor; Pandarus és Bitias; Turnus benrekedése.

X. ÉNEK

3. Conciliumque vocat divum pater atque hominum rex
 Sideream in sedem: terras unde arduus omnes Castraque
 15 Dardanidum aspectat, populosque latinos. Tasso I.
 115. Stygii per flumina fratris etc. harmadfél sor ismételve. IX. 106.
 134. Qualis gemma micat ... Hasonlat: Ascanius aranyhaja, fehér nyakán: aranyba foglalt gyöngyhez stb. Tasso
 20 III. 30.
 163. Pandite nunc Helicon ... ismét invocatio, enumeratio előtt.
 175. Az enumeratióban egy jós. Alderán, Zrínyi I.
 220. Nymphae ... kedves jelenet a hajóból lett nympháké
 25 Aeneassal.
 264. Qualis sub nubibus atris. Hasonlat: Darvakhoz: a trójaiak lármája. Tasso XX. 2.
 272. Non secus ... Hasonlat: Üstököshez, Aeneas. — Zrínyi XV. 56. Tasso VII. 52.
 30 260—70. A trójaiak örömlármájához hasonló Tassonál: XX. 2.
 329. Progenies septem numero ... Ebből teljesebben kifejtve, Tasso IX. 27.
 348. Vocem animamque rapit trajecto gutture ... Zrínyi
 35 III. 99.
 356. ... magno discordes aethere venti ... Hasonlat: rutulok és trójaiak harca, szelek harcához.
 369. Qua fugitis socii? ... futó had biztatása.
 378. Pelagus, Trojanum petemus? ... Zrínyi III. 73.

396. Semanimesque micant digiti, ferumque retractant.
Tasso IX. 69.

405. Ac velut optato ... Hasonlat: Erdő égés. Zrínyi.
VI. 110. X. 101.

5 435. ... sed quis fortuna negarat In patriam reditus ... *Anticipatio*.

438. Mox illos sua fata manent ... Előre megtudjuk, hogy Pallas és Lausus el fognak esni. *Anticipatio*.

454. ... utque leo ... Hasonlat: Turnus, oroszlánhoz.

10 464. Audiit Alcides ... ebben anticipatio is.

489. Et terram hostilem moriens petit ore cruento.
Zrínyi III. 301. VI. 115.

495. Et laevo pressit pede ... Deli Vid. Zrínyi VI. 90.

503. Turno tempus erit ... *Anticipatio*. Zrínyi IV. 7.

15 510. Nec jam fama ... Tasso. XX. 101.

523. Et genua amplectens ... Az egész kis episod. Zrínyi
III. 93—96. Magus és Cserei Pál.

541. ... intentique umbra tegit ... Zrínyi XIV. 113.
XI. 100.

20 641. Morte obita ... az elhunyt árnyak miléte.

693. Ille velut rupes ... Hasonlat: Mezentius, habokkal
dacoló sziklához. — Tasso, IX. 31. Zrínyi VI. 103.

718. Dentibus infrendens et tergo decutit hastas. Mezentius vadkanhoz: hasonlat.

25 722. Inpastus stabula alta leo ... stb. Hasonlat: Mezentius vadkecskét, szarvas borjút ragadó oroszlánhoz.

736. ... posito pede nixus et hasta ... az elesett ellenségre tapos. Zrínyi VI. 90.

739. ... Non me, quicunque et ... haldokló ember
30 jóslata. Zrínyi III. 98.

742. ... Nunc morere ... Mezentius felelete. Zrínyi III.
99. 100.

760. ... Pallida Tisiphone ... a furia a harcolók közt.

762. ... quam magnus Orion. Hasonlat: Mezentius járása

35 Orionéhoz. Zrínyi X. 98.

781. ... alieno vulnere. Másnak szánt seb. Tasso IX. 73.
Zrínyi VI. 103.

790. Lausus episodja kezdődik. — Halálát a költő előre
jelenti. *Anticip.*

40 803. Ac velut ... hasonlat Aeneasra hulló nyilak: jég-
esőhöz. Zrínyi VI. 103.

812. ... pietas tua ... Lausus elesése szebben van moti-
válva (atyja iránti szeretetével), mint a Rézmáné.

830. Aeneae *magni* dextra cadis. III. 85.
 860. Rhoebe, diu ... Mezentius beszéde lovához.
 892. Tollit se arrectum ... lónak eladása.
Lausus, Mezentius = Rézmán és Mehmet.

XI. ÉNEK

- 5 5. Ingentem quaereum ... tropaeus. Dudo, Tasso III.
 72, 73.
 29. Sic ait inlacrymans ... Tehát Aenes még sír, nem
 mint Bouillon. III. 67.
 36. Ut vero Aeneas ... Quando Goffredo, III. 67.
 10 41. Lacrimis ita fatur obortis ... Ismét nem szégyell
 sirni. Zrínyi VII. 37.
 68. Qualem virgines ... Hasonlat: Pallas, letört virághoz.
 97. Salve aeternum ... Végbúcsú, apotheosis. Tasso III.
 69, 70. Zrínyi VII. 47, 48
 15 Pallas episodja: Tassonál: Dudo; Zrínyinél: Farkasics.
 135. Ferro sonat icta bipenni. Erdővágás. Tasso. III.
 75, 76.
 182. Aurora interea ... Hajnal rövid leírása.
 234. Ergo concilium ... Tasso X. 35—56; Zrínyi: VIII.
 20 20—80, XIII. 36—58.
 297. ... ceu saxa morantur. Hasonlat: népzúgás, hab-
 morajhoz.
 336. Tum Drances. — Tasso, Orcano X. 40. Zrínyi
Rustán VIII. 29 etc. Al XIII. 40.
 25 348. ... licet arma mihi, mortemque minetur ... Zrínyi
 XIII. 45.
 378. Larga quidem ... Zrínyi XIII. 50, 51 etc. Turnus
 és Al beszéde.
 391. Pulsus ego? ... Hát futott Delimán? Zrínyi XIII.
 30 52.
 395. Haud me ita experti Bitias et Pandarus ingent ...
 Nem úgy két Badankovics ismertek engem. Zrínyi XIII. 53.
 408. Nunquam animam talem ... Ne félj ... mert ilyen
 rossz vérben ... Zrínyi XIII. 54, 55.
 35 456. ... Haud secus ... Hasonlat: Népzaj, lármázó
 madarakhoz.
 492. Qualis ubi ... Turnus, megszabadult, szilaj paripá-
 hoz. Tasso IX. 75.
 539. Pulsus ob invidiam ... Camilla expositioja. V. ö.
 40 Clorindáeval. Tasso XII. 18—41.

547. Ecce fugae medio ... Tasso XII. 34, 35.
 624. Qualis ubi ... Hasonlat: Változó hadszerencse, árapályhoz.
 633. Tum vero gemitus. Csatakép: Zrínyi XIV. 80.
 5 659. Quales Threicia ... Hasonlat: Camilla csapattja, amazonokhoz.
 721. Quam facile accipitur .... Hasonlat: Ölyv és galamb. Camilla és egy ifjú.
 725. At non haec ... rövid *machina*.
 10 751. Utque volans ... Hasonlat: Tarchon sárkánykigyót vivő sashoz.
 782. Femineo praedae ... Ügyes jellemvonás a máskép férfias Camillában.
 795. Audiit ... Ima meghallgatása és anticipatio.
 15 810. At velut ille ... Hasonlat: Aruns, kergetett farkashoz. Tasso. X. 2.
 Camilla epizódjából = Clorindában némi vonások; Latinus kir. tanácsa, Aladiné (Tasso) és Szulimáné (Zrínyi), közös vonásokkal bírnak.

XII. ÉNEK

- 20 19. O praestans animi ... Zrínyi V. 91.
 91. Stygia candentem ... Turnus kardja fatalis.
 103. Mugitus veluti. Hasonlat: A harcra készülő Turnus bikához. Zrínyi XV. 83, 84. Tasso VII. 56.
 108. ... se suscitāt ira ... Zrínyi XV. 83. s passim.
 25 Tasso XX. 114.
 206. Ut sceptrum hoc ... Homéri hely: esküdni a pálcára.
 221. Turnus haláلهelőtti szokatlan félelme.
 228. Non pudet, o rutuli! ... Tasso VII. 90—101; Zrínyi XI. 76.
 30 360. Hesperiam metire jacens ... Zrínyi VI. 91.
 365. Ac velut ... Hasonlat: Turnus, habverő szélhez.
 391. Iāpīx ... az egész hely átvéve. Tasso XI. 68—76
 435. Disce puer virtutem ... Zrínyi V. 79.
 451. Qualis ubi ... Hasonlat: Aeneas, terhes felhőhez.
 35 472. ... Vocemque et corpus arma ... Istennő átöltözése halandó formába.
 473. Nigra velut ... Hasonlat: Juturna, csapongó fecskéhez.
 500. Quis mihi nunc ... Nagy viadal előtti felkiáltások.
 40 521. Ac veluti ... Hasonlat: erdő-égés, Aeneas, Turnus.

554. Hic mentem Aeneae... rövid csodás. Iliás I. 55.
 632. O soror etc.... Istennő felismerése, jel nélkül.
 684. Ac velut... Hasonlat: Görög szikla Turnus.
 701. Quantus Athos... Hasonlat: Aeneas, hegyekhez.
 5 715. Ac velut... Hasonlat: Aeneas és Turnus küzdő
 bikákhoz.
 776. Tum vero... Ima, rögtöni meghallgatás.
 886. Non secus... Hasonlat: a Dira, röpülő nyílhoz.
 895. ... di me terrent... Turnus rettegése halál előtt.
 10 Tasso XX. 104.
 903. Sed neque currentem... Öntudatlan állapot. Tasso
 XX. 106—108.
 908. Ac velut... hasonlat... nehéz álmhoz. Tasso
 XX. 105. XIII. 44.

MÁSODIK RÉSZ

ÖSSZEÁLLÍTÁS

I.

TÁRGY ÉS KOR

Lássuk először is, mi viszonyban áll mindkét költő tárgyhához.

Tasso *tárgya* (materia) magában is már epikai. A keresztes mozgalom egyike ama világrázó forradalmoknak, melyeken⁵ által az emberiség nagy lépést tesz gondviselés kítűzte célja, rendeltetése felé. Nyelv, szokás, határok s állam intézvények által elkülönített fajok és nemzetek a lelkesülés egy pillanatában egyszerre megértik „isten akaratját”, ellenállhatatlanul ragadja meg a kedélyeket egy közös nagy eszme, s annak¹⁰ szolgálatában népek százazrei áldoznak vagyont és életet, ivadékról-ivadékra. Bizonylyal ez legnagyobbyszerű tárgy, melyről valaha epopeia zengett. Mert szükségtelen mondanom, hogy az e fajú költemény feladata nem pusztán harcot és háborút írni le, s épen nem, az ökölhősek magasztalásával,¹⁵ mintegy az anyagi erőt dicsőíteni; hanem azon élethalál küzdelmeket varázsolni szem elé, melyek próbatüzén keresztül a földiek sorsát intéző hatalom az egész emberiséget, vagy annak nevezetes részét, például egy nemzetet, létele céljához, majdnem láthatóan, közelebb segít, valamely eszme befogadá-²⁰sára érlel, vagy enyészettől megóv. Az eposz tehát mindig a közös érdek kifejezője; hősei úgy tűnnek föl, mint ez érdek előharcosai, mint koruk választott emberi; megannyi Mózesek és Józsuék, hivatva népöket az ígért földre vezetni, de magok is egy emberfölötti hatalom felhő- és tűzszlopaik követvén.²⁵ Míg a dráma — szorosabban tragédia — hőse feltámad a „sokak” ellen, a folyam ellen úsz mintegy: az eposzi hős maga a folyam, mely a kisebb ereket, folyókat medrében egyesítve, a gondviselés kimutatta lejtőn halad. De legyen elég ez elemi dolgokat csupán érinteni, ezt is csak azért, hogy³⁰ ne kelljen, alább százszor eldöntött kérdésekbe bocsátkoznom, hogy például minek eposzban a hős végzetszerűsége, a csodálatos stb.

Körileg, e tárgy meghaladja az ókor minden eposzáét; mert az ő világban nincs nemzeteket összekapcsoló eszme;

ott a *magát érző* fiatal *nemzetiség* : itt az ereje önérzetére jutott ifjú *keresztyéniség*.

A választás e szerint, melyet a „Gerusalemme” írója tőn, oly szerencsés, minő alig sikerült még keresztyén epikusnak. Dante, Ariosto nem tartoznak e sorba. Milton és messziről követő tanítványa, Klopstock, nagyobb mint emberi (túl-eposzi) tárgyat ölelnek fel; Camoënsé nem nyújt elegendő eposzi anyagot. A többire nincs miért hivatkoznom, Tassoval szemben.

¹⁰ Hallottam gáncsot, hogy Tasso csak azon, legfőlebb, negyven nap eseményeire szorítkozik, mely a szent város bevételét megelőzte, a helyen, hogy terjedelmesb szakaszt venne fel a keresztyén küzdelmekből; de az ily megrovás szót sem érdemel, sőt minden elismerést a költő művészi tapintata, ¹⁵ ki hódolva az egység törvényeinek, a pár századig folyt, és csupán történelmi összefüggésben álló hadjáratok közül épen azt szemelte ki, mely a lelkesedés még nem csökkent ereje, az érdek tisztasága, a kivívt eredmény s a főhős egyéni szabása által valamennyit túl ragyogja, — s az eszme kifejezésére leginkább alkalmas.

De vajon felfogta-e tárgyát egészen? Kimerítette-e művében a keresztes mozgalom nagy eszméjét s eredményeit, milyen az emberi szellem fölébredése, mintegy a természet mély álmából; milyen a kölcsönös szellemi és anyagi áthatás ²⁵ (penetratio) kelet és nyugot közt, s t. e.? Mások erre tagadóan feleltek: én egy szerény észrevételre szorítkozom, mely Tassot olvasva, bárkinél is fölmerülhet. Úgy látszik nekem, mintha a Jerusálem szerzőjének nem annyira a fő eseménnyel, mint azon érdekfeszítő, regényes kalandokkal volna ügye, melyek-³⁰ hez, ha szerét teheti, oly örömet szabadúl.

Zrínyi a választásban szűkebb mezőre vala szorítva. Nem általában eposzi anyagra volt szüksége: hazai tárgy kellett neki; az is egy bizonyos célra. Az esemény, a mely lelkét megragadta: egy végvár hősi védelme — s ugyan melyik ³⁵ kortársa fogta volna föl másképp? — nem bírt eposzi nagysággal. Ő egy lángelme biztos szem-élivel belátta, hogy keskeny alap ez rá az epopeia guláját emelni; szélesebbet keres azért; úgy tüntetvén fel Szulimán hadjáratát, mint az egész bűnben leledző magyar nemzetnek méltó ostromozását isten által, ki ⁴⁰ azonban, „nem akarva, hogy a bűnös elvesszen, hanem hogy megtérjen és éljen,” gondoskodott egyszersmind arról is, hogy a pusztító elemnek idejében gát vessessék; e célra Zrínyit szemelvén ki eszközül; ennek juttatván a hazamentés világi,

s a vértanú mennyei dicsőségét. — Valóban e felfogás Zrínyit az elsőrangú költő-művészek közé sorozza, s úgy mutatja fel, mint ki teljesen uralkodik az anyagon, melyből alkotni készül; nem is félek őt e részben Tasso mellé állítani, kimondván, hogy míg ez utóbbi tárgyán alúl marad, Zrínyi a magáét eposzi nagyságra emelte.

Mondám, hogy a „Zrínyiász” dalnoka előtt bizonyos cél lebegett műve alkotásában. Ez megint érdekes párhúzzamra vezet: mi viszonyban áll minkét költő a *korral*, melyben s melynek eposzát zengi. Távol legyen, hogy az égi költészettől gyakorlati irányok szolgálatát követeljem; de nem én vagyok első, észrevenni, hogy ép azon nagyszabású elméket látjuk a legsolidárabban kapocsban, legbensőbb viszonyhatásban korukkal, nemzetökkel, melyek sötét századok homályán keresztül a szellem világító tornyait emelték. Említsem-e Homért? Dantét? vagy hivatkozzam az Aeneisre, melynek szerzőjét alap nélkül vádolják azzal, mintha csupán egyéni hízelgésből tartana tükröt, Aeneasban, Aeneas utódja elé, s magasztalna ennek szelíd zsarnokságát a monarchia első alapítójában, hazafiai elámtására? Sőt inkább, Virgil is kora érzületét szedi mintegy gócba, azon korét, mely elalélva hosszú pártküzdéseiben, örül, hogy fejét a zsarnokság párnáira hajthatja; hisz másképp lehetetlen is volna a caesarismus. — Felhozzhatnám Miltont, hogyan zengi az eset és váltság nagy titkait a theologiai mélyengés századában; Ariostot, midőn gúnnyal mosolyg egy épen letűnt kor szemébe; Camoëntst, ki már az újat üdvözli. Mind ez fölösleges, annyira köztudomású e dolog. Hiszen csak a „régí dicsőség” koszorús dalnokára kell tekintenünk, hogy felismerjük a jánus-arcot, mely egyszerre múltba és jövőbe néz.

Tasso az új kor fia. Midőn írt, e kor jelleme határozottan ki van már fejlődve. Az emberi értelem fölfedezési útra indult, minden irányban; ép úgy, mint az ismeretlen földrészek és szigetek kutatói. Minden felé tágult a láthatár, úgy a szellemi, mint a fizikai világban, s túl rajta ködös messzeségek rejtelmes távola ingerlé a hajóst: előre! előre! — Minden szem, minden gondolat előre vala irányúlva, nem pedig a múlt felé. Ez egy álomnak tetszett, melyből fölébredtünk, ruhának, melyet kinőttünk, mint midőn a kigyó elveti bőrét s fényes ifjúságban ragyog a kikelet napsugarán.

Keressük e szellemet Tassonál. Egyszer, egy jóslatban (XV. 27—32), ő is el meri hagyni az ó-világ határát, s túl Hercules oszlopain a nagy ocean síkjára ereszkedik. De már

a küszöbnél, nehogy igen eltévedjen, egy klaszikai reminiscenciával biztosítja magát, midőn a gibraltári szorosra Virgil szavait alkalmazza: „És talán igaz, hogy ez egy folytonos part volt, melyet nagy rombolás ketté szakaszt. Erővel
 5 berontott az oceán, Abilát egy, Calpet más oldalra és Spanyolországot Libyától keskeny torokkal választván el. Ily változást tehet az időnek hosszú régisége!”*

Haec loca vi quondam, et vasta convolsa ruina
 (Tantum aevi longinqua valet mutare vetustas!)
 Dissiluisse ferunt; cum protenus utraque tellus
 10 Una foret: venit medio vi pontus, et undis
 Hesperium Siculo latus abscedit, arvaque et urbes
 Litore diductas angusto interluit aestu. (*Aen. III. 414.*)

Az idéztem jóslat Columbus s a felfedezendő új világra
 15 vonatkozik. Tasso mind ezt csak tudomásul veszi, mint tényeket, legfőlebb annyit mond, hogy majd azon szigetekre is ki fog terjedni a hit és műveltség világa; tehát ő is tudja, hogy Amerikát felfedezték, sőt arról is hallott, hogy tűzzel-vassal térítik. (Hasonlítsuk össze azt Ariosto felfogásával,
 20 midőn Orlando (IX. 90, 91) a Cimosco által anachronice feltalált tűzfegyvert, mind minden lovagiasság s egyéni vitézség halálát, megátkozva, tengerbe dobja. Mily éles ellentét ez a közép s új kor jelleme közt!) Ellenben T. egész naivsággal biztatja kegyurát, esztei Alfonzót, vállalja fel a fővezérséget
 25 egy új keresztes hadban és szabadítsa meg a szent sírt a hitlenek kezéből:

Addig figyelj, mit zeng a hősi ének,
 S készíts hadat, vágy-társa Godofrédnek! (I. 5.)

Ezen kortársai hihetőleg épen úgy elmosolyodtak, mint
 30 mi. Oly irodalomban, hol egy Pulci, egy Ariosto, nem ugyan nyílt, de annál veszélyesb hadat viseltek a lovag-élet hagyományai ellen — úgy hogy már csak egy lépés vala hátra Cervantesig — középkori eszmékbe csontosulni, bizony nagy öntagadás kellett hozzá.

35 * Az eredeti méginkább mutatja a csaknem szóhiv utánírást:

E forse è ver, ch'una continua sponda
 Fosse, ch'alta ruina in due distinse.
 Passovì a forza l'oceano, e l'onda
 Abila quinci, e quindi Calpe spinse.
 40 Spagna e Libia partio con foce angusta;
 Tanto mutar può lunga età vetusta! (XV. 22.)

Ily viszonyban áll Tasso kora nagy eszméivel. De talán a föld, melyen bölcsője ringott, a nemzet, melynek szép nyelvén oly szépen ír, jobban vonzzák magukhoz. Ismerem a véleményyt, hogy az egész „Jerusalem” nem is egyéb, mint az olasz név dicsénete; miután két legnagyobb keresztyén hőse, Rinald és Tánkréd, olaszok. Ha így van, ez volt Tasso célja, megvallom, e patriotismust a kivitelben igen gyér s halvány színekkel látom ecsetelve. Tánkréd, ha nem tudnók, hogy: „kisérete nyolcszáz lovasból áll, kik a természet leg-
 10 pompásabb helyét, *Campania* gyönyörű tájait s azon terén-
 keny halmokat hagyták el, melyekre a Tyrrhen kacsint” (I. 49), ép úgy lehetne szerelemben nyavalygó német ritter; egy vonást sem tűntet föl a határozott olasz jellemből; egy szava, egy tette sem hordja magán a nemzeti bélyeget.
 15 Rináld olaszabb (kivált Armida ölen): de, főleg a címer-
 jóslatot (XVII. 58—94) olvasva, méltán kétely támad ben-
 nünk, vajon nem inkább az estei ház dicsősége, mint a nem-
 zeté, lebegett-e a maestro szemeiben, midőn Rinaldja fogam-
 zott. Vagy tán fájdalmasan kerül minden célzást az „*Italia*
 20 *servá-ra*” (V. 19), honnan csak oly jellemeket rajzolhatna,
 mint Argillan, a *lázadó*, ki született a Tronto partján, s polgári
 civódások közt a boszú és gyűlölség dajkatején nőtt fel:

Nacque in riva del Tronto, e fù nutrito
 Nelle risse civil d'odio è di sdegno. (VIII. 58)

25 s hol mindig ugyanazon átok dühöng, egy felől az erőszakos
caesárság, más felől a *pártütés*, melyekkel az egyház örök
 küzdelemben vívódik?

E da' cesari ingiusti, e da' rubelli
 Difenderan le mitre e i sacri tempi. (X. 76.)

30 De a nemzeti lelkesedés gyér pillanatában egy-egy dicsérve
 buzdító szava is hallatszik az övéihez. „A latin *vitészségnek* —
 mondja egy helyen — vagy semmi híja nincs, vagy csupán
 a *fegyelem*” (... alla virtù latina o nulla manca, o sol la
 disciplina. I. 64). Másutt, egy klasszikai reminiscentián fel-
 35 hevülve, im e föntjáró beszédet adja Erminia szájába: „Ujjal
 mutatva és tisztelve járnál a *latin* anyák és arák között a szép
Italiában, ott, hol az igaz *derékség* és igaz *hit* lakhelye van”:

Poi mostra a dito, ed onorata andresti
 Fra le madri latine, e fra le spose,
 40 Là nella bella Italia, ov' è la sede
 Del valor vero, e della vera fede. (VI. 77.)

„Della vera fede”: si; hanem „del valor vero”: az régen volt.

És ím, e néhány idézetben ki van merítve mind az, amit Tasso honára, nemzetére vonatkozólag mond. Sőt képben, hasonlításban is, csak úgy bírnak előtte érdekek hazája vidékei, ha már a klasszikai irodalom által szentesítvék. A Charybdis, Apennin előtte nem modern dolgok, hanem reminiscenciák. A Po (l. 75), melynek virányin mint ferrárai lakos évekig járdalt, nem az a Po nála, melyet ön-szemléletből ismer, hanem a Virgil rajzolta „fluviorum rex Eridanus” (Georg. I. 480) egy mythosi vízisten, mely máshol (IX. 46) bikaszarvait fölemelve rohanja meg az Adriát. Úgy hogy szinte jól esik, ha egyszer az Aetnát „Mongibello” népies nevén találja említeni (IV. 8), vagy oly képet használ, mint a comacchiói szilipek közé jutott hal. (VII. 46.)

Zrínyi egészen koráé. Ama harminc esztendő, mely vallási érdekekben, vagy ennek színe alatt Európát vérlángba keverte, az ő életének harminc első éve is. 1616-ban születvén, két éves volt, midőn a nagy villongás kitört, harminckettő, midőn a westphali béke nyugalomra lohasztá a szenvedélyek hullámaikat, s a „Szigeti ostrom” csak három évvel jelent meg később (1651). Az ország határai közt élénk visszahatás, elszánt küzdelem foly vala a protestantismus ellen, s már-már diadalát ünneplé a Pázmán neve. Fiatal hősünk nem ugyan első fegyverbe avatását, de első kihatóbb hírét ama zászlók alatt nyerte, melyekben a tévelygés kiirtása volt a jelszó. Nem csoda hát, ha eposzának már alapeszméje is e kor bélyegét viseli; ha isten azért ostromozza a magyarokat, mivel

30 Szép keresztyén hűtöt lábok alá nyomták,
Gyönyörködnek különb különb vallásoknak. (I. 12.)

sőt ha egy ízben a protestantismust épen *bálványimádásnak* nevezi. E közösség a korral, melyben élt, az egyházzal, melynek tagja és bajnoka volt, még akkor sem vonna le költői érdeméből, ha felei buzgalmát a rajongásig osztva, egész kiméletlenül ostromozná a meggyőződése szerint tévelygő hitűeket. De Zrínyi nem volt türelmetlen, vakbuzgó; több felvilágosodással, több lelki szelidséggel bírt ő, hogy sem kora vastag tévedésein felül ne emelkedjék. Nem a protestantizmus az, mint olyan, melyet eposza sújt: a vallási szakadás, noha 40 buzgó híve a római egyháznak, nem annyira magáért fájt neki, mint azon erkölcsi és nemzeti súlyedésért, mely szerinte ama forrásból eredez.

Látá az magyarnak állhatatlanságát,
Megvetvén az istent, hogy imádná *bálványt*, (mivel)
Csak az eresztené szájára az zablát (s mivel)
Csak az engedné meg, (hogy) tölthetné meg torkát.

5 A szabadosság, tobzódás, általában az erkölcsök sülyedése az, melyért a reformációt felelőssé teszi; másutt a nemzeti meg hasonlás, fejtelenség s mindazon átok, mely a nemzetet egyesülni, nagyvá, erőssé lenni nem engedi. Különben, hogy Zrínyi saját korának vallásos meggyőződéseit igen is, de nem
10 osztá annak türelmetlen és rajongó jellemét, arra szép helyet idézhetünk prózai munkáiból. „Az mostani világ — írja — mikor színt akar adni a maga hadakozásának, religiót obtendál; de hun vagyon az egész keresztyének regulájában, vagy Krisztus urunk tanításában, hogy *fegyverrel kell eretneket,*
15 *törököt (!) az mi hitűnkre hoznunk?*” stb. . . . És alább: „Ok nélkül és csak religiának színe alatt valakire támadni nem jó, nem isten kedve szerint való . . . De ezt a mostani világban levő papjaink másképpen értik, holott éjjel-nappal szegény országunkban zelusnak neve alatt lutheranusok és
20 kálvinisták ellen deklamálnak, ezekre hadakoznak és kiáltanak, nem mezítelen igazságnak okaival, és az istentől rendelt instructióval, hanem haraggal, gyűlölséggel s ha ötlők lehetne, tűzzel-vassal. Nincsen talán charitas benne, avagy, ha van is, besötétített az gyűlölségtől és a magok passiójától; azért nem isteni zelus ez, hanem lábok alól felszedett
25 ambitio, kivel magok javát s nem az isten dicsőségét keresik; kivel Krisztus urunk intentióját, fundatióját és testamentomát elrontják.”* stb. — Azonban ez nem a vallási közöny türelme, hanem a szereteté; Zrínyi sokkal inkább korának
30 embere, hogy sem egyháza terjedését, a tévelygő juhok visszahozását szívből ne óhajtsa, „mezítelen igazságnak okaival, istentől rendelt instructióval;” de sokkal nemesebb értelem-
ben embere korának, hogysen a vakbuzgó üldözést helyeslené.

35 Másik eszméje a kornak: a néhány győzelem által nimbuszától jóformán fosztott, de még folyvást hatalmas és terjeszkedő ozman elemet visszanyomni, szintén alapon dolattá van téve költőnk eposzában. Midőn Szulimánról mondja: „Ez viszen nagy szívében lángot és fegyvert, ez
40 keresztyén világnak nagy veszedelmet,” az intő szózat nem csak hazája gyermekihez, hanem az egész nyugati keresztyénség-

* Mátyás király életéről való elmélkedés. 339., 340. ll.

hez van intézve, melynek Magyarország előbástya. Ez intés majd vád alakjában hozatik fel, mint péld. az ál-Szelim beszéde folytán, fiához:

Ne félj, hogy segítse senki magyarokat,
Mert jól ismerem én *bolond kávrokat* :
Míg nem látják égni (a) magok házokat,
Nem segítí senki meg szomszéd házokat. (I. 42.)

a vád különösen a birodalom s annak feje ellen irányúl, midőn Károly császárról (anachronice, mert † 1558) írja budai
10 Arszlán basa, hogy az: gyűlésekről gyűlésekre magát hordoztatja, s nagyon forgatja hit dolgát,

Nincs sohul kész hada, s nem is gondolkodik,
Mint bolond, hogy valaha talán kelletik.
15 Am Maximilián magyarok közt lakik
Gondviseletlenül, csak észik és iszik. (I. 63., 64.)

Aztán buzdító hang a keresztyén világhoz, miszerint „ha egyességek volna, van erejek.” (I. 36.) „Lesz is, mert alkusznak.” — De főleg nemzete az, melyre művével hatni akar. Hitbeli és politikai szakadás, erkölcsi romlottság, vizsgál-
20 kodás, személyes vitézség mellett hadtani tudatlanság, indolentia és fegyelem hiánya a főbűnök, miket minduntalan szemére forgat, nem annyira száraz reflexióképen, mint műve egyes részeibe, episodjaiba fektetve, vagy máskép cselekvéssé idomítva. A haragvó isten beszéde (I. 12), Szulimáné divánba
25 gyűlt nagyjaihoz (I. 52), Arszlán basa levele (I. 62) teljeseek ily korholó, buzdító, eszméltető helyekkel. A magyarok fej nélkül vannak, most is vonakodnak a koronáért, pedig ha egyesség volna köztük, az a néhány magyar megcsorbítaná a szultán fényes koronáját: de isten ostora szállt rájuk, fösvény-
30 ség, gyűlölség uralkodik rajtuk, nincs köztök szeretet, nincs okos tanács; miért esőben van fényes koronájuk (I. 56—58). A magyarok leghenyélőbb népek, egyik a másikat gyűlölik, mint ebek — nincs köztök had-tudó, ha volna sem engednek a tisztviselőnek soha (I. 55). Erkölcsileg is elaljasodtak: feslettség, káromlás, irigység, gyűlölség, hamis tanács, fajtalanság,
35 tobzódás, rágalmazás, lopás, emberölés vannak köztük napi renden (I. 10). Azonban még nem késő ébredniök: ideje, hogy észre vegyék magokat, ha isten örök átkát, büntetését el akarják kerülni; a szigeti büntetés csak *harmad-negyed* izzig
40 volt rájuk kimondva isten által: Zrínyi és öltője már *negyed* iz, térjenek meg, halálról életre: akkor isten eltöri haragja vesszejét, a törököt, mellyel eddig sújtotta (I. 23, 24). — Arszlán

basa epizódjában a hebehurgya hadviselés intő példáját adja, ellenébe tévén Túri György okos merészségét. Arszlán helyes maximából indul ki, hogy árt hadi dologban a *restség*; ezt Zrínyi maga is vallja hadtani dolgozataiban „Diu delibera, cito fac. A kit elszántál magadban, ne mulass vele, kit ma végezhetsz, ne hadd holnapra; mert egy árvíz, egy rossz idő, egy kicsin akadály közibe dülhet a te tanácsodnak, s mind elbontódik” stb. (Aphorism. 9). De Arszlán nem gondolta jól meg, s a kivitelben hebehurgya: „senki előtt nem titkolja tanácsát” (II. 4), pedig „nagy dolog a titok és szükséges a kapitánnak, e nélkül soha semmit véghez nem viszen emberül”... (Aphor. 42). Először is „*dühösen* összegyűjti hadát, valaki szabályát köthet oldalára” (II. 5); holott „semmi sincs oly ártalmas az hadviselőben, mint az *harag*”... (Aphor. 42); ellenben Túri jó rendet hagy Palotában, s okos merészséggel üt a megszálló törökre (II. 9), kiknél „istrázsát nem talál” — pedig „végy példát az darvakról és az vadlúdokról; nem tészik szárnyok alá fejeket és nem elusznak, míg istrázsát ki nem állítanak...” (Aphor. 4). Kurt aga „*bolond merészség*-ből a vár felőli oldalon legszélről voná sátorát” (II), noha tudhatta volna e közmondást: „*Hidd el* magadat, ha szégyent akarsz vallani” (Aphor. 31); e mellett „vacsorára este sok huzamost *ivék*”,... pedig hisz „aki *részeg*, bűn is annak vitéz nevet adni”. (Aph. 14).

Nem folytatom tovább e párhuzamot: csak éreztetni akarám, hogy Zrínyi akár a „Török Afiumban” kiált: „Fegyver, fegyver kívántatik és jó vitézi resolutio,” — akár Kerecsenyi László példájában mutatja föl: esztelen, ki hiszen az török hitűnek, egyaránt kora és nemzete eszméit és felfogását tükrözi.

Képeiben és hasonlataiban ő sem veti meg a klasszikai mintákat, de a hazai helyszínt is használja, többször mint Tasso. Lássunk néhányat:

„Ál rettenthetetlenül Zrínyi nagy gondokban,
Mint nagy tornyos kúsziklak *magas Késmárkon*.” (V. 2.)

„Mint mikor az fölszél *Késmárk*bul kiszakad.
Ama sűrű fenyős erdő közben akad,
Támaszt zugást nagyot, nem reked s nem lankad,
Hajol előtte lágy, és kemény ág szakad:

Ilyen nagy zöndülés esék ő közikbe”... (V. 37.)

„Hol hínáros *Almás* foly lassu zúgással.” (VI 60.)

nem hasonlat, de gyönyörű leírás.

Megszállá vár körül világrontó tábor
Mint szintén az *Dunán* az jeges sűrű sor:
Mindenütt fejezlik sok számtalan sátor.” (VII. 17.)

Nehezen klasszikai a medvéről vett hasonlat:

5 „Mikor méz-szag medvének orrában esik,
Utána mászkálván, bükkfáról leesik.” (X. 41.)

az ágyúgolyók összeütközése (XI. 67.) sem az.

(Több nincs.)

II.

MESE ÉS GÉPEZET

Tasso *meséje*, alapvonásaiban, az Iliászé után van képezve.

- 10 Valamint ott Achilles visszavonulása teszi a főakadályt, ép
úgy Tassonál Rinaldo távolléte. Összeállítom, hogy a hason-
lat jobban kitessék. Achilles és Agamemnon közt viszállyal
támad egy rabnőért; mire a sértett Achilles elvonja további
segélyét a görögök harcaitól. Ezek, nagy szorultságba jutva,
15 engesztelő kérelmekkel járúlnak Achilleshez; de ő nem akar
személyesen harcolni, megengedi azonban, hogy barátja
Patroclus az ő fegyvereiben, próbálja megrémíteni a trójaiaikat.
Patroclus, Hector keze által, elesik; erre Achilles, barátja
halálát megtorlani, csatába megy, Hector megöli, s ezzel
20 döntő fordulatot ad a trójai háborúnak. — A „Gerusalemme”
néhány szóba foglalt *meséje* pedig következő. Isten egyenes
parancsából Godofréd készül a szent város bevételéhez;
midőn a pokol Gernandot Rináld ellen bősztíti; miből párbaj,
Gernando eleste és e miatt Rináldo száműzetése következik.
25 A bújdosó Armida kelepcejébe jut, hol kéjes szerelem ölen
felejt a dicsőséget. Ez alatt a sötétség hatalmai mindent
elkövetnek a keresztes had megrontására: egy csatán vész-
viharral segítik a pogányt; Rinaldóért a fővezér ellen lázadást
szítanak; Szolimán arab főnököt éji támadásra ingerlik, segítik;
30 s miután isten angyalai által elűzettek is, a város bevételét
hiába kísérti meg Godofréd; ostromszereit ez ellen fölégeti,
az erdőt pedig, honnan újakat szerezhetne, a kárhozat angya-
lai hozzáférhetetlenné tették. Ily nagy szorultságban nincs
segély Rinaldón kívül, mert csupán ő oldhatja fel bűbáj alól
35 az erdőt, csak ő döntheti, Sveno fatális kardjával, keresztyén
részre a győzelmet. Visszahivatik s teljes diadalt eszközöl.

Tasso ugyan többszörözi mintegy Achillest amaz *ötven* bajnokban, kiket Armida cselei szintén elvontak a harctól; de ezek, Rinaldo mellett, jóformán fölöslegeseek. Mert való, hogy távozásuk nagy csorbát ejt, mi leginkább észrevehető, mikor a dühös Argante ellen, nem levén más, az ősz öreg Raimondónak kell párbajra kiállni; de váratlan visszatérőkkel korántsem érnek el oly eredményt, mely e nagy zajjal készült epizódot igazolná, és szerzőt az „inepte molitur” vádja alól fölmentené. Megjelenésök a főcél, Jerusálem bevételét, hajszálnyival sem hozza közelebb; nem is a legnagyobb veszély idején történik, hanem midőn már, a gonosz szellemek pokolra űzetvén, a diadal iránt úgy sem vagyunk kétségbe esve, midőn a harc mérlege pogány és keresztyén közt egyenlő (IX. 91); csupán azért jönnek, hogy ezt részére billentsék.

¹⁵ Tasso az iliási mese egyszerű fonadékát szövevényesbbé tette, de jobbá ugyan nem.

A Zrínyiasz meséje, ha gépeit kivesszük, miben sem hasonlít az olaszéhoz. Szulimán, isteni végzésből roppant haderővel jó Magyarország, közvetve az egész keresztyénség, ellen. A veszély, mely a hon fölött lebeg, iszonyatos: de egy kis vár, egy elszánt maroknyi nép, egy isten választotta hős megtöri az ellen túlnyomó erejét s önfeláldozással megmenti a hazát. Ez alapvázlat, minden egyszerű volta mellett, teljes: megvan benne a kezdet, közép, vég; nem hiányzik a *fordulat*, melyről Aristoteles tanít: „a mely nagyságban, egymás után történvén (azaz egymásból folyván) az események, átmenet van szerencséből szerencsétlenségre, vagy viszont, az a (cselekvényi) nagyság kellő határa.” — Ez átmenet Zrínyinél is megvan, és pedig *bal szerencséről jobbra*. Igenis! a Zrínyiaszt hősének kettős, úgymint földi és mennyei győzelme zárja be: mert Szulimánnak „hatalmát, erejét veszti Sziget vára” (II. 24); s mert az elesettek mártirkoronával dicsőíttetnek az égben. Mindazáltal érezni lehet, hogy dacára a kivívott nagy eredménynek, mely a haza megmentése, dacára a hős mártírok apotheosisának, nem végződik ez eposz, vihar és hánykódás után, ama teljes nyugalommal, nincsen legalább e föld szerint, a közboldogság ama csendes révpártjára vezetve, melyet az epopoeia végén oly lényegesnek tartanak. Azonban e fogyatkozás nem Zrínyié, hanem a tárgyé; az ő *érdeme*, hogy adott történetet, igazán költői felfogással, úgy idomított, hogy eposzát, ha nem is örvendő elégtétellel, de megnyugodva, engesztelődve tesszük le kezünkbe, és a fájdalom, melyet hősei gyász sorsa kelt bennünk, nem lever,

sőt felmagasztal. Bízunk e tárgyat egy Lisztire, Gyöngyösire: meglátjuk, mily végtelen jéremiádot csinálnak belőle!

A hasonlat, mely Tasso és Zrínyi tárgya közt van, a mennyiben itt is, ott is keresztyén elem összeütközése az izlással teszi a költemény alapját, a mienknek első pillanatra ugyanazon gépezetet (machinerie) ajánlá, melyet Tasso használ. Ez, mint tudva van, eposza nagy célját segélő s gátló hatalmakúl, egy részen a keresztyének istenét, máson az alvilág szellemeit hozza működésbe. Ha minden csodásnak, mit eposzíró fölvesz, saját népe vallási vagy babonás hitében kell gyökerezni, másként visszás, gyakran nevetséges; ha tárgyához illőnek s olyannak kell lennie, mely azt főségesbbé, — a nagy esemény intézésében működő láthatlan kezét mintegy láthatóvá tegye: akkor a természet fölötti erő, mely a keresztyárokat „isten akarata” véghezvitelében segíti, istápolja, nem lehetett más, mint a végetlen kegyelem, mely önfíát adta a bűnös emberi nemért. Más részről a keresztyén vallás és traditio szelleme azt is megtűri, hogy ama fensőbb akarattal szemben, de annak engedélyével, a kísértő is fűzze játékát, s edző akadályokat vessen útjába az igaznak. Így lón Tasso gépezete isten és pokol ellentétben; egy felől a nagy, az örök elv, más felől ármány, erőszak, (*Ai gran principii oppor forza ed inganno*. VIII. 3.). Tasso választását helyeselnünk kell, bár nem egy észrevétel fér machináihoz, s a módhoz, mely szerint alkalmazza. Első, hogy isten és pokol között nem lehet az az ellenkedés, mi a klasszikai eposzok istenségei közt van; mert ezek egyenlők, mindnyájan a hatalmasb fátum alá vetvék; míg amott a győzelem már eleve bizonyos, mert az egyik fél (isten), kinek akarata fátum is egyszersmind, uralkodik a másikon. Továbbá, hogy az alvilág démonai közt a pogány hitrege alakjai is szerepelnek; de ez nem csak Tasso hibája, hanem Dantén kezdve, az egész középkoré. Aztán úgy tetszik nekem, hogy a „Gerusalemme” dalnoka bővebben is bánik a csodással, mint a valósínűség, melyet eposzban sem szabad nagyon elveszteni szem elől, megengedné. Isten és Gábor angyal (I.), Izmen bűbájos célzása a palladium-szerű Máriaképpel (II.), Plutó gyűlése az alvilágon (IV.), az Idraoténak sűgalló „angel iniquo” (IV. 22), a Gernandót Rináld ellen bősűtő gonosz lélek (V. 18), Tánkréd foglyúl este Armidánál (VII. 44), Istentől Raimondo védelmére küldött angyal (VII. 79), Belzebúb, ki a fegyversűnet megtörését eszközli (VII. 99), az alvilági sereg támasztotta vészvihar (VII. 144), Astragora és Alecto (VIII. 1), Sveno apródjának csodás elbeszélése, meg

a fatalis kard (VIII. 28—36), Alecto, midőn Godofréd ellen lázaszt (VIII. 59), a szárnyas bajnok, mely Bouillont védni láttatik (VIII. 84), Alecto, a mint Szolimánt éji csatára ingerli (IX. 1), a harci kürtöt megfúja (IX. 13), Jeruzsálembe hírt⁵ visz (IX. 14), a pokolnak Szolimán mellett viaskodó minden hatalmai (IX. 53), Isten a maga királyi székében (IX. 56), Mihál angyal, a mint a gonosz lelkeket pokolra úzi (IX. 65), Izmén bűvös szekere, s a Szolimánt láthatlanná tevő köd (X.), az ötven vitéz elbeszélése Armida fogságáról (X. 60), remete Péter jóslata (X. 73), Bouillon meggyógyulása (XI. 72), Arsete elbeszélése (XII. 39), Izmén, a mint az erdőt megbűvöli (XIII. 1), s a bűbájos erdő általában (XIII.), Péter látnok (XIII. 50), Isten harmadszor fölleplezve (XIII. 72), Bouillonnak csoda *Álmat* küld (XIV. 1), Péter látnoki jelentése (XIV. 30.), a szent bűbájos öreg (XIV. 33), a csodahölgy (XV. 3), Armida szigetje s bűbájai (XV., XVI.), Rinaldo útja visszafelé (XVII. 54—97), a megbűvölt erdőben (XVIII.), Godofréd látása, Mihály angyal, s a mellette harcoló mennyei sergek (XVIII. 92), égi fenség Godofréd külsején (XX. 7, 20) ... Ime, csak futtában 37 csodás jelenetet számláltam meg, melyek közül némelyik fél vagy egész éneket betölt. A csodás a fönséghez tartozik, gyakori használat rontja hatását; ritkán, ünnepélyes, felmagasztalt percekben van helye, ha csak oly csintalan képzelem-játék nem akar lenni, mint²⁵ Ariostónál az Orlando palackba zárt esze, melyen a szerző is, mi is, mosolygunk. Az ellenvetés, melyet az ókori hőskölte-mények példája fölidézhetne, hol a csodás szintén gyakori, elenyészik, ha meggondoljuk a mythologia és keresztyén világnézet közt levő különbséget. Ama szerint az ember,³⁰ minden léptén, pártfogó vagy ellenséges démonokra bukkan; ez egy jóságos főhatalom folyvást örökös gondjaival nyugtat meg; mire elég ottan-ottan rámutatni. Végre Tassonál a gépezet összeillesztésében is veszek észre hiányt; ime ott van (II. én.) Izmén, a bűbájos, ki „dörmögő verseivel Plutót³⁵ alvilági csarnokában is megfélemlíti, s annak démonait, mint szolgákat, használja istentelen céljaira, feloldja, vagy láncra veti:” mégsem ő hozza először működésbe a sötétség hatalmait, hanem Plutó (IV. én.) önindulatból (motu proprio) támad a szent sír bajnokai ellen.⁴⁰ Zrínyinek, mondom, miután költeményét „Homer és Virgil” példájára „fabulákkal keverni” azaz benne a csodást alkalmazni helyesnek találta, már fölvetett tárgya természeténél fogva a Megszabadított Jerusálemre kelle fordítani szemeit.

Menny és pokol hatalmai mozgatják önála is a cselekvényt; de az ellentét nem oly merev, mint Tassonál: isten és ördög nem mintegy csaknem hasonló erővel küzdő felek; hanem az utóbbi az elsőnek néha engedelmes, néha pártütő szolgálja.

⁵ Istén, nagy célja kivitelére, a pokollal is rendelkezik, midőn Szulimánt Alektó által Magyarország ellen ösztönözi; de majd Alderán fölhívásának is enged e „mindig pártos” fajzat, mihelyt alkalma nyílik isten ellenére cselekedni. Valljuk meg, e felfogás keresztyénibb, mint a Tassoé, s így a kölcsönzött

¹⁰ *machina* jobbra válik Zrínyi kezében. A klasszikai *mythologia* elegyítését, annyi példa után, ő sem gondolta hibának: óvakodott ellenben túl terhelni eposzát csodással, és tán nem annyira azért, mivel a protestantismus megrendíté vala már a csodákban való hitet (Toldy), hanem a fenség iránti

¹⁵ helyes érzékből, melyet Zrínyi egész művén keresztül tanúsít. — Ama kettőség is, melyet Tassonál Izmen és Pluto külön felléptében hibául jelöltem meg, el van kerülve azzal, hogy a sötétség angyalai csak Alderán ígézetére hagyják el az alvilágot.

III.

A FŐ HŐS

²⁰ Az Iliász hősei mind nagyok, de mind *emberek*, nem szabados emberi gyöngeségtől. Ő nem indult ki a szabályból, egyet szándékosan a többi fölé emelni, s abból példányhóst teremteni, hanem jellemezte mindeniket, s a kiből legtöbb nagyszerű tulajdon egyesül, a ki döntőleg intézi az eseményeket, annak utóbb *főhős* nevet adtak. Virgil már példányhóst

²⁵ akart teremteni, gyöngesség nélkül, de az neki rosszul sikerült. A priori összeállította a nagy és nemes sajátságokat, melyek a főhős lényegét teszik: s e *fogalom* képviselője volna Aeneás. De a pius Aeneás így is sok gyarlósággal született

³⁰ meg. Didó iránti hűtlensége, a kor szellemében tekintve, s hogy a fátummal ellenkezik, nem volna oly nagy. — Atyja és fia iránti gyöngédsége, Palinurus és társaihoz való jóindulata szép emberi vonások benne: de egészben még is csak: *fogalom*. — Tasso e törekvést, fogalomból főhóst csinálni, még

³⁵ tovább vitte mint Virgil. Godofréd igen *kegyes* ember, de érzéketlen gép. Semmi gyöngédség, senki iránt: kegyessége mindent absorbeál. Dudó ravatalánál egy *könny-cseppje* sincs,

Ármida nem hat rá, mert már olyan mint a *jóllakott madár* (szép erénye a klostromba vonúlt szenteskedőnek!). Testvéreihez nincs egy meleg szava. Se fiú, se férj, se atya, se testvér, se bajtárs: csak a rideg erény, méltóság, ildom szimbóluma. —

- ⁵ De még ilyennek sem tökélyes. A szerelemnek ellenáll, nem erényből, de mert „jóllakott vele”. (V. 62.) Csak olasz képzelheti ebben a szüzesség tökélyét. „A változó és könnyelmű világban”, mondja máshol „gyakran állhatatosság megváltoztatni a gondolatot”. (V. 3.) Nem a legerényesb maxima.
- ¹⁰ Midőn először ostromra vezérli hadát, (XI. 1), a pio Goffredot figyelmeztetni kell, hogy isteni tisztelettel fogjon e nagy munkához.

Zrínyi előtt, midőn őset rajzolta, mind Aeneás, mind Godofréd lebegett; de mégsem csinált belőle fogalmi hőst.

- ¹⁵ Az ő Zrínyije él, lehell, érez; örvend, búsul, aggódik, hisz, remél. Az ő Zrínyije vallásos buzgóságban nem enged Bouillon-nak: hite mély, lelki meggyőződés, de ez nem absorbeálja egyéb érzelmeit. Honát, királyát szereti, bajnoktársát megtudja siratni, katonái népszerű tiszteletét bírja, velők eszik,
- ²⁰ vigad, — ellene iránt kegyelmes, lovagias, családi gyöngéd érzelmét okossággal mérsékli. Godofrédot, mint szépen festett képet csak bámulni, Zrínyit tisztelni és szeretni lehet egy-szersmind.

ISKOLAI JEGYZETEK

18. BEVEZETÉS [A MAGYAR OLVASÓKÖNYVHÖZ]

„Midőn az általunk célba vett »Magyar Olvasókönyvnek« első kötetét ezennel a magas kormány kegyes jóváhagyása alá terjeszteni bátorkodunk, szükségesnek látjuk egyszersmind, kellő áttekintés végett, az egész gyűjtemény tervének némi vázlatát adni.

Előképpül Mozartnak a németajkú felgimnáziumok számára írt s a magas kormány által már el is fogadott olvasókönyvét vettük, anélkül azonban, hogy hozzá szorosan ragaszkodnánk. Ahelyett ugyanis, hogy széptani elméleti cikkeinket a könyv elején, egy rakáson adnók, célszerűbbnek véltük azokat az egyes fajok elé bocsátani: azon cikkeket pedig, melyek a szépnak általános föltételeit, s faji különbségét (mint kellemes, fönséges, humor, komikum, stb.) tárgyazzák, a könyv végére tartani fel. Tettük pedig ezt azért, hogy maga a gyűjtemény szerkezete mutassa mintegy, mit kelljen előbb és mit később olvastatni.

Az előadás formái közül az *elbeszélőt* soroztuk első helyre. Mi természetesebb, az ember primitív állapotával inkább megegyező, mint valamely való vagy költött eseménynek elbeszélése? Így keletkezik első fokon, a nép- vagy tündérmese, a mítosz és monda; továbbá az aesopi, vagy állatmese, mely első stádiumában inkább egyszerű természet- és világnézet, mint tanköltemény. Monda és mítosz tömegéből alakul össze az epepeia, melyről a históriára történik átmenetel. E rendet, mint Mozart, mi is megtartók, azon különbséggel, hogy a népmesét, az elbeszélésnek a legnaivabb ősfaját bocsáttottuk legelől, mint amely egyenesen a tömegtől, nem pedig, mint az állatmese, egyes kiváló bölcspektől, tanítóktól ered és sem hagyományhoz nem támaszkodik, mint a monda, sem papi befolyást nem gyaníttat, mint a mítosz, legenda. Az Iliasnak tartalmi és mutatványos kivonata után (mely utóbbira Mozart választásán nyugodtunk meg), hosszabb mutatványt csak a „Szigeti ostromból” adhattunk, nem azért, mintha újabb epikusaink, főleg Vörösmarty működését teljesen nem

méltánylanók, de mivel a remek széptani elemzés után, melynek Toldy Ferenc a „Zrinyiászt” aláveté, a tanuló inkább beláthat az eposz kompozíciójába, mintha újabb hősköltéményeinkből adtunk volna, bár kitűnő részleteket, vagy tartalmukat vontuk volna ki, főleg miután ezekben, minden egyéb jelenségek mellett, a kompozíció az, amit teljesnek éppen nem mondhatni. Az eposzról a *históriára* léptünk, egy pár mutatóványt a történetírás csecsemőkorából is közölve; a bibliára nézve, protestánsokul kénytelenek valánk a Károlyi-féle avult fordítással elégedni meg, a klasszikusokban Kazinczy fordításánál jobbat nem adhattunk. A világtörténeti cikkekben leginkább Bajzára kelle szorítkoznunk; hogy e tekintetben oly változtatást nem adhatunk, mint Mozart, azt történeti irodalmunk, a némettel összehasonlítva menti.

S ezzel bezárjuk az első kötetet. Hátra van, az elbeszélés azon fajaira térni, melyek ifjabbak, mint a história, melyek az új kor fejleményei. Ezek a regény, a beszély, költői beszély. Ide számítjuk az idillt is, mely mindig egy aránylag újabb korban keletkezik, midőn t. i. az ember a primitív állapotok visszavarázslásában kénytelen enyhülést keresni. Az idill egy részről, a ballada és románc más részről, természetes hidat képez a *lantos* költeményre. Ének és dal, himnusz és óda. Szegjük szárnyát az utóbbinak, fosszuk meg azt a magas föllengéstől: ime! a tankölteménynél vagyunk. Az epigramm alakja mindkét nemet befogadja: majd egy dalnak, vagy ódának; majd egy szatirának nyujtván mageszméjét, quintesszenciáját. Ha az ódáról görög epigrammra, attól a rómaina szállunk, lebecsátkozunk a *tanköltészet* országába. Szatíra, paródia, travesztia — lépcsőnként közelednek a víg eposzhoz, mely nem tanköltemény ugyan, de Olvasókönyvben itt s nem az eposznál van helye, az elemeknél fogva, melyek lényegét teszik, vagy amelyekhez közeli rokon; a költői levél s végre a sajátképi tanköltemény. Itt elhagyjuk ismét a poézis határát: prózai levél s értekezés-formákkal ismerkedünk meg; az utóbbiakról a szónoklathoz emelkedünk: a prózai tanítás leglelkesebb fájához. Végre, az előadási formák tetőpontját, a *dramát* értük el, s bezárásúl oly cikkekre jövünk, melyek a szépnak általános föltételeit fejtegetik.

Ime ezekben véltük egy oly Olvasókönyvnek körrajzát összeállíthatni, mely a felgimnázium felsőbb osztályainak szükségét kielégítse, főleg pedig példákat nyujtson a nyolcadik osztálynak szépirodalmi elemzéshez. Ha a kiválasztott műdarabok, vagy elméleti cikkek, nem mindenkor ütnek meg a teljes

mértéket: óhajtjuk figyelembe vétetni, hogy vajmi kevés irodalmunkban az oly darabok száma, melyek formatökély mellett, oly tartalmúak, hogy tanuló ifjú kezébe adathassanak, — s hogy a magyar szépirodalom még nem vetkezte le kis-korúságát”.

19. A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE RÖVID KIVONATBAN

I. §. ÉRTELMEZÉS. FELOSZTÁS

E név alatt *irodalom* (litteratura): az emberi szellem működésének bizonyos összegét értjük, mely működés a nyelv segítségével által, rendszerint írásban, (könyvekben) nyilatkozik.

5   Az *irodalomtörténet* valamely litteratura eredetét, fokozó-
kénti fejlődését, külső és belső viszonyait adja elő. Minthogy
pedig a *nyelv* oly eszköze az irodalomnak, hogy ez ama nélkül
nem is létezhetnék, az irodalom története a nyelv történetére
is kiterjed.

10   Valamely nemzet irodalom-története lehet *egyetemes*,
midőn mind azt befoglalja, amit azon nemzet tagjai bármely
nyelven irtak; lehet *nemzeti*, mikor csak a nemzet nyelvén
írottakra szorítkozik. Mi csupán a *magyar nemzeti irodalmat*
fogjuk itt főbb vonalaiban vázolni.

15   A nemzeti irodalom története igen fontos tanulmány,
mert ez tükrözi vissza századokon keresztül a nemzet szellemi
életét, ébreszti a hazafiságot, s az ifjabb tehetségeket irodalmi
munkásságra buzdítja.

20   A magyar irodalom történetét fejlődése fokok szerint
négy korra osztják fel, u. m.:

I. *Ókor*, a keresztyénség felvétele előtti idő. Kr. szül. u.
az 1000-ik évig.

II. *Középkor*, a keresztyénség felvételétől a mohácsi
vészig, 1000—1526-ig.

25   III. *Újkor*, a mohácsi vésztől az irodalom újra felébre-
déséig Mária Terézia alatt, 1526—1772-ig, és

IV. *Legújabb kor*, az irodalom felébredésétől, azaz 1772-
től mostanig.

30   Ezek közül az ókort, melyben a magyarra a nyugoti pol-
gárosodás még semmi, vagy csekély befolyást gyakorolt, neve-
zik *önálló nemzetiség korának*; a középkort, midőn a vizsgáló-
dás szelleme az irodalomban még nem volt fölébresztve, *hit*
korának; az újkort, midőn már élénk mozgalom keletkezett
irodalmunkban, *első virágzás korának*; a legújabbkort végre,

melyben irodalmunk teljes kifejlésnek indult, *második virágzás korának*.

Első szakasz. — Ókor

2. §. ÁTTEKINTÉS

Nemzeti életünk ezen őskorából, néhány egyes szót kivéve, semmi írott emlék nem maradt ugyan ránk, sőt a história
5 sem nyújt kellő felvilágosítást a felől, ha létezett-e pogány
elődeinknél valamely irodalom, és ha igen, milyen lehetett az, úgy hogy azt kérdehetné valaki, mi szükség az irodalom történetének kiterjeszkedni e korra, ha semmi irodalmi terméket fel nem mutathat? De vannak más tekintetek, melyek miatt e
10 kort sem lehet mellőznünk az irodalom-történetben. Szükség, hogy vessünk egy pillantást a magyar nemzet eredetére s más népekkeli rokonságára; szükség, hogy a régi magyarok polgári életét, különösen pedig vallását, szokásait, erkölceit ne hagyjuk érintetlenül, mert ez utóbbiak kétségtelen befolyással
15 voltak nemzetünk ősrégi költészetére; szükség, hogy a magyar nyelv eredetét, más nyelvekkeli rokonságát, ha lehet forrásáig nyomozzuk, annak különböző nyelvjárásait (dialectus) a mostani tájbeszédekkel összehasonlítsuk, amit a régi hunmagyar frászmesterségről följegyezve találunk, említetlenül ne
20 hagyjuk; végre azon mondákról is megemlékezzünk, melyek régi latin krónikáinkban és a magyar nép élő nyelvén fennmaradtak, minthogy ezek hasonlóan őseink költészetének egyes vonásait tüntetik fel. Lássuk tehát előbb a nemzet külső, azután a nyelv és költészet benső viszonyait.

A) Külső viszonyok

3. §. A MAGYAROK EREDETE, ROKONSÁGA

25 Tudósaink véleménye szerint a magyar faj azon közép-ázsiai néptörzshöz tartozik, mely a régi írónál *scytha* név alatt fordul elő és több népfajt foglalt magában. Ily népek voltak a magyaron kívül a hun vagy kun, a párthus, a kazár, a besenyő (idegen írónál pecsenég), a székely, palóc, jász, avar s. a. t.
30 Azonban e népek őstörténete homályba van burkolva. Közülök először is a hunokkal kezdünk megismerkedni, kik a IV.

században Európába törvén, Balambér királyuk alatt hatalmas hun birodalmat alapíták, mely Etele vagy Attila alatt érte el hatalmának tetőpontját, annak halálával pedig legott bomlásnak indult s mintegy 100 évi fennállás után elenyészett.

Feloszolván a nagy hun birodalom, a szomszéd nemzetek által legyőzött hunok maradványai részint a mostani magyar hazában maradtak elszéledve s a később utánok jött avarokkal egyesültek; részint Erdély keleti hegyes vidékein huzták meg magokat s ezek utódai a mai székelyek részint végre Attila egyik fiával Csabával, (ki hihetőleg ugyanaz, kit az idegen írók Irnáknak neveznek), a Fekete-tenger mellé vonultak, később aztán a Volga partján sátorozó magyarokkal egyesültek.

Ugyanis az V-ik században a magyarok már a Volga két partján tanyáztak: a mai Oroszország Kazán, Szimbirszk és Orenburg megyéiben. De ott a szomszéd besenyők által háborgattatván, tovább vándoroltak és pedig *egy részök* Persia felé vonult, hol több népfajokkal összekeveredvén, idővel nyelvét és nevét is elvesztette; *más részök* délnyugatra tartott és 884-ben a Búg és Szered folyók közt Etelközben (Atelkuzu) telepedett le, de a bolgárokkal egyesült besenyők által onnan is kiszorítottatván, a mai Magyarországra tört s ezt Árpád vezérlete alatt hatalma alá hajtotta a IX. század végén (893—900).

A X. században Zsolt és Taksony fejedelmek alatt folytatta a nemzet harcos kirohanásait nyugat felé, csak Geiza alatt kezdett egy kissé szelídülni s a keresztyén valláshoz édesedni. E szerint ha a hun és az ősmagyar kort a fejedelmek alatt futólag áttekintjük, könnyű észrevennünk, hogy a folytonos harc és vérontás között nem igen volt alkalmas arra, hogy benne az irodalom fejlődjék és felvirágozzék; de másrészről, mint minden harcos nép igyekszik tettei emlékét dalokban örökíteni, úgy a magyarról is feltehetjük, hogy nála az énekköltés virágzott, annál inkább, mert ennek krónikáinkban kétségtelen nyomaira akadunk, mint alább látni fogjuk.

4. §. A RÉGI MAGYAROK POLGÁRI ÉLETE, VALLÁSA, ERKÖLCSE, SZOKÁSAI

A hunok és régi magyarok erkölcsseit a legsötétebb színekkel rajzolják némely külföldi krónikások. Mint vérszomjú, kegyetlen, rabló és vad népet tüntetik elő, melyben az emberi

5 érzelmenek legkisebb nyoma sem volt, mely vadállat csordá-
 hoz inkább, mint néphez hasonlólag csak pusztítani, rombolni
 tudott s a szelidebb erkölcsök iránt semmi fogékonysággal sem
 birt. De ha a hunok erkölcsseit, szokásait az egykorú Priscus
 10 görög író után igyekszünk összeállítani, meggyőződünk, hogy a
 hun nép korántsem volt oly vad és bárdolatlan, amilyennek
 némely külföldi írók festik. Maga Attila, kit a rettegő nép
istenostorának nevezett, sok nemes, sőt nagylelkű fejedelmi
 vonásokkal tűnik fel. „Attila rettentő híre, mond egy tudós
 15 francia író (Thierry Amadée), nem annyira azon gonosztól
 származik, mit elkövetett, mint attól, amit elkövetni hatal-
 mában állott volna. A historia számos szörnyet mutat fel,
 kik sokkal nagyobb rombolást vittek véghez, de kiknek neve
 még sincs örök átokkal terhelve, mint Attiláé. Alarich halálos
 20 csapást intézett a régi polgárosodás ellen; Genserich, ki Rómát
 és Carthágót feldúlta, kiváltsággal látszott birni a pusztításra;
 Radagais a legszörnyebb lény, kit a történet ember néven
 nevez, fogadást tett kétmillió rómainak legyilkolni bálványai
 előtt: — nevök mégis csak könyvekben van megbélyegezve,
 25 míg Attila, ki egy pap kérelmére Rómának kegyelmet adott,
 Attila oly nevet hagyott maga után, mely egyértelmű a rom-
 bolással.” Így szól korunk egyik legjelesebb történetírója az
 „istenostorá”-ról, miből látszik, hogy a vadság, mellyel őseink
 bélyegeztetnek, nem ment a tulzástól.

25 *Polgári szerkezete* a régi magyaroknak patriárchai volt.
 Több törzsre lévén oszolva, mindenik törzsnek vagy nemzet-
 ségnek volt egy külön feje, ki azt kormányozta. Csak midőn
 etelközi lakásukat el akarák hagyni, akkor választottak egy
 fővezért, kire a főhatalmat *szereződés* mellett ruházták. E szer-
 30 ződés s a pusztaszeri nemzetgyűlés veték meg alapját a nyolc-
 százados magyar alkotmánynak s oly politikai érettségre, oly
 magos értelmiségre mutatnak, milyennel gyűlevész nomád-
 nép nem birhat.

Ami a hunok és magyarok *vallását* illeti, az, dacára tudó-
 35 saink nemes törekvésének, mai napig sincs tisztába hozva.
 Attilát a krónikai följegyzések szerint mindég nagyszámú
 varázslók környezték, mi a hunoknál a bűbájosság tiszteletére
 mutatna (samanizmus). De hogy a magyarok nem voltak
 40 isten, mint fő lény ismerete nélkül, azt maga e szó: *isten*
 bizonyítja, mely a keresztyénség behozatalakor már megvolt
 nyelvünkben s akár a persa *jezdán*, akár a finn *isä*, és a
 magyar *ise* (= ő) szóval hozassék rokonságba, mutatja, hogy
 őseink birtak az *isten* fogalmával már a keresztyénség fel-

vétele előtt. De egy vagy több istent hittek-e, az ismét vita tárgya. Némelyek a *jónak* és *gonosznak* elvét (= Isten és Ármány) akarják fölvenni, mint a persa vallásban. Ipolyi Arnold jeles mitológusunk az egyisten-tant vitatja, míg⁵ mások a politeizmust állítják. Annyit bizonyosabban tudunk, hogy pogány elődeink áldoztak istenöknek kövek és források mellett (ad fontes et lapides) állatokat, főleg lovakat. A *magyarok istene* kifejezés arra látszik mutatni, hogy külön nemzeti védistent hittek s azt fegyveresen képelték, mint a¹⁰ villám népi neve (istennyila) sejteti velünk. Voltak papjaik, kiket *táltosoknak* neveztek, voltak különböző *jósai* és *jós-nők*. Hitték a lélek halhatatlanságát, s harcvágyukat nem kissé buzdítá azon hiedelem, hogy akiket a harcon leölnek, azok őket a másvilágon szolgálni fogják. Halottjaikat források¹⁵ mellé vagy országutak közelébe szerették eltemetni; emléköket gyászdalokkal s *torral* ülték meg. Nevezetes esemény örömére *áldomást* tartottak. Szerződés alkalmával elsőből vért bocsájtottak egy közös edénybe, annak jeléül, hogy az esküszegőnek vére ontassék.

²⁰ A törzsfjek és vénék nagy tiszteletben részesültek. Az apák önkényes hatalmat gyakoroltak gyermekeik felett; az apa választott fiának nőt. A *soknejűség* idegen volt tőlök; feleségeiket, mint e név is mutatja, nem rabszolganőnek, hanem becsületben tartották, mi a későbbi magyar törvénybe is²⁵ átment, hol az özvegy nőnek szép jogok voltak biztosítva. Ezenkívül *vendégszeretet*, *szavatartás* s a *bajnoki becsület eleven* érzése jellemzi a régi magyarokat.

B) Belső viszonyok

5. §. A NYELV EREDETE, ROKONSÁGA, ŐSI ÁLLAPOTJA

A nyelvek egymással rokonságát nem egyes szavak, hanem egész nyelvrendszer hasonlatából határozzák meg.³⁰ Egyes szavak hasonlíthatnak anélkül, hogy nyelvrokonságról szó lehetne. Egyik nép a másiktól kölcsönözhet szavakat, mint azt naponként tapasztaljuk, habár a két nyelv semmi rokonságban nincs is egymással. Így kölcsönöztük mi a szláv-tól a *malaszt*, *tömlöc*, *ablak* és sok más szavainkat, de azért a³⁵ szláv és magyar nyelv nem rokonok. De nem mondhatni, hogy a szók hasonlata mindig ily átkölcsönzés eredménye volna. Van-nak némely *közös gyökszók*, mely több egymáshoz idegen nyelv-

ben előfordulnak. Így hasonlítanak magyar gyökök is p. o. túró a hellén *ῥῆγος*-szal, gyűrű a *γυρῶς*-szal, *ἄτη* az átokkal; a latin *meo-megyek*, *asso-aszalog*, *fluo-foly*, németül fließen, Nacken = nyak s. a. t. pedig a magyar nem rokon a latin, hellén és német nyelvekkel, nem is kölcsönöztük e szavakat, hanem amaz ősrégi nyelvből vettük, melyből évezredek előtt mind a magyar, mind a többi nyelvek kifejlődtek. Egyes szavak hasonlósága tehát nem bizonyít nyelvrokonságot, hanem vagy azt először, hogy egyik nép a másiktól kölcsönözte, vagy másodszor: hogy mindenik a közös eredeti nyelvből, mint forrásból merítette.

De a nyelv rendszerében előforduló hasonlatosság már biztos jele a nyelvrokonságnak. Tudjuk, hogy a magyar nyelv különbözik p. o. a görög, latin és német nyelvektől abban:

1. Hogy a magyarban alhangú és felhangú szótagok nem vegyíthetők, tehát a hangrendszer különböző.

2. Hogy nyelvünkben a nemek (hím, nő és köznem) teljesen hiányzanak.

3. Hogy nyelvünk utóragokkal él, míg amazok előljárókat (prepozíció) használnak.

4. Hogy a magyar a birtokos névmás helyett csupán személyragokat használ p. o. *liber meus* = könyv-em s. a. t.

Látjuk, hogy e tekintetben a görög, latin és német hasonlítanak egymáshoz, tehát ezek rokonok egymással, de a magyar nem.

Ily rendszerbeli hasonlóság szerint az ó világrészek ismeretesebb nyelveit három nagy nyelvcsaládra osztják fel u. m.:

1. *Sémi* nyelvcsalád, melyhez a zsidó, arab, főníciai, koptus stb. nyelvek tartoznak.

2. *Indogermán* vagy *árja* nyelvcsalád, melynek élén a kihalt tudós nyelv a szanszkrit áll, hova tartoznak: a hindu (indus), görög, római, persa, germán és szláv nyelvek, (a cigány is).

3. *Ural-altáji* vagy *scytha* nyelvcsalád, mely magában foglalja a mandzsu, mongol, török, tatár, szamojéd, finn és magyar nyelveket. E szerint a magyar nyelv az ural-altáji nyelvcsalád tagja s legközelebb a törökhöz és finnhez áll, de velök azért se *leánynyelvi* se *testvéرنyelvi* viszonyban nincs, hanem *önálló anyanyelv*.

Jegyzés. Anyanyelv az, mely kimutathatólag nem származott más nyelvből. A latinból, mint anyanyelvből származtak: az olasz, spanyol, portugál, francia és oláh leánynyelvek; ezek egymáshoz viszonyukban testvéرنyelveknek mondatnak

Milyen lehetett a magyar nyelv a keresztyénség előtti korban, azt bizonyosan nem tudhatjuk, mert ez időből semmi írott emlék *összefüggő beszédben* ránk nem maradt. Ha azonban a később előforduló nyelvemlékeket (minő a legrégibb ⁵ halotti beszéd stb.) figyelemmel vizsgáljuk: azt lehet következtetni, hogy az akkori nyelv a mostanitól lényegében nem különbözött. A szógyökök és képzők közül sok kiveszett ugyan, hajlítási formák tekintetében is szegényebb a mai nyelv: ellenben származtatás és összetétel útján gyarapodott, ¹⁰ idegen szókat is szedett magába; szókötése (syntaxis) is teteemes változáson ment által, mint ezeket alább meg fogjuk látni.

Nevezetes, hogy már a hunok korából (mielőtt a magyarokról említés lett volna a historiában) tartottak felszámunkra ¹⁵ egy pár szót az egykorú történetírók. Ilyen a IV. században a Bizánci Fausztnál a *vadon* szó, mely annyit tesz mint *puszta, fensík*, (Steppe). Ilyen a VI. században Jornandesnél a *Hunnivár* (castrum vetus hunnorum), melyek kétségtelen magyar szavak s a hun-magyar nyelv azonosságát bizonyítják. Ide ²⁰ számíttatik az Utrugúr és Kutrugúr elnevezés is, melyet sokan Utig-úr és Kutig-úr-nak olvasnak.

A vezérek korából, jelesen a X-ik századbéli magyar nyelvből szinte maradtak fenn egyes szók, de nagyon eltorzítva, az egykorú görög íróknál p. o. Nyék, Megyer, Álmos, ²⁵ (*Σαλμουήτης*), Árpád, Etelköz, Gylas, Karchán s. a. t.

6. §. A MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

Ha a magyar hazánk különböző tájain divatozó kiejtéseket figyelembe vesszük: azokat a bevett könyvnyelvtől kisebb-nagyobb mértékben eltérőknek fogjuk találni. Legnagyobb eltérést mutat a *palócok* és *barkók* nyelve a Mátra és ³⁰ Bükk hegyek közt, a *székelyeké* Erdélyben, a *csángóké* Moldvában, a *göcsejieké* Zalában, az *ormánysági* a Dráva mellett. De bármennyire különbözzenek e nyelvjárások egymástól, van némi közös jellemők, melyben mindnyájan megegyeznek. Ilyen az:

- ³⁵ 1. Hogy a magánhangzókat nyújtják, vagy diphtongussá teszik.
2. Hogy a mássalhangzókat lágyítják sőt el is hagyják,
3. Hogy az ősrégi magyar nyelv némely formái nálók még feltalálhatók.

A magánhangzók megnyújtása úgy esik, hogy p. o. a *vár* helyett *vaár*, *édes* helyett *eédes* hallik. Néhol pedig kettős hangzót ejtenek, mint: *vuár*, *luó*, *üörzöm*, e helyett *vár*, *ló*, *örzöm*; *iédes* e helyett *édes*.

⁵ A mássalhangzók közül leginkább az *n*, *d*, *t*, betűket lágyítják meg, p. o. *futnyi*, *faragnyi*, *Petyi*, *Katy*, *gyeszno*. Elhagyják az *r* és *l* mássalhangzókat ilyenformán: *mikou*, *akkou*, *egyszeü*, *kétszeü* vagy *mikoó*, *akkoó*, *egyszee*, *kétszee*; *elment* helyett *eüment*, *alma* helyett *auma*.

¹⁰ A régi nyelv maradványai gyanánt tekintendők az ilyenek: *hatszer*, *kertnál*, *villával*, *vasvel*, *falunek*, midőn a ragokat eredeti alakjukban használják.

Továbbá az igék 3-ik személyének ily képzése: *adi*, *dobi*, *vági*, e helyett *adja*, *dobja*, *vágja*. A régi *ajt*, *ejt*, *ojt* végzetű igék foglaló módját így képezik: *taníjjam*, *boríjjam*, *szoríjjam* (régén *tanéham*, *boréham*, *szoréham*).

Végre a birtokos nevek többesét így mondják: *urank*, *kertenk*, e. h. *urunk*, *kertiünk*; az igék többes első személyét: *emlékezzenk* e. h. *emlékezzünk*.

²⁰ Ezen eltérés nem új a magyar beszédben, már a legrégibb nyelvemlékekben találjuk annak nyomait. Úgy látszik, hogy a kemény hangzású diphtongust nem ismerő magyar nyelv mellett, már a legrégibb időktől divatozott egy lágyabb, kényelmesebb kiejtésű magyar nyelv, melyet a székelyek elei a ²⁵ hunok vagy kunok, a csángók ősei a besenyők, a jászok, a palócok, (polowci) és kazárok is beszéltek.

Érdekes, amit egy görög író (Constantinus Porphyrogenetus) a kazárokról feljegyzett: „hogy t. i. ezek közt belső villongás ütven ki, egy részök a magyarokhoz menekült és ³⁰ éppen ezért *kabarnak* (kóbor) neveztetett s hogy ez a magyarokat kazár nyelvre tanította, de beszélük ugymond a *másik* magyar nyelvet is.” Látszik e szerint, hogy a kazár nyelv csak nyelvjárásilag különbözhetett a magyartól.

7. §. A HUN-MAGYAR ÍRÁSMESTERSÉGRŐL

Hogy azon nemzetek, melyek a régi írók által „scytha” ³⁵ név alatt foglaltattak egybe, az írás mesterségében járatlanok nem voltak, azt egy őskori író Berosus nyilván tanusítja. „A scythák, ugymond, — nagyon kedvelvén a történetírást, egész könyveket írtak fejedelmeikről s vitéz társaikról.” Ez áll különösen a mongol fajról, mely történetei megírásában

hanyag nem volt. De Menander Protector, VI. századbeli örmény születésű író, azt világosan állítja, hogy a magyarok II. Jusztín császárhoz „*scytha betűkkel írott leveleket*” küldöttek.

Ezen felül több hiteles szemtanú följegyzése szerint bizonyos, hogy a székelyek előtt még egy pár századdal, saját ősi írásokkal éltek egymásközt, melyet Székely István a XVI. században világosan *hun-írásnak* nevez. De nem is valószínű, hogy ez írást a székelyek erdélyi lakásuk alatt találták volna fel, mert arra őket semmi szükség nem ösztönözte, minthogy a szomszéd népek írását sokkal könnyebben elsajátíthatták volna, hanem hihetően még Ázsiából hozták s az volt a *hunok és magyarok közös írása*. Erre mutat a székely írás különösége is: miszerint ők betűiket hosszúkás, síma pálcákba, hegyes író-tör segítségével rótták be s az írás sorai, (történetíróink egyező bizonyága szerint) jobbról balra mentek.

Sajnálni lehet, hogy e székely írásnak semmi bebizonyítható maradványa korunkig el nem jutott. Voltak és vannak ugyan több írások, melyekről tudósaink azt vitatják, hogy székely betűkkel lennének írva, de mindez bizonytalan.

8. §. A HUN-MAGYAR KÖLTÉSZET

Tevékeny, harcos, fiatal nép, minő a hun és magyar volt, ha másként irodalommal nem bírta is, alig képzelhető költészet nélkül, a nélkül t. i., hogy jeles tetteinek emlékezetét dalokban megörökíteni s az utódoknak átadni ne kívánja. De bizonyos adatokkal is birunk Priscus Rhetor töredékeiben, hogy a hunoknál efféle költészet divatozott. Ugyanis ezen görög író Attila udvarában személyesen megfordulván, mint szemtanú leírja az ottan látottakat s többek közt így folytatja: „Estére kelve fáklákat gyujtottak s két barbár (hun) lépett be Attélással (Attila) szembe, s annak győzedelmeit és hadi erényeit énekelve, önkészített dalokat mondott. S a vendégek szemeiket rájuk függeszték s némelyek a költeményekben gyönyörködének, mások a csatákra visszaemlékezve, gondolatokba mélyedének, mások, kiknek testét a kor elgyengíté s hevőket nyugalomra kárhoztatá, könnyekre fakadtak. A dalok után egy féleszű *scytha* lépett be, ki csudálatos és képtelen sületlenségeket habarva, mindnyájokat nevetésre fakasztotta.”. Ime, tehát a hun király udvarában a *hősi és nemzeti ének*, azután a *bohózat*, milyen népünk lakodalmi verseiben ma is feltalálható.

Hogy a keresztyénség előtti magyaroknál a vezérek alatt voltak hasonló énekek s énekesek, annak régi krónikáinkban számos nyomára akadunk. Így találjuk följegyezve, hogy a hét vezér, vagy helyesebben az ágostai veszedelemből meg-
⁵ futott és megcsonkított hét kapitány dalt költe magáról, hogy emlékezete fenmaradjon. Béla király névtelen jegyzője (Anonymus Belae regis notarius), ki a vezérek történetét (hihetőleg a XI. században) megírta, előszavában örvend, hogy már van a magyaroknak írott története s nem lesz ezután kény-
¹⁰ telen őseinek dicső tetteit a „parasztok hazug meséiből, vagy a joculatorok (tréfálók=trufálók, troubadourok) fecsegő énekeiből mintegy álmódozva (azaz költői színben) hallgatni.”. Tehát még az ő korában Árpád s a vezérek tettei mind a nép ajkán, mind az énekesek lantján éltek. Vajha e fecsegő éne-
¹⁵ kekből néhányat leírt volna!

Mi lehetett e mondák, hagyományok, énekek tartalma és lényege: azt most már meghatározni nem lehet, de régi, száraz krónikáinkból itt-ott kiérzik azoknak nyoma. Ilyen talán énekekbe is szótt mondák lesznek:

- ²⁰ 1. A hun mondakör.
2. Az Álmos-mondakör.
3. A vezérek mondaköre; melyekről alább.

9. §. A HUN MONDAKÖR

Hazai krónikáink (a XIII., XIV., XV. századból) a hunok és magyarok eredetét, vándorlását s egyéb dolgait beszélván,
²⁵ sok helyen a külföldi íróktól egészen eltérőleg adják azokat elő. Ezért sokan a történetírók közül az ilyen helyeket, mint hitelt nem érdemlő költeményt, merőben elvetik. De ha történetileg nem lennének is igazolhatók, mindazonáltal figyelmet érdemelnek, mert régi krónikásaink e mondákat bizonyosan nem maguk költötték, hanem a nép szájáról vették által s
³⁰ így bennük az ősi hagyomány (tradíció) töredékére ismerhetünk. Látjuk ezekből, hogy Etele és hunjai élénk emlékezetben voltak a helyüket visszafoglaló magyaroknál, hogy közöttük egy egész *hun mondakör* forgott szájról-szájra, melyhez
³⁵ később a *Volga mellett lakás*, később a *honfoglalás* s a *vezérek alatti tettek emlékezete* csatlakozott. Ily egyes részei már a hun mondáknak:

- I. A *csoda-szarvas*. Hunor és Moger, Nimród fiai, vadászat alkalmával egy szarvast üzőbe vevén, az őket a Káspi-

tenger mellől a Meotis-tó mocsárjai közé csalogatja s ott el-
tűnik. A két hős megszeretvén a helyet, kísérőivel együtt meg-
telepszik.

2. *A hölgy-rablás.* A megtelepült Hunor és Moger a
5 Meotis körül prédára kimenvén, a pusztában férfiak nélkül
tanyázó, s zenével, tánccal mulatozó hölgyeket találnak s
azokat feleségül elrabolják. Tőlük származik a hun és magyar
nemzet.

3. *A tárnokvölgyi ütközet.* Miután megszorodtak s az
10 új hazát a Duna és Tisza között elfoglalták, Keve, Béla és
Kadosa hun vezérek Macrinus római helytartót Százhalom
(ma Báta) helysége mellett, megütik, de a segítségére
jött veronai Detre hős által a Tárnok völgyén megveretnek,
hol Keve vezér elesik s eltemettetik a helyre, mely tőle Keve-
15 háza (Keazó, ma Kajászó) nevet nyer.

Ezen, egy külföldi író által sem említett, annál fogva a
mesék országába utalt ütközet valóságát a bátai és érdi hal-
mok közt nemrég tett ásatások megerősítik.

4. *A zeiselmauri ütközet.* Felüdülvén a hunok az előbbi
20 csapásból, Macrinus és Detre után eredtek, őket a mai Bécs-
től nem messze, Zeiselmaur (Cesmaur, Cetii murus) nevű hely-
nél utólérik s megverik, hol egy hegy róluk Hunbércz (Hunnis-
berg Mons Comagenus) nevet kap. Macrinus elesik, Detre
homlokát egy nyíl átfurja, melyet ki nem vonhatván hom-
25 lokában visz bemutatni a római tanácsnak. „Ezért nevezik,
(mondja Turóczi, XV. századbeli krónikásunk), halhatatlan
Detrének mind e mai napig.”

5. Az *Attila-mondák* is, hazai krónikáinkban legalább
egy-két vonással elárulják, hogy részint a néphagyományból
30 vétettek, azért különböznek a külföldi krónikások följegy-
zéseitől. Különösen Attila sátra, istállója, evőkészletei, ágya
sat. oly pazar fényben vannak feltüntetve, mint azt csak a
nép szabad képzelődése szokta festeni regéiben. Menyegzője,
halála, hármas koporsója máig is él a nép tudalmában. A
35 menyasszony neve, Mikolta is csak a magyar mondákban
fordul elő így.

6. *Attila fiai.* Itt a magyar monda ismét független a kül-
földi hagyományoktól. Attilának két fiát nevezi meg: Csabát
és Aladárt. Az első a hunok kedvence, az utóbbihoz a gót faj
40 ragaszkodik. Detre ármányai miatt háború üt ki a két fiú
között; a vér tizenöt napig foly Kelenföldön s megfesti a
Dunát. Ez a „Krimhildi ütközet”, így nevezve Krimhildről,
Aladár anyjáról, ki német vér volt. Csaba előbb győz, azután a

gótok árulása miatt meggyőzetik, de Aladár elesik. Csaba kevesedmagával bujdosásban keres menedéket.

Következnek a *Csaba-mondák*, melyek közül a *Hadak útja* (Lugosy közleménye), figyelemreméltó.

10. §. A MAGYAR MONDAKÖR

- 5 A magyarok Volga-táji lakásának emléke csupán egy mondában tartotta fenn magát, miszerint Álmos anyjának, Emesnek megjósoltatik, hogy születendő fia hatalmas fejedelmeknek leszen törzsatyja, kik nyugot felé nagy hódításokat tesznek. A monda sokban hasonlít Cyrus megjövedöltetéséhez, mindenesetre keleti származásra mutat.

10 A vezérek korabeli magyar mondák közül a legnevezetesebbek:

1. *Pannónia megvétele.* Árpád Szvatopolk tót fejedelemnek fehér lovat, aranyos féket és nyeret küldvén, attól viszonzásul egy palack dunavizet, egy marok füvet és földet kér, mit megnyervén, keleti szokás szerint az ország átadása jelül tekinti s e jogon Pannóniát elfoglalja.

2. *Lehel és Bulcsú halála.* Midőn az ágostai veszély alkalmával elfogott két vezért, Lehelt és Bulcsút a németek felakarnák akasztani, Lehel a kürtjét kívánja, hogy hadd kürtöljön egyet utoljára; mely kívánsága teljesítettven, a nagy kürttel Konrád (?) császárt agyonüti „Éredj, légy szolgám a másvilágon”, mondván neki.

3. *Botond és bárdja.* Botond vezér oly lyukat vág Byzantium kapuján, hogy azon egy öt éves gyermek ki s bejárhatott volna.

- Mindezek többé nem költői alakjukban, hanem töredékesen és szárazon vannak elszórva krónikáinkban: de méltó azért róluk megemlékeznünk, mert ezek egykor a *nemzeti eposz* kiegészítő részei lehettek.

Második szakasz. — Középkor.

11. §. FELOSZTÁS

A magyar irodalom történetének középkora azon több mint öt századnyi időt foglalja magában, mely Szent István király megkoronáztatásától a mohácsi vészig terjed. E kort könnyebb áttekintés végett három időszakra osztjuk, ú. m.:

I. *Időszak.* Szent Istvántól kezdve az Árpád-ház fiága kihaltáig, 1000—1301.

II. *Időszak.* Az Árpád-ház kihaltától a XV. század közepéig: az Anjou- és Luxemburg házbeli királyaink kora, (Károly, Nagy Lajos, Zsigmond).

III. *Időszak.* A XV. század közepétől a mohácsi vészig: a Hunyadiak és Jagellók kora, (I. Ulászló, Hunyadi János kormányzó, V. László, Mátyás, II. Ulászló, II. Lajos).

Ezen korszak az úgynevezett *códexek* (írott könyvek) irodalmát foglalja magában, minéműek a második, de főképp a harmadik időszakból már nagy számmal találatnak.

ELSŐ IDŐSZAK

Szent Istvántól az Árpád-ház kihaltáig

A) *Külső viszonyok*

12. §. TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Ha azon három századot, mely alatt a nemzeten Árpád-vérű királyok uralkodtak, futólag áttekintjük; úgy találjuk, hogy a XI-ik legalkalmasabb volt közülök a műveltség és ezzel kapcsolatban az irodalom terjesztésére. A következő két században részint belvillongások, részint kívülről jött veszély inkább gátolták, mint előmozdíták a nemzet békés kifejlődését.

A XI. században Szt. István dicsően befejezte kettős nagy művét, a nemzet megtérítését, s az országalkotmány megszilárdítását. Utána nyomorult követője, Péter támasztott ugyan kevés ideig tartó zavarokat, de győzött a nemzeti visszahatás az idegen befolyás ellenében s a következő királyok: I. András, I. Béla erős kézzel ragadták meg a kormányt. Azon hanyatlást, melyet a nyugtalan Salamon rossz kormánya okozott volna, ellensúlyozta Béla, Géza és László hercegek erélye, majd ez utóbbiak és a bölcs törvényhozó, Kálmán országlása, dicsővé teszi a század hátralevő részében a nemzet történetét.

De már a XII. század nagyobb része oly eseményekkel telt el, melyek inkább apaszták, mint nevelék a nemzet erejét. II. István kicsapongásai, Vak Béla gyenge kormánya, II. Gézának Borics és a görög armány elleni küzdelmei, azután

a III. István, II. László és IV. István alatt sűrűn következő trónvillongások elzsilbaszták a nemzetet, s csak III. Béla derék kormánya alatt üdült fel sebeiből.

Azonban nem volt, ki a III. Béla nyomain haladjon. A XIII-ik században Imre és III. László jelentéktelen ország-lása után II. András rossz kormánya zavarba hozta s elszegényíté az országot. Fia, IV. Béla erős kézzel ragadta ugyan meg a kormány gyeplőjét, de jött a végzeteljes mongol pusztítás s Bélának hátralevő idejét a romok helyreállítására kellett fordítania. E mongol pusztítás irodalmunkra is kiszámíthatatlan veszteség; ki tudja, mi és mennyi veszett el akkor! Béla utódai közül V. István rövid uralkodása kevés jót esz-közölhetett. IV. László és kunjai elaljasíták és elszegényíték a magyart. III. Endrét végre a koronája miatti gondok és aggodalmak emészték föl.

13. §. MŰVELTSÉG, TUDOMÁNY

A keresztyén vallás felvételével a nyugoti műveltebb szokások és erkölcsök is kezdettek terjedni a magyarok közt. A nemzet harcoss, kalandos természetét letévén a béke műveihez édesedett. A földművelés már Szent István alatt annyira meghonosult, hogy ez, vallásos alapítványait nagy részben az egyházi tizedre (dézsmá) fektethette. A kézműipart és kereskedést leginkább a megtelepült idegenek űzték. A XIII. században a zsidó és izmaelita uzsorások elszaporodta egyike lőn azon okoknak, melyek a nemzet süllyedését elősegítették.

A szépművészetek közül, mindjárt a keresztyén vallás behozatalakor először is az építészet nyere alkalmazást. Már Geiza fejedelem, István atyja megkezdte az egyház- és kolostor-építést: a *pannonhegyi zárda és templom* az ő kezdeménye. Szt. István Esztergomban, Fehérvárott, Ó-Budán építtetett templomokat s egyéb helyeken is, de melyek közül csak egy maradt fenn: a *börzsönyi kápolna*. István görög építészeket használt, ezért az építészetben először a *bizánci stíl* lőn uralkodó: a XIII. században azonban ezt a *gót stíl* váltotta fel. IV. László korából a *pozsonyi*, V. Istvánéból a *kassai* templomok (ó-német stílusban építve) még ma is fennállanak.

A szobrászat az építészettel egykorúlag kezdett divatozni, mivel a templom ékesítésére a szentek szobrai is megkívántak. De néhány töredéken kívül az Árpád-királyok korából semmi sem maradt fenn.

A *festészet* kezdete a *hímvarrás* volt; ide tartozik a *koronázási palást*, melyet Gizella királynő maga *hímezett* s melyen több *szentek képein* kívül Szt István, Gizella királyné és fiuk Imre herceg képei is láthatók.

5. *Iskolák* már Szt. István alatt álltak fenn több helyen. Voltak az úgynevezett *fárai iskolák*, melyekben a pap az egyháza körébe tartozó növendékeket a hit elemeire oktatta, *középiskolák*, melyek a grammatikára és muzsikára szorítkoztak; *felsőbb iskolák*, hol már a logika és teológia is taníttatott, végre *egyetem*. Első egyetem honunkban a *veszprémi*, melyet 10. hihetőleg maga Szent István alapított.

Könyvtárak, a kézzel írott könyvek ritkasága és drága volta miatt nem voltak nagy számmal ez időszakban. Történeti adat bizonyítja, hogy egy elveszett biblia másfél *kaluval* 15 *kárpótoltatott*. Negyven kötetnyi könyvtár már *fejedelmi ajándék* volt.

A hazánkban ez idő alatt *latin nyelven* írt könyvek közül ránk nézve legnevezetesebbek: 1. *Béla király névtelen jegyzőjének* „A magyarok viselt dolgairól” írott munkája és 2. 20. *Kézai Simon* „*krónikája*”; az első hihetőleg a XI., a második bizonyosan a XIII. századból.

14. §. A MAGYAR NYELV A POLGÁRI ÉLETBEN ÉS AZ EGYHÁZBAN

Ámbár a keresztyén vallással a latin nyelv is beharapódzott, s az egyházi szertartásoknál, a törvények alkotásánál, az oklevelekben (diplomák) is használatba jött: mindazáltal a 25. magyar nyelv sem szűnt meg az *udvar*, a *nagyok* s az *országos élet* nyelve lenni. A királyi udvar az Árpádok alatt nem lehetett más, mint csak magyar, noha a királynék idegenek voltak. A főrendekhez s az országnagyokhoz sem *férközött* még be akkor semmi idegen nyelv; sőt a külföldről első királyaink alatt az 30. országba jött és letelepedett idegen vitézek (mint Vencellin, Hunt és Pázmán stb.) is megmagyarosodtak és a magyar nemzetségek törzsatyjai lettek. Így az országtanácsban sem lehetett még akkor uralkodó a latin nyelv; magyarul tanácskoztak, magyarul hozták a végzést vagy törvényt, csupán a 35. határozatot tették fel latin nyelven az ehhez értő papi emberek, mint a Kálmán király törvényeinek előszavából kitetszik, hol az író, *Albricus* nevű pap megjegyzi, hogy ő e törvényt magyar nyelvből tette át latinra.

Hogy pedig a magyar nyelv a vallási dolgokban, jelesül az egyházi szónoklatoknál is használtatott, az kétséget nem szenved, máskép a térítés nagy munkáját nem is lehetett volna bevégezni. De történetileg is tudjuk a Szt. Gellért legendájából, hogy az első térítők idegenek lévén, deákul hirdették ugyan az ígét a csudálkozó népnek, de tolmácsok kíséretében, kik azt rögtön megmagyarázták. Azonban vallási tartalmú írott emlék nem maradt fenn ez időszakból, kivéven egy halotti beszédet és könyörgést, amiről alább lesz szó.

¹⁰ *Jegyzet.* I. András korából maradt volna még állítólag két imádság, melyek az úgynevezett *Jerney-hártyán* találtatnak; azonban sok körülmény oda mutat, hogy ez újabb idők koholmánya.

B) *Belső viszonyok*

15. §. KÖLTÉSZET

A költészet ez időszakban sem *írott* művekből, hanem ¹⁵ szájról-szájra zengő énekekből állott. Egy része ezeknek *történeti tartalmú* lehetett, mely a nemzet viselt dolgait, jeles királyait, a bajnokok hőstetteit magasztalta. Ilyenekre céloz az úgynevezett *Bécsi vagy Képes krónika*, midőn írja: hogy „Szent István halálával egész Magyarország citerája gyászba ²⁰ öltözött, és három évig a *hegedősök* mindennemű édes zenéi elhalgattak”. Egy külföldi író pedig följegyezte, hogy „midőn a magyar dalnokok a cserhalmi ütközetet énekelnék, László és Geiza hercegek vitézségét annyira magasztalták, hogy ezáltal felköltötték Salamon király irigységét”. III. Endre ²⁵ királyunk egy okleveléből kitetszik, hogy voltak *királyi dalnokok*, épen úgy mint lovászok, vadászok sat. fejedelmeink udvarában; sőt IV. László idejéből *mimusoknak*, *histrióknak* (színjátszók, alakosok) is van nyoma, mely nevek alatt azonban nem kell rendes színtársaságot érteni.

³⁰ Milyenek lehettek az e korban divatozott énekek, azt természetesen nem tudhatjuk, mivel azokból semmi fenn nem maradt. De úgy látszik, hogy régi krónikáink némely részei ily népi énekekből vannak merítve. Valamint tehát feljebb a hun és vezérek korabeli mondakör, úgy itt a *király-mondakör* ³⁵ volna megkülönböztethető.

Ezen király-mondakörnek egyes töredékeit tartotta volna fenn Turóczi János (XV. századbeli krónikásunk) a következő helyein:

1. Béla herceg párviadala a pomerániai hőssel, mely már magában egy kis regényes epizóddá kerekedik.

2. Endre és Béla Várkonyban, vagy a korona és kard története.

5 3. A cserhalmi ütközet leírása, midőn László herceg a kun által elragadott leányt megmenti.

4. Salamon király háborúinak, Vid ármánykodásainak stb. oly részletes festése, mint ezt ily bőven csak népi ének után írhatta le a jó krónikás.

10 5. Vak Béla és Borics története, különösen hogy az utóbbinak egy vitéze, Sámson átusztat a Sajón, bemegy a Béla sátrába, ezt szemtől-szembe szidalmazza, de midőn visszafelé usztatna, a király hívei által levágatik.

Efféle hely több is van Turóczinál, hol a leírás egyszerre
15 megelevenül, csaknem költői lesz, ahonnan gyanítani lehet, hogy ezek a nép énekeiből mentek át a krónikába.

16. §. A NYELV ÍROTT EMLÉKEI

Egyes magyar szavak vagy kifejezések ez időszakból nagy számmal maradtak fenn az oklevelek és krónikák latin szövegében. Ezen szavakat is összeszedte és szótár-alakban
20 kiadta Jerney János ily cím alatt: „Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából 1854.” Ezek leginkább személy- és helynevek, melyek az akkori magyar nyelvre némi világot vetnek. De összefüggő beszédben az egész Árpád-időszakból nem maradt fenn egyéb, mint egy *halotti beszéd és könyörgés* (mert a fen-

25 tebb említett Jerney-hártya hitelessége nagyon kétes, melynek iratása I. András korára tétetik állítólag). A Nemzeti Múzeum könyvtárában létezik egy deák kódex, mely latin misekönyvet, kótás énekeket, naptárt és némely korjegyzeteket foglal magában. Ennek egy lapján olvasható az említett
30 halotti beszéd és könyörgés magyar nyelven. Ezen kódexet először Pray György mult századbeli jeles történetírónk fedezte fel a pozsonyi káptalan könyvtárában, azért róla *Pray-kódexnek* neveztetik. A halotti beszédet többen ismertették; Révai

Miklós egész könyvet írt róla, ujabban Döbrentei és Toldy
35 Ferenc magyarázták. Iratásának évét bizonyosan meghatározni nem lehet; korát tudósaink a XII. század második felébe (1171—1183) teszik. De a nyelv régisége, s a helyesírásban előző-
vőingadozások odamutatnak, hogy az csak másolatja valamely régiebbszövegnek s eredetije hihetőleg még Szt. István korában
40 készült. Olvasása a nyelv történetére sok tekintetben igen érdekes, egészben a most is élő palóc nyelvjárást látszik követni.

Az Árpád-ház kihaltától a XV. század közepéig

A) Külső viszonyok

17. §. TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Az Árpád-ház fiágának kihaltával bekövetkezett trónvillongások, — Vencel és Ottó királyaink rövid országlása — után Róbert Károly a trónon megerősödve, minthogy maga is olasz volt, nyugoti műveltséget és fényüzést hozott udvarába, mi onnan a főnemesek közé is elterjedt. Alatta a béke megszilárdult, a királyi hatalom tekintélye növekedett; majd dicső emlékü fia, Nagy Lajos uralkodása alatt a magyar birodalom Európa elsőrangú államai sorába emelkedék: a királyi udvar tekintélye és fénye, a nyugottali sűrűbb érintkezés, idegen országok gyakrabbi látása stb. növelék a nemzet tapasztalását és így műveltségét is. De Lajos halála után leánya, Mária királynő és Kis Károly trónvillongása, még inkább a vízesző Zsigmond hosszú uralkodása csüggesztő hatással voltak a nemzeti életre mihez járult, hogy a nemzet már ekkor megkezdé századokig tartandó élet-halálharcát veszélyes ellenével, a törökkel.

18. §. MŰVELTSÉG, TUDOMÁNY

Az Anjou-házbeli királyaink, Károly és Lajos alatt a királyi udvarból terjedő fényüzés serkentőleg hatott a kézműiparra; a megszilárdult benső béke, az utak bátorságos volta, a magyar birodalom széles kiterjedése előmozdítá a kereskedést. A gazdászati is emelkedett részint azért, hogy e királyaink kisebb tagokban adományoztak földbirtokokat a nemességnek, részint hogy a nép a béke által megsaporodott. De Nagy Lajos halálával mindezek az előbbeni rendetlenségbe süllyedtek vissza.

A szépművészetek közül az építészet nagyban divatozott. Károly a visegrádi vár alatt pompás palotát építtetett; fia, Lajos Ó-Budán másikat; Zsigmond pedig a budai várban az úgynevezett „fris palotát”. A fejedelmek például követték mind az egyházi, mind a világi főurak. Számos templom épült

ez időszak alatt, mint Szeben, Brassó, Kolozsvár templomai, a leleszi torony stb.

A szobrászat maradványai közül nevezetes a Csák Máté érc-mellszobra, mely most a Nemzeti Múzeumban látható.

⁵ Mint jeles szobrászai ezen kornak *Kolozsvári Márton* és *György* említetnek, kik Nagyváradon szent fejedelmeink négy ércszobrát öntötték, ú. m. Szent István, Imre herceg és Szent László szobrai gyalog, ezenkívül Szt. László szobrát lóháton is. E szobrok még azután sokáig megvoltak Nagyváradon,

¹⁰ míg a XVII. században a török ágyúnak öntette őket.

A festészet terjedésének bővebb alkalmat szolgáltatottak a nemesi címerek, melyeket Károly az előbbi királyoknál sűrűbben kezdte osztogatni; továbbá a kódexekben divatozó miniatűr-festvények és az oltárképek. Az *ötvösség* és *hímvarrás* a

¹⁵ növekedő fényűzés által mindinkább gyarapodott.

Iskolák a nagyszámú szerzetek, zárdák mellett mindenütt léteztek; a veszprémi egyetem, úgy látszik, már ekkor megszűnt, de ahelyett Lajos király *Pécsett* állított fel egyet, másikat Zsigmond *Ó-Budán*. Ezenkívül a magyar ifjak, kivált

²⁰ Lajos idejében, a külföldi egyetemeket is látogatták: a teológusok leginkább *Párizst*, a törvénytanárok *Bolognát*.

A latin nyelven írt történeti munkák közül ez időszakból legnevezetesebbek a *Pozsonyi krónika* és a bécsi udvari könyvtárban létező úgynevezett *Képes krónika*, mindkettő Róbert

²⁵ Károly korából.

19. §. A MAGYAR NYELV A NYILVÁNOS ÉLETBEN

Ámbár I-ső Károly a magyar nyelvet nem szívta be az anyai tejjel, sőt abban később sem lett egészen járatos, mindazáltal nem szorította azt ki udvarából, sőt fiai nevelését egészen magyar szellemben, magyar nevelő által folytatta. A történet-

³⁰ írás fenntartá e nevelő nevét: *Kencsics Miklós* volt az, Gyulának fia, azért néhol csak *Gyulafinak* mondatik. Szokásban volt akkor a királyok leendő vejeit vagy menyeit mindjárt az eljegyzés után a magyar királyi udvarba hozatni, hogy magyar nyelvet, erkölcsöt és szokásokat tanuljanak. Így nevel-

³⁵ tette Károly a visegrádi várban Margitot (Károly morva örgróf leányát), mint Lajos fiának leendő nejét. Így hozatta később Lajos király is leendő vejeit, Zsigmondot és Vilmos osztrák herceget, mint Mária és Hedvig leányai mátkáit, a magyar királyné udvarába. Hasonlóan bánt azután Zsigmond

⁴⁰ is Albert osztrák herceggel, mint Erzsébet leánya jegyesével;

miből megtetszik, hogy ez időszak folytán a királyi udvar nyelve magyar volt.

Ami a magyar nyelvnek nyilvános életbeni használatát illeti, a törvények szerkezete folyvást latin maradt ugyan, a hivatalos oklevelek, rendeletek is e nyelven keletkeztek, de mindennemű végzések, bírói parancsok magyar nyelven hirdettek ki. A törvényes élet némely magyar emlékei alább említetni fognak.

B) Benső viszonyok

20. §. A NÉPI KÖLTÉSZET

Hogy a nép ez időszak alatt is énekbe szőtte az őt különösebben érdeklő eseményeket, annak az egykorú íróknál számos nyomaira akadunk. Ily közérdekű esemény volt már I. Károly korában *Zách Felicián* esete, mely Istvánfi bizonyítása szerint, még az ő korában is (a XVI. században) *lant mellett énekeltetett* (a cytharoedis ad lyram canitur, úgymond). *Kis Károly meggyilkoltatása* szintén élénken foglalkoztatá a kedélyeket s az Erzsébet királynő (Lajos özvegye) szájába adott eme szavak:

Vágd csak fiam, vágd Forgács!
Tied leszen Gimes és Gács.

bizonyosan a népének töredéke. Zsigmond korából ily esemény volt a *harminckét nemes kivégeztetése*, mely Turóczi korában még szerte zengett a nép ajkán; különösen Kontról e szavakkal emlékezik: „quem nostrum aevum nedum loquitur, verum et resonanti lyra canit”, azaz: kiről a mi korunk nemcsak beszél, hanem zengő lant mellett énekel is. *Toldi Miklósról* is már e korban léteztek énekek, minek bizonyossága az, hogy Ilosvai kétségtávol ily régi énekek nyomán a Toldi mondát I. Lajos korába helyezi, melyet későbbi írók Mátyás idejébe tesznek.

21. §. A NYELV ÍROTT EMLÉKEI

Ezen időszak összes irodalma t. i. a mi fenmaradt, kevés kivétellel *vallási* tartalmú. Ide tartoznak a *szentírás régi fordításai*, némely *vallásos elmélkedések és tanítások, könyörgések, szent énekek, szentek életei*, melyek közül a nevezetesebbeket megemlítjük.

I. A *Margit-legenda*. A bebizonyíthatólag legrégebbi emlék ez időszakból *Szűz Szent Margitnak*, IV. Béla király leányának élete. A kódex, melyben ez található, csak a XVI. század elején íratott ugyan, de tudósaink már kimutatták, hogy ez csak *másolatja* egy sokkal régebbi *eredeti szövegnek*, mely minden hihetőség szerint I. Károly korában, tehát a XIV. század elején készült.

II. A *régi biblia-fordítás*. A bibliának tudtunkra első magyar fordítását három különböző kódex tartotta fenn
10 számunkra ú. m.:

a) A *Révai-kódex*, vagy mivel Bécsben a császári könyvtárban létezik az eredeti kézirat, *Bécsi kódex*. Ezen csonka kézirat az Ó-testamentum némely könyveit, minő a *Ruth könyve*, *Eszter könyve*, *Judit könyve* és *Dánieltől* fogva a *prófétákat* foglalja magában. Az író, vagy fordító neve nincs följegyezve. Révai-kódexnek azért mondatik, mert e tudósunk másolta azt le és készített hozzá tudományos magyarázatot.

b) A *Müncheneri kódex*, mely az Új-testamentumból a *négy evangélistát*, (Máté, Márk, Lukács, János) tartalmazza. Leíratott Moldvában, Tatros nevű helyen *Németi György* által 1466. Jászay készítette sajtó alá s ezért *Jászay-kódex* nevet is visel. Eredetije Münchenben.

c) A *Gyulafehérvári kódex* a zsoltárokat, Énekek énekét és Jób könyvét tartalmazza az Ó-testamentumból. Leírója
25 Halábori Bertalan 1508. Létezik eredetije a gyula-, vagy károly-fehérvári püspöki könyvtárban. Kiadójáról *Döbrentei-kódexnek* is hívják.

Mind a három biblia-töredék hihetőleg egy és ugyanazon bibliafordítás részei. Azon leírók, kiknek nevei főntebb megjegyeztettek, nem fordítók, hanem csak másolók lehettek. Annyit történetileg tudunk, hogy Zsigmond korában, tehát a XV. század első felében *Tamás* és *Bálint* nevű papok a huszita vallásért üldöztetvén, Moldvába vonultak ki és ott az egész szentírást magyarra fordították. E fordítás részletei-e
35 a fentebb említett kódexek vagy ennél még régiebbek, teljes bizonyossággal eldönteni nem lehet. Toldy Ferenc a nyelv jelleméből ítélve azt állítja, hogy a Bécsi és Müncheneri kódexek nyelve a XV. századnál sokkal régebbi, s nem haboz őket a XIV. század első felébe, tehát Károly és Lajos korába helyezni.

40 Egyéb, e korbéli vallásos íratokat mellőzve, az egyházi költészetnek egy jeles maradványát nevezzük meg: *Szent Bernát himnusza a felfeszített Krisztushoz*, mely költői érzéssel teljes.

A világi irodalomnak ez időtől csaknem egyedüli maradványa ama históriás ének, mely *Pannónia megvétele*t tárgyalja. Áll ez harminckilenc négy soros versszakból, s ama régi mondát tárgyalja, hogyan vette meg Árpád az ország egyrészét a morva fejedelemtől fehér lovon, aranyos féken és nyergen. Keletkezési éve nem bizonyos, nyelvét tekintve a jelen második időszakba tehetni. A kódexet, melyben ez írva találtatik, hasonlóul Pray György, mult századbeli tudósunk fedezte fel, s ismertette meg először.

Itt lesz helyén megemlíteni azon maradványokat, melyek a magyar nyelvnek törvényes dolgokbani használatását tanúsítani látszanak. Jelesül:

1. *Tiszti eskü Lajos király idejéből*, mely a magyar törvénytárban (corpus juris), de későbbi helyesírással, fennmaradt.

2. *Sajószentpéter városának végzése* borai árulása felől 1403-ból.

3. *Vér András menedék-levele* (nyugtatványa) 1423-ból és még egy-két apróság.

HARMADIK IDŐSZAK

A XV. század közepétől a mohácsi vészig

A) Külső viszonyok

23. §. ORSZÁGOS ÉS MŰVELTSÉGI ÁLLAPOTOK

Zsigmond vejének, Albertnek rövid uralkodása után elébb a bekövetkezett trónviszály, majd a török elleni hadjáratok, hol a hős Hunyadi János fegyvere oly dicsően villogott, akadályozák a nemzet békés kifejlődését. Az országnak a hatalmas török elleni megvédése volt a fődolog, ezen életkérdés mellett minden egyéb háttérbe szorult. V. László uralkodása alatt a pártok forrongása, a nagyok viszázkodása, gaz tanácsadók a kormányon, s az emiatt bekövetkezett szomorú események még rosszabbá tévék a dolgot, s midőn a nemzet, Mátyás fénykorában polgári élete legdicsőbb szakát élte is: a sok háborúskodás miatt nem fordíthata kellő figyelmet a béke műveire, az iparra, kereskedésre és a szellemi

dolgokra. Végre II. Ulászló és II. Lajos alatt a nagyok viselkedése, fejtelensége, a hazát csaknem végromlásra juttatá.

Mátyás ugyan mind a *gazdászatot*, különösen a földművelő nép védelme által, mind az *ipart* nagy mértékben emelte. Olaszországból behítt mesterei a *kézművességnek* hatalmas terjesztői voltak; a polgári rend pártolása által a *kereskedést* mozdítá elő, de ezen törekvéseit másfelől folytonos háborúi akadályozták. Ulászló és Lajos alatt az általános fejtelenség, romlottság és szegénység minden ipart tönkre tett.

24. §. KÉPZŐMŰVÉSZETEK. — ISKOLÁK, KÖNYVTÁRAK

¹⁰ A nagyok fényszeretete, kiváltképen Mátyás példája tág mezőt nyitott a *képzőművészeteknek*. Hunyadi János, ki többek közt a ma is fenálló gyulafehérvári templomot, s Vajda-Hunyadvárát építteté; Mátyás, ki Olasz-, Német- és Csehországból építőmestereket kecsegtetvén be, azok által sok ¹⁵ pompás épületet rakatott, többek közt a budai és visegrádi királyi palotákat megnagyobbíttatá: az *építészet* felvirágzására igen sokat tőn. A *szobrászat* és a véle rokon *ötvösség* is nagyban üzetett Mátyás idejében. Híres ötvös volt ekkor Gyulán az a *Száraz Antal*, kinek unokája *Dürer Albrecht* név alatt egyike ²⁰ lőn Németország legnagyobb festőinek.

A káptalani és zárdai nagy számú iskolák mellett a régibb két egyetemhez még egy harmadik, a *pozsonyi* járult, melyet Mátyás, Vitéz János érsek sürgetésére állított fel (1467). De mindezeknél nagyobb leendett amaz *országos* ²⁵ *főtanoda*, melyet Mátyás a budai vár alján észak felé kezdett építtetni oly roppant terv szerint, hogy benne 40,000 deák tanítást, lakást és élelmet nyerhessen a király költségén, de amely, fájdalom, félben maradt.

Könyvtárak ez időkben már mind nagyobb számmal ³⁰ találtatnak hazánkban, a *rongypapír* elterjedése, majd a *sajtó* feltalálása olcsóbbá tevén a könyveket. Az első nyomdászt, *Hess András* nevűt, Mátyás hívta meg Olaszhonból Budára. Első nyomtatott könyv hazánkban az úgynevezett *Budai krónika* (latin nyelven) 1473-ból. Mátyás király igen gazdag ³⁵ és pompás könyvtára, az úgynevezett *Corvina theca* világszerte híres volt, hol a klasszikai és középkori irodalom termékei részint pompás kéziratokban, részint nyomtatásban összegyűjtettek. Több tudós felügyelete alatt harminc leíró dolgozott rendszeren e könyvtár számára, s a király harminchárom- ⁴⁰ ezer aranyat fordított évenként csupán a másolásokra. Így e

könyvtár mind kiterjedésre, mind külső fényre páratlan lett az egész világon; de fájdalom! már a következő gyenge királyok kezdték elajándékozgatni, rossz felügyelés miatt sok elszikkasztott belőle, míg végre Budavárával együtt török kézre jutván, részint a barbárság áldozatja lett, részint Konstantinápolyba takarítottatott. — A latin nyelven ez időszakban írott történeti munkák közül nem hagyhatjuk említetlenül *Turóczi János* krónikáját és *Bonfinius* históriáját Magyarországról, kik mindketten Mátyás alatt éltek.

Nevezeteseek még Mátyás alatt némi tudós társulatok; egy Budán: „Sodalitas literaria Ungarorum”, másik Bécsben: „Societas Danubiana”, végre a harmadik Erdélyben: „Societas Septemcastrensis” nevek alatt.

25. §. A MAGYAR NYELV A NYILVÁNOS ÉLETBEN

Albert, I. Ulászló és V. László királyaink a magyar nyelvet nemcsak értették és beszélték, de Ulászlóról az is tudva van, hogy Fridrik császár követeihez a királyi székről magyarul szólott. Mátyás király bár több nyelven tudott beszélni, s különösen az akkori tudós világ szokása szerint a latint nagyon kedvelte: testestől-lelkestől magyar volt, asztalánál is magyar énekeket adatott elő. II. Ulászló és fia, II. Lajos udvarában már az idegen nyelv és szellem lett tulnyomó; amaz a nemzet nyelvét nem értette, ez érté ugyan, de udvarának nem ő, hanem neje, az osztrák Mária adott irányt.

Emlékeink ez időszakból, melyek a magyar nyelvnek országos ügyekben és törvénykezési dolgokban használtatását bizonyítják: *Hunyadi János kormányzói esküje*, továbbá némely záloglevelek, végrendeletek, kötelezvények, magyar köriratú pecsétek és pecsétnyomók stb.

B) Belső viszonyok

26. §. KÖLTÉSZET

Hogy a Hunyadiak korának fényes hadi tettei számos történeti énekek tárgyául szolgáltak: nagyon hihető. De föl is jegyezte Galeotti nevű író, hogy Mátyás király asztala felett efféle énekek napirenden voltak. „Magyarországon, úgymond, zenészek és hegedősök vannak, kik a *bajnokok*

1191 tetteit hazai nyelven, lakoma felett hegedűszó mellett éneklik. Szerelmi dalok ritkán énekeltetnek, hanem többnyire a török elleni viselt dolgok adatnak ékesen elő. „Oculus meis vidi, — regem (Mathiam) aures carmini maxima attentione prebentem. Azaz: szemeimmel láttam, — írja — hogy Mátyás király a legnagyobb figyelemmel hallgatta a dalokat.” Tehát a történeti népköltészet a királyi asztalnál is otthonos volt, de ezenkívül regényes tartalmú énekek is divatoztak. Különösen fel van jegyezve, hogy Mátyás az atyja asztalánál, gyermekkorában mily nagy figyelemmel hallgatta az Óriás Loránt-ról való énekeket úgy, hogy magáról megfedekezve, midőn valamely harci esemény leírása fordult elő, kézzel-lábbal úgy tett, mintha viaskodnék (Galeotti).

Hadi dalokat, magyar nyelven is, a híres latin költő 15 *Janus Pannonius* pécsi püspök szerzett, de sajnos, hogy mindezekből ránk egy árva hangocska sem juthatott, kivéven egy rövid dalt, melyet Mátyás királlyá választásakor a pesti tanulók rögtönöztek s a néppel együtt énekeltek:

20 Mátyást mostan választotta
Mind ez ország királyságra,
Mert ezt adta isten nekünk
Mennyrországból oltalmunkra.

25 Azért mi is választottuk,
Mint istennek ajándékát,
Kiből isten dicsértessék,
És örökre mondjuk: Ámen.

Íly rögtönzött dalokat énekeltek még a kenyérmezei győztes vitézek is, magasztalván vezéreiket Kinizsit és Báthoryt.

30 Írott versemlékek ez időszakból a következők:

1. *Emlékdal Mátyás királyról*, mely hihetőleg nem sokkal a nagy király halála után íratott (1490), kezdete így hangzik:

35 Néhai való jó Mátyás királ!
Sok országokat te bírál,
Nagy dicséretű akkoron valál,
Ellenségednek ellene állál stb.

2. *Egy siralomének Both János veszedelmén.*

3. *Apáti Ferenc feddő éneke.*

40 Első szatírai tartalmú vers magyar nyelven. Feddi a kor vétkeit: a fényűzést, hívalkodást, fajtalanságot stb.

4. A hihetően régibb: *Ének Szent László királyról*, melyben a rímnek még semmi nyoma.

5. Több vallási éneken kívül, melyek ez időszakba esnek, nevezetes egy nagy elbeszélő költemény: *Szt. Katalin legenda*, rímes versekben.

27. §. PRÓZAI IRODALOM

A prózai irodalom legnagyobb részét ez időszakban is vallásos könyvek tették, minéműek elegendő számmal maradtak ránk. Eddigél összesen mintegy negyven kódex vagy kézzel írott könyv van felfedezve, melyek egy-kettő kivételével mindezen idősza**kból** valók. Nagyobb rész még kéziratban van, de néhány már ki is nyomtatott, nevezetesen:

1. A *Bécsi és Müncheni kódexek*, melyekről az előbbi idősza**kb**an szó volt. Ezek a „Régi magyar nyelvemlékekben” adattak ki.

2. A *Czech-kódex* vagy Kinizsi Pálné-Magyar Benigna imakönyve (1513-ból). Ugyancsak a „Régi magyar nyelvemlékekben”.

3. A *Guary (olv. Gori)-kódex*, kegyes elmélkedéseket tartalmazó kézirat, megjelent ugyanott.

4. A *Nádor-kódex*, vegyes tartalmú vallási könyv (1508-ból); kiadatott külön Toldy Ferenc felügyelése alatt, dísznyomatban, ékes fracturbetűkkel (1857).

Mint *biblia-fordító*, a XV. század első felében élt Báthory László paulinus barát nevezetes, ki az egész szentírást lefordította, de melynek már csak egyes töredékei vannak fenn, s *Báthory-biblia* néven ismeretesek. Ez nálunk már második fordítása a bibliának.

Magyar nyelvtant latin nyelven, Janus Pannonius (Cesinge János) pécsi püspök írt először, de ez elveszett. Magyar *napptáraink* közül legrégibb az, mely a Müncheni kódex elején áll.

Harmadik szakasz. — Újkor.

I. §. FELOSZTÁS

A magyar irodalomtörténetének új kora kezdődik a mohácsi vész után és terjed Bessenyei György felléptéig, 1526—1772. E majdnem három századig tartó korszak

könnyebb áttekintés kedvéért szinte három időszakra osztatik fel. Jelesül:

I. *Időszak* magában foglalja a mohácsi vésztől a bécsi békekötésig lefolyt időt, tehát 1526—1606.

5 II. *Időszak* terjed a bécsi békekötéstől a szatmári békéig, azaz 1606—1711.

III. *Időszak* a szatmári békétől Bessenyei György felléptéig terjedő, mintegy hatvan évet foglal magában, 1711—1772.

ELSŐ IDŐSZAK 1526—1606

2. §. KÜLSŐ VISZONYOK

10 A mohácsi szerencsétlen ütközet által hazánk hosszasan tartó török járom alá esett, másfelől Erdélynek és Magyarhon egy részének a magyar koronától különszakadása miatt sok időre nyúló belvillongások és polgári háborúk színhelyévé lett. Ily körülmények közt a nyelv és irodalom elenyészésétől
15 lehetett remegni inkább, mint azok felvirágzását remélni. Mindazáltal az irodalom nemhogy hanyatlott volna, sőt még virágzásnak indult. Hatalmasan segíté s ébreszté az irodalmi munkásságot a *reformáció*, mely mindjárt kezdetben vallási surlódásokat idézett elő s a vitatkozások a könyvekben többnyire magyarul folytak, hogy mindenki megérthesse; a hit
20 ágazatai is leginkább magyar könyvekben terjesztettek. A *könyvnyomtatás* noha már egy századdal előbb fel volt találva, de hazánkban a reformációval kezdett általánosan terjedni és tetemesen könnyíté az eszmék és gondolatok kicserélését, egyszersmind az irodalmat nagyon előmozdítá. A reformációval a tudományosság is szélesebb terjedelmet vőn, mert
25 ifjaink seregestől mentek a külföldi egyetemekre, főleg Wittenbergbe és tudománnyal megrakodtan tértek haza. Kollégiumaink: a pápai, pataki, debreceni, nem sokkal a reformáció után virágzni kezdettek. Másfelől a jezsuita szerzet, melyet Oláh Miklós esztergomi érsek hozott először
30 Magyarországra, Nagy-Szombatban jeles iskolát nyitott, melyből fejlett ki idővel a nagyszombati, ma *pesti egyetem*. Maga az ország elszakadása sem volt gyümölcs nélkül a nemzeti irodalomra nézve, mert az erdélyi fejedelmek a magyar nyelvet tévén udvari nyelvvé, ezáltal Erdély nemcsak a reformációnak, hanem ezzel együtt a magyar irodalomnak is mintegy menedékül szolgált.

3. §. A MAGYAR NYELV A NYILVÁNOS ÉLETBEN

Hogy ez időszak folytán Erdélyben és Magyarország azon részeiben, melyek az erdélyi fejedelmek alatt voltak, a magyar nyelv minden nyilvános ügyeknél országszerte divatozott: arra kétségtelen adataink vannak. De Magyarország azon részében is, mely az ausztriai háznak hódolt, élénken fenn-tartotta jogát a nemzeti nyelv. A törvények ugyan, mint eleitől fogva, latin nyelven hozattak, de az országgyűlésen többnyire magyarul folyt a tanácskozás. Sőt olvashatjuk az ekkor hozott törvényekben, hogy a nemzet folyvást követelte idegen ajkú királyaitól is a magyar nyelv tanulását. Idegen hadvezérek, — német és török egyaránt — magyar nyelven adták ki a magyaroknak szóló rendeleteiket, melyeknek számos példája maradt ránk s olvasható a „Régi magyar nyelv-
10 emlékek” gyűjteményében. Ugyanott bőven találhatunk: osztály- és záloglevelek, kötelezvények, szerződések, hivatalos és magániratok, melyek a magyar nyelvnek mind nyilvános, mind magányos ügyekben élénk használatát bizonyítják. Például felhozhatjuk az e korból fennmaradt hivatalos iro-
mányok közül a következőket:

- 20 1. A Ferdinánd királyhoz szító magyar főurak hódolati esküje (1527).
2. Szolimán császár proklamációja a magyarokhoz (1540).
3. A székelyek régi törvénye (1555).

4. §. VALLÁSI IRODALOM

A magyar irodalom legnevezetesebb részét ezen időszak-
25 ban is a vallási könyvek teszik. Ugyanis a reformációval meg-kezdődött vallási versengés számos hittani írókat és egyházi szónokokat teremtett, kik tanaikat magyar nyelven igyekeztek a nép között elterjeszteni. E célból a szentírást többen lefordították vagy részben, vagy egészben is; hittani munká-
30 kat, egyházi beszédeket adtak ki nyomtatásban; az új hívek számára templomi énekeket szerettek és ezáltal előmozdították a vallási költészetet. A reformáció nagy elterjedése által a XVI. század folytán irodalmunkban is a *protestáns elem* lőn túlnyomó. A magyar reformátorok közül csaknem
35 mindenki írt könyveket nemzeti nyelven, azok közül a legnevezetesebbeket megemlítjük:

1. *Dévai Bíró Mátyás*, ki a reformációt első terjesztette honunkban, több latin munkái mellett magyarul is írt egy hittani könyvecskét.

2. *Gálszécsi István*, szinte első reformátoraink egyike. „A keresztyéni tudományról” egy magyar könyvet írt és nyomtatott (Krakkó 1538).

3. *Székelly István*, egy a hitújítás első terjesztői közül, szikszói iskolamester korában hasonlóul írt egy könyvet (Krakkó 1538) a „Keresztyénségnek fundamentumáról”, s azután több vallási munkát is szerzett magyar nyelven.

4. *Batizi András*, *Szegedi Gergely*, *Sztárai Mihály* a vallási költészetben jeleskedtek. Az általok szerzett énekeket soká használta, — részben ma is használja — a reformált egyház. Így például a 43-ik dicséret Batizi műve. Több énekes könyv is jelent meg a XVI. században, mint a Huszár Gálé, Bornemiszáé és a Gönczi Györgyé stb.

A biblia-fordítók közül e században legnevezetesebbek:

1. *Komjáthi Benedek*, ki Szt. Pál leveleit lefordította (1533).

2. *Pesti Gábor* kanonok a négy evangélista fordítója (1536).

3. *Erdősi (Sylvester) János*, ki az egész újtestamentumot magyarra tette és kinyomatta Új-Szigeten (1541-ben).

4. *Székelly István* Dávid zsoltárait fordította le (1552). A XLII. zsoltárt így kezdi: „Miképen a gímszarvas ríkölt a vizekre, akképen az én lelkem te hozzád kívánczik, Isten!”

5. *Heltai Gáspár* kolozsvári pap, néhány lelkésztársával már az egész bibliát lefordította s kiadta saját könyvnyomdájában (Kolozsvár 1551—1561).

6. *Mélius* vagy *Juhász* (Ihász) Péter és *Félegyházi Tamás*, mindkettő debreceni pap, fordították a szentírás különböző részeit. De ezeknél nevezetesebb:

7. *Károli Gáspár* fordítása, mellyel a magyar protestánsok ma is élnek. Károli gönci lelkész és kassavölgyiesperes lévén, több paptársa segítségével az egész bibliát lefordította és kiadta *Vizsoly* nevű faluban, Báthory István jószágán 1589—1590., miért e fordítás *vizsolyi bibliának* is szokott nevezettni.

5. §. VILÁGI IRODALOM. — A NYELVTUDOMÁNY

Első nyoma a magyar nyelvészetnek a múlt időszakba esik. Volt említve fentebb Janus Pannonius magyar grammatikája, de amely elveszett. A XVI. század nyelvtani íróinak sorát *Erdősi János* nyitja meg, kinek 1538-ban Új-Szigeten kiadott nyelvtana reánk is eljutott és Kazinczy új kiadásban

bocsátá azt a közönség elébe. Ezen korát megelőző jeles mű tudósaink által nagy becsben tartatik. Tizenegy évvel később egy helyesírási munka jelent meg Krakkóban, az úgynevezett *Krakkói Ábéce*. Szerzője bizonytalan.

5 A szótár-irodalom *Pesti Gáborral* kezdődik, kinek hatnyelvű szótárába a magyar szók is fel vannak véve (1538), valamint később a Calepinus-féle nagy szótárba is (1590). *Szikszai Fabricius Balázs* pataki professzor 1592-ben adott ki egy kicsiny szótárt nem betű-rendben, hanem különböző
10 tárgyak szerint; ezt követte három évvel később *Veráncz Fauszt* ötnyelvű szótára, benne a magyar is. De mindezeknél tökélyesbet írt a következő század elején, 1604-ben *Molnár Albert*.

6. §. TUDOMÁNYOS ÉS TÖRTÉNETI IRODALOM

Ámbár ez időtájt hazánkban már számosan voltak a
15 tanult emberek, kik magukat a külföld leghíresebb egyetemein képezték ki, sőt latinul írva nem egy jeles munkát bocsájtottak közre, mely az akkori európai tudományosság színvonalán állott: mindazáltal igen kevés az, a mit e korból magyar nyelven felmutathatunk. *A természetrajzra* tartozólag említ-
20 hető *Melius Péter „Herbariuma”* (fűves könyve), mely azonban inkább csak a fűvek orvosi hasznát ismerteti (1562), és *Bejthe Istvánnak* hasonló tárgyú könyve. *A természetan* siralmas állapotját eléggé mutatja a Kolozsvárt *Heltai nyomdájában* megjelent „*Csízio*”, mely babonás könyvecske azóta
25 sokszor újra nyomtatott. *A számtanra* tartozólag egy magyar „*Arithmetica*” jelent meg Debrecenben (1591). *A törvénytudományt* *Veres Balázs* képviseli, ki *Verböczi* könyvét elsőnek fordította magyarra.

A magyar történetírás első maradványai szintén a XVI-ik
30 századból valók. Kettő ily történeti művek közül még akkor megjelent: jelesül a többször említett *Székely István „Világkrónikája”*, *Krakkó* (1559), mely az általános világtörténetet tárgyzazza közbeszőve a magyar históriát is, és *Heltai Gáspár „Magyarok krónikája”*, melyet *Bonfinius* után szabadon dolgozott (Kolozsvár, 1575). Ez időszakban kezdődik nálunk az úgynevezett *emlékirodalom* (memoires), mely szerint az író a saját korában történt, önmaga által látott, hallott, tapasztalt nevezetes dolgokat leírván, emlékezetben hagyta. Ilyenek
35 már a XVI-ik századból is maradtak ránk kéziratban és
40 közelebb nyomtatásban is megjelentek. Jelesül:

1. *Landorfejirvár veszedelme*. Írója bizonytalan, de hihetőleg nem sokkal a mohácsi vész után írták.

2. *Bornemisza Tamás* budai tanácsnok *krónikája*, ki mint szemtanú írja le, hogyan került Buda Szolimán kezére 1541-ben.

3. *Veráncsics Antal* esztergomi érsek *magyar krónikája*, mely leginkább az ő korában történt eseményeket tárgyalja.

7. §. KÖLTÉSZET. AZ EPOSZ

A XVI-ik század költészete, ha külsőleg a mennyiséget tekintjük, virágzónak mondható. Száznál több versírónak maradt ránk ez időből vagy a munkája vagy legalább a neve. Ezen versírók nagyjából a nép emberei: papok, iskolamesterek stb. voltak. Olvasó közönségünk az alrendű nemes-ség, városi polgárok, katonák és maga a falusi nép. Jelleme tehát az akkori költészetnek *népies*, a művészet legkisebb sejtelme nélkül. Tartalmukra nézve a költemények négy osztályba sorozhatók:

1-ször az *epikai* vagy *elbeszélő*, 2-szor a *didaktikai* vagy *tan-*, 3-szor a *lírai* vagy *lantos*, 4-szer a *dramai* vagy *színi* költészethez. Lássuk tehát osztályonként.

20 *Az elbeszélő költészetet* ez időszakban azon verses munkák képviselik, melyeket akkor *históriáknak*, *históriás énekeknek*, *krónikáknak* nevezett a nép. Ezekben valamely történt vagy költött esemény beszéltetik el, de szárazon, szoros ragaszkodással az időrendhez, tehát minden költői alakítás nélkül.

25 *Tárgyaiknál fogva* három csoportra oszlanak ú. m. 1. *regés énekek*, melyeknek tárgya költött, a mondákból van merítve; 2. *történeti énekek*, melyek valóban megtörtént dolgot adnak elő és 3. *bibliai énekek*, melyek szentírási történetet beszélnek el.

8. §. REGÉS ÉNEKEK

30 A regés énekek tárgya részint a hazai, részint leginkább a külföldi mondákból van merítve. A versírók, noha többnyire a nép emberei valának, mellőzve a magyar nép hagyományos mondáit, szebbnél-szebb tündérmeséit: idegen forráshoz folyamodtak. Ily hazai mondából vett regés ének mindössze is

35 *négy* maradt reánk, melyek közül ismeretesbek:

1. „*Az híres nevezetes Tholdi Miklósról való história.*” Írója Ilosvai Péter (1574), ki a Szilágyságon, Kusalyköben,

úgy látszik mester vagy jegyző volt. Írt még több verses elbeszélést is, de azok többnyire elvesztek.

2. „*Szilágyi és Hajmási históriája*.” Szerzője nem tudatik (1571). A verselés, kidolgozás ebben is gyarló, de a mese
5 szépen kikerekedik.

A *külföldi mondák*, melyeket verselőink használtak, részint a középkort, részint a klasszikai ókort tárgyazzák. A középkori tárgyú mondák közül írónk legtöbbször az úgynevezett *római Gestákat* (Gesta Romanorum) használták, mely
10 latin nyelven, a XII-ik században összeírt regegyűjtemény Európa-szerte kedves olvasmány volt a középkorban. Továbbá egy-két verses elbeszélésünk a *Nagy Károly-mondaköréből* is vétetett, mely mondakör nyugoti Európában igen el volt terjedve a nép ajkán és az olasz *Boccaccio novelláiból*, (élt
15 a XIV-ik században) ki a mai novellairódalom valódi atyjának nevezhető.

Ókori tárgyú mondák közül *Trója veszedelmét*, Nagy Sándor (költött) *kalandjait* szerették leginkább énekelni.

A *külföldi mondakörből* vett énekek közül említsük meg
20 ezeket: 1. A római Gestákból: *Fortunatus, Jovenianus* császár. 2. A Nagy Károly mondaköréből: a *Szép Magyelóna*. 3. Boccaccio novelláiból: *Volter és Griseldis* históriáit.

9. §. TÖRTÉNETI ÉNEKEK

A történeti énekek is részint magyarhoni, részint külföldi eseményeket tárgyaztak és vagy a multból vétettek,
25 vagy a jelenből.

Azon énekek közül, melyeknek tárgya a *multból*, a régibb magyar históriából van merítve, nevezetesebbek:

1. „*Bánk-bán*”, írta Valkai András (1574); Bonfinius históriájából van merítve, s az ismeretes történeti eseményt adja elő.

30 2. „*Zsigmond krónika*”, Tinóditól (1552).

3. „*Hunyadi krónika*”, Bánkai Nagy Mátyástól (1570).

4. „*Kenyérmezei ütközet*”, Temesvári Istvántól (1569).

5. „*Mátyás krónika*”, Bogáthi Fazekas Miklóstól (1577).

De mindezeknél fontosabbak, mert históriai beccsel
35 bírók az oly történeti énekek, melyekben a szerző *egykorú* eseményeket ír le. Effélék szerzésében leginkább kitűnt *Tinódi Sebestyén deák*, az utolsó magyar vándor-hegedős, ki önkészített énekeit önkészített dallamok szerint, lantkísérettel az urak udvarában énekelgette. Ez volt neki mestersége,
40 keresetmódja, annál fogva országszerte *Lantos Sebestyén* néven

volt ismeretes. A fehérmegyei Tinód faluból származott. Ifjúságáról, neveltetéséről mit sem tudunk, de hogy deákiskolákat járnia kellett, műveiből megtetszik. Eleinte Szigetvárott Török Bálint udvarában tartózkodott; ennek fogságba-
⁵ kerülése után vándorbottal és lantjával kóborolt országszerte fel s alá. Majd Kassán majd Kolozsvárt találkozunk vele, mígnem végre Nádasdi Tamás udvaránál lelt menedéket, hol nemsokára meg is halt. Számos éneket írt, leginkább a maga korában történt eseményekről, mineműek:

- ¹⁰ 1. „*Buda elveszése s Török Bálint elfogatása*” (1541).
2. „*Szegedi veszedelem*” (1552).
3. „*Egervár viadaljáról való ének*” (1553). Ebben Egernek a híres Dobó általi védelmét írja le híven és részletesen.
4. „*Erdélyi história*” (1553) stb.
- ¹⁵ A külföldi históriából vett énekek valamint nem számosak, úgy nem nagy jelentőséggel bírnak.

10. §. BIBLIAI ÉNEKEK. TANKÖLTÉSZET

A reformáció utáni kor vallásos és protestáns jelleménél fogva, még ha mulatságból olvasott is, főleg a bibliai tárgyú elbeszéléseket szerette. Legtöbbször az Ó-testamentum egyes
²⁰ történetei szolgáltak alapul az eposzi költőknek; arra építék javító irányú elbeszéléseiket. Ezen költemények tehát félig már a *tanköltészethez* tartoznak, mert a bennök levő történet nem annyira magáért, mint a belőle folyó erkölcsi tanulságért beszéltetik el. Számos fly ének maradt fenn, magok a fentebb
²⁵ említett reformátorok is: *Batizi*, *Sztárai* és mások írtak efféléket. Megemlíthetők a „*Vitéz Gedeon*”, „*Az istenfélő Zsuzsánna*” Batizitól; „*Dávid és Góliáth*” Tinóditól; „*Sz. Pál Apostol élete*” Ilosvaitól.

De egészen *didaktikai* vagy *tanító költemények* sem hiányzanak. Ilyen a többek között *Farkas András* (Andreas Lupus)
³⁰ költeménye (1538), mely a magyar nemzet viszontagságait a zsidókéval összehasonlítván, amazt jóra inti. A tanköltészethez sorozhatni a *gúnyos* vagy *feddő* énekeket is, melyek az emberek romlottságát ostorozzák, minő az „*Átok*” Horváth
³⁵ Andrástól (1547), s az „*Adhortatio mulierum*” gúnyos vers, névtelen írótól.

Ide tartoznak még az *aesopi* vagy *állatmesék* is. Aesopus fabuláit Pesti Gábor fordította először magyarra. Később Heltai Gáspár adott ki „*Száz fabulát*, melyeket Aesopusból
⁴⁰ és egyebünnen összeszörzött”.

II. §. LANTOS KÖLTÉSZET

A lírai vagy lantos költészet ez időszakban részint valamely szomorú eset alkalmával írott *elégiákból*, részint buzgó *vallásos énekekből* és némi kis részben *világi dalokból* állott. Szerelmi költemények e korban még alig találhatók.

5 Az egyetlen lírai költő, ki e nevet megérdemli: báró *Balassa Bálint*. Született ő 1551-ben. Viszontagságos életét többnyire sűrű homály fedi. Annyit tudunk, hogy a kitűnő neveltetésben részesült ifjú vitéz a Békési Gáspár és Báthory István közti pártviszály alkalmával az előbbihez csatlakoz-
10 ván, Báthory emberei által elfogatott. De fogságából később kiszabadult és a híres egri Dobó István leányát, Krisztinát vette nőül. Azután nem sok év múlva, — bizonytalan: miokból — külföldre bujdosott, mely számkivetését verseiben is emlegeti. Még 1591-ben kint volt, csak három
15 év múlva (1594) találjuk ismét Magyarországon, Esztergom ostrománál, hol sebet kapott, melyben el is halt. Költeményei részint a vallásos kebelnek buzgó kiömlései, részint hazafiúi énekek. Egy pár világi dalában a hadi élet örömeit, s a szép természetet eleven érzéssel festi. Költeményei Rimai verseivel
20 összekötve szoktak kiadatni.

12. §. DRÁMAI KÖLTÉSZET

A drámai vagy színi költészet egész mívelt Európában a középkori, úgynevezett *misztériumok* vagy *moralitásokból* fejlett ki. Így neveztettek azon párbeszédben írott költemények, melyeknek tárgya vagy a biblia csodás elbeszéléseiből
25 vétetett (misztérium), vagy elvont fogalmak pl. erény és bűn voltak bennök allegóriai módon megszemélyesítve (moralitás); mindkettő pedig erkölcsi példázatokkal volt teljes.

Efféle költemények a XVI-ik században nálunk is léteztek. Ilyen *Szegedi Lőrinc* „Theophaniája” vagy isteni megjelenése (1575), melyben az első emberek: Ádám, Éva, Kain, Ábel, Seth viszik a szerepet, sőt maga az Isten is személyesen
30 leszáll hozzájuk.

Valószínűleg ez időszakból maradt fenn egy másik bizonytalan szerzőjű moralitás is, noha ennek csak későbbi kiadását
35 bírjuk. Címe: „*Comico Tragoedia*, azaz négy szakaszból álló rész szerént víg, rész szerént szomorú história”. A négy szakasz ugyanannyi jelenést képez. Az elsőben a *Jóságos cselekedet* és a *Vétek* viszik a főszerepet. A másodikban *Gazdag* és *Lázár*,

a harmadikban a *Rabló*, negyedikben a *Kegyetlen tisztartó* lépnek fel, kiket végül a *Halál* mind pokolra kerget.

Egy klasszikai tárgyú színműről is van emlékezet. Ez *Bornemisza Péter* „Klytaemnestra tragoediája”, de amelynek csak pusztá neve maradt fenn.

Vége, mint a kor hibáit erős színekkel ecsetelő, darab, nevezetes még a következő című vígjátékocská: „*Comoedia Balassi Menyhárt áruttatásáról*” stb., melyben a vitéz, de majd egyik, majd másik fejedelemhez pártoló, hűtlen és rabló főúr közutalat tárgyává tétetik.

13. §. A VERSELÉS KÜLFORMÁJA

Mi a versek külalakját illeti, az még a XVI-ik században igen darabos volt. Vannak költemények melyekben se rím, se mérték nem használtatik, csupán a sorok és metszetek ritmusa ad némi élénkséget a költői nyelvnek (mint Farkas Andrásnál). A históriás énekek szerzői többnyire rímeket használnak; legszokottabb nálok a négysoros *alexandrin*, de az utolsó sort rendszeren megtoldják egy szótaggal, minő például Ilosvainál ez:

Oh én vén szakállom, hivatlan vendégem!
Budára hivatott mostan király engem,
Az ifjú vitézek megcsúfolnak engem
Király parancsolta, fel kell mennem énnékem. stb.

De vannak másféle alakok is, minő például Tinódinál a *sapphoi vers* hasonlatára, csakhogy rímekkel és mérték nélkül:

Ezer ötszázban és negyvenkilencben,
Tinódi Sebestyén ír a könyvében,
Az bibliából szörzé énnökében
Böjtben nagy hétben.

A lantos költészetben soká divatozott ama *kilenc rövid sorú versalak*, milyet Balassánál olvashatunk.

Vitézek! mi lehet
E széles föld felett
3. Szebb dolog a végeknél?

Holott kikeletkor
Az sok szép madár szól,
6. Kivel ember ugyan él!

Mező jó illatot,
Az ég szép harmatot
9. Ád, ki kedves mindennél.

Nevezetes tünemény végre ez időszak elején, hogy a többször említett Erdősi János *klasszikai mértéket* is kezdett alkalmazni, de követőkre nem talált. Új-testamentuma előtt ily kezdetű sorokat intéz disztihonban a magyar néphez:

⁵ (1541.)

Proféták által szólt rigen néked az isten,
Az kit igirt, imé vigre megadta fiát.
Buzgó lélekvel szól most es néked ez által,
Kit hagyta, hogy hallgass, kit hagyta, hogy te kövess. stb.

MÁSODIK IDŐSZAK. 1606—1711

14. §. KÜLSŐ VISZONYOK

¹⁰ Ugyanazon okok, melyek a XVI-ik század folyamán nemzeti irodalmunk terjedését oly hatályosan eszközlék, a XVII-ikben sem szüntek meg azt a virágzásnak még nagyobb fokára emelni. Jelesül: a *vallási vitatkozások* még mindegyre folytak, sőt nagyobb tüzzel, több elkeseredéssel, mint az előbbi időszakban. Ugyanis a XVI-ik században a protestantizmus már túlsúlyra vergődött vala, teljes győzelmét már bizonyosnak vélte; a katolikus elem mind szűkebb térre volt szorítva, elnémult, vagy ha néha felszólalt is, hangja elenyészett, mint kiáltó szózat a pusztában. De a XVII-ik században, ²⁰ miután a jezsuiták — élükön Pázmán Péter — megkezdték hatalmas térítéseiket, a katolicizmus mind erősebb visszahatást gyakorolt a protestánsok ellen: *s e visszahatás meglátszik az egész irodalmon*, sőt éppen ez teszi annak jellemét.

A *könyvnyomtatás*, mint szabad mesterség üzetvén, mind-
²⁵ inkább elterjedt, s terjeszté az irodalmat. Alig volt már ez időszakban a két hazának nevezetesebb városa, hol tipográfia ne lett volna. Különösen a felföldi városok: Pozsony, Nagy-Szombat, Kassa, Bártfa, Lőcse; az alföldön: Debrecen, Nagy-Várad; Erdélyben: Kolozsvár, Szeben, Brassó, Gyulafehérvár
³⁰ bírtak virágzó nyomdával.

Külföldi egyetemekre nemcsak a papi, hanem a világi pályára készülő ifjaink is sokan jártak. Nem egy vala, ki külföldön is tudós nevet vivott ki magának. Többek közül csak *Molnár Albertet* említsük meg, ki akadémiákon jártában
³⁵ úgy elhíresedett, hogy Németországban marasztatott professzornak; és *Tótfalusi Kis Miklóst*, ki Amsterdamban mint akadémikus a betűöntést megtanulván, nyomdát állított odakint s Európaszerte elhíresedett.

A hazai iskolák : akadémiák, kollégiumok, gimnáziumok is szépen virágoztak. A nagyszombati jezsuita iskolát Pázmán Péter jeles akadémiaiá emelte (1635); az erdélyi fejedelmek pártfogása alatt Nagy-Váradon és Gyulafehérvárott⁵ virágzó kollégiumok voltak, de későbbben amaz Debrecenbe, ez pedig Enyedre költözött át.

Vége a XVII-ik század folytán Erdélynek tudomány, vallás és magyar nyelv pártoló derék fejedelmek, mint Bocskai István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, kik egyszersmind¹⁰ Magyarország nagy részének urai is voltak, sokat tettek arra, hogy a nemzeti irodalom terjedessen.

15. §. VALLÁSI IRODALOM. PÁZMÁN. VITÁZÓ IRATOK

Valamint az előbbi, úgy a jelen időszakban is vallási könyvek teszik a prózairodalom nagyobb és becsesebb részét. A hittani versengés mind protestáns, mind katolikus részen¹⁵ számos vitatkozó iratot hozott létre, melyekben az ellenfél nagy tüzzel, sokszor mocskosan is támadtatott meg. Efféle vitatkozásban legkitűnőbb Pázmán Péter, nagyváradi születű, gyermekkorában református, majd jezsuita, idővel esztergomi érsek, primás és bibornok. (Született 1570, meghalt²⁰ 1637.) E rendkívüli észtehetséggel, hathatós ékesszólással felruházott férfiú, bárha egyrésztől a protestáns ügynek sokat ártott, munkái, szónoklata által igen sok jeles családot visszatérítvén a katolika egyház kebelébe, de másrészt meg kell vallanunk, hogy oly jeles prózaíró sem előtte, sem korában²⁵ nem létezett. Az ő velős magyarsággal írott művei korszakot alkotnak a magyar prózában. Munkái közül leghíresebbek:

1. A *Hodegus* vagy isteni igazságra vezérő „Kalauz” (1613), mely bő ékesszólással írt mű, a protestánsok ellen van intézve, kiket több munkáiban is megtámadott.

³⁰ 2. Evangéliumra való *Prédikációk* (1638); türelmesebb szellemű mint a Kalauz.

Pázmán ellenében a reformáta vallást leghatalmasabban védelmezte *Alvinczi Péter*, előbb váradi, aztán kassai prédikátor, különböző munkáiban, de amelyek, bár a vallás ügyében³⁵ szükségesek voltak, nyelv és irály tekintetében Pázmán műveivel nem mérkőzhetnek.

A teológiai vitázó iratok közül érdemes itten megemlíteni *Geleji Katona István* „Titkok titka” című munkáját, melynek előszavában az erdélyi unitáriusokat ostromolja⁴⁰ (1645).

A XVII. század első felében a református részről is van egy kitűnő férfiú, kinek irodalmi érdemeit méltán szembe-
tehetjük a Pázmánéval. Ez *Molnár Albert*. Született ő 1574-
ben, Szenc városban, ahonnan Szenczi Molnárnak nevezte
5 magát. Ifjú korát a külföldi leghíresebb egyetemek látogatá-
sában töltötte s már ott künn oly tudós hírt szerze magának,
hogy Oppenheimban, a Rajna mellé rektornak, azaz tanárnak
hívatott meg. Ő elfogadván a meghívást, künn maradt s
megházasult, de a távolban sem szűnt meg egyedül hazája
10 javán, a nemzeti irodalom előmenetelén munkálódni. Műkö-
dése vallási, nyelvészeti s bölcsészeti dolgozatokra terjed,
melyek közül a jelesbeket itt röviden összefoglaljuk. Már a mult
időszak végén említettük „*Latin-görög-magyar szótárát*” 1604,
mely minden addigiaknál jelesebb volt. 1607-ben a *Szt. Dávid*
15 *zsoltárait* fordította le francia schemák szerint versben; 1610-
ben *Magyar grammatikát* bocsátott ki. Magyarra fordította
Scultéti prédikációit (Postilla Scultetica) 1617, és *Kálvin János*
„Keresztyén hitről való tanítását” (Institutio religionis
christianae) 1624.

20 Ezenkívül kiadta még javítva a *Palatina Catechesist*
(a Szárászi Ferenc fordítása szerint) és a *Károli-bibliát* meg-
javítva, nagy költséggel, díszes formában, kétszer is. (1608—
12). Végre egy bölcsész munkát is fordított a *Legfőbb jóról*
(De summo bono). Hajlott korában Bethlen Gábor által
25 a gyulafehérvári kollégiumhoz meghivatván tanárul, 1629-ben
családjával együtt visszatért a hazába, de a fejedelem időköz-
ben meghalván, elmaradt hivatalától s nem sokkal ezután
(1633) ő is meghalt.

17. §. VALLÁSI IRODALOM. — VÉGE

Jeles egyházi szónokokkal s egyéb hittani írókkal e szá-
30 zad annyira bővülködik, hogy azokat hosszas lenne mind
elszámolni. Híresebb lelkészei ezen kornak: *Keserői Dajka*
János, Bethlen Gábor udvari papja s erdélyi református
szuperintendens, továbbá *Geleji Katona István*, ki számos
teológiai munkáiról, minő a fentebb említett „*Titkok titka*”
35 s a „*Váltság titka*” és *Prédikációiról* nagy hírben áll. Ő szedte
össze a ref. egyház Kánonait; magyar nyelvtana is van.
Ennek vetélytársa volt *Medgyesi Pál*, I-ső Rákóczi György
nejének, Lorántfi Zsuzsánnának udvari papja, híres szónok,

több hittani munka szerzője. Sőt nemcsak papok foglalkoztak teológiai munkák készítésével, hanem a kor szelleme szerint világi főurak, fejedelmek, még nők is. Ilyenek voltak *Eszterházi Miklós* nádor, *Apafi Mihály* erdélyi fejedelem, *Lorántfi* ⁵ *Zsuzsánna-Rákócziné* és mások.

A bibliának ez időszakban két fordítása érdemel említést, ú. m. *Káldi György* jezsuitáé, ki az úgynevezett *Vulgata* latin bibliát lefordította és kiadta (1626), és *Komáromi Csipkés György* debreceni reformált lelkipásztoré, ki az egész szentírást ¹⁰ lefordította (1685), mely később (1719) megjelenvén, „Komáromi-biblia” név alatt ismeretes.

A *vallási költészetben* nevezetes tünemény a zsoltároknak főntebb említett fordítása Molnár Albert által (1607), mely ¹⁵ nemsokára a magyar reformátusok részéről általánosan el lőn fogadva. S valóban ez énekek meg is érdemlék, hogy köztulajdonná váljanak. Egy katolikus író (Toldy) elfogulatlan ítéletét idézzük: „E zsoltárok, úgymond, költői irodalmunkban tartalmasság és mély vallásos érzés kifejezésével jeleskednek. Alaki tekintetben pedig, úgymint a *schémák* külömbféleségére (130-féle versalak), a rímre és nyelvbeli előadásra nézve: epochális munka” stb.

A többi énekes könyvek közül említendő még az „*Öreg Graduál*”, melyet *Keserői Dajka* kezdett szerkeszteni s ennek halála után *Geleji Katona* fejezett be s I-ső Rákóczi György ²⁵ díszesen kinyomatván (1636), a főbb református egyházaknak ajándékba megküldött. A kisebb egyházak s magánosok, főleg *Gönczi Györgynek* még az előbbi század végén (1592) megjelent énekes könyvét használták melynek újabb, időről-időre változtatott kiadása, az úgynevezett „Régi énekeskönyv” ³⁰ (Öreg zsoltár), mely a jelen század elején még használatban volt.

Még az erdélyi *szombatos* vagy *zsidózó* hitfelekezet énekeskönyvét sem hagyhatjuk említés nélkül, mely egyik költői beccsel is bíró emléke a XVII. század vallásos költészetének.

18. §. VILÁGI IRODALOM. — A NYELVTUDOMÁNY

³⁵ Nyelvünk a XVII. század első felében tetemes változáson ment keresztül. Az előbbi könyvekben is divatozott külömbféle szóejtések, most mindinkább egy *általános könyvnyelvvé* simultak össze; azon régi szavak és formák pedig, melyeket eddig egy vagy más tájbeszéd megőrzött vala, jóformán ⁴⁰ kimentek a használatból. Sokat tettek erre Pázmán munkái,

melyekben a stíl erejét már az egykorúak is érezték s utánozni hajlandók voltak. De mások is fáradoztak a nyelv és az éktelen ortográfia szabályozásában. Nyelvtani írói közül ez időszaknak nevezetesei:

⁵ *Molnár Albert*, ki 1610-ben a hesseni gróf, Móricz számára, hogy ez a magyar nyelvet megtanulhassa, magyar nyelvtant (grammatika) bocsájtott közre; *Geleji Katona István*, ki mind nyelvtanában (1645), mind egyéb munkáiban, főleg a magyar helyesírás egyszerűbbé tételén fáradozott.

¹⁰ *Komáromi Csipkés György* (1655) és *Pereszlényi Pál* jezsuita (1682) szintén írtak magyar grammatikát.

Szótár-írója ez időszaknak egy van: *Pápai Páriz Ferenc*, enyedi tanár és orvos, kinek ismert lexikona először 1708-ban jelent meg; a XVIII. század közepén pedig Bod Péter által

¹⁵ megbővítve újra kiadatott.

A magyar helyesírás javításán dolgoztak még *Tótfalusi Kis Miklós* és *Csécsi János*. Ez utóbbinak kicsiny munkája (1708) helyesírási szabályokat tartalmaz s rendesen a Pápai Páriz szótárához szokott függesztetni.

19. §. TUDOMÁNYOS IRODALOM. — TÖRTÉNET

²⁰ A vallási vitatkozások eme századában a teológia foglalt el minden jóra való tehetséget és így nem igen jutott ember egyéb tudományok művelésére. Kivált magyar nyelven nem sok előmenetelt tett a tudomány, mindazáltal a jelesebb úttörőket nem hagyhatjuk említetlen. Ilyenek voltak:

²⁵ A bölcsészetben: *Molnár Albert*, ki egy teologiko-filozófiai munkát adott ki, ily cím alatt: „*De summo bono*”, melyben a legfőbb jóról értekezik magyar nyelven. A munka nem eredeti ugyan, de azon korban a fordítás is nagy érdem volt. *Csombor Márton* református lelkész, a maga korának jeles filozófusa,

³⁰ „*Udvari Schola*” cím alatt adott ki (1623) egy erkölcsstanító munkát. *Fűsűs János* pataki lelképásztor „*Királyok tüköre*” című munkájában (1625), melyet Bethlen Gábornak ajánlott, a jó kormányzásról tanít. *Apáczai Csere János* kolozsvári tanár „*Encyclopoediát*” (1653) és „*Logicát*” (1654) írt magyar
³⁵ nyelven, még pedig az előjövő tudományokban magyar *műszavakat* használt, mely a nyelv akkori állapotjában nagy merészségnek és nagy érdemnek tekinthető.

Hadtudományi művet gróf *Zrínyi Miklós*, a költő hagyott hátra. *Csombor*, a bölcsész, külföldi utazásait írta le „*Itinerarium*” cím alatt.

A természettanban alig említhetni egyebet Miskolczi Gáspár „Jeles vadkert” című állattanánál (1702), mely fordított munka a kor gyarlóságaiiban osztozik. Orvosi könyvek szinte csekély számmal fordulnak elő, azok is leginkább népszerű oktatást foglalnak magukban a döghalál ellen, (mint Czanaki, Véber, Laskai). *Pápai Páriz Ferencz* „Pax corporis”, című orvosi könyve (1695) már egyéb nyavalyákról is tanít és a maga korában igen nagyra becsültetett s több kiadást ért.

Mint *klasszikus írók fordítói* megnevezhetők: *Forró Pál* ¹⁰ „Magyar Curtiusával” és *Dálnoki Benkő Márton* „Magyar Florusával” (amaz 1619, ez 1702).

Történeti művek a XVII. századból: *Pethő Gergely* „Magyar krónikája”, melyet később mások folytattak, és *Liszniai Kovács Pál* rövid magyar „Krónikája” (1692). Sokkal gazdagabb e század *emlékiratokban* (memoires), melyek újabb időben

¹⁵ nagyrészt már meg is jelentek. Ily emlékiratok közül nevezetesbek: 1. *Kemény János* erdélyi fejedelem, *önéletrajza*, kiadta legújabban Szalay László. 2. *Szalárdi János* „Siralmas krónikája” (1662), mely előadja a Bethlen és Rákóczi fejede

²⁰ lmek korában történt dolgokat. 3. *Cserei Mihály* erdélyi „Históriája” (1711), mely velős magyarságáért is becsben tartatik. Megjelent e két utóbbi munka az „Újabb nemzeti könyvtárban.”

20. §. KÖLTÉSZET

Ha a jelen időszak költészetét egészben véve tekintjük: ²⁵ úgy találjuk, hogy az a XVII-ik század első felében hanyatló állapotban volt, de annak második felében ismét virágzásnak indult. Ama népszerű költői irodalom, mely az előbbi időszak folytán, legalább mennyiségét tekintve olyan virágzó vala, most e második időszak elején úgyszólván teljesen elnémult; ³⁰ az efféle költeményeket olvasni szerető közönség leginkább csak a múlt század termékeivel táplálkozott, mert ami új itt-ott a *népi elbeszélő* és *tanköltészet* mezején feltűnt, az oly kevés, oly silány, hogy említést sem érdemel. Csupán a *lantos* költészetben mutatkozik e félszázadban némi kis élénkség, ³⁵ a Balassa nyomain haladó Rimai és Beniczki által.

De a század második felében az elbeszélő költészet Zrínyi-
vel ismét hatalmas lendületet nyert, csak hogy ez már nem a XVI. század népszerű eposza, nem a nép emberei a költők, hanem magas állású mívelt férfiak, kik jártasságukat a régi ⁴⁰ klasszikus költőkben minden alkalommal kitüntetik; nem is

a nép, a közsorsúak, hanem a hozzájuk hasonló műveltségű emberek mulatságára írják verseiket. Ez tehát már *deák*os, *tanult* költészet, különböző az előbbi időszak népies jellemű verses históriáitól. Különben az egy Zrínyit kivéve, — az⁵ eposz formáját ép oly kevéssé találták el e tanult költők, mint Tinódi vagy kortársai; összefüggő, kerek cselekvény helyett, csak egymásután történt, de nem egymásból folyó eseményeket adnak elő.

Mivel tehát, amint érintők, ez időszak elején csak a¹⁰ lantos költészet virágzott némileg, lássuk először is ezt.

21. §. LANTOS KÖLTÉSZET. — TANKÖLTEMÉNY

Balassa példája és népszerűsége buzdítólag hatott a fiatalabb egykorúakra és utódokra: így látunk ő utána feltünedezni másokat, kik az általa tört úton haladtak, verselési módját s egész modorát sajátjokká tévén. Ezek közt Rimai¹⁵ és Beniczki legkitünőbbek.

Rimai János ifjabb kortársa Balassának (szül. 1564 körül), birtokos, nemes családból származott. Jeles, tudományos oktatást nyervén, már fiatal korában Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem udvarába került; később Bocskainak lett²⁰ tanácsosa, ennek halálával II. Mátyás magyar király szolgálatába állott, ki, — mint utóbb Bethlen Gábor is, — annyira méltánylá tehetségeit, hogy a török udvarba küldötte követségbe, amiből kitetszik jártassága az országos ügyekben. (Meghalt 1631.) Számosabb munkái közül csak „*Istenes énekei*”²⁵ láttak világot, melyekben kevesebb érzés, több száraz elmélkedés van, mint Balassának hasonló tárgyú költeményeiben.

Beniczki Péterről alig tudunk egyebet, minthogy szentelt vitéz (eques auratus) volt s így hihetően harcokban is foroghatott. A XVII. század első felében élt, de se születése, se³⁰ halála éve nem tudatik. (1632 körül halhatott meg.) Költeményei „*Magyar ritmusok*” cím alatt már halála után jelentek meg. Ezek két részből állanak, az első rész tartalma: „istenes és világi énekek”, a másiké „közönséges magyar példabeszédek”.

De midőn a XVII. század lantos költőiről szólunk, Zrínyi³⁵ Miklóst sem lehet mellőznünk, sőt bizvást mondhatjuk, hogy a lírában is fölülmulta kortársait. Ide tartozó költeményei: négy *idillium* (pásztorvers), melyekben a vadász és pásztor álarcá alatt saját érzése rejlik; két hosszabb elégiai költemény,⁴⁰ u. m. *Orpheus keserve* és *Arianna* (Ariadne) *sírása*; egy ének

a feszületre és néhány epigramma. Mindezekben igaz és mély költői érzés van, mely a darabos nyelv és verselés dacára, ma is megihatja a figyelmes olvasót.

Nem annyira lantos, mint *leíró* vagy tanköltőnek nevezhetjük gróf Kohári Istvánt, ki a XVII. század végén s a következőnek elején magát mind hadi, mind polgári pályán kitüntetett, jeles férfiú volt. Ő mint I. Leopold híve, Tököli által (1682-ben) elfogatván, három évig a legsanyarúbb fogságban tartatott és ekkor írta „*Munkács kövárában szerzett verseit*”, melyeket azután több költeményei (amint maga nevezi „fűzfaversei”) is követtek.

Vége, hogy az afféle tankölteményeket, minő például *Oroszhegyi Mihályé* „a fenyőfa hasznos voltáról és a zsindeley csinálásáról” (1655) mellőzzük, még egy prózában írt s tanulságos elbeszélésekkel teljes könyvet kell megemlítenünk, mely a népnek maig kedves olvasmánya, az úgynevezett „*Hármas históriát*”. Készítője ennek *Haller János*, egy erdélyi úr, ki e munka írásával enyhítette fogaraszvári fogságát. (Megjelent e munka először 1695.) Három részre van osztva: az elsőben Nagy Sándor dolgai, a másodikban Példabeszédek (a római Gestákból vett erkölcsi elbeszélések), a harmadikban Trója veszedelme foglaltatnak.

22. §. ELBESZÉLŐ KÖLTÉSZET. — ZRÍNYI

Nemcsak a felvett időszak, hanem az összes magyar irodalom egyik legkitünőbb epikus költője gróf Zrínyi Miklós. Született ő 1616-ban és másodunokája volt a szigetvári hős Zrínyinek. A tudományok, nyelvek és hadi dolgokban kitünő oktatást nyervén, már ifjú korában annyira megkülönböztette magát hős tettei által, hogy még alig volt húsz éves, midőn már mind a hadseregnél, mind a polgári pályán fényes állásra emeltetett. Később (1647), mint atyja és nagynevű őse, ő is horvátországi bánsággal ruháztatott fel érdemeiért. A história feladata elbeszélni azon viselt dolgait, melyeket mint korának egyik legjelesebb hadvezére — főleg a török elleni táborozásai-
ban — végrehajtott; mi a tudomány és művészet emberét méltányoljuk benne, mint aki egy nála megfordult idegen tudós bizonyossága szerint, a régi klasszikus és újabb művelt nyelvekben annyira jártas volt, hogy azokon nemcsak olvasott, hanem bármelyiket folyvást beszélte; *csáktornyai* várkastélya jeles könyv- és képtárral, régiség- és fegyvergyűjteménnyel volt díszesítve úgy, hogy őt kora legmíveltebb férfái-

nak kell tartanunk. Halála, mely vadászat közben egy vadkan által idéztetett elő, 1664-ben történt.

Költeményei 1651-ben jelentek meg Bécsben, ilyen (a kiadó által választott) cím alatt: „*Ádriai tengernek Sirénája gróf Zrínyi Miklós*”. E könyvben a főtebb elősorolt lírai darabokon kívül foglaltatik egy XV énekre terjedő eposz, az „*Obsidio Szigetiana*” vagy „*Sziget ostroma*”, melyet közönségesen „*Zrínyiász*”-nak szoktunk nevezni. Benne a költő nagy ösét, Szigetvár halhatatlan védelmezőjét énekli meg. E költemény, ha az egésznek alkotását, a jellemfestést, az erőteljes dikciót, szóval mindazt, ami az eposzban lényeges dolog, tekintjük: mesteri mű, csupán a verselés darabos s a nyelv nem elég bő és hajlékony a költő eszméinek kifejezésére. Tartalma röviden ez: Isten, az elfajult s pártokra szakadt magyar nemzetet megbüntetendő, Szolimánt küldi ostorúl az országra. Szolimán roppant hadi néppel indul Magyarhon ellen s nem tudja még, Egert vagy Szigetet ostromolja-e először, midőn Zrínyi Miklós, Szigetvár parancsnoka az által, hogy Siklósnál egy török tábort széjjelver, a szultán haragját magára vonja. Ez tehát egész hadával Sziget alá száll. Zrínyinek az Isten már előbb csodás módon tudtúl adja, hogy a vár védelmében hősieleg el fog esni; mindazáltal ő nem csügged, hanem az ostromot több ízben győzedelmesen veri vissza, noha nincs reménye, hogy királyától segítséget nyerjen. E harcok folyama számos közbeszótt szép epizóddal teszi a költemény derekát. Miután azonban Zrínyinek sehonnan segéd nem érkezik, hada a folytonos csatázásban kevésre olvadt, legjobb vitézei elhulltak, a török, segítettve az *alvilág szellemeitől*, a várat felgyújtja. Látván Zrínyi, hogy a végóra eljött, kiront embereivel, *maga elejti Szolimánt*, de a tulnyomó erővel nem bir s mind népestől hősi halált szenved. Azonban így is győz, mert isten *angyalait küldi* a bajnokok lelkeiért s őket a vértanúk koronájával dicsófti meg; a török had pedig a vár makacs védelme és a szultán halála által megtöretve, kénytelen visszafordulni s ezúttal abbahagyni Magyarország elfoglalását.

23. §. ELBESZÉLŐ KÖLTÉSZET. — LISZTI, GYÖNGYÖSI

Két évvel utóbb, mint Zrínyi munkái megjelentek, az ifjú báró Liszti László adta ki költeményeit (1653). E jeles elmetehetséggel megáldott s kitünő neveltetésben részesült ifjúnak későbbi sorsa, kalandor élete borzasztó; mindenféle

bűnökbe, lopás, csalás, rablásba elegyedett úgy, hogy végre hóhér pallos alatt kellett elvéreznie, hihetőleg (1660). Költeményei közt legnagyobb a „*Magyar Márs*” vagy a „*Mohács mezején történt veszedelem*”, mely eposzi mű, noha itt-ott jó részletek is vannak benne, fárasztó leírásaival, száraz, elmé-
kedő előadásával nagyon hátramarad a Zrínyiász megett,
melyet utánozni akart. Másik munkája: a magyar vezérek- és királyokról nem egyéb verselt krónikánál. Írt még egy tan-
költeményt is, „a szerencsének állhatatlanságáról”.

¹⁰ De mind Zrínyinél, kit kora se nem értett, se nem méltá-
nyolt, mind Lisztinél nagyobb népszerűsége tett szert Gyön-
gyösi István. Született 1620-ban. Iskolái végzésével a nagyhirű
Veselényi Ferenc (később nádor) udvarába kerülve, annak
komornikja, azaz titkárja s megbízott kedves embere lett.

¹⁵ Azután megyei szolgálatra adta magát, s Gömörmegyének
először táblabírája, majd alispánja s négy országgyűlésen
követe is volt. — Első munkája: a „*Márssal társalkodó Mu-
rányi Vénusz*” 1664-ben látott napfényt. Ennek tárgyát azon
ismeretes történeti adoma képezi, hogyan jutott az erős

²⁰ Murányvár birtokosnéja, gróf Szécsi Mária (a Murányi
Vénusz) kezével együtt az ostromló Veselényi Ferenc hatal-
mába. Szécsi Mária e költeményért egy faluval ajándékozta
meg a szerzőt. Másik fő munkája a „*Porából megélemedett
Phoenix vagy Kemény János emlékezete*”, melyben leírja

²⁵ Kemény János házasságát Lónyai Annával, hogyan jutott
tatár fogságba, hogy szabadult ki, a török ellen viselt harcait,
erdélyi fejedelemségét, halálát. Ebből is látható, hogy eposzá-
ban hiányzik a *cselekvény egysége*; a hősnek különböző, egy-
más után történt, de nem egymásból folyó tette lévén előadva

³⁰ benne. Harmadik nagy műve a *Chariklia*, egy verses regény,
mely Chariklia nevű királyleány mesés kalandjait tartalmazza.
Ez Heliodorusnak görög nyelven írott Aethiopicája nyomán
készült, de Gyöngyösi nem a görögből fordította, hanem mint
maga említi, „holmi régi versek rongyaiból szedte össze”.

³⁵ A Chariklia sokáig nagyon kedves olvasmánya volt a magyar
közönségnek. Többi munkái: a „*Rózsakoszorú*”, „*Csalárd
Cupido*”, „*Palinodia*” s a szinte neki tulajdonított „*Daedalus
temploma*” csekélyebb jelentőséggel bírnak. Halálát Gyön-
gyösinek 1704-re teszik.

⁴⁰ Költői érdemét ami illeti, az eposzi cselekvény alkotása-
ban, a jellemek festésében, a dikció hathatóságában Zrínyit
meg sem közelíti; előadása bő, áradozó, mítoszi nevekkel és
képekkel tulságosan megterhelt, de verselése könnyebb,

folyékonyabb, mint a Zrínyié, rímei jobbak, magyarsága hibátlanabb. Ez okozta, hogy míg apáink Zrínyit nem olvasták, elfeledték, Gyöngyösit egy századon keresztül, mint Kölcsey mondja, *nimum patienter* bámolni meg nem szüntek.
5 Egyébiránt költői ereje leginkább a leírásokban (descriptio) tűnik ki, melyekben szinte kifogyhatatlan.

24. §. DRÁMAI KÖLTÉSZET

Kevés az, mit a XVII. század drámai költészetéről mondhatunk. Úgy látszik azonban, hogy nemcsak a moralitás és misztériumféle színdarabok tenyészték folyvást a zárdák és iskolák falai közt, hanem bizonyos neme a *vándorszínészetnek* is létezett, mely nevezetesebb eseményeket színműbe foglalván, előadásai által a népet mulattatta. Legalább egy följegyzésből tudjuk (1617), hogy miután Kanizsa vár (1602), a török által bevétetett, „nyilvánosan komédiák adattak elő,
10 melyekben Kanizsa ostroma, a török félelme, futása s leendő megveretése ábrázoltatott”. I. Leopold korából pedig (1692), egy oklevél maradt fenn, melyben a nevezett király engedményt ad „egy kolozsvári tanult polgárnak (neve hiányzik), hogy felvonásokra és jelenetekre osztott komikotragikus játékokat és komédiákat adhasson elő hozzászegődött társaival akár latin, akár magyar nyelven; de tisztességesek legyenek, s ne szennyes tréfákkal rakvák” stb. Ez adatokból a vándor színészet létezete a XVII. században bizonyosnak látszik.

Egyébiránt az efféle vándor csapatok által eljátszott darabokból semmit sem mutathatunk fel; a tanodai színművek közül is egynek maradt ránk pusztá emlékezete, s ez *Felvinczi György* kolozsmegyei szolgabírónak „tragoediája Pluto és Jupiter egymás közt való villongásiról” (1693).
25

HARMADIK IDŐSZAK. 1711–1772

25. §. KÜLSŐ VISZONYOK

A szatmári békekötés után következő mintegy hatvan
30 évet úgy jellemeztük fentebb, mint az irodalom *hanyatlásának* időszakát.

Okai e hanyatlásnak a nemzet megváltozott politikai és társas viszonyaiban gyökereztek. Az erdélyi fejedelmi ház megszűnt s Erdély meghódolt I. Leopoldnak. A magyar-

országi forradalmaknak véget vetett a szatmári béke, s ez, majd később a *pragmatica sanctio* szorosabban összekapcsolta honunkat az ausztriai házzal. Innen következett, hogy főuraink Béccsel gyakoribb érintkezésbe jöven, a bécsi⁵ udvarnál akkor divatos francia műveltséget kezdték felöltetni, idegen nyelveken társalogtak, a hazait lenézték, elfeledték. Ehhez járult a középrend latinos neveltetése, melyet a jezsuiták buzgalma mindinkább elsősegített a nemzeti nyelv rovására. Ily körülmények közt mindjobban hanyatlott az¹⁰ irodalom. Voltak ugyan tudósaink, de azok a magyar helyett a művelt és közdivatú latin nyelvet használták írásaikban; az országgyűlési tanácskozások is deákul folytak. A magyar próza elsilányult; a verselők elnémultak vagy középszerűesen is alól maradtak, úgy hogy alig van egy-két író érdemes¹⁵ az említésre. Lássunk ezekről röviden.

26. §. PRÓZAI IRODALOM

A vallási versengések megszűntével azon élénkség is, mely a XVII-ik század hittani irodalmát jellemzi, elenyészett. E szerint az irodalom prózai része *külsőleg* is megfogyott, úgy hogy csak ritkán jelent meg egy-egy magyar könyv;²⁰ *belsőleg* pedig elsilányult. Ama szabatos rövidséget, melyet a XVII. század jobb íróinál találunk, terjengő pongyolaság váltotta fel; az ik-es igék s igeidők azelőtt oly szabályos használata feledtségbe ment. Csupán egy-két író van e korból, ki a prózai irályt gonddal kezelte. Ilyen *Faludi Ferenc*,²⁵ kinek rövid, velős, tiszta magyar prózája most is tanulmányra méltó. Erkölcsi tartalmú művei, minők: *Nemes ember*, *Nemes asszony*, *Nemes úrfi*, *Téli éjtszakák* stb., jöllehet többnyire fordítmányok, oly erőben tüntetik fel a magyar stílust, mint azt egy írónál sem találjuk Pázmán óta. Ilyen volt³⁰ *Mikes Kelemen*, ki mint Rákóczi híve, ezzel együtt Törökországba bujdosván, onnan egy nénjéhez nagyszámú levelet intézett. E levelek, melyek később nyomtatásban is kijöttek, a tiszta jó magyarság mellett sok bensőséggel s azon keresetlen csínnal vannak írva, mely a remekírók *epistoláit* oly vonzóvá³⁵ teszi.

Nem stílusáért, hanem az irodalom körüli érdemeiért említjük meg *Bod Péter*, magyarigeni ref. prédikátort, ki a mult század közepe után magát mind egyéb munkáival, mind kivált „*Magyar Athénásával*” nevezetessé tette.

A költészet különböző nemei közül e hanyatlási időszakban csak a lírának voltak művelői, mert ami a többi ágakban történt, az oly csekély, hogy számba is alig vehető.

Az egyházi lírában akár a külforma csínosságát, akár a vallásos költői érzést tekintjük, első helyen állnak azon énekek, melyeket *Rádai Pál*, (a most is élő Ráday grófok őse) 1715-ben kiadott „Lelki hódolat” című imakönyvéhez ragasztott. Továbbá *Szőnyi Benjamin* „Szentek hegedűje” cím alatt írt s adott ki (1762) vallásos énekeket, melyek a köznépnél ma is kedvesek.

A világi lírában: báró *Amade László* jeleskedik. Született ő 1703-ban. Jelesül végzett iskolái után hadi pályára lépett s előbb mint huszárkapitány, majd Mária Terézia alatt (1742) a magyar nemesi fölkelő seregben mint ezredes szolgált. Azután a királyi udvari kamaránál tanácsossá lőn s e minőségben halt meg 1764-ben. Könnyed folyású, enyelgő dalai, noha csak kéziratban forogtak, nagy kedvességben álltak az egykorúak előtt. Amadé az első nálunk, ki a világi dal formáit szerencsésen eltalálta s a népdalschemákat átültette a magasb költészetbe. Verseinek egy része összegyűjtve csak nemrég (1836) látott világot, más része kiadatlan.

Faludi Ferenc nemcsak mint jó prózaíkus, hanem mint jeles lírai költő is kitűnik. Született 1704-ben, ifjonta jezsuitává lett s mint ilyen több helyen tanárkodott, majd 1741-ben Rómába küldeték gyóntató papúl. Az itt töltött öt évet távol hazája irodalmának szentelte; itt írta prózai munkáinak nagy részét; hihetőleg az olasz égalj serkentette költemények írására is. Visszatérte után még sokáig folytatta munkásságát, mígnem annak 1779-ben a halál vetett véget. Költeményei nem jelentek meg életében; halála után Révai adta ki azokat (1786). Állanak ezek pásztori versekből és csinos dalokból. Egy színdarabjáról alább.

28. §. ELBESZÉLŐ ÉS SZÍNKÖLTÉSZET

Az elbeszélő költészetben alig van név, mely érdemes volna a megemlékezésre. *Gróf Lázár János* „Florindája” a maga korában igen híres volt, de kevés joggal. Nagyobb szolgálatot tett az irodalomnak *gróf Haller László*, ki Fénelon francia költőnek prózában írt „Telemach” czímű hőskölteményét sikerült fordításban megismertette a magyar közönséggel.

A *színi* költészet egészen az úgynevezett *tanodai drámákra* szorítkozott, melyeket papok, tanárok írtak, és az iskolákban, zárt körben, tanítványaik által előadattak. Effélék közül említést érdemel Faludi színműve: *Constantinus*⁵ *Porphyrogenitus*.

Negyedik szakasz. — Legujabb-kor

1. §. ÁTTEKINTÉS

A magyar irodalom történet *Legujabb kora* 1772-ben Bessenyei György és társai fölléptével kezdődik és terjed a forradalomig, 1848. Az azóta lefolyt néhány év, a napi irodalom, melyben élünk, még nem nyújt a történetírónak¹⁰ biztos tájékozást.

Ez egész kort részint könnyebb áttekintés kedviért, részint, mert a dolog természete úgy kívánja, *két* időszakra osztjuk:

I. Időszak : Bessenyei fölléptétől — 1772 — a nyelv-¹⁵újítási forrongásig — körülbelül 1811. — Ez az *előkészítő* időszak.

II. Időszak : A nyelvújítási vitáktól a forradalomig — 1811—48. Ez a *virágzási* időszak.

ELSŐ IDŐSZAK

2. §. AZ IRODALOM UJRAÉLEDÉSE

Azon szomorú hanyatlás után, melyet irodalmunk a²⁰ XVIII-ik század elejétől fogva mutat, 1772-ben kezdett újabb élénkség, újabb mozgalom keletkezni abban. Ugyanis, felállítván Mária Terézia (1760) Bécsben a magyar kir. test-
őrző sereget: ez által számos ifjúnak alkalmat szolgáltatott²⁵ oly nevelést nyerhetni, melyet azelőtt csak a főurak fiai,
s azok is csak külföldön nyerhettek. Ezen ifjak Bécsben megismerkedtek a német, de főleg a divatos francia nyelvvel
s irodalommal, a fő rendek és udvar finom szokásaival: egy szóval, európai műveltségre tehettek szert. Bécsben akkor³⁰ még a német irodalom a franciának zsarnoksága alatt nyögött.
Az előkelők saját nyelvöket megvetve, franciául társalkodtak,

olvastak, a német irodalmat lenézték, noha már künn a birodalomban *Wieland*, *Klopstock*, *Lessing* annak igen szép lendületet adának. Ellenben a francia irodalom, mely XIV. Lajos alatt már virágzása tetőpontját érte el, divatolvasmány
⁵ lön: *Corneille*, *Racine*, *Boileau*, *Voltaire* stb. munkái forogtak közkezen. — Ily körülmények közt testőr ifjaink önművelése, francia irányban, szerencsésen haladt; de egyszersmind a magyar irodalom szegénysége, a franciával összehasonlítva, fölgerjeszté hazafiúi fájdalumokat s eltökélék annak gazdagítását kitelhetőleg munkába venni. *Bessenyei György* volt az első irányadó és útmutató: példája, buzdításai gyújták lángra testőrtársait, kik közt *Báróczi*, *Barcsai* s jóval utóbb *Kisfaludy Sándor* a legnevezetesebbek. — Nem sokára bent a hazában is örvendetes mozgalom támadt az irodalom
¹⁰ terén, kivált a *költészetben*, melyet aztán a próza is követett; úgy hogy az 1772-től 1794-ig terjedt időköz irodalmunkat már szép virágzásban tünteti föl.

3. §. A NYELV ÜGYE

Az ekkint, egyesek buzgósága és lelkesedése által új életre kelt irodalmi munkásságot méginkább ébresztette azon
²⁰ élnék visszahatás, mely a nemzetben II. József rendeletei folytán keletkezett. Ugyanis, e lángeszű fejedelem, részint azért, mert viassának tartotta, hogy Magyarországbán a köz ügyek a holt *latin* nyelven folynak, részint és főleg azért, mert örökös tartományait egy közös igazgatási nyelv által
²⁵ akarta a „birodalmi egységbe” olvasztani: 1784-ben oly rendeletet bocsátott ki, hogy hivatalos nyelvül Magyarországbán is a *német* hozassék be, s e rendelet, fokozatosan, 3 év alatt teljesezésbe vétessék. A vármegyék hiába tették panaszos felterjesztéseiket, valamint József császár egyéb
³⁰ reformjai, úgy e lépés ellen is: a rendelet érvényben maradt, mind addig, míg József, látván a nemzet ingerültségét, halála előtt kevéssel, 1790-ben egyéb újításaival azt is visszavonta. De a nemzetben fölébredt a nyelve iránti féltékenység, s át kezdte látni, hogy eddig mily bűnösen elhanyagolta azt,
³⁵ helyette a latint használván közdolgokban. Azért is az 1790-diki híres országgyűlés, mely az alkotmány biztosítását vette munkába, a nyelv ügyében is intézkedett. Nem látta ugyan még érettnék az időt, sem a magyar nyelvet eléggé kifejlettnék arra, hogy rögtön hivatalos nyelvvé emeltessék:

de megtette e célra az első lépést. Törvényt hozott, hogy a magyar nyelv elemei minden nyilvános iskolában, — az akadémiákban s egyetemen pedig a magyar tisztí-írásmód is — taníttassanak; hogy a hatóságok jegyzőkönyvei, levelezései magyarul folyjanak; mindenek előtt pedig óvást tett az ellen, hogy a nemzetre valaha idegen nyelv tukmáltassék. E mellett országos választmányt nevezett ki, mely a nevelés, s az indítványozott „magyar tudós társaság” ügyét rendszeresen kidolgozza. Az 1805-dik évi országgyűlés még 10 kiebb terjeszté a magyar nyelv hivatali használatának körét.

4. §. IRODALMI TÁRSULATOK. ELSŐ RENDES SZINTÁRSASÁG

Mindjárt az irodalom ébredésekor érezték jobbaink, hogy a magyar nyelv kimívelése egyesek által nem haladhat oly biztosan, mint egy testület tekintélye alatt: ennél fogva 15 már Bessenyei foglalkozott egy „*magyar tudós társaság*” eszméjével s annak felállítását sürgette (1781) „Jámbor szándék” című munkájában, mely ugyan akkor nem jelenhetett meg. Révai Miklós magának József császárnak nyújtott be (1784) egy hasonló tervet, de arra semmi válasz nem 20 jött; később, 1790-ben, nem csak Bessenyei említett munkáját kiadta, hanem e tárgyban maga is adott be az országgyűlésnek egy sürgető iratot; s az országgyűlés, annak megvizsgálását, s a terv megállapítását választmányra bízta. Azonban, a bekövetkezett harcos idők miatt a tudós társaság 25 kérdése még néhány évtizedig háttérbe szorult. De már akkor is keletkeztek az ország különböző részein kisebb *nyelvmívelő társulatok*, milyen volt (1790) a Kis János által létre hozott *soproni társaság* és pár évvel utóbb, Aranka György buzgólkodása folytán az *Érdélyi nyelvmívelő társaság*. 30 Ugyancsak az 1790-ki budai országgyűlés idejére esik az *első rendes magyar szintársulat megalakulása*. Midőn t. i. az ország rendei a felállítandó tudós társaság fölött vitatkoznak, többen azon véleményt fejezték ki, hogy a magyar nyelv művelését egy ily társaságnál jobban elősegelné a nemzeti játékszin. Nehány lelkes ifjú kapva kapott e szón, s 35 *Kelemen László* vezérlete alatt rögtön egy színész társaság állott össze, mely *első* előadását Budán, a német színpadon még azon évben meg is tartotta (1790. okt. 25); de a pesti és budai német színházak bérlője, gróf Unwerth, annyi 40 akadályt gördíte a keletkező magyar színészet útjába, hogy

dacára gr. *Ráday Pál* és *Kazinczy Ferenc* buzgó közbenjárásának, — a lelkes társaság csak két év múlva folytathatá ismét előadásait Pesten. Ugyanekkor már Erdélyben is alakult egy szintársulat; s minden akadályok mellett oly szerencsésen

⁵ haladt a magyar színészet ügye, hogy már 1795-ben több mint harmadfél száz szindarabbal rendelkezhetett, melyeket részint jelesb íróink, részint magok a színészek írtak és fordítottak.

És itt lesz még helyén, megemlékezni nemzeti kincsünkről, a *Muzeumról*, melynek alapját gr. *Széchenyi Ferenc*, István atyja, tette le, 1802-ben, az által, hogy gazdag könyvtárát, régiség- s ritkaság gyűjteményét nagylelkűen a hazának ajándékozta.

5. §. FOLYÓIRATOK

A műveltség terjedésének s a nyelv csinosulásának

¹⁵ hatályos eszközei az úgynevezett *időszaki* vagy *folyóiratok*, melyek t. i. bizonyos időhöz kötve jelennek meg. Effélek keletkezése nálunk szinte az irodalmi ujjászületés ezen korszakába esik. *Legelső hirlap* volt a *Magyar Hirmondó*, melyet Ráth Mátyás indított meg Pozsonyban 1780; s melyet aztán

²⁰ más hasonló vállalatok követtek, — mint péld. a „Hadi és más nevezetes történetek” (1789) című Görög és Kerekas által szerkesztett hirlap. De ezen, inkább csak politikai híreket tartalmazó ujságoknál a nyelv művelésére többet tettek a *szépirodalmi folyóiratok*: mint a *Magyar Múza*

²⁵ (1787) Szacsvay Sándor szerkesztése alatt; a kassai *Magyar Museum*, melyet három jeles írónk: Kazinczy, Baróti-Szabó és Bacsányi szerkesztettek 1788-tól kezdve; továbbá Péczeli: *Mindenes gyűjteménye* (1789); Kazinczy: *Orpheusa* (1790); Sándor István: *Sokféléje* (1791); Pánczél: *Uj Magyar Múzsája*

³⁰ (1793); végre Kármán: *Uránidája* (1794). — Ennyi folyóirat támadása, oly rövid időköz alatt, tanúskodik azon nemes buzgalomról, mellyel íróink a nyelv és nemzetiség ügyét felkarolták.

6. §. A MŰPRÓZA FEJLŐDÉSE

A magyar prózaírás, mely Faludi óta ismét áradozó

³⁵ pongyolaságba süllyedt, csak lassan kezdte emelkedni. *Bároczy Sándor*, a fönntemlített testőrök egyike, volt az első, ki a prózának szabatosabb formát igyekezett adni, eltérvén a

nagy többség gondatlan írmódjától. Báróczy nem volt eredeti író, csupán fordító; de fordításai, az akkori viszonyokhoz mérve oly jelesek valának, hogy egy Kazinczy őt választotta magának követendő példányúl a jó magyar prózában. Leginkább francia műveket fordított, melyek közt legkitünőbbek Marmontel *Erkölcsei meséi*. Ugyancsak franciából fordított egy *Kasszándra* című 7 kötetes regényt, mely a magyar szépnemnek sokáig kedvenc olvasmánya lón, — s németből az *Erkölcsei leveleket*. — Báróczyt a műprózában Kazinczy követte, de a tanítvány messze feljűlmulta mesterét. Róla alább fogunk szólni. — Kazinczyval, mint prózaíró, ellenkező irányban indult egy ifjú tehetség, a szelleműs Kármán József, az Uránia szerkesztője. Kazinczy ugyan is, a nyelv csinosítása tekintetéből, hogy a köznapi beszédől eltérjen, nemcsak megtúrta, de néha keresve kereste a nem-magyaros szólásmódokat, fordulatokat: ellenben Kármán magából a nyelv szelleméből igyekezett a stíl bájait kifejteni. De keveset írhatott: korán elhalt a sokat ígérő ifju. Munkái közt: *Fanni hagyományai* cím alatt egy szenvedő hölgy naplója is olvasható, feltűnőleg csinos prózában. — A költői próza megalapítójának id. Péczeli Józsefet tekinthetjük, ki *Young Éjszakáit* hatályos nyelven fordította. — Pár eredeti regényírónk is volt már ez időszakban: de ezek a prózai irányban nem sok izlést tanúsítottak. Mészáros Ignác: „*Kártigám*” című híres regénye (1772), egyéb fogyatkozását nem tekintve, a prózát sem igen vitte elébb. — Dugonics András, legtermékenyebb regényírónk a múlt században, a a népi közmondások beszövése által sajátos prózát teremtett magának, mely elég körmönfont magyaros ugyan, de izlés nélküli, sok helyett pedig épen aljas.

7. §. NYELVTANI IRODALOM

A magyar nyelv művelésének szükséges volta életkérdésül ismertetvén el: találkoztak írók, kik nem elégedtek meg többé azzal, hogy a nyelv szabályait, iskolai használatra, összeszedjék és csupán az ifjuság számára írják nyelvtanaikat; hanem mélyebben kezdtek bocsátkozni a filológiába, hogy a magyar nyelv természetét, szellemét, más nyelvekkel rokonságát kinyomozzák. Ily értelemben vett nyelvészeink közül a jelesebbek: Gyarmathi Sámuel, ki, páter Sajnovics után, a finn rokonságot első vitatta köztünk; — Beregszászi Pál, ki a magyart a keleti nyelvekkel hasonlítja össze. —

Ugyancsak a mult század vége felé (1795) Debrecenben, több tudós által készítve, jelent meg egy nagy magyar nyelvtan, mely *debreceni grammatika* név alatt ismeretes. E nyelvtannak fő hibája az, hogy a nyelv történeti fejlődését⁵ mellőzve, csupán az élő nyelvre támaszkodik s hol a gyakorlat nem képes útba igazítani, ott bizonytalan, ingadozó. Így például, az *-ik-es* és *ik-telen* ige hajlítás közt nem tud különbséget tenni, a szenvedőt a közép formával összezavarja; mind egy neki: látatom vagy látódom; látódjék, vagy látódjon.
¹⁰ — *Verseghi Ferenc* még tovább ment. *Tiszta Magyarság* című munkájában az egész *ik-es* hajlítást megtagadta magyar-
nak lenni, az ilyeneket: *eszem, iszom* tótos beszédnek állítja s helyettök ezt kívánta elfogadtatni: *eszek, iszok*. — *Verseghi*
ellenében az *ik-es* hajlítás törvényességét és sok más alap-
¹⁵elveit a magyar nyelvnek diadalmasan megmutatta *Révai Miklós*: „*Elaboratior Grammatica Hungarica*” című híres nagy nyelvtanában (1806), s ama *nyelvtani harcokban*, melyek ez idő tájt közte és *Verseghi* közt folytak; s melyekben a *Révai*
pártján három álnevű tanítványa (*Miklósfí János*, *Kardos*
²⁰*Adorján*, *Boldogréti Víg László*, ez utolsónak valódi neve *Horváth István*) egy-egy egész könyvet írt *Verseghi* ellen, nem minden mocskolódás nélkül. —

8. §. A TUDOMÁNYOS IRODALOM FŐBB VONÁSAI

Nem célunk itten minden, ez időszakban magyarul megjelent munkát elsorolni: oly öröndetes szaporodásnak²⁵ indult azok száma, hogy csak névszerinti megemléztések is hosszúra terjedne. Csupán azokra leszünk tekintettel, melyek a maguk korában nagy hatást gyakoroltak, s húzamosb ideig fönntarthatták becsöket a magyar közönség előtt. Ilyenek:

³⁰ A hittanban és erkölcstanban: *Tóth Ferenc* pápai tanár teológiai munkái és *Sárvári Pál* debreceni professzor „*Morális Filozófiája*” (1802). A természetrajzban: *Dr. Földi János* állattana, *Linné* szerint (1801); és a „*Magyar Fűvészkönyv*”, melyet *Diószegi Sámuel* debreceni predikátor és *Fazekas*
³⁵*Mihály* főhadnagy, hasonlóul a *Linné* rendszerében dolgoztak, s a magyar fűvészi terminológiának, úgy szólva, teremtoi lettek. E jeles fűvészkönyv félszázadon keresztül csaknem egyedüli segédeszköze volt a botanikát magyarul megtanulni akaróknak. — A *matézisben* prof. *Dugonics András* törte
⁴⁰ meg az útát „*Tudákosság*” című munkájával (1784), melyben

a kellő műszavakat magyarul igyekezett kitenni, sokszor szerencsésen, de többnyire visszatetsző ujtással. A *históriában*: *Világtörténeti* munkát gr. *Gvadányi József* írt, különböző forrásokból (1796—1802); de csak 6 kötetig vihette; ⁵ halála után *Kis János*, (a költő) folytatta azt. — *Mindszenti Sámuel* komáromi predikátor L'Advocat világtörténeti Lexikonát dolgozta ki magyarul, 6 kötetben (1795). — *Budai Ézsaiás*, debreceni tanár (később lelkész és szuperint.) „Közönséges Historiát” adott ki (1800—5), s ugyan ő irodalomtörténeti jó munkát is nyújtott a „Régi Tudós Világ Historiájában” (1805). — Különösen Magyarország történetét tárgyzó jelesb munkák: *Budai Ézsaiás*: „Magyarország Historiája” (1805—12) és bátyja, *Ferenc*, szováti ref. lelkész igen becses „Polgári Lexikona” (1804), mindenik ¹⁵ 3 kötetben. [*Virág Benedek*: „Magyar Századok” (I. kötet: 1808. II. kötet: 1816) című munkájában jelesen tárgyalja a magyar történet régebb századait.] — Magyarország földleírását (1799) prof. *Vályi András* dolgozta ki szótáralakú ²⁰ 3 kötetes művében; Magyarország megyéiről derék földképeket adtak *Görög* és *Kerekes*, a „Hadi történetek” című hirlap szerkesztői. Végre az egész földről hasznos *Oskolai Atlás* jelent meg (1800) Debrecenben, prof. *Budai* felügyelése alatt.

9. §. KÖLTÉSZET

A nemzeti és irodalmi ébredés ez időszak elején is, mint ²⁵ rendesen, először a *költészetben* nyilatkozott. Lelkes testőreink a francia, úgy nevezett *klasszikai* költészet csínja által elbájosolva, tárgyban és formában követni kezdék a jeles példányokat. A régi magyar költőknél divatos négy rimű versszakot, francia példára, könnyű kétsoros alexandrinnal válták fel; a dráma, tanköltemény, epistola lőn a kedvenc forma, melyben legörömelebb dolgoztak. *Bessenyei lépett föl először drámáival* (1772), úgy később a többiek; — itthon a hazában is hozzájuk csatlakoztak a rokon elemek; s ily módon állt elé költészetünkben az úgy nevezett *francia iskola*. ³⁵ De már ekkor a hon határai közt is készült egy mozgalom, mely egész más irányt adandó vala a magyar költészetnek. Néhány szerzetes férfiú, a *régi* klasszikai irodalom által föllelkesítve, *mértékes* versek: ódák, elégiák stb. írására ösztönöztetett, mire az előtt csak gyér példa vala költészetünkben. ⁴⁰ *Rájnás* volt az első, ki megkezdé a munkát, de

Baróti Szabó, a ki föllépett (1777). Még Révai csatlakozott ez irányhoz, s e háromtól veszi kezdetét a *latin*, vagy *klasszikai iskola*.

Azonban a versírók nagy része, mintha tudomást sem
5 venne ez újításokról, békén haladt a megszokott ösvenyen, melyet Gyöngyösi nyitva hagyott. Terjedelmes, bőbeszédű eposzokat zenge, négy rimű strófákban; alkalmazta magát a közönség fejletlen ízléséhez, s Gyöngyösit, ha erényeiben
10 úttól nem érte, hibáiban meghaladta. *Dugonics* lépett fel közülök először (1774). Ez volt az úgynevezett *népíesek*, vagy helyesben: *népszerűek iskolája*.

Végre egy negyedik irány is kezdte mutatkozni. Finom ízlésű emberek, egy részről a régi *klasszikai* költészet bájának is hódolva, de másrészt az új, — különösen *német* — poézis
15 szépségeitől is meghatva: míg amannak áldozni meg nem szűntek, ennek követésére is felbuzdulának. Külsőleg ez irány a *rimés versek mértéke* (jambus, trochaeus stb.) *szedésében* nyilvánult. *Ráday* tette az első kísérletet. — Ezek mintegy úttörői voltak azon új iskolának, melyben Kisfaludy K., Vörösmarty stb. ragyog: nevök tehát: az új
20 *iskola előzői*.

10. §. A FRANCIA ISKOLA

A francia iskola kezdője, ki annak egyszersmind fejétől tekinthető, *Bessenyei György*. Fia egy szabolcsi nemes családnak, oly hanyag nevelésben részesült, hogy midőn 19 éves
25 korában a testőrseregbe lépett, arcpirulva kellett érzenie roppant elmaradását. E szégyen érzete őt tanulásra ösztönzé; s 11 évi erőfeszítés, folytonos munka által annyira vitte, hogy nem csak az újabb művelt nyelveket sajátíttá el, hanem a tudományokban is, főleg a história- s bölcsészetben alapos
30 jártasságot szerzett; úgyhogy írói föllépésekor egyike volt már honunk legszellemdúsabb és kiképzettebb tudósainak. — Föllépése 1772-ben történt, *Agis* című szomorújátékával, melyet nemsokára *Hunyadi László*, *Buda* tragédiái, *Philosophus* vígjátéka és egyéb költeményei — ezek közt az angol Pope
35 után dolgozott *Ember próbája* című tanköltemény, — s néhány *próza* munkája követtek. — Bessenyei maga körébe vonta a vele rokon szellemű költőket, s munkáikat ily című könyvben kezdé kiadni: *Bessenyei György társasága* (1777). — Költeményeit a bölcsész hajlam, a reflexió, jellemzi;
40 drámái szerkezetén meglátszik, hogy olyan időben irattak,

1772—80 közé esik; azontúl, Bihar megyei jószágára vonulva, folyvást dolgozott ugyan költői, bölcsési és történeti műveket, de semmit ki nem adott.

⁵ *Barcsay Ábrahám*, testőr társa Bessenyeinek, később ezredes a lovasságnál, a „Bessenyei-társaságában” adta ki első költeményeit; azután pedig (1789) Révai bocsáta közre azokból egy nagyobb csomót. Versei leginkább könnyű, kedélyes *epistolákból* állanak, melyeket barátjaihoz irogatott.

¹⁰ *B. Orczy Lőrinc*, tábornok s abauji főispán, nem tartozott ugyan a testőrök közé, de azért a francia iskolához számítjuk, részint költeményei jelleménél fogva, részint mivel barátsága és buzdításai által serkentőleg hatott ezen iskola embereire. Orczy már hajlott korban volt, midőn ezek fölléptek; ő

¹⁵ azelőtt régen irogatott verseket, de ki nem adta, csak jóval később (1787—89) jelentek azok meg Révai által: *Költeményes Holmi* cím alatt. Józan, vidám életbölcsesség teszi alapját költeményeinek: dicséri a mezei életet, a megelégedést; korholja a hibát, a fényűzést, hiúságot; részt vesz a köznép szenvedéseiben és mindenek fölött szívvel-lélekkel magyar.

II. §. A FRANCIA ISKOLA. FOLYTATÁS

Barcsay személyes barátsága által ösztönözve lépett föl *Ányos Pál*, az ifju paulinus szerzetes. Az eltévesztett élet-pálya miatti gyötrellem, mely végre is (28 éves korában) sirba vitte, *elégia-költővé* tette Ányost; csak a barátság ²⁵ enyhíté némileg fájdalmait. Innen költeményei e két fajra oszlanak: *elégiák* és *epistolák*. Egy pár *dalában* a népi schemát is sikerrel alkalmazta. Munkái nem jelentek meg összesen; — csak halála után (1798) adott ki azokból Bacsányi egy nagyobb — de hiányos — gyűjteményt.

³⁰ *Gr. Teleki József*, ugocsaí főispán, azon szép *elégiájával* vonta magára a közfigyelmet (1779), melyben huga, Teleki Eszter halálát kesergi; — *gr. Teleki Ádám* pedig még előbb (1773) Corneille „Cid” című drámájának jeles fordításával, alexandrinokban.

³⁵ A francia iskola *újabb nemzedékének* mintegy központja, irányadója *Péczeli József*, komáromi predikátor lón: ki néhány eredeti, de többnyire fordított munkái által nagyon elhíresedett. Verseiben írott *Meséi* (1788) részint eredetiek, részint aesopusi tartalmuak, s könnyű kellemes elbeszélő ⁴⁰ modoruk miatt nagy tetszésben részesültek. Fordításai közül

jelesebbek: a *Henriás* (1786 és 92), hősköltemény Voltaire után; *Zair*, *Merop*, *Tánkréd*, *Alzir*, szomorújátékok ugyanazon francia szerzőtől; végre *Young Éjtszakái*, angol költő műve, de franciából fordítva.

⁵ Többi hívei is ezen iskolának leginkább francia művek fordítására adták magukat, de nem nagy szerencsével.

12. §. A LATIN ISKOLA

Erdősi Jánosnak XVI-dik századbéli kísérlete, a magyar verseket klasszikai mértékre szabni, a XVIII-dik század derekáig gyér követőkre talált. A múlt század közepe táján azonban már voltak egyesek, mint gr. Ráday Gedeon és Szilágyi Sámuel szuperintendens, kik írószobájok rejtekében latin mértékkel foglalkoztak, de közre nem bocsátván, működésök hatás nélkül maradt. — *Molnár János*, tudós kanonok, adta az első (bár gyarló) példát s a buzdtást: „Régi Jeles Épületekről” írt munkájában. Buzdtására előbb *Rájnis* kezdett tervszerűen dolgoztatni, de őt a föllépésben nemcsak *Baróti Szabó*, hanem *Révai* is megelőzte. E három a latin iskola kezdője, feje.

Baróti Szabó Dávid, jezsuita és kassai tanár, 1777-ben adta ki „Uj mértékre vett külömb verseit”, melyek „hatlábú, ²⁰ alagyás és lantos verseket” tartalmaznak. Mai szempontból tekintve, alig egyebek azok prozódiai gyakorlatnál: de megjelenésök az akkori deákos közönségre nagy hatással volt, s a méltányló fogadtatás buzditóan hatott Barótira. Nem sokára (1779—80), *Paraszi majorság* című tankölteménye ²⁵ (Vanière latin munkája után) még híresebbé tette nevét. — Verseit változtatva, kihagyva, újakkal pótolva még három kiadásban bocsátá közönség elé (1786—89—1802). — De legbecsesb dolgozata Virgil *Aeneise* lett, melynek fordítását agg korában végezte be, s melyhez az *Eklogák* is járultak. ³⁰ Erdemei a *nyelvre* nézve kétségtelenek, melyet új és ritkább szavakkal, fordulatokkal gazdagított; noha más részről az is való, hogy magyarsága sokszor erőltetett.

Köszegi *Rájnis* (tulajdonkép: Reinich) *József*, hasonlóul a jezsuita szerzet tagja — csak négy évvel utóbb Barótinál ³⁵ léphetett föl „Magyar Heliconra vezérlő *Kalanzával*”, melyben a magyar versszerzésnek „példáit és reguláit” adta. A *példák* saját versei, néhány óda s epigrammból állnak: és *eredeti* költeményei jóformán csak is ezekben határozódnak. De fordította ő is Virgilt; az *Eklogákat*, *Georgicont* egészen,

az *Aeneis*be belehalt. Dicsvágya, hogy Baróti által megelőztetett, keserű tollharcba keveré őt az utóbbival. Rájnis magyarsága nem oly erőltetett, mint a Barótié, de pongyolább is ennél.

⁵ Révai Miklós, kegyes rendű szerzetes, majd a magyar nyelvnek egyetemi tanára. — előbb egy füzet *elégiadt* (1778), később (1789) *Elegyes verseit* adta ki, melyek szintén *elégiákból* és *énekekből* (=dalokból) állnak. Izlése tisztább, mint társaié, nyelve, verselése is jobb: mindazáltal az ő nevét nem középszerű költeményei, hanem nyelvészeti munkái tették s teszik halhatatlanná. Ő a rímes verset sem vetette meg egészen: költeményei közt újabb szabású s elég csinos *dalok* is találhatók.

13. §. LATIN ISKOLA. VIRÁG

E három úttörő: Baróti, Rájnis, Révai nyomdokin ¹⁵ indult, de őket messze túlszárnyalta *Virág Benedek*, a „magyar Horác”. Született ő a mult század közepén (1752) Nagybajomban. A paulinus szerzetbe lépven, egy darabig sz.-fehérvári tanárságot viselt, de később, részint betegeskedés miatt, részint hogy magát kizárólag az irodalomnak szentelhesse, letette a tanári hivatalt és Budára költözött, hol élte hátralevő idejét csöndes elvonultságban és szegénységben tölté. (Meghalt 1830). — Költeményei, melyek főként *ódák* s *epistolákból* állnak, csak 1799-ben jelentek meg először összegyűjtve; de már az előtt egyes darabok *nemzeti ódái* ²⁵ közül, külön lapokra nyomtatva, bejárták és felvillanyozták a hazát. *Poétai munkáinak* második gyűjteményét néhány évvel halála előtt (1823) újra kiadta, de már akkor Berzsenyivel nem versenyezhetett. „Magyar Lantján” is, melyben a zsoltárok verses fordítását közlé (1826), meglátszott ³⁰ hanyatló korának erőtlensége. — De becses szolgálatot tőn hazájának, már élte őszén, *Horác* minden munkáinak hű és szép fordítása által, melyek előbb részenként, aztán (a *Levelek* 1815, a *Satirák* 1820, az *Odák* 1824) teljesen is megjelentek. — Virág egyike első rangú költőinknek, ki nemcsak a nyelvet, ³⁵ a verselést vitte nagyobb tökélyre: hanem *főnség* iránti érzékkel is bírt s azt többnyire hatályosan tudta kifejezni ódáiban.

A többi költők, kik még klasszikai formákban is dolgoztak, mint Kazinczy, Dayka stb. csak félig tartoznak a latin ⁴⁰ iskolához: róluk tehát az *új iskola* előzői közt leendő szó.

A francia iskola költői főleg azon osztályára hatottak a közönségnek, mely maga is birt némi franciás műveltséggel; a latin iskolát azok méltányolták leginkább, kik a régi klasszikai irodalom avatottjai valának. A nagy többség sem
 5 egyik sem másik irány szépségeit nem tudta felfogni; csak ízetlen újítást látott bennök, mely a nyelvet, a verselést kiforgatja eredeti bájaiból; — s még mindig Gyöngyösit tartá a nemzet legnagyobb költőjének. — E nagy többség izlésének hódolva lépett fel *Dugonics András*, kegyes-
 10 rendű szerzetes 1774-ben *Trója veszedelme* című verselt munkájával s nem sokára azután *Ulysses Történeteivel*, négyrímű strófákban. — Nagyobb tetszést idézett elő nemzeti tárgyú *eredeti regényeivel*, melyek elsője, *Etelka* (1788) nevét egyszerre országos hírvé tette. Követték ezt többi regényei
 15 (Az arany perecek, Jolánka, Cserei, A gyapjas vitézek, A szerecsenek), s elbeszéléssel vegyített sajátos szín-
 darabjai (Toldi Miklós, Etelka Karjelben, Bátori Mária, Kún László), melyek közül *Bátori Mária* igen soká fenntartotta magát a színpadon. — Dugonicsnak kétségtelen érdemei
 20 vannak az olvasó közönség gyarapításában, a nemzeti érzés terjesztésében, sőt a nyelvújításban is; noha választékos izlésűnek nem mondhatjuk.

Dugonicsnál még nagyobb költői hírben állt a mult század vége felé *Horváth Ádám*. E hírét leginkább *Hunniás*
 25 című eposzának köszönhetette, melyben Hunyadi Jánost, szintén Gyöngyösi modorában, a négy rímű versekben énekli meg (1787). Munkája gyarló; legnagyobb hibája az, hogy hiányzik benne a cselekvények *egysége*: Hunyadinak külömböző, egymásból nem folyó tettei soroltatnak el, egész haláláig.
 30 Hogy mégis oly nagy tetszést aratott az eposz: az a tárgy érdeme leginkább. — Horváth sokkal később, már élte vége felé (1815) is írt egy hőskölteményt, a *Rudolfiást*, Habsburgi Rudolfról: de ez még tökéletlenebb. — Költői beccsel csak néhány népdala bír, mint a *Vidulás* („De mit töröm
 35 fejemet”) s egy pár szép éneke mai énekes könyvünkben („A nagy király jó”... „Szent egek, minden boldogok hajléki”).

Legkedvesebb költő a népiesek közt mindenesetre gróf *Gvadányi József*, „magyar lovas generális”. Ő volt első nálunk,
 40 ki *komikó-szatirikus* műveket írt. *Peleskei Nótáriusában* (1790) a külföldieskedő magyarokat gúnyolja ki. E nagy

tetszéssel fogadott művét később folytatta is, így jött létre: a *Peleskei Nót. pokolba menetele* (1792) és a *Peleskei Nót. elmélkedései, betegsége, halála* (1796). — Rontó Pálja (1793) maig kedves népolvasmány, noha ez már vízenyősebb.
5 „Az 1790-iki országgyűlés leírása” szinte szatirikus művei közé tartozik.

Még egy rakás *eposzt* lehetne megemlítnünk, melyeket a népies iskola emberei irtak. Ilyen a *Zrinyiász*, melyet Kónyi János őrmester Zrinyiből *elrontott*; A *Magyar gyász*,
10 Etédi Mártontól, A *Máramarosi éhség*, Gáthitól, a *Pártos Jeruzsálem*, Vályi Nagytól stb.: de ezek csupán versbe szedett históriák; méltó feledség borítja őket.

Jobb izléssel, bár szinte népszerű modorban dolgozott az úgynevezett *debreceni kör*, melyhez Dr. *Földi János*,
15 főhadnagy *Fazekas Mihály*, s eleinte maga Csokonai is, tartozott. Földi a rimes versek mértékre szedését sürgette; Fazekas néhány csinos dalt irt s az oly közkedvességű *Ludas Matyi* népszerű elbeszélést.

Végre azon tévirányt sem hagyhatjuk érintetlen, mely
20 a költészetet *külső mesterkélésben* tartotta és kereste. A leoninista Gyöngyösi János, tordai pap, szedett e téren legtöbb álbabért; s Kovács Józseffel, a rímhajhással, végződik e kinövése költészetünknek.

15. §. AZ ÚJ ISKOLA ELŐZŐI

Ennyi szétágazó törekvés mellett már az *új szellem* is
25 kezdett lengedezni: ama szellem, mely a föntebbi iskolák egyikének sem hódolt föltétlenül; hanem a megifjodott német költészet *példájára*, mind az *óklasszikai*, mind az új-európai, mind végre a *nemzeti* formákban csupán a szépet kereste. A kassai „Magyar Museumban” nyilatkozott először
30 e szellem: Ráday nyújtotta az első kísérleteket s Kazinczy lón az új irány első bajnoka.

Gróf Ráday Gedeon, — fia Pálnak, ki vallásos költeményeiért a mult időszakban említettett, — már a század derekán megkísérlette volt a klasszikai formát, megkezdvén
35 a *Zrinyiász* átdolgozását hexameterben. De egyszersmind a rimes verseknek (jambus, trocheus) mértékre szedésében is ő volt az úttörő, ahonnan az ily versek ma is *Ráday-versnek* mondatnak. — *Árpád* című eposzát 8-soros mértékes stanzaiban kezdé írni, de félbenhagyta, mint többnyire minden

nagyobb művét. Nehány *mese, dal, epigramma* jelent meg tőle csupán: hanem példája s buzdításai megtermék gyümölcsüket.

Szentjóni Szabó László néhány csinos daláról ismeretes, melyek először a kassai „Museumban” s „Orpheusban” láttak világot, majd összegyűjtve is megjelentek (1791); továbbá egy *Mátyás király* című drámájáról, melyet az újon alakult színtársulat számára írt (1792). Ifjú életét, 28 éves korában igen tragikus módon fejezte be: ő is, mint akkor több írónk, belé kevertetett a Martinovics-féle összeesküvésbe s börtönben halt meg (1795).

Dayka Gábor, legkitűnőbb az új irányban haladó költők közül, s Kazinczynak barátja, kedvence, — Miskolcon született. Papi pályára készülvén, Egerben, Kassán, Pesten tanult, de mielőtt fölszenteltetett volna, bizonyos kellemetlenség miatt kilépett, s előbb lőcsei, aztán ungvári tanár lón, hol még ifjan (ő is 28 éves korában) elhalt (1796). — Verseiből, míg élt, kevés látott világot: halála után több évvel (1813) Kazinczy adta ki azokat. Részint klasszikai formájú *ódákat*, részint *dalokat* s *elégiákat* írt, melyek őt jelesb lírikusaink közé emelik.

Bacsányi János a kassai Museum egyik szerkesztője, mint *költő* leginkább csinos, tiszta nyelve és formái, — mint *prózaíró* pedig széptani értekezései által tűntette ki magát. — Hosszú élete — noha nem önhibáin kívül — a sorsnak folytonos üldözése közt telt el. Meghalt Linzben, 1845.

Verseghi Ferenc, mint nyelvész, s Révai ellenfele, már ismeretes előttünk. — Mint költő, ő is az új iránynak hódolt, s a rímes versek mértékre szedését nem csak példával mutogatta, hanem a *szépmesterségekről*, a *Muzsikáról* írt, s egyéb értekezéseiben elméletileg is fejtegette s ajánlotta. — Sokat és sokfelét írt, dacára a sanyarú életpályának, mely neki kevés nyugalmat engedett. Előbb paulinus szerzetes, majd tábori pap, — 1794-ben ő is elfogatott s kilenc évi fogság után kiszabadulva, csekély nyugdíjon éldegélt, míg József nádorhoz bejutván nyelvtanítónak, azontúl sorsa is jobbra fordult.

Még *Kazinczyról* kellene szólnunk, ki mint a Museum és Orpheus szerkesztője, mint költő és prózaíró már ez időszak mozgalmaiban is főfő szerepet vitt: de mivel őt mint *magának az új iskolának zászlóvivőjét* tiszteljük; róla a második időszakban lesz helyén beszélni.

A szerencsétlen 1794-dik évvel némi szünet áll be irodalmunkba. Többen a költők közül már elhaltak, vagy öregség miatt visszavonultak; néhányan, s épen az új irány képviselői, fogságba estek. E szünet alatt, mintegy kárpót-⁵ lásul a többiekért, jelent meg két hatalmas génusz: Csokonai, s néhány évvel később Kisfaludy Sándor; *önálló szellem* mindenik, ki a főttebbi négy irány közül egyiknek sem hódolt feltétlenül; hanem követte saját teremtő lelke sugallatát.

¹⁰ *Csokonai Vitéz Mihály*, született Debrecenben 1773-ban. Iskoláit az ottani kollégiumban bámulatos sikerrel végezvén, ugyanott a költészet tanításával bízott meg, de amely hivatalról, bizonyos kellemetlenségek miatt, le kelle mondanía. Elkeseredett kedéllyel a jogi pályára szánta magát¹⁵ s Patakra ment törvényt tanulni: de célját nem sokára megváltoztatta s az 1796-ik évi országgyűlés alkalmával Pozsonyba rándulván, ott egy *Diétai Magyar Múzsza* című költői hetilapot indíta meg. — Az országgyűlés végével, lejött Komáromba, s ott ismerkedett meg Vajda Juliánnával, kit²⁰ *Lilla* név alatt dicsőít verseiben; s hogy ezt nőül nyerhesse, hivatal után látott, talált is alkalmazást a csurgai ref. gimnáziumnál: de már időközben a leányt atyja férjhez adta. — Mintegy 2 évi tanárkodás után megvált e hivataltól s 1800-ban haza ment Debrecenbe, édesanyja házához, hol²⁵ azután — barátaihoz, pártfogóihoz, vagy munkái kiadása végett tett utazásait kivéve, — állandóan lakott haláláig, mely őt nem sokára 1805-ben, 32 éves korában, elragadta.

Csokonai jelesb munkái I., a *lírai* nemben: „*Lilla*, vagy érzékeny dalok”, melyek nagy része (de nem mind) a komáromi viszony idejéből való. — „*Ódák*” részint klasszikai, részint rímes formákban, s köztük *dalok* is találhatók. — *Anákreon-i dalok*, nem fordítás Anakreonból, hanem az ő mértékén s modorában írt eredeti darabok. — *Elegyes költemények*, melyek közt ifjúkori dolgozatai és a Diétai Magyar³⁰ Múzsában s egyébütt megjelent *alkalmi versei* olvashatók. — II., Az *eposzi* nemben: *Béka-egérharc*, víg hősköltemény Homér után, de az akkori viszonyokra alkalmazva; melyet még a kollégium falai közt írt. — *Dorottya*, szinte víg eposz, vagy mint ő nevezi, „furcsa vitézi versezet”. — *Árpádról*⁴⁰ írni szándékoltnagy eposzához csak a készületeket tehettemeg. — III., A *didaktikai* nemben: *Halotti versek* Rhédeyné

halálára, s némely kisebb darabok elegyes versei közt. — IV., A *dramái* nemben is vannak némely vígjátékai — mint a *méla Tempefői*, az *Özvegy Karmyóné* stb. — melyek elég elmések ugyan, de a szinpad kellő ismerete nélkül irottak.

⁵ Ezenkívül fordított néhány *pásztori szindarabot*, olasz költőkből, és egy hosszabb *festő versezetet* „A Tavaszz” címűt, Kleist német költő után.

Csokonai műveit, szerzőjük halála után (1817), szigorúan, s nem minden elfogultság nélkül bírálta meg Kölcsény, ami azokat az új iskola hívei előtt egy időre rossz hírbe hozta: de az újabb kor ismét kellően méltányolja az ő eredeti génuszát.

17. §. KISFALUDY SÁNDOR

Kisfaludy Sándor született Sümegen, Zala megyében 1772. — Iskolái végeztével atyja jogi pályára szánta, de neki arra semmi kedve nem volt, hanem titkon a költészettel foglalkozott; végre kijelenté atyjának, hogy katona kíván lenni. Atyja ezt nem ellenezvén, mint kadét, a Sándor-Leopold ezredbe lépett s Erdélyben töltött 8 hónap után, megyéje részéről a kir. testőrsereghez nevezetett ki, hol — mint régebben a francia iskola tagjai — bő alkalmat nyert önkiképzésére. De már egy év mulva garnizonezredhez tétetett át: mi miatti kedvetlenségét nevelte még az is, hogy a leány, kit nőül venni ohajta, nem látszék viszonzni érzéseit. Elkeseredtében a harcmezőn akarta fölkeresni halálát; a francia háború alkalmával több ütközetben részt vett, egyszer el is fogatott s a szép *Provence*-ba vitetett, hol Petrarca szellemétől ihletve, írta nagy részét gyönyörű dalainak. Kiszabadulván, még egy ideig a seregnél maradt s több véres ütközetben kardját jelesül forgatta; szabad idejét pedig a költészetnek szentelte. 1800-ban mint főhadnagy, kilépett a hadseregből, hazajött s nőül vette a leányt (Szegedi Rozáliát), kihez szíve oly rég vonzotta.

Következő évben (1801), kiadta első költeményeit, ily cím alatt: *Himfy szerelmei*, I. rész: a *Kesergő szerelem*; és hat év mulva (1807) a második részt: *Boldog szerelem*. — Nem lehet leírni az elragadtatást, mellyel a közönség e költeményeket fogadta. — Ugyanazon évben megjelent tőle: *Regék* a magyar előidőből: *Csobánc*, *Tátika*, *Somló*; mely közkedvességű darabjait élete későbbi szakában még nagy számú ⁴⁰ *regéi* követték. (Dobozi, Sz. Mihályhegyi remete; A meg-

boszúlt hitszegő; Antiochus; Gyula szerelme; Kemend, Döbrönte, Szigliget, Somlai vérszüret; Eseghvár, Miczbán, Frangepán Erzsébet, Balassa Bálint.) — A színmű írásban tett kísérletei (Hunyadi János, Az emberi szív örvényei, ⁵ A Dárday-ház, Kun László, A lelkes magyar leány), — öccsének, *Károlynak* jelesb szerkezetű drámái által homályosítottak el. — Megérte az Akadémia s a Kisfaludy-társaság felállítását, melyeknek tagja lőn; s tisztes vénség után 1844-ben húnyt el.

¹⁰ Kisfaludy Sándor mindenek fölött *lírai*, alanyi költő; legerősebb, midőn saját érzelmeit zengi; legnagyobb Himfyjében. Regéi, sőt drámái is, a helyett, hogy *tárgyasak* volnának, mindig ugyanazon érzéseket tükrözik vissza, melyek tulajdon keblét dobogtatták. Szerelem, honszeretet, de *nemesi* szabadság érzetével párosulva: e két góc körül forog összes költészete; úgyhogy míg Csokonai a *nép* felé hajlik, Kisfaludyt inkább a *nemesség* költőjének jellemezhetjük.

MÁSODIK IDŐSZAK 1811–1848

18. §. A NYELV ÁTALAKULÁSA

Közeledett végre az idő, melyben a magyar nyelv a holt latin nyelvnek zsarnoksága alól egészen kiszabadulván, illő ²⁰ helyét az országos élet minden nyilatkozataiban elfoglalja. Hogy azonban e díszes állapotra felvergődhessék: igen nagy belforrongáson kellett keresztülmennie. Azon *nyelvtani harcokhoz*, melyek a század eleje óta Révai Miklós rendszere mellett és ellen oly nagy elkeseredéssel folytak, most egy ²⁵ másik vita járult: a nyelvújítók (neológok) és a régihez tapadók (ortológok) elszánt, makacs, hosszú küzdelme.

Minden időben találkoztak ugyan írók, kivált költők, akik egy-egy szokatlanabb vagy épen új szót nem irtóztak műveikbe fölvenni, — Gyöngyösi, Zrínyi, Csokonai, de kivált ³⁰ Dugonicsnál egyaránt találunk ilyeneket. Kisfaludy Sándor valamivel merészebben, de mégis tartózkodva lépett fel e tekintetben. *Kazinczy Ferenc* volt az első, ki a *nyelvújítás* (neologismus) zászlaját nyíltan ki merte tűzni. Ő a köznapi, aljasabb szókat, szólásformákat merőben elvetette, s helyettük újakat csinált; régi, avult szókat éleszte föl, vagy hosszadalmas szavainknak gyökerét kereste ki s mindezeket használta oly bőségben, hogy az effélékhöz nem szokott írók és ³⁵ közönség nagy része megbotránkozott benne. De éppen ezt

akarát Kazinczy, akarát, hogy a nemzet figyelme nyelvére vezettség, hogy harc legyen innen is, túl is, újítók és újítást ellenzők közt, melyből a nyelv megtisztulva, megifjodva egészen új alakban kerüljön ki. Úgy is történt: az ifjabb tehetségek, mint *Helmezy, Szemere Pál, Kölcsey, Kisfaludy Károly, Vörösmarty* stb. Kazinczy zászlájához szegődtek, s az írók két táborra oszolván, vitatkozásuk több, mint egy pár évtizedig (1810—1830) szenvedélyesen, sokszor mocskosan is folytak, minnek eredménye az újítók győzelme s *nyelvünk*¹⁰ *átalakulása* lőn.

Az ekkép diadalra jutott *új magyar nyelv* meggyőzte a kételkedőket, hogy az a közügyek folytatására nem kevésbé alkalmas, mint a latin. Az 1832/6-iki országgyűlésen a törvények már magyar és latin kettős szöveggel lőnek szerkesztve, melyek közül kétes esetekben a magyar tekintetett hitelesnek. A következő országgyűlés (1840) a közigazgatásnak és törvénykezésnek csaknem minden ágaira kiterjeszté nyelvünk használatát; az 1844-iki törvények pedig már egyedül magyar nyelven jelentek meg. Végre az 1847-iki honygyűlést ő felsége, a magyar király, V. Ferdinánd, az ország rendeihez intézett magyar beszéddel nyitotta meg s így nyelvünk, mint *diplomaticai nyelv* is teljes diadalát ünneplé.

19. §. IRODALMI TÁRSULATOK. NEMZETI SZÍNHÁZ

Az 1790-iki országgyűlésen indítványozott magyar tudós társaság sokáig nem léphetett életbe. Főakadály ebben a folytonos háborúk valának, melyek az országgyűléseken minden egyéb tárgyat háttérbe szorítottak; a béke helyreállítása után pedig több éven át nem tartatott országgyűlés. De eljött végre az 1825/7-iki diéta. Midőn egy kerületi ülésben a rendek vitatkoznának a felállítandó tudós társaságról s némelyek a kellő pénzalap nemlétezését emlegetnék, feláll egy ifjú huszárkapitány, ki a gyűlésben csak mint hallgató vett részt s mondá: „nekem ugyan itt szavam nincs, mert országnagy nem vagyok, de birtokos vagyok, s ha feláll egy oly intézet, mely a magyar nyelvet kifejti s ezáltal honosink magyarrá neveltetését elősegíti: jószágaim egy évi jövedelmét feláldozom”. Ezen férfiú *Széchenyi István* volt, egy még kevésbé ismert ifjú, fia Ferencnek, a Múzeum alapítójának. A dicső példa hatott, Széchenyi 60.000 pforint ajánlata, főuraink áldozatkészségéből nem sokára harmadfélsszázezer forintra szaporodék s a *Magyar tudós*⁴⁰ *társaság* meg lőn alapítva.

Tíz évvel később (1836) azon pénzösszeg maradványából, mely elhunyt nagy költőnk, Kisfaludy Károly emlékszobrára összegyűlt vala, egy kisebb *szépirodalmi társaság* is alapított, mely a dicsőült nevről *Kisfaludy-társaságnak* nevezetik. Hasznos, főleg az ifjú írókat buzdító működését⁵ folytatta 1848-ig, azóta, fájdalom, egészen elhallgatott.

A *Nemzeti színháznak* még mindig nem volt állandó hona az ország fővárosában, Budapesten. Egy nagyszerű *Nemzeti színház eszméjét* gróf Széchenyi István pendíté meg először,¹⁰ mely az ő terve szerint részvényekre vala fektetendő. A Túdós társaság pedig (1833) pályadíjat tűzött ki e kérdésre: „Miként lehetne Budapesten a magyar játékszínt megalapítani?” — Fáy András értekezése lőn a nyertes, ki abban, ellenkezőleg a Széchenyi tervével, országos adakozás által javasla felállítani a Nemzeti színházat. De mielőtt az országgyűlés valamit végzett volna, Pestmegye a lelkes Fáy és Földvári Gábor buzdítására elhatározta az állandó magyar színház felépítését, s az önkéntes adakozások gyűjtését. Így történt, hogy az új színház, még akkor csak mint Pest megye tulajdona,¹⁵ már 1837 augusztus 22-én megnyitott. Az 1840-iki országgyűlés átvette Pestmegyétől a színházat, s a nemességre kivett 400.000 forint által biztosítván, Nemzeti színházzá emelte.

20. §. FOLYÓIRATOK

Amely mértékben a nyelv régi bilincseiből, szűk és korlátolt állapotjából kifelé bontakozott, azon mértékben kezdetek a muzsák is mind gyakrabban szólalni meg magyarul.²⁵ A tudományos és szépirodalmi próza mindinkább tisztult és csinosodott, mire sokat tettek a *folyóiratok*. Ezek közül a nevezetesebbeket nem szabad említés nélkül hagynunk. Mellőzve a mindinkább szaporodó politikai hirlapokat (Magyar Kurir, Nemzeti ujság, Jelenkor, Világ) legelőször is azon füzetekre vessünk figyelmet, melyet *Döbrentei Gábor* (1814–18) *Erdélyi Múzeum* cím alatt négy évig szerkeszte. Legjelesebb íróink: Kazinczy, Kölcsey stb. dolgoztak bele. Nagyobb terjedelmű és hatású volt ennél a „*Tudományos Gyűjtemény*”,³⁰ havi füzetekben megjelent folyóirat, melyet (1817-ben) Fehér György kezdte szerkeszteni, később Vörösmarty és Thaisz, végre a nagy tudós Horváth István gondjai alatt jelent meg s 25 évi folyamában sok becses cikket hozott a különféle tudományok köréből. Felállítatván pedig a Túdós társaság, a³⁵ mellett, hogy évkönyveit esztendőről esztendőre kiadta, még⁴⁰

egy másik folyóiratot is indította meg „*Tudománytár*” cím alatt, évnegyedek kötetekben, mely néhány évig folyván, szinte előmozdítója lett a magyar tudományosságnak. A *Felsőmagyarországi Minerva* (1825) Kassán, továbbá az *Élet és Literatura* (később Muzáron) Kölcsey és Szemere Pál szerkesztése alatt (1826), leginkább a szépirodalmat segíték elő. Legnevezetesebb szépirodalmi lapja azonban ez időszaknak az *Athenaeum*, mely három legjelesebb írónk: Bajza, Schedel (Toldy) és Vörösmarty által szerkesztve, hét évig (1837—1843) az ízlés¹⁰ terjesztésére s a nyelv csinosítására igen sokat tett. Szépirodalmi zsebkönyveink közt legjelesebb s legnagyobb hatású volt az *Aurora*, melyet Kisfaludy Károly 1822-ben indított meg, ennek halála után (1830) Bajza folytatott 1837-ig. A *Kisfaludy-társaság évkönyvei* (összesen 7 darab) szinte megemlé-¹⁵ tendők.

21. §. A MŰPRÓZA FEJLŐDÉSE

A prózaírók nagy többsége ez időszak elején is még ama széles, lapos irályt használta, mely a múlt században közönséges volt. Terjengő, pongyola próza volt ez, nem sokat különböző a közbeszédtől, a hogy éppen az írónak tolla alá jött, s²⁰ minden változatosság nélkül tudományos vagy szépirodalmi, történeti vagy szónoki művekben ugyanazon irály volt használatos. Azon néhány író, kik a múlt időszakban kivételt képeznek (mint Báróczy, Kármán, Kazinczy), már említettük. Most a műpróza újjáteremtője gyanánt *Kazinczy* lépett föl.²⁵ Ő a múlt században Báróczy nyomán választékosan kezde ugyan írni, de még akkor tartózkodva újíttott. Ellenben a jelen század első tizedével működésének új iránya kezdődik: hozzáfogott életbe léptetni a *nyelvújítás nagy eszméjét*. De ő nem csupán szavakat akart újítani, hanem a prózát a mindennapi beszéd pongyolaságából kiemelni, nemesíteni, változatossá, hajlékonyá tenni. E célhoz inkább fordítások, mint eredeti művek által remélt eljutni; remekműveket fordította tehát, s az idegen nyelv szépségeit ellesve, azokat nyelvünkbe is átültette. Munkái bizonyosságot tesznek, hogyan tette ő sajátjá-³⁰ jává majd *Gessner* lágyságát, majd *Ossián* dagályos, fellengős nyelvét, majd *Goethe* klasszikai tisztaságát. A római remekírók: *Cicero*, *Sallustius* fordítása által, mely utóbbin 30 évig dolgozott, erőt kölcsönze nyelvünknek. *Eredeti levelei* a magyar epistola mintái gyanánt szolgálhatnak. Egyszerű-⁴⁰ maga *Kazinczy* többet tőn műprózánk fejlesztésére, mint máskor egy időszak összesen.

Kazinczy mellett barátja *Kis János*, nem cifra ugyan, de világos, folyékony prózával tűnt ki; művei közül *Blair* *Hugó* fordítása nagyon ajánlható az ifjúságnak. *Kölcsey*, a jeles szónok, a prózai írálynak a *szónoki emelkedettségét* adta meg, mely az ő műveit örökbecsűekké teszi. *Fáy András*, beszéleyeiben a víg, szeszélyes előadást honosította meg; ugyan-csak élces modorban *Kisfaludy Károly* is nagy szerencsével dolgozott. *Vörösmarty* prózája átlátszó tisztaság és folyékony-sággal jeleskedik. *Vajda Péter* sajátságos keleti színben ragyog.

¹⁰ *Jósika* szereti a pompát előadásában, de stílusa nem mindég szabatos. *Kuthynak* fellengő, képdús nyelve gyakran dagályba csap át. *B. Eötvös* szellemdús irálya csaknem túlterhelve van hasonlatokkal s itt-ott némi idegen ízt éreztet.

Történeti íróink közül: *Péczei* a római írók, főleg *Livius*

¹⁵ pompás, körmondatos prózáját vette mintául; *Horváth Mihály* ellenben tisztán tárgyyszerű előadásra törekedett s e miatt néhol száraz marad stílusa. *Bajza* „*Világtörténete*” ez időszakban írály tekintetében is a legjelesebb históriai mű.

Az értekező előadásban a sok közül *Szemere*, *Kölcsey*, *Bajza*

²⁰ esztétikai cikkeit emeljük ki, s *Toldy Ferenc* teljes hangzatú, körmondatos (néhol kissé idegen színezetű) prózáját, melytől az *Erdélyi Jánosé* magyar, (sőt népies) íz által különbözik. *Gr. Széchenyi István* számos munkái által, mint *Hitel*, *Világ*, *Kelet népe* stb. legjelesebb prózaíróink közt foglal helyet s ha stílusának hibái vannak is, mint a szakgatottság, túltömöttség, ezek a lángész hibái, melyek épen az eszmék bőségéből erednek.

22. §. KÖLTÉSZET. ÁTTEKINTÉS

Amint általában igaz az, hogy a költészet mindég saját korának vezéreszméit, vágyait, küzdelmeit tükrözi vissza:

³⁰ úgy különösen ez időszak költészete magán hordja a kor bélyegét. *Ujítás* a nyelvben, alkotmányyszerű *haladás* a politikában: e két sark körül forgott az egész magyar világ; innen van, hogy ezen korszak költeményeit is e kettő bélyegzi leginkább. A költői nyelv és dikció, mely *Kazinczy* óta egészen átalakult,

³⁵ *Kisfaludy Károlynál* *legújabb*, *Vörösmartynál* *legszebb*: amannak újdonszavakkal terhelt, de még ki nem forrott stílja sokszor nehézkes, ennél már az új és régi nyelv bájos harmóniává olvad össze és csakugyan nincs is költőnk, ki a nyelv szépségére nézve *Vörösmartyt* utólérné. De a politikai helyzet

⁴⁰ azt okozta, hogy újabb költőink nyelvén (*Vörösmartyén* is, de

Garayén méginkább) bizonyos szónoki színezet terül el, mely azokat kiválóan jellemzi.

Ezen időszak költői még részint a latin vagy klasszikai iskolához, de nagyobb részben az új iskolához számíttatnak, mely utóbbi Kazinczytól véve eredetét, magába foglalja minden jeles költőnket egészen Garayig. Végre az utolsó évtizedben *Petőfivel* a nemzeti népies irányt látjuk túlsúlyra vergődni.

A) Lantos költészet

23. §. KAZINCZY FERENC

Nemzeti irodalmunk e nagy reformátora született 1759 okt. 27. Ér-Semlyénben, Biharban, régi nemes, birtokos családból. Patakon jelesül végzett iskolai után, hol már mint író is föllépett, törvénygyakorlatra adta magát, majd Pesten jurátusnak esküdött fel, sőt megismerkedett a jelesebb írókkal. Azután Abauj-megye jegyzőjének nevezetvé ki, a József császár-féle rendelet folytán a német fogalmazások terhe egyedül ő reá nehezült, mivel tisztársai közül egy sem tudott németül. E hivatalát nemsokára fényesebb állással cserélte fel, midőn a császár által a kassai kerületben a nemzeti iskolák felügyelőjévé nevezetett ki, mely tisztét öt évig mindenkégy megelégedésére folytatta; de a császár halála után mint protestáns elmozdítottatott. 1794-ben őt is elérte azon csapás, mely akkor több jeles írónkat sujtott és csak hetedfél év (2387 nap) múlva nyerte vissza szabadságát. Eddig terjed írói működésének első szaka, melynek rövid áttekintése következik.

Kazinczy a prózában Báróczy, a versben Ráday nyomán indult s természetesen mindegyiket meghaladta. Kassai hivataloskodása alatt az ő indítványára lépett életbe a „*Magyar Museum*” című folyóirat (1788), de attól Bacsányival történt meghasonlása következtében később visszalépett, s maga indította meg az „*Orpheus*” című folyóiratot Széphalmi Vince álnév alatt (1790); mindkettőben számos dolgozata jelent meg. De önálló munkákat is adott ki minden évben, melyek közül nevezetesebbek: *Gessner idilliumai*, pásztori költemények prózában (1788); *Bácsmegyei levelei*, regény, levelekben (1789). *Hamlet*, Shakespeare szomorújátéka (1790); *Helikoni virágok*, melyben saját költeményein kívül másoké is foglaltatnak (1791); Herder (német költő) *Paramythionjai*; *Lanassza* és

⁵ *Stella* drámák, ez utóbbi Goethe után. Ezenkívül már készen voltak többrendbeli fordításai, leginkább színdarabok, melyeknek egy része később jelent meg, más része most is kiadatlan. Spielberg, Kufstein és Munkácson töltött sanyarú fogsága után 1801-ben kegyelmet nyervén, otthon vagyoni állapotját csaknem tönkretéve találta, mihez még *gr. Török Zsófiával* (1804) történt házassága után a családos élet gondjai és egy hosszú és költséges perzaklatás is járulván, hátralevő élete a kinszenvedések szakadatlan sorává lett. Mindazáltal ő nemcsak el nem csüggedt, hanem még nagyobb lelkesedéssel folytatta írói működését s régibb iratait átdolgozta, (Gessner 15-ször), s újakba fogott. A nyelvújítási harcot „*Törisek és virágok*” című gúnyos epigrammaival s Vitkovicsához intézett költői levelével 1811-ben indította meg, egyéb írásaiban folytatta, nem gondolva az ellenfél mocskolódásaival, mely őt még a társas élet terén is egyre üldözte s a „*Mondolat*” című híres pasquillben pellengérré állította (1813). 1814-ben szépirodalmi munkáit kezdé kiadni, de azokból három év alatt csak IX. kötet jelenhetett meg (1814–16), nagyobb részt fordítmányok. Azután is ernyedetlen munkássággal dolgozott egész haláláig. *Kiadott műveinek* száma 54-et tesz, melyek közül némelyik több kötetre terjed. Megérte a Túdós társaság fölállítását, melynek alapszabályai kidolgozásában ő is tevékeny részt vett, s mint már annak tagja hunyt el 1831-ben aug. 22-én. Széphalmi lakásán a kolera áldozatja lett a 72 éves öreg.

²⁵ *Fordításai* közül a már említetteken kívül nevezeteseek 1. *Ossian minden énekei*, 2. Goethe drámái közül: *Egmont*, *Clavigo* és mások, 3. *Lessing* meséi és drámái közül: *Galotti Emilia*, *Miss Sara Sampson* és *Barnhelmi Minna*, 4. *Sallustius* minden munkái, 5. *Cicero* válogatott beszédei és levelei.

³⁰ Mint *lantos költő*: Kazinczy finom izlés s klasszikai csin tekintetében kortársait meghaladta. Egy kötetre menő *eredeti versei* dalok, ódák, epigrammák s mesteri alkotású költői levelekből állanak.

24. §. BERZSENYI

³⁵ A mult század utolsó negyedében keletkezett latin iskola, mely a régi klasszikai formáknak hódolt, Berzsenyi Dánielben érte el virágzása tetőpontját. Született ő 1780-ban, Vas megyében, Hetyén, evangélikus hitvallású szülőktől. Sopronba adatott iskolába, de onnan atyja — gazdának szánván

⁴⁰ — hazavitte. Azonban a tűzlelkű ifjú éjjelenként Horáccal

mulatott, ki legkedvesebb költője volt és verseket irogatott lopva, minthogy atyja ezt tilalmazá. Így született már a múlt század végén (1797) magasztos ódája a felkölt nemességhez: „Él még nemzetem Istene”, így több költeménye is titokban, anélkül, hogy hozzátartozói is sejtenének valamit róla, mígnem barátja Kis János (1806), egyszer véletlenül rajta fogta. Kis elámult, majd közlé néhány darabját Kazinczyval, ki az új költőnek halhatatlanságot ígért, ez által megerősíté önbizalmát. Versei gyűjteménye kétszer (1813—16)¹⁰ jelent meg a költő életében, ennek halála után Döbrentei esz- közle egy hibákkal teljes kiadást (1842).

Berzsényi dolgozatai, alig egy-kettőt leszámítva, mind a lírai nemhez tartoznak, magasan szárnyaló ódák teszik gyűjteménye legnagyobb és legjelesebb részét. A nyelv, dikció bennük merész, bárha egyes helyek nem mentek a dagálytól. Meghalt Berzsényi Niklán, somogymegyei jószágán, 1836-ban miután különben is búskomor kedélyét azon bíráló, mely verseiről Kölcsey összes munkáiban olvasható, már elébb végképen elkeseríté. „Árnyéka az elköltözöttnek! sírod felett zeng az engesztelő szózat”, — mondá Kölcsey gyönyörű emlékbeszédében ahhoz, ki neki életében soha meg nem bocsátott.

25. §. KIS JÁNOS ÉS TÖBBEK

Két évvel később, mint Berzsényi munkája megjelent, Kis János soproni ev. lelkész s majd 1812-ben szuperintendens, adta ki verseit három kötetben 1815-ben, melyek bár művészi csínnal bírnak, mégis inkább az elmélkedés, mint valódi ihlettség szüleményei. Kis már az új iskolához számíttatik, jóllehet az újításokat tartózkodva fogadta el, s nem követé merészen Kazinczyt, kivel szoros baráti viszonyban élt. Mint költő középszerű, de mint egy sokoldalúan kimívelt és nemzeti nyelvünk mellett buzgó férfiú, hosszú élete folyásán fáradhatlan munkássága által irodalmunknak oly sok szolgálatot tett, hogy nevét mindenkor hálás tisztelettel említjük.

Buczy Emil, Szász József, Döbrentei Gábor, Tóth László kísérletei kevesebb figyelmet érdemelnek; a jeles esztétikus³⁵ Szemere Pál néhány (6) szonettje s költői levele méltán dicsértetik. Vitkovics Mihály leginkább a népies felé hajlott, Szentmihály néhány lírai darabja s epigrammája azon korban tetszésben részesült, de mindezen másod- s harmadrendű költők mellőzésével térjünk át Kölcseyre.

Kölcsey Ferenc az új iskola híve, Kazinczy után legnagyobb bajnoka, született a mult század utolsó tizedében (1790), a közép-szolnokmegyei Sző-Demeter nevű helységben, ősnemes családból, ref. hitvallású szülőktől. Iskoláit a debreceni kollégiumban végezte (19 éves korában), de még mint tanuló Kazinczy ismeretségébe jutott s ennek vezérlete alatt képezte magát az írói pályára. Majd törvénygyakorlatra ment Pestre, de az ügyvédi vizsgálatot le sem téve, visszatért Bihar megyébe, álmosdi lakába, hol csendes elvonultságban a muzsáknak és roppant tanulmányainak élt. Itt és már előbb Debrecenben írta azon lírai költeményeket, melyek az Erdélyi Múzeumban 1814 óta megjelentek s költői nevét megalapíták.

Azon szatírai munkája, melyet (1815) *Szemere Pállal* együtt a *Mondolat* ellen közrebocsátott s méginkább azon bírálatai, melyeket (1817) Csokonai, Kis János és Berzsenyi műveiről a Tudományos Gyűjteménybe iktatott, sok ellenséget szereztek a különben szelid lelkű és szerény költőnek, mindazáltal nem szűnt meg folytatni írói működését, melyhez már most a politikai is járult. Szatmár megyében, hol birtoka volt, a megyei élet küzdterére lépven, szónoki tehetségét fényesen bebizonyítá, a megyében (1819) al-, azután főjegyzővé neveztetvén ki, majd az 1832-iki országgyűlésre követnek választatott meg, hol a hőkeblű hazafi és művészi szónok legszebb babérjait aratta. „*Versei*”, melyek a lírai nemhez tartoznak, 1832-ben, „*Minden munkái*” tíz évvel később láttak világot. Ő, mint elsőrendű lírikus, formatisztaság, finom izlés, hő érzelem által tűnik ki; ódái magasztosak, a balladai formát ő hozta be nálunk; hanem dalaiban kissé idegen szentimentalizmus nyomai érezhetők. Meghalt *Csekén*, hova lakhelyét már régebben áttette volt, 1836-ban. Egy nemzet érzelmét fejezte ki Vörösmarty ez epigrammában, melyet halálára írt:

Meg ne ijedjete, a hazaföldnek szíve dobog fel:

Kölcsei sírjától keble örökre sebes.

27. §. KISFALUDY KÁROLY

Kisfaludy Károly, Sándornak öccse, kiválóan drámai költő, de mint lírikus is jeles helyet foglal el a magyar Helikonon. Született 1788-ban február 6. Téten, Győr megyében. Iskoláit a győri gimnáziumban végezte, 16 éves korában hadi

szolgálatba lépett, s részt vón a Napoleon elleni táborozásban. Mint 22 éves ifjú hadnagy odahagyta a sereget és honába tért, de atyjávali viszáljai miatt kénytelen volt egy ideig Bécsben, hol később megtelepedett, festészettel keresni kenyerét. Lelke
 5 azonban a költészet, főleg a dráma felé vonta, s 1817-ben Pestre költözék, hol aztán állandó lakása lőn. Itt bocsátá színre drámái szerzeményeit, melyekről alább szó lesz; itt írta beszélyeit és szerkeszté az *Aurorát* egész haláláig. A lantos nemre tartozó költeményei, noha aránylag kisebb mennyi-
 10 ségűek, szinte nagy költői beccsel bírnak. Ki nem ismerné románcait, balladáit, vagy „Mohács” című elégiáját? Ki ne olvasná örömmel a „Sötét olajfák illatos húsében ülő vándor” édes-bús panaszát? Azonban Kisfaludy népköltő is volt. 33 csinos népdala közül a *Rákosi szántó* és a *Mohácsi dal* minden
 15 magyar ajkon zengett. A kérlelhetetlen halál 1830-ban, pályája közepén ragadá el a dicsőt. Sírkövén Vörösmarty e sorai állnak:

Kisfaludyt ne keresd e keskeny sírban, oh honfi!
 S a rövid élet után holtnak örökre ne véld;
 20 Itt csak elromlandó tetemét jelelék ki baráti:
 Fenn van időt múltó szelleme műveiben.

28. §. VÖRÖSMARTY. BAJZA ÉS TÖBBEK

Nemsokára elsőrendű csillaga támadt az új iskolának *Vörösmarty Mihály*-ban. Született ő 1800-ban, Pusztá-Nyéken, Fehér megyében. Iskoláit Fehérvárott kezdette és Pesten
 25 végezte, hol később az ügyvédi vizsgálatot letévén, ügyvédnek esküdött föl, de géniusza őt inkább a költészet felé vonta, miért is Pesten maradt és irodalmi munkákkal foglalkozott: mineműek valának költői művein kívül a *Tudományos Gyűj-*
 30 *temény* szerkesztése (1828), s az *Ezeregy éjszaka* fordítása, mely utóbbit inkább csak anyagi tekintetből vállalta el. 1830-ban a Túdós társaság rendes tagja lőn s mint ilyen, a nyelvtani osztályban folyvást munkálkodék. 1837-től fogva 1843-ig az *Athenaeumot* szerkeszté Schedel (Toldy) és Bajza társaságá-
 35 ban; 1848-ban követ lőn az országgyűlésen; azóta Nyéken csöndes elvonultságban szeretett családjának élt 1855 nov 19-ig, midőn a haza és nemzet gyászára meghalt mellvízkórban, Pesten. — Költeményei a poézis mindhárom országára (líra, eposz, dráma) kiterjednek, hivatása azonban többek ítélete szerint inkább lírai. Dalaiban tűz, ódáiban fenség van,
 40 epigrammái a hellén antológia legszebb darabjaival vetélked-

nek; zengő, harmónikus nyelvére pedig méltán el lehet mondani: „így még nem zenge magyar lant”. Tíz kötetre terjedő összes munkáiból a két első lírai költeményeket tartalmaz, a többiről alább lesz szó.

- ⁵ *Bajza József*. Vörösmartynak ifjabb pályatársa (szül. 1804-ben Szűcsiben, Heves megyében, nemes, birtokos szülektől), nevezetes lírai költő, nem nagyszámú verseiben leginkább a forma tisztasága által tűnik ki. Költeményei többnyire a német költők érzékeny modorában írt dalokból, továbbá a románcokból s néhány epigrammából állanak; kitűnő csín jellemzi azokat, úgy, hogy e tekintetben Kölcsyvel versenyez, sőt néhol meg is haladja. Esztétikai, kritikai és historiai dolgozatai szinte jelesek és a magyar prózát igen emelték. Munkái közelebb is (1851-ben), megjelentek két kötetben.
- ¹⁵ *Czuczor Gergely*, mint lantos költő főként csinos népdalai által vívta ki magának a közkedvességet.

Császár Ferenc, mesterkelt verseivel mostanig sem tudott a közepszerűség felül emelkedni.

29. §. GARAY ÉS KORTÁRSAI

- Az új iskola legifjabb nemzedékéből *Garay János* emelkedik ki, mint elsőrangú lírai költő. Született 1812-ben, Szegszárdon, Tolna megyében. Tanulmányait Pécsen kezdé s Pesten folytatta és végezte, hol azután állandó lakos lőn. Ifjú korában megkisérté erejét az eposzban és drámában is (Csatár, Országh Ilona, Árbócz, Szent László), de nem nagy szerencsével; azért a lírához tért vissza, melyre kétségtelen hivatása volt. Az irodalmon kívül más életmódja nem lévén, különböző lapokba dolgozott; majd (1842—44) a „Regélőt” szerkeszté, mely azután „*Pesti Divatlap*”-pá változott át. Írt novellákat is, (Tollrajzok, három kötet, 1846). De leginkább lírai dolgozatai által alapítá meg hírét, két kötet *verset* bocsátván ki (1843—48). Nevelte népszerűségét az „*Árpádok*” című ballada-ciklus, mely irodalmunk egyik becses kincsét képezi. Majd füredi mulatása emlékeül „*Balatoni kagylók*” cím alatt bocsáta ki egy versfüzért, de mely előbbi költeményeivel alig versenyezhet. Költői beszélyeire és történeti nagy eposzára még visszatérünk (Szt. László). Élte utolsó éveit nehéz betegségben tölté, s a részvét, mellyel a nemzet felkarolta özvegye és árvái sorsát, bizonyítja, mily kedves költőjét veszté el benne. Meghalt 1853 nov. 5-én, Pesten.

Garayval egykorúlag az új iskolának még következő egyénei jeleskedtek a lyrai költészetben: Erdélyi János, Sárosy Gyula, Tóth Lőrinc, Vachot Sándor, Kunoss Endre stb. Erdélyben: Kriza János, Medgyes Lajos és mások. Szinte e korhoz tartozik a hamar elhunyt, szépreményű Nagy Imre, debreceni tanuló. Tompa is már ekkor kezdett irogatni, nemkülönben Samarjay, Szelestey, Lisznyai, Jámbor Pál (Hiador) és más ifjabb költők.

30. §. A LEGÚJABB ISKOLA. PETŐFI

Midőn így az új iskola virágzása tetőpontján állana, 10 Vörösmarty és Garay ragyogó neve mellett egyszerre egy igénytelen név lőn olvasható, majd Petrovics Sándor, majd Pönögei Kiss Pál, végre *Petőfi Sándor* alakban, mely hivatva volt amazokat nemsokára háttérbe szorítani. Egy ifjú lángész bátortalan föllépései voltak ezek, ki még az új iskola formái-
nak tisztelettel hódolt, innen van az, hogy legelső versei, a 15 külsőt tekintve gondosabban vannak írva, mint a későbbiek. De a kölcsönzött forma alatt eredeti eszmék ragyogtak; az ifjú szellem mind szabadabban kezdte röpködni, és az új iskola némely hívei döbbenve tapasztalták, hogy az ifjú költő, kitől
20 a tehetséget elvitatni nem lehetett, egészen más úton halad, mint ők. Innen az éles megtámadások a kritika részéről, de melyek a tanulni nem akaró tanítványt még makacsabbá tevék; ellenben népszerűsége a közönség előtt napról-napra növekedett. Így látjuk őt nemcsak hazája kedvenc költőjévé,
25 de európai hirre is emelkedni; így látjuk őt, mint irányadóját a legújabb magyar lírának, melynek feladata volna *nemzetien népszerű* lenni, s ez az, mit fentebb *legújabb iskolának* nevezünk.

31. §. PETŐFI ÉLETVÁZLATA. MŰVEI

Született Petőfi Sándor 1823 jan. 1-én, Kis-Kőrösön, hol
30 atyja (Petrovics) mészáros volt. Selmeceire küldetvén iskolába, szilaj természete csakhamar lerázta az iskolai nyűgöt s innen Pestre kóborolván, majd atyja által tanulni Sopronba küldetvén, katonának állott be, honnan két év múlva kiszabadult s
ismét folytatni akará félben hagyott tanulását, mely célból egy
35 évet tölte Pápán, hol *Jókai* tanulótársa volt; de kalandvágya színészek közé sodorta, ezekkel barangolt országszerte, majd Pozsonyban az 1844-iki országgyűlés alatt iratok másolásával

kereste kenyerét; végre a Pesti Divatlap mellett szerkesztő-
segéddé lőn. Ezután egyedül irodalmi jövedelméből élt 1848-
ig, ekkor hadi szolgálatba lépett s 1849 nyarán egy erdélyi
ütközetben eltűnt az élők közül. — Ily kalandos életpálya
5 jutott korunk egyik legjelesebb lírai költőjének. Azonban téved-
ne, ki azt hinné, hogy ő szellemét nem művelte a legnagyobb
szorgalommal. Éjjel-nappal írt, olvasott, jegyzett; saját igye-
kezete által magáévá tette a német, francia s angol nyelveket,
hogy az ezeken írt remekműveket olvashassa. A római klasszi-
10 kusok közül Tacitust kedvelte leginkább s ezt szándéka volt
műfordításban magyarra is tenni, de őt ebben, mint sok más
törekvéseiben a halál megátolta.

Petőfi első versei az Athenaeumban és Regélőben jelen-
tek meg. Költeményei első füzetét az őt mindig kedvelő
15 Vörösmarty indítványára a Pesti kör (kaszinó) adta ki (1844),
s ezt nemsokára a második is követte. Különálló füzetekben
kiadta még a *Helység kalapácsát*, *János vitéz* regés költeményt;
majd újabb versfüzeteket, minéműiek: a *Cipruslombok*, *Felhők*,
Szerelem gyöngyei; végre (1847) mindezek, (kivéve a *Helység*
20 *kalapácsát*) egy nagy kötetben, (ugyanazok két kötetben is)
láttak világot. Szinte ily mennyiségű költeményeket hagyott
hátra (1847—48—49-ből), de ezek csak 1858-ban, akkor is
hiányosan jelentek meg. A regény és dráma terén is tőn kísér-
leteket, de kevés sikerrel (*Hóhér kötele*, regény; *Tigris és*
25 *hyéna*, dráma). Fordításai közül kiemeljük „*Coriolant*”
Shakespeare-től.

32. §. FOLYTATÁS. TOMPA

Petőfi nemcsak a magyar nemzet, de az egész világ leg-
jelentékenyebb költői közé tartozik. Az új iskola emberei meg-
rótták pongyolaságát s néhol még aljasságot is vetének sze-
30 mére. Ami az elsőt illeti: igaz, hogy Petőfi nem törődött
kicsinységekkel és sehol a tartalmat a formának fel nem ál-
dozta, de épen ezáltal megóvta líráját az egyhanguságtól, mert
szigorú mérték helyett magyar ritmust hozott költeményeibe,
mely által azok alkalmasabbak lőnek magyar dallam szerint
35 énekeltetni. Az aljasságot illetőleg: Petőfinél az eszme soha-
sem aljas, ha egy-két kifejezése a szokottnál erősebb is, azokat
ott használja, hol általuk a jellemzés teljesebb lesz. Minden-
esetre el kell ismernünk, hogy bármily szép költeményekkel
gazdagítá az új iskola irodalmunkat, volt azokban némi ide-
40 genszerű, mely miatt a nemzetnek úgyszólván vérévé nem vál-

hattak, de a Petőfi által megérintett húr, egyszersmind magyar szívnek legbensőbb húrja, s kétségkívül nincs költőnk, ki a *nemzeti* nevet annyira megérdemelné, mint ő. Az újabb líra nagyrésze őt vette előképül, de többnyire külsőségeit maj-
5 molja, a nélkül, hogy szellemét bírná.

Petőfinél valamivel még előbb fellépett *Tompa Mihály*, jeles lírai költő. Született Rimaszombatban, 1817 szeptember 29. Patakon jelesül végzett iskolai pályája után ügyvédnek készült, de időközben meghívást kapott egy lelkeszi állomásra
10 Gömörmegyébe s azt el is fogadta. Jelenleg hamvai ref. lelkipásztor. Az Athenaeumban s más lapokban megjelent egyes költeményei által még mint tanuló (1841) magára vonta a közönség figyelmét. Növelte népszerűségét (1846) *Népregének és Mondáinak*, s a következő évben (1847) *Verseinek*
15 kiadása. Követték ezt újabb időben a *Regék, Beszélyek* (1852) a *Virágregék* (1854). *Újabb versei* (1854), és mindezek (a Virágregéket kivéve) 1858-ban összegyűjtve öt kötetben jelentek meg. Tompa az új iskola iránya s Petőfié közt mintegy középúton halad; költeményei a külsőn mellett belső tartalmas-
20 sággal jeleskednek.

B) Elbeszélő költészet

33. §. EPOSZI KÍSÉRLETEK

Miután a felvett időszak költészete a lírában oly magas szárnyalásnak indult, közönségessé vált az óhajlás, bár támadna egy költő, ki a nemzet harcias multját eposzban dicsőítené. Az Aurora első évi folyamában fel is lépett *Döb-
25 rentei Gábor* „Kenyérmezei diadal” című költeményével, de a mely ossiáni modorban és darabos prózában írt, nehézkes eposz nem nagy tetszést aratott. Egy évvel később (1823) a Hébe című zsebkönyvben *Aranyosrákosi Székely Sándortól* jelent meg egy eposz: a „Székelyek Erdélyben”, mely kísérlet, bár
30 szinte hajótörést szenvedett, nevezetes arról, hogy két ifjú költőnket, *Czuczort* és *Vörösmartyt* eposz írásra ösztönze. Döbrentei még egyszer próbált szerencsét „Nándor ostromával”, de szokott darabos és dagályos verselésével újólág bebizonyítja, hogy csupán a jóakarát nem elég. Nem sokkal ezután (1826)
35 írta *Debreceni Márton* is a nemrégiben megjelent „Kióvi csata” című hőskölteményét, mely bevégetlen munka, habár tanúskodik költőjének nem mindennapi költői tehetségéről, a

nála korábbi „Zalán futásával” sem nyelvre, sem költőtehetségre nem versenyezhet. Azonban az írói körök várakozása Horváth Endre nagy hőskölteményére, az „Árpád”-ra volt függesztve, melyen a mondott költő nagy szorgalommal dolgozott. A munka csak később (1831-ben) jelent meg s a Túdós társaság által 200 arannyal jutalmaztatott, mindazáltal nem Horváth Endre volt hivatva arra, hogy a magyar nemzet nagy eposzát megírja. Neve is alig említettik többé. Időközben fellépett Czuczor és Vörösmarty, az új iskolának két legnagyobb epikus költője.

34. §. EPOSZ. FOLYTATÁS

Czuczor Gergely, szent Benedek-rendű szerzetes, 1824-ben adá ki az Aurora lapjain az „Augsburgi ütközet” című hőskölteményét négy énekben. Tárgya ennek, mint a cím is mutatja, a hazai történetből, jelesen a vezérek hőskorából való. Ezt négy év múlva (1828) az „Aradi gyűlés” követte, azon történeti eseményt tárgyzva, midőn Vak Béla neje, Ilona az ellenpárthoz szító magyar urakat lekoncoltatja. Jóval később (1831) „Botond” c. hőskölteményét négy énekben írta; ezekben határozódik eposzi működése, minthogy „Hunyady”-jából csak mutatóványokat közle. Czuczor hivatott tehetség volt az eposzra, de választott tárgyai nem bírtak eposzi nagysággal, s bár ő maga objektívabb költő Vörösmartynál, ez őt a fantázia gazdagságával csakhamar túlszárnyalta.

Vörösmarty, az új iskola legnagyobb epikusa, 1825-ben bocsátá közre hőskölteményét a „Zalán futását” tíz énekben, mely Árpádot, a honalapítót, a fantázia legragyogóbb színeivel festi. A verselés, a költői nyelv semmi kívánnivalót nem hagy el, oly gazdag, oly virágos az; de az eposzi mese alakításában Vörösmarty nem annyira erős. Kisebb költeményei ú. m. „Cserhalom”, mely Salamon királynak s Geiza és László hercegeknek a kúnok elleni diadalát zengi. 2. „Tündérvölgy”, tárgya egészen a képzeletből van véve, az előadás Zrínyi négy soros verseit s régies modorát szerencsésen utánozza. 3. „Délsziget”, allegóriai töredék (1½ énekben). 4. „Eger”, mely a híres ostromot Dobó alatt tárgyzza. 5. „Széplak”, 6. „Rom”, 7. „Két szomszédvár”, képzelt tárgyú hősköltemények, vagyis inkább beszélek. 8. „Magyarvár”, egy szinte képzeletből merített eposztöredék, melynek színhelye a Kuma vize mellett, a magyarok őshonában, akart lenni.

Kisebb-nagyobb költői beszélyt csaknem mindenik írt az eddig előszámlált költők közül. De legnevezetesebb e téren a még folyvást dolgozó *Kisfaludy Sándor*, ki a mult időszakban kiadott szép regéit (Csobánc, Tátika, Somló) most újakkal szaporítá. Ilyenek voltak: 1. „*Dobozi Mihály és hitvese.*” 2. „*A szentmihályhegyi remete.*” 3. „*A megboszult hitszegő.*” 4. „*Balassa Bálint.*” 5. „*Gyula szerelme*” (tíz ének). 6. „*Eseghvár.*” 7. „*Döbrente*” stb., melyek nagyobb részint az *Aurora*-ban jelentek meg először.

Garay János költői beszélyei, mondái, legendái („*Frangepán Kristóf*”, „*Bosnyák Zsófia*”, „*Az obsitos*”, „*A nagyidai vajda*”, „*Salamon ítélete*” stb.) eléggé ismereteseek; főkép a forradalom után megjelent históriai nagy költeményét, „*Szent László*”-t kell kiemelnünk, mely e szent királynak különböző életviszonyait, csodatételeit stb. tárgyalja egészen haláláig. Nagyszerű munka kétségtávol, de hiányzik benne az epikai egység, mert az események nem folynak egymásból, csak históriai renddel következnek egymás után.

1846-ban *Tompa Mihály* „*Népregéi*”-nek egy kötetje általános tetszésben részesült, ezt nemrégiben az újabb *Regék*, majd a „*Virágregék*” kiadása követte. Ide sorolhatjuk *Petőfi* „*János vitéz*”-ét, mely nem egyéb, mint kidolgozott népmese, s apróbb elbeszéléseit, továbbá azon népmese-gyűjteményt is, melyet a Kisfaludy-társaság megbízásából *Erdélyi János* szedett össze, s a népdalokkal együtt három kötetben (1846—48) kiadott, mely gyűjtemény hazai népköltészetünk számos gyöngyeit mutatja fel.

Itt lesz helyén megérteni az ú. n. *aesopi meséket*, melyeket nálunk *Kazinczy*, *Vitkovics*, *Czuczor*, *Vörösmarty* írtak, legtöbbet és legkitűnőbbet *Fáy András* két kötetben (1820—24).

36. §. REGÉNY- ÉS NOVELLAIRODALMUNK

A beszélyirodalmat ez időszak elején *Fáy András* kezdé művelni, „*Friss bokréta*” című füzetet bocsátván ki, mely többnyire víg beszélyeket tartalmaz. Ezt követé a „*Kedvcsapongások*” című novella- és vígjáték-gyűjteménye, mely hasonló kedvességben részesült. Később (1832) egy kétkötetes regénnyel, a „*Bélteki-ház*”-zal magára vonta a közfigyelmet. Ez utóbbi művében *Fáy* az akkori társadalmi életet

kedélyesen és tanulságosan rajzolja. Azután még több novellát is írt, melyek összes műveiben olvashatók. Legújabbban ismét egy regény jelent meg tőle, „*Jávor orvos*”. Fáy után, mint regényíró, báró Jósika Miklós lépett fel, s már első művei által (Abafi, Zólyomi) nagy nevet vívott ki magának. Számos regényei közt megemlíjtük még ezeket: 1. „*Csehek Magyarországon*”, történeti regény Mátyás korából, 2. „*Az utolsó Báthory*”, hőse Báthory Gábor, Erdély fejedelme, 3. „*Zrínyi a köllő*”. Újabb regényei eléggé ismeretesek.

De már előbb a novella terén szerencsésen működtek: *Kisfaludy Károly*, főleg a víg beszélyben jeles; *Kovács Pál* a víg novellák hasonlóan kedvelt írója; Csató Pál, Gaál József, Szenvey, Kölcsey és mások. Majd *Kuthy Lajos* jelent meg, előbb csinos beszélyekkel, majd a „*Hazai rejtelmek*” című nagy regényt bocsátván közre. Nagy Ignác beszélyei és „*Magyar Titkok*” című regénye is kedves olvasmánya lón a közönségnek. De mellőzve a másodrendű novellákat, báró Eötvös József regényeire fordítsuk figyelmünket. Első regénye, a „*Karthauzi*” megalapítá írója nevét: ezt követte a „*Falu jegyzője*”, mely az akkori megyei élet visszaéléseit ostromozza. Ez roppant olvasóközönségnek örvendett és méltán, mert egy a legjelesebb regények közül, melyeket irodalmunk felmutatni képes. Nem oly nagy hatást eszközle báró Kemény Zsigmond históriai regénye által, melynek címe „*Gyulai Pál*”. Újabb regényei s beszélyei sem tudtak minden művésziességök dacára a nagy közönségnél érdemlett népszerűsége vergődni. *Jókai Mór* is már 1848 előtt magára vonta néhány novellával s egy regénnyel („*Hétköznapi*”) a közönség figyelmét, melyek az olvasót a legszebb reményekre jogosítják egy gazdag képzelmű s nagy tehetségű fiatal író felől.

C) Drámai költészet

37. §. TÁJÉKOZTATÁS

Azon kísérletek után, melyek a múlt század vége felé (1790) megalapult magyar színészetet részint eredeti, de leginkább fordított darabokkal ellátták, jelen időszaknak jutott a szerencse, hogy benne a drámai irodalom is magasabb szárnyalást vegyen. Mert noha már előbb is számosan voltak, kik erejüket a drámaírással mezején megkísérlék, ezek nem annyira a művészet, mint a színház napi igényeinek és a közönség fej-

letlen ízlésének kívántak és bírtak eleget tenni. A műízlést e kezdő korban főleg Kazinczy képviselte fordított drámaival; a színpad számára leginkább magok a színészek írtak s fordítottak oly darabokat, melyekkel a sokaság tetszését megnyerni reménylették. Kisfaludy Károly volt az első, ki a drámai irodalomnak magasabb lendületet adott. Az ő példáján kezdett az nemesebb irányban fejlődni, buzdíttatva később a Tűdös társaság, majd a Nemzeti színháznak 1837-ben történt megnyitása után, ennek kitűzött jutalmai által is. Azonban ha drámairodalmunkat Kisfaludy Károly fellépésétől a legújabb időkig áttekintjük: kétféle irányt látunk abban képviseltetni. Egyik a régibb *klasszikai* irány, mely nem annyira színpadi hatás, mint költői belbecs után törekedett, másik az újabb *romantikai* irány, mely a színpadi hatást mindennek elébe teszi, s nálunk Szigligetivel kezdődik. Sem egyik, sem másik irányt nem lehet egészen helyeselni, mert a legköltőibb színmű sem felel meg egészen céljának, ha míg az olvasót elbűvöli, a nézőt hidegen hagyja; viszont az oly dráma, mely érdekes helyzeteivel, bonyolult szerkezetével, csattanós jeleneteivel a nézőt csiklandoztatja ugyan, de letűnván egyszer a színpadról s kimenvén a divatból nem érdemli, hogy tovább is az irodalom kincse maradjon: az oly dráma sem üti meg a kellő becsmértéket. E két irány egyesítése teszi az íróit igazi drámai költővé.

38. §. KISFALUDY KÁROLY

²⁵ Kisfaludy Károly első darabja, „*A tatárok Magyarországbán*”, 1819-ben adatott elő Pesten, s ettől fogva számítják felléptét a drámaírói téren. És bár e darab mai szempontból tekintve gyenge, roppant hatást idézett elő, mi a költőt páratlan tevékenységre buzdítá. Négy nap alatt elkészült a négy ³⁰ felvonásos „*Ilka*”, jambusokban, még azon év folytán „*Stibor vajda*”, „*A kérők*”, „*A pártitűtők*” színpadra kerültek s hírét megalapíták. Következő évben ismét több darabot írt, melyek közül legkitűnőbb „*Irène*”, szomorújáték öt felvonásban, mely a költő haladását újólag tanusítja, bár ebben sem ³⁵ hiányzanak az elsietés nyomai, melyek Kisfaludy korábbi műveit a későbbiektől megkülönböztetik. Eleinte egyforma tűzzel látott mind a komoly, mind a víg színművek írásához, de azután hajlama egy időre a vígjáték felé vonta, s e nemhez tartoznak legsikerültebb darabjai, melyek közül a „*Csalódások*”, „*Leányőrző*”, „*Hűség próbája*” nevezetesebbek. Halála ⁴⁰

előtt nem sokkal (1829) visszatért a szomorújátékhoz, s hogy e nemben mily jeleseket várhattunk volna tőle, mutatja be nem végzett legutolsó darabja: „*Csák Máté*”.

Kisfaludy határozottan nagy drámai tehetség volt. Művei⁵ nincsenek ugyan hiány nélkül, nem egy helyen lehet azokban szerkezeti hibát mutatni fel, s a jellemzés néha túlzott, de ép, egészséges jellemek is bőven találhatnák s a mellett, hogy ben-
nők minden íz költői, a színpadi hatás titkaival is bírnak, habár nem is oly mértékben, mint azt a mai elkényeztetett¹⁰ közönség óhajtaná. Komikai ere kifogyhatatlan s műveit általában eszmegazdagság és tömörittség jellemzi.

39. §. VÖRÖSMARTY ÉS MÁSOK

Azon elsőrangú költők közül, kik a felvett időszakot oly fényessé teszik, többen foglalkoztak drámaírással. „Himfy” veterán lantosa, *Kisfaludy Sándor* még előbb mint öccse (1816),¹⁵ fellépett e mezőn „Hunyady János” majd „Kún László” darabjaival, de melyek inkább dramatizált eposzok, mint színművek. Későbbi darabjai közül a „*Dárday ház*” már inkább megfelelt a színpad igényeinek. *Vörösmarty* első darabjainak, mint „*Salamon király*” (1827—28), a „*Bujdosók*”²⁰ (1830), hasonlóan ezeknek is az a hiánya, hogy dacára a költői szépségeknek, melyek pazar kézzel vannak rajtok elhintve, s dacára a legszebb nyelvnek s legzengőbb jambusoknak, nélkülözik a drámai rövidséget, a cselekvény gyors folyamatát: azért színpadi hatásra számot nem tarthatnak. Újabb színművei, mint a koszorúzott „*Vérnász*” (szomorújáték öt felvonásban), „*A fátyol titkai*”, „*Marót bán*” (szomorújáték öt felvonásban), az „*Aldozat*” (szomorújáték öt felvonásban) már a színpadon is inkább hatnak s a közönség értelmesebb osztálya előtt méltó tetszésben részesültek.

³⁰ Az elszámoltakon kívül bírnak még *Vörösmarty*tól egy dramatizált eposzt: „*Hábador*”, egy regés színművet: „*Csongor és Tünde*”, egy a Nemzeti színház megnyitására írt allegoriát: „*Árpád ébredése*” egy történeti drámát: „*Cilley és a Hunyadiak*”, mind szép költeményeket; a „*Kincskeresők*”³⁵ című szomorújátékot; végre „*Julius Caesar*” és „*Lear királyt*” Shakespeare-től, remek fordításban.

Itt kell megemlítenünk *Fáy Andrást* kedélyes vígjátékai-
val, melyek közül főleg a „*Régi pénzek*” című, tetszéssel for-
dult meg a színpadokon; a beszélyíró *Kovács Pált*, ki számos⁴⁰ vígjátékkal gazdagítja irodalmunkat; *Teleki Lászlót*, a „*Ke-*

gyenc" című dráma jeles szerzőjét, s az egy időben közkedvességű vígjáték, a „Falusi lakodalom" íróját, *Jakab Istvánt*. *Csató Pálnak* részint eredeti, részint fordított vígjátékai hasonlóan tetszéssel adattak s *Tóth Lőrinc* ifjú törekvései a dráma körül magukra vonták a közfigyelmet. *Horváth Cyrill* drámái (Tyrus, Kuthen stb.) szinte a klasszikai iskolához sorozandók.)

40. §. KATONA JÓZSEF

Azon évben, midőn Kisfaludy Károly „Tatárjai"-val legelső babérjait aratta (1819), egy igénytelen ügyvéd, Katona József végezte be másodszor átdolgozott „*Bánk bán*" című szomorújátékát, mely két évvel később (1821) nyomtatásban is megjelent. Mindazáltal a cenzúra nem engedé annak színrehozását s hihetőleg ez a körülmény kedvetleníté el a szerzőt drámaírói pályájától annyira, hogy azon túl egyedül hivatásának élt szülővárosában, Kecskeméten, tiszti ügyészséget viselvén. Már „*Bánk bán*" előtt (1812–19) is írt ugyan csekélyebb becsű színdarabokat, amelyek közül néhány kézírásban fennmaradt, de ezek amához nem is hasonlíthatók. Sok időbe került, míg a már nyomtatva levő „*Bánk bán*" kivívta magának érdemkoszorúját; sokáig hevert az olvasatlanul a könyvtárak polcain, a kritika által sem ismerve, sem méltányolva s midőn végre színpadra került (1845) s a fővárosi közönséget át meg át villanyozta, a szerző nem élt immár (1830).

Katona e szomorújátékában oly tehetségnek tűnt fel, kitől szerencsésebb körülmények közt méltán várhattunk volna drámai irodalmunk felvirágzását. A színpadi hatás teljes birtoka mellett költészete mély, igaz, alakjai fenségesek, csaknem shakespeareiek, csupán nyelve darabos, mi 1819 előtt nem csoda. Ha van drámaírónk, ki a fentebb említett két irányt szerencsés összhangzásba tudta hozni: Katona az, „*Bánk bán*"-jával.

41. §. SZIGLIGETI ÉS AZ ÚJABBAK

Az úgynevezett *romantika-iskola*, melyet a francia költészetben Hugo Viktor alapított meg, mely nemsokára egész Európát elárasztá termékeivel s az utánzók egész seregét hozta mozgásba, nálunk sem maradhatott követők nélkül. *Szigligeti*, maga is színész, korán észrevette: mily különbség

van a hatás között, melyet a hazai, bár klasszikai becsűnek elismert drámák s melyet a francia színművek, pl. egy „Borgia Lucretia”, „Angelo”, „Korona és vérpad” stb. tesznek a közönségre. Midőn tehát mint drámaíró fellépett, főfigyelmét a darab szerkezetére s arra fordítá, hogy művei a színpad igényeit kielégítsék s hatást eszközöljenek. Első sikerült darabja: „Dienes” 1837-ben adatott Pesten, melyet csakhamar nagyszámú, részint komoly, részint víg színművei követtek, mint: „Vazul”, „Gyászvitézek”, „Pókaiak”, „Aba”, mindnyájan történeti drámák, s „Rózsa” pályanyertes vígjáték. Azóta is mind mostanig folytatja e termékeny írónk drámai működését s gazdagítja színműirodalmunkat, habár nem annyira intenzív, mint extenzív irányban. („Gritti”, „Mátyás fia”, „Zách unokái”, „Rákóczy” jelesbek, komoly történeti drámái közül.)

De nem kevés érdeme Szigligetinek az is, hogy a magyar népi elemet a színpadra vitte, leszorítván ezáltal az előbb divatozott silány német bohózatokat s egyéb fordított fércműveket. Erre ugyan már ő előtte is történtek lépések az eredeti bohózatokban: *Munkácsy* „Garabonciás diák”-ja, *Balogh* „Ludas Matyi”-ja, de főleg *Gaal József* országos híró „Peleskei nótáriusa” megtörték az utat. *Nagy Ignác* híres vígjátéka a „Tisztújítás”, szinte sok népelemmel bírt. De mindezekben a nép inkább csak mint nevetség tárgya tűnik fel. Szigligeti az első, ki a népi életből jellemeket rajzol. Első ilyen nemű darabja: a „Szökött katona”, roppant tetszést aratott, a „Két pisztoly” hasonlóan, melyeket változó sikerrel nagyszámú népszínművei követtek. Összes színdarabjai száma ez ideig felül van a hatvanon.

42. §. CZAKÓ, HUGÓ KÁROLY, STB.

Ugyanazon irányban mint Szigligeti, de magasabb költői szárnyalással kezdé meg s folytatá a drámaírói pályát *Czakó Zsigmond*. Első műve „*Kalmár és tengerész*” nagy reményeket csatolt a fiatal író nevéhez. Követé ezt a szinte sok szépséggel bíró „*Végrendelet*”, de a költő minél tovább haladt a drámaírói pályán annál szembetűnőbb lett drámáin ama sötét világnézet, mely utóbb magának is gyászos végét okozta. „*Leona*” már e sötét befolyás szüleménye; többi drámái is (János lovag, Könnyelműek, Szent László) kisebb-nagyobb mértékig e nyavalyában szenvednek. Czakóval egykorúlag *Hugó Károly* tól (igazi neve dr. Bernstein Hugó Károly) nyertünk állandó

becsű s hatályos színműveket („Brutus és Lucretia”, „Egy magyar király”, „Báró és bankár”, „Világ színjátéka”), de a kevésbé jutalmazott, a részrehajló kritika által is üldözött költő végre is idegen földön volt kénytelen jobb sorsot keresni⁵ magának. *Obernyik Károlyt* költői becsű drámája, az „Örökség”, majd jutalmazott vígjátéka, a „Nőtlen férj” s egyéb jeles drámái („Főúr és pór”, „Chelonio”, „Brankovics”) a derekabb drámairók sorába igtaták.

Vahot *Imre* vígjátékai, főleg a „Farsangi iskola” kedve-
zően fogadtattak, valamint *Gaal József* vígjátékai s ezek közt a „Szerelem és champagnei”.

Degré is immár kezdte fellépni.

Végre ünnepezt regényírónk, *Jósika* drámái közül meg-
emléjtük, mint legsikerültebbet a „Két Barcsai”-t és báró
Eötvös József talpraesett vígjátékát:

„Éljen az egyenlőség.”

20. SZÉPTANI JEGYZETEK

I.

1. §. IGAZ, JÓ ÉS SZÉP

Mihelyt az emberben az ész kezd uralkodni, azonnal három fő eszme vonja őt magához: *igaz, jó és szép*. *Értelme* az igazat keresi; *akarátja* a jóra hajlik, *kedélye* a szépben gyönyörködik.

⁵ Az emberi értelem óhajtja megtudni az igazat, kinyomozni a létező dolgok okát, egybefüggését, rendeltetését. Az igaznak fürkészése által *ismereteket* gyűjt: így álltak elé a különböző *tudományok*.

Az emberi akarat hajlik a jó felé és *tettek*re irányul. A jó¹⁰ lehet *anyagi*, mint kényelmes élet, jó egészség stb.; lehet szellemi, például tiszta erkölcs, erény, *jó* lelkiösmeret. A földművelés, a műipar stb. az anyagi jó előmozdítását célozzák; a *vallás, erkölccstan* stb. szellemi javunkat eszközlik.

De az embert az igaz és jó még nem elégíti ki teljesen.¹⁵ *Képzelete* még egyéb tápot, *kedélye* más gyönyört is kíván: ez a szép. A legeggyűgyűbb emberre öntudatlanul is hatnak a természet szépségei; a vad népeknek is van zenéje, költészete. A szép utáni eme törekvés hozza létre a különböző *művészete*ket.

2. §. A SZÉPTAN

²⁰ Mind a három eszmének: igaz, jó és szép, — okfejét keresni, törvényeit vizsgálni, a *bölcsészet* (filozófia) feladata. Ennek egyik külön ágát képezi a *széptan* vagy *szépészet*.

A széptan, latinul Aesthetica (e görög szótól *αἰσθητικὴ* = érezni, mintegy *Érzéstan*) tehát oly rendszeres tudomány,²⁵ mely a szépnek törvényeit fejtegeti. A régieknél nem létezett mint önálló, rendszeres tudomány, hanem részint a philosophiába, részint a költészettanba volt beléolvadva. Csak a mult század közepén foglaltatott először tudományos rendszerbe Baumgarten Sándor által, s azóta számos művelői³⁰ vannak, legtöbben a németek közt. —

3. §. SZÉP TÁRGYAK. ÍZLÉS. ÍTÉSZET

A tapasztalás bizonyítja, hogy vannak szép tárgyak, először is a természetben. Egy kies völgy, vadregényes hegyvidék, háborgó tenger, a vihar, a Vezuv kitörése, kétségkívül a természet szépségei közé számíthatók.

5 De az ember is képes szép tárgyakat előállítani. Egy nagyszerű építmény, remek szobormű vagy festmény; egy megható zenemű, egy lelkes költemény stb. ember által létre hozott szép tárgyak.

Azon tehetségünk, mely által a tárgyak szépségét, mint-
10 egy ösztönszerűleg megérezzük, *ízlésnek* mondatik. Az ízlés kisebb nagyobb mértékben minden embernek veleszületett tulajdona; de tanulmány és szép tárgyak összehasonlítása által fejlik ki. Ha ízlésünket annyira kifejtettük, hogy nem csak megérezzük a szépet, de az okát is adhatjuk, miért szép s
15 a szép tárgyak közt éles megkülönböztetést tehetünk, akkor ízlésünk már *ítészetté* (kritika) magasult.

4. §. MŰVÉSZETEK

Közönséges beszédben sok tárgyra elmondjuk, hogy az
szép, noha csak azt akarjuk vele kifejezni, hogy *igaz* vagy *jó*. De esztétikai értelemben a természet szépségein kívül csak
20 azon tárgyakat nevezzük szépnek, melyeket a *művészetek* állítanak elő. A művészetek három nagy osztályba sorozhatók, aszerint a mint 1-ör *alakok* és *színek*, 2-ör *hangok*, 3-ör *mozgások* által fejezik ki magukat. És így lesznek:

1-ör *Képző művészetek* (Artes plasticae, bildende Künste),
25 melyek tárgyukat *látható* alakban, de mozgás nélkül fejezik ki. Ezek: az *építészet*, *szobrászat*, *festészet*.

2-ör *Hangzó művészetek* (Artes acusticae, tönende Künste),
melyek tárgyukat *hallhatólag* adják elé, mint: *zene*, *költészet*,
szónoklat. Ezek közül a két utolsót, minthogy már nemcsak
30 pusztá hangokban, hanem *értelmes szavakban* nyilatkozik, saját elnevezéssel *szóló művészetnek* (redende Künste) nevezzük.

3-ör *Arc és taglejtési művészetek* (Artes mimicae, mimische Künste), melyek tárgyukat *láthatólag*, de egyszersmind *mozgás*
által fejezik ki: ezek a *színészet* és *tánc*.

35 A *kézi mesterségeket* nem számítjuk a művészetek közé: mert ha csinos dolgokat állítanak is elő, azokban sajátképp nem a szépség, hanem a hasznosság a fő cél; tehát a *jót*, mégpedig az *anyagi jót* célozzák.

A tudományokat nem soroljuk a művészetek közé, mert azok nem a szépet, hanem az igazat tekintik fő célul. A vallás részint az örök igazat, részint a szellemi jót célozza: magában véve tehát nem művészet. —

5 A művészetek fő célja a szép.

5. §. A SZÉPET MEGHATÁROZNI NEHÉZ

Mi legyen a szép? a tárgyilagossá? — E kérdés sokat fárasztá az esztétikusokat anélkül, hogy kimerítő és általánosan elfogadott értelmezést bírtak volna adni a szépről. Némelyek azt állítják, hogy a szépet lehet érezni, de meghatározni nem lehet. Mások különböző meghatározásokkal álltak elő, melyek a valót kisebb-nagyobb mértékben megközelítik, de teljesen ki nem merítik. Ezek közül megemlíti *Kant* értelmezését: „szép az, ami önérdek nélkül tetszik”.

Ezen meghatározásnak hibája az, hogy merőben alanyi.
15 Nem azt fejezi ki, mi a szép tárgyilagossá véve, hanem miképp hat ránk, alanyilagossá miképp tetszik.

A tetszés alanyi dolog.

Fő baj a szép meghatározásában azon nagy különbség, mely a természeti szépségs művészeti szépségs közt van. Mert a természeti szépségs, ha Isten bölcsességét mutatja is, semmi más eszmét nem tüntet elő. Isten bölcsességét, hatalmát pedig a legkisebb féreg, vagy legrutább állat éppen úgy kifejezi, mint a legszebb táj, vagy természeti jelenet. Ellenben a művészeti szépségsnek fő jellemvonása az, hogy mindig valamely eszmét (vagy érzést), az anyagban is valami szellemet kell kifejeznie. Innen már nehéz oly meghatározást találni, mely mind a természeti, mind a művészeti szépségsnek fogalmát kimerítse. Ezért némelyek a természeti szépségs megtagadják, azt állítván, hogy csak a művészet hoz létre szép tárgyakat. Mi nem tagadjuk, hogy a természetben is vannak szép tárgyak, tünemények stb., de minthogy ezekkel a széptannak kevés dolga van, egyszerűen kihagyjuk az értelmezésből s megkísértjük csupán a művészeti szépségs meghatározni meg.

6. §. A MŰVÉSZETI SZÉP MEGHATÁROZÁSA

A művészeti szépségs tárgyokban két lényeges dolgot különböztetünk meg: egyik az eszmé, a szellemi, melyet kifejeznek; másik az idom (forma), melyben azt kifejezik. Idom alatt itten nem csupán a külső formát (például költeményben a

vers formákat), hanem ama benső, ama lényeges formát is kell értenünk, mely szerint például eposz és dráma vagy eposz és ballada már bensőleg különbözőképen alakul. Így értelemben a művészetek minden ágában létezik *idom*: egy zene-
5 műnek például éppen úgy van *formája* mint egy dalnak vagy ódának. Ezen formákban tehát valamely *eszme*, valamely *szellemi* fejeztetik ki.

De mi az *eszme*?

Az *eszme* nem lehet más, mint az *igaz* és a *jó*. *Szép eszme*
10 *igaz* és *jó* nélkül nincs; de az *igazat* és *jót* lehet a kifejezés által *széppé tenni*.

Az *igazat* és *jót*, vagy egyenesen (direkte) fejezzük ki, mint a tudomány- és erkölcsstanban, vagy a művészet formái által (indirekte) és akkor a formával egyesülvén, *széppé* lesz.
15 Például valamely történeti igazság, direkte elő adva még nem szép: de a költészet idomain *áttükrözve* széppé válik. A leg-erkölcsibb tanítás, direkte fejezve ki, nem szépmű: még versebe foglalva sem válik azzá, mert akkor a forma és tartalom még nem egyesült bensőleg; de ha oly költői művet alkotunk, amely mintegy észrevétlenül ugyanazon erkölcsi tanulságot lehelli: már szépművet hoztunk létre.

Mindkét esetben az *igazat* és *jót* nem megváltoztattuk, hanem ahelyett, hogy *egyenesen* mondanók ki, a művészi forma által tüntettük elé, az *idommal* egyesítettük.

25 (Nem elég azonban az *igazat* és *jót* a művészetnek csupán külső formáiba öltöztetni. A történet-, filozófia, erkölcsstan stb. versebe szedve még nem válik költeménnyé; mert akkor *formában* volna ugyan kifejezve, de nem a forma által. Innen az úgynevezett *tanköltemény* csekély becse.)

30 A művészi szépet hát így határozhatjuk meg: „a szép az *idomban* és *idom* által kifejezett *eszme*”. Vagy ami egyet jelent „a szép az *idomban* és *idom* által kifejezett *igaz* és *jó*.”

7. §. A SZÉPNEK KÜLÖNBSÉGEI

Már, ha a természeti szép tárgyakat szemléljük is: azok közt szembeötlő különbséget veszünk észre. Egy zord, szik-
35 lás havas vidék egy nyájas rónaságtól, a fülemüle éneke a mennydörgéstől mily igen különbözik; mégis mindkettő szép tárgy.

Mégpedig úgy tapasztaljuk, hogy némely tárgyak szépsége a bennök levő *összhangtól*, *arányosságtól* függ: például a
40 szeliden emelkedő halmok; másoknál *összhang*, *arányosság*

alig van, mint a mély sziklaomlások stb. Sőt az ilyeneknek az összhang éppen ártana: képzeljünk szépen kigyalult, kismított, rendbe állított sziklákat.

De a hatás is, melyet a szép tárgyak a szemlélőre tesznek, különböző. Némelyek folytonosan, de csendesen gyönyörködtek, mint egy nyájas vidék; mások először meglepik, megdöbbennek, mint például egy roppant sziklabarlang, a hánykódó tenger, a kitörő Etna. Csak miután ámulása, megdöbbenése elmúlt, aztán kezd el gyönyörködni.

¹⁰ Így van ez a művészeti széppel is.

Némely tárgynak a művészetben époló hatása van, mint ha virágos réten járnánk, holdvilágos éjen andalognánk stb., míg mások mintegy megrázzák, megdöbbennek a szemlélőt. Hasonlítsuk össze egy fuvola csendes zenéjét harci riadóval,

¹⁵ egy nyájas tájképet egy sötét csataképpel; a Gráciák szobrai Laocoon szobrával; a görög építészetnek nyílt vidor jellemét, a gótnak sötéttségével, komorságával: a különbség azonnal észrevehető lesz.

8. §. A SZÉPNEK TOVÁBBI KÜLÖNBSÉGEI

A szépnek említett két főosztályát a kellemest és fenségest, nevezhetnők egyenes (direkt) szépségnek; mert bennök a szép *egyenesen* (direkte) vagy *közvetlenül* hat reánk; azonnal szépnek érezzük őket.

De a művészeti szépnek van még egy osztálya, hol a szép *nem egyenesen* (indirekte) csak *közvetve* hat reánk. Ez a *nevetés*. Péld. Homer vagy Csokonai Béka-egér harcára, valamely vígjátékra, torzképre stb. nem azt mondjuk egyenesen, hogy szép, hanem furcsa, neveltető. Azonban az ily tárgyak is a szép művek közé tartoznak. Fordított, fonák képeket mutatnak, hogy ez által felkeltsék bennünk a szépnek érzelmét. Az ³⁰ *ellentét*, mely a bennünk felébredt szép és a tárgy tökéletlensége közt van, nevetésre indít.

Eszert a művészeti szépnek *három* nagy osztálya van, melyek alá a szépnek minden módosulásai sorolhatók: *kellemes, fenséges, nevetéses*.

9. §. A KELLEMESRŐL. (ANMUTHIG. PULCHRUM.)

³⁵ Kellemes a tárgy *alanyilag* véve, ha kedélyünket csendesen földeríti és folytonosan gyönyörködtet.

Tárgyilag véve kellemes az, amiben idom és eszme oly viszonyban állnak, hogy az idom tökélye az eszme fölött, a külső a benső felett, uralkodik. Ez történik főleg az összhang által (harmonia).

⁵ Az összhang lehet: 1. *alakok és színekben* (harmonia optica), 2. *hangokban* (harmonia acustica), végre 3. *mozgásokban* (harmonia mimica). Lássuk ezeket sorban:

1. *Alakra nézve*: a kellemes leginkább a gömbölyű v. tojásdad formákat, a körded vonalakat kedveli. Hogart híres

¹⁰ festész a hullámvonalat nevezte a szépség lineájának. A gyermeki és női szépség a körded vonalak által lesz kellemessé, ellenben a férfi szépség nagyobb szögletességével. A görög építészet gömbölyű idomai kellemesek, ellentétben a gótnak csúcsos íveivel stb.

¹⁵ 2. *Színre és hangra nézve*: a kellemes élénk, de nem kirívó, hanem lágyan összeolvadó színekben és hangokban nyilatkozik. Festményekben a mély árnyéklatok, zenében az erős hangzavar, ellenkezik a kellemessel.

3. *Mozgásra nézve*: a kellemet nagyon elősegíti az eleven, de nem fölötté sebes, nem erőszakos mozgás. A régiek a Gráciákat táncolva személyesítik. A szellő mozgása kellemes, a vihar tombolása nem az.

Sajátosságai közé tartoznak még a kellemesnek:

²⁵ 1. Hogy inkább *kicsiny*, mint felette nagy. Egy óriásnőt alig tudnánk kellemesnek elképzelni.

2. Hogy inkább *nyílt, derült, világos*, mint az ellenkező.

3. Hogy inkább *gyöngédséget*, mint erőt tüntet fel. A női szépség kellemes, a férfi szépség fonséges.

4. Hogy inkább *ujdon, friss*, mint régi, avult. Az ó kor-

³⁰ ból fenmaradt várromok nem kellemesek.

5. A *változatosság* is elősegíti a kellemest; valamint azon *látzó* rendetlenség, mely *kedves balrendnek* (grata negligentia) mondatik.

10. §. A KELLEMES FOKOZATAI

A *kellemes*, a szerint, amint különböző fokozatokon vagy ³⁵ módosulásban jelenik meg, különböző elnevezésekkel bír. U. m. 1. *Kecsesnek* (reizend) csupán emberi, női szépség mondatik.

2. *Kicsinyded* (niedlich) azon tárgy, melyben a kellem az alak kicsinysége által is növeltetik. A *nefelejts* kicsided virág, a *miniatűr* rajz, egy anakreoni dal, egy epigramm, kicsided szép ⁴⁰ tárgyak.

3. A *dísz* (Zierde) és *ékesség* (elegantia) a kellemesnek csupán külsejére vonatkozik.

4. A kellemes, ha főfokát eléri *bájolóvá* lesz. *Báj* (gratia) az, midőn a tárgyban teljes összhang mellett már *eszmeiség* uralkodik; midőn az alak tökélye szellemi fönséggel párosul. A szép nő, ha nagy lelki erőt tüntet ki, bájolóvá lesz. A tündérek bájolók, mert túlvilági hatalom eszméjét költik fel. Az ó kori művészek a bájta Gráciákban, a keresztyén festők a Madonna (Sz. Mária) képekben ábrázolták. — És így a bájoló már átmenetet képez a fönségeshez.

II. §. A FÖNSÉGESRŐL. (ERHABEN. SUBLIME.)

A fönséges a kellemesnek ellentéte.

Alanyilag véve: fönséges tárgy az, mely először meghat, megdöbbsent, mintegy érezteti velünk *önkicsínységünket*: de aztán csakhamar a kellemetlen érzésből gyönyör fejlék ki.

15 *Tárgyilag* véve: a fönséges tárgyban az *eszme*, a szellemi uralkodik, mint egy az idom felett, egészen megfordítva, mint a kellemesnél. Eszerint a fönségesnél az *összhang* nem lényeges dolog, sőt az idom összhangja sokszor ártana is a fönségesnek.

Ha tehát azoknak, miket a kellemesről mondtunk, 20 ellenkezőjét vesszük, feltaláljuk a fönséges sajátosságait, nevezetesen:

1. *Alakokra* nézve a fönséges inkább szereti a szögletes idomokat, mint a gömbölyűt.

2. *Színekre* nézve a mély, sötétén árnyalt színeket.

25 3. *Hangokban*: az erős dissonancokat, minők némely tragikai operákban hallhatók.

4. *Mozgásokban*: ha a mozgás nagy erőt fejez ki, fenségessé válik. Péld. a felháborodott tenger, a vihar, a villám mozgása. A *lassú* mozgás is lehet fenséges, ha nagy erőt fejez 30 ki: péld. egy méltóságosan hömpölygő nagy folyó víz. — A *nyugalom* is fönséges.

További sajátosságai még a fönségesnek, ellentétben a kellemessel:

1. Hogy az rendesen *igen nagy*. Kicsiny tárgy nem lehet 35 fönséges, hacsak rendkívüli erő nincs benne összpontosulva, mint a villámban.

2. Hogy inkább *zárt, komor, setét*, mint az ellenkező. Pl. a gót építés; egy roppant ős erdő; az éjfél setétsége.

3. Hogy rendszerint roppant erőt fejez ki. Pl. a kitörő 40 Vezuv.

4. Hogy inkább *ódon, régi* mint *újdon friss*. Pl. a piramisok, százados tölgyek, váromladékok stb.

5. Változatosság helyett sokszor *egyhangúság* neveli a tárgy fönségét. Pl. a Szahara-sivatag; kútgemes, egyhangú pusztáink.

12. §. TÉR-, IDŐ-, S ERŐBENI FÖNSÉG

Az esztétikusok meg szokták különböztetni a *térbeni*, *időbeni* és *erőbeni* fönséget.

Térbeni fönség az, mely csupán rendkívüli nagysága által indít bennünket bámulatra. Az elláthatatlan pusztá, a csilagos ég, stb. roppant kiterjedésük által hatnak ránk. A térbeni fönség legnagyobb foka a *végtelen*.

Időbeni fönség az, mely az idő hosszasaága által hat meg. A régi hősoket fönségeseknek képzeljük, mint a most élő embereket. Egy várrom, a Lybanon cédrusai stb. az idő által lesznek fönségesse. Az időbeni fönség legfőbb foka az *örök*.

A tér- s időbeni fönség *egyesülhet* is valamely tárgyban. Pl. az egyiptomi gulák nemcsak roppant nagyságuk, hanem egyszersmind régiségök által döbbsentik meg a nézőt. Az *erőbeni* fönség kétféle: anyagi és szellemi. *Anyagi erő*t mutat pl. egy tengeri vész; *szellemi erő*t az ellenség közé visszatérő Attilius Regulus, a méregivó Sokrates; a Róma szabadságát túlélni nem tudó Uticai Cato; egy Leonidas, egy Zrínyi stb.

Az erőbeni fönség is egyesülhet a térbenivel: a háborgó oceán térben, erőben is nagyszerű.

Isten fogalmában: *mindenütt jelenvaló, térbeni fönség*; öröktől fogva és örökké való: *időbeni fönség*; mindenható, mindentudó stb. *erőbeni fönség*. Tehát az isten a legfönségesb fogalom: mert benne minden fönség egyesülve van.

13. §. A FÖNSÉGES FOKOZATAI

A fönséges is, a szerint, amint különböző fokozaton vagy módosulatban jelenik meg, különböző elnevezéssel bir. U. m.:

1. *Nagyszerű* (grande), midőn nagysága által hatja meg a szemlélőt. A Colosseum Rómában nagyszerű rom. A Lomnici csúcsról nagyszerű kilátás esik. A nagyszerűnek magasb fókai az óriási (gygantesque) és roppant (colossal). Ily óriási művek a piramisok; roppant mű volt a rhodosi kolosszus. A nagyszerű tehát *térbeni fönségeshez* tartozik. 2. *Titokszerű* (mysticum). Valamint a sötétség, úgy a *rejtélyesség* is a fönség

jellemével bir. A jós, ki a jövőbe lát, fönséges; mert mintegy az idő kárpitját lebbenti fel. Fenséges volt a saisi lefátyolozott kép a felirattal: „én vagyok az, aki volt, van és lesz s az én fátyolomat halandó ember föl nem lebbentheti”. A titokszerű⁵ az időbeni fenséghez tartozik.

3. *Ünnepélyes* (solemne). Ez részint a titokteljes várakozás, részint az ó korból fennmaradt szertartások, cerimóniák által hat ránk. Tehát szinte az időbeni fenséghez tartozik.

4. *A fényes vagy pompás* (magnificum), rokon az ünne¹⁰ pélyessel. Mít jelent, neve mutatja.

5. *A csodás* (mirabile). Csodának nevezzük azt, ami mintegy természetfeletti erő által látszik végbevitetni, mely titkosan működik. És így rokon a titokszerűvel; de azon felül valami rejtett erő működését sejtjük. Eszerint az időbeni s¹⁵ egyszersmind erőbeni fenséghez tartozik.

6. *A szörnyű, borzasztó, rettenetes*, szinte a fönséges köréhez tartoznak s *erőbeni fenséget* tüntetnek elő. *Szörnyű* (immane) az, ami inkább nagysága s szokatlan alakja, mint a benne rejlő veszély által ijeszt, pl. az egyszerű cyclopsok,²⁰ kigyólábú gygasok. *Borzasztó* (horridum), ha benne veszélyes erő nyilatkozik, mint a tengeri vihar, a romboló árvíz. *Rettenetes* (terribile), ha a veszély hirtelensége által meglep, mint a lesújtó villám.

14. §. ÉRZELMES, SZENVES, TRAGIKUM

Az embernek érzelmi és erkölcsi világában is feltaláljuk²⁵ a szépnek eddig tárgyalt két nemét, a kellemest és a fenségest. Ide tartoznak az *érzelmes, szenvedes, szomorú*, helyesebben *tragikum*.

Érzelmes (sentimental) az, midőn a kebel egy bizonyos fokig meg van indulva, de az indulat nem kitörő, nem erő³⁰ szakos, hanem szelid érzelem, melyben még *összhang* van. Költészetben a szende érzelmeket lehelő dalok, a csendes fájdalmakat visszatükröző elégiák fejezik ki legszebben az érzelmest. Látni való tehát, hogy az érzelmek összhangjánál fogva a *kellemes*hez tartozik. Az érzelmes elfajulása az, amit *ézelgősnek* (ál-sentimental) mondanak, mire rossz költőknél sok³⁵ példa van.

Szenves (patheticum) az, midőn a kebel erős indulatoktól viharzik, melyek az érzések *összhangját* erőszakkal *megzavarják*. Példákat a jó tragédiákban lehet találni. Lear király⁴⁰ átkozódása, hálátlan leányai ellen, szenvedes. A pátosz nem

mindig böszavúlag fejezi ki magát; sőt ellenkezően sokszor csak tördelt, rövid mondatokkal jelenti ki az indulat magasságát. — Látnivaló, hogy a szenvedés, az indulatok erejénél fogva a *fenségeshez* tartozik. A szenvedésnek elfajulása az *ál-szenv* (ál-pátosz) és a *dagály*.

A szomorú vagy helyesebben tragikum, melyen a szomorújáték alapul, nem csupán abban áll, hogy az esemény, melyet tárgyaz, szomorú legyen. „A *tragikum* ama nemes küzdelmet mutatja, mikor az egyén, az egyes ember feltámad mintegy a világrend, a dolgok természetes folyása ellen; nagyszerűen küzd egy darabig, de nem változtathatván meg a világ folyását, nem akaszthatván meg (mint Hamlet mondja) a világ kerekét, utoljára elbukik, s míg bukásában szánjuk, nagyságában gyönyörködünk.” Így Shakespeare Julius Caesarjában Brutus és Cassius az elpuhult Rómát a régi köztársasági erkölcsökre akarják visszavinni, — mintegy az idők rendjét megváltoztatni. — Caesart meggyilkolják, de a régi köztársaságot nem állíthatják többé vissza, mert a római nép többé nem az, aki volt és így ők magok esnek áldozatul.

Hogy a tragikum a *fenségeshez* tartozik, mondani sem kell.

15. §. A NEVETSÉGESRŐL

A szépnek eddig tárgyalt két neme a kellemes és a fenséges, egyenesen hatnak ránk: *direkt* szépek; a nevetséges maga nem szép, sőt tökéletlen, de felgerjeszti bennünk a szépnek képzetét.

Történik ez az *ellentét* (kontraszt) által, mely a nevetséges tárgy és a bennük levő *szép* közt van. A *béka-egérharc* kisszerűsége pl. képzetünkbe hozza valamely komoly eposz nagyszerűségét és az *ellentét* által nevetséges lesz. A nevetségest tehát mondhatjuk *ellentétes*, vagy *indirekt* szépnek.

Az *ellentét* annál meglepőbb, minél *váratlanabb* az *összeütközés*; azért a nevetséges akkor hat legjobban, ha az összeütközés egészen váratlanul esik. Összeütközik pedig a nevetséges tárgy vagy a *kellemessel*, vagy a *fenséges*szel. Lássuk ezeket külön.

1. A *kellemesnek* lényegét, mint fentebb láttuk, az *összhang* teszi. Ha tehát az összhang váratlanul megzavartatik, *fonákság* áll elő, mely nevetséges lesz. Ha valaki díszöltönyben — s hálósipkával jelenne meg nyilvános helyen, ruházata összhangját fonákság zavarná meg. Petőfi dalát: „Hozzá”,

szerelem dalnak véljük, egészen a végső sorig: „jér pénz! csizmát veszek”, ez a kellemes hatást nevetséggé változtatja.

2. A *fenségesnek* lényegét a *nagyság* és *erő* teszi. Ha tehát a nagyság helyett *törpeség*, az erő helyett *gyengesség* mutatkozik, nevetséges lesz. Még pedig valamint az erőbeni fenség kétféle, *anyagi* és *szellemi*, úgy a gyöngesség is kétféle: *anyagi* és *szellemi*. Lássuk ezeket sorban.

a) *Törpeség*. Ez a nagyságnak vagy *térbeni főségnek* ellentéte. „Ha a hegyek vajudnak és egeret szülnék”, — a várt nagysággal, melyre el voltunk készülve, törpeség ütközik össze, — nevetséges lesz.

b) Az *anyagi gyöngesség* nem annyira nevetséges, mint a szellemi; valamint az anyagi erő sincs oly fenséges, mint a szellemi. De az ököljog korában a *testi gyöngesség* egy volt a legnevetségesebb dolgok közül; mivel a testi erő akkor főségesebbnek tartatott, mint most. Mindazonáltal egy atlétai természetű vagy erejével dicsekvő ember ma is nevetséges, ha gyöngesége kitűnik; mert alakja és szavai ellentétbe jönnek ereje csekélységével.

c) *Szellemi gyöngesség*. Ez napjainkban a nevetségesnek legtisztább kútfeje. Mindazon balgaság, mit az emberek elkövetnek, szellemi gyöngeségből ered. Ezen apró balgaságoknak tehát művészi kitüntetése mindig nagy mértékben nevetséges.

A nevetségesnek fő oka, amint azt a művészet, főleg a költészet elé állítja, *műfurcsának* (komikum) neveztetik. A komikus író főképp a szellemi gyöngeségből eredő, ezer meg ezer tévedéseket, balfogásokat tünteti elő: nevetséges helyzeteket, jellemeket rajzol. Példák a jó vígjátékírók, mint Aristophanes, Moliere.

16. §. VEGYES FAJOK. SZATÍRA, HUMOR, NAIV

A nevetséges nem mindig áll tisztán, hanem elvegyül majd a főségessel, majd a kellemessé, vagyis csak álarc lesz, mely alatt főség vagy kellem rejlik. Innen a szépek vegyes fajai származnak, mineműek a *szatíra*, *humor*, *naiv*.

1. A *szatíra* vagy *gunyor* a nevetségesnek csak álarcát kölcsönzi el, de ez álarc alatt mindig valami komoly célra törekszik. Meg kell különböztetni a komikumtól, mert a komikum is feltünteteti ugyan az élet fonák oldalait, a gyöng-

ségeket, hibákat, tökéletlenséget: de fő célja nem a *javítás*, csak a gyönyörködtetés; ellenben a szatíra már az erkölcsbíró szerepét játssza; kineveti a hibákat, hogy javítson. A szatíra kétféle: 1. *víg* szatíra, mely a kisebb hibákat nevetségessé teszi, 2. *komoly* szatíra, mely már a vétket is ostromozza, mint Juvenalis szatírái.

2. A *humor*, (melyet némelyek nedélynek, mások szélyneg neveznek, de nem elég helyesen), hasonlóképp csak álarcát viseli a nevetségességnek. Alapjában véve fönséges. Nevet-
10 séges álarcában rejtezett sírás. Élesen különbözik mind a szatírától, mind a komikumtól. Mert a komikum tisztán csak nevettet, semmi keserű íz nem vegyülvén a nevetéshez. A szatíra javítani akar; a humor a fájdalomból ered. A komikus fró nevet a világ bohóságain, mulatja magát és másokat velök.

15 A szatirikus csúffá teszi azokat, hogy térjenek eszökre. A humoros fró mély fájdalmat érez a világ romlásán, de nem lévén reménye javítani, kétségbeesetten kacag önmaga és a világ felett.

3. A *naiv* (gyermeteg) a nevetségességnek a kellemessel
20 vegyüléséből származik. Valami gyermekileg őszintét fejez ki, ártatlan együgyűséggel úgy, hogy az *együgyűség* nevetésre indít, de egyszersmind az ártatlanság megindít, kellemesen hat meg bennünket. Legtöbbször mutatkozik a gyermekeknél, vagy a természet egyszerű fiainál; mint pl. azon gyermek, aki
25 meglátván a hajókötelet, azt vastag cérnának mondta. Népies költemény rendszeren a naivság által válik kellemessé. Czuczor „Falusi kislány”-a naiv alak, Petőfi *János vitéz-e* szintén az.

[II.]

I. §. A SZÉPTAN KÖRE

A széptan a művészetnek minden nemére kiterjed, tehát épen úgy tárgyalja az építészetet, szobrászatot, festészetet,
30 zenét, mint a költészetet, szónoklatot, taglejtési művészeteket.

A széptanok azon része, mely a szépnek elméletét (teória) a különböző művészetekre alkalmazza, *alkalmazott* széptannak nevezetik.

35 Azonban mi, célunkhoz képest, nem a művészetek minden ágaira, hanem csupán a költészetre fogjuk alkalmazni.

2. §. ALAK ÉS TARTALOM

Ha valamely költeményt kezünkbe veszünk, először is a külforma ötlük szemünkbe, melyet ismernünk kell, ha azt akarjuk, hogy a költeményből teljes gyönyört merítsünk. Mert nem elég, hogy a tartalom költői legyen, költői alakban⁵ is kell annak megjelenni; tartalom és alak összhangzata teszi az igazi költeményt.

Megkülönböztetjük p. o. az úgynevezett *ódon* (antik) vagy *klasszikai és újdon* (modern) versformákat; amazok mértékesek, ezek rímelték és többnyire mértékesek is. Egyes¹⁰ fajai a költészettanban adatnak elő.

3. §. ALANYI ÉS TÁRGYIAS KÖLTEMÉNY

Tartalmára nézve valamely költemény vagy *alanyi* (szubjektív) vagy *tárgyias* (objektív). Kisfaludy Sándor e dala:

15 A havasnak oldalában
Keletkező patak, te!
Melly a fenyők homályában
Búsán zúgva szakadsz-le,
És tétova csavarogva
Fába, szirtbe ütődöl,
20 Míg küszködve, és zokogva
A tengerbe vergődöl: —
Képe vagy te életemnek,
Mely temérdek sérelemnek
Törít lelven utjában,
Zokog kínos folytában.
25 (Kesergő Szerelem, 75. dal.)

alanyi költemény, mert a költő *belvilágát* tükrözi vissza, ellenben a *Zrinyiász*, *Zalán futása*, *Két szomszédvár* — tárgyias költemények, mert a *külvilág* tárgyait adják elő.

Azonban ez nem azt teszi, hogy alanyi költeményben³⁰ a külvilág tárgyai sohasem rajzoltathatnának. A fentebbi költeményben is leiratik a patak, de csak azért, hogy a költő belérzelmeit visszatükrözze. Az alanyi költemény is sokszor vesz fel leíró vagy elbeszélő alakot: de mindég ott van a háttérben a költő érzelme, s erről meg lehet ismerni, hogy nem³⁵ tárgyias költemény. Például leírónak látszik ez: a „Dunán” (Petőfitől):

40 Folyam, kebled hányszor repeшти meg
Hajó futása s dúló fergeteg!
S a seb mi hosszú s a seb mi mély!
Minőt a szíven nem vág szenvedély.

Mégis, ha elmegy fergeteg s hajó:
 A seb begyógyul, s minden újra jó.
S az emberszív, ha egyszer megreped:
Nincs balzsam, mely hegessze a sebet.

5 A költő a saját érzelmeit egy szóval sem érinté, mégis tudjuk, hogy a háttérben önfájdalma rejlik, tehát alanyi költemény.

A következő vers (Kisfaludy Sándortól) elbeszélő modorban van tartva, mégis alanyi:

10	A bereknek gyors kaszási Már utolsót vágának; Az árnyékok óriási Hosszúságra nyulának; Mi ott járánk, — meg-megállánk
15	A rét magas fűvében; S hogy a bürünn átalszállánk A folyamnak mentében, A vízbe letekintettünk — És alattunk, és felettünk —
20	És bennünk is a menny volt, Szívünkben szent tűz lángolt. (Boldog szerelem, 35. dal.)

Általában az alanyi költő a külvilág tárgyait saját érzelmei szempontjából veszi fel, sőt sokszor azokra átviszi önfájdalmát vagy örömét is, mint e népdalban:

Amerre én járok, még a fák is sírnak,
 Gyöngye ágaikról a levelek hullnak.

4. §. A KÖLTEMÉNYEK OSZTÁLYOZÁSA

Az alanyi költemények egy nagy osztályba soroztatnak s *lantos* vagy *lírai* költeményeknek neveztetnek.

30 A tárgyas költészet *elbeszélőre* (epika) és *színi*re (dramatika) osztatik fel.

A kettő közt áll, s majd alanyibb, majd tárgyasb az, mi *tanköltészetnek* (didaktika) neveztetik.

A lantos költemények fajai: *dal, ének, óda, himnusz,*
 35 *rapszódia, dythiramb, elégia, heroida, idill és a lírai epigramma.*

Az elbeszélő költemények fajai: *a nép- és tündérmese, monda, mítosz, legenda, eposz, regény, beszély, költői beszély, ballada, románc.*

A drámai költemények fajai: *szomorújáték, vígjáték, néző-*
 40 *játék,* vagy szorosabb értelemben vett *dráma.*

Tanköltemények fajai: *Aesopi mese, parabola, paramythia, allegoria, szatíra, epigramma* (szatírai), *költői levél, tanköltemény*.

Kezdjük az elbeszélő költészettel, mint amelynek kiindulási pontja a legegyszerűbb.

5. §. ELBESZÉLŐ KÖLTÉSZET

5 Nincs közönségesebb dolog, mint valamely igaz vagy költött dolgot elbeszélni. A dajkamesétől kezdve a legnagyobb eposzig, s a legnagyobb históriáig mind elbeszélés. Még pedig azért beszéltek el valami, hogy az eseményeket voltaképp *megtudjuk*, vagy csak azért, hogy az előadásban *gyönyörködjünk*.
10 Amaz a történeti elbeszélés, melynek célja az *igaz*: ez a költői, melynek célja a *szép*.

Ebből látható, hogy különböző lévén a cél a történeti és költői elbeszélésben, az előadás modorának is különböznie kell. Amott az események híven, amint megtörténtek, egymásután adatnak elő; itt a főcél az, hogy egy kerek egészzé
15 olvadjanak össze, tehát egymásból folyjanak. Ha valaki a 30 éves háború eseményeit bármily szép versekbe szedve történeti hűséggel egymásután elmondaná az még nem volna hősköltemény.

20 Az elbeszélő költészet különbözik a lantostól, mert ez alanyi, amaz tárgyias; a drámától, mert ez az eseményeket a szülemlés percében s úgy adja elő, mintha előttünk fejlenének ki, — míg az elbeszélő költészet, mint már lett dolgot a multnak alakjában hozza fel őket. Eposzban a költő csak
25 mint *nyugalmas* elbeszélő van jelen: a drámában pedig egészen *hátterbe* vonul. A tanköltészettől azáltal különbözik, hogy itt az események *magukért*, nem pedig a belőlük vonható *tanul- ságért* beszéltek el (mint az Aesopusi mesék).

6. §. AZ ELBESZÉLŐ KÖLTEMÉNY MESÉJE

Minden elbeszélő költeménynek (valamint a drámáinak
30 is) kell *birnia mesével*; így nevezetik a tartalom röviden kivonva. Például ama régi magyar költeménynek: „*Szilágyi és Hajmási*” meséje ez: két magyar ifjú *Szilágyi és Hajmási* török rabságba jut. A császár leánya meglátja Szilágyit, megkedveli, megszabadítja, s a két ifjúval maga is elszökik.
35 A szultán megtudva a történeteket, a szökevények után csapatokat küld, hogy elfogják őket és visszahozzák: de a magyar

ifjak visszaverik az üldözőket s így megmenekülnek. Ekkor Hajmási azt követeli, hogy a leányért víjjanak meg ketten, mert ő másképp nem engedi át Szilágyinak. A viadal megtörténvén, Hajmási elesik, Szilágyi pedig a leányt haza viszi s vele egybekel.

E rövid tartalomból is látható, hogy itt a mese egy *kerek egészet* képez, melyben megkülönböztethető:

1. a *kezdet*, miszerint a császárléány Szilágyit megkedveli; ebből folyt az elszökés, ebből

2. a *bonyolódás*, miszerint a szultán emberei nyomukban vagynak, s a menekülést kétségessé teszik. Az első akadály le lévén győzve, másik áll elő, s neveli a bonyolódást. Hajmási részt vett az üldözők visszaverésében, következőleg ő is igényt tart a leányhoz és Szilágyit csatára kényszeríti.

3. A *kifejlés*. Hajmási elesik, mint ezt a *költői igazság* is hozza magával.

És így arra, hogy a mese kerek egészet képezzen, megkívántatik: a *kezdet*, *bonyolódás* és *kifejtés* (katasztrófa).

7. §. NÉPMESE, MONDA, MÍTOSZ, LEGENDA, REGE.

A népmese mind megannyi elbeszélő költemény, melyet a nép maga hoz létre, szájról szájra ad, változtat, idomít. Szükség tehát, hogy kerek egészet képezzen: azaz meglegyen benne a kezdet, bonyolódás és kifejlés; enélkül mitsem ér. A népmese többnyire *sem helyhez, sem időhöz kötve nincs*, hanem szabadon csapong a képzelet országában. Legfontosabb faja az ugynevezett *jelvi* vagy *jelképes* mese, melyben homályosabb vagy világosabb lepel alatt a mesét költött népek vallásos hite vagy természettróli nézete rejlik. Így jelenti sokszor (noha az elbeszélő nép tudtán kívül), a győztes királyfi: a napot; a 12 óriás: a 12 hónapot; a saskirály: a levegőt; a hal-király: a vizet; a medve: a földet vagy telet.

Másik faja a *dajka* vagy *állat* mese, melyben állatok jellemök szerint szerepelnek; de nem tanulságért hozatnak fel, mint az aesopi mesében, melytől meg kell különböztetnünk. Ezek sokszor hosszú elbeszéléssé nyújtatnak, mint a német híres „Reinecke Fuchs”. A keleti népeknél, főleg az araboknál az ily mesék igen gyakoriak.

Harmadik faja a *nép furcsa elbeszélései* péld. a székelylek-ről, vagy mint a „Csalóka Péter” Jókainál.

A monda kiválólág abban különbözik a népmesétől, hogy ez már helyhez, időhöz, vagy történeti személyhez van kötve; így pl. Tompánál a „*Sárkány törés*” című monda helyhez kötött; azt beszéli ugyanis, hogy a harangodi pusztán volt egy tó, melyben hajdan sárkány tanyázott, e sárkány a legelőről sok barmot, sőt néha pásztorgyerekeket is elrabolt. Egyszer egy ifjú kaszás kedvesét is elvitte, miért az ifjú kaszájával a sárkányt megölvén, ez kínjában olyat csapott a földre, hogy azonnal forrás fakadt fel, mely még most is létezik Harangodon. Ugyancsak Tompánál a „*Sírató*” című monda már helyhez (a kőrösi régi temetőhöz) s időhöz van kötve: a tatárjáráshoz. *Mátyás király Gömörben* (Garaytól), midőn a király a kényes urakat megkapáltatta, már-történeti személyhez van kötve. Balladában a csodás a lelkiállapot rajza, míg mondában mint valósággal megtörtént adatik elő. A mesét a nép, mint igazat, tudva költöttet beszéli, a mondát, mint hinni való dolgot adja elő, — a legendát is. A monda tehát a nép *története*, a mese *költeménye*. (Olvasmány Tompától a népregére, azután mondára.)

A *legendák*. A mondától az különbözteti meg, hogy a legenda keresztyén vallásos eszméket jelképező, többnyire szentek által végbevitt csodás eseményeket beszél el. A vallás győzelme az anyagi erőn. Eredetét ama sötét kornak köszöni, midőn az ököljog fékezése a világi törvény elégtelen volt s csodás elbeszélésekre volt szükség, melyek a hatalmast megdöbbsentsék, az elnyomottat bátorítsák. A legenda név (olvasandó) onnan eredt, hogy a szentek és vértanúk életét — mely többnyire ily csodatételekkel teljes volt, — bizonyos napokon az egyházban fel kellett olvasni. Ily legendák a magyarban többek közt: „*Szent Erzsébet*” (Garaytól); „*Hedvig*” (Szóla Isten Gábor angyalához) Vörösmartytól, Tompának „*Lófő*” című elbeszélése, melyben a vízivő sárkányt egy zarándok megátkozza, minthogy azon vidék minden vizét megiván, nincs mivel egy haldokló kisedet megkereszteljen. Az átok oly hatályos, hogy a lófejű sárkányra rászakad a hegy, de ennek oldalán egy forrás fakad, mely „*Lófő*” nevet visel s minden délben nagymennyiségű vizet önt ki magából. Ime, ez egészen mondaszerű, csupán a vallásos vonatkozás teszi legendává. Ilyen még a „*Karácsony*” Kisfaludy Károlytól stb.

A *mítosz* nem egyéb, mint a régi klasszikus népek mondája, vagy legendája. Ilyen „*Philemon és Baucis*” Ovidnál, kik kegyességökért az istenek által élő fákká változnak át;

továbbá: Hercules, Theseus, Jason stb. mondái. Mind a négy költeményszerű többnyire csodással, természetfölötti dolgokkal van vegyítve s ez jellemzi őket leginkább.

A csodásból kivetkezett monda szolgál alapul a *regének* úgy, mint azt nálunk Kisfaludy Sándor alkalmazta. A rege tehát a hősi korból vett elbeszélés, mely külalakjában inkább a líra, mint az eposz felé közelít. Ilyenek: *Csobánc, Tátika, Somló* s. t. b.

8. §. HŐSKÖLTEMÉNY VAGY EPOPOEA.

A hősköltemény eredetileg akkor alakul, midőn valamely nép hőskora már hanyatlóban van, de még nem ment feledségbe, s a harcos őseik emléke száz meg száz mondában, énekekben forog és él a nemzet ajkán. Ezen mondák lassanként egybeolvadnak, vagy előáll egy hatalmas szellem, mely az elszórt énekeket egy egésszé önti össze. — Így támadt a régi görögök két híres eposza, az „Ilias” és „Odyssea”, melyekben a már készen levő anyag rendezése Homérnak tulajdoníttatik, bár vannak, kik ily nevű költő létezését is kétségbe vonják azt állítván, hogy Homeros nem jelent egyebet, mint *kiegészítő, rendbeszedő*. Így keletkezett régi mondákból és énekekből a híres „Nibelungen-Noth”, így szedte össze hona mondáit a perzsa *Firdusi*, ama roppant eposzban, melynek címe „*Sah-name*” vagy *Királyok könyve*; így eredtek a „*Cid*” néven ismeretes spanyol balladák, melyek Rodrigót, a nemzeti hőst dicsőítik: de ez utóbbiaknak egy hőskölteménnyé alakulását a nemzet megváltozott viszonyai nem engedik. — A velünk újabb időben rokonságba hozott *finnek* is bírnak ily eposzsal, melynek címe: „*Kalevala*”.

De a nemzetek *művelt* korában is támadnak költők, kik valamely magasztos tárgyért hevülve szabályszerű hőskölteményt írnak, melyet különböztetésül *műeposznak* nevezünk. Ily műeposzok közül nevezetesebbek: *Virgöl* „Aeneise”; *Tasso* (olasz) „Megszabadított Jeruzsálem”; *Camoens* (portugál) „Lusiádja”; *Milton* (angol) „Elveszett paradicsoma”; *Klopstock* (német) „Messiása” stb. Nálunk magyaroknál legjelesebbek: *Zrínyi*: „Ostromlott Szigete” és *Vörösmarty* „Zalán futása”.

A hősköltemény külsőleg kötött beszédben (vers) iratik, s elbeszélésre alkalmas, méltóságos versfolyamatot kíván, mint a hexameter, az olasz terzina vagy ottava rima, a Zrínyi-vers stb.

Mindenek előtt az eposzi tárgynak *nagyszerűnek* vagyis olyannak kell lennie, mely nemcsak kevesek, hanem egész nemzet életére kiható, nagy és nevezetes eseményt foglaljon magába. Ily nevezetes esemény az *Aeneisben* a római birodalom alapítása; Tassónál „*Jeruzsálem megszabadítása*”, vagyis a keresztes hadak, melyek nemcsak egy nemzetre, hanem az egész keresztyén világra kihatottak; Camoens *Lusiádjában* a keletindiai út felfedezése, mely később a felfedezések egész sorát vonta maga után; *Zalán futásában* Magyarország elfoglalása. — Az *Iliasz* tárgya csak Achilles haragja ugyan, de ez a trójai háború folyamára nagy, döntő hatással van; a trójai háború pedig a görög nemzet életének egyik legfontosabb szakát képezi. Az *Odyssea* már csak Ulysses kalandjait tárgyalja, s így kisebbszerű, mint az *Iliasz*. A *Niebelungen* tárgya egy uralkodó hősi család és egész nemzedék irtóztató kipusztulása. A *Sahname* tárgya két nemzetnek: Turán és Irán századokon keresztül folyt véres küzdelme. Milton *Elveszett paradicsoma* a pártos angyaloknak lázadását Isten ellen, s ezzel párhuzamban az első emberek bűnbeesését, bukását énekli; Klopstock az emberi nem megváltását a *Messias* által. E két eposz tárgya tehát több mint emberi. Ariosto nagy költeménye „*Az őrvjögő Roland*”, Nagy Károly mondaköréből van véve: ő és kalandos leventéi (mint Roland, Rinald stb.) szerepelnek abban; háttérét a keresztyéneknek a mórokkal küzdelme képezi. Végre a *Szigeti ostrom* tárgya nem csupán a vár bevétele, hanem az, hogy az Isten az elfajult magyar nemzetet a török által megbünteti.

Szükséges még, hogy a tárgy a régi korból vétessék, mint-hogy a régiség a személyeket és eseményeket fönségesebbekké teszi, azokról minden prózai részleteket letörölvén.

10. §. AZ EPOSZ MESÉJE. EPIZÓD:

De bármily nagyszerű legyen a tárgy, az történeti rendben elmondva még nem lesz eposzá. Így Garay *Szent Lászlója*, mely ugyanazon hősről különböző, egymással össze nem függő eseményeket beszél el születésétől fogva haláláig, inkább költői életírás (biográfia), mint eposz. Megkívántatik, hogy az eposz meséje egy önálló, kerek egészet képezzen. Így az *Iliasz* meséje az események egymásból folyó láncolata. A Tróját ostromló görögök elrabolják Chryses, Apolló papjának

leányát. Chryses a fővezértől, Agamemnontól nem nyerhetné vissza a leányt, könyörög Apollónak, hogy büntesse meg a görögöket. Apolló dögvészt bocsát a táborra. A nép gyűlést tart: mi módon lehetne elfordítani a veszedelmet? Calchas,

⁵ a jós kijelenti, hogy nem szűnik meg a vész, míg Chryses leányát vissza nem adják. Achilles pártolja s elhatározzák, hogy el kell venni a leányt Agamemnontól, kinek ez rabnője volt. Agamemnon kénytelen engedni, de egyszersmind bosszút kíván állni Achillesen; azért annak kedvenc rabnőjét,

¹⁰ Bryseist elveszi. — Innen *Achilles haragja*. A hős ezentúl mindig sátrában marad, nem akar többé harcolni, s ezzel bosszulja meg Agamemnont és a görögöket, mert tudja, hogy nélküle Tróját bevenni nem lehet. A trójaiak mind jobban verik a görögöket. Agamemnon kérelmő követiséget küld

¹⁵ Achilleshez, de ez nem engesztelődik. Már a trójaiak épen a görögök táborát s hajóit akarják felgyújtani. Ekkor Patroclus, Achilles rokona és bajtársa kéri őt, hogy legalább fegyvereit kölcsönözze neki oda, ha azok által a trójaiakat rémülésbe lehetne hozni. Achilles enged; Patroclus kimegy barátja

²⁰ fegyvereiben, vív, de Hector által elejtetik. Achilles barátja halálán magát elbúsulva, már most harcra szállt, nem nyugszik, míg Hectort, a legnagyobb trójai hőst el nem ejti, s ezáltal a görögök harci szerencsését megfordítja. Íme, ez egy összefüggő, kerek egész. Mindenik esemény a másiknak oka vagy következménye. Ezt nevezzük az eposzban *mesének*.

A fő esemény közé nagyobb teljesség és változatosság kedvéért beszótt mellékeseményeket *epizódoknak* nevezzük.

Ilyen epizód például *Hector búcsúja Andromachétól* az Iliászban; és *Deli Vid hitvese*, a „Szigeti ostromban”. Ez utóbbi maga is egy kerek mesét képez, s a fő eseményre előmozdítólag hat. Deli Vid, a szigeti hős egy csata alkalmával a várból kinn rekedvén, neje török és férfi mezben fölkeresésére indul.

Megszólít egy szerencsét, ki épen a császárnak hírül akarja vinni, hogy Vid egy sátorban alszik. A nő levágja a szerencsét, hogy férjét el ne árulhassa, de azért bajba kerül, mert a törökök elfogják. Szerencsére a zaj Videt is felriasztja, ki nejét felismervén, megszabadítja. Ez tehát *epizód*, mert nem tartozik szorosan a főeseményhez, de azzal mégis egybe van

⁴⁰ kapcsolva, mert Deli Vid, egyik kiváló hőse a darabnak, nem szabadult volna ki a törökök közül, ha neje megmentése őt oly kétségbeesett harcra nem kényszeríti s ezáltal Sziget védelme sokat vesztett volna.

Minden eposzban vannak több, kisebb-nagyobb fontos-ságú cselekvő személyek, kik a *darab hőseinek* mondatnak. Ezen hősök közül az, kin úgy szólván az egész eposz sarkallik, *főhős* nevet visel. Ez intézi az egészet, azonban nem működik teljesen szabad akarat szerint, hanem valamely fensőbb, isteni akaratnak a végrehajtója, s *ebben különbözik a drámai hőstől*. Így *Aeneas* isteni végzésből (fata) indul hazát keresni; *Gottfriednek* egyenesen Gábor angyal jelenik meg s adja tudtára isteni küldetését; *Árpád* Hadur akaratának végrehajtója stb.

¹⁰ Így az eposz főhőse, gyakran mellék hősei is — többnyire *végzetszerűek* (fatális), kiknek sorsa Isten által már eleve el van határozva, s jóslat által tudtokra adva. *Zrinyinek* Isten már a II.-ik énekben kijelenti, hogy Sziget ostrománál dicsően el fog esni, sőt *Deli Vidnek* is az elesett *Radivoj* szelleme meg-jelenti közelgő halálát. A nibelungeni hősök egyikének, *Hagennek*, midőn a Rajnán átkelnek, a habléányok (Meer-weib) megjósolják, hogy közülök egy sem fog visszatérni Etele udvarából, ami be is teljesedik. Ezen *végzetszerűség* az, mi az eposz hőseit kiválólag bélyegzi.

²⁰ Az eposz hősei *egyéni*leg jellemeztetnek. Jellemezni annyit tesz, mint a hőst úgy tüntetni fel, hogy beszédéből, de még inkább *tetteiből* gondolkodás-módját, hajlamait, jó vagy rossz tulajdonságait, szóval egész valóját megismerhessük. Innen a jellemzés *több oldalú*, midőn a hősnek más-más tulajdonait ²⁵ tünteti fel; s *következetes*, ha mindvégig hű marad. Például *Zrínyi* majd úgy tűnik fel, mint vitéz, majd úgy, mint ellenei-hez kegyelmes, jó apa, jó keresztyén s katolikus bajtársaiért élni-halni kész, hű alattvalója királyának stb. Ez a *több oldalú jellemzés*. *Következetesen* akkor jellemezzünk, ha a hősnek csak ³⁰ egymással összeférő sajátságokat tulajdonítunk: pl. nem lehet valaki majd *vitéz*, majd *gyáva* : nem lehet *jó honfi* és *haza-áruló* egyszerre mind. *Egyéni* a jellemzés, ha ezáltal a hős, a darabban levő minden más hősöktől határozottan különbözik. Ellenben *tipikus* akkor, ha csak a *fajt* jellemezzük, ³⁵ ha egyik vitéz olyan, mint minden más vitéz, egyik haragos, mint minden más haragos stb.

Különbőség az eposzi és drámai jellemzés közt az, hogy az eposz hőse *állandó* jellemmel bír, pl. *Achilles*, *Aeneas* épen az a darab végén, ami az elején volt; ellenben a drámai jellem ⁴⁰ *fokozatosan* fejlődik ki, pl. *Macbeth* a darab elején még csak *nagyravágó*, ami magában nem bűn, sőt nemes tettek forrása

is lehet, de őt a nagyravágás arra ösztönzi, hogy a királyt ölje meg, trónját foglalja el; s az így megszerzett trón megőrzéséérti aggodalom *zsarnokká* teszi őt, míg végre népe gyűlöletének áldozatul esik. Itt a jellem a nagyravágásból, mint egy csírából fokozatosan fejlett ki: ez *drámai jellemzés*. Eposzban a cselekvény inkább külső, egyebütt benső. Eposzban az események uralkodnak a személyek felett, egyebütt megfordítva, — eposzban a fizikai erő, egyebütt a szellemi erő kifejlés. — Az eposz régi külön faj, — a többi ujdón.

12. §. A CSODÁLATOS. — MACHINA

¹⁰ Csodálatosnak nevezzük általában azt, ami természetfeletti erő által hozatik létre, vagy legalább úgy tetszik. A csodálatos eleitől fogva nagy szerepet játszott az eposzban részint azért, mert már azon mondákban, melyekből mint láttuk, az eposz alakult, megvolt, részint és főleg azért, mert az eposz ¹⁵ főnségéhez tartozik. Ugyanis az eposz főhősei nem egészen saját akaratuk szerint, hanem fensőbb isteni akaratból működnek; már pedig az istenek megjelenése feltételezi a *csodást*. Így az Olymp istenei maguk is részt vesznek a trójai háborúban, Aeneasnak megnyílnak az alvilág kapui stb.

²⁰ Ha a csodálatos cselekmény folyamára előmozdítólag vagy gátlólag hat: *gépnek* (machina) neveztetik. Ilyen gép a Zrinyiászban, hogy Mihály arkangyal Isten parancsából egy *furiát küld* Szolimánhoz, ki azt a magyarok ellen felbőszítse. Hajdan a görögöknél a drámában is alkalmaztatott ily ²⁵ gép (Deux ex machina) onnan vette az elnevezést, — de ma már a drámában machinával élni merő hiba lenne.

13. §. KÖLTŐI ELBESZÉLÉS. KÖLTŐI BESZÉLY

E név, költői elbeszélés igen széles értelmű. Ugyanis kiterjed mindazon kötött alakú (verses) elbeszélő költeményekre, melyek más fajhoz nem számíthatók. Lehet komoly ³⁰ vagy víg, mesés vagy nem az; magasb vagy házi körből vett. Ily értelemben Ovid „*Metamorphosisa*”, Garay „*Szent Lászlója*” épen úgy költői elbeszélés, mint Petőfinél a *Megyeri* vagy *Csokonai* című rövid költemény.

Szorosabb értelemben költői beszélynek oly elbeszélés ³⁵ mondatik, melyben nem annyira az *események fontossága*, mint a cselekvő személyek viszonyai, érzelmei, szenvedélyei érdekelnek bennünket. Tárgyát tehát a *szűkebb*, többnyire

családi körből meríti. Hőseinek *egyéni* jellemet ad ez is, de azt *drámailag* fejti tovább, a lelki állapotokat, azoknak fokonténi fejlődését tüntetvén elő. Eszerint a cselekvény is drámaibb hatású, mint az eposzban. A csodás nem tartozik ⁵ jelleméhez. Így már a felhozott „*Két szomszédvárnak*” (Vörösmartytól) külső előadása egészen époszilag van tartva, de Tihamér és a többi személyek lelkiállapotának drámai fejlődése a költői beszélyhez hajlik.

Így a „*Chilloni fogoly*”-ban (Byrontól) alig van valami ¹⁰ külső cselekvény, hanem a lélekállapot megy változáson keresztül: az ifjú, vidor kedély teljes elfásultságba süllyed alá. Kisfaludy Sándor úgynevezett regéi szinte költői beszélyek, azon különbséggel, hogy míg a költői beszély a dráma felé közelít, ezek inkább *líraiak*, mert a cselekvény bennük a költő ¹⁵ *alanyi* érzelmeiben olvad fel.

14. §. REGÉNY, BESZÉLY

A költői előadás legkorlátlanabb formája a regény, melyet az *újkor eposzáinak* szoktak mondani. De az eposztól nemcsak abban különbözik, hogy prózában iratik. Mindkettő nagy elbeszélő költemény ugyan, de azért köztük lényeges ²⁰ a különbség.

Regényben a költő, mint elbeszélő *nem vonul annyira háttérbe*, mint az eposznál; tehát a regény *alanyibb*, mint az eposz. Nemcsak lélektani fejtegetéseivel s egyéb okoskodásaival kísérheti tárgyát, de saját érzelmeit is, pl. a *gúnyt* ²⁵ vagy *humort* teheti alapjául, ami már egészen alanyi jellemű. E részben az angol Thakeray (olv. Thekeré) regényei mesterművek. Jókai regényein is folyvást érzik az alanyiság.

Tárgya nem oly egyszerű, mint az eposzé, inkább a családi körben mozog. De fő különbség az, hogy *hősei nem* ³⁰ *végzetszerűek*, nem működnek isteni rendelésből, hanem önállóan, mint a drámában, eszerint a csodásnak a regényben semmi helye; a kísértetes stb. regények ma már nevetség tárgyai.

A *cselekvés* regényben inkább *belső*, az eposzban inkább ³⁵ *külső*. Amott az elbeszélte események nem magukban véve fontosak, hanem a *hatásért*, mit a szereplő egyénekre tesznek; míg az eposz nagy dolgokat, tetteket zeng.

A *jellemzés* regényben is *egyéni* (individuális), de nem állandó, kifejlett, kész jellemeket ad, mint az eposz, hanem ⁴⁰ drámailag fejti azokat. Így fejlődik Jósikánál Abafi jelleme:

a benne szunnyadó nemes indulatok magva kikél s erőt vesz az alantas szenvedélyeken.

Különbén a regénynek tárgyai szerint többféle nevet adnak, mint történeti, társasági, irányregény stb. A beszély (novella) nem egyéb, mint kis regény, gyorsabb, elevenebb folyamattal, drámaibb haladással.

15. §. BALLADA. ROMÁNCA

E két költemény-faj közt nehéz elválasztó falat húzni. Közös jellemük az, hogy bennök az eposzi tartalom lírai alakban jelenik meg: tehát *lantos eposzok*. Minél dalolhatóbb a románc és ballada, annál jobb az. Így nem annyira a cselekvény teszi lényegét, mint az *előadás*. Újabb időben azonban azon különbséget teszik köztök, hogy a balladában ugyanazon *végzetszerűség* uralkodik, mint az eposzban; míg a románca hőse *önállóan* cselekszik. Amabban tehát a csodás szerepel, itt a hős jelleme. A *tündér király* pl. Goethetől, ballada, míg nagy részére magyar balladáinknak a románca név illenék (pl. Az ősz bajnok, Szilágyi és Hajmási, Kont stb.).

16. §. LANTOS KÖLTÉSZET

A lantos költemények mindnyájan alanyiak, mert a felindult költői kebelből buzognak elő, s annak érzelmeit tükrözik vissza. Minél igazabb az érzelem, annál hatályosabb lesz a költemény; ellenben a hazug, csinált érzelmek, minden külső ékességük dacára elárulják magokat. Megkívántatik bennök az *egység*, miszerint a költemény minden részei egy alapeszmére vitessenek vissza s egy érzelmet tüntessenek fel. Eszerint egy alapeszme uralkodik az egész költeményben, mely annak mintegy magvát képezi, s a többi eszmék ezen egynek rendeltetnek alá.

Eredetileg olyan költemények neveztettek *lantosoknak*, melyek lant mellett énekeltettek; ma is azon lírai költemény felel meg céljának leginkább, melynek küldoma énekre alkalmas. Ezért rövid ritmusos idomot igényel: az eposzi terjedelmességet nem tűrheti.

Ide tartozó fajok: a *dal* és *ének*, *óda* és *himnusz*; a *rap-szóda* és *dythiramb*; a lírai *epigramma*; az *elégia* és *heroida*; s amennyiben alanyi költemény: az *idill* is.

A dal a megindult kedélynek költői nyilatkozása. Tárgyai: az élet örömei és bánatai; szerelem, barátság, rokonság s a nemesebb élvezetek, melyek az életet enyhítik, a kedélyt felvidítják. Formája rövid, dalolható. Ilyen Tompánál az
 5 „Őszi dal”, mely így kezdődik, egyszersmind a költemény *alapeszméjét, egész hangulatát kifejezván:*

10 Őszi tájnak hervadása,
 Őszi napfény ragyogása,
Hervadásból, fényből támad
 Lelkemen a *kedves bánat* stb.

A dal, ha egyszerű népi nyelven keletkezik, s nép ajkán forog: *népdalnak* mondatik. Ezek közt szinte sok szép van.

Az *ének* hangulatára nézve hasonló a dalhoz, de különbözik tárgyban, mert ennek tárgya a buzgó szív ömledézése
 15 Istenhez. Sok szép énekeink közt figyelmet érdemel a következő hely:

20 Ha örömmel gerjedezem
 És rebegni igyekezem
 Tetőled mennyi áldást vészek.
 Feltekintve rád, atyámra,
 Könnyű csordul az orcámra,
 S ez által olyan ujja leszek,
 Mint a plánta, mikor arra
 25 Harmat cseppet szülsz hajnalra.
 (Új Énekes könyv, 153. dics. 2. vers.)

18. §. ÓDA ÉS HIMNUSZ

Az óda a lelkesült kedélynek lírai nyilatkozása. Tárgyai tehát magasztosak mint: hazaszeretet, dicsőség, erény stb. Megkülönböztetjük a *hősi ódát*, melyhez a *nemzeti* is tartozik, s az oktató (didactica) ódát, hova a bölcselőt (philosophica)
 30 és gunyorost (satyrica) számítjuk. Így már: „Romlásnak indult” Berzsenyitől gunyoros óda; a „Minden órának leszakaszd virágát” bölcselő; az „Él még nemzetem istene” nemzeti óda. Előadása az ódának különbözik a daltól, magasabb, emelkedettebb hangja által.

35 A himnusz tárgya a lehető legfenségesebb, tehát az *isten*. Az énektől úgy különbözik, mint az óda a daltól. Igen szép e nemből Berzsenyi „Fohászkodása”, kivált e helye annak:

Téged dicsőít a Zenith és Nadir,
A szélvészek bús harca, az égi láng
Villáma, harmatcsepp, virágszál
Hirdeti nagy kezed alkotását!

19. §. A. RAPSZÓDIA ÉS DYTHIRAMB

- ⁵ A rapszódia a heves érzelem miatt, mintegy be sem végzett ódát, a dythiramb pedig olyat jelent, mintha a költő a legmagasabbfokú lelkesedésében magánkívül ragadtatnék. Eredetileg jelentette Bacchus ünnepélyén a mámor lelkesült-ségében zengett himnuszokat, minő akart lenni Csokonainál az, mely így kezdődik:

Evoe!
Bacche! Evan Evoe,
Bacche, töltsd lelkünket bé! stb.

20. §. A. LÍRAI EPIGRAMMA.

- Az epigramma szó eredetileg jelentette az emlékek fel-
¹⁵ iratát, minthogy e feliratnak kis helyen minél velősb eszmét kelle kifejezni, s többnyire versbe foglaltatott: tehát idővel innen oly költeményszerű állott elő, melynek feladata szűk határok közt az eszmét minél hatályosabban fejezni ki; ez az epigramma.

- ²⁰ A lírai vagy hellén epigramma tehát oly költemény, mintha valamely dálnak vagy ódának csupán a *megeszméjét* vennők egy hozzá illő költői képpel, röviden, de hatályosan fejezve ki Pl. Óda magvát képezhetné Vörösmartynak Kölcsy halálára írt epigrammája:

- ²⁵ Meg ne ijedjete! a hazaföldnek szíve dobog fel:
Kölcsy sírjától keble örökre sebes.

21. §. ELÉGIA. HEROIDA

- Az elégia érzelmes költemény, melyben az élet, a költői egyén örömei vagy fájdalmai tükröződnek vissza. Tárgyai tehát ugyanazok, mint a dalé, de az érzelem nem oly heves,
³⁰ az előadás is nyugodtabb, mérsékeltebb. Ezért nem kíván oly rövid énekelhető formát, mint a dal; ezért engedi meg, hogy a költő *reflexiókat* is szőjön belé. Ama higgadt kedély-

állapot alkalmas leginkább elégiára, midőn, mint Petőfi oly szépen mondja:

Akkor, mikor fájdalmunk szélvésze
Kitombolt, elzúgott, megszűnt, elenyésze.

5 Sokszor az elégia a vége felé ódai magasságra emelkedik, mint Kisfaludy Károly „Mohácsában” vagy ama szép zsoltárban „Hogy a babyloni vizeknél ültünk”, mely utóbbi a nemzeti siralom után ily erős átokban tört ki:

10 Te Babylonnak leánya, meghiggyed,
Hogy még végre por, hamuvá kell lenned,
Boldog, aki tenéked e dolgot
Megfizeti, e méltatlanságot,
Ki öledből gyermekedet kirántja,
15 És az erős kösziklához paskolja.
(A CXXXVII. zsoltár 5. verse.)

A heroida (hős levél vagy távszózat) nem egyéb, mint elégia, de melyben a költő nem saját, hanem valamely elhunyt hősi személy érzelmeit fejezi ki levél alakjában. Ilyeneket írt a régi korban Ovidius, melyeket az újabb költők
20 is utánóztak. Nálunk is van egy kettő.

22. §. IDILL

Az idill (idyllium *ἰδύλλιον* = képecske vagy képköltemény) külsőképen az elbeszélő, sőt a drámai alakot is felveheti, de mindig alanyi érzelmen alapul. Ez érzem az egyszerű természethez visszasóhajtás, ellentétben a civilizáció
25 romlottságával. Ilyen költemények Theokritos és Virgil eklogái, Gessner: Ábel halála, hosszabb elbeszélő alakban; nálunk Kazinczy fordításában olvasható: „Amintas” Tassótól, drámai alakban, Csokonai által magyarítva is, Virgil eclogáit Faludi Ferenc utánozta nálunk a mult században meglehetősen
30 szerencsével. — A lantos költemények itt elszámolt fajai az érzelmi és kedélyi költészethez tartoznak; előadásuk az óda és himnuszfélekben *fenséges*, a dalban, elégiában, idillben: *kellemes*. Most átmegyünk az értelmi költészetre.

23. §. TANKÖLTÉSZET.

A tanköltészethez számítunk minden olyan költemény-
35 fajt, melynek célja gyönyörködtetve oktatni; azaz valamely *igazságot* költői alakban terjeszteni elő. Ilyen fajok már:

az *aesopi mese*, *parabola*, *paramythia*, *allegoria*, a költői levél, a szatíra, *epigramma* s a tulajdonképpeni tanköltemény.

A tanköltemény (*carmen didacticum*) alatt oly hosszabb költeményt értünk, mely az ismeretek országából egy vagy más tárgyat tanulságosan, de azért költői alakban terjeszt elő. Oly tárgyat szemel ki tehát, mely alkalmas legyen a költői felöltöztetésre pl. a mezői gazdaságat alkalmasabb, mint a számtan. A tanítás helyett sohasem felejtí, hogy a költő célja esztétikai gyönyört okozni; száraz tanítások halmaza még nem lesz tanköltemény. Jeles példány e nembn Virgilius *Georgiconja*; Pope angol költő „*Próbatétele az emberről*” (*Essay on Man*), nálunk Csokonai halotti beszéde, mely nem egyéb, a lélek halhatatlanságát költőileg bizonyító tankölteménynél.

24. §. MESE ÉS ROKONFAJAI

- ¹⁵ Az úgynevezett *aesopi mese* vagy csupán *nézleti* (*theoretica*), midőn a világ folyását állatokról vett példákban felmutatván, az olvasóra bízva, hogy vonjon belőle következtetést, amilyet akar; vagy *erkölcsi*, midőn az erkölcsi tanulság szembeötlőbb. Pl. a következő mese nézeti lesz, mintha
- ²⁰ mondaná: így megy a világ.

Menyét fogra került a fajt.
Menyét rókának, róka farkasnak
Lőn martaléka majd. (Hagedorn.)

- Ellenben a méhek vagy hangyák szorgalmáról példázott
- ²⁵ mesékben szembeötlő erkölcsi tanulság van: „légy szorgalmas!” Az ilyenek tehát erkölcsiek.

Noha az ilyen mesék elbeszélő alakot vesznek magukra, de azért nem tartoznak az elbeszélő költemények közé, mert itt az elbeszélés *nem magáért az elbeszélő tárgyért*, hanem az általa példázott világnézet vagy tanulságért történik. Ugyanez áll a parabola, *paramythia* és az allegóriára nézve is.

A *parabola* (példázat) rokonfaj az *aesopi* mesével, csak-hogy nem állatokat vagy más természeti tárgyakat, hanem költött emberi személyeket léptet fel, hogy általuk tanulságot példázzon. Ilyen Fáynál a „*Castilii nemes*”, mely az ifjú vágyak fokenkénti megghiúsulását példázza; ilyen a szentírásban a *Magvető* és sok más.

A *paramythia* szinte rokonfaj az *aesopi* mesével, de benne a mitológia istenei szerepelnek költött esemény által, valamely

tanulástot példázván. Ilyen Fáynál *Jupiter és Momus*; Kazinczynál több darab Herderből fordítva stb.

Az *allegoria* elvont (absztrakt) fogalmakat személyesít meg; mint erény, bűn, igazság, hamisság stb. s azokra ruház⁵ valamely cselekvényt, mely a tanulástot magában hordja. Ilyen allegoria ama népi elbeszélés, miszerint *Igazság és Hamisság* testvérek egyenlő számu pogácsákkal útnak indulván, a Hamisság ráveszi Igazságot, hogy előbb annak a pogácsáit egyék meg, de azután, midőn az Igazság éhes lesz,¹⁰ a magáéból csak úgy ad neki, ha egy-egy tagját le hagyja vágni, szemét kivájni, kezét levágni stb. engedi. — Ilyen Vörösmartynál az *Árvízi hajós*, hol a Jótétemény lép fel, mint allegorikai személy.

25. §. KÖLTŐI LEVÉL

Nem minden költői levél tartozik a tanköltemények¹⁵ sorába, vagyis nem mind költői levél az, mi levél alakban vagy versben iratik. Így pl. Tompánál „Levél egy kibujdosott barátom után” szép elégia; Petőfinél: „István öcsémhez” a költői kedély bizalmas nyilatkozása. — Szorosb értelemben vett költői levélnek oly költemény mondatik, mely a levél²⁰ bizalmas hangján írva, majd *didaktikai*, majd *szatírai* elemeket tartalmaz. Előadását élénkség, keresetlen csín jellemzi. Példányul Kazinczy levelei szolgálhatnak, de kivált Horác az epistolák nagy mestere. Szemere Pálnak „Vidához” írt epistolája is becses mű e nemben.

26. §. SZATIRA. EPIGRAMMA ÉS GNOMON

²⁵ A szatírának eleme a gúny, mellyel az emberek balgaságait, előítéleteit, erkölcsi apróbb tévedéseit, majd komolyabb hangon üldözi, majd víg modorban nevetségessé teszi. Célja tehát: *ridendo dicere verum*; a hibákat pellengére állítván, javítani az embereket. Példányul a rómaiaknál komoly nemben³⁰ Persius és Juvenalis, a vidorban Horatius szatírai szolgálhatnak, de a klasszikus formán kívül a szatira sok más egyéb formába is öltözhetik így: „Don Quixote” regény alakot visel; Kölcsey felelete, a „Mondolatra” levelekben teszi nevetségessé egy részről a nyelvújítókat, másrésztől a³⁵ régihez makacsul ragaszkodókat, s a versírók ízetlen különönségeit.

Az *epigramma* (római) nem egyéb, mint kised szatíra, melynek fulánkja a végszavakban minél váratlanabbul, annál hatályosabban csíp. Ily epigrammákban Matrialis jeleskedett leginkább, neve azért római epigramma. Például:

- 5 Versedben nagy könnyűség van, Dalmi dicsekszel:
Könnyű lenni szokott, nem csoda, a mi üres.
(Szentmiklósi.)*

A *gnomon* külsejére hasonlít ugyan az epigrammához, de nélkülözi annak képes előadását, csak egyszerűen ad elő valami bölcs mondatot, mint:

10 A SZERÉNY

Hódol az érdemnek, nem tudja, nem érzi magát.
Mást ha dicsérnek, örül, más ha dicséri, pirul.

(Szentmiklósi.)

27. §. SZÍNI KÖLTÉSZET

- A színmű tárgyas költemény, mint az eposz, de ettől
15 lényegesen különbözik, mind *külsőleg*, mind *belsőleg*.

- Külsőleg* a rövidebb s határozottabb forma, mely kitérés-
seknek, epizódoknak nem enged annyi helyet, mint az eposz-
ban; továbbá a felvonásokra és jelenésekre osztott párbeszé-
des alak különbözteti meg. Azaz míg az eposzban a költő
20 jelen van, de csak mint nyugalmas elbeszélő, a drámában
egészen háttérbe vonul, és személyeire bízva a beszélgetést
és az ebből kifejlődő cselekvést. Az eposz tehát megtörtént
eseményeket mond el a *multnak* alakjában, a dráma most
történő cselekményeket ábrázol, a *jelennek* alakjában.

- 25 *Belsőleg* :

I. Eposzban az események már magokban fontosak, nagyszerűek, drámában csak annyira érdekelnek bennünket, amennyiben a cselekvő egyén lelkiületére hatnak, máskép a színpadi hősködés kardcsörtetés a helyett, hogy bámulatra

- 30 * A szatírához tartozik még a *paródia* és *travesztia* ; amaz valamely igen ismert, népszerű jeles költeménynek *alakját* meghagyván, tárgyát, személyét köznapival cseréli fel, mint „Csont” (Kontnak ellenében Csont, paródia); a travesztia ellenben meghagyja a tárgyat s személyeket, de az előadás által nevetséges alakba öltözteti, milyen
35 Blumauer *Travesztált Aeneise*.

gerjesztene, nevetséget okoz. E szerint az eposzi cselekvés inkább *külső tettekben* nyilvánkozik, míg a drámai cselekvény *belsőleg*, az egyén jellemében megy véghez.

2. Az eposzi hős magánál nagyobb, emberi erőt felülmúló tetteket isteni hatalommal, segítséggel hajt végre, azért az eposzban szükséges a *machina*, a dráma hősei önállólag cselekszenek, önerejükre támaszkodnak.

3. Az eposzi hősök *jelleme* a darab folyamán ugyanaz maradhat, ellenben a drámai hős jelleme a ráható cselekvények által folytonosan fejlődik. Így lesz pl. *Othello* (Shakespeare-nél) nejét forrón szerető férjből gyanakodó, féltékeny és utoljára nőgyilkos; így *Macbeth* nagyravágyóból királygyilkos, azután zsarnok.

28. §. DRÁMAI EGYSEG

Valamint minden költeményben, úgy a drámában is nélkülözhetetlen kellék az *egység*. Volt idő, mikor a drámában (Aristoteles állítólagos szabálya szerint) háromféle egységet u. m. hely, idő és *cselekvény egységet* követeltek. A helyegység abban állt, hogy a színpad az egész előadás folyamán változatlan maradt; az időegység abban, hogy az előadott cselekvénynek oly természetűnek kellett lennie, hogy az legfőlebb egy nap alatt a valóságban is megtörténhetett, nem szabad volt tehát föltenni, hogy a felvonások közt napok, hónapok, esztendőök teltek el. Ily szigorú egység korlátai közt mozog a XVII. századbeli francia klasszikus drámairodalom, melyet Corneille, Racine képviselnek. Azonban bár tagadni nem lehet, hogy a hely és idő gyakori változása a drámai előadás folytán zavarólag hat a nézőre, hely és idő egység sokkal mellékesb dolog, mintsem azoktól, ha a *cselekvény* úgy kívánja, el ne lehetne térni. *Egyedül a cselekvény egység bír fontossággal, ez a drámának elengedhetetlen feltétele.*

Mind azt, ami a drámában történik, összevéve *cselekvénynek* nevezzük. A cselekvény egyes részeinek az egészszel a legszorosb, legbensőbb egybe köttetésben kell lenniök, nem szabad tehát csak véletlenből, vak-esetből származniok, hanem úgy állniok egymáshoz, mint *ok* és *okozat*, s a szereplő egyének jelleméből folyniok. *Coriolan* büszke jelleméből foly száműzete, Róma elleni hadjárata, fiú szeretetéből: bukása. Ezenkívül szükség, hogy a cselekvények összege egy egészet képezzen, melyben meg legyen a *kezdet, bonyolódás, kifejlés* : *akkor van egység a cselekvényben.*

A dráma személyei nemcsak azért *beszélnek*, hogy beszél-
 gessenek vagy valami szépet s furcsát mondjanak, hanem
 részint azért, hogy a beszélgetés által jellemök és lelki álla-
 potuk feltűnjék, részint, hogy a cselekvény folyamát előbbre
 5 vigyék. Például *Coriolánnak* azon jelenete, midőn a polgárok-
 tól szavazatokat koldul. Itt egy részről Coriolan büszke,
 makacs jelleme tűnik fel, mely csak kénytelenségből hajlik
 meg, másrésről a néptömeg ingadozása tükröződik vissza.
 A cselekvény is előbb halad, mert a jelenet kezdetén úgy
 10 látszik, hogy Coriolan megnyeri a konzulságot, de nem tudván
 magát kellően megalázni a nép előtt, a jelenet végén már azt
 látjuk, hogy távolabb van azon főhivataltól, mint akármikor.
 Tehát e jelenet nem volt üres beszélgetés, hanem jellemfestő
 és cselekményt előmozdító is egyszersemind. Hasonló ehhez
 15 *Antonius* beszéde Caesar holtteste felett. (Lásd Shakespeare:
Julius Caesar, *Coriolanus* stb.)

A *magánbeszéd*, valamint a *félre mondott* szavak, a sze-
 replő egyén legbensőbb gondolatait, vágyait, reményeit stb.
 tüntetik fel a néző előtt: ezeket tehát úgy kell venni, mintha
 20 nem is *kimondva*, csak *gondolva* volnának. Nevetséges tehát
 azon drámaírók eljárása, kik az így mondott vagy helyesebben
 gondolt szavakat kihallgattatják s azokra építik a további
 cselekvényt.

A dráma, mint tudva van, feloszlik *felvonásokra* és *jele-
 25 netekre*. Jelenetekben lényeges dolog az, hogy senki se jelenjék
 meg vagy távozzék el ok nélkül; ennek is mint minden egyéb
 cselekvénynek indokoltatnia kell. Első tekintetre közönyös
 dolognak látszik a felvonások száma, de miután a drámai
 cselekvény (kezdet, bonyolódás, kifejlés) három részre osztatik
 30 fel, legjobb felosztásnak az 5—3—1 felvonás mutatkozik,
 mint ezt Vörösmarty is *Dramaturgiai lapjaiban* szépen bizo-
 nyítja.

30. §. A SZÍNműVEK NEMEI. SZOMORÚJÁTÉK

A színművek három főnemre osztályoztatnak: *szomorú-
 35 játék* vagy tragédia, *vígjáték* vagy komédia és *nézőjáték* a
 szűkebb értelemben úgynevezett dráma. Az *opera* inkább
 a zenéhez tartozik; a sok *lovag*, *pásztor*, *tündéries* stb. játék
 csak a főntebbiek árnyékai.

A szomorújátéknak alapja az úgynevezett *tragikum*. A tragikum az *egyén küzdelmeit* a sorssal, emberekkel tünteti elő, melyben az egyén ugyan elbukik, de az elv diadalt nyer. Más szóval: a tragikai hős (tehát egyén) feltámad a fennálló világrend (sors, emberek) ellen, s ezen vakmerőségért halállal lakol, de elve diadalt ül. Küzdelem tehát az, nagyszerű küzdelem: mi a tragédiában gyönyörködtet; küzdelem nélkül nincs tragikum. Akármely szomorú eset hozatnék színpadra, akárhány embert ölnének meg ott, ha e nagyszerű küzdelem hiányoznék, az nem volna tragikum. *Brutus* (Julius Caesarban, Shakespearenél) és társai felkelnek, hogy a régi római szabadságot visszaállítsák. De a római nép már nem képes ama szabadságot felfogni vagy élvezni, tehát Brutusék a létező világrend ellen keltek fel. Megölik Caesart. A nép eleinte támogatja őket, de csakhamar Antonius részére hajlik. Brutus és társai elbuknak, s halálukkal pecsételik meg azt a szent ügyet, melynek védelmére kardot fogtak. Ime ez a tragikum.

A tragikum előadási módja a *szenves* vagy *patetikum*. A pátosz (mitől az ál-pátoszt meg kell különböztetni) a *szenvedély nyelve*. Nem ékes, cifra, mesterkéltnyelvű tehát, de hatalmas, erős, néha szaggyal, mint maga a szenvedély vagy indulat. Szép példa erre Macbethben a gyermekeitől megfosztott Macduff ismert felkiáltása: „Nincsenek gyermekei!” mely határtalan fájdalmat és bosszúvágyat fejez ki. Mind a tragikum, mind a pátosz a *fenségességhez* tartozik.

31. §. VÍGJÁTÉK

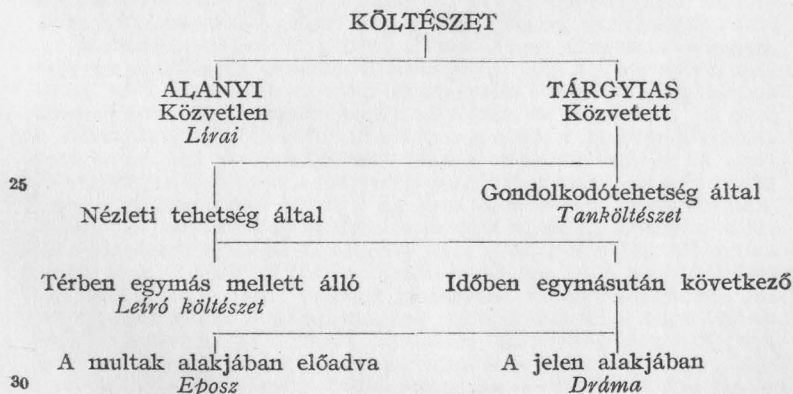
Valamint a szomorújáték alapja a tragikum, úgy a vígjátéké amaz előadása a szépnek, melyet *komikum*nak neveznek. A komikum a szépet nem egyenesen (direkte), hanem mintegy fordított, fonák képben tükrözi vissza. A tragikum a nagyszerűt, fenségest, a komikum a kisszerűt, kicsinyest tünteti fel és helyezi oly világításba, hol kisszerűsége minél inkább kitessék. A tragikum az egyén küzdelmeit a fennálló világrend ellen mutatja, a komikum szinte az, de a küzdelem kicsinyes, a fennálló világrend pedig legfőleg társadalmi szabályok s többféle, melyek elleni vétség idézi elő az egyén neveléses bukását. Amott az ember magasabb szenvedélyei, itt alacsony indulatai (pl. fősvénység) szerepelnek, s az emberi balgaságok hozatnak napfényre.

Amit általában a cselekvényről mondtunk, az a vígjátékra is áll. Csak azt kell megjegyeznünk, hogy vígjátékban a véletlennek szabadabb tere van, mint a komoly drámában. Az úgynevezett *komikai helyzet* (szituáció), mely a szereplő egyéneket bizonyos nevetséges akadályok közé veti, bár csupán a véletlen szüleménye, nem gáncsolható egészen. Enélkül a legjobb vígjáték is ritkán lehet el, bár mindenestre művészebb komikum az, mely a *személyek jelleméből* származik. Egyébiránt a párbeszéd szükség, hogy itt is jellemző legyen, s a cselekvényt előbb vigye. Oly vígjátékjelenet melyben a személyek csak céltalanul élceznek, nem jobb, mintha komoly drámában az örök mozdony felett disputálnának.

32. §. NÉZŐJÁTÉK

Az úgynevezett nézőjáték vagy szorosabb értelemben vett dráma, mintegy középhelyet foglal el a tragédia és komédia közt, s velők becsre nézve ritkán mérkőzhetik. Rendszeren oly színdarabot neveznek így, melyben szomorú események örvendetesen fejlődnek ki. De látnivaló, hogy ily darabokban a tragikum fenségéről szó sem lehet. Mindazonáltal vannak jeles művek e nemből is, ilyen pl. *A velencei kalmár* Shakespearétól.

RÖVIDÍTÉSEK

A.	= Arany János
BpSz	= Budapesti Szemle
EK	= Egyetemi Könyvtár
EPhK	= Egyetemes Philológiai Közlöny
It	= Irodalomtörténet
ITK	= Irodalomtörténeti Közlemények
K	= Kézirat
M	= Megjelent
MTA	= Magyar Tudományos Akadémia
NB	= Nép Barátja
OPIM	= Országos Petőfi Irodalmi Múzeum
OSzK	= Országos Széchényi Könyvtár
PD	= Arany János: Próza Dolgozatai. Bp. 1879.
PR	= Pesti Röpirvek
SzF	= Szépirodalmi Figyelő
Szv	= Szövegváltozatok
UMM	= Új Magyar Múzeum
Voinovich	= Voinovich Géza : Arany János életrajza. Bp. 1929—38. Akadémia, 3 kötetben.
NE	= Nagykovácsi Értekezések

BEVEZETÉS

A kötet tartalmáról

A. műveinek kritikai kiadásában a költő prózai munkái egyesítve, az összkiadás külön alcsoportjaként (mint az egész sorozat X—XI—XII. kötete) jelennek meg. Az első kötet a szépprózai műveket és az 1841-től 1860-ig tartó időközben létrejött cikkeket, tanulmányokat és iskolai jegyzeteket foglalja magában. A második és harmadik kötet a budapesti évek idején létrejött prózai dolgozatokat tartalmazza. Ezekbe a kötetekbe A. önálló, s a nyilvánosságnak szánt, irodalmi művekként számon tartott prózai munkái kerültek. Vannak ezeken kívül szép számmal olyan prózai szövegei is, amelyek kívül esnek a műalkotások körén. Ilyenek első soron a költő hivatalos vagy magánjellegű írásai. A szalontai, nagykőrösi és budapesti években egyformán írt ilyeneket. Ezeket műfaji különállásuk önálló csoportba, külön kötetekbe utalja.

A. prózai munkáiról

A. nem tartotta magát jó prózaírónak. Prózában írt műveiről is túlzott szerénységgel nyilatkozott. Prózáját nem egyszer nevezte „fahangú”-nak. Van is ebben némi igazság, főként, ha a századforduló óta kialakult, szépíróian színes, tömondatosan magyaros stílussal, vagy ha magának A.-nak költői szövegeivel vetjük össze prózai műveinek stílusát. Csengery okos megjegyzése, amellyel a prózaírás nehézségeivel magát mentő költőt 1858-ban megnyugtatta, jól utal e „fahangúság” egyik okára: „Ha a forma, a nyelv nem oly tökéletes, mint verseidben, ne törődjél vele. Nem a te prózád hiánya az, amit érzesz, hanem általában a magyar prózáé.” Egy másik okra Horváth János figyelmeztetett az *Egy egyszerű beszélő*-kével kapcsolatosan: „Mintha a jegyzői iroda nyelvét és stílusát vinné át az irodalomba, talán aktaszerű hitelességét remélve attól a kitalált, szinte hihetetlen történetnek.” (Horváth János: *Tanulmányok*. Bp. 1956. 394. l.) Prózai munkáinak nagy részét valóban hivatalból, feladatszerűen írta A.; még elbeszéléseit is. A prózai munkák válfajai közt stílus tekintetében nehéz is határt húzni. Cikkein, bírálatain, tanulmányain mindig van annyi hivatalnoki szín, mint amennyi írói fény hivatali iratain „Legfeltűnőbb sajátsága Arany prózai stílusának — írja Riedl Frigyes — a nyugodtság. Ebben van stílusának fénye, ebben van árnyéka is. Az erő, a biztonság nyugalma ez, mely mindent kellően megvilágít, pontról-pontra haladva tételeit meggyőzően fejtegeti, majd körmondattá szélesbül, majd döntő következtetéssé tömörül. De viszont úgy érezzük, mintha e klasszikus tökéletességű próza nyugodtsága hosszabb előadásnál elfárasztana bennünket, mert némi egyhangúságot

kelt; mintha a teljes világosság, mely egyenlő erővel, árnyéktalanul ömlik el prózáján, idővel mégis kissé ellankasztana." (Riedl Frigyes: *Arany János*, Bp. 1904. 268. l.) Riedl s vele A. méltatói utalnak azonban A. prózájának rejtettebb színeire, értékeire: tárgyi elemeinek gazdagságára, minden részletre kiterjedő világosságára, ép magyarságára, a lassú mozgású felszínen mindegyre átvillanó ötletességére, fel-felcsillanó, okos szarkazmusára, találó képiességére stb. (Babits Mihály, Horváth János, Németh László stb.)

Próza munkáinak időrendben elrendezett összessége igen jól megmutatja azt a fejlődést is, amelyen ebben a vonatkozásban is hozzáértő vállalt feladataihoz. A prózai dolgozatok végigkísérik egész pályáját. A problémák, megfigyelések, gondolatmenetek, stílári fordulatok szorosabb-lazább fonalakkal fűzik egybe őket. Ezért is következők csoportosításuk közben keletkezésük időrendjét. Nagyjából műfajilag is így következnek egymásra.

A kötetünkben olvasható prózai művek négy főcsoportra oszthatók: 1. Eredeti és fordított szépprózai művek; 2. Kisebb cikkek; 3. Irodalmi tanulmányok; 4. Iskolai jegyzetek.

Szépprózai műve

nem sok maradt ránk; ezt a területet mindig kissé idegennek érezte tehetségének természetétől. Ami kevés ilyen jellegű művet írt, azt sem tartotta túlságosan sokra. Össze soha nem gyűjtötte, újra ki nem adta; miután létrehozta, úgyszólván teljesen magukra hagyta őket. Nagy költői alkotásai mellett valóban inkább csak emlék-értékük figyelemreméltó: a géniusz sokoldalúságának, tapogatózó útkeresésének vagy a kenyérkereset kényszerének dokumentumai. Egy részük A. kezdi korában keletkezett, más részük az „énekelőből lett énektanár”, a szerkesztő erőfeszítéseinek emléke: az életnek, az ízlés és stílus fejlődésnek erős változásai választják el tehát őket egymástól. Műfajuknál fogva azonban egységbe tartoznak. Így is adjuk őket, keletkezésük időrendjében, de mégis külön csoportban az eredeti és a fordított szépprózai munkákat.

Zártabb, kevésbé hézagos fejlődésmenet hordozói és kifejezői A. nem szépirodalmi jellegű prózai dolgozatai. Van ezek között is sok olyan, amelyet a költő nem vett fel gyűjteményes köteteibe. Kisebb cikkeit és iskolai jegyzeteit például teljes egészükben kihagyta; ezek közül fia, László is csak mintául vett fel néhány válogatott darabot a *Hátrahagyott Művek* közé. Vannak olyan cikkek is, amelyeket csak napjaink Arany-kutatása emelt ki a feledésből, s olyan is van, amely most kerül be először a költő összes művei közé.

A kisebb cikkek

az 1841 és 1853 közötti időszakban keletkeztek; az igazán fontosak 1841 és 1849 között. Fejlődésének igen fontos dokumentumai ezek. Azt bizonyítják, hogy az a komoly érdeklődés, amellyel a közügyek változásait mindvégig kísérte, a forradalom és szabadságharc leveréséig aktív írói részvétellel is készítette. Már első nyomtatásban megjelent cikkében, amelyet ismerünk, a kor egyik igen fontos gyakorlati-közéleti kérdéséhez szól hozzá, komoly politikai tájékozottsággal.

Az NB számára írt cikkei egyaránt kitűnnek aktuális hangsúlyaik erejével, a forradalom nagy erkölcsi, nemzeti és politikai céljait vállaló eltökéltségükkel s a néphez a maga nyelvén szóló közíró okos világosságával. Ezeket a politikai cikkeket az abszolutizmus idején semmi esetre s politikai okokból később is alig vehette fel munkái közé. Arany László is, aki néhányat közöltetett A. hátrahagyott műveiben, így indokolta válogatását, amellyel a politikai szempontból legkényesebb darabokat elhagyta: „A Nép Barátja számára 1848-ban írt népies politikai cikkekből csak azért vettem fel egy párt, hogy mutatványul szolgáljanak, mint fogta fel szerzőjük a feladatát, mikor a népre a közügy érdekében akart hatni.” (*Arany János hátrahagyott iratai és levelezése*, Bp. 1988—89. II. köt. IV. 1.) Politikai jellegű cikket A. élete végéig nem is írt többet. Az asztaltáncoltatásról szóló kis szöveg hozzájárulás csupán egy divatos társasági kérdéshez; a Tisza Domokossal kapcsolatos két kis írás pedig magánérdekű, kegyeletes megemlékezés. A szerkesztőségi évekből s a későbbi időkből származó kisebb cikkek sehol nem lépnek túl az irodalom és a nyelvészet szakmai kérdéseinek határán. A nagykőrösi évek legfontosabb prózai művei az

Irodalmi tanulmányok :

ezeket maga A. is értékelte, és nagy részüket felvette válogatott prózai dolgozatainak kötetébe. Ezek az irodalmi tanulmányok az 1850—1860 közötti évtizedben jöttek létre, s szervesen folytatódhatnak a szerkesztőségi évek dolgozataiban. Az utolsó nagykőrösi tanulmánnyal, a töredékben maradt *Zrínyi és Tassóval* mégis le kellett zárunk az e kötetbe került tanulmányok sorát. Egyrészt A. prózai műveinek arányos elosztása céljából, másrészt azért, mert a szerkesztőségi évek dolgozatai mégis külön műfajként jelentkeznek, s meg lehetős határozottsággal elhatárolódó egységgé rendeződnek.

Iskolai jegyzetek

A nagykőrösi évek prózai művei közé tartoznak még a költőtanár iskolai célra készült jegyzetei. Ezeket egyáltalán nem szánta a nagy nyilvánosságnak, nem tartotta eredeti műveknek, nyomtatásban nem bocsátotta közre őket, eredeti kézírataikból csak fogalmazvány-töredékek maradtak meg véletlenül; első kiadásuk egykori tanítványok kéziratos jegyzetei alapján készült. A kutatás mégis — joggal — a költő lényeges művei közé sorolja őket; a kötet főszövegei közt a helyük.

A szövegek lelőhelyéről

A. prózai műveinek kéziratai, minthogy nem tulajdonított nekik különösebb fontosságot, nagyrészt még a költő életében elkallódtak. Amit a család örökségként megőrzött, a főváros ostroma idején elégett a budai Voinovich-villában. Az ebben a kötetben közölt darabok kéziratainak vagy fogalmazványainak töredékei az MTA, az OSZK, az EK és az OPIM kézirtárában található.

A kötetben közrebocsátott szövegek nagy többsége a költő életében csupán egyszer, esetleg kétszer jelent meg nyomtatásban. Ezeket az egykorú, ma már csupán nagy könyvtáraink (főként az OSZK, az MTA könyvtára és az EK) ritka példányaiban hozzáférhető folyóiratok, újságok, iskolai értesítők, könyvek lapjairól másolták le a későbbi kiadók. Feltevésünk szerint annak az egyetlen kötetnek, amelyet a költő élete végén prózai dolgozataiból összeválogatott, az 1879-ben közreadott PD-nek szövegeit is így másoltatta egybe. Kiadásunk szövegeinek többsége ezeket az elsőül vagy másodikkul megjelent szövegeket követi.

Vannak végül olyan munkái is A.-nak, amelyeknek majdnem teljes egésze csupán a költő tanítványainak kézírataiban maradt ránk. Ezeket Pap Károly adta ki gondos szövegkritikai vizsgálódások alapján. Szövegünk, ahol eredeti kézírattörődék nem merült fel, az ő kiadását követi. (Pap Károly: *Arany János irodalomtörténete*. Bp. 1911.)

A szövegek helyesírásáról

A költő életében megjelent nyomtatott szövegei zömét nem a költő korrigálta, hanem a nyomdász vagy valamelyik szerkesztőség korrektora. Ez a megállapítás — bár némi megszorítással — érvényesnek látszik azokra a szövegekre is, amelyek folyóirataiban jelentek meg. Az agyonhajszolt szerkesztő kénytelen lehetett a korrigálást részben másra bízni, vagy gyorsan s csak félfigyellel javítani: még az SzF és a *Koszorú* szövegeiben is elég gyakori a sajtóhiba s a helyesírási következetlenség. Az 1879-ben megjelent PD korrektúráját is alighanem más végezte: ennek a kötetnek szövegeiben nem egy korábbi sajtóhiba s meglehetősen sok helyesírási következetlenség öröklődik tovább. Helyesírásában is teljesen hiteles prózai Arany-szövegünk csak nagyon kevés van tehát a szóban forgó időből.

Kezdetben úgy gondoltuk ezért, hogy a rendelkezésre álló szövegek betűhív közlése némileg eltérítene bennünket a kiadás fő céljának: az Arany-szövegek lehetőleg pontos közlésének megvalósításától. Egy kritikai kiadásnak aligha lehet feladata egykori korrektorok helyesírásának rögzítése. Az látszott tehát helyesnek, hogy a szövegek helyesírását lehetőleg A. nyelvhasználatának hangállapota szerint igazítsuk ki.

A szövegek kritikai átvizsgálása során azonban rá kellett jönnünk, hogy ez az elvi szépségű elhatározás megnyugtató tudományos pontossággal egyelőre kivihetetlen. Azokat a részletes statisztikákkal, a változásokat rögzítő táblázatokkal alátámasztott vizsgálatokat, amelyek alapján nyelvhasználatának, hangjelölésének jellemző vonásait s ezek történeti alakulását pontosan megrajzolhatnók, még el se kezdték: a kritikai szövegkiadásnak nem utolsó feladata éppen az, hogy a vizsgálatok alapjául szolgáló hiteles szövegeket elválassza a helyesírás szempontjából nem teljes hitelűektől. A költő A. egyáltalán nem volt pedáns helyesíró: a hangjelölés szabályait alárendelte a ritmus, szólamképzés, széphangzás, egyszóval: a költői dikció élő, tehát változókéony alakulásának. Bár — a rá annyira jellemző túlzott szerénységgel — sokszor merevnek, fásnak érezte s jellemezte prózáját: ebben is jut mégis majdnem akkora szerep a hangzásnak, a szólamok egybekapcsoló, illetőleg elkülönítő íveinek, mint verseiben. Előfordul

tehát, hogy — különösen a szavak egybe- illetve különírását tekintve — ugyanabban a kéziratban is található látszólagos következetlenség. Az idők folyamán változik is helyesírása; különösen a szóvégi hosszú és rövid hangok jelölésében, a központozásban, a szavak egybe- és különírásában s főként az idegen szavak írásában figyelhetők meg az egykorú helyesírás módosulásaival párhuzamos alakváltozások.

Amit tehát ilyen vonatkozásban mondhatunk, inkább a szöveg-előkészítés közben kialakult általános benyomáson, mint módszeres vizsgálódáson alapul: semmiképpen nem tarthat tehát igényt sem teljességre, sem véglegességre.

A. írásmódjában nincs semmi kiöltően egyéni; a mai szabályoktól eltérő gyakorlata nagyjában megegyezik kora általános helyesírási szokásaival. Ilyen környelvi sajátosság egy sor ma hosszan ejtett és jelzett hangzó rövid jelzése. Ilyenek: *rosz, köny, boszu, fris, fen, épen; higy, döl, lön, uj, szív, igy, ugy, művész az -ul, -ül végződés stb.* Ilyen környelvi sajátosság az olyan névelős összetételek, mint *aki, amely, ami, eféle, anélkül, amilyen stb.* külön írása tehát: *a ki, a mely stb.* A korbeli helyesírás részben még a hiátus-jeleket is kitette: Arany szövegeiben általában csak akkor fordulnak elő, ha nem maga korrigált, ill. ha a hiátus-jel alkalmazásával félreértést akart elkerülni. Különírva tűnik fel az igeikötös igék túlnyomó része is. A ma egybeírt összetett szavak írására nézve aligha lehet általános érvényű szabályt megfogalmazni: az esetek nagyobb részében A. inkább a külön írásra hajlik. A központozásban is gyakran eltér természetesen a mai szabályoktól. Sem a vesszőt, sem a pontosvesszőt nem használja következetes merevséggel; általában a mai használatnál ritkábban él velük, s még prózai szövegeiben sem mindig az értelmi tagolódás kívánságai értelmében. Kettőspont, kérdőjel, felkiáltójel után nem mindig használ nagybetűt. Igen tarka kép alakul ki az idegen szavak írásában. A korszak írásmódja ezen a területen mutatja talán a legnagyobb változékonyságot. A kötetünkben közrebocsátott szövegekben akad a korabeli kiejtésnek megfelelő fonetikus átírás, de van számos olyan is, amely az ortodox hagyományt követi, akad németes, latinos, de egyéni átírási forma is.

Mindez természetesen kevés és nem eléggé megalapozott ahhoz, hogy az A. helyesírását nem hitelesen tükröző szövegek hangjelzését egységesítsük. Azt a lehetőséget, hogy az ilyen szövegeket teljesen mai helyesírással adjuk, szintén el kellett vetnünk. A korrektorok előtt esetleg ott volt A. kézírata, s ha nem követték is pontosan, az övék még mindig közelebb állt a költő helyesírásához, mint a miénk. A teljes modernizálás még jobban eltávolítaná a szöveget A. feltételezhető eredetijétől — olyan megoldás kedvéért, amely ugyancsak ki van téve a helyesírás alakulásával járó további változásoknak.

Leghelyesebbnek látszott tehát, hogy a szóban forgó szövegeket az egyetlen vagy a leghitelesebbnek látszó szöveg, másolat vagy feljegyzés alapján, annak helyesírása szerint közöljük; de az Akadémia előírásainak értelmében mégis úgy, hogy az olyanféle, ma már teljesen formálisnak tartott jelzésformákat, mint a hiányjel, a cz-írás c helyett, vagy a kettősbetűk duplázása (lyly) modernizáljuk. A kiadványunk alapjául szolgáló szöveg megjelölését s a szükséges szövegkritikai megjegyzéseket a jegyzetekben megadjuk. A nem A. kéziratában vagy korrektúrájában ránkmaradt szövegek nyilvánvaló sajtóhibáit nem soroljuk fel: egykorú nyomdászok és korrektorok botlásait megörökíteni aligha lehet feladatunk.

A jegyzetekről

A jegyzeteket az akadémiai szabályzat előírásai s a kialakult szokás hagyományai szerint készítettük el. Két területen azonban a szokásosnál szűkebbre szorítottuk a jegyzetanyagot. 1. Nem törekedtünk az önmagát igen sokszor megismétlő Arany-irodalom teljes ismertetésére: a helyenként igen terjedelmes anyagból azt emeltük ki, ami a szóban forgó művek megismerése és értékelése szempontjából lényegesnek látszik. 2. A szöveget tartalmilag magyarázó jegyzeteket csak a legszükségesebb esetekben adunk. A kötetbe felvett művek tárgyi anyaga nagyrésztben közismert: többségük maga is részletekbe merülő magyarázat. További magyarázgatásuk tehát — főként egy ilyen, szakemberek számára készülő kiadásban — fölösleges szószaporításnak látszik. A tudományos kritikai kiadásokban — eltérően a népszerű magyarázatok kiadásától — csak olyan magyarázatoknak, adalékoknak van helyük, amelyek a nagy lexikonokban nem találhatók meg.

A KÖTETBEN SZEREPLŐ MUNKÁK LEGFONTOSABB KIADÁSAI:

- Arany János: Prózai Dolgozatai. Bp. Ráth. M. 1899.
Arany János Összes munkái. Bpest. Ráth M. 1884—85.
Arany János Hátrahagyott iratai és levelezése. Bp. Ráth M. 1888—89.
Arany László jegyzeteivel.
Arany János Összes prózai művei és műfordításai. Bp. Franklin Társ.
1938.
Arany János Összes prózai művei. Bp. Franklin Társ. 1948.
Arany János A magyar verselésről. Bp. Ráth M. 1893.
Arany János: Zrínyi és Tasso. Bp. Ráth M. 1893.
Katona József Bánk Bánja Arany János magyarázataival. Bp. 1898.
(Ugyanaz. Bp. 1904. Olcsó Kvtár 13., 14., 18.)
Arany János Magyar irodalomtörténete. Kiadta és bevezetéssel ellátta
Pap Károly. Bp. Franklin Társ. 1911.
Arany János novellái. Kiadta és bevezetéssel ellátta Gálos Rezső, Bp.
Franklin Társ. 1923.
Sollohub: Előkelő világ. Orosz beszély. [Ford. Arany János] Bp.
Franklin Társ. 1875.
Gogol: A köpenyeg [Ford. Arany János]. A Beszélyek az orosz élethől
c. kötetben. Bp. Franklin Társ. 1875.
Új kiadása Katona E. utószavával, Szántó Piroska illusztrációi-
val. Bp. Európa. 1961.

JEGYZETEK AZ EGYES MŰVEKHEZ

I. EGY EGYSZERŰ BESZÉLYKE

Első nyomtatásban megjelent munkájaként szokták emlegetni. Maga a költő nem nevezte ugyan ezt első munkájának, de ismert írásai közül ezt említette, mint nyomtatásban is megjelentet elsőül a Gyulai Pálnak írt *Önéletrajzi levélben*. (Nagykőrös, 1855. jún. 7.) Megjelent Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. Bp. 1888–89. (I. XXXV–I.I. 1.) Ma már ismerünk korábbi is (I. e kötet 7. darabját).

Mikor megházasodik, elhatározza, hogy nem foglalkozik többé irodalommal: „... akkor föltettem magamban, nem olvasni többet, hanem élni hivatalomnak, családomnak, lenni közönséges ember, mint más.” (*Önéletrajz.*) Elhatározását azonban – főként a Szalontára került Szilágyi István hatására – nem tartja meg. Szilágyi ösztönzésére újra erősebben olvas, Szophoklész, Shakespeare-t fordít. Mind ezt, *Az elveszett alkotmány*-nyal együtt „magános időtöltésnek” érzi. 1845 augusztusában így ír Szilágyinak: „Családomnak, hivatalomnak élek, s néha a litteratúrában dilettánszkodom.” „Újév óta kaszinónk van” – írja 1846. febr. 22-én. A kaszinó folyóiratai tájékoztatják az irodalom eseményeiről. Külön is olvas: „En még Pesti Divatlapot és Életképeket is olvasok – külön társaságban.” (Uo.) Nyilván ilyen olvasmányai indították arra, hogy maga is megpróbálkozzék a szépprózával.

A novella 1846. márc. 28-án jelent meg az *Életképek*ben. Feltehető tehát, hogy jan. – febr.-ban írta. Munkakörülményei nem voltak megfelelőek, már idézett levelét is hideg szobában írta Szilágyinak, mert „azon egyetlen szobámban, melyet fűttetek, gyermekeim csevegnek”. *Önéletrajzában* is megemlékezik erről a fiatalkori kísérletéről: „Egy falusi beszélyem némi tetszéssel fogadtatott az *Életképek*-ben.”

Érthető, hogy A. nem emlékezik meg többé róla, és az is, hogy Arany László sem vette fel a hátrahagyott munkák közé. Színnyeinek igaza van, amikor így ír A. első két novellájáról: „Későbbi szerkesztő és elbeszélő tehetségének nyoma sincs bennük, de még stílusbeli képességeinek sincs... Szinte érthetetlen, hogy A., a szigorú önbíráló, kiadta ezt a két gyarló kísérletet.” (Színnyei Ferenc: *Arany János*. Bp. 1909. 20. l.) A kezdő író persze nem lehetett szigorúbb bíráló, mint az egykorú szerkesztő. A kor átlag színvonala nem volt lényegesen magasabb az övéénél. Az *Egy egyszerű beszély*kén különösen érződik Victor Hugo hatása. Gézengúz emlékeztet Quasimodora, a toronynak nagy fontossága van stb. A. maga igyekezett hamarosan megszabadulni ezektől a romantikus hatásoktól. „Minél több új francia, angol, német s ezekből formált magyar beszélyt, regényt, színművet olvasok, annál több Homért és Shakespeare-t” – írja Szilágyinak (1846. febr. 22.).

Minden gyengesége ellenére is vannak a beszélynek értékei. Voinovich a népies elemek feltűnését tartja fontosnak: „Az esemény

nem éppen hihetetlen, s bár a szenvedélyek a romanticizmus divata szerint a borzalmasig vannak csigázva, nem csapnak túl a lehetőségen és a nyers emberi indulatok határán." (Voinovich, I. 62. l.)

Kéky szerint "... ebben a novellában már benne van a magva A. erkölcsi felfogásának, mellyel Ágnesnek és szerencsétlen társainak sorsát nézi." (Kéky Lajos: *Arany János pályakezdése*, Beöthy Emlékkönyv, Bpest, 1908. 330. l.) Riedl pedig a *Tengeri hántás* gyökerét látja benne. Ez a feltevés annál is érdekesebb, mert A. az *Életképeket* olvasgatta abban az évben, amikor a *Tengeri hántást* írta (1877). Horváth János szerint az egykorú magyar irodalomból különösen Kölcsey *A vadászati* c. novellája hatott erősen A.-ra. (*Tanulmányok*. 394. l.) Ugyanő a stílusbeli fogyatékokat látja a beszélyke legnagyobb hibájának: „Míntha a jegyzői iroda nyelvét és stílusát vinné át az irodalomba, talán okiratszerű hitelesítését remélve attól a kitalált, szinte hihetetlen történetnek. Elég az hozzá, hogy az a nyelv is csaknem visszahatásként tűnik fel a szatirikus költemény életbeli nyelvanyaga után.” (Uo. 395. l.)

*

K: Kézirata nincs meg.

M: Életképek (szerkesztő: Frankenburg), 1846. márc. 28. I. 13. sz.

Aláírás: Arany János.

Önállóan az Olcsó Könyvtár sorozatában, Gálos Rezső bevezetésével. Bp. 1923.

A. Összes művei közé az Összes Próza Művek 1938-as kiadásában vették fel először.

Kiadásunk az A. életében megjelent egyetlen kiadás, az Életképekbeli szövegét követi.

2. HERMINA

Keletkezésének körülményeiről ugyanaz mondható, mint az *Egy egyszerű beszélykééről*. Tárgyával az egykori lengyel forradalmi mozgolódásokat tükröztető magyar szépirodalomhoz kapcsolódik. Kéky, az előbbi novellához viszonyítva, bizonyos írói fejlődést lát benne, főként a lelki élet elemzése terén. „Aranynak ez a második novellája már mutat bizonyos haladást... Legnagyobb jelentősége az, hogy benne már jelentkezik, ha kezdetlegesen is, Arany törekvése a lelki élet elemzésére.” (*Arany János pályakezdése*. 331. l.) Riedl a *Tetemrehívásra* emlékezteti. „A Tetemrehívás csírája megtalálható Aranynak *Hermína* című novellájában... Több elem, ha nem is ugyanazon sorrendben, azonos a két műben.” (*Arany János* Bpest. 1904. 288 l.)

Zlinszky Aladár ehhez ezt fűzi: „A későbbi ballada csírája nyilván megvan a novellában.” (*Arany balladajorrásai*. ITK. 1900. 265. l.) Zlinszky még *Hermína* és *Abigél* jellemének egyezését is kimutatja. Gyöngyösi László közös forrásra vezeti mindkettőt: „Mert az bizonyos, hogy a novellának és a balladának egy közös forrása volt: Bersek József egykori 48-as huszárezredes elbeszélése.” (*A Tetemrehívás forrása*. EPhK 1904. 268. l.) Bersek József, Rozvány Erzsébetnek, A. egykori tanítványának férje, sokat találkozott a költővel. Ő mesélt neki egy, a *Hermína* tartalmához kicsit hasonló történetet. A. — Gyöngyösi szerint — ennek az elbeszélésnek a hatására írta

a novellát, és később, ugyancsak az elbeszélésre visszaemlékezve, a balladát. László Béla nagyon lesújtóan nyilatkozik a novelláról: „Ez a novella . . . igen-igen gyöngé, élvezhetetlen munka. Stílusa émelítően dagályos, nyelve rendkívül virágos, minden tekintetben magán viseli korának, a negyvenes éveknek, bélyegét.” (László Béla: *A Tetemrehívás forrása*. ÉPhK 1908. III. 1.) Tagadja, hogy a *Hermína* a ballada forrása: „Az tehát, hogy a *Hermína* szolgált a Tetemrehívás forrása gyanánt, lehet merész föltevés, érdekes vélemény, de elfogadható irodalomtörténeti tény nem.” (Uo.) Horváth János a *Hermína* egy szubjektív mozzanatára figyelmeztet: „Van azonban a lélekrajznak egy szubjektív mozzanata, mikor ugyanis Arany azt az önvádat, melyet a színészből hazatérve szülei elhagyása miatt érzett volt, *Hermína* anyjának tulajdonítja oda; az már régóta vágyakozott haza Magyarországra; most, mikor végre haza mehet, szüleinek csak sirját találja; lelki vádat érez, mintha kedvesei halálát az ő huzamos távolléte okozta volna, s mintha bűn volt volna, haldokló ágyuk mellett nem virrasztania.” (*Tanulmányok*, 396. 1.)

*

K: Kézirata nincs meg.

M: Életképek, (szerkesztő: Frankenburg) 1846. aug. 29. II. 9. sz.
Aláírás: Arany János.

Később mindig az Egy egyszerű beszélykével együtt.

Kiadásunk az A. életében megjelent egyetlen kiadás, az Életképek-beli szövegét követi. Ezt a szöveget meglehetősen hanyagul korrigálták, sajtóhibáit, köztük a legfeltűnőbbet: *pompájában* helyett *paripájában* (l. 24. o. 5. sor) kijavítottuk.

3. SZERELEM ÉS EGYÉB

Megfigyelhető, hogy A. milyen hamar túljutott a romantika túlzásain. 1846 tavaszán két rémtörténetet írt, ősszel pedig már parodizálja ugyanezt a stílust. Nem volt ez pillanatnyi szeszély. Erről tanúskodik az is, amit Szilágyinak írt Jókai *Büntársáról*: „Nekem úgy tetszik, mintha a költő rémes éjjelen, lepedős kísértet alakban üldözné az olvasót, rettegve maga, rettegtetve mást. Én nem hiszem, hogy a költészet célja a hajmeresztés legyen”. (1847. jan. 31.)

A paródia fegyverével reformkori irodalmunk realiztikus törekvései igyekeztek legyőzni a fejlődést hátráltató, mert élettelenül merevült és üresedett romantikus stílusmaradványokat. A. ezt a módszert követte akkor is, mikor *Az elveszett alkotmány*nnyal elhárította a *Toldi* felé vezető út akadályait.

Mivel a *Parodisztikus rajz* álnévvel jelent meg, sokáig nem tudták, hogy A. írta. Éppen ezért nem is vették fel művei közé, és nem foglalkozott vele senki. Voinovich Géza szerint: „Címét Arany maga feljegyezte munkáinak egy jegyzékében, a két másik elbeszélés mellett.” (Voinovich I. 94. 1.)

*

K: Kézirata nincs meg.

M: Életképek (szerkesztő: Frankenburg), 1846. szept. 5. II. 10. sz.
Aláírás: Karakány Jónás.

Másodszor: Arany Összes Prózái Műveinek 1949-es kiadásában. Kiadásunk az A. életében megjelent egyetlen kiadás, az Életképek-beli szövegét követi.

4. BESZÉLY-TÖREDÉKEK

(A kétablakú ház. — Cimtelen. — Látogatás egy barátomnál.)

Arany László megjegyzéséből (*Arany János Hátrahagyott iratai és levelezése* II. 68.) arra kell következtetnünk, hogy A. a *Beszély-töredékeket* a szerkesztőségi évek alatt írta. Tény, hogy A. állandóan kézírathiánnyal küszködött, különösen szépprózát nemigen kapott. „Senki nem akar nekem írni, beszélyírók nem kapok, még fiatal sem.” (Gyulainak, 1860. dec. 21.) Jókainak pl. két novellát sürgető verset is írt. Érthető, hogy ilyen körülmények között maga is újra megpróbálkozott a szépprózával. Sajnos, ezek a beszélyei is befejezetlenek maradtak, mint annyi más munkája. De még így, töredékes állapotukban is mutatják azt a fejlődést, amit A. a realizmus felé megtett. Velük egy időben írhatta a *Koszorút* bevezető *Irodalmi Hitvallásunkban* (1863. I. e kiadás XI. kötetét): „A prózai elbeszélés elhánnya cafrangjait. Hajborzasztó kalandok, csuda meglepetések, vagy teoriák személyesítései helyett a legjobb uton látszik lenni a lelkiállapotok, az élet, különösen a magyar élet cselekvény általi festéséhez. Nem tagadhatni, sok még itt a sekélyes, a félszeg — felfogásban a kellő mélység, kivitelben a biztos kéz hiánya: de maga az irány éppen az, melytől beszélyirodalmunk jóra való kifejlését várjuk.”

Kardos Lajos Gogol hatását véli felfedezni a *Beszélytöredékekben*. (Kardos Lajos: *Arany János novellafordításai*, It 1915. 96—101. l.)

*

K: Kéziratuk nincs meg. Arany László szerint a szerkesztői évek iratsomagjaiból kerültek elő. Azóta nyomuk veszett.

M: A költő életében nem jelentek meg a töredékek. Először Arany László vette fel őket a *Hátrahagyott Prózai dolgozatok* közé, „mint mulatságos curiosumot”, melyet „talán szívesen vesz ha más nem — legalább a biographi.”

Kiadásunk az Arany László gondozásában közrebocsátott szöveget követi. A szövegben feltűnő, hogy az A.-ra annyira jellemző rövid magánhangzók helyett gyakran találunk hosszút. Feltehető, hogy ez a kiadás sajtó alá rendezőjének változtatása.

5. A KÖPENYEG

A. nagy tervekkel fogott az SzF szerkesztéséhez. Célja volt „...összesíteni az írói tehetségeket s valami jóra valót hozni létre. Bizalmatlanság fogadta első léptemet, bizalmatlanság, utóbb gyűlötség kísért egész pályámon.” (Gyulainak, 1861. aug. 28.) Már 1860 őszén arról panaszkodik, hogy az írók nem küldenek kéziratot; ez a panasz szerkesztőségének egész idejére állandósul: „Sokat vártak tőle: de mi módon adhassak én valami reményföltöltit, ha senki se akar dolgozni nekem” — írja a lapról (Szász Károlynak, 1860. nov. 15.).

Kénytelenségből fogott maga is fordításhoz. „Már nem tudom, hacsak valami töredékfordítással nem állok elé, mi lesz ma délután” — panaszkodik Szász Károlynak 1860. dec. 27-én. „Hanem már most kérlek, kényszerítlek istenre és minden szentekre, hogy ha kész az a novella, ha csak az egyik is, küldjed nekem azonnal! mert Jókai sem ír többé, mióta elragadta a honboldogítás szele. És nincs, a szó

teljes értelmében semmi, semmi. Most egy fordításba kezdek, mely két számra elég lesz..." — írja Gyulainak közvetlenül *A köpenyeg* fordításának közlése előtt. (1861. ápr. 3.)

Korábban is gondolt már arra, hogy prózai munkákat fordít magyarrá: akkor is kényszerből. „Gondolja meg, mire vetettem fejemet. Nem dicsvágyból, hanem — nevéssen rajta — nyereségkivánságból; kenyéríróvá akartam lenni. Irtam Nagy Ignácnak, hogyha kell, fordítok a Regénytár számára akármely — általa kitűzendő — angol regényt.” (Szilágyinak, 1845. aug. 1.)

A köpenyeg fordítását A. csak csillaggal jegyezte, művei közé soha nem vette fel. Amikor Gyulai 1875-ben közzétette az Olcsó Könyvtárban — lehet, hogy a költő kívánságára —, szintén elhagyta a fordító nevét. Tiszteletdíjat is kerülő úton fizetett: 1878-ban 70 forint értékű szőnyeget küldött A.-nak; ebből „25 forintot két fordított novella tiszteletdíjába tudtam be, melyeket Méltóságodtól az Olcsó Könyvtárban kiadtam.” (Aranynak, 1878. okt. 3.) Így érthető, hogy az irodalmi közvélemény sokáig nem tudta, hogy a novellát A. fordította. Kardos Lajos csak 1915-ben igyekszik bizonyítani A. szerzőségét. (*Arany János novella-fordításai*, It. 1915, 96. l.) Ezt írja: „A természetesen nem eredetiből, hanem bizonyára német, a Gogol novellánál esetleg francia átiültetésből dolgozott, de ezeket eddig nem sikerült megtalálnom.” Voinovich Géza fedezte fel a fordítás alapszövegét nyilván a kézirat alapján. (*Arany János levelei Voinovich III. 43. l. és Olcsó Könyvtár, Új folyam, 12. sz.*) Ezt mondja: „Gogol beszélyét A. egy német könyvből olvasta: Russisches Leben und Dichten, Leipzig 1851. Megtetszett neki az öreg írónak mély lelki rajza; lefordította a beszélyt s közzétette a fordító neve nélkül a Szépirodalmi Figyelőben.”

Ebből a kötetből fordított jóval korábban Sükei Károly is egy Gogol beszélyt: *Egy kép a régi jó időkben* címmel (Szépirodalmi Lapok 1853. máj. 1.). Sajnos, a német fordítás nem kifogástalan. Többször félreérti az eredeti szöveget. Ez nem vonatkozik a kötet minden darabjára, mert pl. az *Egy kép a régi jó időkben* német fordítása igen jó. Kár, hogy éppen *A köpenyeg* fordították gyengén németre, és hogy A. ennek alapján volt kénytelen fordítani. Nyilván a nagy sietség volt az oka annak, hogy A. maga is több helyen hibásan fordította az amúgy is rossz német szöveget. Így a fordítás nem tekinthető teljesen hitelesnek, bár a maga nemében szép. A német könyv Magyarországon található egyetlen példányában (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár) a következő, ismeretlen kéztől származó bejegyzés olvasható: „Különböző fordítók egyenlőtlen értékű munkája. Míg pl. az utolsó darab teljesen kifogástalan, hű fordítás, addig a Vornehme Welt és a Mantel átiültetője szörnyű hibákat követett el. Ez pedig annál sajnálatosabb, mert mind a kettőt és pedig innen, ebből a kiadásból Arany János fordította le a Szépirodalmi Figyelő számára 1861-ben, összes hibáival, toldásaival és kihagyásaival egyetemben, akaratlan is meghamisítva Gogoly művészi stílusát is.”

A nyugati országok a XVIII. sz. második felében kezdték fedezni az orosz irodalmat. Hozzánk a XIX. sz. közepéig jutott el, néhol francia, de túlnyomórészt német közvetítéssel. (Vö. Zsigmond Ferenc: *Orosz hatások irodalmunkban*, Bp. 1945., György Lajos: *A magyar és az orosz irodalom kapcsolatai*, Kolozsvár 1946., Kozocsa Sándor: *Az orosz irodalom magyar bibliográfiája*, Bp. 1947.) A. az első között volt, akik orosz írókat fordítottak. *A köpenyeg* tudunkkal a harmadik magyar szépprózai fordítás Gogoltól; a szerzőt először A. nevezi meg.

Voinovich ezt írja: „Érdekes, hogy figyelmét már ezekben az években magára vonja az orosz irodalom s megtetszik realizmusa.” (Voinovich III. 43. l.) Kardos pedig: „Nem lehet véletlen dolga, hogy Arany — bár kénytelen fordítói munkájában — mind a kétszer az orosz regényirodalomhoz fordult. Ez erősebben érdekelte, amit az orosz realizmusnak az ő irányával való rokonsága eléggé megmagyaráz.” (I. m. 99. l.) A szépprózai realizmus iránti érdeklődés nálunk Kemény Zsigmond baráti körében jelentkezett komoly formában, az ötvenes évek elején. Gyulai is ebbe a körbe tartozott; Sükei Gogol fordítását ő helyezte el a *Szépirodalmi Lapokban*, melynek munkatársa volt. (Papp Ferenc: *Gyulai Pál*, Bpest, 1935–1941. I. 554. l.). Feltehető, hogy A. figyelmét is ő hívta fel Gogolra. Esetleg ő adhatta a német fordítás-kötetet is A.-nak. A költő akkor már rég a realizmus híve volt (vö. a *Beszélytörések* jegyzetét), de *A köpenyeg*, amelyet nyilvánvalóan szeretett (ezt bizonyítja egyebek közt az is, hogy később a novella főhősének nevét, Akakiévics Akakit, írói álnévül használta), csak megerősíthette meggyőződésében.

Irodalmunknak az orosz irodalommal való kapcsolatára serkentő hatással lehetett, hogy a kor legnagyobb költője is értékelte s propagálta az orosz realista írókat. Kardos írja: „Bizonyára nem kis része van abban, hogy a hatvanas években ifjabb íróink egyre nagyobb számmal fordítják és tanulmányozzák az orosz irodalmat.” (Im. uo.) Komlós Aladár szerint is: „Az orosz irodalom iránti érdeklődés egyik fő gócpontja hazánkban Arany János volt.” (Komlós Aladár: *Gogol és Arany János*, Magyar Nemzet 1952. 50. sz.). A.-nak is köszönhető tehát, hogy Gyulai már *A köpenyeg* megjelenése után két évvel így írhat az *SzF*-ben (1862): „Örvendünk, hogy fordítóink az orosz irodalom iránt is kezdenek érdeklődni. Ezelőtt egy évtizeddel a magyar irodalom alig tudott valamit az oroszról... a mi irodalmunk és az orosz között a különböző viszonyok ellenére is sok hasonlóság van.”

*

K: Kézirata nincs meg. Voinovich még ismerte. (Voinovich III. 43. l.) Valószínűleg 1944 végén égett el a Voinovich-villában.

M: *SzF* 1861. ápr. 10., ápr. 17., ápr. 24., máj. 1. — II. 23, 24, 25, 26. sz. Aláírás: *

Önállóan az Olcsó Könyvtárban. (1875. II. sz.)

A. összes művei közé az Összes Prózai Művek 1949-es kiadásába vették fel először.

Kiadásunk az *SzF* szövegét követi. A folyóirat helyesírása nem volt szigorúan következetes. A. maga sem korrigált mindig egyforma figyelemmel és következetesen. Itt is csupán néhány jelentéktlenebb, nyilvánvaló sajtóhibát javítottunk ki. A későbbi kiadások javításait nem vettük figyelembe, az Olcsó Könyvtárban megjelentéit sem. Ezt ugyan A. életében adta ki Gyulai, de a költő nem korrigálta.

6. ELŐKELŐ VILÁG

A. különösen 1861 augusztusa körül — tehát az *Előkelő világ* megjelenésének idején — panaszkodik sokat kézírathány miatt. Tompának így ír: „A szerkesztés, kivált az ilyen, mint az enyém, hogy folytonos kézírathányal kell küzdenem, nem enged valami jóra valótt hoznom létre. Hol egyik rovat nincs, hol a másik, majd főcikket, majd

kritikát kell írnom, majd külföldi irodalmat teremtenem elő, majd novellát fordítani, ... ily nyűgös állapot nem alkalmas költői produkcióra.” (1861. aug. 25.) Az *SzF* nagy kézirathiányára mutat az is, hogy abban a számban, amelyben az *Előkelő világ* első részlete megjelent, összesen egyetlen nem A. tollából származó írás van, az is vers. Erre a fordításra még fokozottabban érvényes tehát, mint *A köpenyegre*, hogy csak kényszerből csinálta.

Arany Sollohub novelláját ugyanabból a német könyvből (*Russisches Leben und Dichten*, Leipzig 1851.) fordította, mint *A köpenyeg*et. (Voinovich III. 43. l.) Valószínű, hogy mindkét német fordítást is ugyanaz a szerző készítette, mert ugyanolyan hibák találhatók benne, mint *A köpenyeg*ben. (Komlós Aladár: *Gogol és Arany János*. Magyar Nemzet 1952. 50. sz.). Kardos Lajos igen nagyra értékeli A. fordítását: „Különösen az „Előkelő világ” tárháza a talpraesett, magyarosnál magyarosabb kifejezéseknek. Ami a gondosságot és a tiszta magyaros írásmódot illeti, talán legkiválóbb fordításunk.” (*Arany János novellafordításai*. It., 1915. 101. l.). A nyilatkozataiból ennek ellenkezője derül ki. Természetes nyelvérzéke ugyan még a nagy hajszában és igen nehéz körülmények között készült fordításba is sok jóízű magyaros kifejezést vitt (lásd: *Kardos i. m.*-ben felsorolt példákat), de különös gondosságról a Sollohub fordítás esetében szó sem lehetett. Ezt bizonyítja a sok helyesírási következetlenség, az elnagyolt és németes mondat szerkezetek tömege, vagy Moszkva németes írása, végül A. következő levele: „Lásd nekem a legnagyobb lelki aggodalmak közt (zugó fejjel) írnom kell mindent: kedv, idő, s azon meggyőződés nélkül, hogy csak türehtő is kerül ki tollam alól ... novellát magam fordítok!!! szóval le a napi hirekig és korrektúráig mindent kell csinálnom.” (Gyulai Pálnak, 1861. aug. 28.) A szövegben előforduló sok és szinte periodikusan ismétlődő helyesírási és fordítási következetlenségből valószínűnek látszik, hogy A. számról számrá dolgozott, és nem volt ideje átnézni a megelőző folytatást. A korrekturát is sietve csinálta, különben nem hagyott volna annyi hibát a szövegben. Így érthető, hogy később sohasem említette, és művei közé sem vette fel az *Előkelő világ*ot.

A. munkája volt irodalmunkban az első Sollohub-fordítás; nem-sokára követték a többiek is. (Kozocsa Sándor: *Az orosz irodalom magyar bibliográfiája*. Bp. 1947.)

Az *Előkelő világ* Olcsó Könyvtár-beli kiadása megvolt A. könyvtárában (*Pesti Napló* 1893. 137. sz.).

*

K: Kézirata nincs. Voinovich még ismerte (Voinovich, III. 43. l.). Valószínűleg Buda ostroma idején pusztult el a Voinovich-villában.

M: Az *SzF*-ben 1860—61. évf. 39. sz. (1861. aug. 1.), 40. sz. (aug. 8.), 41. sz. (aug. 15.), 42. sz. (aug. 22.), 43. sz. (aug. 29.), 44. sz. (szept. 5.), 45. sz. (szept. 12.), 46. sz. (szept. 19.), 47. sz. (szept. 26.) és 48. sz. (okt. 3.).

Aláírás: *

Önállóan az Olcsó Könyvtárban. 8. sz. 1875. (Szerkesztő: Gyulai Pál.) A. összes művei közé Összes Prózái Műveinek 1949-es kiadásába vették föl először.

Ezt a munkáját a szerkesztés hajszájában a szokottnál egyenetlenebbül javította A. Jellemző pl. hogy két helyen is — a német szöveget követve — Moszkaut ír Moszkva helyett. A szövegben egyébként is sok a helyesírási következetlenség, a rövid, illetőleg hosszú hangzók és a szavak egybe-, illetőleg különírása terén. Ugyanez vonatkozik a személynevek írására is. Csúdin herceget a novella első felében hosszú ú-val, utána nagyrészt röviddel írja; istent ebben a munkájában mindenütt kis i-vel; az idegen szavakat nagyrészt idegen helyesírással. Kiadásunk az SZF-ben megjelent szöveget követi.

7. NÉPNEVELÉSI ÜGYBEN

A.-nak ez első nyomtatásban megjelent cikke, amelyet eddig ismerünk. Nem nevével jegyezte ugyan, de a cikk végére írt álnévről Jeandor (Színtárol, Biharbul) kétséget kizáróan megállapítható szerzősége. Francia köntösbe bújtatott nevét máskor is használta álnévül. Hogy miért nem említette ezt a cikkét később sohasem, nem tudjuk. Valószínű, hogy csak megelégedkezett róla. De az is lehet, hogy nem tartotta megörökítendőnek. Álnéven közölt írásainak nagyobb részét egyébként sem vette fel művei közé.

A cikk keletkezésének körülményeiről semmi adatunk sincs. Figyelemre méltó, hogy A. körülbelül egy évvel azelőtt írhatta, mielőtt Szilágyi István Nagyszalontára került. Eggyel több érv ez amellett, hogy a mozgékony barátnak csak bátorítani, táplálni, de nem felkeltetni kellett A. közéleti és írói érdeklődését. A cikket aligha mások biztatására írta a költő. A benne tárgyalt kérdések közvetlen tapasztalásból merülhettek fel benne. 1839 januárjában — mert nem érzett magában erőt arra, hogy olyan terhes pályán haláláig megmaradhasson, és mert gazdálkodás nélkül, amire a lelkiismeretes tanítónak nem juthat elég ideje, mint házas ember megélni nem tudott — lemondott korrektor-tanítói állásáról. Ősszel írnok lett, s nem sokkal később másodjegyzővé választották. Másfél év alatt aztán megtapasztalhatta új foglalkozásának nehézségeit. Szokása szerint ezeket is „alapos studium tárgyává tette”. Cikke azt mutatja, hogy akkor is munkakörének elvi kérdései, a jegyzői hivatás erkölcsi problémái, függetlenségének gondjai érdekelték.

Az 1830-as évek megélénkülő közéleti irodalmában — A. cikkének tanúsága szerint is — egyre fontosabb helyet foglalt el a nép. Népen akkor természetesen mást értettek, mint ma. A népnevelés is sokkal többet jelentett tehát ezekben a vitákban a szokásos iskolai vagy akár iskolakülvüli népművelésnél. A. cikke sem iskolai kérdésekkel foglalkozik. A kor politikai szempontból is igen lényeges kérdését, a falu világi vezetőinek, a politikai szervezés rendkívül fontos embereinek, a jegyzőknek szerepét, hovatartozását, függését vizsgálva a felnőtt nép politikában és emberségben való nevelésével foglalkozik.

A cikk hangja — bár mai tudásunkkal észrevehetünk benne némi személyes érdekltséget — higgadt, tárgyilagos. A hely, ahol megjelent, nem is tett volna lehetővé mást. A *Társalkodó* a konzervatívok hírlapjának, a *Jelenkornak* volt melléklapja. Ezen persze nem a szó mai jelentése értendő. Volt a *Társalkodóban* minden, ami később a lapok tárcarovatába került: a napi híreken és a szorosabban vett publicisztikán túlmenő mindenféle olvasmány. A lapot 1832–37-ig Bajza József szerkesztette, azután 1848-ig Helmecky Mihály. Heten-

ként kétszer jelent meg, s a maga módján elég jó színvonalat tartott. A harmincas évek vége felé mindig nagyobb helyet kapott benne a nem napi kérdésekkel foglalkozó közírodalom. Helmeczy az ország minden részéről közölt beküldött cikkeket. Ezeknek a cikkeknek írói a vidéki értelmiség köréből kerültek ki: orvosok, mérnökök, tanítók, lelkészek, jegyzők szoltak hozzá a vitatott kérdésekhez. Legtöbbször foglalkozásukat is megjelölték nevük mellett.

Az 1840–41-es évfolyamban számos cikk foglalkozik az iskolai, főiskolai reformtörekvésekkel, a népművelés nemzetiségi vonatkozásaival, a tanítók és jegyzők kérdéseivel stb. Lehet, hogy egy A. cikkében olvasható utalás egy Kecskés Lajos nevű író közleményére vonatkozik: *Átalányos szempontok a népjegyzői hivatalról*, a jan. 27. és 30-i számban; ebben egyébként is vannak rokon gondolatok. *Árbocz és Jenő* ugyanúgy kezdi *Gondolat-töredék az 1841. év elején* című évfolyamnyitó cikkét, mint A. az övét: Haladunk! Ugyanezek a szerzők *Népnevelés* címen a költőivel egybehangzó gondolatokat vetnek fel (Febr. 27.), A. tehát általánosan vitatott kérdésekhez kapcsolódott a maga megjegyzéseivel. A javaslat, amellyel a jegyzőket függetleníteni szeretné a helyi hatalmasságoktól, s ezt a népnevelés szempontjából annyira fontos hivatalt mentesíteni akarja a szokásos korrupciótól, a centralisták alkotmányreformjainak szellemével tart rokonságot. A vidéki élet visszasságának rajzában, egy-egy tömören megrajzolt kép elevenességében, a mondatok zsúfolt nehézkességében, de főképpen a cikkíró egész magatartásában pedig van valami, ami *Az elveszett alkotmány* költőjét idézi emlékezetünkbe.

*

K: Kézirata nincs.

M: Társalkodó 1841. júl. 14. Másodszor Lukácsy Sándor közölte: Csillag, 1956. 10. sz.

Aláírása: Jeandor (Színtárol, Biharbul)

A cikket A., a „beküldő”, nem korrigálhatta. Kiadásunk a Társalkodóban megjelent szöveget követi.

8. NÉPIES POLITIKAI CIKKEK

Voinovich szerint: „A nemzeti mozgalomban, melynek első eredménye a sajtó felszabadítása volt, feladat várt a költészetre. A kormány szükségét érezte, hogy írók útján fölvilágosítsa a népet céljai felől s buzdítsa is.” (Voinovich, I. 211. l.) A terv kidolgozására már ápr. elején kiküldött bizottságnak Petőfi is tagja volt.

A megbeszélésre a következő rövid tervezetet dolgozta ki. (Ifj. Hegedüs Sándor közlését lásd a *Koszorú* 1941. évf. 4. sz. 251. l.)

A népbárát programja

1. Magyarázata legújabb törvényeink azon cikkeinek, melyek a népet illetik.
2. Magyarázata átaljában azon törvénycikkeinknek, melyek nemcsak szabadságunk és függetlenségünk fönntartására vonatkoznak.
3. Fejtegetése és összehasonlítása a magyar nép múltjának és jelenének.

4. Folytonos értesítés a hazai és külföldi politikai eseményekről.
5. Gazdászati értekezések.
6. Erkölcsnemesítő mondatok, versek és elbeszélések.

Petőfi A.-t ajánlotta szerkesztőnek. Az ajánlatot elfogadták. Petőfi azonnal írt barátjának: „Landerer nélapot fog kiadni, ... A terv készítésére választmány van kinevezve, melynek én is tagja vagyok, s én azt nyilatkoztattam, hogy a szerkesztésre te kívül senkit sem tartok alkalmasnak. Én elvállaltam volna, de már szerződésem van az Életképek-hez Jókai mellé. Ird meg rögtön, micsoda föltételekkel fogadod el a szerkesztést, úgy hogy feljöjj lakni Pestre ... Te Jankó az lenne ám még az élet, ha feljőnnél! Gyere föl, az isten áldjon meg.” (1848. ápr. 18.). A kételkedve fogadja a hírt: „A nélapot illetőleg azt kérдем, nem kötődésből irod-e az egész, engem, mint afféle falusi embert luddá akarván tenni, s aztán jót nevetni a dolgon.” (Petőfinek, 1848. ápr. 22.) Először azt hitte, hogy a *Munkások Újságáról* (Táncsics lapjáról) van szó; ehhez nem volt kedve, mert a politika „szárazságai”-ban nem akart „teljesen elmerülni” (uo.). Ugyanennek a levélnek folytatásában viszont azt írja, hogy a szépirodalmi részt szívesen vállalná, mert: „régí kedvenc eszmém költői hatást gyakorolni a népre, s ezt ily uton tehetem csak legcélszerűbben és sikeresebben. S aki a népet ismeri, tudni fogja, hogy nála amennyit az értelemhez, megannyit az érzelemhez kell szólni, ha az ember sükert óhajt.” A szerkesztésre alkalmasnak tartja magát: „Szerkesztésbeli képességet véve fontolóra, úgy gondolom, hogy a szépirodalmi rész rámnézve semmi nagy nehézséggel nem lenne összekötve; a politikai részt tekintve, ámbár a politikát még ezideig tüzetesen stúdiumomná nem tettem, mind az által vannak vezéreszméim, melyek nyomán, folytonos tanulással bizvást haladhatnék, annival inkább, minthogy a nélap különben sem annyira kezdeményező a politikában, mint a már ismeretes eszmék népszerű magyarázója, mire mind a népértelem körének ismerete, mind népies nyelvem megfelelő képességet hagy sejttenem magamban.” (Uo.) Levelelő ki-tűnik, hogy főként irodalmi okokból vállalta el a lap szerkesztését: „Emelni a népet az irodalomban lassan-lassan, nem oly mellékes feladat, hogy már a jelen időben tekintet sem érdemelne. Ez uton akarnék én hatni, ez lenne elemem.” (Uo.)

Petőfi hamar választott; mindenekelőtt a megélhetés kérdésében nyugtatja meg, majd közli, hogy a választmány máj. 4-i ülésén megválasztották szerkesztőnek: „Őcsém Jankó, midőn a szerkesztő választásra került a dolog, mindenekelőtt én emeltem szót, mondván: ajánlom Arany Jánost. — Nem kellett ajánlatomat ismételtem, nem kellett magyaráznom, az egész választmány beleegyezett, egyetlen tag sem szólott ellene.” (1848. máj. 5.). Petőfi minden erejével rábeszéli A.-t, hogy menjen Pestre: „Egy pillanatig sem kételkedem, hogy ott hagyod Szalontát. De rögtön kell jönnöd, mert már most kezdhetnéd a lapot, ha itt volnál. Amint levelemet megkapod, ülj tüstént kocsira, vagy á la Zajtay István uram, lóra, s rohanj ... Barátom, vannak alkalmak, melyeket ha elmulaszt az ember, az isten sem teremti meg újra ... úgy hiszem, ez olyan; nem teszem föl rólad, hogy ezt el-szalaszd. Siess, siess, siess!” (Uo.)

A. engedelmeskedik Petőfi hívásának, és máj. 16-án már Pesten van. Petőfi előbb idézett levelének hátlapjára ezt írta 1858-ban, Nagy-kőrösön: „Ily fényes ígéretek — a szellemi nyereséget, mivel irókkal

társalgást stb. — is hozzátudva, csaknem elszédítettek. Fölmentem a levél folytán Pestre, de nem látván a dologban elég állandóságot, nem akartam kockáztatni családomat (bár később se tettem volna), hanem egyszerűen vissza akartam vonulni, s a szerkesztést Vas Gerebennek hagyni, ki szinte aspirált ez állomásra.”

Pestről feleségének írott beszámolójából is az derül ki, hogy a megélhetésbeli bizonytalanság miatt nem vállalta a pesti tartózkodással járó szerkesztést. A választmány jóindulatában nem kételkedett, „szándékuk jó” — írja; de nem látott semmi biztosítékot arra nézve, hogy tartós és biztos állása lesz: „... utóljára sem lesz meg az 5—6 évi biztosítás, anélkül pedig nem mozdulok ki Szalontáról... Ily ingatag alapra nem fogom építeni magam és családom jövődjét, kivált a mostani zavaros világban.” (Feleségének, 1848. máj. 18.) Petőfi mégis ráveszi, hogy ha nem költözik is Pestre, azért vegyen részt a szerkesztésben: „De Petőfi okai rábírtak, hogy ha már Szalontán maradok is, ne váljak meg a laptól és annak jövedelmétől végképen; így Vas Gerebennel oly szerződésre léptem, hogy ő lesz ugyan a sajátképi felelős szerkesztő, de nevem is ott áll a lapon, mint szerkesztőtársé, s ezért a tiszta jövedelmen ketten osztozunk.” (Petőfi 1848. máj. 5-én kelt levelére írott jegyzet.)

Ilyen előzmények után indul meg 1848. jún. 4-én a *Nép Barátja*. Felelős szerkesztő Vas Gereben, szerkesztőtárs: Arany János.

A néplap fontosságát felismerték a forradalomhoz csatlakozó írók. Petőfi, Tompa, Czuczor, Garay, Vajda, Lévy, Sározy több versüket közölték benne. Az elvi jelentőségű cikkek nagy részét — legalábbis 1848 októberéig, A. végleges elkedvetlenedéséig — a szerkesztők maguk írták; mellettük Gondol Dániel, Atádi Vilmos (Vas Gereben barátja) s még néhány névtelen író szerepelt. A. a számkok nagyobb részébe két közleményt — rendszeren verset és prózát — is adott.

A szerkesztés megosztását igen hamar megbánta. Már jún. 30-i, Vas Gerebennek írott leveléből kitűnik, hogy nincs megelégedve a lappal: „Hogy mi a lapban cikkezzünk, megint cikkezzünk, magyarázzunk, megint magyarázzunk, ez mind jó. De a nép, hidd el, megunja a szüntelen prédikációt: változatosságon kap. Azért én mindenekelőtt a lap oeconomiáját intézném el másképp!” (Arany László tévesen azt hitte, hogy ezt a levelet apja Petőfinek írta, ezért a Petőfi-levelek közé sorozta.) Hosszú és részletes tanácsokat ad a lapra vonatkozólag, a különféle betűtípusoktól a nyelvezetig. Egyelőre még reméli, hogy fel tud menni Pestre, és kezébe tudja venni a lap vezetését: „Reményem volt, hogy most julius elején, én is feljutok Pestre, s huzamosabban ott maradván, megmarkolom lapunk egyik végét.” (Uo.)

Reménye azonban nem vált valóra, nem jutott fel Pestre. Augusztusban már elkeseredve írja Petőfinek: „Ha valaha valamit megbántam ez életben, nem egyéb az, mint hogy a néplap szerkesztését kiengedtem csuszni kezeimből... Soha píróságosb kenyeret nem ettem, mint ezt. Óhajtanám nevemet visszavonni a szerkesztésből, de már késő, benne vagyok. Viselnem kell a pénzcsalói tisztes nevet.” (1848. aug. 12.) Most már egész világosan látja, hogy: „... nem ily néplap volt az, mit én felvállalni nem mertem” (uo.). Ő mást akart: „Én a népnek valóságos politikai és szépirodalmi lapot készítettem kezébe adni, saját erőteljes nyelvén, de nem pimaszkodva; politikait, mely szerint a hon jelen állását, ahol szükséges, multjából is világosítva, felfoghassa, külországokhoz viszonyát megismerhesse, s dolgainak kifejlését, időszerint folytonosan kísérhessen, szépirodalmi,

mely a népköltészet művészi organuma legyen, mely által a nép romantikájára művészi hatás gyakoroltassék.” (Uo.) Legerőteljesebben a lap nyelvezetét kifogásolja: „Általában nem kell a népet oly ostobának tartani, mint a *Nép Barátja* felteszi róla. A nép fontosabb dolgot is megért, csak nyelvén adják elő, anélkül, hogy egy szóért lapokra terjedő magyarázatokat kívánna. Egyszerűen, néhány szóban megmondani neki valamit; ez a dolog veleje. Tapasztalásból mondom, hogy sok földmivelő polgártárs megalacsonyítva érzi magát lapunknak vesztettül megalázó modora által” (uo.).

Petőfi főként a politikai kifogásokra reagál: „A legpecsovicsabb lap széles e hazában a *Nép Barátja*, értve benne kedves kollegád royalisticoministerialis cikkeit. Ezt én mindjárt eleinte vagyis előre sejtettem, sőt neked is megmondtam, hogy Vas G. ha nem gazember is, de éretlen legény.” (A.-nak, 1848. aug. 16.)

A. belátta, hogy még alkalmi pesti útjai sem hozhatják rendbe a szerkesztést. Lemondott. Utolsó verse — *Az örökség* — 1848. okt. 29-én, utolsó cikke pedig nov. 5-én jelent meg a *Nép Barátja*-ban. Neve azonban — a szerződés miatt — még 1949 márc. 9-ig rajta van az újságon: „Október után... egy betűt sem irtam, nevemnek kihagyását azonban a szerződés miatt... a félév eltelte előtt nem követelhettem.” (Tanárkori hivatalos önéletrajza. Lásd e kiadás XIII. kötetében.)

Visszavonulásának Voinovich Géza szerint: „több oka volt, nyomósabb a szerkesztéssel való elégtelenségnél. Egyik az események fejlődése, mi kétségbeeséssel töltötte el. Mialatt buzdító verseit írja a nép számára, magának írt meghittebb költeményeiben nem bír szabadulni a kétségtől, aggodalomtól... Míg a költő ily meghasonlásba merül, a néplap, az egész sajtóval együtt, egyre tüzeesebbé gyullad, már nem tájékoztat, nem magyaráz, hanem lázít... Arany... izgatása miatt fordult el a néplaptól.” (Voinovich, I. 223., 234. l.)

Ez így nem fogadható el; A. nem tartozott a békepárthoz: mindvégig Petőfivel értett egyet, a forradalmat forradalomnak tudta és vállalta. A szerkesztés elvtelenségét nem bírta, azt, hogy Vas Gereben nem a népek s a népért szerkesztett, hanem a maga pillanatnyi érdeke szerint, hol „pecsovics”-módra, hol felelőtlen hevésséggel.

Pogány József szerint „Arany politikai nézőpontja a paraszt, a jobbágy sorsa”. (A. J. *politikai nézetei*. Bp. 1909. 9. l.) Ezt tükrözi Petőfivel folytatott levelezése is. Leveleiben ugyanolyan éles hangon ír az uralkodó osztályról, mint barátja: „Mert bizony nem a mai nemesség vére volt az, mely visszaszerezte Etele birodalmát: az a vér részint csataterén folyt el, részint a magvetők igénytelen gubája alatt rejlék. Az a vér szolgavérre soha sem fajulhatott; mai napig is dacol a zsarnoksággal; azért durva, nyakas és megigázhatatlan; de azért merész, őszinte és tiszta is. S e nemes vér, minthogy az egy igaz u r előtt szolgálailag csuszkálni nem tud, szolgává kényszerítettett: ellenben jöttek idegen földről, támadtak a haza megnyűgzott idegen népe közül s z o l g á k , s azok lőnek urakká.” (Petőfinek, 1847. febr. 28.) Egy másik helyen: „Azok az arisztokrata urak talán illetéknép gondolkoznak: Tegyük úgy avval a falusi emberrel, mint a kis kutyával, előbb csipkedjük a szőrét, ha akkor fogat vicсорit, huzzunk végig horpaszán egy doronggal: majd el-ül. Nem úgy, tekintetes, nagyságos uraim, nem úgy!” Ezekből idegennek tudja magát, „de amit azon egynéhány politikai nulla, azon még fejtenél zero, melyekhez nem több csak egy vonás (mí például kardvonás

is lehet) kívántatik, hogy politikai milliökká emeltessék, ez a számtalan nagy szám, mondom, magáénak, szívvéréből szakadtottak vall. S denique is, jaj nektek képmutató archidiakonok, ha beneteket mind semmivé tesz egy *Esmeralda*.” (1847. máj. 27.)

Cikkeiben mérsékeltabb hangot üt meg. Pogány szerint: „... Arany, akármennyire is a parasztság részén állott, ezekben a cikkeiben nem a parasztság osztályérdekeinek adott hangot, hanem alárendelte azokat a forradalom általános érdekeinek.” (i. m. 22. l.) Visi Imre szerint A. „a legnagyobb pesszimizmussal, a legmaróbb elégedetlenséggel tekintett a részvétlenségre, mellyel a nép a haza sorsa iránt viselkedett”. (Visi Imre: *Arany János a forradalom alatt*. Nemzet, 1882. nov. 14.) Ezért cikkeivel — különösen eleinte (lásd: *Önkéntes sereg, Segítsünk a hazán, Ismerkedés*) — azt akarta elérni, hogy a nép ne hagyja cserben azt a forradalmat, amely felszabadítja őt. Váli Béla szerint: „A Nép Barátja mint engesztelő is nagy szerepet játszik a nemesség és pór osztály között.” (Váli Béla: *Egy hírlap története 1848-ban*. Nemzet 1883. febr. 8.)

A laptól való megválásának másik oka külső: „Egy külső körülmény is magával hozza e kapcsolat megszakadását. Az ujoncozás, a nemzetőrség ellátása mind a községi tisztviselők vállára nehezült.” (Tanári önéletrajz.) A. maga is bevonult nemzetőrnek, nov. 4-én századával együtt Aradra vonult, és 18-án tért csak vissza. „Hazatérte után nem törődik a néplappal, csak elszámolni szeretne Vas Gerebenel.” (Voinovich, I. 228. l.)

Egyedül akar nélapot indítani, a saját elképzelése szerint. Mikor Szemere kinevezi fogalmazónak a belügyminisztériumba, és Debrecenbe megy, már magával viszi az új néplap tervét. „Jelentkezésekor mindjárt fel is hozza Szemerének.” (uo. 237. l.) A válaszárol így számol be feleségének: „Nem is mondta, hogy a kormány segédkezet nem nyújtana, mert maga is azt vallja, hogy a Gerebené nem ért semmit, azonban sietős dolga lévén, az e felőli értekezést későbbre halasztotta, amiért azután nem szünök meg őt mindaddig ostromolni, míg a dolog el nem sül”. (1849. máj. 28.) A terv egy darabig még él, júniusban és július legelején a *Respublika* és a *Közlöny* hirdeti is, hogy *Népszabadság* címen új néplap jelenik meg, Arany János és Gondol Dániel szerkesztésében, de az egyre gyorsuló események meggátolják a terv megvalósulását. (Lásd: Czóbel Ernő: *Arany János tervezett néplapja, a Népszabadság*. It 1917. 479–489. l.)

Közben a *Nép Barátja* helyett „Debrecenben 1849 kezdetén egy másféle népies vállalat megindítását kísérletet meg, melynek célja volt, hogy a ponyva irodalom silány termékei helyett nemesebb, erkölcsösebb és hazafiasabb szellemű olvasmányt nyújtson a nép legalsó osztályának. E vállalatból két füzetke jelent meg.” (Arany László jegyzete az *Arany János Hátrahagyott iratai és levelezése* II. XXXVIII. l. Bp. 1889.)

Bár a *Nép Barátja* „Nem tudta megtalálni annak a rétegnek a hangját, amelyiknek szószólója akart lenni” (*Pogány József* : i. m. 21. l.). A. cikkei „mintaszerűek, tartalomra s előadásra egyaránt”. (Voinovich, I. 219. l.) Ezekben következetesen megvalósította azt, amit akart, ti., hogy a népet egyszerűen és világosan tájékoztassa az események felől. „Mindig az volt baja népiünknek, hogy titkolóztunk előtte, nem fedeztük fel a dolgok valódi állását, s ez által nem engedték kifejlenni a közérzést. A népnél közvélemény nincs, nem is lesz soha, míg az ország politikai életét csak néhány tudákos ember, az

ügynevezett intelligencia kísérheti figyelemmel: de terjedjen el csak közötté olylag, mely őt a politikába, a napi események hű közlése által, mintegy practice belévezesse, azonnal fel fog lángolni romlatlan keblében a hazaszeretet, s nem kellend őt bottal kényszeríteni a hon védelmére.” (Petőfinek, 1848. aug. 12.) Még világosabban jut kifejezésre ez a gondolat ugyanehhez a levélhez írott későbbi jegyzetében: „Szerintem . . . minden politikai kérdés alapvonalaiiban illeti a népet, mert a nép többé nem a misera plebs contribuens, hanem a kormányzó és törvényhozó hatalom. Azért a népnek ismerni kell, folyton figyelemmel kísérni kell a politikai dolgokat.”

Pogány József A. cikkeiben különösen azt tartja fontosnak: „ahogyan elmondja őket, . . . ahogyan kihámozza a jogi frázisokból, a fellengzős doktrínarizmusból.” (I. m. 28. l.) A így ír erről Vas Gerebennek: „Azt akarám mondani, hogy a néplap szerkesztője ne úgy álljon a nép előtt, mint valamely praeceptor »tudjátok-e atyámfiai«, vagy pláne »kendtek«, hanem tettesse, mintha nem is tudná, hogy a nép számára irt, mintha ő egész világ számára írta, csak hogy ne m t u d o l y cífrán beszélni, hogy a nép meg ne érthesse.” (1848. jún. 30.)

Maga utalt cikkeinek egyik fő hibájára, arra, hogy mire az olvasó kézhez kapja őket, már elveszítik aktualitásukat. Így ír erről: „Megkapom Pestről a lapokat 5–6 nap alatt, olvasok belőle valamit, miről a néplapba jó lenne írni, meg is írom, s a közelebbi postán 3–4 nap múlva küldöm hozzád, te következő héten sajtó alá küldöd, s megjelenik a cikk akkor, mikor már el is felejtették tárgyát. Síralmas állapot. No még ez a mi lapunk oly fontolva haladó, hogy a vasárnap megjelenő szám, csak másfél hét múlva, szerdán érkezik Szalontára!” (Vas Gerebennek, 1848. jún. 30.)

*

A *Nép Barátja*-ban A. cikkein és versein kívül található még három A. munkáihoz kapcsolódó, de nem teljesen hitelesíthető szöveg: egy előfizetési hirdetés, egy beköszöntő cikk a lap első számában (1848. jún. 4.) és egy, az 1848-ra visszatekintő és 1849-re programot adó szerkesztőségi cikk (1848. dec. 24.). Az első és harmadik alatt név szerint szerepel a két szerkesztő, a másodikat személyük megnevezése nélkül jegyezték, mint az NB szerkesztői. Az első és harmadikat A. *Összes Prózái Műveinek* szerkesztői 1949-ben felvették kötetükbe. Mi úgy gondoljuk, hogy — nem lévén teljes hitelességű szövegek — inkább ide, a jegyzetek közé tartoznak.

Az *Előfizetési Hirdetés* szövegét Tolnai Gábor adta ki újra, Arany János ismeretlen fogalmazványa-ként. (It. 1945., 44–47. l.) A kézirat, közlése szerint, megvolt; az antikvárius túl nagy árat kért érte; az OSzK nem vette meg, s így nyoma veszett. Tolnai jegyzetei is elkallódtak, csak emlékezetből állapította meg újra, hogy a kézirat és a nyomtatvány között eltérések voltak. „Egészen bizonyos, hogy a kéziratnak nem volt címe . . . a 8-or kezdetű passzus után következő „Végre mindezek utána szinte látjuk” bekezdéssel induló, a hetilap előfizetési árára és az előfizetés módozatára vonatkozó, nyomtatványzáró mondatok az eredeti kéziraton nem szerepeltek . . . De a kézirat és a nyomtatott szöveg közt egybeült is mutatkoztak eltérések . . . Világosnak látszott, hogy a módosítások nem származhattak Aranytól, mert az eredeti kéziratnak nem javára, ellenkezőleg, kárára történtek. Annak idején szinte bizonyosnak tartottam, hogy Vas Gere-

ben hajtotta végre önkényesen ezeket a módosításokat. Arany János tömör, világos, egyszerű és érthető nyelven írott . . . mondatai közül néhányat bőbeszédű — Arany szavaival élve — teleszájú magyarázatokra hangolt át”. (Uo. 45. l.)

Az 1949-ben megjelent kötet szerkesztői nyilván ezek alapján vették fel Arany szövegei közé az *Előfizetési Hirdetést*, s vele együtt az ugyanilyen aláírási *Olvasóinkhoz*. A. azt írja tanárkori hivatalos *Önéletrajzában*, hogy 1848 októbere után már semmit sem írt a lapba. Valószínű tehát: az *Olvasóinkhoz* létrejöttében sem igen volt több része annál, hogy Vas Gereben átvett egyet-mást szerkesztőtársa régebben kifejtett gondolataiból. Hogy a cikk alá az ő nevét is odairják, ugyanolyan okból nem akadályozhatta meg, mint azt, hogy neve szerkesztőként szerepeljen a lapon: szerződése kötelezte rá. A teljesség kedvéért azonban helyesnek látszik, hogy közöljük a szöveget. Ugyanebből az okból vettük hozzá a lap beköszöntő cikkét is.

Előfizetési hirdetés

„NÉP BARÁTJA”

című és a földmivelők számára irandó újságra

Szerencsés jó napot kívánunk kigyelmeteknek mint-közönségesen! Ha rá érnének bennünket meghallgatni, egy pár szónok volna kigyelmetekhez, a mint itt most öregéből el is mondjuk.

Rá jár az idő az emberre; egyik nap a másik után ér, s ámbár minden nap történik egy vagy más, mégis csak marad valami új a másik napra is; de van ideje, olyan is történik, hogy az embernek szeme szája eláll a csudájára! kívált a mostani világban olyatén dolgokat beszélnek, hogy szinte meg gondolja magát az ember, vajjon el higyé-e vagy ne? hanem az embernek füle mindjárt a szóbeszédre vesz, mert szinte csiklandik a fülnek, ha valaminek a nesze meg csapja; hát még mennyivel kedvesebben hallgatóznék az ember, ha egyuttal azt is meg érthetné, hogy mi, h o l történt? Aztán amennyiben a hallott dolgot nem értené az ember, bizony azt is szívesen meg hallgatná, a ki meg magyarázná a dolgot, hogy ez itt lám f e h é r, emez pedig f e k e t e !

Lássák, kedves atyáinkiai! eddig a sok féle hirt illetén formán hallották, hogy a falu farkán valami vén asszony nyelvőre vette a dolgot, aztán amugy: én a d o m k e n d n e k, k e n d m e g a d j a m á s n a k ! összelocsogott öreget, aprót, s így ment a hír szájról-szájra végig a falun, falu hosszat pedig egyik is másik is annyit toldott hozzá, hogy mire vissza került ahhoz, a ki először kigondolta, maga sem tudta már isten igazában, hogy a sok közül melyik az övé?

Hát még hány kézen fordult meg az a hír, a mit itt-ott a városban hallott valaki, s azt is csak fülhegygel?! Nos hisz itt volt aztán meg fejelve az országnak dolga! ment róla a szó napestig, de bezzeg az volt a nagy kár, hogy az egész beszédből néha egy szó sem volt igaz!

Pedig de jól esnék valamit tudni az országnak dolgáról, erről a mi kedves országunkról, annak mi voltáról, — jó volna tudni, hogy már mi lesz belőlünk? mi h i r B u d á n ? Ezen kívül azt sem bánánk, ha mind ezt meg magyarázná valaki, hogy tudná a szegény

ember is: hogyan? mikép? mert a szegény, ha szegény is, olykor-olykor szívesen megolvassná az ujságot, ha úgy magyarárná volna megírva.

A pesti urak erről a dolgról sokat tanakodtak, hogyan, mi módon volna jobban, hogy atyánkfiainak egy ujság járjon? és elhatározták: hogy ne csak mindig a sok volna, hanem már legyen is, és falusi atyánkfiai számára meg lett határozva az ujság, melynek neve:

„NÉP BARÁTJA”

Az pedig, hogy miről fog ez az ujság szólni, ime itt következik:

1-ör. Szól az ujság arról a régi világról, mikor még nem volt szabadság és egyenlőség, hanem jártunk a robotba, és csak magunk fizettük a portiot! de azt is megmondjuk, mi szabad most és miben vagyunk egyenlők, és hogyan kellene ennek hasznát venni? nehogy mohón neki essünk mindennek, mert valamint a ló megzabál, úgy az embernek is sok, a mi sok.

2-ör. Az új törvényeket magyarázzuk; mert nem elég ám az, hogy csak meg legyen írva a törvény, de azt is kell tudnunk, melyik mire való? mert tudni való dolog az, hogy az evangéliom is meg van írva, a mint a szent atyák megírták, de a pap mégis minden vasárnap ujra magyarázza, és mért ne magyarázná? hiszen van olyan ember elég, kinek hatszor is a szájába rágják a szót, még sem érti.

3-ör. Ezután ugyis minden esztendőben lesz országgyűlés, itt pedig sok szó fordul ám elő kigyelmetekről, mert hetek hosszán tanácskoznak ám itt a kigyelmetek jó és bal sorsáról, — ezt is hétről-hétre megírjuk ebben az ujságban, hogy ezután bizonyosabban tudjon kigyelmetek mindent, nem úgy mint eddig, hogy a kovács műhelyben összekerekedtek, az egyik aztán egyremásra hazudta a sokat, kigyelmetek pedig elhitték, mert nem volt egy ujság, amelyből igazat olvashattak volna!

4-er. Magyarország történetét is meg írjuk, elejétől végig, mert csak illendő dolog tudnunk, hogy a mi őseink honnét származtak, — a mit most sok ember nem tud; mert hogy a levegőből csöppentünk-e alá, vagy hogy úgy termettek-e apáink valamely fán, vagy mi ágról szakadtunk? szükséges ezt bővebben is megtanulnunk. Hisz a magyar először is azt kérdi az idegentől: „no? ki apád fia vagy? ki vagy, mi vagy? honnét jöttél?” azért tehát ne csak azt tudjuk, hogy Péter vagy Pál honnét jött, de azt is, hogy őseink honnét származtak.

5-ör. A földmívelésről is szólnunk majd, mert nem igaz ám az, hogy már nálunk senki sem tud jobban a földi munkához; a jó pap is holtig tanul, hát még mennyi tanulni valója van annak, aki nem pap? Azért a mi jót vagy ujat hallunk a föld mívelésről, azt is meg írjuk ebben az ujságban! Hisz ha valamit hall az ember, az még nem kár, de ha jót hall és meg nem tanulja, az kár is, vétek is, és azt mondja a példa szó: „gyerek tanulj, hogy okosabb légy apádnál”.

6-ör. Lesz az ideje, hogy egy pár verset is írunk, hogy jobb kedvünk legyen, s ha ezen egy jót nevetünk, és a versből a nevetésen kívül még valami jót is tanulunk, az is csak nekünk használt.

7-er. Idegen országokról is szólnunk, mert ott is beszélnek mi-rőlünk, mi pedig szinte szeretnénk tudni, hát ott mit csinálnak.

8-ör. Ha valami hirdetés lesz, a mi kigyelmeteknek hasznára válik, arról is tudósítjuk kigyelmeteket.

Végre mind ezeknekutána szinte látjuk, azt kérdezik: hogy hát mi lenne ezen ujságnak az ára? Már a mi az árát illeti, ez bizony nem lenne drága, mert junius hónap első napjától kezdve december végéig mind össze csak öt huszas, egész évre pedig 7 forint 30 krajcár b a n k ó b a n, és megjelenik minden vasárnap egy negyed rétű iven.

Az árát ezen ujságnak előre kell lefizetni valamelyik postán, és ugyanazon a postán az ujságot is megkapják atyámfiai! Budapesten szinte öt huszas házhoz hordással együtt. Előfizethetni Emich Gusztáv ur könyvkereskedésében, az Uri-utca sarkán.

Ezuttal elmondánk mondani valónkat, azért kívánunk frís jó egészséget addig is, míg újra szóba állhatnánk.

K i a d j a : a pesti középponti választmány.

Felelős szerkesztő: Radákovics József.

Szerkesztő társ: Arany János.

*

Előjáróbeszéd

Hála istennek, mi pestiek jó egészségben vagyunk, a mit kigyelmeteknek is tiszta szívből kívánunk, adja a jó uristen, hogy egymást még számos esztendeig frís egészségben tisztelheessük.

Itt volna már az ideje, hogy magunk körül tapogatni kezdjünk, és ne csak azt az egyet tudjuk merre lakik a falu zsidója? ki a pálinkát méri, hanem tanuljunk is valamit, — mert elhihetik hogy bizony sok könyvet össze lehetne írni még arról, a mit mi nem tudunk. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy atyámfiai, kik már élemedettebbek, most újra neki fogjanak az oskolábajárásnak; mert talán a tanító ur nem is igen szívesen vesződne ilyen vén diákokkal, hanem lehet másképen is tanulni, ha tudniillik könyvet fognak, és abból a jót — ha lassan is — de mégis kibőtízik. Az olvasás által napról napra valami ragad az emberre, és utóbb azt veszi észre, hogy más emberek szinte szívesen hallgatják a beszédjét, mert igaz az, hogy a ki tanult valamit, még a nyelve is könnyebben fordul a szájában, nem úgy, mint a tanulatlané, mert a tanulatlan még a *jó napot* is hóbögvé mondja.

De mindennek meg kell adni a módját, jól tudjuk, hogy az á b c-ét nem a kerítés mellett tanulják, hanem be kell érte sétálni az oskolába — továbbá azt is mondják, hogy a ki levest akar enni, kanál legyen a kezében: így van a tanulással is, itt sem elég az akarat, hanem azt szerezzük meg előbb, a miből tanulni lehetne!

De mit akarunk tudni? Bizony jó volna, ha sokat tudhatna az ember, — sokan azt is szeretnék tudni, hol lehetne pénzt ásní? ezt azonban a ki tudja sem mondja meg, hanem inkább maga kaparja ki! de temérdek mást jót tanulhatunk, a mi épen olyan hasznunkra válik, mint a kincsásás.

Tanuljunk meg törvényeinket, — a ki ezt nem tudja, ott is hibába esik, a hol nem is gondolja, ez pedig sokszor drágába kerül! Tanuljunk okosan gazdálkodni, a fiú az apjától, a kis gazda a nagyobb gazdától, ez ismét a jó könyvekből.

De hol vegyünk könyvet? azt mondja valaki, — hiszen voltam a városban, de ott ilyen polgáembernek csak olyan könyvet adtak

eddig, mint a Zöld Marci, Stilfrid és Brunszvik, Álmoskönyv, Argirus királyfi, és más haszontalan mesék; ezekből pedig kevés okos szót tanulhatunk.

Igaz, nagyon is igaz!

De ne búsuljunk, lesz ezután a mi eddig nem volt, lesz majd sok jó könyv, addig is pedig jónak láttuk, megkezdeni ezen ujságot, mellynek a mint látják,

„NÉP BARÁTJA”

a neve. Ebben hamarjában is iparkodunk mindenféle hasznos dolgot megírni, hogy tüstént legyen, mihez hozzá nyulni, ha valaki olvasni akar!

Teszünk, a mennyit tehetünk, mindent mi sem bírunk, mert mi is gyarló, gyenge emberek vagyunk, de majd meglátják, hogy jó szándékunk van, és helyel-közzel valamiképen csak a szarva közé találunk a dolognak.

Hanem azt előre is kikérjük, hogy a ki ezen ujságot olvassa, azt ne csak egyszer olvassa, de addig olvassa, míg utóbb megérti, és a mit gyakran elolvasott, jobban is megmarad a fejben, így kerekedik aztán haszna az olvasásnak.

Ha aztán ebből az ujságból akármilyen jót tanulhattak, fordítsák a maguk hasznára, és akkor gondoljanak miránk is, és vallják meg, hogy azok az ujságírók csakugyan javukat akarják!

Most pedig minden jót, jó munkát kívánunk kigyelmeteknek, adjon az uristen erőt, egészséget és fáradságunknak bővséges jutalmat, ezt szívből kívánjuk.

a „Nép barátja” szerkesztői.

*

TISZTELT OLVASÓINKHOZ.

Hét hónappal ez előtt kezdetünk meg ujságunkat, még akkor azt hittük, hogy az új szabadságot szépen és békességben használván, az üres időt hasznos dolgok olvasásával töltendjük. — Mi szerkesztők azt hittük, hogy ujságunkban békéséges dolgokról, földmívelésről és néha mulatságos történetekről beszélünk, de a mint látjuk, gaz ellenségeink megrontották a mi békességünket, és mi szerkesztők alig beszélhetünk másról, mint a haza veszedelméről.

Bár beszélhetünk volna másról, találtunk volna mi tenni valót, panaszaink is lettek volna, hisz özvegyek és árvák ügyében elkövetett igazságtalanságokban könyökgig vájhattunk volna. De majd ennek is meg leszen a maga ideje, ha ellenségeinkkel lerováoltunk.

Lapunk olvasói tisztán láthatták, hogy mindent magyarán megmondánk, és nagyjant olyan dolgokat fejtegettünk, magyaráztunk, a miről eddig sok ember nem is álmodott. Lélkünkön nem vihettük el, hogy meg ne mondjuk, mennyire nyomorgatott bennünket a királyi család.

Jövendőre nézve is maradunk, akik voltunk, és iparkodunk, hogy inkább azt mondják olvasóink: de nagyon szánkba rágják a szót, mint azt, hogy: de nem értjük ezeket az ujságírókat.

Lapunk ezután kétszer jelenedik meg egy héten: Vasárnap egy negyed rét iven, csütörtökön pedig fél negyed rét iven.

A vasárnapi számban meg írjuk Magyarországnak alkotmányát és még eleinktől származott ősi törvényeinket, mert ezt sok ember nem tudja, de a mint látszik, még királyaink is elfeledték, legalább azt mutatták. — Továbbá, a mint a körülmények lesznek, mint eddig s, egy egy fő, vagy is vezércikket adunk; ezen kívül pedig ujdonságokat és vidéki leveleket.

A csütörtöki számban rendesen leszen Magyarhonnak története, első Ferdinándtól kezdve egész a legközelebbi időkéig. — Ezen történet írás magában foglalja, hogy a habsburgi királyok alatt mai napig, mennyit szenvedtünk. — Ezen kívül lesznek ismét ujdonságok és levelezések.

Ebből láthatják olvasóink, — hogy a jövő esztendőben miről akarunk írni, — ha isten erőt ad, panaszra nem adunk okot.

A jövő évre édes hazánknak teljes és üdvös békességet, és minden embernek boldogságot kívánunk.

Vas Gereben és Arany János
a „Nép barátja” szerkesztői.

*

K: Kéziratuk nincs meg. Valószínű, hogy már az NB szerkesztőségében elkallódtak.

M: Az NB-ban jelentek meg, a következő sorrendben: Önkéntes sereg, 1848. 2. sz. (jún. 11.), Segítsünk a hazán! 3. sz. (jún. 18.), Ismerkedés. 4—5. sz. (jún. 25., júl. 2.), Országcimer, Nemzetiszin. 10. sz. (aug. 6.), Mentsük meg a hazát! 16. sz. (szept. 17.), Kinek van igazsága? 18. sz. (okt. 1.), Mik voltunk? Mivé leszünk? 19. sz. (okt. 18.), Fellázdattunk-e mi magyarok? 23. sz. (nov. 5.). Aláírás mindenütt: A. J.

Arany János Hátrahagyott iratai és Levelezése. Bp. 1889. Ráth Mór kiadása. II. köt. Ebben a kiadásban csak a következők szerepelnek: Önkéntes sereg, Országcimer, Nemzetiszin, Kinek van igazsága?, Fellázdattunk-e mi magyarok?

Az összes népies politikai cikkeket először Arany János Összes Prózaí Műveinek 1949-es kiadásába vették fel.

Az Ismerkedés második része Mi a haza? címmel külön is megjelent a Temesvári Hírlap 1917. évf. 42. sz.-ban.

A cikke szövegét semmi esetre sem korrigálhatta a Szalontán élő A. A. szövegben A. általános helyesírásától eltérő fő sajátosság: mindenütt ott vannak a régebben szokásos hiátusjelek: a', 's, e', a'ki stb.

Kiadásunk az NB-ban megjelent szövegeket követi.

A cikkek gyűjtőcímét nem A., hanem Arany János adta. Mivel így váltak ismertté, megtartottuk a gyűjtőcímét.

9. AZ ASZTALTÁNCOLTATÁSRÓL,

Az asztaltáncoltatás nem a XIX. század találmánya; de csak a XVIII—XIX. század fordulóján lett újra divatos. 1848-ban az amerikai Fox testvérek „felfedezték” a kopogtató szellemeket, néhány

évvél később pedig, 1853 elején, ugyancsak Amerikában, elkezdik a „table moving” — kísérleteket. A kísérletezők hite szerint a megidézett szellemek az asztal mozgatásával adják hírül jelenlétüket. Az asztal egyik lábába ceruzát helyeznek, s a szellemek ennek segítségével leírják közlendőiket. Március végén már Európába is eljutott a mozgalom. (Vö. Tolnai Vilmos: *Arany Képmutogatójának személyes vonatkozásai*. It. 1916. 171. l.) 1853. ápr. 13-án nálunk is megjelenik az első asztaltáncoltatással foglalkozó tudósítás. (Budapesti Hírlap: *Örökmozgó asztal*.) A következő napokban az újságok rengeteget foglalkoznak az új szenzációval. Ápr. 16-án az Akadémia bizottságot küld ki a jelenség tudományos megvizsgálására. 22-én Jedlik Ányos nagy jelentésben számol be a kísérletekről, és a kor tudományos színvonalának megfelelően elfogadható magyarázatot ad. A kérdés azonban továbbra is foglalkoztatja az embereket; a sajtó egyre-másra ír róla. A XIX. század szépirodalmában is igen nagy helyet kapott az asztaltáncoltatás; Jókai például több művében is említi.

Az asztaltáncoltatás láza Nagykőrösre is hamar eljut. Az első kísérletet a leánynevelő intézetben végezték; Szász Károly számolt be róla a *Pesti Napló* ápr. 24-i számában. Innen tudjuk, hogy A. -ék is ott voltak: Juliska mint résztvevő, A. mint néző. Úgy látszik, az este nagy hatást tett rá, mert maga is folytatta a kísérleteket, társaságban és családi körben egyaránt. Ezeknek a kísérleteknek eredménye indította a *Budapesti Napló*hoz címzett levelének megírására. A szemek különös hatására már Jedlik Ányos is felhívta a figyelmet *Az asztal jártatáshoz*. (UMM 1853. ápr. 16.); de éppen ellenkező eredményre jutott: szerinte ugyanis a szem, helyesebben a merev nézés rögzíti az asztalt; A. szerint viszont éppen ez hozza mozgásba.

A. büszke volt felfedezésére. Levele megjelenésének napján így ír Tompának: „Gyermekeink egészségesek, Laci közelebb nagy erőt fejtett ki a table-moving kísérleteknél. Ez a boldogság itt is napi renden van s kell benne lenni valaminek. A s z e m e k h a t á s á t én fedeztem fel, azok majd több szerepet látszanak vinni, mint a kezek. Vak tyúk is talál néha egy árpát.” (1853. ápr. 27.) Egy hónappal később, máj. 27-én Ercseynek is ír ugyanerről: „Táncoltatjátok-e már az asztalokat? Itt nagyban járják a galoppot; fő-force benne az, hogy a bűvésznek egy pontra kell néznie az asztal közepén, akkor 2–3 perc alatt a leglustább asztal, tányér stb. is megindul, mely columbusi feltalálást nekem köszönheti a tudós világ... Van benne valami. Laci különösen derék legény, a sziklát is megmozdítaná.”

A. kezdeti lelkesedése később lelohadt, s egy év múlva már kételkedik a dologban. Egressy egy levélben leírja Petőfi megidézésének történetét; erre így válaszol: „A szellemekkel való korrespondenciát illetőleg én a szkeptikusok közé tartozom. Se igent se nemet nem mondhatok... Mondám a kételkedők közé tartozom. Nem a tényről illetőleg: mechanikai erőnél többet hiszek a dologban és értelmes, becsületes embereket csalással nem vádolok. Tegnap saját nőm is megkísérlé, mert taval ő is megmozgatta az asztalt. A szellem akart írni, de nem tudott, csak holmi kixkraxot firkált fel s alá a papíron. Meglehet, nem tud írni az istenadta. Azt gondolom, az egész asztalírási processzus, a működő agyában képződik, öntudatlanul. Képek és eszmék állnak elé, s egészítettnek ki, mint az álomban; így néha egy-két vonás megmarad abból, mit a működő egyén tud, s kiegészítettik olyanokkal, miket nem tud, mikre nem is gondol... Amit legkevésbé hiszek, az a testtől megvált szellem működési képessége: mert hogyan volna

a szellem képes oly tökéletlen műszer által, minő egy asztal vagy bútordarab, nyilatkozni, ha már legmesterségesb orgánumának, a testnek rendetlen állapota, például a vérnek az agybatolulása, megomlíthatja munkásságát... Azonban ezt eldönteni nem az én feladatom.” (1854. márc. 19.)

Nem sokkal később, Pesten járva, Egressy Gábornál újra részt vesz egy asztaltáncoltatáson, s ez oly nagy hatást gyakorol rá, hogy megint pozitív módon nyilatkozik: „Mert a bűbajos asztal csakugyan megmondja, amit ő tud, s E. Gábor naponként korrespondéál rajta Petőfivel, kihez most kedden nekem is volt szerencsém, akkor nap Pesten lévén. Sándor igen jól emlékszik rólam, furcsa is volna, ha nem tenné azt. Tréfán kívül az egész oly bolond história, mit könnyebb kinevetni, mint megfejtetni, azért korunk tudósai az első utat választották. De, ha *magad*, rátéve kezedet az asztalra, *csupán gondolnád* a kérdést, s az írott felelet *mégis ráillenék* arra, akkor szintoly furcsán éreznél, mint hasonló esetben én érzettem. No de hagyjuk ez ostobaságot, melyről kiki csupán *magát* győzheti meg, de mást, még legjobb barátját, testvérét, nejét, apját sem.” (Tompának, 1854. ápr. 22.) Tompának írt következő levelében is említi az asztaltáncoltatást. Később hallgat róla. Öregkorában, 1877-ben a *Kép-mutogatókban* így emlékszik vissza:

„Asztal-írás ötvenhatban
Vala itt-ott még divatban.”

*

K: Kézirata nincs meg.

M: Budapesti Hirlap 1853. ápr. 27, a Napi események című rovatban, cím nélkül, a következő megjegyzéssel: Nagy-Körös, ápril 25. Köztiszteltben álló költőnk s n.-körös tanár Arany Jánostól az asztalmozgatásról a következő érdekes közlést kaptuk: —

Tolnai Vilmos: Arany Képmutogatójának személyes vonatkozásai című tanulmányában (It 1916. 171. 1-től.)

A. összes művei közé az Összes Prózai Művek 1949-es kiadásába vették fel először.

Kiadásunk a Budapesti Hirlapban megjelent szöveget követi.

10. TISZA DOMOKOS EMLÉKEZETE

A. egykori kollégiumi diáktársa, Kovács János által került kapcsolatba a Tisza-családdal. (Voinovich II. 62. 1.) Kovács Geszten, a Tisza-családnál a legkisebb fiút, Domokost nevelte. A természetismereti tárgyakat tanította. Valószínű, hogy a gyermek egyre inkább kibontakozó irodalmi érdeklődése indította arra, hogy A.-t külön irodalmi tanáruul ajánlja. A családnak nem Domokos volt az első költői hajlamú tagja, már nagyapja, Tisza László is kísérletezett versírással. (Baros Gyula: *Arany János és Tisza Domokos*, Bp. 1911. 12. 1.)

Kovács valószínűleg már 1850 végén levelezni kezdett Arannyal a házitánítás ügyében. A költő 1851 januárjában így ír Szilágyi Istvánnak: „... ha költészet tudományt általában... magyar költészetet s ennek történetét stb. stb., szóval a költészetre vonatkozó

minden ostobaságokat alaposan akarnád tanítani, nem középiskolában, hanem legjobb magánnevelés által kifejlett *gyermeknek* (de 13 éves gyermeknek), micsoda könyvet használnál segédforrásul, — kézikönyvvül stb.?” (1850. jan. 18.). Kovács pedig már jan. 19-én megköszöni A. „kedves választát”, és arra kéri, írjon most már egy olyan levelet, mivel „a nagyságos úrék elé állhatok”. Febr. 13-án arról értesíti A.-t, hogy minden rendben van: „... az ön fáradozása megfizethetetlenleend előttünk ... Tehát üdvözlöm önt mint ... tanító társamat.”

Tiszáék május elején érkeznek haza Pestről. Kovács 9-én értesíti a költőt, hogy „tegnapelőtt megérkeztünk” és, hogy a „jövő kedden” küld érte kocsit. A. ugyan azt írja tanári önéletrajzában, hogy május elsejétől volt Geszten, Kovács levele azonban egyértelműen bizonyítja, hogy csak később érkezett oda. Ugyanebben az önéletrajzában olvasuk, hogy október közepéig maradt Tiszáéknál.

A. minden tekintetben nagy hatással volt Domokosra, a fiú élete végéig szeretettel ragaszkodott hozzá, távozását nagyon fájlalta. Már 1851. nov. 2-án, tehát nem sokkal A. távozása után, meleg hangú, félénk levelet ír a költőnek, aki 12-én kedvesen válaszol. Domokos ezután rendszeresen elküldi verseit, s a költő válaszában mindig ott a bírálat. Kovács így ír erről: „Még most sem nőtte ki egészen az elmented által okozott űrt. Szellemed azonban el sem ment s még mindig jóltevőleg hat Domokosra, annyival inkább, mert bírálatod által ízlést és írányt adni egy leveledben sem mulasztod el. Fogadd ezért legszívesebb köszönetemet, melyet a szülék is tolmácsolatnak általam.” (1851. dec. 17.) A. komolyan vette tanítványa próbálkozásait, 1851. decemberében egyik versét elküldte Tompának is, és így írt róla: „Igen szép, érettebbnek látszik e pár sorból mint életkora mondja.” (dec. 9.)

A következő évben megbeszélik, hogy a költő a nyári vakáció egy részét újra Geszten fogja tölteni. Júliusban Kovács figyelmezteti ígéretére: „... a Méltóságos Ur és a Grófné nevében, de különösen a Domokoséban, légy oly derék fiú, jöjj hozzánk, minél előbb lehet, mert óhajtva várunk”, és megígéri, hogy arra az időre minden más tanulástól felmenti Domokost.

A költő szeptember végéig marad Geszten, de tanítványa már október elsején levelet ír: „Alig ment el Arany bácsi, Fekete úrral a kis szobába mentünk s néztünk egymásra ... hosszú orral. Nem tudom miért, de engem egy baráttóli megválás, kivált ősszel, akaratlanul a halálra emlékeztet, s ez elszomorít”. (1852. okt. 1.) Nemcsak levélben, de versben is elbúcsúzik: *Egy költő elutaztára* címmel.

Ezután is sűrűn leveleznek. Írásaik nemcsak egy meglelt korú férfi és egy gyermek kedves, meleg barátságáról beszélnek, de tanúsítják a költő nagyszerű pedagógiai képességét is. Domokos szépen fejlődik, 1852. decemberében A. tanítványának újabb versét küldi el Tompának, a következő kommentárral: „... a geszti kis poéta, igen szépen halad, öröömre; nem is állhatom meg, hogy közelebbi versét ide ne írjam: ... (következik a Te adtad, Te vedd el kezdetű vers). Én ebben a dictiont egészen költőinek, az érzést melegek találok; hogy metaphorákkal s képekkel nincs elhalmozva, mint most *divat*, az semmit sem tesz. Tizenöt éves gyermektől mindenesetre elég: meg lehet a remény csal, de én ilyen kezdet után merek remélni.” (dec. 1.)

1854-ben Domokos meglátogatja mesterét Nagykőrösön. Nem sokkal ezután súlyos tüdőbajba esik, s az orvosok tanácsára Olasz-

országba kell utaznia. Levélben búcsúzik el a költőtől, sőt Gyulai által is üzen: „Tisza Domokos ezerszer köszönt. Holnap fog indulni Olaszországba. Bár egészségesen térne vissza. A jövő nemzedék egyik legderekabb ifja halna el benne, kit megsiratnánk.” (1854. szept. 6.) A. is nagyon sajnálja: „Tisza Domokosnak a szelid egü Itáliába kellett utaznia, orvosi rendeletről. Sajnálom a fiut, nagyon, nagyon.” (Tompának, 1854. szept. 27.)

Olaszországból 1855. május közepén jön vissza Domokos. A. felutazik Pestre, de elkerülük egymást. (Tisza Domokosnak, 1855. jún. 8.) A levelező irodalom-tanítás tovább folyik, de a mester most már magasabbra emeli a mértéket: „... ne feledje, hogy én a mértéket minden évben feljebb srófolom, s most nem mint gyakorlatról, hanem mint irodalmi művekről beszéltem.” (1855. júl. 1.) Hozzájárul, hogy tanítványa néhányat közöljön is verseiből. (1855. júl. 20.) A fiú állapota azonban állandóan romlik; Egyiptomba kell utaznia. Mielőtt útra kelne, Tisza Lajosné kéri A.-t, hogy látogassa meg: „... pótoljuk ki annak, kinek oly sok szenvedés s oly kevés öröm jutott szép ifjúságára! mit ki lehet pótolni, s jöjjön be Ön pár napra Pestre.” (1855. szept. 10.) Egyiptomból máj. 18-án jön haza az ifjú; Kovács azonnal ír barátjának; közli azt is, hogy Domokos rosszabbul van. A fiú le akar menni Kőrösre, de orvosa nem engedi, ezért kéri Kovács a költőt: „De ha te időt tudnál magadnak szakítani, s legalább egy estvére berándulhatnál, hidd el, Isten előtt is kedves dolgot cselekednél.” (1856. máj. 18.) A költő fel is utazik Pestre, hogy utoljára találkozzék tanítványával. Tisza Domokos nem sokkal azután, jún. 21-én meghal.

Kovács még aznap ír A.-nak, és elküldi a *Felajdulás* című verset, azzal a kéréssel, hogy közölje a *Vasárnapi Ujságban* és a *Pesti Naplóban*. A. azonnal válaszol, és Tompának is megírja a szomorú hírt: „Az első amit irhatok, szomorú: a geszti kis poéta — ki egy időben téged is érdekelt — nincs többé... Sajnálom, igen sajnálom: ha nem is egy jeles író, költő, de mindenesetre irodalomkedvelő főúr veszett el benne.” (1856. jún. 25.) Nem sokkal ezután megjelenik *Nekrológja* a *Budapesti Hírlapban*. Erről így ír Kovácsnak: „Remélem olvastatok soraimat és Domokos verseit a Naplóban. El kell-e mondanom azt, amit ott elmondtam, s hogy figyelmet gerjesztett, mutatja több lapoknak meleg hivatkozása... Félek, hogy *megemlékezésemet* a szülők s érdekeltek nem találták eléggé melegnek. De ne feledjük, hogy a közönséghez kellett szólanom, mely Domokost még alig ismerte, s a *páthos*, mely hatott volna ismerőire, a nem ismerő nagy közönségre nézve elveszendett, míg e rövid ismertetés, a méltánylása Domokosnak, *mint költőnek*, közérdekkel bírván, közhatalást idézett elő; a rokon baráti fájdalom mély és igaz, de mint olyan, a nagy közönségre nem tartozik.” (1856. júl. 23.) Kovács megnyugtatta: „A Pesti Naplóban közlött soraidat olvastuk, mindjárt meglepett bennünket azon komoly méltóság, mely bizonyosan annál inkább hat, minél kevesebb árnyéka van benne az elragadtatás túlzásainak.” (1856. aug. 4.) A.-on kívül Jókai (a *Vasárnapi Ujságban*) és Salamon Ferenc (a *Budapesti Hírlapban*) is megemlékezett a halott ifjúról.

*

K: Kézirata nincs meg.

M: Pesti Napló 1856. júl. 14. sz.

Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése, Bp. 1889. Ráth

Mór kiadása, II. köt. Jegyzet, XXXVII. 1.

A. összes művei közt nem jelent meg.

Kiadásunk a Pesti Naplóban megjelent szöveget követi.

II. ELŐSZÓ [TISZA DOMOKOS HÁTRAHAGYOTT KÖLTEMÉ- NYEIHEZ]

A. sokáig nem engedte meg, hogy a költészet iránt szenvedélyesen érdeklődő tanítványa megjelentesse verseit. Tisza Domokos azonban olaszországi útjáról hazatérve, nem bírta tovább a hallgatást: „Most pedig következik egy nagyszerű vallomás! Én Arany bácsinak azon horáci intését, hogy legalább huszadik évemig ne tegyek semmit közre, híven megtartottam, s Gyulainak, a kísértőnek, minden biztatásait megvetém; de most hazajöve önkényt szólítám fel, hogy nem ál, de saját nevem alatti fellépésre, még ittlétem alatt, segíteni sziveskedjék. Okaim voltak: Szerencsétlen betegségem minden élvezetől, munkától elfog, úgyhogy én teljes pangásra vagyok ítélve; fiatal vagyok, s ennélfogva némi inger, némi élet, némi szellemi, hébekorbai érdekeltetés nekem elkerülhetetlenül szükséges, hogy kedélyem, mely úgyssem igen acélos, elfásultságából visszarughassa magát. Hova fordultam volna e stimulánsért máshová, mint azon pályához, melyet magaménak álmodok s magamévá tenni törekszem, melynek életemet szentelni akarom?” (A.-nak, 1855. júl. 6.) A. méltányolja a kérést, csak arra figyelmezteti tanítványát „hogy választása oly műre essék, mely képes legyen figyelmet gerjeszteni. Mert annyi új névvel találkoznunk naponként a költői irodalomban, hogy valami középszerű verseszke úgy elvesz, mint csöpp az óceánban. Költeményei között vannak szépek, de nagy részek ezeknek politikai célzás miatt nem jelenhet meg; pedig gyöngébb darabbal lépni föl, nem tanácslanám. Én ugyan könnyen tudnék bármelyik költeményének utat csinálni a lapokban, mert ajánlásom elegendő lenne azokat a szerkesztőkkel elfogadtatni; de én azt szeretem, hogy magok a versek törjenek utat magoknak.” (1855. júl. 20.) Tisza Domokos mintegy tíz verset szeretne közrebocsátani (A.-hoz 1855. júl. 26.); ezek közül több meg is jelent a *Délibábsban*, a *Budapesti Visszhangban* és Gyulai *Árvízkönyvében*. Tisza Domokos halála után a költő közölt hármat a nekrológ kíséreléséül. Gyulai pedig, ugyancsak a megemlékezéssel együtt, kettőt jelentetett meg.

Kovács János a halálhírt közlő levelében elküldte Tisza Domokos *Felajdulás* című versét, azzal, hogy a költő tegye közzé. Az így válaszolt: „A megküldött költeménnyel majd meglátom, mit teszek. De nem lenne-e jó gyűjteményéből egy füzetkét válogatni s azt sírjára letenni, mintegy engesztelő áldozatul.” (1856. jún. 25.) Úgy látszik a szülők örömmel fogadták ötletét s mivel A.-nál csak kevés volt meg a versekből, Kovács lemásolta őket: „Domokos költeményeinek összeírásával most foglalkozom, s mihelyt tisztán le lesznek írva, azokat neked egyszerre elküldöm; mert a szülék téged fognak megkérni, hogy amelyek *mostani alakjukban* kiadhatók, azokat szedd össze nyomtatás alá, — nem kereskedésbe adás, hanem a jó barátok közti kiosztás végett.” (1856. aug. 4.)

Közben azonban, két hónappal fia halála után, Tisza Lajos is meghalt, ezért a kötet dolga csak néhány hónap múlva került újra előtérbe. A terv annyiban megváltozott, hogy Tisza Domokos anyja

a bevételből valamely költő árvaít akarja segíteni. A Garay-árvák kapják a kötet jövedelmét. Érdekes megemlíteni, hogy Garay halálakor Tisza Domokos lekicsinylően írt róla; Arany azonban így igazítja helyre ítéletét: „Ő korának hí képviselője s ha talán az általános mértéket meg nem üti is (melyikünk dicsekedhetik ezzel?) kora szempontjából fogva fel, becsületesen betölté helyét s pályája korántsem dicstelen.” (1853. dec. 4.)

A. nagy szeretettel készíti el a kötetet. Tompának így ír róla: „... én is akarok most egy füzetet kiadni – a Domokoséból. Nem előfizetés útján, nem is eladni, csak elajándékozni. Mind a mellett, hogy privát kiadás lesz, irodalmi becs tekintetében is mérközni fog némely ifju óriáséval, úgy hiszem. 200-nál számosabb verséből 80-at válogattam ki, egy sem üres egészen.” (1857. aug. 4.) A kiadással járó fáradozásért tiszteletdíjat ajánlott fel az özvegy. A udvarias határozottsággal elhárította ezt: „Kérem, nagyon kérem Méltóságodat, engedje meg nekem azt a szomorú örömet, hogy azon csekély fáradságot díj és fizetés nélkül tettem légyen, hogy tisztán áldoztam légyen az elhunyt kedves fiu emlékének. Sajnáltnám, ha a rendezési akadályok részletes elszámolása, mellyel a késedelmet némileg menthetni véltem, Méltóságodnál azon gondolatot keltette volna fel, hogy jutalmat várok. Meg vagyok győződve Méltóságod tiszta indulatjáról, mellyel az ajándékot nyújtja: de engedje meg, hogy azt a nyomtatási költségre fordíthassam.” (Tisza Lajosnénak, 1857. aug. 4.)

*

K: Kézirata nincs meg.

M: Tisza Domokos hátrahagyott költeményeinek élen. Bp. 1857. Gyulai Pál az egész kötetet az előszóval együtt újra kiadta az Ölcso Könyvtárban (258. köt. 1889.)

A költő összes művei közt eddig nem jelent meg.

Kiadásunk a Tisza Domokos kötetének élen megjelent szöveget követi.

12. VALAMI AZ ASSZONÁNCRÓL

A forradalom leverése után, az elnyomatás éveiben nehezen indult meg az irodalom. Nagy Ignác új, tisztán szépirodalmi napilapja, a *Hölgyfűlár* (1849. nov. 15.), főként a szigorú cenzúra miatt, sem a közönséget, sem az írókat nem tudta tartósan megnyerni. A fiatal írók másik szépirodalmi folyóiratot terveztek; ez Szilágyi Sándor szerkesztésében 1850. márc. 15-én meg is indult, *Magyar Emléklapok* címen. Szilágyi A.-t is felkérte munkatársul, s a költő küldött is néhány verset. Szilágyi lapjával azonban rengeteg baj volt. (Szilágyi Sándor: *Rajzok a forradalom utáni időkből*; Szinyei Ferenc: *A Magyar Emléklapok*. It 1912. 113. l.) Az egymást követő betiltások után a *Magyar Emléklapokból Magyar Írók füzetei*, *Magyar írók albuma*, majd *Pesti Röpirvek*, végül pedig *Pesti Ivek* lett. A költő mindvégig küldözgetett bele verseket; a PR megindulásakor Szilágyi azt jelenti a szerkesztői telegráf rovatban: „Arany János úr biztosítani szíveskedett, hogy ezentúl prózai dolgozataival is gyámolítandja azt” (ti. a lapot, *Pesti Röpirvek* 1850. okt.). A munkakedve is ébredőben van. Megújuló figyelemmel fordul az irodalom általános kérdései felé. Megírja az első *Vojtina-levelet*. A vers mellé ezt írja Szilágyinak: „Iszonyu sok le-

rudalni való állat kezdi rágni a bogáncskórot Parnasszus körül. Nem vagyok azon értelemben, hogy ezt hazafiságból túrnunk kell. Botot nekik, míg el nem rontják a közönség izlését, vagy el nem csömörltetik az összes szépirodalomtól. Hiszen inkább semmi irodalom, mint oly botrányosan infámis!" (1850. okt. 21.) A bíráló hadjáratot valójában Gyulai jelenti be a *Röpipek* 1850. okt. 20-i számában: „Jeleseink nagy része visszavonulva él, a középszerűség csiripol, erőszakoskodik, dudva kezd lepni az eddig csinos kertet s minden lépten szilaj állatok lábnyoma látszik.” A. még nem olvashatta Gyulai kifakadását, amikor már küldi az első *Vojtina*-levelet.

A *Valami az asszonancról* című tanulmány is ennek az irodalomtisztító harcnak szolgálatában áll. Amit az első *Vojtina*-levélben pedzett, azt pedagógus-természetének s a nevelő bírálat szellemének megfelelően, magában az anyagban, a konkrét elemzés segítségével részletesen is kifejti. A második *Vojtina*-levéllel egy számban már közli is értekezésének első részét.

A költészet szakmai kérdéseinek vizsgálóit már a negyvenes években erősen foglalkoztatta a magyar rím problémája. (Vö. Tolnai Vilmos: *Vojtina leveleinek keletkezése*. BpSz 1920. 182. köt.) Erdélyi János megállapította, hogy „Rím dolgában nyelvünk szegénynek mondható, s ha szigorúan felveszük, a képzők és ragoknak ugyanazonossága miatt legtöbbszörre csak azonos rímeink vannak. Mindazáltal a rímek szüksége abból látható, hogy ... a népköltészet, ha ... rímet nem kap, azzá fogad affélet, s meglegszik hangrímekkel (asszonánc) is”. Erdélyi János: *Népdalok és Mondák*. Pest 1846–48. II. 474. l.) Toldy Ferenc is figyelmeztet a rím dolgában mutakozó pongyolaságra: „fájdalom, hogy a rím dolgát teljes empiriába engedjük süllyedni, a helyett, hogy annak, nyelvünk tulajdonaiból keletkező saját csinait kifejtettük, s ekkép verseinket azon kényes és kevés dísszel igekeztünk vala felruházni, melyre oly nagy mértékben képes.” (Toldy Ferenc: Kisfaludy Társaság Évtapjai IV. köt. 1844. 66. l.) A. is látta a rím-szegénységet: „A jó rímek szűk köre annyira ki volt már merítve, hogy alig lehetett azokban valami újat mondani... A rag ismétlés pedig nem volt ínyére a közönségnek. Így mind szabadabb kezdé lenni a rím, hogy új fordulat hozathassék be a versebe.” (Erdélyi Jánosnak, 1856. szept. 4.) Szinnyei szerint: „Aranyt bosszantotta a rímelésben nálunk uralkodó pongyolaság s ez a bosszankodás indította arra, hogy röviden kifejtse az asszonanciának szabályait, melyeket maga vont el nyelvünk természetéből és népköltészetünk-ből.” (Szinnyei Ferenc: *Arany János tudományos munkássága*, BpSz 1910. 142. sz. 61. l.) A. tehát a népköltészetben használatos asszonánc kiművelésével próbált segíteni nyelvünk rím-szegénységén. „Előtte is éltek ugyan véle, de inkább előbb a nép, mint költőink. Ezeknél, mondhatni véletlenül fordult elő, akaratuk ellenére, a nyelv énekelt helyettük, önmagától. A költő ezt az énekletet is gyakoribbá tette, a nép után indulva, melynek öntudatlanul jobb ízlése volt, s csökkentette verseiben a látszatra jobb (rag-) rímeket”. (Vajthó László: *Arany János és a magyar rím*. ITK 1942. 109. l.) Az efajta kezdemények nem voltak veszélytelenek. A „sok üres fő”, aki „hivatása ellenére” a magyar Parnasszusra tódult, nagyon szabadon bánt a rímmel és az A.-ék által használatba hozott asszonáncnal; „a rím nem kötött senkit, s az asszonánc korlátlanúsága csaknem prózává tette a verset”. (Szilágyi Sándor i. m. 107. l.) Az asszonánc elvadult burjánzásában némi rendet kellett teremteni. Ezt a felvilágosító és újító munkát

végezte el a költő részben a *Vojtina-levelekkel*, részben — rendszeresebb formában — *Valami az asszonánról* című tanulmányával.

Sajnos A. munkája 1850-ben nem jelenhetett meg egész terjedelmében, mert a PR-t betiltották. Voinovich szerint: „Legnagyobb kár a betiltásban, hogy abbamaradtak Arany költői leckéi... Félbemaradt tanulmánya is az asszonánról” (Voinovich II, 58. l.). A. éppen ebben az időben írta Szilágyinak: „Sokféle, és talán irodalmunk jelen állapotjában nem haszontalan munkásságot tudnék én egy jó szép-irodalmi lap irányában kifejteni, ha az a szépirodalmi lap képes volna engem havonként legalább 20—25 pengőig biztosítani, hogy ne kellene más, lealacsonyító, kézi munkára szorulnom, mindennapi csekély költségem beszerzése végett. Nem mondom, hogy ön ezt tegye, de ha tehetné, talán mind kettőnkre nézve jó volna.” (1850. okt. 21.)

Az A. tanulmány azonban még félbeszakítva sem maradhatott hatás nélkül. Érdeklődést keltett. — Ezt bizonyítja, hogy Toldy négy esztendő múlva kiadta az *UMM*-ben most már teljes terjedelmében. Nem tudjuk, ő maga hogyan vélekedett művéről, de a tanításban nem használta fel: „Annyira szerény volt, hogy — legalább az V. s a VI. osztályban előttünk — rendszeresen sohasem tárgyalta az ütemes verseknek s az ún. magyar asszonáncnak általa... felállított elméletét.” (Komáromy: *Arany János mint tanár. Magyar tanügy.* 1883. I. 13. l.)

A PD 1879-es kiadása a maga helyére illesztette a tanulmányt. A kritika kedvezően fogadta, azóta is gyakran hivatkoznak rá. Heinrich Gusztáv például így ír: „Tárgyalásának világossága és áttekinthető rendszerezése, definícióinak szabatosága főleg e tanulmányokban (a másik a Nemzeti Versidomról) igen szembetűnő.” (Heinrich Gusztáv: *Arany János prózai dolgozói.* Fővárosi Lapok 1879. 80. sz.) Szinnyei szerint: „Arany eredeti, önálló vizsgálatait foglalta ebben kitűnő rendszerbe s megállapította a magyar rimelés kánonát, melyet költőink ma is követnek.” (I. m. 62. l.) Vajthó László szerint „Arany egyik nagy művészi reformja az asszonánc”; s ennek alapján „a magyar verselés nagy összegezőjének, egyúttal legnagyobb fejlesztőjének” nevezi A.-t. (I. m. 109, 130. l.)

*

K: Az MTA kéziratárában; A. levelezés 1350. sz. Három félbehajtott folio-lapon a költő gondos tisztázata, 1—5 lap. Aláírás: A... y J. Az 5. lap alján a szöveg után a következő feljegyzés olvasható: Valahova az „Irodalmi élet” rovatba nem fog ártani, ha beteszi Ön. Köze[lebb] verset is küld. A. A 6. lapon a címzés: Szilágyi Sándor urnak Pesten, Kozma nyomdája, Aldunasor, piaristák épülete.

M: PR-ben a 265. lap a. 1. sorig terjedő rész. 1850. dec. 8. X. sz. A teljes szöveg az *UMM*-ban (1854. IV. évf. 3. sz.). Arany János *Prózai Dolgozatai* közt (Bp. 1879.). Külön is megjelent A magyar nemzeti verselésről gyűjtő címmel, A magyar nemzeti versidomról-lal együtt. (Ráth Mór iskolai kiadásai I. Bp. 1893.)

A kiadott szövegek és a kézirat közt alig van lényeges helyesírási eltérés. A leggondosabb korrektornak a PR-é látszik, a legtöbb következtelenséget a PD szövege mutatja. A PR sokkal több rövid magán-és mássalhangzót használ, mint a másik kettő; ebben lényegében a kéz-

iratot követi (csin, rim, irni, kívül, boszankodik, rosz stb.). A magasb, jelesb szavakat két b-vel írja; a másik kettő csak eggyel. Az UMM szövegét Toldy a maga kissé archaikusabb helyesírásához igazította (elengedhetlen, rokonak stb.), ugyanakkor azonban sehol nem ír cz-t.

A. maga nem igen korrigálhatta egyikét sem a három, életében közzétett szövegnek. Sem Szilágyi, sem Toldy nem küldött korrektúra-levonatot Nagykőrösre; a PD technikai kivitelezésében a beteges költő aligha vett tevékeny részt.

Szv: Lap: Sor:

213: 3

UMM *vezérkönyv* után csillag van, a lábjegyzetben pedig a következő: *Higyje meg ön, ha volna sem használna. Szerk.* Ugyanez a lábjegyzet található az első szövegben is, de *rákoppantana* után fűzve.

8 UMM *fordítanak* helyett *fordítanak*.

9 UMM *sőt kiválthék az olyanok zárójelben*.

23 PR szót után: *a hely szűkéhez mért rövidséggel*.

30 PR, UMM *Gyöngyösi* helyett *Gyöngyösi*.

214: 3 PR *melyben hiányzik*.

15 PR, UMM *asszonáncot* helyett *asszonáncokat*.

215: 13 PR *verseikben!* után: *Vége köv.*

20 UMM *hangzók* helyett *ugyanazok* kurzív.

26 UMM *harmat-síralmad-ban* a *ha* és *si* nem kurzív.

32 UMM *eltérésben* kurzív.

35 UMM *ból* nem kurzív.

38 UMM *re* nem kurzív.

216: 2 UMM *kisebb vétség* kurzív.

21 UMM *Az l-nek* stb. új bekezdésben.

217: 2 UMM *hasonfajú* kurzív.

A PR szövegének aláírása A... y J..., az UMM szövegéé: A... Jánostól.

Kiadásunk az MTA kézirtárában őrzött kéziratot követi.

13. A MAGYAR NEMZETI VERS-IDOMRÓL

A.-t a magyar nemzeti versidom kérdései már egészen korán érdekelték. 1847-ben a BpSz-ben olvasta *A magyar népzene és versmérték* című tanulmányt (13. sz. márc. 28.). Szilágyi ide vonatkozó munkálatai megmozdították; maga is elkezd népdal-sémákat gyűjteni: „Kedves barátom gondolatait a népiességről szeretném olvasni. E mező még oly parlag. Majd megveszem a NÉPDALOK-at s elolvasom Erdélyi értekezését. A SZEMLE 13. száma némely népi versmértéket hoz. Közelebb én is népdal-sémákat gyűjtök. E gyűjtemény legtarkább, változatosabb lesz. Jó lesz legalább saját használatomra.” (Szilágyi Istvánnak, 1847. Nagypéntek). Szerette a költészet szakmai kérdéseit is „studium tárgyává tenni”; a magyar versidom szerkezetét, szabályait a népi és a régi költészet darabjaiban kereste. A forradalom után tapasztalható hanyatlás az irodalmi nevelő vonásait erősítette meg a költőben: ekkor már az egész magyar irodalom pallérozása érdekében foglalkozott a verselmélettel. Így született a *Valami az asszonáncról* című értekezése is (lásd ott). Körülbelül

ugyanabban az időben, az ötvenes évek elején, egy másik tanulmányba is belekezdett *A magyar verselés* címen. (Lásd: Voinovich Géza jegyzetét: *Arany János Összes Művei*, Bp. 1952. I. 446. l.) Sajnos munkája félbemaradt, a Perényi-töredék hátlapján ennyi található belőle: „Nem hiszem, hogy volna költészet az egész világirodalomban, mely a mienkkel, úgy, amint ez most áll, mérközhetnék... a versalak pongyolaságára nézve. Annyi nálunk a lángész, ki a szabályok nyügett nem tűrheti, hogy ide s tova csak abban fog különbözni a vers a prózától, — — —”

1856-ban A.-ra bízzák a nagykerősi gimnázium Értesítőjébe írandó értekezés elkészítését. Megragadja az alkalmat, hogy akkorra már nagyrészen kikristályosodott verselméletét kifejtse. Négyesy szerint: „Arany előbb tisztában volt az elvekkel... Ez elmélet concipiálása tehát a forradalom utáni első évekre tehető... művészi fejlődésében ép úgy, mint a magyar vers történetében korszakot alkot az ő vizsgálódása. 53 óta csodálatosan megszépülnek nála a formák... Arany művészi gyakorlata vezette a törvényekre”. (Négyesy László: *A magyar verselmélet kritikai története*, A Kisfaludy-Társaság Évkönyve XXI. köt. 37. l.) Mindenesetre örömmel fogott munkához, úgy látszik, hogy a megbízás kiragadta fásultságából. Tompának írja: „Virágvasárnap óta szünidőnk van, melyet én gyönyörű munkával töltök: egy értekezést írok a jövő iskolai programba, melynek készítését az idén a nyakamba csapták. A magyar versidomról próbálok valamit. Azaz nem az alcaicusról és saphicusról, hanem eredeti népies formáinkról. Erről már írtak mások is, de sem elég jól, sem elég teljesen. Meg akarom mutatni, hogy nem csupán az a forma létezik, ami után T.[oldy] ur sóhajtoz, s nem mindig formátlan az, amit ő annak tart.” (1856. márc. 20.) Nem tudjuk, hogy meddig dolgozott értekezésén, munkakedve azonban nem sokáig tartott. Május 7-én már panaszkodik Szász Károlynak, hogy megint nagyon rosszul érzi magát, a tanításon kívül képtelen más munkára, az is nehezeére esik. (1856. máj. 7.)

Üttörő munkát végzett tanulmányával: „Előmunkálatokat Arany ugyyszólván nem is talált, nem szerkesztő, hanem teremő volt itten is” (Négyesy i. m. 38. l.). Szinnyei Ferenc szerint a régebbiekhez „hasonlítva Arany tanulmánya önállóságával és alaposságával tűnik ki s hasonlíthatatlanul magasabb színvonalon áll”. (*Arany János tudományos munkássága*, BpSz 1910. 142. köt. 65. l.) A magyar verselméletben elődje tulajdonképpen Fogarasi János, aki *Művelt Magyar Nyelvtanában* (1843) egy hosszú fejezetet szentel a magyar versmértéknek: „Kísérlet a magyar népdalok és zenékben uralkodó versmérték kifürkészésére.” Fogarasi után Erdélyi János ír hasonló tárgyú munkát a *Népdalok és Mondákban* közölt értekezésében. A saját példányában aláhúzza a következő — Fogarasi nyomán járó — mondatot: „Ha népdalainkon végig nézünk, alig fogunk állandó tiszta mértékeztést találni magában a dalnak nyelvi részében, hanem a zenét kell fölhívni segítségül.” Toldy és Greguss Ágost foglalkoztak akkoriban még verselmélettel, sőt Greguss *Magyar Verstanának* bírálatában Szénffy is terjedelmes fejtegetéseket közölt. (Magyar Sajtó, 1855., 34, 37, 39, 41. szám.) A költő azonban dolgozatának írásakor még nem ismerte ez utóbbit: „Szénffy theoriáját — szégyellem megvallani — de nem ismerem. A *Magyar Sajtó* nem jár hozzánk, — láttam futólag a cikket, de nem olvashattam át figyelemmel.” (Erdélyi Jánosnak, 1856. szept. 4.)

Ilyen előzmények után A. „a magyar versnek olyan eredeti conceptioját adta, minő sehol, egy nemzetnél sem szolgál a verstan alap gondolatául, s mely egy önálló rithmikai álláspont becsével bír e tudomány újabb fejlődése mellett is, és adta akkor, amidőn a tudományos rithmika külföldön is csak kezdődött és e szak legnagyobb specialistái, Rossbach és Westphal az antik rithmikából merített ihletükkel pályájuk küszöbén álltak. Arany őket nem ismerhette, ő se hazai, se külföldi példát nem követhetett... Csak úgy érthető meg ez az újítás, hogy Aranytól jött; máskép az előzmények után nem tudnók ez óriási ugrást érteni”. (Négyesy i. m. 38. l.) Értekezése az egész magyar verselméletet felöleli. Voinovich Géza szerint: „Először vannak itt helyes és teljes rendszerbe foglalva nemzeti versidomunk sajátosságai, egész elmélete; először kimutatva, hogy abban csaknem éppoly szabályszerűség van, akár a klasszikai verselésben.” (Voinovich, II. 379—380. l.) Dolgozatának legnagyobb értéke talán mégis, hogy „ő a gondolat mozgására figyelmeztet; s oly szép, egy költőhöz, ki a lényegét a forma mellett is olyannyira mélyen szerette, oly méltó felfogás volt ez: a vers elemeit a költői beszéd mélyében keresni. Mintha a gondolatokból nőtt volna ki a verses hangzás, a gondolatok izgatott mozgása teszi külsőleg rithmikussá a beszédet... E conceptio tisztán Aranyé s a mi dicsőségünk”. (Voinovich, II. 52. l.)

Négyesi szerint: „Az értekezés achillesi sarka legfőként a hangritmus fogalmának hiánya”. A versidomnak A.-nál két forrása van, az egyik a gondolat, ebből jön a belső ritmus, a másik a zene, ebből származik az egyes ütemek prozódiai mértéke. „A versidom eszerint két különböző naprendszer vonzatába tartozik” (Négyesy i. m. 49. l.). A kettőt, éppen a hangritmus fogalmának hiánya miatt, nem tudja összekapcsolni. Lányi Ernő szerint is két elem van A. verstanában: „egyik az intuitive meglátott igazságok, a másik a tényekből megállapítható valóság, s ez a kettő nem egyezik teljesen egymással... Művében megmaradt e belső ellentmondás és ezt verstanunk azóta sem tudta kiegyenlíteni”. (Lányi Ernő: *Arany János ritmustana*, A Budapesti V. kerületi Bolyai Reáliskola 1932—33. évi értesítője, 14. l.)

A. munkájának jelentőségét hamar felismerték. Toldy a dolgozat megjelenése után nem sokkal már kéri lapja számára: „Örömmel olvastam kegyed jeles értekezését a nagy-kőrösi főgymnasium idei Tudósítványában, mely a magyar nemzeti versidomról szól: sajnálva egyszersmind, hogy az oly közönyben jelenvén meg, mely leginkább csak a tanári személyzet kezein fordul meg, az óhajtott hatást azon mértékben, melyben a munka megérdemelné, nem teheti meg. Nagy köszönettel venném, ha kegyed megengedné, hogy azt az Uj Magyar Múzeum IX. füzetében újra kiadhassam —, azon esetben tudniillik, ha más által meg nem előztetném.” (1856. aug. 8.)

A költő barátait is élénken foglalkoztatja a tanulmány. Tompa valamilyen oknál fogva nem kapta meg az értesítőt; levélben kéri. A költő válasza nagyon jellemző: „Hogy programmot nem kaptál, azon fölötte csodálkozom. Hivatalosan küldetett el számodra, mint a postakönyv is bizonyítja. Hihető azonban, hogy valahol hevert, s azóta megkaptad. Ha ellenkezően volna: még küldhetek példányt. Különben nem nagy dolog az egész; csak kellett írnom valamit, s ezzel 12 évre ment vagyok hasonló munkától. Tizenkét év múlva! Irok-e én akkor értekezést?! Nem hiszem.” (1856. aug. 30.) „Mind-

szei Gedeon a lapokban olvas a körösi gimnázium Értesítőjének tanulmányáról, rögtön kér példányt A.-tól, mert Szemere Pállal és Tárkányival olvasni szeretnék.” (Voinovich, II. 380. l.) Szász Károly *Álmos* c. hőskölteményének írásához használja fel A. tanulmányának eredményeit. (Levele A.-nak, 1856. szept. 6.) Hunfalvy Pál 1857-ben ismerteti a tanulmányt. „Ő elkezdte a nyomozást, hiszem, folytatni is fogja: mi tegyük közkinccsé, mennyiben áll eredménye, de tegyük kétkedésünk tárgyává is, mennyiben talán akár a művészet általános törvényeinek, akár a magyar nyelven elérhető sajátosságok tökélynek nem felelne meg.” (*Magyar Nyelvészet*, 1857. 68. l.) Már Hunfalvy is észrevette a tanulmányban a ritmus meghatározásával kapcsolatos hiányosságát, de óvatosan kérdezi: „vajon nem nevetséges-e Arany nézeteivel ellenkeznem?” (I. m. 72. l.)

Heinrich Gusztáv a PD megjelenésekor így ír: „... keveset mondunk, ha csak azt állítjuk róla, hogy korszakot alkot a magyar vers elméletének meghatározásában. Az igazság ez: Arany e műve előtt nem volt helyes fogalmunk a magyar nemzeti versről, s amit azóta tőle eltérve okoskodtak, csak új fogalomzavarra vezetett.” (Fővárosi Lapok 1879. 60. sz.) Benkó Imre szerint a tanulmány, „mint e téren úttörő és első rendszeres munka, méltán keltett érdeklődést és figyelmet...” (*Arany János tanársága Nagyhegyesön*, 95. l.) Négyesy azonban a magyar verselmélet történeti fejlődését vizsgálva, megállapítja, hogy: „Arannak példája hódított főképp... S bár az értekezés is nagy mozgalmat keltett, meg kell vallanunk, hogy igen kevesen értették meg, s általános verselméletünk csak most kezd az ő alapfogalataihoz emelkedni... Legelőbb is a mértéket tárgyaló rész szerzett barátokat és ellenségeket... a gondolatritmusról alig maradt egyéb hátra egy homályos képzetnél” (*Négyesy* i. m. 53. l.). Komáromy szerint még 1883-ban is „... egyedüli tekintélyes forrásmunka a magyar verstanra nézve” (*Komáromy*: i. m. uo.). Szinyei több kritikával illeti: „Fő hibája, hogy csak az ütemet magyarázza zeneileg, a verssorokat már nem” — de azért elismeri érdemeit: „Arany... tanulmányának úttörő, alapvető jelentőségét nem hangoztathatjuk eléggé. Azóta egyes részletei elavultak, a vélemények egyes kérdésekről módosultak, de becses kutatásainak jórésze ma is használható s figyelembe-vételük nélkül magyar verstörténetet sohasem fogunk írni.” (*Arany János tudományos munkássága*, BpSz 1910. 142. sz. 65. l.)

A magyar verstani irodalom minden munkása A. alapvetésére épít: a viták minden pontján az ő megállapításainak valamelyike szolgál kiindulásul vagy érvül. Horváth János az egész újabbkori kutatás ősforrásaként tiszteli; nemcsak hatását hangsúlyozza, hanem gondolatait is kiegészíti, rendszerbe foglalja, A. összes idevágó nyilatkozatainak egységesítésével. „Elméletben, gyakorlatban egyaránt a tetőpontra áll; fáradhatatlan buvára, tudós ismerője, ápolója, felfrissítője a hagyománynak; becsüli még a sablonost is, mert magyar formakincsnek tudja; él vele, nem kénytelenségből, hanem történeti, nemzeti szolidaritásból, s alkalmazza addig soha nem látott ritmikai helyzetekben.” (*A magyar vers*. Bp MTA, 1948.)

Hermann István a tanulmány fejlődéstörténeti jelentőségét a következőkben foglalja össze: „Arannak ez a műve lényegében a népi esztétika vonalát követi, anélkül azonban, hogy a népi esztétika politikai tartalmának kérdését ebben a tanulmányban újból felvetné... Célja: Lehetőséget adni a költészetnek a nyilvánosságra, arra, hogy a nép között elterjedjen. Ez a nyilvánossághoz való visszatérés termé-

szetesen, olyan esztétikai cél, mely a népi költészet alapvető elveinek egyike... Így utoljára, legalább is hosszú ideig utoljára, ebben a tanulmányban egyesül közvetlenül a népi és nemzeti elem, a népi elem hegemoniájával." (Hermann István: *Arany János esztétikája*. Bp. 1956. 206–207. l.)

*

K: Kézirata nincs meg.

M: A nagykőrösi gimnázium 1856. évi értesítőjében. Harmadik Tudósítványa a N.-kőrösi hely. hitv. evang. Főgymnasiumról 1855/56 tanévben. Kecskemét, 1856. (NÉ)

UMM 1856. VI. évf. IX. füzet. 441–483. l. (UMM)

Arany János Prózai Dolgozatai. Bp. 1879. 3–54. l. (PD)

Külön is megjelent A magyar nemzeti verselésről közös címmel a Valami az asszonánacról című tanulmánnyal együtt Ráth Mór iskolai kiadásai I. köteteként (Bp. 1893.).

Aláírás: a NÉ és az UMM-ben: Arany János.

Az egyes szövegek között elég jelentékeny helyesírásbeli eltérés mutatkozik. Az NÉ és UMM a PD-től eltérően gyakrabban írja külön az összetett szavakat (pld.: vég sorai, még egyszer, ez uttal, tárgy szerint stb.), viszont amelyeket a PD külön ír, azokat sokszor kötőjellel látja el pld.: játék-dal, vers-sor stb.); a számokat számjeggyel írja; sokkal több hosszú hangzót használ, különösen a NÉ; a hangsúlyos szótagok jelölésénél rendszerint a hangsúlyost követő, vagy megelőző szótag első mássalhangzóját is kurzívval írja; az egyes verssorok vagy versszakok végén levő írásjelek igen gyakran különböznek a PD írásjeleitől (néha a rendes szövegben is). Az UMM a másik kettővel ellentétben szereti az „ő” hangot (pl.: elő–elé, közöl–közül, bötük–betük, fölleljük–felleljük helyett); gyakran égiesen írja a szavakat – ebben néha az NÉ is követi – (pld.: végeig – végéig, éjszaki – északi, Mózsés – Mózes, lehetlen – lehetetlen, kimeritni – kimeríteni, például – példaul, sükerrel – sikerrel). Az idegen szavakat latinosan írja. Zrínyi-t minden esetben hosszú í-vel, míg a másik kettő röviddel; egyetlen eset kivételével (czédula) sosem ír „cz”-t.

A PD szerkesztője az NÉ-t vette alapul; ezt (sokszor helytelenül) korrigálva készítette a maga szövegét. Sok olyan szó van, amely a PD és NÉ-ben azonos helyesírással tűnik fel. (pld.: Zrínyi, súlyú, a cz használata stb.), míg olyan szavak alig vannak, amelyek az UMM és PD-ben egyeznének és az NÉ-től különböznének. A PD szövegében van a legtöbb helyesírási következetlenség.

Szv:	Lap:	Sor:	
	218:	13	UMM: <i>Pázmány</i> , <i>Pázmán</i> helyett.
		18	NÉ, UMM: a gondolatjel nem a <i>szeretni</i> , hanem <i>képdús</i> után.
		24	UMM: <i>pillantását</i> , <i>pillanatát</i> helyett.
		27	UMM: <i>szegzi</i> , <i>szegni</i> helyett.
		28	UMM: <i>melyet</i> helyett <i>kit</i> .
	219:	4	NÉ: <i>szembe</i> , <i>szemben</i> helyett.
	220:	30	NÉ, PD: <i>együvé</i> után gondolatjel.
	222:	7, 8	NÉ, PD: <i>Szulimán</i> helyett <i>Szulejmán</i> .

Lap :	Sor :	
224 :	4	NÉ, PD: <i>s</i> hiányzik a <i>füllel</i> után.
	7	NÉ, PD: <i>sor</i> hiányzik <i>egész</i> után
225 :	9	NÉ, UMM: <i>hallérzékire, halló érzékire</i> helyett.
227 :	8	NÉ: <i>körtéfa, körtéfa</i> helyett.
	9	UMM: <i>beh, de</i> helyett.
	25	NÉ, UMM: <i>módoni, módon</i> helyett.
	36	NÉ, UMM: <i>mire-től mutatnak-ig zárójelben.</i>
229 :	20	NÉ, UMM: <i>ben</i> kurzív.
231 :	11	NÉ, UMM: <i>módoni, módon</i> helyett.
232 :	22	NÉ, UMM: <i>egészen, egészen</i> helyett.
233 :	7	UMM: csak <i>Szé</i> kurzív.
235 :	16	NÉ, UMM: <i>hat</i> nem kurzív.
239 :	34	NÉ, UMM: <i>télen, telen</i> helyett.
240 :	6	NÉ, UMM: <i>Remetéje, remetéje</i> helyett.
	19	NÉ, UMM: <i>töredékeit, töredékét</i> helyett.
	21	NÉ, UMM: <i>az, ez</i> helyett.
	36	UMM: <i>Abban, Abba</i> helyett.
242 :	12	NÉ, UMM: <i>össze, után: péld.</i>
245 :	18	NÉ, UMM: <i>összeállítottuk, helyett egybe-</i> <i>állítottuk.</i>
	29	UMM: <i>jár</i> helyett <i>vár.</i>
246 :	19	UMM: <i>veri, véri</i> helyett
	24	UMM: <i>kel, kél</i> helyett
251 :	16	NÉ, UMM: <i>módoni, módon</i> helyett.
254 :	27	NÉ, UMM: <i>baracfa, barackfa</i> helyett.
257 :	29	NÉ, UMM: <i>szembe, szemben</i> helyett.

A költő minden valószínűség szerint csak az NÉ szövegét korrigálta; az UMM nem küldött korrektúrárt; a PD sajtó-technikai munkáit aligha végezte maga A.

Kiadásunk tehát ez esetben nem a költő életében legutoljára megjelent PD, hanem az NÉ szövegét követi; néhány helyénvaló, főként sajtóhibát javító változtatástól eltekintve. Ezekre a SZv-ban utalunk.

14. A RIMEZETT VERSALAKOKRÓL

A töredék nyilvánvalóan a költő verstani tanulmányaival egy időben keletkezett. Közzétevője ennyit ír róla: „... Arany kezével egy 4rét levél mindkét oldalára van írva. Volt-e folytatása vagy nem haladt tovább az összeállítás? nem tudjuk. Méltó párja lett volna Arany amaz értekezésének, mely először az 1856. évi N.-Kőrösi Értesítőben, azután az Új Magyar Muzeumban s utóljára prózai dolgozatai élén jelent meg. Annyit mondhatunk róla, hogy legkésőbb szintén 1855/6-ban készült.” (ITK VIII. 19. l.) Az Arany-kutatás azóta sem foglalkozott a sajnos túlságosan is rövid töredékkel, amely pedig nem érdektelen bizonyítéka annak, hogy a költő nem csupán a ritmusban

és rímben kereste a magyar vers idomának jellemzőit, hanem az összetettebb formákban is.

*

K: Kézirata a Kecskeméti Állami Levéltárban.

M: A töredék szöveget egy aláírás nélküli cikk írója tette közzé az ITK VIII. évf. 119–121. lapján, 1898-ban; a 7 §. második strófája hiján.

Kiadásunk a kéziratot követi.

15. NAIV EPOSZUNK

Voinovich Géza egyszer azt írja, hogy A. mint szerkesztő kezdett értekezést *Naiv eposzunkról* (Voinovich, III. 19. 1.). A második kötetben (385. 1.) viszont azt írja, hogy már 1857-ben megírta, vagy legalábbis elkezdette a tanulmányt. Bár a munka valóban csak A. szerkesztősége idején jelent meg, több adat bizonyítja, hogy már régebben keletkezett.

A. ezt az értekezését is külső ösztönzésre írta. A *Naiv eposzunk* első sorai adnak számot az indítékról: „Valahányszor idegen népköltészet egy-egy régi maradványa kerül kezembe, mindig elborultán kérdelem magamtól: volt-e nekünk valaha ős eredeti eposzunk?” Az idegen eposz, amelyről itt ír, egy XIII. századi cseh eposzmaradvány. 1817-ben W. Hanka, a kraludvorszki templomtoronyban Ziska idejéből származó nyilak között bukkant egy – Dobrowsky szerint – 1290 és 1310 között keletkezett régi énekgyűjteményre. Néhány év múlva ki is adta (*Königinhofer Handschrift. Sammlung altböhmischer lyrisch-epischer Gesänge, nebst andern altböhmischen Gedichten. Aufgefunden und herausgegeben von W. Hanka. Vertauscht ... von W. A. Swoboda. Prag. 1829.*). Toldy Ferenc Prágában jártakor látta az eredeti kéziratot, és elég terjedelmesen írt is róla a *Tudományos Gyűjtemény* 1830. VI. kötetében (Ó-cseh literatura. 117–124. 1.): „Figyelmessé akartam tenni hazámfiat is, kik a középkor maradványaiban gyönyörködnek, ezen gyűjteményre.” Szerinte „A cseh nemzetnek egynél több oka van mind ezen régiségeinek örülni. Ha azok kevésbbé szépek volnának is, mégsem szünnének meg egy hajdani, erővel teljes nemzeti élet tanúi lenni, tanúi annak, hogy a nemzetnek voltak dalosai, hogy a nemzet írt.” A gyűjtemény Európa-szerte híres lett. Goethe, De la Motte Fouque magasztaló szavakkal írt róla, Siskov oroszra, Kucharsky és Brodinsky lengyelre fordította; angola is hamarosan átültették. (Lásd: Toldy i. h.) Ilyen előzmények után jelent meg a magyar fordítás Riedl Szende tollából, aki abban az időben prágai tanár volt. (*A királyudvari kézirat, költemények a cseh őskorból.* Magyarította Riedl Szende. Bp. 1856.)

A.-nak is megvolt ez a könyve, a következő beírással: „Arany Jánosnak Csengery Antal, ápril. 16-án, 1857.” Csengery a húsvéti ünnepek alkalmából volt A.-nál Nagykőrösön. (Arany levele Tompának, 1857. ápril. 19.) Valószínűleg akkor vitte le a könyvet. Feltehető, hogy határozott célja volt az ajándékkal. Amikor 1857-ben újra megindította a *BpSz-t* – amint ez levelezésükből látszik – nagyon számított a költő munkásságára, és bizonyára remélte, hogy a könyv inspiráló hatással lesz a költőre. Nem is csalódott. A. a könyv kézhezvétele után három nappal már így ír Tompának: „Most olvasom a

Riedl prágai tanár által fordított cseh költeményeket. Erőtéljes nép-
 poézis maradványai a messze hajdanból. Csak nekünk nincs semmink!!
 Mythológiát csinálni kell, régies eposzt csinálni kell — különben ür és
 pusztaság". Ő még nem tudhatta, hogy a kézirat később hamisít-
 ványnak bizonyul majd. Régóta izgatta a magyar őseposz kérdése,
 márcsak saját költői gyakorlata miatt is. Szilárd meggyőződése volt,
 hogy az újkori, műköltői, nemzeti eposznak valamely már meglevő
 népeposzra vagy mondára kell épülnie. Gyulainak írt önéletrajzi leve-
 lében ezt olvassuk: „Én pedig az eposzt *mondára*, a nép tudatában
 is élő mondára szerettem alapítani, a légből kapott eposzok iránt ellen-
 szenvvel viseltetem, hiányozván azokból az, amit én *eposzi hitelnek*
 nevezek.” (Lásd még: Tolnai Vilmos: *Arany János az eposzi hitelről*
 és Pap Illés: *Arany János az eposzi hitelről*, EPhK 1902. 73. l., ill. uo.
 248. l.). A csehek gazdag anyagát olvasva, fokozottabb erővel támad
 fel benne a hasonló magyar emlékek iránti érdeklődés. Valószínűleg
 hamarosan hozzáfog az értekezéshez. Júniusban közli Tompával:
 „Verset nem írtam ősz óta — legalább semmi egészet; majd ezentúl
 prózát írok. Képtelen az, mi rossz az én prózám, régóta nem gyako-
 rolván azt. Csengery *Szemléjébe* ha telik, küldök valami prózát, az
 Új M. Muzumba is szándékozom. Nyelvészeti s aethetico—littera-
 turai dolgokat morzsolgatok. Így, barátom, kinek *lova* nincs, járjon
gyalog. De a munka, bármily lassan halad, enyhít, s nekem az kell.”
 (1857. jún. 26.)

Csengerynek valószínűleg a *Naiv eposzunkról* írott fejtegetést
 szánta. Gyulainak azonban decemberben már azt írja, hogy abba-
 hagyta a munkát: „Kezdtém írni valamit a cseh költeményekről, a
 kraludvorski kéziratról. Azaz hogy erről még semmit sem írtam, de
 egy nagy előbeszédet kerekítettem a magyar naiv eposzról. Láttam
 aztán, hogy az ajtó nagyobb, mint a ház, abbahagytam. Ha dolgoz-
 hatnám rendesen, még üthetnék össze valamit, de én bajom miatt
 csak ritkán vagyok oly állapotban: délután vagy este, mikor ráérnék,
 soha.” (1857. dec. 1.) Valószínűleg még a vakáció előtt abbahagyta
 a munkát. „Egy betűt sem dolgoztam, még csak nem is olvastam”
 — írja a szüenidőről, és „Azóta sem bírom a munkát, s egy idő óta
 gyakran szédülök. A tavaszon, nyáron, már jobban voltam, most
 súlyosodni érzem a bajt.” (Tompának, 1857. okt. 4.)

Csengery nem feledkezik el a dolgozatról; többször is kéri.
 A. 1858. ápr. 6-i levelének válaszsorai mutatják, hogy Csengery prózát
 kért: „Prózai dolgozat helyett, ami sehogy sem akar menni nekem,
 talán e fordítás jó lesz a *Szemlébe*.” Csengery azonban következő
 levelében újra kéri: „Köszönöm a verset... Igen lekötöteznél, ha a
 naiv költészeetről írt értekezésetet is beküldenéd.” (1858. ápr. 19.)
 A. valójában prózájának lebecsülése miatt nem küldi fel dolgozatát.
 Még decemberben írja Gyulainak: „Nekem pedig kéziratom nincs a
Szemlébe-be. Oly nagy respektussal vagyok iránta, hogy csupa respek-
 tusból mitsem tudok csinálni. Versem nincs; ha volna, azzal inkább
 ki mernék rukkolni. Prózám pedig: hah az én prózám! Minden periódus
 hat ökor erejével születik meg, s úgy nyikorog, mint az oláh kerék.”
 (1857. dec. 1.) Ha másnak nem küldte is el a naiv eposzról szóló tanul-
 mányát, szerkesztő korában mégis rákényszerül, hogy kiadja. Lehet,
 hogy csak akkor fejezi be régebben abbahagyott munkáját, bár nem
 valószínű, hogy a szerkesztés első heteiben tudott volna erre időt
 szakítani. Feltehető, hogy az „abbahagyás”-t úgy értette, hogy az
 „előbeszéd” után mégsem írt a cseh költeményekről.

A kritika örömmel fogadta a tanulmányt. Heinrich Gusztáv szerint: ez „Arany Jánosnak egyik legszebb, legvonzóbb kis műve . . . Az olvasó valódi élvezettel kíséri az előadásban, mint nyom nyomhoz csatlakozik, elem elem mellé kerül, míg végre az eredmény a felvetett kérdés kedvező elintézését nyújtja.” (Fővárosi Lapok, 1879. 80. sz.) Nem ért azonban egyet A.-nyal az eredményre vonatkozóan. Lehetett volna nagy nemzeti eposzunk, de a történelmi helyzet alakulása következtében népünk „az eposzalkotó láz leglényegesebb eszközeit és elemeit elvesztette, mielőtt a nemzeti eposzt megteremthette volna”. (Uo.) Színyei és az ő nyomán Voinovich Géza szerint: Heinrich félreértette A.-t, mert ő „nem egy nagy epopoeiáról álmodott, hanem csak különböző tárgykörbe illő mondai vonásokat vett észre”. (Voinovich II. 387. l.) A. legtöbb bírálója azonban a Heinrichével azonos felfogást vall. Riedl azt mondja, hogy „Arany finom érzékkel érezte ki a krónikákban az epikai ér lüktetését; a mai tudomány gyér adatai alapján azonban alig lehet azon egyes aranyfonalakból, melyek krónikaíróink szövetében mutatkoznak, egy nagy kapcsolatos eposz létezését kimutatni”. (Riedl Frigyes: *Arany János prózai dolgozatai*. BpSz. 1880. 21. köt. 212 l.) Császár Elemér szerint is: „a nagy művészettel és szaktudással fölepített alkotmány, mellyel Arany naiv eposzunkról vallott föltevését támogatta, összedőlt . . . Ma általános meggyőződés, hogy nem volt.” (*Arany János mint irodalomtörténetíró*, It 1917. 228. l.)

Király György, aki a magyar ősköltészetéről szóló irodalom egészét rendkívül alaposan és igen erős kritikával megrostálta, nagy tisztelettel szól a tanulmányról, s természetesen a költő „kritikai aggodalmait” emeli ki. Az egész koncepciót azonban elveti: „Arany János Anonymus lélektelen adataiba a maga hatalmas szerkesztő fantáziájával egy magyar honfoglalási eposznak körvonalait akarta beelátni”. (Király György: *A magyar ősköltészet*. Bp. 1921. 64. l.) Hermann István ezt a tanulmányt is a költő fejlődésének menetébe állítja, a következőképpen. „Arany nemcsak azt mondta ki, hogy miért volt lehetséges epikai fejlődés, naiv eposz a nemzeti társadalomban, hanem azt is, hogy miért nem valósítható meg az igazi eposzirás saját korában . . . a naiv eposz kutatója rájött arra, amire a naiv eposz megteremtésére készülő költőnek kellett rájőnnie, hogy a népi eposz kora, bárhogy is álmodott róla még ebben az időszakban is, végérvényesen lejárt.” (*Arany János esztétikája*. Bp. 221. l.)

*

K: Kézirata nincs meg.

M: SzF 1860. 1, 2, 3. sz. (nov. 7. 14. 21.).

Arany János Prózai Dolgozatai. Bp. 1879. 67—76. l.

A SzF helyesírási sajátosságai: az ü az utolsó szótagban rendszert hosszú (keresztül, egyedül, kívül, stb.), az i általában rövid, összetett szóban gyakran hosszú (írás — történetírás), helyett helyett helyent ír, tárgyhalmaz helyett tényhalmazt, általában helyett általában, esküdtebb helyett esküttebbet, mindjárt helyett mingyártat. Illosvait, mint egyébként is, gyakran Illosvainak írja, Galeottit egyhelyütt, talán sajtóhibával Galeotinak. Effajta következetlenségek egyébként is találhatók.

Kiadásunk, mivel a SzF helyesírása semmivel sem következetesebb a PD-nél, az A. életében utolsóul megjelent szöveget, a PD-belit követi.

16. BÁNK-BÁN TANULMÁNYOK

A Magyar Tudományos Akadémia 1850 júniusában kezdte el újra működését. „1850 jún. 10-én ismét megkezdődtek a heti kis- és összes ülések, csak a nagygyűlések megtartása ütközött akadályokba; ennélfogva új tagok választása és a jutalmak odaítélése elmaradt.” (*Vázlatok a MTA félévszázados történetéből*, Bp. 1881. 14. l.) Az ötvenes évek vége felé sok huzavona után a kormány végre jóváhagyta az új, módosított alapszabályokat, és így 1858. dec. 15-én megtarthatták az abszolutizmus alatti első nagygyűlést.

Ezen a napon választották A.-t is a Tudományos Akadémia tagjává. Toldy erről még aznap értesíti a költőt: „Igen tisztelt barátom! A ma délelőtti ülésben Toldi estéje Marczibányi jutalmat nyert (50 arany); az estvéliben pedig kegyed az akadémia levelező, s két órával utóbb rendes tagjává választatott” (1858. dec. 15.). A költő nem örül. Eleinte erősen habozik, hogy elfogadja-e a megtiszteltetést: „Ha már az akadémianál vagyunk, én még nem határoztam el magamat. Ha egykori erőm teljes birtokában volnék, azt mondanám: jó, ha multaddal nem érdemled, igyekezzél jövőre tenni, még belemehetsz; vedd ne jutalmúl, hanem buzdításúl. De így? . . .” (Gyulai-nak, 1858. dec. 22.) Nem tartja magát méltónak a kitüntetésre. Beteg és fél, hogy többet soha nem lesz már képes írni. Szilágyi István lelkes hangú üdvözlő levelére így válaszol: „A kitüntetés, melyben részesülék, oly nagy, hogy nem vártam, s félek, nem is érdemlettem. Ennélfogva elhiheted, ha mondom, hogy amennyi öröm, ép annyi fájdalom érzet vegyülékével fogadtam a hírt, mely téged elragadtatásba hoz . . . Irtam én neked régebben a fatalis szenvedő állapotról, mely engem minden tartósabb és behatóbb szellemi működésben gátol. Ez még most se mult el, s el fog-e valaha? isten tudja. Ha erőm teljes birtokában volnék, mily örömmel fogadnám e kitüntetést! hiszen, ha multammal nem érdemltem is, volna reményem a jövőben, érdemessé tenni magamat. De így! — Ezért nem is válaszoltam Toldynak, — és mit fogok, nem tudom.” (1859. jan. 8.)

Végül mégis elfogadja a tagságot, mert fél, hogy visszautasításában valamiféle demonstrációt látnának. 1859. febr. 12-én köszöni meg megválasztását; Toldynak csak 23-án ír. Elismétli kétségeit jövő munkássága felől, s így folytatja: „É szerint én, mint afféle académicien malgré lui hihetően csak majd az utolsók közt foglalhatom el széket. Időm nagy részét az iskola veszi igénybe, s fejem zúg: talán el sem készülhetek a nagy szünidőig.” (1859. febr. 23.) Néhány nappal előbb így látja dilemmájának megoldását: „Meglehet azonban, hogy lemondás nélkül is elérem célokat, ha értekezésem egy év alatt el nem készül; pedig ezt inkább hiszem, mint az ellenkezőt. Szándékosan nem hanyagolom el, sőt iparkodni fogok e »conditio sine qua non«-t teljesíteni: de azért meglehet, semmire sem boldogulok.” (Tompának, 1859. febr. 20.)

Valószínű, hogy már ebben az időben elhatározta: *Bánk bánról* mondja székfoglalóját. Erre mutat, hogy Toldyhoz írott, előbb idézett levelében egy Bánkról szóló novellát kér: „Én most egy bizalmas

kéréssel zárom leveleimet. Bánk-bán írója, e színmű első kiadásának előszavában hivatkozik valamely novellára, melyet Müller után Csery úr magyaráított... Sziveskedjék kegyed e novellát — tárgya Bánk — ha ilyesmire emlékszik... elküldeni; a németet és magyart, — vagy legalább egyiket.” Sajnos Toldy nem találta meg a könyvet.

Körülbelül ugyanabban az időben Szász és Gyulai is foglalkozott a *Bánk-bánnal*; az akkori irodalom vezető személyiségeit élénken foglalkoztatta Katona drámája. A már fiatal korában igen nagyra értékelte. Gyulaihoz írott ún. önéletrajzi levelében olvassuk: „Shakespeare német fordításait akkor olvastam először, s különös, hogy egy bizalmas körben (1836) *Bánk-bán*-t elébe tevém *Stibor*-nak miért illően ki is nevettettem.” (1855. jún. 7., Kisfaludy Károly akkor igen népszerű darabjára céloz.) Iskolai előadásai közben is részletesen foglalkozott *Bánk bánnal*. Szász Károly írja A.-nak: „Sógorom, ki egykor Kőrösön előadásaidat hallgatta, emlegeti, hogy te Bánk-bánnál annak rendében egy óráig tartó előadást tartottál tanítványaid előtt.” (1859. márc. 17.) Annyira szerette a művet, hogy egyszer elkezdte angolra fordítani. Arany László írja: „Nem tudom, ez időkből való-e (65 körül), vagy talán már a körösi évekből, Bánk-bán kezdetéről egy pár jelenetnek fordítása angolra, ötös jambusokban. De ez csak tréfa lehetett, későbbi írással ez van jegyezve a kéziratra: Szamárkodás; hanem igazán szeretném Bánkot angolul olvasni. Olyan Shakespeare-ies.” (*Hátrahagyott versek* bevezetésében, XV. l. Bp. 1888.) Eredetileg is Shakespeare vezette Katona drámájához. Tomori Anasztáz 1858-ban indította meg újra a magyar Shakespeare-t fordító mozgalmat. A ebben is vállalt fordítást, és minden bizonyly sokat forgatta Shakespeare-t ezekben a hónapokban. Hercseynek írja: „Én most türethetően vagyok, s az ünnepek alatt Shakespeare-t próbálgattam fordítani.” (1858. dec. 28.) A nagy angol drámák olvasása közben határozhatta el, hogy a legnagyobb magyar drámáról írja székfoglalóját: „... a Shakespeare-fordítás engem is *Bánk-bánra* vezetett.” (Szász Károlynak, 1859. márc. 19.)

Munkájához *Bánk-bán* első, 1821-es kiadását használta. Először „ötször-hatszor” elolvasta (idézett levél), és ellátta „jegyzetekkel, utalásokkal, egybevetésekkel... csak saját emlékeztetése céljából”. (Arany László: *Katona József Bánk-bánja Arany János jegyzeteivel és tanulmányával*, Bp. 1898. bevezetésében.) Ezek a jegyzetek, A. elő-munkálatai, már komoly történelmi és egyéb kutatásokra épültek. Arany László adta ki őket, önmagukban is megmagyarázzák a dráma sok nehezebben érthető részét, és sokat elárulnak abból, hogyan érette A. a *Bánk bánt*, de „Voltaképpen csak a kettő együttvéve (ti.: a jegyzetek és tanulmány) nyújt képet arról, miként fogta fel... Katona drámáját.” (Arany László uo.) E jegyzetek csak a dráma szövegével együtt értelmesek. Minthogy azzal együtt többször is megjelentek s hozzáférhetők, itt nem adjuk őket.

A munka egy részét már elvégezte, mikor megkapta Szász Károly levelét: „Az Akadémiában május 2-dikán akarom székfoglaló felolvasásomat tartani, s annak tárgyául *Bánk-bán*-t választottam.” (1859. márc. 17.) A hamar válaszol és megírja, mennyi munkát fordított már ő is e tárgyra: „... már napokat dolgoztam rajta — pedig képzelheted, mi énnálam: napokig dolgozni. E dolgozatok, ha most félbeszakadnak, egészen hiába történtek, mert, ugyszólván, csak a gépi része ez a dolognak: ötször-hatszori át- meg átolvasás, a kornak historiai kutatása, extractusa cselekvényeknek, jellemek összeállítása

külön-külön a darab szerint stb., szóval oly dolgok, melyeknek rajtam kívül más nem veheti hasznát . . . Tégy tehát amint jónak látod, de mindenesetre megvárom barátságodtól, hogy tudasd velem eltökélésedet, nehogy még tovább is hasztalan fáradjak.” (1859. márc. 19.) Szász azonnal visszalép: „Nem baj biz az, édes Jánosom, épen semmi baj sem, mert ámbátor én is már több napot dolgoztam rajta, sőt valami két ívet . . . meg is írtam belőle, mind az által, amely percben megtudtam, hogy te is ugyanazon tárggyal foglalkozol, azonnal semmi sem természetesebb, mint, hogy én visszalépjek. No csak no! Nehogy megköszönd ezen deferenciát, nem érted teszem, hanem először és főleg az irodalomért, mely meg vagyok győződve, sokkal jobb és méltóbb értekezést nyer így, mint tőlem.” (1859. márc. 21.)

Szász tehát lemondott, de nem Gyulai. A költő már előbb idézett levelében is írja Szásznak, hogy „. . . aligha Gyulai P. is e rétbe nem vágta kaszáját: jó lesz tőle megtudni, mert tavaly nálam ilyen formát emlegettet; nem ugyan székfoglalónak, de, hogy célja e tárgyat ki-dolgozni”. Szász is tud erről: „Megvallo, legtavolabbi eszmém sem volt, hogy te ezt a tárgyat válaszd; Gyulaitól tartottam s tartok magam is.” (Idézett levél.) Ahogy Szász, Gyulai sem tudott A. munkájáról: „Arany akkor kezdett a maga értekezésébe, amikor én az enyémbe. Én erről semmit sem tudva írtam neki Kolozsvárról, élet-rajzi adatok után tudakozódtam tőle.” (Gyulai Pál: *Katona József és Bánk-bánja*, Bp. 1883. VI. 1.) Sajnos Gyulai levele nincs meg, nem tudjuk mikor írta, Arany László szerint azonban A. csak Szász lemondása után értesült határozott formában arról, hogy Gyulai is ugyanazon a témán dolgozik. Így valószínű, hogy Szász visszalépő levele után még egy ideig folytatta a munkát. Sokat nem dolgozhatott, mert a tanulmányból nem készült el lényegesen több, mint amiről Szásznak ír — ott utolsóként a jellemek összeállításáról beszél, a tanulmány is ezzel végződik.

Súlyos egészségi állapota, az állandó szédülés stb. is alig enged-hette, hogy az erős és őt egymagában is kimerítő iskolai munka mellett még székfoglalóján is komolyan dolgozzék. Csengerynek írja: „Én még tudnék szólni, érzem, de a fejfájás és ez a schuleiszietség ólomként nyomja lelkemet. Miután sem egyiktől sem másiktól nem szabadulhatok, tespednem és hallgatnom kell.” (1859. júl. 1.) Tompá-hoz írott levele szerint júniusig folytatta a *Bánk bán* tanulmányokat: „Napjaim szokott egyhangúságban telnek. Nem dolgozom, vagy ha igen, sincs láttatja. Akadémiai értekezésem még sehogy sincs, a tárgy választással sem tudok tisztába jöni. Bánkra tettem jegyzéseket, de nem elégített ki, most félredobtam, nyugszik.” (1859. jún. 4.) De már jóval előbb ezt írja: „Dolgoznom kellene — persze, nem tudok. Össze kén' valamit tudóskodnom, székfoglalónak; de még sehol sincs semmi. Már gondoltam is, jobb volna szépen lemondani, mielőtt, az év elteltén, infam-cassiroznak: úgy is mit csinálók én köztük, mikor semmit sem csinálók.” (Tompának, 1859. Virágvasárnap.)

A. így befejezetlenül félretette tanulmányát, és csak húsz esztendő múlva jelentette meg. Érdekes, hogy a szerkesztőségi években a nagy kézírathiany közepette sem gondolt rá. Valószínű, hogy akkor, közvetlenül a munka abbahagyása után — amint ez fentebb idézett leveléből is kiderül — még nagyon lebecsülte. Öreg korában, a PD anyagát gyűjtögetve, újra elolvashatta, s akkor már higgadtan tudta megítélni. Katona darabját mindvégig nagyra értékelte. Arany László írja, hogy amikor újra elolvasta a tragédiát, megjegyezte:

„Különös teremő tehetség volt ezé a Katonáé; bámulatos, hogy tudta a nagy szenvedélyeknek olyan megragadó kifejezéseit olyan gondos beosztással elrendezni, hogy tudott annyi számítással — költeni!” (I. m. uo.)

A tanulmány már megjelenésekor nagy érdeklődést keltett. A PD kiadásakor megjelent ismertetések mind kiemelik jelentőségét, Heinrich Gusztáv sajnálkozik, hogy a *Zrinyi és Tassó*hoz hasonlóan, ez is befejezetlen maradt, de még így is „kitűnő mintát adott kortársainak. Legszebb részlet e befejezetlen és alig darabonként kikerekített *Bánk bán tanulmányok*ban Gertrud jellemzése . . . Arany skrupulózus, helyenkint valóban meglepő elmeéről tanuskodó boncolgatásából szabad a költő saját jellemalkotásaira is következtetnünk.” (Heinrich Gusztáv: *Arany János prózai dolgozatai*. Fővárosi Lapok, 1879. 81. sz.) Riedl világosságukat dicséri: „Arany magyarázatának olvasásakor oly érzelem fog el, mintha világos szobába lépnénk. A tragédia minden homályosabb mondatát, minden lélektani mozzanatot meggyőző világossággal magyarázza meg.” (Riedl Frigyes: *Arany János prózai dolgozatai*. BpSz 1880. 21. köt. 210. l.) Ismeretlen bíráló szerint „A tanulmányokat mindenki ismeri; Gyulai könyve mellett értékesebbet még nem írtak Bánk-bánról . . . a jegyzeteket . . . Arany nem a közönségnek írta. Elsősorban magát akarta tájékoztatni, s e jegyzetek — mai szólás szavával — előtanulmányok a Bánk-bán-ról írt értekezéséhez.” (*Arany János prózai dolgozatai*. EPhK 1898. XCV. köt. 318. l.) Péterfy — akinek *Bánk bán*hoz írott alapos és kimerítő jegyzetei több kiadást értek meg — (Katona József: *Bánk-bán*. Magyarázta Péterfy Jenő. Bp. 1883. Franklin.) — igen sokra becsüli A. jegyzeteit. (*Katona József Bánk-bánja* BpSz 1898. 95. köt. 318. l.) Gyulai a „legnevezetesebb kritiká”-nak tartja. (I. m. uo.) Császár Elemér *Toldi*val hasonlítja össze: „A Toldi-ban megteremtette a krónikából hiányzó lelki életet, a tanulmányban föltárta és megvilágította a dráma gazdag lelki életét.” Gyulai munkájától célja szerint különbözteti el A. értekezését: „Gyulai célja jellemezni a tragédiát, Aranyé megértetni, az esztétikai, ez pszichológiai képet ad róla. Fejtegetéseik nem versenyeznek, hanem kiegészítik egymást . . . Arany a szöveg értelmezéséből indult ki, de az emberi lélek problémáinak megfejtéséhez jutott, filológusból pszichológussá emelkedett.” (Császár Elemér: *Arany János mint irodalomtörténet író*. It 1917. 231. l.) Voinovich Géza Császárral szemben egészen szoros hasonlóságot lát Gyulaival: „Bánk jellemének fölfejtésében szinte ízről-izre egyezik Gyulaival; ugyanazon okokkal védik a kifogások ellenében, vizsgálódásuk egész menete párhuzamos, jórészt ugyanazon helyeket idézik, ugyanazon sorokat hibáztatják a dictioban . . . néhol szinte egyazon elme művének tetszik a két tanulmány; csakhogy Arany még több részletre figyelmez, Gyulai viszont több oldalról forgatja a tragikumot . . . Fő különbség a két tanulmány közt, hogy Arany szemében Gertrudis szintoly fontos személy, Ottó bűnében való részességén s Bánk eről való hiedelmén fordul meg a tragédia.” (Voinovich, II. 396—97. l.) Horváth János a drámáról szóló „legfigyelemreméltóbb tanulmányok” közé sorolja. (Horváth János: *Katona József*. Bp. 1936. 63. l.) Földes Anna az „elemző-bíráló módszer nagyszerű tanulságát” látja a tanulmányban. (Földes Anna: *Arany János esztétikai elveinek tanulsága*. Irodalmi Ujság 1952. 22. sz.) A dráma legújabb, modern társadalomtudományi és politikai szempontokat érvényesítő magyarázója is — bár vitába száll vele — nagy tisztelettel említi, és sokat merít A. tanul-

mányából. (Molnár Miklós: *Katona József*. Bp. 1952.) Hermann István így állítja be a költő pályaképébe: „... egészen világosan a népi és nemzeti fájdalomnak az egyéni panasszal való összeolvadásában leli fel a Bánk bán lényegét. Nyilvánvaló, hogy ez milyen mélyen függ össze Arany egész emberi, világnézeti és költői elkötelezésével, melynek talaját a népi-nemzeti egység adta... A Bánk bán tanulmányok mintegy magyarázó, félreértéseket eloszlató zárszavát jelentik az első balladás korszaknak.” (*Arany János esztétikája*. 210–211. l.)

*

K: Kézirata nincs meg. A Voinovich-villában éghetett el.

M: Arany János Prózai Dolgozatai. Bp. 1879.

Külön: Katona József Bánk bánja, Arany János jegyzeteivel és tanulmányával. Bp. 1898. Ráth Mór.

A szövegben feltűnően sok a helyesírási következetlenség, de mivel ezek legnagyobb része a hosszú, illetőleg rövid hangzók nem következetes jelöléséből áll, valószínű, hogy csupán korrigálási felületesség következtében jöttek létre. Ez a következetlenség jellemzi a PD egészét. A személynevek (Gertrud, Ottó, Petur) hosszú, illetőleg rövid hangzóval való írásának periodikus váltakozásai arra mutatnak, hogy a korrigálást valószínűleg többen végezték. Gertrud mellett néhányszor Gertrudist is olvashatunk. A szöveg helyesírására jellemző, hogy több hosszú hangzót találunk benne, mint a költő más, korábbi szövegeiben. Különösen feltűnő ez az o esetében (óhajt, sóhajt, hódít stb.) Három helyen fennen helyett fenjent ír.

Kiadásunk a PD szövegét követi.

17. ZRINYI ÉS TASSO

Mikor A. — elégedetlensége miatt — félretette *Bánk bán*mal kapcsolatos munkáját, hamarosan új értekezésbe kezdett. „Máshat kaptam, s tán, hogy azt is elhajítsam” — írja Tompának. (1859. jún. 4.) Ez a „más” valószínűleg a Zrínyi-tanulmány; legalábbis nincs rá adat, hogy időközben esetleg még valami egyébire is gondolt. A tanulmányhoz Szász Károly adhatta a közvetlen indítást. Mikor ti. megtudta, hogy A. *Bánk bán*ról értekezik, csodálkozik: „azt hittem, te majd Tinódiról, vagy Zrínyiről, vagy a krónikások és epikusokról általán fogsz értekezni, s választásod egészen meglepett...” (1859. márc. 21.) Lehet, hogy A. ekkor gondolt először Zrínyire. Ez a tárgy közel állt hozzá, addig is sokat foglalkozott vele; az előtanulmányok egy részét már elvégezte. Zrínyivel valószínűleg még Szilágyi István hatására kezdett komolyabban foglalkozni. Szilágyi írt is egy *Zrínyi* című drámát, és amikor 1846 nyarán néhány hetet A.-nál töltött Szalontán, bizonyára beszélgettek róla, mert a költőben felmerült a terv, hogy a darabot átdolgozza. Szilágyi, Szalontáról eltávozva, levélben is ad még az átdolgozásra vonatkozó útmutatásokat: „... Szóval, ha lehet és érdemes, teremtsen belőle újat, kedves barátom, olyat, mely talán színpadon is megjelenhetne.” (1846. szept. 25.) A.-nak tetszik a munka: „Zrínyi is itt van, majd nekifekszem.” (Szilágyinak, 1847. jan. 9.) Szilágyi még márciusban is biztatja: „Ha Zrínyi-mre nem sajnálna kezdet-vetni, édes barátom...” (1847. márc. 12.), Arany

pedig így felel: „Ha több időm lesz, előveszem Zrínyit.” (1847. Nagypéntek.) Az átdolgozásról nem írnak többet, de Szilágyinak újabb ötlete támad. Elküldi A.-nak a *Niebelung-ének* Simrock-féle fordítását, és azt ajánlja, hogy ennek példájára próbálkozzék meg ő is a Zrínyiasz átdolgozásával: „Hogy tetszik a *Niebelungen Lied*? Nálam azóta az eredeti is volt; mert a Simrock-é fordítás. S tudja-e kegyed, mi jutott eszembe? . . . . Kegyednek a Zrínyiaszt le kell fordítani! . . .” (1848. jan. 17.) A. nem zárkózik el az ötlettől, „Zrínyiről majd gondolkodom” — válaszolja. (1848. jan. 27.) Mindez bizonyossá teszi, hogy A. már a negyvenes években komolyan tanulmányozta a Zrínyiaszt.

Nem tudjuk, hogy a közbeeső időben foglalkozott-e vele, de 1854-ben újra elővette. Iskolai olvasókönyvet készített ebben az évben, és Voinovich Géza szerint „bőven írt ki” a Zrínyiaszból, sőt tartalmát is összefoglalta. (Voinovich, II. 397. l.) Ekkor azonban — bár elismeri Zrínyiről, hogy nagy költő (vö. Csengery Antalnak írott levelét, 1854. márc. 30.) — a művet még „merő utánzat”-nak tartja. (Szilágyi Istvánnak, 1854. márc. 9.) Már alaposan megismerte Vergiliust, Tassót és Ariostót, és így észrevette a közös vonásokat. Minél többet foglalkozott azonban a világirodalom nagy eposzaival, annál többre értékelte Zrínyit. Vermes Imre írja, hogy az 1855–56-os években az iskolában feladott írásbeli tételek „jórésze a történelemből és az epikai költészet mezejéről van kizemelve; . . . különösen Zrínyi képezi több oldalról a fejtegetések tárgyát: majd az eposzi mese, majd a szerkezet, majd az epizódok szempontjából.” (Vermes Imre: *Adalékok Arany János tanári működéséhez*. Országos Tanáregyesületi Közlöny; 1884. 466. l.)

Körülbelül ebből az időből való a Zrínyiasz első énekének átdolgozása is. Mikor székfoglalója után a lapok híresztelik, hogy Zrínyit átdolgozza, és Tompa efelől megkérdi. Így felel: „Hogy Zrínyit én átdolgozom és kívált úgy, mint a lapok emlegették, abban semmi sincs. De annyi van a dolgoban, hogy én pár évvel ezelőtt megkísértem, mire mehetnék Zrínyivel, meghagyva úgy *amint van*, csupán véselését téve élvezhetőbbé az által, hogy *caesuráiban* sorait a szavak másképp rendezésével, caesurássá változtatnám, és ahol a ríme nagyon rossz, mással pótolnám, *tulajdon szavaiból*. Ily módon az első éneken át is mentem, s még akkor felolvastam volt Toldynak, ki úgy látszott akkor, nem igen kap rajta . . . Oly *nyelvbéli* s más forma átöntés, melyet a lapok emlegetnek, soha, eszem ágában sem fordult meg, nem is hiszem, hogy valaha igaz költő olyat merészlene.” (Tompának, 1860. márc. 30.)

„Ovidot, Virgilt és Horácot . . . nem csak örömmel tanultam, hanem igyekeztem az iskolában nem olvasott helyeket is átbúvárlani” írja A. önéletrajzi levelében. Vergilius az egykorú iskolák tananyagának közepén állott; természetes, hogy irodalomrajongó jótanulóként sokat foglalkozott vele. Újra meg újra átolvasta s ismerte a magyar fordításokat is; Baróti Szabó Dávid magyar *Aeneis*-ét nagyra becsülte. A maga költői gyakorlatában nem engedte mélyebbre hatolni a nagy latin költő befolyását; Homérosz közelebb is állt hozzá, s irodalompolitikai okokból is elevenebb tekintély, rangot adóbb mintakép volt számára. *Az elveszett alkotmány*, köztudomásúlag, nem kis mértékben éppen a Vergilius nyomán kialakult nemesi-romantikus epikai stílus perszifláza is. Vergilius költői nagyságát azonban soha nem vonta kétségbe. „Lehet, hogy Virgil, Homer nagyságához mérve, alkotásban, jellemzésben gyarlóbb: de ha egybe nem volna, mint nyelvbeli

tökélye, azzal is megérdemelné, hogy mindenkor minden nemzet költészetének iskolája legyen.” (*Bírálat Remete József Aeneis-fordításáról.* Hátrahagyott prózai dolgozatok. 282. 1.) Csengery János szerint: „Tudjuk, hogy sokat foglalkozott vele, fordított is belőle, s azokban az eposzaiban, melyekben szubjektív érzelmeinek is tért enged, észre lehet venni annak a Vergiliusnak hatását, akinek érzékeny lelkiületével oly nagy rokonsága van Arany mímóza-természetének... Legfontosabb az a hatás, amelyet Vergilius az átgondolt kompozíció s a személlyel és tárggyal harmoniában levő előadás dolgában tett rá.” (Csengery János: *Vergilius a magyar költészetben.* Bp. 1931. Irodorténeti Füzetek 29—30. 1.) A tanulmánnyal kapcsolatban nyilván újra felelevenítette emlékeit.

De nemcsak Zrinyit és Vergiliust, hanem Ariostót, Tassót és Dantét is olvassa. Tompának írja a szüenidő végén 1856-ban: „Egyébiránt, ha érdekelne, azt is megírnám kigyelmednek, hogy az egész két hónapos szüenidő alatt egy árva betűt sem dolgoztam... itthon ültém és olvastam Tassót meg Ariostót, meg Dantét — most először eredeti nyelven.” (1856. okt. 4.) Ariostót már régebben is ismerte, Streckfuss német fordítása megvult neki; egyik hősnőjét, Bradamantét *A nagyidai cigányok* harmadik énekének variánsában meg is említi. Komolyabban azonban most foglalkozik vele először. A szöveg szélére sok megjegyzést tesz. Megkísérli a fordítást is; 1857 pünkösdjén megmutatja ezt a nála levő Toldynak. (Szilágyi Istvánnak, 1857. dec. 3.) Toldy később levélben elkéri a fordítás egy részletét az *UMM* számára: „Mióta Körösről eljöttem, igen sokszor akartam szabadságot venni magamnak, hivatkozva nagybecsű ígéreterre, egy darabka Ariostót kéri.” (1857. aug. 7.) Ugyanezen a nyáron újra belemerült Tasso művébe is. Ercseynek írja: „Itthon töltöttem a szüenidőt. — Nem sok haszonnal, mert azt, hogy az olasz nyelvet, melyben el voltam maradvá, annyira vittem, hogy Tassót olvashattam, azt már én — koromban —, nyereségnek nem tekinthetem.” (1856. okt. 3.) Tassót magyarul már 1831-ben olvasta, Tanárki János prózai fordításában. (Önéletrajzi levele Gyulaihoz, 1855.). Később Streckfuss német fordítását olvashatta; ez a munka is megvult könyvei között. Az olasz eredetivel a következő, könyvtárában szintén meglevő műben ismerkedett meg: *Il Parnaso Italiano, ovvero i quattro poeti celeberrimi Italiani.* Edizione giusta gli ottimi testi antichi con note storiche e critiche ornate di quattro ritratti secondo Raffaello Morgen. Lipsia, 1826. Ebben a könyvben — Voinovich tanubizonysága szerint — a szöveg széle tele volt A. jegyzeteivel. Tasso hatását már *Az elveszett alkotmányban* is érezni lehet, különösen „varázs Armida” alakjának megformálásában, de felfedezhetők nyomai a *Toldiban* is. Voinovich Géza írja: „Szemmel kíséri az eposz szerkezeti elemeit, fejlődését, sűrűn tűnnek föl jelei az állandó szólamok és hasonlatok mellett, elkísérve azokat egyrészt eredetők, Homér, Virgil, Lucretius, Horatius és néha a Biblia felé is, másrészt inném további útjukon Dante-, Milton-, főképpen Zrinyihez.” (Voinovich, II. 369. 1.) 1856 nyara után már nem hagyja abba az epikusokkal való foglalkozást. Voinovich szerint: „Az olasz epikusok tanulmánya hosszan lekötöi figyelmét. Esztendőkön keresztül alig ír kisebb verset.” (Voinovich, uo.) Két évvel később, 1858. nyarán, újra az olaszokból próbál fordítgatni: „Aztán az olaszokból kísérlettem meg egyes strophákat — Ariostóból, Tassóból, — de nem megy. Mathusalemi kort kellene élnem, ha akármelyiket be akarnám végezni.” (Tompának, 1858. jún. 5.)

Az olaszok mellett Zrínyiről sem felejtkeztek el. A *Zrínyiászt* a Toldy Ferenc szerkesztésében megjelenő Nemzeti Könyvtár kiadásában olvasta. „A lapok szélén folyvást gyűlnek jegyzetei, Virgil, Tasso, Ariosto nevei tűnnek fel a sorok mellett, pontos utalásokkal . . . Nevek, események dolgában nyomon kíséri Szalay történeti nagy művét; a hadi dolgok leírásánál Zrínyi saját taktikai munkáira utal.” (Voinovich, II. 398–399. l.)

Barátai tudnak jegyzeteiről. Salamon Ferencnek írja: „Kértél édes barátom, hogy Zrínyi utánzásait, amennyiben Tassót, Ariostót vagy Virgilt követte, mutassam ki. E tárgy huzamosabb tanulásra volna méltó, s jókora essay-t írhatna róla, kinek ideje s kedve lenne . . . Én röviden jegyzem ide azon nyomokat, melyek figyelmem el nem kerülték.” Szépszámmú párhuzamos helyet sorol fel, majd így folytatja: „De mind a mellett, hogy Zrínyin Tasso nyomai látszanak, általában nem mondható *lopásnak*, *plágiumnak*, oly szabadon bánik a tárggyal. Sok helyen szebbé teszi az átvett helyet, módosítja . . .” (1857. máj. 2.) Három évvel ezelőtt még „merő utánzat”-nak nevezte a *Zrínyiászt*; most már jobban látja eredeti értékeit.

Az eredetiség helyesebb megismerésében még egy körülmény segítette A.-t. Az olasz epikusok olvasása közben csodálkozva bukkant olyan helyekre, amelyek saját műveinek egy-egy részére emlékeztettek. Ezeket mind ki is jegyzi a lap szélére. Voinovich Géza felsorol néhány ilyen párhuzamot. (Voinovich, II. 367. l.) Így nyílik ki a szeme a közös eposzi kincs meglátására, és így ébred rá lassan, hogy ami Zrínyinél utánzásnak látszik, az nem más, mint a közös eposzi hagyomány öntudatlan felbukkanása, amelyből Tasso is éppen úgy merített, mint Zrínyi. — Csengery is tud a jegyzetekről, kéri is őket a *BpSz* számára: „Igen leköteleznél, ha a naiv költészetről írt értékesedetet is beküldened; vagy Zrínyiről tett jegyzeteidet állítanád össze.” (1858. ápr. 19.)

Ilyen előmunkálatok után természetesnek látszik, hogy amikor A. felhagyott a *Bánk-bán tanulmányokkal*, Zrínyihez fordult. A székfoglaló megírását a nyári szünetre tervezi: „A nyári szünnapokat, hihetően, ismét Kőrös unalmai közt fogom tölteni. Akkorra bíztatom magam, hogy elkészítem a beköszöntőt. De, ha itthon ülök, hol veszem hozzá a friss lelket, ha faluzni megyek, hogyan lesz készen. Ez ama két szarvu dilemma, mely mostanság éjjel-nappal döfös szarvaival.” (Csengerynek, 1859. júl. 1.) Valóban nem is mozdul el Kőrösről, de a „gyönyörű apathia”, melyben „a napokat egymás után átsínylem”, nem hagyja dolgozni (uo.). Augusztus közepéig sem készül el jóformán semmi: „Időm nekem mindig van, több is mint kellene, miután minden percemet órává nyújtja a tétlen unalom . . . Sajnos, hogy ez így van, még sajnósabb, hogy akaratom ellenére van így.” Pedig sietnie kellene a munkával, mert Tompáékat augusztus végére várják: „mostanra halasztottam akadémiai beköszöntőm megírását, mert, ha Tompáék itt lesznek, dolgozni nem lehet, így hát ennek még augusztusban jóformán el kellene készülnie s még egy betű sincs, noha már 15-öt írunk.” (Ercseynek, 1859. aug. 15.) Szeptember 13-án Tompáék még nincsenek ugyan Kőrösön, de semmi hír a munkáról. (Csengerynek, 1859. szept. 13.)

Alig egy héttel a Kazinczy ünnepély előtt még így ír: „Én a magam fölrándulását attól függesztém vala fel, ha akkorra elkészíthetem ama bizonyos mondókát, melynek de dato heute még csupán exordiumát *huzgáltam le!* És így dacára minden ostromnak — vagy

plane ostornak — jobb lesz nekem itt a sutban — mint odafenn mutogatni érdemes személyemet.” (Tompának, 1859. okt. 22.) A levélből kiderül, hogy nagyon dolgozik, azért is nem ír hosszabban, és talán ezért van olyan tréfás hangulatban is. A nyomasztó munkaképzettség elmúltával felderül. Egy későbbi leveléből is az látszik, hogy az utolsó napokban megfeszített erővel dolgozott — „törtem magam kegyetlenül, hogy székfoglalómat akkorra bevégezhessem”, de — mint akkortájt általában — reménytelennek látja a munkát: „látván a lehetetlenséget, lemondtam a reményről, hogy elkészíthessem s így arról is, hogy az ünnepélyen mutakozzam”. (Tompának, 1859. nov. 2.) Elhatározta, hogy nem megy fel, de az utolsó pillanatban belátta, hogy nem maradhat otthon „bortány nélkül”. „Mivel menthetném honmaradásomat? Hogy beteg vagyok, senki sem hiszi, — egyéb mentés ily nagy nemzeti ünnepélyről elmaradnom, nincs. Desperatiomban az indulás előtti délután, összecsaptam értekezésem meglevő részét, s elszántam magam a felrándulásra, oly határozattal, hogy kedvező esetben nem jövök haza, míg nem olvasok. Az eset kedvezőleg fordult, a mennyiben, Csengerynek felolvasván kéziratomat, ő neki-biztatott, hogy jó lesz, elég lesz, s így fennmaradtam hétfőn estig, mikor osztályunk ülése fogott lenni. Egy szó mint száz: bejelentem olvasási szándékomat, s október 31-kén délután ötkor kiültem a székenpadra, vagy másfél óráig olvastam . . .” (uo.)

Csengery így számol be az olvasásról: „Okt. 31. Nyelv és széptud. oszt. Mindenekelőtt Arany János rendes tag foglalá el székét . . . A legnagyobb tanulmány, melyet magyar íróról írtak mindeddig. A legnagyobb már terjedelménél fogva is. Tovább egy óránál olvasott értekező, s a bevezetésen csak alig haladt túl. Ívekre terjedő nagyszerű monographia lesz az egész, mely sokkal többet ad, mint amennyit ígér.” (BpSz, 1859. VII. köt. 389. 1.)

Úgy látszik, hogy az ünnepély előtti megfeszített és sikeres munka, valamint az irodalmi megemlékezésből nemzeti ügyvé nőtt Kazinczy-ünnepély lelkesítő hatása, és az, hogy barátaival találkozott, kissé felrázta A.-t. Egyelőre lendületesen folytatja a tanulmány írását, bár egészségi állapota nem a legjobb: „most is, miután keresztül estem az olvasáson, még sok dolgom van hátra, mert csak egy része volt meg, s a többi hozzá kell írnom. Ettől azonban — friss erővel dolgozhatnám: ez nincs, a friss erő.” (Tomori Anasztáznak, 1859. nov. 10.) Mégis, most benne van a munkában, és minden mást félretesz: „En folytatom »székfoglalómat«, azaz, miután nagy feneket kerítettem, már most nem ugyan kénytelenség, de becsületbeli dolog lassankint be is végezni. Most már benne vagyok, nem engedem meghúlni. Tomori is sürgét a fordítással, de biz az pihen még. Nem kaphatok annyiba — én kivált!” (Tompának, 1859. nov. 10.)

A tanulmány további részét Csengeri kéri a BpSz számára. Ercseynek írja Arany: „Most »Zrínyit« folytatom, melyből székfoglalónak csupán töredékét olvastam volt föl. A »Budapesti Szemle« időről-időre közölni fogja, így nem vesz kárba, ha dolgozom. De veszett nagy moles készül válni belőle.” (1859. nov. 23.) Munkáldve sajnos nem sokáig tart. December elején már újra fáradt: „Voltam Pesten, olvastam az Akadémiában valamit. A tárgy megérdemelne egy jó kidolgozást, de az enyém nem lesz az. Mikor neki ülök, már belefáradtam.” (Szilágyi Istvánnak, 1859. dec. 6.)

Pelolvasásának folytatását, a BpSz második közleményét, 1860. január 4-én küldi fel: „Itt küldöm a Zrínyi harmadik énekét a Szem-

lébe. Úgy hiszem egy fogásra elég lesz. Olvasd el, kérlek, és tudasd velem ítéletedet róla, mert magam csak itt-ott vagyok vele megelégedve.” (Csengerynek, 1860. jan. 4.) Csengery nem ír bírálatot: „Cikked folytatását örömmel vettem. Epen kéziratért jöttek a nyomdából, s én átadám, anélkül, hogy elolvastam volna. Amit írsz, amit küldesz, rögtön nyomatom. A correcturát leküldöm. Alig várom, hogy magam is olvashassam.” (1860. jan. 12.) A korrektúra említése azért érdekes, mert egyébként alig van arra adat, hogy A. cikkeit a nagykorúsi években maga korrigálta. A BpSz szövege valóban egyenletesebb helyesírást mutat, mint a PD-é.

A jan. 4-i küldemény volt az utolsó részlet, amelyik a BpSz-ben és azután a PD-ben megjelent. A. azonban nem hagyja abba a munkát. „En most akadémiái értekezésem folytatását írom, a Szemlébe. Hosszu lesz, de tán csak majd bevégezem. Még nem úntam belé.” (Tompának, 1860. jan. 25.) Két akadály tűnik fel újra. Az egyik kiújuló betesége, a másik a Pestre-költözés gondolata. Csengeryvel és más pesti barátaival már levelez erről; Tompának is említi: „Gondold el, miben töröm fejemet. Abban, hogy e boldogtalan schulmeister még boldogtalanabb állapottal cseréljem fel. Barátom, kivénülök, kibetegszem ebből. És talán e helyzet az oka, hogy lelkem elvesztette minden rugékonyságát... Hátba más körben — például Pesten, még visszanyerné lelkem hajlékonyságát?” (Tompának, uo.) Csengery tiszteletdíjat küld a cikkekért, erre írja: „Csak önféjű ember vagy te, nem boldogulok veled: pedig oly szívesen dolgoznám a Szemlé-be a nélkül is. Bezzeg! ha nekem 24 óra alatt be kellett volna nyujtanom a székfoglalót. Egyébiránt méltányos dolog.” (1860. febr. 7.)

Csengery annyira ragaszkodott a folytatáshoz, hogy — részben azért is, hogy anyagi segítséget szerezzen barátjának — megbeszélte Ráth Mórral az egész tanulmány könyvalakban való kiadását. (Arany-nak, 1860. febr. 27.) A. válasza azt mutatja, hogy már alig dolgozik tanulmányán, a „pestezhetném” megtette hatását: „Fáradozásod a Ráth-féle ügyben nagyon köszönöm: de elvem ellen van lekötni oly munkát, mely még nem kész. Mégis, ha már csak kevés volna hátra! de még, hogy hirlapilag szóljak, nem vagyok túl „a kezdet végén”. Mikor lesz ez befejezve, kívált, ha ugy dolgozom rajta, mint mostanában! Ez a „pestezhetném” egészen kihozott a munka sodrából. A te Szemlé-det majd csak elbízatom szóval: de a könyvtáros megölné.” (1860. márc. 18.) — Valóban alig halad. A Zrínyiász negyedik részének elemző egybevetését félbehagyja, munkájának második része, a párhuzamos helyek összeállítása is töredékes marad, s ami még ezenfelül előkerült hagyatékából, csak olyan jegyzetanyag, amelyet már soha nem dolgozott fel, és amelynek jórészt régebben is írhatta. Közben Tompa lebeszéli Pestről, s ezzel újabb okot ad a töprengésre: „Oh édes barátom! ne menj te arra a Pestre! kínlódjál Kőrösön, kínlódj bárhol, de Pestre nem menj! Ott lennél igazán beteg, beteg lélekben, testben és hitben.” (1860. febr. 1.) A. egy hónap múlva válaszol Tompának: „Igazad van, nem megyek én Pestre... Pedig, ha tudnád, mily gyötrő ez állapot. Nem anyagilag — az engem kevésbé nyomna — hanem szellemileg... egészen megnyomorodtam. E folytonos szenvedés, e folytonos érzése annak, hogy az ember hivatásán kívüli helyzetben működik — nem tudom mi lesz ennek vége, ha soká folytatom.” (1860. márc. 30.) Ilyen állapotban valóban nem lehet dolgozni; nincs mit csodálkozni azon, hogy Csengeryt mind-

egyre azzal biztatja: majd, majd. „Hát a Szemle, úgy-e? Bizony hát! De beteges valék, mondom. Majd, majd.” (1860. ápr. 23.) Később: „A Szemle szíveskedjék várni egy kevés ideig. Kijöttem a hangulatból. Sokat aggódok a jövőn: nincs dolgozni kellő nyugalmam.” (1860. júl. 9.)

Levelezésükben ezután többet nem is említik már a *Zrínyi és Tassó*t, szinte kizárólag a pesti dolgokkal, A. közvetlen jövőjével foglalkoznak. A változás annyira elfoglalja a költőt, hogy már nem jut sem ideje, sem energiája arra, hogy félbemaradt tanulmányával törődjék. A szerkesztősegi évek megint nem alkalmasak a munka folytatására.

A. értekezését, töredékes volta ellenére is, nagy érdeklődéssel fogadták. Már idéztük Csengerynek a BpSz-be — közvetlenül a székfoglaló után — írt lelkes sorait. Az a tény, hogy Ráth hajlandó volt a dolgozatnak csak kis részét ismerve is, az egész kiadására vállalkozni, szintén az érdeklődésre mutat. Heinrich Gusztáv úgy beszél róla, mint amit általánosan ismernek: „Zrínyi és Tasso, a kötet legremekőbb darabja, mely sokkal ismertebb, semmint egyebet mondjunk róla, mint hogy *töredékes* voltát mélyen fájlaljuk”, majd így folytatja: „Zrínyi és Tasso vagy *Naiv eposzunk* című cikkei valóban impozáns tudományos készületségről tanuskodnak, — melyet ugynevezett »szakférfiainknál« egy-kettő kivételével, bizony nem igen találunk... Nincs mindig igaza, de amit mond, az mindig széles alapon nyugszik, önálló felfogás eredménye.” (Heinrich Gusztáv: *Arany János prózai dolgozatai*. Fővárosi Lapok 1829. 81. sz.)

Riedl szerint: „Arany Zrínyi és Tasso-ja tanulmány a költő pszichológiájához. Látjuk belőle, hogy Zrínyi gyakran utánoz, de mindig bizonyos eredetiséggel; még azon is amit átvesz, észrevehető szellemének fő sajátosságai... Arany bámulatos gondnal nyomozza ki az átvételeket a Zrínyiaszban. Emlékező tehetségét e részben csak költői tapintata mulja fölül, mellyel egyes passzusok rokonságát föl ismeri... S vajon találhatna-e a Zrínyiasz avatottabb magyarázót mint a Buda Halála szerzőjét.” (Riedl Frigyes: *Arany János prózai dolgozatai* BpSz, 1880. XXI. köt. 215. l.)

Császár Elemér is a hun trilógiához hasonlítja: „Csak egy ötöd-része készült el, s így is száz lapra terjed: a legnagyobb szabású irodalomtörténeti részletmunka, a koncepció nagyságban méltó párja a hun trilógiának...” Kiemeli, hogy az összehasonlító módszert „először alkalmazza irodalmunkban következetesen, tudományos alapos-sággal... Nem elégszik meg tiszta összevetéssel, hanem mélyebbre hatol, több irányban is, mindenütt a legnagyobb óvatossággal, és módszerességgel.” A munka eredményéről: „Az utolsó lépést Arany már nem tehetette meg, de értekezésének bevezetése és kompozíciója vallja, hogy az egész elemzés erre irányult, mint végcélra: az átvett és eredeti részek arányából, a változtatások mértékéből és módjából meg akarta állapítani a *Szigeti Veszedelem* relatív függetlenségét és abszolút értékét.” Végül: „... a *Zrínyi és Tasso*, bár alapján filológus munka, részleteiben esztétikai fejtegetéssé emelkedik, s egy ihletett művész, egy alkotó költő felfogását tükrözi.” (*Arany János mint irodalomtörténész*. It 1917. 231–234. l.)

A. műve ösztönzőleg hatott a további kutatásra is. Többen meg próbálták Zrínyit mai nyelvre átírni; akadtak olyanok is, akik a tanulmányt folytatták. Ezek: Greksa Kázmér: *A Zrínyiasz viszonya Tasso-, Vergilius-, Homeros- és Istvánffyhoz*. (Székesfehérvári fiúgimnázium

értéstitője, 1889; később külön is.) és: dr. Mally Ferenc: *Zrínyi Szigeti veszedelme és Tasso Gerusalemme Conquistaidja*. Szeged 1929. Klaniczay Tibor 1954-ben megjelent *Zrínyi*-könyvében is igen sokat hivatkozik a tanulmányra, és nagymértékben felhasználja eredményeit. Különösen a Külföldi eposzok hatása című fejezetben: „A Szigeti Veszedelem külföldi mintáinak vizsgálatánál Arany klasszikus tanulmányára támaszkodom” (Klaniczay Tibor: *Zrínyi Miklós*. Bp. 1954. 84. l. 51. jegyz.), és a mű elemzésével foglalkozó részben merít sokat A.-ból. Itt írja: „Arany János egyszerű elemzéséhez (III. ének) sok újat hozzátenni azonban igen nehéz, az ő megállapításait egyszerűen megismételni pedig fölösleges lenne.” (i. m. 159. l.) Végül A.-nak a Zrínyikutatásban elfoglalt egyedülálló helyéről így ír: „Arany János klasszikus tanulmánya mutatta meg első ízben Zrínyi eredeti költői nagyságát, s emelte őt végérvényesen a magyar irodalom legnagyobbjainak sorába.” (I. m. 531. l.) A tanulmány fejlődéstörténeti jelentőségét már Babits fölísmerte: „... amint gyakorlatban megelőzte a legmodernebb naturalista és l'art-pour-l'art-os irányokat, úgy elméletben többszörösen megelőzte Tainet, először módszerben, alkalmazva a milieu- és race-elméletet írói arcképeiben és a Zrínyi és Tassóban; azután az eszményítés elméletében, megírva a Vojtinát hat évvel a Taine híres előadásai előtt...” (Babits Mihály: *Petőfi és Arany*. Nyugat 1910. II. köt. 1577—1790. l.) Ihletének személyes forrásaira Trencsényi Károly hívta fel a figyelmet: „... önigazolásul írta. Mert mindaz, amit epikai közvagyonként szinte leltárszerűen kimutat, azok a módok, ahogyan e közvagyonnak egyes részeit a költők birtokukba vették s főlhasználták: Arany epikai alkotásaiban is rendre föltalálhatók.” (Trencsényi Károly: *Arany János és az eposzi közvagyon*. Bp. 1928. 6. l.) Alaposabban kifejti ezt Barta János: „Az a buzgalom, amellyel Arany a világirodalom nagy költőinek eredetiségét boncolgatja, jelzi, hogy nem pusztá szaktudományi kérdéssről van szó, hanem olyan személyes problémáról, amely éppen ezekben az években saját költői fejlődésében is uralkodik. A kérdés látszólag ez: mennyire lehet a világirodalomban még a nagy költő is eredeti? Zrínyi Tassóból kölcsönzött, Tasso Vergiliust fosztogatta, Vergilius elképzelhetetlen Homérosz mintaképe nélkül. ... Arany szerint ... a feltalálás és a művészi megformálás választójáról van szó s ő csak az utóbbin lát lehetőséget az eredetiségre ... Az eredetiség ilyenmő felfogásával pedig igazolni, legalábbis menteni akarja azt, hogy kezd elzárkózni költészetében a korszerű, az akkori magyar társadalomból méríthető élmények felhasználásától.” (Barta János: *Arany János*. Bp. 1953. 126—27. l.) Megállapítását követi Hermann István: „miután a költő elszakadt attól a közösségtől, melynek énekelni szeretett volna, igyekszik egy járható utat lelmi. Ez az út azt jelentette volna, hogy nem a korproblémák közvetlen érintésével, hanem azok szellemében meg lehessen ragadni egy olyan kérdést, melyet eposzilag ábrázolni lehet, vagyis egy össznemzeti jelentőségű problémát, mely azonban, bár hosszú időszakok érelték, változtatták, mégis a kor kérdése is ... A két költő, Zrínyi és Tasso összehasonlítása ... Arany számára csak alkalom arra, hogy tisztázza az eposz elméleti alapkérdéseit.” (*Arany János esztétikája*. 216. l.)

*

K: Kézirata nincs meg.

M: Az első három ének elemzése a BpSz-ben, 1859. VII. kötet. 177. laptól és 1860. VIII. 107. laptól.

A teljes első rész: PD 79. 1-től. A munka második, töredékben maradt részét Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése. Bp. 1889. II. kötetében Arany László tette közzé.

A BpSz szövege nagyjában megegyezik a PD-vel, helyesírása azonban egyenletesebb. Lényegesebb különbségek: a BpSz-ben Zrínyi és Zrínyiász következetesen rövid i-vel van írva, a latin szavak minden esetben latinosan, pl. catholicus, míg a PD-ben Katholicust találunk. A BpSz szövege többször használ rövid hangzókat, amikor a PD hosszút. A PD végén található Hibák Javítása kiigazításai a BpSz-ben is hibák (kivéve predendo — prendendo és a riversas — diversas). A szöveg helyesírása főként a nevek tekintetében több következetlenséget mutat (Jerusalem — Jeruzsálem — Gerusalemme; Tasso — Tassó; Zrínyi — Zrínyi; Szulimán — Szolimán). — A 345:4 sorában nyilvánvaló sajtóhiba szárnyát helyett talárját.

Kiadásunk a BpSz és a Hátrahagyott Iratok szövegét követi.

18. BEVEZETÉS [A MAGYAR OLVASÓKÖNYVHÖZ]

A. nagykőrösi tanárkodásának idején nagy volt a hiány megfelelő tankönyvekben, a nagykőrösi tanárok ezért legnagyobb részt maguk írták tankönyveiket. (Voinovich, II. 266. 1.) A hiányt A. is nagyon érezte. Véglegesítése után Szilágyival együtt ő is hozzáfogott egy magyar olvasókönyv elkészítéséhez. Szilágyi így ír erről: „Magyar, célszerű és protestáns iskolák által is használható tankönyvnek hiányát nagyon éreztük, s 1854-ben Arannyal ketten tervbevevettük egy magyar olvasókönyv elkészítését.” (*Arany János tanári pályája. Fővárosi Lapok* 1882. 266. sz.)

Nagykőrösön akkoriban Toldy *Chrestomathia*-ját használták, de A. úgy látszik nem volt megelégedve vele. (Pap Károly: *Arany János Irodalomtörténete*, II. 1.) Szvorényi és Lonkay olvasókönyvei csak 1855-ben jelentek meg, de ezek a katolikus iskolák számára készültek: a szerkesztők úgy válogatták össze anyagukat, hogy az megfeleljen hivatalos megbízóik kívánságának. A. 1854 őszén megbízást kapott a felső hatóságoktól, hogy egy alsóbb osztályok számára készült magyar olvasókönyvet megbíráljon. Behatóan foglalkozott ekkor a témával, és talán ez is egyik indítóóka volt annak, hogy maga is olvasókönyv írásába fogott. A.-ék Johann Mozartnak népszerű német olvasókönyvét választották mintául, de természetesen a magyar anyaghoz alkalmazták tanulságait. (Johann Mozart: *Deutsches Lesebuch für die oberen Classen der Gymnasien*. Wien 1852—54.) A tervet Szilágyi szerint egészen A. dolgozta ki, és a költői szemelvényeket is ő válogatta össze. (*Fővárosi Lapok* uo.) Szilágyi csak: „a szerkesztésben és a prózái (közleplebből a történeti, értekező és a szónoki előadásra vonatkozó) anyag megválogatásában segédkezett neki”. (Pap Károly i. m. 16. 1.)

A mű teljes címe ez volt: *Magyar Olvasókönyv*. Protestáns felgimnáziumok számára. Szerkesztették Arany János és Szilágyi Sándor. I. kötet. Elbeszélés kötött és kötetlen formában. 1855.

A. 1855 januárjában azt írja Ercseynek, hogy az első kötetet, mintegy negyven árkust, már be is fejezték. Sőt: „Egy kötetre valót be is adtunk e hó végén.” (1855. jan. 17.) Voinovich Géza szerint az itt előforduló múlt idő sajtóhiba. „A. csak azt írhatta: be is adunk.

„17-én nem lehet azt írni, hogy a hó végén beadtuk.” (Voinovich II. 266. l.) Szerinte A.-ék egyáltalán nem terjesztették fel jóváhagyásra a kéziratot. Ezt azzal indokolja, hogy egyrészt Heckenast még 1856 nyarán is sürgeti Aranyt (Heckenast aug. 23. és szept. 13. kelt levelei), hogy küldje már a kéziratot, „nehogy más eléjük vágjon“, másrészt azzal, hogy a kéziratból jó néhány ív megmaradt A. kézírásában. Szilágyi ezzel szemben határozottan állítja, hogy a könyvet felküldték a helytartótanácsához: „Mi a helytartótanácsához be is adtuk a folyamodványt, a tankönyvvvel együtt, de (ha jól emlékszem) néhány hónapi késedelem után azt a választ kaptuk, hogy az *Olaszokönyv* használata a protestáns iskolákban nem engedtetik meg” (*Fővárosi Lapok* u. o. 266. sz.). Ugyanebben az időben írja a *Nemzet* tárcáírója: „Ha jól emlékszem, Heckenast terjesztette fel a helytartósághoz, de az engedélyt nem nyerték meg.” (Szilágyi Sándor: *Visszaemlékezései Arany Jánosra*. *Nemzet* 1882. okt. 23.) Nem valószínű, hogy Szilágyi tévedett a felterjesztést illetően. Figyelemre méltó, hogy mielőtt a kéziratot elküldte, az előszót lemásolta, és a másolattal helyettesítette, hogy A. eredeti kézírata nála megmaradjon. Szilágyi nem tudta, hogy a teljes kézirat hova lett. Pap Károly kereste a helytartótanács iratai között, de nem találta.

Voinovich az általa ismert kézitról a következőket írja: „Maradt fenn jónéhány ív A. kezeírásában, minden oldal szépen körükeretelve, gyöngybetűkkel írva, mintha rézmetsző véste volna, s ezek még az első kötetbe való szemelvények.” (Voinovich i. h.) Érdekes még és ez fokozza a vesztéseget, hogy: „az egyes olvasmányok alatt mindenütt pontos magyarázat” volt. (Uo.)

Az engedély megtagadásának oka az egész munkán végigvonuló hazafias szellem lehetett: „Az összeállításnál az irodalomtörténeti szempont mellett gond volt a hazafias szempontra is. Az akkori kormánynak a magyar király és a magyar haza emlegetése sehogy sem tetszett, s bizonyos dolgokban megalkudni nem lehetett: ez is azok közé tartozott, s az anthologia soha sem látott napvilágot.” (*Nemzet* i. h.) Ugyanezt írja Szilágyi másutt is: „Az idő minden hazafias törekvésnek ellensége volt — aligha ebben nem rejlett a megtagadás indoka.” (I. m. uo.) A. maga belefárad a munkába, de állandóan érzi a könyv hiányát, és 1857-ben Szilágyi Istvánt biztatja a munka elkészítésére: „Kialtó szükség még egy magyar olvasókönyv — nem volna kedved összeállítani egyet? Nekem volt szerződésemm Heckenasttal, protestáns olvasókönyvre, de belefáradtam, abba hagytam . . . Most Heckenast nem tudom kivel csináltatja.” (Szilágyi Istvánnak, 1857. dec. 3.) Figyelemre méltó, hogy A. itt sem tesz említést arról, hogy a könyvet nem engedélyezték.

Voinovich az egész munkáról ezt írja: „... finoman fűződnek egymásba a műfajok, rokon vonásaiknál fogva. Arany megjegyzéseivel kitűnő könyv lett volna.” (Voinovich II. 267. l.) Pap Károly szerint az előszó: „mely az irodalmi műfajok történeti fejlődését foglalja össze, Arany kiváló elméleti tudásának és tanító-módszerének is fényes bizonyítéka.” (Pap Károly i. m. 13. l.)

*

K: Kézírata az olvasókönyv társszerkesztőjéhez, Szilágyi Sándorhoz került, azóta nem tudunk róla. *MTAK K 790/7.*

M: A Fővárosi Lapok 1882. 266. sz.-ban Szilágyi Sándor közölte a következő megjegyzéssel: Az Előszó, melynek eredeti kézírata birtokomban van s mely egészen Arany munkája... egész terjedelmében a következő: —
Pap Károly: Arany János Magyar irodalomtörténete bevezetéseiben (Bp. 1911. 13—15. l.)
A. összes művei közé az Összes Próza Művek 1949-es kiadásába vették fel először.

Kiadásunk a Pap Károly gondozásában megjelent szöveget követi.

19. A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE RÖVID KIVONATBAN

Pap Károly ezt írja: „A tervezett Olvasókönyvvvel és Széptani jegyzeteivel körülbelül egyidőben, vagy talán még később írja Arany harmadik, legbecsesebb kompendiumát: az irodalomtörténetit, amelynek összeállítására, noha kedv és tudás egyformán ösztönözheték, igazában maga a szükség vitte a költőt” (*Arany János magyar irodalomtörténete*. Bp. 1911. 20. l.). Ennek ellentmond Benkó és Szilády. Ezek szerint A. az *Irodalomtörténet* első változatát még másik két tankönyve előtt megírta. (Benkó Imre: *Arany János tandsága Nagykovácsán*, Nagykovács 1897.). Ez teljesen érthető, hiszen éppen irodalomtörténeti kézikönyvben volt a legnagyobb hiány. Tanári működésének első esztendejében ugyan már megvolt Toldy Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története* című munkája; Szilády Áron szerint az első tanítói esztendőben ezt is használta (*Arany János magyar irodalomtörténete*. ITK 1911. 251. l.); de ez a könyv csak a mohácsi vészig ismertette az anyagot. Az új- és újabb kor történetét már a legelején „kézírattal pótolta” (uo.). 1854-ben megjelent Toldy következő munkája: *A magyar költészet története*. Ez már a legújabb korig, azaz Kisfaludy Sándorig halad. Bár Toldy könyvei a kornak megfelelő magas színvonalat képviseltek, mégsem voltak alkalmas tankönyvek, „már terjedelmüknél és bibliographiai részletességüknél fogva sem”. (Komáromi: *Magyar Tanügy*. 1883. 9. l.) Törös László írja: „Bár Toldy Ferenc kitűnő kézikönyveket adogatott ki akkoriban, amelyeket a mai tanár is sikerrel használhat... Arany megalkudott a lehetőségekkel, s inkább vett magának fáradságot arra, hogy megfelelő könyv híján, maga szerkesszen tanítványainak vezérfonalat.” (Protestáns Tanügyi Szemle 1932. 269. l.) A. már kezdetben is kihiagyott egyes részeket Toldy könyvéből: „Kézi példányában zárjelek közé fogta a nehezebb részeket, mintegy kézikönyvvé rövidítette. (Voinovich II. 269. l.) Később azonban „ezeket az első évben megtanultatott részeket... is a maga világosabb szövegezésében tanította, most kiadott kézírata szerint.” (*Szilády Áron* i. m.)

Az így összeszerkesztett jegyzetet eleinte maga diktálta, később — Pap Károly szerint — odaadta másolásra: „Mint több egykorú tanítvány nyilatkozatából tudjuk, Arany a kompendiumot mindig maga diktálta, csak később adta át egy egy jobb növendékének, hogy társaival együtt odahaza másolják le.” (I. m. 49. l.) Tulajdonképpen csak a VII—VIII. osztályok számára írta jegyzetét. Lévaynak küldött egyik levelében részletesen ismerteteti tanmenetét. (1858. febr. 24.) Az V. osztályban csak „verstant és írályt” gyakoroltat. A hatodik osztályban kezdi az irodalomtörténetet tanítani — előre bocsátván az irodalomtörténet felosztását — a legújabb korról (1772-től), mivel

„Ez könnyebb a gyermekeknek mint a z u m t u c h e l, vonzóbb is.” Ekkor még az olvasókönyvből olvas fel, s a felolvasottakhoz fűz szóbeli magyarázatokat; írott jegyzetet még nem ad a tanulók kezébe. A VII. osztályban az ó-, közép- és újkort tanítja, most már jegyzet alapján: „Pár ivnyi rövid extractust adok kezökbe, hogy az összefüggést lássák, s fel tudják mondani.” Végül a VIII-ban a legújabb kort ismétli: „A VIII. osztályban már nem kellene irodalomtörténet. De tekintve, hogy némelyik oly gymnasiumból lépett ez osztályba, hol a magyar Litteratura historiának nevére sem hallott, vagy legfőlebb Toldy irodalomtörténete első 3-ait magolta be s a középkorig haladt: hogy az ilyen is tudjon az érettségi vizsgán valamit, a legújabb k o r t ismétlem. De nem annyira olvasással, mint a VI-ban, hanem rövid kivonatban 3–4 iven összeállítva.” (Uo.) A tananyagnak ugyanezt a felosztását végig kísérhetjük a diákok jegyzeteiben is. Az egyik, Sigray Pál pl. mindig megjelölte a leírás időpontját jegyzetében. (Sigray 1859-ben érettségizett, jegyzete a Ráday-levéltárban található.) Jegyzete két részből áll, külön lapszámozással. A kezdettől az újkorig terjedő rész leírását 1857. dec. 31-én fejezte be, tehát a VII. osztály első félévében. 1858. jún. 23-án jutott el az újkorig végéig. Jegyzete 71 oldal. A legújabb kort 1859. jan. 15-én, tehát a VIII. osztályban fejezte be, 64 oldalon. Terjedelemre nézve a két rész tehát majdnem egyforma.

Gyulai Pál tudomást szerez A. jegyzeteiről, s arra kéri, hogy küldje el őket neki. A költő így válaszolt: „Az irodalomtörténetet kéziratból tanítom, de mivel az nem egyéb, mint Toldy extractusa, nincs miért elküldnem.” (1858. dec. 22.) Valóban, Toldy munkáira, közelebbről *A magyar nemzeti irodalom történetére* és *A magyar költészet történetére* épít, különösen az ó- és középkort tárgyaló részekben. Pap Károly szerint az említetteknek kívül még a következő munkákat használta: Toldy: *A magyar költészet kézikönyve*; Döbrentei: *Régi magyar nyelvemlékek*; Szalay: *Történeti emlékek és adalékok*; Jerney: *Nyelvhincsek*; Ferenczy Zs. Jakab: *Irodalomtörténet*; Toldy rövidebb irodalmi dolgozatai, a Nemzeti és az Újabb Nemzeti Könyvtár kötetei, valamint az UMM-ban megjelent tanulmányok és egyes költőkkel foglalkozó más monográfiák. Valószínűleg figyelembe vette Szilágyi Sándor: *Erdély irodalomtörténete* és *Irodalomtörténeti vázlatok* című munkáit is. (Pap Károly i. m. 22–23. l.)

Pap Károly az *Irodalomtörténet* elé írott bevezetésében részletesen kimutatja, hogy mennyi volt az idegen és mennyi a saját anyag A. jegyzetében. „Valóban az Ó-, Közép- és részben az Újkori irodalom mezején csaknem egészen a Toldy alapjára helyezkedik...” (I. m. uo.). Ezekben a részekben is önálló azonban az Ókor előtti áttekintés, a hun–magyar rokonság és nyelvi hasonlóság tárgyalása, a középkori részben a saját olvasmányai alapján történt válogatás és a Toldyénál sokkal világosabb rendszerezés. Az Újkor tárgyalásában még sokkal több eredeti részletet találunk. A legjelentősebbek: a XVI–XVII. század külső viszonyainak, a vallásos és tudományos életnek festése, a XVII. század kialakuló könyvnyelvének és a XVIII. sz. politikai arculatának, valamint prózairodalmának ismertetése. Különösen kiemelkedik itt is a válogatás, amelyet Pap Károly szerint „annyi mély gondnal és történetírói szemmel” végzett, „hogy a valódi értékek kijelölésében nem egyszer szerencsésebb Toldynál” (i. m. 31. l.). Érdekes, hogy az Újkor tárgyalásában csak a költői irodalom ismertetését végzi szorosan Toldy költészettörténetének nyomán.

A Legújabb kor tárgyalásában a legönállóbb. Felosztása és rendszerezése egészen új; csak a költői iskolák ismertetésében, főként a fejezet elején (1772–1811) támaszkodik szorosabban Toldy: *A magyar költészet története* c. munkájára. Pap Károly szerint az átvétel „... annyi didaktikai finomsággal a tárgyalásban, annyi közvetlenséggel az írók és törekvéseik, a műfajok és műformák bemutatása körül, hogy a Toldy különben is szétszórt anyagát mintegy újonnan látszik fogalmazni. Amellett lépten-nyomon érzik, hogy amit mond, egyszerűsödik a saját közvetlen benyomásai és szempontjai alapján is mondja, mintha ítéletei sem lennének egyebek, mint a dolgok természetéből folyó véletlen találkozások a Toldyéval” (i. m. 34. l.). A Legújabb kor második részét (1811–48-ig) egész önállóan tárgyalja. Méltán mondja Pap Károly, hogy: „A legszebb s kétségkívül legértékesebb fejezete e kis irodalomtörténetnek a Legújabb kor második szakasza” és, hogy ehhez hasonlólt Toldy 1865-ben megjelent műve előtt nem is találunk. (I. m. uo.) Ebben a részben nem is támaszkodhatott semmilyen kézikönyvre, teljesen önállóan írt. Voinovich Géza hívja fel a figyelmet annak jelentőségére, hogy A. az iskolák rossz szokásával szemben, nem tér ki a legújabb, még kortársi irodalom tárgyalása elől. (Voinovich II. 271. l.) A Petőfiről írott részek különösen kiemelkedő fejezetei e jegyzetnek.

A Legújabb kor tárgyalásában Pap Károly nagyon lényeges felfogásbeli különbséget vesz észre A. és Toldy között. (I. m. 46. l.) Míg ugyanis Toldy a „romantikus iskola sikereiben látja költészetünk legmagasabb emelkedését... amihez képest mindaz, ami még jött legfeljebb »új lendülete«, addig A. nem »fejteget... és nem polemizál, de nyíltan és nyomatékkal jelzi, hogy itt egy egészen új irányról, új eszméről és új törekvésekről van szó... ami a természetes fejlődés eredménye, amelyben a »nemzeti« és a »művészi« még magasabb fokon egyesül. Hogy itt valami rendkívüli változás történt tárgyban, felfogásban, formákban és nyelvben egyaránt, amely hivatva van egész költészetünket átteremteni; oly hangon szólván, amely már az egész népet magába foglaló nemzet szívéig hasson.” A szerkezetéről, előadásmódról ezt írja: „Nem kisebb érdeme e kompendiumnak az az arányosan tagolt, tiszta szerkezet, amellyel Arany az egyes korok anyagát beosztja és tárgyalja, s az a nyugodt folyású, logikus erő, amellyel azok uralkodó jellemét és főbb mozzanatait élénk állítja. S mindezt ilyen szűk keretek közt is mennyi történetírói érzékkel, az organikus fejlesztés és megokolás bizonyos ösztönszerű adományával” (Pap Károly i. m. 40. l.)

A. tanítványainak számtalan visszaemlékezéséből egész nyilvánvalóan kitűnik, hogy mennyire szerették őt magát és előadásait. Jegyzeteinek híre hamar elterjedt. Kortársai, barátai érdeklődnek utána. Így pl. Lévy (1858. febr. 21.); Gyulai, aki a rossz tankönyvek helyett jobbat akart szerkeszteni, és ehhez kéri az A.-ét: „Ha kéziratosdat számomra használat végett leíratnád, nagy jót tennél velem. Kérlek hát, barátom, írasd le kéziratosdat február végére, midőn... könnyen átvehetném s a leíratás árát is kifizethetném.” (1858. nov. 28.). Szász Károly az akadémiai *Bánk bán* előadásra készülve kéri A. idevonatkozó jegyzetét: „Sógorom, ki egykor Kőrösön előadásaidat hallgatta, emlegeti, hogy te Bánk-bán-ról annak rendben egy óráig tartó előadást tartottál tanítványaid előtt... Bármily szerénytelennek lássék is kérésem, kérlek közöld azokat velem, egyedül csak velem, a lehető legnagyobb discretioval fogom felhasználni.” (1859. márc. 17.)

Pap Károly kimutatja, hogy A. jegyzetét Toldy is felhasználta a hatvanas évek elején írott teljes magyar irodalomtörténetéhez. (I. m. 57–58. l.) Több vonatkozásban szorosan A.-t követi Imre Sándor: *A magyar irodalom és nyelv rövid története*. Debrecen 1865. című sok kiadást ért munkája. Szomor Károly 1872-ben megjelent: *A magyar nemzeti irodalom története vázlatban* című könyvében „a legvakmerőbb szerényletséggel” (Pap Károly i. m. 59. l.) szinte szóról szóra átvette A. jegyzetét; Komáromy Lajos szerint munkája nem más, mint „Arany kéziratának lelketlen kiollózása és sok helyütt értetlenségből származó eltorzítása”. (Komáromy i. m. 10. l.) Ugyancsak Komáromy mutat rá, hogy „Arany... önálló felfogásának némi nyomai meg-látszanak Beöthy Zsolt Irodalomtörténetén, ki hozzáértő kézzel illesztette be az Aranytól megfigyelt jellemvonásokat a saját, sokkal részletesebben kidolgozott jellemzéseibe” (uo.).

A kortársak nagyrabecsülték A. jegyzeteit, az utókor véleménye sok szempontból megoszlik. A. halálakor a *Nemzet*-ben Szilágyi így ír: „Az irodalomtörténeti tankönyvet sem nyomatta ki... bizonyos, hogy azt mint tankönyvet nem engedélyezték volna... Arany nem tartotta bevégezett munkának, pedig az volt. Egyik-másik adatát az irodalomtörténet újabb kutatásai megváltoztathatták. De ítéletei igazsága ma is felül áll minden kétségen.” (*Visszaemlékezés Arany Jánosra*. *Nemzet* 1882. okt. 23.) Koltay Virgil különösen értékesnek tartja a „kiválóan ügyes csoportosítást, a rövid találó jellemzéseket, a folyékony, világos nyelvet”. (Koltai Virgil: *Arany János élete és költészete*. Győr 1886. 96. l.) Gálos Rezső a Dézsi által közölt szövegrésszel kapcsolatban ezt írja: „Dézsi túlbecsüli e vázlatok értékét, mikor a kegyeletinél több jelentőséget tulajdonít nekik. Mondhatni, semmi újat nem tett Toldy véleményéhez (ti. A.) s csak nagyon keveset javított azon... Arany irodalomtörténete tehát valóban csak a kegyeleté, s legfőképpen sokoldalúságának és alaposságának újabb bizonyítéka.” (*Arany János irodalomtörténete*. EPhK. 1910. 383–384. l.) Oláh Gábor szerint: „Eredetiség, a fogalmazáson kívül kevés van ebben a reliquiában; de ez a kevés igen érdekes, mert Arany a kortársairól mond bennük ítéletet.” Emellett sok furcsaságot talál benne: „Mintha csak a jó Horváth Istvánt hallanánk. Személyi érdekességen kívül semmi jelentősége sincs különben Arany irodalomtörténetének.” (Oláh Gábor: *Arany János irodalomtörténete*, Nyugat 1910. II. köt. 1669. l.) Hatvani Lajos így ír: „E jegyzetek oly vázlatosak, hogy azok nyomán még az előadó Arany professzor képét is alig lehet visszaképzelní. Ez a kompendium általában nem lehet egyéb, mint irodalomtörténetének a vizsgára készülő diákok számára tollba mondott vázlata... szent aprósággént marad nekünk kedves Arany irodalomtörténete, még ha nem is tartjuk kötelességünknek, hogy Pap Károly módjára »színes, meleg rajzokat, kiváló részleteket» fedezzünk fel.” (Hatvani Lajos: *Arany János magyar irodalomtörténete*, Nyugat 1910. II. köt. 1639. l.)

Sokkal többre értékelte azonban a művet ugyancsak a Nyugat-ban Babits Mihály: „Aranyban, mint irodalomtörténészben az esztétikai ízlés és tudás egyesül a múlt iránti nagy érzékkel” – írja, kiemeli kiváló s modern pedagógiai érzékét s igen elismerően szól stílusáról: „... meglep bennünket a rendkívül gondos tömörség és szabatosság, mely minden mondatát jellemzi. Ez is művészet; a leg-érettebb logikai művészet. És néha, mint a villám, egy-egy pillanatra egy epigrammai fordulat, egy kitűnő jelző, (a vizeszű Zsigmond)

felvillan az iskolás kifejezések közt.“ Ő is kiemeli, hogy „Petőfiről szól legtöbbet Arany, védelmezve őt a vádak ellen, körülbelül olyan hangon, mint az utóbbi években Adyt volt szokás védelmezni.” (*Petőfi és Arany*. Nyugat 1910. II. köt. 1577—1790. l.)

Gálos Rezső így ír: „Arany Jánosnak egy becses kísérletéről van szó, amelynek önmagában való értéke is nagy, jóval nagyobb mint saját, túlságosan szerény megjegyzéseiből... gondolhatnánk... Az irodalomtörténetnek vannak (bár nem nagy számban) önálló eredményei is. Vannak azonban aránytalanságai, hiányai is.” Ilyenekül Eötvös és Kemény tárgyalásmódját ítéli. (*Arany János irodalomtörténete*. Uránia 1910. 509—10. l.) Az Erdélyi Múzeum szerint „Irodalmunknak valóságos eseménye, hogy Arany ismeretlen műve megjelent”. (— rd —, 1910. 406. l.) A BpSzben Gyulai Ágost ír: „Arany mint tudós napjainkban éli igazi renaissance-át... a néma forradalomban részes Arany is e kis kompendiumával, mikor lelkesen tanítja a jövőndő nemzedék előtt nemzete irodalmának nagyságát... Ez ítéletek... nem egészen vagy nem mind Aranytól valók, de az, hogy ő — ki erős kritikai szellem, s esztétikai érzék dolgában oly kiváló lélek volt — ezeket elfogadta, magáévá tette, s világosan fogalmazta, teljesen övéinek minősíti őket... A. maga csak szükségből létrehozott, csupán iskolai használatra szánt tankönyvpótló töredékes jegyzetet látott benne, Pap Károly s általa mi, az azóta egész értékében megnyilatkozott költő-fejedelemnek felfogását ismerjük meg belőle nemzeti életünk legbecsesebb megnyilvánulásáról, irodalmunkról.” (*Arany János irodalomtörténete* Bp Sz 1910. 466. l.)

Napjainkban újra megerősödött az érdeklődés az irodalomtörténet iránt. „Olyan rendszerbe foglalta kora irodalmát, amelyben a legtöbb író még ma is őrzi akkor kapott irodalomtörténeti helyét... Tanítványai haladó eszmiségű irodalmi ízlést és szemléletet kaptak tőle akkor, amikor az 50-es években burjánozni és hódítani kezdtek idejétmúlt irodalmi irányok... Ezt a munkát nem lehet az idejétmúlt középiskolai tankönyvek sírjába, a könyvtárak elhagyatott, sötét mélyébe helyeznünk... Arany irodalomtörténetét középiskolás diákok számára készítette ugyan, de — különösen Petőfi igazi megismerését, nyelvünk gazdag árnyalatú értékeit — ma is egy nemzet tanulhatja belőle.” (Hegedüs András: *Arany János a katedrán*. Bp. 1957. 67—79. l.)

*

K: Kéziratából csak a Legújabb kor 1—17. van meg az EK-ban. Ez félbehajtott íveken olvasható 14 oldalon. Az első oldalon felül: Negyedik szakasz, alatta: Legújabb kor. A jobb felső sarokban: Magyar irod. tört. Az utolsó oldalon csak három sor van, alatta: — Az írás szép tiszta, kevés áthúzással és javítással. Néhány kisebb nedvesség-okozta elmosódás látható. A eredeti teljes kézirata Szilágyi Sándorhoz került, aki a tanári széken is utódja lett. A költő halálakor több napilap is közölt részleteket az *Irodalomtörténet*ből, vagy legalábbis megemlíttette a munkát; minden esetben azzal a megjegyzéssel, hogy az eredeti kézirat „Szilágyi Sándor egyetemi könyvtárigazgató birtokában van”. (*Pesti Napló* 1882. okt. 23., *Nemzet* 1882. okt. 23.; *Fővárosi Lapok* 1882. okt. 23.). Ugyanezt írja Dézsi Lajos is, amikor a kézirat legnagyobb részének elveszéséről tudósít: „Az egész eredeti kézirat Szilágyi

birtokában volt, de ebből halála után hagyatékában csak egy kis rész (14 oldal) volt található, s a könyvtárából a Budapesti Egyetemi Könyvtárba került.” (Dézsi Lajos: *Arany János magyar irodalomtörténete*. EPhK 1908. 257 l.)

Ágai Adolf is azt állítja, hogy egy idevágó Arany-kézirat volt a birtokában. Mikor — szerinte — a költő elmenőben volt Kőrösről, Ágai egy barátjával együtt elkérte tőle az *Irodalomtörténet* kéziratát; meg is kapták. Később egészen az ő tulajdonába került. „Egy-egy vendégemnek cseckedve meg is mutogattam (még Arany Lászlónak is). Időrül-időre mások szintén részesültek a kitüntetésben.” Évek múlva, mikor Pap Károly kérte tőle a kéziratot kiadás végett: „Örömmel ígertem meg. »Majd, ha az új lakásomon leszek«, — biztatám.” Az új lakásban azonban már nem találta a kéziratot, nyilván a költőzködés közben veszett el. (Ágai Adolf: *Arany János mint tanító*. Az Újság 1910. szept. 25.) Úgy látszik tehát, hogy két eredeti kézirat maradt hátra. Ezt bizonyítja az is, hogy Szilády egy, a Pap Károly szövegétől különböző szöveget ismert: „Mivel Toldy két kötete csak az ő- és középkort tárgyalta, Arany az új és újabb kor irodalomtörténetét kéziratral pótolta. Ez a kézirat — úgy emlékszem — 4 ívnyi volt... A szöveg nem az volt, amit Pap Károly közölt.” (ITK 1911. 254. l.) Ugyanezt írta Szilády Pap Károlynak is. (Pap Károly i. m. 63. l.)

Először a *Nemzet* (1882. okt.) és a *Fővárosi Lapok* közölt részleteket. Az előbbi a Legújabb korról szóló részlet 28–32. §-át, az utóbbi a Petőfiről szóló részből a 30. és 32. §-t. (1882. okt. 23.) A *Pesti Napló* (1893. okt. 23.) a Legújabb kor 30–42. §-át. Mindezek a közlemények a Szilágyi Sándor birtokában levő eredeti A. kézirat alapján készültek. 1897-ben Benkó Imre is kiadott néhány részletet: a 27. és 39–40. §-t, A. tanítványainak másolatából. 1908-ban Dézsi Lajos közölte az EPhK-ban őrzött eredeti kézirat-töredéket, a Legújabb kor 1–17. §-át. (EPhK 1908. 259–269. l.) Ugyanebben az évben Nagy Zsigmond, Szüle Ferenc másolatpéldánya alapján, az egész *Irodalomtörténet* felosztását tette közzé. (EPhK 1908. 720–21. l.) A teljes szöveget Pap Károly közölte 1911-ben, terjedelmes bevezetéssel: *Arany János Magyar Irodalomtörténete*. Közzéteszi és bevezetéssel ellátta: Pap Károly. Budapest 1911. Franklin Társulat. (Először az Olcsó Könyvtár 1581–87. számaként, majd külön is.)

Arany összes művei közé az *Összes Prózaí Művek*, 1949-es kiadásába vették fel először.

Pap Károly a maga szövegét az eredeti kézirat híján A. „több egykorú, derék tanítványának jegyzeteiből” állította össze. Ezek: Márton András, Szüle Ferenc, Kaszap Zsigmond és Losonczy László, „mindnyájan derék, szorgalmas növendékek, amiről osztályzatukon kívül jegyzeteik kiállítása is tanusodik”. (Pap Károly i. m. 62. l.) A különböző jegyzetek pontosan megegyeztek egymással: „amelyeknek testvéri hasonlósága, tartalmi és stílbeli egyezése a fogalmazástól az interpunctioig, a §-ok és kikezdések jelzésétől az ú. n. aláhúzásokig egymás közt és a Dézsi közölte szöveggel majdnem szóról-szóra egyezik: ami egy közös forrásból való eredetüket minden kétségen

kívül igazolja... Ha némi eltérés köztük itt-amott, (pl. egy pár név vagy mondat másként írásában vagy tán kifejezésében) mégis fölmerült, az összes kéziratok egybevetése után mindég könnyen és pontosan volt kijavítható." (u. o.)

Feltehető, hogy A. Irodalomtörténetének nemcsak egy kézírata volt, hisz Szilágyi és Ágai is őrzött egy-egy kéziratot; Szilády pedig egy, a Pap Károlyétól különbözőt ismert. Szükségszerűen felmerül tehát a kérdés, hogy vajon Pap Károly közleménye a legjobb kéziratot adja-e vissza? A költő, tanítványainak egybehangzó állítása szerint, az évek folyamán állandóan javított, bővített kéziratán. Benkó írja (i. m. 150–151. l.), és Szilády is állítja (lásd Pap Károly i. m. 63. l.), hogy A. eleinte egy rövid, 5–6 ívnyi jegyzetet diktált. Szilády 1853-ban érettségizett, valószínű, hogy csak ezt az első kéziratot ismerte. Az utolsó években elkezdett diák-jegyzetek viszont már körülbelül 10 sűrűn írott ívre terjednek. Ezekben Petőfi és Tompa költeményeinek 1858-i kiadására is hivatkozik, tehát nyilvánvaló, hogy később jöttek létre. Pap Károly szövege tehát minden valószínűség szerint A. jegyzetének legkésőbbi változatát adja.

Szv: A kéziratban található javítások:

Homér után: de magyar áthúzza, fölötte: az akkori.

Kis János után: superintendens, ez áthúzza, fölötte: a költő.

Bizonyos helyesírási következetlenségek mutatkoznak a kéziratban is: 1. Az i–í, ü–ű, u–ú használatában (ír – ír, fordítva – fordítva, közül – közül, úgynevezett – úgynevezett).

2. A szavak egybe-, illetőleg különírásában (nemcsak, nem csak).

A Pap Károly által kiadott szöveghez viszonyítva a kéziratban sokkal több rövid i, illetőleg hosszú ú és ű olvasható (író, című, megalapító, magyarul, kívül, körül, művelt).

Kiadásunk a munka 1–17 §-át a költő kézírata, a többi a Pap Károly gondozásában megjelent szöveg alapján közli. Ez valamelyest növeli ugyan a helyesírási eltérések számát egy szövegen belül is. Helyesnek látszik azonban mégis, hogy ahol – bár csak töredékesen is – a költő eredeti kézírata megmaradt, azt közöljük a főszövegben.

20. SZÉPTANI JEGYZETEK

Az „Entwurf” által meghatározott tantervben a nyelv- és irodalomtörténeti tanítást a legfelsőbb osztályban az alapvető esztétikai ismeretanyag előadása tetőzi be. (*Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen*. Wien, 1849. 121–145. l.) A nagykörösi gimnázium is ennek megfelelően szervezi át tanmenetét, és a nyolcadik osztályban „a szépzészet elemei”-t adja. (*A nagykörösi Helv. Hív. Evang. Főgimnázium tudosiúványa* 1853/54. 12. l.) Arany így ír erről LévaYNak: „Másik órán (ti. a nyolcadikban) széptani elemzés foly. Nem szoros systematikus rendet követek, de a szép főbb osztályozását – és a költészeti nemek megkülönböztetését kívánom. Oly alkalmazott aesthetica, mely minden művészetre kiterjed, vagy oly theoretica, mely csupán szemlélődéssel lakik jól, – nem ily koru, olvasottságu ifjakhoz való.” (1858. II. 24.) Eleinte Purgstaller József:

Szépészet vagy Aesthetica elemző módszer szerint című tankönyvét használta (a gimnázium idézett Tudósítványában: „A szépészet elemei, Purgstaller nyomán, de példákkal bőven felvilágosítva”). A példánya bejegyzéseivel és rövidítéseivel megvan a nagyszalontai Arany-szobában. A költő azonban nem volt megelégedve ezzel a könyvvel — Pap Károly szerint Lévyayhoz írott, fentebb idézett bíráló sorai Purgstaller munkájára vonatkoztak. (*Arany Széptani jegyzetei*, BpSz 1925. évf. 15. l.) Nem lévén elégedett ezzel, maga állított össze egy kis kompendiumot. Benkő írja: „A hazai és külföldi irodalom remekműveit olvastatta és elemezte előtők széptanilag, ezekből vonta el az aesthetica főbb szabályait. Ezek összefoglalására szintén, egy saját maga által készített rövid kéziratot adott tanítványai kezébe.” (*Arany János tanársága Nagykovácsoson*. 157. l.)

Pap Károly hasonlóságot lát a Szilágyival együtt tervezett *Olvasókönyv* és a *Széptani jegyzetek* között: „Minden jel arra vall, hogy a tervezett olvasókönyv elméleti része, valamint e »jegyzetek« tartalmi anyaga egy és ugyanaz. A különbség közöttük legfeljebb annyi, hogy ez utóbbiak a széptani alapfogalmakra és a költői műfajok tárgyalására szorítkozván, tisztán poétikai összefoglalást nyújtanak, de tárgyalásuk menete és beosztása, amint az *Olvasókönyv* fennmaradt Előszavából látjuk, csaknem pontról-pontra ugyanaz.” (*Pap Károly* i. m. 5—6. l.)

A jegyzetek pontos keletkezési idejét nem ismerjük. Gyulai 1858-ban ezt írja: „Úgy tudom, te már évek óta saját kézirated szerint tanítasz.” (*Arany*nak, 1858. nov. 28.). A. ugyan tagadja a kéziratot: „Ékesszólásra — és költészettanra nekem kéziratom nincs, könyvet sem használok” (1858. XII. 22.), de hiszen széptani jegyzete több is, mint költészettan. Mindenesetre érdekes, hogy Gyulai jegyzetet kérő levelére válaszolva, megemlíti irodalomtörténeti „extractus”-át, de a *Széptani jegyzetekről* nem szól semmit. Pap Károly közvetlenül az *Olvasókönyv*vel való sikertelen kísérlet utánra teszi keletkezésüket. (Pap Károly: *Arany János Irodalomtörténete*, 17. l.)

Pap Károly megállapította, hogy A. három forrásmunkát használt a *Széptani jegyzetek*hez. Ezek: Greguss Ákos (később: Ágost): *A szépészet alapvonalai*. Bp. 1849. Kiskaludj Társaság; Mozart: *Deutsches Lesebuch für die Oberen Classen der Gymnasien*. III. köt. Wien 1854.; és Purgstaller említett munkája (*Arany Széptani jegyzetei*, 7. l.) Részletesen kimutatja a források és az A. munkája közötti egyezéseket és különbségeket.

Gregussból „merített különösen a szép lényegére, meghatározásaira és a művészetek osztályozására vonatkozó általános fogalmak körül is nem egy gondolatot; viszont... Purgstallert inkább a szép faji különbségeinek... meghatározásaiban tartotta szem előtt, már több-kevesebb önállósággal, néhol még példáiban is.” (*Arany János Irodalomtörténete* 19. l.)

Az első, általános részben főként Greguss hatása érezhető, de igen jelentős eltérések is vannak: „Am e főbb eszmei részben a szerkezeti rokonság mellett, jelentékeny eltéréseket is találunk e *Jegyzetek* és forrásaik között, melyek mint az Arany esztétikai hitvallásának jellemző nyilatkozatai, egyetemesebb figyelemre tarthatnak számot.” (*Arany János Széptani jegyzetei*, 10. l.) Már a szép, a jó és az igaz fogalmának meghatározásában és azok egymáshoz való viszonyának megállapításában is erősen eltér Gregusstól. A máso-

dik, poétikai részről, Pap Károly szerint, valószínűleg figyelembe vette Tatay István: *Költészeti és szónoklati remekek*. Pest. Sopron, 1846.; Bloch (Ballagi) Móric: *Költészettani kézikönyv*. Pest 1845.; és Toóth István: *Költészettan kézikönyve*. Pest 1847. című könyvet is; — de csak Mozart munkájának hatását lehet kimutatni; ez a rész már egyébként is sokkal önállóbb: „A II. alkalmazott rész azonban, habár szintén érezteti a korabeli német esztétika hatását, átlag eredetinek mondható... Lépten nyomon annyi termékeny és önálló gondolatot, világos és tömör formulákat, példáiban a magyar költészerre tett utalást találunk benne” (*Arany János Irodalomtörténete*, 19. l.).

A.-nak „Az egyes műfajokról vallott felfogása ugyanaz, aminőt prózai dolgozataiban és leveleiben szétszórva találunk”. (P. K.: *Arany széptani jegyzetei*, 21. l.) Legbővebben az epikai költészettel foglalkozik; viszont: „Feltűnő tartózkodással szól a balladáról és románcról” (uo. 22. l.) és „A legsematikusabbá válik Arany szövege a drámai műfajok tárgyalása körül.” (uo. 23. l.)

Bár A. — mint ahogy Gyulaihoz írott leveléből is kiderül — nem tartotta sokra munkáját, Voinovich Géza szerint mégis „kitűnő kis poétika” (Voinovich, II. 276. l.). Pap Károly főleg szerkezetét és didaktikai értékét dicséri: „E Jegyzetek legjellegzetesebb vonása az a kristálytisztaság, egységes szerkezet, amelybe írjuk a poétikai alapismereteket összefoglalja, nemkülönben az az avatott didaxis, amely az anyag felosztásában és tárgyalásában, a műfajok hosszabb vagy rövidebb definícióiban nyilatkozik.” (i. m. 18. l.) A munka mindenestre kiemelkedik a kortársak hasonló kísérletei közül: „Arany Jegyzete másnemű értékei mellett... is fölötte áll a hazai kísérletek legtöbbjének, didaktikai jelességei révén pedig joggal kér helyet ezentúl poétikai kézikönyveink fejlődéstörténetében” (uo. 24. l.).

A munka széles körben elterjedt; nagy hatású volt. Amikor Zsilinszky Mihály 1871-ben engedélyt kér, hogy példákat átvesszen a jegyzetből, „közkézen forgó kézirati kis esztétika”-nak nevezi. (Aranynak írott levele, 1871. máj. 18.) Pap Károly szerint „Főként a Dunamelléki Egyházkerület (ref.) gimnáziumaiban használták soká” (i. m. 25. l.). Baráth Ferenc, a pesti református gimnázium tanára, a maga korában elterjedt könyvének idevonatkozó fejezeteit A. munkájára építi fel. (Baráth Ferenc: *Verstan és esztetika*. Bp. 1872. — lásd: Pap Károly i. m. 25. l.) Sőt Pap Károly még 1910-ben is azt írja, hogy A. jegyzeteinek „markáns bélyegét mutatja (szerkezet, definíció) néhány poétikai kézikönyvünk ma is! (*Arany János Irodalomtörténete*, 20. l.) Zsilinszky Aladár szerint Beöthy és Négyesyre is hatott. (*Arany széptani jegyzetei*, 17. 1934. 205. l.)

Amikor Pap Károly 1934-ben közzéteszi A. *Széptani jegyzeteit*, a kritika egyhangú elismeréssel fogadja ezeket. A *Pesti Hírlapban* ezt olvassuk: „Arany Széptani jegyzetei... a nagy költő körösi tanárságának legbecsesebb emléke.” (*Arany széptani jegyzetei* 1934. 278. sz.) A BpSz alapvetőnek tartja A. fejtegetéseit: „Poétikai oktatásunknak... nemzeti sajátosságainknak értékesítésére törekvő elméleti alapvetését... neki köszönhetjük... a jegyzetek szűkszavú vázlatossága ellenére is lépten nyomon érezzük, hogy mennyire lényegükben fogja meg s mily kristálytisztán fejezi ki Arany a költészet alapfogalmait... Több mint háromnegyed század telt el e jegyzetek keletkezése óta, poétikai irodalmunk sokat haladt ezalatt, de a legtöbb pontban a

fogalmaknak csak bővebb kifejtése, nem pedig tisztázása terén jutott előbbre Aranynál." (*Arany széptani jegyzetei* Bp Sz 1934. évf. 112, 114. l.)

Zlinszky Aladár is örömmel fogadja A. poétikáját, mint amely számottevő hatást gyakorolt esztétikai irodalmunk fejlődésére: „E kis poétika, bár nem jelent meg soha, kéziratban is számot tett tan-könyvirodalmunk fejlődésében.” (It 1934. 206. l.) Mitrovics Gyula kegyetlen dolgonak tartja A. munkájának kiadását, de újat csak rendszerezésében lát: „Arany esztétikai hitvallásáról (a jegyzetek) azonban újabb adatokat nem igen nyújtanak. Ezek forrásai továbbra is kisebb prózái, bírálatai, néhány költeménye — és általában költészete — valamint levelezése maradnak. Új mégis... a kristálytisztá rendszerezés.” *Arany János Emlékkönyv.* ITK 1934. 317. l.)

Földes Anna, aki újabban sokat foglalkozott A. esztétikájával, evvel a „méltatlanul elhanyagolt, mellőzött terület”-tel (*Arany János esztétikai elveinek tanulása.* Irodalmi Újság 1952. 22. sz.), a *Széptani Jegyzetekben* a költő „Esztétikai elveinek legáltalánosabb megfogalmazását” látja (*Arany János esztétikája.* It 1953. 3—4. sz.) Fűzzük ehhez még hozzá Hegedüs András megjegyzéseit: „Arany igényes ízléséről, finom érzékéről, a műfajok legjellegzetesebb esztétikai jegyének határozott biztos felismeréséről tanúskodik ez a kis munka... műgondja nem öncélú és nem arisztokratikus... hatása túlér az iskola falain.” (*Arany János a katedrán.* Bp. 1957. 89 l.)

*

Mínthogy az anyagot újra meg újra előadta, az évek során, sokat gondosságával és alaposágával kiegészítette, csiszolta jegyzeteit is. A szöveg, amelyet Pap Károly a tanítványok jegyzetei alapján adott ki, minden bizonnyal a legteljesebb sa a Petőfi-Múzeumban őrzött kézirat töredék bizonyossága szerint is lényegében megegyezik a költő szövegével. Nem első megfogalmazása azonban a tárgynak. Ezt bizonyítja egyebek közt az a kézirat, amely újabban került elő az MTA kéziratárában Szél Farkas ott őrzött íratái közül. Ez a kézirat lényegesen eltér a véglegesnek tekinthetőtől: a *Széptani Jegyzeteknek* egy korábbi fogalmazványa. Hogy A. maga is fogalmazványnak tekintette, látható abból is, hogy a kézirat keresztben ketté volt hasítva; csak később ragasztotta össze — elég ügyetlenül — a könyvkötő, aki a kéziratot puha, barnán márványozott, fényezett könyvkötésborító papírból készült fedőlappal látta el. A kis, félbehajtott fehér ívrétpapírokból álló füzetben 34 oldalnyi kézirat található; a megszakítás jellege mutatja, hogy ez sem teljes szöveg. A kötésen fehér vignetta látható; ezen Szél Farkas írásával: „Széptani előismeretek” Arany János saját kézírata. Szél Farkas Szél Farkas gumipecsétnyomós aláírása az első szöveglapon külön is ott látható. A kézirat lapokon a költő világos, pontos, apróbetűs, sűrű írása. Széles margók; ezeken részben későbbi, más tintával, hevenyészett betűvetéssel írt javítások, kiegészítések; csak igen kevés a költő kézírása; legtöbbjüket Szél Farkas írta, a ragasztás okozta szövegcsonkitásokat egészítette ki. Mínthogy a jegyzeteknek ez az egyetlen viszonylag teljes eredeti kézírata, s mínthogy a végleges szöveggel való egybevetése rendkívül tanulságos, helyesnek látszik az e fészket közölni.

2. Dany-hy. kézirat?

SZÉPTANI ELŐISMERETEK

ISŐ SZAKASZ

1. §. A szép-ről és széptanról, általában.

Köznapi használatban mindenki érti s alkalmazza e kitélt: *szép*. De tudományos, vagy művészi értelemben nem mind szép az, mit közéletben annak mondunk. Sok tárgynál, melyet a mindennapi szokás szépnek nevez, inkább valami más érdek, vagy haszon, vétetik figyelembe; egy elhízott sertés például csak azért *szép állat*, mert célunknak leginkább megfelel; egy ezres bankjegy *szép pénz*, mert hasznos.

Amde művészi értelemben csak az olly tárgy mondható szépnek, melly saját tökélye által, minden mellékes érdek, vagy hasznossági tekintet nélkül is gyönyört szerez. Valamelly zordon hegyes vidék szebb tájképet nyujthat, mint a legtermékenyebb rónaság; s az utas gyönyörködhetik benne, jóllehet egy talpalattnyi birtoka sincsen ott; egy szökőkut, melly az istenek szobraival van díszítve, nem azon érdekből tetszik, mert friss vize szomjunkat enyhíti; a Georgicon nem azért szép költemény, mert belőle gazdálkodni tanulhatunk, sem a Zríniászbán nem az a fő cél, hogy a szigeti vész leírásával a történelmet gazdagítsa.

A szép műnek tehát fő célja nem lehet egyéb, mint az, hogy *igazán szép legyen*; minden más érdek e fő célnak rendeltetik alá. Tinódi Sebestyén hivebben adja elő a történetet, mint Zrínyi; az utóbbi meséket is elegyít költeményébe: de azért ez jobb költő, mert a *szép* igényeinek inkább eleget tesz, mint Tinódi.

A szép műnek hatása lényegesen különbözik az *igaznak* és *jónak* hatásától. Az igaz *értelmünket* elégíti ki, a jó *akarataunkat* buzdítja, míg a szép *kedélyünket* gyönyörködteti a képzelődés játéka által. Ennélfogva nem tartoznak a *szép* körébe a kéziművek, mesterségek, mert ezek által az *anyagi jót* célozzuk; sem az erkölcsstan s a vallás igazságai, mert ezek a *szellemi jót* mozdítják elé; sem végre a komoly tudományok, mert ezek által nem azt nyomozzuk, mi a *szép*, hanem mi az *igaz*.

És így a természet szépségein kívül csupán az olly tárgyakat sorozzuk a *szép* nevezete alá, melyeket a *teremtő művészetek* hoznak létre; jelesül

1. A *képző művészetek* (artes plasticae) u. m.: építészet, szobrászat, főtészet.

2. A *hangzó művészetek* (artes acusticae): zenészet, költészet, szónoklat.

3. Az *arc- és taglejtési művészetek* (artes mimicae) u. m.: színészet és tánc.

Arra, hogy valaki a szépet megérezze, bizonyos velünk született, de tanulmány által is nagy mértékben tökélyesíthető fogékonyság kívántatik: ezt nevezzük *izlésnek*. Ki izlését annyira tökélyesíté, hogy

már nem csupán megérzi, mi szép? hanem helyes okát is adhatja, miért szép? az *művészt* (kritikus), eljárása ítéset (kritika).

A tudomány, mely a szépnak eszméjét fejtegeti, *széptannak*, *szépészettannak* (Aesthetica, e görög szótól *aischōnai* = érez) neveztetik; s mint rendszeres tan a philosophiának kiegészítő része; mivel épen e három főszármazék: *igaz, jó és szép*, okfejté keresni, a bölcsészet feladata.

2. §. A szépnak különböző nevei.

Tapasztalásból tudjuk, hogy a szép tárgyak nem mindnyájan egy nemű hatást gyakorolnak a szemlélő ember kedélyére. Az „arany kalásszal ékes rónaság” s a „zordon Kárpátoknak fenyvesekkel vad-regényes tája” — nagyon különböző hatású szépségek. Amott kedélyünk is felderül, mint maga a róna, melynek arany kalásza sárgulnak a napfényen, és zizegnek a gyöngye szellőben; itt kedélyünk elkomorul, mint a zord hegyek, sötét fenyvesek, melyeket a vihar tép ki. — Sőt némely tárgyak, köznapi szólásmód szerint, semmi szépséget nem mutatnak, például az idomtalan kösziklák, tátongó mélységek, düledező régi várromok: mindazáltal az effélék szemléletekor elragadtatva kiáltunk fel: milly szép!

E szerint a szépnak két főnemét különböztetjük meg:

Az egyik inkább *kicsiny*, mint nagy, *tiszta, világos, nyílt, derült, vidor jellemű*; inkább *gyöngye*, mint erős. Illyenek: egy kies völgy, csöndes patak, egy ó-görög templom, a gyermeki és női szépség.

A másik *nagy, erős*, — jelleme *zavaros, rejtélyes, borult, komoly*; például: a megmérhetlen óceán, a romboló vihar, a harc zivatara, az istenség titka, egy sötét gót egyház, a férfiúi szépség, mely nagy erőt fejez ki.

Amazt a *kellem*, ezt a *fenség* rovata alá sorozzuk.

3. §. A kellemesről. Ennek forrásai.

Fentebb láttuk, hogy a tárgy akkor mondatik *kellemesnek* (anmuthig), ha úgy szólván, bizonyos derűtséget leheli, mely által a képzelést szelid játékba hozza s a kedélyt *csöndesen* felvidámitja. Ha már most azon okokat nyomozzuk, melyek a tárgyat illy kellemessé teszik: úgy fogjuk találni, hogy a kellem leginkább a következő forrásokból ered:

1. Az *összhangzat*, mely az alakot *gyöngéddé* teszi, a részeket az egésznek alá rendeli.

2. A *változatosság*, mely az egyhanguságtól megóv. — Ide tartozik az úgy nevezett *grata negligentia*, mely nagy mesterek műveinek olly különös báj kölcsonöz.

3. A *nyugalom*, mely a tárgyon előmlik, péld. egy csöndes völgy, síma tó. De szükséges, hogy ez ne a *halál*, hanem az *élet nyugalma*, pihenése legyen; az *álom* kellemes, a *halál* már fenséges jellemű.

4. A *mozgás*, mely a tárgynak vidorságot, eleveniséget kölcsönöz. De az erőszakos mozgás már kívül esik a *kellemes* határin. A *szellő* még kellemes, a *vihar* fenséges.

5. A *gömbölyded alakok*. Minden szögletesség árt a kellemnek. Hogarth festőművész az ~ forma vonalt nevezi a kellem lineájának

(hullámvonal), s a csigatekervényt, pl. egy oszlopra felfutó inda. A tojásdad körvonal is kellemes.

6. Az eleven, de nem kirívó, hanem szeliden egymásba olvadó hangok és színek.

Alkalmazzuk már ezeket a művészetekre, főleg a költészetre.

4. §. A kellemes a művészetben

Valamint a természeti szép tárgyaknál, úgy a művészeti remeknél is gyakran érez a fogékony szemlélő oly nemű hatást, mely bizonyos derűtséget terjeszt egész kedélyére. E hatás a *kellemstől* származik, mely a műdarabon el van öntve. A művészet mindenik ága képes a szépek ezen nemét előállítani. Jelesül:

a) Az építészet. Ha összehasonlítjuk az ó-hellen építésmódot a középkori gót építészettel, könnyű észrevennünk, hogy amaz a kellemes, ez a fenség characterével bír. Az ó-görög építéset jelleme, ugyanis, világosság, nyíltság, derűtség; széles nyitott tornácai, gömbjei, henger-alaku oszlopszata, egy hellen templomnak oly vidorságot kölcsönöznek, mely épen egybehangzik Hellász derült, felhőtlen egével. A gót építésmódban ellenkezőleg minden sötét, zárt, komor.

b) A szobrászat, mind a régi, mind az újabb korban számos remeket állított elé, mely a kellemes hatásával bír. Ez leginkább női és gyermeki alakokra szorítkozik: híres a hajdankorból *Praxiteles* Venusa.

c) A festéset élénk vidor színezettel, könnyed vonalokkal ábrázolja a kellemest: nagy mester ebben Coreggio. A tájfestés, az ugynevezett *csend-élet*, a *genre- és jellem-festészet*, mindnyájan széles mezővel bírnak a kellemes előállítására.

d) A zene összhangzó, összeolvadó hangokkal és lágy dallamokkal; végre

e) a tánc (ballet) a csoportozatok, mozgás, arcjáték egybehangzó bájjával varázsolja elő a szépség azon nemét, mely kellemesnek mondatik.

Még a szónoklatban sem nehéz ama különbséget észrevennünk, mely a kellem és fenség közt létezik. Cicero beszédein a kellem bája ömlik el; míg Demosthenes szónoklata az erő fenségével hat reánk.

5. §. A kellemes a költészetben. *Classical költészet.*

Mind a régi, mind az újabb kor költészete számos példákat nyújt a szépség azon nemére, mely kellemesnek mondatik. Már az ősz Homér művei teljesek ily kellemes helyekkel; különösen Odysseája a kellem bájjával van elöntve. Midőn Alcinous király leánya, *Nausicaa*, szolgálóival együtt, ruhákat vizs a folyóra, mosni, maga hajtja . . . . itatóra a folyamhoz, elbocsátja öszvéreiket a parton, hogy legeljenek az édes fűben, majd a mosást elvégezvén, kitergetik a fénylő fehér ruhákat, s megebedelvén, illatos kenőcsökkel megkenekednek, aztán elkezdnek énekelni, s labdázni a tenger parton, hová a víz apró kővecseket mos: itt minden körülmény oly kellemesen van előadva! A régi tragoedia írók közül *Sophocles* művei lehelnek legtöbb kellemet: de általjában az egész hellen költészetet ugy jellemezhetjük, hogy az főleg a grátiáknak dőzött. *Anakreon* utánozhatlan a kellemesben, *Theocritus*, *Bion* és *Moschus* pásztori költeményeiről szinte azt mondhatjuk.

A rómaiak már kevesebb érzékkel bírtak a *szép* ezen neme iránt; a másod rangú költők e helyett bizonyos *alfenséget* hajhásztak: de a három leghíreseb poeta műveiben nem hiányzanak a valóban kellemes helyek sem. *Ovidiusnál*, a *Philemon* és *Baucis* regéje egy a legkellemesebbek közül; *Horatius dalai* közt, például ez: „*Quis multa gracilis te puer in rosa*” sok kellemmel bír; végre *Máronál* csak az eclogákra kell hivatkoznunk. Mingyárt a legelső:

Tityre, tu patulae recubans sub tegmine fagi . . .

Formosam resonare doces Amaryllida silvas — ”

milly kellemes képét nyújtja a pásztori életnek! S alább is *Meliboeus* milly irigylendőnek festi a *Tityrus* boldogságát:

„Hinc tibi, quae semper, vicino ab limite, saepes,
Hyblaeis apibus florem depasta salici,

Saepe levi somnum svadebit inire susurro.”

Aztán saját sorsáról megemlékezvén, szelid fájdalommal így folytatja:

„Ite meae, quondam felix pecus, ite capellae!

Non ego vos posthac, viridi projectus in umbra,

Dumosa pendere procul de rupe videbo!

Carmina nulla canam; non, me pascente, capellae,

Florentem cytisum et salices carpetis amaras.”

A zöld árnyék, a bokros sziklákon függő, s virágos zanótot egelő kecskék: mind ez oly kellemes kép! —

6. §. Kellemes a költészetben. Folytatás. Idegen költészet.

Mielőtt hazai költészetünkre térnénk: nem lesz fölösleges egy futó pillanatot vetnünk az idegen népek költészetére; hogy legalább nevökről, ismerjük azon világhírű nagy költőket, kik, a szépnék e nemében, maradandó becsű műveket hoztak létre.

A keleti népek közül a *hindu* és *perzsa* az, melly e tekintetben bámulatos szépségű költeményekkel bír. A hindunak több, szanszkrit nyelven írott régi hőskölteménye van, mellyek szerzője nem tudatik; ezen hősköltemények egyikének (*Mahábhárata*) episodját képezi a kellem teljes „*Nala és Damajanti*” című költői beszély. A perzsáknál *Hafiz* (megh. 1389.) lyrai költeményei birnak legtöbb kellemmel, kit méltán nevezhetünk *perzsa Anacreonnak*.

Az *olaszok* középkori nagy költői közül *Petrarca* az, ki bájos *Sonettoi*-ban főleg a kellemeknek hódolt. *Ariosto* nagy költeménye: „*Az őrjöngő Roland*” (*Orlando furioso*) szinte nem szűkölködik a legnagyobb mértékben kellemes helyek nélkül; valamint *Tasso* „*Megszabadított Jerusálem*” (*Gerusalemme liberata*) sem.

A *franciák* minden időben hajhászták a kellemest; de többnyire mesterkélttségbe estek; ánnálfogva az ő régebb lyrai költészetök nem állja ki a versenyt *Petrarca* sonettóival; újabb költőik közt *Béranger* a kellemesnek nagy mestere.

Anglia világhírű költője, *Shakespeare* (mondó: *Sekszpir*) óriási lángeszével nem csak a fenségesben mulja felül az ujkor minden költőt, de a kellemesben is utólérhetlen. Az újabbak közül *Moore* (*Mur*) *Tamás* az, kinek költeményein varázs, kellem s báj ömlik el; a miért honfitársai *Anacreonnak* . . . .

Végezetre a németeknél Goethe a szépség e nemét mesterileg tudta előállítani; Uhland költeményei szinte nagy mértékben kellemesek.

7. §. Kellemes a költészetben. Folytatás. Hazai költészet

A mi fejlődő hazai költészetünk, ha nem nyújt is a kellem- és fenségre olly bámulatos példákat, mint a virágzása tetőpontjára rég eljutott olasz, vagy angol; nem mondhatjuk, hogy e tekintetben egészen szegény volna. Régebb nagy költőink közül már Zrínyinél is találunk igen kellemes helyeket, például a *török apród éneke* (Zrínyi-ász: III : 32) s *Gyöngyösinél*, midőn Wesselényi fecske ohajt lenni, hogy szabadon repülhessen a murányi várba, kedveséhez. *Amade* dalai sok kellemmel bírnak; *Faludi* versei közül csak a *kis tarka madárra* kell hivatkoznunk. *Kisfaludy Sándornál*, egyebet mellőzve, milly kedves az a dal, melyben hívja a kendericéket s fülmiléket, hogy kertjében rakjanak fészket, s hangicsáljanak, mert tavasz van:

„Jöjtek el kis kedvesek!
Minden karvalyt csövel lesek,
Hogy békében legyetek,
Több kis lantost költsetek.”

Lehet-e a házi boldogságnak kellemesebb festése, mint a következő:

„A bereknek gyors kaszási Már utolsót vágának,
Az árnyékok óriási Hosszúságra nyúlának;
Mi ott járánk, meg-megállánk; A rét magas fűvében,
S hogy a бүrүн átalszállánk, A folyamnak mentében,
A folyamba tekintettünk És alattunk és felettünk
És bennünk is a menny volt; Szívünkben szent tűz lángolt.”

Itt minden körülmény testi és lelki nyugalmat lehell: a kaszások megszűnnek terhes munkájuktól, a nap leáldozóban van, mert az árnyékok óriási hosszúk, a folyam csendes, mert visszatükrözi a felhőtlen eget, és kicsiny, mert csak бүрүн (palló) víz rajta keresztül: e külső nyugalomnak megfelel az ifjú házaspár benső nyugalma: *alattok, felettök és bennük a menny van!*

Hasonlóképp mindenik jeles költőknél találunk e féle kellemes helyeket. *Berzsenyinél* a „Messze setétedik már a Ság teteje”, *Kis Jánosnál* a „Szerettem édes honja” kezdetű versek, az ezeket átlengő szelíd érzés által nagymértékben kellemesek. *Kölcsey* ismert dala: „Ültem csónakomban” egy a legszebb példák közül; *Kisfaludy Károlynál* pedig a „Sötét olajfák illatos hűsében” kezdetű elegia.

8. § Hazai költészet. Vége.

De talán egy költőnek sem sikerült a kellemest olly tisztán állítani elé, mint *Vörösmartynak*; ki e nemből egész költeményeket ír, a nélkül, hogy csak egyetlen egy fellengősb eszme, vagy komorabb kép zavarná a kellem hatását. Sőt képes magát a halál eszméjét is kel-

lemessé tenni; mint ez a „Kis gyermek halálára” című elégiájában történik: hol az élet *játék*, a halál kinja *mosolygás*, s a halál egy *rózsaszedő* leány. Ilyen ez is:

KÉT GYERMEK SIRJA

„Oh anya! meg ne sirass, hogy ezen *kis* sirba leszállván
Játszani szállottam, kedves öcsémhez, alá.”

„Szép Ilonka” című balladája telve van grátiákkal; — s egyebet mellőzve, csupán ez epigrammot jegyezzük meg, mint a kicsided kellemesnek legszebb példáját:

A MÉH

Hulló harmatnak szeretője, s a harmatos ágé,
Mézajkú *kis raj* nyugszom e rózsá megett.
Engem az illatnak szédite meg árja, csapongót,
S mellyet nem sejték, a tövis éle megölt.

Petőfinél ritkán találunk költeményt, melyben a kellem fenség-gel ne váltakoznék: hol azonban tisztán a kellemes határi közt marad, ott is, a legnagyobb egyszerűség mellett kimondhatlan bájta tud önteni költeményére. — Példák erre *népdalai*, János vitéz találkozásá kedvesével s ettől bucsuja; kivált pedig verse, mely így kezdődik: „Reszket a bokor, mert madárka szállott rá” stb.

Végezetül nem lehet mellőznünk, hogy népdalaink is gyakran bámulatos szépséggel fejezik ki a kellemest; mire legyen példa a következő:

Nem anyától lettél,
Rózsafán termettél,
Piros pünkösdi napján
Hajnalban születél.

Itt a kellem fokozatosan növekedik. A piros pünkösdi képzetünk elé hozza a báj tavaszt, de ez még nem elég: hajnalban kell születnie, hogy a kép annál bájosb legyen.

9. §. A kellemes különböző fokai.

A kellemes, a szerint, a mint különböző alakban, vagy fokozatosan jelentkezik, különböző elnevezéssel bír. Ilyenek:

1. A *kecses* (reizend), mely csupán emberi alakról mondatik.
2. A *kegy* (gratia), így nevezve a három kegy-istennőtől v. Grátiától, a legnagyobb szenteség kifejezése.
3. A *bájos* (zauberisch) a kecsesnek legfőbb foka, midőn az már túlvilági képzetben jelenik meg, mint az istennők, tündérek. Ilyen Vörösmarty hableánya a Tündérvölgyben.
4. A *kicsided* (niedlich) midőn a kellemes nagyon kis alakban jelentkezik; például egy nefelejcs, anacreoni dal vagy madrigál, miniatúr-kép.

5. A *díszes* (zierlich) és *ékes* (elegant) a tárgynak nem lényegére, csupán külsőjére vonatkoznak: mint a hibátlan rim s mérték a versben; a gondosan kidolgozott falevelek valamely tájképen.

10. §. A fenségéről, Ennek forrásai.

A fenség a kellemnek egyenes ellentéte; mi a kettőnek egybevetéséből legott szembetűnik. A kellem tisztá, nyílt, derült, vidor: a fenség zavaros, rejtélyes, borult komor. Amaz gyöngé, ez erős; amaz kicsiny, ez nagy; az női s gyermeki, ez férfias szépség, mely erőt fejez ki. Amott összhangzat kell: ennek hatását a *contraszt* még emeli. Azon minőségek, melyek valamely tárgyat fenségessé tesznek leginkább a következők:

1. A *nagyság*, mely a dolgok közönséges mértékét bámulatosan meghaladja. Ez által lesz fenségessé az *óriás*, a végtelen pusztá, a kiterült mennyboltozat képzete stb. Nevezük ezt *térbeli-fenségnek*. Ide tartozó elnevezések a *roppant* (colossale), *óriási* (gigantesque). A térbeli-fenség fő foka a *végtelen*.

2. Az *idő hossza*. Minden tárgy, mely fölött sok idő vonult el, már ez által fenségessé válik; például egy régi vár omladécai, — századokat átélt vén tölgy stb. A *jóslat* fenséges, mert a jövő idők homályát leplezi fel. Nevezük ezt *időbeli-fenségnek*, s fő foka az *örök*.

Valamint a nagy távolság elmosza a tárgyak képeit: úgy a *hosszú idő* egybe zavarja s épen ez által fenségessé teszi a történeti emlékeket. Valamely nemzet ős, regés kora mindig fenségesebb, mint az, hol már a historia bő adatokkal szolgál, s innen van az, hogy az *eposz*nak leginkább az őskor nyújthat alkalmas anyagot.

3. Az *erő*. Minél nagyobb erő van a lehető legkisebb térben összpontosítva, annál fenségesb az. Az erő kétféle: *anyagi* és *szellemi*: e szerint az *erőbeni fenség* is szinte két féle. *Anyagi fenségre* példák lehetnek: a villám, tűzokádó hegy, háborgó tenger, a nagy testi erő és vitézség; *szellemire*: a nagylelkűség, önfeláldozás, önmegtagadás. Aristides, Regulus, Cató, a méregivó Socrates, az ellenségeiért könyörgő Jézus szellemi fönnséggel bírnak. Legfenségesb az *isteni erő*, mely „légyen” szavával világot teremt.

11. §. A fenség forrásai. (Vége).

Noha a fenség minden kutfejei ama háromra: *tér*, *idő*, *erő*, vihetők vissza: szükség mindazáltal azokat részletesebben megismernünk. Illyen forrásai még a fenségesnek e következők:

1. A *titokszerű* (mysticum), mely az időbeli fenséghez tartozik, minthogy megfejtése a jövőnek hagyatott fen, vagy az öröklétig fejtetlen marad. Az egyiptomi nép mythosza illy titkolódzás által lett fenségessé. Legtitkosabb lény az isten, azért is legfenségesb; mint a *saisi* fátyolozott kép, mellynek felirata ez volt: én vagyok, a mi volt, van, s lesz; és az én fátyolomat egy halandó sem lebbentheti fel.” Ezzel rokon . . .

2. Az *ünnepélyes* (solemne), mely részint a titokteljes *várakozás*, részint az *ó korból* fennmaradt szertartások által hat reánk, s így az időbeli fenséghez tartozik.

3. A *csodás* (mirabile) akkor áll elé, ha valamely tüneménynek okát meg nem foghatván, *természetfölötti erő* működését sejtjük. Így keletkeztek a mythologia istenei, a tündérek, boszorkányok stb. Látni való, hogy ez az erőbeni fenséghez tartozik.

4. A *rémítő, borzasztó, rettenetes* szinte az erőnek veszélyes nagysága és gyorsasága által származnak: például a vihar, a lesújtó villám. Sokszor pedig a csodással rokonok, mint az éjjeli kísértet: így tehát az erőbeli-fenséghez tartoznak.

12. §. A fenség a művészetben

Ha az ó görög építészetet úgy jellemeztük, hogy az derült nyíltságával a kellem bélyegét hordja magán: a középkori gót építészetet sűrű magas oszlopaival, csucsos boltjaival, sötétsége-, komorsága-, elzártágával a fenségeshez fogjuk sorozni.

A *szobrászat* leginkább a férfiúi méltóság s erő kifejezése által ábrázolhatja a fenségest. Phidias 40 lábnyi magas elefántcsont szobra, az olympi Jupiter, méltóságot fejezett ki; megtekinthető Bécsben a centaurussal küzdő Theseus, Canova műve, mely a férfiúi erőt tünteti fel.

A *festészet*, nagyszerű természeti jelenetek ábrázolásán kívül, historiai jellemrajzokban adhatja elé a fenségest; életűntetvén a hősnak anyagi vagy szellemi nagy erejét. Figyelemre méltók a nemzeti museum képtárában *Zrinyi* kirohanása és *Cató* halála.

A *zene* hasonlóan bírhat a fenség jellemével: de akkor lágy dal-lamok, olvadó harmóniák helyett erős *dissonáncokat* alkalmaz; vagy ünnepélyessé válik, mint az orgona.

A drámai *arc- és taglejtés* nagy mértékben alkalmas a fenség ábrázolására; ellenben a *tánc* csupán a kellemese szorítkozik; hanemha kivesszük a méltóságos lassú magyart s a férfias vitézi toborzót: „A magyar egy Pindar” mond Berzsenyi.

13. §. Fenséges a költészetben. Ó költészet

Csalatkoznék, ki azt hinné, hogy mihelyt a költő olly tárgyat ír le, mely magában véve, fenséges, mint például: *isten, erény*, vagy a *természeti* nagyszerű *jelenetek*, — műve már az által fenségessé válik. A fenségesnek nem elég a tárgyban léteznie; szükség, hogy az előadás *méltó* legyen tárgyhöz. E szerint van *írásbeli fenség* is, melynek alapja azon *szellemi erő*, melyet a költő művében feltüntetni képes. Minthogy pedig az *erő* annál fenségesebb, minél szűkebb helyre van szorítva aránylag: látnivaló, hogy az írásbeli fenség fő kelléke a *rövidség*, mely kevés szóval minél nagyobb eszmét képes kifejezni. Példa erre Berzsenyinnél: „*Téged dicsóít a Zenith és Nadír.*”

A költészet legrégibb maradványait az ó testamentomban birjuk s ezek átaljában fenséges jelleműek. Úgy látszik, hogy az emberiség őskora sokkal alkalmasb volt a fenségest megérezni s előadni, mint az újabb. Oka ennek, mert őt sokkal több tárgy ragadta bámulásra, a mit megfejteti nem birt; képzelete folyvást tüzhöz volt: rettegett, csodálkozott. A szentírás telve fenséges példákkal: Mózesnél az isten, ki egy szavával teremti a világot; ki a sinai hegyen mennydörgés, villámlás között adja ki parancsait; a tűz oszlop, mely izrael népét ve-

zéri a pusztában stb. Mind fenséges képzetek. Dávid zsoltárai, Jób könyve, a proféták jóslatai telvék a legfenségesb poésissal. Így a XVIII-dik zsoltárban, a tökéletlen fordítás szerint is, milly magasztos a Jehova leszállása:

*Lehajlatá az eget és lejöve,
Lábai alatt homály sötétsége
Alászálla, cherubimon ülven
És a szelek szárnyain repülven stb.*

vagy midőn Esaiás Babylon vesztét jósolja:

A holtak országa megreszkete előtted alatt, (Bábel!)
S elédbe jöve, mikoron oda értél,
Fölkeltek az árnyak, s a föld dalái,
Népek fejedelmei trónjaikról
Mind felálltak,
És üdvözlének, így szolván:
„Te is árnyék vagy, mint mi,
Hozzánk hasonlatos levél.”

14. §. Fenséges a költészetben. Classica költészet.

Ámbár a régi hellenek műérzéke, átaljában tekintve, inkább a kellemes, mint a fenséges felé hajlott: mindazáltal a költők atyja, Homérnál, kedves egyszerűség leplébe burkolva igen sok példait találjuk a legmagasb fokú fenségnek. Illyen az Iliászbán (XV. ének) mikor Neptunus ütközetbe készülven, szekerével a tengeren nyargal, s minden lépése megrázkodtatja a hegyeket; illyen az istenek harca (XX ének) „mire az egész természet megindul, Zeüsz dörög, a föld középpontja reng, úgyhogy *Plutó ijedve szökik fel trónjától*”. Illyen az, hogy Zeüsz megrázzván *ambroziás hajfűrtjeit*, ez által az egész világ alkotmánya megrendül; mit Ovidius már sokkal gyengébben utánoz, nagyobb erőködést tulajdonítván Jupiternek:

*Terribilem capit is concussit terque quaterque
Cesariem; cum qua terras, mare, sidera movit.*

A tragoedia-írók közül *Aeschylus* legfenségesebb: „A sziklához *lángolt Prometheus*” fenséges eszméssel van telve. *Pindaros* odái is fenségesek.

A római költők közzül Horácna némelly odái a fenségbe emelkednek, nem annyira az eszmék, mint az előadás ereje által. Virgil fenséges helyei közül megemlítendők a tengeri vihar leírása (Aeneis I.) hol Neptun a szeleket illy fenyegetéssel csöndesíti le:

Quos ego . . .

és a következő: (Georgicon I.)

*Ipsé pater, media nimborum in nocte, Corusca
Fulmina molitur dextra; quo maxima motu
Terra tremít, fugere ferae; et mortalia corda
Per gentes humilis stravit pavor . . . etc.*

15. §. Fenséges a költészetben. Idegen költészet.

Ha egy pillantást vetünk a keleti népek poesisére: az arab tűnik elénkbe, s megemlíthetjük a *Koránt*, mely ottan-ottan fenséges helyekkel is bír; és a *persa*, mely hatalmas epicussal dicsekszik *Firdusi*-ban, kinek nagy költeménye, a *Shahname* (Királyok könyve) sok fenséges helyet mutathat fel.

Az olaszoknál *Dante* nagy nevével találkozunk, kinek három részre (Pokol, Vezeklény, Paradicsom) osztott költeménye fönsséggel teljes; Ariosto és Tasso fentebb említett művei szinte nem szűkölködnek a nélkül.

A franciák híres drámairói, *Corneille*, *Racine*, *Voltaire*, nem mindenütt érték el a fenségest; újabban *Hugo Victor*, *Lamartine* a nagy nevek.

Az angolok közt *Milton* „Elveszett paradicsoma” sok fenséggel bír; *Shakespeare* a fenség kibányászhatatlan aknája; újabb időben *Byron* műveit kiválólag a fenség jellemzi.

Végre a németeknél *Klopstock* „Messiásában”, *Miltont* követte, de utól nem érhet; *Schiller* és *Goethe* nagy nevek.

16. §. Fenséges a költészetben. Hazai költészet.

Hosszas volna, hazai költőinkből mind azon helyeket fölemlíteni, melyek a fenségest, kisebb-nagyobb mértékben, megközelítik. A figyelmes olvasó szemeit, az eddig mondottak után, nem fogják azok elkerülni: itt tehát csak némelyekre fogunk, mintegy ujjal, rámutatni. Költőink sorában első, kinél fenségesebb helyek fordulnak elé, *Zrínyi*. Midőn az isten szájába e szavakat adja:

„Jaj, török, néked, haragom vesszejének,

Te vagy, de eltörlek, ha ezek (t. i. a magyarok) megtérnek:”

ez sincs minden fenség nélkül. Vagy midőn ezt veti, az isten szavai után:

„Igy monda, de nem nyelvvel és nem szózattal,
Hanem tündöklő isteni akarattal,”

olly kifejezést használ, mely *Homér*hoz méltó volna.

Berzsenyi ódái közül, hogy többet ne említsünk, a *Fohászkodás* az isten hatalmát, fenségét erőteljesen adja elé; *Kölcsey* magasztos ódái szinte a fenséges körében járnak; *Kisfaludy Sándor*, különösen a haza szeretetét felséges képekben állítja elénk s *Vörösmarty* eposzaiban, vagy lelkesült lyrájában elég fenséges helyet találhatunk. Csupán e rövid epigrammot jeleljük ki:

„Fölkele Csák s nagy lelke szavait maga zúgta, hogy írának,
S a költő azokat jegyzeni kezdte hiven;
Amde belé halt a félisteni műbe, s azóta
Csák komor és hallgat kedvese hamvainál.”

Végre Petőfi nem egyszer emelkedik a fenségesbe, mire költeményeiben majd minden lapon találunk példát. Mily emelkedés van e sorokban:

Szállj, lelkem, oh szállj az égitestek között,
És pillants keresztül rejtelmők fátyolán,
Mellyet az istenség titkos ujja szövött,
Bölcsességből-é? vagy csak szeszélyből talán?

17. §. Szomorú és szenved.

A szellemi erőbeli fenség által, de csupán az emberben, két neme a szépek hozatik még létre: a *szomorú* — *tragicum* és *szenves* — *patheticum*, mely két nemet sokan össze is vétenek.

A *szomorú*, vagy *tragicum*, mely a szomorujáték alapját képezi, — az ember küzdelme a sorssal, emberekkel, viszonyokkal; melyektől végre legyőzetik ugyan: de az eszme, a miért küzdött, diadalmat nyer. Így esik el Kemény Simon, Hunyadi Jánosért, de a dicsőség, hogy a nagy férfiut hazájának megtartotta, diadalmassá teszi őt a sir felett. A pusztá szenvedés tehát nem elég arra, hogy *tragicum* legyen: a szenvedő s elbukó hősnek, valamely magasztos eszme által győznie kell.

A *szenves*, vagy *patheticum* heves indulatokat fejez ki: mint harag, bosszuállás, ijedség, tulságos öröm s több e féle. Minthogy az ily indulat-kitörés rövid, hanem erős kifejezésekben szokott történni: látnivaló, hogy a szenvedésnek előadása éppen nem kíván hosszú és cifra előadást. Szép példa erre Bánk-bán jelenete Tiborc paraszttal; továbbá Shakespeare *Macbeth* című szomorujátékában az a hely, midőn Macduffnek hírül vitetvén, hogy gyermekeit *Macbeth* leölette, hosszú hallgatás után felkiált:

Nincsenek gyermekei!

Azaz, „nem fizethetem neki vissza hasonlóval.”

A régi zsidó poesis telve *patheticus* helyekkel; ilyen például a következő:

Te, Babylonnak leánya, meghigyed,
Hogy még végre por-hamuvá kell lenned;
Boldog a ki tenéked e dolgot
Megfizeti, e méltatlanságot;
Ki öledből gyermekedet kívántja
És az erős kősziklához paskolja.

Mennyi bosszuvágy van e szavakban kifejezve!

18. §. Érzelmes.

A mily viszonyban a *patheticus* a fenségeshez, éppen olyanban áll a kellemeshez az, a mit *érzelmesnek* (*sentimental*) nevezünk. Ennek is a szív gerjedelme szolgál alapul: de nem kítőró indulat, mint a szenvedésnél, hanem szelid érzések: öröm, fájdalom, vágy, remény,

vallási buzgóság s több effélék. Illyenek a régieknél Ovidius és Tibullus elégiái; Virgilnél Meliboeus panasza; Homerosnál Andromache búcsúja Hectortól; hazai költőink közül Himfynek sok dala; Kölcsey, Anyos kizárólag érzelmes költők; Vörösmartynál, hogy egyebet mellőzzünk, a következő vers:

Álom, álom, édes álom
 Altass engem, légy halálom,
 Hadd álmodjam Helviláról stb.
 Ott, hol Rába hús vizében
 Rázza árnyékát a szélben
 Két szikár fa és virágzó
 Ágain zeng bús madárszó:
 Ott van sirja Helvilának stb.

19. §. A nevetséges.

A szépek eléadott két főnemén kívül van még egy harmadik: ez a *nevetséges*.

Vannak némelly tárgyak és művek, melyekben sem a kellemest sem a fenségest föl nem találjuk: mindazáltal olly nemű gyönyört okoznak kedélyükben, minőt a szép tárgy, vagy szépmű szokott. Egy majom torzjátéka, például, gyönyörködtet, noha az sem a kellemes, sem a fenséges rovatába nem sorozható. Csokonai „Békaegér-harcát” szinte gyönyörrel olvassuk, noha sem szépek (az az kellemesnek), sem fenségesnek nem nevezhetni.

A kellemes és fenséges saját tökélye s magasztossága által hat reánk: a nevetségesben, ellenkezőleg, épen a tökély s magasztosság nem léte gyönyörködtet. Így tehát a nevetséges, magában véve, *nem szép*. De vajjon, megfordítva, a mi nem szép, az mind nevetséges-e. Épen nem, mert a szépek ellenkezője a *rút*; ettől pedig undorodva fordulunk el, de nem nevetjük. A *kellemes* és *fenséges tevőleges* (positív) a *rút* pedig *tagadólagos* (negatív) szépség.

Mi lesz tehát a nevetséges?

Ha olvassuk a példánul felhozott Békaegér-harcot; magát a tárgyat (Béka s egerek civódása) csekélynek, alacsonynak, rútnek találjuk; de Csokonai úgy terjeszti azt elénk, hogy általa aesthetikai gyönyört érezünk; vagy is „az eléadás tökélye által a tárgy tökéletlenségét folytonosan legyőzi.” Ha valakit ostobaságaért kinevetünk, annál mi bizonytal okosabbnak érezzük magunkat és így „saját tökélyünk diadalmaskodik annak tökéletlensége fölött.” Látni való tehát hogy a nevetségesben a *szép* a *rúttal* összeütközik s *amaz* ezt *folytonosan legyőzi*. Így hát a nevetséges az *ellentét* által jó létre, azért *ellentétes* szépségnek neveztetik.

20. §. A nevetséges kútfejei s a műfurcsa.

Általános értelmezésünk szerint a nevetséges egyedüli kútfeje a rútnek a szép általi folytonos legyőzetése; mindazáltal ki lehet mutatni némelly különösebb viszonyokat is, melyekből a nevetséges keletkezik. Illyen viszonyok a következők:

1. A *fonáság*. Tudjuk már, hogy a kellemesnek lényegét az öszhangzat (rend, szabályosság) teszi; ha tehát ez megzavartatik: ellentét áll be öszhangzat és rendetlenség közt s neveltséges lesz. Így, ha valaki a diszesen leírt lapot, porzó helyett tintával önti le. Még pedig, minél váratlanabbul jó az ellentét, annál szembeszökőbb az, és így annál neveltségesebb.

2. A *törpeség*, mint a *nagyság* ellentéte. Legtöbb esetben a neveltséges akkor áll elő, ha kedélyünk a *fenségesnek* elfogadására volt hangolva, s várakozásában megcsalattatik. Ha tehát a *nagyság* helyett (melly a fonségesnek egyik elemét teszi) törpeség mutatkozik: kész a nevetés. „Vastarunt montes, nascitur ridiculus mus.”

3. A *gyöngeség*, mint az *erőbeni fenség* ellentéte. Valamint az erő kétféle volt: anyagi és szellemi; úgy a gyöngeség is lehet anyagi vagy szellemi.

Az *anyagi gyöngeség* nem annyira neveltséges, mint a szellemi; valamint az anyagi erő sem olly fenséges volt, mint a szellemi. De az ököljog korában a testi gyöngeség egy volt a legneveltségesb dolgok közül; mert akkor a testi erő tartatott legfenségesebbnek. Mindazáltal egy athlétaí termetű, vagy testierejével dicsekvő, de *gyöngé* férfiú ma is neveltséges; mert alakjának és szavainak fensége ellentétbe jó ereje csekélységével.

A *szellemi gyöngeség* napjainkban a neveltségesnek legtisztább kútfeje. Mindazon döreség, balgaság, mit az emberek elkövetnek, szellemi gyöngeségből ered. Az a költő tehát, ki saját szellemének erejével a mások szellemi gyöngeségét legjobban kitűntetni képes: a neveltségest leghatályosabban állítja elé, vagyis a műfurcsát (comicumot) hozza létre.

És így a műfurcsa (comicum) a szépnek az a neme, midőn a szellemi gyöngeség a szellemi erővel úgy hozatik ellenkezésbe, hogy a kettő közti különbség minél felőtőbb legyen.

Ebből az is látható, hogy olly *bűnök*, melyeknek elkövetése *erőt* feltételez, a „furcsa” köréből kizáratnak.

21. §. Neveltséges a művészetben.

A természet országában, emberen kívül, nincs neveltséges. Ha valamelly állatot nevetünk, az onnét van, mert valami emberit fedeztünk fel benne. A képző művészetek kevéssé alkalmasok a neveltséges előhozására; kivéve a festészet *torzképeit* (Carricatura). A zene ollykor műfurcsával párosul, mint a vigoperában (Buffo). De a szin-padi *mimjáték* hatályos eszközlője a neveltségesnek; a torz tánc is említést érdemel.

Legalkalmasb azonban a neveltséges előadására a költészet. Már az ő világban gyakorolta azt. Aristophanes vigjátékai a műfurcsa példányaikép ismertetnek. A rómaiaknál Plautus és Terentius működtek e téren, kevesebb szerencsével. A spanyol Cervantes hőbortos lovagja, Don Quixote, — a francia Molière vigjátékai teljesek comicummal. Shakespeare a szépnek e nemében csaknem olly nagy, mint a fenségesben.

Nálunk magyaroknál a műfurcsa még alanti fokán áll a fejlettségnek. Első comicus írónk Gvadányi, aztán Csokonai, Kisfaludy Károly és többen, — nem nagy szerencsével.

A nevetséges, a szerint, a mint vagy a fenséggel vagy a kelle-messel vegyül, a szépek némelly elegyes fajait hozza létre; mellyek, mint önálló fajok, külön elnevezéssel bírnak. Illyenek:

1. A *gunyor* (satira), melly a nevetséges álarcában komoly célra törekszik, tehát alapja szellemi fenség. Meg kell különböztetni a műfursától (comicum). Mert noha ez utóbbi az emberi élet fonák oldalait s főleg a szellemi gyöngeséget tüntetvén fel, azokat egyszerűs-mind kigunyolni látszik is; mindazáltal a javítási szándék nem lép előtérbe a comicumnál oly határozottan, mint ez a gunyornál történik. A műfursának célja nem az oktatás, hanem a kedély földerítése lévén, ezért óvakodik a satira komoly irányát szembetűnővé tenni, mi által kedélyünk derűltsége megzavartatnék. A műfursca jóízűen nevet az emberek bohóságain; a satira *kineveti* azokat, hogy javitsón. — A gúny majd vigabb, majd komolyabb alakot ölt magára s ez utóbbi alakban nemcsak a tévedéseket, hanem a *vétkei* is ostroma alá veszi. Példák erre Persius és Juvenalis satirái.

2. A *humor* (nedély) hasonlóképp csak álarcát viseli a nevetségesnek; alapjában *fenséges*, többnyire tragicum. Nevetés álarcába rejtezett sirás. Élesen különbözik mind a comicumtól, mind a satirától. Mert a comicum tisztán nevetet, sem keserű utóízt nem hagyván hátra; a satira mintegy bírói tisztet gyakorol az emberek romlottsága felett s az erkölcsi tanulságot szembetűnővé teszi: a humor fájdalmat rejt. A humoros egyén önmagát sem kiméli; fölülemelkedik emberen és világon s ezek megvetése indítja őt nevetésre. Vörösmarty „Rossz bor” című költeményében . . . humor van; Garay „Nagy-Idai cigánya” szinte humoros egyéniség: maga sir, de úgy, hogy megnevetett.

3. A *naiv* (gyermeteg) a nevetségesnek a kellemesseli vegyületéből származik, s valami gyermekileg őszintét fejez ki, ártatlan együgyűséggel; úgyhogy ez együgyűség nevetésre indít, de egyszerűs-mind az ártatlanság megillet bennünket. Legtöbbször mutatkozik gyermekek-nél, vagy a természet egyszerű fiainál; mint például a gyermek, ki meglátván a befagyott vizet felkiáltott: „nincs a víznek leve!” vagy, ki hajókötele látván, bámulatát így fejezé ki: „milly vastag cérna!” — Népies költemény rendszeren naiv előadást használ, mire példa „János vitéz” genialis tudatlanságával; Czuczor „Falusi kis leánya Pesten”; — végre Lévai Szüret című költeményéből álljon itt e néhány sor:

Szüreti színt ölte Két kis hugom ajka,
Meglátszik a szőlő Édessége rajta;
Pörölnék egymást közt Pajzán kedvteléssel
Egyik *megharagszik* S azt mondja bus képpel
Hogy *nem kell az étel.*

Második szakasz.

A különböző művészetek.

23. §. Áttekintés.

A szépnak eléállítására, mint főnebb láttuk, a művészetek szolgálhatnak eszközül. De nem mindenik művészet alkalmas a szépnak minden faját elérni; hanem egyik egyben, másik másban jeleskedik inkább. Egyedül a költészet az, mely a szépnak minden nemére kiterjed; a többi, kisebb nagyobb mértékben korlátozva van.

Legkorlátozottabb valamennyi közt az építészet, minthogy ez csupán élet nélküli alakokra kénytelen szorítkozni; a szobrászatnak már tágabb mezeje van; a festészetnek még tágabb, a fényhomály (Hell-dunkel) a látvány (perspectiv) és a színezet (colorit) előnyével bírván; a zenészet csupán hangokra szorítkozik, a tánc csupán mozgó alakokra s e kettő egymást mintegy kiegészíti. A szónoklat csak félig tekinthető művészetnek, mert őt a hozzá kapcsolt hasznossági tekintet fékezi. Legkorlátlanabb a költészet, mely sok oldalúságával a szépnak minden fájára kiterjed.

Mielőtt azonban a költészetre átmennénk, vessünk egy futó pillanatot a többi művészetekre is.

24. §. Az építészet.

E név alatt nem értjük az úgy nevezett *polgári* építészetet (Architectura civilis) mely csupán hasznosság-, kényelem- és tartóságra számít; hanem azt, melyben *aesthetikai szépség* a fő cél. Az ily értelemben vett épület szinte a teremtő képzelet szüleménye s méltán foglal helyet a szépművek sorában.

A szép építményben megkívántatik az alak *szabályossága*, mely magában foglalja a *mértani alkatot* (structura geometrica) a *méregyent* (symmetria) és *arányt* (proportio). De megkívántatik még ezenfölül a *jellem* (character) is; mert más jellemmel bír egy színház, mással egy templom, vagy siri emlék.

Az építészetben különböző módok (stilus, sztil) uralkodnak; melyek közül nevezetesek:

1. Az *ó kori, klasszikai*, vagy görög építészet, melynek jelleme nyílt, vidám; innen a gömbölyű boltozatok, széles tornácok, a *dór, jón és corinhi* oszloprendek. Ennek ellenkezője

2. A *középkori* vagy *gót* építészet, melynek jelleme zárt, sötét; innen a szűk ablakok, sűrű magas oszlopok, mint valamely fenyves, csúcsos szögboltok.

3. Az *új gót*, vagy *byzanci* sztil, mely a X-dik században keletkezett s némileg a gótot a göröggel egyesíti.

4. Az *aráb* (ez is gótszerű) karcsú minaretjeivel; az *egyiptomi*, az *olasz* (gót-görög) a *francia* (új-görög) mint külön sztilek szoktak említettetni.

25. §. A szobrászat.

Az építészetről a szobrászatra mintegy átmenetet képez az oszlop. Itt már a *holt idomokat élő jellemek* váltják föl. Alakra nézve a szobor vagy minden oldalról látható s ez a tulajdonképi szobor; vagy csak egy oldalról szemlélhető s akkor *domborműnek* (Relief) nevezetetik. Ez ismét háromféle: *magas, középi, mély* (hautrelief, demi-relief, basrelief) a szerint, a mint jobban vagy kevésbbé domborúl ki. Továbbá a szobor vagy egész (statua) vagy csak *mellszobor* (buste = büszt). Domborművel leginkább oszloptalpat, épületet, *érmekeket* (pénzeket) ékesítnek. Ellenkezője a *homormű* (Hohlstich), melyet főleg drágaköveken használnak.

A szobrász főképen az alak teljességére, és szépségére szorítkozik, azért gondosan kerüli mind azt, mi az egyöntetű szép idom hatását gátolná. Ezért alakjain *ruhát* csak szükség esetén (mint a Vesta-szűzeknél) *sínt* pedig sohasem használ.

Több szobornak egy talponi egyesüléséből származik a *csoportozat* (Gruppe), mely által a szobrásznak lehetővé lesz *cselekvényeket* is ábrázolni.

Híres szobrászok voltak hajdan: Phidias, Praxiteles, Polydorus (a Laocoon csoportozatának szerzője). Újabb időkben: Angelo Mihály, Canova, Thorwaldsen, Dávid. Nálunk Ferenczy.

26. §. A festészet.

A síma lapon emelkedő domborművektől a festészetre történik átmenet. A festész immár elveszté a *tömeget*, melyből az építő és szobrász idomította alakjait; ő csupán a felületre van szorítva; de ez ránézve nem baj; sőt annál szabadabb mező nyílik teremő képzeletének, annál kevésbbé nyűgözi, korlátolja az *anyag*. A tömeg domborulását pótolja a *fényhomály és láttáv* (perspectiv) mely őt képessé teszi nem csak egyes alakokat, hanem egész tájt is felfogni; a mi a szobrásznak lehetetlen volt. Minél kevesebb *tömeggel* van dolga: annál *szellemiebbé* lőn művészete.

A festészet elemei a *rajz és színezet*. Amaz alakokat tüntet elé, s magában is használtatik, mint *körrajz* (Contour) és *egyszínű rajz* (Monochron) mely már a világosság és árny kitüntetése által a körrajznál teljesebb. A *színezet* (Colorit) a rajzot mintegy megeleveníti, azt természeti színnel ruháztat föl.

A festészet következő nemekre oszlik.

1. *Tájjfestészet*, melynek célja közönséges részletekből *szép természetet* állítani elé.

2. *Jellemfestészet*, hová az arckép is tartozik, *egyedi* jellemet fejez ki, mely leginkább az arcbán tükrözdik elé.

3. *Történeti festészet*, mely *cselekvényeket jellemzően* ábrázol. Idetartoznak a *genre-*, s a szoros értelemben vett *csendélet*-képek is, mivel eseményt, bárha csekélyebb fontosságút, fejeznek ki.

Nevezetes festési iskolák: az *olasz* (Angelo, Rafael, Correggio, Tizian) a *német* (Dürer, Holbein, Kranach) a *francia* (Poussin, Lebrun, Vernet) a *németalföldi* (Rubens, Van Dick, Rembrandt); melyek ismét számos aliskolákra oszlanak.

27. §. A zene.

A művészet előrebocsátatott három nemének *valódi* vagy csak *színlelt* idomokkal volt dolga: ellenben a zene, az idom kizárásával, csupán hangokra szorítkozik. A három előbbi művészet *tárgyias* (objektív) a zene *alanyi* (subjektív). És így a zenében egész más országa nyílik a művészetnek.

A zenemű elemei: *dallam* (melodia), *összhangzat* (harmonia) és *hangmérték* (rythmus). A régi világban ezek közül csak az első és utolsó volt ismeretes; az összhangzat a keresztyén kor szüleménye.

A zene, előadási eszközeit tekintvén, eloszlik *hangszeres* és *énekes* zenére (Instrumental és Vocal Musik), jellemére nézve pedig két fő osztálya van: *egyházi* és *világi*.

Az egyházi zenét *nyugalmas fenség* jellemzi, legméltóbb hangszere az orgona s emberi hang.

A világi zene, tárgyhöz képest, különböző jellemű és különféle elnevezéssel bír u. m. *nemzeti*, *népi*, *tánc* és *szinpad*i zene, mely utóbbi alatt a dalmű (Opera) értetik.

Híres zeneköltők: Rossini, Donizetti olaszok; Mozart, Haydn, Beethoven, Mayerbeer németek; Auber francia. Magyar dalműírók: Erkel, Császár György, Doppler.

28. §. A tánc és mimjáték.

Miután a zenében az alakoktól, idomtól egészen meg kellett válnunk: mintegy e hiányt pótolni látszik a tánc, mozgó alakjait a zenével párosítván. A régieknél *egyházi* vagy *szent* tánc is létezett (Dávid a frigyláda előtt, a görögök táncai istentisztelet alkalmával). Ma a tánc egészen világi; és valamint a zene, ez is *nemzeti*-, *népi*- és *szinpad*ira (ballet) oszlik. A nemzeti táncból fejlődtek az úgynevezett *társas* táncok, melyek ma már cosmopolita jellemmel bírnak. Legfontosabb mindnyája között a *nemzeti* és *népi*, mert Berzsenyiként, ezek „festik a népek lelkét játszi ecsettel.”

A *mimjáték* a szóló művészetek segéde, alakok által mozdítván elé az eszme kifejezését, s a szóló művészetekkel mintegy a képzőket is párosítván. Főleg a drámai előadásnál fontos szerepet játszik.

29. §. A költészet.

Noha a művészetek főebb elszámolt mindenik neme önálló, teljes önmagában, s mint ilyen, a tökélynek tetőpontját elérheti; úgyhogy efféle összehasonlító kérdéseknek: melyik magasb művészet: a zene-e, vagy a szobrászat? helye nincsen: mindazáltal, ha a szűkebb vagy tágabb korlátok közti mozgást, a több oldalúságot, a kifejezésnek szellemiebb voltát vesszük tekintetbe, a költészetnek kell adnunk az elsőséget. Mert míg a három képző művészet csupán idomokra (és színekre), a zene csupán hangokra szorítkozik: a költészet azon eszköz (a nyelvet) használja, mellynél nemesebb közlöny embernek nem adatott érzelmei s eszméi kifejezésére. S míg amazok csak mintegy *néma jelek*, *tagolatlan* (nem articulált) hangok által ügyekednek kitüntetni az eszmét, a *szelemit*: a költészet *egyenesen*, *nyíltan* fejezi ki magát a *nyelv* által; s a képzeletet segélyül vevén, egyformán bír a szobrász plastikájával, a festő ecsetjével és a zene rythmusával. Míg

a képző művészetek csupán a *külvilágot*, a zene csupán a *belvilágot* adhatja elé: a költő mindeniket. Ezért a költészet először is két főnemre oszlik el: tárgya szerint, a mint vagy a *belső*, vagy a *külső* világgal foglalkozik, leszen *alanyi* (subjectiv) vagy *tárgyas* (objectiv).

30. §. Alanyi költészet.

Ha a költő valamely művében saját örömét, fájdalmát, rokon-, vagy ellenszenvét, stb. szóval ön kedélyhangulatát azaz *belső világot* tükrözteti vissza: akkor művét alanyi költeménynek, eljárását alanyi költészetnek nevezzük. Illy módon az alanyi költeményt könnyű felismerni: de jegyezzük meg, hogy az érzet, mely a költő keblét mozgásba hozza, sokszor nincs bevallva, s a költemény tárgyiasnak látszik, holott nem az. Vegyük, például, Petőfinek e rövid versét: (A Dunán)

Polyam kebled hányszor repeszi meg
Hajó futása s dúló fergeteg!
S a seb mi hosszú és a seb mi mély!
Mínőt a szíven nem vág szenvedély.
Mégis, ha elmegy fürgeteg s hajó
A seb begyógyul, s minden újra jó.
S az emberszív, ha egyszer megreped,
Nincs balzsam, mely hegessze a sebet.

Így álarcozza gyakran az alanyi költő saját érzelmét a *külvilág* képeivel; de a természet mintha csak azért léteznék körülé, hogy őt sirassa, vagy vele örüljön; azt is saját érzelmei színes üvegén keresztül nézi. Így a népdalban is:

„A merre én járok még a fák is sirnak,
Gyöngé ágaikról a levelek hullnak.”

31. §. Tárgyas költészet.

A tárgyas költészetnek tárgya mind az, mi a költőn kívül létezik: tehát *ember és világ*. A tárgyas költőnek szinte éreznie, lelkesülnie kell, mert hisz e nélkül becses művet létre nem hozhatna; de míg az alanyi költő mindent, még a *külvilágot* is, saját érzelmei szempontjából néz; ki tárgyas költő megfordítva, magát mintegy megtagadja, s tárgyával azonosítja; s vagy csupán mint nyugodt *elbeszélő* jelen meg, mint az *eposzban*, vagy egészen *háttérbe vonul*, — mint a *dramában*. Midőn az *Iliászt* olvassuk, úgy tetszik, mintha egy ősz apát hallgatnánk, ki nyugodtan beszéli gyermekeinek a fiatal korában történt dolgokat. S megtudjuk, mit érez Achillesz, Agamemnon, Odysseusz, stb.; jelen vagyunk a Hector érzékeny búcsúján; de, hogy mit érez Homer, a költő, azt sehol még nem is sejtjük. Csupán egy hely van, az *Odysseában*, hol a lantos, *Demodochos* megjelenése a költő saját érzelmeit látszik visszatükrözni. — De itt is úgy el van fátyolozva az alanyi érzelem, hogy annak jelenlétét csupán gyaníthatjuk.

32. §. A költemények osztályozása.

A költemények három osztályba soroztatnak.

Midőn az alanyi költőt saját öröme vagy bánata, lelkesedése, — reménye, vagy kétségbeesése stb. felindítja: a benne uralkodó érzellem magához illő hangot keres; melyet ha eltalál, azaz forma és érzellem öszhangzásba jő, származik a *lantos* (*lyrai*) költemény.

Midőn a tárgyias költő valamely eseményt, vagy több események összefűzött láncolatát a multnak alakjában, mint már megtörténtet, ad elő; ez lesz az *elbeszlő* (*eposzi*) költemény.

Midőn végre a tárgyias költő valamely szemünk előtt fejlődő eseményt, azaz *cselekvényt* ábrázol, tehát már nem a multnak, hanem a *jelennek* alakjában adja azt elé: ez a *szini* (drámai) költemény.

E három fő osztály mellé, mint negyediket, némelyek még a *tanköltészetet* számítják: de ez, mint általában a *leíró*, *példázó*, *pásztori* költészet inkább csak átmeneti hidul szolgál a lyrai költeménytől az eposzra. —

33. §. A költemények általános kellékei.

Minden költeményben általános kellék és elengedhetlen feltétel az *egység*.

Lantos műben ez egység abban áll, hogy ott minden egy érzellemnek, egy fő eszmének rendeltetik alá, mely az egésznek mintegy magvát képezi. Például a fentebb felhozott költeményben (*A Dunán*) mageszme ez:

„Az emberszív, ha egyszer megreped
Nincs balzsam, mely hegessze a sebet.”

A vers teljes, mert minden el van benne mondva, mi a fentebbi eszme világítására szükséges; de egyszer s mind *szabatos* (*praecisum*), mert semmi fölösleg nincs benne.

Elbeszlő költeményben megkívántatik az események egysége, azaz, hogy minden esemény, mely a darabban előfordul, egy fő eseménynek legyen alárendelve. Így a Zrinyiászban fő esemény Zrinyi hős védelme és halála; mellék események, *Delü Vid* és nőjének kalandja, *Radivoj* és *Jurasics* éji története stb.

Drámai költeményben szükséges a *cselekvény* egysége. *Cselekvény* az, midőn az események mintegy előttünk születnek, fejlődnek ki, és érnek meg; úgyhogy a drámai hős első lépése szükségkép okozza a másodikat, ez a harmadikat, s így tovább. Midőn *Lear* király (*Shakespeare*) hízlgő leányai közt országát felosztja, a hizelegni nem tudó leányt pedig száműzi: e gyöngesége által már elvetette magvát a háládatlanságnak, mely számára utóbb olly keserű gyümölcsöket terem.

Elbeszlő és szini költészetben szükség ezenfölül a *jellem* egysége. Az *eposzi jellem* abban különbözik a *drámaiktól*; hogy amaz, mint már egészen kifejezett, állittatik elénk, ez pedig előttünk fejlődik. *Aeneas* jelleme például, ugyanaz a darab elején, mint a végén; ellenben *Macbeth*, a dráma elején csak nagyraavágyó hős, végén pedig *bitorló zsarnok*, ki gyilkosság által jutott a trónra, honnan alá kell buknia.

34. §. Lantos költészet.

A lantos költemények közt először is a *dalt* és *éneket*, *ódát* és *hymnuszt* különböztetjük meg.

Dal és *ének* egy színvonalon áll. Mindegyik a *hevült szívnek kiömlése*, különbség köztük csupán, hogy amaz világi, ez vallási. Amarra példák a Himfy-dalok, Vörösmarty és Petőfi dalai; erre amaz igen szép ének: „Oh könyörgést meghallgató!” Mind a dal, mind az ének a „*kellemes*” körébe tartozik.

Óda és *hymnus* hasonlóan egy fokon állnak. Mindenik a *költői lélek emelkedése*, amaz világi, ez szent érzelmekben. A *szózat* és *fohász* méltó példák. Óda és hymnus a *főnségesben* jár. —

E négy faj a lyrai egységet, rövideget leginkább megkívánja; hogy csupán annyi, se több, se kevesebb, adassék, mennyi az *érzelem kifejezésére*, a *mageszme* felöltöztetésére megkívántatik. — Ha a *dalnak* és *ódának* csupán mageszméje adatik, eléáll a *lyrai epigramma* (görög epigramma). Így Vörösmartynak ez epigrammjában egy egész óda mageszméje van összeszorítva:

„Meg ne ijedjete, a hazaföldnek szíve dobog fel:
Kölcsей sírjától keble örökre sebes.”

35. §. Lantos költészet. Folytatás.

Ha a költemény a *dalnak* tömött egységétől, *hevétől* eltávozva, mintegy kiszélesedik, nyugodtabbá, tárgyiasabbá lesz: *elégiának* mondatik. Ez már nem rekeszti ki a *leíró*, *elbeszélő* elemet annyira, mint a dal; tárgya különben mindenkinek ugyanaz. Ovidius és Tibullus *elégiái* változatos példákat nyújtanak. Erdélyi *elegiája* „Család képem” bár igen szép költemény, nem bír a kellő nyugodtsággal; Petőfié („Vajda Péter halálára”) ódába emelkedik. Tompa *költői levele* („Egy barátom után”) a legszebb *elégia*.

A régieknél egy neme az *elégiának* divatozott még: a *távyszózat*, *heroide*, mellyben a *költő* nem saját, hanem elhunyt személyek *érzelmeit*, *levél* alakban festi. Illyenek az Ovid *hős-levelei*; mellyeket az újabb korban is többen utánzóttak, péld. Pope angol *költő*: „Heloise levele Abelárdhoz” s nálunk Horváth Endre.

Rhapsodia, *dithyrambe*, az ódához tartozó, magas szárnyalatu, lyrai költemények. Amarra példa „Rákos Nymphájához” Kölcsейtől; erre „Evoe!” Csokonaitól.

36. §. Átmeneti fajok.

Ha a lyra rövid alakjában már némi esemény, vagy cselekvény is jelenik meg, származik az *elbeszélő* költeménynek azon faja, melly *románcának*, *balladának* neveztetik.

A *románca* és *ballada* eredetileg egy volt: amaz a déli, ez az északi népeknél divatozott. Újabb időben különbség köztük az, hogy a *románcában* egy kis esemény egészen dallá olvad fel; a *ballada* pedig

valamely tömöttebb eseménynek főbb pontjain lyrai rövidséggel, gyorsasággal szökdél végig. Szép románca Bajzánál az, mely így kezdődik: „Hős fiad ha él-e? Hol van merre tért . . .”, mű balladára példa Kölcsseynél a „Dobozy”, s Garaynál több e nevű költemény. Azonban a balladák eredeti formája a *scótok* és *svédek* népköltészetében keresendő, — mely forma a mi népköltészetünkben is fellelhető.

A *pásztori* vagy *mezei* költemény (Idyllium) hasonlóan átmenetet képez, *elégiáról* az *elbeszélő* költészethez. Uralkodó érzelem benne a természetnek élénk érzése, mely a polgárisult világ romlottságával ellentétben áll. Ide tartozik a *festő költemény* is, minő például a „Tavasas”, Csokonaitól, Kleist német költő után.

A *tanköltszet* (poema didacticum); azaz valamely oktatásnak költői ruhába öltöztetése, szinte átmeneti faj. Itt a költő nem alanyi érzelmeit, de alanyi eszméit adja elé, mégpedig *tárgyiasan*, és így *elbeszélővé* válik, a nélkül, hogy maga háttérbe vonúlna. —

A tulajdonképi *tankölteményen* kívül, melyre szép példa a *Georgicon*, idetartoznak még a *satyra*, *római epigramma*, *költői levél*, az *aesopusi mese*, *parabola*, *paramythia*, melyek részletezése a költészettanba való.

37. §. Elbeszélő költészet.

I. Hősköltemény.

A *hősköltemény* azért nevezetik így, mert tárgyát rendszeren a nemzetek hős korából meríti. Többnyire valamely *nagy eseményt* választ, mely egy egész nemzet, vagy világrész sorsára kihat. Illyen volt a görögökre nézve a trójai hadjárat, a rómaiakra nézve Aeneas költözése; nyugoti Európára nézve a keresztes háborúk, Kelet-India körülhajózása Vasco da Gama által; melyeket Homer, Virgil, Tasso, Camoens (portugál költő) eposz tárgyúl használtak. Illyen volt nálunk a honalapítás nagy munkája, melyet Horváth Endre és Vörösmarty megénekelt. A fő eseménybe *mellékesemények* (episodok) *szövetnek*, mint a Dido szerelme az Aeneisben stb. az egészben pedig egy fő hős emelkedik ki a többi felett; mint a fentebb említett költőknél *Achilleusz*, *Aeneas*, *Godofréd*, *Vasco da Gama* és *Árpád*. — E fő hősnek, valamint a többinek is, jelleme csak *rajzoltatik*, *de nem fejtetik* (mint a drámában); maga a hős egy fensőbb, *tulvilági hatalom* befolyása alatt áll; tehát *nem öndíllólag cselekszik* (mint a drámában). Illy természet fölötti lény, hatalom működése szükségessé teszi a *csodást* (mirabile); melyet szinte a hős költemény lényegéhez tartozónak állítanak.

Azonban e szabályoktól számos *eposz* eltér. Az Odysseában már nincs *nagy esemény*, sőt az *Ilíadszban* is nem maga a trójai háború, hanem *Achilles haragja*, képezi a sarkot, mely körül az egész forog. *Ariostónál* a szerelme miatt megőrült Roland volna a fő; de mellette más hősök is, szintolly nagyságra emelkednek. „Szigetvár védelme”, bár nevezetes dolog, nem egész nemzet sorsára kiható esemény. *Milton* „Elveszett paradicsoma”, *Dante* „Isteni színjátéka” és még több jeles költemények, szinte nem vonhatók a főnebbi szabályok alá; valamint a keleti nemzetek *eposza* sem.

38. §. Elbeszélő költészet. Folytatás.

2. Regény.

A regény *korunk* eposza; de épen azért a hőskölteménytől lényegesen különbözik. Valamint külsejéről lehányta a mérték és rim bilincseit: úgy belső szerkezetére nézve is legszabadabb a költészet minden fajai közt. Ebben is vannak fő és mellék események, de azok nem magokban véve fontosak, hanem, a mennyiben a *működő személyek jellemére hatnak*, s az egésznek kifejlődését *elősegítik*, vagy *hátráltatják*. Itt már az előforduló személyek jelleme nemcsak *rajzoltatik*, hanem *folytonosan fejtetik is*, mint a drámában; tehát a regény hőse nem valamely fensőbb hatalom által vezettetik, hanem *önállón cselekszik*; ennél fogva a *csodásnak* semmi helye a regényben. Hogy a regény *tanítói eleméből* is sokat megbír, azt bizonyítják az úgy nevezett *irány-regények*. A regény megalapítójául a spanyol *Cervantest* nézhetjük. „Don Quixote” című *vig* regényével.

39. §. Folytatás és vége.

3. Költői beszély. Novella. Monda.

A hős költemény, mint fentebb láttuk, nem mindig jelenik meg oly szabályos alakban, mikép azt meghatároztuk. Kisebbszerű események vétetnek fel, a csodás, a túlvilági hatalom működése mellőztetik; ellenben a hős mint ön akaratjából cselekvő személy szerepel s több efféle. Az ily költeményeket e széles értelmű név alatt szoktuk összefoglalni: *költői elbeszélés, költői beszély*. Ide tartozik Garay „Szent Lászlója”, „Frangepán Kristófnéja” stb. Idetartoznak a Kisfaludy Sándor *regéi* is, noha ezek, lyrai formájokra nézve, a balladákhoz közelítenek.

Több költői beszély összefűzéséből ered a „k. beszélykoszorú”; millyen a „Metamorphosis”, a *Frithiof-rege* s. t. b.

A *beszély* (novella) a regénytől csak benső és külső terjedelmére nézve különbözik; a mennyiben gyorsabb cselekvény folyama van; mi őt a regénynél drámaibb menetűvé teszi.

A *monda*, a nép ajkán él tovább, s onnan megy át a költészetbe; példák *Toma* népmondái. Ha tárgyat a keresztény vallás (költött vagy igazi) történetéből meríti, nevezeték *legendának*. Mind egyiket a *csodás* jellemzi főképen, melyet a tanulatlan nép képzelődése sző belé.

40. §. Drámai költészet.

A költészet valamennyi nemei közt legtárgyasabb a színi, vagy drámai. Ebben a költő egészen elvész szemünk elől; csupán az általa teremtettt alakok *beszélnek* és *cselekesznek*. A *beszéd* (monolog, dialog) csak annyiban nélkülözhetlen, mert ebből tudhatjuk a cselekvény folyamát; a cselekvény pedig az egyes szereplők *jellemét* tünteti föl. Itt tehát már nincs helye a *fejtegetésnek*, mint a regényben, hol a hősök jellemei előttünk mintegy *felboncollatnak*; a drámai hősnek

cselekednie kell, hogy jellemét felismerjük. Hosszas beszélgetés, mely a cselekvény folyamatát előbbre nem mozdítja, drámában rendkívül unalmas.

Színműben három fő momentumot kell megkülönböztetni: a *bevezetést*, *bonyolodást*, *kifejlést*.

A bevezetés mintegy magva a drámának, melyből az kikel; a bonyolodás nehézségeket halmoz a kifejlés elébe; végre a kifejlés bennünket mintegy kiengesztel.

Drámában az *egység* fő dolog. Aristoteles három féle egységet állított fel: *hely-, idő-, és cselekvény-egység*; de ezek közül csak az utolsó a *lényeges*. A többit megtartani jó; de a legnagyobb költők (mint Shakespeare) is mellőzték.

41. §. Szomorújáték.

A szomorú játék alapja a tragicum, a mikép ezt föntebb, a maga helyén, meghatároztuk. Tehát az ember *küzdelme* a sorssal, viszonyokkal; melyektől végre maga ugyan legyőzetik, de az eszme a miért küzdött, diadalt nyer. S ez az, a mi bennünket kiengesztel, mert különben a szenvedés látása leverő lenne ránk nézve s nem érezhetnők a gyönyört, melyet minden *szépműnek* okoznia kell. Vajjon *Kont és társai* elbukása nem lenne-e ráknézve leverő (a „Bujdosók” című szomorújátékban, Vörösmartynál) — ha azt a kényúr Zsigmond bukása nem követné? — Ez engesztel ki bennünket a derék nemesek halálaért.

Híres szomorújáték szerzők: *Aeschylus, Sophocles, Euripides* (ez és a római *Seneca* már mesterkél), *Alfieri, Calderon, Shakespeare*; — *Racine, Corneille* (mesterkéltek). Nálunk *Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Czákó & c.* —

42. §. A vígjáték.

A *vígjáték* az emberi élet *nevetséges* oldalait tünteti fel; alapja tehát a *műfurcsa*, vagy *comicum*. A *vígjáték hőse*, épen mint a szomorúé, hasonlóan küzd a sorssal, emberekkel, körülményekkel: csak-hogy itt a sors nevetséges akadályok, kis szerű cselzövények alakjában lép föl; *mellyekből a darab hőse mindig győzedelmesen menekszik ki*. Fő dolog itt is a jellemzés; az olly vígjáték, mely csupán nevetséges helyzeteken (situatio) alapul, nem sokat ér.

A vígjáték, a szerint a mint a *fenn-*, vagy *al-comicum* terén forog, neveztetik (Egy pohár víz) *Társalgásinak*; vagy *bohózatnak*.

Jeles vígjáték-írói már a görögöknek is voltak. Itten megkülönböztethetjük az ugynevezett *régi és új vígjátékot* (*Comodia prisca & nova*). Amabban az élő és tekintélyes egyének, minden kímélet nélkül pellengére állítatnak; ez már költött neveket és személyeket használ. A rómaiaknál *Plautus, Terentius* működtek e téren; a spanyoloknál *Calderon és Lopez de Vega*, franciáknál *Molière*, az olaszoknál *Goldoni*, angoloknál *Shakespeare*, a németeknél *Lessing* teremték meg a vígjátékot. Nálunk, a nemesebb vígjátékban *Kisfaludy Károly* az első tehetség, utána többen is próbálkoztak, mint *Nagy Ignác, Szigligeti, Obernyik, Vahott, Eötvös* stb.

43. §. A tulajdonképi színmű (dráma).

A tulajdonkép úgy nevezett *színmű* (nézőjáték, dráma) csak az újabb kor szüleménye; s a szomorú és vigjátékot magában egyesíteni látszik, mennyiben a tragikai közdelem benne öröndetesen fejlődik ki. Alapja ennek az *érmesség*, mely könnyen *érmessé* fajulhat, mint Kotzebuenál. Tárgyára nézve lehet *történeli*, azaz *lovagi* vagy *nemzeti* és *családi* s *népies* színmű, mely a polgári vagy népi élet-.....

* * *

K: Kéziratából Voinovich feljegyzése szerint: „Csak az általános rész maradt fenn.” (Voinovich, II. 274—75. l.) Ma már nincs meg, valószínűleg a Voinovich-villában égett el.

A Széptani jegyzetek korai fogalmazványja. MTA kézirattára, Szél Farkas iratai közt.

A Széptani jegyzetek végső fogalmazványának töredéke. OPIM. Darnay Kálmán gyűjteménye.

Ez a négy félbehajtott, fehér ívrétlapra írt kézirat a Széptani jegyzetek 1—7. §-át tartalmazza. A fogalmazványt a költő letisztázás után elhajthatta. Négybe volt hasítva, s csak később ragasztották újra össze. A kéziraton némi javítás látható. Pap Károly szövegétől nem tér el, két lényeges kiegészítéstől — nyilván későbbi beszúrástól — eltekintve.

M: A jegyzetek tartalmi beosztását, a fejezetcímeket 1910-ben közölte Pap Károly (Arany János magyar irodalomtörténete. 17—18. l.).

Arany János széptani jegyzetei. Bp. 1934. — Arany János emlékkönyv.

A összes művei közé az Összes Prózái Művek 1949-es kiadásába vették fel.

A jegyzeteknek A. kézírásában megtalált töredékét a kézirat alapján, a többi Pap Károly kiadása alapján közöljük. A kézirat a következő szövegmódosulásokat mutatja:

Szv:	Lap:	Sor:	
	532:	21	<i>törvényeit alatt áthúzza föltételeit</i>
	533:	24	A második bekezdés áthúzza (a másolatokból hiányzik is): <i>A kézműveket nem számíthatjuk a művészetek közé, mert ha csinos dolgokat állítanak is elő, azokban nem a szépség, hanem a hasznosság a fő cél, s nem fejeznek ki semmi eszméit. A kertészet csak rendező, mely a festészetet utánozza.</i>
	534:		Az 5. § címe: <i>A szépet meghatározni nehéz</i> alatt áthúzza <i>A szép meghatározása.</i>
		6	<i>tárgylagos</i> alatt áthúzza <i>elvont</i>
		8	<i>birtak</i> alatt áthúzza <i>tudtak</i>
		18	<i>azon nagy</i> alatt áthúzza: <i>az, hogy lényeges</i>
		25	áthúzza, <i>A művészi szép mindig eszmét fejez ki.</i>
	535:	7	<i>szellemi után</i> áthúzza, <i>dolgot</i>
		8	A harmadik bekezdés áthúzza: <i>Az igaz, magában véve és jó egyenesen (direkte) kifejezve még nem szép ugyan, de széppé lesz, ha indirekte az idomban és idom által fejeztetik ki. Például egy szakasz a történelemből nem szép, mert az igazat</i>

Lap: Sor:

direkte és pusztán fejezi ki. Például a história az igazat direkte fejezi ki : magában tehát még nem szép ; egy történeti köllemény

535 : 30 A bekezdés a fogalmazványból hiányzik; későbbi lényeges kiegészítés, ezért a szövegben meghagytuk.

35 éneke alatt áthúzza, hangja
536 : 3 sziklákat alatt áthúzza, bérceket
6 A mondatkezdő egy nyájas vid áthúzza

Az Arany kéziratában fennmaradt részlet és a Pap Károly közlésében megjelent szöveg közt a következő eltérések mutatkoznak:

532 : 3 jóra helyett PK. szövegében jó felé
7 fürkészése helyett kifürkészése,

ismereteket nem kurzív
álltak elé a különböző helyett állnak elő különféle

9,10 tettekre, anyagi nem kurzív
II példál helyett p.o.

15 kíván helyett kíván

21 vizsgálni, helyett vizsgálni : ez

22 széptan, szépszerűt nem kurzív

533 : cím Ízlés. Ítéset. helyett Ízlés. Ítéset.

I bizonyítja helyett bizonyítja

2 természetben nem kurzív, hegy vidék egybeírva

4 számíthatók helyett sorozhatók

5 előállítani helyett hozni létre

9 szépségét után nincs vessző

II minden embernek helyett mindenkinek

12 összehasonlítása által fejlik ki helyett vizsgálata

által nagyon is ki lehet képezni. —

15 tehetünk helyett tudunk tenni

22 mozgások helyett mozgás

24 1-ör helyett 1., ugyanigy később 2-ör, 3-ör

helyett 2., 3.

28 elé, mint helyett elő :

31 nevezzük helyett szoktuk mondani

34 által nem kurzív; ezek a színészet helyett ezek

főként a színjáték

35 kézi mesterségeket helyett kézművességet, gépe-

szetet stb.

36 dolgokat állítanak is helyett dolgokat is állítanak

sajátkép helyett sajátképen

37 a hasznosság a fő cél helyett a célszerűség, hasz-

nosság a főkéllék

tehát a jót helyett tehát nem a szépet, hanem a

jót

534 : I nem helyett sem

3 örök nem kurzív

célozza : magában véve tehát nem helyett tár-

gyazza és így, magában véve nem

5 fő célja után mindig

6 E kérdés sokat fárasztá helyett e kérdés sokszor

Lap: Sor:

- 534 : 9 *a szépet lehet érezni, de meghatározni nem lehet helyett a szépet csak érezni lehet, de meghatározni nem*
- 10 *különböző helyett különféle*
- 11 *kisebb-nagyobb mértékben megközelítik helyett megközelítik ugyan kisebb-nagyobb mértékben*
- 12 *megemlítjük Kant értelmezését helyett Kant értelmezését említjük meg*
- 14 *Ezen helyett E*
- 15 *mikép hat ránk, alanyilag mikép tetszik helyett hogy mikép tetszik (nem kurzív), mikép hat ránk alanyilag*
- 17 *A tetszés alanyi dolog : ez a mondat hiányzik.*
- 26 *oly helyett olyan*
- 28 *megtagadják helyett kereken tagadják*
- 32 *csupán a művészeti szépet határozni meg nem kurzív*
- 37 *itten nem helyett nem*
- 535 : 1 *külső formát helyett külformát formákat helyett mértékét formát is helyett formát (nem kurzív)*
- 2 *a mely szerint-től alakul-ig terjedő rész helyett miáltal például a költemény a nem költeménytől különbözik ; mely által egyik költemény eposz, másik ballada, harmadik óda lesz stb. Ezt nemcsak versmérték eszközli, hanem a benső költői forma ; s*
- 5 *formája nem kurzív; dálnak helyett eposznak*
- 6 *formákban tehát valamely eszme, valamely szellemi helyett benső idomban tehát valami eszme*
- 8 *eszme nem kurzív*
- 10 *igazat nem kurzív; jót nem kurzív a kifejezés által széppé tenni helyett széppé tenni a kifejezés által*
- 12 *Az igazat és jót helyett Ugyanis az igazat és jót nem kurzív*
- 13 *tudomány- és helyett tudományok-a művészet formái által (indirekte) és akkor a formával egyesülvén, széppé helyett nem egyenesen (indirekte) a művészet formái által és akkor széppé*
- 15 *elő adva helyett adva elő*
- 17 *a szépmű : utáni részlet a még-től a bensőleg-ig hiányzik.*
- 20 *amely mintegy helyett amely*
- 23 *ahelyett helyett ahelyen a művészi forma által tüntettük elé, az idommal egyesítettük helyett a művészeti formán tükröztük át, a forma által fejeztük ki*
- 25 *az egész bekezdés hiányzik a kéziratból; lényeges betoldás, tehát átvettük Pap Károly szövegéből.*

Lap:	Sor:	
535 :	30	így helyett úgy
	31	egyét jelent helyett egyre megy
	34	szembeötlő helyett szembetűnő
		zord, sziklás havas vidék helyett zordon, sziklás hegyvidék
	35	nyájas rónaságtól, a fülemüle éneke helyett nyájas völgytől vagy rónaságtól, — a fülemüle bájos dala
	36	mily igen helyett mennyire
536 :	38	szépsége a bennők helyett szépsége főleg a bennük sziklaomlások stb. Sőt helyett sziklaomlások, barlangok stb., sőt
	2	kisímitott helyett szabályos alakú
	7	megdőbbentik, mint például helyett megdőbbentik, — s e megdőbbenésből fejlik ki azután a gyönyör. Például
	8	A Csak-kal kezdődő mondat hiányzik.

KÉPEK JEGYZÉKE

1. Arany János 1865-ben. (Barabás Miklós olajfestménye)
2. A „Hermina” c. novella részlete (Életképek 1846.)
3. Részlet Gogol „A köpenyeg” c. elbeszélésének fordításából (Szépirodalmi Figyelő 1861.)
4. Arany első nyomtatásban megjelent cikkének részlete (Társalkodó 1841.)
5. Arany egyik politikai cikkének részlete (Nép Barátja 1848.)
6. A „Valami az asszonancról” kéziratának részlete (1850.)
7. A „Széptani jegyzetek” fogalmazványának részlete (1857.)

KÉPES IRÓK

1. Arany János 1803-ban (Barabás Miklós ötlesteremtése)
2. A. „Hermán”, c. novella részlete (Erdélyiek 1846)
3. Részlet Gogol „A körmöze”, c. elbeszélésének fordításából (Szépirodalmi Füzetek 1861)
4. Arany első nyomtatásban megjelent ciklusának részlete (Társas-könyv 1841)
5. Arany egyik politikai ciklusának részlete (Nép Barátja 1848)
6. A „Válasz az asszonyok”, kéziratos részlete (1850)
7. A „Szépirodalmi Füzetek”, fogalmazványának részlete (1857)

NÉVMUTATÓ

- Ady Endre 629
 Aesopus 478
 Ágai Adolf 630, 631
 Aischülos (Aesscylus) 643, 657
 Aladár hun királyfi 456
 Alarich gót király 449
 Albert magyar király 193, 467, 469
 Albricus 460
 Alfieri Vittorio 657
 Alfonzó aragóniai király 327
 Alfonzó, (estei) 343, 428
 Alkaios (Alcaeus) 244
 Álmos vezér 271, 457
 Alvinczi Péter 482
 Amade László 236, 237, 238, 239, 241, 244, 252, 255, 256, 493
 Anakreon 637, 638
 Anonimus 223, 270, 271, 273, 455, 460, 610
 Apáczai Csere János 485
 Apáti Ferenc 470
 Apelles 359
 Apor László vajda 192
 Aranka György 496
 Arany László 570, 571, 575, 578, 587, 593, 612, 613, 623, 630
 Aranyrákosi Székely Sándor 523
 Ariosto 331, 335, 336, 339, 354, 355, 364, 398, 407, 408, 409, 410, 417, 418, 426, 427, 428, 437, 550, 617 skk., 638, 644, 655
 Aristides 641
 Aristophanes 542, 647
 Aristoteles 334, 435, 562, 657
 Atádi Vilmos 585
 Atila (Etele) 219, 265, 448, 449, 454, 455, 456
 Attilius Regulus 539
 Auber 651
 Aranyos Pál 237, 241, 255, 502, 646
 Árpád vezér 190, 219, 269, 270, 271, 282, 448, 455, 508, 528, 552, 655
 Babits Mihály 570, 622, 628
 Bajza József 261, 262, 444, 513, 514, 519, 520, 528
 Balambér hun király 448
 Balassa Bálint (Balassi) 231, 232, 252, 253, 479, 486, 487, 510, 525
 Bánk Bán 275 skk., 477, 529, 574, 611 skk., 618, 627, 645
 Bánkai Nagy Mátyás 477
 Baráth Ferenc 633
 Barcsai Ábrahám 232, 495, 502
 Báróczi Sándor 495, 497, 498, 513, 515
 Baros Gyula 595
 Baróti-Szabó Dávid 497, 501, 503, 616
 Barta János 622
 Básta György 196
 Báthory Gábor fejedelem 526
 Báthory István hadvezér 470, 474
 Báthory István lengyel király 479
 Báthory László pálos barát 471
 Báthory Zsigmond fejedelem 487
 Batizi András 231, 474, 478
 Batsányi János (Bacsányi) 497, 507, 515
 Batthiány Lajos 187
 Baumgarten Sándor 532
 Beethoven 651
 Békés Gáspár erdélyi trónkövetelő 479
 Béla hun vezér 456
 Béla, I. magyar király 272, 458, 462
 Béla (vak) magyar király 191, 458, 462

Béla, III. magyar király 191,
325, 459
Béla, IV. magyar király 192,
466
Beniczky Péter (Beniczki) 231,
237, 486, 487
Benkő Imre 605, 625, 631, 632
Beöthy Zsolt 576, 628
Beregszászi Pál 498
Bernát, Szent 231, 326, 466
Berossos (Berosus) babiloni író
453
Bersek József 576
Berthold herceg 275
Berzsenyi Dániel 516, 517, 518,
556, 639, 642
Bessenyei György 232, 471, 472,
494, 495, 496, 500, 501
Bethlen Gábor 482, 483, 486, 487
Bion görög költő 637
Boccaccio 477
Bocskai István 196, 482, 487
Bod Péter 492
Bogáti Fazekas Miklós 477
Boileau 495
Bonfinius (Bonfin) 469, 477
Bor vezér 282
Borgia Lucretia 530
Bornemisza Péter 480
Bornemisza Tamás 476
Both János 470
Botond vezér 271, 273, 457, 524
Bouillon Gottfried (Godofréd)
405, 407, 408, 409, 422, 428,
434, 437, 438, 439, 552
Brodrinszky 608
Brutus 541
Buczy Emil 517
Budai Ézsaiás 500
Bulcsu vezér (Bulcs) 271, 273,
457
Byron 332, 554, 644
Calderon 557
Caesar, Julius 528, 541, 563, 564
Camões, Luiz de (Camoëns, Camo-
ens) 265, 335, 336, 426, 427,
549, 550
Canova 642, 650
Cassius 541
Cato 378, 539, 641, 642
Cervantes 336, 428, 647, 656
Cicero 345, 513, 516, 637
Chladni, Ernst 220, 233, 250

Constantinus Porphirogenetus
453
Correggio 637
Corneille 495, 562, 644, 657
Czakó Zsigmond 530, 657
Czillei Ulrich 194
Czuczor Gergely 226, 520, 523,
524, 525, 543, 585, 648
Csaba hun királyfi 448, 456
Csák Máté 464, 528
Császár Elemér 610, 614, 621
Császár Ferenc 520
Császár György zenészerző 651
Csató Pál 526, 529
Csécsi János 485
Csengeri János 617
Csengery Antal 569, 608, 609, 613,
616, 618, 619, 620, 621
Cserei Mihály 486
Csery 612
Csokonai Vitéz Mihály 237, 261,
263, 506, 508, 509, 510, 518,
526, 553, 557, 558, 559, 646,
647, 655
Csombor Márton 485
Darnay Kálmán 658
Dayka Gábor 504, 507
Dálnoki Benkő Márton 486
Dante 253, 331, 335, 416, 426,
427, 436, 617, 644, 655
Dares Phrygius 271
David d'Angers francia szobrász
650
Deák Ferenc 187
Debreceni Márton 523
Degré Alajos 531
Demosthenes 637
Detre (veronai) 456
Dévai Bíró Mátyás 473
Dézsi Lajos 628, 629, 630
Dobó István 524
Dobó Krisztina 479
Dobrovsky 608
Donizetti 651
Doppler Ferenc 651
Döbrentei Gábor 462, 512, 517,
523, 626
Dugonits András 223, 234, 498,
499, 501, 505, 510
Dürer, Albrecht 468
Eckbert babenbergi püspök 276
Egressy Gábor 594, 595

- Emese (Emes) 457
 Endre, I. király (András) 190, 458, 461, 462
 Endre, II. király (András) 191, 192, 219, 275 skk., 459
 Endre, III. király (András) 265, 459, 461, 192
 Eötvös József 514, 526, 531, 629, 657
 Ercsey Sándor 594, 612, 618, 623
 Erdélyi János 220, 222, 249, 514, 521, 525, 600, 603, 654
 Erdősi Szilveszter János 219, 474, 481
 Erkel Ferenc 651
 Erzsébet, Szent 306
 Erzsébet magyar királyné (Zsigmond lánya) 193
 Eszterházi Miklós nádor 484
 Etédi (Sós) Márton 266, 370, 506
 Euripides 657
 Ezopus 203
 Faludi Ferenc 235, 243, 253, 255, 492, 493, 494, 497, 558, 639
 Farkas András 223 I. még Lupus Andreas
 Farkasics Péter 384 skk.
 Fáy András 512, 514, 525, 526, 528, 559, 560
 Fazekas Mihály 499, 506
 Fehér György 512
 Félegyházi Tamás 474
 Felvinczi György 491
 Fénelon, Francois de Salignac (Fénélon) 387
 Ferdinánd, I. magyar király 195, 473, 593
 Ferdinánd, II. magyar király 197
 Ferdinánd, III. magyar király 197
 Ferdinánd, IV. magyar király 197
 Ferdinánd, V. magyar király 117, 178, 181, 185, 200, 203, 511
 Ferenc, I. magyar király 200
 Ferenczy István szobrász 650
 Firduszí (Firdusi) 332, 353, 368, 407, 549, 644
 Fogarassy János 220, 603
 Forró Pál 486
 Fox testvérek 593
 Földes Anna 614, 634
 Földy János dr. 499, 506
 Földvári Gábor 512
 Frangepán Ferenc 197
 Frankenburg Adolf 576, 577
 Frigyes (Fridrik) osztrák herceg 192
 Frigyes (Fridrik) német császár 469
 Fülöp német császár 276, 280
 Füstös János 485
 Gaál József 526, 530, 531
 Gábor énekmondó 265
 Galeotto (Galeotti) Marzio 265, 269, 469, 470, 610
 Gálos Rezső 574, 576, 628, 629
 Gálszécsi István 474
 Garay János 263, 515, 520, 521, 525, 548, 550, 553, 585, 599, 648, 655, 656
 Gáti (Gáthi) István 506
 Geleji Katona István 482, 483, 484, 485
 Gellért, Szent 461
 Genseric vandál király 449
 Gertrud királyné 191, 275 skk., 614 skk.
 Gessner Salamon 513, 515, 558
 Géza (Geiza) fejedelem 190, 270, 448, 459
 Géze (Geiza) herceg 272, 458, 461, 524
 Géza (Gejza) II. király 190, 191, 192, 458
 Gizella magyar királyné 460
 Goethe 513, 516, 555, 608, 639, 644
 Gogol 51, 574, 578, 579, 580
 Goldoni 657
 Gönczi György 484
 Görög Demeter (Demetes) 497, 500
 Greguss Ágost 220, 603, 632
 Greska Kázmér 621
 Gutenberg (Guttenberg) Johann 213
 Gvadányi József 232, 234, 500, 505, 647
 Gyarmathi Sámuel 498
 Gyöngyösi István 213, 231, 232, 234, 249, 266, 436, 490, 491, 501, 505, 510, 639

- Gyöngyösi János 506
 Gyöngyösy László (Gyöngyösi) 576, 602
 Gyula vezér 222
 Gyulai Ágost 629
 Gyulai Pál 269, 575, 578, 579, 581, 597, 598, 599, 600, 609, 611, 612, 613, 614, 617, 626, 632, 633
 Habsburgi Rudolf 505
 Heckenast Gusztáv 624
 Hafiz 638
 Haydn 651
 Haller János 488
 Haller László 493
 Hanka W. 608
 Hatvany Lajos 628
 Hegedűs András 629, 634
 Hegedűs Sándor 583
 Heinrich Gusztáv 601, 605, 610, 614, 621
 Helmecczi Mihály 511, 582
 Heltai Gáspár 474, 475, 478
 Henrik istriaí határgrof 276
 Henrik német császár 190
 Herder 515, 560
 Hermann István 605, 610, 622
 Hess András nyomdász 468
 Heyne, Moritz 365
 Hogarth William festő 537
 Homeros (Homér) 32, 209, 265, 331, 335, 339, 345, 368, 382, 403, 417, 423, 427, 526, 549, 575, 616, 617, 621, 631, 637, 643, 644, 646, 652
 Horatius (Horác) 341, 504, 516, 560, 598, 616, 617, 638, 643
 Horváth Ádám 258, 266, 505
 Horváth Cirill 529
 Horváth Endre, pázmándi, 524
 Horváth István (Boldogréti Vig László) 499, 512, 628
 Horváth János 569, 560, 570, 576, 577, 605, 614
 Horváth Mihály 514
 Horvát András 230, 231, 234, 241, 654
 Hugó Károly 530, 531
 Hugo Victor 529, 575, 644
 Hunfalvy Pál 605
 Hunyadi János 193, 194, 219, 267, 458, 467, 468, 469, 510, 524, 528, 645
 Hunyadi László 194, 505
 Hurbán 202
 Ilosvai Selymes Péter 230, 231, 232, 238, 239, 265, 267, 331, 465, 476, 610
 Imre herceg, Szent 464
 Imre király 191, 192, 276, 326, 327, 328
 Imre Sándor 628
 István király, Szent 190, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 464
 István, II. király 191, 458
 István, III. király 191
 István, IV. király 191
 István, V. király 192, 459
 István főherceg 203
 Istvánfi Pál 231, 232, 621
 Jakab István 529
 Jámbor Pál (Hiador) 521
 Jedlik Ányos 594
 Jellasics József bán 187, 189, 202, 203
 Jerney János 461, 462, 626
 Jézus 641
 Jókai Mór 521, 526, 547, 554, 578, 584, 594, 597
 Jósika Miklós 514, 525, 531, 554
 József nádor 507
 József, I. magyar király 199
 József, II. magyar király 199, 495, 515
 Jusztin, II. császár 454
 Juvenalis 543, 560, 648
 Kadosa hun vezér 456
 Káldi György 484
 Kálmán király 191, 192, 275, 460
 Kálvin János 483
 Kant Immanuel 534, 660
 Karafta (Caraffa Antonio) 198
 Kardos Adorján 499
 Kardos Lajos 578, 579, 580, 581
 Kármán József 497, 498, 513
 Károli Gáspár 474
 Károly (Kis), II. király 193, 463, 465
 Károly, III. király 199
 Károly (Nagy) 477
 Károly, V. császár 351, 432
 Kaszab Zsigmond 630
 Katona Edit 574
 Katona József 529, 574, 611 skk.

- Kazinczy Ferenc 258, 444, 497,
 504, 506, 507, 510, 511, 513,
 514, 515, 516, 517, 518, 525,
 527, 560, 618, 619
 Kecskés Lajos 583
 Kéky Lajos 576
 Kelemen László 496
 Kemény János fejedelem 486,
 490
 Kemény Simon 645
 Kemény Zsigmond 526, 580, 629
 Kencsics Miklós (Nagy Lajos
 nevelője) 464
 Kerecsényi (Kerecseni) László
 gyulai kapitány 360, 364, 433
 Kerekes Sámuel 497, 500
 Keserői Dajka János 483, 484
 Keve hun vezér 456
 Kézai Simon 271, 273, 460
 Kinizsi Pál 470
 Király György 610
 Kis János 496, 500, 514, 517, 518,
 631
 Kisfaludy Károly 501, 510, 511,
 512, 513, 514, 518, 519, 525,
 527, 528, 529, 548, 558, 612,
 639, 647, 657
 Kisfaludy Sándor (Himfy) 229,
 251, 495, 507, 509, 510, 518,
 525, 528, 544, 545, 549, 554,
 625, 639, 644, 646, 654
 Klaniczay Tibor 622
 Kleist, Christian Ewald 509,
 655
 Klopstock, Friedrich Gottlieb 426,
 495, 549, 550, 644
 Kobb generális 198
 Kónyi János 506
 Koháry (Kohári) István 232,
 488
 Kolozsvári Márton és György 464
 Koltai Virgil 628
 Kolumbus (Columbus) 428
 Komáromi Csipkés György 484,
 485
 Komáromy András 601, 605, 625
 Komáromy Lajos 628
 Komjáthi Benedek 474
 Komlós Aladár 580, 581
 Konrád császár 457
 Konrád (Bánk Bán apja) 327,
 328
 Konstancia (Constantia) magyar
 királyné 276, 326, 327
 Kossuth Lajos 179
 Kotzebue, August 332
 Kovács János 208, 595, 596, 597,
 598
 Kovács József 506
 Kovács Pál 526, 528
 Kozocsa Sándor 579, 581
 Kölcsey Ferenc 228, 491, 509,
 511, 513, 514, 517, 518, 520,
 526, 557, 560, 576, 644, 646,
 655
 Kucharsky 608
 Kuthy Lajos 514, 526
 Krimhilda (Krimhild) 456
 Kriza János 521
 Kunoss Endre 521
 Lajos (Nagy), király 193, 458,
 463, 464, 466, 467
 Lajos II. király 194, 458, 469
 Lamartine 644
 Landerer Lajos 584
 Lányi Ernő 604
 László herceg 272, 458, 461, 524
 László, I. Szent, király 191, 462,
 464, 471, 520, 525
 László, II. király 191
 László, III. király 191
 László, (Kun) IV. király 192, 459,
 461, 528
 László, V. király 193, 458, 467,
 469
 László Béla 577
 Lázár János 493
 Lehel (Lél) vezér 271, 273, 457
 Leonidas 539
 Lermontov, Michail Jurjevics 103
 Lessing, Efraim Gotthold 495,
 516, 657
 Lévy József 585, 625, 627, 632,
 648
 Lilla (Vajda Julianna) 508
 Lipót (Leopold) osztrák herceg
 276
 Lipót, I. (Leopold) magyar király
 191, 197 skk, 488, 491
 Lipót, II. (Leopold) magyar király
 200
 Lisznai Kovács Pál 586
 László László 232, 266, 436, 489,
 490
 Lobkovicz Venczeslaus 197
 Lonkay Antal 623
 Lónyai Anna 490

- Lope (Lopez) de Vega, Carpio 657
 Lorántfi Zsuzsanna 483, 484
 Losonczi István 196, 264
 Losonczy László 630
 Lucretius 617
 Lukácsy Sándor 583
 Lupus, Andreas (Farkas András) 219, 478, 480
 Macrinus római helytartó 456
 Mally Ferenc 622
 Margit, Szent 466
 Mária, magyar királynő 193, 463
 Mária Terézia 199, 446, 494
 Marmontel, Jean Francois 498
 Martialis 561
 Martinovics Ignác, József 507
 Márton András 630
 Mátyás, I. (Hunyadi Mátyás) király 176, 194, 219, 223, 228, 257, 264, 265, 267, 269, 270, 431, 458, 467, 468, 469, 470, 507, 526, 548
 Mátyás, II. király 197, 487
 Meyerbeer (Mayerbeer) Giacomo 651
 Medgyes Lajos 521
 Medgyesi Pál 483
 Mélius Juhász Péter 474, 475
 Mészáros Ignác 498
 Metternich, Franz Georg Karl, 179
 Michelangelo (Angelo Mihály) 650
 Mikés Kelemen 492
 Miklósfői János 499
 Miksa, I. (Maximilian) magyar király 195, 432
 Milton, John 426, 549, 550, 617, 644, 655
 Mindszenthí Gedeon 605
 Mindszenti Sámuel 500
 Miskolczi Gáspár 486
 Misztiszlavics Dániel 275
 Mitrovics Gyula 634
 Mohamed próféta 348
 Moliere 332, 542, 657
 Molnár Albert (Szenczi) 475, 481, 483, 484, 485
 Molnár János 503
 Moore, Thomas 638
 Morgen Rafaello kiadó 617
 Moschos (Moschus) görög költő 637
 Mozart, Wolfgang Amadeus 651
 Mozart, Johann 443, 623, 632, 633
 Mózes 221
 Munkácsy János 530
 Musztafa, boszniai pasa 369, skk.
 Müller, Wilhelm 612
 Nádasdi Ferenc 197
 Nagy Ignác 526, 530, 579, 599, 657
 Nagy Imre 521
 Napóleon, I. 200
 Négyessy László 603, 604, 605
 Németh László 570
 Obernyik Károly 531, 657
 Oláh Gábor 628
 Oláh Gerő 223
 Oláh Miklós esztergomi érsek 472
 Orczy (Orczi) Lőrinc 232, 502
 Orosius Paulus 273
 Oroszhegyi Mihály 488
 Ossian 265, 332, 513, 516
 Otto, merani herceg 266, skk.
 Ottó magyar király 192, 463
 Ovidius (Ovid) 266, 548, 553, 558, 616, 638, 646, 654
 Pánczél Dániel 497
 Pannonius János 470, 471, 474
 Pap Károly 572, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 633, 634, 658, 659, 660
 Pápai Páriz Ferenc 485, 486
 Péczely (Péczei) József 497, 498, 502, 514
 Pereszlenyi Pál 485
 Péró, Szegedinác Jovanovics 264
 Persius 560, 648
 Pesti Gábor 474, 475, 478
 Péter király 190, 192
 Péterfy Jenő 614
 Petőfi Sándor 45, 201, 217, 238, 239, 241, 259, 260, 262, 515, 521, skk., 525, 541, 543, 544, 553, 560, 584, 585, 586, 588, 595, 622, 629, 630, 631, 640, 645, 652, 654
 Pethő Gergely 486
 Petraf basa 360
 Petrarca, Francesco 331, 638
 Petur bán 277 skk.
 Pheidias (Phidias) 359, 642, 650
 Pindaros (Pindar) 642, 643

- Plantus 647, 657
 Pogány József 586, 587, 588
 Polydorus (Polydorus) 650
 Pope, Alexander 559, 654
 Praxiteles 637, 650
 Pray György 462, 467
 Priskos (Priscus) 265, 454
 Protector Menander örmény író 454
 Pulci, Luigi 428
 Purgstaller József 631, 632

 Racine 495, 562, 644, 657
 Radagais barbár vezér 449
 Rádaí Pál 493, 497, 501, 506
 Ráday Gedeon 503, 506, 515
 Rájnis József 500, 503
 Rákóczi Ferenc, I. 197
 Rákóczi Ferenc, II. 199
 Rákóczi György, I. 482, 486
 Ráth Mátyás 497
 Ráth Mór 574, 598, 620, 621
 Regulus 641
 Remete József 617
 Révai Miklós 496, 499, 501, 502, 503, 504, 510
 Riedl Szende 609
 Riedl Frigyes 569, 570, 576, 610, 614
 Rimai János 231, 232, 486, 487
 Robert Károly (I. Károly) király 192, 193, 458, 463, 464, 466
 Román, galíciai fejedelem 275
 Rossbach, August 604
 Rossini Gioacchino Antonio 651
 Rozvány Erzsébet 576
 Rousseau, Jean Jaques 48
 Rudolf, I. magyar király 196, 197

 Sajnovics János 498
 Salamon király 190, 192, 272, 462, 524, 528
 Salamon Ferenc 597
 Sallustius 513, 516
 Samarjay Károly 521
 Sámuel magyar király 192
 Sándor (Nagy) 356
 Sándor István 497
 Sappho 244
 Sárosy Gyula 521, 585
 Sárvári Pál 499
 Seneca 657
 Schiller, Johann Christoph Friedrich 644
 Shakespeare 331, 528, 529, 541, 562, 564, 565, 575, 612, 638, 644, 645, 647, 653, 657
 Sigray Pál 626
 Simonics 202
 Simrock, Karl 616
 Siskov 608
 Sophokles 637, 657
 Spenser (Spencer) Edmund 256
 Strauss, Johann 33
 Streckfuss Karl 617
 Sükei Károly 579, 580
 Swoboda W. A. 608

 Szacs vay Sándor 497
 Szalárdi János 486
 Szalay László 270, 275, 351, 369, 400, 486, 618, 626
 Szántó Piroska 574
 Szapolyai János 195
 Száraz Antal 468
 Szász József 517
 Szász Károly 578, 594, 603, 605, 612, 615, 627
 Széchenyi Ferenc 497, 511
 Széchenyi István 511, 512, 514
 Szécsi Mária 490
 Szegedi Gergely 474
 Szegedi Kis István 243, 244
 Szegedi Lőrinc 479
 Szegedi Róza 509
 Székely István 454, 474, 475
 Szél Farkas 634, 658
 Szelestey László 521
 Szemere Bertalan 587
 Szemere Pál 511, 513, 514, 517, 518, 560, 605
 Szendrői névtelen 230
 Szénffy Gusztáv 603
 Szentjóni Szabó László 241, 507
 Szentmiklóssy Alajos 517, 561
 Szenvey József 526
 Szigligeti Ede 527, 529, 530, 657
 Szikszai Fabricius Balázs 475
 Szilády Áron 625, 630, 631
 Szilágyi István 575, 579, 581, 595, 602, 615, 616, 617, 619, 631, 632
 Szilágyi Sámuel 503
 Szilágyi Sándor 599, 601, 625, 626, 628, 629
 Szinnyei Ferenc 575, 599, 603
 Szokoli nagyvezér 369
 Szokratesz 539, 641

- Szollogub (Sollohub) Vladimir 78,
 103, 574, 581
 Szomor Károly 628
 Szondi György 196
 Szőnyi Benjamin 493
 Sztárai Mihály 474, 478
 Szulimán (Szolimán, Szulejmán)
 222, 343, skk., 473, 476, 489,
 553, 606
 Sülei Ferenc 630
 Szvatopluk (Szvatopolk) 457
 Szvorényi József 623

 Tábori Erzsók 198
 Tacitus 521
 Taine 622
 Taksony 270, 448
 Tanárki János 617
 Tárkányi József 605
 Tasso 265, 330 skk., 549, 550,
 558, 571, 574, 614, 615 skk.,
 638, 644
 Tatai István 633
 Teleki Ádám 502
 Teleki József 502
 Teleki Julianna 208
 Teleki László 528
 Temesvári István 477
 Terentius 647, 657
 Thaisz András 512
 Thackaray (Thakeray) William
 554
 Theokritos 558, 637
 Thierry Amadée 449
 Thonuzoba 222
 Thorvaldsen 650
 Tibullus 646, 654
 Tinódi Lantos Sebestyén 219,
 223, 230, 232, 238, 250, 265,
 266, 267, 331, 477, 480, 487,
 635
 Tisza Domokos 205 skk., 571,
 595
 Tisza Lajos 208, 597, 598
 Toldy (Schedel) Ferenc 227, 244,
 255, 343, 365, 404, 438, 444,
 462, 466, 471, 484, 513, 514,
 519, 600, 601, 603, 604, 608,
 611, 612, 616, 617, 618, 622,
 625, 626, 628, 630
 Tolnai Vilmos 588, 594, 595, 600,
 609
 Tomori Anasztáz 612, 619
 Tompa Mihály 237, 260, 262, 521,
 522, 523, 525, 548, 560, 580,
 585, 594, 595, 596, 597, 599,
 603, 604, 609, 611, 613, 615,
 616, 617, 618, 619, 620, 631,
 654, 656
 Tótfalusi (Misztótfalusi) Kis Mik-
 lós 481, 485
 Tóth Ferenc 499
 Tóth László 517
 Tóth Lőrinc 521, 529
 Tököli (Thököli) Imre 198, 488
 Török Bálint (enyingi) 239
 Török János 238
 Török Zsófia 516
 Törös László 625
 Trencsényi Károly 622
 Turi György várparancsnok 350,
 skk.
 Turóczi János 271, 272, 461, 465,
 469

 Uhland, Ludwig 639
 Ulászló, I. király 193, 458, 469
 Ulászló, II. király 194, 458, 469
 Unwert (a budai német színházak
 bérlője) 496
 Urbán 202

 Vachott Sándor 521, 657
 Vahot (Vachot) Imre 531
 Vajda Julianna (Lilla) 508
 Vajda János 585
 Vajda Péter 514
 Vajthó László 600, 601
 Váli Béla 587
 Valkai András 477
 Vályi András 500
 Vályi Nagy 506
 Vaniére 503
 Vas Gereben (Radákovits József)
 585, 586, 587, 588, 589, 591,
 593
 Vasco da Gama 655
 Vencel magyar király 192, 463
 Veráncsics Antal érsek 476
 Veráncz Fauszt 475
 Veres Balázs 475
 Vergilius (Maro, Virgil) 265, 266,
 332, 334, 335, 339, 341, 344,
 345, 347, 349, 350, 351, 354,
 503, 549, 558, 559, 616 skk.,
 638, 643, 645
 Vermes Imre 616
 Versegghi Ferenc 499, 507

- Virág Benedek 500, 504
 Visi Imre 587
 Vitéz János érsek 468
 Vitkovits Mihály 517, 525
 Vladimir galíciai fejedelem 275
 Voinovich Géza 571, 575, 576,
 577, 579, 580, 581, 586, 587,
 601, 608, 610, 614, 616, 617,
 618, 623, 624, 625, 627, 633,
 658
 Volkra 198
 Voltaire, 495, 644
 Vörösmarty Mihály 305, 354, 417,
 443, 501, 511, 512, 513, 514,
 518, 519, 520, 521, 522, 523,
 524, 525, 528, 544, 548, 549,
 554, 557, 560, 639, 640, 646,
 654, 657
 Werbőczy (Verbőczi) István 475
 Wesselényi Ferenc nádor 197, 490
 Westphal Rudolf 604
 Wieland, Cristoph Martin 495
 Zách Felicián 465
 Ziska 608
 Zlinszky Aladár 576, 633, 634
 Zrínyi Miklós (szigetvári hős
 196, 361 skk., 489, 539, 552,
 642, 653
 Zrínyi Miklós, költő 218, 222, 231,
 232, 234, 235, 240, 256, 265,
 266, 330 skk., 485, 486, 487,
 488, 489, 490, 491, 510, 525,
 549, 571, 574, 606, 614, 615
 skk., 635, 639, 644
 Zrínyi Péter 197
 Zsigmond király 193, 229, 458,
 463, 464, 465, 466, 467, 628
 Zsigmond Ferenc 579
 Zsilinszky Mihály 633
 Zsolt vezér 270, 448

TARTALOM

(Az első lapszám a főszövegre, a második a jegyzetre utal.)

Eredeti széprózaí művek

1. Egy egyszerű beszélyke	7 575
2. Hermína	21 576
3. Szerelem és egyéb	31 577
4. Beszély-töredékek	38 578

Széprózaí fordítások

5. A köpenyeg (Gogol)	51 582
6. Előkelő világ (Sollohob)	78 583

Kisebb cikkek

7. Népmvelési ügyben	151 582
8. Népies politikai cikkek	157 583
Önkényes sereg	157
Segítsünk a hazán!	166
Ismerkedés	170
Országcímer, nemzeti szín	176
Mentsük meg a hazát!	179
Kinek van igazsága?	184
Mik voltunk? mivé leszünk?	190
Felláadtunk-e mi magyarok?	201
9. Az asztaltáncoltatásról	204 593
10. Tisza Domokos emlékezete	205 595
11. Előszó [Tisza Domokos Hátrahagyott Költeményeihez]	207 595

Tanulmányok

12. Valami az asszonánról	213 599
13. A magyar nemzeti vers-idomról	218 602
14. A rímezett versalakokról	259 607
15. Naív eposzunk	264 608
16. Bánk bán tanulmányok	275 611
17. Zrínyi és Tasso	330 615

Iskolai jegyzetek

18. Bevezetés [a magyar olvasókönyvhöz]	443 623
19. A magyar irodalom története rövid kivonatban	446 625
20. Széptani jegyzetek	532 631

Jegyzetek

Rövidítések	568
Bevezetés	569
Jegyzetek az egyes művekhez	575
Képek jegyzéke	663
Névmutató	665

